

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Η ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ
ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΛΑΧΟΦΩΝΑ ΧΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

τ. Α΄
(μέσα 19ου αι. - 1900)

Ίωάννινα
1995

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Η ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ
ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΛΑΧΟΦΩΝΑ ΧΩΡΙΑ
ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

τ. Α΄
(μέσα 19ου αι. - 1900)

Ίωάννινα
1995

*Στή μνήμη τοῦ δασκάλου μου
Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου*

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὸ *Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, ὅπως τὸ ἀποκαλοῦν οἱ περισσότεροι Ἑλληνες συγγραφεῖς, ἢ τὸ Ἄρωμονικό, κατὰ τὴν ὀρολογία ποῦ χρησιμοποιεῖται κυρίως ἀπὸ τοὺς ξένους στὶς ἐπιστημονικὲς ἢ πολιτικῆς ὑφῆς ἐνασχολήσεις τους¹, ἔχασε τὴν ὀξύτητά του, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν Ἑλλάδα, τουλάχιστο, μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἡ ὑφεση ἔγινε περισσότερο φανερή, μ' ἐκδηλη τάση ὀλοσχεροῦς ἑξαφάνισης, κυρίως μετὰ τὴν ἑξομάλυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρουμανία. Προηγήθηκε μιὰ ἑξαρση τοῦ προβλήματος κατὰ τὴν πρώτη πε-

1. Γιὰ τοὺς Ἑλληνες συγγραφεῖς ὁ ὄρος περικλείει, κατὰ κύριο λόγο, ὄλα τὰ θέματα ποῦ συνδέονται μὲ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τοῦ ζητήματος στὸν χῶρο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, πρὶν ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13 καὶ στὰ πλαίσια τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους. Γιὰ τοὺς ξένους τὸ Ἄρωμονικό καλύπτει συχνὰ καὶ τὶς φάσεις ποῦ διέτρεξε αὐτὸ σὲ διαβαλκανικὴ κλίμακα, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Βαλκανικῆς. Πάντως οἱ ὄροι Ἄρωμονοί, Ἄρωμονικὴ γλῶσσα, Ἄρωμονικό ζήτημα χρησιμοποιοῦνται τελευταῖα καὶ ἀπὸ Ἑλληνες ἐπιστήμονες. Προτιμήσαμε τοὺς ὄρους *Κουτσόβλαχοι*, *Κουτσοβλαχικό ζήτημα* κλπ., γιατί αὐτοὶ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ Ἑλληνες καὶ ξένους, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ἄρχισαν οἱ δραστηριότητες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας μέχρι τὰ τέλη σχεδὸν τοῦ 19ου αἰ., ὅταν ὁ Γερμανὸς G. Weigand καθιέρωσε μὲ τὰ συγγράμματά του τὸν ὄρο *Αγομυνην*. Τὸν ὄρο «Ἄρωμονος» ἐπιβάλλει στὴν ἑλληνικὴ ὁ Ν. Ἀνδριώτης, Ἰδιώματα. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς, ΕΕΒΣ τ. 10(1933) σ. 340-352. Γενικὰ γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῶν λέξεων «Ἄρωμονος», «Ἄρωμονικὴ», τὶς σχέσεις τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος μὲ τὴν ἑλληνικὴ, τὴν καθιέρωση τῶν ὄρων κ.λ. βλ. Ἀχιλλέως Γ. Λαζάρου, Ἡ Ἄρωμονικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς, ἐν Ἀθήναις 1976, τοῦ ἴδιου, *L' agoymain et ses rapports avec le grec*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1986, τοῦ ἴδιου, Ἄρωμονικὴ Ἀνθρωπωνυμία, Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χῶρου, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 157 κ.ἑξ., τοῦ ἴδιου, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, Ἀθήναι 1993, σ. 37 κ.ἑξ. Ἔς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Λαζάρου, ἀπὸ τοὺς ἐγκυρότερους μελετητὲς τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*, καταχωρίζει στὶς ἐργασίες του ὄλα τὰ στοιχεῖα τῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας στὴν Εὐρώπη καὶ Ἀμερικὴ, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου ὡς τὶς μέρες μας. Τέλος, βλ. καὶ Μιχ. Ν. Ρωμανοῦ, Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴ καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων, Μνήμη Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, Ἀθήναι 1983, σ. 9 κ.ἑξ. Ἔπειτα καὶ οἱ δυὸ τύποι *Κουτσόβλαχοι* καὶ Ἄρωμονοί θεωροῦνται ἑξίσου προβληματικοὶ καὶ συνεπῶς εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου. Βλ. σχετικὰ Max Demeter Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, Wien 1974, σ. 11. Ἡ θέση πάντως τοῦ Ἀντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 13 ἀπέναντι στοῦ περιεχόμενου τῆς λέξης Ἄρου(ω)μονοί, ὑποχρεώνει, κατὰ ἕνα τρόπο, στὴν χρησιμοποίησις παραδεγμένων τύπων.

νταετία, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Γερμανούς· αὐτὴ ἢ ἔξαρση εἶχε σχέση: 1) μὲ τὴν ἀντίδραση γιὰ τὴ στάση τμήματος ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς καὶ τὴν ἐμπλοκὴ ἑνὸς ἀριθμοῦ ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἐμφύλια διαμάχη¹, καὶ 2) μὲ τὴν ἀναταραχὴ ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ρουμανίας, ἕξαιτίας κυρίως τῆς μετατροπῆς τῆς χώρας σὲ «Λαϊκὴ δημοκρατία», τὴν κατάργηση τῶν σχολείων καὶ τὸ κλείσιμο τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ὑποχρέωσαν ἔμμεσα ἢ ἄμεσα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρουμανίας νὰ ἐγκαταλείψει τὴ χώρα καὶ νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα, προσθέτοντας νέα προβλήματα στὸν τόπο μὲ τὴν προσφυγοποίησή του².

Ἡ ἐξομάλυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς δυὸ χώρες μετὰ τὸ 1950 καὶ ἡ ἀποδέσμευση τῆς Ρουμανίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων, τῶν πρὶν ἀπὸ τὸ 1944, ὀδήγησε τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα στὴ «λησμοσύνη». Παρὰ τὰ ἐπιφαινόμενα, ὅμως, τὸ θέμα ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει σὲ λανθάνουσα κατάσταση, σὲ «νεκρὸ σημεῖο» ὅπως παρατηρεῖται³. Εἶχε μάλιστα προβλεφθεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἡ ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος σὲ χρόνο ποὺ ὅλα ἔδειχναν ὅτι αὐτὸ ἔτεινε νὰ ἐξαφανιστεῖ. Ἐγινε τότε λόγος γιὰ «προσωρινὴ ἀνάπαυλα» καὶ ταυτόχρονα ὑπογραμμίστηκε ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξουδετέρωσης τῶν συνθηκῶν ποὺ τὸ δημιούργησαν καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπαγρύπνησης⁴. Οἱ προβλέψεις ἀποδείχτηκαν, ὡς ἓνα σημεῖο, σωστὲς. Ἄν ἐπίσημα ἢ ἀτμόσφαιρα φαίνεται νὰ παραμένει ἀδιατάρακτη καὶ τίποτε ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ θέμα δὲ σκιάζει τὶς σχέσεις τῶν δυὸ χωρῶν, στὸν περίγυρο γίνονται ζυμώσεις καὶ «σκηνοθετοῦνται» γεγονότα, τὰ ὅποια ὀδηγοῦν στὴν ἀναζωπύρωση τῶν στοιχείων ποὺ συγκροτοῦσαν τὴν παθολογία τοῦ θέματος. Μὲ τὴ λέξη «περίγυρος» ἐννοοῦμε τὶς δραστηριότητες ποὺ ἀναπτύσ-

1. Τόση ἦταν ἡ ἀντίδραση γιὰ τὴ στάση τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῶν Κουτσοβλάχων, ὥστε ζητήθηκε ἡ ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὴν χώρα ὡς ἐγκληματιῶν. Βλ. κύριο ἄρθρο τοῦ Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, «Νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι», ἔφημ. Ἔθνος τῆς 2 Ἰουλίου 1948. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα εἶναι καὶ δυὸ ἄρθρα τοῦ Ἀλκη Μάνθου, «Οἱ ψευδορουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι», ἔφημ. Ἔθνος, 6 καὶ 9 Ἰουλίου 1948.

2. Ὁ ἔμμεσος ἐξαναγκασμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Ρουμανία προερχόταν ἀπὸ τὶς συνθήκες ποὺ δημιούργησε τὸ κοινωνικὸ καθεστῶς. Οἱ συνθήκες αὐτὲς ἐμπόδιζαν τοὺς Ἕλληνες νὰ ἐξασκήσουν τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ἠθελαν. Οἱ ἄμεσες ἐνέργειες σχετίζονται μὲ τὰ μέτρα ποὺ πῆρε ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις γιὰ τὴ δήμευση τῶν ἑλληνικῶν περιουσιακῶν στοιχείων.

3. Βλ. Θεοδώρου Κ. Π. Σαράντη, Οἱ βλαχόφωνοι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. ΗΕ, τ. 24(1975), σ. 577 κ.ἑξ.

4. Βλ. Εὐαγγέλου Α. Ἀβέρωφ, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, Ἀθήνα 1948, σ. 11, 207 κ.ἑξ.

σονται ἀπὸ ομάδες Κουτσοβλάχων μεταναστῶν στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ ἢ ἀπὸ σοβαροφανῆ «ἰδρύματα»², καθὼς καὶ τὰ δημοσιεύματα σ' ἔφημερίδες, περιοδικὰ καὶ βιβλία γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα. Οἱ δραστηριότητες αὐτῆς ὁμάδων Κουτσοβλάχων, ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ συνθήματα τοῦ παρελθόντος, μπορεῖ νὰ περιπλέξουν τὰ πράγματα καὶ νὰ ὀδηγήσουν σὲ ἀνεπιθύμητες ἐξελίξεις.

Σοβαρότερες ἀνησυχίες προκαλοῦν ὀρισμένα δημοσιεύματα τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, κατὰ κύριο λόγο πρὶν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς «Λαϊκῆς δημοκρατίας» τῆς Ρουμανίας.³ Σύμφωνα μὲ αὐτά, ρουμανικοὶ κύκλοι στὸ Βουκουρέστι κι ὀργανώσεις Ρουμάνων ἐθνικιστῶν στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ στὴ δυτικὴ Εὐρώπη προσπαθοῦν ν' ἀναβιώσουν τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*⁴. Ἀπώτερος σκοπός: ἡ ἀναγνώριση δικαιωμάτων μειονότητας στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς ὄχι μόνο τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀλβανίας, Γιουγκοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας. Μέσα γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν: ἀνάλογα μ' ἐκεῖνα τοῦ παρελθόντος, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή της ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, δηλ. ὑλικές παροχές κι ἄλλες διευκολύνσεις, προπαγανδιστικὲς δραστηριότητες μ' ἔντυπο ὑλικὸ ἢ μὲ τὸν προφορικὸ λόγο (ξένοι, κυρίως Γερμανοί, καθηγητές, Ρουμάνοι τουρίστες). Παράλληλα κουτσοβλαχικὲς ὀργανώσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης⁵ ἔστειλαν ἔγγραφα στὴ

1. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι τὸ 1969 δημοσιεύτηκε στὸ *Bulletin Européen* τοῦ Ἰδρύματος «Dragan», τεῦχος Ἀπριλίου 1969, ἄρθρο ποὺ μιλάει γιὰ τὴν ὑπαρξη ρουμανικῆς μειονότητας στὴν Πίνδο, ἡ ὁποία καταπιέζεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος (βλ. *Σαράντη*, ὁ.π., σ. 577).

2. Σχετικὰ μὲ τὶς δραστηριότητες κουτσοβλαχικῶν ὁμάδων στὴν Ἀμερικὴ καὶ μὲ τὰ ἔντυπα ποὺ κυκλοφοροῦν βλ. δημοσίευμα στὴν ἔφημ. *Νέα Πορεία* τῆς 25 Νοεμβρίου 1979, ὅπου φωτοτυπίες κι ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς *Frânza Vlaha*, τοῦ ἔντυπου δηλ. ποὺ ἐκδίδεται ἐκεῖ. Στὸ φύλλο δίδεται κι ἀναιρετικὴ ἀπάντηση τοῦ περιεχομένου τῶν δημοσιευμάτων ἀπὸ ἐκπροσώπους Ἑλλήνων Κουτσοβλάχων (ἀπὸ τὸ Μέτσοβο κι ἄλλα χωριὰ τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Γρεβενῶν). Στὸ ἴδιο ζήτημα ἀναφέρονται καὶ δημοσιεύματα στὰ *Πολιτικὰ Θέματα* μὲ τίτλους: «Οἱ Κουτσόβλαχοι δραστηριοποιοῦνται» (30-6 Δεκεμβρίου 1979), καὶ «Οἱ Κουτσόβλαχοι εἶναι Ἕλληνες καὶ δὲν δραστηριοποιοῦνται» (11-17 Ἰανουαρίου 1980).

3. Βλ. ἄρθρο στὴν ἔφημ. *Ἀκρόπολις*, ἀριθμ. φύλλου 16385 τῆς 3 Ἀπριλίου 1981, μὲ τίτλο: «Θέμα Κουτσοβλάχων ἀνακινοῦν ὑποπτοι κύκλοι».

4. Στὸ ἄρθρο ἀναφέρεται ἀκόμη πῶς ἡ *Asociația Româna*, ὀργάνωση στὸ Βουκουρέστι, ποὺ λειτουργοῦσε γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς Ρουμάνους τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐρχόταν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἕλληνες φοιτητές, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, ποὺ σπούδαζαν στὴ Ρουμανία. Ἡ *Asociația* ἐπιδίωκε τὴν ἀπόκτηση δήλωσής τους καὶ τὴν προσκόμιση πιστοποιητικῶν ἀπὸ δήμους καὶ κοινότητες τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ν' ἀποδεικνύουν τὴν κουτσοβλαχικὴ καταγωγή τους. Ἀντάλλαγμα: ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν κι ἄλλων εὐεργετημάτων.

5. Ἀναφέρονται δυὸ στὸ Παρίσι μὲ τίτλους: *Ἐνωση τῶν Γάλλων Βλάχων καὶ Βλάχικη Ἐνωση*, καθὼς κι ἄλλες παρόμοιες στὴ Δανία καὶ στὴ Σουηδία. Γενικὰ γιὰ τὶς ποικιλώνυ-

Διάσκεψη γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ συνεργασία τῆς Μαδρίτης, μὲ τὰ ὁποῖα ζητοῦσαν νὰ πιεστοῦν οἱ βαλκανικὲς χῶρες ν' ἀναγνωρίσουν στοὺς Κουτσοβλάχους δικαιώματα ἐκμάθησης τῆς «μητρικῆς» τους γλώσσας σὲ δικά τους σχολεῖα. Ταυτόχρονα οἱ ἴδιες ὀργανώσεις, καθὼς κι ἄλλες τῆς Ἀμερικῆς, στέλνουν προπαγανδιστικὸ ὑλικὸ ὀνομαστικὰ σὲ κατοίκους πόλεων καὶ χωριῶν, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, μαζὶ μὲ μαγνητοφωνημένες κασέτες βλάχικων τραγουδιῶν¹.

Οἱ δραστηριότητες αὐτές, ἂν καὶ γίνονται γνωστὲς ἀπὸ τὴ δημοσιογραφικὴ ἐπικαιρότητα, ἢ ὁποῖα δὲν ἀξιολογεῖ πάντοτε ἀντικειμενικὰ τὶς πληροφορίες της, διαγράφουν ὡστόσο πιθανότητες ποὺ χρόνο μὲ τὸν χρόνο ἐνισχύονται. Τίποτε δὲ μπορεῖ ν' ἀποκλείσει μιὰ μελλοντικὴ ἔκρηξη καὶ ἐπάνοδο σὲ καταστάσεις τοῦ παρελθόντος ποὺ θεωρήθηκαν ξεπερασμένες.

Τὸ θέμα περιπλέκει περισσότερο ἢ ἀνάμιξη στὴ διερεύνησή του (στὸ πλαίσιο γενικότερης ἔρευνας γιὰ τὶς μειονότητες σὲ πανευρωπαϊκὴ κλίμακα) ἀτόμων, τὰ ὁποῖα, κάτω ἀπὸ τὴν κάλυψη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου καὶ μὲ ἐπιχορηγήσεις τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἰδρύματος Πολιτισμοῦ, ἀναμιγνύονται προκλητικά, καὶ μὲ ἐπισκέψεις καὶ δῆθεν ἔρευνες στὴν Ἑλλάδα, οἱ ὁποῖες καταλήγουν σὲ μεροληπτικὰ πορίσματα, καλύπτονται κάτω ἀπὸ εὐρωπαϊκοὺς ὀργανισμούς, ὅπως τὸ Γραφεῖο Μειονοτικῶν τοῦ Δουβλίνου. Συγκεκριμένες κινήσεις, ποὺ καθοδηγοῦνται ἀπὸ πράκτορες τῆς προπολεμικῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ἀλβανικῆς, ὅπως ὁ οὐνίτης κληρικὸς ἀπὸ τὴν κάτω Ἰταλία Antonio Belluski κι ὁ Γ. Γέρος, καθαιρεμένος πρόεδρος ἀπὸ τὸν Ἀρβανίτικο Σύνδεσμο Ἑλλάδας², ἐξαιτίας τῶν δραστηριοτήτων του πρὸς δημιουργία ἀλβανικῆς μειονότητας στὴν Ἑλλάδα, σημειώνονται τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1987, ὅταν δωδεκαμελὴς ὁμάδα Μειονοτικῶν τοῦ Δουβλίνου ἔρχεται στὴν Ἑλλάδα. γιὰ ἔρευνα τῶν μειονοτικῶν ζητημάτων, οἰκειοποιούμενη παράνομα τὸν τίτλο τῶν ἐκπροσώπων τῆς ΕΟΚ, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν μέλη ἰδιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ἢ συλλόγου, ποὺ κατόρθωσαν νὰ ἐξασφαλίσουν ἐπιχορήγηση ἀπὸ τὴν ΕΟΚ. Ἦταν φυ-

μες ὀργανώσεις τῶν Βλάχων τοῦ ἐξωτερικοῦ βλ. Ἀχιλλέως Γ. Λαζάρου, Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἑλληνικότητα Βλάχων-Ἀρωμούνων, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο τ. 8(1986) σ. 327-328.

1. Βλ. Γιάννη Ἀβέρωφ, Κουτσοβλαχικό: Ἡ ἀπροσδόκητη ἀναζωπύρωση, ἔφημ. Βῆμα, ἀριθμ. φύλλ. 10983 τῆς 10 Ἰουνίου 1981.

2. Βλ. καταγγελία στὴν ἔφημ. Μεσημβρινή τῆς 7-5-1987, σ. 3 μὲ τίτλο: «Ἀνακινοῦν τὸ Κουτσοβλαχικό». Σὲ δηλώσεις του τότε ὁ Εὐ. Ἀβέρωφ ὑπογράμμισε στὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο ὅτι παρατηρήθηκε μιὰ δραστηριότητα σχετικὴ μὲ τοὺς Κουτσοβλάχους. Ὁ ἴδιος τὴν ἔκρινε ὡς σοβαρὰν ἀναζωπύρωση, ἀναρωτήθηκε γιὰ τὸ τί ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ ἔκρινε πὼς ἢ ὅλη κινητικότητα καλυπτόταν ἀπὸ τὸν μανδύα τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων.

σικό, τὰ πορίσματα στὰ ὁποῖα κατέληξαν, ἀτομικὰ ἢ συλλογικά, αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἐρευνητές, στηριγμένα ὄχι στὴν ἀντικειμενικὴ ἐρευνα, ἀλλὰ στὶς εἰσηγήσεις τῶν συμβούλων τους πρακτόρων τῆς ρουμανικῆς κι ἄλλων προπαγανδῶν νὰ εἶναι διαβλητὰ καὶ ν' ἀντικρούονται ἐπιστημονικά.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα* τεκμηριωμένη ἀπάντηση στὸ *Raport de la visite d' étude aux minorités de Grèce, 4-10 Octobre 1987*, σχετικὰ μὲ τοὺς Βλάχους τῆς Ἑλλάδας, ἔδωσε ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς «Πανελληνίας Ἑνώσεως Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων», ποὺ ἐδρεύει στὴ Λάρισα¹.

Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς δραστηριότητες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ συγγράμματα ποὺ ἐκδίδονται καὶ στὰ ὁποῖα, πίσω ἀπὸ ἐπιστημονικά συμπεράσματα, κρύβονται προθέσεις ποὺ δὲν ἀντέχουν σὲ σοβαρὴ κριτικὴ. Ὄταν π.χ. ἐπιχειρεῖται ν' ἀποχωριστεῖ ἀπὸ πολιτικὲς προεκτάσεις ἡ κίνηση ποὺ ἀναπτύχθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς δράσης τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἢ ὅταν ὁ Νεόφυτος Δούκας προβάλλεται ὡς γόνος Κουτσοβλάχων², δίκαια μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὰ ἐπιστημονικά κριτήρια λειτούργησαν μὲ τρόπο, ὥστε νὰ ὀδηγήσουν στὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων καθορισμένων ἐκ τῶν προτέρων³.

Δὲν ἀμφισβητεῖται, βέβαια, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν κάτι διαφορετικὸ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Max Demeter Peyfuss, ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς κινήσεις τῶν ἄλλων σημερινῶν βαλκανικῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα διεκδικοῦσαν τὴν κληρονομιά τῶν ἐδαφῶν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατο-

1. Ἡ ἀπάντηση εἶναι δημοσιευμένη στὰ *Τρικαλινὰ Νέα* τῆς 4-1-1990. Ἐνα χρόνο νωρίτερα, στὶς 10-1-1989, ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἴδιας ἐφημερίδας ὁ νομάρχης Φ. Παπαθανασίου, κατήγγειλε ὡς παράνομη τὴν πράξη ἑνὸς ξένου σωματείου καὶ ὡς ἐπέμβαση του στὰ ἐσωτερικὰ τῆς χώρας μας. Ἡ καταγγελία ἔγινε τόσο ἐπίσημα, ὅσο καὶ στὸν τύπο. Ἐπιστημονικὲς ἀπαντήσεις ποὺ ἀντικρούουν τὰ δημοσιεύματα τῆς δῆθεν ἐπιτροπῆς *Μειονοτικῶν*, ἀλλὰ κι ἄλλα Ρουμάνων, Ἀλβανῶν κλπ. προπαγανδιστῶν, ἔδωσε κατὰ καιροὺς ὁ Ἀχ. Λαζάρου, *Βλέψεις Ρουμανίας, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, ὁ.π., σ. 321 κ.έ., τοῦ ἴδιου, *Ἱστορία τοῦ βλάχικου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 10(1988) σ. 239 κ.έξ. τοῦ ἴδιου, *Βλαχολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 12 (1990), σ. 207 κ.έξ., τοῦ ἴδιου *Μειονοτικὰ ζητήματα καὶ κάποιες ἐπισκέψεις ξένων στὴν Ἑλλάδα*, ἐφημ. *Ἐλευθεροτυπία* (10-7-1989). Σὲ ὅλα τὰ κείμενα παρατίθεται βιβλιογραφία ποὺ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, παραπέμπει καὶ σ' ὅλες τὶς προηγούμενες ἐργασίες τοῦ συγγραφέα. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀλβανικῆς προπαγάνδας βλ. ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ *Τ. Π. Γιοχάλα*, *Ἀλβανολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός*, Ἀθήνα 1988. Πρόσφατα δημοσιεύματα ρουμανικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ὅπου σὲ ἄρθρα ὑποστηρίζεται ἡ ὑπαρξὴ κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος στὴν Ἑλλάδα, ἐπισημαίνει ὁ Ἀχιλ. Γ. Λαζάρου, *Βαλκάνια καὶ Βλάχοι*, ὁ.π., σ. 4.

2. Οἱ σημερινὲς ὀργανώσεις τῶν Κουτσοβλάχων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπιχειροῦν κάτι τέτοιο μὲ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Peyfuss, Die Aromunische Frage*, ὁ.π., σ. 21 καὶ 24.

ρίας¹. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ἀποτελεῖ «σημεῖον ἀντιλεγόμενον» εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἐπενδυθεῖ μὲ ἰδεολογικά κίνητρα ἢ ἰδιοτυπία τοῦ ζητήματος, ἐνῶ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Ἡ ἀνυπαρξία ἐδαφικῶν διεκδικήσεων ἐκ μέρους τῆς Ρουμανίας στὸν χῶρο ὅπου ἔδρασε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα πρὶν ἀπὸ τὸ 1912², ἀποδυναμώνει τὰ ἰδεολογικά της κίνητρα καὶ τὴν κατατάσσει στὴν κατηγορία τῶν κοινῶν συναλλαγῶν. Τὸ οὐσιαστικὸ νόημα τῶν ἐπιδιώξεων της τὸ εἶχε συλλάβει τὴν ἐποχὴ τῆς ἔντασης τῶν ἀγῶνων στὴ Μακεδονία ὁ φιλόσοφος καὶ συγγραφέας Max Nordau, ὅταν ἔγραφε: Ἐπιδιώκουν οἱ Ρουμάνοι νὰ δημιουργήσουν στὴ Μακεδονία τίτλο ἰδιοκτησίας, ποῦ ἐλπίζουν ὅτι θὰ ἀνταλλάξουν ἀργότερα μὲ ἄλλη ἀξία³. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ρουμάνοι ἀποκάλυπταν μὲ δημοσιεύματά τους τὶς βαθύτερες προθέσεις τῆς πολιτικῆς τῶν κυβερνήσεών τους. Ὁμολογοῦσαν ἀκόμη, ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος* στόχευε στὸ νὰ ἐφοδιαστεῖ ἡ Ρουμανία μ' ἓνα διαπραγματευτικὸ ὄπλο ἀπέναντι στὰ γειτονικά κράτη καὶ κυρίως ἀπέναντι στὴ Βουλγαρία⁴.

Ὅταν, λοιπόν, κάτω ἀπὸ τὶς διακηρύξεις καὶ τὶς ἰαχές ὀργανώσεων, συγγραφέων καὶ ἐπιστημόνων, ποῦ ἰσχυρίζονται ὅτι «ἀγωνιοῦσαν» γιὰ τὴν τύχη τῶν κουτσοβλάχικων πληθυσμῶν, κρυβόταν ἡ πολιτικὴ βούληση τοῦ κράτους, ποῦ ἀπέβλεπε στὸ νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς πληθυσμούς αὐτοὺς ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ ἄλλου εἶδους διεκδικήσεις, τότε τὰ ἰδεολογικά ἐπιχειρήματα καταρρέουν. Ἡ κρίση δὲν εἶναι αὐθαίρετη. Τεκμηριώνεται: 1) ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν δραστηριοτήτων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὰ εὐρωπαϊκὰ ἐδάφη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ 2) ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν προθέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων καὶ τῆς γενικότε-

1. Βλ. Νικ. Β. Βλάχου, *Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος 1878-1908*, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 34 κ.ἑξ., 191. - *Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου*, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση* στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., Ἰωάννινα 1978, σ. 158 κ.ἑξ.

2. Αὐτὸ τουλάχιστον θὰ δικαιολογοῦσε, κατὰ ἓναν τρόπο, τὰ ἀνορθόδοξα μέσα ποῦ χρησιμοποιήθηκαν σ' ὅλες τὶς φάσεις τῶν δραστηριοτήτων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Δὲ σημαίνει ὅμως ὅτι καὶ οἱ ἄλλες προπαγάνδες δὲν κατέφυγαν στὴ χρῆση τέτοιων μέσων.

3. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, φύλλο 7 τῆς 16 Φεβρουαρίου 1907, σ. 100, ὅπου διατυπώνονται ἀπόψεις τοῦ Max Nordau.

4. Βλ. ἄρθρο μὲ τίτλο: «Εὐγλωττία ἀριθμῶν» στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, φύλλ. 3 τῆς 20 Ἰανουαρίου 1907, σ. 36. Σημειώνεται ἀκόμη ὅτι ὁ πρίγκιπας C. Brancovan ἔγραφε στὸ περιοδικὸ *La Renaissance Latine* ποῦ ἐξέδιδε στὸ Παρίσι, ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἀπέβλεπε στὸ νὰ δημιουργήσῃ ρουμανικὴ ἀποικία ἀνάμεσα στοὺς Κουτσόβλαχους. Ἦθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐχέγγυο ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ τὸ ἐκχωρήσῃ στὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ εἰσπράξῃ σπουδαιότερα ὄφελήματα, ὅπως τὴ διαρρύθμιση τῶν συνόρων στὴ Δοβρουτσά.

ρης συμπεριφορᾶς τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς Ρουμανίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ ὀδηγοῦν σὲ τέτοιου εἴδους συμπεράσματα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ πολλές πηγές: ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπὸ ἐκθέσεις διπλωματικῶν ἐκπροσώπων καὶ ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν ἄλλων χωρῶν, καθὼς κι ἀπὸ δημοσιεύματα τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρουμανικοῦ τύπου καὶ τῶν ἐφημερίδων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας, καθὼς κι ἄλλα ἀρχεῖα τῆς ἴδιας χώρας, θὰ ἔδιναν καὶ τὶς ἀπόψεις τῆς ἄλλης πλευρᾶς¹. Ἡ μελέτη τους ὅμως, ὡς πρὶν λίγο τουλάχιστο, δὲν ἦταν προσιτὴ καὶ σ' ἐπιστήμονες ποὺ ἀντικρῶνουν τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα* ἀπὸ σκοπιὰ ποὺ πλησιάζει τὶς ρουμανικὲς θέσεις². Ἡ ἀδυναμία τῆς ἔρευνας τῶν ρουμανικῶν ἀρχείων εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι δυσχεραίνει τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: ποῖα κίνητρα ὤθησαν τὴ Ρουμανία ν' ἀναμιχθεῖ στὴ Μακεδονία καὶ στὴν Ἠπειρο καὶ ν' ἀναπτύξει τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας της³; Ἡ ἀποψη ἐν μέρει μόνον εὐσταθεῖ. Κι αὐτό, γιατί ἡ ἐμφανὴς καὶ πληθωρικὴ δραστηριότητα δεκάδων ἐτῶν ἔχει ἀποκαλύψει τὶς βαθύτερες προθέσεις τῆς προπαγάνδας αὐτῆς καὶ τὶς μύχιες σκέψεις τῶν διοργανωτῶν της. Ἐχομε τὴ γνώμη ὅτι δὲ μένουν πολλὲς σκοτεινὲς πλευρὲς γύρω ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς Ρουμανίας, τὶς σχετικὲς μὲ τοὺς Κουτσοβλάχους τῆς πρώην ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας⁴ οὔτε ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῆς Ρουμανίας κατὰ τὴν περίοδο ποὺ μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στοὺς δυὸ παγκοσμίους πολέμους, ὅταν ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δροῦσε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, μὲ πλήρη ἐλευθερία καὶ μὲ βάση τὶς συμφωνίες ποὺ περιλήφθηκαν στὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου⁵. Ὅσα ἔγιναν κατὰ τὶς δυὸ αὐτὲς περιόδους (α' μέσα 19ου αἰ. - 1912, β' 1913-1940) ἦταν τόσο διαφανῆ, ὥστε δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίες γιὰ τὶς πραγματικὲς προθέσεις τῆς ρουμανικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι, ἀπογυμνώθηκε ὁ μύθος, ποὺ πλάστηκε ἀπὸ τὸ ρομαντισμὸ κάποιων ιδεολόγων καὶ τὴ θέση του πῆρε ἡ στυγνὴ πραγματικότητα, ποὺ ἔχει ἐλάχιστη σχέση μὲ τοὺς συναισθηματισμοὺς τῶν ιδεολόγων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ θέμα μετατράπηκε, ὅπως ἐπισημάνθηκε, σὲ ἀντικείμενο συναλλαγῆς, γεγονὸς

1. Ὡστόσο δὲν παραμένουν ἀγνωστες, ἀφοῦ τὰ κύρια σημεῖα τους περιέχονται στὶς ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων πρεσβευτῶν.

2. Βλ. *Reyffuss*, *Die Aromunische Frage*, ὁ.π., σ. 22.

3. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 22.

4. Τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τους βρέθηκε. ὕστερα ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13, μέσα στὰ ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

5. Βλ. Ἀβέρωφ, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, ὁ.π., σ. 65 κ.ἑξ. — Σπ. Μαρκεζίνη, Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τ. 3 1909-1922, Ἀθῆναι 1966, σ. 224.

πού ἔγινε αἰτία ν' ἀποδυναμωθοῦν ἀξίες μὲ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο· ἔτσι, τὸ βάρος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα ρίχτηκε σὲ πληθυσμούς, ὅπως οἱ Κουτσόβλαχοι. πού δὲν συνδέονταν μὲ τὶς ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῆς Ρουμανίας, ἐνῶ σὲ γειτονικὲς περιοχὲς ζοῦσαν ὑπόδουλοι Ρουμάνοι πού ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους. Ὅρθα παρατηρεῖται ἀκόμη, ὅτι ἡ ὅλη πολιτεία τῆς μειοψηφίας τῶν Κουτσοβλάχων ὡς τὸ 1940, πού θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των Ρουμάνους, ἀπέδειξε πῶς στὴν πραγματικότητα ἡ ξένη προπαγάνδα δὲν εἶχε δημιουργήσει πυρῆνες Ρουμάνων ἀνάμεσα στοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ἀλλὰ καὶ πράκτορες πού μεταχειρίζονταν διάφορα μέσα γιὰ νὰ καταστρέψουν τὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους¹. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ Ἑλλάδα, πού ἀπὸ τὸ 1913-1940 σεβάστηκε τὶς συνθήκες πού ὑπέγραψε μὲ τὴν Ρουμανία, κινδύνευε ν' ἀκρωτηριαστεῖ σὲ περίπτωση πού ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου θὰ ἦταν διαφορετικὴ. Τὰ ὁμορα βαλκανικὰ κράτη δὲν ἀκολούθησαν τὴν πολιτικὴ της. Ἐκεῖ ἀπαγορεύτηκε κάθε δραστηριότητα ἀνάμεσα στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμούς πού ἐνσωματώθηκαν σ' αὐτά, παρὰ τὶς προσπάθειες τῆς Ρουμανίας γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει στὶς χῶρες αὐτὲς τὶς εὐνοϊκὲς συνθήκες πού πέτυχε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο².

Οἱ διαφοροποιήσεις τὶς ὁποῖες ἐπέφερε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἀνάμεσα στὴ μειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων πού ἐπηρέασε, καὶ στὴν πλειοψηφία τους, μὲ τὴν ἀταλάντευτη ἑλληνικὴ συνείδηση, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξαφανιστοῦν σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐπιφάνεια, βέβαια, φαίνεται ἡρεμῆ· κάτω ἀπ' αὐτὴν ὅμως ὑποβόσκουν ἀναταραχὲς πού κατὰ διαστήματα γίνονται φανερὲς, εἴτε ὡς ζυμώσεις γύρω ἀπὸ τὴν προβολὴ ἐπιστημονικῶν θέσεων, σχετικῶν μὲ τὸ θέμα, εἴτε ὡς δραστηριότητες ὁμάδων Κουτσοβλάχων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐξάλλου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ρουμανικοῦ κράτους δὲν παρατηρήθηκαν, ἀπὸ τὸ 1950 καὶ μετὰ, ἐμφανεῖς ἀντιδράσεις, λίγο νωρίτερα, τὸ 1948, εἶχε ἐκφραστεῖ ἡ θέση τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος πού ἐπικράτησε μεταπολεμικά. Ἡ θέση αὐτὴ δὲν παρουσίαζε καὶ μεγάλες διαφοροποιήσεις ἀπὸ ἐκείνη τῶν κυβερνήσεων τῆς ἀστικῆς Ρουμανίας³.

Τίποτε, λοιπόν, δὲ μπορεῖ ν' ἀποκλειστεῖ γιὰ τὸ μέλλον. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ λεγόμενο *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα* δὲν πέρασε ἀκόμη στὴν ἀποκλει-

1. Βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 191 καὶ Δασκαλάκη, ἐφημ. Ἔθνος τῆς 2-7-1948.

2. Βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 200. Στὴ Γιουγκοσλαβία ζοῦσαν ἀρκετοὶ Κουτσόβλαχοι· τὸ Μοναστήρι εἶχε γίνει τὸ μεγαλύτερο κέντρο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, πού ἀπὸ κεῖ κατηύθυνε τὶς δραστηριότητές της σ' ὅλη τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο.

3. Βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 211. Σύμφωνα μὲ τὰ δημοσιεύματα τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων τῆς 24 Ἀπριλίου 1948, ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις διαμαρτυρήθηκε στὴν ἑλληνικὴ γιὰ διώξεις

στικὴ δικαιοδοσία τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ πραγματικότητα ποὺ ὑποχρεώνει σ' ἐγρήγορη. Ἡ ἀπαίτηση ὑπογραμμίζεται ἐντονότερα ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ἐκδόθηκαν ἐπιστημονικὲς μελέτες ἀπὸ Ρουμάνους καὶ Εὐρωπαίους γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, μὲ φανερὲς ἀποκλίσεις σὲ θέσεις, παράλληλες μ' ἐκεῖνες ποὺ ἀποτελοῦσαν στὸ παρελθὸν τὸ περιεχόμενον καθαρῶν προπαγανδιστικῶν ἐνεργειῶν. Ἀντίθετα, οἱ σχετικὲς ἑλληνικὲς μελέτες εἶναι λίγες, πιθανὸν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ παραγόντων ποὺ ἐπέδρασαν ἀνασταλτικά. Ἀλλὰ ἡ πραγματικότητα ἀπαιτεῖ ἔρευνα σ' ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο, γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση σὲ δραστηριότητες καὶ δημοσιεύματα μὲ προπαγανδιστικὲς ἀποκλίσεις.

Μ' αὐτὴν τὴν πρόθεση προχωρήσαμε στὴ σύνθεση τῆς μελέτης γιὰ τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ στὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου¹. Σκοπὸς ποὺ θέσαμε εἶναι: ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀξιολόγηση τῶν φάσεων τῆς ἱστορίας τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*, μὲ βάση τὰ δεδομένα ποὺ προσφέρει τὸ ἀνέκδοτο ἀρχεῖακὸ ὑλικό. Δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε ἐκτεταμένα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνογένεσης τῶν Κουτσοβλάχων, κάτι ποὺ συζητεῖται². Κατὰ συνέπεια, δὲ θὰ ἐξετάσουμε λεπτομερειακὰ τὶς θεωρίες ποὺ προβλήθηκαν καὶ τὶς ὑποθέσεις ποὺ διατυπώθηκαν. Μὲ γενικὴ ἀναφορὰ θὰ γίνῃ προσέγγιση καὶ στὰ θέματα: 1) τῆς πληθυσμιακῆς σύνθεσης τῶν Κουτσοβλάχων, 2) τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τους καὶ 3) τῆς γέννησης τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*· κι αὐτό, γιὰτὶ οἱ ἐργασίες ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ ὡς τώρα καλύπτουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς ὑπάρχουσες ἀπαιτήσεις. Θὰ ἐπιμείνουμε, βέβαια, στὴ διαλεύκανση τῶν σημείων ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀμφιλεγόμενα, βασικὴ μας ὁμῶς ἐπιδίωξη εἶναι νὰ ἐρευνήσουμε καὶ ν' ἀξιολογήσουμε τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας ἀπὸ τὰ μέσα περὶπου τοῦ 19ου αἰ. ὡς τὸ 1940.

Ἡ ἀναφορὰ στὰ γεγονότα δὲ θὰ περιοριστεῖ μόνο στὴν χρονολογικὴ τους ἔκθεση. Θὰ γίνῃ πάντοτε σὲ συνάρτηση μὲ τὶς πολιτικὲς προθέσεις κι ἀποφάσεις ὄχι μόνο τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενων γιὰ τὸ θέμα, δηλ. τῆς Ἑλλάδας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καθὼς καὶ μὲ τὴ στάση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ προπαντὸς τῆς Αὐстроουγγαρίας, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος ἦταν

σὲ βάρος τῶν ρουμανικῶν μειονοτήτων τῆς Ἑλλάδας καὶ ζητοῦσε τὴν κατάπαυση τῶν διώξεων, τὸ ἀνοιγμα ὄλων τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐπανόρθωση τῶν ζημιῶν ποὺ ἔγιναν σ' αὐτά.

1. Γιὰ τὴν ἔκταση, διοίκηση καὶ πληθυσμὸ τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων βλ. *Μιχάλη Κοκολάκη*, *Τὸ ὕστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι*, Ἀθήνα 1993 (διδασκατορικὴ διατριβή).

2. Βλ. π.χ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 17.

βασικῆς σημασίας στὴν ἐξέλιξη τοῦ θέματος. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν τεκμηρίωση αὐτὴ θὰ τὰ δώσουν οἱ ἐκθέσεις τῶν προξένων καὶ τῶν ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν τῶν κρατῶν ποὺ ἀναφέρθηκαν. Τὸ περιεχόμενό τους εἶναι ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων καὶ ἀναπληρώνει, ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴν ἔλλειψη τῶν ρουμανικῶν ἀρχειακῶν πηγῶν¹.

Ἀναφέραμε ὅτι στὴ μελέτη αὐτὴ δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ *Κουτσοβλαχικό ζήτημα* στὸ σύνολό του². Θὰ περιοριστοῦμε μόνο στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ σὲ τμῆμα τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου. Ἡ σύνδεση αὐτὴ ἔγινε γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

1) Ἡ Πίνδος διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στὴ γέννηση καὶ ἐξέλιξη τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*. Πολλοὶ μάλιστα Ρουμάνοι καὶ ξένοι θεωροῦν τὴν Πίνδο ὡς *κοιλίδα τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους*. Ἡ κατανόηση τοῦ ρόλου αὐτοῦ δημιουργεῖ τὴ δυνατότητα τῆς πρόσβασης στὸ περιεχόμενο πολλῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας, τόσο στὴν Ἠπειρο ὅσο καὶ στὴ Μακεδονία, ποὺ ἂν ἔλειπε ἢ ἐρμηνεῖα τους θάταν δύσκολη.

2) Τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Ἠπείρου, μ' ἐπικεφαλῆς τὴν ἱστορικὴ κωμόπολη τοῦ Μετσόβου, ἀνήκουν καὶ αὐτὰ στὸ ὄρεινὸ συγκρότημα τῆς Πίνδου. Ἡ Σαμαρίνα, Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Κρασιά, Σμίξη, βρίσκονται στὴν προέκταση τοῦ ἴδιου ὄρεινοῦ ὄγκου καὶ ὅλα μαζὶ ἀποτελοῦν μιὰν ἐνότητα. Σ' ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς διαπιστώνεται, τὶς περισσότερες φορές, ἐνιαία κατεύθυνση στὶς δραστηριότητες τῶν κατοίκων τῆς σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς· ἰδιαίτερα μάλιστα στὸν ἐθνικὸ τους προσανατολισμό, ὅπως αὐτὸς ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Ἔτσι, διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς περιοχῆς σὲ ἠπειρωτικὸ καὶ μακεδονικὸ διαμέρισμα θ' ἀποτελοῦσε τεχνητὸ κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖο θὰ βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κοινότητα τῆς ζωῆς (ἱστορικῆς, κοινωνικῆς, πνευματικῆς, πολιτιστικῆς, ἐκπαιδευτικῆς, ἀσχολιῶν κλπ.)³.

1. Τὰ ρουμανικὰ ἀρχεῖα μᾶς ἦταν ἀπροσπέλαστα. Ὡστόσο ὁ ἐρευνητὴς Μιχάλης Ρωμανὸς πρόκειται νὰ ἐκπονήσει διδακτορικὴ διατριβὴ γιὰ τὸ *Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, μὲ βάση, ὅπως μᾶς ἀνακοίνωσε, τὰ ἀρχεῖα αὐτά.

2. Βέβαια, ὅταν χρειάζεται θὰ γίνονται οἱ σχετικὲς προεκτάσεις.

3. Σημειώνουμε ἐνδεικτικὰ τὴ στενὴ σύνδεση ποὺ ἔχουν τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν κλεφταρματολῶν τῆς Πίνδου (ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἦταν Ἠπειρωτῆς) μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία τοῦ Ἠπειρωτικοῦ χώρου... «Ἐσεῖς βουνὰ τῶν Γρεβενῶν καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου...» (βλ. *Κ. Κρουστάλλη*, *Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου*, περιοδ. *Ἑβδομάς* τῆς 6 Ἰουνίου 1891). Τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἀναφέρεται στὸν γερο-Τσάπο ἢ Ντεληγιάννη ἀπὸ τὸ Μέτσοβο. Ἀνάλογο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενό τῶν τραγουδιῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν Βλαχάβα καὶ τοὺς Ζακαίους.

3) Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ἡ ἐνότητα τοῦ χώρου εἶχε ἐξασφαλιστεῖ καὶ διοικητικά: ὁ καζὰς Γρεβενῶν ὑπαγόταν γιὰ ἓνα διάστημα, πρὶν ἀπὸ τὸ 1880, στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων¹. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὑπαγωγή αὐτὴ δὲ διήρκεσε πολὺ², τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διοίκησης τοῦ βιλαετιοῦ γιὰ τὴν περιοχὴ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει ὡς τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας.

4) Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπιδείκνυε τὸ ἀνάλογο ἐνδιαφέρον. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, οἱ πρεσβεῖες καὶ τὰ προξενεῖα, ἀπευθύνονταν γιὰ βασικά θέματα στὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων γιὰ νὰ ζητήσουν πληροφορίες ἢ γιὰ νὰ δώσουν ὁδηγίες σχετικὲς μὲ τὴν ἄμυνα τῶν κοινοτήτων τῆς Πίνδου, ἀπέναντι στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας. Ἡ γνώμη τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ἦταν πάντα βαρύνουσα γιὰ θέματα τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου· αὐτὸ ἀκριβῶς δημιουργοῦσε μιὰν ἐνότητα στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῶν δυὸ περιοχῶν. Ἡ ἐνότητα ἀποκτοῦσε οὐσιαστικότερο περιεχόμενο, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔμψυχο ὑλικὸ ποὺ ἔδινε ζωὴ στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων (δάσκαλοι καὶ μαθητὲς) κατάγονταν, κυρίως, ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου³. Καὶ οἱ Ἠπειρω-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 776/20-6-1888 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία ἀπὸ 843-2025. Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1880 ἐγίνε διοικητικὴ ἀναπροσαρμογὴ καὶ ὁ καζὰς Γρεβενῶν προσαρτήθηκε στὸ ἀνεξάρτητο μουτεσαριφλίκι Σερβίων (τὸ τελευταῖο ὑπαγόταν πρὶν στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου). Στὰ μέσα τοῦ 1888 ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐξαιτίας τῶν παραπόνων τῶν κατοίκων ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ μουτεσαριφλικιοῦ Σερβίων, ἀποφάσισε ν' ἀποσπάσει ἀπ' αὐτὸ τὰ διαμερίσματα Κατερίνης καὶ Γρεβενῶν. Τὸ πρῶτο τὸ ὑπήγαγε στὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης καὶ τὸ δεύτερο στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων. (Βλ. τὴν δ.π., ἐκθεση). Ἡ προσάρτηση τοῦ καζὰ Γρεβενῶν στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων δὲν πραγματοποιηθῆκε, γιὰτὶ δὲ φαίνεται νὰ ἐκδόθηκε ὁ ἀπαραίτητος ἐπικυρωτικὸς αὐτοκρατορικὸς ἰραδὲς. Στοιχεῖα γιὰ τὴ διοικητικὴ κατάστασις στὰ βιλαέτια Ἰωαννίνων, Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν περίοδο 1877-1878 βλ. στοῦ *Εὐαγγέλου Κωφοῦ*, Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878. Θεσσαλονίκη 1969, κατατοπιστικὸ σημεῖωμα στὸ τέλος τῆς μελέτης. Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων βλ. στὴ διατριβὴ τοῦ *Κοκολάκη*, δ.π.

2. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν περιοχὴ ἄρχισε ν' ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., ὅταν ὁ Ἀλὴ πασὰς προσάρτησε στὴ σατραπεία του τὴ δυτικὴ Μακεδονία μέχρι τὸ ροῦ τοῦ Ἀλιάκμονα, βλ. *Χρήστου Μ. Ἐνεσλείδου*, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριὰ της (Σπήλαιο-Γρεβενὰ-Σαμαρίνα), ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 123.

3. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ 1913 ὡς τὸ 1940 στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἰωαννίνων φοιτοῦσαν μαθητὲς, κυρίως ἀπὸ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι καὶ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης, σὲ ὑπόμνημά του τὸ 1884, ὑπολόγιζε ὅτι τὸ μισὸ τμήμα τοῦ καζὰ Γρεβενῶν ἀνήκε στὴν Ἠπειρο (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 171/8-2-1884 ὑπόμνημα τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης. «Περὶ τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Μακεδονίας ἐν γένει», ΑΥΕ. 1895 - Β' Ἀρχεῖον - Προξενεῖα Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης κλπ.). Ἀντίθετα, ὁ Σύλλογος

τες ιστοριοδίφες -κυρίως ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης- θεωροῦσαν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν ἀνήκε στήν Παλαιὰ Ἠπειρο¹.

5) Ἀλλὰ καὶ οἱ ρουμανικὲς κυβερνήσεις, στοὺς προγραμματισμοὺς καὶ προϋπολογισμοὺς τους, ὑπολόγιζαν συχνὰ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο. Στὴν Ἠπειρο ὑπήγαγαν ἀκόμη καὶ τὰ χωριὰ τῶν Γρεβενῶν καὶ Ἐλασσόνας, περιοχὲς τῆς χειμερινῆς διαμονῆς τῶν κατοίκων τῆς Ἀβδέλλας, Περιβολιοῦ, Σαμαρίνας, Σμίξης καὶ ἄλλων βλαχόφωνων χωριῶν τῆς Πίνδου² αὐτὸ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἐπεκταθοῦμε καὶ σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς, ὅπου λειτουργοῦσαν ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν βλαχόφωνων χωριῶν τῆς Πίνδου περισσότερο ἀπὸ τὸ μισὸ χρόνο καὶ ὅπου ἡ προπαγάνδα δροῦσε ἐντατικὰ μὲ τὴ συμπαράσταση πολλῶν παραγόντων.

6) Ἐνότητα, τέλος, τοῦ χώρου δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράδοση ποὺ ὑπῆρχε παλιότερα καὶ ἔφερε τοὺς ἐγκαταστημένους στήν Ἠπειρο, Πίνδο καὶ Θεσσαλία κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἔχουν τὸ κοινὸ ὄνομα Ἠπειρωῶτες³.

Στὸν παρόντα τόμο δὲ θὰ ἐπεκτείνουμε τὴν ἔρευνα σὲ ὁλόκληρη τὴν προαπελευθερωτικὴ ἐποχὴ. Κρίναμε ἀπαραίτητο τὸν χωρισμὸ τῆς μελέτης σὲ δυὸ περιόδους. Ἡ πρώτη θὰ καλύψει τὴν χρονικὴ διάρκεια μισοῦ αἰῶνα, ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰ., ἐποχὴ δηλ. ποὺ μεταφέρονται στὸ πρακτικὸ πεδίο οἱ ρομαντικὲς διακηρύξεις, ὡς τὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰ. Ἡ δευτέρη περίοδος θὰ ἐπεκταθεῖ στήν πρώτη δωδεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ., ἀπὸ τὶς ἀρχὲς του ὡς τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἠπειρωτικοῦ καὶ Μακεδονικοῦ χώρου (1900-1913). Τέλος, ἡ τρίτη θὰ περιλάβει τὸ χρονικὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου, δηλ. ἀπὸ τὸ 1913 ὡς τὸ 1940.

Προκρίναμε νὰ περιλάβει ὁ πρῶτος τόμος τὰ ἔτη 1850-1900, γιὰ δυὸ λόγους:

1) Πρῶτα, γιὰτὶ ὀριοθετεῖται μιὰ περίοδος μισοῦ αἰῶνα δραστηριότητος τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, καὶ

πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, στὸν ὁποῖο εἶχε σταλεῖ τὸ ὑπόμνημα, διατύπωνε τὴ γνώμη ὅτι ἡ βλαχόφωνη περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴν Πίνδο καὶ τὸ Γράμμο πρέπει ν' ἀνήκε περισσότερο στὴ Μακεδονία παρὰ στήν Ἠπειρο (βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 243/11-3-1884 λίαν ἐμπ. ἔγγραφο τοῦ Συλλόγου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1895, Β' Ἀρχεῖον, ὁ.π.).

1. Βλ. Ἰωάννου Λαμπρίδου, Περὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ Ἀγαθοεργημάτων, μέρος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 37 κ.ἐξ., 65 κ.ἐξ., 134 κ.ἐξ., 153 κ.ἐξ. - τοῦ ἴδιου, Περὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ, μέρος δεύτερον, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 150-153.

2. Βλ. τὸν προϋπολογισμὸ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης τοῦ σχολ. ἔτους 1904-1905 γιὰ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ, φύλλο 30 τῆς 8/21 Μαΐου 1904 τοῦ *Monitorul Oficial* (Regatul României).

3. Βλ. *Th. Capidan, Les Macédo-Roumains, Paris - Bucarest 1937, σ. 6.*

2) Ἡ διαίρεση ἀνταποκρίνεται, σὲ γενικὲς γραμμὲς, καὶ στὴ λειτουργικὴ δομὴ τῶν ἴδιων τῶν γεγονότων. Ἡ ἐκπνοὴ τοῦ 19ου αἰ. συμπίπτει μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ παραμερισμοῦ ἀπὸ τὸ προσκήνιο τοῦ κυριότερου ἐκπροσώπου της, τοῦ Ἀπόστολου Μαργαρίτη. Τότε ἀκριβῶς τοῦ ἀφαιροῦνται ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις οἱ κυριότερες δικαιοδοσίαι του, καὶ αὐτὸ θεωρεῖται ὀρόσημο καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους μελετητές¹.

3) Στοὺς ἀνωτέρω λόγους πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἓνας τρίτος. Ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰ. παρατηρεῖται διαφοροποίηση, τόσο στὸ πεδίο τῶν διακρατικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρουμανία, ὅσο καὶ στὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα διεξαγόταν ὁ ἀγώνας. Κατὰ τὴ νέα περίοδο², οὐσιαστικὸ στοιχεῖο ἀνταγωνισμοῦ ἀποτελοῦσε καὶ ἡ ἔνοπλη δραστηριότητα.

Σχετικὰ μὲ τὴς ἀνέκδοτες πηγὲς ποὺ χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴ σύνθεσις τῆς μελέτης, πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῶν:

1) Ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΑΥΕ), διαταγὲς καὶ ἀποφάσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις, ἐκθέσεις τῶν πρεσβειῶν: Κωνσταντινουπόλεως, Βουκουρεστίου, Ρώμης, Βερολίνου, Παρισίων κ.ἄ., καὶ ἐκθέσεις τῶν προξενικῶν ἀρχῶν καὶ κυρίως τῶν προξενείων: Ἰωαννίνων, Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Ἐλασσόνας, Λάρισας, Βερατίου, Αὐλώνας κ.ἄ.

2) Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κώδικες Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας (ΑΟΠ-ΚΠΑ).

3) Μητρόπολης Ἰωαννίνων.

4) Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν.

5) Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv (HHStA, PA).

6) Archive du Ministère des Affaires Etrangères, (AMAE), Correspondance Consulaire et Commerciale de 1793 à 1901, Janina vol. 12(1875-1881), vol. 13(1882-1897) καὶ Correspondance Politique des Consuls (1871-1896), Janina, vol. 8(1867-1876), vol. 9 (1877-1878), vol. 10 (1879-1880), vol. 11(1881-1884).

7) Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ ἀξιόλογη πηγὴ πληροφοριῶν ἀποτελέσαν καὶ τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἡμερήσιου καὶ περιοδικοῦ τύπου τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους, καθὼς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου τοῦ Βουκουρεστίου. Ἀκόμη χρησιμοποιήθηκε καὶ ὁ ξένος τύπος, ἰδιαίτερα ὁ ρουμανικὸς, στὸ μέτρο ποὺ αὐτὸ ἦταν δυνατό.

Ἡ ἐργασία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰ συμπεράσματα, διαιρέθηκε σὲ πέντε κεφάλαια. Ἐνῶ στὴν εἰσαγωγὴν ἐκτίθενται συνοπτικὰ οἱ κυριότερες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐθνογένεσις τῶν Κουτσοβλάχων, τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴ γεωγραφικὴ κατανομή τους, στὸ πρῶτο κεφάλαιο, μετὰ τὴν ἀναφορὰν στὴ

1. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 123.

2. Βλ. Βλάχου, Τὸ Μακεδονικὸν ὁ.π., σ. 200 κ.ἑξ.

γένεση καὶ ἐξέλιξη τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος* ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., ἀναπτύσσονται οἱ δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας μέχρι τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1878.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο ἀναφέρεται στὰ γεγονότα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν κρίσιμη περίοδο τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἐξετάζονται οἱ ἐπιπτώσεις του στὴν ἀνάπτυξή της καὶ οἱ ἐνέργειές της γιὰ τὴ ματαίωση τῆς προσάρτησης τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου στὴν Ἑλλάδα, σύμφωνα μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Βερολίνειου Συνεδρίου.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας (1881) ὡς τὶς ἀρχές τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου. Ἡ δεκαετία αὕτη εἶναι μεστή ἀπὸ παντοειδεῖς δραστηριότητες ποὺ δημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνοδικὴ πορεία τῆς προπαγάνδας.

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο ἐπεκτείνεται στὴν πενταετία 1890-1895, μὲ τὰ σοβαρὰ γεγονότα, ἀνάμεσα στοὺς ρουμανίζοντες καὶ στοὺς βλαχόφωνους ποὺ παρέμειναν πιστοὶ στὴν ἑλληνικὴ ἰδέα. Ἀποκορύφωμα ἢ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κλήμη. Ἡ ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας στὸ διάστημα αὐτὸ εἶναι συναρτημένη μὲ τὴν πολύπλευρη ὑποστήριξη τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης καὶ τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μὲ τὴν προσπάθειά της ν' ἀποκτήσει ἔθνικὴ ὑπόσταση ἰδρύοντας κουτσοβλαχικὴ ἀρχιεπισκοπή.

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο, 1895-1900, περιλαμβάνει τὴν ὄξυνση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων τῆς προπαγάνδας καὶ ἐπεκτείνεται στὶς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε στὶς δραστηριότητές της. Ἐρευνᾶ ἀκόμη τὶς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν ἀναγνώριση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς καὶ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ βλαχόφωνου στοιχείου, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν προπαγανδιστικῶν δραστηριοτήτων. Τὸ κεφάλαιο ὁλοκληρώνεται μὲ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ., ποὺ συμπίπτει καὶ μὲ τὴν ἔναρξη τῆς κάμψης αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων.

Τέλος, στὶς διαπιστώσεις καὶ στὰ συμπεράσματα συνοψίζονται τὰ ἐπιτεύγματα τῆς προπαγάνδας στὸ τελευταῖο μισὸ τοῦ 19ου αἰ., καθὼς καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν παραγόντων ποὺ κατέτειναν στὴν ἐξουδετέρωσή της.

Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴν Καθηγήτρια κ. Δόμνα Βισβίζη - Δοντᾶ (τ. Διευθύντρια τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν), γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ μοῦ πρόσφερε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐρευνῶν μου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης καὶ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς *Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν*, γιὰ τὴ συμπεριέλαβε τὴν ἐργασία μου στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεών της.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Ἡ καταγωγή

Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων ἀναπτύχθηκαν πολλές θεωρίες ἀπὸ Ρουμάνους¹, Ἕλληνες καὶ ξένους ἐπιστήμονες. Καμιά ὁμως ἀπὸ τὶς θεωρίες δὲν κατόρθωσε νὰ πείσει ὅλες τὶς πλευρὲς καὶ καμιά δὲν κάλυψε τὶς ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐξήγησης γενικὰ ἀποδεκτῆς. Αὐτὸ φανερώνει καὶ τὴ δυσχέρεια τοῦ προβλήματος κι ἀκόμη πόσο εὐθραυστα ἦταν τὰ ἐπιχειρήματα ἐκείνων ποὺ προσπάθησαν νὰ στηρίξουν σὲ ἀναπόδειχτες θεωρίες τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα γιὰ νὰ τοὺς προσεταιριστοῦν.

Τρεῖς, βασικά, εἶναι οἱ ἐπικρατέστερες ἀπόψεις γιὰ τὴν καταγωγή τῶν Κουτσοβλάχων. Ἡ *πρώτη*, ποὺ συντίθεται ἀπὸ τέσσερις παραλλαγές, φέρει τοὺς Κουτσόβλαχους νὰ κατεβαίνουν στοὺς χώρους ποὺ εἶναι σήμερα ἐγκαταστημένοι: α) ἀπὸ τὴν πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη Δακία, β) ἀπὸ τὶς περιοχὲς γύρω ἀπὸ τὸ Δούναβη καὶ τὸ Σάβα, γ) ἀπὸ ΒΑ περιοχὲς τῶν Βαλκανίων, καὶ δ) ἀπὸ τὴ Ροδόπη. Σύμφωνα μὲ τὴ *δεύτερη* ἄποψη οἱ Κουτσόβλαχοι προέρχονται ἀπὸ Ρωμαίους ἀποίκους. Ἡ *τρίτη* θεωρία κάνει κυρίως λόγο γιὰ ἑλληνικοὺς αὐτόχθονες πληθυσμοὺς ποὺ ἐκλατινίστηκαν².

Δὲν εἶναι ὁμως μόνο τὸ πλῆθος τῶν θεωριῶν ποὺ φανερώνουν τὴ δυ-

1. Οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους συγγραφεῖς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα, ἦταν κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς. Ἀρκετοὶ μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἐκπαιδευτεῖ ἄρτια στὸ ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τὸ γεγονός δὲν ὁδηγεῖ σ' ἕναν κύκλο ὑποθέσεων, σχετικὰ μὲ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὴν «ἀφύπνιση» τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν ἐπιστημόνων αὐτῶν, «ἀφύπνιση» ποὺ θεωρεῖται ἀμφίβολο ἂν θὰ εἶχε συντελεστεῖ χωρὶς τὴν ὑπαρξή της.

2. Βλ. Λαζάρου, Ἡ Ἀρωμουνικὴ ὀ.π., σ. 91 κ.ἑξ., τοῦ ἴδιου, *L' aroumain et ses rapports avec le grec*, ὀ.π. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἑλληνικότητα Βλάχων-Ἀρωμόνων, *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 8(1986) σ. 321-346, τοῦ ἴδιου Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων, *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 9(1987) σ. 307-321, τοῦ ἴδιου, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, σ. 152 κ.ἑξ., 257 κ.ἑξ. Στὶς ἐργασίες τοῦ Λαζάρου δημοσιεύεται πλήρης ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ κάθε πτυχή τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος. Συντριπτικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ «ἀντίπαλες» θέσεις περιέχει ἡ πρόσφατη μελέτη του Καταγωγή καὶ ἐπίτομη ἱστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας, *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* τ. 15(1993-94) σ. 427 κ.ἑξ. Τὰ ἐπιχειρήματά του ἀναφέρονται τόσο στὴν καταγωγή τῶν Κουτσοβλάχων ὅσο καὶ στὴν πληθυσμιακὴ κατανομή τους, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς Ἀλβανίας. Ρωμανοῦ, Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγή καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων, ὀ.π., σ. 3-26. Ἀντ. Μ. Κολτσίδα, Οἱ Κουτσόβλαχοι, ἔθνογραφικὴ καὶ λαογραφικὴ μελέτη, τ. Α. Θεσσαλονίκη

σχέρεια τοῦ προβλήματος. Εἶναι καὶ ἡ ἀδυναμία πολλῶν συγγραφέων νὰ παραμείνουν πιστοὶ στὴ θεωρία, στὴ διατύπωση τῆς ὁποίας ὀδήγησε ἓνα σύνολο δεδομένων. Προσθήκη νέων στοιχείων ὀδηγεῖ στὴν ἀνατροπὴ ὧσων προηγουμένως ὑποστηρίχτηκαν. Αὐτό, βέβαια, προάγει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ δὲν ὑπηρετεῖ προπαγανδιστικὲς προθέσεις ποὺ στηρίχτηκαν σὲ ὑποδομὴ ὄχι τόσο στέρεα.

Στὸν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας κατακτάει ἔδαφος καὶ τείνει νὰ γίνῃ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἡ ἄποψη, ὅτι δηλαδὴ οἱ Κουτσόβλαχοι εἶναι κατάλοιπα ρωμαϊκῶν ἐγκαταστάσεων ἢ ἀπόγονοι ἐκλατινισμένων ἑλληνικῆς καταγωγῆς ομάδων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας¹. Ἡ θέση ἀποκρούεται ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν Ρουμάνων καὶ ἀπὸ ὀρισμένους ξένους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι δὲν παραδέχονται τὴν ἑλληνικότητα τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν. Ὅπως τονίστηκε, ἡ ἐθνογένεση τῶν Κουτσοβλάχων ἀποτελεῖ δυσεπίλυτο πρόβλημα· ἡ ἀντιμετώπισή του ὅμως μὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, ἀπὸ σκοπιὰ ἀντίθετη μὲ τὶς θέσεις ὧσων ὑποστηρίζουν τὴ φυλετικὴ ἐνότητα Κουτσοβλάχων καὶ Ρουμάνων, μὲ βάση τὴ δομικὴ ταυ-

1966, σ. 24 κ.ἑξ. Τοῦ ἴδιου, Κουτσόβλαχοι, οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες, Θεσσαλονίκη 1993. Σύνοψη διαφορῶν ἀπόψεων δίνει καὶ ὁ Τηλέμαχος Μ. Κατσουγιάννης. Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, Α΄ Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 20-37. Βλ. καὶ Νικολάου Ἀθ. Κατσάνη, Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσοβλαχικά (φωνητικὴ-μορφολογία), Θεσσαλονίκη 1977, σ. 21, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Νεότερη θεωρία, παραλλαγὴ αὐτῶν ποὺ ἀναφέρθηκαν, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τὴν ὑπαρξὴ κοινῆς μοίρας ἀνάμεσα στοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Κουτσόβλαχους, μὲ βάση τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ καὶ τοὺς κοινούς ἀγῶνες. Ὑποστηρίζει δηλ. πὺς οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ρουμάνοι ζοῦσαν ἀφανῶς, ὡς περιπλανώμενοι βοσκοί, στὶς ὄρεινὲς περιοχὲς τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου κατὰ τὸ μεσαίωνα (7ος-11ος αἰ.). Οἱ Ρουμάνοι κατέλαβαν πρῶτα τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου (τὸ 10ο αἰ.) ἀπ' ὅπου πέρασαν στὴ Θεσσαλία καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, βλ. Arshi Pipa, Albanian Litterature: Social Perspectives, *Albanische Forschungen*, τ. 19(1978) σ. 63. Ἡ ἔργασία, ποὺ στηρίζεται κυρίως στὰ συγγράμματα τῶν Capidan καὶ Parahagi, ἔχει σαφῶς φιλορουμανικὴ ἀπόκλιση, στὴν προσπάθεια ἀντλήσεως ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν ὑποστήριξη ἀλβανικῶν ἀπόψεων. Βλ. ἐπίσης καὶ τὶς ἐργασίες τοῦ Demetrius Dvoichenko-Markov, *The Origins of the Vlachs, Contributions to a Romanian History Symposium*, Abilen Texas 1976, σ. 13-22, τοῦ ἴδιου *The Origin and the Meaning of the Term «Vlach»*, *Romanian Folk Arts*, New York 1976, σ. 57-69, τοῦ ἴδιου, *The Russian Primary Chronicle and the Vlachs of Eastern Europe*, *Byzantion* (1939), Bruxelles, σ. 175-187.

1. Τὴ θέση αὐτὴ, ποὺ διατύπωσε πρῶτος ὁ Κων. Κούμας, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ. 12, Βιέννη 1832, σ. 520-521, ὑποστηρίζει σθεναρὰ καὶ ὁ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1974, β' ἔκδ. σ. 35 κ.ἑξ. καὶ ἐπαναβεβαιώνει μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὁ Λαζάρου, Ἡ Ἀρωμουνική, ὁ.π. σ. 91-114 καὶ ἡ Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ κατάσταση τῆς Μακεδονίας πρὶν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, *Δωδώνη*, τεύχ. Α', τ. 20(1991), σ. 351.

τότητα τῆς ἀρωμονικῆς καὶ τῆς δακορουμανικῆς¹, ἀποτελεῖ μιὰ πρόοδο ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ἀπόψεων². Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ξένοι μελετητές, σὲ δημοσιεύματά τους, στηριζόμενοι σὲ ὑποθέσεις καὶ συμπεράσματα παλαιότερων, προσπαθοῦν νὰ συγκεράσουν τὶς διϊστάμενες ἀπόψεις, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ πρωτοτυποῦν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἡ μελέτη τοῦ A. Foss³. Ὁ Foss συγκλίνει στὴν ἄποψη, χωρὶς καὶ ν' ἀπαιτεῖ τὴν παραδοχὴ τῆς, ὅτι ἡ καταγωγὴ Ρουμάνων καὶ Κουτσοβλάχων εἶναι κοινὴ ἢ ἐνότητά τους διασπάστηκε μὲ τὴ μετανάστευση πρὸς τὰ νότια τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ, ἀρκετὸν καιρὸ ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες σλαβικὲς μεταναστεύσεις. Κατὰ τὴν ἐγκατάστασή του νότια τῆς γραμμῆς Jireček, δηλ. στὴν Ἡπειρο, Μακεδονία, Θεσσαλία καὶ Ἀλβανία, πιθανὸ νὰ συνάντησε τὰ κατάλοιπα ἐνὸς ἐκρωμαϊσμένου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς ἓνα σημεῖο τοὺς ἀπορρόφησε καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀνάμιξη προῆλθαν οἱ Κουτσόβλαχοι⁴.

Θεωρίες γιὰ τὸ θέμα τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων διατυπώθηκαν ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἀπὸ τοὺς διπλωματικούς ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Γιὰ τοὺς Ἑλληνες διπλωμάτες τὰ πράγματα ἦταν, κατὰ κάποιον τρόπο, ξεκαθαρισμένα. Οἱ ἀπόψεις τους ταυτίζονται κατὰ βάση μὲ τὶς θεωρίες ἐκείνων ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ἐκλατίνιση τμήματος τοῦ ἐγχώριου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ Ρωμαίους ἀποίκους. Τὴ θέση αὐτή, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἀνέπτυξε μ' ἐπιχειρήματα ὁ Α. Ραγκαβῆς, πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο, σ' ἐκθεσὴ του τὸ 1881⁵. Τὸ ὑπουργεῖο

1. Βλ. *Pejfuss*, ὁ.π., σ. 17.

2. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ Λαζάρου, ὁ.π., σ. 291 κ.ἑξ., εἶναι ὅτι ἡ ἀνεύρεση ἀρχαίων ἑλληνικῶν στοιχείων στὴν κουτσοβλαχική, καθὼς καὶ ἡ ἐπισήμανση τοῦ πλήθους τῶν ἔμμεσων καὶ ἄμεσων δανείων ἀπὸ τὴν ἑλληνική, ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἑλληνικότητα τῶν Κουτσοβλάχων.

3. Βλ. *Arthur Foss*, *Epirus*, London 1976, σ. 76 κ.ἑξ. Ὁ Foss στηρίζεται κυρίως στὸ ἔργο τῶν *A. J. Wace-M. S. Thompson*, *The Nomads of the Balkans*, London 1914 καὶ στὴν ἐργασία τοῦ *Pejfuss*, ὁ.π., σ. 17.

4. Λίγα χρόνια νωρίτερα ἀπὸ τὸν Foss, ὁ *Paul Henri Stahl*, *Ethnologie de l' Europe de Sud-Est. un anthologie*, Paris 1974, σ. 13, ὑποστηρίζει, χωρὶς νὰ τεκμηριῶναι τὰ ἐπιχειρήματά του, ὅτι ἡ καταγωγὴ Ρουμάνων καὶ Κουτσοβλάχων εἶναι κοινὴ. Θεωρεῖ καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς ομάδες ὡς ἀπόγονους Θρακικῶν καὶ Δακικῶν πληθυσμῶν ποὺ ἐκρωμαΐστηκαν καὶ ἀφομοίωσαν τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔφεραν οἱ Σλάβοι, οἱ ὁποῖοι διασκορπίστηκαν στὰ Βαλκάνια.

5. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντέχουν καὶ σήμερα στὸν ἔλεγχο τῆς κριτικῆς.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 365/8-20/8/1881 ἐκθεσὴ του. *ΑΥΕ*. Β' Ἀρχεῖον, 1881. Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως-Μακεδονικὸν Ζήτημα.

Ἐνάλογες θέσεις μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ραγκαβῆ δημοσιεύονται καὶ σὲ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς. Βλ. π.χ. τὴ «διατριβὴ» τοῦ Δ.Γ., ἀπὸ τὸ Συρράκο, *Φάρος τοῦ Ὀλύμπου*, ἀριθμ. φύλλ. 1188/11-5-1884.

Ἐξωτερικῶν συμφώνησε σ' ὅλα τὰ σημεία μὲ τὶς θέσεις του κι αὐτὸ τὸ γνωστοποίησε στὶς ἑλληνικὲς πρεσβεΐες, γιὰ νὰ στηρίζονται στὶς ἐνέργειές τους πρὸς ἀντιμετώπιση θεμάτων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας¹. Οἱ πρεσβευτὲς συμμορφώθηκαν μὲ τὶς ὑποδείξεις τοῦ ὑπουργείου καὶ κοντὰ στ' ἄλλα φρόντιζαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνδρομὴ τοῦ ξένου τύπου, ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ ὁποίου προβάλλονταν οἱ ἑλληνικὲς ἀπόψεις², ποὺ δὲν κατόρθωναν νὰ ταυτίζονται πάντοτε μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Ραγκαβῆ³.

Ἀπόψεις γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Κουτσοβλάχων, ποὺ ἀπέκλιναν ἀπὸ κεῖνες τοῦ Ραγκαβῆ, ἀπέκλειαν ὅμως τὴν προέλευσή τους ἀπὸ κάθοδο πρὸς νότο πληθυσμῶν τῆς σημερινῆς Ρουμανίας, διατύπωναν καὶ οἱ πρόξενοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν στὸ χῶρο τῆς εὐθύνης τους τέτοιους πληθυσμούς. Ὁ Γενικὸς πρόξενος π.χ. τῶν Ἰωαννίνων Α. Λόντος σ' ἔκθεσή του τὸ 1881 σημείωνε ὅτι: οἱ Βλάχοι ποὺ κατοικοῦσαν τὴν Ἡπειρο, Μακεδονία καὶ Θεσσαλία ἦταν λείψανα ἀρχαίας ἐθνικότητος, στερουμένης πλείστων ἀγαθῶν προσόντων μιᾶς φυλῆς, ποὺ ἐξελληνίστηκαν μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ ἐνσωματώθηκαν στὴν ἑλληνικὴ φυλή⁴.

Ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὰ καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀξιόλογες μελέτες Ἑλλήνων ἐπιστημόνων⁵ ἐνισχύουν, ὅπως τονίστηκε, τὴ θέση ἐκείνων ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ἑλληνικότητα τῶν Κουτσοβλάχων, ὑπάρχει ἀκόμη ρευστό-

1. Βλ. τὸ ἀριθμ. 1805/18-8-1881 ἔγγραφο τοῦ πρωθυπουργοῦ Α. Κουμουνδούρου πρὸς τὸν Α. Ραγκαβῆ, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν Ζήτημα.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 340/19 Σεπτ./1 Ὀκτ. 1881 ἔκθεση τῆς πρεσβεΐας Ρώμης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν Ζήτημα. Στὴν ἔκθεση ἐπισυνάπτεται ἄρθρο δημοσιευμένο στὸ φύλλ. 274/1-10-1881 τῆς ἰταλικῆς ἐφημερίδας *Il Diritto*, μὲ τίτλο «La Grecia ed i Kuttzo-Valacci». Κι ἄλλες ἐφημερίδες, ὅπως ἡ *Popolo Romano*, εἶχαν ὑποσχεθεῖ τὴ δημοσίευση σειρᾶς ἄρθρων, σύμφωνων μὲ τὶς ἑλληνικὲς θέσεις.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 417/30 Σεπτ./12 Ὀκτ. 1881 ἔκθεση τοῦ Ραγκαβῆ πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν Ζήτημα. Ὁ Ραγκαβῆς ὑπογράμμισε ὅτι τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύονταν στὶς ἐφημερ. *Il Diritto* τῆς Ρώμης καὶ *Courrier d' Athènes* γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Κουτσοβλάχων, δὲν ανταποκρίνονταν στὶς ἰδέες ποὺ ὑποστήριζε ὁ ἴδιος καὶ εἶχε υἱοθετήσει τὸ ὑπουργεῖο καὶ προχωροῦσε σὲ ὑποδείξεις γιὰ τὸ χειρισμὸ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά.

4. Βλ. τὴν ἀριθμ. 129/24-4-1881 λίαν ἐμπιστ. ἔκθεση τοῦ Λόντου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἄλ. Κουμουνδούρο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν Ζήτημα.

5. Βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Ἄρη Ν. Πουλιανοῦ, Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων. Ἐθνογενετικὴ ἔρευνα, Ἀθήνα 1966, σ. 176-177, στὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἄποψη ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι πρέπει νὰ θεωροῦνται, ἀνθρωπολογικὰ, ὡς ἐκρωμαϊσμένοι Ἑλληνες μὲ πρόσμιξη κελτικῶν αἱμάτων.

τητα, ἡ ὁποία καὶ ὑποχρεώνει σὲ στάση ἀναμονῆς. Τὸ ζήτημα ὀρθὰ ἔχει χαρακτηριστεῖ ἀπὸ καιρὸ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ὀξύτερα ἐπιστημονικὰ προβλήματα τῆς Βαλκανικῆς. Ἐγινε περισσότερο δυσκολότερο ἀπὸ τὴ συναισθηματικὴ του φόρτιση, μὲ συμπάθειες κι ἀντιπάθειες ποὺ ἐμφυλοχώρησαν, καθὼς κι ἀπὸ τὰ συμφέροντα ποὺ ἦταν συναρτημένα μ' αὐτό¹. Θ' ἀπαιτηθοῦν κι ἄλλες προσπάθειες, ἔτσι ποὺ νὰ φτάσει ἡ ἔρευνα σὲ συμπεράσματα εὐρύτερα ἀποδεκτά. Ὑπάρχει ὅμως κάτι, ἀνάμεσα στὶς ἀλληλοσυγκρουόμενες θεωρίες, ποὺ δὲν πρέπει νὰ παραβλέψει ἡ ἔρευνα καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ λυδία λίθο γιὰ τὴ δικαίωση ἢ ὄχι ὧσων ἀγωνίστηκαν τόσο στὸ ἰδεαλιστικὸ πεδίο (οἱ λίγοι) ὅσο καὶ στὸν χῶρο τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν τῶν πολιτικῶν σκοπεύσεων. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ πῶς αἰσθάνονταν οἱ ἴδιοι οἱ Κουτσόβλαχοι κατὰ τὴν περίοδο τῆς δράσης τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ποῦ τοποθετοῦσαν οἱ ἴδιοι τὸν ἑαυτό τους, ὄχι θεωρητικὰ καὶ ὑποθετικὰ, τόσο κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὅσο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθερίας. Ἡ πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων συμπεριφέρθηκε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὡς γνήσιο τμῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ² αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκεῖνα ποὺ πρέπει νὰ ὑπολογίζονται περισσότερο, γιὰ τὴν κατάταξη ἐνὸς τμήματος λαοῦ σ' ὀρισμένη ἐθνότητα, εἶναι τὰ αἰσθήματα καὶ ἡ συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων κι ὄχι μόνον τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ χρησιμοποιεῖται³. Διαφοροποιήσεις βέβαια παρατηρήθηκαν, ὕστερα ἀπὸ ἔντονη προπαγανδιστικὴ δραστηριότητα δεκαετιῶν. Αὐτὲς ὅμως περιορίστηκαν στὴ μειοψηφία, ποὺ ἀποσπίαστηκε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς κοινότητος καὶ ἐντάχθηκε στὴ ρουμανικὴ ἐθνότητα. Οἱ Κουτσόβλαχοι, στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους, διαμόρφωσαν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση ταυτόχρονα μὲ τὸν ἑλληνικὸ περίγυρο, εἴτε στὸ χῶρο ποὺ ζοῦσαν εἴτε στὶς παροικίες τοῦ ἔξωτερικοῦ· ἐκεῖ ἀκολούθησαν τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων

1. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐφημ. Ἐλεύθερον Βῆμα τῆς 3-4-1940.

2. Βλ. Ἀβέρωφ. Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, ὁ.π., σ. 19 καὶ Ἄλκη Ρήγου, Ἡ Β' Ἑλληνικὴ Δημοκρατία. 1924-1935. Κοινωνικὲς διαστάσεις τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, Ἀθήνα 1988, σ. 213 καὶ 249 σημ. 86.

3. Στὴν περίπτωσι τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι μιλοῦσε σὲ πληθυσμοὺς μὲ γλωσσικὸ ἰδίωμα συγγενὲς πρὸς τὴ ρουμανικὴ γλῶσσα, παρατηροῦνταν ἡ ἀνακολουθία, ἡ ὁποία τὴν ἔφερε πάντα σὲ δύσκολη θέση: ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅταν ἤθελε ν' ἀπευθυνθεῖ στοὺς Κουτσόβλαχους, γιὰ νὰ τοὺς πείσει ὅτι ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ εἰρωνικὰ σχόλια τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, ἀριθμ. φύλλ. 44/27-10-1907 σ. 650 κ.ἑξ., σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Μακεδονοβλαχικοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βουκουρεστίου τοῦ 1896 καὶ ἡ ὁποία ἀπευθυνόταν στοὺς Βλάχους τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θεσσαλίας κι Ἀλβανίας.

στὸν 18ο καὶ 19ο αἰ., προώθησαν τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἡ ἀναφορὰ σὲ «κοινές» ρίζες καταγωγῆς, ποὺ μ' ἐπιμονὴ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους, δὲ στάθηκε ἱκανὴ ν' ἀποξηράνει τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα συνέδεαν τοὺς Κουτσόβλαχους μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον. Εἰδικότερα ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας, μὲ τὴν ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ μελέτη αὐτή, χαρακτηρίζεται ὡς τὸ χωνευτήρι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Γραικοβλάχων, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε καὶ ἀναπτύχθηκε ἡ στρατιὰ τῶν βιοτεχνῶν, τῶν πρᾶματευτάδων καὶ τῶν πολεμιστῶν. Ἀκόμη καὶ ὅσοι Κουτσόβλαχοι ταξίδευαν στὴ Ρουμανία, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις, δὲ λυγίζαν καὶ αὐτὸ δὲ θὰ γινόταν ἂν οἱ δεσμοὶ τοὺς ἦταν ἐπιφανειακοὶ μὲ τὴν ἐθνότητα στὴν ὁποῖα ἤθελαν ν' ἀνήκουν. Οἱ σημαντικοὶ ἀστικοὶ πυρῆνες (Ζαγόρι, Μέτσοβο, Μοσχόπολη) πιστοποιοῦν τὰ ἀνωτέρω¹.

β. Ὁ πληθυσμὸς

Καὶ τὸ θέμα ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων παρουσιάζει πολυπλοκότητα, ὅπως καὶ ἡ ἐθνογένεση. Ὁ ρουμανικὸς τύπος καὶ οἱ ἐκδόσεις τῆς προπαγάνδας εἶναι γεμάτες ἀπὸ στατιστικὰ στοιχεῖα, πληροφορίες καὶ κρίσεις, ὅλα ὁμως δοσμένα μὲ ὑπερβολές ποὺ δυσχεραίνουν τὴν ἀνίχνευση καὶ τῶν στοιχείων ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται τὸ φυλλάδιο τῶν Ο. Densusianu-F. Damé ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1877². Τὸ φυλλάδιο περιέχει καὶ ἐθνογραφικὸ χάρτη, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Ρουμάνοι καὶ οἱ Βούλγαροι μοιράζονταν ὅλες τὶς ἐπαρχίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι κατέβαιναν ὡς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ οἱ Ρουμάνοι διεκδικοῦσαν τὴν ὑπόλοιπη περιοχή ὡς τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας. Κατὰ τὴ στατιστικὴ τοῦ φυλλαδίου οἱ Κουτσόβλαχοι τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν ὑπολογίζονταν σὲ 1.200.000, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς 500.000 ποὺ κατοικοῦσαν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα³. Στὸ περιεχόμενο τοῦ φυλλαδίου αὐτοῦ στηρίζονταν οἱ ρουμανικὲς ἐφημερίδες γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς προπαγάνδας. Στοι-

1. Βλ. γενικὰ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 38, τοῦ ἴδιου Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 356 κ.ἐξ., Γεωργίου Μ. Σαρηγιάννη, Ἡ ἐθνογραφικὴ σύνθεση καὶ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα, Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο τ. 8(1986) σ. 314. Ρωμανοῦ, ὁ.π., σ. 19.

2. Βλ. Ο. Densusianu-F. Damé, L'élément Latin en Orient ou les Roumains en Macédoine, Thessalie, Epire, Thrace et Albanie, Paris-Bucarest 1877.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1614/20-9-1877 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1875-1878, ΚΥ, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

χεῖα νέων φυλλαδίων, μὲ συρρικνωμένους κάπως τοὺς φανταστικοὺς ἀριθμούς, θ' ἀποτελέσουν ἀργότερα τὸ ἔρεισμα γιὰ νέες προπαγανδιστικὲς ἐξορμήσεις. Σ' ὅλα αὐτὰ οἱ ἑλληνικὲς ἔφημερίδες (καὶ κυρίως τῆς Κωνσταντινούπολης) ἀπαντοῦσαν μὲ ταχύτητα καὶ εὐστοχία πολλὲς φορές, χωρὶς βέβαια ν' ἀποκλείονται οἱ ὑπερβολὲς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους¹.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ πάλι τὰ φύλλα 3236/20/2-12-1879 καὶ 3248/5/17-12-1879 τῆς ἔφημ. *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ πρῶτο δίνεται ἀπάντηση στὴν ἐπίκληση τῆς Ἑταιρείας *Μακεδονορουμανικῆς Καλλιιεργείας* καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ καταστατικοῦ τοῦ *Μακεδονορουμανικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συλλόγου*. Στὸ δεύτερο σχολιάζονται καὶ ἀντικρούονται οἱ ἰσχυρισμοὶ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ὅτι οἱ Κουτσοβλάχοι ἀνέρχονται σὲ 1.200.000 μὲ τὴν παρακάτω κατανομή στὶς περιοχές: Μακεδονίας 450.000, Θεσσαλίας 200.000, Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας 350.000, Θράκης 200.000. Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ ἀντιπαραθέτονται ἀπὸ τὴν ἔφημερίδα ἦταν: στὴ Μακεδονία μόνο 70-80.000 ἐξακολουθοῦσαν νὰ μιλοῦσαν τὸ ἑλληνοβλαχικὸν ἰδιῶμα, στὴν Ἡπειρο 30-35.000 καὶ στὴν Θεσσαλία μόνον οἱ ἐπὶ τῶν ὀρέων βλαχοποιμένες. Ἐπισημειωθεὶ ἐδῶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.200.000 Κουτσοβλάχων, ποὺ πολιτογραφήθηκαν ὡς Ρουμάνοι κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, ὀφείλεται στὸν D. Bolintineanu, ποιητὴ καὶ πολιτικό. Μαζὶ μὲ τὸν ποιητὴ Ion Heliade-Rădulescu ταξίδεψαν στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο τὸ 1854 καὶ ὁ Bolintineanu δημοσίευσε τὶς ἐντυπώσεις του τὸ 1863. (Γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Bolintineanu, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, βλ. στοῦ *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 34). Ὁ Bolintineanu ταξίδεψε μ' ἐντολὴ τοῦ Ion Ghica καὶ ὁ Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 24 ὑποθέτει ὅτι τὸ ταξίδι δὲν ἦταν τυχαῖο, ἀφοῦ ὁ βαλῆς τῆς Μακεδονίας Ρεσίτ πασὰς πῆρε ἐντολὴ ἀπὸ τὴν Πύλη νὰ τοὺς βοηθήσει στὴν περιοδεία τους. Αὐτὸ ὅμως μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ, ὅταν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν ἀκόμη προσανατολιστεῖ στὴν ἀποψη νὰ ὑποστηρίξουν τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Στὸν Bolintineanu πρέπει νὰ στηρίζεται καὶ ὁ Γάλλος M. E. Picot, ποὺ ἀνεβάζει τοὺς Κουτσοβλάχους σὲ 1.200.000, μὲ τὴν ἴδια, ὅπως παραπάνω, κατανομή κατὰ περιοχὲς (βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 20). Οἱ *Densusianu-Damé* (ὁ.π., σ. 28) ποὺ στηρίζονται στὸν Bolintineanu, γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσουν τὴ θέση τους, προβάλλουν τὸ ἐπιχείρημα πὼς βασιζοῦν τὴ γνώμη τους σὲ ἀπογραφὲς καὶ ἐθνικὲς στατιστικὲς τῆς ἐποχῆς τους, γιὰ τοῦτο δὲν ἀμφισβήτησαν τὸ 1.200.000 τῶν Κουτσοβλάχων τοῦ Bolintineanu, τονίζοντας πὼς ἦταν κάτι ποὺ στηρίζονταν σὲ πραγματικὰ δεδομένα. Σ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ, ποὺ ἀναφερόταν στοὺς Κουτσοβλάχους τῆς Μακεδονίας, Θράκης, Ἡπείρου, Ἀλβανίας καὶ Θεσσαλίας, πρόσθεταν καὶ 500.000 ποὺ ζοῦσαν, δῆθεν, στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ νησιά· ἔτσι τοὺς ἀνέβαζαν στοὺς 1.700.000. Ὁ ἀριθμὸς ὑπολειπόταν ἀπὸ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ «στατιστικολόγου» Niphon Balashescu, ὁ ὁποῖος γιὰ τὶς ἴδιες περιοχὲς, ἐκτὸς τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ἀνέβαζε σὲ 2.800.000 τοὺς Κουτσοβλάχους.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.200.000 Κουτσοβλάχων ἀπαντᾶται καὶ σὲ δημοσιεύματα τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 19ου καὶ πρέπει ν' ἀποτελέσει μεταγενέστερα τὴ βάση τῶν ὑπολογισμῶν τῶν Ρουμάνων συγγραφέων. Πόση ἀξιοπιστία εἶχαν αὐτὲς οἱ πληροφορίες φαίνεται ἀπὸ ἄλλα δημοσιεύματα τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα σὲ ὑπολογιζόμενο πληθυσμὸ 1.080.000 κατοίκων τῆς Μακεδονίας μόνο 59.000 χαρακτηρίζονται ὡς Βλάχοι. Ἐὰν ἡ ἀναλογία χρησιμοποιηθεῖ καὶ στὶς περιπτώσεις τῶν διαμερισμάτων τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, θὰ κατανοηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῶν στατιστικῶν στοιχείων ποὺ ἀναφέρθηκαν: βλ. *Ernst Klein*, *Der freieitskampf der Griechen gegen die Turken seinem entstehen und fortgehen*, Leipzig 1822, σ. 65.

Κατὰ τὸ 1863, ἐποχὴ πού ἄρχισε ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις νὰ υἱοθετεῖ ἐπίσημα τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*, τὸ νεοσύστατο *Μακεδονορουμανικὸ κομιτάτο* τοῦ Βουκουρεστίου ἀνέβαζε σὲ 2.000.000 τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων πού ζοῦσαν ἀνάμεσα στὸ Δούναβη, τὴν Ἀδριατικὴ καὶ τὸ Ἀρχιπέλαγος¹.

Λίγο πρὶν τὸ 1877 δημοσιεύματα ρουμανικῶν, ἀλλὰ καὶ ξένων ἐφημερίδων, πού ὑποστήριζαν τὶς ρουμανικὲς ἀπόψεις, ἀνέβαζαν τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας σὲ 800.000², τὴ στιγμὴ πού ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας αὐτὴν τὴν ἐποχὴ δὲν ἔφτανε τὸ 1.500.000³. Τὰ στοιχεῖα πού περιλαμβάνονταν στοὺς πληθυσμιακοὺς πίνακες τῶν Ρουμάνων καὶ ξένων αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι τόσο ἐξογκωμένα, ὥστε δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ σοβαρὴ συζήτηση γι' αὐτά. Κάτι τέτοιο ἀποκλείει καὶ ἡ ἀναφορὰ τους σὲ χώρους πού δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα, ὅπως π.χ. στὴν ὑπαρξὴ 65 δήμων (πόλεων καὶ χωριῶν) τῆς Πίνδου (Παρνασσοῦ!), πού κατοικοῦνταν ἀπὸ καθαρὸς Ρουμάνους καὶ 74 δήμων τῆς ἐπαρχίας Ζαγορίου (ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται «ὁ Ἅγιος Μαρίνος, ἡ Λάκκα, τὰ Περιβόλια, τὰ Γρεβενά, ἡ Βρέζα, ἡ Μοσχόπολις»)⁴.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες συναγωνίζονταν τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς προπαγάνδας στὴν ἀναγραφὴ φανταστικῶν στοιχείων καὶ σ' αὐτὰ στηρίζονταν γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων. Ἡ τάση ἐμφανίζεται συχνότερα στὴν ἀρχὴ τῆς ἐναρξῆς τοῦ ἀγώ-

1. Βλ. *Ρωμανοῦ*, ὁ.π., σ. 18.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 484/22-3-1874 ἐκθεσὴ τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1874, 36/5 Ἀλληλογραφία ἐλληνικῶν προξενείων μετὰ τοῦ ὑπουργεῖου. Ὁ πρόξενος ἔστειλε καὶ μετάφραση προπαγανδιστικῆς μελέτης, πού εἶχε δημοσιευτεῖ στὸ *Româniul* (ἡ χρονολογία δὲ διευκρινίζεται, πρέπει νὰ τὴν ὑπολογίσουμε ὅμως, ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία ὑποβολῆς τῆς ἐκθεσης, γύρω στὰ τέλη Φεβρουαρίου 1874): Στὴ μελέτη καταχωρίζονταν καὶ στατιστικὲς τοῦ Niphoș Balashescu, δημοσιευμένες στὴν ἐφημ. *Ὁμοσπονδία τῆς Πέστης* ἀρ. φύλλ. 16 καὶ 17.

3. Στὶς παραμονὲς τῆς ἐκρηξῆς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853) ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας δὲν ξεπερνοῦσε τὸ 1.000.000. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1861, ὁ πληθυσμὸς ἀνέβαινε στὸ 1.096.000 κατοίκους. Τὸ 1870, μὲ τὴν ἔνωση στὸ μεταξὺ τῆς Ἑπτανήσου καὶ τὴν αὔξησι πού σημειώθηκε, ὁ πληθυσμὸς ἔφτασε τὸ 1.457.894 (βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν», τ. ΙΓ' σ. 185, 250).

4. Βλ. τὶς στατιστικὲς τοῦ Balashescu. Τὸ Ζαγόρι, σύμφωνα μ' αὐτὲς, ξεκινάει ἀπὸ τὰ σύνορα μὲ τὴν Κόνιτσα, ξαπλώνεται στὰ Γρεβενά καὶ φτάνει μέχρι τὴ Μοσχόπολη. Οἱ στατιστικὲς αὐτὲς ἔγιναν, ὅπως ἀναφέρεται, μετὰ τὴν περιοδεία τοῦ Balashescu στὴ *Δακία* τοῦ *Αὐρηλιανοῦ*, ὅπως ἀποκαλοῦσε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα τὶς περιοχὲς κάτω ἀπὸ τὸ Δούναβη (Δοβρουτσᾶς, Βουλγαρίας, Σερβίας, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Θράκης, Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου).

να, ὅταν ἡ προπαγάνδα ἔκανε τὰ πρῶτα της βήματα στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς καὶ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ δημιουργία ἐντυπώσεων. Ἔτσι, ὁ ἀριθμὸς τῶν Κουτσοβλάχων ὑπολογιζόταν σὲ 1.500.000 περίπου, ἐκεῖ δηλ. πού τὸν ἀνέβαζε καὶ ἡ προπαγάνδα¹. Ἡ ἄποψη ἐξακολούθησε καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια νὰ ὑποστηρίζεται ἀπὸ ἐπιστημονικοὺς καὶ ρουμανικοὺς κύκλους πού συμμετεῖχαν σὲ κινήσεις (ἐταιρεῖες, συλλόγους κλπ.). Τὶς θέσεις τους ἀντέκρουαν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι, τὴν ἐποχὴ πού δὲν εἶχαν ἀκόμη προσανατολιστεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀνοικτῆς ὑποστήριξης τῆς προπαγάνδας².

Ὡστόσο καὶ ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ πλευρὰ παρουσιάστηκαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἄτομα τοῦ κύρους μάλιστα τοῦ Take Ionescu, ὁ ὁποῖος ἐξέφραζε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐπισήμανση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ αἰνίγματα τῆς ἐθνογραφίας· μερικοὶ τὸν προσδιορίζουν σὲ 300.000, ἐνῶ ἄλλοι σὲ μεγαλύτερο ἀπὸ 1.000.000³.

Ἀργότερα ὁ Μαργαρίτης, ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος τῆς προπαγάνδας, στὰ 1894 περίπου, δημοσίευσε στὴ γαλλικὴ φυλλάδιο μὲ στατιστικὸ πῖνακα. Πρόθεσή του: ὅπως ἐξάψη ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐν Βουκουρεστίῳ. Στὸν πῖνακα ἀνέβαζε ἀνερευθριάστως τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Τουρκίας σὲ 772.000⁴.

1. Βλ. *I. Caragiani, Românii din Macedonia și poesialor populară, Clit 2, 1862, σ. 340.*

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 12 A-B/28-1-1880 ἐκθεση τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Αὐστροουγγαρίας στὸ Βουκουρέστι L. Hoyos πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν K. Haymerle. *Haus-Hof-und Staatsarchiv* (στὸ ἐξῆς: *HHStA*), *Politisches Archiv (PA)*, XVIII, Karton 14, καὶ *Peypfuss*, ὁ.π., σ. 57 σημ. 24. Ὁ Hoyos ἀνέφερε ὅτι, κατὰ τὴ δήλωση τοῦ Σουλεϊμάν μπέη, πρεσβευτῆ τῆς Τουρκίας στὸ Βουκουρέστι, ὁ κουτσοβλαχικὸς πληθυσμὸς δὲν ἀνερχόταν σ' ἐνάμισυ ἑκατομμύριο, ἀλλὰ οὔτε κἀν ξεπερνοῦσε τὶς 80.000 ψυχές. Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς δὲν ἐπιθυμοῦσε καθόλου νὰ λογαριάζεται ὡς φυλετικὰ συγγενεῖς μὲ τοὺς Ρουμάνους.

3. Βλ. *Ρωμανοῦ*, ὁ.π., σ. 17, ὅπου καὶ στοιχεῖα γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Take Ionescu.

4. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 126/7-4-1900 καὶ 134/19-4-1900 ἐκθέσεις τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, μὲ συνημμένους στατιστικοὺς πῖνακες, *ΑΥΕ*, 1900 A-B, Γενικὸν προξενεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ-Δυρραχίῳ. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ προξένου, ἡ «πραγματεία» τοῦ Μαργαρίτη δημοσιεύτηκε σὲ πολὺ λίγα ἀντίτυπα, στὸ ὄνομα μάλιστα τοῦ γιοῦ του Τάκε, τὸν ὁποῖο εἶχε χειροτονήσει ἐπιθεωρητὴ τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Τουρκίας, παρόλο πού ἦταν ἐντελῶς ἀκατατόπιστος στὰ θέματα πού θὰ χειριζόταν. Ἡ «πραγματεία» κυκλοφόρησε σὲ μικρὸ κύκλο πολιτικῶν καὶ ἐπιστημόνων τοῦ Βουκουρεστίου καὶ μοιράστηκε σ' ὀρισμένες πρεσβεῖες στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ σ' Εὐρωπαίους δημοσιολόγους. Κατὰ τὸν πρόξενο πάλι, ἡ δημοσίευση ἐπὶ ηὐγκεν ὄλως ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωχθέντος ἀποτελέσμα, γιὰ καὶ οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη πολλαπλασιάστηκαν καὶ ἡ ἔρευνα πού ἔγινε ἀπὸ Ρουμάνους καὶ ξένους δημοσιολόγους ἀπεκάλυψε τὸ ψευδὲς κατασκευάσμα.

Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἀνέτρεπε τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Μαργαρίτη μὲ πίνακα ποὺ ὑπέβαλε στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν¹. Σ' αὐτὸν ἀντιπαραθέτετε στοιχεῖα ἀληθινά, ὅπως βεβαίωνε, σχετικά μὲ τὸ βλαχόφωνο πληθυσμὸ τοῦ βιλαετιοῦ Μοναστηρίου καὶ ὑποστήριζε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν βλαχόφωνων σ' ὅλη τὴν Τουρκία δὲν ξεπερνοῦσε τότε (1905) τὶς 100-120.000. Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ θὰ ἐπιμείνουν στὰ κατοπινὰ χρόνια τόσο τὸ Πατριαρχεῖο, ὅσο καὶ οἱ ἐκφραστὲς μέσω τῶν ἐθνικῶν ὀργανώσεων, τῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπόψεων τῶν ἐλληνικῶν πολιτικῶν κύκλων².

Οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ ἐλληνικοῦ προξενείου δὲ βρίσκονταν σὲ ἀκριβῆ συστοιχία μὲ τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ ὀφειλόταν σὲ ἀντίδραση (γιὰ λόγους σκοπιμότητας, ἀλλὰ καὶ συναισθηματικούς) πρὸς τὶς φανταστικὲς στατιστικὲς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ἀνάλογη στάση παρατηρεῖται καὶ στὶς ἐκτιμήσεις ἄλλων προξενείων ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα³.

Στὴν πρώτη πενταετία τοῦ 20οῦ αἰ. ὀρισμένοι ἐκπρόσωποι τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας θὰ διατυπώσουν καὶ ἐγγράφως τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὶς ὑπερβολικὲς ἐκτιμήσεις τῶν μέχρι τότε ρουμανικῶν στατιστικῶν, σχετικά μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων. Ἐξέφραζαν μάλιστα τὴ γνώμη ὅτι ἡ κα-

1. Εἶναι συνημμένος στὴν ὄ.π. ἔκθεση.

2. Βλ. ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Ἑλληνοβλάχων τῆς 17 Σεπτεμβρίου 1905 ποὺ ἐπιδόθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο στοὺς πρεσβευτὲς τῶν Μ. Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ προκάλεσε τὴ μὴν τῶν μεγάλων βεζίρη. Τὸ ὑπόμνημα εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 713 ἐμπ./28-9-1905 ἔκθεση τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον. 1905, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, ρουμανικὸν ζήτημα (συνέχεια). Βλ. φύλλ. 26/2-7-1905 τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, ὅπου δημοσιεύεται τακτικῶς τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Πύλης, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζονταν οἱ κουτσοβλαχικὲς κοινότητες. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸ ἀριθμ. 3/20-1-1906 φύλλο τῆς ἰδίας ἡμερίδας. Τὸ 1907 ὁ Νεοκλῆς Καζάζης, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, Ἑλληνισμός, τ. 10(1907), σ. 652 κ.ἑξ., ἀναφέρει τὸν ἴδιο ἀριθμὸ: Ἐπὶ 120.000 Κουτσοβλάχων, γράφει, κατοικούντων τὰς ὑπαρείας καὶ τοὺς πρόποδας τῆς Πίνδου, πλέον τῶν 90.000 ἐγκατέλιπον ἐκουσίως τὴν χρῆσιν τοῦ σκοτεινοῦ αὐτῶν γλωσσικοῦ ιδιώματος, οἱ δὲ ὑπόλοιποι 30.000, οἱ ὁποῖοι εἶναι βλαχόφωνοι, ἐννοοῦσι τουλάχιστον νὰ δώσωσιν εἰς τὰ τέκνα των εὐγενεστέραν γλῶσσαν.

3. Κατὰ τὸν στατιστικὸν πίνακα τοῦ προξενείου Μοναστηρίου οἱ βλαχόφωνοι τοῦ βιλαετιοῦ Μοναστηρίου ἀνέρχονταν σὲ 35.782, ἐνῶ κατὰ τὶς στατιστικὲς τοῦ Μαργαρίτη σὲ 109.000. Οἱ οἰκισμοὶ στοὺς ὁποίους διέμεναν (μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἀπὸ τοὺς πολυπληθέστερους σὲ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο) ἦταν οἱ ἑξῆς: Μοναστήρι, Κρούσοβο, Γκόπεσι, Ἀχρίδα, Μηλόβιστα, Κλεισοῦρα, Χρούπιστα, Μεγάροβο, Τύρνοβο, Νιζόπολη, Ἄνω Μπλέντσα, Κάτω Μπλέντσα, Γιάγκοβετς, Γύρστενικ, Ρέσνα, Καλύβια, Περλεπές, Λάγγα, Φλώρινα, Νεγοβάνι, Βελκαμένη, Πισοδέρι, Νέβεσκα, Καλύβια, Μορίχοβο, Γράμμοστα, Βλάτση, Κορυτσά, Πλιάσσα, Διότιτςα, Στροπάνι, Βοβοσίτσα, Μοσχόπολη, Σίπσκα, Βυθικούκι, Βόγραδετς, Νίτσα, Γάβροβο, Ἐλβασάν καὶ γύρω περιοχὴ, καζὰς Κολώνιας.

ταγραφὴ τῶν πραγματικῶν δεδομένων δὲ θὰ γινόταν εὐκόλα ἀποδεκτὴ. Ὅμολογοῦν ἐπίσης ὅτι σὲ τρίτα πρόσωπα διπλασιάζουν τοὺς ἀριθμοὺς γιὰ τὸ συμφέρον μας ἀπαιτεῖ νὰ τοὺς παρουσιάσουμε ὅσο γίνεται μεγαλύτερους, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια δὲ μποροῦσε ν' ἀποκρυβεῖ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι'. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ προϊσταμένου τοῦ γραφείου τῶν ρουμανικῶν σχολείων τοῦ ἐξωτερικοῦ στὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, τοῦ Eugen Ionescu, ὁ ὁποῖος διαπίστωνε ὅτι μέχρι τὸ 1906 ἡ Ρουμανία, μετὰ ἀπὸ οἰκονομικὲς θυσίες 4 χρόνων², δὲν κατάφερε νὰ προσεταιριστεῖ, σὲ σύνολο 200.000-250.000, περισσότερους ἀπὸ 10.000 Κουτσόβλαχους κι αὐτοὺς γιὰτὶ εἶχαν προσωπικὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα³.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα θὰ κάνει λόγο γιὰ 600.000 Κουτσόβλαχους σ' ὅλη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία⁴ καὶ γύρω στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ θὰ προσκολληθεῖ ἐπίμονα ὡς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους.

Ἀπὸ λόγους παρεμφερεῖς μ' ἐκείνους στοὺς ὁποίους στηρίζονταν οἱ Ρουμάνοι προπαγανδιστὲς γιὰ νὰ ἐξογκώνουν τοὺς ἀριθμοὺς, ξεκινούσαν συχνὰ καὶ οἱ πρόξενοι τῶν Μ. Δυνάμεων, ὅταν προσπαθοῦσαν νὰ συντάξουν στατιστικὲς γιὰ τὴν πληθυσμιακὴ σύνθεση τῶν ὑπόδουλων λαῶν στὴν Τουρκία. Δὲν ἀγωνίζονταν δηλ. νὰ διακριβώσουν τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μόνο νὰ ἐξασφαλίσουν ἐπιχειρήματα στὶς κυβερνήσεις τους γιὰ τοὺς περαιτέρω χειρισμοὺς τους στὸ διεθνὲς διπλωματικὸ παιγνίδι. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ στατιστικὲς ποὺ συντάχθηκαν γιὰ τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Οἱ Ρῶσοι π.χ. (στατιστικὴ τοῦ 1898) καὶ οἱ Ἰταλοὶ (στατιστικὴ τοῦ 1902) αὐξομείωναν τὸν ἀριθμὸ τοῦ κάθε φυλετικοῦ στοιχείου (Ἕλληνες, Σλάβοι, Βλάχοι), ἀνάλογα μ' ἐκεῖνα ποὺ προσδοκοῦσε νὰ πετύχει κάθε κυβέρνηση ἀπὸ τὴ σύνθεση τῆς πληθυσμιακῆς εἰκόνας⁵. Ἔτσι, ὁ Ρῶσος πρόξενος Μοναστηρίου ὑπολόγιζε τοὺς Βλάχους τοῦ βιλαετιοῦ σὲ 53.227, ἐνῶ ὁ Ἰταλὸς τοὺς ἀνέβαζε σὲ 142.000.

Ἐπὶ τοῦτο ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἄλλες στατιστικὲς δημοσιευμένες σ' ἐφημερίδες,

1. Βλ. *Ρωμανοῦ* ὁ.π., σ. 16-17, ὅπου παρατίθενται ἀποσπάσματα τῆς ἐκθέσης τοῦ Ρουμάνου προξένου στὸ Μοναστήρι ΑΙ. Pădeanu, μὲ ἡμερομηνία 5 Ἰουλίου 1903.

2. Ὁ Eugen Ionescu θεωρεῖ τὸ 1865 ὡς χρονιὰ ποὺ ἄρχισε ἡ ἐπίσημη ρουμανικὴ ὑποστήριξη πρὸς τοὺς Κουτσόβλαχους. Τότε καταχωρίστηκε τὸ πρῶτο χρηματικὸ ποσὸ στὸν ρουμανικὸ κρατικὸ προϋπολογισμό, βλ. *Ρωμανοῦ*, ὁ.π., σ. 21 σημ. 109.

3. Βλ. *Ρωμανοῦ*, ὁ.π., σ. 21.

4. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 3/10-1-1907, σ. 3 τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, ὅπου ἄρθρο μὲ τίτλο: *Εὐγλωττία ἀριθμῶν*.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 316/12-7-1902 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ΑΑΚ, 1902. Γ' Περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως.

περιοδικὰ καὶ προπαγανδιστικὰ φυλλάδια (ἑλληνικά, ρουμανικά καὶ ξένα), ἀλλὰ ἡ μνημόνευσή τους δὲ θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀποτίμηση τῆς πραγματικότητος. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέραμε μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι: ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα (καὶ πίσω ἀπ' αὐτὴν ἡ ρουμανικὴ πολιτικὴ) γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ἐντυπώσεις, σ' ἐποχὴ μάλιστα ποὺ ἡ ἐξακρίβωση τῶν στοιχείων ἦταν δύσκολο ἐγχείρημα, ἐξόγκωνε τοὺς ἀριθμοὺς σὲ σημεῖο πού, ὄχι σπάνια, τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀντίθετα μὲ τὰ ἐπιδιωκόμενα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ λόγους ἄμυνας σμικρυναν τοὺς ἀριθμοὺς, τὶς περισσότερες φορὲς κάτω ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ὄρια καὶ κάποτε, σ' ὀρισμένες περιοχές, μηδένιζαν τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο, γεγονός ποὺ καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ λειτουργοῦσε ἀντίστροφα μὲ τὶς προσδοκίαι τῶν ἐνδιαφερόμενων¹. Ἔτσι στὸ 1.200.000, ἀριθμὸ στὸν ὁποῖο ἀνέβαζαν ἀρχικὰ οἱ Ρουμάνοι τὸν κουτσοβλαχικὸ πληθυσμὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ ποὺ ἀργότερα περιορίστηκε στὶς 600.000, ἀντιπαρατίθενται οἱ 100-120.000 τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς αὐξάνεται κάποτε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ φτάνει γύρω στὶς 140.000 γιὰ τὴ Μακεδονία, τὴν Ἀλβανία καὶ τὴν Ἠπειρο, ἀναφέρεται δηλ. στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ².

1. Βλ. τὴν μὲ ἡμερομηνία 6-3-1904 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἐπικριτικὴ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ *Bulletin d' Orient* στὸ ὁποῖο ἀναφερόταν ὅτι στὸ σαντζάκι Βερατίου δὲν ὑπῆρχαν βλαχόφωνοι, *ΑΥΕ*, 1903-1904, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐν Μακεδονία.

2. Βλ. στατιστικὴ τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκογενειῶν στὴ *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 686/20-10-1906, ποὺ ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὴ *Βίβλο* ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1906 τὸ Πατριαρχεῖο μὲ τίτλο: *Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονία ὀδυνηρᾶς καταστάσεως*. Στὸ δ' καὶ τελευταῖο μέρος τῆς *Βίβλου* καταχωρίζεται ἡ στατιστικὴ τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκογενειῶν ἑλληνιζουσῶν καὶ ρουμανιζουσῶν, ποὺ ὑπῆρχαν στὶς πόλεις καὶ τὰ χωριὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἡ στατιστικὴ ἐμφάνιζε τὰ παρακάτω σύνολα κατὰ μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες:

Ἐπαρχίες	ἑλληνίζουσες	ρουμανίζουσες
Πελαγονίας	3185	118
Καστοριάς	1320	130
Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν	2227	451
Μογλενῶν	530	1228
Γρεβενῶν	1240	100
Θεσσαλονίκης	606	19
Κίτρους	720	13
Μελενίκου	1064	95
Βερροίας	841	510
Νευροκοπίου	162	—
Ἰωαννίνων	1949	—

Ἄλλοι μελετητὲς ὑπολογίζουν τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Ἑλλάδας (στὴν ὁποία ἐνσωματώθηκε ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν Κουτσοβλάχων τῆς πρώην Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας) γύρω στὶς 150-200.000¹. Ὑποστηρίζεται ἀκόμη ὅτι ἄλλοι τόσοι περίπου Κουτσόβλαχοι² δὲ χρησιμοποιοῦσαν ἢ γνώριζαν ἀτελέστατα τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα³ κι αὐτὸ ἀνεβάζει τὸ σύνολό τους σὲ 300-400.000 μόνο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀριθμὸς ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑπερβολικὸς.

Τὸ 1937, οἱ ἐκτιμήσεις τῆς ρουμανικῆς πλευρᾶς κατέληγαν σ' ἓναν ἀριθμὸ Κουτσοβλάχων γύρω στὶς 300-350.000 γιὰ ὅλες τὶς βαλκανικὲς χῶρες⁴. Στὸν ἴδιο σχεδὸν ἀριθμὸ Κουτσοβλάχων, μὲ ἀναλογία: 150.000 γιὰ τὴν Ἑλλάδα, 65.000 γιὰ τὴν Ἀλβανία, 100.000 γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβία καὶ 40.000 γιὰ τὴ Βουλγαρία, θ' ἀναφερθεῖ ὕστερα ἀπὸ 30 περίπου χρόνια ὁ C. Tagliavini⁵. Δέκα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1974, ὁ Reyfuss ὑποστηρίζει ὅτι μιὰ ὑπό-

Μετσόβου	1249	—
Βελεγράδων	1265	87
Δυρραχίου	694	105
Βελλᾶς καὶ Κονίτσης	5720	15
Σερρών	52	—
Ἐλασσῶνος	1055	—
Κορυτσᾶς	491	92
Σύνολο	24.400	2.969

Ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι γιὰ κάθε οἰκογένεια ὑπολογιζόταν τότε 5 ψυχὲς ἐξάγεται ὅτι στὴ Μακεδονία καὶ στὴν Ἠπειρο (συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ τμήματά τους ποὺ ἀνήκουν σήμερα στὴν Ἀλβανία καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία) ὑπῆρχαν 122.000 ἐλληνίζοντες Κουτσόβλαχοι καὶ 14.845 ρουμανίζοντες, γενικὸ σύνολο 136.845. Σ' αὐτοὺς ἂν προστεθοῦν καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Θράκης, τῆς Θεσσαλίας (πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτησή τους) καὶ τῆς Βουλγαρίας, προκύπτει ἓνα σύνολο ποὺ πλησιάζει τὸν ἀριθμὸ τῶν 200.000 περίπου.

1. Βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π., σ. 20.

2. Ἡ ἀναφορὰ γίνεται γιὰ τὴν περίοδο πρὶν τὸ 1948.

3. Βλ. Ἀβέρωφ, ὁ.π.

4. Βλ. Caridan, *Les Macédo-Roumains*, ὁ.π., σ. 10-11.

5. Βλ. C. Tagliavini, *Le origine delle lingue neolatine*, Bologna 1964, σ. 300 κ.ἐξ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Caridan ὡς μόνη ἀξιόπιστη —ὄχι πάντοτε— μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ ἐπιλέγει τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ρίζου Ραγκαβῆ τοῦ 1856, δημοσιευμένους στὴν *Πανδώρα*. Σύμφωνα μ' αὐτοὺς οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας ἀνέρχονταν σὲ 600.000. Ὁ Caridan θεωρεῖ, τὸ 1937, τὴ μαρτυρία ἀξιόπιστη, γιὰτὶ βέβαια συμπίπτει μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓνα ἄλλο λόγο, ὅπως σημειώνει: γιὰτὶ δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρχίσει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ ἀγῶνας σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς Ρουμάνους. Λησμονεῖ ὁμως ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ δυσχέρειες, ποὺ ὁ ἴδιος ἐπικαλεῖται, (βλ. Caridan, ὁ.π., σ. 7) ἦταν τόσο μεγάλες ποὺ καθιστοῦσαν ἀδύνατη τὴν ἐξακρίβωση τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων.

θεση για 400.000 Κουτσόβλαχους που κατοικοῦν τὴ νοτιανατολικὴ Εὐρώπη δὲ θὰ βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα· δίνει δηλ. ἕναν ἀριθμὸ που βρίσκεται κοντὰ στους ὑπολογισμοὺς τοῦ Caridan, προσθέτοντας ὅτι στὸ παρελθὸν ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἦταν μεγαλύτερος καὶ μειώθηκε ἀπὸ τὸν ἑξελληνισμὸ ἢ ἐκσλαβισμὸ ομάδων Κουτσοβλάχων¹.

Ἡ κατάληξη, λοιπόν, σ' ἕνα ἀσφαλὲς συμπέρασμα γύρω ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων, που κατοικοῦν τώρα στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα, εἶναι δύσκολη². Μέσα ἀπὸ τὴ σύγκριση που ἐπικρατεῖ μόνο μὲ συγκριτικοὺς ὑπολογισμοὺς μπορεῖ νὰ ὀδηγηθεῖ κανεὶς σὲ διατύπωση ἀπόψεων που ν' ἀντέχουν στὴ λογικὴ. Ἐπειδὴ γιὰ τὰ ἄλλα κράτη τῆς Βαλκανικῆς δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση, θὰ περιοριστοῦμε κατ' ἀνάγκη στὶς ἀναφορὲς τοῦ παρελθόντος καὶ στὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος που προέρχονται ἀπὸ ἑλληνικὲς μαρτυρίες. Ἐπίσης θὰ στηριχτοῦμε καὶ σὲ κείμενα ξένων ἐπιστημόνων που δὲν ταυτίζονται μὲ τίς προθέσεις τῆς προπαγάνδας.

Πιστεύουμε ὅτι στὴν Ἑλλάδα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων που χρησιμοποιοῦν ἀκόμη τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα, μαζί μὲ ὅσους ἔπαψαν νὰ τὸ μιλοῦν, καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ που ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο στὶς περιοχὲς που ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἑλλάδα, κυμαίνεται γύρω στὶς 200.000. Ἡ ἄποψη ἐνισχύεται ἀπὸ δυὸ μαρτυρίες ξένων που τίς θεωροῦμε περισσότερο ἀξιόπιστες ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες. Ἡ πρώτη προέρχεται ἀπὸ τὸ Γιουγκοσλάβο ἱστορικὸ καὶ ἀνθρωπογεωγράφο Jovan Cvijić³, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὸ 1918 οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Βαλκανικῆς ἔφταναν τοὺς 150-160.000, ἐνῶ παλιότερα, κατὰ τὸ μεσαίωνα καὶ ἀργότερα, ὁ ἀριθμὸς τους ἦταν πολὺ μεγαλύτερος (400-500.000) καὶ μειώθηκε μὲ τὸν ἑξελληνισμὸ ἢ ἐκσλαβισμὸ, κάτι που γίνεται γενικότερα παραδεκτό.

Ἡ δεύτερη μαρτυρία ἀνήκει στὸ Γερμανὸ καθηγητὴ, γλωσσολόγο καὶ ἔθνολόγο Gustav Weigand καὶ μᾶς ὑποχρεώνει, παρὰ τίς δικαιολογημένες ἐπιφυλάξεις, νὰ τὴν προσέξουμε γιὰ δυὸ λόγους: Πρῶτα γιατί προέρχεται ἀπὸ ἐπιστήμονα που πραγματοποίησε τίς ἔρευνές του γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους μὲ ἐπιδοτήσεις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης. Ἔτσι, ἂν μπορεῖ νὰ κατηγορηθεῖ γιὰ μεροληψία, αὐτὴ πρέπει νὰ καταλογιστεῖ ὅτι ἔγινε γιὰ χά-

1. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 13.

2. Οἱ ἐπίσημες στατιστικὲς τῆς Γιουγκοσλαβίας μιλᾶνε γιὰ 37.000 Κουτσόβλαχους, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι περισσότεροι. Οἱ Βούλγαροι, οἱ Ἄλβανοὶ καὶ οἱ Ρουμάνοι δὲν τοὺς ἀναφέρουν στὶς στατιστικὲς τους. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 13.

3. Βλ. *Jovan Cvijić*, *La Péninsule Balkanique*, Paris 1918, σ. 162, 164.

ρη τῆς Ρουμανίας¹, ἃν κι ὀρισμένες ἀπόψεις του θεωρήθηκαν ὀρθές ἀπὸ Ἑλληνες μελετητὲς καὶ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο². Δεύτερος λόγος εἶναι τὸ ὅτι τὰ πορίσματα τοῦ Weigand, ἀνεξάρτητα ἂν δὲν εἶναι ὅλα τεκμηριωμένα, ὅπως π.χ. οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν προέλευση τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τοὺς Δάκες, γιὰ ταυτότητα τῆς ρουμανικῆς γλώσσας μὲ τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα κι ἄλλες, μὲ φανερὲς προπαγανδιστικὲς θέσεις, εἶναι προϊόν ἐπιτόπιας ἔρευνας καὶ προσωπικῆς ἐμπειρίας κι ὄχι ἐργασίας γραφείου. Ὁ Weigand περιόδευσε τὸ 1889 καὶ 1890 τὴ Βαλκανικὴ, ἐπισκέφθηκε τοὺς κουτσοβλαχικοὺς οἰκισμοὺς καὶ διαπίστωσε τὴν ὕπαρξη (στὸ ἑλληνικὸ καὶ τουρκικὸ ἔδαφος) 154 καθαρὰ κουτσοβλαχικῶν «τόπων», ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπισκέφθηκε τοὺς 105. Ὑπολόγισε ἀκόμη ὅτι ὁ ἀριθμὸς ὄλων τῶν Κουτσοβλάχων, πού μαζὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα μιλοῦσαν καὶ τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα, ἀνερχόταν σὲ 150.000 περίπου. Ἀπ' αὐτοὺς γύρω στὶς 50.000 κατοικοῦσαν στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο³. Ὁ Weigand ἀντιπαραθέτει τὰ στοιχεῖα του σὲ στατι-

1. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἡ περιοδεία τοῦ Weigand καὶ τὰ συγγράμματά του ἀντιμετωπίστηκαν ἀρχικὰ μὲ δυσπιστία. Αἰτία ἦταν: οἱ ἐπιχορηγήσεις πού ἔπαιρνε ἀπὸ τὴ Ρουμανία, ἡ πρόθυμη συμπαράσταση πού τοῦ πρόσφεραν κατὰ τὶς περιόδους του οἱ ρουμανίζοντες, καὶ τὰ πορίσματα πολλῶν ἐρευνῶν του, οἱ ὁποῖες ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοὺς κρίθηκαν ὅτι ὑποστήριζαν τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὶς κρίσεις τοῦ Ἀντωνίου Θ. Σπηλιωτοπούλου, Ἡ Μακεδονία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς, ἡ δύναμη καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, Ἀθήνησιν 1904, σ. 52-53, ὅπου ἀμφισβητοῦνται τὰ πορίσματα τοῦ Weigand γιὰ τὴν ἔκταση τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν πληθυσμῶν. Γιὰ τὶς δυσκολίες πού ἀντιμετώπισε ὁ Weigand, ἐξαιτίας τῶν ἐπιχορηγήσεων τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης βλ. καὶ Peufuss, ὁ.π., σ. 19. Ἐκφραστὲς τῆς δυσπιστίας ἀπέναντι στὶς θέσεις τοῦ Weigand ἦταν καὶ οἱ πρόξενοι τῆς Ἑλλάδας κι ὁ ἑλληνικὸς τύπος. Βλ. ἐνδεικτικὰ κρίσεις τοῦ Θεοδώρου Κώτσιου, Οἱ ἑλληνοβλάχοι ἢ Κουτσοβλάχοι, Ἑλληνισμὸς, τ. 12(1909), σ. 491. Ἡ σύνταξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ σὲ ὑποσημείωση τῆς σελ. 491 διατύπωνε καὶ τὴ γνώμη τοῦ περιοδικοῦ: Ὁ Weigand ἦτο ἐξωνυμῆνος πράκτορας τῶν ρουμανικῶν ἀξιώσεων, διὰ τοῦτο αἱ δῆθεν μελέται του ὑπ' οὐδενὸς ἀρμοδίου Εὐρωπαϊοῦ ἐθνολόγου θεωροῦνται φοβαραὶ καὶ ἀξιόπιστοι. Τὴν προκατάληψη ἐναντίον τοῦ Weigand ἐνίσχυσε ἡ ἰδρυση Φροντιστηρίου στὴ Λειψία, πού θεωρήθηκε ὅτι λειτουργοῦσε γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο καὶ στὴ Μακεδονία.

2. Βλ. Spiro Parageorges, Les Koutsovalaques, Athènes 1908, σ. 6 κ.ἑξ.

3. Τὸ βασικὸ ἔργο τοῦ Weigand, στὸ ὁποῖο ἔχουν περιληφθεῖ τὰ πορίσματα τῶν ἐπιτόπιων ἐρευνῶν του καὶ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα εἶναι: Gustav Weigand, Die Aromunen: Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der Sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. 2Bde Leipzig 1895/94. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου του, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα πού σχετίζονται μὲ τὸν πληθυσμὸ τῶν Κουτσοβλάχων, δημοσιεύθηκαν στοῦ Parageorges, ὁ.π., σ. 6 κ.ἑξ., καὶ σὲ ἀριθμὸ ἑλληνικῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς. Βλ. π.χ. ἐφημ. Παλιγγενεσία καὶ κυρίως τὰ φύλλα: 9368/1-1-1896, 9378/11-1-1896, 9379/12-1-1896, 9740/13-1-1896, 9741/14-1-1896, 9751/24-1-1896, 9778/21-2-1896, 9779/22-2-1896, καὶ τὴ Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φυλλ. 29/2-4-1893, 171/12-1-1896, 172/19-1-1896, 173/26-1-1896.

στικὲς Ἑλλήνων, ξένων¹ καὶ Ρουμάνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Grandea δὲ δι-
στασε ν' ἀνεβάσει τοὺς Κουτσοβλάχους τῆς Ἑλλάδας, Τουρκίας, Σερβίας
καὶ Βουλγαρίας σὲ 5.134.000² καὶ συμπεραίνει πόση δύσκολη στάθηκε πά-
ντοτε ἡ προσπάθεια προσδιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων στὴ
Βαλκανικὴ, ἀφήνοντας νὰ ἐννοηθεῖ καὶ τὸ ποῦ ὀδηγοῦν οἱ ὑπολογισμοὶ
ποὺ γίνονται χωρὶς ἐπιτόπια ἔρευνα.

Κατὰ τὸν Weigand πάντα, οἱ λόγοι ποὺ δημιούργησαν τὴ σύγχυση καὶ
ἔκαναν δύσκολη τὴ διακρίβωση τῆς ἀριθμητικῆς δύναμης τῶν Κουτσοβλά-
χων, ἦταν οἱ ἑξῆς:

1) Δὲν εἶχε καταρτιστεῖ καμιὰ ἐπίσημη στατιστικὴ.

2) Ὅταν γινόταν ἀπογραφή οἱ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ ἀπογράφο-
νταν δυὸ φορές: πρῶτα στὰ χωριά τους τοὺς θερινοὺς μῆνες, καὶ ὕστερα
στοὺς τόπους τῆς χειμερινῆς διαμονῆς.

3) Δὲν ἔπρεπε νὰ γίνεται ἀπογραφή τῶν Κουτσοβλάχων ποὺ ἔμεναν σ'
ἐμπορικὰ κέντρα καὶ εἶχαν ἐκεῖ τὶς ἐπαγγελματικὲς τῆς ἀσχολίες, γιὰτὶ
στὴν ἀπογραφή τῶν οἰκογενειῶν τους στὰ χωριά ὑπολογίζονταν κι αὐτοί.

4) Ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν Κουτσοβλάχων ἐξογκωνόταν κι ἀπὸ τὸ
μεγάλο ἀριθμὸ τῶν περιπλανώμενων ποιμένων, κυρατζήδων κλπ.

5) Δυσχέρειες παρουσιάζονταν κι ἀπὸ τὸ ὅτι πολλοὶ Κουτσοβλάχοι
ἐμφανίζονταν ὡς Ἕλληνες καὶ χρειαζόταν μεγάλη προσπάθεια καὶ προ-
παντὸς σωστὴ γνώση τῶν ἐγχωρίων ἰδιωμάτων γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ἔθνο-
λογικὴ διαφορά³.

Σ' αὐτὲς τὶς μαρτυρίες, σὲ συσχετισμὸ καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Πατριαρ-
χείου, τὰ ὁποῖα παρὰ τὶς ἀδυναμίες ποὺ παρουσιάζουν περιέχουν ἐνδείξεις

1. Ὅπως τοῦ Rouqueville ποὺ ὑπολόγιζε τοὺς Κουτσοβλάχους σὲ 75.000 περίπου (βλ.
F.C.H.L. Rouqueville. Voyage de la Grèce, vol. 2, Paris 1826, σ. 396.

2. Ὁ ποιητὴς Gr. H. Grandea ἦταν Κουτσοβλάχος ἀπὸ τὸ Μέτσοβο κι ἀνέπτυξε δραστη-
ριότητα στοὺς κύκλους τῆς ἐφημερίδας *Dîmbovița* ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Bolintineanu. Μαζὶ μ'
αὐτὸν καὶ οἱ D. Cazacovici, A. Panu, D. Atanasescu κι ὁ ἀρχιμανδριτῆς Ἀβέρκιος (ὄλοι κου-
τσοβλαχικῆς καταγωγῆς) θεωροῦνταν οἱ θεμελιωτὲς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας (βλ.
Reyfuss, ὁ.π., σ. 35, 122).

3. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 9778/21-2-1896 τῆς ἐφημ. *Παλιγγενεσία*. Ὁ Stahl, *Ethnologie de l' Europe du Sud-Est, ὁ.π., σ. 14*, ἀναφέρεται στὶς ἀνακρίβειες τῶν σημερινῶν στατιστικῶν καὶ στὶς αἰτίες ποὺ δυσχεραίνουν τὴν ἀπογραφή τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν στὰ βαλκανικὰ κράτη. Αὐτὲς εἶναι: 1) Ἡ προσπάθεια ποὺ καταβάλλουν οἱ ἀρχὲς κάθε βαλκανικοῦ κράτους στὸ νὰ συ-
γκαταλέγουν τοὺς πληθυσμοὺς αὐτοὺς στὴν ἐπικρατούσα ἐθνότητα. 2) Οἱ δηλώσεις τῶν ἰδίων
τῶν Κουτσοβλάχων ὅτι ἀνήκουν στὴν ἐπικρατούσα ἐθνότητα κάθε κράτους, γιὰ νὰ μετέχουν μὲ
τοὺς ἰδίους ὄρους στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ 3) μέγανος ἀριθμὸς Ἀρωμούνων ἀναμί-
χτηκε μὲ ἄλλους πληθυσμοὺς καὶ τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Stahl, ὀρθὲς ὡς ἓνα
βαθμὸ, ἐπιβεβαιώνουν τὶς δυσκολίες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὴν καταγραφή τῶν Κουτσοβλάχων.
Δὲν εὐσταθεῖ ὁμως ὁ ἰσχυρισμὸς του ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτες οἱ στατιστικὲς ποὺ ἀναφέρονται

ὀρθῆς ἀποτίμησης, καθὼς καὶ ἐκεῖνα νεότερων μελετητῶν, στηριχθήκαμε γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸν ἀριθμὸ τῶν 200.000 Κουτσοβλάχων γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς καλύπτει τοὺς Κουτσόβλαχους ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ γλωσσικὸ τους ἰδίωμα, καθὼς κι ὅσους τὸ ἐγκατέλειψαν. Ὄταν οἱ Cnijié καὶ Weigand μιλοῦν στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ γιὰ 150.000 Κουτσόβλαχους περίπου γιὰ ὅλη τὴ Βαλκανικὴ θ' ἀποτελοῦσε λογικὴ ὑπόθεση ὁ ἀριθμὸς τῶν 100.000, περίπου καὶ τῶν 200.000, μαζὶ μ' ὅσους ἔπαψαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ἰδίωμα γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους ποὺ βρέθηκαν νὰ ζοῦν στὰ ἐδάφη τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Κατὰ προέκταση καὶ μὲ τὶς ἴδιες ἀναλογίες εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ 300.000 Κουτσόβλαχους ποὺ ζοῦσαν στὴ Βαλκανικὴ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν ἔρευνά μας.

γ. Οἱ Κουτσόβλαχοι τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τῆς Πίνδου

Οἱ ἴδιες δυσχέρειες ἐπισημαίνονται καὶ στὸ μερικότερο θέμα, στὸν προσδιορισμὸ δηλ. τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἀσχολεῖται ἡ παρούσα ἔρευνα. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ ἐδῶ ποικίλλουν. Ἀρχίζουν ἀπὸ σμικρύνσεις, ποὺ ἔγιναν γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν θέσεις ἄμυνας καὶ φτάνουν σὲ ὑπερβολές γιὰ νὰ καλυφθοῦν πολιτικὲς καὶ προπαγανδιστικὲς σκοπιμότητες. Ἡ ἀναφορὰ σὲ ὀρισμένα στοιχεῖα θὰ δώσει τὴν εὐχέρεια νὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα συμπεράσματα¹.

Ὁ Bolintineanu ἀνεβάζει τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας στὶς 350.000. Τὰ προπαγανδιστικὰ του ἐπιχειρήματα τὰ χρησιμοποίησε μερίδα τοῦ τύπου τῆς Βιέννης γιὰ τοὺς δικούς του σκοπούς. Ὁ ἀπόηχός τους ἔφτασε ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔδωσε ἐπιχειρήματα στὸν τουρκικὸ τύπο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς πολιτικῆς τῆς Πύλης. Ἐτσι, ἡ ἐφημερίδα *Τουρκία* στὸ ὑπ' ἀριθμ. 134/10-10-1867 φύλλο τῆς ἀναδημοσίευσε στατιστικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν *Τύπο* τῆς Βιέννης. Σύμφωνα μ' αὐτὰ σὲ σύνολο 1.000.000 Κουτσοβλάχων τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας οἱ 350.000, ὅ,τι δηλ. ὑποστήριζε κι ὁ Bolintineanu, ζοῦσαν στὴν Ἠπειρο καὶ Ἀλβανία². Στὰ κατοπινὰ χρόνια οἱ ρουμανικὲς στατι-

στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς στὸ παρελθόν. Οἱ στατιστικὲς εἶναι πολλές, μόνο ποὺ πολὺ λίγες ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Οἱ αἰτίες ἀναφέρθηκαν παραπάνω.

1. Στοιχεῖα γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Β. Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας βλ. καὶ Λαζάρου, *Καταγωγή καὶ ἐπίτομη ἱστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας, Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο*, τ. 15-16, σ. 427 κ.ἐξ.

2. Βλ. Π.Θ., *Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων*, Πανδώρα, τ. 20(1870), σ. 42, Densusianu-Damé, ὁ.π., σ. 27.

στικές ἀξομειώνουν τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ἀνάλογα μὲ τὶς προπαγανδιστικές ἀνάγκες τῆς στιγμῆς, χωρὶς καὶ ν' ἀπομακρύνονται πολὺ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν 200.000¹.

Κι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ὑπάρχουν πολλές στατιστικές, ἐπίσημες² κι ἀνεπίσημες, ποὺ διαφέρουν μεταξύ τους κι ὄχι σπάνια σμικρύνουν τὰ μεγέθη, προκειμένου ν' ἀντικρουστοῦν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς προπαγάνδας.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Λαμπρίδη, οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Ἠπείρου ὑπολογίζονταν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ. σὲ 3.409 οἰκογένειες: 3.266 τοῦ Ζαγορίου καὶ Μαλακασίου καὶ 143 Ἀρβανιτοβλάχων τοῦ Μετζιτιέ Πωγωνίου, ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ 17.045 ἄτομα³. Κατὰ τὸν Παναγιώτη Ἀραβαντινό, ποὺ στηριζόταν, ὅπως ἔλεγε, σὲ κυβερνητικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, προξενικὲς ἐκθέσεις κλπ., οἱ κουτσοβλαχικὲς οἰκογένειες τῆς Ἠπείρου καὶ νότιας Ἀλβανίας ἀνέρχονταν σὲ 8.576 (Παλαιὰ Ἠπειρος: 4.736 οἰκογένειες, Νέα Ἠπειρος: 3.840 οἰκογένειες)⁴. Ἐν πολλαπλα-

1. Ἡ ρουμανικὴ ἐφημερίδα *L' Indépendance Roumaine* στὸ φύλλο τῆς 21-2-1904 ὑποστήριξε, βασιζόμενη ἀσφαλῶς σὲ στατιστικὲς τοῦ Μαργαρίτη, ὅτι στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων κατοικοῦσαν 180.000 Ρωμοῦνοι. Σημείωνε μάλιστα ὅτι στὰ Γιάννινα, σὲ πληθυσμὸ 27.000 περίπου κατοίκων, οἱ 10.000 ἦταν Ρωμοῦνοι. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 857/9-3-1904 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὶς ἑλληνικὲς πρεσβεῖες, ΑΥΕ, 1903-1904. Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεῖα, Ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐν Μακεδονίᾳ.

2. Ἐπίσημες, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι καταρτίζονταν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῶν προξενικῶν ἐκθέσεων, ἢ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔδιναν οἱ κατὰ τόπους μητροπολίτες. Οἱ ἀνεπίσημες, ποὺ κι αὐτὲς στηρίζονταν σὲ στοιχεῖα δημόσιων ὑπηρεσιῶν ἢ μητροπόλεων, διαμορφώνονταν κάποτε ἀπὸ τὸν τύπο ἢ ἀπὸ παράγοντες ἔθνικῶν ὀργανώσεων κατὰ τρόπο ὥστε ν' ἀποτελοῦν ὄπλα γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας.

3. Ἡ κάθε μὴ μουσουλμανικὴ οἰκογένεια ὑπολογιζόταν ὡς πενταμελὴς κατὰ τὴν κατάρτιση τῶν στατιστικῶν. Ὁ Ἀραβαντινὸς ὑπολόγιζε τὴν κάθε οἰκογένεια μὲ 6 μέλη (βλ. Παν. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις 1856, τ. Β', σ. 248). Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκογενειῶν βλ. Ἰωάννου Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος πέμπτον, Μαλακασιακά, μέρος δεύτερον, Μέτσοβον καὶ Σεράκου, ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 12. Ὁ Λαμπρίδης ἀπαντοῦσε στὸ *Βλάχο τῆς Πίνδου*, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Μαργαρίτη. Ὁ τελευταῖος ἔγραψε στὰ 1886 βιβλίον στὰ γαλλικά, ἐκδιδομένο στὶς Βρυξέλλες, μὲ ψευδώνυμο. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου ἦταν: *Une Valaque du Pinde, Les Grecs, les Valaques, les Albanais et l' Empire Ottoman*, Bruxelles 1886. Στὴ σ. 73 κ.ἑξ. ὑποστηρίζει ὅτι τὰ Ἰωάννινα κατοικοῦνταν περισσότερο ἀπὸ Κουτσόβλαχους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν στὰ χέρια τους τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς κίνησης τῆς πόλης. Βλ. καὶ ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 22/12-2-1893. Ὁ Λαμπρίδης δὲ συμπεριέλαβε στοὺς ὑπολογισμοὺς τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Βόρειας Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας.

4. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων, ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 49-50. Ὁ Ἀραβαντινὸς ἐλέγχει τὰ στοιχεῖα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ κυρίως ἐκεῖνα τοῦ *Bolintineanu*. Ἀναφέρεται στὶς οἰκογένειες τῶν ρουμανικῶν οἰκισμῶν καὶ σημειώνει τοὺς

σιαστεῖ ἐπὶ 5 ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειῶν προκύπτει ἓνα σύνολο 42.880 (ἐπὶ 6 πολλαπλασιαζόμενος δίνει 51.456 κατοίκους), κάτι ποὺ ξεπερνάει τὰ πραγματικὰ δεδομένα. Γιατὶ ἂν παραλείπονται κουτσοβλαχικὰ χωριὰ τῆς Παλαιᾶς Ἠπείρου, ὅπως π.χ. τὸ Φλαμπουράρι τοῦ Ζαγορίου, ἔχουν ὅμως προστεθεῖ ἑκατοντάδες οἰκογένειες ἀπὸ περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ὅπως αὐτὲς τῶν μητροπολιτικῶν ἐπαρχιῶν Δυρραχίου, Κορυτσᾶς, Γρεβενῶν καὶ χωριῶν τοῦ Μαλακασίου¹.

Στατιστικὲς ἄλλων ἱστοριοδιφῶν, ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα, δὲ μποροῦν ν' ἀποτελέσουν βάση γιὰ τὴν ἐπισήμανση τῆς πραγματικότητος².

Στατιστικὲς καὶ προξενικὲς ἐκθέσεις (ἐλληνικὲς καὶ ξένες) ποὺ μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν ἐπίλυση τοῦ θέματος, εἶναι:

1) Ἑλληνικὴ προξενικὴ στατιστικὴ, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸν χρόνο τῆς ἐκδοσης τῶν *Ἠπειρωτικῶν Μελετημάτων* τοῦ Ἰ. Λαμπρίδη (1888), ὑπολογίζει τοὺς βλαχόφωνους τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων σὲ 15.125. Εἶναι ὅμως ἐλλιπής, γιατί δὲ συμπεριλαμβάνει τοὺς Κουτσόβλαχους τοῦ Μετσόβου, τῶν χωριῶν τῆς Κόνιτσας καὶ τῶν σαντζακιῶν Ἀργυροκάστρου καὶ Βερατίου³. Ἄν ἦταν πλήρης, θὰ βρισκόταν περισσότερο ἀπὸ ἄλλες κοντὰ στὴν πραγματικότητα, γιατί καταρτίστηκε μὲ βάση πολλὲς πληροφορίες καὶ δὲν ἔπεσε στὰ σφάλματα τῶν τουρκικῶν ἀπογραφῶν· στίς τελευταῖες ση-

ἔξης ἀριθμοὺς κατὰ περιοχὲς:

Α) Παλαιὰ Ἠπειρος: α) Μαλακασίου: Ματσούκι, Προσβάλα, Συρράκο, Καλαρρύτες 594 οἰκογένειες. β) Μετσόβου: Μέτσοβο, Βοτονόσι, Κουτσούφλιανη, Μηλιά, Μαλακάσι 1660 οἰκογένειες γ) Ζαγορίου: Δραγάρι (Καστανῶν), Γρεβενίτι, Μακρίνο, Τσερνέσι (Ἐλατοχώρι), Βωβούσα, Λάιστα, Παλαιοχώρι Λάιστας, Λεσνίτσα (Βρυσοχώρι), Δοβρίνοβο (Ἡλιοχώρι) 1.042 οἰκογ. δ) Κόνιτσας: Σαμαρίνα, Φούρκα, Πληκάτι, Ἀρμάτοβο (Ἄρματα), Παλιοσέλι, Μπριάζα (Δίστρατο), Πάδες, Δέντισκο (Ἀετομηλίτσα) 1.440 οἰκογένειες.

Β' Νέα Ἠπειρος: α) Πρεμετῆς, 500 οἰκογ. β) Σκρεπαρίου, 20 οἰκογένειες. γ) Βερατίου, 600 οἰκογένειες. δ) Αὐλῶνος, 260 οἰκογένειες, ε) Κορυτσᾶς-Μοσχόπολης, 950 οἰκογένειες. στ) Ἀχρίδας, 80 οἰκογ. ζ) Ὀπάρας, 280 οἰκογ. η) Νότιες ἐπαρχίαι τῆς Νέας Ἠπείρου (Πεκίνης, Καβάγιας, Δυρραχίου, Ἐλβασάν) 1.150 οἰκογένειες.

1. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἀραβαντινοῦ ἔχουν διαφορὲς μ' ἐκεῖνα τοῦ Λαμπρίδη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴ μελέτη τοῦ Σ. Δωδωναίου, Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ, *Ἑλληνισμός*, τ. 2(1899), σ. 374 κ.ἑξ., ποὺ περιέχει τὰ ἔξης στοιχεῖα: Σαντζάκι Ἰωαννίνων, 7.500 Βλάχοι, Σαντζάκι Ἀργυροκάστρου, 0, Σαντζάκι Βερατίου, 0.

3. Βλ. ἀντίγραφο ἐκθεσης, μὲ ἡμερομηνία 10-31-1888, τοῦ διερμηνέα τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων Νικολάου Μακρῆ, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, Προξενεῖα Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης κλπ. Στὴν ἐκθεση σημειώνεται ὅτι ἡ στατιστικὴ καταρτίστηκε μὲ βάση τίς πληροφορίες τῶν μητροπολιτῶν, δασκάλων ποὺ εἶχαν διδάξει στὰ χωριὰ καὶ μουχταροδημογερόντων. Στηρίχτηκε ἀκόμη στὰ στοιχεῖα τῆς ἐπίσημης ἀπογραφῆς τῶν Τούρκων καὶ στίς *Ἐπετηρίδες* τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Συλλόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

μειώνονταν και οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει, για να εισπράττονται οι φόροι.

2) Στατιστική του πληθυσμού του βιλαετιού Ίωαννίνων (πιθανόν να καταρτίστηκε από το Πατριαρχείο)¹ που μπορεί ν' αποτελέσει τη βάση για την επισήμανση του πραγματικού αριθμού των Κουτσοβλάχων του βιλαετιού. Ο πληθυσμός χωρίζεται στον πίνακα σε πατριαρχικούς (άλβανόφωνους, βλαχόφωνους, έλληνόφωνους), σε μουσουλμάνους (άλβανόφωνους και έλληνόφωνους) και σε Έβραίους (έλληνόφωνους). Σύμφωνα με τον πίνακα ή σύνθεση του χριστιανικού πληθυσμού του βιλαετιού κατά σαντζάκια ήταν ή έξής:

α) Σαντζάκι Ίωαννίνων: άλβανόφωνοι: 8.450, βλαχόφωνοι: 20.035, έλληνόφωνοι: 110.880².

β) Σαντζάκι Πρέβεζας: άλβανόφωνοι: 10.545, βλαχόφωνοι: 0, έλληνόφωνοι: 26.938³.

γ) Σαντζάκι Αργυροκάστρου: άλβανόφωνοι: 38.168, βλαχόφωνοι: 1.000, έλληνόφωνοι: 40.248⁴.

δ) Σαντζάκι Βερατίου: άλβανόφωνοι 40.942, βλαχόφωνοι: 6.475, έλληνόφωνοι: 2.900⁵.

Γενικό σύνολο χριστιανικού πληθυσμού βιλαετιού Ίωαννίνων: Άλβανόφωνοι: 98.105, Βλαχόφωνοι: 27.510, Έλληνόφωνοι: 180.966⁶.

3) Στατιστική, άχρονολόγητη κι αυτή με πιθανή προέλευση: τὸ Γενικό

1. Βλ. στατιστικό πίνακα άνυπόγραφο και χωρίς χρονολογική ένδειξη, πρέπει όμως να είναι του 1906, άφοϋ είναι συνημμένος στην ύπ' αριθμ. 3410, 4112/2-10-1906 έκθεση της Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, ΑΥΕ, ΑΑΚ/12, 1906, Διάφορα Πρεσβειών. Βλ. και Έλευθερίας Ι. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες και έθνική άλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές έπαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων στα τέλη του 19ου και τις άρχές του 20ου αϊ., Ίωάννινα 1978, σ. 20-21.

2. Αναλυτικότερα ή σύνθεση του πληθυσμού κατά καζάδες ήταν ή έξής: 1) Ίωαννίνων: άλβανόφωνοι 1.405, βλαχόφωνοι 10.880, έλληνόφωνοι 71.565. 2) Μετσόβου, βλαχόφωνοι 5.330. 3) Κόνιτσας, άλβανόφωνοι 215, βλαχόφωνοι 3.725, έλληνόφωνοι 10.830. 4) Λεσκοβικίου: άλβανόφωνοι 4.595, έλληνόφωνοι 6.100. 5) Φιλιατών: άλβανόφωνοι 225, βλαχόφωνοι 100, έλληνόφωνοι 14.695. 6) Παραμυθιάς: άλβανόφωνοι 2.010, έλληνόφωνοι 7.690.

3. Τὸ σαντζάκι Πρέβεζας περιλάμβανε τὸς καζάδες: Πρέβεζας, Λούρου, Μαργαριτίου.

4. Τὸ σαντζάκι Αργυροκάστρου περιλάμβανε τὸς καζάδες: Αργυροκάστρου, Δελβίνου, Πρεμετής, Τεπελενίου, Χειμάρας, Πωγωνίου.

5. 1) Καζάδες: Βερατίου: άλβανόφωνοι 9.841, βλαχόφωνοι 3.705, έλληνόφωνοι 0. 2) Λιούσσιας: άλβανόφωνοι 27.151, βλαχόφωνοι 1.980, έλληνόφωνοι 0. 3) Σκράπαρης: άλβανόφωνοι 600, βλαχόφωνοι 200, έλληνόφωνοι 0. 4) Αὐλώνας: άλβανόφωνοι 3.350, βλαχόφωνοι 590, έλληνόφωνοι 2.900.

6. Τὸ σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού του βιλαετιού άνερχόταν, κατά τή στατιστι-

προξενεῖο Ἰωαννίνων, καταγράφει τὶς οἰκογένειες τοῦ σαντζακιοῦ Ἰωαννίνων. Ἐάν ὑποτεθεῖ ὅτι εἶναι προγενέστερη τῆς προηγούμενης, τότε πρέπει νὰ στηρίχτηκε σ' αὐτὴ ἢ στατιστικὴ πού ἀποδώσαμε στὸ Πατριαρχεῖο. Ἐάν εἶναι μεταγενέστερη τότε ἀντιγράφει τὰ στοιχεῖα τῆς προηγούμενης. Ἀποκλίνουμε στὴν ἄποψη ὅτι εἶναι προγενέστερη, ἐπειδὴ καταγράφει τὸν πληθυσμὸ σὲ οἰκογένειες. Σύμφωνα μ' αὐτὴν οἱ βλαχόφωνες οἰκογένειες τοῦ σαντζακιοῦ Ἰωαννίνων ἀνέρχονταν σὲ 4.007. Ἐάν πολλαπλασιαστοῦν ἐπὶ 5, δίνουν τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἀτόμων τῆς στατιστικῆς τοῦ Πατριαρχείου, δηλ. 20.035 ἄτομα¹.

4) Στατιστικὴ τοῦ 1905 τοῦ προξενείου Αὐλώνας² ἐμφανίζει ἀριθμὸ 2.770 βλαχοφώνων³, μὲ τὴ διάκριση: *Σύνολον ὀμιλούντων τὴν βλαχικὴν 560, σύνολον ὀμιλούντων τὴν βλαχοαλβανικὴν 1.710⁴.*

5) Τόσο ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν βλαχόφωνων τοῦ σαντζακιοῦ Βερατίου (6.475 τῆς στατιστικῆς τοῦ Πατριαρχείου), ὅσο καὶ ἡ μερικότερη καταγραφή τοῦ καζᾶ Αὐλώνας (2.770), εἶναι στοιχεῖα μικρότερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς ἀπογραφῆς τῶν ἐτῶν 1905 καὶ 1906 πού μιλάνε γιὰ 8.130 βλαχόφωνους καὶ οἱ ὅποιοι ἔφταναν, κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις Ἀλβανοῦ ἀπογραφέα, τὶς 10.000⁵.

κή, σὲ 306.581 κατοίκους, τῶν μουσουλμάνων σὲ 265.934 (κύρια Ἀλβανῶν) καὶ τῶν Ἑβραίων σὲ 2.635. Γενικὸ σύνολο πληθυσμοῦ: 575.150. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ μεταγενέστερες ἐκτιμήσεις βλ. Γεωργίου Σ. Πλουμίδη, Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Ἠπείρου στὶς παραμονὲς τῆς ἀπελευθέρωσής του (1905 περ. - 1912) Δωδώνη, τ. 6(1977), σ. 357.

1. Βλ. Γενικὸν Στατιστικὸν Πίνακα τοῦ σαντζακιοῦ Ἰωαννίνων συγκειμένων ἐκ Καζάδων (ὑποδιοικήσεων) ἐξ (6), ΑΥΕ. ΑΑΚ. 1901-1907, Στατιστικὴ Βερατίου, Αὐλώνας, Ἰωαννίνων, Βελεγράδων. Κατὰ καζάδες οἱ 4.007 οἰκογένειες κατανέμονταν ὡς ἑξῆς: 1) Ἰωαννίνων, 2.176 οἰκογ. 2) Μετσόβου, 1.066. 3) Κόνιτσας, 745, 4) Λεσκοβικίου, 0. 5) Φιλιατῶν, 20. 6) Παραμυθιάς, 0. Ἐάν πολλαπλασιαστοῦν ἐπὶ 5 δίνουν καὶ κατὰ καζάδες τοὺς ἴδιους κατοίκους τῆς στατιστικῆς τοῦ Πατριαρχείου.

2. Ὁ καζάς τῆς ἀνήκε στὸ σαντζάκι Βερατίου.

3. Κατὰ τὸ προξενεῖο οἱ περισσότεροι ἦταν ἀλβανοβλαχόφωνοι.

4. Βλ. ΑΥΕ. ΑΑΚ. 1905, ΙΔ' -ΙΕ' Μακεδονικὸς Ἀγών, Στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιφέρειας τοῦ Β. Προξενείου Αὐλώνας κατὰ ἐθνικότητα ὑποδιαριημένου.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 956/6-11-1907 ἐκθεση τοῦ προξενείου Πρεβέζης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ. Β/18, Ἀλληλογραφία μετὰ τῶν προξενείων βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων. Σύμφωνα μὲ πίνακα πού ἔστειλε στὸν πρόξενο Π. Καρυτσινὸ ὁ Ρετζέπ ἐφέντη Φράσαρη, φίλος του καὶ ὑπάλληλος τὸ 1907 τοῦ Μητρώου τῆς διοίκησης Πρέβεζας, κατὰ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1905 στὴ διοίκηση Βερατίου, σὲ σύνολο 34.110 χριστιανῶν ὀρθοδόξων, οἱ 8.130 εἶχαν ἀπογραφεῖ ὡς βλαχόφωνοι. Σ' ἐπισυναπτόμενη ἐπιστολὴ στὴν ἐκθεση τοῦ Φράσαρη πρὸς τὸν πρόξενο (ἡμερομηνίας 31-10-1907) ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὸς κατὰ τὴν ἀπογραφή μείωσε τὸν ἀριθμὸ τῶν βλαχόφωνων κατὰ 2.000 περίπου. Ὁ ἰσχυρισμὸς πάντως ἔχει σχετικὴ ἀξία, γιατί συνδεόταν μὲ τὴν προσδοκία χρηματικῆς ἀμοιβῆς.

6) Οἱ τουρκικὲς στατιστικὲς εἶχαν σχετικὴ μόνον ἀξία ἔτσι ποὺ καταρτίζονταν. Εἰδικότερα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων, γενικὰ καὶ κατὰ περιοχάς, πρέπει νὰ ὑπολογιστεῖ ἡ στάση τῆς Τουρκίας. Ἡ πολιτικὴ τῆς Πύλης ἦταν μὲν εὐνοϊκὰ τοποθετημένη ἀπέναντι στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, ἀλλὰ ἐμφάνιζε ἐξάρσεις καὶ ὑφέσεις, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἀμφισβητοῦσε, κατὰ κανόνα, τὰ ἀπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν Τούρκων. Ἡ δυσπιστία ἦταν βάσιμη, γιατί, ὄχι σπάνια, τὰ στοιχεῖα τῶν διάφορων ἀπογραφῶν ἀλληλοαναιροῦνταν. Ἐνδεικτικὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς τουρκικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1895. Σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίσημο ἡμερολόγιο τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων τοῦ 1895¹, οἱ Κουτσόβλαχοι ὑπολογίζονταν σὲ 37.765 σὲ σύνολο πληθυσμοῦ τοῦ βιλαετιοῦ: 515.812². Τὰ στοιχεῖα ὁμως ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, ἰδιαίτερα ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα σ' Ἑλληνας καὶ Ἀλβανοὺς χριστιανούς³.

7) Οἱ ξένες ἀπογραφές, ποὺ γίνονταν ἀπὸ τὰ κατὰ τόπους προξενεῖα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἢ ἀπὸ ἐπιτόπιους μελετητές, ὑπηρετοῦσαν συχνὰ τὴ σκοπιμότητα καὶ τὶς πολιτικὲς ἐπιδιώξεις τῶν κυβερνήσεών τους. Ἔτσι, οἱ Κουτσόβλαχοι, ὅπως καὶ οἱ Ἑλληνας, οἱ Ἀλβανοί, οἱ Βούλγαροι κλπ., αὐξομειώνονται ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ τῶν ξένων κυβερνήσεων:

— Κατὰ τὸν ἐθνογραφικὸ χάρτη τῆς Ἠπείρου τοῦ Ἰταλοῦ προξένου De Gubernatis ποὺ συντάχθηκε τὸ 1878, οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Ἠπείρου ἀνέρχονται σὲ 70.000 (Βλαχοελληνόφωνοι: 45.000 καὶ Βλαχοαλβανόφωνοι: 25.000). Ὁ ἀριθμὸς ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἰταλικὴ πολιτικὴ ὁ Gubernatis θεωροῦσε τὴν Ἠπειρο ὡς ἰδανικὸ τόπο ἀποικισμοῦ τῶν Ἰταλῶν καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ μειωθεῖ στατιστικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴ μετακίνηση τμημάτων τους στοὺς Κουτσόβλαχους⁴.

— Ἐκθεση τοῦ E. Longworth τὸ 1878, εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν στὴν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία, ὑπολόγιζε τοὺς Κουτσόβλαχους τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων σὲ 41.000 περίπου. Σ' αὐ-

1. Στὰ ἐπίσημα ἡμερολόγια τῶν βιλαετιῶν δημοσιεύονταν πάντα στατιστικὰ στοιχεῖα τῶν ἀπογραφῶν ποὺ πραγματοποιοῦσε κάθε φορὰ ἡ κυβέρνησις.

2. Ἑλληνας: 118.033, Ἀλβανοὶ χριστιανοί: 129.517, μουσουλμάνοι: 223.885, καθολικοί: 93, Ἑβραῖοι: 3.517.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 209/13-4-1895 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον, 1895. Προξενεῖα Βουλγαρίας, Ρωμυλίας, Θράκης, Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Ἐλασσῶνος.

4. Βλ. Ν. Καζάζη, Ἠπειρωτικαὶ διαλέξεις. Ἑλληνισμός, τ. 6(1903), σ. 326.

τοὺς ὅμως περιλαμβάνονται καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι Γρεβενῶν¹, δηλ. τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἐνδιαφέρει τὴ μελέτη. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ Longworth δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ὅπως θ' ἀναφερθεῖ².

— Ἐκθεση τοῦ γαλλικοῦ ὑποπροξενείου Ἰωαννίνων (στὰ τέλη τοῦ 1880) ποὺ ἀναφέρεται στὶς ἐνέργειες τοῦ Ἄπ. Μαργαρίτη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἀπέκρουε τοὺς ὑπολογισμοὺς ὀρισμένων (ὑπονοώντας ἀσφαλῶς ὄσους ὑποστήριζαν τὶς θέσεις τῆς προπαγάνδας, π.χ. τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων) ποὺ ἀνέβαζαν τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων σὲ 150.000 γιὰ τὶς δύο περιοχὲς καὶ ὑποστήριξε πῶς γενικότερα ἀποδεκτοὶ θάταν οἱ ἀριθμοὶ 41.000 γιὰ τὴ Θεσσαλία καὶ 33.000 γιὰ τὴν Ἠπειρο. Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ἠπειρο ὁ ἀριθμὸς θὰ μπορούσε νὰ φτάσει καὶ στὶς 50.000, μὲ τὴν προσθήκη τῶν Κουτσοβλάχων τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ σαντζακιοῦ τῆς Πρέβεζας³. Στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὶς 50.000 πρέπει ν' ἀφαιρεθεῖ σημαντικὸς ἀριθμὸς Κουτσοβλάχων, γιατί ἡ ἔκθεση περιλαμβάνει σ' αὐτοὺς καὶ τὸν καζὰ Γρεβενῶν μὲ τὰ πολυπληθῆ χωριά Σαμαρίνα, Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Σμίξη καὶ Κρασιά⁴.

— Νεότερη ἔκθεση τοῦ γαλλικοῦ ὑποπροξενείου Ἰωαννίνων τὸ 1881 ἐπαναβεβαίωσε τὸ περιεχόμενον τῆς προηγούμενης ἐπιμένοντας σὲ ἀριθμὸ Κουτσοβλάχων τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων γύρω στὶς 50.000⁵. Σ' αὐτοὺς συμπεριλάμβανε καὶ τοὺς Κουτσόβλαχους τοῦ Ἀσπροπόταμου κι ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ τοῦ καζὰ Γρεβενῶν. Ἐξάλλου τὰ στοιχεῖα τῆς ἔκθεσης στηρίζονταν, ὅπως ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ, σὲ πληροφορίες τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Sax καὶ γι' αὐτὸ κι ὁ Γάλλος ὑποπρόξενος τὴ φορὰ αὐτὴ ἐξέφραζε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀκρίβειά τους.

— Τὸ προξενεῖο τῆς Αὐστροουγγαρίας στὰ Γιάννινα ἔκανε τοὺς ὑπολογισμοὺς του κυρίως μὲ βάση τὶς πολιτικὲς προθέσεις τῆς Μοναρχίας. Τὸ 1904 ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος A. Petrovich ὑπολόγιζε τοὺς Κουτσόβλαχους

1. Βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΓ', «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν», σ. 388.

2. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ E. Longworth στὸν Ἀλβανικὸ καὶ Ἠπειρωτικὸ χῶρο βλ. καὶ *Νικολαΐδου*, *Ξένες προπαγάνδες*, δ.π., σ. 31.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 22/28-12-1880 ἔκθεση τοῦ γαλλικοῦ ὑποπροξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν.

4. Γιὰ τὴν τελευταία περίπτωση πρέπει νὰ ἐννοεῖ κατὰ βάση τοὺς μετακινούμενους, κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες, Κουτσόβλαχους τῆς Πίνδου, ὅπως τοῦ Συρράκου, Καλαρρυτῶν κλπ.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 41/26-5-1881 ἔκθεση τοῦ Γάλλου ὑποπρόξενου J. Wiet πρὸς τὸ Γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AMAE, Correspondance Politique des Consuls, Turquie, Janina* vol. 11(1881-1884).

τοῦ βιλαετιοῦ σὲ 50.000 περίπου, ἀριθμὸ πού ὁ Ἑλληνας πρόξενος χαρακτηρίζει ὅλως ὑπερβολικόν¹. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Petrovich καὶ ἡ πειστικότητά του ἦταν τέτοια, ὥστε κατόρθωσε νὰ παρασύρει μὲ τὸ μέρος του καὶ τοὺς πρόξενους τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας στὰ Γιάννινα. Ὑποστήριζαν κι αὐτοὶ ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων ἀνέρχονταν σὲ 42.000. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους τοῦ σαντζακιοῦ Βερατίου, πού σύμφωνα μὲ τοὺς δυὸ πρόξενους ἦταν 14-15.000, ὅπως δηλ. τοὺς ὑπολόγιζε κι ὁ Petrovich².

— Γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ, σὲ γενικὲς γραμμὲς, ἡ εἰκόνα τῶν ἀπόψεων τῶν ξένων, θὰ μνημονεύσουμε καὶ τὶς θέσεις τοῦ Weigand. Ὁ τελευταῖος ὑπολόγιζε ὅτι: ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 150.000 Κουτσοβλάχων τῶν τουρκοκρατούμενων περιοχῶν, στὴν Ἠπειρο κατοικοῦσαν 10.000. Ὁ ἀριθμὸς πρέπει νὰ εἶναι μικρότερος ἀπὸ τὸν πραγματικόν³. Ἐξογκωμένα, ἀντίθετα, πρέπει νὰ εἶναι τὰ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Βόρειας Ἠπείρου καὶ Νότιας Ἀλβανίας, μὲ τὰ ὁποῖα πρόθυμα συμφωνεῖ ὁ Capidan⁴.

1. Βλ. τὴν ὁ.π., μὲ ἡμερομηνία 6-3-1904 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Γιὰ τὸν Petrovich καὶ τὴ φιλορουμανικὴ δραστηριότητά του στὴν Ἠπειρο καὶ Νότια Ἀλβανία βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 68-75. 143-144. τῆς ἴδιας, Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας (ἀρχὲς 18ου αἰ.-1912), Ἰωάννινα 1979, σ. 253, 335. Ὁ Petrovich ὑποστήριξε ὅτι στὸ σαντζάκι Βερατίου ζοῦσαν 13.580 Κουτσόβλαχοι.

2. Βλ. τὴν ὑπ'ἀριθμ. 188/1904 (ἀντίγραφο χωρὶς ἡμερομηνία), ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ἡ ἔκθεση, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πού σχετίζονται μ' αὐτή, πρέπει νὰ γράφτηκε τέλη Μαρτίου ἢ ἀρχὲς Ἀπριλίου. Βλ. ΑΥΕ, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, 1904, Ρουμανικά.

Ἐπάρχει καὶ μιὰ στατιστικὴ τῆς ἴδιας χρονιάς (1904) δημοσιευμένη στὸ *Bulletin d' Orient*, ἀριθμ. φύλλ. 11/11-3-1904, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι τὴν κουτσοβλαχικὴ τὴ μιλοῦσαν σὲ 10 χωριὰ τοῦ καζᾶ Ἰωαννίνων. Αὐτὰ ἦταν τὰ: Συρράκο, Ντομπρίνοβο, Λεσινίτσα, Λάιστα, Παλαιοχώρι Λάιστας, Βωβούσα, Φλαμπουράρι, Γρεβενίτι, Ντρεστενίκο (Τρίστενο), Φούρκα. Σύνολο: 12.525 κάτοικοι. Ἡ στατιστικὴ πάσχει ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς: 1) Ἀναφέρεται σὲ 11 χωριὰ καὶ καταγράφει τὸν πληθυσμὸ 10, 2) δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τοῦ καζᾶ, 3) περιέχει ἄλλα πού δὲν ἦταν βλαχόφωνα, ὅπως τὸ Ντρεστενίκο καὶ 4) ὁ πληθυσμὸς τῶν βλαχόφωνων χωριῶν, εἶναι ἐξογκωμένος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Λαμπρίδη (Βλ. Ι. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 81 κ.έξ.). Ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει γιὰ τὰ ἴδια χωριὰ, τριάντα χρόνια πρὶν, πληθυσμὸ κατὰ 2.000 λιγότερο, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ πληθυσμὸς τῶν χωριῶν ἦταν μεγαλύτερος κι ὁ Λαμπρίδης, ὅπως εἶναι ἐξάλλου γνωστό, ἦταν, ὄχι σπάνια, ὑπερβολικὸς στὶς ἐκτιμήσεις του.

3. Βλ. Weigand, Die Aromunen, ὁ.π., τ. 1, σ.

4. Βλ. Capidan, Les Macédo-Roumains. ὁ.π., σ. 6. Γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Weigand, πού δὲ συμφωνοῦσαν μὲ τὶς ἀπόψεις τῆς προπαγάνδας, προξενήθηκε στὴ Ρουμανία ἔντονη δυσφορία.

Στὸ Βεράτι π.χ. ὁ Weigand σημειώνει ὅτι σὲ 12.000 χριστιανικὸ πληθυσμό, οἱ 9.000 ἦταν Κουτσόβλαχοι¹. Ἐκθέσεις Ἑλλήνων προξένων ἀπὸ τὸ Βεράτι, τῆς ἴδιας περιόδου ἐποχῆς μ' ἐκείνη τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Weigand, ἀναφέρουν ὅτι τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο μόλις ξεπερνοῦσε τὶς 5.000 (ἐκτιμήσεις 1896 καὶ 1905), ἢ τὸ πολὺ πλησίαζε τὶς 7.000 (ἐκτίμηση 1901). Ἀπ' αὐτοὺς οἱ μισοὶ περίπου ἦταν ἀλβανόφωνοι². Μὲ τὴν τουρκικὴ στατιστικὴ τοῦ 1901 οἱ χριστιανοὶ τοῦ Βερατίου (ἀλβανόφωνοι καὶ βλαχόφωνοι) ἀνεβαίνουν στὶς 7.014, ἐνῶ μὲ τὴ στατιστικὴ τοῦ 1905 κατεβαίνουν πάλι στὶς 5.045³. Ὄταν αὐτὰ εἶναι τὰ δεδομένα τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν ἀναλογιῶν, γίνεται φανερὸ ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Weigand, καθὼς καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Caridan δὲν ἦταν σωστά.

Ἡ σύγκριση τῶν στοιχείων ὁδηγεῖ σὲ συμπέρασμα ὅτι ὁ κουτσοβλαχικὸς πληθυσμὸς τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων, πρὶν ἀπὸ τὸ 1913, πλησίαζε τὶς 25.000. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἀναφέρεται καὶ σ' ἓνα ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ 1904 ποὺ μιλάει γιὰ 30.000 ἄτομα περίπου⁴. Εἶναι ἓνας ἀριθμὸς ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸν μεταγενέστερα παραδεκτὸ τῶν 25.000⁵, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀποκλείονται ἀψοσημειώσεις, δὲν ἀλλοιώνουν αἰσθητὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν ὑπολογισμῶν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν 25.000 δὲ βρίσκεται πολὺ μακριὰ κι ἀπὸ τὰ στατιστικὰ δεδομένα τῶν ἀπογραφῶν ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὕστερα ἀπὸ

1. Βλ. Weigand, Die Aromunen, δ.π., τ. 1, σ. 291.

2. Οἱ ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων προξένων πρέπει νὰ εἶναι περισσότερο ἀκριβεῖς ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις τοῦ Weigand γιατί: 1) οἱ πρόξενοι ἔμειναν μόνιμα στὴν πόλη, 2) γνώριζαν καλύτερα τὴν κατάσταση καὶ 3) τὸ κυριότερο, σὲ καμιὰ περίπτωση δὲ θὰ μείωναν τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 98/18-8-1896 ἐκθεση τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας, ΑΥΕ, ΑΑΚ/ΣΤ', 1896, Ἐπιτροπὴ κλπ. α) Ἡπειρος, Ἀλβανία. Οἱ βλαχόφωνοι κάτοικοι τῆς πόλεως, οἵτινες ὑπερτεροῦσιν τοὺς ἀλβανοφώνους αὐτῆς (βλαχόφωνοι ἕως 3.000, ἀλβανόφωνοι ἕως 2.000, μουσουλμάνοι ἀλβανόφωνοι 5.000) λαλοῦσιν ὁμοίως, ὡς μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν καὶ τὴν ἀλβανικὴν, ἔγραφε ὁ πρόξενος.

3. Βλ. στατιστικὸς πίνακες τοῦ σαντζακιοῦ Βερατίου συνημμένους στὴν ὑπ' ἀριθμ. 82/14-6-1906 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ΑΑΚ/Ι, 1906, Προξενικὰ Βερατίου, καθὼς καὶ Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, δ.π., σ. 20.

4. Βλ. Θ. Ν. Κ(όντη), Ἐθνογραφικὰ σημειώματα: Οἱ Βλάχοι τῆς Ἡπείρου (Καταγωγὴ - Γλῶσσα - Μάταιος ὁ ἀγὼν Ἀποστόλου Μαργαρίτου καὶ ρουμανικῆς προπαγάνδας), ἡμερολόγιο Ἡπειρωτικὸς Ἀστὴρ, ἔτος Α' (1904), σ. 256-260. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ ποὺ ἀναφέρει πρέπει ν' ἀφαιρεθεῖ ὁ πληθυσμὸς χωριῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ ὁ συγγραφέας θεωροῦσε ὅτι ἀνήκαν γεωγραφικὰ στὴν Ἡπειρο.

5. Βλ. Πλουμίδη, δ.π., σ. 357, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν πληθυσμιακὴ σύνθεση τῆς Ἡπείρου.

τὴν ἀπελευθέρωση ὡς τὸ 1940. Οἱ ὑπολογισμοὶ στηρίχτηκαν κυρίως στὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1940¹, αὐτὴ δίνει τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ κατοίκων σὲ κάθε οἰκισμὸ πού ἐνδιαφέρει τὴν ἔρευνα. Ἡ ἀπογραφή ἔδωσε πληθυσμὸ 15.000 περίπου γιὰ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ Μετσόβου, Ζαγορίου, Κόνιτσας, Πωγωνίου καὶ Μαλακασίου². Ἄν στὸν ἀριθμὸ τῶν 15.000 προστεθοῦν καὶ οἱ βλαχόφωνοι τῶν πρώην σαντζακιῶν Ἀργυροκάστρου καὶ Βερατίου πού ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἀλβανία φτάνουμε στὶς 25.000 πού θεωρήσαμε ὡς ἀριθμὸ ἀνταποκρινόμενο στὰ πραγματικὰ δεδομένα. Δὲν παραβλέπεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν χωριῶν αὐτῶν ἦταν μεγαλύτερος κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι σ' ὀρισμένους οἰκισμοὺς τὸ φαινόμενο τῆς φθορᾶς λειτούργησε ἀντίστροφα, πρᾶγμα πού συνέβαλε στὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Βωβούσα π.χ. τὸ 1870 εἶχε 210 κάτοικους³, ἐνῶ ἡ ἀπογραφή τοῦ 1940 ἔδωσε περισσότερο ἀπὸ τριπλάσιους, 680. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὸ Μετζιτιέ Πωγωνίου⁴.

Ἀπομένει νὰ ὑπολογίσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Πίνδου. Καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ ὑπάρχουν πολλές στατιστικὲς, οἱ ὁποῖες δίνουν διαφορετικὲς εἰκόνες. Θὰ περιοριστοῦμε σ' ἓναν ἀριθμὸ τους, στὴν προσπάθειά μας νὰ πλησιάσουμε τὴν πραγματικότητα.

Σύμφωνα μὲ τὴν τουρκικὴ ἀπογραφή τοῦ 1860-1865⁵, οἱ Κουτσοβλάχοι τοῦ θέματος Γρεβενῶν ἀνέρχονταν σὲ 6.525. Οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Weigand⁶ ἀνέβαζαν τοὺς Ἀρωμούνους τῆς ἐπαρχίας σὲ 12.500. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Weigand σὲ μεγάλο πληθυσμὸ τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου (Σαμαρίνα 15.000,

1. Προηγήθηκαν οἱ ἀπογραφές τῶν ἐτῶν 1920 καὶ 1928.

2. Βλ. *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων*, ἔκδ. τῆς «Κεντρικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος» 1961 καὶ 1962. Κατὰ ἐπαρχίες καὶ χωριὰ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ '40 εἶναι τὰ παρακάτω: 1) Ζαγορίου: Βωβούσα 680 κάτοικοι, Βρυσσώρι (Λεσινίτσα) 339, Γρεβενίτι 796, Ἐλατοχώρι (Τσερνέσι) 437, Ἡλιοχώρι (Ντομπρίνοβο) 64, Λάιστα 607 (σ' αὐτὴ συγχωνεύτηκε καὶ τὸ Παλαιοχώρι Λάιστας), Φλαμπουράρι 362. 2) Κόνιτσας: Ἀετομηλίτσα (Δέντσικο) 0 (δὲ θὰ εἶχαν ἀνεβεῖ ἀπὸ τὰ χειμαδιὰ οἱ κάτοικοι), Ἄρματα (Ἀρμάτοβο) 250, Δίστρατο (Μπριάζα) 1.033, Πάδες 279, Παλαιοσέλι 458, Φούρκα 808. 3) Μετσόβου: Μέτσοβο 2.907, Ἀνήλιο 572, Βοτονόσι 271, Μηλιά 869. 4) Δωδώνης: Καλαρρύτες 1.049, Συρράκο 1.388, Παλαιοχώρι Συρράκου 529. 5) Πωγωνίου: Κεφαλόβρυσσο (Μετζιτιέ) 1403.

3. Βλ. *Λαμπρίδου, Ζαγοριακά*, ὁ.π., σ. 83.

4. Σύμφωνα μὲ τὸν *Ἰωάννη Λαμπρίδη*, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα, τεῦχος ἑβδομον, Πογωνιακά, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 7, κατοικοῦσαν ἐκεῖ 141 οἰκογένειες, γύρω δηλ. στὰ 700 ἄτομα. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1940 ἔδωσε διπλάσιο ἀριθμὸ, 1.403.

5. Βλ. *Στατιστικὸς πίναξ κατὰ φυλὴν καὶ θρήσκευμα τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ Νέᾳ Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ τε καὶ Μακεδονίᾳ Ὀθωμανικῶν ὑπηκόων, Πανδώρα*, τ. 20(1870), σ. 94.

6. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλου 171/12-1-1896.

Περιβόλι 10.000) ἀμφισβητεῖται, γιατί δὲν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα γιὰ σύγκριση¹. Ἡ μαρτυρία τοῦ W. Leake, ἔστω κι ἂν ἡ ἀξιοπιστία της εἶναι σχετική, ἐνισχύει αὐτὴ τὴ γνώμη. Στὶς πρῶτες δεκαετηρίδες τοῦ 19ου αἰ. ὁ περιηγητὴς Leake μιλάει γιὰ 300 οἰκογένειες στὸ Περιβόλι (4.500 κάτοικους), ἀριθμὸ δηλ. μικρότερο ἀπὸ κείνον ποὺ βρῆκε στὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰῶνα ὁ Weigand. ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἶναι μεγαλύτερος γιὰ νὰ καλύψει καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν μεταναστῶν ποὺ ὑπολόγιζε αὐτός².

Τὸ 1902 τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου μιλοῦσε γιὰ 14.000 περίπου Κουτσόβλαχους τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν³. Προηγήθηκαν οἱ στατιστικὲς τοῦ ρωσικοῦ προξενείου Μοναστηρίου τὸ 1898 καὶ τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου τῆς ἴδιας χρονιάς⁴, καταρτισμένες, ὅπως σημειώσαμε, μὲ βάση τὶς πολιτικὲς σκοπεύσεις τῶν κυβερνήσεών τους. Εἰδικότερα γιὰ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν ὁ Ρῶσος πρόξενος A. Rostkowsky μιλοῦσε στὴ στατιστικὴ του γιὰ 13.000 Κουτσόβλαχους, ἐνῶ ὁ Ἰταλὸς Gaetani τοὺς ἀνεβάζει σὲ διπλάσιους, δηλ. 28.400. Κατὰ τὸν Ἕλληνα πρόξενος⁵ ἡ στατιστικὴ τοῦ Rostkowsky ἀνταποκρινόταν γενικὰ σὲ πραγματικὰ δεδομένα, σχετικὰ μὲ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων. Ἐπασχε ὁμως στὰ ἐπὶ μέρους σημεία, γιατί οἱ Κουτσόβλαχοι αὐξομειώνονταν ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σλαβόφωνων⁶. Ὁ Gaetani πάλι ἐξόγκωνε τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰταλικὴ πολιτικὴ. Δὲν ἦταν ἄσχετος σ' αὐτὸ κι ὁ Ρουμάνος πρόξενος Μοναστηρίου M. Pinetta πεθερὸς τοῦ διερμηνέα τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου.

1. Βλ. Weigand. Die Aromunen, ὁ.π., σ. 302. Ὁ Weigand προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμὸ του προσθέτοντας στοὺς 2.000 κατοίκους τοῦ Περιβολιοῦ, ποὺ βρέθηκαν στὸ χωριὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1899, ἄλλους 8.000 ποὺ εἶχαν μεταναστεύσει σ' ἄλλες περιοχές, χωριὰ καὶ πόλεις. Ἄν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ δυσχέρειες στὴν κατάρτιση στατιστικῶν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ ὑπολογισμὸς του εἶναι ἀμφίβολης ἀντικειμενικότητας. Δὲ μπορεῖ ἐπίσης νὰ γίνῃ εὐκόλα πιστευτὴ ἡ ἀποψὴ του ὅτι οἱ «ἀποικίες» ἀριθμοῦσαν πληθυσμὸ τετραπλάσιο ἀπὸ τὴ «μητρόπολη».

2. Βλ. William M. Leake, Travels in northern Greece. Londres, vol. 1 1835, σ. 304. Γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ ἀξιοπιστία ὄλων αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν σημειώνουμε τὸ παράδειγμα τοῦ χωριοῦ Κρασιά: σύμφωνα μὲ τοὺς Rouqueville καὶ Leake, ὁ πληθυσμὸς του ἀνερχόταν σὲ 300 κατοίκους (Rouqueville) ἢ 50 (Leake). Βλ. Rouqueville, ὁ.π., σ. 376 καὶ Leake, ὁ.π., σ. 299.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 316/12-7-1902 ἔκθεση.

4. Πρόξενοι οἱ Rostkowsky καὶ Gaetani ἀντίστοιχα. Εἰδικὰ γιὰ τὴ στάση τοῦ Ρώσου προξένου στὸ Μοναστήρι ἀπέναντι στὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῆς Μακεδονίας καὶ νότιας Ἀλβανίας βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 17, 268-270, 275-276, 282, τῆς ἴδιας, Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας, ὁ.π., σ. 147 κ.ἑξ.

5. Βλ. τὴν ὁ.π., ἔκθεση.

6. Μείωνε δηλ. τοὺς Κουτσόβλαχους στὶς περιπτώσεις ποὺ ἤθελε ν' αὐξήσῃ τοὺς σλαβόφωνους.

Ἦταν, λοιπόν, φυσικὸ νὰ ἐπηρεάζεται ὁ Gaetani ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις τοῦ διερμηνέα του καὶ νὰ παραποιεῖ τὴν ἀλήθεια¹.

Λεπτομερὴς στατιστικὴ τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας τοῦ 1903² ἀναφέρει 6.477 βλαχόφωνους στὸν καζὰ Γρεβενῶν, ἀριθμὸ πού πλησιάζει ἐκεῖνο μεταγενέστερης στατιστικῆς τοῦ Πατριαρχείου³. Προηγούμενα ὅμως στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἴδιου προξενείου, γιὰ τὸ 1887, ἔδιναν ἕναν ἀριθμὸ γύρω στὶς 9.000 κάτοικους περίπου γιὰ τὰ σπουδαιότερα βλαχόφωνα κέντρα τῆς περιοχῆς⁴.

Στατιστικὴ τοῦ Πατριαρχείου τοῦ 1906⁵ ὑπολογίζει τὸν κουτσοβλαχικὸ πληθυσμὸ στὴ μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Γρεβενῶν σὲ 1.340 οἰκογένειες (1.240 ἑλληνίζουσες καὶ 100 ρουμανίζοντες) δηλ. σὲ 6.700 ἄτομα⁶. Ἄλλη στατιστικὴ τοῦ 1906 τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας ἀνέβαζε τὸν πληθυσμὸ τῶν βλαχόφωνων χωριῶν τῆς Πίνδου (Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας, Περιβολιοῦ, Κρανιαῆς καὶ Σμίξης) γύρω στὰ 6.800 ἄτομα⁷.

Οἱ στατιστικὲς πού ἀναφέραμε παρουσιάζουν, ἂν συγκριθοῦν, τερά-

1. Ὁ Ἑλληνας πρόξενος σημείωνε στὴν ὀ.π. ἐκθεσὴ του ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς ἠθελημένης αὔξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σλαβόφωνων στὸ σαντζάκι Μοναστηρίου, ἡ στατιστικὴ τοῦ Rostkowsky ἦταν προῖον συστηματικῆς καὶ ἐπιτόπιας ἔρευνας στὶς ἐπαρχίες τοῦ σαντζακιοῦ. Ἀντίθετα ὁ Gaetani, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Rinetta, ἀγωνιζόταν νὰ καλύψει προπαγανδιστικούς μόνο στόχους, μὲ ἀποτέλεσμα ν' ἀναγράψει τριπλάσιο ἀριθμὸ Κουτσοβλαχῶν γιὰ τὸ σαντζάκι ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ Ρώσου προξένου (στὴν περιοχὴ Γρεβενῶν ἡ ἀναλογία ἦταν διπλάσια). Ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Ἑλληνα προξένου, ὁ ὁποῖος ἔκανε σχετικὲς παραστάσεις διαμαρτυρίας στὸν Rinetta, χωρὶς νὰ πάρει πειστικὲς ἀπαντήσεις. Ἡ παραποίηση ἔγινε μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῶν καζάδων Γρεβενῶν καὶ Ἑλασσόνας, ὅπου ὁ Gaetani εἶχε γράψει τὸν ἴδιο ἀριθμὸ βλαχόφωνων καὶ στοὺς δυὸ καζάδες, ἀπὸ 28.400 στὸν καθένα, σημειώνοντας τοὺς Κουτσόβλαχους τῶν Γρεβενῶν, πού παραχρῆμαζαν στὴν περιοχὴ Ἑλασσόνας, δυὸ φορές.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 62/12-2-1903 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ΑΑΚ/ΚΑ, 1904, προξενεῖον Ἑλασσῶνος.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τοῦ προξενείου κατὰ οἰκισμοὺς ἦταν τὰ ἑξῆς: Σαμαρίνα 4.000, Ἀβδέλλα 1.500, Περιβόλι 1.150, Σμίξη 200, Κρανια 1.425, Γρεβενὰ 500 (100 σπίτια). Βλ. ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Προξενεῖα ἐν Ἠπειρῶ, Ἀλβανία κλπ. α' φάκελος.

4. Ὁ καζὰς Γρεβενῶν ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς 6 τοῦ σαντζακιοῦ Σερβίων. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκθεση, ὁ ἀριθμὸς τῶν βλαχόφωνων στοὺς ἄλλους καζάδες ἦταν: Ἑλασσόνας 5.335, Σερβίων 250, Ἀνασελίτσας 63, Κοζάνης 350, Καίλαριων 942. Ἀπὸ τὴ στατιστικὴ λείπουν οἱ βλαχόφωνοι τοῦ χωριοῦ Σμίξη.

5. Βλ. ὀ.π. Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονία ὀδυνηρᾶς καταστάσεως.

6. Ὁ ὑπολογισμὸς τῶν οἰκογενειῶν σὲ 1.240 ἑλληνίζουσες καὶ 100 ρουμανίζουσες εἶναι ὀπωσδήποτε ἐσφαλμένος, γιὰ τὴν οἱ ρουμανίζουσες οἰκογένειες ἦταν πολὺ περισσότερες.

7. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 99/14-10-1906 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1906, ΑΑΚ/ΚΒ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

στιες διαφορές. Ξεκινοῦν γύρω ἀπὸ τὶς 6.500 Κουτσόβλαχους καὶ φτάνουν στὶς 28.000 (γιὰ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν γίνεται πάντα λόγος). Τὸ μεγάλο ἄνοιγμα δὲ βοηθάει στὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων. Θὰ σταθοῦμε γιὰ τὸ σὲ δυὸ στατιστικὲς ποὺ βρίσκονται κοντὰ ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, ἴσως ὄχι συμπτωματικά. Εἶναι ἡ στατιστικὴ τοῦ Weigand ποὺ ἀναφέρεται σὲ 12.500 Κουτσόβλαχους γιὰ τὴν περιοχὴ Γρεβενῶν καὶ ἡ στατιστικὴ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου τοῦ 1902 ποὺ μιλάει γιὰ 14.000 Κουτσόβλαχους στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἔκθεση τοῦ ρωσικοῦ προξενείου Μοναστηρίου τοῦ 1898. Οἱ στατιστικὲς τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας (1903) καὶ τοῦ Πατριαρχείου (1906), ποὺ ἀναφέρονται σὲ 6.500 περίπου Κουτσόβλαχους, δὲ βρίσκονται κοντὰ στὰ πληθυσμιακὰ δεδομένα τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς. Ἡ συνεκτίμηση τῶν στοιχείων μᾶς ὑποχρεώνει νὰ καταλήξουμε σ' ἓναν ἀριθμὸ Κουτσοβλάχων τῆς περιοχῆς γύρω στὶς 12.000.

Σύγκριση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου κατὰ τὴν τουρκοκρατία, μὲ τὸν πληθυσμὸ τῶν ἀπογραφῶν, ποὺ ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, εἶναι δύσκολο νὰ γίνει. Οἱ λόγοι εἶναι: 1) ἡ μεγάλη διαρροὴ τῶν κατοίκων πρὸς τὰ ἀστικά κέντρα καὶ 2) ἡ ἰδιομορφία ὄλων σχεδὸν τῶν χωριῶν νὰ κατοικοῦνται τὸ καλοκαίρι καὶ νὰ ἐρημώνονται τὸ χειμῶνα. ἡ ὁποία καὶ δημιουργεῖ πρόσθετες δυσκολίες στὴν ἐξακρίβωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων. Ἡ ἀπογραφὴ τοῦ 1940 γιὰ τοὺς κυριότερους βλαχόφωνους οἰκισμοὺς τῆς Πίνδου ἔδωσε σύνολο πληθυσμοῦ 4.500 περίπου κατοίκων¹, ἀριθμὸ ποὺ ὑπολείπεται ἐκείνου τῆς τουρκοκρατίας². Ὑστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο παρατηρήθηκε μιὰν ἀνάκαμψη τοῦ πληθυσμοῦ σὲ σημεῖο ποὺ σήμερα μερικὰ χωριά, μὲ βάση ἀνεπίσημα στοιχεῖα, ἔχουν ξεπεράσει τὸ πληθυσμιακὸ δυναμικὸ τῆς τουρκοκρατίας, ὅπως π.χ. ἡ Σμίξη³.

1. Δηλ. Ἀβδέλλα 424 κάτοικοι, Σαμαρίνα 1.175, Περιβόλι 699, Κρασιά 1.161, Σμίξη 586.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ἔκδοση. *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων*, νομὸς Κοζάνης, ἐπαρχία Γρεβενῶν.

3. Βλ. *Κώστα Μπίρκα*, Ἀβδέλλα, Ἀθήνα 1978, σ. 306, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ Σμίξη ἔχει 2.500 κάτοικους. Γιὰ τὸ Περιβόλι, σ. 300, σημειώνονται 1.800 κάτοικοι, ἀπέναντι στοὺς 5.000 τῆς τουρκοκρατίας. Οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ συγγραφέα πάνω σ' αὐτὸ δὲν εἶναι ὀρθές κι ἀναιροῦνται ἀπὸ τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὴ Σαμαρίνα (σ. 314). Στὸ παρελθὸν ἦταν τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, μὲ 3.000 κάτοικους περίπου, πληθυσμὸ δηλ. ποὺ ἦταν, κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα, διπλάσιος καὶ τριπλάσιος ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ ἄλλων χωριῶν. Δὲν ἦταν συνεπῶς δυνατὸ νὰ εἶχε τὸ Περιβόλι 5.000 κάτοικους παλιότερα. Οἱ γύρω στὶς 3.000 κάτοικοι τῆς Σαμαρίνας, ποὺ συμφωνοῦν καὶ μὲ τὰ ἀπογραφικὰ στοιχεῖα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἀποτελοῦν μιὰ βάση γιὰ τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωριῶν ποὺ ἐξετάζονται.

Ἄν προσθέσουμε τὸν πληθυσμὸ τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν τῆς Πίνδου στοὺς βλαχόφωνους τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων, φτάνουμε σ' ἓνα σύνολο περίπου 40.000¹, σύμφωνα καὶ μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Longworth. Ἀποτελοῦσαν τὸ 1/5 περίπου τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μὲ συμπεριφορὰ ὅμως ποὺ βάραινε πολὺ στὴν ποιότητα τῶν δραστηριοτήτων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν σκοπῶν της.

δ. Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ

Ἡ πλευρὰ αὐτὴ τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνηθισμένες ὑπερβολές τῆς προπαγάνδας, δὲν παρουσιάζει τὶς μεγάλες δυσχέρειες ποὺ ἐμφάνισαν οἱ προηγούμενες πτυχές του. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἐδῶ σημεῖα ἀμφισβητούμενα, ἢ γενικὴ ὅμως εἰκόνα εἶναι καθαρότερη. Κι αὐτὸ γιὰ τὴν ὑφή τῆς ἐξεταζόμενης πλευρᾶς δὲν ἐπιτρέπει μεγάλα περιθώρια ἐλιγμῶν, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὑπηρετήσουν προπαγανδιστικὲς σκοπεύσεις.

Δὲ θ' ἀναφερθοῦμε στὸ πλῆθος τῶν ὄσων ἔχουν γραφεῖ, σχετικὰ μὲ τὴν γεωγραφικὴ κατανομὴ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ², ἰδιαίτερα στοὺς χώρους ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴ μελέτη. Θὰ ἐπιλέξουμε μόνον κείμενα ποὺ βοηθοῦν στὴ συναγωγὴ ἀντικειμενικῶν συμπερασμάτων.

Ἡ γενικότερη γεωγραφικὴ κατανομὴ ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Κεραμόπουλλος εἶναι κατὰ βάση ὀρθή³: οἱ Κουτσόβλαχοι στὴ βόρεια Ἑλλάδα εἶναι ἐγκαταστημένοι στὶς κλεισώριες καὶ διαβάσεις τῆς Πίνδου καὶ τῶν βορειότερων προεκτάσεών της, τοῦ Βοΐου καὶ τοῦ Γράμμου (Ἀβδέλλα, Περιβόλι, Σαμαρίνα, Σμίξη, Κρασιά, Φούρκα, Γράμμοστα κι ἄλλα χωριὰ καὶ παλιότερα στὴ Νικολίτσα καὶ Λινοτόπι), στὴν παράλληλη γραμμὴ τοῦ Βαρνοῦντα (Πισοδέρι, Νέβεςκα, Κλεισούρα κ.ἄ.), στὴν παράλληλη γραμμὴ τοῦ Βερμίου, στὴν κάθετα βαίνουσα γραμμὴ τῶν Πιερίων (Βλαχολείβαδο, Κοκκινοπλό, Φτέρη), στὴν Ἀλμωπία ἢ Καρατζόβα⁴ (ἴσως καὶ στὴ Μηλόβιστα καὶ Γκό-

1. Χρησιμοποιοῦμε πάντα τὰ ἐπιρρήματα «γύρω» καὶ «περίπου», ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα στηρίζομαστε γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων ἔχουν σχετικὴ μόνον ἀξία, ἂν λάβουμε ὑπόψη πόσο δεινοπάθησαν στὸ παρελθὸν οἱ ἀριθμοὶ γιὰ διάφορους λόγους.

2. Γενικὰ γιὰ τὴν καταγωγή τῶν Κουτσοβλάχων στὴ Βαλκανικὴ, βλ. *T. J. Winnifrith, The Vlachs, the History of a Balkan People, London 1987.*

3. Βλ. Ἀντωνίου Δ. Κεραμοπούλλου, *Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 14 κ.ἑξ. Ἡ ἀναφορὰ περιορίζεται στὰ δεδομένα ποὺ ὑπῆρχαν κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζεται, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση δηλ. τῆς προπαγάνδας καὶ ὕστερα, καὶ δὲν προεκτείνεται στὸ ἀπώτερο παρελθόν.

4. Πρόκειται γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς τῶν ὀνομαζόμενων Μεγλενορουμάνων.

πεσι), στὰ ριζοβούνια τῆς Πίνδου (Συρράκο, Μέτσοβο, Καλαρρύτες καὶ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τοῦ ἀνατολικοῦ Ζαγοριοῦ), σὲ τοποθεσίες τοῦ Ὀρβηλου καὶ τῆς Ροδόπης. Στὶς ὄμορες χῶρες κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ βρίσκονται στὴ Βόρεια Ἠπειρο καὶ Ἀλβανία στὰ δυτικὰ τοῦ Γράμμου (Φράσηρη καὶ γύρω χωριὰ), στὴν περιοχή τοῦ Βερατίου, στὴ Μοσχόπολη καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς (Αὐλώνα, Δυρράχιο, Δαλματικὲς ἀκτὲς καὶ Ἰστρία). Στὴ Γιουγκοσλαβία βρίσκονται στὶς κλιτεῖς τοῦ Περιστεριοῦ, στὸ Μοναστήρι καὶ στὶς γύρω κωμοπόλεις (Νιζόπολη, Μεγάροβο κ.ἄ.), στὴν Ἀχρίδα, τὸ Κρούσοβο, τὰ Βελεσά, τὰ Σκόπια καὶ ἄλλοῦ. Στὴ Βουλγαρία ὑπάρχουν οἰκισμοὶ στὸν Ὀρβηλο, στὸ Μελένικο, βορειότερα στὸν Αἶμο καὶ ἄλλοῦ. Παλιότερα ἦταν καὶ στὴ Ζαγορὰ καὶ σὲ παράλιες πόλεις τοῦ Εὐξείνου. Κατὰ τὸν Κεραμόπουλλο πάντα, ὅσοι Κουτσόβλαχοι στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἐγκαταστημένοι σὲ πεδινὲς ἐκτάσεις, στὰ Γρεβενά, Ἄργος Ὀρεστικό, Βέρροια, Θεσσαλία κ.ἄ., προέρχονται ἀπὸ τοὺς ὄρεινους οἰκισμοὺς, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς παραδόσεις ποὺ ἐπιζοῦν ἀνάμεσά τους.

Τριάντα χρόνια πρὶν ὁ Χρυσόχοου δημοσίευσε στὰ 1909 τὴ μελέτη του γιὰ τοὺς Βλάχους καὶ ἐπισύναψε χάρτες τῶν ἐγκαταστάσεών τους στὶς ὄρεινὲς περιοχὲς τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσο¹. Στὸν χάρτη σημειώνονται μόνον οἱ ὄρεινοὶ οἰκισμοὶ τῶν Κουτσοβλάχων, ἀπὸ τὸ Κρούσοβο ὡς τὶς ὄρεινὲς περιοχὲς τοῦ Ἀχελῷου, κατὰ μῆκος τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πίνδου (Βαρνούντας, Γράμμος, Σμόλικας, Λάκμος κλπ.), στὸ Βέρμιο, Τιτάριο (ὅπου τὸ Βλαχολεῖβαδο) καὶ στὴ Μοσχόπολη. Παραλείπονται ἐγκαταστάσεις στὴ Βόρεια Ἠπειρο καὶ Νότια Ἀλβανία, περιοχὲς ποὺ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάρτισης τῶν χαρτῶν ἀνῆκαν στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων (ἡ τύχη τους ἐνδιέφερε ἄμεσα τὸ ἐλεύθερο ἐλληνικὸ κράτος), καθὼς καὶ ἐγκαταστάσεις τῆς Θεσσαλίας.

Τριάντα χρόνια μετὰ τὸν Κεραμόπουλλο, συντάχτηκε ὁ ἴδιος χάρτης μὲ διαφορετικὴ σὲ ὀρισμένα σημεία ὄρολογία, γιὰ ν' ἀποτυπωθεῖ ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Ἑλλάδας κυρίως. Σ' αὐτὸν ἐπισημαίνονται πληθυσμοὶ σὲ πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Θεσσαλίας, νοτιότερα στὸν Ἀσπροπόταμο, σ' ὅλη τὴν ἔκταση καὶ στὴν ὄροσειρά, ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀσπροπόταμου. Πολυπληθέστεροι οἰκισμοὶ καταγράφονται στὴν Ἠπειρο (Ζαγοροχώρια, Καλαρρύτες, Συρράκο, Μέτσοβο, Μαλακάσι, Φούρκα κλπ.), στὶς δυτικὲς κλιτεῖς τῆς Πίνδου (Αὐλώνα, Βεράτι, Καβάγια, Φιέρι καὶ βορειότερα), ἀνατολικότερα στὴν περιοχή τῆς Μοσχόπολης καὶ στὰ ΝΑ

1. Βλ. *Μιχαὴλ Χρυσόχοου*, Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι (μετὰ δύο γεωγραφικῶν πινάκων), ἐν Ἀθήναις 1909.

τοῦ Ἑλβασάν (Λάγγα, Νίτσα, Γράμποβο κ.ἄ.), στὴ Φράσερη, Δάρδα, Γράμμοστα, κ.ἄ. Ἐπίσης σημειώνονται οἰκισμοὶ στὴν Ἀχρίδα καὶ στὰ περίχωρα, στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ περίχωρα, στὴ Ν. Μακεδονία στὶς ἀνατολικές καὶ δυτικὲς κλιτεῖς τοῦ Ὀλύμπου, δυτικότερα στὴν περιοχὴ τῶν Γρεβενῶν (Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα, Περιβόλι κλπ.), στὰ Καμβούνια, στὴν Ἑλασσόνα, τὸν Τύρνοβο, τὴν Τσαρίτσανη¹.

Χάρτες κατανομῆς τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ καταρτίστηκαν καὶ ἀπὸ ξένους συγγραφεῖς καὶ βέβαια καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους. Οἱ χάρτες ἔχουν διαφορὲς μεταξὺ τους, κυρίως οἱ παλιότεροι μὲ τοὺς νεότερους². Ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ., τόσο οἱ ξένοι ὅσο καὶ οἱ ρουμανικοὶ χάρτες, δὲν ἐμφανίζουν, κατὰ τὴ σύγκρισή τους μὲ τοὺς ἐλληνικοὺς, τίς μεγάλες διαφορὲς τοῦ παρελθόντος. Ἔτσι, ἐνῶ δὲν παρουσιάζονται μεγάλες ἀποκλίσεις στὴν ἐπισήμανση τῶν χώρων τῶν οἰκισμῶν, ὑπάρχουν ὁμως στὴν ἔκταση τῶν οἰκισμῶν στοὺς χώρους αὐτοὺς, κάτι δηλ. ποὺ συναρτᾶται μὲ προπαγανδιστικὰ κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος.

Ἀπὸ τοὺς ξένους ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα περισσότερο ὁ χάρτης τοῦ Th. Caridan³. Εἶναι ὁ ἴδιος σχεδὸν μὲ τὸν χάρτη τῶν G. Weigand-S. Rușcariu: *Dialektele Române din Peninsula Balcanica*⁴. Ἡ κυριότερη διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δυὸ χάρτες εἶναι ὅτι: στὸν χάρτη τοῦ Caridan παραλείπονταν οἱ κουτσοβλαχικοὶ οἰκισμοὶ τῆς περιοχῆς Νικολίτσας, Λινοτοπίου, Γράμμοστας, Ντένσκου, ἴσως γιὰτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοὺς, ὅπως οἱ δυὸ πρῶτοι, εἶχαν καταστραφεῖ⁵. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Caridan γιὰ τίς ἐγκαταστάσεις τῶν Κουτσοβλάχων στὰ ἐδάφη τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν ὁμορων κρατῶν συνοψίζονται στὰ ἑξῆς⁶:

Οἱ Κουτσόβλαχοι (Μακεδο-Ρουμάνοι, ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ) κατοικοῦν στὴν Ἑλλάδα στὸν ὄγκο τῆς Πίνδου. Στὸ βουνὸ Σμόλικα βρίσκεται ἡ Σαμαρίνα, ἡ Φούρκα, ἡ Μπριάζα, τὰ Ἄρματα, οἱ Πάδες καὶ τὸ Παλιοσέλι. Πρὸς τὰ νότια, στὰ βουνὰ Βασιλίτσα, Κουλό, Οὐ καὶ Μαυροβούνι⁷ εἶναι

1. Βλ. Τηλεμάχου Μ. Κατσουγιάννη, Περὶ τῶν Βλάχων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 11.

2. Ὁ Peufuss, ὁ.π., σ. 12, σημειώνει ὅτι ὁ πρῶτος ὑποτυπώδης χάρτης πάνω στὸν ὁποῖο σημειώθηκαν οἰκισμοὶ Κουτσοβλάχων, καταρτίστηκε ἀπὸ τὸ Γερμανὸ Ο' Etzel, τὸ 1821.

3. Βλ. σχετικὸ χάρτη στὸ ἔργο του: *Les Macédo-Roumains*. Σ' αὐτὸν τὸν χάρτη ποὺ τὸν θεωρεῖ ἀξιόπιστο στηρίζεται καὶ ὁ Peufuss ὁ.π., σ. 13. (Ὁ Peufuss παραπέμπει στὴν ἔκδοση τοῦ Caridan: *Die Mazedo-Rumanen*, Budapest 1941, σ. 150).

4. Βλ. Λαζάρου, Ἡ Ἄρωμουνική, ὁ.π., τμῆμα χαρτῶν στὸ Παράρτημα.

5. Βλ. Κεραμοπούλλου, ὁ.π., σ. 14-15.

6. Βλ. Caridan, ὁ.π., σ. 4 κ.ἑξ.

7. Πρόκειται γιὰ περιοχὲς τῶν βουνῶν Σμόλικα, Λύγκου καὶ Καμβουνίων.

οἱ κοινότητες τῆς Ἀβδέλλας, Περιβολιοῦ, Κρανιαῶς, καθὼς καὶ ἡ Σμίξη, Λαμπανίτσα, τὸ Μπάλτινο κ.ἄ.¹ Πρὸς τὰ νότια βρίσκεται τὸ Μέτσοβο καὶ οἱ κοινότητες πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Ἄρτας, Ἀνήλιο, Βοτονόσι, Συρράκο καὶ Καλαρρύτες. Πρὸς τὰ νότια πάντα ὑπάρχουν ρουμανικὲς ἐγκαταστάσεις στὸν Ἀσπροπόταμο, ὅπως Μηλιά, Γαρδίκι, Χαλίκι, Περτούλι κὶ ἄλλες. Ἄλλη περιοχὴ πού, κατὰ τὸν Caridan, κατοικοῦνταν ἐδῶ καὶ διακόσια χρόνια ἀπὸ Κουτσόβλαχους ἦταν τὸ Ζαγόρι, πού στὸ μεγαλύτερο τμῆμα του εἶχε ἐξελληνιστεῖ. Στὸ Ζαγόρι παρέμειναν κουτσοβλαχικὲς οἱ κοινότητες: Λάιστα, Βωβούσα, Λεσινίτσα, Παλαιοχώρι, Ντομπρίνοβο, Μακρίνο, Φλαμπουράρι, Τσερνέσι, Σκαμνέλι, Σοποτσέλι, Δρεστενίκο, Γρεβενίτι, Δραγάρι καὶ Δόλιανη. Συμπαγεῖς ρουμανικοὶ πληθυσμοὶ ὑπάρχουν ἐπίσης στὴ Θεσσαλία καὶ στὶς πόλεις: Τρίκαλα, Καρδίτσα, Λάρισα, Ἐλασσόνα. Ἰκανὸς ἀριθμὸς βρίσκεται ἀκόμη στὶς ἐπαρχίες Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦρθαν ἀπὸ τὴν Ἀλβανία μὲ τὰ ποίμνιά τους καὶ μεγάλος ἀριθμὸς τους ἐξελληνίστηκε.

Κατὰ τὸν Caridan πάντοτε, ἀπὸ τὶς μετακινήσεις Μακεδονορουμάνων, νομάδων μὲ τὰ ποίμνιά τους, προέρχονται οἱ μόνιμες ἐγκαταστάσεις τους στὸν Ὀλυμπο (Βλαχολείβαδο, Κοκκινοπλὸς κ.ἄ.), κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη, δίπλα στὴ Βέρροια, στὰ χωριὰ Σέλι, Δόλιανη, Ξερολείβαδο, Καστανιά κ.ἄ. Στὰ δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἀκόμη ἐγκαταστάθηκε μιὰ ἄλλη ὁμάδα πού ἦρθε ἀπὸ τὴν Ἀλβανία². Στὴν ἐλληνικὴ Μακεδονία βρίσκονται ἐπίσης μεγάλες κοινότητες πού κατοικοῦνται ἀπὸ Μακεδονορουμάνους, ὅπως: Φλώρινα, Πισοδέρι, Βελκαμένη καὶ κυρίως ἡ Νέβεσκα. Βλαχοκλεισούρα, Χρούπιστα κ.ἄ. Ἐπισημαίνονται ἀκόμη ἐγκαταστάσεις στὴ βορειοανατολικὴ Ἑλλάδα, στὶς Σέρρες, Καβάλα, Δράμα, Ξάνθη καὶ σὲ ἄλλους οἰκισμοὺς.

Στὴν Ἀλβανία τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο ἀπαντᾶται σ' ὅλα τὰ σημαντικὰ κέντρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μεγαλύτερο εἶναι ἡ Κορυτσά. Εἶναι ἐπίσης σκορπισμένον στὸ Ἐλβασάν, Βεράτι, Τίρανα καὶ περισσότερο στὴν ὕπαιθρο, ὅπως στὴ Μουζακιά, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ποταμοῦ Σεμένη, μὲ κυριότερο κέντρο τὸ Φιέρι³.

Στὴ Γιουγκοσλαβία πολλοὶ Μακεδονορουμάνοι βρίσκονται ἐγκαταστη-

1. Τὰ χωριὰ δὲν παρατίθενται σύμφωνα μὲ τὴ γεωγραφικὴ τους θέση.

2. Εἶναι οἰκισμοὶ ἀνατολικά τῆς λίμνης Βεγορίτιδας. Ὁ Χρυσόχοου δὲν τοὺς ἀναφέρει στὸν χάρτη του.

3. Στὸν χάρτη τοῦ Caridan σημειώνονται ὅλοι αὐτοὶ οἱ οἰκισμοί, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι γύρω ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, Φράσερη, Λάγγα, Ἐλβασάν. Οἱ οἰκισμοὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καταλαμβάνουν μεγαλύτερη ἔκταση στὸν χάρτη, ἀπ' ὅ,τι εἶναι στὴν πραγματικότητα.

μένοι στὸ Μοναστήρι, Τύρνοβο, Μεγάροβο, Νιζόπολη, Μηλόβιστα, Γκόπεσι. Ἀνακατωμένοι μὲ Σλάβους βρίσκονται καὶ στὸ Κρούσοβο. Ἀχρίδα, Πρίλαπο, Βέλες, Σκόπια, Κουμάνοβο κ.ἄ.

Στὴ Βουλγαρία, σ' ἀντίθεση μὲ τ' ἄλλα βαλκανικὰ κράτη, οἱ οἰκισμοὶ εἶναι λίγοι, κυρίως στὸ δυτικὸ μέρος τῆς χώρας ἐνῶ ἄλλος κλάδος Ρουμάνων, γνωστὸς μὲ τ' ὄνομα Μεγλενορουμάνοι, εἶναι ἐγκαταστημένος στὴν περιοχὴ Καρατζόβας¹.

Αὐτὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Capidan. Ἄλλ' ἂν, ὅπως τονίστηκε, δὲν ὑπάρχει μεγάλη διάσταση ἀπόψεων γύρω ἀπὸ αὐτὸ ἀμφισβητεῖται ἡ ἔκταση ὁρισμένων ἀπὸ τὶς ἐγκαταστάσεις αὐτές. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους οἱ Ρουμάνοι προσπάθησαν νὰ ἐξογκώσουν τὰ ἐδαφικὰ καὶ πληθυσμιακὰ μεγέθη τῶν κουτσοβλαχικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ συναχθοῦν ἐκ τῶν προτέρων συμπεράσματα, προορισμένα νὰ ὑπηρετήσουν εἰδικοὺς σκοπούς. Ἐπειτα, πληθυσμὸς καὶ ἔκταση εἶναι στοιχεῖα ποὺ ἔχουν ἀλληλεξάρτηση, γιὰ τοῦτο ὁ ὑπολογισμὸς τῶν μεγεθῶν προϋποθέτει ἀναφορὰ καὶ στὰ δύο. Ἐξογκωμένα πληθυσμιακὰ στοιχεῖα ὑποχρεώνουν σὲ διαστολὴ τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης, ὅπως γίνεται μὲ τὰ διαγράμματα καὶ τοὺς χάρτες τῆς προπαγάνδας. Ἀναφέρεται ἐνδεικτικὰ ἡ περίπτωση τοῦ Ζαγοριοῦ. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐξογκώθηκε ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου κατὰ τρόπο ἀπίθανο καὶ γιὰ νὰ καλύψει φανταστικὲς στατιστικὲς ἀπαντήσεις. Ἐφτανε ἀπὸ τὰ σημερινὰ τῆς σύνορα ὡς τὴ Μοσχόπολη. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, καθὼς προσπαθοῦσε ν' ἀποκτήσει ὑπόσταση, σύνθετε μύθους. Κάτι τέτοιο δὲ δικαιολογεῖται ὕστερα ἀπὸ τὴ παρέλευση πολλῶν δεκαετηρίδων. Ὡστόσο ὁ Capidan τὸ 1937 ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλη ἡ περιοχὴ, ἡ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Ζαγόρι κατοικοῦνταν ἄλλοτε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Κουτσοβλάχους². Εἶναι μιὰ ἄποψη ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ὡς τὶς μέρες μας χωρὶς ν' ἀποδεικνύεται. Ἡ πρόθεση εἶναι προφανής. Ἀποσκοπεῖ νὰ καλύψει στατιστικὲς ἀπαντήσεις καὶ ταυτόχρονα νὰ ὑπηρετήσῃ ἄλλες σκοπιμότητες, ὅπως ἐκείνη τοῦ ἐξελληνισμοῦ βλαχόφωνων πληθυσμῶν, ποὺ δὲν ἀμφισβητεῖται, ἀλλὰ καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς στὴν ἔκταση ποὺ ἐμφανίζεται.

Στὴν Α καὶ ΒΑ πλευρὰ τοῦ Ζαγοριοῦ, στὰ Βλαχοζάγορα ὅπως καὶ σήμερα ὀνομάζονται, μιλιέται ἡ κουτσοβλαχικὴ σ' ἓναν ἀριθμὸ χωριῶν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὸν χῶρο αὐτὸ λειτούργησαν οἱ παράγοντες ποὺ ἐπισημάνθηκαν σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, ὅπου ὑπάρχουν ἐγκαταστάσεις

1. Στὰ ἑλληνογιουγκοσλαβικὰ σύνορα, δυτικὰ τοῦ Ἀξιοῦ. Βλ. Capidan, ὁ.π., σ. 7 καὶ Peyfuss, ὁ.π., σ. 14.

2. Βλ. Capidan, ὁ.π., σ. 8.

Κουτσοβλάχων. Εἶναι πιθανὸ νὰ χρησιμοποιήθηκε σὲ περιορισμένη ἔκταση ἢ κουτσοβλαχική, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα¹, ἀπὸ τοὺς κάτοικους τῶν χωριῶν ποὺ βρίσκονταν δυτικὰ ἀπὸ τὴ σημερινὴ βλαχόφωνη περιοχὴ, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ ὀρισμένα τοπωνύμια². Αὐτὰ ὅμως δὲν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι ὁλόκληρη ἢ περιοχὴ τοῦ Ζαγοριοῦ κατοικοῦνταν παλιότερα καὶ μάλιστα ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Κουτσόβλαχους, ὅπως θέλει ὁ Caridan. Ἡ ἄποψη τῶν Ρουμάνων ἐπιστημόνων κι ὄσων ξένων τοὺς ἀκολουθοῦν, π.χ. τοῦ Weigand³, στηρίζεται κατὰ ἓνα μέρος σὲ παλιότερες θέσεις τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ σ' ὀρισμένα δημοσιεύματα Ἑλλήνων ἱστοριογράφων καὶ ξένων περιηγητῶν. Τὸ περιεχόμενον τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν δὲν ἀπέδινε τὴν πραγματικότητα, γιατί ἡ διακρίβωσή της ἦταν δύσκολη ἕξαιτίας τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ τῶν συναφῶν δυσχερειῶν, ὅπως ἄλλωστε ἐπισήμανε κι ὁ Weigand. Δὲν ἀποτελοῦν ἀπόδειξη π.χ. οἱ ἐντυπώσεις τοῦ Leake⁴ οὔτε ὀρισμένες γνώμες τοῦ Λαμπρίδη⁵, ποὺ δὲν ἀποκλείει νὰ κυριάρχησε ἀρχικὰ στὸ μισὸ Ζαγόρι τὸ

1. Ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀποδίδεται, ἕξ αἰτίας τῆς «προπαγανδιστικῆς», ὅπως χαρακτηρίζεται, δράσης τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν βλαχόφωνων χωριῶν τοῦ Ζαγοριοῦ· βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 24.

2. Βλ. καὶ *Κωνσταντίνου Βαρζώκα*, Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι), ἔφημ. Ἡπειρωτικὸς Ἀγών, Ἰωάννινα, ἀριθμ. φύλλ. 14026/19-12-1978, ὅπου σημειώνεται ὅτι στὸ Σκαμνέλι καὶ στὸ Τσεπέλοβο, τὰ ὁποῖα ἢ προπαγάνδα συγκαταλέγει στὰ βλαχοχώρια, ἐλάχιστες ἦταν οἱ κουτσοβλαχικὲς οἰκογένειες καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ συνοικισμοῦ Νούκα στὸ Γυφτόκαμπο. Κουτσόβλαχοι, προσθέτει, μποροῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ χωριά αὐτά, ὕστερα ἀπὸ γάμο, γιατί, σ' ἀντίθεση μὲ ὅ,τι γινόταν μὲ τοὺς Σαρακατσάνους (ἀπὸ τοὺς Ζαγορίσιους κι αὐτοὶ ἀποκαλοῦνταν Βλάχοι) οἱ Κουτσόβλαχοι ἔρχονταν σ' ἐπιμῆξια μὲ τοὺς ἄλλους κάτοικους τοῦ Ζαγοριοῦ. Γιὰ τὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς βλ. *Κων. Εὐ. Οἰκονόμου*, Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου, Ἰωάννινα 1991.

3. Ὁ Weigand ἐπισκέφτηκε τὰ βλαχόφωνα χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ καὶ διαπίστωσε τὸ ἑλληνικὸ φρόνημα τῶν κατοίκων. Τὸ ὑπόλοιπο Ζαγόρι, ἔγραφε, ἦταν ἕξ ὁλοκλήρου ἑλληνικὸ καὶ μόνον στὸ Τσεπέλοβο, Σκαμνέλι καὶ Σοποτσέλι (Δίλοφο) μερικοὶ γέροντες καταλάβαιναν τὴν «ἄρωμουνική». Πιθανὸν ἢ μαρτυρία αὐτὴ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὅπως ὅποτε ὁ ἀφορισμὸς: ὅτι παλιότερα τὸ Ζαγόρι ἦταν ὁλόκληρο κουτσοβλαχικὸ κι ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κλήρου, τῶν δασκάλων, τῶν γιατρῶν καὶ τοῦ πολλοῦ ζήλου Κοσμᾶ τινος ἐξελληνίστηκε, ἀποτελεῖ παραχώρηση πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἢ ὁποῖα, ἂς μὴ λησμονεῖται, ὅτι ἐπιδotoῦσε τὶς ἔρευνές του. Βλ. ἔφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 9739/12-1-1896 καὶ *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 172/19-1-1896. Βλ. ἐπίσης *Spiro Papageorges*, *Les Koutsovalaques*, Athènes 1908. σ. 23.

4. Βλ. *Leake*, ὁ.π. τ. 1, σ. 290-304.

5. Γιὰ τὸ Ζαγόρι βλ. τὶς τρεῖς μελέτες τοῦ *I. Λαμπρίδου*, 1) Ζαγοριακά, οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις 1870, 2) Ζαγοριακά, μέρος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1889, 3) Ζαγοριακά, μέρος δεύτερον, ἐν Ἀθήναις 1889.

βλαχικό στοιχείο, πού ἦταν πολυαριθμότερο ἀπὸ τὸ σλαβικό. Στὸ πιθανὸ συμπέρασμα κατέληξε γιατί, κατὰ τὴν ἄποψή του, ἡ κουτσοβλαχική μιλιόταν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια καὶ στὰ χωριά: Δόλιανη, Δραγάρι, Μακρίνο, Λιασκοβέτσι (Λεπτοκαριά), Νεγάδες, Φραγκάδες, Τσεπέλοβο, Σκαμνέλι καὶ πιθανὸν στὴ Μπάγια (Κῆποι) καὶ στὸ Σοποτσέλι (Δίλοφο)¹. Οἱ θέσεις του ὁμως, ὅπως θ' ἀναφερθεῖ, ἀντικρούονται ἀπὸ πολλὲς πλευρὲς. Βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ Λαμπρίδης ἀπέκρουε ἔντονα τὸ Μετσοβίτη Τρ. Μπάρτα², πού ὑποστήριζε ὅτι ὅλα τὰ χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ μιλοῦσαν τὴν κουτσοβλαχική ὡς τὸ 1777-1779³, οἱ ἀπόψεις του ὁμως παρέσυραν καὶ Ἑλληνες συγγραφεῖς νὰ συνταχθοῦν μὲ τὶς θέσεις τῶν Ρουμάνων, ὅτι δηλ. ὁλόκληρο τὸ Ζαγόρι ἦταν βλάχικο καὶ ἐξελληνίστηκε⁴. Ὁ Λιάκος, συμφωνώντας μὲ τὸν Caridan, ἐπιμένει ὅτι ὁλόκληρο τὸ Ζαγόρι κατοικοῦνταν ἀπὸ Κουτσόβλαχους. Στηριζόμενος στὸν Λαμπρίδη ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Νεγάδες ἦταν βλαχοχώρι⁵. Ὁ Λαμπρίδης⁶ ἀναφέρεται στὸ πῶς ἀποκαλοῦσαν τὰ χωριά Φραγκάδες καὶ Νεγάδες οἱ Κουτσόβλαχοι στὸ γλωσσικό τους ἰδίωμα. Ἀλλὰ τὸ πῶς προφέρουν ἢ παρομοιάζουν ἓνα χωριὸ οἱ Κουτσόβλαχοι δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἀπόδειξη ὅτι τὸ χωριὸ ἦταν κάποτε κουτσοβλαχικό. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὴν περίπτωση τοῦ Δρεστενίκο (Τρίστενο) πού βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ βλαχόφωνα χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ καὶ ποτὲ δὲ μίλησε κουτσοβλαχικά. Οἱ ὄμοροι τούτου Βλάχοι τὸ ἀποκαλοῦν Ἀρμπινέσι, ὃ ἔστι Ἀρβανιτοχώρι, γράφει ὁ Λαμπρίδης⁷, χωρὶς βέβαια ἡ ὀνομασία αὐτὴ νὰ δίνει κουτσοβλαχική ὑπόσταση στὸ χωριό. Σὲ ἐργασία γιὰ τὶς Νεγάδες⁸ ἀποκρούεται ἡ ἀπο-

1. Βλ. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, μέρος πρῶτον, δ.π., σ. 34-35.

2. Βλ. Ι. Λαμπρίδου, Ἑπειρωτικὰ μελετήματα, τεῦχος πέμπτον, Μαλακασιακά, μέρος δεύτερον, Μέτσοβον καὶ Σεράκου, ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 9 καὶ Τριανταφύλλου Μπάρτα, Περὶ ἐποίκων Ρωμαίων ἐν Ἑλλάδι, ἐν Βουκουρεστίῳ 1878, σ. 8-10.

3. Οὐδὲν τούτου ψευδέστερον, ἔγραφε ὁ Λαμπρίδης. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μόλις 2-3 χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ ἐξελληνίστηκαν. Ἐὰν δὲ πάντα βλαχιστὶ ἐλάλουν πρὸ τοῦ 1777 ὤφειλε καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας, διδάσκαλος καὶ τοῦ Μετσοβίτου τούτου (ἐννοεῖ τὸν Μπάρτα) χρηματίσαντος ἐν Βουκουρεστίῳ νὰ ὀμιλῇ βλαχιστὶ, ἐν Ζαγορίῳ γεννηθεῖς. Ἀλλὰ δὲν ὀμιλεῖ, καίτοι καὶ ἐν Μετσόβῳ διέτριψεν ὡς μαθητὴς καὶ ἐφημέριος.

4. Βλ. Σωκράτη Λιάκου, Ἡ καταγωγή τῶν Ἀρμονίων (τουπίκλην Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, σ. 16.

5. Βλ. Σωκράτη Λιάκου, Μακεδονο-αρμανικά, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 32.

6. Βλ. Λαμπρίδου, Ἑπειρωτικὰ μελετήματα, τεῦχος τρίτον, Κουρεντιακά καὶ Τσαρκοβιστιακά, ἐν Ἀθήναις 1888, σ. 24.

7. Βλ. Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἑπείρου, σ. 81.

8. Βλ. Μάνθου Κ. Οἰκονόμου, Νεγάδες, τὸ ἱστορικὸ χωριὸ τοῦ Ζαγοριοῦ, μέρος πρῶτον, Ἀθήναι 1977, σ. 21-22.

ψη ὅτι τὰ παλιότερα χρόνια μιλοῦσαν στὸ χωριὸ τὴν κουτσοβλαχικὴ γλῶσσα, καθὼς καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Ἀραβαντινοῦ¹, ὅτι οἱ Νεγάδες συγκροτήθηκαν σὲ χωριὸ κατὰ τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας ἀπὸ Βλάχους, ποὺ εἶχαν αἰχμαλωτίσει οἱ χριστιανοὶ σπαχῆδες στὴ Βλαχία καὶ τοὺς μετέφεραν στὴν Ἠπειρο, κάτι ποὺ ἀποκρούει κι ὁ Λαμπρίδης.

Ὅταν, λοιπόν, ἐπικρατεῖ τέτοια σύγχυση, δὲν εἶναι παράξενες οἱ προεκτάσεις ποὺ γίνονται ἀκόμη καὶ στὶς μέρες μας· π.χ. ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἀπὸ τὰ Ἄνω Σουδενὰ τοῦ Ζαγορίου κι ἀπὸ τοὺς σφοδρότερους πολέμιους τῆς κουτσοβλαχικῆς γλῶσσας, χαρακτηρίζεται ὡς φιλόλογος ἀρουμανικῆς καταγωγῆς². Ἐπίσης εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονίσουμε καὶ τοῦτο: Ρουμάνοι καὶ ξένοι, προσπαθώντας ν' αὐξήσουν τὰ μεγέθη κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν στὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἀναφέρονται στὸ παρελθὸν ὑπερτονίζουν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ³. Δὲν ἀμφισβητεῖται βέβαια ἡ συμβολὴ τοῦ Κοσμᾶ στὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικότητος τῶν κατοίκων. Δὲν ἀνέτρεψε ὁμως ἐξολοκλήρου καταστάσεις ὁ προπαγανδιστὴς Κοσμᾶς, ὅπως θέλουν ὀρισμένοι συγγραφεῖς νὰ τὸν παρουσιάσουν. Γιατί, ὅση κι ἂν ἦταν ἡ ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦσε στοὺς πληθυσμούς, οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ οἱ παραδομένες συνήθειες δὲν ξερριζώνονται εὐκόλα. Ἀπόδειξη ὅτι ὕστερα ἀπὸ 200 περίπου χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση σχολείου στὴ βλαχόφωνη Λεσινίτσα (Βρυσοχώρι) τοῦ Ζαγοριοῦ ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ⁴, ἀκόμη καὶ σήμερα ἐξακολουθοῦν νὰ μιλοῦνται τὰ κουτσοβλαχικά. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στ' ἄλλα βλαχοχώρια τοῦ Ζαγοριοῦ, καθὼς καὶ στὴν περιοχὴ Μετσόβου⁵. Ἡ μεταφορὰ στὶς συνθήκες τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ., μὲ τὶς κλειστὲς κοινωνίες καὶ τὴ συγκοινωνιακὴ ἀπομόνωση, βοηθάει νὰ ὑπολογιστοῦν στὶς

1. Βλ. Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ. Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1856, σ. 55.

2. Βλ. Peyfuss. ὁ.π., σ. 24.

3. Τὰ ἔντυπα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσουν ὄχι τὴν ἐλληνικότητα, ἀλλὰ τὴ δῆθεν «ἐλληνικοποίηση» τοῦ Ζαγοριοῦ, ἀπέδιναν τὴν ἀντίσταση τῶν Κουτσοβλάχων στὴ δραστηριότητα τοῦ Κοσμᾶ. Βλ. ἄρθρο στὴ *Fratilia intru Dreptate*, ὄργανο τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ Συλλόγου Βουκουρεστίου, μὲ τίτλο «Ἀγυρτεία Γραικῶν». Τὸ ἄρθρο ἀναδημοσιεύθηκε σὲ μετάφραση στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1275/26/8-5-1880 φύλλο τῆς ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τοῦ Βουκουρεστίου *Σύλλογοι*.

4. Γιὰ τὶς περιODEIES τοῦ Κοσμᾶ στὸ Ζαγόρι, ποὺ ἴσως ν' ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1767, βλ. γενικὰ Ἀγγελου Ν. Παπακώστα. Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς στὸ Ζαγόρι, Ὁ Νέος Κουβαρᾶς, ἔτος Β' (1962), Ἀθήναι, σ. 20 κ.ἐξ.

5. Βλ. René Puaux, *The sorrows of Epirus*, Chicago 1963, σ. 138. Ὁ συνοδὸς τοῦ συγγραφέα ἦταν ὁ πρῶτος Κουτσόβλαχος ποὺ συνάντησε στὸ ταξίδι του. Μιλοῦσε τὴν «ἐλληνοβλαχικὴ», ἀλλ' αὐτὸ ἦταν τὸ μόνο ποὺ τὸν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἠπειρώτες. Στὸ Μέ-

σωστές διαστάσεις τους τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κηρύγματος τοῦ Κοσμᾶ στὰ βλαχόφωνα χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ. Οἱ διδαχές του ἐπέδρασαν στήν πορεία τῆς ζωῆς τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν καί στή συνειδητοποίηση τῆς ἑλληνικότητάς τους. Δέν ἔθιξαν, ὅμως, δέν ἐξαφάνισαν τὴ δομὴ τῆς ζωῆς, τὴ συνδεδεμένη μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, μὲ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά τους. Ἐκεῖ πού παρατηρήθηκαν ἐμφανεῖς μεταβολές εἶναι τὰ χωριά, τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὶς παρυφές τῆς βλαχόφωνης περιοχῆς τοῦ Ζαγοριοῦ, ὅπως τὸ Μακρίνο, Δραγάρι, Δόλιανη. Σ' αὐτές ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Κοσμᾶ, συνέτρεξαν κι ἄλλοι παράγοντες γιὰ ν' ἀποσκορακισθῆ καὶ νὰ ἐξοντωθῆ ἡ κουτσοβλαχική¹.

Σφάλλει, συνεπῶς, ὁ Caridan ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ὁλόκληρο τὸ Ζαγόρι ἦταν παλιότερα βλαχόφωνο καὶ ὅτι μὲ τὴ λήξη τοῦ 19ου αἰ. καὶ χάρις στήν Ἐκκλησία ἐξελληνίστηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Κουτσοβλάχων τῆς περιοχῆς². Γι' αὐτὸ κι ὁ χάρτης του, στὸν ὁποῖο σημειώνεται ἡ κατονομή τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου στήν Ἠπειρο, Νότια Ἀλβανία καὶ Μακεδονία, πρέπει νὰ διορθωθεῖ στὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ Ζαγοριοῦ πού φέρουν τοὺς Κουτσόβλαχους νὰ κατοικοῦν καὶ πέρα ἀπὸ τὸ Σοποτσέλι.

τσοβο ὁ συγγραφέας συνάντησε μιὰ ἐπαναβεβαίωση τῆς ἑλληνικότητάς του, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στήν ἱστορία καὶ τὴν παράδοση τῆς ἐποχῆς.

1. Βλ. *Λαμπρίδου, Ζαγοριακά*, οἷς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἠλείρου, ὁ.π., σ. 85-86. Γιὰ τὸ Μακρίνο ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς Ἰωαννικίου καὶ γιὰ τὸ Δραγάρι τὴν καθολικὴ σχεδὸν ἀποδημία τῶν κατοίκων καὶ τὸν πλοῦτο τους. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συνέβαλαν κι ἄλλοι, εἰδικοί λόγοι, πού διαδραμάτισαν ρόλο στήν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὅπως εἶναι ἡ ὑπαρξὴ στὰ χωριά αὐτὰ καθαρὰ ἑλληνόφωνων οἰκογενειῶν. Ὁ Λαμπρίδης, ὁ.π., δίνει ἐπιχειρήματα γιὰ μιὰ τέτοια ἐρμηνεία. Ἡ παράδοση, σημειώνει, φέρνει τὶς 6 οἰκογένειες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποτελοῦνταν παλιότερα τὸ Μακρίνο, νὰ μεταναστεύουν, ἐξαιτίας κάποιας ἐπιδρομῆς, στὰ Τρίκαλα. Ἀπὸ κεῖ ξαναγύρισαν μαζί μὲ ἄλλες καὶ ἔτσι τὸ χωριὸ μεγάλωσε. Ἄγνωστο ὅμως, ἂν οἱ πρῶτες οἰκογένειες ἦ αὐτές πού ἦρθαν ἀπὸ τὰ Τρίκαλα ἦταν ἑλληνόφωνες ἢ βλαχόφωνες.

2. Βλ. *Caridan*, ὁ.π., σ. 8. Ὁ ὅρος ἐξελληνίστηκαν πάσχει ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι δέν ἀποδίνει πιστὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων ἐξακολουθοῦσε, παρὰ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, νὰ ἔχει ἀκραιφνὴ ἑλληνικὴ συνείδηση, σὲ βαθμὸ πού κάποτε δέν εἶχαν οὔτε οἱ καθαρὸ ἑλληνόφωνοι. Ἀπὸ τὴν ἄποψη συνεπῶς αὐτὴ δέν ἐξελληνίστηκαν γιὰτὶ εἶχαν ἑλληνικὴ συνείδηση. Κατ' ἀνάγκη πρέπει ἡ ἔννοια τῆς λέξης νὰ μεταφερθεῖ στήν ἐγκατάλειψη ἀπὸ μέρους τους τοῦ κουτσοβλαχικοῦ ἰδιώματος, μὲ τὶς συντονισμένες προσπάθειες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ, δέν ἦταν καὶ τόσο ἐμφανῆ τὰ ἀποτελέσματα, τουλάχιστον στήν περιοχὴ τοῦ Ζαγοριοῦ, στήν ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Caridan. Γιατὶ μέχρι σήμερα ἀκόμη, ὅπως σημειώσαμε, ἡ κουτσοβλαχικὴ μιλιέται ὄχι μόνο στὰ «Βλαχοζάγορα», ἀλλὰ καὶ στὰ Γιάννινα, ὅπου εἶναι ἐγκαταστημένοι πολλοὶ Κουτσόβλαχοι.

Ἀνάλογες διορθώσεις νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ γίνουν καὶ στὶς περιοχὲς γύρω καὶ βόρεια τῆς Αὐλώνας.

Ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν γίνεται κατανοητό, ὅτι ἡ κατάρτιση τοῦ χάρτη τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τοῦ διαμερίσματος τῆς Πίνδου, γιὰ τὴν καταχώριση τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν¹, ἐμφανίζει ὀρισμένες δυσκολίες. Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα ποὺ παρατέθηκαν, πιστεύουμε ὅτι μποροῦμε νὰ δώσουμε στὸν χάρτη αὐτὸ τὴν παρακάτω εἰκόνα, ὅπως ἦταν τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας. Ἡ κατανομὴ τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν γίνεται κατὰ μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες.

Α' Βιλαέτι Ἰωαννίνων

1.—Μητρόπολη Ἰωαννίνων

Τμῆμα Ζαγορίου: Βωβούσα, Γρεβενίτι, Λάιστα, Λεσ(ι)νίτσα (Βρυσοχώρι), Ντομπρίνοβο (Ἡλιοχώρι), Τσερνέσι (Ἐλατοχώρι), Παλαιοχώρι Λάιστας, Φλαμπουράρι, Μακρίνο, Δραγάρι, Δόλιανη.

Τμῆμα Μαλακασίου: Συρράκο, Παλαιοχώρι Συρράκου, Καλαρρύτες, Προσβάλλα (Βαθύπεδο). Οἱ Καλαρρύτες μὲ τὴ Βερολίνειο Συνθήκη χωρήθηκαν στὴν Ἑλλάδα.

2.—Ἐξαρχία Μετσόβου

Μέτσοβο, Ἀνήλιο, Μηλιά, Βοτονόσι.

3.—Ἐπισκοπὴ ἢ Μητρόπολη Βελλᾶς καὶ Κονίτσης

Τμῆμα Κόνιτσας: Ἀρμάτοβο (Ἄρματα), Μπριάζα (Δίστρατο), Πάδες, Παλαιοσέλι, Φούρκα.

Τμῆμα Πωγωνίου: Μετζιτιέ (Κεφαλόβρυσο), χωριὸ κατοικούμενο ἀπὸ Ἀρβανιτόβλαχους. Σχηματίστηκε ἀπὸ οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ Μιτσικόπουλο, τὸ ὁποῖο διαλύθηκε κατὰ τὴν περίοδο 1822-1840².

Ἐπίσης στὴν περιοχὴ Πωγωνίου ὑπῆρχαν λίγα σπίτια στὸ χωριὸ Πογδόριανη (Παρακάλαμος). Οἱ κάτοικοι αὐτοὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ ἀπὸ ἄλλους οἰκισμοὺς.

4.—Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως

Κουτσοβλαχικοὶ οἰκισμοί, ὄχι πάντα ἀμιγεῖς, ὑπῆρχαν στὴν περιφέρεια Πρεμετῆς, γύρω ἀπὸ τὴ Φράσερη. Οἱ Weigand καὶ Capidan σημειώνουν τοὺς οἰκισμοὺς: Φράσερη, Κούρτεσι, Ζαβαλιάνι, Ζαργάνι, Κοστρέτσι.

1. Βλ. χάρτες στὸ Παράρτημα.

2. Βλ. Ἰωάννου Λαμπρίδου, Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἑβδομον. Πογωνιακά, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 13.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἀναφέρονται τὰ χωριά: Σορόπολη, Γοροσιάνη, Ζαβαλιάνι, Μίτσανη, Κομπλιάρα (μικτό), Τρεμίστη (Κουτσόβλαχοι ὀρθόδοξοι καὶ μουσουλμάνοι), Κοσσίνα, Κούταλη, Μπονδάρη.

5.— Μητρόπολη Βελεγράδων

Στὴν ἐπαρχία αὐτὴ τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο ἦταν ἐγκαταστημένο στὸ Βεράτι καὶ στὸ δυτικὸ κυρίως τμήμα της, στὰ παράλια, πάνω ἀπὸ τὴν Αὐλώνα. Οἱ κυριότεροι οἰκισμοί, μικτοὶ οἱ περισσότεροι, ἦταν: Βεράτι, Φιέρι¹, Μεκάτι², Μπεστρόβα³, Μπαμπίτσα⁴, Ρεσκλία⁵, Σελενίτσα⁶. Γύρω ἀπὸ τὸ Μεκάτι ὑπῆρχαν καὶ τὰ χωριά: Μπεσίσι, Σκράπαρη, Μποκαβῆ⁷ καὶ ἓνας ἀριθμὸς ἀκόμη οἰκισμῶν, ἀνάμεσα στὸ Φιέρι καὶ τὴν Αὐλώνα⁸.

Β' Διαμέρισμα Πίνδου

1.— Μητρόπολη Γρεβενῶν

Τὰ σπουδαιότερα κουτσοβλαχικὰ χωριά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Γρεβενά, εἶναι: Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα, Περιβόλι, Κρασιά, Σμίξη, Μπάλτινο, Λαμπανίτσα.

2.— Μητρόπολη Ἐλασσόνας

Ἐνδιαφέρουν τὰ χωριά, στὰ ὁποῖα κατέβαιναν κατὰ τὴ χειμερινὴ περίοδο οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν τοῦ διαμερίσματος τῆς Πίνδου καὶ μνημονεύονται καὶ στὶς προξενικὲς ἐκθέσεις, π.χ. Βλαχογιάννη, Δαμάσι, Κοκκινοπλός, Πραιτώρι, Τσαριτσάνη.

1. Τὸ Φιέρι ἦταν καὶ κέντρο χωριῶν, ὅπου κατοικοῦσαν 120 βλαχόφωνες οἰκογένειες.

2. 25 βλαχόφωνες καὶ 30 ἀλβανόφωνες μουσουλμανικὲς οἰκογένειες. Τὸ Μεκάτι ἦταν κέντρο βλαχόφωνων χωριῶν στὴν περιοχή Ἄρτας Αὐλώνας.

3. 20 βλαχόφωνες καὶ 12 ἀλβανόφωνες ὀρθόδοξες οἰκογένειες.

4. 20 βλαχόφωνες καὶ 30 ἀλβανόφωνες ὀρθόδοξες οἰκογένειες.

5. 12 βλαχόφωνες, 8 ἀλβανόφωνες ὀρθόδοξες καὶ 12 ἀλβανόφωνες μουσουλμανικὲς οἰκογένειες.

6. 40 βλαχόφωνες, 10 ἀλβανόφωνες ὀρθόδοξες οἰκογένειες.

7. 52 βλαχόφωνες οἰκογένειες συνολικὰ καὶ γιὰ τὰ τρία χωριά. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 245, 249.

8. Ὁ χάρτης τοῦ *Caridan*, ποὺ ἀντιγράφει τοὺς κουτσοβλαχικοὺς οἰκισμοὺς τῆς ἐπαρχίας Βελεγράδων ἀπὸ τὸν χάρτη τοῦ Weigand, σημειώνει στὴν περιοχή αὐτὴ πάνω ἀπὸ 15 οἰκισμοὺς. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς πρέπει ν' ἀναφέρονται μὲ τὸ ὄνομα ποὺ τοὺς ἔδιναν οἱ Κουτσόβλαχοι καὶ νὰ συμπίπτουν μὲ τοὺς οἰκισμοὺς ποὺ ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙ.
ΩΣ ΤΟ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ
(1850 - 1878)

α. Οί «πρόδρομοι» τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος

Τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα δημιουργήθηκε γύρω στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ.¹ Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑπῆρχε μιὰ ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος, σχετικὴ μὲ τὴ γλωσσικὴ ἰδιαιτερότητα τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, σὲ ἀναζητήσεις φυλετικῆς ὑφῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν ἀποτέλεσμα περισσότερο τεχνητῶν συνθηκῶν, οἱ ὁποῖες μορφολογήθηκαν: 1) ἀπὸ τοὺς προσανατολισμοὺς τῆς πολιτικῆς τοῦ ρουμανικοῦ κράτους, καὶ 2) ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση ἱκανῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι κατόρθωσαν νὰ ἐκμεταλλευστοῦν πρὸς ὄφελός τους, ἠθικὰ ἢ ὑλικὰ, τὴν ἀναταραχὴ πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς πολιτικῆς στὸ θέμα. Ἔτσι δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἄποψη ὅτι ὑπάρχει μιὰ συνεχῆ γραμμὴ στὴν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος². Ἡ μετάπτωση τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπὸ τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα σ' ἐντονη προπαγανδιστικὴ δραστηριότητα, μὲ στόχο τὴ φυλετικὴ αὐτοσυνειδησία, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ φυσιολογικὴ ροὴ τῶν πραγμάτων. Ἡ γλωσσικὴ ἰδιομορφία ἦταν ἓνα γεγονὸς πραγματικὸ. Ἄν ἀφηνόταν ν' ἀντιμετωπιστεῖ μέσα στὸ πλαίσιο τῶν γενικότερων ἐξελίξεων τοῦ περασμένου αἰῶνα, θὰ ἔβρισκε σίγουρα ἄλλη ἔκφραση ἀπὸ κείνη πού τῆς ἔδωσε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ὁ ἀγώνας γιὰ νὰ πειστοῦν οἱ Κουτσόβλαχοι ὅτι ἀποτελοῦσαν ἰδιαίτερη ἐθνότητα, πού ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο ν' ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ, ἦταν κατασκευάσμα τῆς πολιτικῆς. Σὰν τέτοιο δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀντέξει στὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου· ἀπόδειξη πὼς παρὰ τὴν ἐπίμονη προπαγάνδα καὶ τὰ ποσὰ πού δαπανήθηκαν, τὰ ἀποτελέσματα ἦταν πενιχρά. Μικρὸς ἀριθμὸς Κουτσοβλάχων, συνειδητὰ ἢ ἀπὸ λόγους

1. Οἱ πρῶτες προσπάθειες γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ πολιτικὸ ζήτημα στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς ἀρχίζουν τὸ 1849. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἐντάθηκαν ἀπὸ τὸ 1859 κ.ἔξ. (μὲ τὴν ἔνωση τῶν Πριγκιπάτων), ἐνῶ ἡ ἐπίσημη κρατικὴ υἱοθέτηση καὶ ὑποστήριξη καθιερώθηκε ἀπὸ τὸ 1863-64, βλ. καὶ Ρωμανοῦ, ὁ.π., σ. 18.

2. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 30.

ανάγκης, αναγνώρισε την ύπαρξη φυλετικού ζητήματος. Η μεγάλη πλειοψηφία έμεινε αδιάσπαστα ένωμένη με τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

Ρουμάνοι καὶ ξένοι ποὺ ἀσχολοῦνται μετὰ τὸ ζήτημα ἐπιμένουν ν' ἀναζητοῦν συνδέσεις τῆς προπαγάνδας μετὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐκδηλώθηκε γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Κουτσοβλάχων, κυρίως, στὶς παροικίες τῆς Αὐστροουγγαρίας. Κρίνοντας ἐπιφανειακὰ ὀρισμένες δραστηριότητές τους, μετὰ τὶς συχνές ἀντιθέσεις καὶ γνώριμες διαμάχες τους, κάνουν λόγο γιὰ φυλετικὰ σκεπτόμενους Ἀρωμούνους καὶ γιὰ προϊούσα ἀφύπνιση εὐρύτερων στρωμάτων Κουτσοβλάχων παροίκων. Ὑποστηρίζουν ὅτι αἰσθάνονταν διαχωρισμένοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, γιὰτὶ εἶχαν ἀφύπνιστεῖ ἔθνικα¹.

Τὰ γεγονότα δὲν ἐπιβεβαιώνουν αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς. Ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ 1880, παρὰ τὴν ἔντονη δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας, οἱ Κουτσοβλάχοι τῶν μεγάλων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Αὐστροουγγαρίας αἰσθάνονταν συνειδητὰ στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους ὅτι ἀνήκαν στὴν ἑλληνικὴ ἔθνοτητα. Μαζὶ μετὰ τοὺς μὴ Κουτσοβλάχους ἀπόδημους ἀγωνίζονταν νὰ ἐπιβιώσουν μέσα σ' ἓνα περιβάλλον μετὰ ἰσχυρές ἀφομοιωτικὲς τάσεις. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διέθεταν μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ καὶ κληροδοτοῦσαν τὶς περιουσίες τους στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν καὶ συντηρηθοῦν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἐκκλησίες. Γίνεται, βέβαια, ὀρισμένες φορές στὰ μεταγενέστερα χρόνια, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς προπαγάνδας, διάκριση ἀνάμεσα στοὺς Κουτσοβλάχους καὶ τοὺς Ἕλληνες πάροικους. Αὐτὸ διαπιστώνεται ἀπὸ καταστατικὰ Ἀδελφοτήτων τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ ἡ διάκριση δὲ σημαίνει καὶ τὴν ὑπαρξη χωριστῶν ἔθνοτήτων. Ὑποδηλώνεται ἀπλῶς ἡ ὁμάδα τῶν Ἑλλήνων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἓνα γλωσσικὸ ἰδίωμα ἄγνωστο στοὺς ἄλλους. Ἡ ἔθνικὴ συνείδηση ἦταν κοινὴ, ἢ ἑλληνικὴ, κι αὐτὸ γινόταν φανερὸ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ συμπεριφορὰ τους μέσα στὶς κοινότητες². Ἔτσι, οἱ *Μακεδονορωμάνοι τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγματος ἢ Μακεδονοβλάχοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*³ εἶναι τόσο Ἕλλη-

1. Βλ. *Reyfass*, ὁ.π., σ. 24-25.

2. «...συναπετέλουν μέλος τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας ἀδιαίρετον ἔν τε ταῖς πατρίσι καὶ ἔν τῇ ξένῃ». Βλ. Σπύρου Λάμπρου, *Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Νέος Ἑλληνομνήμων*, τ. 8(1911), σ. 286.

3. Βλ. *Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου*, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τεσσάρων Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar), *Δωδώνη*, τ. 9(1980), σ. 349. ὅπου δημοσιεύεται ἔκθεση τοῦ προξένου στὸ Βελιγράδι Α. Δόσκου γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα στὸ Zemun. Ὁ πρόξενος ἀποκαλεῖ τοὺς πάροικους τοῦ Zemun Ἕλληνας καὶ Βλάχους Μακεδόνας. Στὸν καταστατικὸ χάρτη τῆς Ἀδελφότητας (ὁ.π., σ. 352) οἱ Κουτσοβλάχοι ἀποκαλοῦνται *Μακεδονορωμάνοι ἢ Μακεδονοβλάχοι*.

νες ὅσο οἱ ἄλλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀντιδιαστέλλονται μόνο γιὰ τὸ γλωσσικό τους ἰδίωμα. Θὰ μπορούσε μιὰ τέτοια ἀντιδιαστολὴ νὰ στηρίζεται σὲ ἄλλη βάση, στὸν τόπο δηλ. τῆς καταγωγῆς τῶν ἀποδήμων, κάτι ποὺ παρατηρεῖται συχνὰ (Μακεδόνες, Ἡπειρώτες κλπ.). Ὅπως κάτι τέτοιο δὲν ὑποδήλωνε σὲ καμιὰ περίπτωση διαφορετικὴ ἐθνότητα, τὸ ἴδιο καὶ οἱ ὄροι *Μακεδονοβλάχος* καὶ *Μακεδονορωμάνος* δὲν εἶχαν σχέση με ἀναφορὲς σὲ φυλετικὲς διακρίσεις, τουλάχιστο κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. Ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα, γιὰ ἓνα τμήμα-μειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας, οἱ ὄροι ἀποκτοῦν τὴ σημασία ποὺ τοὺς ἔδινε ἡ προπαγάνδα. Γιὰ τὴν πλειοψηφία ὅμως συνέβαινε ὅ,τι καὶ σ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπου δὲ δημιουργήθηκε ποτὲ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν.

Θὰ προβληθεῖ ἡ ἀντίρρηση ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. τμήμα Κουτσοβλάχων Μακεδονικῆς καταγωγῆς, ποὺ ἦταν ἐγκαταστημένοι στὶς μεγάλες πόλεις τῆς Μοναρχίας, ὅπως ἡ Βιέννη, ἐμφάνιζε τάσεις διαχωρισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐθνότητα¹. Στὴν πραγματικότητα οἱ τάσεις αὐτὲς δὲν προέρχονταν ἀπὸ πρόθεση διαφοροποίησης. Ὅπως ἀναφέραμε, ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν ἀνταγωνισμῶν, ποὺ ἀναπτύσσονταν στὸ πλαίσιο τῆς ζωῆς τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων καὶ πολλές φορές ἀνέστειλαν τὴ δραστηριότητά τους. Οἱ «Βλάχοι» τῆς Βιέννης π.χ., ποὺ στὸ σύνολό τους σχεδὸν κατάγονταν ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, ἤθελαν νὰ ἐκπροσωποῦνται στὴ διοίκηση τῆς Ἀδελφότητος ξεχωριστά, γιὰ νὰ ὑποδηλώνεται ἔτσι ἡ πατρικὴ ἐστία καὶ νὰ ἐκπροσωπεῖται ἡ θέληση τῆς ομάδας τῆς παροικίας. Ξεχωριστὰ ἐξάλλου ἐκπροσωποῦνταν κι ἄλλες πόλεις τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ἡ Καστοριά, ἡ Σιάτιστα, ἡ Θεσσαλονίκη, τὰ Γιάννινα. Ἡ ἀπαίτηση συνεπῶς τῆς ξεχωριστῆς ἐκπροσώπησης ξεκινούσε ἀπὸ κοινοτικὲς διαμάχες, χωρὶς νὰ ἔχει σχέση με τὴν ἀφύπνιση τῆς φυλετικῆς συνείδησης. Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὶς ἔριδες στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς Πέστης τὸ 1802, ποὺ κατέληξαν στὸ διορισμὸ Ρουμάνου ἱερέα γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους².

Δὲν ἀγνοοῦνται, βέβαια, δραστηριότητες καὶ κείμενα ἀτόμων κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, οἱ ὁποῖοι πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. δημιούργη-

1. Κατὰ τὶς ἐκλογὲς διοικητικῶν συμβουλίων σὲ ἀδελφότητες, οἱ Κουτσόβλαχοι ὀρισμένων κοινοτήτων ἐπιδίωξαν νὰ ἐκπροσωπηθοῦν χωριστά. Ἐτσι, ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1777 ἡ Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα τῆς Βιέννης ἐξέλεξε μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου Ἕλληνες ἀπὸ τὴ Σιάτιστα, τὴν Καστοριά, τὰ Γιάννινα κλπ., καθὼς καὶ τὸν Ν. Δημητρίου ἐκ τῶν Βλάχων. Βλ. Θεοδώρου Μ. Νάτσινα, Οἱ Μακεδόνες πρᾶγματευτάδες εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, ἀνατύπωση ἐφημ. *Δυτικὴ Μακεδονία*, Κοζάνη 1961, σ. 54.

2. Βλ. *Peiffuss*, ὁ.π., σ. 25.

σαν μιὰν ἀτμόσφαιρα ἐνδιαφέροντος γύρω ἀπὸ τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα σ' εὐρωπαϊκὴ κλίμακα. Αὐτὰ ὅμως ἀξιολογοῦνται καὶ ἐντάσσονται μέσα σ' ἓνα περίγραμμα κατασκευασμένο «ἐκ τῶν ὑστέρων», ποὺ ἐπινοήθηκε γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ περισσότερο πολιτικὲς παρὰ ἐπιστημονικὲς θέσεις. Γίνεται π.χ. ἀναφορὰ στὸν Θεόδωρο Καβαλλιῶτη, ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφές τῆς Νέας Ἀκαδημίας τῆς Μοσχόπολης, καθὼς καὶ στὸν ἱερομόναχο καὶ δάσκαλο Δανιὴλ Μοσχοπολίτη. Καταβάλλεται προσπάθεια νὰ συνδυαστεῖ τὸ ἔργο τους¹ μὲ προθέσεις καλύτερης γνώσης καὶ καλλιέργειας τῆς κουτσοβλαχικῆς καὶ κατὰ προέκταση μὲ προσπάθεια τῶν συγγραφέων νὰ γίνουν ἔμμεσα κήρυκες γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ξεχωριστὴ κουτσοβλαχικὴ ἐθνότητα. Κάτι τέτοιο ἀντιστρατεύεται καὶ παραχαράσσει τὴ βούληση τῶν συντακτῶν τῶν Λεξικῶν, ποὺ ἀγωνίζονταν μόνο γιὰ νὰ διευκολύνουν τοὺς ἀλβανόφωνους, βλαχόφωνους καὶ σλαβόφωνους πληθυσμοὺς νὰ μάθουν καλύτερα τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ τὴν ὁποία καὶ μόνο ἐνδιαφέρονταν: *Σημείωσε ὅτι τὸ παρὸν τετράγλωσσον Λεξικὸν συνετέθη μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ συνηθίσουν οἱ τῶν Μοισιοδάκων παῖδες τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, ἀφ' οὗ γυμνασθοῦν δι' αὐτοῦ διακεκριμένως τὴν κάθε λέξιν...* ἔγραφε προλογικὰ ὁ Δανιὴλ Μοσχοπολίτης στὸ λεξικό του².

1. Βλ. *Πρωτοπειρία παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ Αἰδεσιμωτάτου Διδασκάλου Ἱεροκήρυκος καὶ Πρωτοπατᾶ Κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιῶτου, τοῦ Μοσχοπολίτου, ξυντεθεῖσα καὶ νῦν τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα Δαπάνη τοῦ Ἐντιμωτάτου καὶ Χρησιμωτάτου Κυρίου Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήσκη ἐπιλεγομένου. ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως, Ἐνετίησιν αψο* 1770. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι καί: *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία. Περιέχουσα Λεξικὸν Τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων ἧτοι τῆς ἀπλῆς Ῥωμαϊκῆς τῆς ἐν Μοισία Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς. Συντεθεῖσα μὲν εἰ ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν φιλολόγων ἀλλογλώσσων νέων παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου Διδασκάλου Οἰκονόμου καὶ Ἱεροκήρυκος κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως. Καλλυνθεῖσα δὲ ἐπαυξηθεῖσα τῇ προσθήκῃ τινῶν χρειωδῶν καὶ περιεργείας ἀξίων, καὶ εὐλαβῶς ἀφιερωθεῖσα τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ Πελαγονείας, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας κυρίῳ Νεκταρίῳ τῷ ἐκ Μουντανίων. Οὗ τοῖς ἀναλώμασι τύποις ἐκδίδεται δι' ὠφέλειαν τῶν ἐπαρχιωτῶν αὐτοῦ εὐλαβῶν χριστιανῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωβ 1802». Ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὰ δυὸ ἀναφερθέντα ἔργα καὶ κυρίως γιὰ τὸ λεξικό τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπολίτη ἔχει κάνει ἡ *Ἀγγελικὴ Κωνσταντακοπούλου, Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὰ Βαλκάνια (1750-1850), Τὸ Τετράγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπολίτη, Ἰωάννινα 1988* (Παράρτημα ἔπετ. Δωδώνη, ἀριθμ. 39). Στὴ σ. 63 σημειώνει: «Μὲ τὸ τρίγλωσσο λεξικό του ὁ Θ. Καβαλλιῶτης καὶ τὴν τετράγλωσση μέθοδο ὁ Δανιὴλ, ἐφοδιάζουν τοὺς νέους μὲ ἓνα ἐγχειρίδιο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Μὲ τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ ἔργου τοὺς στοχεύουν στὴ μετάδοση ἐνὸς κυρίαρχου τρόπου σκέψης καὶ συμπεριφορᾶς, δηλαδὴ τῆς ἑλληνικῆς/ὀρθόδοξης παράδοσης».*

2. Βλ. *Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 95.*

Παρόμοιες σχεδὸν εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις ὀρισμένων λογίων Κουτσοβλάχων τῆς διασπορᾶς, ποὺ τὰ κείμενά τους δείχνουν κάποιες διαθέσεις διαφοροποίησης ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες: Τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ἀλφαβητάριο* τοῦ πρωτοπαπᾶ Κωνσταντίνου Οὐκούτα, τυπωμένο στὴ Βιέννη τὸ 1797, οἱ *Ἐξετάσεις περὶ τῶν Ρωμαίων ἢ τῶν ὀνομαζομένων Βλάχων τῶν κατοικούντων πέραν τοῦ Δουνάβεως* τοῦ Κωνσταντίνου Ρόζα, δημοσιευμένο τὸ 1808 στὰ ἑλληνικά, ἡ *Γραμματικὴ Ρουμανικῆς ἤτοι μακεδονοβλαχικῆς σχεδιασθεῖσα καὶ πρῶτον εἰς φῶς ἀχθεῖσα ὑπὸ Μιχαὴλ Γ. Μποϊατζῆ, διδασκάλου τῆς ἀπλοελληνικῆς σχολῆς*¹, ἔκδοση Βιέννης 1813, κι ἄλλα μεταγενέστερα ἔργα, δικαιολογοῦν ἐπιφανειακὰ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ὑπῆρχε πρόθεση γιὰ φυλετικὴ ἀφύπνιση τμήματος Κουτσοβλάχων. Σ' αὐτὸν ἀντιπαρατάσσεται ἡ ἄποψη, ὅτι ἡ δραστηριοποίηση στὶς παροικίες λογίων Κουτσοβλάχων προκαλοῦσε κάποιο ἐνδιαφέρον μικρότερου ἢ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ παροίκων. Κι αὐτὸ ὄχι γιὰ τὸν πρόσφεραν τὴν περηφάνεια μιᾶς καινούριας φυλῆς, ὅσο γιὰ τὸν κινουῦσαν τὴν περιέργειά τους γιὰ τὴν προέλευση καὶ ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ποὺ χρησιμοποιοῦσαν. Ἄς μὴ λησμονοῦνται ἀκόμη τὰ κίνητρα τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, ποὺ σχετίζονταν μὲ κοινοτικὲς διαμάχες, προσωπικὲς φιλοδοξίες καὶ συμφέροντα. Ἐπίσης, ὁ ἀντίκτυπος ποὺ εἶχαν τὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν κουτσοβλαχικὴ καὶ τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦσαν, ἐλάχιστη ἐπίδραση (ἢ καὶ καθόλου) ἀσκοῦσαν στοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὶς ζυμώσεις αὐτὲς καὶ ἡ σύσταση ρουμανικῶν σχολείων σὲ πόλεις τῆς Αὐστροουγγαρίας κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ., καθὼς καὶ ἡ συγκρότηση Ἀδελφοτήτων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σχολείων αὐτῶν². Ἐκεῖνο, τέλος, ποὺ πρέπει νὰ τονιστεῖ εἶναι τὸ ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι συγγραφεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔπαψαν γρήγορα νὰ ἐκπροσωποῦν τὴν *κουτσοβλαχικὴ ἐθνότητα* στὴν ὁποία ἔλεγαν ὅτι ἀνῆκαν. Ταυτίστηκαν ἀπόλυτα μὲ τοὺς Ρουμάνους, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ προβάλλονται ὡς ὑπόδειγμα τῆς ρουμανικῆς ἐθνικῆς παρουσίας³. Ἡ ἐξήγηση δὲν εἶναι δύσκολη. Ἐρμηνεύεται ψυχολογικὰ κι ἀνάγεται στὶς ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις τῶν νεοφώτιστων ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ πείσουν τοὺς ἄλλους γιὰ τὴν στερεότητα τῆς νέας πίστεως. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια συχνὰ ξεπερνάει τὰ

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 24, 25, 26.

2. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 29.

3. Ὁ *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 29, σημειώνει ὅτι ὁ Zaharia Carcalechi, ὁ πρῶτος Ρουμάνος βιβλιοεκδότης, ὑποδείκνυε στοὺς πελάτες του, ὅτι ὄφειλαν νὰ ἔχουν ὡς πρότυπο τοὺς Μακεδονορουμάνους, ποὺ ἐπιδιώκουν μὲ μεγάλη χαρὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ρίζας τους, ἂν καὶ ἔχουν ἀνατραφεῖ ἀνάμεσα σὲ ξένους. Ἡ ἔννοια ἦταν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποκτήσουν ρουμανικὴ συνείδηση, ὅπως οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, ὑπονοώντας ἀσφαλῶς αὐτοὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ.

κοινὰ μέτρα καὶ ἔτσι προβάλλονται ὡς ὑποδείγματα. Θὰ μπορούσε ν' ἀντι-παραταχθεῖ ὅτι καὶ πολλοὶ Κουτσόβλαχοι, ποὺ ἔμειναν πιστοὶ στὶς παραδόσεις τους, ξεπέρασαν σὲ πίστη καὶ δράση τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ ἀναδείχτηκαν οἱ καλύτεροι σ' ὅλους τοὺς τομεῖς. Πρόκειται γιὰ διαφορετικὲς περιπτώσεις. Οἱ τελευταῖοι δροῦσαν μέσα στὴν ἑλληνικὴ ἐθνότητα, ὀργανικὰ ἐνταγμένοι σ' αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴν παράδοση. Στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅσο ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἀγωνιζόταν νὰ διασπάσει φυλετικὰ τοὺς Κουτσόβλαχους, τόσο καὶ οἱ προσφορὲς τῶν τελευταίων πλήθαιναν σὲ ὄγκο καὶ ἔκταση, γιὰ νὰ ὑποδηλώνουν πιὸ ἔντονα τὴν ἑλληνικὴ τους συνείδηση. Οἱ ἄλλοι, ποὺ ἀπεμπολοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια, ἔπρεπε νὰ δώσουν δείγματα πίστεως καὶ ἀφοσίωσης στὴ νέα ἐθνότητα στὴν ὁποία ἐντάσσονταν, τὴ ρουμανικὴ. Ἦταν ἐπόμενο νὰ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀγωνιστικότητά τους καὶ νὰ προβάλλονται ὡς παραδείγματα. Ἡ περίπτωσή τους ἐπισημαίνεται παραστατικότερα στὸ χῶρο τῶν διανοουμένων καὶ τῶν ἐπιστημόνων, ὅπου ξεχωρίζουν οἱ Ρουμάνοι συγγραφεῖς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς Κουτσόβλαχους. Αὐτὸ πάλι δὲ σημαίνει ὅτι ἡ διάκριση, ἀπὸ ἀντικειμενικὴ ἀποψη καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία, καταχωρίζεται πάντοτε στὸ ἐνεργητικὸ τους. Δὲν πάσχουν, λοιπόν, ἀπὸ σύμπλεγμα ἐθνικῆς μειονεξίας οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ποὺ εἶναι Κουτσόβλαχοι, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κουτσόβλαχος Ρουμάνος Th. Caridan, γιὰτι ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκαν ξένοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἐθνότητα¹. Οἱ ἐπιφυλάξεις πρέπει νὰ εἶναι ἔντονες γιὰ τὴν ἄλλη πλευρά.

Γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε: Ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται ἐνδιαφέρον, μὲ πρῶτο σοβαρὸ ἐρευνητὴ τὸν J. Thunmann², γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ, ὡς τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ., στρέφεται κυρίως γύρω ἀπὸ θέματα ποὺ ἔχουν σχέση περισσότερο μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν πληθυσμῶν, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμά τους καὶ λιγότερο μὲ τὴν ἐθνολογικὴ τους κατάταξη. Ἡ ἑλληνικὴ τοποθέτηση τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν θεωρεῖται δεδομένη καὶ οἱ ἀμφισβητήσεις εἶναι σπάνιες. Στὶς ὁποῖες ἀμφισβητήσεις τὸ Πατριαρχεῖο ἀντιδρούσε ἔντονα³, ὄχι γιὰτι ἀγωνιζόταν νὰ ἐξουδετερώσει κινδύνους, ποὺ ἀπειλοῦσαν τὶς ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῶν

1. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 18. Ὁ Caridan προσπαθεῖ ν' ἀντικρούσει τὶς ἀπόψεις τοῦ Κεραμόπουλλου σχετικὰ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους.

2. Ὁ Γερμανὸς λόγιος καταγόταν ἀπὸ τὴ Halle καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του ὑποκινήθηκε ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Καβαλλιώτη. Ὁ *Johann Thunmann* δημοσίευσε τὸ 1774 στὴ Λειψία τὴ σχετικὴ μελέτη του, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen*.

3. Ὅπως συνέβη μὲ τὴν περίπτωση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Μιχαὴλ Μποϊατζῆ.

Ἑλλήνων, ὅπως πρόχειρα ὑποστηρίζεται¹, ἀλλὰ γιὰ νὰ προστατέψει, ἀδιάφορο ἂν ἦταν σωστή ἢ ὄχι αὐτὴ ἡ θέση, τὴ γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου, ποὺ ἀποτελοῦσε, ὅπως πίστευε, τὸ μόνο γνήσιο μέσο ἔκφρασης τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἑλληνες ἦταν ὑπόδουλοι καὶ ἡ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἐθνικὲς τους διεκδικήσεις θάπαιρναν κάποιο σχῆμα ἦταν ἀκόμη μακριά².

Οἱ ἴδιες ἀναφορές, μὲ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες ἀποκλίσεις, μπορεῖ νὰ γίνουν καὶ γιὰ τοὺς Ρουμάνους χρονογράφους ἢ συγγραφεῖς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους ἀπὸ τὸ 17ο αἰ. καὶ μετὰ. Τὸ ἐνδιαφέρον ξεκινουῦσε ἀπὸ τὴν περιέργεια γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν προέλευση πληθυσμῶν, ποὺ τὸ μητρικὸ τους γλωσσικὸ ἰδίωμα ἔδειχνε μιὰν ὁμοιότητα μὲ τὸ δικό τους. Τὸ ἰδίωμα ἦταν ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε περισσότερο. Ἄν προεκτείνονταν σὲ σχεδιασμοὺς γιὰ τὴν ἐθνογένεση τῶν Κουτσοβλάχων, αὐτὸ γινόταν χωρὶς ἐπιστημονικὴ στήριξη, μὲ κύριο ἐπιχείρημα τὴ «συγγένεια» τῆς κουτσοβλαχικῆς μὲ τὴ ρουμανικὴ. Βασικὴ σκόπευση τῶν Ρουμάνων αὐτῶν ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τοῦ καλοῦ ὀνόματος τῶν πληθυσμῶν³, γιὰτὶ πίστευαν ὅτι τὰ ὀνόματα *Κουτσόβλαχοι* ἢ *Τσιντζάροι* ἦταν μειωτικὰ τῆς καταγωγῆς τους, τοῦ θάρρους καὶ τοῦ ἠθους των⁴.

Ὡστόσο πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, τὸ ἐνδιαφέρον ὅσων ἀναφέρθηκαν κι ὀρισμένων ἄλλων, γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους, ἀπ' ὁποιαδήποτε σκοπιὰ κι ἂν ἀντικρυστεῖ, δημιούργησε μιὰν πρόσφορη ἀτμόσφαιρα τόσο γιὰ σοβαρὲς ἐπιστημονικὲς ἐνασχολήσεις ὅσο καὶ γιὰ πολιτικὴ ἐκμετάλλευση. Ἡ τελευταία ἔγινε ἀπὸ παράγοντες ποὺ δὲν εἶχαν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἀρχίζει νὰ γίνεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., μὲ πρωταγωνιστὲς πολλοὺς ἡγέτες τῆς ρουμανικῆς ἐπανά-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 26.

2. Ἐξάλλου, ἡ στάση τοῦ Μποϊατζῆ στὰ κατοπινὰ χρόνια δὲ δικαιώνει τοὺς χαρακτηρισμοὺς γιὰ τὴν «ἀρωμουνικὴ» περηφάνεια ποὺ τοῦ ἀποδίδουν. Ὁ Μποϊατζῆς ἦταν τόσο Ρουμάνος, ὅσο Ἑλληνας καὶ Σέρβος. Γιὰ τοὺς Σέρβους μάλιστα ἔδειχνε ἰδιαίτερη συμπάθεια.

3. Ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ ἀπὸ τὸν *Peyfuss*, ὁ.π., οἱ Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Georg Șincai, Gheorg Montan, Petru Maior, Eft. Murgu, M. Kõgalniceanu. Tim. Cipariu.

4. Βέβαια, τὰ πράγματα δὲν ἦταν ἔτσι ὅπως τὰ περιέγραφαν οἱ ρομαντικοὶ Ρουμάνοι ἰδεαλιστὲς, ποὺ διέβλεπαν ὑποπτες προθέσεις στὴ στάση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς, μόνο καὶ μόνο γιὰτὶ χρησιμοποιοῦσαν τέτοιου εἶδους ὀνόματα γιὰ νὰ τοὺς ἀντιδιαστείλουν μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες. Ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει ὅτι τόσο στὴν Τουρκία ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ οἱ Κουτσόβλαχοι διακρίνονταν γιὰ τὶς ἐπιτυχεῖς ἐπιδόσεις τους. Ἄν οἱ Ἑλληνες τοὺς ἀντιμετώπιζαν μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὑποστηρίζουν οἱ Ρουμάνοι, δὲ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ προκόψουν, τουλάχιστον στὴν Τουρκία. Ἀκόμη καὶ στὴν Πίνδο, κάτω ἀπὸ σκληρὲς βιοτικὲς συνθῆκες, ζοῦσαν «μιὰ ἡσυχὴ εὐτυχισμένη ζωὴ», ὅπως σημειώνει στὰ 1841 ὁ S. Morangies, γιὰτὶ κανένας δὲν τοὺς ἐνοχλοῦσε· βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 33.

στασης τοῦ 1848¹. Οἱ ἐπιφανέστεροι ἀπ' αὐτούς ἦταν: Ὁ Ν. Balcesku, ὁ ὁποῖος ἐπισήμανε τὸ θέμα τῶν ἐθνικῶν της διεκδικήσεων, ὁ Ion Ionescu de Ia Brad², ὁ στρατηγὸς Chr. Tell, μετανάστης στὴ Χίο, τοῦ ὁποῖου ἡ γνωριμία στὸ Ἅγιο Ὄρος μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀβέρκιο ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς προπαγάνδας· ὁ D. Bolintineanu, ποιητὴς καὶ πολιτικός, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὸν πατέρα του³ ὁ Ion Heliade-Rădulescu, ποὺ σ' ἓνα ποιητικὸ χαιρετισμὸ τοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὸ 1853, ἀνακάλυψε ὅτι ὅλοι οἱ ἥρωες τοῦ 1821 ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀκαρνανία ἦταν Ρουμάνοι⁴.

β. Οἱ θεμελιωτὲς τῆς προπαγάνδας

Τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. θεωροῦνται, συμβατικά καὶ οὐσιαστικά, τὸ χρονικὸ ὄριο κατὰ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει νὰ διαφοροποιεῖται τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους σὲ πολιτικὴ θέση καὶ σὲ προπαγανδιστικὴ δραστηριότητα. Οἱ γλωσσολογικὲς ἔρευνες καὶ οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις συνεχίστηκαν. Τὰ σχετικὰ ὅμως δημοσιεύματα ἐντάσσονταν τώρα στὰ πλαίσια τῆς δράσης ποὺ καθόριζε ἡ πολιτικὴ. Αὐτὸ ἀποδυναμώνει τὴ σημασία τους, χωρὶς νὰ σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ μετὰ δὲν ὑπάρχουν κι ἀξιόλογες ἐργασίες, στὶς ὁποῖες μπορεῖ κανεὶς νὰ στηριχτεῖ. Οἱ κραυγαλέες ὡστόσο φωνὲς τῶν προπαγανδιστῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁποῖους συγκατα-

1. Γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 βλ. γενικὰ *Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου*. Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-19ος αἰ.) Θεσσαλονίκη 1991², σ. 242 κ.ἑξ.

2. Μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ I. Ghica, ἀντιπρόσωπου τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης τῆς Βλαχίας στὴν Πύλη, ὁ Ionescu διορίστηκε διαχειριστὴς τῶν κτημάτων τοῦ μεγάλου βεζίρη Μουσταφὰ Ρεσίτ πασὰ σὲ περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας, ὅπου ζοῦσαν βλαχόφωνοι πληθυσμοί, τὴ ζωὴ τῶν ὁποίων ἀρχισε νὰ μελετᾶει.

3. Ἡ δημοσίευση τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἀπὸ τὰ ταξίδια ἔγινε μὲ τὶς ἐντολὲς καὶ τὴ συμπαράσταση τοῦ I. Ghica καὶ δὲν εἶναι ἄσχετες μὲ τὶς πρῶτες δραστηριότητες τῶν Κουτσόβλαχων στὴ Ρουμανία· βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 33-34.

4. Βλ. *Ν. Καζάζη*, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, Ἑλληνισμός, τ. I (1907), σ. 466. Ὁ Καζάζης ἀναφέρει τὸ φυλλάδιο τοῦ Rădulescu μὲ τίτλο: «Rêves d' un proscrit», ποὺ τυπώθηκε τὸ 1853. Μᾶλλον θὰ εἶναι τό: *Souvenir et impressions d' un proscrit*, Paris 1850 (βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 144). Ὁ Peufuss φαίνεται νὰ παραδέχεται τὶς ἀπόψεις τοῦ Rădulescu, ὅτι δηλ. ἐκεῖνοι ποὺ ἀπελευθέρωσαν τὴν Ἑλλάδα ἦταν οἱ Κουτσόβλαχοι ἀρματολοί, ὅπως ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ὁ Τζαβέλλας. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι καὶ σήμερα ἀκόμη ὀρισμένοι Κουτσόβλαχοι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐπιμένουν νὰ ζοῦν στὴν ἐποχὴ τοῦ Rădulescu καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμφανίζονται ὡς Κουτσόβλαχοι, προβάλλοντας καὶ τὴν εἰκόνα του (βλ. ἐφημ. *Νέα Πορεία*, τῆς 25 Νοεμβρίου 1979, ὅπου φωτοτυπία τῆς ἐφημ. *Frânza Vlahă*, μὲ τὴ φωτογραφία τοῦ Μπότσαρη).

λέγονταν καὶ πολλοὶ ἐπιστήμονες, ἔφθειραν τὸ ἐπιστημονικὸ κύρος τῶν ἰδίων. Ταυτόχρονα δημιούργησαν στὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ καὶ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας ἀπέναντι στοὺς Ρουμάνους, Κουτσόβλαχους καὶ τοὺς ξένους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πρόβλημα.

Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ συνέδεσαν τὸ θέμα ἄμεσα μὲ τὴν πολιτικὴ ἦταν ὁ D. Bolintineanu, μ' ἓνα ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλε τὸ 1853 ἢ 1854, ὅπως πιθανολογεῖται¹, στὴν Πύλη. Μ' αὐτὸ ζητοῦσε ὅλα σχεδὸν ἐκεῖνα ποὺ στὰ κατοπινὰ χρόνια προβλήθηκαν ἀπὸ τὴ Ρουμανία ὡς αἰτήματα γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους. Τοὺς τελευταίους ὁ Bolintineanu τοὺς ἤθελε Ρουμάνους, τοὺς ὁποίους ἡ Τουρκία εἶχε συμφέρον νὰ προασπίσει μὲ τὴ δημιουργία ρουμανικῶν σχολείων, ἴδρυση ἐκκλησιῶν μὲ δικούς τους ἱερεῖς, συγκρότηση ἔνοπλης πολιτοφυλακῆς ἀπὸ Κουτσόβλαχους, κ.ἄ. Τὶς θέσεις του ὑποστήριξε κι ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Dîmbonița*, ποὺ ἴδρυσε τὸ 1858 στὸ Βουκουρέστι, μὲ τὴν ὁποία συνεργαζόταν κι ὁ Μετσοβίτης ποιητὴς Gr. H. Grandea². Δὲν ἔφτανε βέβαια στὴν ψευδαίσθηση³ νὰ θεωρεῖ πιθανὴ τὴ συγκρότηση ξεχωριστοῦ βασιλείου ἀπὸ τοὺς Κουτσόβλαχους τοῦ «ἐνὸς ἑκατομμυρίου» τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἀτμόσφαιρα ὅμως ποὺ δημιουργοῦσε, μὲ τοὺς λανθασμένους ὑπολογισμούς καὶ τὶς ὑποθέσεις του, κατηύθυνε πρὸς ἐκεῖ ὀρισμένες δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας στὰ κατοπινὰ χρόνια.

Τὸ 1860 ὁ Costache Negri, ἀντιπρόσωπος τῶν Παραδουνάβιων Ἡγεμονιῶν στὴν Κωνσταντινούπολη⁴, μὲ ἐπίσημη ἔκκλησή του ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Πύλη νὰ πάρει μέτρα γιὰ τὴ βελτίωση τῆς θέσης τῶν Κουτσοβλάχων στὴν Τουρκία. Φαίνεται ὅτι τὸ διάβημά του ἦταν ἀποτέλεσμα εὐρύτερων ζυμώσεων ποὺ συντελοῦνταν στὴ ρουμανικὴ πρωτεύουσα. Πυρήνας ἔμπνευσης ἦταν ἡ τύχη τῶν ἀλύτρωτων Ρουμάνων, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους συμπεριελήφθηκαν καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι, ἡ ἀδελφὴ ἐθνότητα, ποὺ καταπιεζόταν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Γιὰ τὴν τύχη τους, κρίθηκε ἀπαραίτητο ν' ἀσχοληθεῖ ξεχωριστὴ ὀργάνωση. Ἔτσι, τὸν ἴδιο χρόνο (1860) συστήθηκε στὸ Βουκουρέστι ὀργάνωση μὲ τὸ ὄνομα *Μακεδονορουμανικὴ ἐπιτροπὴ*, ἡ ὁποία στὰ κατοπινὰ χρόνια μὲ διάφορες μεταμορφώσεις θ' ἀποτελέσει τὸ βασικὸ ὄργανο τῆς προπαγάνδας. Τὰ μέλη της ἦταν Κουτσόβλαχοι, ποὺ ἀπὸ καιρὸ εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στὴ ρουμανικὴ ἐθνότητα κι ἀποτελοῦσαν στελέχη τῆς διοικητικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 35.

2. Βλ. γιὰ τὸν Grandea, βλ. ὁ.π., σ. 35, 51, 122.

3. Λίγα χρόνια ἀργότερα προβλήθηκε ὡς σύνθημα ἀπὸ ἄλλους, ποὺ ἔγινε κάποτε πραγματικότητα μικρῆς διάρκειας, μὲ τὸ σχηματισμὸ τοῦ *Πριγκιπάτου τῆς Πίνδου*.

4. Εἶχαν ἐνωθεῖ τὸ 1859. Βλ. γενικὰ *Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου*, *Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί*, ὁ.π., σ. 248.

τοῦ Βουκουρεστίου. Πρόεδρος τῆς ὀρίστηκε ὁ D. Cazacovici¹. Ὁ An. Papu, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς καὶ καϊμακάμης παλιότερα τῆς Μολδαβίας, πρόσφερε στὴν ἐπιτροπὴ ἓνα πρόγραμμα γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν Κουτσοβλάχων. Τὸ πρόγραμμα ἀποτελέσει τὸν ὁδηγὸ γιὰ τὶς μελλοντικὲς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας. Οἱ προτάσεις τοῦ Papu περιλάμβαναν ἀνάμεσα στ' ἄλλα: 1) τὴν ἐκπαίδευση νέων Κουτσοβλάχων στὴ Ρουμανία, 2) τὴν χρησιμοποίησι τῶν ἐσόδων τῶν μοναστηριῶν τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχείων ΚΠόλεως, Ἀντιόχειας καὶ Ἱεροσολύμων γιὰ τὴν ἵδρυση σχολείων καὶ πολιτιστικῶν ἰδρυμάτων στὴν Ἡπειρο, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, πράγμα ποῦ ἐγίνε λίγο ἀργότερα ἐπὶ ἡγεμονίας Ἀλεξ. Κούζα². Ὁ Papu ἐπικαλοῦνταν ἀκόμη τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Πύλης καὶ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τοὺς Κουτσοβλάχους καὶ ζητοῦσε νὰ δοθεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι τοὺς πνευματικοὺς ἀρχηγούς τους καὶ νὰ ὑπάγονται σὲ αὐτοκέφαλη Ἀρχιεπισκοπὴ.

Στὰ 1863 δημοσιεύεται νέα προκήρυξι τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπευθυνόμενη στοὺς Ρουμάνους ἀδελφούς τῆς Τουρκίας. Σκοπὸς τῆς ἦταν νὰ ξυπνήσει τὴ «φυλετικὴ» μνήμη τῶν Κουτσοβλάχων νὰ τοὺς κάνει νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν κοινὴ καταγωγὴ τους (ὡς ἀπογόνων τοῦ μεγάλου ἔθνους τῶν Ρωμαίων) καὶ ν' ἀντιδράσουν ἀνάλογα: ν' ἀποσκορακίσουν τὴν ἐλληνικὴ, νὰ χρησιμοποιοῦν μόνο τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς καὶ νὰ ὀργανωθοῦν. Τὴν προκήρυξι ὑπέγραψαν οἱ: Καῖσαρ Μπολλιάκ, Κ.Α. Ρωσέττης, Λ. Μπρατιάνος, στρατηγὸς Τέλλ, Ἰωάννης Μπρατιάνος, Π. Γ. Τσερνατίσκος, Γεώργιος Γκόγκας, Γεώργιος Κοτάδης, Ζῆσος

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 36.

2. Τὸ 1865 ἡ κυβέρνησή του, ποῦ εἶχε δημεύσει ἀπὸ τὸ 1862 τὶς μοναστηριακὲς προσόδους, κατέσχεσε τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ κειμήλια τῶν μονῶν καὶ ἀπέσπασε μὲ παντὸς εἶδους βίαν κατὰ τῶν Γραικῶν ἡγουμένων... ἐπέκεινα τῶν 24.000 τίτλων καὶ ἐγγράφων ἰδιοκτησίας, τὰ αὐθεντικὰ τῶν πάλαι εὐεργετῶν Χρυσόβουλλα, προφάσει μὲν ἀσφαλείας, πράγματι δὲ πρὸς ἐξάλειψιν πάσης ἀποδείξεως τῶν κτηματικῶν τῆς Ἐκκλησίας δικαιῶν... Βλ. Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 403. Στὶς σσ. 397-410 ἐκτίθεται συνοπτικὰ ἡ Ἱστορία τοῦ μοναστηριακοῦ ζητήματος καὶ παρατίθενται λεπτομέρειες, ποῦ ἀποδεικνύουν τὴν παράβασι διεθνῶν συνθηκῶν ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι, μὲ σκοπὸ τὴν ἰδιοποίησι τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Οἱ πόροι χρησιμοποιήθηκαν κατὰ βάση γιὰ τὶς δαπάνες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν Τουρκία. Στὴ διένεξι ἀνάμεσα στὰ Πατριαρχεῖα καὶ τὴ Ρουμανία γιὰ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα πῆρε μέρος καὶ ἡ Ἑλλάδα. Ἀγωνίστηκε ἰδιαίτερα γιὰ τὴ διάσωση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἄφηναν τὶς περιουσίες τους στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τους γιὰ εὐαγεῖς σκοπούς. Ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς δήμευσης τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἡ κυβέρνησι Κούζα διέθεσε τὶς πρῶτες πιστώσεις γιὰ τὴν ἵδρυσι καὶ λειτουργία οἰκοτροφείου στὸ Βουκουρέστι.

Σιδερίδης, Α. Τικόπουλος, Δ. Καζάκοβιτς¹. Ἡ προκήρυξη βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων τοῦ Bolintineanu ποὺ ἐκδόθηκαν τὴν ἴδια χρονιά. Μαζὶ μὲ τὰ ἐξογκωμένα πληθυσμιακὰ στοιχεῖα ποὺ παράθετε, προσπαθοῦσε νὰ ἐξάρει καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῶν Κουτσοβλάχων καὶ Ἀλβανῶν ἀπέναντι στὶς ἄλλες φυλὲς τῆς περιοχῆς. Βασικὸς στόχος ἦταν βέβαια οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπώτερη σκόπευση ἀποτελοῦσε ἡ συνεργασία τῶν δύο στοιχείων σὲ κοινὸ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἐγίνε ἀργότερα².

Τὸ 1863 ἀρχίζουν καὶ οἱ προσπάθειες πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, γιὰ νὰ προκληθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ξένων κυβερνήσεων. Ἡ Μακεδονορουμανικὴ ὀργάνωση ἀπευθύνθηκε μὲ ὑπόμνημά της στὸν Ναπολέοντα Γ', γιὰ νὰ μεσολαβήσει στὸ σουλτάνο, ὥστε ν' ἀνακτήσουν τὰ παλιὰ τους προνόμια τὰ 4.000.000 Κουτσοβλάχων τῆς Τουρκίας (τόσοι ὑπολογίστηκαν τὴ φορὰ αὐτή). Στὴν περίοδο τῆς δράσης της ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δὲ θὰ πάψει νὰ ὑποβάλλει τέτοια ὑπομνήματα πρὸς τὴν Πύλη καὶ πρὸς τὶς ξένες κυβερνήσεις.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν τὸ ὑπόμνημα δὲν ἀπέφερε τοὺς ἀναμενόμενους καρπούς, εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ ζυμώσεις ποὺ γίνονταν στὴ ρουμανικὴ πρωτεύουσα, στὸ λαό, στὴν κυβέρνηση καὶ τὶς ὀργανώσεις, δὲν ἄργησαν νὰ καταλήξουν σὲ συγκεκριμένες ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες μορφολόγησαν τὴν ὑπόσταση τῆς προπαγάνδας στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια. Ἐκεῖνο ποὺ χρειαζόταν ἦταν νὰ βρεθοῦν τὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα θὰ γίνονταν ὄχι μόνον οἱ κήρυκες τῶν ἰδεῶν αὐτῶν στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμούς, ἀλλὰ καὶ θὰ πραγματοποιοῦσαν, σὲ πρώτη φάση, τοὺς κύριους στόχους τῆς προπαγάνδας: τὴν ἰδρυση ρουμανικῶν σχολείων καὶ τὴν ἐξασφάλιση ἰδιαίτερων λατρευτικῶν χώρων. Τὰ στελέχη δὲν ἄργησαν νὰ βρεθοῦν. Ἦταν οἱ ἀποκαλούμενοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες «ἀπόστολοι» τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἄνθρωποι μὲ πολλὰς ἱκανότητες, ἀλλὰ καὶ μὲ πλῆθος ἀδυναμιῶν, ποὺ ἀμαύρωναν τὰ προτερήματά τους. Γιαυτὸ καὶ οἱ περισσότεροι διαβλήθηκαν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ξένες κυβερνήσεις, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ρουμάνους. Ὁ πρῶτος καὶ σπουδαιότερος ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ μοναχὸς Ἀβέρκιος.

1. Βλ. Ν. Καζάζη, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, Ἑλληνισμός, τ. Ι (1907), σ. 467-469, ὅπου ὀλόκληρη ἡ προκήρυξη. Ὁ Peufuss, ὁ.π., σ. 37 περιλαμβάνει ἀνάμεσα στοὺς ὑπογράφοντες καὶ τὸν D. Bolintineanu.

2. Βλ. Peufuss, ὁ.π., σ. 38.

γ. Οἱ «ἀπόστολοι» - Ὁ Ἀβέρκιος

Ἐάν και τὸ ἀνοιγμα τοῦ πρώτου ρουμανικοῦ σχολείου στὸ Τύρνοβο, κοντὰ στὸ Μοναστήρι, τὸ 1864 ἔγινε ἀπὸ τὸν D. Atanasescu, ράφτη τοῦ χωριοῦ, ἐγκατεστημένο στὴν Πόλη¹, στὸν Ἀβέρκιο ἀνήκει ἡ τιμὴ τῆς πρώτης «ἀποστολικῆς διακονίας» στοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας και τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀραματισμῶν της στὴν πράξη. Ἦταν φυσικὸ μιὰ προσωπικότητα μὲ τέτοια δράση νὰ χαρακτηριστεῖ ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ὡς ἀμφιλεγόμενη. Γιὰ τοὺς Ἑλληνας και τὸ Πατριαρχεῖο, μολονότι δὲν ἀμφισβητοῦνται ὀρισμένες ἱκανότητές του, ὑπῆρξε μιὰ τυχοδιωκτικὴ φυσιογνωμία, τῆς ὀποίας ὀλες οἱ ἐνέργειες δὲν εἶχαν καμιὰ ἰδεολογικὴ ἐπένδυση. Γιὰ τοὺς Ρουμάνους, οἱ ἀδυναμίες και οἱ ἰδιοτέλειες ποὺ τοῦ καταλόγιζαν οἱ ἀντίπαλοι, θεωροῦνταν προτερήματα και ἐθελοντικὴ προσφορὰ ὑπηρεσιῶν. Ὅλα αὐτὰ δημιούργησαν σύγχυση γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ και τὶς δραστηριότητές του.

Ὁ μοναχὸς Ἀβέρκιος, κατὰ κόσμον Ἀθανάσιος², σύμφωνα μὲ ἄλλους Anastasie Iaciu Buda³, καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα Γρεβενῶν, ὀπου γεννήθηκε μᾶλλον τὸ 1818⁴. Σὲ ἡλικία 15-16 χρονῶν χειροτονήθηκε διάκονος και ὀνομάστηκε Ἀγαθάγγελος και ἀργότερα ὀταν πῆγε στὸ Ἅγιο Ὀρος πῆρε τὸ ὀνομα Ἀβέρκιος⁵. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ γίνεται παραδεκτὸ ὀτι μορφώθηκε ἀρκετὰ, φοίτησε μάλιστα και στὴ Ριζάρειο Σχολή⁶, και ἀκόμη ὀτι ἦταν ἄνθρωπος μὲ πολλὲς ἱκανότητες, πτωχὸς μὲν κατὰ τὸ ἄλλα και ἄσημος, εὐφυῆς ὀμως και μεγαλόνομος⁷. Στὸ Ἅγιο Ὀρος ὀ Ἀβέρκιος ἔγινε ἀρχιμανδρίτης στὴ Μονὴ Ἰβήρων και χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς ὡς ὀ κατάλληλος, λόγω τῆς κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς του και τῆς γνω-

1. Βλ. *Peufuss*, ὀ.π., σ. 38.

2. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 20/29-1-1893.

3. Βλ. *Peufuss*, ὀ.π., σ. 40.

4. Πρέπει νὰ εἶναι λανθασμένη ἡ πληροφορία ὀτι τόπος καταγωγῆς του ἦταν ἡ Σαμαρίνα. βλ. ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*, ἀριθμ. φύλλ. 197/1-2-1907. Ἐπίσης πιθανολογεῖται τὸ ἔτος 1818 ὡς ἔτος γέννησης τοῦ Ἀβέρκιου και ὀχι τὸ 1806, ὀπως ἀναφέρει ὀ St. Diamanti (βλ. *Peufuss*, ὀ.π.). Κι αὐτὸ γιατί τὸ 1822-23 ἡ χήρα μητέρα του τὸν ἀφιερώνει στὸ Ἅγιο Ὀρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσόνα ὀπου εἶχε καταφύγει. (Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ὀ.π.). Μιὰ τέτοια ἀφιέρωση πρέπει νὰ εἶχε γίνει σὲ μικρὴ ἡλικία και ὀχι ὀταν ὀ Ἀβέρκιος ἦταν 16-17 χρονῶν, ἄν εἶχε γεννηθεῖ τὸ 1806.

5. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ὀ.π.

6. Βλ. ἀπόσπασμα ἐκθεσης τοῦ γενικοῦ προξένου Ἰωαννίνων Α. Λόντου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, συνημμένο στὸ ὑπ' ἀριθμ. 7553/30-8-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου πρὸς τὸ Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ΑΥΕ 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

7. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος*, φύλλ. 125/20-11-1911.

ριμίας του μὲ τὸ στρατηγὸ Tell, γιὰ νὰ διευθετήσῃ τὶς διαφορὲς μὲ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις γύρω ἀπὸ τὶς γαῖες τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὰ γεγονότα ποὺ συνδέονται μὲ τὶς κινήσεις καὶ τὴ δράση του παίρνουν, σὲ πολλὰ σημεία, μυθιστορηματικὲς διαστάσεις. Ἡ ἑλληνικὴ εἰδησεογραφία παρουσιάζει τὶς ἐξῆς ἐκδοχάς: Καθὼς, γράφουν, ὁ Ἀβέρκιος ζοῦσε στὴν ἐρημιὰ τῆς Ἀβδέλλας καὶ ἐπιζητοῦσε μὲ κάθε τρόπο ν' ἀποτινάξῃ τὴν συνέχουσαν αὐτὸν ἀσημότητα καὶ πτωχείαν καὶ ἀνυψωθῆ καὶ μεγαλοουργήσῃ... ἐνόμισεν ὅτι συνέλαβε μῖτον τοῦ ὄνειρου του καὶ ἐποικοδόμησεν ὀλόκληρον μεγαλοργὸν σχέδιον, ἀκούων, τὸ κουτσοβλαχικὸν ἰδίωμα, ὅπερ ἐπιχωρίαζεν εἰς πολλοὺς τῶν περιοίκων πληθυσμῶν. Ἐξυπνος καὶ «ρέκτης» καθὼς ἦταν στοχάστηκε, πρῶτος αὐτός, τὸ 1866, ὅτι τὸ κουτσοβλαχικὸ ἰδίωμα μποροῦσε, μὲ κατάλληλη ἐκμετάλλευση καὶ ἀφύπνιση ἔθνικῶν βλέψεων στὴ Ρουμανία, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχὴ πολιτικοῦ προγράμματος ποὺ θ' ἀποσκοποῦσε στὸν προσηλυτισμὸ τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν καὶ στὴ δημιουργία ρουμανικῆς ἐθνότητος στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀφοῦ, λοιπόν, κατάρτισε τὸ σχέδιό του μὲ ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος στὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ στηριχτεῖ, πῆγε στὸ Βουκουρέστι γιὰ νὰ ἐκθέσῃ τὶς ἰδέες του στὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις¹.

Ἀπ' αὐτὴ, τὴ φανταστικὴ σχεδὸν ἄποψη μεταφερόμαστε σὲ ἄλλη, ποὺ περιέχει μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ πραγματικὰ γεγονότα. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ὁ Ἀβέρκιος στάλθηκε στὴ Ρουμανία γιὰ νὰ εἰσπράξῃ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὰ μετόχια τῶν μοναστηριῶν. Οἱ ἐκεῖ μοναχοὶ εἴτε παρακινηθέντες ἄλλοθεν, εἴτε καὶ ἐξ ἰδίας αὐτοβουλίας ἀρνήθηκαν νὰ καταβάλουν στὸν ἀντιπρόσωπο τῶν μοναστηριῶν τὸ κανονισμένον ποσό. Ὁ Ἀβέρκιος προσπάθησε νὰ τοὺς πείσῃ καὶ ὅταν δὲν τὸ κατόρθωσε τοὺς ἀπειλήσῃ ὅτι θὰ ἐνεργοῦσε ὥστε νὰ παρθοῦν ἀπ' αὐτοὺς τὰ μοναστηριακὰ κτήματα. Ἡ ἀπειλή, βοηθούμενη ἀπὸ τὸ καλογερικὸ πείσμα, ἔγινε πραγματικότητα. Ὁ Ἀβέρκιος παρουσιάστηκε στὸν Κούζα καὶ ἀφοῦ τοῦ ἐξέθεσε τὴν κατάστασιν στὴν ὁποία βρισκόνταν οἱ Κουτσόβλαχοι στὴν Ἠπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Μακεδονία, κατόρθωσε νὰ τὸν πείσῃ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν ποὺ ὡδηγοῦσε στὴ δήμευση τῶν κτημάτων καὶ στὴν προσπάθειαν προσεταιρισμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων στὴ ρουμανικὴ ἰδέα. Ἔτσι, συστήθηκε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, μὲ πρωταρχικὸ σκοπὸ νὰ ἐπιλέγῃ παιδιὰ Κουτσοβλάχων γιὰ ἐκπαίδευσιν στὴ Ρουμανία. Αὐτὰ, θὰ ξαναγύριζαν στὰ χωριὰ τους γιὰ νὰ ἰδρῦσουν ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ ὑποχρεώσουν σὲ κλείσιμο τὰ ἑλληνικά. Οἱ πολιτικοὶ τοῦ Βουκουρεστίου, ἀφοῦ ἔδωσαν πολλὰς ὑποσχέσεις στὸν Ἀβέρκιο καὶ ἐγέμισαν τὰ θυλάκιά του χρυσίον, τοῦ ἀνάθεσαν νὰ περιοδεύσῃ στὴ Μα-

1. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠλείρου*, ὅ.π.

κεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο γιὰ νὰ συγκεντρώσει παιδιά Κουτσοβλάχων γιὰ ἐκπαίδευση στὴ Ρουμανία, ὅπως καὶ ἔγινε¹.

Τρίτη ἐκδοχὴ δίνει ἄλλη ἐρμηνεῖα στὰ αἷτια ποὺ ὀδήγησαν τὸν Ἀβέρκιο ν' ἀλλάξει στρατόπεδο καὶ νὰ γίνεῖ ὁ πρῶτος «ἀπόστολος» τῆς προπαγάνδας. Οἱ ἱκανότητές του τὸν ἀνάδειξαν στὸ ἀξίωμα τῆς διεύθυνσης καὶ ἐπίβλεψης τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὅπου κι ὁ ἴδιος μόναζε. Μ' αὐτὴ τὴν ιδιότητα στάλθηκε γιὰ μοναστηριακὲς ὑποθέσεις πρῶτα στὴν Πόλη καὶ ὕστερα στὸ Βουκουρέστι. Οἱ ἐκεῖ μοναχοὶ ποὺ εἶχαν μεταμορφωθῆ εἰς χοίρους καὶ ἐκυλίοντο εἰς ἀδιεξόδους βορβόρους ἀκολασιῶν ἀντέδρασαν στὴν εἰσπραξή. Κατόρθωσαν μάλιστα νὰ πείσουν τοὺς Ἀγιορίτες νὰ τὸν ἀνακαλέσουν, χωρὶς μάλιστα νὰ τοῦ δώσουν οὔτε τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς. Αὐτὸ ἀνάγκασε τὸν Ἀβέρκιο νὰ καταφύγει στὸν Κούζα, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε γνωριστεῖ, νὰ τοῦ ἐκθέσει τὰ παράπονά του καὶ νὰ καυτηριάσει τὴν ἐξαχρείωση τῶν μοναχῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς συνάντησης ἦταν ἡ κατάσχεση τῶν κτημάτων τῶν μοναστηριῶν στὴ Ρουμανία. Ὁ Ἀβέρκιος, ποὺ ἀπογοητεύθηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κλῆρο καὶ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ, ἐνστερνίστηκε τοὺς πόθους καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν Ρουμάνων καὶ ἔγινε ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς προπαγάνδας, ἡ ὁποία ὀργανώθηκε μὲ σκοπὸ τὸν ἐκρουμανισμό τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Ἀλβανίας καὶ Μακεδονίας².

Ὑπάρχουν κι ἄλλες ἐκδοχὲς ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ποὺ πλησιάζουν, λιγότερο ἢ περισσότερο, ὅσες ἀναφέρθηκαν. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἐκείνη ποὺ περιέχεται στὴν λεπτομερέστατη ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας τὸ 1887³. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκθεση: *Αἱ πρῶται ἐνέργειαι τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γρεβενῶν ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἐν τῷ χωρίῳ Περιβολίῳ, κατὰ τὸ ἔτος 1859... διὰ τινος ἱερομονάχου, Ἀβερκίου ὀνόματι... Ὁ ῥηθεὶς ἱερομόναχος εἶχε μεταβεῖ εἰς Ἀθῶνα κατὰ τὸ ἔτος 1855... ἐκεῖ δὲ περιελθὼν εἰς φιλονικίας καὶ ἔριδας πρὸς τοὺς μονάζοντας πατέρας, ὡς ἐπιδιώκων τὴν θέσιν τοῦ ἡγουμένου, ἀπῆλθεν εἰς Βλαχίαν ἐνθα διοργανώσας τὴν προπαγάνδα μετὰ τοῦ ἐκεῖσε διατρίβοντος ἐξ Ἀβδέλλης Ἰωάννου Καραγιάννου, νῦν καθηγητοῦ ἐν Ἰασίῳ καὶ μέλους τῆς ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῆς Ρουμανικῆς γλώσσης ἐπιτροπῆς, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Γρεβενῶν καὶ προσελάβατο ἀρκετοὺς νέους ὡς ὑποτρόφους, τινὰς τῶν ὁποίων ἐπανήγαγεν ἀπὸ Καστορίαν διὰ τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν ὁ τότε Ἀρχιερατεύων Ἀγάπιος· κατορθώσατο ὁμῶς νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ ἄλλους 7 νέους*

1. Βλ. ἐφημ. Ὁ Πύρρος, ὁ.π.

2. Βλ. ἐφημ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἐκθεση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ, Ἀλβανία, Κρήτη, Ἀλβανικὸν Ζήτημα (α' φάκελος).

διὰ Κορυθαῖς εἰς Βλαχίαν ἦτοι τὸν Γεώργιον Δαούτην, Δημήτριον Ρασβῖκον, Γιαννούλην Σιόμου ἢ Δασκαλῖκον, Γεώργιον Καϊρώταν, Γεώργιον Παπαστερίου, Ἀπόστολον Τάτσην καὶ Δημήτριον παπα-Ἰωακείμ· δύο δὲ ἐκ τῶν νέων τούτων εἶναι ὁ Γεώργιος Δαούτης καὶ Γιαννούλης Σιόμου ἢ Δασκαλῖκος μετερχόμενοι τὸν Ρουμουννοδιδάσκαλον ἀπὸ τὸ ἔτος 1866, ὁπότε ἐπανῆλθον ἐκ Ρουμανίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δίνεται διαφορετικὴ ἐξήγηση, λίγο ρομαντικὴ καὶ ἀφελής. Ὁ Ἀβέρκιος, εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ὄρος στὸ Βουκουρέστι γιὰ συνεννόηση μὲ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Στὸ Βουκουρέστι ὁμῶς ἐντυπωσιάστηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν παρέλαση μιᾶς στρατιωτικῆς μονάδας, ὥστε συνειδητοποίησε ἀμεσῶς τὴ φυλετικὴ του ὑπόστασι, ἐγκατέλειψε τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε πάει ἐκεῖ καὶ ἄρχισε ἀγῶνα γιὰ τὰ ἔθνικὰ δίκαια τῶν Κουτσοβλάχων¹. Δύσκολο νὰ γίνῃ πιστευτὴ μιὰ τέτοια ἄποψη, πού ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα ἀπλοποιεῖ πολὺ τὰ πράγματα. Ὁ Ἀβέρκιος δὲν ἦταν ὁ ἄνθρωπος πού θὰ μπορούσε ν' ἀλλάξει φρόνημα κάτω ἀπὸ τὴν ὄψη μιᾶς συναισθηματικῆς ἐκρηξης. Εἶχε μόρφωσι, ἰκανότητα, φιλοδοξίαι, ἀξιόλογη θέσι ἀνάμεσα στὸ ὀρθόδοξο ἱερατεῖο τῆς μοναστικῆς πολιτείας, κάτι πού δὲ θ' ἀπολάκτιζε τόσο εὐκόλα, ἂν δὲν ἐπενεργοῦσαν ἰσχυρότερες δυνάμεις, ἰκανὲς νὰ ἰκανοποιήσουν τὸν ἐσωτερικὸ του κόσμον καὶ ν' ἀναπληρώσουν σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ὅσα τοῦ πρόσφερε ἡ θέσι πού κατεῖχε. Τέτοιαι δυνάμεις πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἀπογοήτευσι πού τοῦ προξένησε ἡ ζωὴ καὶ ἡ στάσι τῶν μοναχῶν τῶν μοναστηριακῶν μετοχιῶν τῆς Ρουμανίας, ἡ ἐξασφάλισι ἐκ μέρους του ἰκανῶν ἀπολαβῶν καί, τέλος, ἡ ἰκανοποίησι πού αἰσθάνθηκε, ὅταν τιμήθηκε μὲ τὴ φιλία μιᾶς τόσο σημαντικῆς πολιτικῆς προσωπικότητος, ὅπως ἦταν ὁ Ἀλέξ. Κούζα. Ἄς μὴ λησμονεῖται ἐξάλλου, ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς «ἀπόστολους» εἶχαν ἀδυναμία στὸ χρῆμα καὶ πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ Ἀπ. Μαργαρίτης, πού προσπαθοῦν νὰ τὸν ἐμφανίσουν ὡς ἰδεαλιστὴ οἱ Ρουμάνοι καὶ ξένοι νεότεροι μελετητές. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀβέρκιος θὰ κατηγορηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους γιὰ καταχρήσεις, πού θὰ εἶχαν συνέπειες².

Ἡ ἀποστασία τοῦ Ἀβέρκιου προκάλεσε τίς ἐντονέσι ἀντιδράσεις τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅπως ἀντικατοπτρίζονται στὰ δημοσιεύματα τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ σὲ μεταγενέστερες κρίσεις. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας, καταφέρεται ἐναντίον

1. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 40.

2. Βλ. ἀναφορὰ τοῦ ἀγιοταφίτη ἀρχιμανδρίτη Γρηγορίου Σ. Δροσινᾶ τῆς 28-3-1889, ἀπὸ τὸν Τύρναβο τῆς Θεσσαλίας, πρὸς τὸν Δ. Στεφάνου, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

του μὲ βαρεῖς χαρακτηρισμούς, πού γίνονταν πιὸ ὀξεῖς ὅσο ἐπεκτείνονταν οἱ προπαγανδιστικὲς του δραστηριότητες. Τὸν ἀποκαλοῦν «λιποτάκτη», «καταχθόνιο», «ἐκμαυλιστή», «διαβόητο», «ἀδελφοκτόνο», κ.ἄ. Ἀνάλογους χαρακτηρισμούς θὰ χρησιμοποιήσουν ἀργότερα καὶ γιὰ τὸν Μαργαρίτη. Αὐτὸ δὲ θὰ πρέπει νὰ ξενίζει σήμερα, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, ἡ κορεσμένη ἀπὸ πάθη καὶ ἔντονες συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὶς διεκδικήσεις τῶν ἐθνοτήτων τῆς Βαλκανικῆς καὶ τοὺς πόθους τῶν ἀλυτρώτων. Ἡ ρουμανικὴ ἐξάλλου προπαγάνδα χρησιμοποιοῦσε στὰ κείμενά της γλώσσα ὑβριστικὴ, ὄχι μόνον ἐναντίον ὀρισμένων προσώπων, ἀλλὰ ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τῶν φυλετικῶν καταβολῶν καὶ τῆς ἱστορίας του, καθὼς καὶ ἐναντίον τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἱερατείου.

Οἱ συναντήσεις τοῦ Ἀβέρκιου μὲ τὸν Κούζα καὶ στελέχη τῆς κυβέρνησῆς του ὁδήγησαν στὴ λήψη μιᾶς σειρᾶς μέτρων, τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦσαν στὴν πραγμάτωση τῶν ἰδεῶν τοῦ πρώτου γύρω ἀπὸ τὴ ρουμανοποίηση τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Τουρκίας. Τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας διέθεσε ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό στὶς 28 Ἰουλίου 1865 20.000 λεί για τὴν ἴδρυση οἰκοτροφείου στὸ Βουκουρέστι, σ' ἓνα μοναστήρι τῆς πόλης. Σ' αὐτὸ θὰ ζοῦσαν καὶ θὰ ἐκπαιδεύονταν παιδιὰ Κουτσοβλάχων, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβε νὰ φέρει ὁ Ἀβέρκιος ἀπὸ τὴν Τουρκία. Στὸν ἴδιο δόθηκαν 4.000 λεί για τὴν περισυλλογὴ τῶν δέκα πρώτων ἔξυπνων καὶ μορφωμένων παιδιῶν ἡλικίας 12-14 χρονῶν καὶ ἐπίσης τοῦ ἀνατέθηκε καὶ ἡ οἰκονομικὴ διαχείριση τοῦ οἰκοτροφείου¹. Τὰ χρήματα πού πῆρε ὁ Ἀβέρκιος πρέπει νὰ ἦταν περισσότερα². Μεγάλες τιμὲς τοῦ ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση, κάτι πού σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τῶν Ρουμάνων στάθηκε καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς μεταστροφῆς του³.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1865⁴ ὁ Ἀβέρκιος γυρίζει στὴν Ἀβδέλλα, ὅπου κατόρθωσε νὰ πείσει ἀριθμὸ γονέων νὰ τοῦ παραδώσουν τὰ παιδιὰ τους. Μὲ ὑποσχέσεις καὶ παροχὲς οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων ἐξασφάλισε τὴ στρατολόγηση παιδιῶν ἀπὸ τὸ Περιβόλι καὶ τὸ Κάτω Βέρμιο (Σέλια). Ὑπάρχουν διαφορετικὲς ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν στρατολογηθέντων γιὰ τὸ οἰκοτροφεῖο τοῦ Βουκουρεστίου. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ μιλάει γιὰ 12 βλαχοπαιδὰς ἐκ τῶν βλαχοχωριῶν τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀνάμε-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 40.

2. Βλ. ἐφημ. Ὁ Πύρρος, ὁ.π., ἐφημ. Ἡπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 126 τῆς 27-11-1911.

3. Βλ. ἐφημ. Ἡπειρος, ὁ.π.

4. Ἐσφαλμένα ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ τὸ 1866 ὡς ἔτος τῆς μετάβασης τοῦ Ἀβέρκιου στὸ Βουκουρέστι καὶ ἐπιστροφῆς του στὴν Τουρκία. Βλ. ἐφημ. Ἡπειρος, ἀριθμ. φύλλου 125/20-11-1911.

σα στοὺς ὁποίους συγκαταλέγει καὶ τὸν κατοπινὸ ἀρχηγὸ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας Ἀπόστολο Μαργαρίτη¹, πράγμα ἀπίθανο, ἀφοῦ ὁ Μαργαρίτης γεννημένος τὸ 1832, ἦταν τότε 33 χρονῶν κι ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου. Ἡ ἴδια πλευρὰ μιλάει ἀκόμη γιὰ 18 παιδιὰ², καὶ τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, τὸ 1887, γιὰ 7 νέους, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀρκετοὺς ποὺ εἶχαν στρατολογηθεῖ νωρίτερα³. Ἡ ρουμανικὴ πλευρὰ, ποὺ βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὰ πράγματα, ἀναφέρεται σὲ 10 νέους⁴. Ἄσχετα πάντως μὲ τὸν ἀριθμὸ, ποὺ πιθανῶς ν' ἀνέβαινε καὶ σὲ 18, ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ προσεχτεῖ περισσότερο εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀποσπᾶστηκαν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους. Οἱ ἰδεολογικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ ἑλληνικὸ καὶ τὸ ρουμανίζον στοιχεῖο ποὺ μόλις τότε ἀναπτυσσόταν, ἔπαιξαν ἐλάχιστο ρόλο. Στὴν πλάστιγγα τῆς ἀπόφασης τῶν γονιῶν βάραιναν περισσότερο: οἱ προσωπικὲς γνωριμίες, οἱ οἰκονομικὲς παροχὲς καὶ ἡ ἄγνοια τῶν πραγματικῶν προθέσεων τῆς προπαγάνδας, ἡ ὁποία τοὺς μιλοῦσε γιὰ ἓνα λαμπρὸ μέλλον τῶν παιδιῶν τους⁵. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς καὶ τὸ ὅτι στοὺς πρώτους μαθητὲς συγκαταλέγονται παιδιὰ Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὸ Κάτω Βέρμιο⁶, χωριὸ ποὺ βρίσκεται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα. Τὸ γεγονὸς ἐξηγεῖται, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν Κουτσοβλάχων τοῦ χωριοῦ Καλύβια τοῦ Σελιοῦ, ὄνοματι Ι. Πατραλίζης, καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, ἦταν συμπατριώτης τοῦ Ἀβέρκιου. Στὰ κατοπινὰ χρόνια ὁ τελευταῖος θὰ ἐπισκέπτεται τακτικὰ τὸ χωριὸ καὶ θὰ σχηματίσει ἐκεῖ ἰσχυρὸ ρουμανικὸ προπαγανδιστικὸ πυρῆνα⁷.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1866 τὸ οἰκοτροφεῖο Βουκουρεστίου ἀριθμοῦσε 19 μαθητὲς⁸, ὅπως ὑπολόγιζε καὶ ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ. Τὸν Αὐγούστο οἱ μαθητὲς γί-

1. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 20/29-1-1893 καὶ ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*, ἀριθμ. φύλλ. 197/1-2-1907, ὅπου προσδιορίζεται κι ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδιῶν κατὰ χωριά: 8 ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ 4 ἀπὸ τὸ Περιβόλι.

2. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος*, ἀριθμ. φύλλ. 126/27-11-1911.

3. Βλ. τὴν δ.π. 560/12-11-1887 ἐκθεση.

4. Βλ. *Reyfass*, δ.π., σ. 40.

5. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος*, δ.π.

6. Βλ. *Reyfass*, δ.π.

7. Βλ. ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τοῦ Τσικοπούλου, καθηγητῆ στὸ γυμνάσιο Θεσσαλονίκης, συνημμένη στὴν ὑπ' ἀριθμ. 492/20-7-1872 ἐκθεση τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1872-1877/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

8. Βλ. *Reyfass*, δ.π., σ. 40, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν μαθητῶν χρησιμοποιοῦνταν σπαρτιατικὲς μέθοδοι κι αὐστηρὴ ἠθικὴ. Ἐξυπακούεται ὅτι γινόταν προσπάθεια γιὰ νὰ λησμονήσουν οἱ οἰκότροφοι κάθε τι ποὺ τοὺς θύμιζε τὸν Ἑλληνισμό: ...τοὺς ἐξέδυσαν τὰ βλάχικα φορέματά των καὶ τοὺς ἐνέδυσαν πορφυρᾶ, τὴν ἐνδυμασίαν τῆς ρουμανικῆς σχολῆς, καὶ τοὺς περιποιήθησαν πολὺ, προσπαθοῦντες νὰ ἐκριζώσωσι πᾶν ἴχνος ἑλληνικοῦ αἰσθήματος καὶ νὰ ἐμπνεύσωσι τοιοῦτον ρουμανικόν. Βλ. ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*,

νονται 21. Συμπεραίνεται ἔτσι ὅτι ὁ Ἀβέρκιος κατέβαινε συχνὰ στήν Τουρκία καὶ στρατολογοῦσε νέους προσήλυτους. Τὸ 1867 οἱ μαθητὲς ἀνέβηκαν στοὺς 40. Τὸ 1869 ὀλοκλήρωσαν τὶς σπουδὲς τους, μὲ ὑψηλὴ μάλιστα βαθμολογία, 8 σπουδαστές. Ἦταν οἱ πρῶτοι ἀπόφοιτοι ποὺ κατέβηκαν στήν Τουρκία καὶ ἀποτέλεσαν τὰ βασικὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο. Τὸ 1870 τὸ Ἰνστιτούτο διαλύθηκε καὶ οἱ μαθητὲς του μοιράστηκαν στὰ λύκεια *Ματθαῖος Basarab* καὶ *Ἅγιος Σάββας*¹.

Οἱ κυριότερες ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἀβέρκιου, κατὰ τὶς ἑλληνικὲς ἀπόψεις, στήν ἐπαρχία Γρεβενῶν ἦταν οἱ ἑξῆς:

Ὅταν ἐπέστρεψε στήν Ἀβδέλλα ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι, ἔφερε μαζί του ρουμανικὰ ἀλφαβητάρια καὶ ἄλλα σχολικὰ εἶδη, τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ καὶ ἄλλων παιδιῶν. Τοὺς μαθητὲς συγκέντρωνε σπῆτι του καὶ τοὺς μάθαινε λίγες ρουμανικὲς λέξεις, γιὰ στοιχειώδη συνεννόηση. Λέγεται ὅτι οἱ μαθητὲς δυσανασχετοῦσαν μὲ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἴδιων λέξεων καὶ φράσεων² καὶ ζητοῦσαν νὰ διαβάσουν ἑλληνικὰ κείμενα, πράγμα ποὺ ὑποχρέωνε τὸν Ἀβέρκιο νὰ τὸ ἐπιτρέπει³.

Παραστατικὴ εἰκόνα τῶν ἐντυπώσεων ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ δημιουργήσουν οἱ οἰκότροφοι τοῦ Βουκουρεστίου, ὅταν ἐπέστρεφαν στήν πατρίδα τους, δίνει ἡ περιγραφή ἱστορικῆς ἀναδρομῆς. Φοροῦσαν κατακόκκινη ἐνδυμασία καὶ τὸ σῆμα τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου στὰ περιλαίμιά τους. Αὐτὰ τραβοῦσαν τὴν περιέργεια τῶν χωρικῶν, ποὺ ἔτρεχαν νὰ τοὺς ρωτήσουν γιὰ τὴ ζωὴ τους στὴ Ρουμανία. Οἱ μαθητὲς ἀπαντοῦσαν μὲ ὑπερηφάνεια ὅτι ζοῦσαν ἄνετα, εἶχαν πολλὲς περιποιήσεις, μάθαιναν γαλλικὰ καὶ ἐν γένει ὅ,τι ἡ φαντασία τῶν νέων δύναται νὰ γεννήσῃ καὶ μάλιστα τῶν μεταπηδησάντων ἀπὸ τὸ ὄρεινόν των χωρίον ἀποτόμως εἰς ρουμανικὰς μεγαλοπόλεις⁴. Ἦταν φυσικὸ ὅλα αὐτὰ νὰ ἐντυπωσιάσουν τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους τοῦ ὄρεινοῦ χωριοῦ τῆς Πίνδου καὶ νὰ δημιουργήσουν εὐνοϊκὴ ἀτμόσφαιρα γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν συνθημάτων τῆς προπαγάνδας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στόχευαν κυρίως νὰ πείσουν τοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς ὅτι τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν τους ἦταν συνδεμένο μὲ τὴ μόρφωσή τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐξασφάλιζαν λαμπρὴ σταδιο-

ἀριθμ. φύλλ. 197/1-2-1907.

1. Βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 41.

2. Βλ. ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*, ὁ.π.

3. Βλ. ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*, ὁ.π. Ἡ ἐφημερίδα ἐπιμένει λανθασμένα ὅτι ὅλα αὐτὰ γίνονταν στὴ Σαμαρίνα, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴν Ἀβδέλλα.

4. Βλ. ἐφημ. *Ὁ Πύρρος*, ὁ.π.

δρομία. Ἐρμηνεύεται ἔτσι, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα κατάγονταν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀβέρκιο κι ἄλλοι σημαίνοντες πρωταγωνιστὲς τῆς κίνησης¹, ἡ συγκρότηση ἰσχυρῆς φιλορουμανικῆς μερίδας Κουτσοβλάχων στὴν κωμόπολη αὐτή, σὲ σημεῖο ποὺ τὴν ἔκανε νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἄλλα βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου.

Μὲ ὀρμητήριο τὴν Ἀβδέλλα ὁ Ἀβέρκιος ἄρχισε τὶς περιοδεῖες του στὰ γύρω βλαχόφωνα χωριὰ, ἀποβλέποντας σὲ διπλοὺς στόχους: νὰ πετύχει μὲ τὸ κήρυγμα καὶ τὸ χρῆμα τὴν ἐθνικὴ διαφοροποίηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ φροντίσει γιὰ τὴ σύσταση ρουμανικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα θ' ἀποτελοῦσαν τὰ φυτώρια τῆς ἀνάδειξης τῶν στελεχῶν τῆς προπαγάνδας καὶ ταυτόχρονα θὰ ὑποχρέωναν τοὺς γονεῖς τους νὰ δροῦν πάντα σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις της. Ἄμεση συνάρτηση μὲ τὶς δραστηριότητές του ἀποτελοῦσε καὶ τὸ συνεχὲς ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ στρατολογία νέων πρὸς φοίτηση στὰ σχολεῖα τοῦ Βουκουρεστίου. Τὰ ταξίδια γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἦταν πολλὰ καὶ κάθε φορὰ θὰ συνοδευόταν μέχρι τὸ θάνατό του κι ἀπὸ νέους προσήλυτους². Φτάνει ὡς τὰ κεφαλοχώρια τῆς Θεσσαλίας γιὰ νὰ προπαγανδίσει καὶ νὰ στρατολογήσει, χωρὶς οὐσιαστικὰ ἀποτελέσματα. Στὸν Τύρναβο διώχτηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ἐνῶ στὴ Σαμαρίνα, λίγο ἔλειψε νὰ ξυλοκοπηθεῖ³. Στὸ μεταξύ, ὅπως σημειώθηκε, ἀποφοίτησαν τὸ 1869 οἱ πρῶτοι μαθητὲς ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι καὶ ἔφτασαν στὴν Πίνδο. Ἀμέσως χρησιμοποιήθηκαν ὡς στελέχη τῆς προπαγάνδας, τῆς ὁποίας βασικὸ ὄργανο γιὰ τὴ διάδοση τῶν ιδεῶν της ἄρχισε τώρα νὰ εἶναι τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο. Φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια, δηλ. ὕστερα ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ πρώτου ἔτους τῶν σπουδῶν τους (1866), οἱ ὑπότροφοι χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τὴν περίοδο τῶν διακοπῶν ὡς δάσκαλοι γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ρουμανικῆς στοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Πίνδου⁴. Ὁ ζῆλος τῶν προπαγανδιστῶν στρέφεται κυρίως πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς σύστασης σχολείων. Εἶχε γίνῃ κατανοητὸ ὅτι τὸ σχολεῖο, κοινὸς παρονομαστής τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῶν κατοίκων τῆς κάθε κοινότητας, ἦταν τὸ μέσον τῆς ἄρρηκτης σύνδεσης τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴ νέα πατρίδα ποὺ κήρυτταν οἱ «ἀπό-

1. Ὅπως ὁ Μαργαρίτης, ὁ ἱστορικὸς I. Caragiani ἢ οἰκογένεια Papahagi, κ.ἄ. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 42.

2. Τὸ 1871 φέρεται νὰ στρατολογεῖ δυὸ παιδιὰ ἀπὸ τὸ Περιβόλι καὶ νὰ τὰ στέλνει στὸ Βουκουρέστι. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 263/25-10-1871 ἔκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1871, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ ποικίλα-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση.

4. Βλ. τὴν ὁ.π. ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας, στὴν ὁποία ἀναφέρονται δυὸ ὑπότροφοι νὰ διδάσκουν ἀπὸ τὸ 1866.

στολοι». Ὁ ἴδιος ζῆλος θὰ ἐπιδειχθεῖ σὲ λίγο καὶ γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τῆς ρουμανικῆς στὶς ἀκολουθίες τῶν ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὴ χειροτονία ρουμάνων ἱερέων, ἀκόμη καὶ Κουτσοβλάχων ἐπισκόπων. Μὲ τὴν ἐκμετάλλευση συγγενικῶν δεσμῶν, χρηματικὲς παροχὲς κι ἄλλες διευκολύνσεις, μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν πρώτων ἐντυπώσεων πάνω στοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους, καθὼς καὶ μὲ τὸ ζῆλο τῶν νεοφώτιστων στελεχῶν, ὁ Ἀβέρκιος ἀγωνίστηκε νὰ συγκροτήσῃ σχολεῖα στὰ σπουδαιότερα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου, χωρὶς ἀρχικὰ νὰ τὸ πετύχει. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα στὴν ὁποία ἰδρύθηκε τὸ 1866 τὸ πρῶτο ρουμανικὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸν Μαργαρίτη (εἶχε προετοιμάσει τὸ ἔδαφος ὁ Ἀβέρκιος¹) στόχος τῶν «ἀποστόλων» ἔγιναν καὶ τὰ χωριὰ Σαμαρίνα, Περιβόλι, Κρασιά², ἀλλὰ οἱ κάτοικοι ἀντέδρασαν στὴν ἴδρυση σχολείων³. Πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι εἶχαν στείλει καὶ ἐκεῖ δασκάλους ἀπὸ τοὺς ἀπόφοιτους τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ ἡ παρουσία τους (ἔστω κι ἂν δὲν γινόταν εὐκόλα κατορθωτὴ ἢ συγκέντρωση μαθητῶν) ἔδινε τὸ δικαίωμα στὴν προπαγάνδα νὰ μιλάει γιὰ συγκροτημένα σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ὑποτυπώδη μορφή λειτουργίας τους δημιουργοῦσαν προβλήματα στὸν ἑλληνισμό⁴. Οἱ προτροπὲς τοῦ Γενικοῦ προξενείου τῆς Ἑλλάδος στὸ Βουκουρέστι⁵, ν' ἀρχίσει τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν συστηματικὴ ἐργασία μέσω τῶν προξενείων, ἔγιναν αἰτία θετικῶν ἀντιδράσεων. Διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ ὑπουργείου στὰ ἀμέσως

1. Γενικὰ θεωρεῖται τὸ 1867 ὡς ἔτος ἴδρυσης τοῦ πρώτου ρουμανικοῦ σχολείου στὴν Ἀβδέλλα· βλ. ἐφημ. *L' Indépendance Roumaine* τῆς 9-8-1892, ἄρθρο μὲ τίτλο: «En Macédoine, Turcs, Bulgares, Albanais, Valaques et Helénes». Τὸ σχολεῖο συγκροτήθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1866 καὶ μᾶλλον θὰ λειτούργησε λίγο καιρὸ, λόγω τῆς μετακίνησης τοῦ πληθυσμοῦ στὰ χειμαδιά· βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 43. Ὁ Μαργαρίτης, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1866, ζητοῦσε ἀπὸ τὸ ρουμάνο ὑπουργὸ Παιδείας Κ. Ρωσέττη νὰ ἐνισχύσει τὸ σχολεῖο καὶ μαζί μὲ τὴν αἴτηση ἔστειλε καὶ τὴν ἀπαραίτητη ἀπόδειξη λειτουργίας τοῦ σχολείου. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., παράρτημα, σ. 128. Τὸ σχολεῖο ὁργανώθηκε συστηματικὰ ἀπὸ τὸ 1869.

2. Ὑπῆρχαν ἰδρυμένα ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐκεῖ. Βλ. καὶ τὸ ὁ.π., ἀπόσπασμα τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, τὸ συνημμένο στὸ ὑπ' ἀριθμ. 7553/30-8-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

3. Στὴ Σμίξη δὲν κατόρθωσαν οἱ Ρουμάνοι νὰ ἰδρῦσουν σχολεῖο.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 839/1-6-1872 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ρωμανία πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1872, 77/3, Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα. Σ' αὐτὴν ἐπισυνάπτεται ἀπόκομμα δημοσιεύματος ρουμανικῆς ἐφημερίδας, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἰδρυμένα ρουμανικὰ σχολεῖα στὰ χωριὰ: Ἀβδέλλα, Σμίξη, Περιβόλι, Μπριάζα (στὸ χῶρο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης), καθὼς καὶ στὰ χωριὰ τῆς Μακεδονίας Κλεισούρα, Ὀχρίδα, Τύρνοβο, Ξερολείβαδο καὶ Βέροια.

5. Βλ. τὴν ὁ.π., ἐκθεση.

ἐνδιαφερόμενα προξενεῖα Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Ἰωαννίνων καὶ Λαρίσης¹. Στὰ ἔγγραφα ἀναλύονταν συνοπτικὰ οἱ σκοποὶ τῆς προπαγάνδας, ἐπισημαίνονταν τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦσε, δίνονταν συστάσεις νὰ προσέξουν οἱ πρόξενοι τὸ θέμα καὶ ὑποδεικνυόταν ἡ ἀνάγκη νὰ διαφωτιστοῦν οἱ κάτοικοι γιὰ ν' ἀντιδράσουν ἐναντίον τῆς προπαγάνδας. Κρινόταν ἀκόμη ἀπαραίτητη ἡ συνεργασία μὲ τὶς τοπικὲς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές², ὑπογραμμίζόταν ὅμως ὅτι τὸ δραστικότερο μέσο γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας ἦταν ἡ διάδοση τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἡ σύσταση ἐλληνικῶν σχολείων καὶ προπαντὸς παρθεναγωγείων³. Τὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων θεωροῦσε τὸν Ἀβέρκιο ὡς πρᾶκτορα τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὴν Ἠπειρο, ὁ ὁποῖος ἀσχολοῦνταν ἀνενδότως γιὰ νὰ προσηλυτίξει νέους ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρει πρὸς ἐκπαίδευσιν στὸ Βουκουρέστι⁴. Προσπαθοῦσε ἐπίσης νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ προπαγάνδα καὶ στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο καὶ κυρίως στὸ βλαχόφωνο τμήμα τοῦ Ζαγοριοῦ⁵, χωρὶς ἐπιτυχία. Ἄξιο προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: Ὁ Γενικὸς πρόξενος Ἰωαννίνων Α. Λόντος κατήγγειλε ἀνοιχτὰ τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν Γεννάδιο ὅτι ὑποστήριξε ἐνεργά, κυρίως κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς δράσης του, τὸν Ἀβέρκιο⁶. Χωρὶς τὴν ὑποστήριξη αὐτῆ τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου δὲ θὰ πετύχαινε. Φαίνεται ὅτι ὁ Γεννάδιος⁷ προστάτευε ἀνοιχτὰ τὸν ρουμανισμό στὴν ἐπαρχία του. Ἄρχισε μάλιστα νὰ χειροτονεῖ ὡς ἱερεῖς νέους Κουτσόβλαχους ποὺ ἐκπαιδεύονταν στὸ Βουκουρέστι καὶ τοὺς ὁποίους τοποθετοῦσε σὲ ἐκκλησίες γιὰ νὰ ἱεουργοῦν στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα. *Αὐτήκοος μάρτυς μ' ἐβεβαίωσεν, ἔγραφε ὁ πρόξενος, ὅτι λειτουργοῦντος τοῦ ἀρχιερέως ἐν τῷ ναῶ, παῖδες ἔψαλλον βλαχιστὶ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ὠδὴν καὶ ἄλλα τροπάρια.* Ὁ πρόξενος ζητοῦσε τὴν ἄμεση ἀπομάκρυνση τοῦ Γεννάδιου ἀπὸ τὰ Γρεβενά, αἴτημα στὸ ὁποῖο συμφώνησε καὶ

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 5137/19-6-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου (σχέδιο), ΑΥΕ, 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

2. Τὸ ἔγγραφο κοινοποιήθηκε καὶ στὴν Πρεσβεία ΚΠόλεως γιὰ ν' ἀνακοινωθεῖ στὸν Πατριάρχη, στὸν ὁποῖο θὰ ὑποβαλόταν ἡ παράκληση νὰ συστήσει στίς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές τῶν ἐπαρχιῶν (στίς ὁποῖες ἀπευθυνόταν καὶ τὸ ἔγγραφο) νὰ συντρέξουν τὴν προσπάθεια.

3. Μὲ τὸ ἔγγραφο ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἵδρυση σχολείων στὰ χωριὰ ποὺ ἀνάφερε ἡ ρουμανικὴ ἐφημερίδα καὶ ἐκφράζονται φόβοι γιὰ τὴ σύσταση καὶ νέων σ' ἄλλα χωριὰ.

4. Βλ. τὸ ὁ.π., ἀπόσπασμα τῆς ἐκθεσης τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων συνημμένο στὸ ὑπ' ἀριθμ. 7553/30-8-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου.

5. Βλ. τὴ μὲ ἡμερομηνία 18-8-1872 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

6. Βλ. τὸ ὁ.π. ἀπόσπασμα τῆς ἐκθεσῆς του.

7. Ὁ Γεννάδιος εἶχε παρασημοφορηθεῖ ἀπὸ τὸν Κούζα στὸ παρελθὸν καὶ εἶχε δεχτεῖ ἀπ' αὐτὸν 500 φλωριά, ἔγραφε ὁ πρόξενος.

τὸ ὑπουργεῖο¹.

Τὸ τέλος τοῦ Ἀβέρκιου δὲν ἦταν ἀντάξιο τῆς δράσης του ὡς πρώτου «ἀποστόλου» τῆς προπαγάνδας. Ἀνακαλύφθηκαν καταχρήσεις στὴ διαχείριση τῶν χρημάτων ποὺ τοῦ εἶχαν διαθέσει γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ οἰκοτροφείου στὸ Βουκουρέστι. Αὐτὸ πιθανὸν νὰ ἔγινε τὸ 1870, χρονιὰ ποὺ διαλύθηκε τὸ Ἰνστιτούτο², πιθανὸν ὅμως κι ἀργότερα, κατὰ τὸ 1873, ὅταν, ὅπως σημειώνει ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ, ὁ στρατηγὸς Tell ὡς κυβερνητικὸ στέλεχος ἀνακάλυψε τὶς καταχρήσεις του καὶ τὸν ἔδιωξε³. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ μιλάει ἀκόμη καὶ γιὰ διάλυση τοῦ Κολλεγίου Βουκουρεστίου, σχολεῖο ποὺ πρέπει νὰ ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο. Αὐτὸ προκύπτει κι ἀπὸ ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου⁴, στὴν ὁποία γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἴδρυση, τὸ 1873, στὴν πόλη *Μακεδονικῆς σχολῆς*⁵, στὴν ὁποία φοιτοῦσαν παιδιὰ Κουτσοβλάχων. Ὑποστηρίζεται ὅτι τὴ σχολὴ κατόρθωσε δι' ἐπιτηδειοτάτης ἐνεργείας νὰ διαλύσει τὸ Γενικὸ προξενεῖο, πρέπει ὅμως νὰ συνηγόρησαν στὴ διάλυσή της καὶ οἱ καταχρήσεις ποὺ ἀνακαλύφθηκαν.

Τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του ὁ Ἀβέρκιος τὶς πέρασε στὴ μονὴ Γριζάνου, ὅπου καὶ ἐξεμέτρησεν ὁ ἀδελφοκτόνος τὸ ζῆν⁶. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸ πότε πέθανε, ἴσως τὸ 1874 ἢ τὸ 1875. Ἔτσι κι ἄλλιῶς ὁ κύκλος τῶν δραστηριοτήτων του εἶχε κλείσει.

δ. Ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβέρκιου θὰ ἦταν δυνατὸν ν' ἀποτελέσει ἀνασταλτικὸ παράγοντα στὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς κίνησης. Ὑπῆρχε ὅμως διάδοχη κατάσταση, ποὺ βρῆκε τὴν ἰδεατὴ ἐκπροσώπησή της στὸ πρόσωπο τοῦ Μαργαρίτη. Ὁ Μαργαρίτης δὲν ἀποτελεῖ ἀναιτιολόγητη ἐμφάνιση στὸ χῶρο ὅπου ἔδρασε, ἀλλὰ τὴ φυσικὴ συνέπεια τῆς δημιουργημένης ἀτμόσφαιρας καὶ τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν. Ἡ δράση τοῦ Ἀβέρκιου, οἱ

1. Βλ. τὸ ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 7553/30-8-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν πρεσβεία ΚΠόλεως γιὰ νὰ ἐνεργήσει δραστήρια μετὰ τῶν ἀναγκαίων προφυλάξεων στὸν Πατριάρχη, ἵνα ὁ ἐκ Γρεβενῶν ἀναφαινόμενος κίνδυνος ἀποσοβηθῇ ὅσον τάχιστον, ἵνα μήποτε καὶ διὰ τοῦτο βραδεῖα ἐπέλθῃ μεταμέλεια.

2. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 41.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἀναφορὰ τοῦ ἀγιοταφίτη ἀρχιμανδρίτη Γ. Δροσινᾶ.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 148 ἐμπ./9-2-1876 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1876, 78/1 Ἐθνογραφικὸς χάρτης Stanford-Ἐθνογραφικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα.

5. Ἡ ἴδρυση ἔγινε μὲ προτροπὴ τοῦ Ἀβέρκιου.

6. Βλ. τὴν ὁ.π. ἀναφορὰ τοῦ Δροσινᾶ.

ἐπαφές του μ' αὐτόν, ἡ μύησή του στὰ κείμενα ποὺ ἀποτελέσαν τὴν προδρομικὴ φάση τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος*, ἔστρεψαν τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τὸ Βουκουρέστι καὶ τὴν ἔφεσή του νὰ συνδεθεῖ μὲ τὶς ζυμώσεις ποὺ συντελοῦνταν. Ἔτσι, παράλληλα μὲ τὶς προσηλυτιστικὲς ἐνέργειες τοῦ Ἀβέρκιου (μιὰ συνεργασία μαζί του πρέπει νὰ ὑποτεθεῖ), ἄρχισε κι ὁ Μαργαρίτης τὴ δική του δραστηριότητα.

Λέγεται ὅτι τὴν ἡγεσία τοῦ τὴν ἐξασφάλισαν οἱ πολλές του ἱκανότητες. Ἀναμφίβολα αὐτὲς ὑπῆρχαν καὶ στάθηκαν οἱ βασικὲς δυνάμεις ποὺ τὸν ὤθησαν στὴν κορυφή. Ἐξίσου ὁμως ὠφέλιμες φάνηκαν κι ὀρισμένες ἄλλες ιδιότητες, ποὺ δὲ μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν στὸν κατάλογο τῶν προτερημάτων του, ἀλλὰ ἦταν χρήσιμες γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουν τὴν ἄνοδο στὸ χῶρο μιᾶς διαφθαρμένης διοίκησης, ὅπως ἦταν ἡ τουρκικὴ. Ἡ φιλοχρηματία, ἡ ἀδίστακτη σπατάλη τοῦ χρήματος καὶ ἕνας ἰδιότυπος ἀρριβισμὸς, συνδυασμὸς τυχοδιωκτικῶν τάσεων καὶ ἱκανοτήτων, ἀποτελοῦσαν ἀποτελεσματικὰ ὄπλα γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις του. Ἦταν, τέλος, καὶ τὰ γεγονότα ποὺ ἀπαιτοῦσαν τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἡγετικῆς προσωπικότητας, ἱκανῆς νὰ τονώσει καὶ νὰ ὀργανώσει σὲ βάθος καὶ ἔκταση μιὰ κίνηση ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ ρομαντικὲς θέσεις, γιὰ νὰ καταλήξει σὲ πολιτικὸ παιγνίδι, ἄτεχνα κρυμμένο πίσω ἀπὸ προπετάσματα ἐθνικῶν ὀραματισμῶν.

Ἡ Ρουμανία, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν τὸ 1859, παρὰ τὸ ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ὑποτελής ὡς τὸ Βερολίνο Συνέδριο, ἀπόκτησε ἐθνικὴ φυσιογνωμία. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἐξωτερικῆς πολιτικῆς συμπεριφερόταν ὡς ἀνεξάρτητο κράτος¹. Ὡς νεοσύστατο κράτος, ποὺ οἱ ἐθνικὲς του βλέψεις δὲν εἶχαν ὀλοκληρωθεῖ, ἦταν φυσικὸ ν' ἀντιδράει στοὺς ἐρεθισμοὺς ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῶν ἀλυτρώτων. Ἀλλὰ οἱ Ρουμάνοι ἀλύτρωτοι βρίσκονταν κοντά, πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά του καὶ κατὰ κύριο λόγο στὴν Τρανσυλβανία, ποὺ ἀνήκε στὴν Αὐστροουγγαρία. Προστριβὲς μὲ τὸν ἰσχυρὸ γείτονα ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητοῦσε συμπαράσταση γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὴ Ρωσία, ἡ ὁποία κατεῖχε ρουμανικὰ ἐδάφη στὴ Βεσσαραβία. Ἴσως ἀπέβαιναν καταστροφικὲς. Τὴν ἴδια ἐποχὴ παίρνουν ὀργανωτικὴ μορφή οἱ ρομαντισμοὶ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν συγγραφέων ποὺ ἀνακάλυπταν ὡς ὁμαίμονες ἀδελφούς, τοὺς Κουτσόβλαχους, πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ρουμανίας καὶ κυρίως στὴ Μακεδονία, Θεσσαλία καὶ Ἠπειρο². Τὴ θέση αὐτὴ τῆς Ρουμανίας ἐκμεταλλεύτηκε ἡ Αὐστροουγγαρία γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ δικά της συμφέροντα. Πρὶν ἀκό-

1. Βλ. *Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου*, *Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί*, ὁ.π., σ. 254.

2. Βλ. ἄρθρο «Ἡ ρουμανικὴ οὐτοπία», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον*, ἔκδ. Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, ἔτος β' (1909), σ. 34.

μη ἀπὸ τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀπ' αὐτό, ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων καὶ ὑπέθαλψε τὶς προθέσεις τους γιὰ τοὺς Κουτσοβλάχους, πρὸς ἀποφυγὴ ἐνοχλήσεων ἀπὸ τὴ δημιουργία ἀλυτρωτικοῦ ζητήματος¹. Τὴν πολιτικὴ τῆς ἦταν φυσικὸ νὰ ἐπενδύσει καὶ μὲ τὴν ἐπίδειξη ἀνάλογου ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Αὐτὸ σήμαινε ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐνίσχυση τῶν ὀργάνων τῆς ἐκ μέρους τῶν διπλωματικῶν ἐκπροσώπων τῆς, προξενείων καὶ πρεσβειῶν. Ἡ ἄποψη ποὺ ἀναφέρεται σὲ προσπάθειες, γιὰ ν' ἀπεμπλακεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Αὐстроουγγαρίας ἀπὸ τὶς πολιτικὲς προεκτάσεις δὲν εἶναι πειστικὴ².

Ἀπὸ τὴ μελέτη πλήθους ἐγγράφων τῶν ἑλληνικῶν ἀρχείων, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴν παρεχόμενη συμπαράσταση τῆς Μοναρχίας στὶς προσηλυτιστικὲς ἐνέργειες τῶν Ρουμάνων, ἀποδεικνύεται κάτι ποὺ ἀποτελοῦσε βασικὸ ἄξονα τῆς πολιτικῆς τῆς χώρας αὐτῆς ἀπέναντι στὴ Ρουμανία. Τὸ κριτήριό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε διαισθανθεῖ τὴν ἀνάμιξη τῆς Αὐстроουγγαρίας στὸ πολιτικὸ παιγνίδι ποὺ παιζόταν στοὺς χώρους τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων καὶ δὲν παρέλειπε εὐκαιρία νὰ τὸ καταδικάζει. Τὸ κοινὸ αἶσθημα δὲ λάθεψε καὶ γιὰ τὴν ἀνθελληνικὴ στάση ποὺ κρατοῦσε ἡ Αὐστοροουγγαρία στὸ θέμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν τῆς Ἡπείρου (Βόρειας καὶ Νότιας) πρὶν καὶ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους.

Ἡ ἐκδήλωση ἐνδιαφέροντος γιὰ ἀλύτρωτους ἀδελφούς σὲ τόσο μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ σύνορα, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν Κουτσοβλάχων, ἀπαιτοῦσε: 1) μεγάλες προσπάθειες, 2) ἄφθονα ὑλικά μέσα καὶ 3) ὑπαρξὴ ἱκανῶν στελεχῶν καὶ προπαντὸς ἠγετικῆς προσωπικότητας, ἢ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ συντονίσαι τὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας, ποὺ γίνονταν ὄλο καὶ περισσότερο δύσκολες, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης διασπορᾶς τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν μέσα στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβέρκιου, ὅστις ἦν ὁ ἐνεργὸς ἀπόστολος τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ κομιτάτου, ἐπέφερε χαλάρωση στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας³, δὲν τὶς ἀνέκοψε ὁμως. Ὁ διάδοχος ἦταν ἔτοιμος ν' ἀναλάβει τὴ συνέχιση καὶ ἐπαύξηση αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων. Ἔτσι, ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης, γέννημα τῶν καιρῶν, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ ἑλληνοδάσκαλος, ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ ἔχει γνώμη πάνω στὴ βαλκανικὴ καὶ ἐξωβαλκανικὴ πολιτικὴ τῆς

1. Βλ. Νικολάου Β. Βλάχου, *Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος*, ὁ.π., σ. 191 κ.ἑξ.

2. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 44 κ.ἑξ.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 942/19-7-1876 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ρωμανία, *ΑΥΕ*, 1876, 99/1 Ἐκθέσεις προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν χωρῶν των.

Ρουμανίας. Πρόβαλε τὸ ὄραμα μιᾶς μεγάλης Ρουμανίας ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ Δούναβη καὶ ἔφτανε ὡς τὶς ἐσχατιές σχεδὸν τῆς Χερσονήσου, κάτι δηλ. ποὺ κατέληξε νὰ γίνει αἶτημα τῆς ρουμανικῆς κοινῆς γνώμης, ἔτσι ὅπως ἀφηνόταν νὰ ζεῖ μ' αὐτὸ τὸ ὄραμα γιὰ ὀλόκληρες δεκαετίες.

Στὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ ὁράματος συνέβαλε πολὺ κι ὁ ρουμανικὸς τύπος. Καθημερινὰ καὶ συστηματικά, μὲ τὶς ὑποκινήσεις τοῦ *Μακεδονο-ρουμανικοῦ κομιτάτου* καὶ τῶν πολιτικῶν δημοσίευε κείμενα ποὺ ὑπονόμευαν τὶς σχέσεις Ἑλλάδας-Ρουμανίας, ἐνῶ ταυτόχρονα μὲ τὸ παραπλανητικὸ περιεχόμενό τους δημιουργοῦσε ἔντονες ἀντιδράσεις στὸν πληθυσμό. Στούς ἴδιους στόχους κατέτειναν καὶ τὰ δημοσιεύματα ξενόφωνων ἐφημερίδων τοῦ Βουκουρεστίου¹, τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὰ δημοσιεύματα καταχωρίζονταν μὲ τὴν καταβολὴ ἀδρῆς ἀμοιβῆς κι ἀναδημοσιεύονταν ὕστερα ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες γιὰ νὰ ὑπάρχει μιὰ ἐπίφραση κύρους. Αὐτὴ ἐξάλλου ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ ν' ἀποδεχτεῖ τὸ κοινὸ τὶς ὑπερβολές, ποὺ διαφορετικὰ δὲ μποροῦσαν νὰ γίνουν εὐκόλα πιστευτές. Οἱ ἑλληνικὲς κυβερνήσεις, ὅταν πείστηκαν γιὰ τὰ πραγματικὰ ἐλατήρια τῆς προπαγάνδας, ἀντέδρασαν ἔντονα στὰ δημοσιεύματα, κυρίως μετὰ τὸ 1870. Οἱ Ἑλληνες διπλωματικοὶ ἐκπρόσωποι στὶς παραστάσεις τους πρὸς τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση ἔπαιρναν πάντα καθησυχαστικὲς διαβεβαιώσεις ὅτι τὸ περιεχόμενον τέτοιων δημοσιευμάτων ἦταν ἀντίθετο μὲ τὶς προθέσεις τῆς πολιτείας, ἢ ὁποῖα ὅμως δὲν κατέβαλε καμιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ κάνει πιστικούς τοὺς ἰσχυρισμούς της². Οἱ παραστάσεις τῶν Ἑλλήνων διπλωματῶν δὲν περιορίζονταν μόνο στὸν κύκλο τῶν ἀρμόδιων στελεχῶν τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ἀλλὰ ἔφταναν ὡς τὸν Ἡγεμόνα. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἀπογοητευτικό. Ὅλοι, ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνα μέχρι τὸν τελευταῖο ὑπεύθυνος, συμφωνοῦσαν, ἄλλοι μὲ περισσότερη κι ἄλλοι μὲ λιγότερη εἰλικρίνεια, ὅτι ἀποτελοῦσε οὐτοπία ἢ δημιουργία θέματος ἐθνικῶν διεκδικήσεων ἀνάμεσα στοὺς κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς τῆς Τουρκίας. Κανένας ὅμως δὲν εἶχε τὴν τόλμη ν' ἀντιταχθεῖ δημόσια ἐναντίον τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας οἱ δημοκόποι καὶ αἱ ἐξημμένοι κεφαλαὶ ἐχαρακτήρισαν ὡς ἐθνικὰς καὶ νὰ ἀποκόψη

1. Τὰ γεγονότα πείθουν ὅτι εἶχαν προσχεδιαστεῖ.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1288/14-9-1871 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου τῆς Ἑλλάδος ἐν Βλαχία πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. 1871, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ ποικίλα - Ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ὁ Γενικὸς πρόξενος διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὸ Ρουμάνο ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴ δημοσίευση ἄρθρου στὴν *Courrier d' Orient* τῆς ΚΠολης, σχετικὸ μὲ τοὺς Βλάχους τῆς Πίνδου, τὸ ὁποῖο εἶχε γραφεῖ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πράκτορος τῆς Ρουμανίας. Τὸ ἐμπρηστικὸ περιεχόμενον τοῦ ἄρθρου σκόπευε στὴ διέγερση ἀντιζηλιῶν καὶ παθῶν ἀνάμεσα στοὺς Κουτσοβλάχους τῆς περιοχῆς καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες, τοὺς ὁποίους καὶ διέβαλε στὶς τουρκικὲς ἀρχές.

τὸ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου παρεχόμενον σιτηρέσιον εἰς τοὺς ἀγύρτας, οἵτινες ἐκμεταλλεύονται τὴν εὐπιστον ἐθνικὴν κενοδοξίαν τῶν ἀπλουστέρων πρὸς ὑποστήριξιν δῆθεν αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως τοῦ πολιτικοῦ τούτου θάρρους οἱ ὑπουργοὶ ἀποδοκιμάζουσι μὲν τὰς περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνεργείας ὡς ἀστόχους καὶ ἐπιβλαβεῖς, ἐπιρρίπτουσιν ὅμως ἅπασαν τὴν ἐξ αὐτῶν εὐθύνην εἰς ἰδιωτικούς συλλόγους, τῶν ὁποίων τὰς πράξεις δὲν δύνανται, λέγουσι, οὔτε νὰ κανονίσωσιν, οὔτε νὰ περιστείλωσι¹.

Οἱ διαπιστώσεις τοῦ Ἑλληνα προξένου δὲν ἀπεῖχαν πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἡ πολιτικοποίηση στὴν ὁποία εἶχε καταλήξει τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα δέσμευε τοὺς παράγοντες πού εἶχαν ἐμπλακεῖ σ' αὐτό. Προπαντὸς τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις καὶ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία πού ὑποχρεωνόταν νὰ ρυθμίζει τὴ στάση τῆς, ὄχι σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὰ ἐπιδιωκόμενα κομματικὰ ὠφέλη.

Ἔτσι κυβέρνησις καὶ ἀντιπολίτευσις παγιδεύτηκαν στὰ συνθήματα πού ἔρριξαν στὶς μάζες, οἱ ὁποῖες τώρα, κατάλληλα ὑποκινούμενες, ζητοῦσαν ἐπιτακτικὰ δράση γιὰ τὴ σωτηρία τῶν «ἀδελφῶν» Κουτσοβλάχων. Οἱ ἀντιδράσεις τῆς κοινῆς γνώμης ἦταν ἀποτέλεσμα προεργασίας καὶ ζυμώσεων συνεχῶν καὶ ἐπίμονων, πίσω ἀπὸ τίς ὁποῖες διαγράφεται ἡ παρουσία τῆς ἡγετικῆς προσωπικότητος. Ἡ προσωπικότητα αὐτὴ δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τοῦ Ἀπόστολου Μαργαρίτη.

Ὅπως ἤδη τονίσαμε, ὁ Μαργαρίτης δὲν ἦταν τυχαία φυσιογνωμία. Ἀπόδειξις ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅσο ὑμνήθηκε ἀπὸ τοὺς φανατικούς ὀπαδούς του, ἄλλο τόσο περιφρονήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπικριτές του, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν Κουτσόβλαχοι.

Τὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα ἄξιζε ἐξίσου τὸν ὕμνο καὶ τὴν κατάκριση. Τὸν ὕμνο, γιὰτὶ μπόρεσε νὰ ἡγηθεῖ μιᾶς κίνησης πού ἐξελίχτηκε σὲ ρυθμιστὴ τῆς πολιτικῆς τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων τὴν κατάκριση, γιὰ τὸ λόγο ὅτι δὲ δίσταζε μπροστὰ σὲ τίποτε, προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσῃ τίς φιλοδοξίες του, ἀκόμη καὶ σὲ ἀπεμπόλιση ἐκείνων, γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπερηφανευόταν ὅτι ἀγωνιζόταν. Ὁ Peyfuss², ἀπηχώντας τὴ γνώμη ὅσων τὸν ὕμνου, τὸν θεωρεῖ ὡς ἰδεολόγο, πού ἀπὸ ἐσωτερικὴ παρόρμησις ρίχτηκε στὸ στίβο τοῦ ἀγῶνα γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν «ἀρωμουνικὴ» ὑπόθεσις, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ διοικητικὰ καὶ διπλωματικὰ νήματα κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ μὲ τὸν καιρὸ στὰ χέρια

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 55/15-1-1872 ἐκθεσὴ τοῦ Γενικοῦ προξενείου τῆς Ἑλλάδος ἐν Βλαχία πρὸς τὸν Δ. Βούλγαρη, πρόεδρο τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ΑΥΕ. 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

2. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 42.

του. Ὁ Νικόλαος Βλάχος τὸν ἀντικρίζει ἀπὸ τὴν ἄλλη σκοπιά, χαρακτηρίζοντάς τον ὡς πολυμήχανο κι ἀνεξάντλητο σὲ πανουργία καὶ ραδιουργία¹. Ὁ συγκερασμὸς καὶ τῶν δυὸ ἀπόψεων μπορεῖ νὰ προσδιορίσει ἀδρὰ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς φυσιογνωμίας του, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸ ὅτι ἡ ἰδεολογία του δὲν εἶχε τὴν ἀντοχή καὶ τὴν ἀγνότητα ποὺ ἀπαιτοῦν τέτοια ἰδανικά.

Γεννημένος στὰ 1839 στὴν Ἀβδέλλα², λέγεται ὅτι σπούδασε στὴ Ζωσιμαία Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων³. Οἱ ὅποιες σπουδὲς καὶ οἱ ἱκανότητες τοῦ ἐξασφάλισαν ἄριστη κατάρτιση, τὴν ὁποία στὴν ἀρχὴ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ μεταδώσει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα στὰ παιδιὰ τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Βλαχοκλεισούρας ἢ Κλεισούρας, στὸ σχολεῖο τῆς ὁποίας διορίστηκε. Λέγεται ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς νέας διδακτικῆς μεθόδου δικῆς του ἔμπνευσης, ποὺ βοήθησε στὴν καλύτερη διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς, μὲ τὸ νὰ μεταφράζεται τὸ κείμενο πρῶτα στὰ κουτσοβλαχικὰ γιὰ νὰ γίνεται εὐκόλα κατανητό, κατέληξε στὴν ἀπόφαση νὰ μετατρέψει τὸ σχολεῖο τῆς Κλεισούρας σὲ ρουμανικό⁴. Αὐτὸ τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, ποὺ πέτυχε νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ χωριό. Μιὰ τέτοια ἄποψη ὅμως δὲ δικαιολογεῖται, ἂν δὲ συνδεθεῖ μὲ γεγονότα, ποὺ ἐδραίωσαν τὴν πεποίθηση στὸ Μαργαρίτη ὅτι μποροῦσε ν' ἀρχίσει ἀγώνα ἐναντίον τοῦ «κατεστημένου» χωρὶς νὰ διατρέχει μεγάλους κινδύνους. Τέτοιες εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γι' αὐτὸν ἦταν ἡ ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργήθηκε στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν Ἀβέρκιο, εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς «δραματισμοὺς» τοῦ νεοφώτιστου. Πρέπει ἐξάλλου νὰ εἶχε διασυνδέσεις μὲ τοὺς κύκλους τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου. Σ' αὐτὸ θὰ τὸν εἶχε βοηθήσει κι ὁ Ἀβέρκιος πρὶν πάει ὁ Μαργαρίτης στὸ Βουκουρέστι, ὅπου ἀπέβαλε πιά τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια, ἀφοῦ ἄρχισε νὰ μισθοδοτεῖται ἀπὸ τὸ 1866 ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο τῆς Ρουμανίας. Χρησιμοποίησε ἐπίσης ρουμανικὸ διαβατήριο, ὡς γεννημένος δῆθεν στὸ Βουκουρέστι, ἐνῶ ταυτόχρονα ζητοῦσε καὶ τὴν προστασία τῶν Αὐστριακῶν, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἦταν κι Αὐστριακὸς ὑπήκοος⁵. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τυχοδιωκτικὴ συμπεριφορὰ, κάτι ποὺ θὰ συνοδεύει τὸν «ἀπόστολο» σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Ἐξάλλου τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐκδήλω-

1. Βλ. Βλάχου, ὁ.π., σ. 197.

2. Ἐρωτηματικὰ γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τίς σπουδὲς του διατυπώνει ὁ Γιώργης Ἐξαρχος. Ἀδελφοὶ Μανάκια, πρωτοπόροι τοῦ κινηματογράφου στὰ Βαλκάνια, καὶ τὸ βλαχικὸν ζήτημα. Ἀθήνα 1991, σ. 12, 146. Τοῦ ἴδιου, Αὐτοὶ εἶναι οἱ Βλάχοι, Ἀθήνα 1994.

3. Βλ. Kebedgy Michel J., Le conflit gréco-roumain, Bruxelles 1905-1906, σ. 29 ὑποσημ. 1 καὶ ἐφημ. Ἡπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 127/4-12-1911. Τὸ ὄνομά του πάντως δὲν καταχωρίζεται στὸν Γενικὸ ἔλεγχο τῆς Σχολῆς.

4. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 43.

5. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 43-44.

σε ὁ αὐστριακὸς ὑποπρόξενος στὸ Μοναστήρι P. Oculi γιὰ τὸν Μαργαρίτη, δὲν ἦταν μόνον ἀτομικὴ ὑπόθεση, ὅπως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἐμφανιστεῖ, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς γενικότερης πολιτικῆς τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἡ πολιτικὴ γύρω ἀπὸ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα* θὰ ἐκδηλωθεῖ ἔντονα στὰ ἐπόμενα χρόνια, ἔστω κι ἂν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ δὲν εἶχε ἀκόμη μορφολογηθεῖ κατὰ τρόπο σαφῆ¹.

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ προσεχτεῖ, γιὰ νὰ διακριθῆ ἡ πολιτικὴ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀπέναντι στὸ *Κουτσοβλαχικὸ* τὴν περίοδο αὐτή, εἶναι καὶ οἱ διασυνδέσεις τοῦ Μαργαρίτη μὲ τὸ τάγμα τῶν Λαζαριστῶν στὸ Μοναστήρι καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸν ἀρχηγό του, τὸν ἀββὰ Favérial. Ὁ Favérial ἐκπροσωποῦσε τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ καὶ οἱ ἐπαφές τῶν δυὸ ἀνδρῶν τοποθετοῦνται γύρω στὰ 1870². Θὰ συνεχιστοῦν οὐσιαστικότερες στὰ ἐπόμενα χρόνια, ὅταν τὸ τάγμα τῶν Λαζαριστῶν ἐνεργοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Αὐστροουγγαρίας³. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1870 διαπιστώνεται ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο καὶ τὴν Πίνδο ὑπὲρ τῶν Κουτσοβλάχων. στάση ποὺ καταγγέλλεται ἀπὸ τὴν Αὐστρία. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος στὰ Γιάννινα G. Chiari σημείωνε, στὸ 1866, ὅτι ὁ Γάλλος συνάδελφός του Crampon, πρὶν μετατεθεῖ στὴν Περσία, διέσχισε τὴν Ἡπειρο καὶ ἔφτασε στὴν Πίνδο⁴. Βασικὸς σκοπὸς ἦταν νὰ πετύχει τὴν αὔξηση τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς ἀνάμεσα στοὺς Βλάχους τῆς περιοχῆς. Τὸ γεγονὸς μαρτυρεῖται κι ἀπὸ ἄλλη αὐστριακὴ πηγὴ, ἡ ὁποία μιλάει γιὰ τὴ διανομὴ τὸ 1865 ρουμανικῶν προκηρύξεων ἀπὸ τὸν Crampon στὰ χωριὰ τῶν Κουτσοβλάχων⁵. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γάλλου προξένου δὲν πρέπει νὰ περιοριστεῖ τοπικά, ἀλλὰ νὰ ἐνταχτεῖ στὶς προθέσεις τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, τῆς ὁποίας οἱ σπουδαιότερες ἐκδηλώσεις ἐπισημαίνονται στὴν περιοχὴ τοῦ βιλαετιοῦ Μοναστηρίου, ὅπου δροῦσαν οἱ Λαζαριστές. Καθόλου ἀπίθανο ὅ

1. Ἄν δοῦμε τὸ πρόβλημα κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε καὶ τὶς ἔντονες παρατηρήσεις ποὺ δέχτηκε ὁ Oculi ἀπὸ τὸν Αὐστριακὸ Γενικὸ πρόξενο Θεσσαλονίκης F. Knapitsch καὶ τὸν πρεσβευτὴ στὴν Πόλη A. Prokesch-Osten γιὰ τὴν ἐπιμονή του νὰ προστατεύει τὸ Μαργαρίτη. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 45. Ἐξάλλου ὁ Μαργαρίτης βρισκόταν ἀκόμη στὰ πρῶτα βήματα τῆς δράσης του.

2. Βλ. *Kebedgy*, *Le conflit gréco-roumain*, ὁ.π., σ. 31.

3. Βλ. ὁ.π., σ. 31.

4. Βλ. ἔκθεση τοῦ Chiari τῆς 29-1-1866 πρὸς τὸν κόμητα Mensdorff Pouilly. *Εὐριπίδου Σούρλα*. Ἡ πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐν Ἠλείρῳ (περίοδος 1840-1870), *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. 16(1941), σ. 43-47.

5. Πρόκειται γιὰ τὴν ἔκθεση τῆς 13-12-1865 τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Μοναστηρίου Oculi, βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 48. Ἐσφαλμένα ὁ *Reyfuss* τοποθετεῖ τὶς κινήσεις τοῦ Crampon στὴν Πίνδο τὸ 1866. Ἡ περιοδεία του ἔγινε στὰ 1865 κι ὅταν ὁ Chiari συνέτασσε στὰ Γιάννινα τὴν ἔκθεσή του τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1866, ἀσφαλῶς ἔκανε λόγο γιὰ γεγονότα τοῦ 1865.

Μαργαρίτης νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἐξασφάλιση καὶ τῆς γαλλικῆς ὑπηκοότητος, ὅπως εἶχε κάνει μὲ τοὺς Αὐστριακοὺς. Ἡ συνεργασία του μὲ τοὺς Λαζαριστὲς στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅταν αὐτοὶ εἶχαν ἀποδεχτεῖ τὴν προστασία τῆς Αὐστροουγγαρίας, δημιούργησε σοβαρὰ προβλήματα στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Μακεδονίας. Ὁ Μαργαρίτης καὶ οἱ Λαζαριστὲς συκοφαντοῦσαν ἐξέχοντες Ἕλληνες τῆς περιοχῆς στοὺς Τούρκους, ὅτι δηλαδὴ ἐργάζονταν ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ συλλαμβάνονται, καταδικάζονται καὶ φυλακίζονται πολλοί, κυρίως κατὰ τὰ ἔτη 1880 καὶ 1885¹. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ διατύπωσε τὴν κατηγορία ὅτι συνεργοὶ στὶς δραστηριότητες τοῦ Μαργαρίτη ἦταν πολλοὶ πρόξενοι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ κυρίως τῆς Αὐστρίας. Στὴν πολιτικὴ τῆς τελευταίας διέβλεπαν προθέσεις γιὰ ὀλοσχερὴ ἐξαφάνιση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Χερσόνησο τοῦ Αἴμου². Οἱ ὑπερβολὲς τῶν αἰτιάσεων, ἀποτέλεσμα συναισθηματικῶν ἐκρήξεων, δὲν ἀποδυναμώνουν τὴν ἀλήθεια ποὺ κρύβεται σ' αὐτές, τῆς ἐνεργητικῆς δηλ. ἀνάμιξης τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς προκλητικῆς πολλῆς φορὲς ὑποστήριξης τοῦ Μαργαρίτη. Ὅπως ὀρθὰ διαπιστώνεται, ὁ τελευταῖος διέβλεπε στὴ συμπαράσταση τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Καθολικῶν τὴν ἀνάπτυξη τῆς «ἀρωμουνικῆς» κίνησης, σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις του³.

Στοιχεῖα γιὰ τὶς πρῶτες δραστηριότητες τοῦ Μαργαρίτη καὶ τὶς διασυνδέσεις του βρίσκουμε στὴν ἐκτενέστατη ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας τὸ 1887⁴. Διαμήνυε ὁ πρόξενος: Ὁ δὲ Ἀπόστολος Μαργαρίτης, ὁ διευθύνων ἤδη τὴν Ρουμουνικὴν προπαγάνδαν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ, μέχρι τοῦ ἔτους 1860 διετέλει ὡς δημοδιδάσκαλος Ἕλληνα ἐν Κλεισούρα... ἐκεῖθεν δὲ ἐστάλη εἰς Βλαχίαν, ὡς πληρεξούσιος ἐπίτροπος κατοίκου τινὸς τῆς κωμοπόλεως ταύτης, ἵνα διεξαγάγῃ δίκην τινὰ περὶ κληρονομίας, χάριν τῆς ὁποίας καὶ διέμεινε εἰς Βλαχίαν 2 ἔτη, ἔνθα κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἐσχετίσθη διὰ τοῦ ρηθέντος Ἀβερκίου πρὸς τοὺς προπαγανδιστάς. Τῷ δὲ ἔτει 1862, ἐπανῆλθεν ἐκ Ρουμουνίας ὅπως βολιδοσκοπήσῃ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων τῶν βλαχοφώνων χωρίων καὶ προσελκύσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν Ρουμουνισμόν, ὅποτε καὶ προσέλαβε καὶ οὗτος 5 νέους τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέστειλεν εἰς Βλαχίαν· αὐτὸς δὲ παρέμεινε εἰς Κλεισούραν ἐπαγγελλλόμενος τὸν Ρουμουνοδιδάσκαλον. Τὸ ἔτος 1865

1. Βλ. Θεοδώρου Κώτσιου, Οἱ Ἑλληνόβλαχοι ἢ Κουτσόβλαχοι, Ἑλληνισμός, ἔτος IB (1909), σ. 488.

2. Βλ. Καζάζη, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, Ἑλληνισμός, ὁ.π., σ. 471, ὅπου καὶ περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὴν συνεργασία Μαργαρίτη-Λαζαριστῶν.

3. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 45.

4. Βλ. τὴν ὁ.π. ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἔκθεση.

ἐνήργησε καὶ προσέλαβε ἐκ Περιβολίου 3 νέους, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Δημήτριος Τέγου, ὅστις ἐπανελθὼν ἐκ Ρουμουνίας τὸ ἔτος 1869 προεχειρίσθη εἰς ἱερέα ὑπὸ τοῦ πρώην Μητροπολίτου Γρεβενῶν Γενναδίου, ἀρχιερατεύσας ἀπὸ τὸ ἔτος 1864 μέχρι τοῦ 1873... Ἐλθὼν ἐκ Κλεισούρας ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης κατὰ τὸ 1869 πρὸς ἐπιθεώρησιν δῆθεν τῶν σχολείων, κατώρθωσε νὰ διαφθείρῃ εἰς ἄκρον τὸν ἀρχιερέα Γεννάδιον, δι' ἀμοιβῆς 5000 φλορίων καὶ οὕτω ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς περιοδείαν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν του πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Ρουμουνισμοῦ. ὅπερ καὶ ἐγένετο. Κατόπιν πάλιν εἰς ἀμοιβὴν τῶν κόπων τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὸν Ρουμανισμόν, τῷ ἀπεστάλη καὶ ἀδαμαντοκόλλητος ταμβακοθήκη, ἣν κατέσχε τὸ Πατριαρχεῖον, ὡς καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν του. Εἶτα δὲ μεγάλης ἀξίας Σταυρὸν τοῦ στήθους, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος μεγαλαυχῶν διὰ τὰς ἐθνικὰς προδοσίας του ἐφόρει καθ' ἀπάσας τὰς ἐπισήμους ἑορτάς, καὶ τὸν ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατόν του ἀπέστειλον εἰς τὰ Πατριαρχεῖα. Συνεννοηθεῖς μετὰ τοῦ ῥηθέντος Ἀρχιερέως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1870 ὁ ῥηθεὶς Ἀπ. Μαργαρίτης, ἵνα εἰσαγάγῃ καὶ εἰς τὰ ἐν Γρεβενοῖς ἑλληνικὰ σχολεῖα ὡς ὑποχρεωτικὴν τὴν Ρουμανικὴν γλῶσσαν, συνεφωνήθη ὡς διδάσκαλος τῆς Γαλλικῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Ρουμανικῆς, καθήμενος καὶ τρεφόμενος ἐν τῇ Μητροπόλει. τὸν ὁποῖον οἱ τότε διδάσκαλοι δὲν παρεδέχθησαν καὶ ἀπέβαλον τῆς σχολῆς, καὶ οὕτω μετὰ τρίμηνον διαμονὴν ἐν τῇ Μητροπόλει, ὁ Ἀπ. Μαργαρίτης ἀνεχώρησεν εἰς Κλεισούραν.

Ἡ μετάβασις τοῦ Μαργαρίτη εἰς Βουκουρέστι τὸ 1865 καὶ ἡ προσωπικὴ του ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἰθύνοντες τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δραστηριοποιηθῆ ὁ σύλλογος. Οἱ μέχρι τότε ἐνέργειές του ἦσαν ὑποτονικές. Παράλληλα πείστηκαν τὰ μέλη του ν' ἀναθέσουν εἰς Μαργαρίτη τὴν ἡγεσίαν τῆς προπαγάνδας εἰς τὴν Τουρκίαν, γεγονός ποὺ ἀποτέλεσε πρώτης γραμμῆς ἐπιτυχία¹. Ὁ διορισμὸς τοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα ἐλιγμῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν χρημάτων καὶ ἀνεσης κινήσεων, τόσο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Τουρκίας ὅσο καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Τὸ 1866 (εἰς τὴν πραγματικότητα 1867), ὕστερα ἀπὸ νέας ἐπαφάς τοῦ Μαργαρίτη εἰς Βουκουρέστι, λειτούργησε, ὅπως ἀναφέρθηκε τὸ πρῶτον σχολεῖον εἰς τὴν Ἀβδέλλα². Θ' ἀκολουθήσει, εἰς τὰ ἐπόμενα χρόνια, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Μαργαρίτη ἢ κάποτε καὶ χωρὶς αὐτήν, ἡ ἰδρυσις σχολείων εἰς Βλαχοκλεισούραν (1868), Ἀχρίδα

1. Βλ. Καζάζη, ὁ.π., σ. 469.

2. Τὸ πρῶτον ρουμανικὸν σχολεῖον εἰς τὴν Τουρκίαν ἰδρύθη τὸ 1864 εἰς τὸν Τύρνοβο Μοναστηρίου ἀπὸ τὸν ἐγγράμματον ῥάφτη D. Atanasescu, μὲ χρήματα τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως. Τὸ δεύτερον ὁργανώθη εἰς τὴν Γκόπεσι (Γόπιστα) τῆς ἰδίας περιοχῆς τὸ 1865-1866 ἀπὸ τὸν Δ. Κοσμέσκου. Βλ. ἐφημ. *L'Indépendance Roumaine*, ὁ.π. Τὸ σχολεῖον εἰς τὴν Ἀβδέλλα ἦταν τὸ τρίτον ρουμανικόν, τὸ πρῶτον εἰς τὴν σειράν αὐτῶν ποὺ ἰδρυσε ὁ Μαργαρίτης.

(1867/1868), Καλύβια Βέρροιας (1870), Κρούσοβο (1869/1870)¹, Νιάουστα (1875)². Οἱ Ρουμάνοι πάντως δὲ θεώρησαν ἱκανοποιητικὸ τὸ ρυθμὸ τῆς ἀνάπτυξης τῶν σχολείων κι αὐτὸ τὸ δικαιολογοῦσαν μὲ τὶς πολλὰ δυσκολίες ποὺ συναντοῦσαν οἱ προπαγανδιστὲς τὸν πρῶτο καιρὸ ἀλλὰ καὶ στὴν ἔλλειψη χρημάτων. Τὸ τελευταῖο τὸ ἀπέδιδαν στὴν ἀπροθυμία τῶν πλούσιων Κουτσοβλάχων, τοὺς ὁποίους θεωροῦσαν ὅλους ἐξελληνισμένους, νὰ συνεισφέρουν καὶ στὴ μικρὴ ἀπήχηση ποὺ εἶχε στὴ Ρουμανία ὁ *Μακεδονορουμανικὸς σύλλογος*³. Ἀπὸ τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ρουμανικῆς πλευρᾶς, διατέθηκαν γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ συντήρηση σχολείων στὴν Τουρκία, κατὰ τὸ 1864-1878, 155.000 λεί⁴. Παρόλο ποὺ τὸ ποσὸ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει δαπάνες μόνο γιὰ τὰ σχολεῖα, πρέπει νὰ θεωρεῖται μικρὸ. Πάντως κι ἀπὸ Ἑλληνας παρατηρεῖται ὅτι οἱ δαπάνες τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὰ πρῶτα χρόνια τῆς προπαγάνδας ἦταν περιορισμένες. Τὸ 1870 οἱ ἐπιχορηγήσεις ἔφτασαν συνολικὰ στὶς 140.000 λεί. Στὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ πολλαπλασιαστοῦν κατὰ τρόπο ἐντυπωσιακὸ, γιὰ νὰ φτάσουν στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα τὸ 1.000.000 περίπου⁵. Ὑπερβολικὰ εἶναι τὰ γραφόμενα ὅτι ὁ Μαργαρίτης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δραστηριότητάς του εἶχε στὴ διάθεσή του 250.000-300.000 φρ. τὸ χρόνο γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων⁶.

Κατὰ τὴν πρώτη ἐποχὴ τῆς δράσης τοῦ Μαργαρίτη ἰδρύθηκαν κι ὀρισμένα θερινὰ σχολεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τοῦ Περιβολιοῦ τὸ 1870⁷. Οἱ Ρουμάνοι δὲ συμφωνοῦν σ' αὐτό, ὀρισμένοι μεταθέτουν τὴν ἴδρυση στὰ 1877. Σύγχυση ὑπάρχει καὶ στὴν ἐλληνικὴ πλευρᾶ, ἡ ὁποία, στηριγμένη στὶς πληροφορίες τῶν προξένων τῆς, δίνει ἀντιφατικὰ στοιχεῖα. Ἔτσι, τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἔχοντας ὑπόψη τὶς ἐκθέσεις τοῦ γενικοῦ προξένου στὸ Βουκουρέστι καὶ τὰ δημοσιεύματα τῶν ρουμανικῶν ἐφημερίδων⁸, ἀποδέχεται τὴν ὑπαρξὴ ρουμανικῶν σχολείων τὸ 1872 στὴν Ἀβδέλλα, Σμίξη καὶ Περιβόλι⁹. Τὸ προξενεῖο, ὁμως, Ἰωαννίνων ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξή

1. Ἡ πρώτη χρονολογία σημειώνεται ἀπὸ τὸν *Peufuss* ὁ.π., σ. 46.

2. Βλ. ἐφημ. *L' Indépendance Roumaine*, ὁ.π.

3. Βλ. *L' Indépendance Roumaine*, ὁ.π.

4. Βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 47.

5. Βλ. *Jeanne Z. Stephanopoli*, Trente deux ans de propagande Roumaine en Macédoine - Les Koutzovalaques et l' Hellénisme, Athènes 1903, σ. 8.

6. Βλ. *Κώτσιου*, ὁ.π., σ. 488.

7. Βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 47.

8. Βλ. τὴν ὁ.π. 839/1-6-1872 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου τῆς Ἑλλάδος ἐν Ρωμανία.

9. Περιοριζόμαστε πάντα στὸ χῶρο τῆς ἔρευνας. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 5137/19-6-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργεῖου πρὸς τὰ προξενεῖα Θεσ/νίκης, Βιτωλίων, Λαρίσης, Ἰωαννίνων καὶ τὴν Πρεσβεία ΚΠόλεως, *ΑΥΕ*, 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

τους¹. Ἄν καὶ μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου στὸ Περιβόλι τὸ 1877 συμφωνεῖ καὶ δημοσίευμα ἑλληνικῆς ἑφημερίδας², ἡ ἄποψη ὅτι αὐτὸ ἔγινε προγενέστερα καὶ πιθανὸν τὸ 1870 δὲν εἶναι ἀβάσιμη. Ὅταν κατὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχῇ, τὸ 1872, ὁ ρουμουνισμὸς ἐπειράθη νὰ στήσῃ νέαν ἔδραν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ Ζαγορίῳ³, πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι ὁ Μαργαρίτης, βοηθούμενος ἀπὸ τὸν Ἀβέρκιο καὶ προτοῦ φτάσει στὴ μακρινὴ Λάιστα, θὰ ἐνδιαφερόταν πρῶτα γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων στὸ Περιβόλι καὶ τὴ Σμίξη, χωριὰ κοντινὰ πρὸς τὴν Ἀβδέλλα⁴. Πρῶτος δάσκαλος τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου στὸ Περιβόλι φέρεται ὁ Κουτσόβλαχος Γ. Περδίκης ποὺ εἶχε σπουδάσει στὸ Βουκουρέστι καὶ συγκαταλέγονταν σ' ἐκείνους ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ διδασκαλία λίγων παιδιῶν κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἀβέρκιου.

Τὴν ἴδια ἐποχῇ, προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς προπαγάνδας καὶ τὴν ἴδρυση σχολείων ἔγιναν καὶ στὴ Θεσσαλία καὶ ἰδιαίτερα στὰ Τρίκαλα, Καλαμπάκα, Καρδίτσα, τὴν ἐπαρχία Γαρδικιοῦ καὶ ἄλλα χωριὰ, ὅπου κατοικοῦσαν ἢ παραχειμάζαν Κουτσόβλαχοι. Ἀλλὰ ἡ συνεργασία τοῦ προξενείου Λάρισας καὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων⁵ ματαίωσαν τὶς προσπάθειες τῶν προπαγανδιστῶν⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀβέρκιο καὶ τὸ Μαργαρίτη στὰ κουτσοβλαχικὰ χωριὰ

1. Βλ. τὸ δ.π., ἀπόσπασμα τῆς ἐκθεσης τοῦ Γενικοῦ προξένου Ἰωαννίνων τῆς 18-8-1872, συνημμένο στὸ ὑπ' ἀριθμ. 7553/30-8-1872 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου.

2. Βλ. ἑφημ. Ἡπειρος, ἀρ. φυλλ. 126/27-11-1911.

3. Ἀγοράστηκε οἰκόπεδο στὴ Λάιστα γιὰ νὰ ἰδρυθεῖ ρουμανικὴ σχολή, πράγμα ποὺ ἀποφύχτηκε μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων καὶ μὲ τὶς παραινέσεις ποὺ ἔγιναν πρὸς τοὺς κατοίκους ἐκ μέρους τοῦ προξενείου ἐν πάσῃ ἐπιφυλάξει.

4. Γιὰ τὴν ἀπόπειρα ἴδρυσης σχολείου στὴ Λάιστα βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενίου Ἰωαννίνων τῆς 18-8-1872. Γιὰ τὴ λειτουργία ρουμανικοῦ σχολείου στὰ Καλύβια τῆς Βέρροιας (1870), ποὺ ἡ ἴδρυσή του ἀποδίδεται κυρίως στὸν Ἀβέρκιο. βλ. τὴν δ.π., ἀριθμ. 492/20-7-1872 ἐκθεση τοῦ προξενίου Θεσ/νίκης καὶ τὸ συνημμένο ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ καθηγητῆ Τσικόπουλου. Στὴν ἐκθεση ὑποδεικνύεται νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας στὸ χωριὸ δυὸ γιατροὶ ἀπὸ τὴ Βέρροια, ὁ Ι. Κωνσταντινίδης καὶ ἓνας ἄλλος κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς. Πληροφορίες γιὰ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο ἔδινε καὶ ὁ δάσκαλος Βέρροιας Ἰω. Εὐαγγελίδης. Ἀπὸ τὴν ἐκθεση φαίνεται ὅτι ἦταν ἰδρυμένα καὶ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Ξερολείβαδου καὶ Κλεισούρας, γιὰ τὰ ὁποῖα τὸ προξενεῖο συγκέντρωνε πληροφορίες. Ἄξιο παρατήρησης εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχῇ αὐτὴ ἀκόμη ἐπισημαίνεται συνεργασία ρουμανιζόντων καὶ βουλγαριζόντων στὸν ἀγῶνα τους ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως ἀναφέρεται ἀκόμη στὴν ἐκθεση βασικὸς πράκτορας τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1872 ἦταν ὁ «βουλγαριστῆς» Κ. Δίγκας, καθὼς καὶ ὁ γιὸς του Δ. Δίγκας.

5. Κυρίως μετὰ τοῦ ἀξιολόγου μητροπολίτη Λαρίσης.

6. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 223/29-8-1872 ἐκθεση τοῦ προξενίου Λαρίσης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1872, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

τῆς Πίνδου καὶ τῶν γύρω περιοχῶν κινουῦνταν κι ἄλλου εἴδους προπαγανδιστές. Ἦταν Ρουμάνοι ἢ Κουτσόβλαχοι ἐπιστήμονες ποὺ συγκέντρωναν γλωσσικὸ καὶ λαογραφικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριά. Οἱ Ἕλληνες πρόξενοι διαπίστωναν πάντοτε ἀστοχίες στὶς προπαγανδιστικὲς δραστηριότητες τῶν Ρουμάνων πρακτόρων. Ἀπέδιναν τὴν ἐπιμονή τους νὰ ἐπανέρχονται, παρὰ τὸ ὅτι, ὅπως ἔλεγαν, ἀποπέμπονταν ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριά, στὴν ἀπληστία τους νὰ προσπορίζονται χρήματα ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι. Εἶναι μιὰ πρόχειρη ἐξήγηση ποὺ δημιούργησε στοὺς ἴδιους ἀρκετὲς δυσκολίες στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅταν δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ δικαιολογήσουν γιατί ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα σημείωνε προόδους¹.

Πρὶν συνεχιστεῖ ἡ ἀναφορὰ στὶς δραστηριότητες τοῦ Μαργαρίτη, θὰ προταχθεῖ μιὰ μαρτυρία ἀποκαλυπτικὴ ἄλλων πτυχῶν τοῦ χαρακτῆρα του. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς προπαγάνδας, ἂν ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ τοῦ ἐξασφάλιζε χρηματικὴ ἀμοιβὴ ἐφ' ὄρου ζωῆς. Ἡ πληροφορία δὲν προέρχεται ἀπὸ τὶς προξενικὲς ἀρχές, ὅποτε ἴσως ὑποθέταμε ὅτι πρόκειται γιὰ προβολὴ τῆς δραστηριότητος κάποιου προξένου ποὺ προσδοκοῦσε ἐπαίνοους ἀπὸ τὴν προϊσταμένη του ἀρχή. Ἡ ἀποκάλυψη γίνεται ἀπὸ ἱερωμένο, τὸν ἀγιοταφίτη ἀρχιμανδρίτη Γρηγόριο Δροσινᾶ, στὴν κρίση τοῦ ὁποίου εἶχαν ἐμπιστοσύνη ἐπιφανεῖς Ἕλληνες². Ὁ Δροσινᾶς λέγει ὅτι ὁ Μαργαρίτης, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀβέρκιου, *συννοῖδεν τὸ λάθος του λακτίζων τὸν ἑλληνισμόν, καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενος*, ἔγραψε σ' αὐτὸν μέσω, ἑνὸς ρουμανίζοντα ἱερέα, τοῦ ἐφημέριου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Προφήτη Ἡλία Τυρνάβου Παπαβασιλείου, καταγόμενου ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ συγγενὴ τοῦ Ἀβέρκιου. Ὁ Μαργαρίτης ζήτησε, μέσω αὐτοῦ, ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ νὰ σταματήσῃ τὴ δράση του τὴν ἐξασφάλισι ἰσόβιας χορηγίας 100 ἢ τουλάχιστο 90 χρυσῶν εἰκοσόφραγκων τὸ χρόνο. Δεχόταν ἀκόμη νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς ἑλληνοδιδάσκαλος σὲ σχολεῖο τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Μαργαρίτης ἀπευθύνθηκε στὸν Δρο-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 254/14-11-1871 ἔκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, ΑΥΕ, 1871, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

2. Στὸν Δροσινᾶ εἶχε γράψῃ ὁ Δ. Στεφάνου, μᾶλλον ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ τοῦ ζητοῦσε πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τοῦ Μαργαρίτη στὴ Θεσσαλία. Ὁ Δροσινᾶς ἀπάντησε ὅτι: *τοῦτον προσωπικῶς οὐδέποτε μέχρι σήμερον εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. καθότι ἐρχομένου ἐκείνου εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀνεκάλυπτον διὰ τῶν ὀργάνων μου τὰς ἀγυρτικὰς ἐνεργείας του καὶ ἀνέτρεπον τὰ σχέδια του ὅθεν ἄμα ἐγὼ παρουσιαζόμεν ἐἰς τὰ μέρη τῆς ἐνεργείας του, ἐκεῖνος νύκτωρ ἀνεχώρει ἐκεῖθεν, μ' ἀπέφευγεν ὡς ὁ διάβολος τὸ θυμίαμα*. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐπιστολὴ τῆς 28-3-1889 ἀπὸ τὸν Τύρναβο τοῦ Γ. Δροσινᾶ πρὸς τὸν Δ. Στεφάνου, ΑΥΕ, 1889, Β' Ἀρχεῖον-Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

σινά, γιατί ὁ τελευταῖος εἶχε πολλές σχέσεις μὲ τοὺς συμπατριῶτες του Ἀβδελλιῶτες ποὺ παραχρῆμαζαν στὸν Τύρναβο καὶ περισσότερο μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ δασκάλους τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου.

Ἡ αἴτηση τοῦ Μαργαρίτη ἀνακοινώθηκε στὸ μητροπολίτη Λάρισας Ἰωακείμ¹, ὁ ὁποῖος ὑποσχέθηκε νὰ ἐνεργήσει τὰ δέοντα στὸ Πατριαρχεῖο², ὥστε τὰ αἰτήματα τοῦ Μαργαρίτη νὰ γίνουν ἀποδεκτά. Σὲ λίγο ὁμως ἐκλέχθηκε μητροπολίτης Δέρκων κι ἄλλα θέματα τὸν ἀπασχόλησαν. Στὰ γράμματα τοῦ Δροσινᾶ, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα, δὲ δόθηκε ἀπάντηση. Ὁ Μαργαρίτης διαβουκοληθεῖς ἐν Κλεισούρα ἐπὶ ἐν ἔτος περίπου καὶ μὴ βλέπων τὴν αἴτησίν του πραγματοποιουμένην πῆγε στὸ Βουκουρέστι καὶ προσκολλήθηκε στὸν καθηγητὴ Οὐρέκια.

Δὲ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴ γενικότερη συμπεριφορὰ τοῦ Μαργαρίτη ἢ πρόθεση ποὺ τοῦ καταλογίζει ὁ Δροσινᾶς. Ὅσα ἀναφέρονται γίνονταν σὲ μιὰ περίοδο ὑφേശῆς τῆς δραστηριότητος τοῦ Μακεδονορουμενικοῦ συλλόγου, συνέπεια τῆς ἀποκάλυψης τῶν καταχρήσεων τοῦ Ἀβέρκιου. Ψυχολογικὰ τὸ κλίμα ἦταν ἀκατάλληλο γιὰ νὰ εὐνοηθοῦν τὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη κι αὐτὸ πιθανὸν τὸν ὥθησε νὰ θυσιάσει τὶς φιλοδοξίες του στὴν ἐξασφάλιση ἐνὸς σίγουρου μέλλοντος μὲ οἰκονομικὴ ἄνεση. Ἐξάλλου τέτοιες ἀποστασίες ἢ προθέσεις ἀποστασίας δὲν ἦταν κάτι ξένο γιὰ τοὺς «ἀποστολους» τῆς προπαγάνδας. Ἐνα ἄλλο σημαῖνον στέλεχος τῆς, ὁ Χ. Γοτζαμάνος, ποὺ ἔδρασε πολὺπλευρα στὸ σαντζάκι Βερατίου, ἦταν ἀποφασισμένος τὸ 1903 νὰ ἀποκηρύξει τὴν ὡς τότε δράση του, ἂν τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο τοῦ ἐξασφάλιζε μηνιαία ἰσόβια ἐπιχορήγηση 100 χρυσῶν φράγκων. Σὲ καταφατικὴ περίπτωσι, τόσο αὐτὸς ὅσο κι ἄλλο σημαντικὸ στέλεχος τῆς προπαγάνδας, ὁ δάσκαλος Καρβουνάρας, ἦταν πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὴν Κεντρικὴ ἑλληνικὴ σχολὴ Βερατίου, ἀκόμη καὶ στὸ ἴδιο τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸ προξενεῖο, πράγμα ποὺ δέχτηκε ὁ πρόξενος μὲ ἀρκετὴ ἴσως ἀφέλεια³.

ε. Ἀνοδικὴ πορεία τῆς προπαγάνδας

Ἡ δοκιμασία ποὺ πέρασε ὁ Μαργαρίτης, ὅταν ἀποκαλύφθηκε ἡ αὐστριακὴ ὑπηκοότητα, ποὺ κατεῖχε, καθὼς καὶ οἱ συναισθηματικὲς ἀντιδρά-

1. Πρόκειται γιὰ τὸν μετέπειτα πατριάρχη Ἰωακείμ Κοκκῶδη τὸν Δ', τὸν ἀπὸ Δέρκων (1884-1886), ποὺ διαδέχτηκε στὸ θρόνο τὸν συγγενή του Ἰωακείμ Γ'. Βλ. Γεωργίου Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 57, 613.

2. Στὴν ΚΠολη βρισκόταν ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1874, γιατί εἶχε προσκληθεῖ ὡς συνοδικός.

3. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 179.

σεις ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῶν Ἑλλήνων νὰ δεχτοῦν τὶς προτάσεις του μὲ οἰκονομικὰ ἀνταλλάγματα, ὅχι μόνο δὲ στάθηκαν ἐμπόδια, ἀλλὰ ἔγιναν καὶ κίνητρα γιὰ ἐνεργὸ δράση. Μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν ρουμανικῶν σχολείων, (τὸν κατεῖχε ἀπὸ τὸ 1870), ἄρχισε ν' ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει διασυνδέσεις σ' ὅλη τὴν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας τῆς τουρκικῆς διοίκησης, πράγμα ποὺ πέτυχε¹. Κύριος στόχος του ἦταν στὴν ἀρχὴ ἡ ἴδρυση σχολείων, τὰ ὁποῖα θὰ ὑποβοηθοῦσαν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὸ ἔργο τῆς προπαγάνδας. Τὸ βᾶρος ἔπεσε πρῶτα στὸ διαμέρισμα τῆς Πίνδου καὶ στὴ Μακεδονία. Παράλληλα μὲ τὶς περιοδεῖες του, μαζί μὲ ἄλλους πράκτορες στὴν Ἠπειρο καὶ στὴ Θεσσαλία, προσπαθοῦσε νὰ πετύχει ἓνα ἀποτελεσματικὸ ἀντάξιο τῶν κόπων καὶ τῶν ὑλικῶν μέσων ποὺ διέθετε. Στὴ Θεσσαλία ὁ Μαργαρίτης θέλησε νὰ διαβρώσει τὶς κουτσοβλαχικὲς κοινότητες, καθὼς καὶ τοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου, ποὺ κατέβαιναν ἐκεῖ κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες. Γιὰ νὰ τὸ πετύχει δὲ δίσταζε νὰ χρησιμοποιεῖ ψεύτικες κατηγορίες σὲ βᾶρος ὄσων ἀντιδροῦσαν στὰ σχέδιά του. Προσπαθοῦσε νὰ τοὺς ἐξουδετερώσει μὲσω τῶν Τούρκων, ἔχων συμπαραστάτας καὶ τοὺς Αὐστριακοὺς προξένους².

Ἡ ἀντίδραση στὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη προῆλθε ἀπὸ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν κινητοποίηση ὀλόκληρου σχεδὸν τοῦ ἱερατείου τῶν «Ἑλληνοβλάχων», καθὼς καὶ τῶν κυριότερων «τσελιγκάδων». Παράλληλα, δραστηριοποιήθηκε ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὁ ὁποῖος ἔστειλε ἀρκετοὺς δάσκαλους καὶ δασκάλες στὴ Θεσσαλία καὶ στὴν Πίνδο, καὶ πρῶτα στὴ Σαμαρίνα³. Τὸ ἔργο διέκοψε ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 ποὺ δημιούργησε πολλὰ προβλήματα στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο⁴.

Στὴν Ἠπειρο ἡ κατάσταση ἀντιμετωπίστηκε περισσότερο ἀποτελεσματικὰ καὶ τὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη ἐξουδετερώθηκαν εὐχερέστερα. Βασικὸ ρόλο ἔπαιξε ἡ στάση τῶν κατοίκων τῆς κωμόπολης τοῦ Μετσόβου, τὴν ὁποία οἱ ρουμανίζοντες προόριζαν γιὰ ἔδρα ἐπισκοπῆς. Ἀντέδρασαν ἐπίσης οἱ κωμοπόλεις Συρράκου καὶ Καλαρρυτῶν, ὅπου, μ' ἐξαίρεση λίγες περιπτώσεις, ἡ ἀντίσταση τῶν κατοίκων ἦταν σθεναρὴ. Τὸ ἴδιο παρατηρήθηκε καὶ μὲ τὰ περισσότερα χωριὰ τοῦ Ζαγοριοῦ. Οἱ ἐπίμονες προσπάθειες τοῦ Μαργαρίτη καὶ τὰ ἄφθονα χρηματικὰ μέσα δὲν ἔκαμψαν τὸ φρόνη-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 45.

2. Βλ. ἔκθεση Γρ. Δροσινᾶ, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση.

4. Ἡ ἀνάγκη ἐπαύξεσης τῶν σχολείων στὴ Θεσσαλία κατανοήθηκε κι ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸ 1870 καὶ ὕστερα ἀγωνιζόταν μὲσω τοῦ προξενείου Λάρισας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Βλ. τὴν ὁ.π. ὑπ' ἀριθμ. 199/24-6-1872 ἔκθεση τοῦ προξενείου Λάρισας καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 223/29-8-1872 ἔκθεση τοῦ ἴδιου προξενείου.

μα τῶν κατοίκων. Δημιούργησαν ὅμως μερικά ρήγματα, ἀξιοποίηση τῶν ὁποίων ἔγινε ὕστερα ἀπὸ τὸ Βερολίνειο Συνέδριο, ὅπως φάνηκε καὶ μὲ τὴν ἴδρυση ρουμανικοῦ γυμνασίου στὰ Γιάννινα.

Στὴν Πίνδο ἡ κατάσταση ἦταν δυσκολότερη γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ἐξ αἰτίας τοῦ Μαργαρίτη, ὁ ὁποῖος κινοῦνταν στὰ χωριὰ μὲ μεγαλύτερη ἀνεση, ἔχοντας ὀρμητήριο τὴν Ἀβδέλλα. Τὰ ἰδρυμένα σχολεῖα στὴν Ἀβδέλλα, Σμίξη, ἴσως καὶ στὸ Περιβόλι, τὰ παιδιὰ τῶν Κουτσοβλάχων ποὺ ἐπέστρεφαν ἀπὸ τὶς σπουδές τους στὴ Ρουμανία, τὰ χρηματικὰ μέσα, καθὼς κι ὁ ρουμανικὸς προϋπολογισμὸς ποὺ διέθετε συνεχῶς ὅλο καὶ μεγαλύτερα ποσά, ἀποτελοῦσαν εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προπαγάνδας. Ἀνέλπιστος βοηθὸς τῆς στάθης αὐτῆς τὴν ἐποχὴ, ἠθελημένα ἢ ἀθέλητα, ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Γεννάδιος. Θὰ ἦταν δὲ μεγαλύτεροι οἱ πρόοδοι τῆς προπαγάνδας, ἂν εἶχε ἀλωθεῖ ἡ μεγάλη καὶ γεμάτη ζωὴ κωμόπολη τῆς Σαμαρίνας. Παρὰ τὶς προσπάθειές του, ὁ Μαργαρίτης κατόρθωσε νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του μιὰ μικρὴ μειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς. Ἡ Σαμαρίνα στάθηκε γιὰ τὴν Πίνδο κέντρο ἀντίστασης ποὺ ἐξουδετέρωσε τὶς φιλοδοξίες του, ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε μὲ τὸ Μέτσοβο στὸν κυρίως Ἡπειρωτικὸ χῶρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ
ΩΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
(1878-1881)

α. Οί έπιπτώσεις του πολέμου

Ἡ κήρυξη τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καὶ ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρουμανίας στὸ πλευρὸ τῶν Ρώσων, ἐπέφεραν κάποια διαταραχὴ στὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας, χωρὶς ὅμως νὰ θίξουν τὶς δομές της. Τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων ὀφείλονταν στὴ δυσπιστία τῆς Πύλης ἀπέναντι στοὺς ρουμανίζοντες, ποὺ ὑπηρετοῦσαν τὴν πολιτικὴ μιᾶς χώρας ἐχθρικής πρὸς τὴν Τουρκία, καὶ ὄχι βέβαια στὶς διαβολές τοῦ Πατριαρχείου. Τὸ κλείσιμο ἐξάλλου ἦταν προσωρινό¹.

Οἱ ζυμώσεις ποὺ γίνονταν στοὺς κόλπους τοῦ ἐπιτελικοῦ ὄργανου τῆς προπαγάνδας, τοῦ *Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου* καὶ ἡ ἔντονη δράση της στὸ ἄμεσο μέλλον, ἀποδείχνουν ὅτι δὲν παρουσιάστηκε κάμψη στὶς φιλοδοξίες της. Εὐεργετήθηκε μάλιστα ποικιλότροπα ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς ὄργανο γιὰ νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ ἐθνικὲς ἐπιδιώξεις τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ τὰ κινήματα ποὺ σημειώθηκαν στὴ Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία δημιούργησαν περισσότερα προβλήματα στὴ λειτουργία τῶν ἐλληνικῶν σχολείων παρὰ στὴν πορεία τῆς προπαγάνδας. Ὅταν μάλιστα ἡ Τουρκία ἄρχισε νὰ στρέφεται πρὸς τοὺς ρουμανίζοντες, ἀναγνωρίζοντάς τους, κατὰ κάποιο τρόπο, ἀπὸ τὸ 1878 ὡς ἐθνικὴ μειονότητα², αὐτοὶ ἀποθρασύνθηκαν. Στὴ Θεσσαλία π.χ. ὁ Μαργαρίτης, *τυχῶν στάδιον εὐρὺ ἐνεργείας ἀγωνιζόταν μετ' ἀκαθέκτου*

1. Βλ. *Reyffuss*, δ.π., σ. 51. Ὁ *Reyffuss* σημειώνει ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο διέβαλε τοὺς Ρουμάνους δάσκαλους στὴν Πύλη, ὅτι πληρώνονταν ἀπὸ τοὺς Ρώσους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κλείσουν τὰ σχολεῖα καὶ πολλοὶ δάσκαλοι νὰ φυλακιστοῦν. Χωρὶς ν' ἀποκλείονται περιπτώσεις, ὅπου κατὰ περιοχὲς παρατηρήθηκαν τέτοια φαινόμενα, τὸ συμπέρασμα εἶναι μειωτικὸ γιὰ τὴν ὅλη ἱστορία τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο κατηγορεῖται ὅτι ἔπαιζε ρόλο κοινῆς διαβολῆς. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἀνῆκε στοὺς «ἀπόστολους» τῆς προπαγάνδας καὶ προπαντὸς στὸ Μαργαρίτη.

2. Βλ. *Reyffuss*, δ.π., σ. 52, ὅπου παρατίθενται οἱ ὁδηγίες τοῦ μεγάλου βεζίρη Σαφβέτ πασᾶ πρὸς τοὺς βαλῆδες τῶν βιλαετιῶν Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, σχετικὰ μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς ρουμανίζοντες.

ὄρμῃς καὶ μεγάλης θρασύτητος. Πολλοὶ ἔπесαν θύματα τῶν ραδιουργιῶν του πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ περισσότερο δοκιμάστηκαν οἱ ἱερεῖς, οἱ δάσκαλοι καὶ οἱ πρόκριτοι κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, πολέμιοι τῆς προπαγάνδας¹.

Μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου στὸ Βουκουρέστι ἔγινε ἀναδιοργάνωση τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου (κομιτάτου), μὲ σκοποὺς περισσότερο φιλόδοξους. Στὸ σύλλογο μετέχουν καὶ Ἑλληνας ρουμανίζοντες ἐγκαταστημένοι στὸ Βουκουρέστι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παλιὰ μέλη. Ἡ νέα διοίκηση διακήρυξε ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας, Θράκης, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας ἦταν ρουμανικό. Ἀκόμη, ὅτι ἂν γινόταν προσάρτηση τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας σ' ἄλλο κράτος, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ Ρουμανία, κι ἂν ἡ ἐπιδίωξη δὲ γινόταν κατορθωτή, τότε ἔπρεπε ν' ἀποτελέσουν αὐτόνομο κράτος. Ἡ διοίκηση ἄρχισε ἐπίσης ἔντονη προπαγανδιστικὴ δραστηριότητα μὲ δημοσιεύματα σὲ ξένες καὶ ρουμανικὲς ἐφημερίδες, γιὰ νὰ γνωστοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς της². Ἀνάμεσα στ' ἄλλα τύπωσε καὶ ἔθνογραφικοὺς χάρτες, στοὺς ὁποίους οἱ Ρουμάνοι καὶ οἱ Βούλγαροι μοιράζονταν τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, σὰ νὰ μὴν ὑπῆρχε ἄλλο ἔθνος ποὺ νὰ εἶχε δικαιώματα στὰ ἀλύτρωτα ἐδάφη³. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1879 γίνεται ἀναδιάρθρωση στὸ Σύλλογο, ὃ ὁποῖος μετατράπηκε σὲ νομικὸ πρόσωπο καὶ πῆρε τὴν ὀνομασία *Μακεδονορουμανικὴ Πολιτιστικὴ Ἐταιρεία* (Societatea de Cultura Macedo-Română). Ἀνάμεσα στοὺς σκοποὺς της ἔθεσε καὶ τὴν ἴδρυση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς στὴν Τουρκία, ἡ ὁποία θὰ συνδεόταν μὲ

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Γρ. Δροσινᾶ. Ὁ συνεργάτης του οἰκονόμος Παπαμιχαήλ ὁ Σαμαριναῖος φυλακίστηκε ἀπὸ τὸ στρατοδικεῖο τῆς Λάρισας καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἱερεῖς «Ἑλληνόβλαχοι» καὶ «τσελιγκάδες» ἀνακρίθηκαν. Σὲ δύσκολη θέση βρέθηκε κι ὁ μητροπολίτης Λάρισας Νεόφυτος, ἡ φυγὴ ὁμῶς τοῦ Δροσινᾶ στὴν Ἀθήνα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1881 κάλυψε τοὺς ἄλλους, γιὰ τὸ βᾶρος τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τῶν κληρικῶν ρίχτηκε σ' αὐτόν.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 483/9-5-1877 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον (Κ.Υ.) Πρεσβεία Βουκουρεστίου 1875-1878. Καὶ καθ' ἑαυτὰς μὲν —πρόσθετε ὁ πρόξενος Ραγκαβῆς— αἱ ἐνέργειαι αὗται τοσοῦτον εἰσὶ παράλογοι, ὥστε καταντῶσι περιφρονητέαι, ἀλλὰ μετὰ τοσαύτης διεξάγονται ἐπιμονῆς, ὥστε κίνδυνος ὑπάρχει μὴ ἐπὶ τέλος συντελέσωσι πρὸς διασκότισιν τῆς ἀληθείας. Τὸ συμπέρασμα τοῦ Ραγκαβῆ ἦταν σωστό. Ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ τολμηρὲς φαντασιώσεις καὶ τὸ παράλογο τῶν ἀξιώσεων, ἀποτελοῦσαν τροχοπέδη στὶς ἀποφάσεις τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων γιὰ νὰ πάρουν δραστικότερα μέτρα ἄμυνας.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1614/20-9-1877 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον (Κ.Υ.), Πρεσβεία Βουκουρεστίου 1875-1878. Ὁ χάρτης ἦταν προσαρτημένος στὸ προπαγανδιστικὸ φυλλάδιο «L' élément Latin en Orient, ou les Roumains en Macédoine, Thessalie, Epire, Thrace et Albanie».

τὴν αὐτοκέφαλη ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας¹. Οἱ σκοποὶ τοῦ κέντρου προκάλεσαν σκεπτικισμό καὶ κάποιες ἀντιδράσεις στοὺς συντηρητικοὺς πολιτικούς κύκλους τοῦ Βουκουρεστίου², χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὲς ἐπιπτώσεις στὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας. Δημιούργησαν ἐπίσης ἐρωτηματικὰ στὶς διπλωματικὲς ὑπηρεσίες τῆς Αὐστροουγγαρίας στὸ Βουκουρέστι, ἀπὸ τὸ φόβο μήπως ἡ προπαγάνδα δείξει ἀνάλογο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τοὺς Ρουμάνους τῆς Τρανσυλβανίας. Ἦταν κι αὐτὸ ἓνας λόγος ποὺ ἡ συμπαράσταση τῆς Βιέννης ἔγινε περισσότερο οὐσιαστικὴ τὰ ἐπόμενα χρόνια³.

Τὸ νικηφόρο ἀποτέλεσμα τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου εἶχε ἐπιπτώσεις καὶ στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, ἀφοῦ ἡ Ρουμανία βρισκόταν στὸ πλευρὸ τῆς Ρωσίας. Οἱ πολεμικὲς νίκες ποὺ χάρισαν στὸ ρουμανικὸ ἔθνος τὴν ἀνεξαρτησία του, ἐνίσχυσαν καὶ τὸ μένος τῶν προπαγανδιστῶν, ἔδωσαν νέα τροφή στὰ ὄνειρά τους γιὰ μιὰ μεγάλη Ρουμανία, προορισμένη ἀπὸ τὴ μοίρα νὰ ἐκπολιτίσει τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ καταλάβει τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη⁴. Ἐμπρόσωποι τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ρουμανίας προσπαθοῦσαν νὰ δημιουργήσουν προσβάσεις γιὰ μιὰ συνεργασία ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρουμανία, γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ ὁ σλαβισμός, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τῶν Ρουμάνων, ἀποτελοῦσε κοινὸ κίνδυνο. Ἔθεταν ὅμως ὡς ὄρο τῆς συνεργασίας αὐτῆς τὴν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἰδεῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὰ τουρκοκρατούμενα ἐδάφη, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι, ὡς ἰδιαίτερη ἔθνη, ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθοῦν αὐτοδύναμα καὶ νὰ μὴν ἐξελληνιστοῦν.

1. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π. σ. 54-55. Στὸ 35μελὲς συμβούλιο, ποὺ ἐκλέχτηκε στὶς 30-9-1879, μετεῖχαν ὁ μητροπολίτης Καλλίνικος, πρίγκιπες, πολιτικοί, Ρουμάνοι καὶ ἐκρουμανισθέντες Κουτσόβλαχοι ἐπιστήμονες.

2. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π.

3. Ὁ στόμφος καὶ τὰ μεγάλα λόγια τῶν σκοπεύσεων τῆς Μακεδονορουμανικῆς Ἑταιρείας εἶναι ἀποτυπωμένα καὶ στὸ περιεχόμενο τῆς ἐκκλήσεώς της, στὴν ὁποία ἀναφέρονται ἀνάμεσα στ' ἄλλα: *Πρὸς τὸν τύπον λοιπὸν τὸ πρῶτον ἀποτεϊνόμεθα ὅπως ἐξυπνήση καὶ ἐπισύρη τὴν προσοχὴν τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῆς ἰδρυθείσης Ρουμανικῆς καὶ μεστῆς μέλλοντος Ἑταιρείας, ὅπως σώσωμεν ἐκ τῶν ὀνύχων τῆς ἀμαθείας καὶ ἀπωλείας 2 ἑκατομμύρια ἀδελφῶν ἡμῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως, οἵτινες δακρυροοῦντες ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴν τῆς ἐλευθέρως Ρουμανίας, οὐχὶ δι' ἄλλο ἀλλὰ πρὸς οἰκοδομὴν ἐκκλησιῶν, σχολείων, τύπων βιβλίων εἰς τὴν ἱεράν καὶ ἑναρμόνιον ἡμῶν γλῶσσαν...* Ἄρατε λοιπὸν σεῖς ὄργανα ρουμανικά, τὴν αὐθεντικὴν καὶ εἰσακουομένην ὁμοῦ φωνήν, ἄρατε αὐτὴν καὶ μὴ καταθέτητε τὸν κάλαμον, μέχρις οὔ εἰς πάντα ρουμανικὸν δῆμον πέραν τοῦ Δουνάβεως δὲν ἰδρυθῆ σχολὴ καὶ ἐκκλησία ρουμανική... Βλ. ἐφημ. *Νεολόγος*, ἀριθμ. φύλλ. 3236/20/12-12-1879.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 316/8/10-4-1879 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον (Κ.Υ.), 1875-1878, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Ὁ Ραγκαβῆς πρόσθετε: ...καὶ αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν βαυκαλίζεται ὑπὸ τοιούτων ὀνειρῶν.

Ἡ εὐστοχη ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς διπλωματικῆς ἐκπροσώπησης ἀποκάλυψε τὸ βαθύτερο περιεχόμενο τῶν ρουμανικῶν προθέσεων. Ἡ Ἑλλάδα δόθηκε ἡ ἀπάντηση, ἀντιτίθεται στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, γιατί ἐπιδιώκει ἄλλα ἀπὸ κεῖνα ποὺ διακηρύσσει. Ἦταν, ὅμως, ἔτοιμη νὰ παραχωρήσει στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς ὅλα τὰ προνόμια ποὺ ζητοῦσε ἡ Ρουμανία, ἅτινα σήμερον εἰσὶ ἡ πρόφασις μᾶλλον, ἢ ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῶν διεκδικήσεων αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ρουμανία ἔπρεπε νὰ παραιτηθεῖ, ἀπ' ὁποιαδήποτε ἀξίωσή της πάνω στὴ Μακεδονία καὶ νὰ σταματήσει τὸ ἔργο τῆς προπαγάνδας¹.

Στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο θὰ κινοῦνται καὶ στὸ μέλλον οἱ προθέσεις τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ρουμανίας. Ἐπιφανειακὰ θὰ ζητοῦσε τὴ συνεργασία τῆς Ἑλλάδας γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ ὁ σλαβικὸς κίνδυνος, στὴν οὐσία ὅμως θὰ ἐνίσχυε συνεχῶς τὴν προπαγάνδα.

β. Οἱ δραστηριότητες τοῦ Μαργαρίτη - Ἀντιδράσεις

Τὸν «κίνδυνο» τοῦ ἑξελληνισμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων ἀνέλαβε ν' ἀποτρέψει ὁ Μαργαρίτης. Στὶς ἀρχές τοῦ 1879 ἡ παρουσία του ἐπισημαίνεται στὴν Ἠπειρο. Ἐφοδιασμένος μὲ τὴ βεζιρική διαταγὴ τοῦ Σαβφὲτ πασᾶ² πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχές, νὰ τὸν προστατεύουν καὶ νὰ μὴν τὸν ἐμποδίζουν στὶς ἐνέργειές του, ἄρχισε νὰ περιέρχεται τὰ χωριά. Ὅπουδήποτε συναντοῦσε Κουτσοβλάχους στὴν Ἠπειρο καὶ στὴ Θεσσαλία, φρόντιζε νὰ τοὺς ἀπατήσῃ, γιὰ νὰ ὑπογράψουν ἀναφορὲς ἐναντίον τῆς προσάρτησης τῆς Θεσσαλίας. Οἱ κινήσεις του κρατοῦνταν μυστικὲς καὶ μόνον οἱ ἀρχές γνώριζαν ποῦ βρισκόταν³.

Ἡ ἔνταση τῆς προπαγάνδας ποὺ σημειώθηκε μὲ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ἀνησύχησε τὸ Πατριαρχεῖο. τὸ ὁποῖο ὑποχρεώθηκε νὰ στείλῃ πρὸς τινὰς Ἀρχιερεῖς διὰ τὰ Βλαχόφωνα χωριά ἐγκύκλιο. Τοὺς ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, ἡ ὁποία, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Καθολικὴ διήγειρε σκάνδαλα, ταραχές καὶ φυλετικὲς ἔριδες ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῶν βλαχόφωνων χωριῶν. Τοὺς συνιστοῦσε ἀκόμη ν' ἀντιδρά-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 447/17-5-1879 ἀπόρρητη ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον (Κ.Υ.), 1875-1878, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Στὴν ἔκθεση περιέχεται συνέντευξη τοῦ Γενικοῦ προξένου Κλ. Ραγκαβῆ μὲ τὸ Ρουμάνο ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν ΑΙ. Sturdza, ἀργότερα πρωθυπουργό.

2. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 52.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 10/12-1-1879 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον (Κ.Υ.) Α-Ω Συνεννοήσεις μετ' Ἀλβανῶν - Γενικὰ προξενεῖα ἐν Βελιγραδίῳ καὶ Βιέννῃ - Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλία, Κρήτη, Μακεδονία.

σουν συνετῶς καὶ συντόνως... εἰς πρόληψιν καὶ γενναίαν ἀπόκρουσιν τοῦ φθοροποιοῦ μιάσματος τοῦ φυλετισμοῦ¹. Στὰ τέλη τοῦ 1879 τὸ Πατριαρχεῖο ἔκανε παραστάσεις στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, διαμαρτυρόμενο γιὰ τὶς προπαγανδιστικὲς ἐνέργειες τοῦ Μαργαρίτη στὸ χῶρο τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων. Ἔτσι, πέτυχε νὰ ἐκδοθεῖ διάταγμα πρὸς τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων, σχετικὸ μὲ τὸν περιορισμὸ αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων².

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδρυση σχολείων, ἡ προπαγάνδα ἀγωνιζόταν καὶ γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἰδρυση ρουμανικῶν ἐκκλησιῶν. Κύρια ἐπιδίωξη: ἡ ἀπόσχιση τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως εἶχαν κάνει καὶ οἱ Βούλγαροι³. Κατὰ δημοσιογραφικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1879, εἶχαν ἰδρυθεῖ ρουμανικὰ σχολεῖα εἰς ἐπέκεινα τῶν 15 αἰθουσῶν βλαχικῶν κωμῶν, κλιμακηδὸν τεταγμένων ἐπὶ τῆς χωριζούσης τὴν Ἠπειρον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας Πινδίας σειρᾶς. Οἱ δάσκαλοι τῶν χωριῶν αὐτῶν ἀκολουθοῦσαν τοὺς κατοίκους στὴ Θεσσαλία κατὰ τὶς μετακινήσεις τους τὸ χειμῶνα⁴. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰδρυμένων ρουμανικῶν σχολείων στὶς περιοχὲς αὐτὲς κρίνεται ὑπερβολικὸς, γιὰτὶ συμπεριλαμβανόταν σ' αὐτὸν καὶ ἡ ἰδρυση ὀρισμένων ρουμανικῶν σχολείων ποὺ οὐσιαστικὰ δὲ λειτουργοῦσαν.

Γιὰ νὰ πετύχουν τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὴν ἱεροτελεστία, οἱ προπαγανδιστὲς ζητοῦσαν τὴ βοήθεια ὄλων, ὅσοι πίστευαν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς συμπαρασταθοῦν. Ἔτσι, οἱ ρουμανίζοντες τοῦ Περιβολιοῦ κατόρθωσαν νὰ ἐκμαιεύσουν ἐντολὴ τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν ἵνα ἐγκαινίση ἦν ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ὅπως τελεῖται ἐν αὐτῇ ἡ ἱεροτελεστία ῥωμουνιστί. Ἐπειδὴ, ὅπως ἔλεγαν, ὁ μητροπολίτης ἀρνήθηκε, οἱ ρουμανίζοντες κατέφυγαν στὸ ρωσικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, γιὰ νὰ πετύχουν τὴ συμπαράσταση τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ΚΠόλεως, μέσω τῆς ὁποίας εἶχε ἐκδοθεῖ ἡ πατριαρχικὴ ἐντολή⁵. Ἡ μνεῖα πάντως τῆς ἀπόσπασης τέτοιας ἐντολῆς θὰ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μ' ἐπιφύλαξη.

Ἡ Σαμαρίνα εἶχε γίνῃ ξεχωριστὸς στόχος τῶν προπαγανδιστῶν οἱ κά-

1. Βλ. Ἀρχεῖον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κώδικες Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας (στὸ ἐξῆς ΑΟΠ-ΚΠΑ), Κῶδιξ 51, σ. 129, ἐγκύκλιος μὲ ἀριθμ. πρωτ. 1920/12-5-1879.

2. Βλ. ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 51, σ. 277, ὑπ' ἀριθμ. 7330/28-12-1879 πατριαρχικὸ γράμμα πρὸς τὸ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σωφρόνιο.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1169/21-11-1879 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1879, 99/1.2, Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν - Περὶ τοῦ Βλαχισμοῦ.

4. Βλ. ἐφημ. Νεολόγος ἀριθμ. φύλλ. 3198/5/17-10-1879 καὶ ἐφημ. Ὠρα, ἀριθμ. φύλλ. 328/30-9-1879.

5. Βλ. τὰ δ.π. φύλλα τῶν ἐφημερίδων.

τοικοί της ὅμως ἦταν σταθερὰ ἀφοσιωμένοι στὸν Ἑλληνισμό. Φαίνεται ὡστόσο ὅτι τὸ 1879 οἱ ἐπίμονες προσπάθειες τῆς προπαγάνδας ἀπέδωσαν κάποιους καρπούς. Ἀναφέρεται ὅτι μερικοὶ εἶχαν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸν *προσηλυτιστικὸν χεῖμαρρον*, πράγμα ποὺ σημαίνει τὴν ἵδρυση σχολείου. Οἱ προπαγανδιστὲς κινουῦνται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δραστήρια στὴν Πίνδο καὶ γιὰ νὰ πείσουν τοὺς κατοίκους νὰ ὑπογράψουν ἀναφορὲς πρὸς τὴν Πύλη καὶ τὶς Δυνάμεις, μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ζητοῦσαν νὰ λογαριάζονται ὡς ξεχωριστὴ ἐθνότητα, ποὺ δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἑλληνική. Οἱ ἐνέργειές τους ἔπυσαν στὸ κενό. Ἀντίθετα, ἡ προσπάθεια στρατολογίας νέων εἶχε κάποιο ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ παρασύρθηκαν 4-5 νέοι ἀπὸ καλὲς οἰκογένειες, τοὺς ὁποίους ἔστειλαν στὸ Βουκουρέστι ὡς ὑπότροφους¹. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐπισημαίνονται στὸ Βουκουρέστι καὶ Κουτσόβλαχοι ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι φαίνονται ὅτι συνόδευαν τὰ παρασκευαζόμενα διὰ τὴν ρουμανικὴν προπαγάνδα παιδιὰ καὶ ἔπαιρναν ὁδηγίες γιὰ τὴν παραπέρα δράση τους².

Παράλληλα μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνησυχώντας γιὰ τὴ δράση τοῦ Μαργαρίτη καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς Ρουμανίας, ἀπευθύνθηκε στὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, γιὰ νὰ ἐκφέρει τὴ γνώμη του. Ὁ Σύλλογος διαπίστωνε ἔνταση τῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας στὴ δυτικὴ, νοτιοδυτικὴ Μακεδονία καὶ σὲ μερικὰ βορειοανατολικά διαμερίσματα τῆς Ἡπείρου καὶ κατέληξε στὴν ἀπόφαση ὅτι μὲ δυὸ τρόπους θὰ μπορούσε ν' ἀντιμετωπιστεῖ ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὶς ἐκδηλούμενες «πανρουμανικὲς» τάσεις:

1) Μὲ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ αἰσθήματος τῶν ἀπειλούμενων περιοχῶν, μέσω τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ τῶν Ἑλλήνων «ἀποστόλων» καὶ

2) Μὲ τὴν ἀφύπνιση τῶν ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα ἦταν ἀντίθετα πρὸς τὶς ρουμανικὲς ἐνέργειες. Κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ τρόπους τεκμηριωνόταν ἀναλυτικὰ στὴν ἀπόφαση, μὲ ἀναφορὰ σὲ προθέσεις, γεγονότα καὶ ἐνέργειες φίλων καὶ ἐχθρῶν. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐνεργειῶν μέσω τῶν σχολείων, ὁ Σύλλογος κατέληξε σὲ τρεῖς ἀποφάσεις γιὰ τὸ χῶρο ποὺ γίνεται ἡ ἔρευνα.

1) Ἐκρίνε ἀπαραίτητο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἰδρυθοῦν σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων στὴ Σαμαρίνα στὰ τέλη τοῦ 1879. Δόθηκαν γι' αὐτὸ ὁδηγίες πρὸς τοὺς ἔφορους τῆς Σαμαρίνας καὶ τὸ Γενικὸ προξενεῖο τῆς Ἑλλάδας στὰ Γιάννινα³. Στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ ἀναδιοργάνωση καὶ ἐπέκταση

1. Βλ. δ.π.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 458/26-11-1879 φύλλο τῆς ἐφημ. Ἴρις τοῦ Βουκουρεστίου.

3. Κατὰ σύσταση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων ὁ δάσκαλος καὶ ἡ δασκάλα ποὺ διορίστηκαν στὴ Σαμαρίνα, πῆγαν ἐκεῖ ὕστερα ἀπὸ τὶς γιορτὲς τοῦ Πάσχα, ἐποχὴ ποὺ ἀνέβαιναν στὰ χωριά τους καὶ οἱ Σαμαρινιώτες ἀπὸ τὰ πεδινά. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 47/7-3-1880

τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου ποὺ λειτουργοῦσε στὴ Σαμαρίνα καὶ τοῦ ὁποίου ἡ δραστηριότητα εἶχε ἴσως ἀτονήσει, ἐξαιτίας τῆς ἴδρυσης ἐκεῖ τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου¹.

2) Ἐκρίνε ἐπίσης ἀπαραίτητη τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῶν χωριῶν ποὺ βρίσκονταν ἀνάμεσα στὴ Σαμαρίνα καὶ τὸ Μέτσοβο (ὅπως: Ἀβδέλλα, Περιβόλι κ.ἄ.).

3) Προσπάθησε ἀκόμη νὰ διανείμει δωρεὰν περισσότερα σχολικὰ βιβλία, καθὼς καὶ ἐκκλησιαστικά, στὰ βλαχόφωνα χωριά.

4) Ὑποδείκνυε τὴν ἀποστολὴν κατάλληλων προσώπων, γιὰ νὰ περιοδεύσουν στὰ ἐπαπειλούμενα μέρη καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς ἑλληνικοὺς καὶ ἑλληνίζοντες πληθυσμούς.

5) Ὑποδείκνυε ὡς πρόσφορο μέτρο καὶ τὴ δημοσίευση ἀναλόγων ἄρθρων, τὰ ὁποῖα θ' ἀντέκρουαν τὶς ρουμανικὲς ἀξιώσεις, στὶς ἐφημερίδες τῆς Τουρκίας καὶ κυρίως τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ὅλα αὐτὰ προϋπόθεταν τὴν ὑπαρξὴ σοβαρῶν χρηματικῶν μέσων, γι' αὐτὸ ὁ Σύλλογος παρακάλεσε τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν νὰ τὸν ἐνισχύσει².

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Συλλόγου, νὰ ἐνισχύσει τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Σαμαρίνας, προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῆς μικρῆς ρουμανόφιλης μερίδας, τὴν ὁποία εἶχε κατορθώσει ὁ Μαργαρίτης νὰ προσηλυτίσει. Οἱ λίγοι ρουμανόφιλοι μὲ διάφορα μέσα καὶ κυρίως μὲ δημοσιεύματα στὸ ρουμανικὸ τύπο, ἀγωνίζονταν νὰ παρεμβάλουν ἐμπόδια στὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀπόφασης. Προπαντὸς νὰ δημιουργήσουν ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας ἀπέναντι στὶς προθέσεις τῶν Ἑλλήνων, τῶν Γραικῶν, ὅπως τοὺς ὀνόμαζαν. Οἱ προσφορὲς τῶν τελευταίων θεωροῦνταν πάντοτε δόλιες. Στὰ δημοσιεύματά τους στὸ ρουμανικὸ τύπο ἐμφανίζονταν ὡς ἐκπρόσωποι τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Σαμαριναίων, ἐνῶ συνέβαινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσουν δημοσίευαν κι ὀνόματα τῶν στελεχῶν τῆς προπαγάνδας στὴ Σαμαρίνα, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους φαίνεται ὅτι εἶχαν κάποια ἐπιρροή. Αὐτοὶ ἦταν οἱ: Ζήσης Ματούσιου, Χατζῆς Ζήσης, ἀρχηγὸς τῆς οἰκο-

ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, ΑΥΕ. 1880, Μακεδονοτουρκικὸν ζήτημα - Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν.

1. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀνταποκρίσεις ρουμανιζόντων ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, οἱ ὁποῖες ἀναδημοσιεύονται στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1308/29/10-6-1880 φύλλο τῆς ἐφημ. Σύλλογοι τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Σαμαρίνας προήχθη σὲ ἡμιγυμνάσιο καὶ ἰδρύθηκε καὶ παρθεναγωγεῖο.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 598/2-12-1879 ἔγγραφο τοῦ Συλλόγου. Τὸ ὑπογράφει ὁ πρόεδρος Ν. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ γραμματέας Ι. Πανταζίδης, ΑΥΕ, 1879, 77/3 Σύλλογος πρὸς διάδοσιν - Κοινωνικὴ, πολιτιστικὴ δράσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

γένειας τῶν Χατζη-Ματαίων, Χατζῆκος καὶ Νικόλαος Γιαννούλης, Ζήσης Ν. Δαμπούρας, Νικόλαος Κούσιου, Χατζῆ Μπίρου, οἰκογένεια Νούλη, Α. Τσιούτρας, Δημήτριος Διαμάντης, Κωστάκης Διαμάντης, Ζήσης Παπακώστας, Ἀθανάσιος Μανούζας, Μιχαὴλ Παπαγεωργίου, Κώστας Κιοσές. Ἄγνωστο ἂν ὅλοι τους ἀνῆκαν στὴν προπαγάνδα, ἢ ἂν, σὲ καταφατική περίπτωση, τὴν ἀκολούθησαν ὡς τὸ τέλος.

Τὰ δημοσιεύματα δίνουν καὶ τὶς ἐξῆς ἀκόμη πληροφορίες:

1) Δάσκαλος τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου Σαμαρίνας, ποὺ συγκροτήθηκε ἐκεῖ τὸ 1879, ἦταν ὁ Γ. Δαούτης.

2) Ὁ Ἀναστάσιος Ν. Μπέσιος, Σαμαρινιώτης, εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὴ ρουμανόφιλη μερίδα στὸ Βουκουρέστι γιὰ σπουδές. Ἐκφράζονταν ὁμως ἀνησυχίες γιὰ τυχὸν μεταστροφή του.

3) Ἐπιβεβαιώνονταν οἱ πληροφορίες τῶν ἐλληνικῶν προξενείων γιὰ τὴν ἀνοχή τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν ἀπέναντι στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Τὰ δημοσιεύματα τῶν ρουμανικῶν ἐντύπων περηφανεύονται, γιὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1879 διαβάστηκε στὴ Σαμαρίνα ὁ «Ἀπόστολος» ρουμανιστὶ παρουσία τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν.

4) Στὴ Σαμαρίνα, κατὰ τὶς ὁμολογίες τῶν ρουμανιζόντων, λειτουργοῦσαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1880 4 ἐλληνικὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ καὶ 1 ἐλληνικὸ σχολεῖο, μὲ δαπάνες τῶν κατοίκων καὶ τῆς κοινότητος¹.

5) Κατὰ τὶς ἴδιες πηγές, ρουμανικὰ σχολεῖα ἰδρύθηκαν στὰ Τρίκαλα καὶ στὸ Δαμάσι, ἀπὸ μαθητὲς τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν Ἀβδέλλας, Περιβολιοῦ καὶ Σαμαρίνας ποὺ διαχειρίζονταν ἐκεῖ. Σὲ καθένα ἀπὸ τὰ σχολεῖα αὐτὰ φοιτοῦσαν ἀνὰ 60 μαθητές².

γ. Πρὸς ἴδρυση σχολείων

Οἱ διεθνεῖς ἐξελίξεις δὲν ἐμπόδισαν, ὅπως σημειώθηκε, τὴν προπαγάν-

1. Οἱ πληροφορίες δημοσιεύτηκαν στὸ ρουμανικὸ περιοδικὸ *Frafilia intru Dreptate*, μὲ τὴν ὑπογραφή «Εἰς Σαμαριναῖος Κ.Γ.Δ.». Ἀναδημοσιεύτηκαν μετὰ τὴν ἐφημ. *Σύλλογοι*, στὰ ὑπ' ἀριθμ. 1282/3/15-5-1880 καὶ 1283/4/16-5-1880 φύλλα. Μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες πληροφορίες τῶν δημοσιευμάτων ἀναφέρεται καὶ τὸ ὅτι ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου Ἀδελφότητος, ποὺ εἶχε συσταθεῖ στὴ Σαμαρίνα πρὶν λίγα χρόνια, καὶ ἅπασα σχεδὸν ἡ Σαμαρίνα μετὰ θερμῆς ἐγκαρδίου ἐπιθυμίας ἀπέρριψε τὰς νόθους καὶ ἐθνοκτόνους Γραικικὰς ἰδέας καὶ ἐνεδύθη τὰς φυσικὰς Ρουμανικὰς... Τὸ περιοδικὸ *Frafilia intru Dreptate*, ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται τὸ Μάρτιο τοῦ 1880, ὡς ὄργανο τῆς *Μακεδονορουμανικῆς Πολιτιστικῆς Ἐταιρείας*, ἐκλείσει ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνο. Τὰ δημοσιεύματά του στὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴν κουτσοβλαχικὴ ἦταν χαμηλοῦ ἐπιπέδου καὶ κινουῦνταν στὰ γενικὰ πλαίσια τῶν σκοπῶν τῆς Ἐταιρείας.

2. Βλ. δημοσίευμα τοῦ περιοδ. *Frafilia intru Dreptate* ποὺ ἀναδημοσιεύεται στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1308/29/10-6-1880 φύλλο τῶν *Συλλόγων*.

δα νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο της. Ἡ ἀναστολὴ τῶν δραστηριοτήτων της ἦταν προσωρινή κι ὅταν ἡ Πύλη ἄρχισε νὰ συμπεριφέρεται φιλικὰ πρὸς αὐτὴ καὶ νὰ ὑποβοηθεῖ τὰ σχέδιά της, ἄρχισε νὰ κινεῖται δραστήρια πρὸς κάθε κατεύθυνση. Ἐφτάσε στὸ σημεῖο νὰ διακηρύσσει ὅτι ἡ κυριαρχία τῆς Ρουμανίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μακεδονία θὰ ἐπεκτεινόταν καὶ στὴν Ἠπειρο. Ἔτσι, θὰ μπορούσε νὰ ἐνωθεῖ ἀπὸ κεῖ μὲ τὴ μητέρα Ἰταλία¹.

Ἐντατικὴ προσπάθεια καταβλήθηκε γιὰ ν' ἀλωθεῖ καὶ τὸ βλαχόφωνο τμήμα τοῦ Ζαγορίου, καθὼς καὶ οἱ μεγάλες κωμοπόλεις Καλαρρύτες καὶ Συρράκο. Στις ἀρχές τοῦ 1880 στόχος στὸ Ζαγόρι ἔγινε τὸ Γρεβενίτι, χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Οἱ προσπάθειες κάποιου «ἀπόστολου» νὰ πείσει τοὺς κατοίκους, διὰ μυρίων τεχνασμάτων καὶ ἀδρῶν ἐπιχορηγήσεων, νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὸ σχολεῖο², ἀποκρούστηκε σθεναρὰ ἀπὸ τοὺς προύχοντες τῆς κοινότητος³. Μόνο στὴ Λάιστα κατόρθωσε ἡ προπαγάνδα ν' ἀποκτήσει κάποια ἐστία, μὲ τὴν ἐπανίδρυση τὸ 1880 ρουμανικοῦ σχολείου πού εἶχε ἀρχίσει νὰ λειτουργεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὸ 1878 μὲ δάσκαλο κάποιον Ἀθανάσιο ἀπὸ τὸν Ἀσπροπόταμο τῆς Θεσσαλίας, ἀπόφοιτο τῆς Ριζαρείου σχολῆς. Τὸ σχολεῖο ἦταν ἰδρυμένο μόνο κατ' ὄνομα, γιατί δὲν εἶχε μαθητές. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔκλεισε ὕστερα ἀπὸ 6 μῆνες. Ξανάνοιξε τὸ 1880 μὲ δάσκαλο τὸν Δαούτη ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα. Ὁ Δαούτης ἦταν ἀπὸ τοὺς προσήλυτους νέους τοῦ Ἀβέρκιου. Τὸ σχολεῖο πάντως ἔκλεισε καὶ πάλι ἀπὸ ἔλλειψη μαθητῶν. Σ' αὐτὸ συνέβαλε ἡ πεισματικὴ ἀντίδραση τῶν Λαϊστινῶν, πού, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστους, στάθηκαν πιστοὶ τὶς παραδόσεις τους⁴. Τὸ 1881, μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ γιατροῦ Τριανταφυλλίδη ἀπὸ τὴ Βωβούσα, ὁ ρουμανοδάσκαλος ἐγκαταστάθηκε στὸ σχολεῖο τῆς κοινότητος, ἀλλὰ οἱ κάτοικοι τὸν ἔδιωξαν ἀπὸ κεῖ μὲ τὴ βία. Τελικὰ νοίκιασε ἓνα σπίτι καὶ δίδασκε σὲ λίγους μαθητές πού τοὺς πλήρωνε⁵. Μὲ σθεναρὸ τρόπο ἀντέδρασαν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Συρράκου καὶ τῶν Καλαρρυτῶν, ὅπου τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶχαν μεταβεῖ γιὰ προσηλυτισμὸ πράκτορες τῆς προπαγάνδας⁶. Στις προσηλυτιστικὲς δραστηριότητες ἀντέ-

1. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 4654/1-2-1880. Στὸ Περιβόλι εἶχε ἴσως συσταθεῖ πρόχειρο θερινὸ ρουμανικὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸν Γ. Περδίκη, ἀπόφοιτο τοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Βουκουρεστίου. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 47.

2. Στὴν πραγματικότητα δηλαδὴ νὰ μετατρέψουν τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο σὲ ρουμανικὸ.

3. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ὁ.π. καὶ ἐφημ. *Νεολόγος* ἀριθμ. φύλλ. 3310/15-3-1880.

4. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος*, ἀριθμ. φύλλ. 130/25-12-1911.

5. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, φύλλ. τῆς 2-1-1882.

6. Βλ. τὴν ὁ.π. ὑπ' ἀριθμ. 47/7-3-1880 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων. Βλ. ἐπίσης ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 4669/19-2-1880. Γράφει ὁ ἀνταποκριτὴς της ἀπὸ τὰ Γιάννινα (στις 8-2-1880): Ἀφοῦ οἱ κάτοικοι τῶν κωμῶν τούτων ἤκουσαν τὰς ἐπαγγελίας τῶν

δρασαν καὶ οἱ Συρρακιῶτες τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐκφραστὴς τῶν ἀπόψε-
 ῶν τους ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Σοντόρης, ποὺ δημοσίευσε στὶς ἑλληνικὲς
 ἑφημερίδες διαμαρτυρία ἐν ὀνόματι τῶν συμπατριωτῶν του ποὺ ἔμειναν
 στὸ Βουκουρέστι. Σκοπὸς τῆς διαμαρτυρίας ἦταν νὰ διαφωτιστεῖ τὸ ρου-
 μανικὸ κοινὸ γιὰ τὶς δῆθεν πιέσεις τῶν ἑκατομμυρίων Ρωμούνων τῆς
 Ἡπειροθεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς λίγους Ἑλληνας¹.

Ἀπόπειρες προσηλυτισμοῦ ἔγιναν καὶ στὸ Μέτσοβο, παρόλο ποὺ οἱ
 προσπάθειες τῆς προπαγάνδας στὰ προηγούμενα χρόνια δὲν εἶχαν ἐπιτυ-
 χία. Τὴ φορὰ αὐτὴ οἱ «ἀπόστολοι» ἀγωνίζονταν γιὰ νὰ δελεάσουν τοὺς
 Μετσοβίτες μὲ τὴν προσφορὰ μεγάλου ἐτήσιου κληροδοτήματος πέντε χι-
 λιάδων λιρῶν, ἂν ἀποδέχονταν νὰ ἰδρυθεῖ στὸ Μέτσοβο ρουμανικὸ σχο-
 λεῖο. Οἱ Μετσοβίτες ἀπέκρουσαν τὴν προσφορὰ, ἣ ὁποία ἐπαναλήφθηκε κι
 ἄλλες φορὲς στὸ μέλλον².

Ἀκόμη καὶ ἡ Βωβούσα, ἣ ὁποία ἀποδείχτηκε ἀργότερα τὸ ἀδύνατο ση-
 μεῖο τῆς ἄμυνας τῶν κουτσοβλαχικῶν χωριῶν ἐναντίον τοῦ ρουμανισμοῦ,
 ἀντέδρασε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Οἱ κάτοικοί της ζήτησαν μὲ ἀναφορὰ τους τὴ
 συνδρομὴ τοῦ Σύλλογου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων γιὰ τὴ
 συντήρηση τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς κοινότητος, αἴτημα ποὺ ὁ Σύλλο-
 γος εἶχε ἤδη ἱκανοποιήσει³.

Ἡ μόνη ἐπιτυχία τῶν Ρουμάνων σημειώθηκε στὴν περιφέρεια τῆς Κό-
 νιτσας, ὅπου κατὰ τὸ 1877-1878 φέρεται νὰ λειτουργεῖ στὸ χωριὸ Φούρκα
 ρουμανικὸ σχολεῖο⁴.

δ. Οἱ προθέσεις τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης

Στὸ Βουκουρέστι ἡ Μακεδονορουμανικὴ Ἐταιρεία, ποὺ τὰ νήματά της
 κινουῦσε ὁ γραμματέας της καθηγητὴς Οὐρέκια, συνέχιζε νὰ ὑπηρετεῖ τὴν
 πολιτικὴν τοῦ πανρουμανισμοῦ κατὰ τρόπο πολλὲς φορὲς ἀφελή. Ἀνακά-

*Ρωμούνων καὶ ὅτι διὰ τῆς παραδοχῆς Ρουμανικῶν σχολείων καὶ χρημάτων καὶ ἄλλων δώ-
 ρων θὰ ἀναλάμπῃ ὁ χρυσοῦς αἰὼν εἰς αὐτοὺς, παρεκάλεσαν τοὺς ἱεραποστόλους νὰ πε-
 ριέλθωσιν τὰς κώμας των καὶ ὠδήγησαν καὶ ἔδειξαν αὐτοῖς τὰς οἰκίας τοῦ Κωλέττη, Ζαλο-
 κώστα, Βουσάκη, Βρόσκη καὶ τοσοῦτων ἄλλων καὶ εἶτα εἶπον αὐτοῖς: «ἐνόσω αἱ οἰκίαι
 αὗται ἴστανται καὶ ἐνόσω ὁ ἀῆρ ὁ ζωογονήσας τοὺς ἄνδρας τούτους ζωογονεῖ καὶ ἡμᾶς. ἀδύ-
 νατον νὰ ἀκούσωμεν τὰς τε ὑμετέρας καὶ τὰς παντὸς ἐτέρου κρείττονος καὶ ἀνωτέρου ὑμῶν
 ἐπαγγελίας. Ἐσμέν Ἑλληνας καὶ ὑπάγετε εἰς τὸ καλόν». Ἀπὸ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τῶν γε-
 γονότων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν δυὸ χωριῶν κράτησαν τὸ λόγο τους.*

1. Βλ. ἔφημ. Σύλλογοι, ἀριθμ. φύλλ. 1202/7/12-2-1880.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων.

3. Βλ. ὁ.π.

4. Βλ. ἔφημ. Ἡπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 126/27-11-1911.

λυπτε ἀπόγονους τῶν Ρωμαίων στὴν Κεφαλλονιά, στὰ χωριὰ Βλαχάτα καὶ Τρογιανά. Ἐτοιμαζόταν γι' αὐτὸ νὰ στείλει ἐκεῖ «ἀπόστολους» καὶ δάσκαλους γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὸν ...ἑξελληνισμό τῶν κατοίκων!

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις, ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὸ μισέλληνα ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας Σάββα πασᾶ (τὸν ὁποῖο οἱ μὲν Ρουμάνοι ἤθελαν Κουτσόβλαχο ἀπὸ τὸ Συρράκο, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες μιλοῦσαν γιὰ ἀρνησιπάτριδα ὁμοεθνή τους ἀπὸ τὰ Γιάννινα)², προσπαθοῦσε νὰ πείσει τὴν Πύλη ν' ἀναγνωρίσει τὶς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες τῆς Μακεδονίας ὡς ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ αἶτημα θὰ προβληθεῖ καὶ

1. Βλ. ἐφημ. *Σύλλογοι*, ἀριθμ. φύλλ. 1173/6/18-1-1880.

2. Πληροφορίες γιὰ τὴν κουτσοβλαχικὴ καταγωγὴ τοῦ Σάββα πασᾶ δημοσιεύτηκαν στὸ ἡμεπίσημο ὄργανο τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις *Ὁ Ρωμοῦνος*. Ἀρχισυντάκτης του ἦταν ὁ πρόεδρος τῆς βουλῆς Κ.Α. Ρωσέττης, ὁ κατοπινὸς ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς. Τὸ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: *Εἰς Ρωμοῦνος ἐξ Ἡπείρου φθάσας ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας* ἀναδημοσιεύτηκε στὸ ὑπ' ἀριθμ. 456/13-11-1879 φύλλο τῆς ἐφημ. *Ἴρις τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς* τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ τὴν ἐξέδιδε ὁ Ἡπειρώτης δημοσιογράφος Ζαχαρίας Π. Σαρδέλλης.

Στὸ ἄρθρο, γιὰ ν' ἀποδειχτεῖ ἡ κουτσοβλαχικὴ καταγωγὴ τοῦ Σάββα πασᾶ ἀναφέρονται πολλά, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὰ ἐξῆς: *Μιὰ μέρα κάλεσε στὸ γραφεῖο του τὸν Βασίλειο Σερρακιώτη, ἀπὸ τὸ Συρράκο, ποὺ εἶχε ἐκλεγεῖ βουλευτής, ὡς Ἕλληνας, καὶ τοῦ εἶπε: «Καλὰ φίλτατε ἀπὸ ποῦ καὶ ὡς ποῦ εἶσαι Ἕλλην; Ἐγὼ ἀπὸ μικρὸ παιδί σὲ γνωρίζω, ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐμεγαλώσαμε. Δύνασαι νὰ εἶσαι φιλέλληνας δηλ. σοῦ ἀρέσει νὰ ὁμιλῆς ἑλληνικά. Ἕλληνας ὁμοῦ δὲν εἶσαι. Κατάγεσαι ἐκ Σερράκου, ὡς ἐγώ, τέκνον Ρωμοῦνων γονέων, ὡς ἐμέ... Ἐγὼ εἶμαι ὀθωμανὸς ὑπουργὸς καὶ δὲν αἰσχύνομαι νὰ εἶπω ὅτι ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ μου ἦσαν Ρωμοῦνοι....*

Στοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοὺς ἀντέδρασε μὲ δξύτητα ἡ *Ἴρις* καὶ ὁ Σαρδέλλης ἔγραψε στὸ ἴδιο φύλλο: *Τὸν γνωστὸν Σάββα πασᾶ, τὸν τουρκότερον τῶν Τούρκων, τὸν οἰκειοποιήθη ὁ «Ρωμοῦνος», ἀποδεικνύων αὐτὸν σωστὸν Βλάχον ἐκ Συρράκου. Τῇ ἀληθείᾳ ἠθέλομεν χαρεῖ λίαν ἂν τὸ ἐξάμβλωμα τοῦτο τῆς μισοπατρίας καὶ τοῦ μισελληνισμοῦ δὲν ἦτο Ἕλληνας ἐξ Ἰωαννίνων καὶ γνωστὸς ἡμῖν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ὅποτε ἦτο συμμαθητὴς ἡμῶν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ἰωαννίνων. ἠθέλομεν ὀφείλει χάριτας μάλιστα τοῖς βουλομένοις νὰ τὸν οἰκειοποιηθῶσιν. Δυστυχῶς ὁμοῦ εἶναι Ἕλληνας, προξενῶν αἰσχος εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν...*

Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 458/26-11-1879 φύλλο τῆς *Ἴριδος* ὁ ἐκδότης ἐπανέρχεται δριμύτερος γιὰ νὰ σημειώσῃ: *...ὁ μαρὸς οὗτος μισεῖ τοὺς Ἕλληνας καὶ δὲν ἐκπληττόμεθα δι' αὐτό· ὅτε τὸν εἶχομεν συμμαθητὴν ἐν Ἰωαννίνοις περιεφρονεῖτο ὑπὸ πάντων διὰ τὴν μετὰ τῶν Τούρκων ἀδιάλειπτον συναναστροφὴν αὐτοῦ εὐειδῆ καὶ παχούτσικος ὢν. Ἐκτοτε δὲ ὤμωσε τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑλλήνων... Πρὸς γνῶσιν δὲ τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν προσθέτομεν ὅτι ὁ πατήρ τοῦ πασᾶ τούτου Σάββα ἱατρός, εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐκατηγόρησε τὸν φωστήρα τῆς Ἡπείρου Ἀναστάσιον Σακελλάριον ὅτι εἶναι ἄθεος καὶ ἐξωρίσθη μεταβὰς εἰς Σμύρνην...*

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καταγωγὴν του —ὁ ἴδιος ὁ Σάββα πασᾶς δὲ διέψευσε τὶς πληροφορίες τοῦ Ρωμοῦνου— βοήθησε μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του τὴν πανρουμανικὴν προπαγάνδα πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Βλ. τὸ δ.π. φύλλο τῆς *Ἴριδος*.

κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια ἐπίμονα καὶ μὲ διάφορες παραλλαγές, γιὰ νὰ μορφολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. σὲ συγκεκριμένη ἀπειλή. Ἐπιπλέον ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις προσπαθοῦσε νὰ πετύχει τὴν ἀναγνώριση ὡς Ρουμάνων ὑπηκόων ὄλων, ὅσοι ἔμειναν 8 χρόνια στὴ Ρουμανία καὶ ὕστερα ξαναγύρισαν στὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία γιὰ νὰ ζήσουν μόνιμα ἐκεῖ¹. Παράλληλα συνεχίζονταν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ κάρπωση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν προσόδων τῶν ἑλληνικῶν κληροδοτημάτων στὴ Ρουμανία —τὰ ὁποῖα ἦταν ἀφιερωμένα γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ ἀγαθοεργήματα τῶν περιοχῶν τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας— καὶ τὴ διάθεση τῶν πόρων γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας. Εἰδικότερος στόχος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε γίνει τὸ κληροδοτήμα τοῦ μητροπολίτη Δοσιθέου Φιλίτη, ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς, καθὼς καὶ τὸ κληροδοτήμα τῆς Ἐλισάβετ Καστρισία, ποὺ τὸ 1/4 τῆς περιουσίας της τὸ εἶχε διαθέσει γιὰ τὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων².

Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γίνει ἐδῶ συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὴ θέση τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις ἀπέναντι στοῦ θέματος, σὲ μιὰ περίοδο ἔντασης τῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔστειλε τὸν πρῶτο πρεσβευτὴ της στὸ Βουκουρέστι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ρουμανίας³. Δυό, κυρίως, εἶναι οἱ διαπιστώσεις ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὶς ἐπαφές τὶς ὁποῖες εἶχαν οἱ διπλωματικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Ἑλλάδας μὲ τὸν

1. Βλ. τὴν ἐφημ. *Σύλλογοι*, ἀριθμ. φύλλ. 1178/12/24-1-1880.

2. Βλ. τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1173/6/18-1-1880, 1253/30/11-4-1880, 1254/1/13-4-1880, 1255/2/14-4-1880 φύλλα τῆς ἐφημ. *Σύλλογοι*. Στὰ τρία τελευταῖα δημοσιεύεται καὶ ὑπόμνημα τοῦ Ρουμάνου βουλευτῆ Μισαήλ, ποὺ μαζί μὲ τὸν Παουτσέσκο εἶχαν ἀναλάβει δικηγόροι τοῦ ρουμανικοῦ δημοσίου, τὸ ὁποῖο ἐπεδίωκε τὴν ὀλοσχερὴ δήμευση τῶν ἑλληνικῶν κληροδοτημάτων. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ρουμανικοῦ κράτους πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ συνοψιζόταν στὰ ἑξῆς. τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονταν στὸ ὑπόμνημα τοῦ Μισαήλ: *Κεφάλαια Ρωμουνικά ἐν Ρωμανία παρὰ Ρωμούνων ἀποκτηθέντα καὶ προωρισμένα πρὸς φωτισμὸν τῶν ἰδίων, σήμερον χρησιμοποιοῦνται εἰς συντήρησιν τῶν ξένων σχολείων, τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἑξαφάνισιν τῶν Ρωμούνων σκοποῦσι. Οὕτως ἐκτελοῦνται αἱ ρωμουνικαὶ βουλήσεις τῶν διαθετῶν, συμφώνως πρὸς τε τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν διαθετῶν: Βεβαίως οὐχί... Ἀκολουθοῦσαν τὰ μέτρα ποὺ πρότεινε καὶ ποὺ στὴν οὐσία ἀπέβλεπαν στὴ διάθεση ὄλων τῶν προσόδων γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Μ' ἄλλα λόγια στὴ δήμευση τῶν κληροδοτημάτων καὶ στὴν παραχάραξη τῆς βούλησης τῶν διαθετῶν, ἡ ὁποία δὲν ἦταν καθόλου ρουμανικὴ.*

3. Πρῶτος πρεσβευτὴς τοποθετήθηκε ὁ Μ. Δραγούμης. Διπλωματικὲς σχέσεις σ' ἐπίπεδο πρεσβευτῶν εἶχαν ἀποκατασταθεῖ ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρουμανία ἀπὸ τὴν ἀνοίξη τοῦ 1879. Ὁ πρῶτος, πρεσβευτὴς τῆς Ρουμανίας ἔφτασε στὴν Ἀθήνα ἕνα χρόνο ἀργότερα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο φαίνεται ὅτι ἄργησε νὰ τοποθετηθεῖ καὶ στὸ Βουκουρέστι ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς, ποὺ ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1880.

ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας: 1) ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις, ἐνῶ ἀρνιόταν τὴν πολιτικὴν θέσιν τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος* ποὺ τὸ παρουσίαζε ὡς ἐνασχόληση μόνον φιλολόγων, ἐνίσχυε ταυτόχρονα, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις¹, ὅλες τὶς ὀργανώσεις καὶ τὶς κινήσεις, οἱ ὁποῖες δὲν ἔκρυβαν καθόλου τοὺς πολιτικοὺς στόχους τῶν δραστηριοτήτων τους καὶ 2) ὅτι δὲν ὑπῆρχε ὁμοφωνία ἀνάμεσα στὰ κυβερνητικὰ στελέχη, σχετικὰ μὲ τὴν θέσιν τους ἀπέναντι στὶς ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ἀνάμεσα σ' ἐκείνους, ποὺ δὲν ταυτίζονταν ἐντελῶς μὲ τοὺς σκοποὺς τοῦ *Μακεδονορουμανικοῦ Συλλόγου* καὶ τοῦ Μαργαρίτη, ἦταν ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν V. Boerescu. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι δὲν εἶχε ἰσχὺ στὴν κυβέρνησις, τῆς ὁποίας τὴν πολιτικὴν θέσιν καθόριζε ὁ πρωθυπουργὸς I. Brătianu, μὲ κραυγαλέο ἐκφραστὴ τῶν θέσεων του τὸν ἀδελφὸ του D. Brătianu, πρεσβευτὴ στὴν Πόλη καὶ στενὸ συνεργάτη τοῦ Σάββα πασᾶ².

Ὁ I. Brătianu ἀποκάλυψε τὶς θέσεις του στὴν πρώτη ἐπίσκεψιν τοῦ Ἑλληνα πρεσβευτῆ στὸ Βουκουρέστι. Ἐξέφρασε τὴ λύπην του γιὰ τὴν ἔντασιν τῶν ἑλληνορουμανικῶν σχέσεων καὶ ἔρριξε τὴν εὐθύνην στὴν Ἑλλάδα ποὺ καταδίωκε τὴν κουτσοβλαχικὴν γλῶσσαν καὶ παιδείαν στὶς τουρκικὰς ἐπαρχίας. Ὑποστήριξε ὅτι ἡ προσπάθεια ποὺ γινόταν ἦταν ἔργον φιλολόγων, χωρὶς πολιτικοὺς σκοποὺς, τοὺς ὁποίους ἡ κυβέρνησις καταδίκασε. Ὁ Ἑλληνας πρεσβευτὴς ἀνάτρεψε μ' ἐπιχειρήματα τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Brătianu καὶ ὑπογράμμισε τὴν εὐθύνην τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις γιὰ ὅλα ὅσα τεκταίνονταν σὲ βάρος τῆς Ἑλλάδας, τόσο ἀπὸ τὴν προπαγάνδα ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ D. Brătianu. Τόνισε, μὲ ἰδιαίτην ἔμφασιν, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ *Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου* πόρρω ἀπέχει τοῦ καθαρῶς φιλολογικοῦ. Τὴν καλύτερην ἀπόδειξιν γι' αὐτὸ τὴν ἀποτελοῦσαν τὰ δημοσιεύματα τοῦ ὀργάνου του *Frațilia întru Dreptate*³.

Τὶς ἴδιες περιπτώσεις θέσεις θὰ παρουσιάσει καὶ ὁ Boerescu κατὰ τὶς μεταγενέστερες συναντήσεις του μὲ τοὺς Ἑλληνας πρεσβευτὰς⁴. Ὅπως, ὅμως, σημειώθηκε, ἐξέφραζε περισσότερον ἀτομικὰς ἀπόψεις παρὰ συλλογικὰς. Δὲν ἔχει λοιπὸν ἰσχυρὴν βάση αὐτὸ ποὺ ὑποστηρίζει ἡ αὐστριακὴ πλευρὰ,

1. Αὐτὲς προέρχονταν, κυρίως, ἀπὸ τὴν διάστασιν ἀπόψεων κυβερνητικῶν στελεχῶν.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 268 ἀπόφασιν τῆς 4/16-10-1880 ἐκθέσιν τῆς ἑλληνικῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1880, Β' Ἀρχεῖον, Κων/λεως Πρεσβεία, Πρεσβεῖαι καὶ προξενεῖα ἐν Ἀλβανίᾳ Κρήτῃ, Θεσσαλίᾳ κλπ.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 6 ἀπόρρητην ἐκθέσιν, Ἰούλιος 1880, τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, ὁ.π.

4. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 19 ἀπόρρητην/3-8-1880, 268 ἀπόρρητην/4/16-10-1880, 389 ἀπόρρητην/11/23-11-1880 ἐκθέσεις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου, *ΑΥΕ*, ὁ.π. Ἀπὸ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1880 τὸν Μ. Δραγούμη ἀντικατέστησε ὁ Μ. Δουρούτης.

ὅτι δηλαδή οἱ συντηρητικοὶ κύκλοι τῆς Ρουμανίας ἦταν μᾶλλον σκεπτικοὶ καὶ θεωροῦσαν τὴν ὅλη ὑπόθεση ὡς φαντασιοκοπία καὶ μάλιστα δαπανηρή¹. Ὁ Boerescu μπορεῖ νὰ ἦταν ἀντίθετος μὲ τὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη, γι' αὐτὸ καὶ δεχόταν σφοδρὲς ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, μπορεῖ νὰ ἦταν ἀντίθετος μὲ τὴν πολιτικοποίηση τῶν στόχων τῆς, κάτι ποὺ συμμεριζόταν κι ὁ ὑπουργὸς Παιδείας, δὲν ἐκπροσωποῦσε ὅμως τὴ θέληση τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὴν πλειοψηφία τῆς. Ἡ κυβέρνηση καὶ ἡ βουλή γνώριζαν ὅτι οἱ ἐπιχορηγήσεις πρὸς τὸ Μαργαρίτη προορίζονταν γιὰ πολιτικοὺς σκοποὺς καὶ δὲν τὶς ἔδιναν κατὰ τὴν πρὸ χρόνων ἐπικρατήσασαν ἔξιν, χωρὶς νὰ σημαίνουν τίποτε πολιτικά, ὅπως ὑποστήριζε ὁ Boerescu². Ἔτσι, οἱ ἀποδοκίμασιες του γιὰ τὶς πολιτικὲς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας³, εἶχαν περισσότερο θεωρητικὴ ἀξία, παρὰ πρακτικὴ. Ὁ Μαργαρίτης ἔβρισκε τρόπους νὰ παρακάμπτει τοὺς σκόπελους καὶ νὰ προσανατολίζει τὴν πολιτικὴ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ ἤθελε.

ε. Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ ἀρχίζει νὰ ὑποστηρίζει ἐνεργότερα τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση σὲ ὅτι σχετιζόταν μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας⁴. Τὸ 1879 οἱ Αὐστριακοὶ ἐπισήμαναν στενὴ συνεργασία ἀνάμεσα στὸ νεοσύστατο Ρουμανικὸ προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὸ ἐκεῖ Γενικὸ Ρωσικὸ προξενεῖο⁵. Μιὰ τέτοια συνεργασία δὲν ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Ἡ Ρουμανία ἦταν σύμμαχος τῆς Ρωσίας στὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο καὶ προσδοκοῦσε τὴ συμπαράστασή της στὶς ἐθνικὲς ἐπιδιώξεις τῆς. Ἡ Ρωσία ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπιθυμοῦσε τὴ σύμπραξη τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου στὴ Μακεδονία, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὸν ἀγῶνα τῶν Βουλγάρων. Ἡ ρωσικὴ, ὅμως, στάση στὸ θέμα τῶν διεκδικήσεων ἀπογοήτευσε τὴ Ρουμανία, ἡ ὁποία ἄρχισε νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὴν κα-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 55.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 19 ἀπόρρητη /2-8-1880 ἔκθεση.

3. *Εἶναι ἔργον διδασκάλων, τῶν πλείστων τυχοδιωκτῶν, χρηματισμὸν μόνον σκοποῦντων*, ἔλεγε.

4. Ἀνάλογες ἀπόψεις, ποὺ δημιουργοῦν τὴν ὑποψία ὅτι ὑπῆρχε μιὰ σταθερὴ γραμμὴ στὸ ρουμανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ν' ἀποκρύβουν δηλαδή τὶς πολιτικὲς ἐπιδιώξεις τῆς Μακεδονορουμανικῆς Ἐταιρείας, διατύπωνε κι ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν M. Kogălniceanu, προκάτοχος τοῦ V. Boerescu, στὸν Γενικὸ πρόξενο τῆς Ἑλλάδας στὸ Βουκουρέστι τὸ 1878, βλ. *Εὐαγγ. Κωφοῦ*, Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 166 σημ. 2.

5. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 56.

τεύθυνση τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἡ ἀπογοήτευση προῆλθε: 1) ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Βεσσαραβίας στὴ Ρωσία, 2) τὴν ὑποστήριξη τῶν βουλγαρικῶν θέσεων στὴ διεκδίκηση τῆς Ἀράτε-Τάπια, 3) τὴν ἔγκριση τῆς προκλητικῆς διαγωγῆς τῶν Βουλγάρων ἀπέναντι στὴ Ρουμανία, καὶ 4) τὴν ἀναβολὴ τῆς ἀποστολῆς Ρώσου πρεσβευτῆ στὸ Βουκουρέστι. Ἀντίθετα, ἡ Αὐστροουγγαρία ἀναγνώρισε πρώτη τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς συμπαραστάθηκε στὸ θέμα τῆς Ἀράτε-Τάπια'. Ἡ στροφή τῆς Ρουμανίας πρὸς τὴν Μοναρχία πῆρε πῖο συγκεκριμένη μορφή, μὲ τὴν ἐπίσημη ἐπίσκεψη τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ρουμανίας Καρόλου στὴ Βιέννη, τὴν ὁποία εἶχε προετοιμάσει ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας βαρῶνος H. Calice². Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίσκεψης ἦταν ἡ ὑπογραφή συνθήκης συμμαχίας Αὐστρίας-Ρουμανίας στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1883³.

Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀτμόσφαιρας πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ἡ φιλορουμανικὴ στάση τῆς αὐστριακῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*⁴. Οἱ συζητήσεις ποὺ ἔγιναν, κατὰ τὴ συνάντηση τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ἑλλάδας στὸ Βουκουρέστι μὲ τὸν Αὐστριακὸ ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν βαρῶνο K. Haymerle στὴ Βιέννη, εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικῆς. Ὁ Haymerle ὑπογράμμισε στὸ Δραγούμη τὴν ἀνάγκη ν' ἀρθεῖ κάθε δυσαρέ-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 25 ἀπόρρητη/29 Ἰουλίου-10 Αὐγούστου 1880 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου, *ΑΥΕ*, ὁ.π. Τὴν ἴδια γνώμη μὲ τὸν Ἑλληνα πρεσβευτῆ, ὅτι δηλαδή ἡ Ρουμανία ἀναγκάζεται ἵνα ἐκλέξη μεταξὺ δύο ἰσχυρῶν γειτόνων κατὰ τὸ συμφερότερον καὶ ὅτι ἡ διαγωγὴ τῆς Ρωσίας ἐξώθησεν ἔτι μᾶλλον αὐτὴν πρὸς τὴν Αὐστρίαν. εἶχαν καὶ οἱ πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας στὸ Βουκουρέστι. Ἀντίθετα, ὁ Ἰταλὸς συνάδελφός τους εἶχε διαφορετικὴ γνώμη. Ἡ Ρωσία, ἔλεγε, ἀδιαφοροῦσε καὶ περιφρονοῦσε τὴ Ρουμανία, γιατί σκόπευε νὰ τὴν παραχωρήσει στὴν Αὐστρία, γιὰ νὰ τὴν ἀποσπάσει ἀπὸ τὴ συμμαχία της μὲ τὴ Γερμανία, ἐπειδὴ θεωροῦσε ἀναπόφευκτο τὸν πόλεμο μαζί της. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 83 ἀπόρρητη/12/24-8-1880 ἔκθεση τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου, *ΑΥΕ*, ὁ.π.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 25 ἀπόρρητη ἔκθεση.

3. Βλ. *Βλάχου*. Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος 1878-1908, ὁ.π., σ. 44.

4. Ἀναφέραμε ἤδη καὶ θὰ ἐπισημάνουμε καὶ στὴ συνέχεια περιστατικὰ τῆς φιλορουμανικῆς στάσης τῆς Αὐστρίας, σχετικὰ μὲ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*. Αὐτὰ δημιουργοῦσαν στοὺς Ἑλληνες διπλωμάτες τὴν πεποίθηση ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας κρυβόταν ἡ Αὐστρία. Ἡ Αὐστροουγγρικὴ Κυβέρνησις, διὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπισήμων ὀργάνων αὐτῆς, ἐξεδήλωσεν ἀείποτε ἰδιαζούσας συμπαθείας ὑπὲρ τῶν ρουμανικῶν σχεδίων ὡς πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ ἐλληνοβλάχους, σημείωνε τὸ Γενικὸ προξενεῖο Θεσ/νίκης στὴν ὑπ' ἀριθμ. 399/14-12-1878 ἔκθεσή του. Ὁ Γενικὸς πρόξενος ἀνάφερε ὡς πρόσφατο περιστατικὸ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας στὸ Μοναστήρι *F. Knapitsch* πρὸς τὸ βαλὴ Θεσσαλονίκης γιὰ τρεῖς Ρουμάνους ἀποστόλους. Ὁ βαλὴς τοὺς εἶχε ἐξορίσει στὴν Ἠπειρο, γιατί εἶχαν δημιουργήσει ταραχὰς σὲ κουτσοβλαχικὲς κοινότητες κατὰ τὴν ἐνάσκηση τοῦ προσηλυτιστικοῦ ἔργου· βλ. *Κωφοῦ*, Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας, ὁ.π., σ. 247-248.

σκεια ἀνάμεσα στὴ Ρουμανία καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἐξαιτίας τῆς ἴδρυσης ρουμανικῶν σχολείων στὴν Τουρκία, ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία, καὶ συνέστησε πλήρη συνεργασία ἀνάμεσα στὶς δυὸ χῶρες, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὸ βουλγαρικό κίνδυνο, κοινὸ ἐχθρὸ καὶ γιὰ τὶς δυὸ. Σὲ ἀπάντηση τοῦ Δραγούμη ὅτι δὲν φταίει ἡ Ἑλλάδα γιὰ τὴ δυσαρέσκεια ποὺ δημιουργήθηκε, ὁ Haymerle ρώτησε: *Καὶ τί μέλλει ὑμῖν ἂν αἰ μεταξὺ Ἑλλήνων βιοῦσαι βλαχικαὶ κοινότητες ἐπιζητοῦσιν ἰδίαν ἐθνικὴν ἀγωγὴν;*¹ Στὴν ἐρώτηση κρύβονταν κάτω ἀπὸ ἀθῶες δῆθεν προθέσεις οἱ σκοποὶ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, τοὺς ὁποίους ἡ Αὐστρία υἰοθετοῦσε μὲ τὴ στάση της. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Δραγούμη κάλυψε ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἑλληνικῶν ἀντιδράσεων. Οἱ κουτσοβλαχικὲς κοινότητες, εἶπε ὁ πρεσβευτής, ποτὲ δὲν ἐκδήλωσαν ἐπιθυμία γιὰ ἐθνικὴ ἀγωγή, σὰν αὐτὴ ποὺ ἐπιθυμοῦσαν οἱ Ρουμάνοι· οὔτε ζήτησαν αὐθόρμητα τὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων, ἀφοῦ πάντοτε μορφώνονταν στὰ ἑλληνικά. Οἱ ραδιουργίες προέρχονταν ἀπέξω, ἀλλὰ οἱ προσπάθειες τῶν Ρουμάνων ἀποστόλων ἀπέτυχαν. Τέλος, τόνισε ὅτι ἦταν λυπηρὸ νὰ προκαλοῦνται διαιρέσεις καὶ ἐθνικὲς ἀντιζηλίεις χωρὶς ἰσχυροὺς λόγους ἢ ἐλπίδες πρακτικοῦ ἀποτελέσματος. Ὁ Haymerle ἰσχυρίστηκε ὅτι δὲ γνώριζε τὶς λεπτομέρειες καὶ ἐπαναβεβαίωσε τὴ στάση τῆς Αὐστρίας, μὲ τὴ σύσταση ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ παραβλέψει, προκειμένου νὰ καλύψει ἀνώτερες πολιτικὲς ἀνάγκες².

στ. Συνεργασία Ἑψηλῆς Πύλης καὶ προπαγάνδας

Οἱ περισσότεροι μῆνες τοῦ 1880 καλύπτονται ἀπὸ ἔντονη δραστηριότητα τοῦ Μαργαρίτη, κινούμενου συνεχῶς ἀνάμεσα στὶς βλαχόφωνες κοινότητες τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ Βουκουρέστι. Προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσει περισσότερα χρήματα καὶ ἐνεργότερη ὑποστήριξη ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις καὶ ταυτόχρονα ἀποτελεσματικότερη κάλυψη τῶν ἐνεργειῶν του ἐκ μέρους τῆς Πύλης. Ὡς ἀντάλλαγμα πρόσφερε ἀγῶνα πρὸς κάθε κατεύθυνση γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ἢ

1. Ὁ χαρακτηρισμὸς περιλαμβάνεται σὲ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν κυβερνητικὴ ἐφημερίδα *Unitea*, μὲ τίτλο: *Les Roumains, les Bulgares et la Macédoine*, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας τοῦ τέλους Αὐγούστου 1887. Τὸ ἄρθρο εἶχε γραφεῖ ἐξαιτίας τῆς ὄξυνσης τῶν σχέσεων Ρουμανίας-Βουλγαρίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιὰ τὸ θέμα τῆς Δοβρουτσᾶς. Ἡ ρουμανικὴ ἐφημερίδα μόνον ἀντίπαλό της στὴ Μακεδονία θεωροῦσε τὴ Βουλγαρία· τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Μακεδονίας οὔτε τὸν ὑπολόγιζε. Τὸ ἄρθρο εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 1132/28-8-1887 ἐκθεση τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. βλ. *ΑΥΕ - Β'* Ἀρχεῖον - 1885 - 1887 - Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 4 ἀπόρρητη/7/19-7-1880 ἐκθεση τοῦ Μ. Δραγούμη πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Χαρ. Τρικούπη, *ΑΥΕ*, δ.π.

προσάρτηση τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα. Ἀνάλογο ζῆλο ἔδειχναν κι ἄλλοι ἀπόστολοι τῆς προπαγάνδας, οἱ ὁποῖοι μὲ διάφορες ἰδιότητες, κυρίως μὲ τὸ πρόσχημα γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν, ἐπισκέπτονταν τὰ βλαχόφωνα χωριά καὶ ἐνεργοῦσαν προσηλυτισμό.

Στὰ μέσα τοῦ 1880 ὁ Μαργαρίτης βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔχει ἐπαφὲς μὲ ἠγετικά στελέχη τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, τὸ μεγάλο βεζίρη καὶ τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν. Τὰ θέματα ποὺ συζητήθηκαν ἀφοροῦσαν τὸν τρόπο ἀντίδρασης τῆς προπαγάνδας στὶς περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Πίνδου, ἀπέναντι στοὺς διωγμοὺς τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὸ φαναριώτικο κλῆρο καὶ τοὺς Ἕλληνες. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μέσα ἀντίδρασης, ποὺ συνέφερε ἀσφαλῶς τὴν Πύλη, ἦταν ἡ συνεργασία μὲ τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὁποῖοι θὰ τοὺς ἐφοδίαζαν μὲ τὸν ἀπαραίτητο ὄπλισμό. Ὁ Μαργαρίτης ζήτησε ἀκόμη ἀπὸ τὴν Πύλη νὰ δώσει χάρη στοὺς Κουτσόβλαχους ποὺ πῆραν μέρος στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, μὲ ἀντάλλαγμα ν' ἀναλάβουν οἱ τελευταῖοι τὴν ἀσφάλεια τῶν δρόμων καὶ διαβάσεων τῆς Πίνδου καὶ νὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ὑπερασπίσουν τὶς δυὸ περιοχὲς ὅταν ἡ Πύλη τοὺς τὸ ζητοῦσε, καταπνίγοντας κάθε ἐπαναστατικὴ κίνηση ποὺ θὰ ἐμφανιζόταν ἐκεῖ¹.

Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Μαργαρίτης ἐπέστρεψε στὸ Βουκουρέστι ζητώντας ἐπίμονα ἀπὸ τὴν κυβέρνηση ποσὸ 60.000 φράγκων, ποὺ τελικὰ κατάφερε ν' ἀποσπάσει². Ἀρχὲς φθινοπώρου τοῦ 1880 τὸν συναντοῦμε νὰ κινεῖται στὴ Μακεδονία, μαζί μὲ τὸν καθηγητὴ Καραγιάννη, μὲ πρόγραμμα νὰ περιοδεύσουν γιὰ προσηλυτισμὸ στὶς βλαχόφωνες κοινότητες ὄχι μόνο τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Ἡ κατάσχεση τριῶν ὄπλων, ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀποσκευές τους κατὰ τὴν ἀποβίβαση στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ προσωρινὴ κράτησή τους³, ἔγιναν αἰτία ἀλλαγῆς τῶν σχεδίων τους. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη πῆγαν στὸ Βόλο καὶ σχεδίαζαν νὰ πᾶνε στὴν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία γιὰ νὰ πείσουν τοὺς Κουτσόβλαχους νὰ δηλώσουν ὅτι ἀποκρούουν τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα κι ὅτι στὴν ἀνάγκη θ' ἀντιστέκονταν μὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς Τούρκους γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ ἡ ἔνωση. Παρόμοιες διαβεβαιώσεις εἶχε δώσει ὁ Μαργαρίτης καὶ στὸ βαλὴ Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔδειχνε κάποια δυσπιστία γιὰ τὶς προθέσεις του. Γιὰ νὰ τὸν πείσει τοῦ ἔδειξε φυλλάδιο, γραμμένο τουρκικὰ ἀπὸ

1. Βλ. δημοσιεύματα ξένων ἐφημερίδων ποὺ ἐκφράζουν τὶς ρουμανικὲς ἀπόψεις, χωρισμένα στὴν ἐφημ. *Σύλλογοι* τοῦ Βουκουρεστίου, ἀριθμ. φύλλ. 1363/26 Ἰουλίου-7 Αὐγούστου 1880 καὶ 1396/28 Αὐγούστου-9 Σεπτεμβρίου 1880.

2. Βλ. τὸ 1396 φύλλο τῶν *Συλλόγων*. δ.π.

3. Ἀπελευθερώθηκαν ὕστερα ἀπὸ δραστήριες ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως.

τὸν ἴδιο, μὲ τὸ ὁποῖο προέτρεπε τοὺς Κουτσοβλάχους νὰ συμπολεμήσουν μὲ τοὺς Τούρκους κι Ἄλβανούς¹.

Ἡ σύλληψη τοῦ Μαργαρίτη ἔγινε γνωστὴ στοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους τοῦ Βουκουρεστίου, οἱ ὁποῖοι μάλιστα μιλοῦσαν καὶ γιὰ ἀπέλασή του στὴ Ρουμανία². Μιὰ τέτοια ἐνέργεια τῆς Πύλης θὰ ἦταν παράξενη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, τῆς ἀγαστῆς σύμπραξης ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ στὴν προπαγάνδα. Τὸ πιστοποιεῖ ἡ παρουσία τοῦ Καραγιάννη³ στὰ Γιάννινα, ὅταν πῆγε ὕστερα ἀπὸ λίγο χωρὶς τὸν Μαργαρίτη, γιὰ νὰ φέρει σὲ πέρας μιὰ ἐμπιστευτικὴ ἀποστολὴ τῆς προπαγάνδας: τὴν κατάρτιση ἀκριβεστάτης καὶ πληρεστάτης στατιστικῆς τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Ἡπείρου. Οἱ Ρουμάνοι ζητοῦσαν, μαζὶ μὲ ἄλλα, νὰ μάθουν πόσες βλαχικὲς οἰκογένειες εἶναι στὰ Γιάννινα, πόσοι βλάχοι χαντζῆδες, ἔμποροι κλπ., πόσα χωριά, πόσα ἑλληνοβλαχικὰ καὶ πόσα ἀλβανοβλαχικὰ. Τὴν ἀποστολὴ τῶν Ρουμάνων ὑποστήριζε ἡ γνωστὴ Δύναμη, ποὺ κατὰ τὴν κοινὴ γνώμη τῶν Ἰωαννίνων ἐποφθαλμοῦσε, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου, ὄχι μόνο τὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη⁴.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐνίσχυε στὴν Ἡπειρο καὶ ἡ περιστασιακὴ στάση ἄλλων Δυνάμεων, ὅπως π.χ. τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἰταλίας⁵. Χαρακτηριστικὸ δείγμα αὐτῆς τῆς στάσης ἦταν καὶ ἡ ἐκτύ-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1053/22-9-1880 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π. Στὴν ἔκθεση ἀναφέρεται ἀκόμη, ὅτι τὸ περιοδικὸ τοῦ ἀνασχηματισθέντος Μακεδονορουμανικοῦ Συλλόγου *Fratilia intru Dreptate* τὸ διένειμε δωρεὰν σ' ὅλες τὶς κουτσοβλαχικὲς κοινότητες ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Ρουμανίας στὴ Θεσσαλονίκη.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1414/15/27-9-1880 φύλλο τῶν Συλλόγων.

3. Οἱ ἐφημερίδες τὸν ἀναφέρουν Καραγιαννόπουλο, προφανῶς γιὰ αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ ἐπίθετο τοῦ Ἀβδελλιώτη ἐπιστήμονα πρὶν ἐκρουμανιστεῖ. Τὸν ἀποκαλοῦσαν ἐπίσης ἄνδρα λόγιον καὶ ἐπισήμαναν ὅτι ἦταν τελειόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ καθηγητῆς τῶν ἑλληνικῶν στὴν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου.

4. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 4896/11-11-1880 φύλλο τῆς ἐφημ. *Παλιγεννεσία*. Ἀνταπόκριση ἀνάλογου περιεχόμενου δημοσιεύτηκε καὶ στὴν ἐφημ. *Θράκη* κι ἀναδημοσιεύτηκε στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1484/25 Νοεμβρίου - 7 Δεκεμβρίου φύλλο τῶν Συλλόγων. Ὁ Γιαννιώτης ποὺ ἔστειλε τὶς ἀνταποκρίσεις εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ἔστειλε τὸν Καραγιάννη στὰ Γιάννινα, ἐπειδὴ δὲν εἶχε πιά καμιὰ ἐμπιστοσύνη στὸν ἀγύρτη Μαργαρίτη. Μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ εἶναι ἐσφαλμένη, γιὰ τὴν γνώμη καὶ τὴν συγκατάθεση τοῦ Μαργαρίτη δὲ γινόταν τίποτε. Ἐξάλλου εἶναι μακριὰ ἀκόμη ἡ ἐποχὴ ποὺ θὰ τεθοῦν ὑπὸ ἀμφισβήτηση οἱ προθέσεις καὶ οἱ δραστηριότητές του, παρόλο ποὺ στελέχη τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις βλέπουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ κάποιον σκεπτικισμό τὶς ἐνέργειες τοῦ Μαργαρίτη.

5. Βλ. ἀνταπόκριση ἀπὸ τὰ Γιάννινα, στὴν ἐφημ. *Ἔθρα*, ἀριθμ. φύλλ. 328/30-9-1879 κι ἀναδημοσίευσή της στὸ ὑπ' ἀριθμ. 3198/5/17-10-1879 φύλλο τοῦ *Νεολόγου*.

πωση τοῦ χάρτη τοῦ πρώην προξένου τῆς Ἰταλίας στὰ Γιάννινα de Gouberpatis. Ἡ κυκλοφορία του στὴν Ἠπειρο τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1880 προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τῶν Ἠπειρωτῶν. Τὰ ἐθνολογικὰ δεδομένα τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου παραμορφώθηκαν ἀπὸ τὸ συντάκτη, γιὰ νὰ ὑπηρετηθοῦν πολιτικὲς σκοπιμότητες¹. Τὴν ἀγανάκτηση τῶν Ἠπειρωτῶν συμμερίστηκε κι ὁ πολωνικῆς καταγωγῆς φιλέλληνας μηχανικὸς τῆς Δημαρχίας Ἰωαννίνων καὶ πρώην μηχανικὸς ὀλόκληρου τοῦ βιλαετιοῦ Σιγισμόνδος Μινέικος². Ὁ τελευταῖος, μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ ἐλληνικοῦ προξενείου συνέταξε ἐθνογραφικὸ καὶ γλωσσολογικὸ χάρτη, ὁ ὁποῖος διόρθωνε τὶς παραμορφώσεις τῶν Ἰταλῶν³.

Βορειότερα, στὴν Αὐλώνα καὶ τὴν περιοχή της, ὁ Ἰταλὸς πρόξενος προσπαθοῦσε μὲ διάφορους τρόπους νὰ προσεταιριστεῖ τοὺς βλαχόφωνους πληθυσμοὺς τῶν γύρω χωριῶν⁴. Ἡ Ρωσία πάλι, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Τούρκου πρεσβευτῆ στὸ Βουκουρέστι, ὑποστήριζε τὶς θέσεις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*, μέσω τῆς πρεσβείας της στὴν Πόλη. Ἐπιδίωκε, ἔτσι, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ βλαχικὸ στοιχεῖο τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας γιὰ νὰ δημιουργήσῃ δυσχέρειες στὴν Πύλη κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση κρίσιμων θεμάτων γιὰ τὴν Τουρκία⁵.

ζ. Ληστρική καὶ ἐθνικὴ δραστηριότητα συμμοριῶν - Διασυνδέσεις μὲ τὴν προπαγάνδα

Μέσα στὸ κλίμα τῆς ἐμφανοῦς ἐχθρότητας ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Ἠπειρο, ἦταν φυσικὸ νὰ σημειώνονται ὑπερβολὲς ἐκτιμήσεων καὶ νὰ κυκλοφοροῦν κάθε εἶδους φήμες. Κατὰ τὸ 1880 παρατηρήθηκε μεγάλη ἔξαρ-

1. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐξοβελιστεῖ ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς γλωσσολογικῆς ἐρευνας γινόταν προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν μεγάλες περιοχὲς ὡς ἀλβανόφωνες καὶ βλαχόφωνες, μὲ συρρίκνωση τῶν Ἑλληνόφωνων.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν παπὸν, ἀπὸ τὴ μητέρα του, τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 44 ἐκθεση, τοῦ Μαρτίου 1880, τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, ὁ.π. Τὸ προξενεῖο ἔστειλε τὸ χάρτη στὸ ὑπουργεῖο γιὰ νὰ δημοσιευτεῖ καὶ συντάκτης του φερόταν ὁ γραμματέας τοῦ προξενείου Κ. Φουντούλης κι αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν προβλήματα στὸν Μινέικο.

4. Στὸ βλαχόφωνο χωριὸ τῆς Σελενίτσας ἰταλικὴ ἐταιρεία ἀνέλαβε τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων καὶ ἐπισημαίνονταν κίνδυνοι νὰ γίνουν ὄργανα τῆς ἰταλικῆς προπαγάνδας οἱ ἀγωγιάτες, ποὺ ἦταν ὄλοι σχεδὸν Κουτσόβλαχοι· βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 20/18-2-1880 ἐκθεση τοῦ ὑποπροξενείου Αὐλώνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1880, 99/2 Ἀναφορὰ προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς περιοχῆς των.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 12Α/28-1-1880 ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ πρεσβευτῆ στὸ Βουκουρέστι L. Hoyos, πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Haymerle, *Haus-Hof-und Staatsarchiv*, ΡΑΧVΙΙΙ Rumanien, Karton 14, καὶ *Peufuss*, ὁ.π., σ. 57.

ση ληστείας στις πλούσιες περιοχές τῆς Ἠπείρου καὶ κυρίως στὸ Ζαγόρι, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν περίοδο 1878-1883 δεινοπάθησε μὲ καταστροφικὲς συνέπειες γιὰ τὸ μέλλον¹. Τὶς ληστρικές συμμαορίες, τῶν ὁποίων τὴν παρουσία στὸ Ζαγόρι ἐπισημαίνει στὶς ἀρχές τοῦ 1881 καὶ τὸ Γαλλικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων², τὶς ἀποτελοῦσαν κυρίως Κουτσόβλαχοι τῆς Κόνιτσας καὶ τῆς Πίνδου (Δίστρατο καὶ Σαμαρίνα)³. Αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ κυκλοφορήσουν φήμες, κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1880, ὅτι οἱ ἐπιδρομὲς ἐναντίον τοῦ Ζαγοριοῦ γίνονταν μὲ ὑποκίνηση τοῦ Μαργαρίτη πρὸς ἐξόντωση τῆς ἐλληνικῆς ἐκείνης ἐπαρχίας⁴.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ γαλλικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων παρακολουθοῦσε καὶ κατέγραφε συχνὰ καὶ μὲ λεπτομέρειες τὴ δράση τῶν ληστρικῶν συμμαοριῶν στὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Πίνδο καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται στὶς ἐκθέσεις του εἶναι ἐνδιαφέροντα καὶ βοηθοῦν στὴν ἐξήγηση ὀρισμένων γεγονότων. Κατὰ τὶς ἀπόψεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖ ὁ Γάλλος πρόξενος⁵, οἱ ληστὲς ποὺ ἐμφανίστηκαν στὶς ἐπαρχίες Γρεβενῶν, Κόνιτσας καὶ Ζαγορίου κατατάσσονταν σὲ 3 κατηγορίες: 1) τὴν πρώτη τὴ συγκροτοῦσαν ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ληστεία ἀποτελοῦσε ἐπάγγελμα· αὐτοὶ δροῦσαν χωρὶς πολιτικὰ κίνητρα. 2) Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλάμβανε τοὺς Βλάχους ποὺ πῆραν τὰ ὄπλα καὶ κρατοῦσαν τοὺς δρόμους ἀποκλειστικά, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν παραχώρηση τῶν περιοχῶν στὴν Ἑλλάδα. 3) Ἡ τρίτη στρατολογοῦσε ἄτομα ἀνέστια, ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ κομιτάτα, ποὺ σχημάτιζαν συμμαορίες γιὰ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς ντόπιους πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ αὐτοκρατορική κυβέρνησις ἦταν ἀποφασισμένη νὰ ἐξοντώσει ὅλες τὶς συμμαορίες καὶ τῶν τριῶν κατηγοριῶν⁶.

Οἱ ἀπόψεις τῶν Τούρκων γιὰ τοὺς Βλάχους δὲν ἀνταποκρίνονταν στὴν πραγματικότητα. Οἱ εἰδήσεις ἀποτελοῦσαν δημοσιογραφικὴ προβολὴ σκο-

1. Βλ. Ἰωάννου Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἕννατον, μέρος δεύτερον, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 66 κ.ἐξ.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 25/28-1-1881 ἐκθεση τοῦ J. Wiet πρὸς τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, AMAE, *Correspondance Politique des Consuls. Turquie, Janina*, vol. 11.

3. Βλ. Λαμπρίδου, ὁ.π., σ. 67.

4. Βλ. ἐφημ. Σύλλογοι, ἀριθμ. φύλλ. 1459/30/11-11-1880. Ἡ εἶδησις ἀναδημοσιευόταν ἀπὸ τὸν Αἰῶνα, ποὺ χαρακτήριζε τὶς διαδόσεις ἀνόητες καὶ ἀνάξιες προσοχῆς, στηριζόμενες στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ληστρικές συμμαορίες ἀποτελοῦνταν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ Κουτσόβλαχους, ἐφ' ὧν ὑποτίθεται ἐσφαλμένως ὅτι ἀσκεῖ ἐπιρροὴν τινὰ ὁ μνησθεὶς Μαργαρίτης.

5. Ὁ Γάλλος πρόξενος τὶς μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωάννινα-Γιάνγια.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 39/7-5-1881 ἐκθεση τοῦ J. Wiet πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, AMAE, ὁ.π.

πῶν τῶν ἴδιων τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν πολιτικὴ τῆς Πύλης ἀπέναντι στὶς ἀποφάσεις τῶν Μεγάλων. Δὲν ἀποτελοῦσαν συνεπῶς ἐκπλήρωση ὑποσχέσεων ποὺ εἶχε δώσει ὁ Μαργαρίτης τοὺς Τούρκους γιὰ ἐξέγερση τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, ποὺ ποτὲ δὲν πραγματοποιήθηκαν. Οἱ συμμορίες τῶν Κουτσοβλάχων ὑπῆρχαν, ἀλλ' ἀνῆκαν στὴν πρώτη κατηγορία καὶ συνεργάζονταν μὲ τὴν προπαγάνδα, ὅταν ὑπῆρχε συμφέρον ἀπ' αὐτὴ τὴ συνεργασία.

Κάτι ἀνάλογο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς συμμορίες ποὺ δροῦσαν στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο. Μαζὶ μὲ τὶς «ἐπαγγελματικὲς» τοὺς ἀσχολίες συμμετεῖχαν καὶ σὲ ἐπαναστατικὲς κινήσεις, ὅπως οἱ ὀμάδες τοῦ Νταβέλη, οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦσαν ληστρικές ἐπιδρομὲς στὸ Ζαγόρι καὶ στὸ Πωγώνι, ταυτόχρονα ὅμως «σφετερίζονταν» καὶ ρόλους ἐπαναστατῶν καὶ ξεσήκωναν τοὺς κατοίκους, προπαγανδίζοντας ὅτι ἀλύτρωτες περιοχές, ὅπως τὸ Μέτσοβο, παραχωροῦνταν τοὺς Ἕλληνες¹. Ταυτόχρονα ἔδιναν σκληρὲς μάχες μὲ τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα, ποὺ τὶς κνηγοῦσαν γιὰ ληστεῖες καὶ γιὰ ἐπαναστατικὴ δράση. Πολλὲς ἐκθέσεις τοῦ Γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, τοῦ 1881, εἶναι ἀφιερωμένες σὲ πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὶς δραστηριότητες τῶν ληστρικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν συμμοριῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Νταβέλη. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἀναφέρεται ὅτι ἔγιναν μάχες (Ἀπρίλιο καὶ Μάιο 1881), μεταξὺ νιζάμηδων καὶ ὀμάδων τοῦ Νταβέλη στὰ περὶχωρα τῆς Ἀβδέλλας, στὶς ὁποῖες σκοτώθηκε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νταβέλη Ἡλίας μὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἄνδρες του. Μιὰ ὀμάδα ἀπὸ Κουτσόβλαχους ἐθελοντὲς κινουῦνταν σ' αὐτὴ τὴν περιοχή, σὲ συνεργασία μὲ τὸ σούμπαση Σινάν, ὁ ὁποῖος σὲ συμπλοκὴ μὲ τὶς συμμορίες σκότωσε τρεῖς ληστεῖς. Μάχες ἔγιναν καὶ κοντὰ στὴ Φούρκα, ὅπου σκοτώθηκαν ὁ καπετάνιος Κώτσιος ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα καὶ δυὸ ἐπαναστάτες².

Οἱ μάχες μὲ τὶς ὀμάδες τοῦ Νταβέλη συνεχίστηκαν στὰ περὶχωρα τῆς Κόνιτσας, ὅπου οἱ χωροφύλακες ἔχασαν 37 ἄνδρες καὶ στὴν περιοχή τοῦ Ζαγοριοῦ³. Τὸν Ἰούνιο, σύμφωνα μὲ τὴν ἐφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ, ἔγιναν συμπλοκὲς ἀνάμεσα σ' ἐπαναστάτες καὶ τακτικὸὺς κληρωτοὺς Τούρκους,

1. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 36/29-4-1881 καὶ 40/20-5-1881 ἐκθέσεις τοῦ J. Wiet, AMAE, ὄ.π. Γιὰ τὴ ληστρική καὶ ἐθνική δράση τοῦ Νταβέλη (συναρχηγὸς του ὁ Γκίκας) βλ. Κώστα Λαζαρίδη, Πῶς «πάτησε» τὸ Τσεπέλοβο ὁ λήσταρχος Νταβέλης, Ἡπειρωτικὴ Ἔστια, τ. 12(1963), σ. 369-380, τοῦ ἴδιου, Ἱστορικὲς ἀλήθειες γύρω ἀπὸ τὸ λήσταρχο Νταβέλη, HE, τ. 14(1965), σ. 643-655, Πέτρου Κυρίτση, Περὶ τοῦ Νταβέλη, HE, τ. 14(1965) σ. 234-241.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 42/3-6-1881 ἐκθεση τοῦ J. Wiet. AMAE. ὄ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 39/17-6-1881 ἐκθεση τοῦ J. Wiet πρὸς τὸ Γάλλο πρεσβευτὴ στὴν Πόλη Tissot, AMAE, ὄ.π.

πού τους διοικούσε ο Μουσταφά μπέης και κοντά στα Γρεβενά, όπου σκοτώθηκαν οκτώ επαναστάτες. Άλλες πολύνεκρες συμπλοκές με τή συμμορία του Νταβέλη, έγιναν στη Μπριάζα (Δίστρατο) στα τέλη Ιουνίου, κατά τις οποίες σκοτώθηκαν περισσότεροι από 100 επαναστάτες, σύμφωνα πάντα με τις τουρκικές πηγές¹. Ο Νταβέλης, ωστόσο, εξακολουθούσε να έχει συμμορία από 150 ανθρώπους κι απειλούσε με σκληρά αντίποινα όσους πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στους Τούρκους, για να στήνουν ενέδρες στις συμμορίες². Η προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα έδωσε τήν εύχέρεια στο Νταβέλη³ να καταφύγει με 110 άνδρες του στα Τρίκαλα και να τεθεί κάτω από τις διαταγές της ελληνικής κυβέρνησης. Κυκλοφορούσε ή φήμη ότι τὸ παράδειγμά του θα τὸ ἀκολουθοῦσαν κι ἄλλες επαναστατικές ομάδες που είχαν πάρει τὰ ὄπλα για να υποστηρίξουν τήν ελληνική υπόθεση⁴. Οί γαλλικές εκθέσεις ἀποκαλύπτουν ότι ὁ Νταβέλης δροῦσε πράγματι ὡς επαναστάτης ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἀρκετές φορές ὅμως, λησμονώντας αὐτή του τήν ιδιότητα, προχωροῦσε και σὲ καθαρά ληστρικές ἐνέργειες. Τὸ ἴδιο συνέβαινε και με ἄλλες επαναστατικές ομάδες.

Οί φήμες, λοιπόν, για ἐπιδρομές ἐναντίον τοῦ Ζαγοριοῦ ὑποκινούμενες ἀπὸ τή ρουμανική προπαγάνδα στηρίζονταν σὲ κάποια βάση, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη τὸ γεγονός τῆς συμμετοχῆς πολλῶν Κουτσοβλάχων στις συμμορίες, κάτι πὸ συνέβαινε και στα προηγούμενα χρόνια⁵. Οί ἀθηναϊκές ἐφημερίδες και ἰδιαίτερα ἡ *Παλιγγενεσία* ἐπέμεναν ὅτι για τὸ 1881 ὑπεύθυνη για

1. Βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 48/16-7-1881 ἐκθεση τοῦ Wiet πρὸς τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΜΑΕ*, ὁ.π.

2. Βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 54/26-8-1881 ἐκθεση τοῦ J. Wiet, *ΑΜΑΕ*, ὁ.π.

3. Ὁ Γάλλος πρόξενος τὸν χαρακτήριζε διάσημο ἀρχηγό.

4. Βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 59/23-9-1881 ἐκθεση τοῦ Wiet, *ΑΜΑΕ*, ὁ.π. Ὁ Νταβέλης θα ἐμφανίσει επαναστατική δράση και στα κατοπινὰ χρόνια. Τὸ 1887 ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία του στα περίχωρα τῆς Ἐλασσόνας, ἐπικεφαλῆς ὁμάδας 150 ἀτόμων πὸ δροῦσαν ἐκεῖ, με σκοπὸ νὰ βοηθήσουν τήν ἀπελευθέρωση τῆς δυτικῆς Μακεδονίας ὡς τὸ Μοναστήρι βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 5/12-5-1887 ἐκθεση τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΜΑΕ*, *Correspondance Politique des Consuls, Turquie, Janina*, vol. 12. Ἡ γαλλική ἐκθεση φέρει τὸ Νταβέλη ὡς Κουτσόβλαχο, γεννημένο στη Σαμαρίνα. Σύμφωνα, ὅμως, με ἀφήγηση ἀπογόνου του, ὁ Νταβέλης γεννήθηκε στη Γαλατεινή (Κονισκὸ) Σιάτιστας τὸ 1848 και πέθανε στὸ Μακρυχώρι Λάρισας τὸ 1923. Τὸ πραγματικὸ του ὄνομα ἦταν Γεώργιος Δούκας βλ. *Κυρίτση*, ὁ.π., σ. 238. Για ὀρισμένους ἱστορικοὺς ὑπῆρξε μιὰ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα.

5. Ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Αὐστρίας στα Γιάννινα Chiari, σ' ἐκθεσή του στις 3 Ἰουνίου 1872, πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Andrassy, ἀνάφερε ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Πίνδου, λαὸς ἀνυπότακτος και πολεμικός, ἀποτελοῦσαν σημαντικὸ ποσοστὸ στις ληστρικές ἀνταρτικές συμμορίες, *Haus-Hof-und Staatsarchiv, PA XXXVIII Konsulate, Karton 197* και *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 48.

τὴν καταστροφὴ τοῦ Ζαγορίου ἦταν ἡ προπαγάνδα ποὺ τὴν ὑποκινοῦσε ξένος δάκτυλος, ἡ Αὐστρία δηλαδή, στὴν ἐπιδίωξή της ν' ἀποδείξει ὅτι στὴν Ἠπειρὸ ὑπῆρχε ἀκμαῖο ρουμανικὸ στοιχεῖο¹. Σ' ἐπίρρωση τῶν ἰσχυρισμῶν ἀναφερόταν ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ βλαχικὰ χωριὰ πέρα ἀπὸ τὸν Ἄωο, ὅπως Πάδες, Μπριάζα, Παλιοσέλι, εἶχαν μεταβληθεῖ σὲ ἄντρα καὶ οἱ κάτοικοί τους σὲ ληστὲς ποὺ λεηλατοῦσαν τὸ Ζαγόρι καὶ τὰ χωριὰ τῆς Κόνιτσας. Ἀλλὰ καὶ τὸ γαλλικὸ ὑποπροξενεῖο Ἰωαννίνων κατέγραφε τὶς φῆμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν πόλη, σχετικὰ μὲ τὴν εὐθύνη τῆς προπαγάνδας στὴν ἔξαρση τῆς ληστείας²: Τὸ φιλελληνικὸ κόμμα στὰ Γιάννινα, ἔγραφε ὁ ὑποπρόξενος, διέδιδε ὅτι ἡ ἐπαύξηση τῆς ληστείας εἶχε σχέση μὲ τὸ Βλάχο ταραξία Μαργαρίτη καὶ ἀκόμη ὅτι στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἦταν ἀνακατωμένος καὶ ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Αὐστρίας στὴν πόλη Rémy Berzencovich, πράγμα ποὺ δὲν πίστευε ὁ Γάλλος ὑποπρόξενος. Σχετικὰ μὲ τὴν καθοδήγηση ποὺ ἔδινε ὁ Μαργαρίτης, ὁ Γάλλος διπλωμάτης τόνιζε, ὅτι βέβαιη πρόθεσή του ἦταν νὰ συγκροτήσῃ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ Κουτσόβλαχους. Αὐτοὶ θ' ἀγωνίζονταν γιὰ τὴ μὴ παραχώρηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ τμήματος τῆς Ἠπείρου στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ τὸ σχέδιο ποὺ χρειαζόταν ὁ Μαργαρίτης γιὰ νὰ πετύχει τὴ σύμπραξη τῆς Πύλης δὲν ὀλοκληρώθηκε.

Ἡ συμπαράσταση τῆς Αὐστρίας πρὸς τὴν προπαγάνδα αὐτὴν τὴν ἐποχὴ, ἀνεξάρτητα ἂν εἶχε τὴν εὐθύνη ἢ ὄχι καὶ γιὰ τὴ συνεργασία της μὲ τὸ Μαργαρίτη πρὸς ὑποκίνηση τῆς ληστείας, ἀποδεικνύεται: 1) ἀπὸ τὴ μεσολάβηση τοῦ Γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας στὰ Γιάννινα πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ν' ἀφήσουν ἐλεύθερο τὸ λησταποδόχο Ἀναγνώστη, ἀπὸ τὸ Περιβόλι. Στὸ σπίτι του εἶχαν βρεθεῖ ὀκάδες ἀργυρῶν σκευῶν καὶ πλεῖστα πολύτιμα ἐνδύματα ἀπὸ τὶς ληστεῖες τοῦ Ζαγοριοῦ, καὶ 2) ἀπὸ τὶς συστάσεις τοῦ ἴδιου προξένου πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν βλαχόφωνων χωριῶν τῆς Ἠπείρου νὰ ὑπογράψουν ἀναφορὲς πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ζητώντας τὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες, πράγμα ποὺ ἔγινε ἀπὸ ἀριθμὸ κατοίκων³.

1. Βλ. τὸ φύλλο τῆς ἐφημ. *Παλιγγενεσία* τῆς 28 Μαρτίου 1881.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 54/26/8/1881 ἔκθεσή του.

3. Βλ. τὰ φύλλα τῆς *Παλιγγενεσίας* τῆς 28 Μαρτίου 1881 καὶ 30 Ἀπριλίου 1881. Ἐγραφε χαρακτηριστικὰ στὸ τελευταῖο τῆς φύλλο: Ὁ κ. Ρεμὺ εἰς τοιαύτην ἰταμότητα ἔφτασεν, ὥστε δὲν ἠσχύνθη νὰ εἴπῃ διὰ τῶν πρακτόρων του καὶ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ ἑλληνικωτάτου Ζαγορίου, ὅτι ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς ληστείας, πρέπει ν' ἀπευθύνωσιν αὐτῷ μίαν ἀναφορὰν, ἔστω καὶ μὲ δέκα ὑπογραφάς, δι' ἧς νὰ ἐξαιτῶνται τὴν προστασίαν του κατὰ τῆς μαστιζούσης τὴν χώραν τῶν ληστείας καὶ οὗτος ἀμέσως θέλει ἀπαλλάξει αὐτούς. Οἱ Ζαγορίσιοι ὁμως οἱ καταστραφέντες καὶ σωρηδὸν ἐκπατριζόμενοι, ἐγκαταλείποντες τὰς ὠραίας κόμας των, ἐπροτίμησαν τὴν τελείαν αὐτῶν καταστροφὴν ἢ νὰ ὑπογράψωσιν καὶ δώσωσιν εἰς

Τῇ συμπαράστασι αὐτῇ ἐπισήμαναν καὶ οἱ ξένες διπλωματικὲς ἀποστολές στὰ Γιάννινα. Τὸ γαλλικὸ π.χ. ὑποπροξενεῖο σημείωνε, σὲ μεταγενέστερη ἐποχῇ, ὅτι ἡ Αὐστροουγγαρία ἐπιδίωκε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐχθροπάθεια ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στὶς φυλές, οἱ ὁποῖες κατοικοῦσαν στὴν Ἠπειρο καὶ μιλοῦσαν διαφορετικὲς γλῶσσες. Ἀγωνιζόταν ἔτσι νὰ διαιρέσει τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, τὸ πιὸ πολυάριθμο καὶ πολιτισμένο, ὑποστηρίζοντας τοὺς Κουτσόβλαχους τοὺς ὁποῖους νουθετοῦσε καὶ καθοδηγοῦσε. Μὲ τὴν προτροπὴ τῆς οἱ Κουτσόβλαχοι ἴδρυσαν ἔθνικὰ σχολεῖα σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, μὲ ἀποτέλεσμα τὰ δυὸ στοιχεῖα, ἑλληνικὸ καὶ κουτσοβλαχικὸ, ποὺ ἡ κοινὴ λατρεία καὶ ἐκπαίδευση τὰ ἔνωσε, νὰ γίνουν ἐχθρικά μεταξὺ τους¹.

η. Ἡ στάσι τῆς προπαγάνδας στὴν προσάρτησι τῆς Ἠπειρο-Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα²

Ἡ κήρυξι τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1877-78) καὶ ἡ συμμετοχὴ τῆς Ρουμανίας σ' αὐτόν, στὸ πλευρὸ τῆς νικήτριας Ρωσίας, ἔδωσαν νέα ὄθησι στὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας³. Ὅπως σημειώθηκε, οἱ νίκες στὰ πολεμικὰ μέτωπα, ποὺ δημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνακήρυξι τῆς Ρουμανίας σὲ ἀνεξάρτητο κράτος ἐνίσχυσαν καὶ τὶς φιλοδοξίες τῶν προπαγανδιστῶν γιὰ τὴν ἴδρυσι μιᾶς μεγάλης Ρουμανίας, στὴν ὁποία ἡ μοίρα θ' ἀνέθετε τὴν ἀποστολὴ νὰ ἐκπολιτίσει τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ καταλάβει ἀκόμη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη⁴.

Οἱ πρῶτοι ἐνθουσιασμοὶ ἄρχισαν νὰ ὑποχωροῦν γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ κάποια ἀπογοήτευσι, ὅταν τὸ Βερολίνεο Συνέδριο ἀποφάσιζε⁵, μὲ ἀρκετὲς ἀσάφειες, τὴν παραχώρησι τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἠπείρου στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Τουρκία ἐκμεταλλεύτηκε τὶς ἀσάφειες αὐτές, προσπαθώντας

τὸν ἐπικίνδυνον τοῦτον ἐχθρὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοιοῦτον ἐγγραφον καὶ οὕτω γίνωσι παρανάλωμα τῆς Αὐστρίας... Τὸ κείμενο, ἀνεξάρτητα ἀν ἀνταποκρίνεται ἐξολοκλήρου στὴν πραγματικότητι ἢ ὄχι, εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὸ κλίμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ σὲ βάρος τῆς Αὐστρίας.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 6/24-6-1887 ἐκθεσι τοῦ γαλλικοῦ ὑποπροξενεῖου, ΑΜΑΕ, δ.π., vol. 12.
2. Τὸ ὑποκεφ. αὐτὸ δημοσιεύτηκε καὶ στὴ Δωδώνη, τευχ. Α', τ. 13(1984), σ. 331-346.
3. Ἡ ἐπίσημη κρατικὴ υἱοθέτησι ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι, καθὼς καὶ ἡ ἐνεργητικὴ ὑποστήριξι, σημειώνονται ἀπὸ τὸ 1863-64. Βλ. καὶ Ρωμανοῦ, δ.π., σ. 18 σημ. 87.
4. Βλ. τὴν δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 316/8/20-4-1879 ἐκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ.
5. Μὲ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ 13ου πρωτοκόλλου, ποὺ κατοχυρώθηκε μὲ τὸ ἄρθρο 24 τοῦ τελικοῦ κειμένου τῆς συνθήκης (1/13 Ἰουλίου 1878).

νὰ παρατείνει τὶς διαπραγματεύσεις καὶ προσδοκώντας ν' ἀνατρέψει τὶς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου. Ταυτόχρονα ἡ παραχώρηση κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου στὴν Ἑλλάδα ἀποστεροῦσε τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἀπὸ σοβαρὰ ἐρείσματα καὶ ἀνέτρεπε, ὡς ἓνα σημεῖο, τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν ποὺ εἶχε θέσει. Ὡστόσο οἱ ἡγέτες τῆς ἄρχισαν ν' ἀντλοῦν αἰσιοδοξία, τόσο ἀπὸ τὴν ρευστότητα τῆς κατάστασης ποὺ δημιουργοῦσε ἡ στάση τῆς Τουρκίας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ φιλόδοξη πολιτικὴ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης ποὺ διαμορφωνόταν ἀπὸ τὶς νωπὲς ἀκόμη ἐπιτυχίες τοῦ στρατοῦ τῆς.

Ἡ αἰσιοδοξία, ὅμως, αὐτὴ δὲν εἶχε τὸ ἀνάλογο ἀντίκρουσμά της. Οἱ στόχοι ποὺ εἶχε θέσει ἡ προπαγάνδα¹ ὅπως ἀπέδειξαν τὰ γεγονότα, δὲν εἶχαν ἐλπίδες πραγμάτωσης. Ἔτσι, δημιουργοῦνται ὑπόνοιες, ὅτι οἱ διαβεβαιώσεις τῆς ἡγεσίας τῆς προπαγάνδας πρὸς τοὺς συμπαραστάτες τῆς δόθηκαν, ὄχι γιατί πίστευαν σ' ἓνα θετικὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ γιατί προσδοκοῦσαν ὠφελήματα ἀπὸ τὴν ὅλη ἐπιχείρηση.

Τὸ 1881, καὶ ἰδιαίτερα τὸ πρῶτο ἑξάμηνο, οἱ παρασκηνιακὲς συνεννοήσεις ποὺ διεξάγονταν ἀνάμεσα στὴν Πύλη καὶ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς Ἡπειρο-Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα, ἔγιναν ἐντονότερες. Ἡ Πύλη προσπαθοῦσε ν' ἀποφύγει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ὅσων εἶχαν ἀποφασιστεῖ στὸ Βερολίνειο Συνέδριο, ἐνῶ οἱ Δυνάμεις τὴν πίεζαν γιὰ τὸ ἀντίθετο. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ προπαγάνδα ἀνέπτυξε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ δραστηριότητα στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Πίνδου, Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου² προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ τοὺς πείσει νὰ πάρουν μέρος στὸν ἀγῶνα ποὺ ξεκίνησε, μὲ σκοπὸ τὴ ματαίωση τῆς παραχώρησης τῆς Ἡπειρο-Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ ἀγῶνας ἐναντίον τῆς προσάρτησης πῆρε πολλὰς μορφές:

1) Ἀδιάκοπες μετακινήσεις καὶ περιοδεῖες τοῦ Ἀπόστολου Μαργαρίτη καὶ τῶν συνεργατῶν του πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, ἰδιαίτερα στὸν ὑπὸ προσάρτηση χῶρο. Οἱ Κουτσοβλαχοὶ ἔπρεπε νὰ πειστοῦν ὅτι εἶχαν συμφέρον ἀπὸ κάθε ἀποψη, ἐθνικὴ, οἰκονομικὴ κλ., νὰ παραμείνουν οἱ περιοχὲς τοὺς στὴν Τουρκία. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὴν παραχώρηση, ὑπογράφοντας ὑπομνήματα πρὸς τὴν Πύλη καὶ πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη.

2) Συνεργασία μὲ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τῶν ἐπίδικων περιοχῶν, γιὰ νὰ πείσουν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους τοὺς Κουτσοβλαχοὺς, ὥστε νὰ ὑπογράψουν

1. Ἦλπιζε ὅτι θ' ἀνατρέψει τὶς ἀποφάσεις τοῦ Βερολίνειου Συνεδρίου, μὲ τὴν ὑποκίνηση τῆς Ρουμανίας καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Τουρκία. Ταυτόχρονα ὑπολόγιζε στὴν καθολικὴ ἀντίδραση ποὺ θὰ ἔφτανε ὡς τὴν ἐνοπλιὴ ἐξέγερση τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν τῶν ὑπὸ προσάρτηση χωρῶν.

τά ύπομνήματα και ταυτόχρονα νά έξουδετερώσουν μέ διώξεις και φυλακίσεις όλους, όσοι ήταν αντίθετοι στις ένέργειες τής ρουμανικῆς προπαγάνδας.

3) Έντονη δημοσιογραφική προσπάθεια μέσω τών ρουμανικῶν, τουρκικῶν ἢ και έφημερίδων τοῦ έξωτερικοῦ, για νά διαμορφωθεῖ εὐνοϊκή κοινή γνώμη γύρω ἀπό τὰ σχέδια τής προπαγάνδας.

Όλες αὐτές, όμως, οί δραστηριότητες δέν έφεραν ἀποτέλεσμα. Ἡ Πύλη, ἀφοῦ έξάντλησε τὰ περιθώρια τών έλιγμῶν της, ὑποχρεώθηκε νά ὑπογράψει (20 Ἰουνίου / 2 Ἰουλίου 1881) μέ τήν Ἑλλάδα τή συνθήκη προσάρτησης τών έδαφῶν πού έπιδικάστηκαν στήν χώρα μας.

Οί προθέσεις και οί έκδηλώσεις τής ρουμανικῆς προπαγάνδας τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1881 ὀδηγοῦν σέ δυὸ διαπιστώσεις: α) στήν ἀνάμιξη τής Αὐστρίας στο θέμα, τής ὁποίας έμφανῆς έκδήλωση ἦταν ἡ συμπαράσταση τοῦ προξένου της στὰ Γιάννινα Remy Berzécovich στήν προσπάθεια τοῦ Ἄπ. Μαργαρίτη νά πείσει τοὺς Κουτσόβλαχους ν' ἀντιταχθοῦν στήν προσάρτηση τής Ἠπειρο-Θεσσαλίας¹. Ὁ Ἑλληνας Γενικὸς πρόξενος στὰ Γιάννινα ἦταν κατηγορηματικὸς σ' αὐτό. Ὑπέβαλε μάλιστα στο ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀντίγραφο τής διαμαρτυρίας ἀριθμοῦ Κουτσοβλάχων τής Ἠπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας, τήν ὁποία έστειλαν στήν Πόλη για νά ἐπιδοθεῖ στοὺς εκπροσώπους τών Μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ Ἑλληνας διπλωμάτης σημείωνε στήν ἀναφορά του, ὅτι για τή σύνταξη τής διαμαρτυρίας εργάστηκαν δυὸ, κυρίως, πρόσωπα: ὁ Μαργαρίτης κι ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος, ὁ ὁποῖος για εὐνόητους λόγους ἤθελε τήν έξάλειψη ἀπὸ τὴ Μεσόγειο τής έλληνικῆς ἐπιρροῆς *έν τῷ παρόντι και έν τῷ μέλλοντι*². Καί σέ προηγούμενη ἀναφορά του ὁ πρόξενος διατύπωνε τήν ἴδια κατηγορία³.

Ἦταν ἐπόμενο ὅτι τέτοιες σοβαρὲς καταγγελίες ἐναντίον τοῦ Berzécovich δέ θ' ἄφηναν ἀδιάφορο τὸ έλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Πράγματι τὸ ὑπουργεῖο ἐνημέρωσε τὸν πρεσβευτὴ του στὴ Βιέννη, δίνοντας

1. Γενικά για τήν πολιτική τής Αὐстроουγγαρίας στήν ἐποχὴ αὐτὴ βλ. *Κωνσταντίνου Ι. Αἰλιανοῦ*, Ἡ Αὐстро-ουγγαρία και ἡ προσάρτηση τής Θεσσαλίας και τής Ἠπείρου (1878-1881), Θεσσαλονίκη 1988.

2. Βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 129 λίαν ἐμπ./24-4-1881 έκθεση πρὸς τὸν πρῶθυπουργὸ Ἄλεξ. Κουμουνδοῦρο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως. Μακεδονικὸν ζήτημα - Μοναστηριακὸν ζήτημα. Στὴν έκθεση ἐπισυνάπτεται ἀντίγραφο τής διαμαρτυρίας τών Κουτσοβλάχων πού, κατὰ τὴ βεβαίωση τοῦ προξένου, *έλήφθη ἐκ πηγῆς ἐπισήμου*. Ἡ διαμαρτυρία-πληρεξούσιο εἶναι συνταγμένη στὰ γαλλικά και φέρει ἡμερομηνία 15/27 Μαρτίου 1881.

3. Βλ. τήν ὑπ' ἀριθμ. 123/17-4-1881 έκθεση τοῦ Γενικοῦ προξένου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881. Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία. Προξενεῖα έν Θεσσαλία, Ἠπείρω, Ἀλβανία.

ἐντολὴ νὰ προβεῖ στὶς ἀπαραίτητες παραστάσεις πρὸς τὴν αὐστριακὴ κυβέρνηση, μετὰ πάσης δεξιότητος, ὅμως, γιὰ νὰ μὴ προκληθοῦν ἀνεπιθύμητες ἀντιδράσεις σὲ μιὰ ἐποχὴ κρίσιμη γιὰ τὰ ἔθνικα δίκαια¹.

β) Δεύτερη διαπίστωση εἶναι ὅτι: ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων στὴν Ἠπειρο-Θεσσαλία ἔμεινε ἀδιάσπαστα ἐνωμένη μὲ τὸν Ἑλληνισμό. Ἀκόμη κι ἀπὸ κείνους ποὺ εἶχαν παρασυρθεῖ στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, λίγοι ἦταν ὅσοι εἶχαν προσχωρήσει συνειδητὰ σ' αὐτὴ κι ἀπαρνήθηκαν τὴν ἑλληνικότητά τους. Οἱ ὑπόλοιποι, ἢ δέχονταν πιέσεις καὶ προσχωροῦσαν ἢ πείθονταν μὲ λίγα χρήματα². Γιαντὸ καὶ ἡ ἐπάνοδός τους στὴν ἑλληνικὴ οἰκογένεια ἀποτελοῦσε συνηθισμένο φαινόμενο, ὅπως καὶ τυχὸν νέα μετάστασή τους στὴν προπαγάνδα. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σταθερότητα τῶν φρονημάτων τῆς πλειοψηφίας καὶ ἡ ρευστότητα τῶν συνειδήσεων τῶν προσχωρούντων ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα ἐμπόδια ποὺ ἀνέστειλαν τὴν πρόοδο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας.

Τὸ βάρος τῆς προσπάθειας τοῦ Μαργαρίτη ἔπεσε, κυρίως, στὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρο. Στὴν Ἠπειρο ἡ συμπαράσταση τοῦ Berzencovich προσπόρισε ἓναν ἀριθμὸ ὑπογραφῶν πλαστῶν ἢ ὠνίων³. Τὸ θέμα προκάλεσε καὶ τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ Γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1880 εἶχε ἐνημερώσει σχετικὰ τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Στὰ τέλη Δεκεμβρίου 1880, ἀναφέρει ὁ πρόξενος Wiet, πολλοὶ ντόπιοι πρόκριτοι⁴ ἀπηύθυναν τηλεγράφημα πρὸς τὸ πρακτορεῖο Havas μὲ τὸ ὁποῖο ἐξ ὀνόματος τοῦ βλαχικοῦ πληθυσμοῦ, ἐξέφραζαν τὴν ἀντίθεσή τους στὶς ἀποφάσεις τοῦ Βερολίνειου Συνεδρίου. Οἱ Βλάχοι, συνέχιζε, ἀρκετὰ πολυάριθμοι στὰ διεκδικούμενα ἐδάφη, εἶχαν ἐξελληνιστεῖ, ἢ προπαγάνδα ὅμως προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ τοὺς παρασύρει μὲ τὸ μέρος της, ἔχοντας καὶ τὴν ἠθικὴ ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸν Wiet, οἱ ταραξίες⁵ βρίσκονταν σὲ ἀδιάκοπη ἐπικοινωνία μὲ πολιτικὰ πρόσωπα τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὸ πρόγραμμά τους ἀπέβλεπε στὸ νὰ προκαλέσει τὴν προσοχὴ τῆς Εὐρώπης γιὰ τοὺς συμπατριῶτες τους στὴν Τουρκία, ἔτσι ποὺ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ ἡ ἔθνικότητά τους. Ἰσχυρίζονταν ὅτι οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις ἀναγνώρισαν τὸ Μαυροβούνιο, ποὺ στὴν ἀρχὴ δὲν εἶχε παρὰ 125.000 κατοίκους· συνεπῶς ἦταν εὐκολότερο, κατὰ τοὺς συλλογισμούς τους, ν' ἀναγνωριστοῦν οἱ 300.000 Ρουμάνοι

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 986 ἐμπ. / 2-5-1881 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως κλπ.

2. Βλ. τὴν δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 129 ἔκθεση.

3. Βλ. δ.π.

4. Ἐννοεῖ τοὺς ρουμανίζοντες.

5. Ἐτσι χαρακτήριζε ὁ πρόξενος τοὺς πράκτορες τῆς προπαγάνδας.

πού σχημάτιζαν συμπαγή πληθυσμὸ στὶς περιοχὲς τῆς Πίνδου καὶ οἱ 1.000.000 Ρουμάνοι τῶν γειτονικῶν περιοχῶν¹. Πρόσθεταν ἀκόμη, ὅτι ἦταν οἱ μόνοι πού θὰ μπορούσαν νὰ συμμαχήσουν μὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ νὰ δημιουργήσουν ἔτσι ἓνα σοβαρὸ ἐμπόδιο ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Σλάβους. Κατὰ τὸν Wiet πάντα, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ταραξιῶν, Ἀπόστολος Μαργαρίτης², ἐρχόταν καὶ ἔφευγε ἀπὸ τὰ Γιάννινα, γύριζε τὰ χωριὰ καὶ συγκέντρωνε ὑπογραφές διαμαρτυρίας γιὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἡπειρο-Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα. Ἡ διαμαρτυρία αὐτὴ μεταφέρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ 7 ἀντιπροσώπους: τρεῖς ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, τρεῖς ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ ἓνας ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Ἡ γνώμη τοῦ Γάλλου προξένου ἦταν ὅτι ἡ Πύλη προσδοκοῦσε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ αὐτὴ τὴν ἀναταραχὴ, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ γίνει σοβαρὴ μόνο σὲ περίπτωση πού οἱ ἀρχές ὑποβοηθοῦσαν ἐξέγερση τῶν Ἀλβανῶν ἢ τῶν Βλάχων. Κι ὁ Wiet κατέληγε μὲ τὴ διαπίστωση: γιὰ τοὺς Βλάχους ἡ κίνηση ὑπῆρχε μόνο στὰ χαρτιά. Ἡ πλειοψηφία τους ἐπιθυμοῦσε ἀκόμη τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα³.

Στὸ θεσσαλικὸ χῶρο πάλι ἡ προπαγάνδα προσπαθοῦσε νὰ πείσει τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Πίνδου καὶ τῆς Μακεδονίας πού παραχείμαζαν ἐκεῖ, ὅτι θὰ εἶχαν νὰ ὠφεληθοῦν πολλά, ἂν ἐπιτυγχανόταν τελικὰ ὁ σκοπός, ἡ ἀποτροπὴ δηλαδὴ τῆς προσάρτησης. Ἡ Πύλη θὰ τοὺς παραχωροῦσε ἀρκετὰ προνόμια καὶ εὐεργετήματα⁴.

Στενὸς συνεργάτης τοῦ Μαργαρίτη στὴ Θεσσαλία ἦταν ὁ Τοῦρκος μουτεσαρίφης, ὁ ὁποῖος τὸν βοηθοῦσε ποικιλότροπα, δίνοντας ὑποσχέσεις ἢ πιέζοντας κι ἀπειλώντας τοὺς Κουτσόβλαχους γιὰ νὰ συγκεντρώσει τὶς ὑπογραφές τους. Τοὺς Κουτσόβλαχους πού ἀντιδροῦσαν, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἱερεῖς, τοὺς φυλάκιζε γιὰ νὰ φοβηθοῦν οἱ ἄλλοι. Κύριος στόχος ἦταν ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δροσινᾶς πού κρυβόταν καὶ τελικὰ σώθηκε καταφεύγοντας στὴν Ἑλλάδα⁵.

1. Οἱ ἀριθμοὶ πού παρουσίαζε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα γιὰ τὸν κουτσοβλαχικὸ πληθυσμὸ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν, ὅπως σημειώθηκε, αὐθαίρετοι.

2. Ὁ πρόξενος εἶχε μιλήσει μαζί του κι ἀσφαλῶς μετέφερε στὴν ἔκθεση τὶς ἀπόψεις του.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 35/20-4-1881 ἔκθεση τοῦ Wiet πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AMAE, Correspondance Politique des Consuls, Turquie, Janina*, vol. 11. Στὴν ἔκθεση εἶναι συνημμένη ἡ διαμαρτυρία τῶν Κουτσοβλάχων.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 184/22-4-1881 ἔκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AYE, Β' Ἀρχεῖον*, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως κλπ. Βλ. σχετικὰ καὶ *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 58.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 191/29-4-1881 ἔκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, συνημμένη στὸ 1022/2-5-1881 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου, *AYE*, ὁ.π. Τὸν Δροσινᾶ τὸν καταδίωκαν καὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878, πράγμα πού ἀπο-

Ὅπως σημειώθηκε, τὴ διαμαρτυρία, μὲ ὑπογραφὲς ἀνθρώπων ὅλως ἀγνώστων καὶ κοινῶν, ἄλλων μὲν πεισθέντων δι' ὀλίγων χρημάτων, ἄλλων δὲ πεισθέντων¹, μετέφερε στὴν Πόλη ἀντιπροσωπεῖα μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Μαργαρίτη². Τὸ ἐλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἀνήσυχο γιὰ τὴν ἐξέλιξη, ἔδωσε ἐντολὴ στὸν πρεσβευτὴ του στὴν τουρκικὴ πρωτεύουσα Α. Κουντουριώτη νὰ προβεῖ στὶς ἀπαραίτητες παραστάσεις πρὸς τοὺς πρεσβευτὲς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων³. Οἱ τελευταῖοι δὲ φάνηκαν νὰ δίνουν μεγάλη σημασία στὶς δραστηριότητες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἄφησαν ὁμως νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι θὰ μιλοῦσαν στὸν Τοῦρκο ὑπουργὸ ἐξωτερικῶν γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ τῆς ἔδιναν οἱ ἀρχές⁴.

Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ ἐπεφύλαξαν οἱ πρεσβευτὲς στὴν ἀντιπροσωπεῖα τοῦ Μαργαρίτη ἦταν ψυχρὴ. Ἡ ἐκτίμηση τοῦ Ἑλληνα διπλωμάτη ἦταν ὅτι ἀναχώρησαν ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα ἀπελπισμένοι⁵. Γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ὑποβολῆς τῶν ὑπομνημάτων διαμαρτυρίας ὑπάρχει κάποια σύγχυση. Ὁ Peyfuss σημειώνει ὅτι ὁ Μαργαρίτης ὑπέβαλε, στὶς 8 Ἰουνίου 1881, ὑπόμνημα πρὸς τοὺς ξένους πρεσβευτὲς στὴν Πόλη, τὸ ὁποῖο περιεῖχε ὑπογραφὲς ρουμανιζόντων ἀπὸ τὰ χωριὰ ποὺ παραχωροῦνταν στὴν Ἑλλάδα. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑπομνήματος, κατὰ τὸν Peyfuss, δὲν μᾶς εἶναι γνωστό⁶. Πρέπει πάντως νὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ γνωστὴ διαμαρτυρία καὶ νὰ ταυτιστεῖ μ' ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Α. Κουντουριώτης. Τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ πρώτου δεκαήμερου τοῦ Μαΐου ὁ Μαργαρίτης βρισκόταν στὴν Πόλη μαζί μὲ 4 Ἑλληνες Κουτσοβλάχους⁷, γι' αὐτὸ ὑποθέτουμε ὅτι ὑπέβαλε τὸ ὑπόμνημά του στὰ μέσα Μαΐου καὶ ὄχι τὸν Ἰούνιο. Τὸν Ἰούνιο θὰ ὑποβλήθηκε στοὺς πρεσβευτὲς ἡ γνωστὴ διαμαρτυρία τῆς ἀντιπροσωπεῖας τῶν Κουτσοβλάχων, τῆς ὁποίας τὸ κείμενο τοῦ περιεχομένου ἐπισυ-

δεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ κατασχέθηκαν στὸ μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου, στὸ ὁποῖο ἦταν προϊστάμενος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὁμολογία τοῦ ἴδιου.

1. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 184 ἔκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 477/11-5-1881 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὸ ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 1022 ἔγγραφο του.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1370 ἐμπ. / 15-5-1881 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

5. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση. Ὁ πρεσβευτὴς σημείωνε ἀκόμη ὅτι: *Μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τούτων ὑπάρχουσι καὶ τρεῖς ποιμένες, οἵτινες ἐμφαίνονται μᾶλλον μεριμνῶντες περὶ τῶν βοσκῶν ἢ περὶ παντός ἄλλου πολιτικοῦ ζητήματος. Γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς διαμαρτυρίας τῶν ρουμανιζόντων βλ. καὶ Peyfuss, ὁ.π., σ. 58.*

6. Βλ. Peyfuss, ὁ.π.

7. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 477 ἔκθεση τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης.

νάπτεται στίς ἐκθέσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ¹ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων². Ὑστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης παραχώρησης, ἡ ἴδια ἐπιτροπὴ υπέβαλε ἄλλη διαμαρτυρία πρὸς τοὺς ξένους πρεσβευτὲς πού ἐπιδόθηκε σ' αὐτοὺς στὰ μέσα Ἰουλίου 1881· τὸ κείμενο αὐτῆς τῆς διαμαρτυρίας δημοσιεύτηκε στίς 20 Ἰουλίου 1881 στὴ ρουμανικὴ ἐφημερίδα *Timbru*³. Στὴ διαμαρτυρία ἐκφράζεται τὸ παράπονο πρὸς τοὺς πρεσβευτὲς, γιατί τὸ ὑπόμνημα πού τοὺς ἐπέδωσαν τὸν Ἰούνιο δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα. Τὸ αἶτημα, ἔγραφαν, γιὰ τὴ μὴ παραχώρηση στὴν Ἑλλάδα 40 κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν, μὲ πληθυσμὸ περισσότερο ἀπὸ 50.000 κατοίκους, δὲ βάραινε στὴν ἀπόφαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλάβει τὸν ρουμανικὸν λαὸν ἀνησυχία καὶ ἀπελπισία. Οἱ ἀντιπρόσωποι πού υπέγραψαν τὴ διαμαρτυρία ἀπηύθυναν ὕστατη ἐκκλήση πρὸς τοὺς πρεσβευτὲς νὰ μὴν ὀλοκληρωθεῖ ἡ παράδοση τῶν νέων ἐδαφῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ παραμείνουν οἱ κουτσοβλαχικοὶ οἰκισμοὶ στὴν Τουρκία. Καὶ ἂν ὄχι ὅλοι, τουλάχιστο τὸ διαμέρισμα τῶν Τρικάλων, οἰκούμενον ὑπὸ τῶν Ρουμάνων τῆς Πίνδου, στὸ ὁποῖο καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν κοιλάδων τῆς Θεσσαλίας θὰ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι ἄσυλον⁴.

Στίς παρασκηνιακὲς ἢ ἐμφανεῖς ἐνέργειες τοῦ Μαργαρίτη ἀντέδρασαν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, κατὰ τρόπο πού δὲν ἄφηνε ἀμφιβολίες γιὰ τὴ στάση τους. Ἡ διαμαρτυρία τῶν ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων προκάλεσε τὴ σύνταξη καὶ τὴ δημοσίευση δήλωσης, τὴν ὁποία υπέγραψαν οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας καὶ Σμίξης πού παραχείμαζαν στὴ Θεσσαλία. Στὴ δήλωσή τους ἐξέφραζαν κατηγορηματικὰ τὴν ἄποψη, ὅτι ἀνῆκαν στὴν ἑλληνικὴ ἐθνότητα καὶ τὸ ὀρθόδοξο Πατριαρχεῖο, χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν ἐκκλησία, στὸ σχολεῖο καὶ στίς συναλλαγές τους καὶ

1. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 129 ἐκθεση.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση τοῦ Wiet. Τὰ ὀνόματα τῶν πληρεξουσίων πού σημειώνονται στὸ κείμενο εἶναι: G. Madjari, I. Ballamatchi, Guitzi Papahatzi, Miho Papageorgi, Pertouli καὶ Dina ἢ Gargala Gergoula.

3. Τὸ κείμενό της ἔχει ἀναδημοσιευτεῖ στὴν ἐφημερίδα *Σύλλογοι*, τῆς ὁποίας ἀπόσπασμα εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 699 ἐμπ. / 7-8-1881 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβεία.

4. Τὴ διαμαρτυρία ὑπογράφουν ὡς ἐπίτροποι οἱ: Γ. Ματζάρης, Γκούϊτσι Π. Χατζῆς, Μίχος Παπαγεωργίου, Βασίλειος Χατζῆ Στεργίου, Ι. Βαλαμάτσης, Ντίνα Γαργάλας, οἱ ἴδιοι σχεδὸν πού υπέγραψαν καὶ τὸ πρῶτο. Αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρη διαμαρτυρία πού ἀναφέρει ὁ *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 58 καὶ κάνει λόγο ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς στὸ Βερολίνο Ραγκαβῆς στὴν ὑπ' ἀριθμ. 365/8/20-8-1881 ἐκθεσή του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως.

δὲν ἤθελαν νὰ ἔχουν καμιά σχέση μετὰ τὴ ρουμανικὴ γλῶσσα, τοὺς ρουμανοδασκάλους καὶ τὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη¹.

Πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε καὶ πάλι, ὅτι οἱ ἀντιδράσεις τῆς προπαγάνδας, γιὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦταν πρωτογενεῖς, ἀλλὰ εἶχαν στενὴ συνάρτηση μετὰ τὴν πολιτικὴ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ποὺ ἦταν ἀντίθετη μετὰ τὶς παραχωρήσεις αὐτές. Τὴν πολιτικὴ τῆς ἐξέφραζαν, μετὰ ὀξύτατο τόνο, τὰ ἡμιεπίσημα κυβερνητικὰ φύλλα τῆς ἐποχῆς, ὁ *Ρωμοῦνος* καὶ ὁ *Τηλέγραφος*². Ἀπαντήσεις στὴν ἀρθρογραφία τους ἔδιναν οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ κυρίως ἡ *Ἴρις* καὶ οἱ *Σύλλογοι*³.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ προσάρτηση τῶν παραχωρούμενων ἐδαφῶν ἄρχισε στὶς 29 Ἰουνίου / 5 Ἰουλίου 1881 καὶ ὁλοκληρώθηκε στὶς 21 Ὀκτωβρίου / 2 Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου. Ἡ παραχώρηση ἀποτελέσσει βαρὺ πλήγμα στὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας. Τὴ στερῆσε πρῶτα, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀπὸ ἓναν ἀριθμὸ κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν. Ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν οἰκισμῶν αὐτῶν ἄγρευε ἔμπυχο ὕλικὸ γιὰ τὴ στελέχωσή της καὶ κυκλοφοροῦσε τὰ συνθήματά της, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένο κύκλο. Τῆς δημιούργησε ἔπειτα σοβαρὲς δυσχέρειες γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν δραστηριοτήτων της στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσαν τὰ κυριότερα ὄρμητήριά της. Μεγάλον τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς αὐτῆς μετακινόνταν τὸν χειμῶνα στὶς θεσσαλικὲς πεδιάδες καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ δυσχεραίνονται οἱ ἐνέργειες τῶν ὀργάνων της, ἰδίως τῶν δασκάλων, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὶς μετακινήσεις. Οἱ δυσκολίες προέρχονταν ἀπὸ τὴ στάση τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας, ὁ ὁποῖος ἔδειχνε ἰδιαίτερη εὐαισθησία ἀπέναντι σ' ἐνέργειες ποὺ ἔθιγαν τὸν ἔθνισμό του. Τέλος, ἡ παραχώρηση ἀποτελοῦσε πλήγμα καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὅτι διχοτομήθηκε μιὰ ἐνιαία περιοχή, ἡ ὁποία μποροῦσε ν' ἀποτελέσει αὐτόνομο καντόνι, μέσα στὰ πλαίσια τῆς Ἀλβανίας, σύμφωνα μετὰ τὰ σχέδια

1. Τὸ πρωτότυπο τῆς δήλωσης, μετὰ τὶς ὑπογραφὲς 300 προκρίτων καὶ μετὰ ἡμερομηνία 18 Ἀπριλίου 1881 βρίσκεται στὸ *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως κλπ. Τὸ περιεχόμενό της δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα τοῦ Βουκουρεστίου *Σύλλογοι*, στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1631/15/17-5-1881 φύλλο, συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 401/5-5-1881 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, ὁ.π.

2. Στὰ ἄρθρα ἦταν διάχυτη ἡ πικρία γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο οἱ πρεσβευτὲς τῶν Δουνάμεων στὴν Πόλη ὑποδέχτηκαν τὸ ὑπόμνημα τῶν πληρεξουσίων τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Βλ. ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας *Telegraphul*, ποὺ ἀναδημοσιεύεται στοὺς *Συλλόγους*, ἀριθμ. φύλλ. 1680/25-6-1881.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἄρθρο μετὰ τὸν τίτλο *Οἱ ἀγύρται*, δημοσιευμένο στὸ 549/26-6-1881 φύλλο τῆς *Ἴριδος*.

τῶν προπαγανδιστῶν¹.

Στὸ μεταξύ, οἱ κάτοικοι τῶν παραχωρούμενων περιοχῶν καὶ μαζί τους καὶ οἱ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ ὑποδέχονταν μ' ἐνθουσιασμό τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ τὶς ἀρχές καὶ βέβαια πουθενὰ δὲν παρατηρήθηκε οὔτε ἴχνος ἀντίδρασης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Κουτσοβλάχων. Οἱ ὑποσχέσεις καὶ διαβεβαιώσεις τοῦ Μαργαρίτη πρὸς τὴ ρουμανικὴ καὶ τουρκικὴ κυβέρνησι, ὅτι δηλαδὴ οἱ Κουτσόβλαχοι θ' ἀντιστέκονταν ἔνοπλα, ἀποδείχτηκαν λόγια κενὰ ἀπὸ περιεχόμενο: Οἱ γραικοὶ εἰσῆλθαν ἐν ἤχῳ σαλπίγγων καὶ ἀναπεπταμένη σημαίᾳ, οὐδὲ σκιὰ δὲ ἀντιστάσεως ἐφάνη, ὅπερ καταδεικνύει ὅτι ὁ κ. Μαργαρίτης διὰ τῆς κωμωδίας ταύτης ἐσκόπει νὰ ἐκμυζήσῃ χρήματα παρὰ τῶν ἀφελῶν τοῦ Βουκουρεστίου. Λέγεται ὅτι ἡ κωμωδία αὕτη ἐστοίχισε 40 χιλ. φρ.².

Τὰ γεγονότα, λοιπόν, ἀπέδειξαν ὅτι οἱ μεγαλόστομες ἀπειλές τοῦ Μαργαρίτη ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς σκηνοθεσίας πού ἔστησε, γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσει ἐχθροὺς καὶ φίλους. Φυσικὸ ἦταν νὰ σημειωθοῦν τώρα δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὴ δράση τῆς προπαγάνδας. Ἔτσι, τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1881, κυκλοφοροῦσε εὐρύτητα ἡ φήμη στὴν περιοχὴ τοῦ Μοναστηρίου, ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησι προσανατολιζόταν πρὸς τὴν ἄποψη νὰ διαλύσει ἐντελῶς τὴν προπαγάνδα, ἀφοῦ οἱ ἐνέργειές της δὲν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα. Διαδιδόταν ἐπίσης ὅτι ἡ Πύλη συμπεριφερόταν περιφρονητικὰ πρὸς τὴ Ρουμανία, γιὰ τὸ πρεσβευτῆς τῆς τελευταίας στὴν Πόλη εἶχε ὑποσχεθεῖ στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι, ὅτι ἡ Θεσσαλία ἃ τε δὴ ὑπὸ Βλάχων τὸ πλεῖστον, κατ' αὐτόν, οἰκουμένη θὰ ἐκώλυε διὰ τῶν ὄπλων τὴν εἴσοδον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ³, πράγμα πού δὲν ἔγινε. Οἱ διαδόσεις, ἔστω κι ἂν δὲν ἀνταποκρίνονταν ἐντελῶς στὴν ἀλήθεια, ἀποτελοῦσαν ἀπήχησι γεγονότων, πού ἡ ἐξέλιξή τους μοιραῖα ἐπηρέαζε τὴ στάσι τῶν ἐμπλεκομένων στὸ θέμα παραγόντων. Ἐκεῖνο πού δὲν εὐσταθοῦσε, γιὰ τὸ ἐπρόκειτο γιὰ εὐσεβῆ πόθο τῶν Ἑλλήνων, ἦταν ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησι σχεδίαζε τὴ διάλυσι τῆς προπαγάνδας. Τὰ ἴδια τὰ πράγματα διέψευδαν τὴ διάδοσι, ἀφοῦ ἡ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας συνεχιζόταν. Μάλιστα, ἄρχισαν νὰ καταβάλλονται προσπάθειες γιὰ νὰ ἐξασφαλιστοῦν καὶ νέα ἐρείσματα

1. Βλ. *Reyffuss*, ὁ.π., σ. 59.

2. Βλ. ἐφημερίδα *Σύλλογοι* πού ἀναδημοσιεύει, σὲ μετάφρασι, ἀνταπόκρισι ἀπὸ τὴν Πόλη τῆς ἐφημερίδας *Binele Public* (11-2-1884). Ἡ δημοσίευσι στοὺς *Συλλόγους* πρέπει νὰ ἐγίνε στὰ τέλη τοῦ δευτέρου δεκαήμερου τοῦ Φεβρουαρίου 1884, γιὰ τὸ ἀπόκομμα τῆς ἐφημ. εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 157/20-2-1884 ἐκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881-1885, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 230/2-10-1881 ἐκθεσι τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως κλπ.

γιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη¹.

Ἡ μὴ ἐκπλήρωση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Μαργαρίτη, σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίδραση τῶν Κουτσοβλάχων στὴν ἔνωση τῆς Ἡπειρο-Θεσσαλίας, εἶχε κάποιες ἐπιπτώσεις καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ρουμανίας. Συγκεκριμένα, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1881, ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ Μολδαβούς καὶ Βλάχους ἔγινε προσπάθεια νὰ μεταφερθεῖ, σὲ δημοσιογραφικὸ πεδίο, ἀνάμεσα σὲ *αὐτόχθονες* καὶ *έτερόχθονες*. Μὲ τὸν ὄρο *έτερόχθονες* ἐννοοῦσαν τοὺς Ρουμάνους πολιτικούς, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀνέλθει σὲ ὑπουργικὰ ἀξιώματα. Ἡ ἐφημερίδα *Timprul*, στίς 29 Ἰουλίου 1881, ἐπιτέθηκε μὲ κύριο ἄρθρο τῆς ἐναντίον τῶν *έτεροχθόνων* καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον τοῦ Ζιανῆ, πρώην ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ βουλευτῆ Καραδᾶ, τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν Κ.Α. Ρωσέττη, τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Φερεκίδη, τοῦ πολιτευόμενου γιατροῦ Σερούριου. Τοὺς ἀποκαλοῦσε *φύσει καὶ πνεύματι ἐξαμβλώματα*, ποὺ δὲν εἶχαν πατρίδα κι ὀρισμένη ἐθνικότητα, ὑπηρετοῦσαν ξένα συμφέροντα, ἐνοιωθαν μίσος γιὰ ὅλους τοὺς *αὐτόχθονες* Ρουμάνους, προσπαθοῦσαν νὰ παραμορφώσουν τὴ γλώσσα κι αὔριο θάκαναν τὸ ἴδιο καὶ στὸν κοινωνικὸ ὀργανισμό, τὴν ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα. Γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἔθνους, συνέχιζε ἡ ἐφημερίδα, ἔπρεπε τὸ ταχύτερο ν' ἀφαιρεθεῖ κάθε ἐξουσία ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ὅλοι μισοῦσαν καὶ ποὺ μόνο ξένοι τοὺς ὑποστήριζαν.

Τὰ πράγματα, βέβαια, δὲν ἦταν ἔτσι ὅπως τὰ παρουσίαζε ἡ *Timprul*. Τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπισήμανε ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεία Βουκουρεστίου². Οἱ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς Ρουμάνοι πολιτικοὶ *ξεχώριζαν ἀνάμεσα στοὺς αὐτόχθονες συναδέλφους τους γιὰ πολλοὺς λόγους*. Ἐνας ἀπ' αὐτούς, βασικός, ἦταν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία τους, ποὺ ἄνοιγε τοὺς πνευματικούς τους ὀρίζοντες καὶ δημιουργοῦσε δυνατότητες ἀνέλιξης. Στίς ἐπιθέσεις τῆς *Timprul*

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1415 ἐκθεση τοῦ Νοεμβρίου 1881 (δὲν ἔχει ἡμερομηνία, πρέπει πάντως νὰ εἶναι πρὶν ἀπὸ τὴν 20 Νοεμβρίου, γιὰ τὴν τότε σημειώνεται ἡ λήψη τῆς στὸ πρωτόκολλο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν), ποὺ ἔστειλε τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης στὸ ὑπουργεῖο. Στὴν ἐκθεση χαρακτηρίζεται *ὄλως ἀνυπόστατος καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πράγματα* ἡ ἄποψη τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου γιὰ τὴν κατάργηση τῆς προπαγάνδας κι ἀναφέρονται περιστατικὰ ἔντασης τῆς δραστηριότητάς της. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνηση προσπαθοῦσε ἐπίμονα νὰ πείσει τὸ διάσημο Γάλλο ἐθνολόγο Rosmy, πρόεδρο τῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ Παρισιοῦ, νὰ συνταχθεῖ μὲ τὴν ἀπόψιν τῶν Ρουμάνων ὡς πρὸς τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Rosmy εἶχε φτάσει στὸ Βουκουρέστι καὶ ἐπρόκειτο νὰ κατευθυνθεῖ πρὸς τὴ Μακεδονία. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση καὶ τὸ μὲ ἡμερομηνία 1-10-1881 ἔγγραφο τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Γενικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ, ὁ.π.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 699 ἐμπ. / 7-8-1881 ἐκθεσὴ τῆς, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβεία.

ἀπάντησε μὲ ὀρθὲς παρατηρήσεις ἢ κυβερνητικὴ *Indépendance Roumaine*, τονίζοντας ὅτι καὶ οἱ κορυφαῖοι πολιτικοὶ τῆς ἀντιπολίτευσης ἦταν κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς καὶ συνεπῶς μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῆς κυβέρνησης πάλι οἱ ξένοι θὰ κυβερνοῦσαν. Ἡ πρεσβεία πίστευε ὅτι ὅλοι, κυβερνητικοὶ καὶ ἀντιπολιτευόμενοι, ἀπὸ τὸν κορυφαῖο πολιτικὸ μέχρι τὸν κατώτερο ὑπάλληλο, ἔνοιωθαν ἀπέναντι στὸν ἑλληνισμό μεγαλύτερη ἀπέχθεια ἀπ' ὅ,τι οἱ καθαυτὸ Ρουμάνοι. Αὐτὸ τὸ ἐκδήλωναν σὲ κάθε περίσταση, τόσο στὶς ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὸ ἐξωτερικὸ ὅσο καὶ στὶς διάφορες ὑποθέσεις στὸ ἐσωτερικὸ, ἀκόμη καὶ στὴν ἀρθρογραφία τοῦ τύπου καὶ στὶς διαλέξεις ποὺ ἔκαναν¹. Οἱ αἰτίες τῆς ἀπέχθειας αὐτῆς προέρχονταν ἀπὸ τὸ ὅτι στοὺς πολιτικοὺς κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς εἶχε γίνει συνείδηση —ἢ ἔδειχναν πῶς τὸ πιστεύουν— ὅτι οἱ Ἕλληνες καταλάμβαναν ἐδάφη ποὺ δὲν τοὺς ἀνήκαν. Γι' αὐτὸ καὶ λυπήθηκαν πολὺ ποὺ ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου ἔγινε μὲ πανηγυρικὸ τρόπο καὶ ὄχι μὲ αἱματοχυσία, ὅπως, φαίνεται, τοὺς εἶχε διαβεβαιώσει ὁ Μαργαρίτης. Τὸ μῖσος τοὺς μεγάλωνε, γιατί τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ὅσο καὶ στὰ κατοπινὰ χρόνια ἦν τὸ πρωτεῦον διανοητικῶς καὶ ὑλικῶς στὴ Ρουμανία. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνθοῦσε ἀκόμη καὶ εἶχε στὰ χέρια του τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία τοῦ Δούναβη².

Τὸ πλήγμα ποὺ δέχτηκε ἡ προπαγάνδα μὲ τὴν προσάρτηση τῶν νέων ἐδαφῶν στὴν Ἑλλάδα δημιούργησε στὴ Ρουμανία καὶ ἄλλου εἴδους ἀντιδράσεις. Οἱ πράκτορες τῆς, γιὰ νὰ ἐξεγείρουν τὴν κοινὴ γνώμη στὸ ἐσωτερικὸ καὶ νὰ δημιουργήσουν ἐντυπώσεις στὸ ἐξωτερικὸ, δημοσίευαν στὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὴν Τουρκία. Σ' αὐτὲς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἐξαίρονταν οἱ ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας, μὲ τὴν ἴδρυση νέων σχολείων, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο περιγράφονταν μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὰ δεινοπαθήματα τῶν Κουτσοβλαχῶν τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου ποὺ παραχρῆμαζαν στὴν ἑλληνικὴ τῶρα Θεσσαλία. Ἔτσι, ἡ *Romania Libera*, ἐφημερίδα

1. Ὁ Ρωσέττης καὶ ὁ Καραδάς ἦταν ἰδρυτὲς καὶ τῆς ἐφημερίδας *Romanul*, ποὺ ἀσκοῦσε ἐμπαθὴ πολιτικὴ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

2. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση, ἀριθμ. 699. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἀκόμη τὴ θλιβερὴ διαπίστωση στὴν ὁποία κατέληγε ὁ πρεσβευτὴς Στ. Ἀντωνόπουλος: Πλὴν, ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ Ρωμοῦνοι μισοῦσιν ἡμᾶς ὅσον οὐδεμία ἄλλη ἐν τῇ Ἀνατολῇ φυλῇ. Τὸ μῖσος τοῦτο εἶναι τοσοῦτω ἐρριζωμένον, ὥστε οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι θέλει μεταβληθῆ ἢ μετριασθῆ, οἷαι δήποτε καὶ ἂν ὦσιν ἐν τῷ μέλλοντι αἱ περιστάσεις καὶ οἷα δήποτε δείγματα ἤθελε δώσει ὁ Ἑλληνισμὸς περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἐμφορεῖται ὑπὸ τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς Ρουμάνους αἰσθημάτων. Εἶναι, βέβαια, μία διαπίστωση ὑπερβολικὴ, δίνει ὁμῶς τὴν ἐξήγηση τῆς ἀντίδρασης ποὺ προκαλοῦσαν στὸν ἑλληνισμό, τόσο οἱ διώξεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Ρουμανία ὅσο καὶ ἡ δράση τῆς προπαγάνδας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Τουρκίας.

ποὺ ἀντιπολιτευόταν ἔντονα τὸν ὑπουργὸ Παιδείας Οὐρέκια, ἄρχισε νὰ δημοσιεύει ἀνταποκρίσεις ποὺ ἔστελναν σ' αὐτὸν οἱ προπαγανδιστές¹, στίς ὁποῖες ἄλλα γεγονότα μεγαλοποιοῦνταν, γιὰ νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ μέγεθος τῶν δῆθεν διωγμῶν τῶν Κουτσοβλάχων, κι ἄλλα ἦταν τελείως φανταστικά. Ἔλεγαν π.χ. οἱ ἀνταποκρίσεις πὼς οἱ Ρουμάνοι τῆς Πίνδου καὶ ἰδιαίτερα τῶν χωριῶν Περιβολιοῦ, Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας καὶ Σμίξης, κατέβηκαν γιὰ νὰ παραχειμάσουν, ὅπως πάντοτε, στὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ στὰ σύνορα τοὺς ἐμπόδισαν οἱ ἑλληνικὲς ἀρχές καὶ ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν ὑπαίθρῳ. Μόνον ὅταν ὑποσχέθηκαν ὅτι δὲ θὰ ξανάστελναν τὰ παιδιά τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ἀνοιξαν τὰ σύνορα, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς ἐπέβαλαν βαρύτερη φορολογία στὰ ζῶα². Ἔλεγαν ἀκόμη, ὅτι ὁ κίνδυνος ἐξελληνισμοῦ ποὺ ἀπειλοῦσε τοὺς Ρουμάνους τῆς Πίνδου, μετὰ τὴν προσάρτηση, ἦταν ἄμεσος καὶ μέγας. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀναπτύξει ἔντονη δραστηριότητα γιὰ νὰ ἐξελληνίσουν τοὺς Ρουμάνους κι ὅταν δὲν τὸ κατόρθωναν μὲ κολακεῖες κατέφευγαν στίς ἀπειλές, ὅτι δὲ θὰ τοὺς δέχονταν στὸ ἑλληνικὸ κράτος. Μὲ τὴν ἴδρυση τῆς «Μακεδονορουμανικῆς Ἑταιρείας» οἱ Γραικοὶ ἰδόντες ὅτι κινδυνεύουσι ν' ἀπολέσωσι καὶ τὸ τελευταῖον ἐν Ἀνατολῇ ἔρεισμά των, τοὺς Ρουμάνους, ἐπλημμύρισαν ὅλα τὰ ρουμανικὰ χωρία μὲ διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας δαπάναις τοῦ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Συλλόγου, ὅστις ἀνέλαβε καὶ ὑποτρόφους ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐκ πολλῶν χωριῶν³.

Ὅσα ἀναφέρονται στίς ἀνταποκρίσεις, σχετικὰ μὲ τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων⁴, δὲ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἡ αὔξηση τῶν δραστηριοτήτων του ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση καὶ ἐντάθηκε ἀργότερα. Κύρια ἐπιδιώξή του ἦταν ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἀποτελεσματικὰ ὁ προσηλυτισμὸς τῶν Κουτσοβλάχων στὰ χωρία τῆς Πίνδου καὶ στοὺς χώρους μετανάστευσης τῶν κατοίκων τους τὴν περίοδο τοῦ χειμῶνα. Στίς ἀρχές τοῦ 1881 ὁ Σύλλογος ἐξέθεσε μὲ ὑπόμνημά του

1. Πιθανὸν νὰ ἦταν προϊόντα γραφείου.

2. Ἡ ἀνταπόκριση τῆς *Romania Libera* ἀναδημοσιεύεται στοὺς Συλλόγους, ἀριθμ. φύλλ. 1830/11-12-1881.

3. Βλ. Σύλλογοι ἀριθμ. φύλλ. 1837/20-12-1881, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἄλλη ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν *Romania Libera* τῆς 19-12-1881. Στὴ συνέχεια τῆς ἀνταπόκρισης γίνεται προσπάθεια νὰ πειστεῖ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις νὰ δημεύσει τὰ ἑλληνικὰ κληροδοτήματα στὴ Ρουμανία, σὰν κληροδοτήματα δῆθεν Ρουμάνων καὶ τὰ ἔσοδα νὰ τὰ διαθέσει γιὰ τὴν προπαγάνδα τῆς *Μακεδονορουμανικῆς Ἑταιρείας*. Κύριος στόχος ἦταν τὰ ἡπειρωτικὰ κληροδοτήματα τοῦ μητροπολίτη Δοσιθέου Φιλίτη καὶ τῆς Ἐλισάβετ Καστρισία.

4. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου βλ. γενικὰ *Α. Παπακώστα*, Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ δράσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969, Ἀθῆναι 1970.

στὸν πρωθυπουργὸ Ἄλ. Κουμουνδοῦρο τὶς ἐνέργειές του γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Πίνδου, στὴν περιοχὴ τῆς ὁποίας λειτουργοῦσαν ρουμανικὰ σχολεῖα μόνο σὲ δύο χωριά, τὴν Ἀβδέλλα καὶ τὸ Περιβόλι¹, καθὼς καὶ τὰ μέτρα ποὺ πῆρε γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὴν προπαγάνδα στὰ χωριά τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Σύλλογος ἔδωσε ἐντολὴ στοὺς Ἑλληνες δασκάλους ν' ἀκολουθοῦν τοὺς μετακινούμενους κατοίκους, πράγμα ποὺ δὲ γινόταν νωρίτερα σὲ μεγάλη ἔκταση. Ἀποτέλεσμα τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν ἦταν νὰ ἐλαττωθεῖ στὸ ἐλάχιστο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ εἶχε ἰδρύσει ἡ προπαγάνδα στὰ Τρίκαλα καὶ τὸ Δαμάσι² καὶ νὰ παρατηροῦνται τάσεις ἀποσκίρτησης ἀπὸ τὸ ρουμανισμό³.

Ἡ κίνηση ποὺ ἄρχισε νὰ παρατηρεῖται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, γιὰ ἐπαρκέστερη κάλυψη τῶν εκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν, ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἔντασης τῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας πρὶν καὶ ἰδίως μετὰ τὴν προσάρτηση τῶν νέων ἐπαρχιῶν. Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ἀνέφερε στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅτι πολυἀριθμοὶ Ρουμοῦνοι διδάσκαλοι ἐκ Ρουμανίας προερχόμενοι, ἀφικόμενοι πρὸ δέκα ἡμερῶν εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς διοικήσεως Γρεβενῶν, εἰσὶ προωρισμένοι, ὅπως ἐγκατασταθῶσιν ἐν Γρεβενοῖς, Περιβολίῳ, Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα καὶ ἐν ἄλλοις βλαχοφώνοις κοινότησιν⁴. Κατὰ τὴν ἴδια ἔκθεση, ὁ Μαργαρίτης, ποὺ βρισκόταν στὴν Κλεισούρα, σκόπευε νὰ πάει στὰ Γρεβενὰ καὶ στὰ Γιάννινα, προκειμένου νὰ ἐγκαταστήσει τοὺς νέους δασκάλους στὶς θέσεις τους. Οἱ πληροφορίες ἔλεγαν ὅτι οἱ δάσκαλοι, ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἐπάγγελμα σὰν πρόσχημα γιὰ νὰ ἐνεργοῦν προσηλυτισμὸ, διώχτηκαν ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ, παρὰ τὶς πλούσιες χρηματικὲς παροχὲς ποὺ ὑποσχέθηκαν στοὺς κατοίκους καὶ τὸ ἴδιο θὰ γινόταν καὶ στὴ Σαμαρίνα. Οἱ ὑποσχέσεις γιὰ χρηματικὲς παροχὲς ἀποτελοῦσαν πραγματικὸ γεγονός, γιὰ τὸ Βουκουρέστι ἔστειλε στὸν Μαργαρίτη μεγάλα ποσὰ μὲ συναλλαγματικὲς⁵.

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 15/5-1-1881 ἔγγραφο, ΑΥΕ, 1881, 99 / Ι, Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς καταστάσεως ἐν τῇ περιοχῇ των. Ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα φαίνεται ὅτι τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς Σαμαρίνας καὶ τῆς Σμίξης ὑπῆρχαν μόνο στὰ χαρτιά.

2. Μὲ σύσταση τοῦ προξενείου τῆς Λάρισας ἰδρύθηκε στοὺς Κουτσομύλους Τρικάλων ἑλληνικὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο ἐξουδετέρωσε τὸ ἐκεῖ ρουμανικόν. Στὸ πρῶτο φοίτησαν 47 μαθητὲς καὶ στὸ δεύτερο ἔμειναν 5-6.

3. Οἱ Περιβολιώτες π.χ. μὲ ἀναφορὰ τους ὁμολόγησαν ὅτι ἀποπτύουσι τὸν Ρουμανισμόν. βλ. τὸ ὁ.π. ὑπόμνημα, στὸ ὁποῖο ἐξαίρεται καὶ ἡ ἐθνικὴ στάση τῶν κατοίκων τῆς Σαμαρίνας.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1232 / (ἀ. ἡμ.) - 10 - 1881 ἔκθεση, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως κλπ.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1485 / 26-11-1881 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

Οἱ καταγγελίες γιὰ τὴν ταλαιπωρία τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Πίνδου κατὰ τὴν πρώτη χρονιά τῆς καθόδου τους στὴ Θεσσαλία, εἶχαν τὴ βάση τους. Βέβαια, τὰ αἷτια ἦταν πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ κείνα ποὺ διακήρυτταν τὰ ὄργανα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, τὰ ὁποῖα ἐκμεταλλεύτηκαν τὰ γεγονότα. Ἡ ταλαιπωρία τῶν Κουτσοβλάχων ὀφειλόταν στὸ ὅτι ἡ κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἐντελῶς ἀψυχολόγητα, ἔθεσε σὲ ἰσχὺ ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς νόμους, χωρὶς νὰ μελετήσῃ ἂν οἱ νόμοι αὐτοὶ μποροῦσαν ἀμέσως νὰ ἐφαρμοστοῦν στὶς νέες ἐπαρχίες καὶ χωρὶς νὰ συζητήσῃ τὸ θέμα μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Θεσσαλῶν. Ἡ ἀπόφασις ξεσήκωσε γενικὴ κατακραυγὴ καὶ προκάλεσε τὸ κοινὸ αἶσθημα, τοῦ ὁποῖου ἐκφραστὴς στάθηκε ὁ Θεσσαλικὸς τύπος ποὺ ἔκανε σφοδρὲς ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς κυβέρνησις. Στὴν ἀμεση ἐφαρμογὴ τῶν τελωνειακῶν νόμων ὀφείλονταν αἱ σπαραξικάρδιαι σκηναὶ ποὺ ἔγιναν στὰ σύνορα καὶ κράτησαν τρεῖς μέρες¹.

Ἡ προσάρτησις τῶν νέων ἐπαρχιῶν εἶχε ὡς συνέπεια καὶ τὴ διαφοροποίησις τῆς στάσις τῆς Πύλης ἀπέναντι στὴ νέα κατάστασις ποὺ δημιουργήθηκε στὸν πολιτικὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης. Ἡ Τουρκία προσπαθοῦσε τώρα νὰ βρεῖ ἐρείσματα, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὶς προθέσεις τῆς Ρωσίας. Ἡ τελευταία, ταπεινωμένη ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Βερολίνειου Συνεδρίου, συνέχιζε μ' ἐντονότερο ρυθμὸ, μέσω τῶν σλαβικῶν κρατῶν τῆς βαλκανικῆς, τὴ διάβρωσις τοῦ τουρκικοῦ κράτους στὶς εὐρωπαϊκὲς τοῦ ἐπαρχίες. Ἀπογοητευμένη ἡ Τουρκία καὶ ἀπὸ τὴ διάψευσις τῶν ἐλπίδων ποὺ στήριξε στὶς ὑποσχέσεις τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἔδειξε στὰ τέλη τοῦ 1881 κάποιες διαθέσεις συνεργασίας μὲ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν ἀπὸ κοινουῦ ἀντίκρουσις τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ παρὰ τῶν ξένων τεκταινομένων. Φαίνεται ὅτι τὴν πρωτοβουλία γιὰ προσέγγισις τὴν ἀνέλαβε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἔδωσε ἐντολὴ στὸν πρεσβευτὴ τῆς Α. Κουντουριώτη νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὶς προθέσεις τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησις. Ὁ πρωθυπουργὸς Σαῖδ πασάς, στὸν ὁποῖο ὁ Κουντουριώτης ἀνέπτυξε τὶς

1. Βλ. κύριο ἄρθρο μὲ τίτλο Ἡ ἀφομοίωσις στὸ ὑπ' ἀριθμ. 4 / 1-12-1881 φύλλο τῆς ἡμερίδας Ἀνεξαρτησία τῆς Λάρισας. Ἐγραφε χαρακτηριστικὰ ὁ ἀρθρογράφος: Καὶ ποίους ἄνδρας, ποίας γυναῖκας καὶ ποῖα βρέφη; (ἐνν. ἐταλαιπώρησαν). Τίνων ποιμένων τὰ ὑποζύγια ἐκράτησαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν ὑπαίθρῳ, ἐν στενῷ χώρῳ, ὑπὸ τοὺς ὄμβρους καὶ τὰς λαίλαπας τῆς Πίνδου; Τοὺς Βλάχους τῆς Ἠπείρου τὸν λαὸν ἐκείνον, πρὸς ὃν ἢ τε Αὐστρία καὶ Ἰταλία προσβλέπει μετὰ μειδιάματος, ἢ δὲ Ρωμανία, ἐκτὸς τῆς γενεαλογικῆς στοργῆς, προσφέρει καὶ ὑλικὰς ἀμοιβάς, καὶ πακτωλὸν χρυσοῦ. ἵνα κηρυχθῶσιν ὁμαίμονες καὶ ὁμόφυλοι· πρὸς πάντα δὲ ταῦτα ἀποστρέψας τὸ πρόσωπον ὁ γενναῖος οὗτος λαός, συνηθροίσθη κατὰ χιλιάδας ἐν Καλαρρῦταις καὶ τῷ πολυκλαύστῳ Συρράκῳ, ἐνθα εἰργάζετο ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπιτροπὴ, καὶ διὰ κλαυθμῶν, ὀδυρμῶν καὶ κοπετῶν, ἐθρήνησε γοερῶς τὸν ὀδυνηρότατον ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος χωρισμὸν καί... διεκήρυξεν, ὅτι ἦν, ἐστὶ καὶ ἔσεται Ἕλλην, καὶ ὅτι οὐδενὸς φεισθήσεται ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἐνωσιν...

σκέψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ἀναγνώρισε τὴ σπουδαιότητα τοῦ θέματος κι ἀπάντησε ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ σύμπραξι ἀνάμεσα στὶς δύο χώρες γιὰ ν' ἀποκρουστῆ ὁ κίνδυνος. Ὁ πρεσβευτῆς, γιὰ νὰ διακριβώσει τὶς διαθέσεις τῆς Πύλης, προχώρησε περισσότερο καὶ παρακάλεσε τὸν Σαΐδ πασὰ νὰ ὑποδείξει κοινὸ σχέδιο ἐνέργειας. Ἄν κι ὁ τελευταῖος ὑποσχέθηκε ν' ἀνακοινώσει ἓνα τέτοιο σχέδιο σὲ νέα συνάντηση, ὁ Κουντουριώτης ἀμφέβαλε ἂν θὰ τηροῦσε τὴν ὑπόσχεσή του. Γι'αὐτὸ ὁ πρεσβευτῆς πρότεινε στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι νὰ ἐγκαταλείψει τὴν προσπάθεια καὶ ν' ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζει δυναμικὴ πολιτικὴ χρησιμοποιώντας μέσα ὅμοια μὲ τῶν ἀντιπάλων της. Πρότεινε μάλιστα νὰ στείλει ἡ κυβέρνησι ἔμπιστο πρόσωπο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Πόλη, πού σὲ συνεννόησι μὲ τὸ Πατριαρχεῖο θὰ κατάρτιζαν κοινὸ σχέδιο ἐνέργειας καὶ θὰ καθόριζαν τὶς δαπάνες¹.

Οἱ ἀμφιβολίες τοῦ Κουντουριώτη ἦταν βάσιμες. Ὁ Σαΐδ πασὰς δὲν ὑπέδειξε κανένα σχέδιο, ἀσφαλῶς γιὰτὶ οἱ διπλωματικοὶ ἐγκέφαλοι τῆς Τουρκίας θεώρησαν προτιμότερο νὰ στηρίζονται στὴ Ρουμανία, ἀπὸ τὶς προσηλυτιστικὰς ἐνέργειες τῆς ὁποίας δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν², παρὰ νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ διεκδικήσεις ἐξάλλου τῆς τελευταίας στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Μακεδονία ἦταν ἐπικίνδυνες γιὰ τὴ συνοχὴ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ πρεσβευτῆς πίστευε τώρα ὅτι στὸ μέλλον ὁ Σαΐδ πασὰς θὰ ἔδινε θετικὴ ἀπάντησι στὶς ἑλληνικὰς προτάσεις, συνιστοῦσε ὅμως νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασί του, γιὰ νὰ καταρτιστῆ κοινὸ σχέδιο δράσης μὲ τὸ Πατριαρχεῖο³. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι συμφώνησε τελικὰ καὶ πρότεινε νὰ ὀριστεῖ ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῶν συνεννοήσεων. Κατάλληλος κρίθηκε ὁ Μαθιουδάκης, ὁ ὁποῖος συναντήθηκε μὲ τὸν Πατριάρχην Ἰωακείμ τὸν Γ' καὶ συζήτησε τὸ θέμα⁴ χωρὶς οἱ διαπιστώσεις πού κατέληξαν νὰ ἐπηρεάσουν τὴ διαμόρφωσι τῆς νέας πραγματικότητας.

Ἡ διάψευσι τῶν προσδοκιῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, πού προῆλθε ἀπὸ τὴ στάσι τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν στὸ θέμα τῆς προσάρτησι τῆς Θεσσαλίας, εἶχε ὡς συνέπεια τὶς ἀντι-

1. Βλ. τὴ μὲ ἡμερομηνία 17 / 29-11-1881 προσωπικὴ ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Κουντουριώτη πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἄλ. Κουμουνδοῦρο, σὲ ἀπάντησι τῆς ἀπὸ 4 / 16-11-1881 ἐπιστολῆς τοῦ τελευταίου, ΑΥΕ, δ.π.

2. Βλ. Νικ. Β. Βλάχου. Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, δ.π., σ. 191.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 3562 ἐμπ. / 11-12-1881 ἐκθεσι τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρο, ΑΥΕ, δ.π.

4. Βλ. τὴν μὲ ἡμερομηνία 15-12-1881 προσωπικὴ καὶ ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Α. Κουντουριώτη πρὸς τὸν Κουμουνδοῦρο, ΑΥΕ, δ.π.

δράσεις ποὺ σημειώθηκαν στὴν πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Ρουμανίας. Παράλληλα ἐπέδρασε καὶ στοὺς διπλωματικούς ἐλιγμούς τῆς Τουρκίας ποὺ ἔδειχνε κάποιες τάσεις, ἐπιφανειακὲς στὴν πραγματικότητα, προσέγγισής της μὲ τὴν Ἑλλάδα, σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴ βοήθεια ποὺ ἔδινε στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ὅλα αὐτά, δὲν ἀποτελέσαν παράγοντες καταλυτικούς γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν δραστηριοτήτων τους. Σὲ λίγο ἡ προπαγάνδα θὰ κινηθεῖ, πάντοτε μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συμπαράσταση τῆς Ρουμανίας, τὴν εὐμενὴ στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν διπλωματικῶν ἐκπροσώπων ξένων δυνάμεων, καὶ θὰ κατορθώσει σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ν' ἀναδιοργανώσει ἀποδοτικὰ τὸ μηχανισμό της στὰ ἐδάφη ποὺ παρέμειναν στὴν Τουρκία.

θ. Προσηλυτιστικὲς δραστηριότητες στὴ Μακεδονία - Τὸ Πατριαρχεῖο

Ἡ διαφαινόμενη ἀποτυχία τῶν ραδιουργιῶν τῆς προπαγάνδας γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς προσάρτησης τῆς Ἠπείρου-Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα, ἀντισταθμίστηκε μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἐντονότερης δράσης στὸ Μακεδονικὸ χῶρο. Ὁ Οὐρέκια, μόλις ἀνέλαβε ὑπουργὸς Παιδείας¹, διέταξε τηλεγραφικὰ τὸ Γενικὸ πρόξενο τῆς Ρουμανίας στὴ Θεσσαλονίκη νὰ προχωρήσει γρήγορα στὴ σύσταση ἐκεῖ ρουμανικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος ὅπως οὕτως ἐπιταθῶσιν αἱ ὑπὲρ τοῦ ρουμανικοῦ προσηλυτισμοῦ ἐνέργειαι καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ². Παράλληλα ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις βομβάρδιζε μ' ἐμπιστευτικὲς διαταγὰς τὸ Γενικὸ πρόξενεῖο της στὴν Θεσσαλονίκη νὰ καταβάλλει ἐντονὲς προσηλυτιστικὲς προσπάθειες καὶ γιὰ τοῦτο πολλαπλασίασε τίς ἐπιχορηγήσεις γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν πρακτόρων της καὶ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ συνειδήσεων. Ἄφθονα χρηματικὰ ποσὰ δίνονταν σὲ κοινότητες καὶ ἄτομα γιὰ παντοειδεῖς σκοπούς, οἱ ὅποιοι τελικὰ κατέληγαν νὰ ὑπηρετοῦν τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα³. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὸ Γενικὸ πρόξενεῖο τῆς Ἑλλάδας στὴ Θεσσαλονίκη ὑποδείκνυε τὴ συντονισμένη ἀντίδραση συλλόγων καὶ τοπικῶν παραγόντων, προπαντὸς ὅμως τὴ δραστήρια κινητοποίηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς μητροπολίτες. Πολλοί, ὅμως, ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀσκοῦσαν πολιτικὴ ἀνταποκρινόμενη στίς ἀνάγκες τῶν καιρῶν, γεγονὸς ποὺ δημιουργοῦσε γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν

1. Ὁ πρόην πρόεδρος τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου διετέλεσε ὑπουργὸς Παιδείας τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1881.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 428/29-4-1881 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσ/νίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν ζήτημα, Μοναστηριακὸν ζήτημα.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση.

ὑποχρέωση νὰ παραινῆ καὶ προτρέπη κατὰ καιροὺς τοὺς μητροπολίτες τῆς περιοχῆς νὰ ὦσιν ἐν τοῖς παροῦσι κρισίμοις καιροῖς κρείσσονες ἑαυτῶν.

Μὲ ἐκθέσεις του τὸ Γενικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ἀναφέρθηκε στοὺς ἀξιόλογους καὶ στοὺς ἀνεπαρκεῖς μητροπολίτες τῆς περιοχῆς καὶ κἀκίζε τὴν στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στὰ πληθυνόμενα ἐπεισόδια ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνιστὰς καὶ Ρουμουνιστὰς Κουτσόβλαχους, στάση ἐπιτηδευμένης εὐνοίας ὑπὲρ τῶν πρακτόρων τοῦ Ρουμανισμοῦ, πράγμα ποὺ μεγάλωνε τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὶς δυὸ μερίδες. Ἐπισήμανε ἀκόμη τὴν ἀθρόα ἄφιξη ἀπὸ τὴν Ρουμανία ἱερέων, δασκάλων καὶ ἄλλων πρακτόρων. Σὲ ἄλλη ἐκθεση τοῦ ἴδιου προξενεῖου¹ γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἵδρυση στὴ Θεσσαλονίκη μυστικοῦ ὑποκαταστήματος προξενικοῦ γραφείου, κοντὰ στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ, ποὺ ἀναλάμβανε νὰ τακτοποιεῖ τὶς ὑποθέσεις τῶν Ἑλληνοβλάχων οἱ ὅποιοι ἔφταναν ἐκεῖ ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑπογραφή διαμαρτυρίας γιὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης διαβιβάστηκαν στὶς πρεσβεῖες Κων/λεως καὶ Βουκουρεστίου. Ἡ πρώτη ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ τοῦ Πατριαρχείου στὸ θέμα τῶν μητροπολιτῶν, καθὼς καὶ τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν εὐνοια τῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς ρουμανίζοντες. Ἡ δεύτερη ἔπρεπε νὰ ἐξακριβώσῃ ὅσα σχετίζονταν μὲ ἀποστολὲς ἱερέων καὶ δασκάλων στὴ Μακεδονία.

Τὸ Πατριαρχεῖο ἀπάντησε μὲ μακροσκελὲς ὑπόμνημα. Παραδέχτηκε, γενικὰ καὶ κατὰ περίπτωσιν, ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ἦταν ὀρθές, ὑπογράμμισε ὅμως ὅτι ἡ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν ἐμποδιζόταν ἀπὸ τρία, κυρίως, αἷτια 1) ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κατάλληλων προσώπων, 2) ἀπὸ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν οἰκονομικῶν μέσων, καὶ 3) ἀπὸ τὸ ἀπαρχαιωμένο διοικητικὸ σύστημα. Εὐθύνῃ, πρόσθετε, εἶχαν καὶ μερικὰ ὄργανα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προξενικὲς ἀρχὲς γιὰ ἐθνικὲς ἀποστολὲς, ἢ διαγωγὴ τους δὲν ἦταν ἀντάξια τῶν περιστάσεων².

Μὲ ἄλλες παρατηρήσεις του τὸ Πατριαρχεῖο συνιστοῦσε νὰ τηρεῖται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἀνεκτικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς σύνοικους λαοὺς, γιὰ τὴν οἱ ἔριδες καὶ οἱ ἀντεγκλήσεις, ἢ πομπώδης δραστηριότητα τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων, τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων κ.ἄ. ζημίωναν τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα³. Ὁ Πατριάρχης στὶς ἀνακοινώσεις του πρὸς τὸν πρε-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 711/30-6-1881 τοῦ προξενεῖου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

2. Βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 2095 ἐμπ./11-7-1881 ἀναφορὰ τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, δ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 2087 ἐμπ./12-7-1881 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, ΑΥΕ, δ.π.

σβευτὴ ἔφτανε καὶ σὲ ὑποδείξεις, πού δὲ συμμερίζοταν ὁ δεύτερος¹.

Τὸ Πατριαρχεῖο, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, συνιστοῦσε: αἱ λέξεις ἑλληνισμός, ἑλληνικὰ γράμματα, ἑλληνικὰ τρόπαια καὶ πατραγαθία, ἑλληνικαὶ ἀξιώσεις, ἑλληνικὸν μέλλον οὐδόλως ἢ σπανιώτατα ν' ἀκούωνται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ (τῆς Θεσσαλονίκης) ὡς καὶ αἱ ἐπετηρίδες τῶν συλλόγων καλὰ εἶναι νὰ μὴ δημοσιεύωνται, εἰ δυνατόν. Γιὰ τοὺς μητροπολίτες ὁ Πατριάρχης εἶχε τὴ γνώμη πὺς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχουν φανερὴ ἀνάμιξη στὶς ἐθνολογικὲς καὶ κομματικὲς ἔριδες. Ἀκόμη ἦταν ἀνάγκη οἱ δάσκαλοι καὶ τὰ ὄργανα τῶν συλλόγων ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ εἶναι συγκρατημένοι στὶς ἐκδηλώσεις τους καὶ νὰ μὴν προσπαθοῦν νὰ κάνουν τοὺς ἀρχιερεῖς ὄργανά τους. Γιὰ τὴ στάση του, καθὼς καὶ γιὰ τὴ διαλλακτικὴ πολιτεία του στὰ ἐπόμενα χρόνια (1882 καὶ 1883) ἀπέναντι στὶς προπαγάνδες, ὁ Ἰωακείμ Γ' θὰ κατηγορηθεῖ γιὰ ἀλόγιστη ρωσοφιλία, κατηγορία ποὺ εἶχε τὴ βάση της, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Ἰωακείμ ἀγωνιζόταν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴ διατήρηση τῶν προνομίων καὶ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴ συμπαράσταση τῆς Ρωσίας². Τὸ ἀρχιερακὸ ὑλικὸ ἀποδείχνει ὅτι δὲν ἦταν μόνον ὁ Ἰωακείμ ὁ Γ' ποὺ ἔπαινε τέτοια θέση στα θέματα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προπαγανδῶν. Ἡ ὅλη πολιτεία τοῦ Πατριαρχείου, ἀνεξάρτητα ποιὸς βρισκόταν ἐπικεφαλῆς, ἦταν διαποτισμένη ἀπὸ τὴ νοοτροπία ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ἔπρεπε νὰ διεξάγουν τὸν ἐθνικὸ ἀγῶνα σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ὑποδείξεις καὶ οἱ πρόξενοι νὰ τοὺς βοηθοῦν. Αὐτὸ εἶχε γίνει συνείδηση ὄχι μόνο στοὺς μητροπολίτες, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλα στελέχη τοῦ ἀνώτερου κλήρου³, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ἡ ἀδυναμία τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως τὸ ἴδιο ὁμολογοῦσε, νὰ ἐπιλέγει στελέχη ἱκανὰ ν' ἀρθοῦν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ἀπὸ τίς πληροφορίες τῶν ἐκθέσεων τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης ἐλεγχόταν ὡς ἀνακριβῆς ἢ ἀναφερόμενη στὴν ἀφίξη Ρουμάνων ἱερέ-

1. Αὐτὸ διαφαίνεται ἀπὸ τὴν τελευταία παράγραφο τῆς ἐκθεσῆς του: *Τοιαῦτα τὰ τοῦ Πατριάρχου φρονήματα, ἅτινα ἂν ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης συμμερίζηται, παρακαλῶ νὰ μεταδώσῃ τῷ κ. Λογοθέτῃ (Γενικὸ πρόξενο Θεσ/νίκης) καὶ τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ ἡμετέροισ Προξένοις, πρὸς ὁδηγίαν αὐτῶν εἰς τὰ κατὰ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἐνεργείας των.*

2. Βλ. Βλάχου, ὁ.π., σ. 109-110. Γενικὰ γιὰ τὴν πολιτικὴ δράση τοῦ Ἰωακείμ Γ' κατὰ τὴν πρώτη πατριαρχία του βλ. Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς Ὁρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 57 κ.ἐξ., Χρήστου Καρδαρά, Ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ πατριάρχῃ Ἰωακείμ Γ' (πρῶτη πατριαρχία 1878-1884), Ἰωάννινα 1993 (διδακτορικὴ διατριβή).

3. Βλ. τὸ ὁ.π. ὑπόμνημα τοῦ ἀρχιμανδρίτη Γρ. Δροσινᾶ. Ἡ διὰ τῶν Προξένων ἐνέργεια ἔβλαπεν καὶ θὰ βλάβῃ. Οἱ Πρόξενοι νὰ ὑποβοηθῶσιν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τὰς ἐφορείας... χωρὶο ποσῶς νὰ ἐπεμβαίνωσιν ἀμέσως, ἔγραφε ὁ Δροσινᾶς.

ων στὴ Μακεδονία¹. Τὴν ἀνακρίβεια ἐπιβεβαίωνε καὶ ἡ πρεσβεία Βουκουρεστίου². ὑποστήριζε ὅτι δὲ μποροῦσαν νὰ σταλοῦν στὴ Μακεδονία Ρουμάνοι ἱερεῖς, γιατί ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὴν ὀθωμανικὴ ὑπηκοότητα· τὸ Μακεδονορουμανικὸ ὁμως κομιτάτο ἀγωνιζόταν νὰ κατηχήσει Κουτσόβλαχους ἱερεῖς γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιεῖ ὡς ὄργανα προσηλυτισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Πατριαρχείου δὲν κρίθηκε σκόπιμο νὰ γίνει διάβημα στὴν Πύλη γιὰ τὴ φιλορουμανικὴ στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, γιὰ τὸ λόγο ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς προσάρτησης τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἡπείρου, ἡ ἐχθρότητα τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἦταν τέτοια, ὥστε κάθε διάβημα θὰ δημιουργοῦσε προβλήματα. Μὲ τὴν ἀποψη συμφωνοῦσε κι ὁ πρεσβευτὴς στὴν Πόλη³.

Παράλληλα στὸ Βουκουρέστι, ὁ ἐκεῖ Ἑλληνας πρεσβευτὴς προσπαθοῦσε νὰ πείσει τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι καὶ τὴ διοίκησι τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ κομιτάτου⁴ νὰ πραγματοποιήσουν τὶς διαβεβαιώσεις τὶς ὁποῖες εἶχαν δώσει στὴν Ἑλλάδα, ὅτι δηλαδὴ θὰ περιορίζαν τὴ δράσι τῆς προπαγάνδας στὰ τουρκικὰ ἐδάφη. Οἱ διαβεβαιώσεις εἶχαν ὡς συνέπεια νὰ γίνει ἠπιότερος ὁ τόνος τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας ἀπέναντι στὴ Ρουμανία, ἡ συνέχισι ὁμως καὶ ἡ ἐντατικοποίησι τῶν ἐνεργειῶν τῆς προπαγάνδας ἄλλαξαν πάλι τὸ κλίμα, ὅπως φανερώνει ἡ ἀρθογραφία τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων. Ὁ πρεσβευτὴς, κατὰ τὰ συνηθισμένα, βρῆκε κατανόησι στὶς ἀπόψεις του τόσο ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν⁵, ὅσο κι ἀπὸ τὸ Ρουμάνο μητροπολίτη. Ὁ τελευταῖος ἐξέφρασε τὴ δυσφορία του γιὰ τὸ ἐπιτιμητικὸ γράμμα ποῦ τοῦ εἶχε στείλει ὁ Πατριάρχης, κατηγορώντας τον ὅτι ἀναμειγνυόταν σὲ ζητήματα ξένα πρὸς τὴν ἀποστολὴ ἐνὸς ἱεράρχη κι ὅτι προσπάθησε νὰ στείλει στὴ Μακεδονία Ρουμάνους ἱερεῖς. Ὁ Ρουμάνος μητροπολίτης ἐπανέλαβε τὴ γνωστὴ ἐπιδόση ὅτι ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τοῦ κομιτάτου ἦταν ἡ ἐνίσχυσι τῶν ρουμανικῶν γραμμάτων ἀνάμεσα στοὺς βλαχόφωνους⁶.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 2096 ἐμπ. / 11-7-1881 ἀναφορὰ τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π. Ὁ πρεσβευτὴς εἶχε τὴ διάψευσι ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐνημερώσει σχετικά.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 592/9-7-1881 ἐκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 225 ἐμπ. / 23-7-1881 ἐκθεσι τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ, ὁ.π.

4. Πρόεδρος ἦταν τότε ὁ Ρουμάνος μητροπολίτης.

5. Ἡ συνομιλία ἐγένε μετὰ τὸ νεοδιορισθέντα γενικὸ γραμματέα τοῦ ρουμανικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Bordeano, τότε συντάκτη τῆς ἡμερησίως ἐφημερίδας *Turquie* Κων/λεως καὶ στενὸ φίλο τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ D. Brătianu.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 383/1-5-1881 ἐκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

Ἀπογοήτευση δημιουργοῦσε στὴν πρεσβεία Βουκουρεστίου καὶ στοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους ποὺ ἀγωνίζονταν ἐκεῖ γιὰ τὰ ἐθνικὰ θέματα, ἡ παρατηρούμενη ἀπροθυμία δραστηριοποίησης τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τοῦ Βουκουρεστίου. Εἶχε συγκροτηθεῖ, μὲ πρωτοβουλία καὶ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Χριστοφῆ Ζερλέντη¹, Ἑλληνικὸς Σύλλογος, μὲ κύριο σκοπὸ νὰ ἀναζωπυρώσῃ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, δὲν ἀνταποκρίθηκε, ὅμως, στὶς προσδοκίαι τῶν ἰδρυτῶν του. Ἀτόνισε γιὰ διάφορους λόγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροὶ σχετίζονταν μὲ συμφέροντα ποὺ θίγονταν ἀπὸ δραστηριοποίηση τῶν μελῶν στὸ σύλλογο. Ἡ στάση αὐτὴ προκάλεσε τὴν ἔντονη ἀντίδραση τῆς μαχητικῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε μὲ σφοδρὴ ἐπίθεση τῆς ἐφημερίδας *Ἡ Ἴρις* ἐναντίον τῆς παρατηρούμενης ἀδιαφορίας².

Τὶς ἀποδείξεις γιὰ τὸ ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις παραπλανοῦσε τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ἑλλάδας στὸ Βουκουρέστι τὶς πρόσφερε ἡ ἴδια ἡ πολιτικὴ της. Ἀγωνιζόταν νὰ ἰδρύσῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα προξενεῖα στὴν Ἠπειρο, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, μὲ τὸ πρόσχημα νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς κουτσοβλάχικους πληθυσμούς, ποὺ στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία ποτὲ δὲν τὸ ζήτησαν. Στὴν οὐσία τὰ προξενεῖα τὰ ἤθελε καὶ τὰ χρησιμοποίησε ὡς κέντρα προπαγάνδας. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἰδρυση προξενείων ἐπιδείνωσε τὴν τεταμένη ἤδη κατάσταση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὰ τουρκικὰ ἐδάφη ἀπὸ τὴ δράση τῶν ὀργάνων τοῦ Μαργαρίτη. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ζήτησε στὰ μέσα περίπου τοῦ 1881 πιστώσεις ἀπὸ τὴ βουλὴ γιὰ νὰ ἰδρύσῃ τὰ προξενεῖα καὶ αὐτὴ ἡ ἐνέργεια προκάλεσε ἀκόμη καὶ τὴν ἀντίδραση τοῦ Τούρκου πρεσβευτῆ, ἐπειδὴ ὁ Ρουμάνος ὑπουργὸς δικαιολόγησε τὴ μελετώμενη σύσταση ὡς ἀναγκαία γιὰ τὴν προστασία τῶν Ρουμάνων πολιτῶν, τῶν ἀνύπαρκτων Ρουμάνων, ἀφοῦ κανεὶς δὲ ζοῦσε στὰ ἐπίδικα μέρη καὶ βέβαια οὔτε ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις μποροῦσε νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς Ρουμάνους τοὺς Κουτσοβλάχους. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου ἐξέφραζε τὴ γνώμη ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση θ' ἀρνιόταν τὰ ἐκτελεστήρια, τὴν ἀποδοχὴ δηλαδὴ τοῦ διορισμοῦ

1. Ὁ Ζερλέντης ἐξελέγη καὶ πρόεδρος τοῦ συλλόγου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 495/3-6-1881 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π., στὴν ὁποία εἶναι συνημμένο τὸ ὑπ' ἀριθμ. 543/4-6-1881 φύλλο τῆς *Ἰριδος*. Στὸ φύλλο δημοσιεύεται τὸ ἐπικριτικὸ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: *Ὁ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἑλληνικὸς Σύλλογος*. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκθεση τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κυκλοφοροῦσαν στὸ Βουκουρέστι τρεῖς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες: *Οἱ Σύλλογοι*, *Ἡ Ἴρις τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Ἡ Ἐκλεκτικὴ*. Λίγο πρὶν ἐκδόθηκε καὶ *Ἡ Γραφικὴ*, γιὰ τὴν ὁποία διαδιδόταν, χωρὶς καὶ ν' ἀποδεικνύεται, ὅτι συμπαθοῦσε τὸ Μακεδονορουμανικὸ κομιτάτο. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἡ ζωὴ τους ἦταν σύντομη.

τῶν προξένων ἢ θὰ πρόβαλε μεγάλες δυσκολίες στήν ἔκδοσή τους¹. Οἱ προβλέψεις τῆς πρεσβείας ἦταν σωστές ὡς ἓνα σημεῖο. Γιὰ τὴ Θεσσαλία ἡ ρουμανικὴ βουλή, δὲν πῆρε ἀπόφαση, ἐπειδὴ διαφαινόταν ἡ προσάρτησή της στήν Ἑλλάδα. Ψήφισε, ὅμως, ποσὸ 33.000 φράγκων τὸ χρόνο γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν προξενεῖα στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ Ἰωάννινα. Κατὰ τὴ συζήτηση στὴ βουλή ὁ βουλευτὴς Κίτσος, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, ἐξῆρε τὴν ἀνάγκη τῆς συστάσεως τῶν προξενείων τούτων, ἵνα μεριμνῶσιν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ μέλλον τοῦ Ρουμανικοῦ Βασιλείου, περὶ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν Ρουμάνων τῶν τὴν Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν οἰκούντων· ὁ δὲ πρωθυπουργὸς Βρατιάνος ἐδήλωσε ὅτι τοῦτο ἔσται ἐνδελεχὲς τῆς κυβερνήσεως μέλημα².

Στὴν ἀπόφαση τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης ἀντέδρασε καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ ἔδωσε ἐντολὴ στήν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως νὰ παρακολουθεῖ τὴν κατάσταση γιὰ νὰ προβεῖ στίς ἀπαραίτητες ἐνέργειες ὅταν χρειαστεῖ³. Ἡ ἄρνηση τῆς Πύλης κάμφθηκε, τελικά, ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ ρουμανικοῦ προξενείου Μοναστηρίου. Τὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀντίδραση ἦταν ἐντονότερη, ἰδρύθηκε πολὺ ἀργότερα, τὸ 1904.

ι. Ἐνίσχυση τῆς προπαγάνδας στήν Πίνδο - Ἀπόπειρα γιὰ σύνδεση τῶν Κουτσοβλάχων μὲ τὸ Βατικανὸ

Κατὰ τὸ χρόνο ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης προσάρτησης (20 Ἰουνίου/2 Ἰουλίου 1881) ὡς τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν νέων ἐδαφῶν στήν Ἑλλάδα (τρίτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου 1881) ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐξακολούθησε τὴ δράση της στήν Ἠπειρο καὶ Θεσσαλία, κυρίως ὅμως στήν Πίνδο, τὴν ὁποία προόριζε γιὰ συνδυατικὸ κρίκο τοῦ δικτύου τῆς ἀνάμεσα στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς Θεσσαλίας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας. Ἡ Πίνδος ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ γίνεται ἡ περισσότερὴ εὐαίσθητη περιοχὴ γιὰ τοὺς ρουμανίζοντες, γιὰ τὸ λόγο ὅτι οἱ κάτοικοί της, ἦταν ὑποχρεωμένοι τὸ μισὸ χρόνο νὰ κατεβαίνουν στὰ πεδινὰ τῆς Ἐλασσόνας καὶ τῆς Θεσσαλίας γιὰ νὰ παραχειμάζουν. Ἡ Ἐλασσόνα δὲν εἶχε προσαρτηθεῖ στήν Ἑλλάδα καὶ ἔτσι ἦταν ἀπόλυτα προσιτὴ στήν προπαγάνδα. Ἡ Θεσσαλία, ὅμως, δὲν προσφερόταν γιὰ δραστηριότητες μεγάλης ἔκτασης. Ὑπῆρχε, λοιπόν, κίνδυνος τὸ ἔργο ποὺ ἡ προπαγάνδα ἔκτιζε τὸ καλοκαίρι στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, νὰ καταστρέ-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 592/9-7-1881 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1513 ἐμπ. / 22-6-1881 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου, ΑΥΕ, ὁ.π.

φεται τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος στὸ ὁποῖο θὰ βρίσκονταν οἱ μετακινούμενοι. Ὁ κίνδυνος θὰ μποροῦσε νὰ ἐξουδετερωθεῖ, ἂν ἐνισχύονταν οἱ θέσεις τῆς προπαγάνδας στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, μὲ τὴ δραστηριοποίηση νέων στελεχῶν, τὴ διάθεση περισσότερων οἰκονομικῶν μέσων καὶ τὸν προσηλυτισμὸ κι ἄλλων Κουτσοβλάχων προκρίτων. Στις ἀρχές Ἰουλίου 1881 ἐπισημαίνεται στὴ Θεσσαλία (Λάρισα-Τύρναβο) ἡ παρουσία δυὸ ἀξιόλογων στελεχῶν τῆς προπαγάνδας: τοῦ Σούλιου Μίχου Μπέση ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, τελειόφοιτου τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Καϊρέτη ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα. Κατὰ τὴν παραμονή τους στὸν Τύρναβο προσπάθησαν νὰ προσηλυτίσουν τὸν ἐκεῖ ἐκ Σαμαρίνης φιλοπάτριδα παπὰ Μιχαὴλ Οἰκονόμου προσφέροντάς του μισθὸ 8 εἰκοσόφραγκων τὸ μήνα, συνάντησαν ὅμως τὴν ἄρνησή του. Ὁ Μπέσης, τὸν καιρὸ ποὺ ἔμενε στὸ Βουκουρέστι, ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν ρουμανίζοντα ἱερέα Ἰωάννη Δημητρίου, ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα¹. Οἱ δυὸ πράκτορες ἀνέβηκαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στὰ χωριὰ τους, γιὰ νὰ στελεχώσουν τὶς ὀργανώσεις της². Παράλληλα ἐπισημάνθηκε τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ διακίνηση τριῶν ρουμανοδασκάλων πρὸς τὴ Σαμαρίνα³, ἐνῶ μῆνες πρὶν, ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1880 ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1881, μεγάλος ἀριθμὸς δασκάλων ἐξεπέμφθησαν ἐκ Ρουμανίας πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου Βιτωλίων (Μοναστηρίου) κέντρο διέλευσης δασκάλων πρὸς τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Πίνδο. Ἡ διακίνηση τῶν Ρουμάνων ἐκπαιδευτικῶν γινόταν μὲ ἄνεση καὶ μὲ τὴ συμπαράσταση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ συστατικῶν γραμμάτων ἀπορρητήτων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπὲρ τοῦ Ἀποστόλου Μαργαρίτου πρὸς τοὺς Γενικοὺς Διοικητὰς Θεσσαλονίκης, Βιτωλίων καὶ Ἰωαννίνων⁴.

1. Ὁ παπὰ Ἰωάννης Δημητρίου ἦταν αὐτὸς ποὺ εἶχε προδώσει στὶς τουρκικὲς ἀρχές τὸν ἀρχιμανδριτὴ Γρηγόριο Δροσινὰ (βλ. δ.π.) καὶ τὸν ἱερέα Οἰκονόμου, οἱ ὁποῖοι ἀντιδρούσαν στὶς ἐνέργειες τῶν ρουμανιζόντων γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς γνωστῆς ἀναφορᾶς τῶν Κουτσοβλάχων.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 289/1-7-1881 ἐκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π. Ὁ Μπέσης εἶχε καὶ δυὸ ἀδελφία κρεοπῶλες, ἐγκαταστημένους στὰ Γιάννινα, ποὺ τὰ ἐπηρέαζε ὁ Γιαννιώτης ἔμπορος Γεώργιος Ζωΐδης, ὅπως εἶχε πληροφορίες τὸ προξενεῖο. Γιαυτὸ καὶ ὑποδείκνυε νὰ ἐπέμβει τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, ὥστε μέσω τοῦ Ζωΐδη, νὰ ἐξουδετερωθεῖ ὁ Μπέσης. Τὸ ὑπουργεῖο, μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1501/6-7-1881 ἔγγραφό του, κοινοποίησε τὴν ἐκθεση τοῦ προξενείου Λαρίσης πρὸς τὴν πρεσβεία Κων/λεως καὶ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων πρὸς ἐνέργειαν τῶν δεόντων.

3. Βλ. τὴν δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 711/30-6-1881 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης.

4. Βλ. τὴ μὲ ἡμερομηνία 8-3-1881 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881, Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβεία. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 259/19-3-1881 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ, δ.π., ὅπου

Ἡ συμπαράσταση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν πρὸς τὸν Μαργαρίτη κατὰ τὴν περίοδο 1880-1881 ὑποβοήθησε στὴν κατάρτιση φιλόδοξων σχεδίων, μὲ στόχο ν' ἀποκτηθοῦν νέα ἐρείσματα, γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν γενικότερων σκοπῶν τῆς προπαγάνδας. Πρόκειται γιὰ τὴν κίνηση τοῦ 1880, νὰ συνδεθοῦν οἱ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας μὲ τὸ Βατικανὸ καὶ νὰ ὑπαχθοῦν στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πάπα, μέσω ἑνὸς καθολικοῦ ἐπισκόπου ποὺ θὰ εἶχε ἔδρα τὸ Μέτσοβο.

Ὁ Μαργαρίτης πρόβαλε ὡς ἀπειλή, ἀπὸ τὸ 1876 ἀκόμη, τὴ σύνδεση τῶν Κουτσοβλάχων μὲ τὸ Βατικανό, γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τὴν ἀντίδραση τῶν μητροπολιτῶν στὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων¹. Ἀπὸ τότε οἱ δεσμοὶ τοῦ Μαργαρίτη μὲ τὴν καθολικὴ προπαγάνδα, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τοὺς Λαζαριστές, ἔγιναν στενότεροι. Οἱ Καθολικοὶ ἐκδήλωσαν πρόθυμη συμπαράσταση σ' ὅλα τὰ σχέδια τοῦ Μαργαρίτη, καὶ αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης. Οἱ Καθολικοὶ ἤλπιζαν ἀκόμη ὅτι ὁ Μαργαρίτης θὰ ὀδηγοῦσε, σύμφωνα μὲ τὶς ὑποσχέσεις του, τοὺς Κουτσόβλαχους στὴν οὐνία².

Τὸ 1880 ἡ ἀπειλή νὰ δημιουργηθεῖ ἐπισκοπὴ Κουτσοβλάχων, ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὸ Βατικανό, πῆρε συγκεκριμένη μορφή. Ὁ προπαγανδιστὴς Κουτσόβλαχος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰασίου I. Caragiani, μαζί μὲ τοὺς M. G. Obedenagu καὶ Crezulesco τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας τῆς Ρώμης, ἄρχισαν συνεννοήσεις μὲ τὴν Παπικὴ Κουρία γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Τουρκίας μὲ τὸ Βατικανό, μέσω τοῦ οὐνίτη Βουλγάρου ἐπισκόπου Κιλκίς, τοῦ Νείλου Iznogon³. Τὰ παραπάνω ἐπιβεβαιώθηκαν ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου οἱ πράκτορες θεωροῦσαν βέβαιη τὴν παρουσία τοῦ Caragiani στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου καὶ τὴ διέλευσή του ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Ρώμη. Ἀντικείμενο τῆς δραστηριότητάς του ἦταν ἡ συγκέντρωση ὑπογραφῶν σὲ αἴτηση τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Πίνδου, γιὰ τὴν προσχώρησή τους στὴν οὐνία. Ἡ κίνηση γινόταν μυστικά, ἐνῶ στὰ φανερά ἡ δραστηριότητα τῶν Μαργαρίτη καὶ Caragiani περιοριζόταν στὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων

ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ρουμανικῶν σχολείων, δασκάλων καὶ μαθητῶν στὴν περιοχή Μοναστηρίου κατὰ τὸ 1881.

1. Βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 59.

2. Γιὰ τὶς σχέσεις Λαζαριστῶν-Μαργαρίτη βλ. συνοπτικά: *Νικολαΐδου*. *Ξένες προπαγάνδες*, ὁ.π., σ. 10, 116-117.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 142 ἐμπιστευτικὴ ἔκθεση, τῆς 28-12-1880, τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Θεσσαλονίκης O. Montlong πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Haymerle, *HHStA, PA, XXXVIII, Karton 235* καὶ *Peufuss*, ὁ.π., σ. 60.

στὴν Ἠπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία. Κατὰ τὶς βεβαιώσεις τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, ἡ προσπάθεια εἶχε κάποια ἐπιτυχία, χάρις στὴν εὐνοϊκὴ στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν¹. Τὸ ὅτι ἡ κίνηση ἦταν μυστικὴ συμπεραίνεται κι ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μαργαρίτης, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Ἰωαννίνων κουβέντιαζε συχνὰ φιλικά, ποτὲ δὲν τοῦ ἔκανε λόγο γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη ὑποταγὴ τῶν Κουτσοβλάχων στὴν οὐνία, παρὰ τὶς συνεχεῖς διαμαρτυρίες του, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς πρόβαλε ἐμπόδια στὸ ἔργο του².

Στὰ σχέδια, γιὰ τὴν ἐκπροσώπηση τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὸν Νεῖλο Ιζνογον, ἀντέδρασε ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν Λαζαριστῶν στὴ Θεσσαλονίκη, κι ἀργότερα ἐπίσκοπος, Bonetti³. Εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ιζνογον ἦταν ἀκατάλληλος γιὰ μιὰ τέτοια ἀποστολή, πολὺ περισσότερο γιὰτὶ οἱ Κουτσοβλαχικοὶ οἰκισμοὶ βρίσκονταν σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἔδρα του. Ὁ Bonetti θεωροῦσε ὡς κατάλληλο κέντρο, γιὰ τὴν ἐγκατάσταση οὐνικῆς ἐπισκοπῆς, τὸ Μέτσοβο, κέντρο περιοχῆς κουτσοβλαχικῶν χωριῶν, κατοικούμενο ἀπὸ Κουτσόβλαχους, καὶ πού εἶχε τὸ προνόμιο νὰ ἐκλέγει μόνον του τὸν πνευματικὸ του ποιμένα (ἀρχιμανδρίτη - Ἐξάρχο)⁴. Ὁ Bonetti εἶχε τὴ γνώμη ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ σταλεῖ στὸ Μέτσοβο ἕνας ἱερέας χειροτονημένος στὴ Ρώμη καὶ ἐξαρτώμενος μόνον ἀπὸ τὴ Ρώμη —κατὰ προτίμηση Ρουμάνος— μὲ τὸ δικαίωμα πνευματικῆς δικαιοδοσίας σ' ὅλες τὶς βλαχικὲς κοινότητες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔκρινε ὅτι θὰ ἐπιτυγχάνονταν δυὸ πράγματα: 1) θ' ἀπομακρύνονταν οἱ Κουτσόβλαχοι ἀπὸ τὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ Πατριαρχείου καὶ θὰ ἐξέλιπε καὶ ἡ ἀπειλὴ τοῦ ἀφορισμοῦ πού προξενοῦσε ἀκόμη φόβο στοὺς κάτοικους, 2) θὰ διαλύονταν οἱ ὑποψίες τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ρουμανία ἐπιζητοῦσε ν' ἀντικαταστήσει τοὺς Ἕλληνες στὴν κηδεμονία τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ⁵. Ὁ Bonetti, τέλος, θεωροῦσε ὅτι ἦταν κατάλληλη ἡ στιγμή νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ προτεινόμενα γιὰτὶ εἶχε πληροφορηθεῖ ὅτι ἡ θέση τοῦ Ἐξάρχου Μετσόβου χήρευε⁶, πράγμα πού δὲν ἦταν σωστό, ὅπως ἔσπευσε νὰ βεβαιώσει ὁ Berzencovich ἀπὸ τὰ Ἰω-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 2/9 ἐμπιστευτικὴ τῆς 25-1-1881 ἔκθεση τοῦ Rémy Berzencovich πρὸς τὸν Haymerle. *HHStA, PA, XXXVIII*, Karton 238. Ὁ πρόξενος μιλοῦσε καὶ γιὰ τὴ σχεδιαζόμενη ἴδρυση στὰ Γιάννινα ἐνὸς ρουμανικοῦ σχολείου, πράγμα ὅμως πού δὲν εἶχε βρεῖ ἀνάμεσα στοὺς κάτοικους τῆς πόλης τὴν παραμικρότερη ἀπήχηση. Ὁ Μαργαρίτης εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἴδρυση τοῦ σχολείου ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνει χωρὶς ξένη βοήθεια, ἡ ρουμανικὴ, ὅμως κυβέρνησις δὲν ἔδειχνε ὡς τότε διάθεση νὰ συμπαρασταθεῖ.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση.

3. Γιὰ τὸν Bonetti βλ. *Νικολαΐδου*, *Ξένες προπαγάνδες*, ὁ.π., σ. 116-117.

4. Γιὰ τὴν ἐξαρχία Μετσόβου βλ. *Μιχάλη Γ. Τρίτου*, *Ἡ Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Μετσόβου (1659-1924)*, Ἰωάννινα 1991.

5. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 142 ἐμπ./28-12-1880 ἔκθεση τοῦ Montlong.

6. Βλ. τὴν ὁ.π., ἔκθεση.

άννινα¹. Ὁ Berzencovich πρόσθετε ὅτι ὁ Ἐξαρχος Μετσόβου Δωρόθεος — εἶχε ἀναλάβει τὸ ἀξίωμα του πρὶν δεκαπέντε χρόνια— ἦταν ρωμαλέος, ὑγιής καὶ ἐπιπλέον ἑλληνόφρων².

Ἡ Παπικὴ Κουρία, ὅπως βεβαιώνουν οἱ αὐστριακὲς ἐκθέσεις, δὲν ἔδωσε συνέχεια στὴν πρόταση τῶν ἐκπροσώπων τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας στὴ Ρώμη. Ὑπῆρχαν ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὸν Ιζνογον κι ἀκόμη δὲν ἦταν σίγουρη ἂν ἡ ἐνέργεια προτεινόταν ἀπὸ καθολικὴ δύναμη. Γι' αὐτὸ γνωστοποίησε στὸν Obedenaru ὅτι ἡ αἴτηση ἔπρεπε νὰ ὑποβληθεῖ μόνον ἀπὸ τὶς ἐνδιαφερόμενες κοινότητες στὸν ἀποστολικὸ ἀντιπρόσωπο Vanutelli. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἀναφέρει στὸν Αὐστριακὸ πρεσβευτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη Calice ὅτι ἡ Ρώμη ἔδειχνε κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεση κι ὅτι ἔπρεπε ἡ Αὐστροουγγαρία νὰ προωθήσει αὐτὲς τὶς προσπάθειες, πράγμα ποῦ ὁ Calice δὲν τὸ ἔβρισκε σωστό, γιατί ἡ ἀνάμειξη τῆς Αὐστροουγγαρίας θὰ μπορούσε νὰ παρεξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία³.

Πάντως, ἂν καὶ οἱ πρῶτες προσπάθειες, γιὰ ν' ἀποσπαστοῦν οἱ Κουτσοβλάχοι ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, δὲν εἶχαν ἐπιτυχία, ἡ ἰδέα δὲν ἐγκαταλείφθηκε. Ἀπόπειρες σὲ ἄλλη βάση θὰ γίνουν καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια, ποῦ θὰ σημειώσουν κάποια ἐφήμερη ἐπιτυχία γιὰ νὰ κορυφωθοῦν κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὁ κυριότερος λόγος τῆς ἀποτυχίας στάθηκε ἡ ἀπόφαση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου νὰ μὴν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν Ὀρθοδοξία. Οἱ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ποῦ θ' ἀναφερθοῦν στὴ συνέχεια, ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρώμης ἡ ἀνάμειξη τῆς Αὐστροουγγαρίας, ὡς καθολικῆς δύναμης, κρίθηκε ἐπιθυμητὴ στὴν προσπάθεια τῆς προσχώρησης τῶν Κουτσοβλάχων στὴν οὐνία.

1. Βλ. τὴν ἐκθεσὴ του τῆς 25-1-1881.

2. Ὁ Pezfuss, ὁ.π., σ. 60, ἀναφερόμενος στὴν ἴδια ἐκθεση, σημειώνει ὅτι κι ὁ Μαργαρίτης εἶχε μιλήσει μὲ πολλοὺς τρόπους μὲ τὸν Αὐστριακὸ πρεσβευτὴ γιὰ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἐνώσης. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκθεσης ἐξάγεται, ὅπως ἀναφέρθηκε, τὸ ἀντίθετο. Γιὰ τὸν Δωρόθεο Πίπου, βλ. *Γεωργίου Πλατάρη, Δωρόθεος Πίπου, πατριαρχικὸς Ἐξαρχος Μετσόβου - Πτυχὲς Μετσοβίτικου κοινοτισμοῦ*, Ἀθῆναι 1990 καὶ *Τρίτου*, ὁ.π., σ. 55, 87, 89.

3. Βλ. Pezfuss, ὁ.π., σ. 60. Ὁ Pezfuss στηρίζεται στὶς ἐκθέσεις τῶν Αὐστριακῶν προξένων στὴν Πόλη καὶ στὸ Βουκουρέστι. Ἡ ἐκθεση τοῦ τελευταίου διέψευδε τὶς πληροφορίες ὅτι γίνονταν διαπραγματεύσεις στὴ Ρώμη, κατὰ τὶς διαβεβαιώσεις ὑπευθύνων τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου Βουκουρεστίου Paoli, ἡ ὑπόθεση ἀποτελοῦσε κάλυμα στὶς ἐθνικὲς προσπάθειες τῶν Ρουμάνων, ἀφοῦ ὁ καθολικισμὸς δὲν εἶχε καμιά ἐλπίδα ἐπιτυχίας στὴν Τουρκία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΤΥΧΙΩΝ (1882-1890)

α. Σταθεροποίηση επιτυχιῶν - Προσπάθεια για ἐξάπλωση τῆς οὐνίας στὴν Πίνδο

Τὸ 1881 ἡ προπαγάνδα ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἥπειρο, στὸν τομέα τῆς ἴδρυσης σχολείων, μὲ δυὸ κύριες ἐνέργειες. Ἡ πρώτη ἀφοροῦσε ἀπόπειρα τοῦ Ἀπ. Μαργαρίτη νὰ ἰδρύσει σχολεῖο στὸ Μέτσοβο, μὲ τὴ συμπαράσταση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν¹. Ἡ δεύτερη σχετιζόταν μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ πρώτου ρουμανικοῦ σχολεῖου στὴ Βωβούσα, ἀπὸ τὸ μαθητὴ τοῦ Ἀβέρκιου ρουμανοδάσκαλο Δημήτριο Σιούμπα. Τὸν πρώτο χρόνο τῆς λειτουργίας του, 1881-1882, δὲ φοίτησαν μαθητές, γιὰτὶ ἀντέδρασαν οἱ κάτοικοι. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ καταγγελθοῦν οἱ πρόκριτοι τῆς Βωβούσας ἐκ μέρους τοῦ Μαργαρίτη στὸ βαλὴ Μουσταφὰ Ἀσὴμ πασὰ ὡς ὄργανα ἑλλαδικῶν σκοπῶν, συνεννοουμένοι μετὰ κομιτάτων. Ἦταν μιὰ σοβαρὴ καταγγελία καὶ θὰ εἶχε βαριές συνέπειες, ἂν ἡ σθεναρὴ ἐπέμβαση τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σωφρονίου (1869-1889) δὲν ἔσωζε τοὺς πρόκριτους². Ὡς τὸ 1883 ἡ Βωβούσα θ' ἀντιστέκεται ἀκόμη στὶς πιέσεις τῆς προπαγάνδας³. Τὸν ἴδιο χρόνο (1883) ἡ ρουμανικὴ σχολὴ ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ καὶ στὴ Λάιστα λειτουργοῦσε μόνον ὀνομαστικά, ἀπὸ ἔλλειψη μαθητῶν. Αὐτὸ ὑποχρέωσε τὸ ρουμανοδάσκαλο νὰ ἐγκαταλείψει τὸ χωριό· τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὴ Λεσινίτσα (Βρυσοχώρι), ὅπου φαίνεται εἶχε ἰδρυθεῖ στὸ μεταξὺ ρουμανικὸ σχολεῖο⁴.

Τὰ ἐπόμενα χρόνια ἡ προπαγάνδα, ἔχοντας ὡς ὄρμητήριο τὶς κουτσοβλαχικὲς κοινότητες τῆς ΒΔ Μακεδονίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου,

1. Βλ. τὴν δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 123/17-4-1881 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων.

2. Βλ. ἐκτενὴ περιγραφὴ τῶν γεγονότων στὴν ἐφημ. Ἥπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 130/25-12-1911. Στὴν ἀντίδραση τῶν κατοίκων πρωτοστάτησε τότε ὁ Πέτρος Καζάνας. Ὁ ἴδιος ὁμως, ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, ἐξαιτίας τοῦ γαμπροῦ του Ζήση Παπαθανασίου, ἔγινε δραστήριο στέλεχος τῆς προπαγάνδας.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 131/1-1-1912 φύλλο τῆς Ἠπίρου.

4. Βλ. ἐφημ. Παλιγγενεσία τῆς 3-10-1883.

ἀγωνιζόταν νὰ σταθεροποιήσῃ τὶς κατὰ τόπους μικρὲς ἢ μεγαλύτερες ἐπιτυχίες τῆς καὶ ταυτόχρονα νὰ τὶς ἐπεκτείνει μὲ τὸν προσηλυτισμὸ κι ἄλλων πληθυσμῶν. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔδειχνε γιὰ τὴν περιοχὴ Ἰωαννίνων, ὅπου τὰ ἀποτελέσματα τῆς δράσης τῆς ἦταν ὡς τότε πολὺ πενιχρά. Προσπαθοῦσε κυρίως ν' ἀλώσῃ τὶς δυὸ πολυπληθεῖς κι ἀνθοῦσες κοινότητες τοῦ Μετσόβου καὶ τοῦ Συρράκου¹ γιὰ νὰ τὶς κάνει κέντρα ἐξόρμησης, ἰδιαίτερα τὸ Μέτσοβο, ποὺ τὸ προόριζε ὡς ἔδρα ἐπισκοπῆς. Ἀγωνιζόταν ἀκόμη νὰ πετύχει τὴν ἔγκριση ἰδρύσεως ρουμανικοῦ προξενείου στὰ Γιάννινα, καθὼς καὶ ρουμανικοῦ σχολείου ὄλων τῶν βαθμίδων, φυτώριου στελεχῶν καὶ βασικοῦ προσηλυτιστικοῦ κέντρου. Τὸ προξενεῖο ἰδρύθηκε ὕστερα ἀπὸ μιὰ 25ετία περίπου, τὸ σχολεῖο ὅμως δὲν ἄργησε νὰ συγκροτηθεῖ.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, στὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἐλεύθερο ἑλληνικοῦ κράτος, προσπαθοῦσε ν' ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικὰ τὴν αὔξουσα δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας. Στὴν προσπάθεια συμπαράστατης ἦταν τὸ Πατριαρχεῖο, ὃχι ὅμως πάντοτε, γιὰτὶ ἀνάμεσα στοὺς δυὸ φορεῖς, Ἑλληνικὴ Πολιτεία-Πατριαρχεῖο, ὑπῆρχε συχνὰ διάσταση ἀπόψεων γιὰ τὴν πολιτικὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ χαραχτεῖ, διάσταση ποὺ μεγάλωνε ἐξαιτίας τῆς ἀκαταλληλότητος πολλῶν διπλωματικῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἑλλάδας καὶ μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ἔτσι, ἡ ἑλληνικὴ ἀντίδραση σημειώνει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐπιτυχίες κι ἀποτυχίες κατὰ περιοχές, μὲ ἐπιπτώσεις στὴν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος. Ὡς μεγαλύτερη ἐπιτυχία μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἡ σταθερὴ προσήλωση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν μεγάλων κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν στὸν ἑλληνισμὸ καὶ στὶς ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ ἐπίδειξη ἐνεργότερου ἐνδιαφέροντος τῆς προπαγάνδας γιὰ τὴν Ἠπειρο ὀφείλεται στὸ γεγονὸς τῆς προσάρτησης στὴν Ἑλλάδα τῶν νέων ἐπαρχιῶν, στοὺς κουτσοβλαχικοὺς οἰκισμοὺς τῶν ὁποίων, ὑποβοηθουμένη διὰ χιλίων μέσων θεμιτῶν καὶ ἀθεμιτῶν, ἔβρισκε μᾶλλον πρόσφορο ἔδαφος, κάτι ποὺ στὴν Ἠπειρο δὲ συνέβαινε, γιὰτὶ οἱ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς κάτοικοί τῆς διακρίνονταν δι' ἀκραιφνῆ φανατισμὸν πρὸς τὰ πατρία². Ἡ ἀπώλεια τῶν θεσσαλικῶν ἐδαφῶν δημιούργησε ἓνα παθητικὸ γιὰ τὴν προπαγάνδα, τὸ ὁποῖο ὁ Μαργαρίτης φρόντιζε ν' ἀντισταθμίσει μὲ ἐντονότερες ἐνέργειες στὴν Ἠπειρο. Ἡ παρουσία τοῦ Μαργαρίτη στὰ Γιάννινα ἐπισημάνθηκε πολλὰς φορὲς κατὰ τὴν περίοδο 1878-1881³. Ἀργό-

1. Οἱ Καλαρρύτες εἶχαν ἐνσωματωθεῖ στὴν Ἑλλάδα.

2. Βλ. ἐφημ. Ἠπειρος, ἀριθμ. φυλλ. 132/8-1-1912.

3. Ὁ Μαργαρίτης κατὰ τὴν παραμονή του στὰ Γιάννινα ἔμενε στὸ σπίτι τῆς Ἑλένης Βρουζάκη, μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν. Τὸ σπίτι τῆς εἶχε γίνει ἐντευκτήριο ὄλων τῶν ὀργάνων

τερα ἐπισκεπτόταν συχνότερα τὴν ἡπειρωτικὴ πρωτεύουσα, τὴν ὁποία προ-
 ὀριζε ν' ἀναδείξει σὲ δεύτερη μεγάλη ρουμανικὴ ἐστία παιδείας ὕστερα ἀπὸ
 τὸ Μοναστήρι, ὅπου ἀπὸ τὸ 1880 εἶχε ἰδρῦσει ρουμανικὸ λύκειο. Γιὰ τὸ
 σκοπὸ αὐτὸ ἄρχισε ἡ προπαγάνδα νὰ διαθέτει στὴν Ἠπειρο χρῆμα *ἀμφο-
 τέροις χερσὶν διανεμόμενον*, νὰ ὑπόσχεται *ἀφειδῶς* ὑποτροφίες γιὰ τὸ
 Βουκουρέστι, νὰ χορηγεῖ μηνιαῖα ἐπιδόματα σ' ὅποιον προσφερόταν νὰ
 ὑπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς της, ν' ἀπειλεῖ τοὺς πρόκριτους, νὰ διαφθείρει
 μὲ τὸ χρῆμα ὑπαλληλικὰς συνειδήσεις, νὰ συκοφαντεῖ, νὰ καταγγέλει καὶ
 νὰ ὑποβάλλει μηνύσεις¹.

Ἀνάλογες ἐνέργειες παρατηροῦνται μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονὴ καὶ στὴν πε-
 ριοχὴ τῆς Πίνδου, τὴν ὁποία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζουν νὰ ἐπισκέπτο-
 νται συχνὰ σημαντικὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας, εἴτε ὡς ἐπιθεωρητὲς σχο-
 λείων εἴτε ὡς ἐπιστήμονες ἐρευνητὲς· τὴν ἐπισκέπτονταν ἐπίσης πράκτορες
 εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*,
 καὶ προσπαθοῦσαν νὰ συγκεντρώσουν στοιχεῖα καὶ ἐνεργοῦσαν προσηλυ-
 τισμό. Μιὰ τέτοια ἐπίσκεψη ἀπασχόλησε τὰ ἑλληνικὰ προξενεῖα τὸ πρῶτο
 ἑξάμηνο τοῦ 1882. Ἐπρόκειτο γιὰ κάποιον Πάνκοβιτς, τὸν ὁποῖο ἔστειλε
 ἡ *Μακεδονορουμανικὴ Ἑταιρεία* ὡς ἐπόπτη τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς
 Μακεδονίας. Ὁ Πάνκοβιτς περιόδευσε σὲ πολλὰ κουτσοβλαχικὰ χωριὰ
 προσπαθώντας νὰ πείσει τοὺς κάτοικους νὰ δεχτοῦν τὴ συγχώνευση τῶν
 ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μὲ τὰ ρουμανικά, γιατί ἔτσι ἡ ρου-
 μανικὴ κυβέρνησις θὰ τοὺς ἐνίσχυε πλουσιοπάροχα. Τὸ προγραμματισμένο
 ταξίδι του γιὰ τὸ Περιβόλι, Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα καὶ τὰ ἄλλα χωριὰ τῆς
 Πίνδου δὲν πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸ φόβο τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν².

Τὸν ἴδιο καιρὸ γίνονταν προσπάθειες στὴν Πίνδο γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν οἱ
 κάτοικοι στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα μέσω τῆς οὐνίας. Ἡ ἀντίδραση τοῦ
 Πατριαρχείου ὀδήγησε τοὺς ὑπεύθυνους τῆς προπαγάνδας στὴ σκέψη ὅτι
 ἡ ἀπόσχιση ἀπ' αὐτὸ ὀρθόδοξων κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, θὰ τοὺς κα-
 θιστοῦσε περισσότερο εὐάλωτους. Ἀναφέραμε ἤδη τὶς σκέψεις καὶ τὶς

τῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ καὶ τῶν Τούρκων ἐπισήμων. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος*, ἀριθμ. φύλλ.
 129/18-12-1911.

1. Βλ. τὸ 132/8-1-1912 φύλλο τῆς *Ἠλείρου*.

2. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 325/24-2-1882 καὶ 857/19-5-1882 ἐκθέσεις τοῦ Γενικοῦ προξενείου
 Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1881-1885, Πρεσβεία
 Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν Ἑλληνα πρόξενο ὁ Πάνκοβιτς ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς,
 ἀπόγονος τοῦ Ἑλληνα Μόσχου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶχε μεταναστεύσει στὴ Μολδα-
 βία στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. Ὁ Πάνκοβιτς ἔπρεπε νὰ ἐλέγξει καὶ τὴ διαχείριση τοῦ Μαργα-
 ρίτη, γεγονός ποὺ δείχνει ὅτι οἱ ἀμφιβολίες γιὰ τὴν καλὴ διαχείριση τῶν χρημάτων εἶχαν
 ἀρχίσει.

ἐνέργειες ποὺ ἔγιναν, γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὸ Μέτσοβο ἐπισκοπὴ οὐνιτῶν, ποὺ τελικὰ ναυάγησε. Ἀνάλογες διεργασίες παρατηρήθηκαν καὶ στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, ὅπου οἱ θιασῶτες τῆς ἔνωσης μὲ τὸ Βατικανὸ σημείωσαν πρόσκαιρη ἐπιτυχία, μὲ τὴν προσχώρηση στὴν οὐνία τοῦ μισοῦ σχεδόν, κατὰ τὶς ρουμανικὲς πηγές, κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Περιβολιοῦ, μαζί μὲ τὸν ἱερέα Δημήτριο Κωνσταντινέσκου¹. Ἡ ἔνωση δὲν κράτησε πολὺ, γιὰτὶ γρήγορα οἱ κάτοικοι ξαναγύρισαν στὸ Πατριαρχεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κωνσταντινέσκου². Ἀνταποκρίνονται συνεπῶς στὴν πραγματικότητα οἱ εἰδήσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, οἱ ὁποῖες μιλοῦσαν γιὰ τὴν ἀντίδραση τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν μεθορίων τῆς Ἠπείρου στὶς προσπάθειες τῶν προπαγανδιστῶν, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα εἶχαν ἀρχίσει νὰ παρεισάγουν τὴν νοθείαν καὶ αὐτῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως³.

β. Τὰ προπαγανδιστικὰ κέντρα τοῦ Βουκουρεστίου

Οἱ προσπάθειες τοῦ Μαργαρίτη γιὰ τὴν προσχώρηση τῶν Κουτσοβλάχων στὴν οὐνία, καθὼς καὶ ἡ ὅλη δραστηριότητά του, ὑποχρέωσαν τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ὑποβάλει τακρίριο στὴν Πύλη, μὲ τὴν παράκληση νὰ δοθεῖ ἐντολὴ στὸ βαλὴ Μοναστηρίου νὰ ἐπιβλέπει τὰ ὄργανα τῆς προπαγάνδας καὶ νὰ περιορίσει τὰ διδασκαλικά καθήκοντα τοῦ Μαργαρίτη. Ἡ Πύλη ὑποχρεώθηκε νὰ ἐκδόσει σχετικὴ διαταγή, καὶ ἔτσι στὰ τέλη Μαρτίου 1883 ὁ Μαργαρίτης συνελήφθη στὸ Μεγάροβο μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ταραξία, κρατήθηκε στὶς φυλακὲς Μοναστηρίου ὡς τὶς 2 Ἀπριλίου καὶ ὕστερα στάλθηκε μὲ στρατιωτικὴ συνοδεία στὴ Θεσσαλονίκη⁴. Στὸ Μοναστήρι ζήτησε τὴν προστασία τοῦ Αὐστριακοῦ Γενικοῦ προξένου, ποὺ αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν τοῦ δόθηκε⁵.

Ἡ περιπέτεια τοῦ Μαργαρίτη ἀποτελέσσε παρένθεση στὴ συνεργασία,

1. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μαργαρίτη, μαζί μὲ ἄλλα, τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι ἦταν πράκτωρ φλογερός τῆς θρησκευτικῆς προπαγάνδας τῆς Ρώμης, μισθωτὸς τῶν καθολικῶν ἱεραρχῶν, καὶ ὅτι οἱ προσπάθειες ἐκκαθολικισμοῦ τῶν Κουτσοβλάχων ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν σκευωριῶν καὶ τῆς συνεργασίας τῶν Bonetti, Faveyrial καὶ Μαργαρίτη. Οἱ ἴδιες πηγές μιλοῦσαν ὅτι ἡ προπαγάνδα θὰ ἔδινε 5 τουρκικὲς λίρες σ' ὅποιον προσχωροῦσε στὴν οὐνία. Βλ. ἐφημ. Σύλλογοι, ἀριθμ. φύλλ. 157/20-2-1884, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τῆς ἐφημερίδας *Binele Public*.

2. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 61.

3. Βλ. τὴν ἐφημ. *Παλιγγενεσία* τῆς 3-10-1883.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 266/2-2-1883 ἔκθεση τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1883, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία - Σύλλογος πρὸς διάδοσιν.

5. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 74.

τὴν ὄλο καὶ περισσότερο στενὴ ἀνάμεσα στὴν προπαγάνδα καὶ στὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἐξάλλου οἱ ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τῶν φιλορουμανικῶν κύκλων, ἀπάλλαξαν γρήγορα τὸ Μαργαρίτη ἀπὸ τὶς ταλαιπωρίες του. Ἔτσι, πέτυχε σὲ λίγο νὰ δημιουργήσει πολλὰ προβλήματα τόσο στὸ Πατριαρχεῖο ὅσο καὶ στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις, μὲ τὴν ὄξυνση τοῦ θέματος ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸ Κρούσοβο, ἕξαιτίας τῆς ἀπαίτησης τῶν ρουμανοφρονούντων κατοίκων ν' ἀποπερατώσουν μιὰ ἡμιτελὴ ἐκκλησία ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ κτίζεται ἐκεῖ πρὶν δώδεκα χρόνια γιὰ νὰ γίνονται οἱ ἱεροτελεστίες στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα¹.

Ἡ μετάστασις ἀριθμοῦ κατοίκων τοῦ Περιβολιοῦ στὴν οὐνία καὶ ἡ ἐπιστροφή τους στὴν Ὀρθοδοξία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἱερέα Δημήτριο Κωνσταντινέσκου², δημιούργησε θόρυβο. Ἡ ματαίωσις τῆς μετάστασις τῶν κατοίκων στὸν Καθολικισμὸ ἀποδόθηκε στὶς διώξεις τῆς μητρόπολης Γρεβενῶν σὲ βάρος τοῦ Κωνσταντινέσκου. Ἡ προπαγάνδα χρησιμοποίησε καὶ τὸν τουρκικὸ τύπο, ἰδίως τὴν ἐφημερίδα *Turquie*, τὴ χρηματοδοτούμενη ἀπ' αὐτοῦς, γιὰ νὰ προβάλλει τὶς ἀπόψεις της. Τὸ γεγονός ὑποχρέωσε τὸ Πατριαρχεῖο ν' ἀντικρούσει τὶς συκοφαντίες. Ὁ Κωνσταντινέσκου, ἀπάντησε, ἀσχολοῦνταν μὲ ἔργα καὶ ἀντικείμενα τελείως ἄσχετα μὲ τὸ λειτούργημα του, ὄργανον δ' ἀλλοτρίων καὶ ἀνατρεπτικῶν σκοπῶν χρησιμεύων. εἶχε καταδιωχτεῖ παλιότερα ἀπὸ τὶς ἀρχές γιὰ πολιτικὲς ἐνέργειες καὶ πράξεις ἀξιόποινες, στὸ Βόλο, στὰ Γιάννινα καὶ ἀλλοῦ. Ἡ μητρόπολη Γρεβενῶν τὸν συμβούλεψε πολλὰ φορὲς νὰ περιοριστεῖ στὰ ἱερατικά του καθήκοντα, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ Κωνσταντινέσκου ἔμεινε ἀδιόρθωτος καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα διδασκάλου τοῦ ρουμανικοῦ ἀλφαβήτου, ἦν ἐν Περιβολίῳ μέγα καὶ ἀληθὲς σκάνδαλον μεταξὺ τῶν κατοίκων, ταράττων τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ εἰρήνην. Ἡ μητρόπολη Γρεβενῶν τοῦ ὑπέδειξε πὼς δὲν εἶχε δικαίωμα, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους ποὺ ἴσχυαν, νὰ ἐξασκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου χωρὶς τὴν ἀδεία της, αὐτὸς ὅμως μὲ αὐθάδεια ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ

1. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Κρούσοβου βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 405/1-6-1883 ἐκθεσις τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὑπ' ἀριθμ. 988/11-8-1883 ἔγγραφο τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1889/12-8-1883 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν μητροπολίτη Πρεσπῶν, τὴν ὑπ' ἀριθμ. 563/17-8-1883 ἐκθεσις τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1084 ἐμπ. 25-8-1883 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/λεως. Ἐπίσης σημείωσις μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Πατριαρχείου, συνημμένη στὴν ἀπόρρητη ὑπ' ἀριθμ. 1963-2110-2291-2364/6/18-10-1883 ἐκθεσις τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ὅλα τὰ ἔγγραφα στὸ ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1883, ἔγγραφο πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείαν.

2. Τὸ πραγματικὸ του ὄνομα ἦταν Δημήτριος Τέγου, πῆρε ὅμως τὸ ἐπίθετο Κωνσταντινέσκου γιὰ νὰ ὑπογραμμίσαι ἐντονώτερα τὴ ρουμανικὴ καταγωγὴ του.

καὶ ἐπικαλέστηκε ρουμανικὴ ἰθαγένεια. Ἔτσι, ἡ μητρόπολις ὑποχρεώθηκε νὰ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν πνευματικὴ ποινὴ τῆς ἀργίας καὶ ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντινέσκου δὲ συμμορφώθηκε καὶ πάλι τὸν περιόρισε στὸ μοναστήρι τῆς Ζάβορδας¹.

Ἡ ἔντασις τῶν δραστηριοτήτων τῶν προπαγανδῶν στὶς ἐπαρχίες τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ὑποχρέωσε τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν νὰ δώσει ἐντολὰς στὰ τέλη τοῦ 1884, ὥστε τὰ κατὰ τόπους προξενεῖα νὰ ὑποβάλουν κάθε τρίμηνο ἐκθέσεις γιὰ τὴν κατάστασις στὶς περιφέρειές τους. Στὶς ἐκθέσεις ἔπρεπε ν' ἀναφέρουν κάθε κίνηση ποὺ κατέτεινε ὄχι μόνο στὴν ἐξασθένισις τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων ἀπάντησε ὅτι κανενὸς εἶδους προπαγανδιστικῆς ἐνέργειας, πανσλαβιστικῆς, ἰταλικῆς, αὐστριακῆς, δὲν παρατηρήθηκε στὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας του. Ἀναφορὰ μόνο γινόταν γιὰ τὶς γελοῖες ἐνέργειες τοῦ Μαργαρίτη στὴ Σαμαρίνα, ποὺ δὲν ἔφεραν ὅμως ἀποτελέσματα².

Ὁ πρόξενος ἔκανε τὸ λάθος, στὸ ὁποῖο συχνὰ ὑπέπιπταν κι ἄλλοι πρόξενοι· νὰ ὑποτιμᾷ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας. Τὰ ἔργα τοῦ Μαργαρίτη οὔτε γελοῖα ἦταν, οὔτε ἀνάξια νὰ μνημονευτοῦν, ὅπως πίστευε ὁ πρόξενος. Σωστὴ ἀξιολόγησις τῆς κατάστασις θὰ εἶχε ἀποτρέψει πολλὰ λάθη σ' ὅλες τὶς περιοχές. Λησμονοῦσε ὁ πρόξενος ὅτι ἡ προπαγάνδα ξεκίνησε κατὰ βάση ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, καὶ οἱ συμπαγεῖς ἐκεῖ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ εἴλκυαν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη περιοχῆ. Κι ὅσο ἡ ἀντίστασις μεγάλωνε τόσο πιὸ δελεαστικὲς γίνονταν καὶ οἱ προσφορὲς τῆς προπαγάνδας. Εἰδικότερα γιὰ τὴ Σαμαρίνα τὴν ἀντίστασις τοῦ πληθυσμοῦ ἐνίσχυε καὶ τὸ συνεχιζόμενον ἐνδιαφέρον τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχολείων, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὴν κοινότητα³.

Τὴ σπουδαιότητα τῆς παραμονῆς τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς προπαγάνδας, δὲν τὴν ἀντιλαμβάνονταν ὅλα τὰ ὄργανα τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας κι αὐτὸ δημιουργοῦσε δυσχέρειες

1. Βλ. ἐφημ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἀριθμ. φύλλ. 47/29-9-1884.

2. Βλ. τὰ ὑπ' ἀριθμ. 1631/84, 298/85 καὶ 408 ἐμπ./8-3-1885 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὰ προξενεῖα καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 135/11-3-1885 ἐκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων, ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ, Ἀλβανίᾳ, Θράκῃ καὶ Κρήτῃ.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 499/4-6-1885 ἔγγραφο τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ καὶ ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Θ. Π. Δηλιγιάννη, ΑΥΕ, 1885, 29/1Β4 Ἐκπαιδευτικὰ - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ παιδείας.

στὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου. Μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας οἱ νομάρχες τῆς Λάρισας ἐξυπηρετοῦσαν τὸ Σύλλογο σ' ὅλες τὶς προσπάθειες, τὶς σχετιζόμενες μὲ τὴν παρεχόμενη συνδρομὴ στὶς κοινότητες τῆς Πίνδου. Προτιμήθηκε ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐπικοινωνίας, γιατί δὲν εἶχε ἐγκατασταθεῖ προξενικὴ ἑλληνικὴ ἀρχὴ στὰ Γρεβενά, καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρόνου οἱ βλαχόφωνοι τῆς Πίνδου παραχείμαζαν στὴ Θεσσαλία¹. Ὁ Σύλλογος ζήτησε συμπαράσταση καὶ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, τὸ ὁποῖο καὶ πρόθυμα τὴν παρεῖχε, διευκολύνοντας τοὺς ἱερεῖς ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου², τῶν ὁποίων καὶ ἐνίσχυε κάθε προσπάθεια. Τὸ 1884 π.χ. βοήθησε χρηματικὰ τὴ βλαχόφωνη κοινότητα τοῦ Παλαιοσελίου τῆς ἐπαρχίας Βελλᾶς καὶ Κονίτισης γιὰ νὰ ιδρύσει παρθεναγωγεῖο. Πληρεξούσιος τῆς κοινότητος εἶχε κατεβεῖ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ βοήθεια, τὴν ὁποία ἀφειδῶς πρόσφεραν στοὺς κατοίκους οἱ πράκτορες τῶν Ρουμάνων, ἀκόμη καὶ βούλγαροι πράκτορες³.

Στὸ Βουκουρέστι μετὰ τοὺς πρώτους ἐνθουσιασμοὺς ἀπὸ τὴ μετατροπὴ τοῦ συλλόγου σὲ *Μακεδονορουμανικὴ Ἐταιρεία*, παρατηρεῖται μιὰ προϊούσα ὑφεση τῶν δραστηριοτήτων τοῦ προπαγανδιστικοῦ κέντρου, χωρὶς ὅμως ἐπιπτώσεις στοὺς χώρους ὅπου διενεργοῦνταν ἡ προπαγάνδα, κυρίως στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο. Ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεία Βουκουρεστίου εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἀντίδραση ποὺ σημειώθηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ τοὺς εὐφρονουῦντας ὁδηγοῦσε τὴ *Μακεδονορουμανικὴ Ἐταιρεία* σὲ μαρασμό. Οἱ ρουμανικὲς ἐφημερίδες πολλὲς φορές ἐπέκριναν τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῆς Ἐταιρείας καὶ ζητοῦσαν τὴ διεξαγωγὴ ἐλέγχου. Ἡ γενικὴ πεποίθηση ἦταν πῶς ὁ μόνος ἐνεργὸς ἐταῖρος, ὁ Οὐρέκια, εἶχε διοικήσει μὲ ἰδιοτέλεια καὶ εἶχε κερδοσκοπήσει ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ *Μακεδονορουμανικοῦ Ἡμερολογίου*⁴ καὶ τῆς μετάφρασης τῶν Εὐαγγελίων στὴν κουτσοβλαχικὴ διάλεκτο⁵. Ὁ ἀντίκτυπος τῆς ἀδράνειας τῆς Ἐταιρείας δὲν ἔφτανε

1. Ὁ νέος νομάρχης τῆς Λάρισας Δ. Θεοχάρης δὲν κατανοοῦσε τὴν ἀνάγκη αὐτὴ. θεωροῦσε βᾶρος τὴν ὑπηρεσία ποὺ πρόσφερε καὶ ζητοῦσε τὴν ἀπαλλαγὴ του. Αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ Συλλόγου καὶ ὁ πρόεδρος του Κ. Παπαρηγόπουλος διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὸν Θ. Δηλιγιάννη καὶ ζήτησε τὴν ἐπέμβαση τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1293/10-12-1885 ἔγγραφο τοῦ Συλλόγου. ΑΥΕ, 1886, 29/3 Ἐκπαιδευτικὰ ποικίλα.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2943 ἐμπ./707/6-3-1886 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸ Σύλλογο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1886, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν κλπ. Α-Ω.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. 641/20-4-1884 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν μὲ τὸ συνημμένο σημείωμα, πρὸς τὸ Σύλλογο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1884, Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ, Ἀλβανία, Θράκη καὶ Κρήτη.

4. Βλ. γι' αὐτὸ Peyfuss, ὁ.π., σ. 56.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 546 ἀπόρρητη/30-6-1883 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου

στις εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις μέσω τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, δαπανοῦσε 80.000 φράγκα καθέ χρόνο γιὰ τὴ συντήρησι τῶν 20 σχολείων ἀρρένων (ἀνάμεσά τους καὶ ἓνα γυμνάσιον στὸ Μοναστήρι) καὶ 8 θηλέων μὲ σύνολο διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν δυὸ φύλων 44¹. Ὅσοι ἤλεγχαν τὴ δράση τοῦ Μαργαρίτη ἔβρισκαν πῶς τὰ ἀποτελέσματά της στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα ἦταν πολὺ πενιχρά. Τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνταπόκρισις ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ *Binele Public*² εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικόν. Ρωτοῦσε ὁ Ρουμάνος, ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα «Λέανδρος» ἤλεγχε τὸ Μαργαρίτη: Ἐὰν κατὰ μέσον ὄρον ἔχωμεν ἐκεῖ 800.000 Ρουμάνους πῶς γίνεται τὰ διάσημα τοῦ Μαργαρίτου σχολεῖα νὰ συχνάζονται ἀπὸ 1200-1400 μόνον μαθητὰς ἑκατέρων τῶν φύλων; Παραλείπω ἐὰν τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐν ἡ διατελοῦσι καταστάσει εἶναι πρόσφορα ἢ οὐ, ἢ ἂν εἶναι πατριωτικὸν οἱ νέοι Μακεδονορουμάνοι, οἱ ἐρχόμενοι ἐν Ρουμανίᾳ νὰ ποτισθῶσιν εἰς τὴν πηγὴν τῶν φώτων, μένωσιν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν των πρὸς πάχυνσιν τοῦ στρατοπέδου τῶν ταμειοφάγων...

Ἀμείλικτοι εἶναι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μαργαρίτη στὶς κρίσεις τους γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ποὺ ὁ ἴδιος ἔκανε, ἰδίως τῶν θηλέων: Περί δὲ τῶν νεοσυλλεχθεισῶν ...διδασκαλισσῶν ἐκ τῶν βουλευβαρδίων τοῦ Βουκουρεστίου καὶ προωρισμένων νὰ ἀναθρέψωσι τὰς μελλούσας μακεδόνας μητέρας, ἀγνοῶ πῶς τὰς εὔρεν εἰς τὴν ἐπιθέωρησιν ὁ κ. Πεταρλατζιάνος³ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐγὼ δὲ ἂν πρέπει νὰ πιστεύσω προξένους τινὰς ἐκεῖθεν καὶ ἰδία τοὺς πλοιάρχους τῶν ἀτμοπλοίων Λούδ, μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης, οἵτινες τὰς ἐγνώρισαν πλησιέστερον, τότε αὗται ὡς πρὸς τὰ τσαλίμια ἅτινα μεταχειρίζονται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν παραλείπουσι τίποτε καὶ ἀποδεικνύουσι μακροχρόνιον καὶ βαθεῖαν πείραν τοῦ ἐπαγγέλματος.

Σ' ἐνίσχυση τῆς Μακεδονορουμανικῆς Ἑταιρείας στὸ Βουκουρέστι ἤρθε ἡ συγκρότησις ἑνὸς ἄλλου Μακεδονορουμανικοῦ κοιμιτάτου, τοῦ συλλόγου *Lumina* (Φῶς), ποὺ συνέπεσε μὲ τὴν ἰδρυσι τοῦ ἀλβανικοῦ συλλόγου *Drita* (Φῶς). Πρόθεσις τῶν δυὸ αὐτῶν συλλόγων ἦταν ἡ συγχώνευσή τους

πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1881-1885, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ περιθώριον τῆς πρώτης σελίδας ἔχει σημειωθεῖ: ὑπ' ὄψιν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως.

1. Βλ. τὴν δ.π., ἐκθεσι.

2. Ἀναδημοσιεύτηκε στοὺς Συλλόγους τοῦ Βουκουρεστίου, ἀριθμ. φύλλου 157/20-2-1884.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ Ρουμάνο ἐπιθεωρητὴ σχολείων τῆς Μακεδονίας, ποὺ ἀντικατέστησε τὸν ἐπιθεωρητὴ Βουραδᾶ. Τὸν ἴδιο χρόνο (1884) ἡ Μακεδονορουμανικὴ Ἑταιρεία ἔστειλε καὶ τὸν ἀρχιεπιθεωρητὴ Πετράκη Τσισκίνα ἀπὸ τὸ Γαλάζι.

σ' ἓναν ἐνιαῖο *Μακεδονορουμανοαλβανικὸν* καὶ ἡ συνεργασία γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ *μεγάλου σκοποῦ* ποὺ ἔθεσαν, δηλαδὴ τῆς διάχυσης τῶν φώτων καὶ τοῦ ρουμανικοῦ πολιτισμοῦ στοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ποὺ ἀγνοοῦσαν, κατὰ τοὺς ἰδρυτές, τὴ ρουμανική τους καταγωγή. Ἡ ἰδρυση τῶν συλλόγων πραγματοποιήθηκε στὰ τέλη τοῦ 1884¹, τὸ δὲ Φεβρουάριο τοῦ 1885 οἱ ρουμανικὲς καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἔφημερίδες τοῦ Βουκουρεστίου ἀναδημοσίευσαν τὴν ἐπίκληση τοῦ συλλόγου *Lumina* πρὸς τοὺς ἐραστὰς τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως².

Τὸ καταστατικὸ τοῦ ρουμανικοῦ συλλόγου *Lumina* ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 44 ἄρθρα καὶ εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση, τῆς 16-12-1884. Ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου καὶ ἡ ἐξεύρεση μέσων γιὰ τὴν πραγμάτωσή του, ἦταν ἀποτυπωμένος στὸ πρῶτο ἄρθρο: *Ἰδρύεται ἐν Βουκουρεστίῳ Σύλλογος ὅπως συνδράμη τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν πέραν τοῦ Δουνάβεως Ρουμούνων. Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου, ὁ Σύλλογος θέλει μεριμνήσει καὶ ἐπιδιώξει ὅπως αἱ δωρεαί, κληρονομίαι, ἐπιχορηγήσεις, μισθοὶ καὶ πᾶσα πρόσοδος μὴ ἐκτραπῶσι τοῦ προορισμοῦ των. Τὰ ἐπόμενα ἄρθρα ἀναφερόταν στὴν ἐξεύρεση τῶν πόρων, στὴ διοίκηση τοῦ συλλόγου, τὶς γενικὲς συνελεύσεις, τὰ καθήκοντα κάθε μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου κλπ. Στὸ τελευταῖο (44) ἄρθρο διατυπωνόταν ἡ θέληση τοῦ συλλόγου νὰ διδάσκεται ὑποχρεωτικὰ στὰ ρουμανικὰ γυμνάσια ἡ τουρκικὴ γλῶσσα, ὡς γλῶσσα τοῦ κράτους³.*

Τὸ καταστατικὸ τοῦ ἀλβανικοῦ συλλόγου *Drita*, ἐγκρίθηκε τὸν ἴδιο μήνα (Δεκέμβριο 1884). Στὰ ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἐξεύρεση πόρων, τὴ διοίκηση, τὶς συνελεύσεις κλπ., ἦταν ὅμοιο σχεδὸν μὲ τὸ καταστατικὸ τοῦ *Lumina*, κάτι ποὺ φανερώνει κοινότητα προθέσεων καὶ σκοπῶν τῶν συντακτῶν. Γιὰ τὴ *Drita*, σκοπὸς τοῦ συλλόγου (ἄρθρο 1) ἦταν ἡ καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἀλβανικῆς γλῶσσας καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν καλλίτερη ἐκμάθηση τῆς γλῶσσας ἀπὸ τὸν ἀλβανικὸ λαό. Ὁ σύλλογος δὲν θ' ἀσχολοῦνταν μὲ θέματα πολιτικῆς (ἄρθρο 2), κάτι ποὺ στὴν πραγματικότητα αὐτοαναιροῦνταν ἀπὸ τὴν σύμπραξη σὲ πολιτικὴ βάση τῶν ἀλβανιστῶν καὶ τῶν ρουμανιζόντων γιὰ κοινὸ ἀγῶνα ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Μὲ τὸ ἴδιο ἄρθρο ὁ σύλλογος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν φιλολογικοῦ

1. Βλ. ἀπόσπασμα ἐφημ. *Σύλλογοι* συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 1063/18/30-12-1884 ἀναφορὰ τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1885-1887, Ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ Πρεσβεία.

2. Βλ. ἐφημ. *Σύλλογοι*, ἀριθμ. φύλλ. 2799/22-2-1885.

3. Ὁλόκληρο τὸ καταστατικὸ τοῦ συλλόγου, μεταφρασμένο στὴν ἑλληνικὴ, εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 248/19-3-1885 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ-Β' Ἀρχεῖον-1885-1887, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

σκοποῦ του, πρότεινε μὲ ἐράνους κι ἄλλες προσόδους νὰ τυπώνονται βιβλία στὴν ἄλβανικὴ καὶ νὰ βοηθοῦνται ἢ ιδρύονται σχολεῖα στὴν Ἀλβανία. Μὲ τὸ ἄρθρο 3 ὁ σύλλογος ἐπιδίωκε τὴν ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία τῆς ἄλβανικῆς μαζί μὲ τὴν τουρκικὴ στὰ ιδρυόμενα σχολεῖα.

Τὸ ἄρθρο 4 διαλάμβανε: "Ἀπαντα τὰ βιβλία ἅτινα θὰ τυπωθῶσι τῇ συνδρομῇ τοῦ συλλόγου, διδακτικά, ἐφημερίδες κλπ. θέλουσι τυπωθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβηταρίου, τὸ ὁποῖον παρεδέξατο ὁ σύλλογος τῆς Κων/πόλεως καὶ τυποῦται τὸ περιοδικὸν *Dituria* μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης δοθεῖσαν ἄδειαν τῷ 1879 ὅπως τυποῦνται βιβλία ἄλβανικά. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἄλβανικῆς γλώσσης ἐπειδὴ εἶναι ἐν σπαργάνοις, ὁ σύλλογος θέλει ἔχει ὑπ' ὄψιν τὰς προσόδους αἵτινες γενήσονται ὡς πρὸς τοῦτο καὶ θέλουσιν ὑποβάλλεσθαι εἰς τὰς μεθόδους τῆς γραφῆς ἀρμοδίων ἀνδρῶν¹.

γ. Ἰδρυση σχολείων (Γιάννινα, Μέτσοβο, Βωβούσα, Μπριάζα)

Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς προτελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰ. ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐντείνει τὶς προσπάθειες σ' ὅλους τοὺς χώρους ὅπου δροῦσε καὶ σημείωνε ἐπιτυχίες, ὑποχρεώνοντας ἔτσι τοὺς ἀντιπάλους τῆς νὰ πάρουν ἀποτελεσματικότερα μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της. Ἡ ἀνοδικὴ πορεία τῆς προπαγάνδας δὲν ἦταν περιστασιακὴ. Ὅρισμένοι παράγοντες δημιούργησαν τὶς κατάλληλες συνθῆκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξή της, οἱ κυριότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν: 1) ἡ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ἐκ μέρους τῆς Ρουμανίας, 2) ἡ στελέχωσή της μὲ ἔμπυχο ὑλικό, ποὺ προ-

1. Ὁλόκληρο τὸ καταστατικὸ τοῦ συλλόγου, μεταφρασμένο στὴν ἑλληνικὴ, εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 247/19-3-1885 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ - Β' Ἀρχεῖον-1885-1887, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Ἡ συνεργασία τῶν δυὸ συλλόγων, ποὺ καθοδηγοῦνταν ἀπὸ τὰ ἴδια κέντρα ἀποφάσεων, ὑπῆρξε ἀγαστὴ σ' ὅλα τὰ σημεία ποὺ ἐνδιέφεραν κοινὲς προσπάθειες πρὸς καταπολέμηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς στὴ Μακεδονία, Ἀλβανία καὶ Ἡπειρο. Προοδευτικὰ ἡ συνεργασία αὐτὴ θὰ γίνῃ στενότερη καὶ οἱ συνέπειές της ἐμφανέστερες, κυρίως στὸ πεδίο τῶν ἔνοπλων συγκρούσεων ἀνάμεσα στὰ ἀνταρτικὰ σώματα. Στὶς συγκρούσεις οἱ ρουμανικὲς ἔνοπλες δυνάμεις συνεργάστηκαν πάντοτε μὲ τὶς ἄλβανικὲς, σὲ βάρος τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου ποὺ δεινοπάθησαν ἀπὸ τὴ δράση τους.

Δυὸ χρόνια περίπου μετὰ τὴν ἰδρυση του ὁ Μακεδονορουμανικὸς σύλλογος *Lumina* ἀνακήρυξε ἐπίτιμα μέλη του τοὺς διαπρεπεστέρους ἐκ τῶν Ρουμάνων ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ πολιτικῇ, ἐξέλεξε τὸ νέο προεδρεῖο γιὰ τὴν ἐπόμενη τριετία καὶ ὄρισε τὴν 1-2-1887 ὡς ἡμέρα λήξης τοῦ διαγωνισμοῦ ποὺ εἶχε προκηρύξει γιὰ τὴν παράδοση τοῦ καλλίτερου χειρόγραφου, γραμμένου στὴ μακεδονορουμανικὴ διάλεκτο, τὸ ὁποῖο θ' ἀποτελοῦσε τὴ βάση γιὰ τὴν ἐκτύπωση ἀναγνωστικοῦ ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τοῦ Αἴμου βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 14/26-10-1886 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ - Β' Ἀρχεῖον - 1885-1887, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

ερχόταν ἀπὸ τὰ μετεκπαιδευόμενα στὴ Ρουμανία παιδιὰ τῶν Κουτσοβλάχων, τὰ ὁποῖα ξαναγυρίζοντας στὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τους ρίχνονταν μὲ φανατισμὸ στὸ προσηλυτιστικὸ ἔργο καὶ συμπεριφέρονταν, κατὰ κανόνα, ὅπως ὅλοι οἱ νεοφώτιστοι. Κάτι ἀνάλογο γινόταν, ὅπως ἐπισημάνθηκε, καὶ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους ποὺ πολιτογραφοῦνταν Ρουμάνοι καὶ καταλάμβαναν κυβερνητικὲς θέσεις, 3) ἡ χαλαρὴ ἀντίδραση, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, τῶν παραγόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ, καθὼς καὶ τῶν στελεχῶν τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία γινόταν περισσότερο ἐπιζήμια γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα, ὅταν ὑπῆρχε διάσταση ἀνάμεσα στὶς προξενικὲς ἀρχές καὶ τοὺς μητροπολίτες¹, 4) ἡ ἐξασφάλιση στενότερης συνεργασίας ἀνάμεσα στὴν προπαγάνδα καὶ στὶς τουρκικὲς ἀρχές, σ' ὅλα τὰ κλιμάκια τῆς ἱεραρχίας, 5) ἡ ἐνεργότερη, παρασκηνιακὴ καὶ ἐμφανὴς συμπαράσταση τῆς Αὐστρουογγαρίας μέσω τῶν πρεσβειῶν καὶ τῶν προξενείων τῆς πρὸς αὐτή, 6) Δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἔξαρσή της καὶ ἡ συστηματικὴ ὑποδαύλιση τοῦ ἐθνικιστικοῦ πνεύματος ποὺ ἀναπτυσσόταν στὴ Ρουμανία μ' ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα καὶ κυρίως μὲ τὸν τύπο, ὁ ὁποῖος μὲ παραπλανητικὴ ἀρθρογραφία καὶ ἀλλοίωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων, χαρακτήριζε τμήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὅπως τὴ Μακεδονία π.χ. ὡς *Une province Roumaine, éminemment Roumaine*.

Ἀνοδικὴ πορεία τῆς προπαγάνδας ἀπὸ τὸ 1885 καὶ ὕστερα ἐπισημαίνεται τόσο στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ὅσο καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου. Στὸ πρῶτο ἡ ἐνίσχυσή της γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὴν ἐδραίωσή της στὴ Βωβούσα τοῦ ἀνατολικοῦ Ζαγοριοῦ καὶ τὴν ἴδρυση ρουμανικοῦ σχολείου στὴν ἠπειρωτικὴ πρωτεύουσα. Στὸ διαμέρισμα τῆς Πίνδου ἀπὸ τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ ἄλλες πολυποικίλες δραστη-

1. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Βλάχου, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, σ. 288 κ.ἑξ. Βλ. ἐπίσης ὑπόμνημα τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ τοῦ Γ', συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. 1254/21-6-1883 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1883. Ἐγγραφα πρὸς τὴν ἐν Κων/λει Πρεσβείαν. Ὁ Πατριάρχης ἔγραφε χαρακτηριστικὰ: *Τινές... τῶν κυρίων προξένων ἢ καὶ ἐτέρων πρακτόρων ἀνεύθυνοι ὅλως καὶ ἐλεύθεροι ὄντες, ὑπὸ μιᾶς δὲ καὶ μόνης ιδέας κυριαρχούμενοι, τῆς διὰ παντός δηλονότι μέσου ὑπερισχύσεως τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἀσχάλλουσι καὶ κακολογοῦσιν ὅταν ἴδωσιν ἀρχιερέα τινὰ μὴ βαδίζοντα πομπωδῶς τοῖς αὐτῶν βήμασι. Εἶναι φυσικὸν τοῦτο. Ὁ ἀρχιερεὺς ἀδύνατον μὲν νὰ παραβλέψῃ κατὰ τὴν ποιμαντορίαν αὐτοῦ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, ἀδύνατον ὁμοίως ἐπίσης νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ σημαίαν, ἣν ἕτεροι πράκτορες δυνατὸν νὰ κρατήσουν... Ἐνδεχόμενον ἴσως οὐχὶ δι' ἑλλειψιν θελήσεως ἀλλ' ἰκανότητος καὶ ἐπιδεξιότητος νὰ συμβαίνουσί τινα, ἀλλὰ ποῖα Κυβέρνησις ἔχει ὅλους τοὺς ὑπ' αὐτὴν ὑπαλλήλους ἐπίσης ἰκανοὺς καὶ δεξιούς;...* Κατὰ βάση οἱ γνῶμες τοῦ Πατριάρχη ἦταν σωστές. Μόνον ποὺ ἡ κρίση του γιὰ τὶς ἰκανότητες πολλῶν μητροπολιτῶν διατυπωνόταν κατὰ τρόπο ποὺ ἄφηνε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία, πράγμα ποὺ δὲ συνέβαινε.

ριότητες, που αποτελούσαν και μαρτυρία αὐτῶν που διαδραματίζονταν σὲ γενικότερη κλίμακα.

Οἱ Ρουμάνοι, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, εἶχαν στρέψει ἀπὸ καιρὸ τὸ ἐνδιαφέρον τους στὸν ἠπειρωτικὸ χῶρο καὶ προετοίμαζαν τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ ἰδρῦσουν ἀνεξάρτητη ἐπισκοπή. Οἱ πρῶτες ἀπόπειρες εἶχαν χαρακτήρα ἀνίχνευσης τοῦ ἐδάφους. Ὅταν διαπιστώθηκε ὅτι οἱ συνθήκες δὲν ἦταν πρόσφορες, ἀφοῦ δὲν χήρευε ἡ ἔδρα τοῦ Ἐξάρχου Μετσόβου καὶ οἱ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ δὲν ἦταν καθόλου πρόθυμοι νὰ παρασυρθοῦν σὲ τυχοδιωκτικὲς περιπέτειες, ἡ προπαγάνδα στράφηκε πρὸς τὴν ἄλλη κατεύθυνση, πιστεύοντας πὼς ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ ἐγκλωβίσει τοὺς Κουτσόβλαχους στὰ σχέδιά της: στὴν ἰδρυση σχολείων. Βέβαια, ἡ λειτουργία ρουμανικῶν σχολείων στὰ Γιάννινα προϋπόθετε τὴν ὑπαρξη κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξασφάλιζε, κάτω ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ὄρους (οἰκονομικὲς παροχὲς κλπ.), ἕναν ἱκανοποιητικὸ ἀριθμὸ μαθητῶν, ἔτσι ὥστε ν' ἀποτελέσουν τὰ σχολεῖα αὐτὰ καὶ τὸν πόλο ἔλξης ἀτόμων ἐλαστικῆς συνείδησης. Τέτοιες προϋποθέσεις στὰ Γιάννινα δὲν ὑπῆρχαν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μειοψηφία τῶν Τούρκων, Ἑβραίων καὶ Ἀλβανῶν, ὁ πληθυσμὸς ἦταν ἐλληνικὸς, μὲ αὐξημένη ἐθνικὴ εὐαισθησία καὶ μὲ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ παράδοση. Στὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς παράδοσης πρωταγωνιστὲς ὑπῆρξαν καὶ πολλοὶ Κουτσόβλαχοι, πού ὑπερηφανεύονταν γι' αὐτό. Ὁ Μαργαρίτης, πού μαζί μὲ τὶς ἄλλες ἠθελημένες ὑπερβολὲς του, ἤθελε νὰ κατοικοῦνται τὰ Γιάννινα στὸ σύνολό τους σχεδὸν ἀπὸ Κουτσόβλαχους, δὲ δίστασε μπροστὰ στὶς δυσχέρειες. Πίστεψε πὼς μὲ τὰ μέσα πού διέθετε καὶ τὴν ἰσχυρὴ προστασία τῶν Τούρκων θὰ ἐξουδετέρωνε τὴν ἐλληνικὴ συνείδηση τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, θὰ ἔκαμπε τὸ φρόνημά τους καὶ θὰ ἐνέτασσε τὴν πλειοψηφία τους στὴν προπαγάνδα.

Πρὶν ἰδρυθοῦν σχολεῖα στὰ Γιάννινα προηγήθηκε ἔντονη προσηλυτιστικὴ δράση στὴ Βωβούσα. Ἡ ἄλωση τοῦ χωριοῦ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ δύο λόγους: 1) Γιὰ ν' ἀποκτηθεῖ μιὰ βάση καὶ ἕνα ὀρμητήριο στὸ ἀνατολικὸ Ζαγόρι, στὴν Κόνιτσα καὶ στὶς προσβάσεις τῆς Πίνδου, πού θὰ ἐπηρέαζε τὶς ἐξελίξεις καὶ σ' ἄλλα βλαχόφωνα χωριά, τόσο στὸ θέμα τῆς ἰδρυσης σχολείων ὅσο καὶ στὸ εὐρύτερο θέμα τοῦ προσηλυτισμοῦ. 2) Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ φυτώριο πού θὰ ἐξασφάλιζε ἕνα σταθερὸ ἀριθμὸ μαθητῶν γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολῶν τῶν Ἰωαννίνων.

Οἱ δημοσιογραφικὲς πληροφορίες ἔδιναν τὴν ἐξῆς εἰκόνα τῶν γεγονότων¹. Ἀπὸ τὸ 1881, πού ἰδρύθηκε ἡ ρουμανικὴ σχολὴ Βωβούσας, ὡς τὸ 1886, λειτουργοῦσε μόνο κατ' ὄνομα, ἐξαιτίας τῆς ἀπροθυμίας τῶν κατοί-

1. Βλ. ἐφημ. Ἡπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 131/1-1-1912.

κων νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους σ' αὐτό. Τὸ 1886 ὅμως, διὰ γενναίων προσφορῶν καὶ ἄλλων παντοειδῶν ἀπειλῶν καὶ ἐκβιασμῶν, πέτυχε νὰ προσηλυτίσει τὸν Ζήση Παπαθανασίου, γαμπρὸ τοῦ προκριτοῦ Πέτρου Καζάνα, ποὺ τόσο ἔντονα εἶχε ἀντιδράσει τὴν πρώτη φορὰ καὶ καταδιώχτηκε γι' αὐτό. Ὁ προσηλυτισμὸς τοῦ Παπαθανασίου ἀποτέλεσε μεγάλη ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας, γιατί ἐπρόκειτο γιὰ ἐπιστήμονα γιατρό, μαθητὴ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς καὶ ἀπόφοιτο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μ' ἐπιρροή τόσο στὸ χωριό του ὅσο καὶ στὰ γύρω χωριά. Ὁ Παπαθανασίου πῆρε μὲ τὸ μέρος του καὶ τὸν Καζάνα καὶ οἱ δύο τους τώρα ὑπισχνούμενοι εἰς τὸν ἀπλοϊκὸν λαὸν πᾶν εἶδος εὐτυχίας καὶ πλούτου ἐὰν ὑποστηρίξῃ τὴν προστατευομένην ὑπ' αὐτῶν ρουμανικὴν σχολήν, ἐπαγγελλούμενοι εἰς τοὺς γονεῖς μέλλον εὐρὺ διὰ τὰ τέκνα των... καὶ παραπείθοντες καὶ ἐξαπατῶντες ἀνθρώπους... κατόρθωσαν νὰ πάρουν μὲ τὸ μέρος τους τὴν πλειοψηφία τῶν κατοίκων, μὲ καταδιώξεις τῶν ἀντιπάλων τους· παράλληλα πέτυχαν νὰ κλείσουν τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο κατὰ τὴν τριετία 1886-1889. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἦταν γιὰ τὴν προπαγάνδα ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς της καὶ ταυτόχρονα τῆς δοκιμασίας της. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀφυπνίστηκε τὸ ἔθνικὸ αἶσθημα τῶν παρασυρθέντων κατοίκων, οἱ ὁποῖοι ἀντέδρασαν ἔντονα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπαναλειτουργήσῃ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνες ποὺ δημιούργησαν κινδύνους γιὰ τοὺς ἑλληνοφρονοῦντες καὶ τοὺς ὀδήγησαν στὰ πρόθυρα τῆς φυλακῆς καὶ τῆς ἐξορίας, ἐξαιτίας τῶν καταγγελιῶν καὶ τῶν μηνύσεων τῶν στελεχῶν τῆς προπαγάνδας.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς Βωβούσας ἄρχισαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1886, οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων στὰ Γιάννινα. Δυὸ ἀπόστολοι ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα (ὁ ἓνας ἦταν ὁ Ἰωάννης Χονδρόσωμος) ἐκπαιδευμένοι στὴ Ρουμανία, ἦρθαν στὰ Γιάννινα τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1886. Ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Αὐστριακοῦ Προξενείου καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ χρυσοῦ, φρόντισαν γιὰ τὴν ἔγκριση ἄδειας πρὸς ἴδρυση σχολείου, πράγμα ποὺ δὲν τὸ κατόρθωσαν, γιὰ τοῦτο καὶ ζήτησαν τὴν ἐπέμβαση τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη¹. Ἦταν φυσικὸ μιὰ τέτοια εἶδηση νὰ θορυβήσῃ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, ἡ ὁποία διέβλεψε τοὺς κινδύνους γιὰ τοὺς βλαχόφωνους πληθυσμοὺς τῆς Ἠπείρου. Ἔτσι, τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ζήτησε ἀπὸ τὴν Πρεσβεία Κων/λεως νὰ ἐνημερώσῃ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ τὸ παρακαλέσῃ νὰ ἐπέμβῃ, ὥστε νὰ μὴ χορηγηθεῖ ἡ ἄδεια¹. Οἱ ἐνέργειες τῆς Πρεσβείας καὶ ἐνδεχομένως καὶ τοῦ Πατριαρχείου δὲν ἀπέδωσαν. Ἀντίθετα ἡ ρου-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 660/19-12-1886 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ΑΥΕ, 1886, Κων/λεως Πρεσβεία, Α-Μ: Γενικά προξενεῖα, προξενεῖα καὶ ὑποπροξενεῖα.

μανική πρεσβεία, με τὴν πιθανὴ βοήθεια τῆς αὐστριακῆς, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ἢ ἐνεργὸς ἀνάμιξη τοῦ αὐστριακοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, κατόρθωσε νὰ χορηγηθεῖ κατ' ἀρχὴν ἄδεια. Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1887 ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ πρῶτο ρουμανικὸ σχολεῖο στὰ Γιάννινα².

Ἡ λειτουργία του ἦταν βραχύβια. Ὁ βαλὴς Ἰωαννίνων, κάτω ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὴν πίεση τῶν ἐλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος³, ἔκλεισε τὸ σχολεῖο. Μεταγενέστερα δημοσιεύματα σὲ ἠπειρωτικὲς ἐφημερίδες ἀναφέρουν κι ἄλλες αἰτίες γιὰ τὸ κλείσιμό του. Ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Ἰωάννης Χονδρόσωμος ἀντιμετώπισε μεγάλες δυσχέρειες στὴ λειτουργία τοῦ σχολείου, κυρίως γιὰ τὸ ὅτι δὲ μποροῦσε νὰ βρεῖ μαθητές. Στὰ Γιάννινα παραχρῆμαζαν κουτσοβλαχικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα κυρίως καὶ τὸ Μαλακάσι, ποὺ δὲν ἤθελαν ν' ἀκούσουν γιὰ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Οἱ προσπάθειές του συναντοῦσαν τὰ εἰρωνικὰ μειδιάματα τῶν Κουτσοβλάχων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς πόλης. Τὴν κατάστασι ἔσωσαν μερικὲς πάμπτωχες οἰκογένειες Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὸ Περιβόλι ποὺ τότε ἔμεναν στὰ Γιάννινα, ἐνῶ ἄλλοτε παραχρῆμαζαν στὰ Φάρσαλα καὶ τὸ Βελεστίνο. *Μὲ τὴν πρώτην προσφορὰν χρυσίου*, ὁ Χονδρόσωμος κατόρθωσε νὰ τοὺς ἀποσπάσει μερικὰ παιδιὰ καὶ τῶν δύο φύλων. Μὲ τὴν ἀντιπροσφορὰ ὅμως ἐκ μέρους ἀνωτύμου Γιαννιώτη ἑκατὸ λιρῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ἀγοράστηκε καὶ μοιράστηκε ἀλεύρι, οἱ φτωχοὶ *κερατζῆδες Περιβολιῶτες* συγκατατέθηκαν ν' ἀποσύρουν τὰ παιδιὰ τους ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο καὶ νὰ τὰ στείλουν στὰ ἐλληνικά⁴. Οἱ Ρουμάνοι διαμαρτυρήθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου καὶ τὴ φορὰ αὐτὴ εἶχαν συμπαραστάτη τους καὶ τὸν ἔξεχοντα Ἀλβανὸ πρόκριτο Νακὴ πασά⁵, καθὼς καὶ τὸν ἀλβανίζοντα Μουσταφὰ πασά, πάντα κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ αὐστριακοῦ προξενείου, τὸ ὁποῖο ἐργαζόταν *ἀναφανδὸν πλέον πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἰδίων σκοπῶν*⁶. Τόσο γιὰ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀπό-

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 3145/30-12-1886 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, 1887, Κων/λεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικόν.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 38/30-1-1887 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

3. Βλ. τὴν δ.π., ἐκθεση.

4. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀρ. φύλλ. 22/12-2-1893. Ἀνεξάρτητα ἀν ἀνταποκρίνονται τὰ δημοσιεύματα πλήρως στὰ πράγματα, δείχνουν πάντως τὴν ἀντίδραση τῆς κοινῆς τῶν Ἰωαννίνων στίς προθέσεις τῆς προπαγάνδας.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 80/20-2-1887 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 112/6-3-1887 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

φραση τοῦ βαλῆ νὰ τὸ κλείσει, τὸ ὑπουργεῖο ἐνημέρωσε τὴν πρεσβεία Κων/λεως καὶ τὴν προέτρεπε σ' ἐνέργειες, μὲ τὴ βοήθεια πάντα τοῦ Πατριαρχείου, ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὸ ὀριστικὸ κλείσιμο καὶ στὴν ἀνάκληση τῆς ἄδειας¹. Οἱ πιέσεις τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη καὶ τῶν τοπικῶν παραγόντων τῆς προπαγάνδας στὰ Γιάννινα ἔφεραν ἀποτέλεσμα, παρόλο ποὺ ὁ βαλῆς ἐξήρτησε τὴν ἄδειαν περὶ συστάσεως καὶ λειτουργίας τῶν Ρουμανικῶν σχολείων ἐκ τῆς ὑπογραφῆς δέκα τουλάχιστον παρεπιδημούντων Βλάχων, αἰτουμένων τοῦτο ἐγγράφως, πράγμα ποὺ δὲν ἔγινε κατορθωτό, γιατί δὲ βρέθηκαν Κουτσόβλαχοι νὰ ὑπογράψουν τὴν αἴτηση². Τελικὰ ὁ βαλῆς Ἐγιοῦπ πασὰς δέχτηκε νὰ ἐπιτρέψει τὴ λειτουργία δυὸ ρουμανικῶν σχολείων, ἀρρένων καὶ θηλέων, μὲ προσωρινὴ ἄδεια, τὴν ὁποία σὲ λίγο ὀριστικοποίησε. Τὰ σχολεῖα ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1887, στὴν ἀρχὴ ὅμως δὲν κατόρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν μαθητές, γιατί μὲ τὸ κλείσιμο οἱ παλαιοὶ μαθητές εἶχαν μετεγγραφεῖ στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα³. Ἡ ἀρχικὴ ἄρνηση τοῦ βαλῆ νὰ ἐπιτρέψει τὴ λειτουργία στηρίχτηκε στὴν ὀρθὴ ἄποψη ὅτι τὴν ἄδεια δὲν τὴ ζήτησαν οἱ γονεῖς ποὺ ἐνδιαφέρονταν νὰ ἐκπαιδεύσουν τὰ παιδιά τους, ἀλλὰ ἄσχετοι καὶ προσπαθοῦσε νὰ πείσει γι'αὐτὸ καὶ τοὺς Νακὴ καὶ Μουσταφὰ πασάδες, ποὺ συνηγοροῦσαν στὴν πραγμάτωση τῶν ρουμανικῶν σχεδίων. Ὁ Ἐγιοῦπ πασὰς ὑποχρεώθηκε ν' ἀλλάξει στάση ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῶν δυὸ μουσουλμάνων προκρίτων καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν σκανδαλώδη ἀνάμιξη τοῦ αὐστριακοῦ προξένου Gajetan Zagorski. Ἀνάμιξη τῶν προξένων Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, ὅπως ἄφηνε νὰ ὑπονηθεῖ σ' ἐκθεσὶ τοῦ τοῦ προξενεῖο Μοναστηρίου, δὲν ἐπισημάνθηκε. Ἡ αἰσιοδοξία τῆς προπαγάνδας ὅτι θὰ γινόταν δυνατὴ ἡ ἐκρουμάνιση τῆς Ἠπείρου μὲ τὴν ἴδρυση σχολείων, χαρακτηρίζοταν ἀπὸ τὸ ἴδιο προξενεῖο ὡς ἀπόρροια κερδοσκοπικῶν ὑπολογισμῶν καὶ *τερατώδης χίμαιρα*⁴. Ἐνας πρόσθετος λόγος ποὺ ὑποχρέωσε τελικὰ τὸ βαλῆ νὰ δώσει τὴν ἄδεια λειτουργίας ἦταν καὶ τὸ ὅτι, ὕστερα ἀπὸ πολλὰς προσπάθειες, ἔγινε κατορθωτὸ νὰ πειστοῦν ὀρισμένα παρεπιδημούντες

1. Βλ. τὰ ὑπ' ἀριθμ. 282 ἐμπ./7-2-1887, 445 ἐμπ./2-3-1887 καὶ 563 ἐμπ./16-3-1887 ἐγγράφα τοῦ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, ὁ.π.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 143/27-3-1887 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖο Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 262/22-5-1887 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖο Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π. Βλ. ἐπίσης καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 6870/14-2-1887 φύλλο τῆς ἐφημ. *Παλιγγενεσία*.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 264/29-5-1887 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖο Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1887, Α-Δ: Διάφορα προξενικά Βιτωλίων.

Κουτσόβλαχοι, κρεοπῶλες καὶ σαμαράδες, νὰ ὑπογράψουν τὴν αἴτηση ποὺ ζητοῦσε¹.

Τὸ παράτολμο καὶ χιμαιρικό τῶν σχεδίων τῆς προπαγάνδας γιὰ τὴν Ἠπειρο, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ προξένου Μοναστηρίου, στάθηκε φαίνεται ἡ αἰτία νὰ μὴν ἀντιδράσει ἔντονα ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῶν Ἰωαννίνων. Κρίνεται μάλιστα πὼς ἀντιμετώπιζε μὲ συγκατάβαση τὴν κατάσταση, ἐπειδὴ ἦταν σίγουροι ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ πετύχει τίποτε ἢ προπαγάνδα. Γιαυτὸ καὶ οἱ Ἕλληνες πρόκριτοι τιμοῦσαν συχνὰ μὲ τὴν παρουσία τους τὶς ἐξετάσεις τῶν ρουμανικῶν σχολείων. Αὐτὴ τὴν ἀδιαφορία Ἠπειρωτὲς δημοσιογράφοι θὰ τὴν παραλληλίσουν μὲ ὕπνο, γιὰ νὰ προσθέσουν: *Τόσον μάλιστα ὁ ὕπνος οὗτος ἦτο γενικός, ὥστε μετ' ἀπορίας σήμερον εὐρίσκομεν εἰς μίαν ἔκθεσιν τῶν πεπραγμένων τοῦ ἐν Κων/λει «Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου», εἰς ἣν. λόγου γιγνομένου περὶ τῆς ἐν Ἠπειρῷ παιδείας, ἀφελῆς καὶ ἀνύποπτος ἀποθανατίζεται ἢ ὁμολογία ὅτι εἰς «ἐν σχολεῖον Ἠπειρωτικὸν τοῦ ὑπαίθρου² διδάσκεται ὑπὸ τινος ξένου διδασκάλου καὶ ἡ Ρωμανικὴ γλῶσσα. εὐτυχῶς ὅμως τὰ ἔξοδα τοῦ διδασκάλου δὲν ἐπιβαρύνουσι τὴν Κοινότητα, διότι μισθοδοτεῖται εὐγενῶς ὑπὸ τινος ξένης προπαγάνδας!*³

Δὲν εἶναι ἄσχετοι μὲ τὴν ἀδιαφορία δυὸ παράγοντες, ποὺ ἐπηρέαζαν τότε τὴν στάση τοῦ πληθυσμοῦ, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ διατυπώνονται κρίσεις — κατὰ τρόπο μᾶλλον ὑπερβολικό— *περὶ ἀπαραδειγματίστου καταπτώσεως τῶν ἐθνικῶν φρονημάτων.* Οἱ παράγοντες ἦταν: 1) ἡ πολιτεία τοῦ μητροπολίτη Σωφρονίου ποὺ θεωροῦνταν ἀκατάλληλος γιὰ τὴν νευραλγικὴ θέση τῆς μητροπόλης Ἰωαννίνων, καὶ 2) ἡ τακτικὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοδικείου, ποὺ μὲ τὶς ἀποφάσεις του τρομοκρατοῦσε τὸν πληθυσμό⁴.

Διευθυντὴς τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου ἀρρένων διορίστηκε ὁ Ἰωάννης Χονδρόσωμος -κατόπιν ἀνέλαβε εὐθύνες ἐπιθεωρητῆ σχολείων- μὲ βοηθό του τὸν Γήτση Παπαχατζῆ Οἰκονόμου, ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα⁵. Διευθύντρια τοῦ παρθεναγωγείου τοποθετήθηκε, μὲ μετάθεση ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, ἡ δα-

1. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 6917/9-5-1887.

2. Πρέπει νὰ ἐννοεῖ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Βωβούσας.

3. Βλ. ἐφημ. *Ἠπειρος* ἀριθμ. φύλλ. 134/22-1-1912.

4. Ὁ πρόξενος Ἰωαννίνων, στὴν ὑπ' ἀριθμ. 82/80-2-1887 ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἔγραφε χαρακτηριστικά: ...τὸ μὲν (στρατοδικεῖον) ἐνέσπειρε τὸν πανικόν, ὁ δὲ (μητροπολίτης) τὴν διαίρεσιν, διὰ τούτων δὲ ὁμοῦ ἐπῆλθεν ἡ κατάπτωσις τῶν φρονημάτων. Ἡ ἐκθεση τοῦ προξένου εἶναι συνημμένη στὸ ὑπ' ἀριθμ. 36/10-3-1887 ἔγγραφο τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας πρὸς τὴν πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, 1887, Κων/λεως πρεσβεία, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

5. Σύμφωνα μὲ δημοσιογραφικὲς πληροφορίες, ὁ Χονδρόσωμος καταγόταν ἀπὸ πολὺ

σκάλα τοῦ ἐκεῖ ρουμανικοῦ παρθεναγωγείου Ναθαλία Μπορισλάβσκι, πολωνικῆς καταγωγῆς, ἣ ὁποία εἶχε ἐκπαιδευτεῖ στὸ Βουκουρέστι μὲ ἱκανότητες καὶ καλὴ κατάρτιση. Ἡ δασκάλα ἔφυγε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι στὶς 22 Φεβρουαρίου 1887¹ καὶ ἔφτασε ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες στὰ Γιάννινα². Τὸ Παρθεναγωγεῖο δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ λειτουργήσῃ ἀμέσως, γιατί ὁ βαλῆς δὲν ἔδινε ἄδεια, ἐνῶ παράλληλα ἀντιδρούσε ἔντονα καὶ τὸ ἑλληνικὸ Γενικὸ προξενεῖο³. Μὲ τὴ χορήγηση τῆς ἄδειας ἡ κατάσταση δὲ βελτιώθηκε, γιατί, ὅπως ἔγινε καὶ μὲ τὴ σχολὴ ἀρρένων, δὲν προσῆλθαν μαθήτριες γιὰ φοίτηση, μὲ συνέπεια ἡ Ρουμανίδα δασκάλα ν' ἀπογοητευθεῖ ἀπὸ τὴν κατάσταση καὶ νὰ παραιτηθεῖ⁴.

φτωχὴ οἰκογένεια τῆς Σαμαρίνας. Αὐτὸ ἦταν ἡ αἰτία ποὺ ἀνάγκασε τὸν πατέρα του νὰ δώσει τὸ γιό του στὸ Μαργαρίτη γιὰ σπουδὲς στὴ Ρουμανία. Ὁ Χονδρόσωμος μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὸ γυμνάσιο τοῦ Βουκουρεστίου γύρισε στὴ Σαμαρίνα, ὅπου ἴδρυσε, ὡς ἔμμισθος δάσκαλος τῆς προπαγάνδας, ρουμανικὸ σχολεῖο. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀντίδραση τῶν συγχωριανῶν του ἦταν τέτοια (ξυλοκοπήματα, κλπ.) ποὺ δημιούργησε δύσκολη κατάσταση γιὰ τὸ νέο δάσκαλο. Ἡ τοποθέτησή του στὸ σχολεῖο Ἰωαννίνων ἀποτελοῦσε καὶ εἶδος ἀνταμοιβῆς γιὰ τὸ ζῆλο του. Στὰ Γιάννινα ὁ Χονδρόσωμος ἐγκαταστάθηκε μὲ ὅλη τὴν οἰκογένειά του (γονεῖς καὶ ἀδέλφια). Γιὰ νὰ σπάσει κάθε δεσμὸ μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ ἄλλαξε ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς του μὲ ἀρχαῖα λατινικὰ καὶ μάλιστα μὲ ὀνόματα αὐτοκρατόρων: Καῖσαρ, Τιβέριος κλπ. Βλ. ἔφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 22/12-2-1893.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 107/23-3-1887 ἔκθεση τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ, Ἀλβανία, Κρήτη, Ἀλβανικὸν ζήτημα (1ος φάκελος).

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 112/6-3-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 125/20-3-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, ὁ.π. (1ος φάκελος).

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 347/3-7-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1887, Κωνσταντινουπόλεως πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά. Οἱ ἔφημερίδες, ποὺ χαρακτῆριζαν τὴ δασκάλα *ὡραία καὶ εὐπαιδευτὸν κόρη τῆς Βεσσαραβίας*, ἔδιναν ἄλλη ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀπογοήτευσή της. Τὰ μικρὰ κορίτσια, κάπου 15 τὸν ἀριθμὸ, προερχόμενα ἀπὸ πάμφτωχες οἰκογένειες Περιβολιωτῶν ποὺ παραχείμαζαν στὰ Γιάννινα, ἀποτελοῦσαν ἓνα ἔμψυχο ὑλικὸ πολὺ δύσκολο γιὰ τὴ δασκάλα... *Ἡ δύστηνος... ἐστενοχωρήθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς βλέπουσα ἑαυτὴν περικυκλωμένην ὑπὸ κορασιῶν ἀξέστου ἤθους καὶ ὑπὸ τῶν χειρονάκτων μητέρων των, τῶν ὁποίων ἡ συναναστροφή καὶ ὁμιλία εὐλόγως δὲν ἱκανοποιοῦν τὰς γνώσεις της...* Ἐσκέφθη λοιπὸν αὐτὴ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξημέρωσίν των διὰ τῆς μουσικῆς καὶ πρὸς τοῦτο ἐζήτησε τὴν βοήθειαν κλειδοκυμβάλου, κάτι πολὺ δύσκολο γιὰ τὰ Γιάννινα, ὅπου μόνον 4-5 τέτοια ὄργανα ὑπῆρχαν. Τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων ὕστερα ἀπὸ λίγο πρόσθεσε νέα ἀπογοήτευση στὴ δασκάλα, ὑποχρεώθηκε ἔτσι νὰ παραιτηθεῖ, δὲ θεωροῦσε σωστὸ νὰ πληρώνεται τὸ μισθὸ της καὶ νὰ μὴν ἐργάζεται. Μετὰ τὴν παραίτησή της ζοῦσε ἀξιοπρεπῶς μὲ τὶς παραδόσεις γαλλικῆς σὲ κορίτσια καλῶν οἰκογενειῶν τῆς πόλης. Στὰ Γιάννινα ἔμεινε ὡς τὰ 1890 ἢ 1891 καὶ μετὰ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ζοῦσε πάλι ἀπὸ τὶς παραδόσεις *ἐντίμως*. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 22/12-2-1893 τῆς ἔφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*.

Ἡ ἀποτυχία τῆς λειτουργίας τῶν δυὸ ρουμανικῶν σχολείων στὰ Γιάννινα, τὸ 1887, δὲν ἀπογοήτευσε τοὺς ἰθύνοντες τῆς προπαγάνδας. Τὸ πρῶτο 10ῆμερο τοῦ Σεπτεμβρίου ὁ Μαργαρίτης ἔφτασε στὴν πόλη, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Καραγιάννη, γιὰ νὰ ἐρευνήσῃ ἐπιτοπίως ἐπὶ ποίων βάσεων δύναται νὰ ἰδρυθῇ σχολή, στοιχεῖα βιωσιμότητος ἐνέχουσα. Ἡ ἔρευνα τὸν ὀδήγησε στὴν ἀπόφαση ν' ἀναπτύξῃ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο σὲ γυμνάσιο (Λύκειο κατὰ τὴν ὄρολογία), μὲ παράλληλη ἴδρυση οἰκοτροφείου γιὰ τὴ στέγαση καὶ διατροφή τῶν μαθητῶν, ἔτσι ὥστε νὰ ἔλκυστῇ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἄπορων βλαχόφωνων οἰκογενειῶν¹. Ὁ Γενικὸς πρόξενος Ἰωαννίνων πρόβλεπε ὅτι διὰ τοῦ σαγηνεύματος τούτου θὰ ἐπιτευχθεῖ συλλογὴ τῶν βλαχοπαίδων οὐχὶ ἐξ Ἠπείρου ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, καὶ ἀκόμη ὅτι οἱ τουρκικὲς ἀρχές, ἐπειδὴ τὶς ἐξυπηρετοῦσε ἡ διαίρεση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν, δὲν θὰ ἔφεραν ἐμπόδια στὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων. Οἱ προβλέψεις βγῆκαν σωστές: Ὁ Μαργαρίτης νοίκιασε κατάλληλο οἶκημα ὅπου ἐγκατέστησε τὰ σχολεῖα καὶ τὸ οἰκοτροφεῖο, μὲ τὴν εὐμενῆ ἀνοχὴ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν² καὶ κατόρθωσε νὰ περιμαζέψῃ 14 οἰκότροφους ποὺ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου³. Τὸ πρῶτο διδακτικὸ προσωπικὸ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 3 δάσκαλους, ἀπόφοιτους ρουμανικῶν γυμνασίων, ποὺ δίδασκαν 4 γλῶσσες: ρουμανικά, ἑλληνικά, τουρκικά καὶ γαλλικά. Ἡ ἐπίνευσις τῶν ἀρχῶν εἰς τὰς ρουμανικὰς ἐνεργείας ἀποδιδόταν στίς ἐνεργείες τῶν ἀδελφῶν Φράσαρη, στὴν Πόλη, ὑπαλλήλων τῆς Πύλης, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Μαργαρίτης εἶχε ἀλληλογραφία⁴. Αὐτὸ ὑποδηλώνει καὶ τὴ μεταφορὰ σὲ πρακτικὰ ἐπίπεδα τῆς συνεργασίας ποὺ εἶχε διακηρύξῃ ὁ Ἀλβανορουμανικὸς Σύλλογος στὸ Βουκουρέστι.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1887 ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἔφτασε στοὺς 18. Ἡ καταγωγὴ τους ἦταν ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, Φούρκα, Ἀβδέλλα, Βωβούσα καὶ Καλαρρύτες, ἃν καὶ τὸ τελευταῖο δὲ φαίνεται πιστευτό⁵. Ἐπόπτης τῶν σχολείων διορίστηκε ὁ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Ἰασίου

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 484/18-9-1887 ἔκθεσιν τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Peyfuss, ὁ.π., σ. 73, στηριζόμενος σὲ ρουμανικὰς πηγὰς, ἀναφέρει τὴν ἴδρυσιν τὸ 1887 στὰ Γιάννινα ἐνὸς πεντατάξιου μέσου σχολείου μὲ τὴν πρώτην τοῦ τάξιν νὰ χρησιμεύῃ ὡς παρθεναγωγεῖο. Πρόκειται, ὅμως, ὅπως ἀναφέρθηκε, γιὰ δυὸ σχολεῖα: σχολεῖο ἀρρένων καὶ παρθεναγωγεῖο.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 511/9-10-1887 ἔκθεσιν τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 559/30-10-1887 ἔκθεσιν τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

4. Βλ. τὴν ὁ.π., ἔκθεσιν.

5. Βλ. ἀριθμ. φύλλ. 7090/28-11-1887 τῆς ἑφημ. Παλιγγενεσία.

Καραγιάννης, ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα. Μετὰ τὴν ὀργάνωσή τους ἔφυγε γιὰ τὴ Ρουμανία, ἀλλὰ στὸ Μέτσοβο, ἀπ' ὅπου πέρασε¹, συνελήφθη ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές ὡς ὑποπτος. Κατὰ τὴν ἔρευνα βρέθηκαν πάνω του διάφορα ἔγγραφα.

Οἱ πληροφορίες ἔλεγαν ὅτι ὁ Καραγιάννης ἔφτασε στὰ Γιάννινα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μὲ τουρκικὸ διαβατήριον. Στὴν πόλη ἔμεινε μερικὲς μέρες καὶ εἶχε ἐπανελημμένες συσκέψεις μὲ τὸ Μαργαρίτη καὶ τοὺς ρουμανοδάσκαλους γιὰ θέματα τῆς προπαγάνδας. Μετὰ, ἀφοῦ περιόδευσε χωρὶὰ τοῦ Ζαγοριοῦ (προφανῶς βλαχοχώρια) καὶ τοῦ Μετσόβου θέλησε νὰ διέλθῃ τὰ μεθόρια ἀπὸ τὸ Μέτσοβο. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ διαβατήριό του δὲν εἶχε τὴ νόμιμη ἐπικύρωση, οἱ ἀρχές τοῦ Μετσόβου, ποὺ βρῆκαν ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα καὶ τοπογραφικὰ σχεδιαγράμματα, τὸν ἔστειλαν μὲ συνοδεία στὰ Γιάννινα. Ἐκεῖ ἀφέθηκε προσωρινὰ ἐλεύθερος μὲ ἐγγύηση, ἀλλὰ ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ βρῆκε ἐνοχοποιητικὰ τὰ ἔγγραφα καὶ διέταξε τὴ φυλάκισή του². Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἐνδιαφέρθηκε ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Αὐστρίας στὰ Γιάννινα, ἐνῶ στὴν Πόλη ἔκανε ἔντονα διαβήματα στὴν Πύλη ἢ ρουμανικὴ πρεσβεία³. Ὁ Μαργαρίτης ποὺ βρισκόταν στὰ Γιάννινα ὅταν πιάστηκε ὁ Καραγιάννης ὑποχρεώθηκε νὰ φύγει κρυφὰ ἀπὸ φόβο μήπως συλληφθεῖ κι ὁ ἴδιος⁴.

¹ Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Καραγιάννης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κύρια καθήκοντά του,

1. Ἡ ἀφιξή του ἐκεῖ πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴν προσπάθεια ἴδρυσης ρουμανικοῦ σχολείου καὶ στὸ Μέτσοβο.

2. Βλ. ἔφημ. *Βυζαντίς*, ἀριθμ. φύλλ. 3362/22-12-1887. Ἡ ἔφημερίδα ἔγραφε ἀκόμη πὺς ὁ Καραγιάννης ἰσχυρίστηκε ὅτι ὁ καϊμακάμης τοῦ Μετσόβου τοῦ εἶχε ζητήσει 10 λίρες ρουσφέτι, γεγονός ποὺ ὑποχρέωσε τὸν εἰσαγγελέα νὰ διατάξῃ τὴν προσαγωγή τοῦ καϊμακάμη γιὰ νὰ ἔξεταστεῖ σὲ ἀντιπαράσταση μὲ τὸν Καραγιάννη.

3. Βλ. *Βυζαντίς*, ἀριθμ. φύλλ. 3365/29-12-1887.

4. Βλ. τὸ δ.π. φύλλο τῆς ἔφημερίδας. Συλλήψεις τοῦ Μαργαρίτη καὶ στελεχῶν τῆς προπαγάνδας γίνονταν κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ἀλλ' αὐτὲς εἶχαν τὸν χαρακτῆρα ἐπίδειξης πνεύματος δῆθεν ἀμεροληψίας παρὰ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο. Τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1887 ὁ Μαργαρίτης συνελήφθη στὸ Μοναστήρι, ὅπου κρατήθηκε γιὰ ἓνα 24ωρο, ὁδηγήθηκε μετὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἐκεῖ ἀφέθηκε ἐλεύθερος. Οἱ παραστάσεις τῶν ρουμανικῶν προξενείων Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὴν Πόλη ὁδήγησαν στὴν ἀποφυλάκισή του. Ἡ ἔντονη διαμαρτυρία τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας ἐναντίον τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου διὰ τὴν αὐθαίρετον καὶ παράνομον φυλάκισιν τοῦ Μαργαρίτη ὑποχρέωσε τὴ Γενικὴ διοίκηση Μοναστηρίου, νὰ δημοσιεύσῃ στὴν ἐκεῖ ἐκδιδόμενη τουρκικὴ ἔφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ *Monastir*, διάψευση τῆς εἰδησης ὅτι ὁ Μαργαρίτης εἶχε φυλακιστεῖ· βλ. σχετικὰ τὶς ὑπ' ἀριθμ. 224/3-3-1887 καὶ 331/17-3-1887 ἐκθέσεις τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, καθὼς καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 203/7-4-1887 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου, *ΑΥΕ. Β'* Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Στὴ Θεσσαλονίκη, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του, ὁ Μαργαρίτης συνεργάστηκε μὲ τὸν καθολικὸ ἐπίσκοπο Bonetti καὶ τοὺς προξένους Αὐστρίας, Γαλλίας καὶ Ρουμανίας, βλ. τὴν ὑπ'

εἶχε φαίνεται ἀναλάβει καὶ τὸ ἔργο¹ νὰ συγκεντρώσει στοιχεῖα γιὰ τὰ ἀλβανόφωνα χωριὰ τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Θεσπρωτίας, ὅπου καὶ περιόδευσε². Ὁ Καραγιάννης ἀποτελοῦσε ἐξέχοντα πράκτορα τῆς προπαγάνδας μὲ μόνη ἐγκατάσταση στὴ Ρουμανία. Ὅταν κατέβαινε στὴν Ἠπειρο συνεργάζονταν στενὰ μὲ ὅλο τὸ δίκτυο τῆς ἡγεσίας της. Κάποιος Καραγιαννίδης, ποὺ χαρακτηριζόταν πράκτορας τοῦ Ρουμάνου προξένου Θεσσαλονίκης στὰ Γιάννινα, πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν καθηγητὴ Καραγιάννη. Ὁ πρόξενος στὰ τέλη τοῦ 1887 ἐπιχείρησε, μέσω τοῦ Καραγιάννη, ποὺ κάλεσε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ συνεννόηση, νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς προπαγάνδας στὶς περιφέρειες Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὶς φιλικὲς σχέσεις τοῦ Ρουμάνου προξένου Θεσσαλονίκης μὲ τὸ στρατάρχη Ρετζέπ πασά, ἀλβανικῆς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ἐνθέρμως τὴν προπαγάνδα, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν παρασημοφορία του ἀπὸ τὸ Ρουμάνο βασιλιά. Ὁ Ρετζέπ πασὰς ἔδινε συστατικὰ γράμματα γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πράκτορες καὶ τοὺς δάσκαλους τῆς προπαγάνδας καὶ συνηγοροῦσε στὸ βαλὴ Γκαλίπ πασά, πρόσωπο ἀσθενοῦς χαρακτῆρα³, γιὰ ν' ἀναγνωριστοῦν ὡς Ρουμάνοι ὑπηκοοὶ πολλοὶ βλαχόφωνοι ραγιαδες, καθὼς καὶ πολῖτες Ἕλληνες, γιὰ τοὺς ὁποῖους ὑπῆρχαν ἀμφισβητήσεις στὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἡ συνεργασία τοῦ Καραγιάννη μὲ τὸ Ρουμάνο πρόξενο Θεσσαλονίκης ἀπέβλεπε βασικὰ στὸ νὰ δημιουργηθοῦν δυνατότητες ἀναγνώρισης ὡς Ρουμάνων ὑπηκόων καὶ πολλῶν Ἠπειρωτῶν Κουτσοβλάχων, γεγονός ποὺ θὰ ἔδινε μεγάλη ὠθηση στὴν ἀνάπτυξη τῆς προπαγάνδας στὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο⁴. Ἄς μὴ λησμονεῖται, τέλος, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη, καὶ προπαντὸς τὸ Μοναστήρι, ἀποτελοῦσαν κέντρα ἐξόρμησης τοῦ Μαργαρίτη καὶ τῶν ἄλλων πρακτόρων τῆς προπαγάνδας, γιὰ τὴν ἄλωση τῶν συνειδήσεων τῶν κουτσοβλαχικῶν πλη-

ἀριθμ. 268/29-3-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανοαλβανικά.

1. Προφανῶς γιὰ ν' ἀποκτήσῃ περισσότερο βάθος ἡ συνεργασία Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων στὸ Βουκουρέστι.

2. Βλ. τὴν δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 559/30-10-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, ὅπου γίνεται σύγκυση τοῦ καθηγητῆ Καραγιάννη μὲ τὸν ἐγκαταστημένο ἐπίσης στὸ Βουκουρέστι γιατρὸ Καραγιάννη, ἀδελφὸ του, ποὺ ἡ ἔκθεση τὸν ἔφερε νὰ διδάσκῃ στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Βιτωλίων. Τὴ σύγκυση διαλύει ἡ ὑπ' ἀριθμ. 860/25-11-1887 ἔκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

3. Ἀντίθετα ὁ Ἀχμέτ Ἐγιοῦπ πασὰς, βαλῆς Ἰωαννίνων, χαρακτηριζόταν ὡς ἰκανὸς ἀξιωματικὸς κι ὅσο τοῦ ἦταν δυνατό, ἀδέκαστος.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1527/1-12-1887 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

θυσμῶν τῆς Ἠπείρου. Ἀπόπειρα περιοδείας κάποιου Ρουμάνου Ἀρμαρέσκου στὴν Ἠπειρο καὶ Ἀλβανία, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1887 ματαιώθηκε χάρις στὶς ἐνέργειες τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου¹.

Ἡ λειτουργία τῶν ρουμανικῶν σχολείων στὰ Γιάννινα δημιούργησε γιὰ τὴν προπαγάνδα εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ ἐπέκταση τῶν δραστηριοτήτων της. Ἔτσι, τὸ 1887 ἰδρύθηκαν καὶ στὸ Μέτσοβο ρουμανικὰ σχολεῖα, ἀρρεναγωγεῖο καὶ παρθεναγωγεῖο, στὰ ὁποῖα ἡ προπαγάνδα στήριξε πολλές ἐλπίδες.

Δάσκαλοι τοποθετήθηκαν ὁ Νικόλαος Παπαχατζῆς καὶ ἡ Λίτσα Παπαγεωργίου ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Ὅμως ἡ σχολὴ ἡ ἰδρυθεῖσα ἐπὶ ὀλόκληρον ἔτος εἶδεν ὅτι δὲν εἶχεν ἄλλον τινὰ προορισμόν, παρὰ ὁ διδάσκαλος νὰ διδάσκη τὴν διδασκάλισσαν καὶ τὰνάπαλιν, ἵνα ἀμφότεροι διέρχωνται τὴν μακρυνότητα τῶν χειμερινῶν νυκτῶν καὶ τὸ ἀτελείωτον τῶν καλοκαιρινῶν ἡμερῶν. Μαθητῆς οὐδεὶς ὑπῆρχεν².

Τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ Μέτσοβο, καθὼς καὶ τὸ Μοναστήρι, οἱ Ρουμάνοι τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς δῆθεν κέντρα ἀποστολῆς ἀνταποκρίσεων³ τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευσή τους στὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες ἀποσκοποῦσε στὴν ὑποστήριξη τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ *Ρουμανοαλβανικοῦ συλλόγου* τοῦ Οὐρέκια καὶ στὴν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους γιὰ τὴν ἰδρυση κουτσοβλαχικῆς ἐπισκοπῆς στὸ Μέτσοβο, σκοπὸς ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ καλλιεργεῖται. Ἐπρεπε νὰ γίνῃ ἡ σχετικὴ ζύμωση καὶ νὰ βρεθοῦν κάποιοι λόγοι ποὺ θὰ δικαιολογοῦσαν τὸ σχίσμα. Ἡ εὐθύνη ἐπιρρίφθηκε στὸ Πατριαρχεῖο, ποὺ δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσει τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς καὶ ἀλβανικῆς γλώσσας στὰ σχολεῖα καὶ τὶς ἐκκλησίες. Ἐγραφαν χαρακτηριστικὰ οἱ ρουμανικὲς ἐφημερίδες, στηριζόμενες στὶς δῆθεν ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὸ Μέτσοβο⁴: *Ἀποδιωκομένων ἅπαξ (τῶν σημερινῶν διδασκάλων καὶ ἱερέων) ἐκ τῶν ρουμανοαλβανικῶν ιδιοκτησιῶν —διότι ρουμανοαλβανικαὶ εἶναι αἱ ἐκκλησίες καὶ τὰ εἰσοδήματά των— δὲν βλέπει τάχα ὁ ἀποτετυφλωμένος ἀρχηγὸς τῆς Ὀρθοδοξίας ὅτι τὸ πατριαρχικὸν οἰκοδόμημα κατ' ἀνάγκην θὰ κρημνισθῆ εἰς τὴν ἄβυσσον μὴ ἔχον ποῦ νὰ στηριχθῆ, θὰ ἰδρυθῆ δ' ἀντ'*

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 745/19-1-1887 ἐκθεση τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανοαλβανικά.

2. Βλ. ἐφημ. Ἠπειρος, ἀριθμ. φύλλ. 135/30-1-1912.

3. Στὴν πραγματικότητά συγγράφονταν στὸ Βουκουρέστι.

4. Οἱ κατασκευασμέναι ἀνταποκρίσεις ἐκ Μετσόβου δημοσιεύονταν πρῶτα στὴν Ἐφημερίδα τῆς Τρανσυλβανίας τοῦ Νρασον καὶ ἀπὸ κεῖ ἀναδημοσιεύονταν στὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες τοῦ Βουκουρεστίου. Βλ. τὴν ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τοῦ Βουκουρεστίου *Σύλλογοι*, ἀριθμ. φύλλ. 3388/6-2-1887. Οἱ πλαστὲς ἀνταποκρίσεις ἀποκαλύπτονταν καθαρὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τρόπο γραφῆς τους· ἦταν τέτοιαι ποὺ μόνον οἱ εἰδικῶς τὰ νεολατινικὰ γράμματα σπουδάσαντες γνώριζαν νὰ γράφουν.

αὐτοῦ ἴσως ἢ ὑποτελής τῶ ἐν Ρώμῃ τοῦ Βατικανοῦ ἐξουσία; Δέν αἰσθάνεται ἢ ἐκ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ποιμνίου τῆς ἐπηρεμένη κεφαλῇ ὅτι ἐν ᾧ αὕτη διαιωνίζει τὸ μέγα λάθος τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ρουμανικῆς καὶ ἀλβανικῆς γλώσσης ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς χερσονήσου, οἱ καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι μισσιονάριοι ἐργάζονται καὶ θὰ ἴδῃ αἴφνης ἑαυτὸν συνειχόμενον εἰς τὰ δεσμὰ τῶν ἀπὸ τῶν μισσιοναρίων τούτων κεκτημένων δικαιωμάτων; ποία δ' ἔσται τότε ἡ θέσις τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ ὑπηκόων; Βεβαίως τὸ σχίσμα, καθ' ὃν τρόπον ἐγένετο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ ἔνωσις!¹

Τὸ 1888-1889 ἡ προπαγάνδα σημείωσε πρόσκαιρη ἐπιτυχία στὸ Μέτσοβο μὲ τὸν προσηλυτισμὸ τοῦ ἑλληνοδάσκαλου Γεωργίου Ταλαμπάκου, τὸν ὁποῖο ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα εἶχε τιμωρήσει μὲ παύση, γιὰ τὴν μέθυσο. Ὁ Ταλαμπάκος, ὄργανο πιά τῶν Ρουμάνων ἐξαιτίας τοῦ πάθους του, κατόρθωσε, μὲ πολλὰς ὑποσχέσεις παροχῆς ἄφθονων χρημάτων καὶ τὴν ἐπίκληση συγγενικῶν δεσμῶν, νὰ συγκεντρώσει 7-8 μαθητὲς καὶ ἄλλες τόσες μαθήτριες. Οἱ ὑποσχέσεις ποὺ δόθηκαν ἦταν μεγάλες καὶ δέν πραγματοποιήθηκαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ν' ἀδειάσουν τὰ σχολεῖα ἀπὸ μαθητῶν, νὰ κλείσουν καὶ νὰ καταργηθοῦν². Ἀπόπειρες γιὰ νὰ ἐπαναλειτουργήσουν σχολεῖα στὸ Μέτσοβο θὰ γίνουν καὶ τὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅλες ὅμως θὰ ναυαγήσουν.

Τὸ 1887 ἰδρύθηκε ρουμανικὸ σχολεῖο καὶ στή Μπριάζα (Δίστρατο), μὲ δάσκαλο τὸν Ἀθανάσιο Πίσπα ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριό. Ἐπειδὴ ἡ προσέλευση μαθητῶν ἦταν ἐλάχιστη, κινήθηκε ὁ μηχανισμὸς τῆς προπαγάνδας, γιὰ νὰ ἐξουδετερωθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντιδροῦσαν στὰ σχέδια τῆς. Καταγγέλθηκαν τότε ἀνώνυμα στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τῆς Κόνιτσας ὅλοι οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ, ὅτι ἐξυπηρετοῦσαν ἑλληνικοὺς σκοποὺς καὶ συνομωτοῦσαν ἐναντίον τοῦ καθεστώτος. Ἀνακριτικὴ ἐπιτροπὴ ποὺ ἔστειλαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Κόνιτσα ἀποκάλυψε τίς συκοφαντίες, χωρὶς ὅμως νὰ πάρει μέτρα ἐναντίον τοῦ δάσκαλου καὶ τῶν συνεργατῶν του. Σὲ παρατηρήσεις τῆς ἐπιτροπῆς, γιὰ τὴν Κουτσόβλαχοι οἱ κάτοικοι δέν ἔστειλαν τὰ παιδιά τους στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, δόθηκε ἡ ἀπάντηση ὅτι γλώσσα τους ἦταν ἡ ἑλληνικὴ καὶ αὕτη ἦταν ἀνάγκη νὰ μάθουν τὰ παιδιά τους. Ἐπειδὴ, ὅμως, τόνισαν ὅτι καὶ ἡ τουρκικὴ ἦταν ἀναγκαία, παρακάλεσαν τὴν ἐπιτροπὴ νὰ τοὺς στείλει τουρκιστὴ δάσκαλο μὲ δικά τους ἔξοδα. Γιὰ 2-3 χρόνια ἡ κοινότητα διατηροῦσε καὶ δάσκαλο τῆς τουρκικῆς, ἀναγκάστηκε τελικὰ νὰ τὸν ἀπολύσει ἐπειδὴ δέν εἶχε πιά χρήματα. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο

1. Βλ. ἐφημ. Σύλλογοι, ἀριθμ. φύλλ. 3389/7-2-1887.

2. Βλ. ἐφημ. Ἡπειρος, δ.π.

Μπριάζας φέρεται νὰ λειτουργεῖ καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια, εἰκονικὰ ὅμως¹, τουλάχιστον κατὰ τὴν πρώτη περίοδο. Ἀργότερα ἡ προπαγάνδα θ' ἀποκτήσει σημαντικὰ ἐρείσματα στὴ Μπριάζα, τὰ ὁποῖα θὰ τὴ βοηθήσουν νὰ συγκροτήσῃ σχολεῖο ὄχι μόνο κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, 1913-1940.

Ἡ ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων στὰ Γιάννινα καὶ σ' ὀρισμένα βλαχόφωνα χωριά τῆς Ἠπείρου, ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσει τὴν προσοχὴ τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο στὸ μεταξὺ ἐνημερώθηκε ἀπὸ γράμμα τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σωφρονίου, στίς 23-10-1887, γιὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων... τεκταινόμενα πρὸς παραπλάνησιν τῶν ἀπλουστέρων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀπορωτέρων χριστιανῶν. Τὸ Πατριαρχεῖο συνέστησε στὸ μητροπολίτη νὰ ἐντείνει τὶς προσπάθειές του γιὰ νὰ ματαιωθοῦν τὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας².

δ. Ἀλβανορουμανικὴ συνεργασία - Δημοσιογραφικὴ ἐκστρατεία

Ἡ ἐνταση τῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας στὴν Πίνδο συμπίπτει μὲ τὶς ζυμώσεις ποὺ σημειώθηκαν στὴ ρουμανικὴ πρωτεύουσα, γύρω ἀπὸ τοὺς προσανατολισμούς τῶν πολιτικῶν συλλόγων ποὺ σχετίζονταν καὶ ἐπηρέαζαν τὶς ἐκδηλώσεις τῆς. Συμπίπτει ἀκόμη μὲ τὴν ἐντονη δημοσιογραφικὴ ἐκστρατεία τοῦ ρουμανικοῦ καὶ φιλορουμανικοῦ τύπου, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα τῶν Κουτσόβλαχων καὶ τὶς ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας.

Ἡ ἴδρυση τοῦ *Ρουμανοαλβανικοῦ συλλόγου* στὸ Βουκουρέστι καὶ οἱ σκοποὶ τοὺς ὁποίους ἐξήγγειλε ἀνησύχησαν τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἔβλεπε νὰ προστίθεται ἓνας ἀκόμη παράγοντας, ἀντίπαλος στίς ἐθνικὲς ἐπιδιώξεις τῆς, ὑπολογίσιμος: ἡ συνεργασία Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων. Ἡ πρεσβεία Βουκουρεστίου ἀνέλαβε νὰ παρακολουθήσῃ τὴ δράσι τοῦ νέου συλλόγου καὶ οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις τῆς ἦταν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ προσπάθεια ποὺ δὲν ἔκρυβε πολλοὺς κινδύνους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ πρεσβευτὴς μάλιστα πίστευε ὅτι ἡ σύστασις τοῦ συλλόγου ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεσις, γιὰ τὸ λόγο ὅτι δὲν θὰ ἦταν σὲ θέσι νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς του κι ἀκόμη γιὰ τὸ πρόσωπα ποὺ τὸν διοικοῦσαν προκαλοῦσαν ἀμφιβολίες στοὺς Ἀλβανοὺς γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τῶν προθέσεών τους. Πίστευε ἐπίσης ὁ πρεσβευτὴς ὅτι, γιὰ τὴν ἴδρυσι τυπογραφείου, τὴν ἔκδοσι

1. Βλ. Ἠπειρος, ὁ.π.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 4654/4-11-1887 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸ μητροπολίτη Σωφρόνιο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ ἀριθμ. 58, σ. 340. Γράμμα, μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο, θὰ σταλεῖ τὴν ἴδια μέρα (μὲ ἀριθμ. πρωτ. 4507/4-11-1887) καὶ πρὸς τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κύριλλο, ΑΟΠ, ὁ.π.

ἀλβανικῶν βιβλίων καὶ τὴν ἰδρυση ἀλβανικῶν σχολείων, ἦταν δύσκολο νὰ βρεθοῦν τὰ χρήματα στὴν περίπτωση δὲ πού ὄλα αὐτὰ θὰ γίνονταν κατορθωτὰ ἔπρεπε βάσιμα νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ ρουμανικὴ ἢ ἄλλη κυβέρνησις θὰ ἔδινε τὰ χρήματα καὶ θὰ τύπωνε τὰ βιβλία στὰ κρατικὰ τυπογραφεῖα¹. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ζήτησε ἐπειγόντως ἀπὸ τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἐνεργήσῃ ὥστε, σὲ πρώτη φάση, νὰ ματαιωθεῖ ἡ ἄδεια γιὰ τὴν κυκλοφορία ἀλβανικῶν βιβλίων στὴν Ἠπειρο καὶ Μακεδονία².

Ἡ ἰδρυση τοῦ *Ρουμανοαλβανικοῦ συλλόγου*, μὲ πρόεδρο τὸν Οὐρέκια, προκάλεσε, ὅπως ἦταν φυσικό, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς τουρκικῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου. Ὁ πρεσβευτὴς Ζιὰ βέης ζήτησε πληροφορίες γιὰ τοὺς σκοπούς, τὰ μέλη καὶ τὴ διοίκησις τοῦ συλλόγου καὶ παρακάλεσε τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Μ. Δουρούτη νὰ τὸν ἐνημερώσῃ³. Ἀλλὰ στὴν Πόλη οἱ Σαμὴ καὶ Ναΐμ Φράσαρη, πού ὑπηρετοῦσαν σὲ καίριες κρατικὲς θέσεις, διενεργοῦσαν τὴ διακίνησις τῶν ἀλβανικῶν βιβλίων γιὰ τὴν Ἠπειρο, τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἀλβανία πού τοὺς ἔστελναν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι. Γι' αὐτὸ ἡ ἑλληνικὴ Πρεσβεία Βουκουρεστίου θεωροῦσε ἀπαραίτητη τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὶς θέσεις τους, κάτι πού θὰ γινόταν κατορθωτὸ ἂν ἡ Πύλη κατανοοῦσε ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ὑπάλληλοί της ἐνεργοῦσαν, ἐν ἀγνοίᾳ της, σὲ βάρος τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους⁴. Ἀποστολὲς ἀλβανικῶν βιβλίων ἐπισημάνθησαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Κορυτσά καὶ τὰ βιβλία αὐτὰ εἶχαν ἐκτυπωθεῖ (2.000 ἀντίτυπα) στὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἀλβανικοῦ συλλόγου Βουκουρεστίου *Drita*, πού εἶχε διαλυθεῖ γιὰ νὰ συγχωνευτεῖ μὲ τὸν *Ρουμανοαλβανικὸν σύλλογον*⁵. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ βιβλίων ὁ *Ρουμανοαλβανικὸς σύλλογος* ἄρχισε ἐνέργειες γιὰ νὰ ἰδρύσῃ ἀλβανικὸ σχολεῖο στὴ Θεσσαλονίκη, τοῦ ὁποίου τὴν προστασία θ' ἀναλάμβαινε τὸ ἐκεῖ ρουμανικὸ προξενεῖο. Ἡ Πρεσβεία Βουκουρεστίου ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτή⁶.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 86/10/31-1-1887 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 184/7-2-1887 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν πρεσβεία, *ΑΥΕ*, δ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 40/10-1-1887 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Πρεσβεῖαι.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 3 ἀπόρρ./5/17-1-1887 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, δ.π.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 4 ἐμπ./7-11-1887 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, δ.π.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 16 ἐμπ. 5/8/20-1-1887 ἐκθεσὴ, *ΑΥΕ*, δ.π.

Τὰ ἀλβανορουμανικά σχέδια πιθανὸν νὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωση ὀνειροπολημάτων, μποροῦσαν ὅμως νὰ προσλάβουν στὸ μέλλον λίαν ἐπικίνδυνον διὰ τὰ ἑλληνικά συμφέροντα χαρακτήρα, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ρώσου πρεσβευτῆ στὸ Βουκουρέστι Vilamof¹. Παράλληλα μὲ τὴ συνεργασία τῆς μὲ τοὺς Ἀλβανούς ἢ προπαγάνδα κινοῦνταν δραστήρια πρὸς κάθε κατεύθυνση γιὰ νὰ πετύχει ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα σ' ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ προπαντὸς σ' ἐκείνους ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴν προαγωγή καὶ ἴδρυση νέων σχολείων. Ἐπίσης προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ νέα στελέχη ἀπὸ τὸν κατώτερο κλῆρο, ἀποφασισμένα νὰ ὑπηρετήσουν τὰ σχέδιά τῆς. Ὅπως σημειώθηκε, ἔξασφάλισε μὲ γενναῖες ἐπιχορηγήσεις τὴν ὑποστήριξη τῆς γαλλόφωνης τουρκικῆς ἑφημερίδας *La Turquie*. Οἱ στήλες τῆς ἦταν γεμάτες μὲ κατασκευασμένες ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ καταδείξουν ὅτι ὁ κουτσοβλαχικὸς πληθυσμὸς δὲν εἶχε καμιά σχέση μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅτι τὸ δίκιο βρισκόταν μὲ τὸ μέρος τῆς προπαγάνδας, ὅτι ὅσα ἔξοχα στὴ φιλολογία, τέχνη, ἐπιστήμη, ἐμπόριο εἶχαν πραγματοποιηθεῖ ἦταν δημιούργημα τῶν Κουτσοβλάχων καὶ Ἀλβανῶν, ποὺ τὰ οἰκειοποιήθηκαν οἱ Ἕλληνες, κ.ἄ.². Ἀλλὰ καὶ οἱ ρουμανικὲς ἑφημερίδες, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν κυβερνητικὸ *Τηλέγραφο*, ἀσχολοῦνταν συνεχῶς μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς προπαγάνδας καὶ καταφέρονταν δριμύτατα ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν θέσεων³.

ε. Ἡ ἑλληνικὴ ἀπάντηση - Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας

Ἡ ἑλληνικὴ πλευρά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὅσα δημοσίευαν οἱ ἑφημερίδες τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀντιδρουσε μὲ τὶς διαμαρτυρίες τῶν κατοί-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 906/8/20-7-1887 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 861/23-11-1887, 903/9-12-1887 ἐκθέσεις τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1887, α' -δ'. Διάφορα προξενικά Βιτωλίων καὶ ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ἀντίστοιχα. Στὶς ἐκθέσεις ἀναφέρεται ὅτι στάλθηκαν ἀπαντήσεις στὰ δημοσιεύματα τῆς *La Turquie* στὸ ὑπ' ἀριθμ. 260/11/23-11-1887 φύλλο τῆς, ἀπὸ τοὺς προξένους Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου (στὴν 903 ἔκθεση ἐπισυνάπτεται ἀντίγραφο τῆς ἀπάντησης τοῦ προξένου Μοναστηρίου) καὶ συντάσσονταν ἔγγραφες διαψεύσεις τῶν δημοσιευμάτων ἀπὸ τὶς κουτσοβλαχικὲς κοινότητες.

3. Οἱ κατασκευασμένες ἀνταποκρίσεις ἔδειχναν π.χ. ὅτι τὰ ρουμανικά σχολεῖα βρισκόταν σὲ ἀνθιση, ἐνῶ τὰ ἑλληνικά σὲ κατάπτωση, γεγονός ποὺ μερικὰ μόνο ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα. Βλ. τὸ ἀριθμ. φύλλ. 4504/2-7-1887 τῆς ἑφημ. *Telegraphul* ποὺ εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 906/20-7-1887 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου, ΑΥΕ, ὁ.π. Ἡ ἀνακρίβεια τῶν δημοσιευμάτων τῶν ρουμανικῶν ἑφημερίδων ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ παρατιθέμενα στοιχεῖα τοῦ προξένου Μοναστηρίου στὴν ἀπάντησή του πρὸς τὴν *La Turquie*, βλ. ὁ.π. ἐκθέσεις.

κων τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων καὶ μὲ τὰ δημοσιεύματα τῶν ἑλληνικῶν ἑφημερίδων στὴν Τουρκία καὶ τὴ Ρουμανία. Οἱ ἑφημερίδες αὐτὲς διέψευδαν μὲ στοιχεῖα, ἀριθμοὺς καὶ ἱστορικές τεκμηριώσεις τοὺς μύθους καὶ τὶς ὑπερβολές τῆς προπαγάνδας¹.

Στὸ πλαίσιο τῆς ὄξυνσης τῆς προπαγανδιστικῆς δραστηριότητας ποὺ ἐπισημάνθηκε τὸ 1887 τοποθετεῖται καὶ ἡ ἔνταση τῶν προσπαθειῶν τῆς προπαγάνδας γιὰ σταθεροποίηση καὶ ἐπέκταση τῶν ἐπιτευγμάτων της στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου. Στὰ τέλη τοῦ 1887 ἔγινε διοικητικὴ μεταρρύθμιση στὴν περιοχὴ, μὲ τὴ σύσταση τοῦ σαντζακίου Σερβίων, στὸ ὁποῖο περιλήφθηκε ἡ Πίνδος μὲ τὰ χωριὰ της· ἡ ἐπαρχία Γρεβενῶν ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ ἐντάχθηκε στὸ σαντζάκι Σερβίων².

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1887 τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἀνήσυχο ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας στὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν, ζήτησε ἀπὸ τὸν πρόξενο Ἐλασσόνας νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικότερα γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσή της, μελετώντας συστηματικὰ τὰ θέματα ποὺ σχετίζονταν μ' αὐτή. Ἔδινε ἐπίσης τὴν ἐντολὴ νὰ περιοδεύσῃ γιὰ νὰ μορφώσῃ ἀσφαλὴ γνώμη σχετικὰ μὲ τὶς ἐκπαιδευτικὲς καὶ ἄλλες ἀνάγκες τῆς περιοχῆς, μὲ στόχο τὸ σχεδιασμὸ *συστήματος ἐνεργείας*, τὸ ὁποῖο θὰ κατάρτιζε σὲ συνεργασία μὲ τὴ μητρόπολη Γρεβενῶν, τοὺς πρόκριτους καὶ τὸν δάσκαλο τῆς Ἀβδέλλας Γεώργιο Πιάχα. Ἡ περιοδεία τοῦ προξένου Ἐλασσόνας κρίθηκε ἀπαραίτητη καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄρνηση τῆς Πύλης νὰ ἐγκρίνει τὸ διορισμὸ Ἑλληνα προξένου στὰ Γρεβενά, ἡ ἐπαρχία αὐτὴ ἔμεινε ἀκάλυπτη ἀπὸ προξενικὴ προστασία³. Τὸ ὑπουργεῖο συνιστοῦσε στὸν πρόξενο νὰ βρισκεται σὲ συνεχὴ συνεννόηση μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ κοινοτικὲς ἀρχὲς τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν, γιὰ τὴν ἔπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας ποὺ εἶχε συσταθεῖ, θ' ἀνέθετε στὸ προξενεῖο ὅλες τὶς ἐκπαιδευτικὲς δραστηριότητες γιὰ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, πράγμα ποὺ ὡς τώρα γινόταν *λίαν ἀτελῶς* μέσω τῆς νομαρχίας Λαρίσης⁴.

1. Εἰδικότερα γιὰ τὴν ἀντίκρουση τῶν ἀνακριβῶν στοιχείων τῆς ἑφημ. *La Turquie*, ὁ.π. βλ. μεγάλη πραγματεία ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν *Τηλέγραφο* Κωνσταντινουπόλεως τῆς 5-12-1887, μὲ τὸν τίτλο: *Πρὸς τοὺς ὑπονομευτὰς τῶν ἐθνότητων*.

2. Τὸ σαντζάκι Σερβίων ἀποτελέσε ἀνεξάρτητη διοικητικὴ μονάδα καὶ δὲν ὑπαγόταν σὲ κανένα βιλαέτι. Ἦταν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τῆς Τουρκίας καὶ περιλήφθηκαν σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴ διοίκηση Θεσσαλονίκης ἡ ἐπαρχία Κατερίνης, ἀπὸ τὴ διοίκηση Μοναστηρίου οἱ ἐπαρχίες Κοζάνης, Καϊλαρίων καὶ Ἀνασελίτσας, καθὼς καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνας ποὺ ἔμεινε στὴν Τουρκία. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἐκθεση τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ κλπ.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1769/28-8-1887 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, ΑΥΕ, ὁ.π.

4. Βλ. τὸ ὁ.π. ἔγγραφο.

Τὶς ἀνησυχίες τοῦ ὑπουργείου ἐπέτειναν οἱ πληροφορίες ποὺ διαβίβασε στὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ παιδείας ὁ δάσκαλος ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα Γεώργιος Ἀθ. Πιάχας¹, ὁ ὁποῖος ἀνέλυε τὴ δράση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, τὶς ἐκεῖ ἐπιτυχίες της, ἰδιαίτερα στὴν Ἀβδέλλα, καὶ ὑπογράμμιζε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπέμβει δραστήρια ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἤδη πετύχει τὸ ἐκ νέου ἄνοιγμα τῶν ἐλληνικῶν σχολείων.

Τὸ 1887, ἔγραφε ὁ Πιάχας, οἱ Ρουμάνοι εἶχαν γίνει πολὺ προκλητικοὶ καὶ δημιουργοῦσαν σ' ὅλες τὶς κοινότητες τῆς Πίνδου καὶ μέχρι τὸ Μοναστήρι συνεχῶς ἐνοχλήσεις καὶ προβλήματα. Προσπαθοῦσαν κυρίως νὰ κλείσουν τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἐπιβάλλουν στίς ἐκκλησίες νὰ διαβάζεται ὁ «Ἀπόστολος» στὰ ρουμανικά. Οἱ Κουτσόβλαχοι ἀντιδροῦσαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπαναλαμβάνονται σκηνές ξυλοκοπημάτων μεταξὺ τῶν κατοίκων. Στὴν ἀναφορὰ του ὁ Πιάχας ὑπέβαλε τὴν παράκληση ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν, γιατί ἔδειχνε ἀμέλεια καὶ ραθυμία γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ἐκεῖ ἐλληνικῶν σχολείων. Μὲ τὴ στάση του ὑποβοηθοῦσε ἀκόμη τὴ διαίρεση τῶν Ἑλλήνων σὲ δυὸ κόμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ὑποστήριζε τοὺς Ρουμάνους².

Γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἡ προπαγάνδα, ποὺ σχεδίαζε νὰ ιδρύσει στὰ Γρεβενὰ ρουμανικὸ διδασκαλεῖο, ὁ Πιάχας πρότεινε στὴν Ἐπιτροπὴ νὰ χορηγήσει τὶς ἐξῆς ἐνισχύσεις:

1) Κρατιὰ (350 οἰκογένειες): 25 λίρες γιὰ μιὰ παρθεναγωγὸ καὶ 20 λ. γιὰ ἓνα δάσκαλο τὸ χρόνο.

1. Βλ. τὴ μὲ ἡμερομηνία 25-7-1887 ἀναφορὰ του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, 1887. ΑΑΚ/Δ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ.

2. Γιὰ τὴν ἐθνικὴ δράση τοῦ δάσκαλου Γ. Πιάχα ὑπάρχουν ἀλληλοσυγκρουόμενα στοιχεῖα. Ἄλλοτε παρουσιάζεται ὡς ὁ στυλοβάτης τῆς ἐθνικῆς ἐλληνικῆς κίνησης στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου καὶ ἄλλοτε χαρακτηρίζεται ὡς ἀδιάφορος καὶ ἰδιοτελής. Γιὰ τοὺς τελευταίους χαρακτηρισμοὺς παρατίθεται, ἐνδεικτικά, ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 686/5-10-1888 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα τῶν προξενείων Ἡπείρου-Μακεδονίας. Ἐγραφε σχετικὰ ὁ πρόξενος: ὁ ἐν Ἀβδέλλῃ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς μισθοδοτούμενος διδάσκαλος κ. Γ. Πιάχας οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε ἔλαβε φροντίδα ὅπως μεταδώσῃ ἡμῖν τὰς δεούσας πληροφορίες περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐκεῖσε ἡμετέρων σχολείων ὡς καὶ περὶ τῶν ἐκεῖσε ἐνεργειῶν τῶν Ρωμούνων ἐξ ἀδιαφορίας πάντως, ἐὰν μὴ ἐκ δειλίας μὴ παραπέσωσιν αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, οὐδένα ἄλλον διὰ τῆς θέσεώς του αὐτῆς σκοπὸν ἐπιδιώκοντος ἢ τὸν χρηματισμόν. Οἱ κρίσεις τοῦ προξένου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὑπερβολικές. Μπορεῖ νὰ παρουσιάστηκε καθυστέρηση στὴν ἐνημέρωση τοῦ προξενείου, δὲν πρέπει, ὅμως, νὰ λησμονεῖται ὅτι ὁ Πιάχας ὑπηρετοῦσε ὡς δάσκαλος στὸ ὄρμητήριο τῆς προπαγάνδας, τὴν Ἀβδέλλα, καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ παίρνει μέτρα, γιατί οἱ κίνδυνοι ποὺ ἐνέδρευαν ἦταν μεγάλοι.

2) *Περιβόλι* (560 οἰκογένειες): διατήρηση τοῦ ἐπιδόματος τῶν 45 λιρῶν γιὰ δυὸ δάσκαλους μόνο γιὰ τὸ καλοκαίρι, μὲ συμπλήρωση τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα (ὅπως ἔπρεπε νὰ γίνει καὶ γιὰ τὴν *Κρασιά*). Κατὰ τὸ 1887 ὁ δάσκαλος Γεώργιος Δημητριάδης¹ κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει περισσότερους ἀπὸ 120 μαθητὲς κατὰ τὸ μικρὸ διάστημα τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου, ἐνῶ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, ἐγκαταστημένο σὲ οἶκημα μὲ δυὸ δασκάλους, μόνο 40.

3) *Ἀβδέλλα* (450 οἰκογένειες). Τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, μὲ δάσκαλο τὸν Πιάχα, συγκέντρωσε 150 μαθητὲς καὶ 30 μαθήτριες. Χρειαζόταν μιὰ νηπιαγωγός, μὲ ἀντιμισθία 30 λιρῶν, γιὰ νὰ διδάσκει τὸ καλοκαίρι στὴν Ἀβδέλλα καὶ τὸν χειμῶνα στὰ Γρεβενὰ καὶ ἓνας δάσκαλος γιὰ τὸ καλοκαίρι μὲ ἀμοιβὴ 20 λιρῶν. Τὶς ἀνάγκες τοῦ σχολείου τοῦ χωριοῦ ποὺ γιὰ ἓνα διάστημα μεταφερόταν στὰ Γρεβενὰ θὰ κάλυπτε ὁ ἴδιος ὁ Πιάχας, μὲ προϋπόθεση τὴν πρόσθετη ἐνίσχυσή του (120 λίρες συνολικά), γιὰ νὰ παραχειμάζει μόνιμα στὰ Γρεβενὰ.

4) *Σαμαρίνα* (1.200 οἰκογένειες). Εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ δυὸ δάσκαλους μὲ ἀμοιβὴ 45 λ. ὁ καθένας. Κατὰ τὴ χειμερινή περίοδο ὁ ἓνας θὰ δίδασκε στὸ χωριὸ Βλαχογιάννη τῆς Ἐλασσόνας καὶ ὁ ἄλλος στὸ κεντρικὸ σχολεῖο τῶν Γρεβενῶν. Ἐπρεπε ἀκόμη νὰ τοποθετηθεῖ μιὰ παρθεναγωγός (45 λίρες), γιὰ νὰ διδάσκει τὸ καλοκαίρι στὴ Σαμαρίνα καὶ τὸν χειμῶνα στὰ Γρεβενὰ, καὶ ἓνας ἀκόμη δάσκαλος (30 λ.) μόνο γιὰ τὸ καλοκαίρι.

5) *Σμίξη* (150 οἰκογένειες). Ἐνίσχυση 15 λίρες.

6) *Μπριάζα Κόνιτσας* (250 οἰκογένειες). Γραμματοδάσκαλος μὲ 12 λίρες.

7) *Πάδες Κόνιτσας* (200 οἰκογένειες). Μία νηπιαγωγός (20 λ.), γιὰτὶ ἢ προπαγάνδα σκόπευε νὰ στείλει δική της μέσω Ἰωαννίνων.

Τὸ σύνολο τῶν δαπανῶν ποὺ πρότεινε ὁ Πιάχας γιὰ τὰ παραπάνω χωριά, μαζί μὲ 60 λίρες γιὰ τὸ διορισμὸ ἑνὸς δάσκαλου τῆς γαλλοτουρκικῆς στὰ Γρεβενὰ, ἀνερχόταν σὲ 582 λίρες. Ἡ ὥς τότε ἐνίσχυση τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου ἦταν 220 λ. τὸν χρόνο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1887-1888². Στὴν Ἠπειρὸ τὰ βλαχό-

1. Καταγόταν ἀπὸ τὰ Γιάννινα.

2. Εἰδικότερα δαπανήθηκαν: 1) 60 λ. γιὰ τὸν ἐτήσιο μισθὸ τοῦ δασκάλου τῆς Ἀβδέλλας, 2) 20 λ. γιὰ τὸν θερινὸ δάσκαλο τοῦ Περιβολιοῦ, 3) 50 λ. γιὰ τὸν θερινὸ δάσκαλο τῆς Σαμαρίνας, 4) 30 λ. γιὰ τὸν βοηθὸ δάσκαλο τοῦ ἴδιου χωριοῦ, 5) 50 λ. γιὰ τὴν παρθεναγωγὸ τῆς Κρασιάς, 6) 10 λ. γιὰ τὸν θερινὸ δάσκαλο τῆς Σμίξης, βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 344/24-5-1888 ἔγγραφο τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν πρὸς τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, μὲ ἀπόσπασμα προϋπολογισμοῦ σχολικοῦ ἔτους 1887-1888, ΑΥΕ, 1888, ΑΑΚ/ΣΤ-Ζ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Κατὰ τὸ 1887 ἡ Ἐπιτροπὴ χορήγησε 25 λίρες στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ σχολεῖο Περιβολιοῦ,

φωνα χωριὰ ποὺ ἐπιχορηγήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ κατὰ τὸ 1886-87 ἦταν τὰ ἑξῆς:

- 1) Συρράκο, παρθεναγωγεῖο¹, 20 λ.
- 2) Λάιστα, παρθεναγωγεῖο², 25 λ.
- 3) Βωβούσα, σχολεῖο ἀρρένων³, 30 λ.
- 4) Δοβρίνοβο, παρθεναγωγεῖο⁴, 15 λ.
- 5) Λεσινίτσα, παρθεναγωγεῖο⁵, 15 λ.

στ. Ἐπεισόδια στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου - Διαπιστώσεις Ἑλληνα προξένου

Τόσο ἡ ἔκθεση τοῦ δάσκαλου Γ. Πιάχα ὅσο κι ἄλλα μηνύματα ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου ὑποχρέωσαν τὸ ὑπουργεῖο νὰ ἐνεργήσῃ ἐκτεταμένη ἔρευνα στὴν περιοχὴ μέσω τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας. Οἱ πληροφορίες, προφορικές καὶ ἔγγραφες, ἀναφέρονταν στὴν ὀργανωμένη προσπάθεια τῆς προπαγάνδας νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ρουμανικῆς σὲ τμῆμα τῆς ἀκολουθίας τῆς λειτουργίας, κυρίως στὴν ἀνάγνωσιν τοῦ «Ἀπόστολου». Ἡ διαμαρτυρία ποὺ ὑπέβαλαν, μὲ ἡμερομηνία 5 Αὐγούστου 1887, ὁ ἱερέας τῆς Σαμαρίνας παπα-Ἀδάμος Μητροφάνους, οἱ πρόκριτοι καὶ μουχτάρηδες τῆς κοινότητος πρὸς τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν, ἀποκαλύπτει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐνεργοῦσαν οἱ ρουμανίζοντες γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὶς θελήσεις τους. Οἱ ἐνέργειές τους ἦταν, μὲ ὀρισμένες παραλλαγές, ἴδιες σ' ὅλα τὰ χωριὰ.

Τὰ ἐπεισόδια στὴ Σαμαρίνα τὰ δημιούργησε στὶς 2 Αὐγούστου 1887 ὁ

μέσω τοῦ προξενείου Ἰωαννίνων (λειτουργήσῃ ἀπὸ 8 Μαΐου ὡς 30 Σεπτεμβρίου 1887), βλ. πίνακα τῶν ὑπὸ τοῦ δημοσίου διὰ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις γενικοῦ προξενείου ἐπιχορηγουμένων σχολείων, προσαρτημένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 138/12-6-1887 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ. 1887, δ.π.

1. Παρθεναγωγὸς ἢ Παρασκευὴ Σ. Ρίζου.
2. Παρθεναγωγὸς ἢ Βασιλικὴ Ἰ. Ἀδαμοπούλου.
3. Δάσκαλος ὁ Δημήτριος Θεμελῆς.
4. Παρθεναγωγὸς ἢ Ἀλεξάνδρα Γούναρη.

5. Παρθεναγωγὸς ἢ Χρυσὴ Εὐσταθίου. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιχορηγοῦσε ἀκόμη τὸ παρθεναγωγεῖο Παραμυθιάς (παρθεναγωγὸς ὁ Μαργαρίτα Ἀνδριτζοπούλου) μὲ 48 λ., καὶ τὸ σχολεῖο ἀρρένων Χουλιαράδων (δάσκαλος ὁ Ν. Ἀγαπίου) μὲ 10 λ. Βλ. τὸν δ.π. πίνακα. Καὶ στὸ μέλλον θὰ ἐπιχορηγοῦνται τὰ ἴδια σχολεῖα καὶ θὰ προστεθοῦν καὶ μερικὰ ἄλλα. Στὴν δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 130/12-6-1887 ἀναφορὰ ἐπισυνάπτεται καὶ κατάλογος, μὲ ἡμερομηνία 27 Μαρτίου 1887, τῶν μαθητριῶν τοῦ παρθεναγωγείου τοῦ Συρράκου ποὺ ἀνέρχονταν σὲ 102. Τὰ ἐπίθετα τῶν μαθητριῶν προσφέρονται γιὰ συγκριτικὴ μελέτη τῶν τότε καὶ σήμερον οἰκογενειῶν τοῦ Συρράκου. Εἶναι ἀκόμη ἀξιοσημείωτο ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γενικὸς πρόξενος στὴν δ.π. ἀναφορὰ του, κανένας πράκτορας δὲν πληρωνόταν στὴν Ἠπειρὸ ἀπὸ τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχαν τέτοιοι στὴν περιφέρειαν τοῦ Γενικοῦ προξενείου.

ρουμανοδάσκαλος Ἰωάννης Χονδρόσωμος, διευθυντῆς τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου Ἰωαννίνων, κατὰ τὴν τέλεση τῆς λειτουργίας στὴν ἐκκλησία τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*. Ὄταν ἦρθε ἡ ὥρα γιὰ τὸν «Ἀπόστολο» ὁ Χονδρόσωμος ἀνέβηκε στὸν ἀρχιερατικὸ θρόνο κι ἄρχισε νὰ τὸν διαβάξει στὰ ρουμανικά. Οἱ ἐκκλησιαζόμενοι, ἐκτὸς ἀπὸ 5-6 συγγενεῖς ὁμόφρονές του, ἀντέδρασαν ἔντονα γιὰ τὴν ἀντίθετη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη καινοτομία, τοῦ ζήτησαν νὰ σταματήσει τὴν ἀνάγνωση καὶ νὰ πάψει νὰ προκαλεῖ. Ὁ Χονδρόσωμος ἀδιαφόρησε γιὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ἐκκλησιάσματος κι ἀπάντησε στὶς συστάσεις τοῦ ἱερέα μὲ ὕβρεις καὶ ἐπιθετικὲς ἐνέργειες (*λακτίσματα*), γεγονός που ὑποχρέωσε τοὺς κατοίκους νὰ τὸν διώξουν μὲ βίαιο τρόπο ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Ὁ ἱερέας καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς Σαμαρίνας ζητοῦσαν μὲ τὶς ἀναφορὲς-διαμαρτυρίες τους πρὸς τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν, ἐν ὀνόματι τῆς δικαιοσύνης, ἐν ὀνόματι τῶν κειμένων νόμων... ἐν ὀνόματι τῆς ἐξυβρισθείσης καὶ ἀτιμασθείσης πίστεως τῶν πατέρων καὶ ἡμῶν νὰ ἐπέμβουν οἱ ἀρχές γιὰ νὰ δοθεῖ ἱκανοποίηση¹. Ἀνάλογες διαμαρτυρίες ὑπέβαλαν στοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς κι ἄλλες κοινότητες στὶς ὁποῖες σημειώθηκαν παρόμοια ἐπεισόδια. Στὴ Σαμαρίνα, ὅπου εἶχε προσηλυτιστεῖ στὴν προπαγάνδα κι ἓνας ἱερέας², φαίνεται ὅτι δημιουργήθηκαν στὴν ἐκκλησία ἐπεισόδια καὶ τὸ Σεπτέμβριο³, ὅταν ἔγινε ἀπόπειρα νὰ διαβαστεῖ τὸ Εὐαγγέλιο αὐτῆ τῆ φορὰ στὴ ρουμανικὴ. Ἡ τοπικὴ ἀρχὴ Γρεβενῶν μεροληπτοῦσα ὑπὲρ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας φυλάκισε περὶ τοὺς 30 ἑλληνοφρονοῦντας Βλάχους τῆς Σαμαρίνας γιὰ εἴκοσι μέρες στὰ Γρεβενά⁴ καὶ τοὺς καταδίκασε σὲ πρόστιμο μισῆς λίρας τὸν καθένα⁵. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀδιαφορία που ἔδειξε γιὰ τὴν τύχη τους ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Κύριλλος, τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φυλάκισής τους, ὅσο καὶ τῆς δίκης τους.

Ἡ περιοδεία τοῦ προξένου Ἑλασσόνας Ἀρ. Παπαδοπούλου στὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπείγουσα ἐντολὴ τοῦ ὑπουργείου, ἄρχισε στὶς 15 Σεπτεμβρίου 1887 καὶ κράτησε περίπου ἓνα μῆνα, μὲ δρομολόγιο: πρὸς Γρεβενὰ μέσω Σερβίων-Κοζάνης καὶ Σιάτιστας⁶. Ὁ πρόξενος ἐπισκέ-

1. Βλ. τὶς ἀναφορὲς στὸ ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Προξενεῖα ἐν Ἠπείρῳ Ἀλβανία κλπ.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν παπὰ Ἰωάννη Δημητρίου.

3. Δὲν εἶναι ἐντελῶς διευκρινισμένο, ἀν πρόκειται γιὰ νέα ἐπεισόδια ἢ γι' αὐτὰ τοῦ Αὐγούστου που ἔφτασαν κάπως παραλλαγμένα σὰν πληροφορίες στὸ προξενεῖο Ἑλασσόνας.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 462/14-9-1887 ἐκθεση τοῦ προξενεῖου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ΑΥΕ, ὁ.π.

5. Τὸ σύνολο τῶν δαπανῶν γιὰ τὴ δίκη ἔφτασε στὶς 32 λίρες. Βλ. γενικὰ τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 560/12-11-1887 ἐκθεση τοῦ προξενεῖου Ἑλασσόνας.

6. Βλ. τὴν ὁ.π. λεπτομερέστατη ἐκθεσή του.

φθῆκε τὰ ἀστικά κέντρα τῆς περιοχῆς, στὴν ὁποία ἐκτεινόταν ἡ δικαιοδοσία τοῦ διοικητῆ Σερβίων. Μὲ τὴν ἐπιστροφή στὴν Ἐλασσόνα συνέταξε μακροσκελέστατη ἔκθεση, ποὺ κάλυπτε ὅλες τὶς πτυχές τῆς ζωῆς τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς περιοχῆς καὶ κυρίως τὰ θέματα ποὺ συνδέονταν μὲ τὴν προπαγάνδα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἔκθεση μὲ πολλές λεπτομέρειες γιὰ πρόσωπα καὶ καταστάσεις, μὲ συμπεράσματα καὶ προτάσεις γιὰ λύσεις. Ὅπως δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ λάθη, ὑπερβολικὲς ἐκτιμήσεις, καθὼς καὶ προβολὴ προσωπικῶν ἐπιδιώξεων, γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ πρόξενος θὰ ἐπικριθεῖ στὸ μέλλον ἀπὸ τοὺς διαδόχους του. Ὅλα αὐτὰ μειώνουν ὡς ἓνα σημεῖο τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἔκθεσης, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἀξιοπιστία της. Τὸ ὑπουργεῖο ἔδωσε μεγάλη σημασία στὸ περιεχόμενό της, κατέληξε σὲ συμπεράσματα καὶ καθόρισε τὴν πολιτικὴ του γιὰ τὸ μέλλον.

Τὰ στοιχεῖα τῆς ἔκθεσης εἶναι χρήσιμα γιὰ νὰ σχηματιστεῖ γενικότερη γνώμη σχετικὰ μὲ τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τοὺς τρόπους δράσης τῆς προπαγάνδας σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ σαντζακιοῦ Σερβίων. Ἀπ' αὐτὰ θὰ ἐπιλεγοῦν μόνον ἐκεῖνα ποὺ ἀναφέρονται στὸ χῶρο τῆς Πίνδου, γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ λεπτομερὴς εἰκόνα τῆς περιοχῆς, τότε ποὺ ἡ προπαγάνδα βρισκόταν στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς της. Ὁ πρόξενος δὲν ἐπισκέφθηκε ὁ ἴδιος τὰ χωριά, γιὰτὶ ἦταν ἡ ἐποχὴ ποὺ αὐτὰ ἐρημώνονταν ἔξαιτίας τῆς μετακίνησης τῶν κατοίκων στὶς χειμερινὲς βοσκές. Ἀκόμη ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐνοχοποιηθοῦν οἱ πρόκριτοι τῶν χωριῶν ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἐμπόδιο, τέλος, στάθηκε καὶ ἡ ἀρνηση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κύριλλου νὰ συνεργαστεῖ μαζί του, ἀπὸ φόβο μήπως γίνει ὑπόπτος στοὺς Τούρκους¹. Ἡ στάση τοῦ μητροπολίτη ἀκόμη κι ἂν ὑπάρχουν ὑπερβολὲς στὰ γραφόμενα τοῦ προξένου, φανερώνει ἡγέτη ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ δὲν ἔκρινε ὀρθὰ τὴν ἰδιάζουσα ψυχολογικὴ κατάσταση πολλῶν μελῶν τοῦ ποιμνίου του, ἔξαιτίας τῆς διαφθορᾶς τῶν συνειδήσεων ποὺ ἐπέφερε ὁ προσηλυτισμὸς ἀπὸ τὴν προπαγάνδα. Ὁ Κύριλλος ἀγνοοῦσε τὴν

1. Ὁ μητροπολίτης δὲ βρισκόταν στὰ Γρεβενὰ ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ ὁ πρόξενος. Ὅταν τὸν εἰδοποίησαν δυὸ φορές νὰ ἐπιστρέψει στὴν πόλη γιὰ νὰ συναντηθεῖ μαζί του, ἀρνήθηκε κατηγορηματικά. Ἰσχυρίστηκε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὅτι τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχιερεῖς, εἶχαν πάρει *σημείωσιν ἐν ἰδιαιτέρῳ τεμαχίῳ χάρτου ἐντὸς ἐγγράφου*, μὲ τὴν ὁποία τοὺς ἀπαγόρευαν κάθε συνεργασία μὲ τοὺς πρόξενους τῆς Ἑλλάδας, γιὰ ὁποιοδήποτε ζήτημα. Μὲ τὶς ἐντολὲς ποὺ ἔδινε ὁ μητροπολίτης στὸ γραμματέα του ζητοῦσε νὰ φροντίσει νὰ φύγει ὁ πρόξενος ἀπὸ τὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο, ὅπου εἶχε καταλύσει, ἀκόμη κι ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Γρεβενῶν. Στὸ μεταξὺ οἱ πρόκριτοι καὶ ἔφοροι τῶν σχολείων, ζήτησαν ἀπὸ τὸν πρόξενον ν' ἀπαιτήσῃ ἢ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα τὴν ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη, βλ. τὴν δ.π. ἔκθεση.

κατάσταση, ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ νὰ εἰσπράξει τὰ δικαιώματά του κι αὐτὸ τὸν ἔκανε ἀνεκτικὸ ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα. Ἀπόφευγε νὰ συνεργάζεται μὲ τοὺς Ἕλληνες πρόξενους ἀπὸ τὸ φόβο τῶν συνεπειῶν κι ἄς ἔβλεπε ὅτι στὴν περιοχή του γινόταν καὶ θρησκευτικὸς προσηλυτισμὸς (ἐνταξη στὴν οὐνία), στοιχεῖο ποὺ τὸν ὑποχρέωνε σ' ἐντονη ἀντίδραση. Ἡ πολιτεία δυὸ μητροπολιτῶν τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, τοῦ Γενναδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου, ἀποτέλεσε βασικὴ αἰτία γιὰ τὴν ἔκταση ποὺ πῆρε ἡ προπαγάνδα στὴν περιοχή τῆς Πίνδου.

Τὰ στοιχεῖα τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου ἦταν τὰ ἑξῆς:

1. Σαμαρίνα:

Ἡ Σαμαρίνα ποὺ ἀπεῖχε 10 ὥρες ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ 11 ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμὴ, εἶχε 1.200 σπίτια μὲ 4.000 κάτοικους, ὅλους βλαχόφωνους. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 3.650 χαρακτηρίζονταν ἑλληνοφρονοῦντες καὶ οἱ ὑπόλοιποι ρουμανοφρονοῦντες. Στὴν κωμόπολη λειτουργοῦσαν 4 ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅλα ἀλληλοδιδασκτικά, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διδάσκονταν μαθήματα ὡς τὴν γ' τάξη τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου. Στὰ σχολεῖα φοιτοῦσαν 450 μαθητὲς καὶ δίδασκαν 7 δάσκαλοι. Οἱ πέντε ἀπ' αὐτοὺς ἦτοι οἱ: Ἀδὰμ Πητώνης (φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου), ὁ Ζήσης Κιοσῆς (φοιτητῆς καὶ ὑπότροφος τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης) ὁ Δημήτριος Ἀδαμαντίδης, ὁ Δημήτριος Ζηντότας κι ὁ ἱερέας Ἰωάννης Παλάσκας, πληρώνονταν ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, οἱ δὲ ἄλλοι δυὸ ἦτοι: ὁ παλαιὸς δάσκαλος Μίλων Σακελλαρίου κι ὁ Δημήτριος Σάδας (πτυχιούχος Πανεπιστημίου) πληρώνονταν ἀπὸ τὸ 1880-1887 ἀπὸ τὸ Σύλλογο πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων μὲ 50 λ. ὁ καθένας τὸ χρόνο. Ὅλοι δίδασκαν στὴ Σαμαρίνα πέντε μῆνες (1 Μαΐου ὡς τέλη Σεπτεμβρίου), ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δ. Σάδα ποὺ παρακολουθοῦσε τοὺς παραχειμάζοντες Σαμαριναίους στὸ χωριὸ Βλαχογιάννη τῆς Ἐλασσόνας κι ἄνοιγε σχολεῖο γιὰ τὰ παιδιά τους, καθὼς καὶ γιὰ τὰ παιδιά τῶν ἑλληνοφρονοῦντων κατοίκων αὐτοῦ τοῦ χωριοῦ. Σημειώνεται ὅτι ὁ Σάδας κατὰ τὴ θερινὴ ἑξαμηνία τοῦ 1887 ἐφήρμοσε τὸ νέον σύστημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Μωραΐτου, συνεργασθεῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ἄλλων διδασκάλων εἰς ἅπαντα τὰ σχολεῖα.

Στὴ Σαμαρίνα λειτουργοῦσε ρουμανικὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1879, μὲ πρῶτο δάσκαλο τὸν Γεώργιο Δαούτη. Φοιτοῦσαν σ' αὐτὸ 70 μαθητὲς, τοὺς ὁποίους δίδασκαν 3 δάσκαλοι: ὁ διευθυντῆς Γιαννούλης Σιόμου ἢ Δασκαλίκος (μισθὸς 72 λίρες), ὁ Ἀθανάσιος Παπαϊωάννου (20 λ.), ὑπότροφος στὸ Μοναστήρι, κι ὁ Μιχαὴλ Πινώτας (45 λ.), πρῶην καφεπώλης στὰ Γρεβενὰ. Στὸ σχολεῖο, ποὺ ἦταν πεντάμηνης θερινῆς διάρκειας ὅπως καὶ τὰ ἑλληνικὰ, δι-

δασκαν τὴ ρουμανικὴ, ἑλληνικὴ καὶ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα.

Ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα κατάγονταν δυὸ σημαντικὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας, ποὺ σπούδαζαν ὡς ὑπότροφοί της στὸ Βουκουρέστι: 1) ὁ Ἰωάννης Χονδρόσωμος, εἶχε διοριστεῖ τὸ 1887 διευθυντὴς τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου Ἰωαννίνων καὶ 2) ὁ Γεώργιος Κουβάτης, τοποθετήθηκε καθηγητὴς στὴ ρουμανικὴ σχολὴ Μοναστηρίου. ???

2. Ἀβδέλλα:

Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεση, εἶχε 400 σπίτια καὶ 1.500 κάτοικους, ὅλους βλαχόφωνους. Ἀπεῖχε 8 ὥρες ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ 7 ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμὴ. Ἀπὸ τοὺς κατοίκους της οἱ 900 θεωροῦνταν, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ προξένου, ἑλληνοφρονοῦντες καὶ οἱ 600 ρουμανοφρονοῦντες. Εἶχε δυὸ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἓνα ἀλληλοδιδασκτικὸ καὶ ἓνα ἑλληνικόν. Σ' αὐτὰ φοιτοῦσαν 143 μαθητὲς, 130 στὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ καὶ 13 στὸ ἄλλο. Δίδασκαν ἐναλλάξ καὶ στὰ δυὸ σχολεῖα οἱ δάσκαλοι: 1) Γεώργιος Πιάχας, ἀπὸ τὸ 1882 πληρωνόταν μὲ 60 λίρες τὸ χρόνο ἀπὸ τὸ Σύλλογο πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων¹, καὶ 2) ὁ ἱερέας Ἰωάννης Παπαῖωακεῖμ, μὲ ἀντιμισθία 6 λιρῶν ποὺ τὶς πλήρωνε ἡ κοινότητα. Τὸν χειμῶνα οἱ κάτοικοι κατέβαιναν στὸ Ζάγκο τῆς Θεσσαλίας, στὸ Δαμάσι τῆς Ἐλασσόνας καὶ στὰ Γρεβενὰ. Τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες τῶν Ἀβδελιωτῶν τῶν Γρεβενῶν κάλυπτε ὁ Γ. Πιάχας, ποὺ παραχείμαζε ἐκεῖ. Τὶς ἀνάγκες τοῦ Ζάγκου πρέπει νὰ ἐξυπηρετοῦσαν οἱ δάσκαλοι τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους.

Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο τῆς Ἀβδέλλας εἶχε συσταθεῖ νωρίτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὸ 1866, μὲ πρῶτο δάσκαλο τὸν Γιαννούλη Σιόμου ἢ Δασκαλῖκο. Φοιτοῦσαν σ' αὐτὸ 45 μαθητὲς καὶ δίδασκαν 5 δάσκαλοι, οἱ: 1) Γεώργιος Δαούτης, 2) Νικόλαος Γιαννούλη Τάσιου, 3) Ι. Δ. Μπαράκος, 4) Ἡλίας Ι. Παπαχατζῆ καὶ 5) Νικόλαος Τόλιας. Οἱ τελευταῖοι ἦταν ὅλοι ὑπότροφοι τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Μοναστηρίου. Ἡ ἀντιμισθία τους ἦταν: τοῦ Δαούτη 72 εἰκοσόφραγκα τὸ χρόνο καὶ τῶν ἄλλων, ὡς ὑποτρόφων, ἀπὸ 20 λίρες ὁ καθένας.

3. Περιβόλι:

Τὸ Περιβόλι, 8 ὥρες ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ 7 ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμὴ, εἶχε 500 σπίτια μὲ 1.150 κατοίκους βλαχόφωνους. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 900 θεωροῦνταν ἑλληνοφρονοῦντες καὶ οἱ 250 ρουμανοφρονοῦντες. Στὴν κωμόπολη λειτουργοῦσε ἑλληνικὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σχολεῖο μὲ 80 μαθητὲς καὶ ἓνα δάσκαλο, τὸν Ἰωάννη Δημητριάδη ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ποὺ ὁ Σύλλογος

1. Ἀπὸ τὸ 1887 τὶς δαπάνες ἀνέλαβε ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τὸν πλήρωνε μὲ 30 λ. τὸ χρόνο. Δὲν παρακολουθοῦσε τοὺς μετακινούμενους τὸ χειμῶνα Περιβολιῶτες. Τὸ 1887 ἦταν ὁ τελευταῖος χρόνος τῆς ὑπηρεσίας του ἐκεῖ, γιατί εἶχε συμφωνήσει νὰ διδάξει στὴ Λάιστα.

Τὸ 1869 ἰδρύθηκε στὸ Περιβόλι ρουμανικὸ σχολεῖο μὲ πρῶτο δάσκαλο τὸν ἀποσκιρτήσαντα ἱερέα Δημήτριο Τέγου¹, ποὺ συνέχισε καὶ στὰ κατοπινὰ χρόνια. Στὸ σχολεῖο φοιτοῦσαν 50 μαθητὲς καὶ εἶχε δυὸ δάσκαλους. Ὁ δεύτερος ἦταν ὁ Περικλῆς Τσεβίκας, ὑπότροφος τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Μοναστηρίου. Ὁ Τέγου, ὡς διευθυντής, ἔπαιρνε 45 λ. κι ὁ ἄλλος, ὡς ὑπότροφος 20 λ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῶν δυὸ σχολείων —80 στὸ ἑλληνικόν, 50 στὸ ρουμανικόν— δὲ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἀναλογίας μὲ τοὺς ἑλληνοφρονοῦντες καὶ τοὺς ρουμανοφρονοῦντες τοῦ Περιβολιοῦ, πράγμα ποὺ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ρουμανοφρονοῦντες πρέπει νὰ ἦταν περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἀνέφερε ὁ πρόξενος στὴν ἐκθεσὴ του.

Ὁ ἱερέας Δημήτριος Τέγου ἦταν ἀπὸ τὰ σημαίνοντα στελέχη τῆς προπαγάνδας, μὲ δράση σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου καὶ ἔξω ἀπ' αὐτή. Φανατικός, μαχητικὸς καὶ ἑξαλλος, δημιουργοῦσε ἐπεισόδια σὲ βάρος τῶν ἑλληνοφρονούντων Κουτσοβλάχων καὶ προβλήματα στὴ μητρόπολη Γρεβενῶν. Τὸ 1872 μὲ τὶς φροντίδες του καὶ μὲ ἔξοδα τῆς προπαγάνδας χτίστηκε στὸ Περιβόλι, ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα, γιὰ νὰ τελοῦν σ' αὐτὴ οἱ προσηλυτισθέντες τὶς ἀκολουθίες στὰ ρουμανικά. Τὸ 1874 προσκλήθηκε ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Κύριλλος γιὰ νὰ τὴν ἐγκαινιάσει, ἡ ἀντίδραση ὁμως τῶν ἑλληνοφρονούντων τοῦ Περιβολιοῦ, καθὼς καὶ τῶν κατοίκων τῶν Γρεβενῶν, ματαίωσαν τὰ ἐγκαίνια. Τελικὰ τὴν ἐκκλησία αὐτὴ τὴν ἐγκαινίασε ὁ καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Bonetti, μὰ κι ἀπὸ τὸ 1883 ὁ Τέγου εἶχε ἀσπαστεῖ τὸν Ἀρμενοκαθολικισμόν. Μαζὶ μ' αὐτὴ ὁ Bonetti ἐγκαινίασε καὶ ἓνα παρεκκλήσι στὰ Γρεβενά, στὸ σπίτι τοῦ ἐκεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς προπαγάνδας Ζήση Παπαθανασίου ἀπὸ τὴ Βωβούσα.

Τὸ 1880 ὁ Τέγου θέλησε νὰ ἰδρύσει ρουμανικὸ σχολεῖο καὶ στὰ Γρεβενά καὶ νοίκιασε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἓνα σπίτι στὴ συνοικία τῆς Μητρόπολης. Οἱ κάτοικοι τὸν κυνήγησαν καὶ τὸν ἔδιωξαν. Τὸ ἴδιο συνέβη κι ὅταν νοίκιασε ἄλλο σπίτι. Τὸ 1881, μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν μελῶν τοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου, καὶ ἐκμεταλλεζόμενος τὴν ἀδιαφορία τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν, πέτυχε νὰ ἐγκαταστήσει τὸ σχολεῖο του στὸ σπίτι ἐνὸς Περιβολιώτη. Δίδαξε ἐκεῖ τὸν πρῶτο χρόνο σὲ 15 παιδιὰ ἀπὸ τὸ Περιβόλι, τὴν Ἀβδέλλα καὶ τὴ Σαμαρίνα.

1. Ὅπως ἀναφέρθηκε εἶχε ἀλλάξει τὸ ἐπώνυμό του σὲ Κωνσταντινέσκου.

4. Σμίξη:

Στὴ Σμίξη ποὺ ἀπεῖχε 8 ὥρες ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ 8½ ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμή, μὲ τὰ 60 σπίτια καὶ τοὺς 200 κάτοικους, ἡ προπαγάνδα δὲν κατόρθωσε νὰ δημιουργήσῃ προσήλυτους, ἂν καὶ πολλὰ μέσα διαφθορᾶς μετεχειρίσθη, ἰδίως δὲ χρηματικά, πρὸς ἐξώνησιν τῶν προκρίτων τοῦ χωριοῦ. Στὸ ἑλληνικὸ ἀλληλοδιδασκτικὸ σχολεῖο φοιτοῦσαν 60 μαθητὲς μὲ δάσκαλο τὸν ἐμπειρικὸν Γιαννούλη Λεβέντη, ποὺ ὁ Σύλλογος τὸν πλήρωνε ἀπὸ τὸ 1882 μὲ 10 λ. καὶ οἱ κάτοικοι, μὲ τὴ συνεισφορὰ τους, μὲ ἄλλες 5. Τὸν χειμῶνα οἱ κάτοικοι τῆς Σμίξης παραχείμαζαν στὰ χωριὰ Γούνιτσα τοῦ δήμου Λάρισας καὶ Τσιαταλοῦρ τοῦ δήμου Τυρνάβου. Τὰ παιδιά τους φοιτοῦσαν στὰ ἐκεῖ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

5. Κρασιά:

Ἡ Κρασιά, 6 ὥρες ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ, 1/2 ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμή, ἔμεινε, κατὰ τὴν ὄχι ὀρθὴ ἐκτίμησιν τοῦ προξένου, στὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς, μακριὰ ἀπὸ τὶς προσηλυτιστικὰς προσπάθειες τῆς προπαγάνδας. Ἀπὸ τοὺς 1.500 κατοίκους τῆς ποὺ ζοῦσαν σὲ 300 σπίτια, οἱ 1.425 ἦταν ἑλληνοφρονοῦντες καὶ οἱ 75 ρουμανίζοντες. Εἶχε δημοτικὸ σχολεῖο, μὲ δυὸ τάξεις ἑλληνικοῦ, στὸ ὁποῖο φοιτοῦσαν 90 μαθητὲς. Ὁ δάσκαλος ἔπαιρνε 30 λ. τὸν χρόνον ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐκκλησίας καὶ δίδασκε ὅλον τὸν χρόνον, γιὰ τὸ οἱ Κρασιῶτες ἔμεναν καὶ τὸν χειμῶνα στὸ χωριὸν τους.

Ρουμανικὸ σχολεῖο ἰδρύθηκε στὴν Κρασιά τὸ 1885. Οἱ κάτοικοι ἀντέδρασαν καὶ δὲ δέχτηκαν οὔτε τὸ ἄνοιγμα τοῦ σχολείου οὔτε τὸ δάσκαλο. Καὶ τὰ δυὸ ὅμως τὰ ἐπέβαλαν οἱ τοπικὲς ἀρχές, ὕστερα ἀπὸ ἐπέμβαση τοῦ πρώην διοικητῆ Ἰωαννίνων Χιβζῆ πασᾶ, εἶχε περάσει ἀπὸ κεῖ πρὶν δυὸ χρόνια. Ἀπὸ τότε τὸ σχολεῖο λειτουργοῦσε μὲ 20 μαθητὲς καὶ ἓνα δάσκαλο ἀπὸ τὴ Βωβούσα¹, ἀπόφοιτο τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Μοναστηρίου, μὲ μισθὸ 35 λ. τὸν χρόνον.

6. Γρεβενά:

Τὰ Γρεβενὰ, ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας, 7 ὥρες ἀπὸ τὴν ὄροθετικὴ γραμμή, ἦταν τὸ κέντρο ὅπου γινόταν ἐμφανὴς τόσο ἡ προπαγανδιστικὴ κίνησις ὅσο καὶ ἡ ἀντίδρασις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησις καὶ τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ κωμόπολις ἦταν μικρότερη ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, μὲ 100 τουρκικὰ σπίτια καὶ 200 χριστιανικὰ καὶ μὲ πληθυσμὸν 500 ὀθωμανοὺς καὶ 1.000 χριστιανοὺς. Τὴν κατάστασιν ὁ πρόξενος τὴν περιέγραφε ὡς ἐξῆς καὶ ἡ ἀξιολόγησις δὲν πρέπει νὰ βρισκῆται μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, γιὰ τὸ ἀνταποκρίνεται σὲ τὶς ἀγωνιστικὰς παραδόσεις τῶν Γρεβενῶν, ποὺ οἱ κά-

1. Ὁ πρόξενος δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα του.

τοικοί του δὲν ξεστράτησαν σ' ἄλλους χώρους. Ἐγραφε λοιπόν, ὅτι ἀπὸ τοὺς χριστιανούς των Γρεβενῶν οὐδεὶς ρουμανοφρονεῖ, εἰμὴ οἱ παραχειμάζοντες ἐκεῖθε ἐκ τῶν χωρίων Σαμαρίνης, Ἀβδέλλης καὶ Περιβολίου, ἀνερχόμενοι εἰς 100 οἰκογενείας, χάριν τῶν ὁποίων ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα συνέστησε τὸ σχολεῖον καὶ τὸ παρεκκλήσιον. Στὰ Γρεβενὰ λειτουργοῦσαν ἀστική σχολή, δημοτικὸ σχολεῖο καὶ παρθεναγωγεῖο. Στὴν ἀστική, μὲ 4 τάξεις, φοιτοῦσαν 90 μαθητὲς καὶ δίδασκαν τὴ νέαν μέθοδον Μωραΐτου δυὸ δάσκαλοι, οἱ: Ἰωάννης Θεοχαρίδης ἀπὸ τὴ Βέρροια (πτυχιούχος τοῦ διδασκαλείου Θεσσαλονίκης) καὶ ὁ Δ. Βαρζώκας ἀπὸ τὸ Ζαγόρι (τελειόφοιτος τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς Ἰωαννίνων). Ὁ πρῶτος ἔπαιρνε 40 λ. τὸν χρόνο καὶ ὁ δεύτερος 25. Στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, μὲ 40 μαθητὲς, δίδασκε μὲ τὸ ἴδιο σύστημα ὁ Δημήτριος Ἀδαμαντίδης ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα (πτυχιούχος τοῦ γυμνασίου Τσοτυλίου) μὲ μισθὸ 20 λ. Στὸ παρθεναγωγεῖο, μὲ 70 μαθήτριες, δίδασκε ἡ Αἰκατερίνη Ἀλλοιμόνου ἀπὸ τὸ Συρράκο (πτυχιούχος τῶν Ζωγραφείων Ἐκπαιδευτηρίων Κεστορατίου), μὲ 30 λ. τὸν χρόνο. Οἱ μισθοὶ ὄλων τῶν δασκάλων προέρχονταν ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ ἰδιωτικὲς συνεισφορὲς τῶν κατοίκων καὶ ἀπὸ συνδρομὲς τῶν μοναστηριῶν Σπηλαίου (30 λ.) καὶ Κοσκοῦ (5 λ.). Ἡ διδασκαλία γινόταν κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες, γιατί οἱ κάτοικοι δὲν μετακινουῦνταν. Στὰ σχολεῖα φοιτοῦσαν καὶ πολλὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ Σαμαρίνα.

Στὰ 1881 συστήθηκε ρουμανικὸ σχολεῖο μὲ πρῶτο δάσκαλο τὸν ἱερέα Δημήτριο Τέγου. Φοίτησαν σ' αὐτὸ 50 μαθητὲς καὶ δίδασκαν 3 δάσκαλοι: 1) ὁ γιατρὸς Ζήσης Παπαθανασίου (ἀπόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), διευθυντὴς τοῦ σχολείου, ἐπόπτης ὄλων τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ γιατρὸς τοῦ δήμου Γρεβενῶν, 2) ὁ Δημήτριος Τέγου, 3) ὁ Μιχαὴλ Πινώτας ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Ὁ Παπαθανασίου ἔπαιρνε 80 λ., ὁ Τέγου καὶ ὁ Πινώτας δὲν ἔπαιρναν ἄλλο μισθό, ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνον ποὺ τοὺς ἔδιναν γιὰ τὴ διδασκαλία τους τὸ καλοκαίρι στὸ σχολεῖο τοῦ Περιβολιοῦ (ὁ πρῶτος) καὶ στὸ σχολεῖο τῆς Σαμαρίνας (ὁ δεύτερος), μὲ πρόσθετο δῶρο 25 εἰκοσόφραγκα γιὰ τὸν καθένα. Καὶ στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Γρεβενῶν διδάσκονταν ἡ ρουμανικὴ, ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ὡς δέλεαρ πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἀπλοϊκωτέρων.

Ἀναφερόμενος στοὺς εὐρύτερους στόχους τῆς προπαγάνδας ὁ πρόξενος διέβλεπε ὅτι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Μαργαρίτη ἦταν ἡ διάδοσις τοῦ καθολικισμοῦ καὶ αὐτὸ ὁδηγοῦσε στὸ συλλογισμό: ἐπομένως ἐνεργῶν ὁ Μαργαρίτης ὡς ἀπόστολος τούτου (τοῦ Καθολικισμοῦ) ἀπολαύει τῆς προστασίας τῆς Αὐστρίας. Ἄν καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔβλεπε μ' αὐτὸ τὸ πρίσμα τοὺς δεσμοὺς τοῦ Μαργαρίτη μὲ τοὺς Καθολικούς¹, δὲ μπορεῖ νὰ

1. Ἡ προκλητικὴ συνεργασία Λαζαριστῶν καὶ Μαργαρίτη μὲ τοὺς Καθολικοὺς στὸ Μο-

εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι ὁ Μαργαρίτης ἀγωνιζόταν γιὰ νὰ ἐνώσει τοὺς Κουτσόβλαχους μὲ τὸν Καθολικισμό. Ἔτσι, κι ὁ συλλογισμὸς ὅτι πίσω ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐνέργειες κρυβόταν ἡ Αὐστρία ἔπασχε ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ προσκόμιζε ὁ πρόξενος δὲν ἦταν ἐπαρκῆ γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὰ συμπεράσματά του, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ὑποστήριζε τὴν προπαγάνδα γιὰ τοὺς δικούς' της σκοπούς, ὅπως ἤδη σημειώσαμε¹. Ὁ πρόξενος ὑπογράμμισε ἀκόμη ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὑπάλληλοι² προστάτευαν φανερὰ τὴν προπαγάνδα καὶ καταδίωκαν ἀμείλικτα τοὺς ἑλληνοφρονοῦντες, γιατί, ὅπως πίστευε, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἦταν τὸ μόνο ποὺ θὰ μποροῦσε ν' ἀπειλήσει τὴν ἀσφάλεια τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐξάλλου ἡ προπαγάνδα φρόντιζε νὰ δωροδοκεῖ συχνὰ τοὺς Τούρκους ὑπάλληλους.

7. Ὑπότροφοι τῆς προπαγάνδας ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου

Τὸ σχολικὸ ἔτος 1887-1888 ἡ προπαγάνδα διατηροῦσε σημαντικὸ ἀριθμὸ ὑποτρόφων ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου. Ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα 6 νέοι σπούδαζαν στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου. Δυὸ νέοι ὑπότροφοι ἀπὸ τὸ Περιβόλι σπούδαζαν στὸ Μοναστήρι καὶ ἡ κόρη τοῦ παπα-Τέγου ἐκπαιδευόταν, ὡς ὑπότροφος, στὴ σχολὴ τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Ἐλέους στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ Ἀβδέλλα εἶχε 12 ὑπότροφους στὴ Ρουμανία καὶ τὸ Μοναστήρι. Στὶς ἀρχὲς τοῦ φθινόπωρου τοῦ 1887 πῆγαν ἐκεῖ ὁ καθηγητὴς Ἰ. Καραγιάννης μὲ τὸ Μαργαρίτη καὶ κατέγραψαν καὶ νέους ὑπότροφους, ἀγνωστοῦ ἀριθμοῦ, γιὰ νὰ ἐκπαιδευτοῦν στὴ Ρώμη. Ἀπὸ τὸ Περιβόλι καὶ τὴν Κρανιά, τέλος, ἐπελέγησαν ὑπότροφοι γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων.

Ἀπέναντι στὶς δεκάδες ὑπότροφους ποὺ χρηματοδοτοῦσε ἡ προπαγάνδα, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διέθετε 4 μόνον ὑποτροφίες: 3 γιὰ τὴ Σαμαρίνα καὶ 1 γιὰ τὴν Ἀβδέλλα. Ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα ὑπότροφοι ἦταν οἱ: Ζήσης Κιοσές, Ἐπαμεινώνδας Σακελλαρίου, γιὸς τοῦ δασκάλου Μίλωνα Σακελλαρί-

ναστήρι, ἡ δημιουργία σχολείου στὸ Μοναστήρι ἀπὸ τὸ 1880 (δημοτικὸ καὶ γυμνάσιο), ποὺ ἔγινε φυτώριο τῆς προπαγάνδας, ἦταν γεγονότα ποὺ δίκαια προκαλοῦσαν τὶς ὑποψίες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὶς προθέσεις τῶν συνεταιίρων.

1. Ἡ προέκταση τῶν συλλογισμῶν τοῦ προξένου, ποὺ στηρίχτηκε σὲ πληροφορίες, ἦταν αὕτη: Ὡς δὲ ἐμπιστευτικῶς ἐπληροφορήθην παρά τινος στενοῦ φίλου τοῦ Μαργαρίτη, Ἕλληνας ὁμῶς τὸ φρόνημα, ὅτι ἡ Ρουμανικὴ Κυβέρνησις ἐργάζεται διὰ τῆς προπαγάνδας ταύτης ἐν Μακεδονίᾳ, Πίνδῳ καὶ Ἰωαννίνοις πρὸς ὄφελος τῆς Αὐστρίας καὶ πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν ἑλληνικῶν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἀπαιτήσεων, ὑποσχεθείσης αὐτῇ τῆς Αὐστρίας, ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αὕτη ἤθελε καταλάβει τὴν Μακεδονίαν, ἐκχορηγήσει αὐτῇ ἀπέναντι τῶν τοιούτων ἐνεργεῶν τῆς τὸ πλεῖστον παραμεθόριον μέρος τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπερ πέποιθα, ἐὰν ἔχηται ἀληθείας, ὅτι θὰ γινώσκη τὸ Σ. Ὑπουργεῖον.

2. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦσε ὁ διοικητὴς τοῦ σαντζακιοῦ Σερβίων.

wow!!!

ου¹ κι ὁ Ζησάκης². Ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα σπούδαζε στὸ Διδασκαλεῖο Θεσσαλονίκης ὁ Λεωνίδας Γ. Πιάχας, πού ἔπαιρνε ὑποτροφία ἀπὸ τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

8. Κατάσταση τῶν ἑλληνικῶν καὶ ρουμανικῶν σχολείων τῆς περιοχῆς Πίνδου

α. Ἡ κατάσταση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων δὲν ἦταν ἱκανοποιητικὴ κατὰ τὸν πρόξενο. Τὰ αἶτια τὰ ἀπέδιδε στὸν τρόπο φοίτησης τῶν μαθητῶν. Στὰ σχολεῖα τῶν χωριῶν φοιτοῦσαν μόνο πέντε μῆνες, ἐνῶ τοὺς ὑπόλοιπους ἔξη πῆγαιναν σὲ ἄλλα χωριά, κατὰ τὶς μετακινήσεις τῶν γονέων τους, καὶ ἐκεῖ εἶχαν διάφορους δάσκαλους οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦσαν κάθε εἶδος μεθόδου. Τὰ βιβλία, καὶ κυρίως ἡ γραμματικὴ, δὲν ταίριαζαν μ' ἐκεῖνα τῆς διδασκαλίας τῶν θερινῶν μηνῶν. Ὁ πρόξενος ἔβλεπε ὅτι ἡ κατάσταση μποροῦσε νὰ βελτιωθεῖ μόνο μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νέων μεθόδων διδασκαλίας καὶ συνιστοῦσε ν' ἀναδιοργανωθεῖ ἡ λειτουργία τῶν σχολείων.

β. Ἡ κατάσταση τῶν ρουμανικῶν σχολείων ἦταν χειρότερη. Ἡ ἐκπαίδευση ἦταν φαινομενικὴ, γιὰ νὰ καλύπτονται οἱ βαθύτεροι σκοποὶ τῆς προπαγάνδας. Ἡ διδασκαλία τῶν γλωσσῶν τῆς ρουμανικῆς καὶ γαλλικῆς δὲν ἀπέδιδε σχεδὸν τίποτε, γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα πού διδάσκονταν ἦταν ἐλάχιστο, γεγονὸς πού ὑποχρέωνε τοὺς δάσκαλους ν' ἀρχίζουν πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸν ἐπόμενο χρόνο. Ἡ παραχείμεση ἐξάλλου τῶν κατοίκων σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδας, στὶς περιπτώσεις πού οἱ ρουμανοδάσκαλοι δὲν ἀκολουθοῦσαν τοὺς κάτοικους³, κατέστρεφε ὅ,τι εἶχε δημιουργήσει ἡ διδασκαλία τῶν θερινῶν μηνῶν, μιὰ καὶ οἱ μαθητὲς φοιτοῦσαν μισὸ χρόνο καὶ περισσότερο σ' ἑλληνικὰ σχολεῖα.

9. Ἱερεῖς πού εἶχαν προσηλυτιστεῖ στὴν προπαγάνδα

Ὁ μόνος ἱερέας πού εἶχε προσηλυτιστεῖ καὶ εἶχε μάλιστα προσχωρήσει καὶ στὴν οὐνία ἦταν ὁ Δημήτριος Τέγου. Ἡ προσχώρησή του στὸν Καθολικισμό ἐγίνε τὸ 1883, ἀλλὰ κρατήθηκε μυστικὴ κι ἀποκαλύφθηκε μόλις τὸν Ἰούλιο τοῦ 1887, κάτω ἀπὸ τὶς ἐξῆς συνθῆκες: Ἐξαιτίας τῶν φημῶν πού κυκλοφοροῦσαν, ὁ μητροπολίτης ὑποχρεώθηκε ν' ἀναφερθεῖ στὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ τελευταῖο πέτυχε νὰ ἐκδοθεῖ διαταγὴ τῆς Πύλης πρὸς τὸ διοικητὴ Σερβίων, γιὰ νὰ κληθεῖ ὁ Τέγου ἀπὸ τὸν ὑποδιοικητὴ Γρεβενῶν καὶ νὰ δηλώσει ἐπίσημα ἂν ἐγκατέλειπε τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ προσχώρησε στὴν οὐνία (συγκεκριμένα στὴν ἀρμενοκαθολικὴ ἐκκλησία). Σὲ καταφατικὴ

1. Καὶ οἱ δυὸ ἦταν φοιτητὲς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, μὲ ὑποτροφία τοῦ Βελιείου κληροδοτήματος.

2. Φοιτοῦσε στὸ διδασκαλεῖο Ἀθηνῶν.

3. Ὅπως π.χ. ὅταν γίνονταν οἱ μετακινήσεις πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

περίπτωση ἔπρεπε ν' ἀλλάξει τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ νὰ φορέσει τὸ ἀρμενοκαθολικὸ ὀκτάγωνο καλυμαύχι. Ὁ Τέγου παρουσιάστηκε στὸν ὑποδιοικητὴ καὶ στὸ μητροπολίτη καὶ στὶς ἐρωτήσεις ποῦ τοῦ ἀπηύθυναν ἀπάντησε μετὰ κυνικῆς ἀναιδεΐας ὅτι ἀναγνωρίζει τὸν Πάπα ὡς προϊστάμενό του κι ὄχι τὸν Πατριάρχη. Τὸ καλυμαύχι ποῦ εἶχε ἀγοράσει μὲ δικά του χρήματα ἦταν ἰδιοκτησία του καὶ δὲ θὰ τὸ παρέδινε οὔτε στὸν καϊμακάμη οὔτε στὸ μητροπολίτη. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι εἶχε γίνει κάποια προσυνην- νόηση καϊμακάμη καὶ Τέγου, γιατί ἡ προθεσμία τῆς μιᾶς ἐβδομάδας, ποῦ ζήτησε ὁ δεύτερος γιὰ νὰ πάρει τηλεγραφικὰ ὁδηγίες ἀπὸ τοὺς προϊσταμέ- νους του, παρατάθηκε γιὰ μῆνες, πράγμα ποῦ ἐπέτρεψε στὸν Τέγου νὰ ἐξα- πατάει τοὺς προσηλυτισθέντες Περιβολιῶτες, ἀφοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ φέ- ρει τὸ ὀρθόδοξο σχῆμα.

Καὶ στὴ Σαμαρίνα ὁ ἱερέας, ὁ Ἰωάννης Δημητρίου, πατέρας τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ ρουμανοδάσκαλους τοῦ χωριοῦ, εἶχε ἐμποδιστεῖ ἀπὸ τὴν προπα- γάνδα νὰ δηλώσει ἐπίσημα τὴν προσχώρησή του στὸν Καθολικισμό. Ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ κρύβεται, πρῶτα γιατί τὸν χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄργανο προσηλυτισμοῦ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ καὶ δεύτερο γιατί τὸ χειμῶνα κα- τέβαινε μὲ τοὺς συγχωριανούς του στὸν Τύρναβο τῆς Θεσσαλίας κι ἂν γι- νόταν γνωστὴ ἢ μεταπήδησή του στὴν οὐνία θ' ἀντιμετώπιζε δυσκολίες.

10. Μέσα ποῦ χρησιμοποιοῦσε ἡ προπαγάνδα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ρου- μουνισμοῦ

Τὰ μέσα ποῦ ἀπαριθμοῦσε ὁ πρόξενος ἦταν ὅμοια μ' ἐκεῖνα ποῦ χρη- σιμοποιοῦνταν παντοῦ, μόνο ποῦ στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου ἔπαιρναν ἐντο- νότερη χροιά, ἐξαιτίας τῆς σπουδαιότητος ποῦ ἀπέδινε ἡ προπαγάνδα στὸν χῶρο. Τὰ κυριότερα ἀπ' αὐτὰ ἦταν: σύσταση σχολείων, ἴδρυση σχολικῶν κτιρίων καὶ ἐκκλησιῶν, γιὰ νὰ τελοῦνται σ' αὐτὲς οἱ ἀκολουθίες στὴ ρου- μανική, πρόσληψη πολλῶν νέων ὡς ὑποτρόφων, ἀποστολὴ τους γιὰ ἐκπαί- δευση στὸ Βουκουρέστι, στὴ Ρώμη, στὸ Μοναστήρι, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ Ἰωάννινα, πραξικοπηματικὲς ἐνέργειες καὶ δημιουργία ἐπεισοδίων μέ- σα σ' ἑλληνικὲς ἐκκλησίες γιὰ τὸ διάβασμα τοῦ «Ἀπόστολου» στὰ ρουμα- νικά ἢ τὰ λατινικά, προσηλυτισμὸς ἱερέων καὶ λαϊκῶν στὸν Καθολικισμό, ἀποκατάσταση φτωχῶν κοριτσιῶν μ' ἔξοδα τῆς προπαγάνδας, συντήρηση φτωχῶν οἰκογενειῶν, χορήγηση μεγάλων χρηματικῶν ἐπιδομάτων στοὺς πρόκριτους τῶν χωριῶν, δωροδοκίες τῶν Τούρκων ὑπάλληλων καὶ στε- λεχῶν τῆς διοίκησης.

11. Πράκτορες τῆς προπαγάνδας - Τόποι ποῦ παραχείμαζαν

α. Σαμαρίνα: Ζήσης Ταμπούρας, Ζήσης Τζίμου, Ἀδάμος Χατζηϊωάν- νου (παραχείμαζαν στὴ Βλαχογιάννη Ἐλασσόνας), Δ. Γραβάνης, Μίχος

Γραβάνης, Ἰωάννης Χρυσικός (παραχείμεζαν στὴν Τσαρίτσανη Ἐλασσόνας), Τοῦζιμος Χονδρόσωμος, πατέρας τοῦ Ι. Χονδρόσωμου (στὸ Δαμάσι Ἐλασσόνας), Ζήσης Παπακώστας, Τούλης Μίχου Παπαγεωργίου (στὰ Γρεβενά), παπὰ Ἰωάννης Δημητρίου, Μίχος Τσιούντας (στὸν Τύρναβο Θεσσαλίας) καὶ Νικόλαος Κισκίνης (στὸ Τσιτότι τοῦ Δήμου Φαρκαδῶνος στὴ Θεσσαλία).

β. Ἀβδέλλα: οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Δημήτριος Ἐξάρχου, Ἀπόστολος Χρόνης, Παναγιώτης Σιασιαμούτης (στὴν Ἐλασσόνα), Τέγος Τόλη, Ἀναγνώστης Παπαχατζῆς καὶ Νικόλαος Σταμούλης, ξάδελφος τοῦ Μαργαρίτη (στὸ Ζάрко τῆς Θεσσαλίας).

γ. Περιβόλι: δὲν ὑπῆρχαν φανεροὶ πράκτορες, οἱ γονεῖς ὅμως ποὺ ἔστελναν τὰ παιδιὰ τους στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο τοῦ παπᾶ Τέγου θεωροῦνταν ὅτι προπαγάνδιζαν στὰ κρυφά.

δ. Σμίξη: Τὴν προπαγανδιστικὴ δραστηριότητα εἶχαν ἀναλάβει οἱ πράκτορες τῆς Ἀβδέλλας, χωρὶς σοβαρὰ ἀποτελέσματα.

ε. Κρασιά: Ὑπῆρχε μόνον ἓνας πράκτορας ποὺ τὸν μισθοδοτοῦσε ἀδρότατα ἢ προπαγάνδα: ὁ Δημήτριος Τσακαμᾶς. Ἡ οἰκογένειά του θὰ δημιουργήσει ἀργότερα σοβαρὰ προβλήματα στοὺς Ἕλληνες τῆς περιοχῆς.

στ. Γρεβενά: οἱ Γεώργιος Παπαχατζῆς, Ζήσης Παπαθανασίου, Γεώργιος Τσιαπάλας καὶ Νικόλαος Δασκάλου.

Οἱ πράκτορες τῆς προπαγάνδας ἔπαιρναν ὁδηγίες ἀπὸ τὸν Μαργαρίτη καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς διάδοσιν τοῦ Ρουμουνισμοῦ, ποὺ εἶχε σχηματιστεῖ πρόσφατα στὰ Γρεβενά. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸ Μαργαρίτη καὶ τὸ Ρουμάνο πρόξενο Θεσσαλονίκης.

12. Οἰκονομικὲς δαπάνες τῆς προπαγάνδας γιὰ τὴν ἐξάπλωσή της στὴν Πίνδο

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ προξένου, οἱ δαπάνες τῆς προπαγάνδας γιὰ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἀνέρχονταν σὲ 1.549 λίρες Τουρκίας. Ἀπ' αὐτὲς οἱ 519 προορίζονταν γιὰ τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων, 100 γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν σχολείων καὶ γιὰ τὴν ἀξία τῶν βιβλίων, 600 γιὰ τὰ τακτικὰ μηνιαῖα ἐπιδόματα τῶν προκρίτων τῶν χωριῶν, 150 γιὰ τὴν ἀποκατάσταση κοριτσιῶν καὶ 180 γιὰ τὴ συντήρηση φτωχῶν οἰκογενειῶν. Σ' αὐτὲς τίς δαπάνες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ὅσες προορίζονταν γιὰ δῶρα τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, καθὼς καὶ τῶν μελῶν τοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου Γρεβενῶν. Τὰ δῶρα ποὺ στέλλονταν ἀπὸ τὴ Ρουμανία γιὰ τοὺς Τούρκους ἦταν: ρολόγια χρυσὰ καὶ ἀσημένια, χρυσὲς ἀλυσίδες, χρυσὲς καὶ ἀργυρὲς ταμποκοθῆκες καὶ τσιγαροθῆκες κ.ἄ. Μαζὶ μ' αὐτὰ ἡ προπαγάνδα ἔδινε καὶ χρηματικὰ ποσά, ἀνά-

λογα μὲ τὴν περίσταση. Ἐνδεικτικά, γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ εἰκόνα τοῦ ὕψους τῶν κονδυλίων ποὺ διαθέτονταν γιὰ τὴν ἔξαγορὰ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων, ἀναφέρεται ὅτι οἱ ρουμανίζοντες γιὰ νὰ πετύχουν τὴν καταδίκη τῶν Σαμαρινιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντέδρασαν στὶς προκλήσεις τοῦ Χονδρόσωμου καὶ δικάστηκαν στὰ Γρεβενά, διέθεσαν 200 λίρες περίπου γιὰ νὰ δωροδοκηθεῖ ὁ πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου, ὁ καϊμακάμης Γρεβενῶν καὶ ἄλλοι 4 μουσουλμάνοι.

Τὰ χρηματικὰ ποσὰ ἔφταναν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι στὸν πρόξενο τῆς Ρουμανίας στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ συναλλαγματικὲς ρουμανικῶν τραπεζῶν. Τὶς συναλλαγματικὲς τὶς διαβίβαζε ὁ πρόξενος κάθε τριμηνία στὸν Μαργαρίτη, ποὺ τὶς ἔξαργύρωνε διὰ λευκῆς ὀπισθογραφῆσεως σὲ διάφορους ἔμπορους στὸ Μοναστήρι, τὴν Καστοριά, τὴ Σιάτιστα, τὴ Βλαχοκλεισούρα, τὴν Κορυτσά καὶ τὰ Γιάννινα. Τὰ χρήματα ἔρχονταν καὶ μὲ τὰ τουρκικὰ ταχυδρομεῖα στὶς κατὰ τόπους ἐπιτροπές, οἱ ὁποῖες τὰ μοίραζαν ὅπου ἔπρεπε. Τὰ δῶρα τὰ παρέδινε στὶς ἐπιτροπές ὁ ἴδιος ὁ Μαργαρίτης.

13. Μέτρα ποὺ συνιστοῦσε ὁ πρόξενος γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας

α. Ἄμεση ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κυρίλλου, γιὰ τὴν ἀπαράδεκτη ἀνοχή του ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα, προερχόμενη ἐξ ἀκατανομάστου φιλαργυρίας, γιὰ νὰ εἰσπράττει ἀπ' ὅλους τὰ ἀρχιερατικά του δικαιώματα. Οἱ ἰθύνοντες τῆς προπαγάνδας, βέβαιοι γιὰ τὴ φιλοχρηματία τοῦ μητροπολίτη, συνιστοῦσαν στοὺς ρουμανίζοντες τῶν χωριῶν νὰ πληρώνουν τακτικὰ τὰ ἀρχιερατικά δικαιώματα, γιὰ νὰ ἐξαπατᾶται ἔτσι ὁ μητροπολίτης, πιστεύοντας ὅτι ἡ προπαγάνδα δὲ σημείωνε προόδους. Ὁ Κύριλλος παραπλανοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο καὶ μὲ τὶς ἐκθέσεις του, στὶς ὁποῖες ἀνέφερε ὑποθετικὲς ἐνέργειές του ἐναντίον τῆς προπαγάνδας¹. Ὁ πρόξενος τόνιζε ὅτι ἂν δὲ γινόταν ἀντικατάσταση τοῦ Κυρίλλου δὲ θὰ καρποφοροῦσε καμιὰ ἐνέργεια τοῦ προξενείου ἐναντίον τῆς προπαγάνδας.

β. Διορισμὸς ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο κατάλληλου ἱεροκήρυκα, γιὰ τὸ σαντζάκι Σερβίων.

γ. Αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δασκάλων, πρόσληψη ὑποτρόφων μαθητῶν, καταβολὴ ἀντιμισθίας στοὺς ἱερεῖς καὶ χορήγηση βιβλίων καὶ ἐποπτικῶν μέσων. Εἰδικότερα ὁ πρόξενος πρότεινε: νὰ διοριστεῖ στὴ Σαμαρίνα ἕνας ἀκόμη δάσκαλος, ἀπόφοιτος τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ ἐρ-

1. Τὸ ὅτι παραπλανήθηκε τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὴν ὄλη πολιτεία τοῦ Κυρίλλου ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα, καταφαίνεται ἀπὸ τὴν εὐαρέσκεια ποὺ τοῦ ἀπένειμε, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1887. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 4507/4-11-1887 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Κύριλλο, ἀπαντητικὸ τοῦ δικοῦ του τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1887, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ ἀριθμ. 58.

γάζεται μόνο τοὺς θερινοὺς μῆνες ἐκεῖ καὶ μιὰ ἔμπειρη παρθεναγωγός, γιὰ νὰ διδάσκει τοὺς πέντε μῆνες στὴ Σαμαρίνα καὶ τοὺς 7 στὴν Κρασιά, ὅπου παραχρῆμαζαν πολλοὶ Σαμαρινιῶτες. Παράλληλα πρότεινε νὰ διοριστοῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὑπότροφους τῆς Σαμαρίνας σὲ διάφορα γυμνάσια τῆς Ἑλλάδας καὶ μαθητὲς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοῦ χωριοῦ νὰ σταλοῦν ὡς ὑπότροφοι στὸ Γυμνάσιο Τσοτυλίου. Στὴν Ἀβδέλλα ἔπρεπε νὰ διοριστεῖ ἓνας ἀκόμη δάσκαλος, ἀπόφοιτος τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης καὶ μία νηπιαγωγός μόνο γιὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες. Ὁ νέος δάσκαλος θὰ ἐργαζόταν τοὺς 5 θερινοὺς μῆνες στὴν Ἀβδέλλα καὶ τοὺς ἄλλους 7 στὸ Δαμάσι Ἐλασσόνας, ὅπου παραχρῆμαζαν οἱ Ἀβδελλιῶτες. Ἐπρεπε ἀκόμη νὰ μισθοδοτηθοῦν οἱ ἱερεῖς τῆς Ἀβδέλλας, γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἀντίστασή τους. Συγκεκριμένα πρότεινε τὴν χορήγηση ἐπιδομάτων στοὺς ἐξῆς: ἱερέα Ἀπόστολο Οἰκονόμου (10 λ.), θεῖο τοῦ καθηγητῆ Καραγιάννη, στὸν ἱερέα Ἰωάννη Παπαῖωακεῖμ ποὺ δίδασκε καὶ στὴ σχολή (10 λ.) καὶ στὸν ἱερέα Ἀπόστολο (5 λ.). Ὁ πρόξενος ἔκρινε καὶ ἐδῶ ἀπαραίτητο νὰ σταλοῦν ὑπότροφοι μαθητὲς στὸ γυμνάσιο Τσοτυλίου. Γιὰ τὸ Περιβόλι πρότεινε νὰ διοριστεῖ ἓνας ἀκόμη δάσκαλος, γιὰ νὰ κατεβαίνει τὸν χειμῶνα στὴν Κρασιά, νὰ μισθοδοτηθοῦν οἱ ἱερεῖς Παπαζήσης καὶ Παπαστέριος (μὲ 7 λ. τὸν χρόνο) καὶ νὰ σταλοῦν ὑπότροφοι στὸ Τσοτύλι. Στὴν Κρασιά οἱ ἀνάγκες θὰ καλύπτονταν μὲ τὴν κάθοδο τῆς παρθεναγωγοῦ τῆς Σαμαρίνας καὶ τοῦ δασκάλου τοῦ Περιβολίου τὸν χειμῶνα. Γιὰ νὰ καλυφθοῦν, τέλος, οἱ ἀνάγκες τῶν Γρεβενῶν ὁ πρόξενος πρότεινε νὰ διοριστεῖ ἓνας ἀκόμη πτυχιούχος δάσκαλος καὶ μιὰ ἔμπειρη παρθεναγωγός, μισθοδοτούμενοι ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ. Κι ἀπὸ δῶ ἔπρεπε νὰ σταλοῦν ὑπότροφοι στὸ Τσοτύλι.

δ. Γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες τῶν σχολείων σ' ἐποπτικὰ μέσα, ἰδιαιτέρως στὴ Σαμαρίνα καὶ στὰ Γρεβενά, ἔπρεπε νὰ σταλοῦν σώματα γεωγραφικῶν πινάκων, σώματα εἰκονογραφιῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, σώματα πινάκων ζωολογίας, ἀναγνωστήρια κι ἀριθμητήρια.

ε. Τὸ 1887 ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις εἶχε ἀπονεύσει στοὺς βαλῆδες Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων τὰ ἀνώτερα παράσημα τοῦ κράτους κι ἄλλα κατώτερα σὲ ὀθωμανοὺς ὑπάλληλους. Παρέλειψαν μόνο τὸ διοικητὴ Σερβίων καὶ τὸν μουλά, ἐπειδὴ νόμιζαν ὅτι τὸ σαντζάκι Σερβίων ὑπαγόταν σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀναφερθέντα βιλαέτια. Ὁ πρόξενος συνιστοῦσε νὰ ἐκμεταλλευσθεῖ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τὴν παράλειψη καὶ ν' ἀπονεύσει τὸ παράσημο τῶν Ἀνωτέρων Ταξιαρχῶν στὸ μουτεσαρίφη Σερβίων Ρεσάτ πασά, ποὺ εἶχε ἐξοργισθεῖ πολὺ ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ στάση καὶ ἔδειχνε φιλικὲς διαθέσεις ἀπέναντι στὸν Ἑλληνισμό. Ἐπίσης πρότεινε ν' ἀπονευθεῖ, τὸ παράσημο τῶν Ταξιαρχῶν στὸ μουλά Σερβίων Ἀχμέτ Σεφκὴ ἐφέντη, ποὺ κι αὐτὸς ἔδειχνε φιλελληνικὰ αἰσθήματα.

στ. Τέλος, ζητοῦσε τὴν ἔγκριση νὰ χρησιμοποιήσῃ ὀρισμένα πρόσωπα ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου σὲ ὑπηρεσίες ἐθνικές. Μὲ τὰ πρόσωπα αὐτὰ τὸ προξενεῖο θὰ βρισκόταν σὲ διαρκὴ συνεννόηση. Ὡς τέτοια πρότεινε: Ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ τούς: Χρηστούλη Λαδᾶ, Ἀθανάσιο Ἡλία, Γεώργιο Βασιλόπουλο, Κωνσταντῖνο Ζαρχοδῆμο, Ἀνδρέα Μπούσιο καὶ Νικόλαο Ἡλία. Ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πρόκριτους, τούς: Κωνσταντῖνο Κιοσὲ καὶ Ζήση Τζίμου Ζιώγα (ποὺ παραχείμαζαν στὴ Θεσσαλία), Ζήση Ματούσιου καὶ Νικόλαο Χατζημπῖρο (παραχείμαζαν στὸ Πραιτώριο Ἐλασσόνας), Νικόλαο Γιαννούλη καὶ τὸ δάσκαλο Δ. Σάδα (παραχείμαζαν στὴ Βλαχογιάννη Ἐλασσόνας). Ἀπὸ τὸ Περιβόλι τοὺς Εὐθύμιο Βαρδούλη (παραχείμαζε στὸ Βελεστίνο). Ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα τούς: Γ. Α. Πιάχα καὶ Γεώργιο Δ. Ἐξάρχου (παραχείμαζαν στὰ Γρεβενὰ). Ἀπὸ τὴν Κρασιά: τὸν Περιστέρη Ἀναστασίου. Προϋπόθεση τῆς συνεργασίας τοῦ προξενείου μὲ τοὺς ἀνωτέρω ἦταν ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Κυρίλλου, γιατί ὅλοι φοβοῦνταν ὅτι ὁ μητροπολίτης θὰ κατήγγειλε στὶς ἀρχές τὴν ἀπευθείας συνεργασία μὲ τὸ προξενεῖο, γεγονός ποὺ θὰ εἶχε ὡς συνέπεια καταδιώξεις καὶ φυλακίσεις.

ζ. Μέτρα τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης - Νέοι τρόποι πολιτικῆς τῶν ρουμανιζόντων - Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίδραση

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἔλαβε σοβαρὰ ὑπόψη τὸ περιεχόμενο τῆς ἔκθεσης τοῦ προξένου Ἐλασσόνας καὶ ἀπευθύνθηκε σὲ κάθε φορέα ποὺ ἦταν ἀρμόδιος γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν προτάσεών του¹. Οἱ ἀποφάσεις ποὺ πῆρε κατέτειναν στὰ ἑξῆς:

1) Ἡ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως ἔπρεπε νὰ μεριμνήσῃ μέσω τοῦ Πατριαρχείου γιὰ: α) ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος τοῦ μητροπολίτη Κοζάνης ποὺ θεωρήθηκε ὑπεύθυνος γιὰ τὴ διαίρεση τῶν κατοίκων τῆς κοινότητος καὶ ἂν ἦταν δυνατὸ καὶ ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης καὶ β) νὰ βρεθεῖ κατάλληλος ἱεροκέρυκας γιὰ τὸ σαντζάκι Σερβίων.

2) Νὰ ἐνδιαφερθεῖ τὸ ὑπουργεῖο Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, γιὰ νὰ διαρρυθμιστοῦν κατάλληλα τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς καὶ

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 2252/4-12-1887 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου πρὸς τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς καὶ ταυτάρθμα ἔγγραφα πρὸς: 1) ὑπουργεῖα Οἰκονομικῶν, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, 2) τοὺς νομάρχες Λάρισας καὶ Τρικάλων, 3) τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, 4) τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, 5) τὸν βασιλιὰ Γεώργιο (εἰσηγητικὴ ἔκθεση) γιὰ νὰ ὑπογραφεῖ διάταγμα παρασημοφορίας τῶν μουτσαρίφη καὶ μουλᾶ Σερβίων, 6) ταυτάρθμη κοινοποίηση τῆς ἔκθεσης τοῦ προξένου Ἐλασσόνας στάλθηκε στὰ προξενεῖα Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, τὴν Πρεσβεία Βιέννης κλπ. Βλ. ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1887, Προξενεῖα ἐν Ἠπιείρῳ κλπ.

νά ιδρυθοῦν ἂν ἦταν δυνατό, νέα παρθεναγωγεία. Ἡ βελτίωση καὶ ἴδρυση παρθεναγωγείων θάπρεπε νὰ γίνει ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸ Ἀρσάκειο παρθεναγωγεῖο.

3) Νὰ ἐπιστηθεῖ ἡ προσοχὴ τῶν νομαρχῶν Λάρισας καὶ Τρικάλων στὰ θέματα τῆς καλῆς λειτουργίας τῶν σχολείων ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν καὶ τοὺς παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχους καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ παρακολουθοῦν καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴ δράση τῶν ρουμάνων πρακτόρων ποὺ μνημόνευε στὴν ἔκθεσή του ὁ πρόξενος.

4) Νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὸν Σύλλογον πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων νὰ στείλει σώματα γεωγραφικῶν πινάκων γιὰ τὰ σχολεῖα Σαμαρίνας καὶ Σερβίων.

5) Νὰ προκληθεῖ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν γιὰ νὰ μισθοδοτήσῃ ἱεροκήρυκες ποὺ θὰ διορίζονταν καὶ νὰ χορηγήσῃ μικρὰ ἐπιδόματα στοὺς ἄπορους ἱερεῖς τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου. Στὴν Ἐπιτροπὴ ἔγινε σύσταση νὰ πάρῃ σοβαρὰ ὑπόψη τῆς, κατὰ τὴν κατάρτιση τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἐπόμενου σχολικοῦ ἔτους, τὶς γενικὲς προτάσεις τοῦ προξένου γιὰ νὰ βελτιωθεῖ ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση στὴν περιοχὴ.

6) Νὰ προκληθεῖ ἡ ἔκδοση Β. Διατάγματος γιὰ νὰ παρασημοφορηθοῦν οἱ μουτεσαρίφης καὶ οἱ μουλάς Σερβίων, μὲ τὰ παράσημα ποὺ πρότεινε ὁ πρόξενος.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσπαθοῦσε ν' ἀντιμετωπίσει μὲ θετικὰ μέτρα τὴν προπαγάνδα, παράλληλα ὅμως καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ ἄρχισε ἔντονο ἀγῶνα γιὰ νὰ διασφαλίσῃ τὶς ὡς τότε ἐπιτυχίες καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ νέες. Ἡ προσοχὴ τῆς ἡγεσίας τῆς προπαγάνδας στράφηκε πρὸς δυὸ κατευθύνσεις:

1) Νὰ προδιατεθεῖ δυσμενῶς ἡ κοινὴ γνώμη τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἀπέναντι στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Τουρκίας, μὲ κάθε εἶδος δημοσιεύματα.

2) Νὰ προκληθεῖ ἡ δυσπιστία τῶν Τούρκων, τοῦ λαοῦ καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, γιὰ δῆθεν ἐπαναστατικὲς δραστηριότητες, γιὰ νὰ διωχθοῦν τὰ ζωντανὰ στοιχεῖα του. Ἔτσι θὰ ἔμενε ἐλεύθερο τὸ πεδίο στοὺς πράκτορες τῆς προπαγάνδας.

Γιὰ τὶς μεθόδους ποὺ χρησιμοποίησε ἡ προπαγάνδα πρὸς τὶς παραπάνω κατευθύνσεις σημειώνονται ἐνδεικτικὰ τὰ ἑξῆς:

1) Ἡ σύλληψη τοῦ δασκάλου Ἀν. Πηχεῶνα στὴν Καστοριά¹, ἡ κατάσχεση ὀρισμένων ἐγγράφων καὶ ἡ δίκη ποὺ ἔγινε, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία στὴν

1. Γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Πηχεῶνα, καθὼς καὶ τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα στη Μακεδονία, βλ. στοῦ Κωνσταντίνου Ἀ. Βακαλοπούλου, Ὁ βόρειος Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρῶμην φάση τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα (1878-1894), Θεσσαλονίκη 1983. Βλ. ἐπίσης Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ

προπαγάνδα καὶ στοὺς ὑποστηρικτές της νὰ πλαστογραφήσουν ἔγγραφα καὶ νὰ παραποιήσουν τὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποία ἐμφάνιζαν στὰ ξένα ἔντυπα, ὅπως αὐτὴ ἤθελε. Τέτοιες «ἀνταποκρίσεις» δημοσιεύτηκαν στὴν ἔφημερίδα *La Revue de l' Orient* (Βουκουρέστι), τὶς ὁποῖες οἱ ἑλληνικὲς προξενικὲς ἀρχές χαρακτηρίζαν ὡς *συνοθύλευμα συκοφαντιῶν*¹. Τὶς ἀνταποκρίσεις τὶς ἔστελναν στὶς ξένες ἔφημερίδες οἱ ἀρχηγοὶ τῆς προπαγάνδας, ὅπως φανερώνει τηλεγραφικὴ ἀνταπόκριση τοῦ γιου τοῦ Μαργαρίτη πρὸς τὶς: *Revue de l' Orient* καὶ *Le Constitutionnel* (Παρίσι), ἡ ὁποία συμπτωματικὰ ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Γενικοῦ προξένου Θεσσαλονίκης. Ἡ ἀνταπόκριση μιλοῦσε γιὰ ἐπαναστατικὲς κινήσεις τοῦ μητροπολίτη Καστοριάς (μᾶλλον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου)². Τὸ περιεχόμενο τῶν ἀνταποκρίσεων ἦταν ἀνάλογο μὲ τοὺς σκοποὺς πού ἐπιδιώκονταν. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἔλεγαν, μὲ τὸ προσωπεῖο τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διέθετε στὴ Μακεδονία 800.000 φράγκα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 2.600 λίρες κρατοῦσε ὁ Πηχεῶν στὴν Καστοριά καὶ τὶς μοίραζε στοὺς Ἑλληνας δασκάλους. Οἱ τελευταῖοι προσπαθοῦσαν νὰ ἐξεγείρουν τοὺς κάτοικους ἐναντίον τῶν Τούρκων, μὲ τὴ βοήθεια μάλιστα καὶ τῶν μητροπολιτῶν.

Ἀκόμη σημείωναν, στηριζόμενες στὰ κατασχεθέντα ἔγγραφα τοῦ Πηχεῶνα, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔστελνε ληστρικές συμμορίες στὴν Τουρκία πού ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς μητροπολίτες καὶ τὸν Πηχεῶνα. Ὁ τελευταῖος εἰδοποιοῦσε τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο Μοναστηρίου γιὰ τὶς θέσεις καὶ τὶς κινήσεις τους.

Ὁ Γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης Γ. Σ. Δοκός³ διέψευδε τὶς πληροφορίες, καθὼς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὲς προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Πηχεῶνα. Ὁ δάσκαλος μετέδιδε εἰδήσεις γύρω ἀπὸ τὴ δράση τῶν ληστῶν, γιὰ νὰ ἐνημερώνεται καὶ νὰ ἔχει τὸ προξενεῖο στοιχεῖα πάνω στὰ ὁποῖα θὰ στήριζε τὶς διαμαρτυρίες του στὶς τοπικὲς ἀρχές, ὥστε νὰ λαβαίνουν μέτρα γιὰ τὴν ἐξόντωσή τους. Αὐτὸ δὲ σήμαινε συνεννόηση μὲ τοὺς

τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970. Βλ. καὶ Σοφίας Βούρη, Ἐκπαίδευσις καὶ ἐθνικισμὸς στὰ Βαλκάνια. Ἡ περίπτωση τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας (1870-1904), Ἀθήνα 1992, τῆς ἴδιας, Πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ καὶ ἐκπαίδευσις 1875-1907, Ἀθήνα 1994.

1. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 77/19-1-1888, 166/10-2-1888 καὶ 234/21-2-1888 ἐκθέσεις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, προξενεῖα-ὑποπροξενεῖα. Τὰ φύλλα τῆς ἔφημερίδας, στὰ ὁποῖα δημοσιεύτηκαν οἱ ἀνταποκρίσεις καὶ πού ἀντίγραφά τους εἶναι συνημμένα στὴν ἔκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου, ἦταν τὰ: 4/22-1-1888, 5/29-1-1888 καὶ 8/19-2-1888.

2. Βλ. τὴν 250/26-2-1888 ἔκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

3. Εἶχε ὑπηρετήσει γιὰ 3 χρόνια καὶ στὸ Μοναστήρι.

ληστές, ἀλλ' ἀντίθετα ἐνδιαφέρον για τὴν ἐξουδετέρωσή τους, ὅπως ἀποδεικνυόταν κι ἀπὸ τὰ παράπονα ποὺ διατύπωνε ὁ Πηχεὼν κάθε τόσο στὰ γράμματά του πρὸς τὸ προξενεῖο, στὰ ὁποῖα διαμαρτυρόταν για τὴν ἀδράγεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν καταδιωκτικῶν ἀποσπασμάτων¹.

Ἐφευρετικότητα ἢ προπαγάνδα δὲν κατάφευγε μόνο στὴν παραποίηση καὶ πλαστογράφηση ἐγγράφων, ἀλλὰ καὶ στὴ σκηνοθέτηση γεγονότων, ποὺ θὰ εἶχαν σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὸν Ἑλληνισμό τῆς Τουρκίας. Τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου² ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης στὴν ἐγκυρότητα τῶν ἀνταποκρίσεων ποὺ στέλνονταν στὴν ἑλληνικὴ ἐφημερίδα *Νεολόγος* (Κων/λη) καὶ ἀναφέρονταν στὴν κατάσταση τῆς Μακεδονίας³.

2) Οἱ προξενικὲς ἀρχές, καὶ ἰδιαίτερα τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης, πίστευαν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἔπρεπε ν' ἀντιδράσει ἔντονα, για νὰ μὴ δημιουργηθεῖ κλίμα δυσπιστίας ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ νὰ ἐπηρεαστεῖ ἔτσι ἡ κοινὴ εὐρωπαϊκὴ γνώμη⁴. Ἡ ἀντίδραση κρινόταν ἐπείγουσα για τὸ λόγο ὅτι ὁ βαλῆς Μοναστηρίου ἦταν διὰ δωροδοκίας ὑποχείριον ὄργανον τοῦ Μαργαρίτη, ὅπως ὄργανο τῶν Ρουμάνων ἦταν κι ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Θεσσαλονίκης στρατάρχης Ρετζέπ. Ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη για τοὺς Ἕλληνες τοῦ Μοναστηρίου, στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ ὁποίου εἶχε ὑπαχθεῖ τὸ τέως ἀνεξάρτητο σαντζάκι Σερβίων, ἄρα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Πίνδου⁵, ἦταν ἡ στάση τοῦ βαλῆ Ρι-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ὑπ' ἀριθμ. 166/10-2-1888 ἔκθεση τοῦ Γεν. προξενεῖου Θεσσαλονίκης. Στὶς ἀνταποκρίσεις ἢ προπαγάνδα συγκοφαντοῦσε καὶ πολλοὺς Ἕλληνες τοῦ Μοναστηρίου ὀνομαστικά, για ἐπαναστατικὲς κι ἄλλες ἐνέργειες. Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ κατεῖχαν καίριες θέσεις στὶς διοικητικὲς καὶ δικαστικὲς ὑπηρεσίες κι αὐτὸ ἀπέβλεπε στὴν καταδίωξή τους καὶ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς.

2. Βλ. τὴν 233/27-3-1888 ἔκθεση τοῦ προξενεῖου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Ἡ προπαγάνδα, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ προξενεῖου, ἀποφάσισε νὰ στείλει στὸ *Νεολόγο* διατριβὴν φέρουσα πλαστὴν ὑπογραφήν ἐνὸς τῶν ἐνταῦθα (Μοναστηρίου) Ἑλλήνων, δι' ἧς θὰ στιγματίζονται αἱ ἐνταῦθα διοικητικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ διαπράξει δῆθεν διαφόρων νέων ἀδικημάτων κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀτινα θὰ ὡσι πάντα ψευδῆ. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνταπόκρισης ἦταν προφανής. Ὅταν θὰ δημοσιευόταν, ἡ προπαγάνδα μέσω τῆς *Revue de l' Orient* κι ἄλλων ἐφημερίδων ποὺ χρηματοδοτοῦσε, θὰ κατηγοροῦσε τὸ *Νεολόγο* ὅτι χάλκευε ψεύτικες εἰδήσεις, ὅπως ψεύτικες θὰ ὑποστήριζε ὅτι ἦταν καὶ οἱ προηγούμενες ἀνταποκρίσεις του, ποὺ τελευταῖα τὴν εἶχαν ἀνησυχήσει πολὺ.

4. Βλ. τὴν ὁ.π. 234/21-2-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης.

5. Τὸ σαντζάκι Σερβίων πρὶν γίνει ἀνεξάρτητο ὑπαγόταν στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου (βλ. ὁ.π.). Με νέα διοικητικὴ μεταρρύθμιση προσαρτήθηκε, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε ἀπ' αὐτὸ ἡ ἐπαρχία Κατερίνης, καὶ πάλι στὸ ἴδιο βιλαέτι. Πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση εἶχε γίνει σκέψη στὴν Πόλη ν' ἀποσπαστοῦν ἀπ' αὐτὸ τὰ διαμερίσματα Κατερίνης καὶ Γρεβενῶν καὶ νὰ ὑπαχθεῖ τὸ μὲν πρῶτο στὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης, τὸ δὲ δεύτερο στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, βλ. τὴν 776/20-6-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτε-

φαὰτ πασᾶ. Ὁ Ριφαὰτ, χωρὶς νὰ τηρεῖ κανένα πρόσχημα βοηθοῦσε τὴν προπαγάνδα σ' ὅλες τὶς ἐπιδιώξεις της καὶ ἐκτελοῦσε ὅλες τὶς ἐπιθυμίες της, μιὰ ποὺ δεχόταν τὶς οἰκονομικὲς παροχές της. Ἡ συνεργασία Ριφαὰτ-Μαργαρίτη ἦταν προκλητικὴ καὶ θὰ γίνεῖ ἀκόμη πιὸ ἐπιζήμια γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ὅταν ὁ Ριφαὰτ θὰ πάρει ἀργότερα τὸ ἀνώτερο ἀξίωμα στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις. Ὁ τύπος τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους καυτηρίαζε συχνὰ τὴ στάση του καὶ ζητοῦσε τὴν ἀντικατάστασή του¹. Ταυτόχρονα, πίσω ἀπὸ τὶς ἐνέργειες Ριφαὰτ-Μαργαρίτη ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἔβλεπε τὸ πρόσωπο τῆς Αὐστρίας, τῆς ὁποίας οἱ πρόξενοι βοηθοῦσαν τὸν Μαργαρίτη².

Πολλὲς φήμες κυκλοφόρησαν γιὰ τὶς αἰτίες ποὺ συνέδεσαν στενὰ τοὺς Ριφαὰτ-Μαργαρίτη. Ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδας στὴ Σόφια ἔδινε τὴν παρακάτω ἐκδοχή: Ὅταν ὁ Ριφαὰτ διορίστηκε βαλῆς Μοναστηρίου εἶχε μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ νέα του θέση: Κρούσεις ποὺ ἔκανε στὸ ἐμπορικὸ κατάστημα τῶν ἀδελφῶν Χατζηχρήστου στὴν Πόλη (κατάγονταν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι) γιὰ νὰ τοῦ δανείσουν 400-500 λίρ. δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα. Ὁ Μαργαρίτης ποὺ βρισκόταν τότε στὴν πρωτεύουσα ἔσπευσε νὰ τοῦ δώσει τὸ ποσὸ καὶ ἡ χειρονομία του αὐτὴ ἦταν ἡ αἰτία γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ στενὸς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν δυο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνεῖ ὁ Ριφαὰτ πειθήνιον ὄργανον τοῦ Μαργαρίτη. Ὁ Ριφαὰτ, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, εἰσηγήθηκε στὴν Πύλη νὰ παρασημοφορηθεῖ ὁ Μαργαρίτης καὶ ὁ γυιὸς του³.

Τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου εἶχε τὴ γνώμη ὅτι δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ αἰτία τοῦ συνδέσμου τῶν δυο ἀνδρῶν. ἂν καὶ ἡ σχετικὴ διάδοσις κυκλοφοροῦσε εὐρύτατα στὴν περιοχὴ. Τὸ προξενεῖο στήριζε τὴν ἄποψή του στὸ γεγονός ὅτι ὁ Μαργαρίτης δὲ βρισκόταν στὴν Πόλη, τὴν ἐποχὴ ποὺ θ' ἀναλάμβαινε ὁ Ριφαὰτ ὡς βαλῆς. ἄλλὰ στὰ Γιάννινα. Κατὰ τὸ προξενεῖο ὁ Μαργαρίτης σχετίστηκε μὲ τὸν Ριφαὰτ στὸ Μοναστήρι, ὅταν, ἀφοῦ τοῦ ἐπέδωσε τὸ ρουμανικὸ παράσημο, συνεργάστηκε στενὰ μὲ τὸ γυιὸ τοῦ Ριφαὰτ στὴ σύνταξη τῆς στατιστικῆς τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ βιλαετιοῦ Μοναστηρίου. Ἡ στατιστικὴ ἔγινε μὲ βάση τὶς σημειώσεις τοῦ Μαργαρίτη, ὁ ὁποῖος ἐξόγκωνε σκόπιμα τὸν ἀριθμὸ τῶν μουσουλμάνων καὶ ἐλάττωνε τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντιπάλων τῆς

ρικῶν, *ΑΥΕ*, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία-Υπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 843-2024. Μεταγενέστερες ἀποφάσεις ἄφησαν τὸν καζὰ Γρεβενῶν στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, φύλλ. 7132/16-1-1888 καὶ 7146/2-2-1888, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὶς καταδιώξεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὸν Ριφαὰτ, ὕστερα ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ Μαργαρίτη.

2. Βλ. τὸ 7146/2-2-1888 φύλλο τῆς *Παλιγγενεσίας*.

3. Βλ. τὴν 657/8-8-1888 ἐκθεση τοῦ προξενείου Σόφιας, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἡπείρου-Μακεδονίας.

Τουρκίας, κυρίως τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆς τῆς συνεργασίας, ὅπως ἔλεγαν βάσιμες πληροφορίες, ἔγινε καὶ ἡ δωροδοκία τοῦ Ριφαὰτ μὲ 1.000 λίρες, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίξη οὗτος τὸν ἀγῶνα τῆς ρουμανοκαθολικῆς προπαγάνδας καὶ καταδιώξη πᾶν ἑλληνικόν¹. Ὅποια ἄποψη κι ἂν εὐσταθεῖ, ἡ ὑποστήριξη ποὺ ἐξασφάλισε ὁ Μαργαρίτης ἀπὸ τὸν Ριφαὰτ ἀποτελέσσει ἓνα σημαντικό βῆμα στὴν ἀνοδο τοῦ πρώτου καὶ στὴν αὐξηση τῆς δυνάμει του. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Μαργαρίτης εἶχε διοριστεῖ ἐπίσημα ἐπόπτης κι ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑπουργείου Παιδείας τῆς Ρουμανίας στὴ Μακεδονία, ἐντεταλμένος μὲ τὴν ἐποπτεία τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ τὴ διαχείριση τοῦ ποσοῦ ποὺ ἀνέγραφε ὁ προϋπολογισμός, ἔχοντας ἐλευθερία στὴν ἐκλογή τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀργάνων².

Ἦταν, λοιπόν, φυσικὸ τόσο ὁ Ριφαὰτ ὅσο κι ὁ Ρετζέπ νὰ ἐπηρεάζουν ἀπὸ τὴ θέση τους τὴν κατάστασι πρὸς ὄφελος τῆς προπαγάνδας σ' εὐρύτερα πλαίσια (ἀποφάσεις τῆς Πύλης) ἀλλὰ καὶ τοπικά, σὲ θέματα ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν ἀρμοδιότητά τους. Γιαυτὸ ἦταν ἀνάγκη ν' ἀνασκευάζει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι τὴν πλαστότητα τῶν αὐτολεξεὶ καταχωριζομένων ἐγγράφων προξενικῶν δῆθεν ἡμῶν ἀρχῶν, συκοφαντουμένων ὅτι διενεργοῦσιν ἐπαναστάσεις, ἀπὸ τίς στήλες ἐγκρίτων εὐρωπαϊκῶν φύλλων³.

3) Πρόσθετο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῶν διασυνδέσεων τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς καὶ τῆς προπαγάνδας ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ ἡ κυκλοφορία τῆς *Revue de l' Orient* ἦταν ἀπαγορευμένη στὴν Τουρκία, τὸ αὐστριακὸ ταχυδρομεῖο μοίραζε στὴ Θεσσαλονίκη φύλλα στοὺς πρόξενους ποὺ ἔδειχναν φιλικὲς διαθέσεις ἀπέναντι στὸ βαλὴ Θεσσαλονίκης καὶ στὸν στρατάρχη Ρετζέπ, μὲ μετάφρασι στὴν τουρκικὴ κάθε ἀρθροῦ⁴. Ὅταν τόσα στοιχεῖα συνεργασίας Αὐστριακῶν-Ρουμάνων συσσωρεύονταν στὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἄδικη ἡ

1. Βλ. τὴν 671/4-10-1888 ἐκθεσι τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π. Ὁ πρόξενος διευκρίνιζε καὶ τὰ ὅσα σχετίζονταν μὲ τίς πληροφορίες γιὰ τὴ διάστασι τοῦ Ἑσὰτ ἐφέντη, γραμματέα τοῦ βαλῆ, μὲ τοὺς Ριφαὰτ-Μαργαρίτη (βλ. καὶ τὴν 657/8-8-1888 ἐκθεσι, δ.π.). Ὁ πρόξενος στὴ Σόφια εἶχε προτείνει νὰ προσεταιριστοῦν οἱ Ἕλληνες τὸν Ἑσὰτ διορίζοντάς τον καὶ πάλι στὸ γυμνάσιο Βιτωλίων ὡς δάσκαλο τῆς τουρκικῆς, ἀδιάφορο ἂν δὲν ἐκπλήρωνε μ' ἐπιμέλεια τὰ καθήκοντά του. Ὁ πρόξενος Βιτωλίων δὲ θεωροῦσε ἠθικὴ πρᾶξι ἓνα τέτοιο προσεταιρισμὸ ἂν καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν τοιούτοις χροῶνται μέσοις. Ἦταν μία ὑγιῆς ἀντίληψη κι ἀντίδρασι Ἑλληνα, ποὺ ἀγωνιζόταν νὰ διατηρήσει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἔθνους του μέσα σ' ἓνα περιβάλλον διαφθορᾶς κι ἀποσύνθεσης.

2. Βλ. τὴν ἀριθμ. 911/27 Ἰουλίου - 8 Αὐγούστου 1888 ἐκθεσι τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου, Ἀλβανικὸν Ζήτημα.

3. Βλ. τὴν δ.π. 234/21-2-1888 ἐκθεσι τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης.

4. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεσι.

ἐπίκριση τοῦ ὑπουργοῦ Στ. Δραγούμη τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1887¹. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1888 ὁ Δραγούμης, ἔντονα ἐνοχλημένος ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ρουμανίζοντες, ταύτισε τὶς δυὸ προπαγάνδες χρησιμοποιώντας τὸν ὄρο ρωμανοαυστριακὴ προπαγάνδα, γιὰ τὶς κοινὲς ἐπιδιώξεις τους καὶ τὴν προσπάθειά τους νὰ δημιουργήσουν δυσμενεῖς καταστάσεις γιὰ τὸν Ἑλληνισμό².

Ἀλλὰ κι ἄλλες κυβερνήσεις διέβλεπαν κοινούς στόχους καὶ συνεργασία ἀνάμεσα στὴν αὐστριακὴ καὶ ρουμανικὴ προπαγάνδα ποὺ ξεκινούσε ἀπὸ ὑψηλὰ ἐπίπεδα. Ἡ γνώμη π.χ. τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἦταν ὅτι ἐν ὄσῳ ὑφίσταται ἡ Αὐστρογερμανικὴ συμμαχία καὶ ὁ βασιλεὺς Κάρολος κατέχει τὸν ρουμανικὸν θρόνον, ἡ ἐξ οἰασδήποτε πολιτικῆς μερίδος συγκροτουμένη ρουμανικὴ κυβέρνησις θὰ ὑπεῖκη πάντοτε εἰς τὰς ἐκ Βερολίνου καὶ Βιέννης ἐμπνεύσεις³. Ἄρθρο, ρωσικῆς ἐμπνευσης, δημοσιευμένο σ' ἐφημερίδα ἄφηνε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι, ἂν ἡ αὐστρογερμανικὴ συμμαχία διαλυόταν, ἡ Ρουμανία θὰ στρεφόταν πρὸς τὴ Ρωσία γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς Τρανσυλβανίας καὶ Βουκοβίνας. Ἡ γνώμη τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας ἦταν ὅτι οἱ πολιτικοὶ ποὺ ὑποστήριζαν τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις προτιμοῦσαν ἀνεξάρτητη Ρουμανία μὲ τὰ τότε ὄριά της κι ὄχι μεγάλη χώρα, κάτω ἀπὸ τὸ αὐστριακὸ σκῆπτρο, ὅπως ὑποστήριζαν οἱ συντάκτες τοῦ ἄρθρου. Ἡ πρεσβεία στήριξε τὴ γνώμη της στὰ ἐχθρικὰ αἰσθήματα τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς Αὐστρίας, ἐξαιτίας τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων. Τὰ αἰσθήματα ὅμως αὐτὰ δὲν ἐμπόδιζαν τὸν Κάρολο νὰ ἐπηρεάζει τὶς ἀποφάσεις τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων, σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις τῆς αὐστρογερμανικῆς συμμαχίας· δὲν ἐμπόδιζαν φυσικὰ καὶ τὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας ποὺ ἔκαναν πράξη τὴν πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων Βιέννης καὶ Βουκουρεστίου, τουλάχιστο σ' ὅ,τι σχετιζόταν μὲ τὴν κατάστασι στὶς εὐρωπαϊκὲς περιοχὲς τῆς Τουρκίας, νὰ συνεργάζονται μὲ κάθε ἐθνότητα ποὺ πίστευαν ὅτι θὰ τοὺς βοηθοῦσε στὰ σχέδιά τους. Τελικὰ, ὁ τρόπος αὐτὸς προκάλεσε τὴν ἀντίδραση στὴ λαϊκὴ βάση τῶν συνεργαζομένων ἐθνοτήτων. Συνεργασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους πραγματοποιήθηκε μεταξὺ Ρουμάνων κι Ἀλβανῶν καὶ ἐκφρα-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 62.

2. Βλ. τὸ 377 ἐμπ./3-3-1888 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, *ΑΥΕ*, 1888, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Προξενεῖα-Ἵποπροξενεῖα.

3. Ἡ γνώμη τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης τεκμαίρεται ἀπὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν *Indépendance Belge* μὲ τὸν τίτλο: *Lettre de Russie*, μὲ εἰσήγησι καὶ ἐμπνευσι τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὸ Βουκουρέστι. Βλ. τὴν 526/23 Ἀπριλίου-5 Μαΐου 1888 ἔκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1888 Πρεσβείαι Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου, Ἀλβανικὸν ζήτημα.

στής τῶν θέσεών της στό Βουκουρέστι ἦταν ἡ ἔφημερίδα *Shqipëtarî*. Ἡ ἀρθρογραφία τῆς ἔφημερίδας χαρακτηρίζοταν ὡς κρᾶμα ἐρεσχελίας, συγκοφαντίας, φθόνου καὶ ἀστοχίας καὶ εἶχε ἀρνητικὴ ἀπήχηση ἀκόμη καὶ στοὺς Ρουμανοαλβανικοὺς κύκλους, σὲ σημεῖο ποὺ ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεΐα στό Βουκουρέστι νὰ εὐχεται νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἔκδοσή της¹.

Ἀνάλογη θέση τηροῦσε καὶ ἡ ὁμότιτλη ἔφημερίδα ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1888 στὴ Βουδαπέστη στὰ ἀλβανικά καὶ τὰ ρουμανικά. Ἀπὸ τὴν ἀρθρογραφία ἀφηνόταν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν ἀλβανορουμανικὴ συνεργασία κρυβόταν ἡ Αὐστρία, γιὰ τὴν ἡ συνεργασία αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε τὴν πολιτικὴ της. Ἐνδεικτικὰ σημειώνεται ὅτι ἡ ἔφημερίδα πρόβαλε, χωρὶς βέβαια καὶ νὰ τὴν ὀνομάζει, τὴν Αὐστρουγγαρία ὡς πρότυπο κράτους, ποὺ περιλάμβανε διάφορες ἐθνότητες, οἱ ὁποῖες εὐημεροῦσαν, γιὰ τὴν ἐπιτρεπτόταν ἡ ἐκπαίδευση στὴ μητρικὴ γλῶσσα καὶ ἡ διατήρηση τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ ἐθίμων. Ταυτόσημες θέσεις προπαγάνδιζε κι ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Αὐστρίας στό Μοναστήρι E. Knapitsch κατὰ τὴ μετάβασή του στὴν Κορυτσά².

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀποδέχτηκε τὶς ὑποδείξεις τῶν προξένων τοῦ Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου καὶ συνέστησε στὴν πρεσβεΐα Κωνσταντινουπόλεως νὰ προβεῖ σὲ ἔντονες παραστάσεις πρὸς τὴν Πύλη μέσω τοῦ Πατριαρχείου³. Ἐπρεπε νὰ πειστεῖ ἡ Πύλη ὅτι ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἑλλάδας ν' ἀνακοπεῖ ἡ δράση τοῦ Μαργαρίτη καὶ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀμέσως ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ὁ βαλῆς ὅστις ἐπὶ βλάβη τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐξυπηρετεῖ τόσον ἀπροκαλύπτως ἄλλων πολιτικῶν σχεδία⁴. Τὸ ὑπουργεῖο πίστευε ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐκτιμώντας τὶς ἀνάγκες πρόθυμα θ' ἀναλάμβανε αὐτὴ τὴν ἀποστολή, ἂν ὅμως πρόβαλε τοὺς συνήθεις ἐνδοιασμοὺς του καὶ προσπαθοῦσε μὲ συζητήσεις ν' ἀναβάλει τὴν ἐνέργεια, τότε ἡ πρεσβεΐα ἔπρεπε μ' ὅλα τὰ μέσα νὰ δια φωτίσει τὴν Πύλη καὶ νὰ ζη-

1. Βλ. τὴν 1257/26-10-1888 ἔκθεση τῆς Πρεσβεΐας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρθρα τῆς ἔφημερίδας, (γράφηκε μὲ ἀφορμὴ τὰ ἐγκαίνια τοῦ μεγάρου τῶν Ὀλυμπίων στὴν Ἀθήνα στὰ ὁποῖα παραβρέθηκε ὁ εὐεργέτης Κωνσταντῖνος Ζάππας), τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὑβρίζοταν κατὰ τρόπο προκλητικὸ. Ὁ τίτλος τοῦ ἀρθρου ἦταν: Ἄρπαγες, προδότες, κλέφτες. Ὅλοι οἱ εὐεργέτες Ζωσιμάδες, Καπλάνης, Βαρβάκης, Ἀρσάκης, Σίνας, Ζάππας, ἐμφανίζονταν ὡς Ρουμάνοι ποὺ πρόδωσαν τὸν ἐθνισμό τους.

2. Βλ. τὴν 1190/5-9-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποῖα ἐπισυνάπτεται καὶ μετάφραση τῆς ἀρθρογραφίας τῶν δυὸ πρώτων φύλλων τῆς *Shqipëtarî* τοῦ Βουκουρεστίου, ΑΥΕ, ὁ.π. καὶ Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 159-160.

3. Τὸ ὑπουργεῖο ἐνημέρωσε τὴν Πρεσβεΐα Κωνσταντινουπόλεως στέλλοντας ἀντίγραφα τῶν προξενικῶν ἐκθέσεων.

4. Βλ. τὸ 242 ἐμπ./18-2-1888 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεΐα Κων/λεως, ΑΥΕ, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεΐα, Προξενεῖα-Ὑποπροξενεῖα.

τήσει συντόνως τὴν προσήκουσαν θεραπείαν. Ἡ ἐνημέρωση τοῦ Πατριάρχου ἔγινε, ἀλλὰ οἱ παραπέρα ἐνέργειες δὲν ἔφεραν τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, Φεβρουάριος 1888, ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ μετέφερε τὶς αἰτιάσεις τῆς γιὰ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας καὶ τὴν αὐστροουγγρική ἀνάμιξη σ' ἐκπρόσωπο τοῦ ρουμανικοῦ κοινοβουλίου ποὺ εἶχε ἐπισκεφτεῖ τὴν Ἀθήνα¹. Ἡ Βιέννη ἀντέκρουσε τὶς κατηγορίες, αὐτὸ ὅμως δὲν ἀπήλασσε τοὺς προξενικούς τῆς πράκτορες στὴν Τουρκία ἀπὸ τὶς εὐθύνες τῆς ἀνάμιξης τῆς πρὸς ὄφελος τῆς προπαγάνδας, ἂν κι ἄρνούνταν κάτι τέτοιο καὶ καταλόγιζαν στοὺς Ἕλληνας μεγάλη φαντασία².

Παράλληλα ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα ποὺ διέθετε, κατέφυγε κι αὐτὴ στὴ συνδρομὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων γιὰ ν' ἀναιρέσει τὶς θέσεις τῆς προπαγάνδας, κι αὐτὸ θὰ συνεχιζόταν καὶ στὸ μέλλον³. Τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ ἐπιχορηγούμενες ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τουρκικὲς ἐφημερίδες τῆς Πόλης, καὶ ἰδίως ἡ *Ταρίκ*, ἐμφάνιζαν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ὅτι ὑπονόμεινε τὸ καθεστῶς στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία. Κατηγοροῦσαν ἀκόμη τὸν ἑλληνικὸ τύπο ὅτι δὲν ἐργαζόταν μὲ εἰλικρίνεια κι ὅτι ὑπέθαλπε τὶς τάσεις τῶν ὑπονομευτῶν. Ἡ ἀνθελληνικὴ ἐκστρατεία ἔγινε ἐντονότερη μὲ τὴν παρουσία τοῦ Μαργαρίτη στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὶς κατηγορίες ἀνασκεύαζαν οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες *Νεολόγος* καὶ *Κωνσταντινούπολις*, ἡ πρεσβεία ὅμως στὴν Πόλη ἔκρινε ἀπαραίτητο ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθεῖ στὶς τουρκικὲς ἐφημερίδες χρηματικὴ ἐνίσχυση γιὰ ν' ἀναχαιτιστεῖ ἡ φορὰ τῶν ἐθνικῶν ἀντιπάλων παρὰ τῆ τουρκικῆ δημοσιογραφία⁴. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀνθελληνικὴ ἀρθρογραφία τῆς *Ταρίκ* εἶχε σχέση καὶ μὲ τὴν ἐκεῖ παρουσία ὡς ἀρθρογράφου τοῦ Ἀλβανοῦ Ναῖμ βέη, ὑπαλλήλου τοῦ τουρκικοῦ ὑπουργείου Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐκπροσώπου τοῦ Ἀλβανορουμανικοῦ συνδέσμου Βουκουρεστίου. Τὸ διορισμὸ τοῦ Ναῖμ ὡς ἐπιθεωρητῆ τῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας προσπάθησε ὁ Μαργαρίτης νὰ

1. Βλ. *Reyfass*, ὁ.π., σ. 62. Ὁ ἐκπρόσωπος ἦταν ὁ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς Νικόλαος Δούμπα, στὸν ὁποῖο ὁ βασιλιάς Γεώργιος διατύπωσε τὶς ἑλληνικὲς ἀπόψεις.

2. Βλ. *Reyfass*, ὁ.π., σ. 63.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ δημοσιεύματα τοῦ φιλέλληνα Ρορονίς, διευθυντῆ τῆς ἐφημερίδας *Il Diritto* τῆς Ρώμης. Στὸ φύλλο τῆς 9-6-1888 δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο: *Le agitazioni in Macedonia*, καὶ στὸ φύλλ. τῆς 14-6-1888 ἀνταπόκριση μὲ τίτλο: *I Turchi in Macedonia*· βλ. σχετικὰ καὶ τίς: 235/28 Μαΐου/9-6-1888 καὶ 251/4-6-1888 ἐκθέσεις τῆς πρεσβείας Ρώμης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Πρεσβεία Ρώμης. Τὰ ἄρθρα τῆς *Diritto* ἀντέκρουαν τὰ φιλορουμανικὰ δημοσιεύματα τῆς ἐφημερίδας *Presse* τῆς Βιέννης.

4. Βλ. τὴν 1547/26-5-1888 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰανουαρίου - 1 Ἰουλίου.

ἐπιβάλλει στὸ ὑπουργεῖο χωρὶς νὰ τὸ πετύχει¹.

Ἐνταγμένη στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι καὶ ἡ Προκήρυξις πρὸς τὰς Ἀλβανικὰς ἐθνότητας τῆς Ἀλβανικῆς Ἀδελφότητος *Drita* τοῦ Βουκουρεστίου, μὲ ἡμερομηνία 19 Ἰουλίου 1888. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της γίνεται γνωστὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς συνεργαζόμενους Ρουμάνους καὶ Ἀλβανοὺς τοῦ Βουκουρεστίου ὑποβλήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο αἴτηση πρὸς ἴδρυσιν Ἀλβανορωμουνικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Μακεδονία καὶ Ἡπείρῳ².

η. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων - Δυσχέρειες στὴ συνεργασία μητροπολιτῶν καὶ προξένων

Ἀντίθετα μὲ τὸ βαλὴ Μοναστηρίου, ὁ Ἀχμέτ Ἐγιοῦπ πασὰς βαλῆς τῶν Ἰωαννίνων (1883-1888) τηροῦσε ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ εἰσηγεῖται στὴν Πύλη μέτρα πού πίστευε ὅτι ἦταν πρὸς ὄφελος τῆς Τουρκίας. Ἡ παρουσία τοῦ καθηγητῆ Καραγιάννη στὰ Γιάννινα, οἱ ἐκδρομὲς του στὸ Μέτσοβο, οἱ συνομιλίαι καὶ συνεργασίαι του μὲ τὸν Μαργαρίτη ἢ ἐκθύμως παρεχομένη αὐτοῖς προστασία ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν προξενικῶν ἀρχῶν κίνησαν τὶς ὑποψίαι τοῦ Ἐγιοῦπ. Ὁ βαλῆς κατάλαβε ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ διάδοσις τῶν ρουμανικῶν γραμμάτων σὲ ὁμοφύλους κρύβονταν καθαρὰ πολιτικοὶ σκοποὶ.

Κρίσεις γιὰ τὴν στάση τοῦ Ἐγιοῦπ ἔδινε καὶ τὸ γαλλικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων³. Τὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ἔγραφε ὁ Γάλλος πρόξενος, χάρις στὴ σταθερότητα καὶ τὴ δίκαιη διοίκηση τοῦ Ἐγιοῦπ, ἀπολάμβανε πλήρους ἡσυχίας, μὲ συνέπεια τὴν ὑφεση τῶν πολιτικῶν προπαγανδῶν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (1888). Ὁ βαλῆς παρακολουθοῦσε, χωρὶς νὰ φαίνεται, ἀπὸ πολὺ κοντὰ τοὺς πράκτορες τῶν ξένων δυνάμεων, γιὰτὶ ἐνδιαφερόταν νὰ μὴ δημιουργηθοῦν νέαι περιπλοκαὶ στὸν χῶρο τῆς δικαιοδοσίας του.

Συνεπῆς στὴν πολιτικὴ του ὁ Ἐγιοῦπ εἰσηγήθηκε στὴν Πύλη καὶ αὐτὴ ἀποδέχτηκε νὰ κλείσουν τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Ἰωαννίνων. Ἔτσι, στὶς 14 Ἀπριλίου 1888 τὸ ἀπόγευμα ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας πῆγε στὰ σχολεῖα καὶ διέταξε τοὺς δάσκαλους νὰ τὰ κλείσουν. Σὲ δήλωσή τους ὅτι χωρὶς

1. Βλ. τὴν 1563/26-5-1888 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ἀλβανορωμουνικά.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2347/29-7-1888 ἔγγραφο τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸν διερμηνέα Α. Ναούμ, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ δίδεται ἐντολὴ νὰ προβεῖ στὰ κατάλληλα διαβήματα πρὸς τὸν Πατριάρχη, ΑΥΕ, δ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 12/7-2-1888 ἐκθεση τοῦ γαλλικοῦ προξενείου πρὸς τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν AMAE, Correspondance Politique des Consuls, vol. 12 Turquie, Janina.

γραφτὴ διαταγὴ δὲ θὰ ὑπάκουαν, ἡ Γενικὴ διοίκηση τοὺς τὴν ἔστειλε¹. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων Ἰωαννίνων δὲν ἀποτέλεσε μεμονωμένη περίπτωση, γιατί καὶ ἡ σχολὴ τῶν Γρεβενῶν ἔκλεισε τὸ Μάιο τοῦ 1888, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ διοικητῆ Σερβίων Ρεσιὰδ πασᾶ πρὸς τὸν καϊμακάμη Γρεβενῶν Τζεμάλ βέη².

Τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων Ἰωαννίνων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐπιστρέψει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν μαθητῶν στὰ χωριά τους, στὴν Πίνδο. Λίγοι φαίνονταν πρόθυμοι νὰ ξαναφοιτήσουν σ' αὐτὰ ἂν ἄνοιγαν καὶ πάλι. Εὐεργετικὲς ἐπιπτώσεις εἶχε τὸ κλείσιμο καὶ στὴ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Πίνδου καὶ προπαντὸς τῆς Σαμαρίνας, ἡ ἀστικὴ σχολὴ τῆς ὁποίας, χάρις στὶς φροντίδες τοῦ διευθυντῆ της Δ. Σάδα σημείωσε ἄριστα ἀποτελέσματα³. Ἐπίσης καὶ ἡ αὐξηση τῶν μαθητῶν της κρινόταν ἱκανοποιητικὴ ἔξαιτίας τοῦ κλεισίματος τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν του στὸ ἑλληνικὸ. Ἔτσι, κατὰ τὸν πρόξενο, ὁ λαὸς ἐνόησε τοὺς δολίους σκοπούς, οὓς ὑποτρέφωσι διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν οἱ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς⁴ ἐργαζόμενοι ρουμουνοδιδάσκαλοι.

Οἱ ἴδιες ἐπιπτώσεις ἐπισημάνθηκαν καὶ στὰ σχολεῖα τῶν οἰκισμῶν τῆς χειμερινῆς ἐγκατάστασης τῶν κατοίκων τῆς Πίνδου. Στὴ Βλαχογιάννη π.χ., ὅπου κατέβαιναν πολλοὶ κάτοικοι τῆς Σαμαρίνας, τὰ παιδιά τους φοιτοῦσαν στὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸ σχολεῖο ποὺ διηύθυνε ὁ Δ. Σάδας. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ σχολὴ Ἰωαννίνων καὶ γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν σχηματίστηκε στὸ σχολεῖο (ἀριθμοῦσε 50 μαθητές), τάξη γυμνασιακὴ, ἀντίστοιχη μὲ τὴν α' τάξη τοῦ γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Οἱ μαθητὲς τοῦ ἐκεῖ ρουμανικοῦ σχολείου ἀνέρχονταν σὲ 10, νήπια οἱ περισσότεροι, ποὺ δὲ μπορούσαν νὰ φοιτήσουν στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἔξαιτίας τῆς μεγάλης ἀπόστασης τῶν σπιτιῶν τους ἀπ' αὐτό⁵.

1. Βλ. τὴν 244/15-4-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Προξενεῖα-ὑποπροξενεῖα.

2. Βλ. τὴν 303/11-5-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἠπείρου-Μακεδονίας. Ὁ πρόξενος σημείωνε ὅτι ἡ σχολὴ κλείστηκε προσωρινὰ μέχρι οὗ λάβῃ ὁδηγίας ὁ διοικητὴς παρὰ τῆς Κυβερνήσεώς του, ἧς τὰς διαθέσεις ἠθέλησε νὰ βολιδοσκοπήσῃ διὰ τοῦ τοιούτου μέτρου ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἄν αὐτὸ ἀλήθευε τότε ἡ ἐνέργεια προερχόταν ἀπὸ τὶς φιλικὲς διαθέσεις ποὺ ἔδειχνε ὁ Ρεσιὰδ πασᾶς πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

3. Βλ. τὴν 686/5-10-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, ὁ.π.

4. Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ εἶχε γίνει ὁ ἐφιάλτης τῶν προξενικῶν πρακτόρων τῆς Ἑλλάδας. Βέβαια, μιὰ τέτοια ψύχωση δὲ δημιουργεῖται ἂν δὲν ὑπάρχει γενεσιουργὸς αἰτία.

5. Βλ. τὴν 873/28-11-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ., ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἠπεί-

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πρόξενους, πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας ἔδιναν καὶ οἱ νομάρχες Τρικάλων καὶ Λάρισας. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ Θεσσαλία ὑπῆρχαν καὶ μόνιμα ἐγκαταστημένοι Κουτσόβλαχοι ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου, ποὺ παρέμειναν ἐκεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν προσάρτησή της στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τῶν νομαρχῶν τοῦ 1888 συμπεραίνουμε ὅτι οἱ πράκτορες τοῦ Μαργαρίτη εἶχαν δημιουργήσει δίκτυα ἀνάμεσα στοὺς Κουτσόβλαχους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας ἀριθμὸς ἔδειχνε νὰ συμπαθεῖ τὴν προπαγάνδα, χωρὶς ὅμως ἄλλες προεκτάσεις. Οἱ συμπαθοῦντες ἀνῆκαν στὶς φτωχότερες τάξεις, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐπιρροή καὶ εὐρύτερη ἀκτινοβολία. Κι αὐτοί, ὅπως καὶ οἱ Ἑλληνόβλαχοι, ἔστελναν τὰ παιδιά τους πρόθυμα στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Τὸ γεγονός δημιουργοῦσε, ὑποστήριζαν οἱ νομάρχες, τὴν ὑποχρέωση στὸ ἑλληνικὸ κράτος νὰ ἰδρύσει κι ἄλλα σχολεῖα στὶς περιοχὲς καὶ νὰ τὰ ἐπανδρώσει μὲ ἱκανοὺς δάσκαλους¹.

Οἱ ρουμανικὲς σχολὲς Ἰωαννίνων καὶ Γρεβενῶν, ἔμειναν κλειστὲς ὡς τὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου 1888². Οἱ προστάτες τῆς προπαγάνδας κινήθηκαν δραστήρια γιὰ ν' ἀνακληθεῖ ἡ διαταγὴ τῆς Πύλης καὶ τὸ πέτυχαν. Ὁ Μαργαρίτης κινητοποίησε ὁλόκληρο τὸ μηχανισμό τῆς προπαγάνδας γιὰ νὰ πετύχει εὐνοϊκὲς παρεμβάσεις ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ τοὺς ξένους πράκτορες. Τὸ Μάιο τοῦ 1888 βρέθηκε στὴν Πόλη καὶ πέτυχε νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ ἀρμόδιο τουρκικὸ ὑπουργεῖο ἡ ἄδεια ἐπαναλειτουργίας τῶν σχολῶν Ἰωαννίνων. Τὶς ἐνέργειές του προσπάθησε νὰ ἐξουδετερώσει, χωρὶς ἐπιτυχία, ὁ Ἑλληνας πρεσβευτής³. Προηγήθηκε μετάβαση τοῦ Μαργαρίτη στὸ

ρου-Μακεδονίας.

1. Βλ. τὴν 199/24-2-1888 ἀναφορὰ τῆς νομαρχίας Τρικάλων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Παιδείας καὶ τὴν 1902/21-3-1888 ἐκθεση τῆς ἴδιας νομαρχίας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π. Στὴν ἐκθεση ἀναφέρεται ὅτι σὲ προάστειο τῶν Τρικάλων εἶχαν ἐγκατασταθεῖ, ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας μέχρι τὸ 1888, 350 οἰκογένειες Κουτσόβλαχων, ποὺ κατάγονταν κυρίως ἀπὸ τὰ χωριὰ Περιβόλι καὶ Σαμαρίνα. Στὸ προάστειο ἰδρυσαν ἑλληνικὸ σχολεῖο μὲ δικές τους συνεισφορὲς καὶ προσφορὰ ὑλικῶν. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ζήτησε μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 2252/4-12-1887 ἐμπ. διαταγὴ του συνεχὴ ἐνημέρωση ἀπὸ τοὺς νομάρχες γιὰ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ τους. Οἱ νομάρχες στηρίχτηκαν κυρίως στοὺς δήμαρχους. Στὴν περιοχὴ τῆς νομαρχίας Τρικάλων ἐντονώτερη δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας ἐμφανιζόταν στὴν κωμόπολη Ζάρκου, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ δημάρχου Φαρκαδῶνος.

2. Βλ. τὴν 686/5-10-1888 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας, ΑΥΕ, δ.π. Ὁ πρόξενος ἤλπιζε ὅτι τὸ κλείσιμο τῶν σχολῶν θὰ συνεχιζόταν, ἐξέφραζε ὅμως ἀμφιβολίες ἂν γινόταν κατορθωτὸ σὲ περίπτωση μετάθεσης τοῦ καϊμακάμη Γρεβενῶν Τζεμάλ βέη, ὅπως διαδιδόταν κι ἀλλαγὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ νέου μουτεσαρίφη Σερβίων, ἀφοῦ ὁ Ρεσιὰδ πασὰς εἶχε ἤδη μεταθεθεῖ.

3. Βλ. τὴν 1535/25-5-1888 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Πρεσβεῖα Κων/λεως, 1 Ἰανουαρίου-1 Ἰουλίου.

Βουκουρέστι, ἀπ' ὅπου πῆρε ὁδηγίες καὶ ἐφοδιάστηκε μὲ χρήματα καὶ συστατικὰ γράμματα. Ἔτσι, κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Πόλη, χρησιμοποίησε ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ πετύχει κι ἄλλους στόχους: τὴν ἔκδοση αὐτοκρατορικοῦ φερμανιοῦ, ποὺ ἐπέτρεπε τὴν ἀνέγερση βλαχικῶν ἐκκλησιῶν ἢ τουλάχιστο τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς στὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες¹. Παράλληλα ὁ Μαργαρίτης διαβίβαζε στοὺς ρουμανοδάσκαλους τῶν Ἰωαννίνων αἰσιόδοξες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τῶν σχολῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἐκείνοι ἔμειναν στὶς θέσεις τους².

Ἡ διακοπὴ κράτησε γύρω στοὺς 7 μῆνες. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1888 ἡ προπαγάνδα πῆρε τὴν ἄδεια ἐπαναλειτουργίας τῶν σχολῶν. Τὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων γινόταν ὁ δέκτης τῶν ἀνησυχιῶν ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴν πόλη, ἐξαιτίας τῶν κινήσεων τῶν ρουμανοδασκάλων ποὺ ἐνδιαφέρονταν νὰ μισθώσουν νέο οἶκημα. Οἱ ἴδιοι διέδιδαν ὅτι ἤδη εἶχε ἐκδοθεῖ σουλτανικὸς ἰραδὲς ποὺ ἐπέτρεπε τὴ σύσταση ρουμανικῶν σχολῶν, ἐνῶ τὸ προξενεῖο ἀπὸ τὴν πλευρὰ του πίστευε ὅτι αὐτὸ τελικὰ δὲ θὰ γινόταν κατορθωτό³. Διαψεύστηκε στὶς προσδοκίες του. Οἱ σχολὲς μεταφέρθηκαν σὲ μεγαλοπρεπὲς οἶκημα, στὸ ὁποῖο οἱ ὑπεύθυνοι τῆς προπαγάνδας πλήρωναν ἐνοίκιο 100 λίρες τὸ χρόνο. Οἱ μαθητὲς ποὺ συγκεντρώθηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1888-1889 ἀνέρχονταν σὲ 10, προέρχονταν ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Κόνιτσας καὶ τῆς Πίνδου. Τὸ προξενεῖο προσπαθοῦσε τώρα νὰ παρακωλύσει τὴν προσέλευση κι ἄλλων μαθητῶν, γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατὴ ἄλλη ἀντίδραση. Μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ βαλῆ Ἐγιοῦπ πασᾶ ὁ τοποτηρητὴς του Ἀχμέτ Χιβζή πασᾶς ἔδειχνε ἔκδηλα φιλορουμανικὰ αἰσθήματα. Ἄλλωστε δὲν ἦταν ἀνώτερος χρημάτων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ κρινόταν ἀπαραίτητο νὰ καταβάλλῃ μείζονα ἐπιμέλειαν ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Κλήμης, ὅπως τεθῆ φραγμὸς εἰς τὴν πηγὴν (ἐνν. τὰ Γρεβενά), ἐξ ἧς οἱ Ρωμοῦνοι ἀφθόνως ἀντλοῦσιν⁴.

Ἄλλὰ κι ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας ἔκρινε ἀπαραίτητη τὴ συνεργασία τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν, γιὰ νὰ σταματήσῃ ἔτσι ἡ στρατολόγηση παιδιῶν ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου. Ὁ Γρεβενῶν Κλήμης ποὺ ἀνέλαβε καθήκοντα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1888⁵, ἀπέφευγε νὰ ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν

1. Βλ. τὴν 297/16-4-1888 ἔκθεση τοῦ προξενεῖου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν Α-Ω.

2. Βλ. τὴν 392/13-5-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἠπείρου-Μακεδονίας.

3. Βλ. τὴν 1751/24-10-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Πρεσβεῖαι Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου κλπ.

4. Βλ. τὴν 760/31-10-1888 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

5. Διαδέχτηκε τὸν Κύριλλο ποὺ πέθανε στὶς 11 Μαΐου 1888 στὰ Γιάννινα ὅπου καὶ νο-

πρόξενο, παρὰ τὶς ἐπανελημμένες ὀχλήσεις τοῦ τελευταίου, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δημιουργηθοῦν ὑπόνοιες στὴν κυβέρνηση ὅτι μητροπολίτης καὶ πρόξενος συνεννοοῦνταν καὶ μάλιστα ἀλληλογραφοῦσαν. Τοὺς ἴδιους ἰσχυρισμοὺς πρόβαλε κι ὁ προκάτοχός του. Γιαυτὸ ὁ πρόξενος ζητοῦσε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο νὰ ἐπέμβει στὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ νὰ διευθετηθεῖ τὸ θέμα τῶν σχέσεων μὲ τὸ μητροπολίτη. Μόνο μὲ τὴ συνεργασία θὰ μπορούσε ν' ἀναχαιτιστεῖ ἡ προπαγάνδα στὴν Πίνδο¹.

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν διαβίβασε τὴν ἔκθεση στὴν πρεσβεία Κων/λεως καὶ ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ἐνημερωθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ ἐνεργήσῃ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ μητροπολίτη, μὲ βάση τὶς προξενικὲς εἰσηγήσεις. Ὁ πατριάρχης Διονύσιος ὁ Ε' (1887-1891) στηρίχτηκε, φαίνεται, σὲ πληροφορίες ποὺ τοῦ διαβίβασε ἡ ἴδια ἡ μητρόπολη Γρεβενῶν καὶ δὲ συμφώνησε μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ προξένου. Διαβεβαίωσε μάλιστα τὸν ἐκπρόσωπο τῆς πρεσβείας Γεννάδη, ὅτι ὁ νέος μητροπολίτης Γρεβενῶν ἐργαζόταν μὲ πολὺ ζῆλο γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς προπαγάνδας.

Ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας θεώρησε ἐσφαλμένη τὴ γνώμη τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐπέμενε ὅτι ἡ ἀδράνεια τοῦ μητροπολίτη ἦταν ἡ κύρια αἰτία γιὰ τὶς ἀποτυχίες τῆς προπαγάνδας. Ἀνάπτυξη δραστηριοτήτων ἐκ μέρους τοῦ μητροπολίτη, μὲ παράλληλη ὑποστήριξη κι ἀπὸ τὸν καϊμακάμη Γρεβενῶν Τζεμάλ βέη, θὰ ἐξουδετέρωνε ὅλα τὰ σχέδιά της². Ἡ συνεργασία προξένου καὶ μητροπολίτη, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ πρώτου, ἦταν γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνέφικτη καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι, ἔξαιτίας τῶν ἐρευνῶν ποὺ εἶχαν γίνει μὲ διαταγὴ τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου στὴ μητρόπολη, σὲ σπίτια δασκάλων καὶ προκρίτων τῶν

σηλευόταν βλ. τὴν δ.π. 392/13-5-1888 ἔκθεση. Ὁ πρόξενος τόνιζε στὴν ἔκθεση ὅτι ἔπρεπε νὰ σταλεῖ κατάλληλος ἀρχιερέας γιὰ τὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν. Βλ. ἐπίσης τὴν 303/11-5-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἠπείρου-Μακεδονίας. Ὁ πρόξενος συνιστοῦσε νὰ ἐμποδίσουν τὸν Κύριλλο νὰ ἐπιστρέφει στὴ θέση του, σὲ περίπτωση ἀνάρρωσής του. Σὲ δυὸ μέρες ὁ Κύριλλος ἀπεβίωσε.

1. Βλ. τὴν 860/28-11-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν δ.π. ἀριθμ. 686/5-10-1888 ἔκθεση τοῦ ἴδιου προξενείου.

2. Ὁ Τζεμάλ, ποὺ εἶχε προαχθεῖ ἀπὸ καϊμακάμης Ἐλασσόνας σὲ Γρεβενῶν, διατάχθηκε ἀπὸ τὸ διοικητὴ Σερβίων νὰ μεταβεῖ τὸ ταχύτερο στὴ νέα θέση του στὶς 22-2-1888. Κατὰ τὴ θητεία του στὴν περιοχὴ Ἐλασσόνας εἶχε συμπεριφερθεῖ φιλικὰ πρὸς τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο τῆς περιοχῆς. τὴν ἴδια δὲ στάση τήρησε καὶ ὡς καϊμακάμης Γρεβενῶν, γιαιτὸ καὶ παρασημοφορήθηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ τοῦ ἐπέστησε τὴν προσοχὴ πάνω στοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας, πράγμα ποὺ ὁ καϊμακάμης ἔλαβε ὑπόψη του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας του. Βλ. τὴν 103/22-2-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας.

Γρεβενῶν-Κρανιαῶς, ὁ μητροπολίτης εἶχε πανικοβληθεῖ καὶ δὲν ἤθελε οὔτε ν' ἀκούσει γιὰ συνεργασία. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ μεταβεῖ ὁ διερμηνέας τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας στὰ Γρεβενά, νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ μητροπολίτη καὶ νὰ διαπιστώσῃ ἂν ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἰσχύουν οἱ παλιές ὁδηγίες τοῦ Πατριαρχείου, νὰ μὴν ἔρχονται δηλ. σ' ἐπικοινωνία μητροπολίτες καὶ πρόξενοι. Ἡ παρουσία τοῦ διερμηνέα στὰ Γρεβενά κρινόταν ἀπαραίτητη καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι πήγαινε ἐκεῖ κι ὁ Μαργαρίτης, γιὰ νὰ ἐκμεταλλεῖται προφανῶς τὴν ψυχολογικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στοὺς Κουτσόβλαχους, ἐξαιτίας τῶν καταπιεστικῶν μέτρων τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου¹.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας διαβιβάστηκαν πάλι, μέσω τοῦ Γεννάδη στὸν Πατριάρχη, ποὺ αὐτὴ τὴ φορὰ φάνηκε αὐστηρὸς στὶς κρίσεις του γιὰ τὴν πολιτεία τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν. Ἀναγνώρισε τὴν ἀνικανότητά του καὶ μετὰ δριμύτητος περὶ αὐτοῦ ἐξεφράσθη, σημείωνε ὁ Γεννάδης ποὺ ἔκρινε τὴν ἀτμόσφαιρα κατάλληλη γιὰ νὰ ἐπαναφέρει πρὸς συζήτηση τὸ φλέγον θέμα τῆς σύμπραξης καὶ συνεννόησης μητροπολιτῶν-προξένων, μιά κι ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν ἰσχυριζόταν ὅτι τέτοιες ἐπαφές εἶχαν ἀπαγορευθεῖ αὐστηρὰ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη. Ἡ δήλωση, ὅμως, αὐτὴ ἐξηρέθισε τὸν Πατριάρχη καὶ διὰ γλώσσης ὑπερμέτρως ζωνηρᾶς διαβεβαίωσε τὸν Γεννάδη ὅτι θὰ ἔδινε τὸ κατάλληλο μάθημα στὸν μητροπολίτη².

θ. Εὐμενεῖς συνθήκες γιὰ τὴν προπαγάνδα - Ὁ διωγμὸς τοῦ Κώστα Κρυστάλλη

Στὰ τέλη τοῦ 1888 ἡ κατάσταση στὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Πίνδο διαμορφώθηκε ὡς ἑξῆς: Στὴν Πίνδο οἱ συνθήκες γιὰ τὴ διεξαγωγή τοῦ ἀγῶνα κατὰ τῆς προπαγάνδας γίνονταν δυσκολότερες, ἐπειδὴ ὁ διοικητὴς (μουτεσαρίφης) τοῦ σαντζακιοῦ Σερβίων Ρεσιὰδ πασὰς³ μετατέθηκε κι ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Ἀβδοῦλ Καδὴρ Κεμαλή πασά, ἄγνωστων ἀκόμη διαθέσεων πρὸς τὴν προπαγάνδα, ἂν καὶ κατὰ τὴν πρώτη συνάντησή του μὲ τὸν πρόξενο Ἐλασσόνας ἔδωσε ὑπόσχεση νὰ λάβῃ ἀπέναντι τῶν ραδιουργιῶν τῶν προπαγανδῶν τὴν προσήκουσαν στάσιν⁴.

1. Βλ. τὴν 93/15-2-1889 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία.

2. Βλ. τὴν 618/3-4-1889 ἀναφορὰ τῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὅπου εἶναι συνημμένη ἢ μὲ ἡμερομηνία 31 Μαρτίου 1889 ἔκθεση τοῦ Γεννάδη, ΑΥΕ, δ.π.

3. Ὁ Ρεσιὰδ παρασημοφορήθηκε τὸ 1888 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση γιὰ τὴ φιλικὴ στάση του ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

4. Βλ. τὴν 899/14-12-1888 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1888, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Α-Ω.

Ἡ κατάσταση στὴν Πίνδο ἔγινε περισσότερο δύσκολη γιὰ τοὺς Ἑλλη-
νες, ἐξαιτίας καὶ τῆς διοικητικῆς ἀναδιάρθρωσης ποὺ ἀναφέραμε. Ἐνδει-
ξη ἐπίσης γιὰ τὶς δυσχέρειες ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Ἑλληνισμὸς ἀποτελεῖ καὶ
ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὰ ρουμανικὰ scho-
λεῖα. Κατὰ ἓναν ἀχρονολόγητο πίνακα¹, ἡ δύναμη τῶν ρουμανικῶν scho-
λεῖων σὲ δασκάλους καὶ μαθητὲς ἦταν ἡ ἑξῆς:²

1) Γρεβενά:	3 δάσκαλοι,	50 μαθητὲς
2) Περιβόλι:	2 δάσκαλοι,	50 »
3) Ἀβδέλλα:	1 δάσκαλος,	45 »
4) Σαμαρίνα:	3 δάσκαλοι,	70 »
5) Κρασιά:	1 δάσκαλος,	20 »

Στὰ Γιάννινα ἐξάλλου ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν ρουμανικῶν σχολείων
ἦταν πλέον γεγονός. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1888 ἄρχισαν τὰ μαθήματα καὶ τὸ
ἐλληνικὸ προξενεῖο, ἂν καὶ δὲν ἔδινε μεγάλη σημασία στὶς ἐνέργειες τῆς
προπαγάνδας, δὲν ἔκρυβε τοὺς φόβους του ὅτι ἡ ὑπαρξη τέτοιων σχολεί-
ων μπορούσε νὰ δώσει κάποτε στοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ ἐνδόση-
μον... ν' ἀμφισβητήσωσιν ἀσεβῶς τὴν ἐλληνικὴν ιδιότητα τῆς γῆς ταύτης
(τῆς Ἡπείρου)³. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ποὺ φοίτησαν στὰ ρουμανικὰ
σχολεῖα κατὰ τὴν ἐπαναλειτουργία τους ἔφτασε στοὺς 10· προέρχονταν κυ-
ρίως ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, Σαμαρίνα, Κρασιά καὶ Βωβούσα. Οἱ μαθητὲς ἦταν:

1) Ἀβδέλλα: Δημ. Α. Παπαχατζῆς, Ἰωάν. Α. Παπαχατζῆς, Ἀπ. Α. Πα-
παχατζῆς, Δημ. Γ. Μπέζας, Ἰω. Πανταζέου.

2) Σαμαρίνα: Νικ. Φίλης, Θεμιστ. Πινέτας, Γεώργ. Χονδρόσωμος, κι
ἄλλος μὲ τὸ ἴδιο ἐπώνυμο. Καὶ οἱ δυὸ ἦταν ἀδελφία τοῦ διευθυντῆ τοῦ
σχολεῖου.

3) Κρασιά: Τσακαμᾶς.

4) Βωβούσα: Παπατολίκας ἢ Ζήσης.

Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο εἶχε τὶς τέσσερες τάξεις τοῦ ἐλληνικοῦ δημοτι-
κοῦ καὶ δυὸ τάξεις σχολαρχεῖου.

1. Πρέπει νὰ συντάχτηκε τὸ 1888, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ κείμενα τῆς ἴδιας χρονολο-
γίας ποὺ βρίσκονται στὸν ἴδιο φάκελο.

2. Βλ. ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1895. Πρεσβεῖαι Βερολίνου-Λονδίνου. Ἐκθέσεις καὶ στατιστι-
καὶ προξενείων Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης κλπ.—Ρουμανικὰ σχολεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

3. Βλ. τὴν 786/21-11-1888 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο
Ἐξωτερικῶν, συνημμένη στὸ ὑπ' ἀριθμ. 2431/30-11-1888 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργεῖου πρὸς τὴν
Πρεσβεῖα Κωνσταντινουπόλεως, ΑΥΕ, 1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεῖα, Ἀλβανορου-
μανικά.

Ὅλοι οἱ μαθητὲς ἦταν ὑπότροφοι. Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τὸ ἀποτελοῦσαν δυὸ δάσκαλοι καὶ γιὰ νὰ δημιουργοῦν ἐντυπώσεις δίδασκαν 4 γλῶσσες: ρουμανικά, γαλλικά, ἑλληνικά καὶ τουρκικά.

Δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἐπαναλειτουργία τῶν ρουμανικῶν σχολείων ἡ καταδίωξη τοῦ ποιητῆ Κώστα Κρυστάλλη ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ποὺ ὀδήγησε τελικὰ στὴ φυγὴ του στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ὁ Κρυστάλλης, μαθητὴς τότε τῆς δ' γυμνασίου τῆς *Ζωσιμαίας σχολῆς*¹, εἶχε ἐκδόσει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ του *Σκιαὶ τοῦ Ἄδου* σὲ ἡλικία 16 χρονῶν. Τὸ περιεχόμενον τῆς συλλογῆς στρεφόταν ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κατάκτησης.

Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα εἶχε ἐπισημάνει ἀπὸ νωρὶς τὶς πνευματικὲς ἱκανότητες τοῦ μαθητῆ καὶ ἀγωνιζόταν νὰ πείσει τὸν πατέρα του Δ. Κ. Κρυστάλλη² νὰ τὸν ἐντάξει στὴ δύναμή της γιὰ νὰ τὸν σπουδάσει στὰ ρουμανικὰ πανεπιστήμια³. Ἡ ἄρνησή του ἐπέσυρε τὴν ὀργὴ τῆς προπαγάνδας, ποὺ βρῆκε τὴν εὐκαιρία, μὲ τὴν ἐκδοσὴ τῆς συλλογῆς του, νὰ τὸν ἐκδικηθεῖ⁴. Τὴν κατάδοσιν ἔκανε στὶς ἀρχές κάποιος Στέλιος ἀπὸ τὸ Γρεβενίτι, ὄργανο τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας καὶ τῆς προπαγάνδας⁵. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Στύλο Κελέφα ἀπὸ τὸ Φλαμπουράρι, ποὺ καὶ στὰ κατοπινα χρόνια θὰ δημιουργήσῃ ἐπεισόδια στὸ χωριό του καὶ θὰ σκηνοθετήσῃ καταγγελίες ἀκόμη καὶ σὲ βάρος τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγορίου.

Τὴν ἀνάμιξη τῆς προπαγάνδας στὴν καταδίωξη τοῦ ποιητῆ πιστοποιεῖ καὶ ὁ πατέρας του σὲ γράμμα του τὸ 1894, ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Πρέβεζα στὸν Ἡπειρώτη λόγιον Κ. Καζαντζῆ στὴ Νέα Ὑόρκη. Σὲ ὑστερόγραφό του σημείωνε: *Δίκαιον εἶχαν οἱ ρωμοῦνοι δάσκαλοι τῶν Γρεβενῶν νὰ προδώσουν τὸ ἔργον ἐκεῖνο τοῦ υἱοῦ μου διότι ἐγὼ τοὺς ἐπολέμησα ἡρωϊκῶς, τοὺς ἔκλεισα τὸ σχολεῖον τους ἐν Ἰωαννίνοις καὶ στὰ βλαχοχώρια μας*

1. Γυμνασιάρχης ἦταν ὁ Μιλτιάδης Πανταζῆς ἀπὸ τὸ Μονοδένδρι, ἀργότερα ὑφηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. Βλ. γενικὰ γιὰ τὸν ἀγωνιστὴ Δ. Κ. Κρυστάλλη ἢ Κρυστάλλη στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Γ. Γάγαρη, Κ. Κρυστάλλης, Ἔργα, ποιήματα-πεζά, ἐν Ἀθήναις 1912, σ. 15.

3. Γράφει ὁ Γάγαρης: *Τοιοῦτου πατρὸς τὸν υἱὸν ἠθέλησε μυήσει εἰς τὰ μυστήρια τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ὁ ἐξ Ἀβδέλλας ἐπικατάρατος Μαργαρίτης — Δός μου, εἶπεν εἰς τὸν γέρω Κρυστάλλην, τὸ παιδί σου τὸν Κώστα νὰ τὸν στείλω σ' τὸ Βουκουρέστι νὰ γείνη μέγας ἄνθρωπος — Οὔτε τὸ σκυλί μου δὲν σοῦ δίνω, ἀπήντησεν ὁ Κρυστάλλης.*

4. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κρυστάλλης ἀπέδωσε τὴν καταδίωξή του σὲ συκοφαντίες τῆς προπαγάνδας, *Μιχ. Περάνθη*, Κρυστάλλη Ἄπαντα, Ἀθήναι 1952, σ. 702, 726.

5. Βλ. δακτυλογραφημένο κείμενον τοῦ Γ. Γάγαρη, ἀχρονολόγητο, μὲ τίτλον: *Περὶ τοῦ πῶς ἀνεχώρησεν ἐξ Ἰωαννίνων ὁ ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης καταδιωκόμενος ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Ἀστυνομίας, στὰ κατάλοιπα τοῦ Δημητρίου Σαλαμάγκα (Ἀρχεῖο Ε.Η.Μ.).*

Συρράκου, Καλαρύτες, Ματζούκι, Παληοχώρι καὶ Προσβάλα δὲν τοὺς ἄφησα νὰ προχωρήσουν¹.

Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία μετὰ τὴν καταγγελία ἔκανε ἔρευνες στὸ σπίτι τοῦ Κρυστάλλη καὶ στὴ Ζωσιμαία σχολή, ὁ ποιητὴς ὅμως εἰδοποιήθηκε ἔγκαιρα, κρύφτηκε καὶ κατόρθωσε νὰ δραπετεύσει στὴν Ἑλλάδα.

Τέλος, γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τοῦ 1888 σημειώνουμε ὅτι στὸ τέλος τοῦ χρόνου ἄρχισε διαμάχη ἀνάμεσα σὲ Ἴταλοὺς καὶ Ρουμάνους διπλωματικούς πράκτορες, γύρω ἀπὸ τὴν ἐθνικότητα τῶν Κουτσοβλάχων. Οἱ Ἴταλοὶ ὑποστήριζαν ὅτι ἀνήκαν σ' αὐτούς, ἐπειδὴ, ὅπως ἔλεγαν, κατάγονταν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους. Οἱ Ρουμάνοι, ἐξαιτίας τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος, ὑποστήριζαν ὅτι ἦταν δικοὶ τους². Οἱ μόνοι ποὺ δὲ ρωτήθηκαν γιὰ τὸ τί ἤθελαν νὰ εἶναι ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι. Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα σὲ Ἴταλοὺς καὶ Ρουμάνους θὰ ἔρθει πάλι στὴν ἐπιφάνεια πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1941-44.

ι. Σκευωρίες - Τὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου

Οἱ πρῶτοι μῆνες τοῦ 1889 συνδέονται μ' ἐκφοβιστικὲς ἐνέργειες ποὺ ἀπέβλεπαν σὲ τρομοκράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὸ ὅποιο συμπεριλαμβάνονταν καὶ οἱ ἑλληνόβλαχοι τῆς Πίνδου καὶ γενικότερα τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν. Μὲ ὑπόδειξη τῆς προπαγάνδας γίνονταν ἔρευνες στὰ σπίτια δασκάλων ποὺ μισθοδοτοῦσε ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, γιὰ νὰ βρεθοῦν ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ διασυνδέσεις τους μ' ἐπαναστατικὲς κινήσεις. Στοιχεῖα τελικὰ δὲ βρέθηκαν, ὁ σκοπός, ὅμως, τὸν ὅποιο ἐπεδίωκε ὁ βαλῆς Μοναστηρίου Ριφαὰτ πασάς, πραγματοποιήθηκε ὡς ἓνα σημεῖο³.

Οἱ ἐνέργειες ἀπασχόλησαν τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ Πατριάρχης μίλησε ἐπανεπιλημμένα στὸ μεγάλο βεζίρη καὶ τοῦ ἐπεσήμανε ὅτι οἱ Ἕλληνες γίνονταν θύματα τῶν συκοφαντιῶν καὶ καταγγελιῶν τοῦ Μαργαρίτη. Ὁ βεζίρης ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὶς πατριαρχικὲς παρατηρήσεις, χωρὶς ὅμως ν' ἀποφασίσει τὴ λήψη μέτρων ἐναντίον τῆς προπαγάνδας, ἐπειδὴ, ὅπως πίστευε ὁ Πατριάρχης, αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε τὰ τουρκικὰ συμφέροντα. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲ μποροῦσε νὰ στραφεῖ κατὰ τοῦ Μαργαρίτη, πρῶτα γιὰ τὸν χρησιμοποιοῦσε ὡς κατάσκοπο καὶ δεύτερο γιὰ τὸν ἐκθέσεις τοῦ Ριφαὰτ πασᾶ ἦταν γι' αὐτὸν εὐνοϊκὲς καὶ δυσμενεῖς γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Γνώμη τοῦ Πατριάρχου ἦταν νὰ γίνουν ἐνέργει-

1. Βλ. γράμμα τοῦ Δ. Κ. Κρυστάλλη, μὲ ἡμερομηνία 24-6-1894, Ἀρχεῖο Ε.Η.Μ.

2. Βλ. ἐφημερίδα *Παλιγγενεσία* τῆς 31-12-1888.

3. Βλ. τὴν 98/11-2-1889 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

ες γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ριφαάτ, ἔβλεπε ὅμως ὅτι ἂν ἔκανε σχετικὸ διάβημα στὴν Πύλη, ἡ θέση τοῦ Ριφαάτ θὰ ἐνισχυόταν περισσότερο, ἐξαιτίας τῆς δυσπιστίας τῶν Τούρκων ἀπέναντι στὶς πατριαρχικὲς εἰσηγήσεις. Ἡ ἀπομάκρυνση θὰ ἦταν δυνατὴ μόνον ἂν τελεσφοροῦσαν οἱ ἐνέργειες τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Μοναστηρίου, ποὺ τὸν ἐχθρεύονταν¹.

Ἡ ἀποτυχία τῶν *κατ' οἶκον* ἐρευνῶν ὀδήγησε τοὺς πράκτορες τῆς προπαγάνδας σὲ σχεδιασμοὺς σκηνοθεσίας ἄλλων σκευωριῶν. Πρωτεύοντα ρόλο στὸ θέμα ἔπαιξε ὁ Ἀβδελλιώτης πράκτορας Γίτσης Παπαχατζῆς. Στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1889 πῆγε στὸ Μοναστήρι γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Μαργαρίτη. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ληφθοῦν ἀποφάσεις εἶχαν δοθεῖ ὁδηγίες στοὺς πράκτορες νὰ ἐκμεταλλευστοῦν τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργήθηκε ἐξαιτίας τῶν ἐρευνῶν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται τὰ ἐπεισόδια τοῦ Μαρτίου τοῦ 1889 στὴν Κρασιά. Ὅταν ἄρχισαν οἱ ἔρευνες τῶν στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων στὰ σπίτια τῶν Ἑλλήνων δασκάλων, ὁ δάσκαλος Κρασιάς Δ. Ζούκης, φοβισμένος ἀπὸ τὶς διώξεις ποὺ γίνονταν, ἔφυγε στὴν Ἐλασσόνα γιὰ νὰ ζητήσῃ προστασία στὸ ἐκεῖ ἐλληνικὸ προξενεῖο. Οἱ ρουμανοδάσκαλοι Κρασιάς, ποὺ πίστεψαν ὅτι δὲ θὰ ἐπέστρεφε στὴ θέση του, μπῆκαν μὲ τὴ βία στὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο, ἔσπασαν τὰ θρανία κι ἄρπαξαν τὰ ἐποπτικὰ ὄργανα. Ὅταν ὁ Ζούκης ξαναγύρισε στὴν Κρασιά, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ καϊμακάμη Γρεβενῶν, ἡ σχολικὴ ἐφορεία ζήτησε ἀπὸ τοὺς ρουμανοδάσκαλους νὰ ἐπιστρέψουν τὰ ὄργανα. Αὐτοὶ ὄχι μόνον ἀρνήθηκαν, ἀλλὰ ὄξυναν ἐπιτηδες τὰ πράγματα σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ν' ἀπειλοῦνται ταραχὲς στὸ χωριό. Οἱ ἐλληνοφρονοῦντες Κουτσόβλαχοι ποὺ κατάλαβαν τὶς προθέσεις τῶν ρουμανιζόντων φέρθηκαν μὲ σύνεση, ὑποχώρησαν καὶ ἔφτιαξαν νέα ὄργανα, *ἐπιφυλασσόμενοι ὅμως ἵνα ἐν δοθησομένῃ εὐκαιρίᾳ λάβωσι τὴν ἀπαιτουμένην ἱκανοποίησιν*².

Ἡ ὑποχωρητικότητα τῶν ἐλληνοφρονοῦντων δὲ συνέτισε τοὺς ρουμανίζοντες τῆς Κρασιάς. Ἐπειδὴ ἡ πρόοδος τῶν μαθητῶν τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου ἦταν καταφανής, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μειωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου³, οἱ ρουμανοδάσκαλοι ἐφάρμοσαν *πολλὰ αἰσχρὰ μέτρα*, γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν καθίζηση τοῦ σχολείου τους. Διέταξαν τοὺς μεγαλύτερους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τους νὰ στήνουν ἐνέδρες καὶ νὰ ξυλοκοποῦν ἀλύπητα τοὺς μαθητὲς τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου κι ἂν μποροῦσαν καὶ

1. Βλ. τὴν 557/1-3-1889 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1889, Κων/λεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.

2. Βλ. τὴν 340/26-4-1889 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

3. Στὸ ἐλληνικὸ φοιτοῦσαν τότε 45 ἀγόρια καὶ 25 κορίτσια, ἐνῶ στὸ ρουμανικὸ μόνον 14 συνολικά.

τὸ δάσκαλο. Τὸ σχέδιο ἐφαρμόστηκε, γεγονός πού ὑποχρέωσε τὸν Ζούκη νὰ καταγγεῖλει τὶς ἐνέργειες στὶς στρατιωτικὲς ἀρχές. Οἱ τελευταῖες ἐπέπληξαν αὐστηρὰ τοὺς ταραξίες καὶ τοὺς ἀπειλήσαν ὅτι ἂν ἔδιναν στὸ μέλλον ἀφορμὴ δυσαρέσκειας στὸν ἑλληνοδάσκαλο θὰ ἔκλειναν τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο¹.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1889 τὸ προξενεῖο Ἑλασσόνας, μὲ τὴ λήξη τῆς ἐργασίας τῶν σχολείων στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν μαθητὲς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, χαρακτήριζε τὰ ἀποτελέσματα ὡς *κάλλιστα*. Τέτοιοι χαρακτηρισμοί, συνήθεις σὲ προξενικὲς ἐκθέσεις, δὲν ἀπέδιδαν πάντοτε τὴν πραγματικότητα· ὑπείσρχονταν στὴν κρίση καὶ παράγοντες πού εἶχαν σχέση μὲ τὴν ἀτομικὴ προβολὴ τῶν συντακτῶν τους. Ἔτσι οἱ κρίσεις, ὑπερθετικοῦ μάλιστα βαθμοῦ, σ' ἐκθέσεις σχετικὲς μὲ τὴ σχολικὴ λειτουργία, δὲν εἶχαν συνήθως τὸ ἀνάλογο ἀντίκρουσμα. Ὅπωςδήποτε, σπάνια ἢ χειρότερη ἐργασία μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἢ καλύτερη, γιατί ἢ παρέμβαση κι ἄλλων παραγόντων (μητρόπολη, ἑλληνικὲς κοινότητες) θ' ἀποκάλυπτε τὴν ἀλήθεια. Μόνο σὲ περιπτώσεις ὀξύτατης ἀντιδικίας ἀνάμεσα σὲ μητροπολίτες καὶ πρόξενους μποροῦσε νὰ παρουσιάζεται κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς τὸ μαῦρο ἄσπρο ἢ καὶ τὸ ἀντίθετο.

Στὴν ἐκθεση τὸ προξενεῖο ἐξαίρει ἰδιαίτερα τὴν προσφορὰ τοῦ δασκάλου Σαμαρίνας Δ. Σάδα. Τὸ χειμῶνα, μὲ τὴ διδασκαλία καὶ τὶς προσπάθειές του στὸ σχολεῖο Βλαχογιάννης, ἀποδυνάμωσε τὸ ρουμανικὸ ἀπὸ μαθητὲς καὶ δημιούργησε ἀτμόσφαιρα ἀντιπάθειας ἐναντίον τοῦ ρουμανοδάσκαλου Βλαχογιάννης. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ζητήσουν μὲ ἀναφορὰ τους οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Ἑλασσόνας τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ χωριό². Ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας ζήτησε ἀπὸ τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἐνημερώσει τὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ τὸ παρακαλέσει γιὰ παρέμβαση, ὥστε νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ αἶτημα τῶν κατοίκων τῆς Βλαχογιάννης³.

Τὸ Μάιο τοῦ 1889 οἱ ἑλληνικὲς προξενικὲς ἀρχές πίστεψαν ὅτι ἢ κατάσταση στὸν χῶρο τῆς Γενικῆς διοίκησης Μοναστηρίου μποροῦσε νὰ βελ-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση.

2. Βλ. τὴν 341/26-4-1889 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, 1890, Κων/λεως Πρεσβεία, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

3. Βλ. τὰ ὑπ' ἀριθμ. 217/26-4-1889 καὶ 29/30-1890 ἔγγραφα τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, ΑΥΕ, 1890, Πρεσβεία Κων/λεως, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Τὸ δεύτερο ἔγγραφο ὑποχρεώθηκε ἢ Ἐπιτροπὴ νὰ στείλει στὴν Πρεσβεία γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει τὶς παραστάσεις πού ἔπρεπε νὰ γίνουν στὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ καθυστέρηση ὀφειλόταν στὸ μητροπολίτη Ἑλασσόνας, ὁ ὁποῖος κράτησε τὴν ἀναφορὰ τῶν κατοίκων καὶ δὲν τὴν ἔστειλε στὸ Πατριαρχεῖο.

τιωθεῖ· εἶχε ἀναγγελθεῖ ἡ μετάθεση τοῦ Ριφαὰτ πασᾶ στὸ βιλαέτι Σμύρνης καὶ ἡ ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὸν βαλῆ Ἰωαννίνων Ἀχμέτ Ἐγιοῦπ πασᾶ. Οἱ προξενικὲς ἀρχὲς ἔκριναν ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιηθεῖ κάθε μέσο, ὥστε νὰ ματαιωθοῦν οἱ προσπάθειες τοῦ Μαργαρίτη ν' ἀναπτύξει φιλικὲς σχέσεις καὶ μὲ τὸ νέο βαλῆ¹. Τελικὰ βαλῆς Μοναστηρίου τοποθετήθηκε ὁ Φαῖκ πασᾶς.

Μὲ τὴ λήξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1888-1889, ἡ κατάσταση τῶν ἐλληνικῶν σχολείων στὴν περιοχή τῆς Πίνδου ἐμφάνιζε τὴν παρακάτω εἰκόνα².

Ἡ ἀστική σχολὴ Σαμαρίνας (4 τάξεις δημοτικοῦ καὶ 3 ἐλληνικοῦ, διευθυντῆς Δ. Σάδας) λειτούργησε κανονικὰ παρὰ τὴν ἔλλειψη διδακτικοῦ προσωπικοῦ: 4 δάσκαλοι γιὰ 7 τάξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 3 κατώτερες εἶχαν διαιρεθεῖ σὲ 2 τμήματα ἢ κάθε μιά. Ἀπὸ τοὺς δάσκαλους ὁ Σάδας κι ὁ θερινὸς βοηθός του Δ. Ἀδαμαντίδης πληρώνονταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους δυό, ὁ ἓνας ἀπὸ τὴν Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότητα Σαμαρίνας κι ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπὴ τῆς κεντρικότερης ἐκκλησίας τῆς Σαμαρίνας.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν εἶχε φτάσει στοὺς 300. Κατὰ τὸ ἴδιο σχολικὸ ἔτος λειτούργησε στὴ Σαμαρίνα καὶ εἶδος νηπιαγωγείου, στὸ ὁποῖο φοίτησαν γύρω στὰ 50 νήπια· δίδασκε ὁ γηραιὸς δάσκαλος Μίλων Σακελλαρίου. Τέλος, λειτούργησε καὶ τὸ παρθεναγωγεῖο μὲ 50 μαθήτριες καὶ διευθύντρια τὴ Μαργαρίτα Ἀνδριτσοπούλου.

Στὰ δυὸ σχολεῖα τῶν Γρεβενῶν (δημοτικὸ κι ἀστική σχολὴ) τὰ 2/3 τῶν μαθητῶν προέρχονταν ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου. Στὸ δημοτικὸ (4 τάξεις, 60 μαθητὲς) δίδαξαν οἱ δάσκαλοι Γ. Πιάχας καὶ Χρ. Ἀθανασιάδης. Στὴν ἀστική σχολὴ (110 μαθητὲς) δίδαξαν 3 δάσκαλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ δυὸ μισθοδοτήθηκαν ἀπὸ τὴν κοινότητα Γρεβενῶν κι ὁ τρίτος ἀπὸ τὴν Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότητα. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας κρίνονταν ἱκανοποιητικὰ. Ὡς μὴ ἱκανοποιητικὴ θεωρήθηκε ἡ λειτουργία τοῦ παρθεναγωγείου Γρεβενῶν, μὲ 80 μαθήτριες καὶ 2 δασκάλες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ διευθύντρια Βηθλεὲμ Κοντογιώργη μισθοδοτοῦνταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ. Ἡ κακὴ λειτουργία τοῦ παρθεναγωγείου ὀφειλόταν στὴν ἀντιζηλία καὶ τὸ ἀδιάλλακτον μῖσος ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσα στὴ διευθύντρια καὶ τὴ βοηθὸ τῆς Ἀμαλία Βαβαρέτου. Ἀποτέλεσμα τῶν διαπληκτισμῶν ἦταν ἡ ὑποβάθμιση τῆς ἐργασίας τοῦ σχολείου καὶ ἡ διακοπὴ τῆς φοίτησης

1. Βλ. τὴν 413/23-4-1889 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

2. Βλ. τὴν 859/3-10-1889 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

μαθητριῶν στὰ μέσα τοῦ σχολικοῦ ἔτους¹. Στὴ ρουμανικὴ σχολὴ ποὺ λειτουργοῦσε τὸν χειμῶνα στὰ Γρεβενὰ φοιτοῦσαν μόνο 30 μαθητές, ποὺ οἱ περισσότεροι ἦταν συγγενεῖς τοῦ γιατροῦ καὶ ρουμανοδάσκαλου Ζήση Παπαθανασίου καὶ τοῦ οὐνίτη παπᾶ Δημήτρη Τέγου.

Λίαν εὐάρεστα χαρακτηρίζονταν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας στοῦ δημοτικὸ σχολεῖο *Περιβολίου*, ὅπου κατὰ τὴ θερινὴ ἑξαμηνία δίδασκε ὁ δάσκαλος Γρεβενῶν Χρ. Ἀθανασιάδης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἀνέβηκε στοὺς 108.

Στὴν *Κρασιά*, κατὰ τὴν χειμερινὴ ἑξαμηνία², ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἔφτασε τοὺς 67. Δάσκαλος ἦταν ὁ Δ. Ζούκης. Ἡ λειτουργία τοῦ σχολείου ἦταν ὁμαλή, ὄχι ὁμως καὶ τοῦ παρθεναγωγείου (παρθεναγωγὸς ἡ Μαργαρίτα Ἀνδριτσοπούλου, ἀριθμὸς μαθητῶν 15. Τὸ καλοκαίρι ἡ παρθεναγωγὸς δίδασκε στὴ *Σαμαρίνα*). Κι αὐτὸ ἐξαιτίας τῆς ἀδιαφορίας τῆς παρθεναγωγοῦ καὶ τῆς ὄχι καλῆς συμπεριφορᾶς της ἀπέναντι στοὺς κατοίκους³.

Στὴ *Σμίξη*, ὅπου ἐργάστηκε ὁ Δ. Ζούκης φοίτησαν στὸ ἐκεῖ δημοτικὸ σχολεῖο 85 μαθητές καὶ 7 μαθήτριες, μὲ καλὰ ἀποτελέσματα. Τὸ σχολεῖο λειτούργησε μὲ 5 τάξεις.

Στὴν Ἀβδέλλα, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν δασκάλων τῶν ἄλλων βλαχόφωνων χωριῶν τῆς Πίνδου⁴, τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο ὑστεροῦσε ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν καὶ ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τῆς ἐργασίας. Τὴν πρόοδο τῶν ρουμανιζόντων ἀπέδιδε τὸ προξενεῖο στὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀβδέλλα ἦταν πατρίδα τοῦ Μαργαρίτη· ἐπίσης οἱ ἐπιτυχίες ὀφείλονταν στὶς προσπάθειες τοῦ καθηγητῆ Καραγιάννη κι ἄλλων ἀξιόλογων στελεχῶν, ποὺ οἱ οἰκογένειές τους ἦταν οἱ περισσότερες καὶ ἰσχυρότερες στὸ χωριό. Στὴν Ἀβδέλλα ἐπίσης ἔδιναν οἱ Ρουμάνοι τὶς περισσότερες ὑποτροφίες σὲ μαθητές ποὺ φοιτοῦσαν κυρίως στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνέφερε ἡ προξενικὴ ἔκθεση γίνεται φανερό ὅτι ἡ προπαγάνδα σημείωσε θεαματικὲς ἐπιτυχίες στὴν Ἀβδέλλα.

Στὴ *Σμίξη* δὲ στέριωσε ρουμανικὸ σχολεῖο. Στὴ *Σαμαρίνα* λειτουργοῦσε τέτοιο μὲ μόλις 20-25 μαθητές καὶ ἓνα δάσκαλο, τὸν βοήθοῦσε ἓνας ὑπότροφος ἀπὸ τὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου. Στὴν *Κρασιά* καὶ τὸ *Περιβόλι*

1. Ἡ Κοντογεώργη τελικά, μπροστὰ στὴν ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ. ἐκτοξεύοντας κατηγορίες κι ἀπειλὲς ἐναντίον τῶν δασκάλων τῆς περιοχῆς Πίνδου.

2. Στὴν Κρασιά δὲ γίνονταν χειμερινὲς μετακινήσεις.

3. Ἀποκαλοῦσε τὰ χωριά τῆς Πίνδου *βάρβαρα καὶ ἀπολίτιστα μέρη*.

4. Ὁ δάσκαλος Ἀβδέλλας Γ. Πιάχας δὲν εἶχε στείλει ἀκόμη τὴν ἔκθεσή του.

ὑπῆρχαν σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ ἡ λειτουργία ἦταν ὑποτονικὴ. Στὴν Κρανιὰ φοίτησαν τὸ 1888-1889 12 μαθητές, στοὺς ὁποίους δίδαξαν 3 δάσκαλοι καὶ στὸ σχολεῖο Περιβολιοῦ 25 μαθητές, μὲ δάσκαλους τὸν παπὰ Δημήτριο Τέγου καὶ ἕναν ὑπότροφο τοῦ γυμνασίου Μοναστηρίου.

Μὲ κέντρο τὴν Ἀβδέλλα οἱ ρουμανίζοντες τῆς περιοχῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δραστηριότητες γιὰ τὴν ἐπιτυχή λειτουργία τῶν σχολείων τους, συνεργάστηκαν μὲ τὶς τουρκικὲς ἀρχές σὲ κάθε εἶδους τρομοκρατικὲς ἐνέργειες, γιὰ νὰ ἐκβιάσουν τὸν προσηλυτισμὸ κι ἄλλων καὶ νὰ πετύχουν τὸ κλείσιμο τῶν ἐλληνικῶν σχολείων. Στόχος τους ἦταν κυρίως οἱ δάσκαλοι, τοὺς ὁποίους μισθοδοτοῦσε ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Στὰ τέλη Ἰουλίου 1889, οἱ ρουμανοδάσκαλοι κι ὁ πράκτορας τῆς προπαγάνδας στὰ Σέρβια γιατρὸς Ἀθανάσιος Ἀστερίου, κατήγγειλαν τοὺς Ἑλληνοδάσκαλους τῆς Πίνδου γιὰ ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες. Ὁ μουτσαρίφης Σερβίων διέταξε νὰ γίνουν ἀνακρίσεις στὴν Ἀβδέλλα, ἀποδείχτηκε ὅμως ὅτι οἱ καταγγελίες ἦταν συκοφαντικὲς κι ἀποσκοποῦσαν στὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἑλλήνων ἐκπαιδευτικῶν ἀπὸ τὶς θέσεις τους.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνακρίσεων ἔφτασε στὴν Ἀβδέλλα ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν γιὰ νὰ ἱεουργήσῃ στὶς 6 Αὐγούστου, γιορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Στὴ λειτουργία οἱ δυὸ ρουμανοδάσκαλοι καὶ οἱ ὑπότροφοι σπουδαστὲς δημιούργησαν ἐπεισόδιο ζητώντας τὴν ἀνάγνωση τοῦ «Ἀπόστολου» στὰ ρουμανικά. Ἡ τάξη ἀποκαταστάθηκε μὲ πολὺ κόπο καὶ οἱ ταραξίες ἀπομακρύνθηκαν χάρις στὴν παρουσία τοῦ διευθυντῆ τῆς ἀστυνομίας Σερβίων ποὺ βρισκόταν στὴν Ἀβδέλλα γιὰ τὶς ἀνακρίσεις. Μάλιστα, μετὰ τὴν ἐπάνοδο στὴ θέση του, ὁ ἀστυνόμος μῆνυσε τοὺς ταραξίες ποὺ παραπέμφθηκαν σὲ δίκη. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μὲ τέτοιου εἶδους αὐθαιρεσίες οἱ ρουμανίζοντες τῆς Ἀβδέλλας κατέλαβαν στὶς ἀρχές τῆς θερινῆς ἑξαμηνίας τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, στὸ ὁποῖο ἐγκατέστησαν τὸ δικό τους, πράγμα ποὺ ὑποχρέωσε τοὺς ἑλληνοφρονοῦντες νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας γιὰ σχολεῖο.

ια. Μετανάστευση βλαχοφόνων τῆς Πίνδου - Σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων

Ἄξιο προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς μεταναστευτικῆς κίνησης βλαχοφόνων τῆς Πίνδου πρὸς τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις εὐνοοῦσε τὴ μετανάστευση, ἐπειδὴ φοβόταν ἴσως τὴν ἐπέκταση τῆς προπαγάνδας. Γιαυτὸ εἶχε δώσει διαταγὲς στὶς παραμεθόριες ἀρχές νὰ βοηθοῦν μὲ ὅλα τὰ μέσα τοὺς μεταναστεύοντες ἀπὸ τὴν Πίνδο καὶ τὴν περιοχὴ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας.

Τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα ὑποβοηθοῦσε καὶ ἡ ἐπαχθὴ φορολογία ποὺ ἐπιβλήθηκε στὴν περιοχὴ γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀμαξιτῶν ὁδῶν¹. Ἰδιαίτερα αἰσθητὴ ἦταν ἡ ἐλάττωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σαμαρίνας, τὸ 1889 ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειῶν εἶχε περιοριστεῖ στὶς 650. Ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ μείωση στὸ Περιβόλι καὶ στὴν Ἀβδέλλα, καθὼς καὶ στὶς ἄλλες κουτσοβλαχικὲς κοινότητες τῆς Πίνδου.

Οἱ ρουμανίζοντες γιὰ ν' ἀναχαιτίσουν τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα, ποὺ παρέσυρε καὶ δικoὺς τοὺς ἀνθρώπους, πέτυχαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1889 ἀπὸ τὴν Πύλη νὰ χαρίσει τοὺς φόρους στοὺς κατοίκους τῆς Πίνδου ποὺ εἶχαν μείνει γιὰ μιὰ δεκαετία περίπου στὴν Ἑλλάδα, τὸ δέλεαρ ὅμως τοῦτο οὐδόλως ἴσχυσεν ἵνα ἀποσπάσῃ ἐκ τῶν κόλπων τῆς μητρὸς Ἑλλάδος τὶς οἰκογένειες ποὺ εἶχαν μεταναστεύσει².

Μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1889-1890, ἡ προπαγάνδα ἵδρυσε στὴν κωμόπολη Τσαριτσάνη ρουμανικὸ σχολεῖο. Στὸν παραμεθόριο αὐτὸν οἰκισμὸ κατοικοῦσαν μόνον Ἕλληνες, ἦταν ὅμως καὶ κέντρο παραχείμασης τῶν βλαχόφωνων κατοίκων τῆς Πίνδου. Ἡ ἐγκατάσταση κέντρου προπαγάνδας στὴν κωμόπολη θεωρήθηκε ὅτι ἀποτελοῦσε μέρος εὐρύτερου σχεδίου ἐπειγούσης ἐκτελέσεως... *διαταχθέντος ἐκ Βουκουρεστίου, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1889*³. Ἡ ἄποψη αὐτή, ποὺ θὰ ὑποστηρίζεται μ' ἐπιμονὴ κατὰ τοὺς ἐπόμενους μῆνες, ἀπέδινε τὴν ἵδρυση ρουμανικῶν σχολείων στὴν παραμεθόριο, ἔστω καὶ χωρὶς μαθητὲς, στὴν προσπάθεια νὰ παρεμποδιστεῖ ἡ πραγματοποίηση τῶν δικαίων τῆς Ἑλλάδος ἀξιώσεων δι' ἐνδεχομένης παραχωρήσεως αὐτῇ τῶν διὰ τοῦ ἐν Βερολίνου Διεθνοῦς Συ-

1. Ὑπολογιζόταν ὅτι τὸ σύνολο τῶν φόρων ποὺ εἶχε ἐπιβληθεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ στοὺς κάτοικους, ἐπαρκοῦσε γιὰ τὴ διαβίωση μιᾶς χρονιάς φτωχοῦ οἰκογενειάρχη ποὺ ἔμενε στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ὁδικοὶ ἄξονες ποὺ ἔφτιαχναν οἱ Τοῦρκοι (Γρεβενὰ-Ἀνασελίτσα, Σέρβια-Μοναστήρι κλπ.) ἐξυπηρετοῦσαν κυρίως στρατιωτικὲς ἀνάγκες. Γιαυτὸ δὲν ὑπῆρχε καμιὰ φροντίδα γιὰ νὰ κατασκευαστοῦν δρόμοι ποὺ νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς κάτοικους, ὅπως τῆς ὁδοῦ Γρεβενῶν-Σαμαρίνας, ἡ ὁποία θὰ διευκόλυνε πολὺ τὴ συγκοινωνία τῶν κοινοτήτων τῆς Πίνδου.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., 859/3-10-1889 ἔκθεση. Ἡ ἔκθεση περιέχει καὶ πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας στὰ Σέρβια καὶ τὴν ὑπόλοιπη ἐπαρχία Ἑλασσόνας. Σημαντικοὶ πράκτορες στὶς περιοχὲς αὐτὲς ἦταν: ὁ γιατρὸς Ἀθανάσιος Ἀσπερίου στὰ Σέρβια καὶ ὁ ὑπάλληλος διαβατηρίων στὴν Ἑλασσόνα Κωτούλας Ἀδάμος. Μὲ ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις εἶχε προσηλυτίσει ἀρκετοὺς στὴν προπαγάνδα ἀπὸ τὰ χωριὰ Κοκκινοπλὸ καὶ Βλαχολείβαδο. Κατὰ τὸν πρόξενο καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ στάση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν καὶ τοῦ ἐπισκόπου Πέτρας Θεοκλήτου δὲν ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη.

3. Βλ. τὸ μὲ ἡμερομηνία 16-11-1889 τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Τύρναβο τοῦ προξένου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία.

νεδρίου ἀποφασισθέντων μερῶν¹. Ἡ πρόθεση πρέπει νὰ εἶχε σχέση με τοὺς σκοποὺς τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, τοὺς ὁποίους υἱοθετοῦσε καὶ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις. Ἄγνωστο ὡς ποιοὶ σημεῖο οἱ σκέψεις αὐτῆς τοῦ ἐλληνικοῦ προξενείου ἀπέδιναν τὴν πραγματικότητά. Τὸ πιθανότερο, ὅμως, ἦταν ὅτι ἡ ἴδρυσις ρουμανικοῦ σχολείου στὴν Τσαριτσάνη ἀποσκοποῦσε στὸν προσηλυτισμὸ καὶ μόνον τῶν Κουτσοβλάχων ποὺ παραχειμάζαν ἐκεῖ. Ἡ ἀναγωγὴ τῶν ἐνεργειῶν τῆς προπαγάνδας στὸ πλαίσιο τῶν εὐρύτερων προθέσεων τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς εἶχε γίνῃ κυρίαρχη ἄποψη τὸ 1889-1890 στὶς θέσεις τῶν ἐλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν. Αὐτὸ σχετιζόταν καὶ μετὰ τὴν κατάσχεση ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ ρουμανοδάσκαλου Τυρνόβου Δημ. Ἀθανασέσκου καὶ μιᾶς τοῦ Μαργαρίτη πρὸς αὐτόν. Στὶς ἐπιστολές² ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα ἐνδιαφέροντα, ἀποκαλύπτεται ἡ ἐμφανὴς ἀνάμιξη τῆς Αὐστρίας ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας. Ἐγραφε ὁ Ἀθανασέσκου πρὸς τὸ Μαργαρίτη: *Νὰ μὲ ὑπαγάγητε ὑπὸ τὴν προστασίαν ξένου προξενείου ἐν Βιτωλίοις καὶ ἰδίᾳ τοῦ Αὐστριακοῦ, ἀφοῦ ὁ κ. Κνάπιτς (ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος) εἶνε ὁ ἀείποτε ὑποστηρίξας τὸν ἡμέτερον ἀγῶνα καὶ μέσω τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ διὰ Βιέννης ἀλληλογραφία ἡμῶν μετὰ τοῦ κ. Οὐρέκια καὶ τοῦ ὑπουργείου τῶν Δημοσίων ἔργων καὶ τῆς Παιδείας*³. Ἄλλα ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῶν ἐπιστολῶν Ἀθανασέσκου ἦταν:

1) Ὅσοι ἀπὸ τοὺς Κουτσοβλάχους πῆγαιναν εἰς τὴν Ρουμανία, ἂν ἦσαν πιστὰ μέλη τῆς προπαγάνδας, ἔπρεπε νὰ ἔχουν μαζί τους μαρτυρικὸν κεκυρωμένον τῇ σφραγίδι μας καὶ τῆς ὑπογραφῆς ἡμῶν. Ὅσοι ἔφεραν ἐλληνικὰ πιστοποιητικά, τὰ ὁποῖα κάποτε ἀπὸ ἀνάγκη ὑπέγραφε ὁ Ἀθανασέσκου, ἔπρεπε νὰ θεωροῦνται *Ρουμάνοι μετὰ προσωπίων*.

2) Ἀπὸ τὸ 1886 γίνονταν προσπάθειες ν' ἀφαιρεθεῖ μέρος τῶν προσόδων τῶν ἐκκλησιῶν τῶν βλαχόφωνων χωριῶν ὑπὲρ τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ εἶχαν σ' αὐτὸ τὴν συμπαράστασιν καὶ τοῦ Ριφαάτ.

Ὁ Μαργαρίτης στὴν ἐπιστολή του, μετὰ τὴν οἴησιν ποὺ τὸν χαρακτήριζε ἔγραφε: *Τὸν τάφον τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ θεᾶσαι μετὰ 10 ἔτη, ὅτε οἱ μαθηταὶ μας θὰ κατέχωσι πανταχοῦ κυβερνητικὰς θέσεις, καταρτιζόμενοι εἰς τὰς γλῶσσας Τουρκικὴν, Ἑλληνικὴν, Βλαχικὴν, Γαλλικὴν κλπ.*

1. Βλ. τὴν 1114/30-12-1889 ἐκθεσιν τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ' Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

2. Ἡ Πρεσβεία Κων/λεως προσπάθησε νὰ δημοσιευτοῦν στὸν ἐλληνικὸ τύπον τῆς Πόλης, βλ. τὴν 595/8/20-3-1889 ἐκθεσιν τῆς Πρεσβείας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1889, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.

3. Βλ. τὴν 111/16-2-1889 ἐκθεσιν τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένα: περιλήψεις τῶν 3 ἐπιστολῶν Ἀθανασέσκου καὶ δλόκληρη ἡ ἐπιστολή τοῦ Μαργαρίτη (Ἰούνιος 1887, Βλαχοκλεισούρα), ΑΥΕ, δ.π.

Βέβαια, κανένας τάφος τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἀνοίχτηκε ἀπὸ τὶς μεγαλοστομίες τοῦ Μαργαρίτη, ἡ ἐπιστολὴ ὅμως περιεῖχε δυὸ ἀλήθειες:

1) Ἡ παραμέληση τῆς ἐκμάθησης τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες, τοὺς ἐμπόδιζε νὰ καταλαμβάνουν καίριες διοικητικὲς θέσεις, καὶ

2) Οἱ Ἑλληνες μητροπολίτες διέπρατταν τὸ σφάλμα νὰ δυσαρεστοῦν τοὺς χριστιανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν τους χάριν προσωρινοῦ κέρδους.

Τελικά, οἱ κάτοικοι τῆς Τσαριτσάνης ἀντέδρασαν στὴν ἐγκατάσταση ρουμανικοῦ σχολείου καὶ δασκάλου στὴν κωμόπολη. Αἴτημά τους, ποὺ ὑποστήριξε κι ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας, ἦταν ἡ βίαιη ἐκδίωξή του. Ἡ στάση τοῦ μητροπολίτη Ἐλασσόνας ἀπέναντι στὸ θέμα ἦταν ἀνεκτική, μέχρι παρεξήγησης. Τοῦ καταλόγισαν μάλιστα προθέσεις, ποὺ δὲν ἀπεῖχαν πολὺ ἀπὸ κείνες τῶν πιὸ φανατικῶν μισελλήνων. Ἔτσι, τὸ ὑπουργεῖο πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν πρόξενο ὅτι σ' ἐπίσημο δεῖπνο ποὺ τοῦ παράθεσε ὁ μουτεσαρίφης Σερβίων ὁ μητροπολίτης ἀνακοίνωσε ὅτι: *ἐν Ἀθήναις ὑφίσταται Ἐπιτροπὴ τις διορισθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως ἐργαζομένη ἐν τῷ Ὑπουργείῳ Ἐξωτερικῶν, ἣτις διορίζει καὶ ἀποστέλλει ἐξ Ἑλλάδος διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας εἰς τὰ διάφορα χωρία...καὶ ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι πληρώνονται... οὐχὶ χάριν τῆς διαδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ὡς προσποιοῦνται, ἀλλὰ πρὸς μετάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν φρονημάτων καὶ ὅτι συνεπῶς αὐτὸς ἐργάζεται κατὰ τῶν ρηθέντων διδασκάλων καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐρίσκεται εἰς διάστασιν μετὰ τοῦ ἐν Ἐλασσῶνι Προξενείου, ἅτε μὴ ἀνεχόμενος τοιαύτας ἀντικυβερνητικὰς ἐνεργείας ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ του*¹.

Οἱ σχέσεις μητροπολίτη-προξένου δὲν ἦταν καλές. Γιαυτὸ καὶ θὰ κατηγορηθεῖ ὁ πρόξενος ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ὅτι μεροληπτοῦσε στὶς κρίσεις του γιὰ τὸν ἱεράρχη. Ὡστόσο ἡ πολιτεία τοῦ τελευταίου ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα δικαιολογοῦσε ὡς ἓνα βαθμὸ τὶς κρίσεις τοῦ προξένου, ποὺ ἔφταναν ὡς τὸν χαρακτηρισμὸ του ὡς πράκτορα τῆς προπαγάνδας².

Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Τσαριτσάνης θ' ἀπασχολήσει ἔντονα γιὰ πολλοὺς μῆνες τὸ προξενεῖο, τὴ μητρόπολη καὶ τὶς τουρκικὲς ἀρχές τῆς Ἐλασσόνας. Στὴν ἀρχὴ τῆς λειτουργίας του δὲν εἶχε κανένα μαθητὴ, ἀργότερα κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει 2-3. Τὸ Πατριαρχεῖο συνιστοῦσε κι αὐτὸ τὴν

1. Βλ. τὴν δ.π. 1114/30-12-1889 ἐκθεση τοῦ προξενείου. Τὸ προξενεῖο γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν γραφομένων πρότεινε καὶ τὴ μαρτυρία τῆς μητρόπολης Κοζάνης.

2. Ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Ἐλασσόνας πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο ζητάει νὰ πληροφορηθεῖ, ἂν πρέπει ν' ἀναφέρει στὶς τουρκικὲς ἀρχές τὴν προέλευση τῶν χορηγούμενων ἐπιδομάτων στοὺς ἑλληνοδασκάλους ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ. Ἴσως αὐτὸ ν' ἀποτελοῦσε κάλυψη τῶν ἀνακοινώσεων ποὺ εἶχε κάνει ἤδη ὁ μητροπολίτης στοὺς Τούρκους γιὰ τὰ ἐπιδόματα. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση.

ἐκδίωξη τοῦ ρουμανοδασκάλου, ἔπειτα ἀπὸ τὰ παράπονα ποὺ τοῦ ὑπέβαλε ὁ μητροπολίτης. Κατὰ τὶς συνεχεῖς διαβουλεύσεις τοῦ προξένου Ἐλασσόνας μὲ τὶς ἀρχές καὶ τοὺς μητροπολίτες τῆς περιοχῆς ἀποκαλύφθηκαν πολλές λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας. Ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἡ πληροφορία ποὺ ἐμφάνιζε τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογότερα μέλη τοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου, πρᾶγμα ποὺ ἐξηγοῦσε καὶ τὴν ἀδιαφορία του γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα στὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου¹. Τὶς πληροφορίες ἀνακοίνωσε ἐμπιστευτικὰ στὸν πρόξενο Ἐλασσόνας ὁ μητροπολίτης Κοζάνης γιὰ νὰ τὶς διαβιβάσει στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση.

Τὸν ἴδιο χρόνο, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς Πίνδου, ἡ προπαγάνδα ἔκανε νέους βηματισμοὺς στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων. Ἰδρύθηκαν ρουμανικὰ σχολεῖα, στὴ Μηλιά Μετσόβου μὲ δάσκαλο τὸν Γεώργιο Μπελήμπαση ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, στὸ Ντομπρίνοβο (Ἡλιοχώρι), μὲ δάσκαλο τὸν Κούση Περδίκη ἀπὸ τὸ Περιβόλι, στὴ Λεσινίτσα (Βρυσοχώρι), μὲ δάσκαλο τὸν Νικόλαο Φόλα, στὶς Πάδες, μὲ δάσκαλο τὸν Δημήτριο Σούμπα ἀπὸ τὸ Περιβόλι. Ὅλα σχεδὸν τὰ σχολεῖα δὲ λειτούργησαν, γιὰτὶ δὲν εἶχαν μαθητές². Στὶς καλύτερες περιπτώσεις ὁ ἀριθμὸς τους δὲν ξεπερνοῦσε τοὺς 2-3.

Οἱ ἀνάγκες τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Ἠπείρου καὶ κυρίως τῶν Ἰωαννίνων, ἔφεραν τὸν Μαργαρίτη στὰ Γιάννινα τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Νοεμβρίου. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ἐπέμενε στὴν ἀποψη³, ὅτι ἡ ἐσπευσμένη ἀναχώρηση τοῦ Μαργαρίτη ἀπὸ τὸ Μοναστήρι γιὰ τὰ Γιάννινα, στὶς 14 Νοεμβρίου 1889 μὲσω Γρεβενῶν, εἶχε σχέση ὄχι μ' ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες καὶ ἐπιβολὴ μεταρρυθμίσεων στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Πίνδου. Ὑπῆρχαν προθέσεις ἐφαρμογῆς καὶ ἐκεῖ νέου καταχθονίου σχεδίου κατὰ παραμεθορίων χωρῶν Ἑλληνισμοῦ συμπεριλαμβανομένην εἰς γραμμὴν συνθήκης Βερολίνου. Μέρος τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἰδρυση νέων ρουμανικῶν σχολείων στὸ Μέτσοβο, Ζαγοροχώρια καὶ σ' ὅλη τὴ γραμμὴ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ὅπως ἐγίνε καὶ στὴν Τσαριτσάνη⁴. Ἡ ἰδρυση μέσα στὸ 1889 τῶν σχολείων ποὺ ἀναφέρθηκαν δικαιολογεῖ, ὡς ἓνα σημεῖο, τὶς κρίσεις τοῦ προξένου.

Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων ἐνημέρωσε τὸ ὑπουργεῖο γιὰ τὴν ἀφι-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση, 1114 τῆς 30 Δεκεμβρίου 1889.

2. Βλ. φυλλ. 136/5-2-1912 τῆς ἐφημ. Ἡπειρος.

3. Βλ. τὸ μὲ ἡμερομηνία 18-11-1889 τηλεγράφημα πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία.

4. Βλ. τὴν 1012/20-11-1889 ἐκθεση τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Θ' -Κ' Προξενεῖα Ἑλλάδος ἐν Κρήτη, Μακεδονία κλπ.

ξη τοῦ Μαργαρίτη στήν πόλη¹, δὲ μπόρεσε ὅμως νὰ διαγνώσει τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκεῖ παρουσίας του. Ὁ Μαργαρίτης παρουσιάστηκε ἀπλῶς ὡς ἐπιθεωρητῆς τῆς ρουμανικῆς σχολῆς τῆς πόλης, τὶς δαπάνες τῆς ὁποίας περιόρισε αἰσθητά, μὲ τὴν ἐκμίσθωση νέου οἰκήματος².

1. Βλ. τὴν 614/5-12-1889 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

2. Γιὰ τὸ νέο οἶκημα πλήρωσαν τὸ ποσὸ τῶν 30 λιρῶν, ἀντὶ τῶν 100 ποὺ ἔδιναν γιὰ τὸ προηγούμενο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ
(1890-1895)

α. Ὑποκίνηση τοῦ φανατισμοῦ ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ τύπο

Ἡ ἔναρξη τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰ. βρῆκε τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα σὲ ἀνοδικὴ πορεία. Στὴ Μακεδονία εἶχε ἀποκτήσει στέρρες βάσεις σὲ ἀρκετὰ χωριά, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσε ὡς κέντρα ἐξόρμησης τῶν πρακτόρων της. Στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, μὲ κέντρο τὴν Ἀβδέλλα, ἀσκοῦσε ἔντονη προσηλυτιστικὴ δράση στὰ βλαχόφωνα χωριά, καθὼς καὶ στοὺς χώρους μετανάστευσης τῶν Κουτσοβλάχων, ἀκόμη καὶ στὶς ἐγκαταστάσεις τους στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Στὴν Ἠπειρο, μὲ κέντρο τὰ Γιάννινα, σταθεροποίησε τὴ λειτουργία τῆς σχολῆς της, μὲ τὴ συλλογὴ οἰκοτρόφων ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου. Παράλληλα προσπαθοῦσε νὰ ἰδρῦσει σχολεῖα σ' ὅλους τοὺς κουτσοβλαχικοὺς οἰκισμοὺς τῆς Κόνιτσας καὶ τοῦ Ζαγορίου, ἐνῶ ταυτόχρονα ἄρχιζε νὰ προωθεῖται καὶ πρὸς τὶς περιοχὲς τῆς Β. Ἠπείρου καὶ Νότιας Ἀλβανίας, ὅπου δὲ θ' ἀργοῦσαν νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους τὰ πρῶτα ρουμανικὰ σχολεῖα.

Γιὰ τὶς δραστηριότητες αὐτὲς διέθετε σημαντικὰ ποσὰ ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ προϋπολογισμό, χωρὶς τὰ ἀποτελέσματα νὰ εἶναι πάντοτε ἱκανοποιητικά. Σχολεῖα ἰδρῦθηκαν πολλά, ἀρκετὰ ὅμως λειτουργοῦσαν μόνο κατ' ὄνομα, χωρὶς μαθητές, μὲ μόνο τὸ δάσκαλο. Ἡ κατάσταση θὰ δημιουργήσει ἀργότερα ὀξύτατη κρίση στοὺς κύκλους τῆς προπαγάνδας καὶ θὰ ἐπηρεάσει τὴν πολιτικὴ τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων. Ἡ ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ ἦταν ἀκόμη μακριὰ κι ὁ Μαργαρίτης, πού βρισκόταν στὸ ἀπόγειο τῆς δυνάμεώς του, μποροῦσε νὰ δραματίζεται τὸν «τάφο» τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν σχεδίων του. Εἶχε τὴν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν φορέων τῆς ἐξουσίας στὴ Ρουμανία, ἀντλοῦσε τὴ δυνάμη του ἀπὸ πλατιὰ λαϊκὴ βάση, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰ συνθήματα τῶν δημαγωγῶν, ἔδινε διέξοδο στοὺς ἐθνικοὺς πόθους της, ὑποστηρίζοντας ἀνέφικτους δραματισμοὺς. Ἀποσκοποῦσε ἄφθονα χρήματα ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ προϋπολογισμό καὶ τὰ διέθετε σχεδὸν ἀνεξέλεγκτα. Οἱ σχέσεις του μὲ τὴν τουρκικὴ ἐξουσία, σ' ὅλα τὰ

κλιμάκια τῆς ἱεραρχίας, ἦταν στενότερες κι αὐτὸ δίκαια δημιουργοῦσε στοὺς Ἑλληνας τὴν ὑποψία ὅτι ὁ Μαργαρίτης καὶ τὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας ἀποτελοῦσαν ὁμάδα κατασκόπων, στὴν ὁποία ὀφειλόταν οἱ καταδιώξεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὶς περιοχὲς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Οἱ Τοῦρκοι τὸν περιποιοῦνταν καὶ τοῦ ἀπέδιδαν τιμές, παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀπένειμαν στοὺς πρόξενους ξένων κρατῶν καὶ ἐξέχοντες πολιτικούς¹. Ὡστόσο ἡ ἀντίσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μ' ὅλες τὶς ἀδυναμίες καὶ τὰ λάθη ποὺ διαπράχτηκαν καὶ παρὰ τὰ περιορισμένα οἰκονομικὰ μέσα ποὺ διατέθηκαν, κατόρθωσε νὰ περιορίσει τὴν ἔκταση τῶν προσηλυτισμῶν καὶ νὰ κρατήσῃ, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις, τὴν πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῶν βλαχοφώνων χωριῶν στενὰ συνδεμένη μὲ τὸν Ἑλληνισμό. Ἔτσι, πολλὰ στελέχη τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου, τόσο στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς, ὅσο καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό, θὰ στηρίξουν τὶς ἑλληνικὲς θέσεις.

Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις, συνεχίζοντας τὴν πολιτικὴ τῆς συγκαλυμμένης ὑποστήριξης τῆς προπαγάνδας, καὶ γιὰ νὰ μὴ δίνει λαβὴ στοὺς ἀντιπάλους τῆς, καθυσύχασε τὶς ἐνδιαφερόμενες κυβερνήσεις μὲ δηλώσεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς σχετικὰ μὲ τὶς προθέσεις τῆς. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1890 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Αἰ. Λαγοναγί διατύπωνε στὸν Ἕλληνα πρεσβευτὴ στὸ Βουκουρέστι μιὰ νέα ἄποψη². Σύμφωνα μ' αὐτή, ἀποστολὴ τῶν ρουμανικῶν σχολείων ἦταν ἡ ἐκμάθηση τῆς ρουμανικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Κουτσοβλάχους πρὸς τὸν σκοπὸν εὐχερεστεροῦ ἐποικισμοῦ αὐτῶν εἰς Ρουμανίαν, ὅπως διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ εὐφυΐας των συντελέσωσιν εἰς τὴν τοῦ τόπου προαγωγὴν, καὶ πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ὀσημέραι ἐπικινδυνωδέστερον προσλαμβανούσης χαρακτῆρα Ἰσραηλιτικῆς εἰσβολῆς. Ὁ ὑπουργὸς πρόσθεσε ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἀντιτάσσονταν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων

1. Ἐγγραφε σχετικὰ ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας γιὰ μιὰ ἐπίσκεψη στὰ Γρεβενὰ τοῦ Μαργαρίτη, τὸ Μάρτιο τοῦ 1890: *Κατὰ τὸ μικρὸν τοῦτο διάστημα τῆς διαμονῆς του ἐν Γρεβενοῖς, ἐπεσκέφθη τὰς τοπικὰς ἀρχάς, αἰτινες ἀνταπέδωκαν αὐτῷ τὴν ἐπίσκεψιν, κατὰ δὲ τὴν ἀναχώρησίν του διὰ Κλεισούραν, ἐκτὸς τῶν ὄπλοφόρων ἰππέων, ἐμπειπιστευμένων αὐτῷ συνοδῶν Γκέκηδων, ἐχορήγησεν αὐτῷ ὁ νέος Καϊμακάμης καὶ ἐνωμοτίαν χωροφυλάκων μᾶλλον πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ μείζονα καθ' ὁδὸν ἀσφάλειαν.* Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 157/21-3-1890 ἔκθεσι τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ-1890-ΑΑΚ/Ζ, Η-Πρεσβεία Κων/πόλεως.

2. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς εἶχε παρατηρήσει ὅτι ἡ προπαγάνδα ἦταν ἄσκοπη καὶ μάταιη καὶ ἐνῶ δὲν προσπόριζε κανένα ὄφελος στὴ Ρουμανία ἔδινε τὴν εὐκαιρία στὴν Τουρκία νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν κατάστασι πρὸς ὄφελός τῆς. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 239/9/21-2-1890 ἔκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον 1889, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

καὶ τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας, γιατί καμιά ἐδαφικὴ ἀξίωση δὲν εἶχε καὶ δὲ μπορούσε νὰ ἔχει στὴν περιοχὴ ἐκείνη καὶ θὰ ἦταν μωρὰ ὁποιαδήποτε ρουμανικὴ κυβέρνησις ποὺ θὰ εἶχε ἀντίθετη ἀποψη. Ὁ ὑπουργὸς ἐξέφραζε, τέλος, τὴν ἀπαισιοδοξία του γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δράσης τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ τῆς προπαγάνδας.

Πιθανόν, ὅπως πίστευε κι ὁ Ἑλληνας πρεσβευτής, οἱ ἀπόψεις τοῦ Lahonagi νὰ προέρχονταν ἀπὸ πολιτικὸ ποὺ δὲν τοῦ ἄρεσαν τὰ παράβολα ἐγχειρήματα, δὲν ἐξέφραζαν ὅμως, ὅπως τὰ ἴδια γεγονότα πιστοποιοῦν, τὴν ὁμόθυμη βούλησις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις. Ἐξάλλου ἡ ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν ρουμανικῶν σχολείων στὴν Τουρκία ἦταν ἐλάχιστα πειστικὴ. Ὁ Lahonagi, τέλος, καὶ μερικοὶ ἀκόμη πολιτικοί, μὲ τὶς θέσεις ποὺ ἔπαιρναν, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὲς ἦταν εἰλικρινεῖς, ἔρχονταν σὲ ἀντίθεσις μὲ τὴν κοινὴ γνώμη, ἡ ὁποία παρασυρμένη ἀπὸ τὴ δημοκοπία καὶ τὴν παραπλανητικὴ παρουσίασις τῶν γεγονότων, πίστευε ὅτι στὸ ρουμανικὸ ἔθνος εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὴ μοίρα ὑψηλὴ ἀποστολὴ στὴν Ἀνατολή. Τόσο εἶχε ριζώσει στὸ λαὸ ἡ μακεδονορουμανικὴ λεγομένη ἰδέα, ὥστε καμιά ρουμανικὴ κυβέρνησις δὲ μπορούσε νὰ πάρει ἀντίθετη στάσις μὲ τὸ ρεῦμα ἀπὸ φόβο μὴ χάσει τὴ δημοτικότητά της. Ἐξάλλου κι ὁ Ρουμάνος βασιλιάς ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑποστηρίζει τὴν προπαγάνδα.

Ἐκφραστὴς τῆς κοινῆς γνώμης ἦταν ὁ ρουμανικὸς τύπος ποὺ καθημερινὰ μὲ ἄρθρα, σχόλια καὶ συνήθως «κατασκευασμένες» ἀνταποκρίσεις, δημιουργοῦσε ἀτμόσφαιρα ἀναταραχῆς ἀνάμεσα στὸ λαὸ καὶ τὸν φανάτιζε μὲ τὰ δημοσιεύματά του. Ἡ *Indépendance Roumaine*¹ ζητοῦσε νὰ ἰδρυθοῦν κι ἄλλα ρουμανικὰ σχολεῖα στὴν Μακεδονία, Ἡπειρο κι Ἀλβανία, γιατί τὰ ἰδρυμένα δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἑνὸς ἑκατομμυρίου Ρουμάνων². Παίρνοντας πάλι ἀφορμὴ ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῆς *Tarık* (ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ τῆς Πύλης στὶς ἑλληνικὲς ραδιοῦργιες στὴν Ἡπειρο, ὅπου τὰ ρουμανικὰ χωριὰ εἶχαν γεμίσει ἀπὸ καθηγητὲς, παπάδες καὶ γιατροὺς Ἑλληνας, συντηρούμενους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις γιὰ νὰ διαδίδουν τὶς ἰδέες τοῦ πανελληνισμοῦ) ἡ ρουμανικὴ ἐφημερίδα ἔκανε ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὴν ἀνάγκη ἰδρύσεως σχολείων στὶς περιοχὲς τῆς Αὐλώνας καὶ Μουζακιάς στὴν Ἀλβανία, τοῦ Μετσόβου, καὶ τῆς περιοχῆς ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Μεγλενίτες στὴ Μακεδονία³.

1. Τὴν χαρακτήριζε ὁ φανατισμὸς κι ὁ ἀνθελληνισμὸς.

2. Ἡ *Indépendance Roumaine* ἔπαιρνε ἀφορμὴ ἀπὸ ἄρθρο ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ στὴν τουρκικὴ *Tarık*, μὲ τὸ ὅποιο ἡ ἐφημερίδα παρακινοῦσε τὴν Πύλη νὰ καταργήσῃ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα στὴ Μακεδονία, Ἡπειρο κι Ἀλβανία.

3. Βλ. ἀπόκομμα τῆς ἐφημερίδας *Indépendance Roumaine*, μὲ τίτλο: «La Presse Turque et

β. Ἀντιφατικὲς ἐκτιμήσεις ἐλληνικῶν προξενείων

Κινούμενη μέσα σ' ἓνα πλαίσιο ὀριοθετημένο ἀπὸ τὸ φανατισμὸ τῆς λαϊκῆς βάσης -στὸν ὁποῖο ἀδυνατοῦσε ν' ἀντιδράσει ἡ ρουμανικὴ κυβέρνηση- μὲ κατάδηλη τὴν ἐνθερμη ὑποστήριξη τοῦ Καρόλου, παγιδευμένη στὶς ἴδιες τὶς αὐταπάτες της, ἡ προπαγάνδα συνέχισε καὶ τὸ 1890 τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν κατάκτηση νέων θέσεων σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τόσο στὴ Μακεδονία ὅσο καὶ στὴν Ἡπειρο. Ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ ἡ κατάσταση, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας, φαινόταν δύσκολη, ἀλλὰ ὄχι ἀνησυχαστικὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, οἱ ἐλληνοφρονοῦντες Κουτσόβλαχοι ἀντιμετώπιζαν ἀποτελεσματικὰ τὴν προπαγάνδα. Τὴν εἰκόνα τῆς συγκρατημένης αἰσιοδοξίας ἀνέτρεπε, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1890, ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν¹, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ κατάσταση στὴν ἐπαρχία Γρεβενῶν εἶχε γίνει κρίσιμη γιὰ τοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμούς. Λόγω τῆς ὄξυνσης τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος, εἶχε ἀρχίσει ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἄγριος διωγμὸς παντὸς ἐλληνικοῦ. Παράλληλα (πράγμα ποὺ μείωνε, σὲ μεγάλο βαθμὸ, καὶ τὴ δύναμη ἀντίστασης ἀπέναντι στὴ βία τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας) οἱ Ἕλληνες δεινοπαθοῦσαν καὶ ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες Κουτσοβλάχους, οἱ ὁποῖοι σὲ συνεργασία μὲ τοὺς κατακτητὲς τοὺς πολεμοῦσαν ἄγρια. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦσαν καὶ κινδύνους ἐθνολογικῆς ἀλλοίωσης τοῦ πληθυσμοῦ, κυρίως ὁμως ἠθικῆς κατάπτωσης τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου. Τοὺς κινδύνους μεγάλωνε ἡ ἔλλειψη ἐπαρκῶν ἐλληνικῶν σχολείων, ἡ κατάλληλη ἐπιλογή προσωπικοῦ, καθὼς καὶ ἡ δράση τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν ποὺ καταδυνάστευαν τὴν περιοχὴ καὶ δημιουργοῦσαν ὀξύτατη οἰκονομικὴ κρίση. Μερικὰ ἀπὸ τὰ συσταθέντα ἀπὸ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων σχολεῖα εἶχαν δάσκαλους ὁπαδοὺς τοῦ Μαργαρίτη μηδεμίαν αἰσθανομένους δυσκολίαν καὶ νὰ διακηρύττωσι τὰς μισελληνικὰς τῶν προθέσεις. Παράδειγμα ἀνέφερε τὸ δάσκαλο Γ. Πιάχα ποὺ ὁμολογοῦσε ὅτι

les Écoles Roumanes de Macédoine», συνημμένο στὴν δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 239/9/21-2-1890 ἔκθεση. Δὲ σημειώνεται ἡ χρονολογία ἔκδοσης τῆς ἐφημερίδας, πρέπει ὁμως νὰ ἦταν τοῦ Φεβρουαρίου 1890. Ἡ ρουμανικὴ ἐφημερίδα ἀνέφερε ὅτι τὸ 1890 λειτουργοῦσαν στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο 30-40 σχολεῖα προκαταρκτικὰ (δημοτικὰ-Écoles Primaires), ἓνα Λύκειο πλήρες μὲ 7 τάξεις καὶ ἓνα γυμνάσιο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴν προπαγάνδα καὶ πρέπει νὰ γίνουν δεκτὰ μὲ ἐπιφύλαξη, τουλάχιστο στὸν τομέα τῶν δημοτικῶν σχολείων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν μόνο στὰ χαρτιά γιὰ νὰ δικαιολογοῦνται οἱ δαπάνες τῆς προπαγάνδας.

1. Βλ. τὴν 75/27-2-1890 ἀναφορὰ, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ-Η' Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένη ἡ ἔκθεση ποὺ εἶχε συντάξει ἐπιστήμονας, φίλος τοῦ προξένου Α. Ποττέν.

ωσω πάντα γυρίσε
 εἶναι μὲν φιλέλληνα!.. ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν καταγωγὴν Βλάχος καὶ ἀδυνατεῖ νὰ μὴν ἀγαπᾷ τοὺς Ρουμούνους. Ἄλλος τέτοιος δάσκαλος ἦταν ὁ Ἀριστείδης Σακελλαρίου, ποὺ δίδασκε στὴ Σαμαρίνα (γιὸς τοῦ Μίλωνα Σακελλαρίου) καὶ ἐκφραζόταν ὑβριστικὰ γιὰ τὸν Ἑλληνισμό¹.

Ὅλα αὐτὰ ἐπιδροῦσαν στὸ φρόνημα τῶν βλαχόφωνων, μείωναν τὴν ἀντίστασή τους καὶ ὀδηγοῦσαν πολλοὺς στὴν προπαγάνδα. Ἡ κατάσταση, τέλος, χειροτέρευε κι ἀπὸ τὸ λόγο ὅτι ἡ μόνη ἐστία ἐνθάρρυνσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ μητρόπολη Γρεβενῶν, δὲ μπορούσε ν' ἀνταποκριθεῖ στὴν ἀποστολή της. Ὁ μητροπολίτης Κλήμης χαρακτηριζόταν ὡς δειλὸς τὸν χαρακτήρα καὶ ἀναποφάσιτος, ἀνίκανος πρὸς πᾶσαν ἀποτελεσματικὴν πληροφορίαν, εἶνε τὸ ἀρνητικὸν ὄργανον τῆς καταπτώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ φρονήματος. Ἡ ἄποψη συνέπιπτε καὶ μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας. Τὰ Γρεβενά, συνέχιζε ἡ ἔκθεση, εἶχαν γίνει κέντρο ἀνθελληνικῶν ἐνεργειῶν, τοῦ ὁποῖου ἐπιτηδειότατος μοχλός... ἐλληνικῆς παιδείας βλαχόφωνον θρέμα, ἦταν ὁ γιατρὸς Ζήσης Παπαθανασίου ἀπὸ τὴ Βωβούσα· ἐκμεταλλευόταν σατανικώτατα τὴν ὑπαλληλική του σχέση μὲ τοὺς Τούρκους πρὸς ὄφελος τῆς προπαγάνδας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀμειβόταν μὲ 1.800 φράγκα τὸ χρόνο. Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων ἔγινε δυσκολότερη στὴν Πίνδο ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία προξενεῖου στὰ Γρεβενά. Γιὰ ν' ἀνακτήσει ὁ Ἑλληνισμὸς τὴν ὑπεροχή του, τὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων συνιστοῦσε: 1) παύση τῶν ρουμανοφρονονούντων δασκάλων κι ἂν αὐτὸ δὲν ἦταν σκόπιμο γιὰ νὰ μὴ κηρύξουν φανερὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, διορισμὸς τους σὲ σχολεῖα μὲ ἀμιγῆ ἐλληνικὸ πληθυσμὸ, 2) ἴδρυση στὰ κεντρικότερα χωριά γραμματοδιδασκαλείων, πράγμα ποὺ ἀπαιτοῦσε ἐλάχιστες δαπάνες, 3) μετάθεση τοῦ μητροπολίτη, καὶ 4) διορισμὸ προξένου στὰ Γρεβενά. Ἄν τὸ τελευταῖο δὲν γινόταν κατορθωτό, προσφερόταν, χωρὶς καμιὰ ἀμοιβή, ὁ πληροφοριοδότης τοῦ προξενεῖου νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα, ἀφοῦ κατατοπιζόταν μὲ κάθε λεπτομέρεια γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴν περιοχὴ.

1. Στὸ δάσκαλο τῆς Ἀβδέλλας Γ. Πιάχα τόσο τὰ ἐλληνικὰ προξενεῖα, ὅσο καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ. εἶχαν ἐμπιστοσύνη τὰ προηγούμενα χρόνια. Ἀπόδειξη ὅτι ζητοῦσαν τὴ γνώμη του γιὰ τὶς ἐνέργειες ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνουν πρὸς ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας. Καθὼς ὅμως ἡ προπαγάνδα ἀναπτυσσόταν, μὲ ὀρμητήριο τὸ χωριὸ ποὺ δίδασκε, παρουσιάστηκαν δυσκολίες καὶ κίνδυνοι γιὰ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ του, πράγμα ποὺ φαίνεται τὸν ὀδήγησε σὲ μιὰ ἀμφίροπη στάση, ἡ ὁποία ἔδινε λαβὴν σὲ παρεξηγήσεις. Σχετικὰ μὲ τὸ Μίλωνα Σακελλαρίου, εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση ὅτι πρόσφερε πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὸν Ἑλληνισμό καὶ τὴν ἐλληνικὴ παιδεία, διδάσκοντας δεκαετίες ὀλόκληρες τὰ ἐλληνικὰ γράμματα. Ὅλες οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἔπλεκαν τὸ ἐγκώμιό του. Τὸ ἴδιο ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ γιὸς του, γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ἡ ἔκθεση, ἔγινε ἀπὸ τοὺς φανατικότερους διώκτες τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι ἀπὸ τὰ δραστηριότερα στελέχη τῆς προπαγάνδας. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δίδασκε ἀκόμη στὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο Σαμαρίνας.

Ἡ ἔκθεση, πού διαβιβάστηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο στὸ προξενεῖο Ἑλασσό-
νος, προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τοῦ προξένου, ἀφοῦ στὸ περιεχόμενό της
περιλαμβανόταν πολλές αἰχμὲς ἐναντίον του. Στὴν ἀπάντησή του ὑποστή-
ριξε ὅτι ἡ κατάσταση στὸ διαμέρισμα δὲν ἦταν τόσο ἀπελπιστική, ὅπως
ἀναφερόταν στὴν ἔκθεση¹. Βέβαια τὴν προπαγάνδα ὑπηρετοῦσαν Ἑλληνες
Βλαχόφωνοι ἀρνησιπάτριδες, ὅπως ὁ γιατρὸς Παπαθανασίου, αὐτὸ ὅμως
δὲν σήμαινε ὅτι τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο διέτρεχε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων.
Ὅλα ὅσα ἀνέφερε ἡ ἔκθεση, καθὼς καὶ οἱ προτάσεις εἶχαν ἐπισημανθεῖ κι
ἀπὸ τὸ προξενεῖο (μετάθεση μητροπολίτη, ἴδρυση ὑποπροξενείου στὰ Γρε-
βενά). Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἑλληνικῶν σχολείων ἦταν κάτι πού ὅλοι
ἐπιθυμοῦσαν, ὄχι ὅμως εὐκόλα κατορθωτός, ἐξαιτίας τῶν ἀπαιτούμενων
μεγάλων δαπανῶν. Ἡ παύση, τέλος, τῶν ρουμανιζόντων δασκάλων ἦταν
θέμα λεπτῶν χειρισμῶν, γιὰ νὰ μὴ προκύψει ἀποτέλεσμα ἐπιζήμιο γιὰ τὸ
ἑλληνικὸ στοιχεῖο.

Ἀναμφίβολα κάθε πλευρὰ ἐμφάνιζε τὴν εἰκόνα ἀνάλογα καὶ μὲ τὶς προ-
θέσεις στὶς ὁποῖες ἀπέβλεπε². Ἡ ἀλήθεια μπορεῖ ν' ἀνιχνευθεῖ στὸ συγκε-
ρασμὸ τῶν ἀντίθετων ἀπόψεων. Ἡ κατάσταση στὴν Πίνδο δὲν ἦταν ἀπελ-
πιστική, ὅπωςδήποτε ὅμως ἦταν κρίσιμη γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Τὴν
ἐποχὴ αὐτὴ τὰ πράγματα ἔγιναν ἀκόμη δυσκολότερα, ἐξαιτίας τῆς ἀνυ-
παρξίας τῶν καταλλήλων καθοδηγητικῶν φορέων, ἀλλὰ καὶ τῆς μετάθεσης
τοῦ καϊμακάμη Γρεβενῶν Τζεμάλ βέη στὴν Κολώνια. Ἀντικαταστάτης του
τοποθετήθηκε ὁ Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴ καὶ φανατικὸς μισέλληνας καϊμα-
κάμης Κολώνιας³.

γ. Δυσχέρειες στὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων δασκάλων

Ὁ Μαργαρίτης ἔδινε ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, πού τὴ
χρησιμοποιοῦσε καὶ ὡς κύρια βάση του. Στὶς 11 Μαΐου 1890 ἀναχώρησε ἀπὸ
τὰ Γιάννινα γιὰ τὰ Γρεβενά, ἔμεινε ἐκεῖ πέντε μέρες καὶ εἶχε συνεχεῖς συ-
σκέψεις μὲ τοὺς πράκτορές του. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαβουλεύσεων φά-
νηκαν μετὰ τὴν ἀναχώρησή του. Ὁ νέος καϊμακάμης Γρεβενῶν κάλεσε ὅλους
τοὺς ἑλληνοδασκάλους τῆς περιοχῆς του καὶ ζήτησε νὰ τοῦ παρουσιάσουν

1. Βλ. τὴν 260/5-5-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτε-
ρικῶν, *ΑΥΕ*, 1890, δ.π.

2. Ὁ πρόξενος Ἑλασσόνας σημείωνε γιὰ τὸ συντάκτη τῆς ἔκθεσης: διαφαίνεται κάποιος
ἐγωϊσμὸς καὶ ἰδιοτέλεια. Κάτι ἀνάλογο, ὅμως, μποροῦσε νὰ ὑποστηριχθεῖ καὶ γι' αὐτόν, ὅτι
δηλαδὴ προσπαθοῦσε νὰ δικαιολογήσει τὴν ὡς τότε πολιτεία του.

3. Βλ. τὴν 72/6-2-1890 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτε-
ρικῶν, *ΑΥΕ*, δ.π.

τὰ πτυχία τους ἐὰν εἶχαν καὶ ν' ἀπαντήσουν στὶς παρακάτω ἐρωτήσεις:

1) Ἀπὸ ποῦ κατάγονταν, 2) Ποῦ εἶχαν ἐκπαιδευτεῖ, 3) Πόσο μισθὸ ἔπαιρνε ὁ καθένας, 4) Ἀπὸ ποῦ προέρχονταν τὰ χρήματα, 5) Ποιὸς τοὺς τὰ ἔδινε, καὶ 6) Τὶ μαθήματα δίδασκαν στὰ σχολεῖα τους.

Τὴν ἴδια μέρα, γιὰ νὰ κρατήσῃ τὰ προσχήματα, κάλεσε καὶ τοὺς ρουμανοδάσκαλους νὰ δηλώσουν τὰ ἴδια, δὲν πῆγε ὁμως κανένας. Προφασίστηκαν ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ζητοῦσε ὁ καϊμακάμης τὰ εἶχαν δώσει ἀπὸ καιρὸ στὶς ἀρχές τοῦ Μοναστηρίου καὶ οὕτω ἀφέθησαν ἡσυχοί¹.

Ἡ ἐνέργεια τοῦ καϊμακάμη σχετίζεται μὲ ἀπόφαση γενικοῦ χαρακτήρα, ποὺ εἶχε πάρει ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὕστερα ἀπὸ εἰσήγησι τῆς προπαγάνδας². Ἔτσι ἐρμηνεύεται καὶ ὁ διαφορετικὸς τρόπος μεταχείρισης τῶν ἑλληνοδασκάλων καὶ ρουμανοδασκάλων καὶ ἡ μεροληπτικὴ συμπεριφορὰ ὑπὲρ τῶν δεύτερων³.

Πρόσθετη ἀπόδειξις γιὰ ἐνέργεια εὐρύτερης μορφῆς ἀποτελεῖ ἡ στάσις τοῦ προέδρου τοῦ στρατοδικείου Μοναστηρίου, ὑποστράτηγου Τζεβάτ πασᾶ. Ὁ Τζεβάτ, σὲ συνομιλία του μὲ τὸν Ἑλληνα πρόξενο Μοναστηρίου, κατηγόρησε ἀνοιχτὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ὅτι εἶχαν προπαγανδιστικὸ χαρακτήρα καὶ ὅτι διδάσκονταν σ' αὐτὰ μαθήματα ἀπὸ βιβλία ἀπαγορευμένα, ποὺ περιεῖχαν ὕβρεις ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ πρόξενος ἀντέκρουσε τὴν κατηγορίαν μ' ἐπιχειρήματα καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τοῦ Τζεβάτ στὸ γεγονός ὅτι οἱ Ρουμάνοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ποὺ διέσπειραν φήμες γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἀποσκοποῦσαν στὸ νὰ καλύψουν τὸν χαρακτήρα τῶν δικῶν τους ἀρτισύστατων σχολείων, τῶν καθαρὰ προπαγανδιστικῶν⁴.

1. Βλ. τὴν δ.π., ἀριθμ. 157/21-3-1890 ἐκθεσις.

2. Βλ. τὴν 330/6-6-1890 ἐκθεσις τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π. Ἡ ἀπόφασις ὑποχρέωσε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ ὑποβάλῃ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1890 τακτικὸν πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας, γιὰ νὰ ἐκδώσῃ διαταγὰς πρὸς τὰς διοικητικὰς ἀρχὰς νὰ μὴν ἐπεμβαίνουν στὰ θέματα τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσις. Τὸ ὑπουργεῖο, ὁμως, ἀντὶ νὰ κάνει αὐτὸ ποὺ ζητοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο, ἐξέδωκε ἀντίθετες διαταγὰς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπισυναπτόμενη διαταγὴ στὴν ἐκθεσις τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου Φαῖκ πασᾶ πρὸς τὸν καϊμακάμη Κοζάνης.

3. Παρόμοια ἐνέργεια ἐγένετο καὶ στὶς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1890, ὅταν ὁ καϊμακάμης Γρεβενῶν Τζεμάλ βέης (δὲν εἶχε πάει ἀκόμη στὴ νέα του θέση) ζήτησε τὰ ἴδια στοιχεῖα ἀπὸ τοὺς ἑλληνοδασκαλοὺς, ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴν τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου. Ἡ συμπαθὴς στάσις τοῦ καϊμακάμη ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον τὸν ὁδήγησε σὲ θέσιν ἀναμονῆς. Ἀνέβαλε νὰ στείλῃ τὴν στατιστικὴν ποὺ κατάρτισε μέχρις ὅτου ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν, ποὺ ἀρνήθηκε νὰ τὴν σφραγίσῃ, πάρῃ ὁδηγίαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Βλ. τὴν ἀριθμ. 74/6-2-1890 ἐκθεσις τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Λ' Μακεδονία-Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

4. Βλ. τὴν 181/4-4-1890 ἐκθεσις τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ' -Ἡ Πρεσβεία Κων/λεως.

Ἡ αὐστηρὴ στάση τῶν ἀρχῶν ἀπέναντι τοὺς ἑλληνοδάσκαλους συνεχίστηκε καὶ μὲ ἄλλες ἐνέργειες. Στις 18 καὶ 19 Μαΐου ὁ διοικητὴς Σερβίων Κεμαλή πασάς, ἐπιθεωρώντας τὴν παραμεθόριο γραμμὴ, ἐπισκέφτηκε τὰ χωριά Δομένικο καὶ Τσαριτσάνη. Ἐκεῖ, παρουσία καὶ τοῦ μητροπολίτη, ἔκανε αὐστηρὲς προειδοποιήσεις πρὸς τοὺς δασκάλους πὼς θὰ τοὺς καταδίωκε καὶ δὲν θὰ τοὺς ἐπέτρεπε ν' ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμά τους, ἂν τυχὸν ἐξακολουθήσωσι διδάσκοντες τὴν γυμναστικὴν καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς βηματισμοὺς εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν, καθὼς καὶ κάθε μάθημα ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ. Ἡ σκληρὴ γλώσσα ποὺ χρησιμοποίησε, ἀποδιδόταν ἀπὸ τὸ προξενεῖο στὶς ραδιουργίες τῶν πρακτόρων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὸ Μοναστήρι, στὰ Γρεβενὰ καὶ στὰ Σέρβια, ἀκόμη καὶ στὸ μητροπολίτη Ἐλασσόνας καὶ τὴν ὀμάδα τουρκολατρῶν ποὺ τὸν περιστοίχιζε¹.

Ὅσο οἱ πραγματικὲς ἢ οἱ φαινομενικὲς ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας συνεχίζονταν τόσο μεγάλωνε καὶ ἡ προκλητικότητά τῶν ὀργάνων τῆς. Δημιουργοῦσαν προβλήματα στὴν ἐκκλησία, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν κοινοτικὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Δὲν ὑπολόγιζαν τοὺς μητροπολίτες, ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ δὲν ἀντιδροῦσαν στὶς ἐνέργειές τους. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸ μητροπολίτη Ἐλασσόνας κάποιου Γεωργίου Ἐξάρχου ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, λαϊκοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Τζιούμας². Ὁ Ἐξάρχου κακῶς καὶ διὰ λόγων σκληρῶν ἀπέπεμψεν τὸ μητροπολίτη, ὅταν ὁ τελευταῖος ζήτησε κατάλογο τῆς κινητῆς καὶ ἀκίνητης περιουσίας τοῦ Μοναστηριοῦ. Ὁ Ἐξάρχου ἦταν δραστήριο μέλος τῆς προπαγάνδας, συγγενὴς τοῦ Μαργαρίτη, σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ ὁποίου ἐνεργοῦσε, καὶ προσπαθοῦσε νὰ ἐγκαταστήσει στὴ μονὴ Ρουμάνο ἡγούμενο³.

δ. Διαμάχη προξενείου καὶ μητροπολίτη Ἐλασσόνας

Στὸ μεταξὺ οἱ σχέσεις προξένου-μητροπολίτη Ἐλασσόνας Ἀνθίμου ὀξύνθηκαν σὲ σημεῖο ποὺ δὲν ἀντάλασσαν οὔτε χαιρετισμό. Ὁ πρόξενος περιέγραφε μὲ τὰ χειρότερα χρώματα τὴν στάση τοῦ Ἀνθίμου, τὸν ὁποῖο κατηγοροῦσε ἀνοιχτὰ γιὰ προδοσία καὶ ἀποκάλυψη μυστικῶν τοῦ προξενείου στὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἦταν φυσικό, ὅταν τοῦ ζητήθηκε ἡ γνώμη γιὰ

1. Βλ. τὴν 310/27-5-1890 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

2. Ἀνάμεσα στὰ χωριά Δαμάσι καὶ Ἐλευθεροχώρι.

3. Βλ. τὴν 133/6-3-1890 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. 1890, ΑΑΚ/Θ' -Κ' Προξενεῖα Ἑλλάδος ἐν Κρήτη, Μακεδονία κλπ. Στὴν ἐκθεση περιέχονται καὶ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἱστορικὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς.

μετάθεση τοῦ μητροπολίτη, νὰ ὑπερθεματίσει στὴ λήψη μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης¹. Τὸ ἴδιο σφοδρὲς ἦταν καὶ οἱ ἐπικρίσεις τοῦ Ἀνθίμου κατὰ τοῦ προξένου. Κάκιζε γενικὰ τὴν πολιτεία του καὶ χαρακτήριζε τὴ διαγωγή του ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ θέση ποὺ κατεῖχε. Ὅλα αὐτὰ ἔκαναν τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως νὰ κρατάει ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀπέναντι στὶς προτάσεις τοῦ προξένου γιὰ ἀντικατάσταση τῶν μητροπολιτῶν τῆς περιοχῆς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ προξενείου καὶ νὰ ζητάει πληροφορίες γιὰ τὸ ποιὸν τῶν μητροπολιτῶν².

Οἱ ἐπιφυλάξεις τῆς πρεσβείας δικαιώθηκαν, ὡς ἓνα σημεῖο, ἀπὸ μεταγενέστερα στοιχεῖα ποὺ διαβιβάστηκαν στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ἀναφορὰ προκρίτων Ἐλασσόνας ἐπιρρίπτει ποσοστὸ εὐθύνης γιὰ τὴ δύσκολη κατάσταση, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς περιοχῆς³, τόσο στὸν πρόξενο, ὅσο καὶ στὸ μητροπολίτη. Τὸν πρῶτο κατηγοροῦσαν ὅτι καταναλίσκεται εἰς λυσσώδεις ἔριδας πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ ἀπρεπῆ καταδίωξιν αὐτῶν διὰ τῶν ἀρχῶν, μεθ' ὧν διατελεῖ εἰς στενάς, μέχρις ἀναξιοπρεπείας σχέσεις, καὶ λεηληθότως κατέστη προστάτης τῶν ὀργάνων τῆς Ῥουμανικῆς προπαγάνδας, ὑποστηριζομένων θερμῶς παρὰ τῆς κυβερνήσεως, ἐνῶ ὁ Ἀνθιμος, ὁ ποτὲ διαβόητος Δρυῖνουπόλεως καὶ Διβρῶν, χαρακτηριζόταν ὡς ἀνὴρ ληστής ὑπὸ τὴν Ἀρχιερατικὴν ἀμφίεσιν καὶ πᾶν ἄλλο ἢ Χριστιανὸς ὢν, σκεῦος ἐκλογῆς καὶ λύκος ἐν ποιμνίοις, γι' αὐτὸ καὶ ζητοῦσαν τὴν ἄμεση ἀντικατάστασή του⁴.

Πάντως ἡ ἔκθεση Γεννάδη (ἀρχὲς Φεβρουαρίου 1890) ἀπέκλινε στὴν ἄποψη ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ Ἀνθιμος, τὸν ὁποῖο βάραιναν κατηγορίες ἀσυγγνώστου ἀδρανεῖας ἀπέναντι στὸ θέμα τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Τσαριτσάνης καὶ τῆς ἀπρεποῦς διαγωγῆς ἀπέναντι στοὺς Τούρκους. Ἡ τελευ-

1. Βλ. τὴν 101/6-3-1890 ἔκθεσή του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ' -Η' Πρεσβεία Κων/λεως.

2. Βλ. τὴν 351/22-2-1890 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Στὰ μέσα τοῦ 1890 εἶχε κηρυχθεῖ καὶ ἴσχυε ἐκεῖ ὁ στρατιωτικὸς νόμος ποὺ πολλαπλασίαζε τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς.

4. Βλ. τὴν μὲ ἡμερομηνία 30-6-1890 ἀναφορὰ προκρίτων Ἐλασσόνας πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Στ. Δραγούμη, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ' -Η' . Πρεσβεία Κων/πόλεως. Οἱ πρόκριτοι εἶχαν ἀπευθυνθεῖ καὶ πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον στὸ Πατριαρχεῖο ζητώντας τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Ἀνθίμου, χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα. Συνεπῶς τὸ Πατριαρχεῖο εἶχε κι ἀπ' εὐθείας πληροφορίες γιὰ τὴν πολιτεία τοῦ μητροπολίτη. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἀνθιμος, ποὺ μετατέθηκε τὸ 1876 ἀπὸ τὴ μητρόπολη Διβρῶν στὴ Δρυῖνουπόλεως, ὅπου παρέμεινε ὡς τὸ 1880, ὑποχρεώθηκε νὰ ὑποβάλει παραίτησιν οἰκειοθελῆ. Βλ. *Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἡπείρῳ καὶ Ἀλβανία ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. 12 (1937), σ. 57.

ταία κατηγορία βασιζόταν στην πληροφορία ότι ο μητροπολίτης είχε δανειστεί σημαντικά ποσά από όθωμανούς πρόκριτους, γεγονός που τον υποχρέωνε να συμπεριφέρεται απέναντί τους κατά τρόπο μειωτικό για το αξίωμά του¹.

Το Πατριαρχείο, στηριγμένο στις πληροφορίες της πρεσβείας, έστειλε γράμμα στο μητροπολίτη, με τον οποίο τον καλούσε να ενεργήσει δραστήρια για το κλείσιμο της ρουμανικής σχολής Τσαριτσάνης και ν' αναφέρει τους λόγους για τους οποίους δεν είχε ενημερωθεί για την ίδρυση της σχολής. Οί λόγοι της καθυστέρησης όφείλονταν προφανώς στην πρόθεση του μητροπολίτη να μη γίνονται ευρύτερα γνωστές οί επιτυχίες των Ρουμάνων, να μη δημιουργούονται δυσμενή σχόλια σε βάρος του και σημειώνονται ανεπιθύμητες παρεμβάσεις. Τήν ίδια τακτική τήρησε και κατά το 1889, όταν κατακράτησε αναφορά των κατοίκων Βλαχογιάννης, απευθυνόμενη στο Πατριαρχείο, με την οποία ζητούσαν το κλείσιμο του ρουμανικού σχολείου, που είχε και εκεί ιδρυθεί, και το διώξιμο του ρουμανοδασκάλου. Τήν αναφορά, που του επιδόθηκε το Μάρτιο του 1889, τήν άλλαξε με άλλη νεότερης ήμερομηνίας², γιατί αν έστελνε τήν παλιά θα γινόταν αντιληπτή ή αμέλειά του³.

Η όξυνση των σχέσεων μητροπολίτη και προξένου επισημάνθηκε, γιατί είχε τις επιπτώσεις της και στο εκπαιδευτικό έργο των δασκάλων της Πίνδου, στις περιοχές όπου κατέβαιναν οί βλαχόφωνοι, ή κυριότερη από τις οποίες ήταν ή περιοχή Έλασσόνας. Τόν Ιανουάριο του 1890 οί έφοροι των σχολείων Σαμαρίνας ζητούσαν τήν αντικατάσταση του δασκάλου Σάδα, έπειδή, όπως έλεγαν, είχε παραμελήσει τὰ καθήκοντά του⁴. Σύμφωνα με το προξενείο Έλασσόνας οί έφοροι είχαν υποκινηθεί στην ενέργειά τους από το μητροπολίτη Έλασσόνας, στην προσπάθειά του ν' αποδυναμώσει το προξενείο, στο οποίο ο δάσκαλος Σάδας, κατά τή διάρκεια των διακοπών του, πρόσφερε τις υπηρεσίες του. Ο Σάδας χαρακτηριζόταν ό καλλίτερος από τους δασκάλους της Πίνδου κι εκείνος που αντιμετώπιζε αποτελεσματικότερα τήν προπαγάνδα, τυχόν δέ αντικατάστασή του θα κατέστρεφε

1. Βλ. τήν 3105/6-2-1890 αναφορά της Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως προς το ύπουργείο Έξωτερικών, όπου είναι συνημμένη ή έκθεση Ν. Γεννάδη με χρονολογία 6 Φεβρουαρίου 1890, ΑΥΕ, δ.π. 1890, ΑΑΚ/Ζ' -Η' Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

2. Έκανε τήν αλλαγή το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου.

3. Βλ. τήν 20/8-1-1890 έκθεση του προξενείου Έλασσόνας προς το ύπουργείο Έξωτερικών. ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Λ' Μακεδονία-Έπιτροπή προς ένίσχυσιν.

4. Βλ. άχρονολόγητο τηλεγράφημα που υπογράφουν οί έφοροι Ν. Α. Χατζημπήρος, Ζήσης και Ματούσης Ν. Χατζηϊωάννου, ΑΥΕ, δ.π.

κάθε προσπάθεια ἀντίδρασης τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Πίνδο¹. Ἐὰν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ καταδιώξεις ποὺ ὑπέστη ὁ Σάδας τὸν ἴδιο χρόνο, πρέπει νὰ γίνουιν πιστευτοὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ προξενείου.

ε. Διώξεις Ἑλλήνων δασκάλων - Αὐστριακὴ ἀνάμειξη

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1890, ὁ Δ. Σάδας, διευθυντὴς τῆς ἀστικῆς σχολῆς Σαμαρίνας καὶ οἱ ἑλληνοδάσκαλοι Δημήτριος Ζούκης καὶ Ἀθανάσιος Γκριζιώτης τῆς Κρανιαῆς, καθὼς κι ὁ Χριστόδουλος Ἀθανασιάδης τῶν Γρεβενῶν κατηγορήθηκαν ὅτι ἐργάζονταν κατὰ τῶν καθεστώτων καὶ διατάχθηκε ἡ σύλληψή τους. Οἱ τρεῖς ἀπὸ τοὺς δασκάλους συνελήφθησαν καὶ φυλακίστηκαν· ὁ Σάδας, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας φυγαδεύτηκε στὸν Τύρναβο καὶ σώθηκε. Ἡ καταδίωξη καὶ σύλληψη τῶν δασκάλων ἀποδίδονταν στὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας, ποὺ ἐπιδίωκε τὴν ἐξουδετέρωση κάθε ἀντίδρασης τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Πίνδο, βάσει σχεδίου, τὸ ὁποῖο εἶχε ὑποδειχθεῖ στὸ διοικητὴ Σερβίων ἀπὸ τὸν Αὐστριακὸ πρόξενο στὸ Μοναστήρι².

Ὅλα αὐτὰ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πάγια εὐμενὴ στάση τῆς Αὐστρίας ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα, ἀποτελοῦν σοβαροὺς λόγους στὸ νὰ γίνει πιστευτὸ ὅτι ἡ καταδίωξη τῶν δασκάλων ἦταν ἔργο τῶν ρουμάνων πρακτόρων, ὑποκινημένων ἀπὸ τοὺς διπλωματικούς ἐκπρόσωπους τῆς Αὐστρίας. Ὁ σκοπὸς ἀπέβλεπε σὲ πολλοὺς στόχους. Στὸ κλείσιμο τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Πίνδου πρῶτα, γιὰ μικρὸ ἢ μεγάλο διάστημα, ἀφοῦ δὲ θὰ ἦταν εὐκόλη ἡ ἄμεση ἀντικατάσταση τῶν διωκομένων. Στὴν ἀχρήστευση ἀριθμοῦ δασκάλων ὕστερα, ἀφοῦ οἱ συλληφθέντες εἴτε καταδικάζονταν, εἴτε ὄχι, δὲ θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ ξαναγυρίσουν στὰ σχολεῖα τους ἢ νὰ ὑπηρετήσουν σ' ἄλλη θέση. Στὴν τρομοκράτηση τῶν ἄλλων, τέλος, γιὰ τὴν θὰ ζοῦσαν μὲ τὸ φόβο μήπως κι αὐτοὶ πάθουν τὰ ἴδια, μὲ συνέπεια ἡ ἄμυνά τους ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα νὰ εἶναι ὑποτονικὴ. Ἡ τρομοκράτηση ἦταν περισσότερο ἀποτελεσματικὴ στὶς περιπτώσεις (ὅπως συνέβη μὲ τοὺς δασκάλους ποὺ συνελήφθησαν) ποὺ ἡ προφυλάκιση τῶν διωκομένων παρατεινόταν γιὰ πολλοὺς μῆνες καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα ποὺ χορηγοῦνταν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐξόδων ἦταν ἀνεπαρκῆ. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ὑποχρεώθηκε ν' ἀπευθυνθεῖ στὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν γιὰ νὰ ζητήσῃ: 1) τὴν πλήρωση τῶν θέσεων τῶν δασκάλων μὲ διορισμὸ νέων στὴ Σαμαρίνα, τὴν

1. Βλ. τὴν 81/10-2-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν. ΑΥΕ, δ.π.

2. Βλ. τὸ 646/19-9-1890 κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Ζ' Πρεσβεία Κων/λεως-Ἐκθέσεις.

Κρασιά και τὰ Γρεβενά. Σὲ περίπτωση ποὺ τὰ σχολεῖα ἔμεναν κλειστὰ ὑπῆρχε κίνδυνος τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦσαν σ' αὐτὰ νὰ πᾶνε στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα. Μάλιστα μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ νέου σχολικοῦ ἔτους τὸ προσωπικὸ τῶν ρουμανικῶν σχολείων εἶχε αὐξηθεῖ (σύμπτωση ἢ σκόπιμη ἐνέργεια;) μὲ τὸ διορισμὸ στὰ Γρεβενὰ τοῦ ὡς τότε ἑλληνοδασκάλου, φανατικοῦ ὅμως ὀπαδοῦ τῆς προπαγάνδας, Ἀριστείδου Μ. Σακελλαρίδου¹ καὶ τὴν τοποθέτηση στὴν Κρασιά καὶ τὴ Βλαχογιάννη δυὸ ἀκόμα ρουμανοδασκάλων. 2) τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν προφυλακισμένων δασκάλων ποὺ βρίσκονταν σὲ οἰκτρὴ οἰκονομικὴ κατάσταση².

Ὁ Δ. Σάδας, ἔφτασε στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας παρακαλοῦσε τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ νὰ ἐνδιαφεροῦν γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀσκήσει τὸ ἐπάγγελμά του, νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ μέσα συντήρησης τῆς πολυμελοῦς οἰκογένειάς του ποὺ ἄφησε στὴν Πίνδο³.

Παράλληλα μὲ τὶς ἐνέργειες ποὺ κατέβαλε ἡ προπαγάνδα ν' ἀναπτύξει τὰ σχολεῖα τῆς στὴν Ἡπειρο, τὴν Πίνδο καὶ τὴ Μακεδονία, συνεχιζόταν καὶ ἡ δημοσίευση ἀνύπαρκτων ἢ παραποιημένων εἰδήσεων καὶ ἀνταποκρίσεων τόσο στὰ ρουμανικά, ὅσο καὶ σὲ ἐπιχορηγούμενα μὲ μεγάλα ποσὰ φύλλα τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Εὐρώπης, μὲ σκοπὸ τὸν προσεταιρισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς εὐμενοῦς στάσης τῆς Τουρκίας στὸ ἐσωτερικὸ. Στὴν Κων/πολη, ὅπως ἀναφέρθηκε, κύριο ὄργανο τῆς φιλορουμανικῆς καὶ ἀνθελληνικῆς πολιτικῆς ἦταν ἡ *Ταρξί*, στὴν ὁποία ἔβρισκαν φιλοξενία κάθε εἶδους συκοφαντίες ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μὲ ἰδιαίτερη σφοδρότητα καταφερόταν ἡ τουρκικὴ ἐφημερίδα ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, γιὰ νὰ προκαλέσει τὴν ἐπέμβαση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης σὲ βάρος τους, ἔτσι ὥστε ν' ἀφεθεῖ τὸ πεδίο ἐλεύθερο στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα (καὶ στὴν ἀλβανικὴ κίνηση, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὸ μεταξὺ ν' ἀναπτύσσεται) νὰ ἰδρύσει τὰ δικά της σχολεῖα καὶ νὰ

1. Ἦταν γιὸς τοῦ δασκάλου Μίλωνα Σακελλαρίδου.

2. Βλ. τὴν 818/25-10-1890, *λίαν ἐπείγουσα* ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Θ' -Κ' Προξενεῖα Ἑλλάδος ἐν Κρήτη, Μακεδονία κλπ.

3. Βλ. τὴν 880/5-11-1890 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Λ. Δεληγιώργη, ΑΥΕ, δ.π.

Ὁ Δ. Σάδας δὲν εἶχε ὀλοκληρώσει τὶς σπουδές του (ἀρχὲς 1890) στὸ γυμνάσιο. Γιαντὸ καὶ ὑπέβαλε αἴτηση στὸ ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Παιδείας νὰ τοῦ χορηγήσουν ἄδεια γιὰ νὰ δώσει ἀπολυτήριες ἐξετάσεις στὸ γυμνάσιο Λάρισας, μὲ πρόθεση νὰ ἐξακολουθήσει τὶς σπουδές του στὸ πανεπιστήμιο. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, ὑποβάλλοντας τὴν αἴτηση στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν συνηγοροῦσε ἔκθυμα γιὰ τὴ χορήγηση τῆς ἄδειας. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 60/6-2-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, Β 29/3- Ἐκπαιδευτικά.

ἔδραιώσει τὶς θέσεις της. Στὴν πολεμικὴ της δὲ δίσταζε νὰ καταφεύγει σὲ προκλητικὴ παραποίηση τῆς ἱστορίας, ἀδιαφορώντας ἂν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πρόσβαλε τὴ νοημοσύνη τοῦ ἀναγνωστικοῦ της κοινοῦ. Ἐγραφε π.χ. τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1890, ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Βερατίου, τῆς Κορυτσᾶς, τῆς Κλεισούρας, τῆς Καστοριᾶς κι ἄλλων πόλεων, ποὺ ἐπὶ 400 χρόνια ἐκπαιδεύονταν σὲ ἀλβανικὰ καὶ βλαχικὰ σχολεῖα, εἶχαν ὑποχρεωθεῖ τελευταῖα ν' ἀντικαταστήσουν, τὰ σχολεῖα αὐτὰ μὲ ἑλληνικὰ!, ἐνῶ ἦταν σ' ὄλους γνωστὸ πὼς στὰ 400 χρόνια δουλείας μόνο ἑλληνικὰ σχολεῖα λειτουργοῦσαν ἐκεῖ.

Στὶς προκλητικὲς ἐπιθέσεις ἀπαντοῦσαν τὰ ἑλληνικὰ φύλλα τῆς Κωνσταντινούπολης· ἀναιροῦσαν τὶς ψευδολογίες κι ἀποκάλυπταν τοὺς σκοποὺς ποὺ κρύβονταν πίσω ἀπ' αὐτές¹.

Ὁ ἑλληνικὸς τύπος, στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1890 ἐπισήμανε τὴν παρουσία τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Μοναστηρίου στὴν περιοχὴ τοῦ σανταζακιοῦ Σερβίων, ὅπου περιόδευε μὲ τοὺς πρόξενους Ἑλλάδας, Σερβίας καὶ Ἀγγλίας. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς συναδέλφους του, ἐνδιαφέρθηκε κυρίως γιὰ τὶς βλαχόφωνες κοινότητες Γρεβενῶν, Κοκκινοπλοῦ, Λειβαδίου, Σαμαρίνας καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν τῆς Πίνδου. Ἀπ' ὅπου περνοῦσε ζητοῦσε ἀποκλειστικὰ πληροφορίες γιὰ τὰ βλαχόφωνα χωριά τοῦ διαμερίσματος Σερβίων καὶ τῆς Ἐλασσόνας, στὰ ὁποῖα κατέβαιναν καὶ παραχείμαζαν οἱ βλαχόφωνοι τῆς Πίνδου. Σὰν ὁδηγὸ καὶ πληροφοριοδότη του εἶχε τὸν πράκτορα τῆς προπαγάνδας στὴν ἐπαρχία Ἐλασσόνας, ὑπάλληλο στὰ διαβατήρια Ἀδάμ Κωτούλα². Στὰ Γρεβενὰ πάλι ποὺ πῆγε, φιλοξενήθηκε στὸ σπίτι τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς προπαγάνδας, γιαιτροῦ Ζήση Παπαθανασίου, μὲ τὸν ὁποῖο, καθὼς καὶ μὲ ἄλλους ρουμανόφρονες, εἶχε συζητήσεις σχετικὲς μὲ τὴν πρόοδό της. Στοὺς Ἕλληνες κάτοικους τῆς περιοχῆς δὲν ἔμεινε καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἡ περιοδεία τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου ἀπέβλεπε στὴν ἐνίσχυση τῶν ρουμανιζόντων³, σκοπὸς ποὺ δὲν ἄργησε νὰ φανεῖ. Οἱ ρουμανιζόντες, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς Αὐστριακοὺς, προσπαθοῦσαν νὰ κλείσουν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα στὰ βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου, γιὰ ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερο τὸ ἔδαφος νὰ ἰδρῦσουν τὰ δικά τους. Ὁ σκοπὸς καθὼς καὶ τὰ παρασκήνια ἀποκαλύφθηκαν μὲ τὶς διώξεις τῶν ἑλληνοδασκάλων τῶν χωριῶν. Ὁ μουτεσαρίφης Σερβίων, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε μακρὲς συνομιλίες ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος κατὰ τὴ μετάβασή του στὰ Σέρ-

1. Βλ. ἀπάντηση στὸ δημοσίευμα τῆς *Ταρίκ* τοῦ Ἰανουαρίου 1890 στὸ *Νεολόγο* τῆς 16-1-1890 μὲ τίτλο: «Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα», *ΑΥΕ*, 1890, ὁ.π.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν Κωστάκη Διαμάντη.

3. Βλ. ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν Κοζάνη τῆς 14-4-1890, δημοσιευμένη στὸ φύλλο 51/18-9-1890 τῆς ἐφημερίδας τῆς Λάρισας *Σάλπιγξ*.

βια, εἰσηγήθηκε στὸ στρατοδικεῖο νὰ ἐκδώσει ἐντάλματα σύλληψης τῶν δασκάλων τῆς Πίνδου, πρῶτα τοῦ δασκάλου Περιβολίου Χριστοδούλου Ἀθανασιάδου, μὲ τὴν κατηγορία (ποὺ ἐπέσυρε αὐστηρὴ ποινὴ) ὅτι βρέθηκε σπῖτι του ἑλληνικὴ ἱστορία, ἣ ὁποία ὅπως πίστευαν οἱ Ἕλληνες, εἶχε ριχτεῖ ἀπὸ ὄργανο τῆς προπαγάνδας, κι ὕστερα τῶν δασκάλων Κρανιαῆς Δημ. Ζούκη καὶ Ἀθαν. Γκριζιώτη. Ἐναντίον αὐτῶν τῶν δυὸ εἶχε σταλεῖ ἀναφορὰ ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες Κρανιαῆς πρὸς τὸ μουτεσαρίφη, μὲ ὑπόδειξη τοῦ Ζήση Παπαθανασίου καὶ τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου Μοναστηρίου, μὲ τὴν ὁποία κατηγοροῦνταν ὅτι ἐργάζονταν *κατὰ τῶν καθεστώτων*. Ὁ δάσκαλος Σαμαρίνας Δ. Σάδας, ποὺ καὶ γι' αὐτὸν εἶχε ἐκδοθεῖ ἐντάλμα, κατόρθωσε, ὅπως σημειώθηκε, νὰ διαφύγει¹.

στ. Ἀστοχες προτάσεις γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα

Γιὰ νὰ βελτιωθεῖ ἡ θέση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων στὴν Πίνδο καὶ γενικότερα στὴν περιφέρεια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας, τὸ προξενεῖο ὑπέβαλε, ὅπως κάθε χρόνο, ἐκθεση στὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς Ἐνίσχυσιν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1890². Μὲ τίς προτάσεις του ζητοῦσε νὰ γίνεи στὸ νέο προϋπολογισμὸ 1890-1891 ἀναπροσαρμογὴ τῶν χορηγουμένων ποσῶν, μὲ σκοπὸ νὰ λειτουργήσουν καλύτερα τὰ σχολεῖα καὶ νὰ ἐπανδρωθοῦν πληρέστερα. Εἰδικότερα γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου τὸ προξενεῖο πρότεινε:

1) Ἡ μετακίνηση τῶν ἑλληνοδασκάλων στοὺς τόπους τῆς χειμερινῆς διαμονῆς των βλαχοφώνων ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσει τὸ ἐξῆς πρόγραμμα, κατὰ χωριά³: α) ὁ δάσκαλος Σαμαρίνας Δ. Σάδας τὸ χειμῶνα θὰ δίδασκε στὸ χωριὸ Βλαχογιάννη, ὅπου κατέβαιναν πολλοὶ Σαμαρινιῶτες καὶ μερικοὶ ρουμουνίζοντες ποὺ ἔφερναν μαζί τους καὶ τὸ ρουμανοδάσκαλο, β) ὁ δάσκαλος Ἀβδέλλας Γ. Πιάχας, θὰ κατέβαινε στὸ Δαμάσι Ἐλασσόνας, ὅπου συγκεντρώνονταν πολλοὶ συμπατριῶτες του κι ἄλλες βλαχικὲς οἰκογένειες. Ἡ παρουσία του ἐκεῖ ἦταν ἀναγκαία καὶ γιὰ ν' ἀποτραπεῖ ἡ ἐγκατάσταση ρουμανοδασκάλου, πράγμα ποὺ εἶχε ἐπιχειρηθεῖ τὸν προηγούμενο χρόνο, γ) Ὁ δάσκαλος Κρανιαῆς Δ. Ζούκης δὲ θὰ μετακινόταν, γιὰτι καὶ τὸ ἐκεῖ ρουμανικὸ σχολεῖο λειτουργοῦσε συνεχῶς μὲ δυὸ δασκάλους, δ) ὁ

1. Βλ. ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴν Κοζάνη τῆς 25-9-1890, δημοσιευμένη στὸ φύλλο 52/26-9-1890 τῆς Σάλπιγγος Λάρισας.

2. Βλ. τὴν ἀριθμ. 345/18-6-1890 ἐκθεση πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν, ΑΥΕ, 1891, Α1-Α2/Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία.

3. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ σχεδιασμοὶ ποὺ ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ ἀνατράπηκαν, ἐπειδὴ ἄρχισαν καταδιώξεις τῶν δασκάλων ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχές.

δάσκαλος Γρεβενῶν Χρ. Ἀθανασιάδης τὸ χειμῶνα θὰ δίδασκε στὰ Γρεβενὰ καὶ τὸ καλοκαίρι στὸ Περιβόλι, ε) ἡ παρθεναγωγὸς Γρεβενῶν Αἰκατερίνη Λασποπούλου θὰ δίδασκε τὸ καλοκαίρι στὴ Σαμαρίνα¹.

2) Ἐπρεπε νὰ γίνεи περικοπὴ καὶ μείωση ἐπιδομάτων πολλῶν ἱερέων τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου, μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι δὲν ἔδειχναν προθυμία νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς προπαγάνδας ἢ γιὰτὶ ἦταν ρουμανίζοντες ἢ γιὰ ἄλλους λόγους. Συγκεκριμένα προτεινόταν: α) ἡ περικοπὴ τῶν ἐπιδομάτων τεσσάρων ἱερέων τῆς Σαμαρίνας τῶν: Ἀθανασίου Παπαϊωάννου, Παπαπαύλου, Ἰωάννου Ραχαβέλια καὶ Ἀδάμου Ζέκιου. Τῶν δυὸ πρώτων ὡς ἐπιδειξάντων *μεγίστην ἀδράνειαν καὶ ἀδιαφορίαν διὰ πᾶσαν ἐνέργειαν κατὰ τοῦ Ῥουμουνισμοῦ ἐκεῖσε*, τοῦ τρίτου, γιὰτὶ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὰ Γρεβενὰ καὶ τοῦ τελευταίου, ὡς *ῤουμανόφρονος*, πού εἶχε στείλει μάλιστα τὸ παιδί του στὴ ρουμανικὴ σχολὴ Ἰωαννίνων. β) περικοπὴ τοῦ ἐπιδόματος τοῦ ἱερέα Ἀβδέλλας Ἀποστόλου Οἰκονόμου, ἑξαδέλφου τοῦ Μαργαρίτη, ὡς *ῤουμανόφρονος*. Προσποιοῦταν ὡς τότε τὸν ἑλληνόφρονα γιὰ νὰ παραπλανεῖ τὸ δάσκαλο Γ. Πιάχα καὶ νὰ τοῦ ἀποσπάει πληροφορίες, σχετικὲς μὲ τὶς μελετώμενες ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς προπαγάνδας. γ) μείωση τοῦ ἐπιδόματος τοῦ δευτέρου ἱερέα τῆς Ἀβδέλλας Ἰωάννου Παπαῖωακείμ ἀπὸ 10 σὲ 6 λίρες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία πού ἔκανε στὴν Ἀβδέλλα. μείωση τοῦ ἐπιδόματος τοῦ ἱερέα Ἰωάννου Ραχαβέλια, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὰ Γρεβενὰ, ἀπὸ 6 σὲ 5 λίρες, μείωση τέλος τῶν ἐπιδομάτων τῶν ἱερέων Περιβολίου Γιαννούλη Ζήση καὶ Ἀστερίου Οἰκονόμου ἀπὸ 7 σὲ 5 λίρες, ὡς *μὴ ἐργαζομένων καὶ τούτων ὡς ἔδει ἐν τῷ χωρίῳ των κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας ἔνθα διαμένουσι*.

Ἀπὸ τὶς περικοπὲς καὶ μειώσεις τῶν ἐπιδομάτων τῶν ἱερέων καὶ ἀπὸ μερικὲς ἄλλες περικοπὲς γινόταν ἐξοικονόμηση ποσοῦ 90 λιρῶν τὸν χρόνο, πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ 1/6 περίπου τοῦ συνολικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς περιφέρειας τοῦ προξενείου. Τὸ ποσὸ πού προορίζονταν γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες ἀνερχόταν σὲ 531 λίρες².

1. Τὸ προξενεῖο πρότεινε ἀκόμη τὴν ἀπόλυση τῆς παρθεναγωγοῦ Κρανιαῆς Μαργαρίτας Ἀνδριτσοπούλου, γιὰ ἀσυμβίβαστη διαγωγὴ πρὸς τὸ ἐπάγγελμά της. Στὸ ἔργο της θὰ μποροῦσαν νὰ τὴν ἀναπληρώσουν οἱ δυὸ δάσκαλοι τῆς Κρανιαῆς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὸν ἕνα τὸν πλήρωνε ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ τὸν ἄλλο ἡ κοινότητα.

2. Κατὰ κοινότητες τὰ ποσὰ πού πρότεινε τὸ προξενεῖο νὰ δοθοῦν κατανέμονταν ὡς ἑξῆς: Σαμαρίνα λ. 110, Ἀβδέλλα λ. 81, Σμίξη λ. 20, Κρανιαῆ λ. 75, Γρεβενὰ λ. 110, Περιβόλι λ. 10, Βλαχογιάννη λ. 25, Ἐλασσόνα λ. 30, Κοκκινοπλὸς λ. 35, Σέρβια λ. 35. Ἡ κατανομή, ὅπως γίνεται, δὲν ἀποδίδει ἐντελῶς τὴν πραγματικότητα. Γιὰ τὸ Περιβόλι π.χ. δὲν χορηγοῦνταν μόνο 10 λίρες, ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτερο ποσὸ πού περιλαμβάνεται στὸ ἐπίδομα Γρεβενῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα προϋπολογισμοῦ στὸν ὁποῖο ἀναγράφεται: *Διὰ Γρε-*

Ἐάν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ ἐγκεκριμένος προϋπολογισμὸς τοῦ προξενείου τοῦ προηγουμένου σχολικοῦ ἔτους 1889-1890 ἦταν μεγαλύτερος (ἀνερχόταν σὲ 566 λίρες), ἡ πρόταση τοῦ προξενείου γιὰ περικοπὲς ἐπιδομάτων ἱερέων, ἰδίως ἐκείνων ποὺ γινόταν μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι δὲν ἀντέδρασαν ὅσο ἔπρεπε ἐναντίον τῆς προπαγάνδας, ἦταν ἄστοχη. Οἱ ἱερεῖς, τῶν ὁποίων περικόπτονταν τὰ ἐπιδόματα, ἀπὸ ἀντίδραση γιὰ τὴ μεταχείρισή τους, ἀλλὰ κι ἀπὸ συμφέρον, ἴσως κατέφευγαν στὴν προπαγάνδα γιὰ νὰ εἰσπράξουν ἀπὸ ἐκεῖ περισσότερα ἀπὸ ὅσα τοὺς πρόσφερε ἡ Ἑλλάδα¹.

Δὲ φανερῶνει ὀρθὴ πολιτικὴ κρίση καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ προξένου Ἑλασσόνας σχετικὰ μὲ τὴ χορήγηση πολλῶν ὑποτροφιῶν σὲ μαθητὲς ἑλληνοφρονούντων Κουτσοβλάχων τῆς Πίνδου, μέτρο ποὺ ὡς τότε εἶχε ἐφαρμόσει μὲ ἐπιτυχία ἡ προπαγάνδα γιὰ τοὺς ρουμανίζοντες. Παρόλο ποὺ οἱ ἑλληνοδόσκαλοι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου ζητοῦσαν τὴ χορήγηση ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ τὸ σχολ. ἔτος 1890-1891 10-12 ὑποτροφιῶν γιὰ σπουδὲς στὰ γυμνάσια, κυρίως στὸ γυμνάσιο Τσοτυλίου, ὁ πρόξενος εἰσηγήθηκε τὴν ἀπόρριψη τοῦ αἰτήματος. Εἶχε τὴ γνώμη ὅτι μὲ τὶς ὑποτροφίες δὲ μποροῦσαν νὰ ἐξουδετερωθοῦν οἱ πολιτικὲς ἐνέργειες τῆς Αὐστρίας, ὑποκινήτριας τῆς δράσης τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ, κι ἀκόμη ὅτι οἱ ὑποτροφίες θὰ προξενούσαν περισσότερο κακὸ παρὰ ὠφέλεια, γιατί —ἔλεγε— θὰ δημιουργοῦσαν σκάνδαλα καὶ διαιρέσεις μεταξὺ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν ὑποτρόφων.

Οἱ πρόκριτοι τῶν κοινοτήτων τῆς Πίνδου, συνέχιζε, θὰ ἐνδιαφέρονταν νὰ προτιμηθοῦν τὰ παιδιά τους καὶ θὰ παραγκωνίζονταν ἔτσι τὰ παιδιά τῶν φτωχῶν. Ἡ ἀπλούστευση τῶν συλλογισμῶν καὶ ἡ προσπάθεια ν' ἀποδείξει ὅτι δὲν ὑπῆρχε πρόοδος τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ κατὰ τὸ χρόνο ποὺ αὐτὸς ὑπηρετοῦσε ὡς πρόξενος στὴν Ἑλασσόνα, τὸν ὀδήγησαν στὸ λανθασμένο συμπέρασμα ὅτι ἡ προπαγάνδα βρισκόταν σὲ ὑφεση, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν διέτρεχε κανένα κίνδυνο, κι ὅτι τὰ ποσὰ ποὺ ξοδεύονταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ ἐπιδόματα δασκάλων καὶ ἱερέων ἦταν ἀρκετά².

βενὰ καὶ Περιβόλιον ἑτησίως διὰ μισθὸν διδασκάλου, λίραι Τουρκίας 50. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ Σαμαρίνα.

1. Οἱ ἱερεῖς ποὺ ἀπέμειναν νὰ ἐπιδοδοῦνται ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὶς προτάσεις τοῦ προξενείου ἦταν: 1) Γιαννούλης Ταμπούρας, Σαμαρίνα, 5 λ., 2) Ἰωάννης Παπαῖωακείμ, Ἀβδέλλα, 6 λ., 3) Θεόδωρος Οἰκονόμου, Σμίξη, 5 λ., 4) Ἰωάννης Ραχαβέλιας, Γρεβενά, 5 λ., 5) Γιαννούλης Ζήσης, Περιβόλι, 5 λ., 6) Ἀστέριος Οἰκονόμου, Περιβόλι, 5 λ.

2. Προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ προπαγάνδα βρισκόταν εἰς φανεράν κατάπτωσιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς, δεινὴν ὑποστᾶσα ἦταν ἐν ταῖς κοινότησι τῆς Πίνδου, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶχε ἐλαττωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ εἶχε αὐξηθεῖ τῶν ἑλληνικῶν. Τὴν ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας στὴν Ἀβδέλλα, ὅπου, κατὰ τὸν ἴδιο, τὰ τρία τέταρτα

ζ. Ὁ Gustav Weigand - Πρόοδος τῆς προπαγάνδας στὸ Βεράτι

Τὸ 1890 συνέβησαν καὶ τὰ ἐξῆς γεγονότα στὶς περιοχὲς μὲ τίς ὁποῖες ἀσχολεῖται ἡ ἔρευνά μας:

1) Τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Μαρτίου 1890 ἔφτασε στὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας ὁ καθηγητὴς Gustav Weigand, γιὰ δεύτερη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὸ 1888, γιὰ τὴ μελέτη τῆς κουτσοβλαχικῆς στὴν περιοχὴ. Στὸν πρόξενο ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ κατέγραφε τὸ λεξιλόγιο τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Κλεισούρας καὶ τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ θὰ ἔκανε συγκριτικὲς μελέτες πάνω στὶς διαφορὲς καὶ ὁμοιότητες τῆς ρουμανικῆς καὶ τῆς κουτσοβλαχικῆς. Οἱ ἐπαφὲς ποὺ εἶχε στὴν Ἐλασσόνα μὲ πράκτορες τῆς προπαγάνδας δημιούργησαν ἀμέσως ἀτμόσφαιρα δυσπιστίας γιὰ τίς προθέσεις του¹.

2) Στὰ πλαίσια τοῦ ἀγῶνα ποὺ διεξήγαγε τὸ Πατριαρχεῖο τὸ 1890, οἱ ὀρθόδοξες ἐκκλησίαις ἔκλεισαν, γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὸν ἐντονότερο τρόπο ἡ διαμαρτυρία τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου στοιχείου ἀπέναντι στὴν ἀπόφαση τῆς Πύλης νὰ καταργήσῃ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἰσχύοντα προνόμια. Ὁ Μαργαρίτης ἐπιδίωξε νὰ διασπάσῃ τὴν ὁμοψυχία τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴν ὑπογραφή διαμαρτυριῶν ἐκ μέρους τῶν ρουμανιζόντων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, μὲ τίς ὁποῖες ζητοῦσαν τὸ ἄνοιγμα τῶν ἐκκλησιῶν. Στὴν κίνηση αὕτη φαινόταν μάλιστα νὰ πρωτοστατεῖ ἡ ἐπαρχία Γρεβενῶν, ὅπως φανέρωνε εἴδηση ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἐπίσημη ἑφημερίδα τοῦ βιλαετιοῦ Μοναστηρίου².

τῶν κατοίκων ρουμάνιζαν, τὴν ἀπέδιδε στὸ ὅτι ἦταν πατρίδα τοῦ Μαργαρίτη, στὴ δωρεὰν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν μὲ ὑποτροφίες, στὰ ἐπιδόματα ποὺ χορηγοῦνταν σ' ὄλους, καὶ στὴν ἀνυπαρξία ἀντίδρασης ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνοδάσκαλου Γ. Πιάχα, ποὺ δὲν ἐννοοῦσε νὰ ἔρθῃ σὲ ἀντιδικία μὲ τοὺς συμπατριῶτες του. Ὡστόσο ἂν καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ περιέχουν ἀλήθειες, δὲν ἀποδεικνύουν ὅμως τὴν ὕφεση τῆς προπαγάνδας καὶ μάλιστα τὴν δεινὴ ἦταν τῆς στὴν Πίνδο. Ὁ πρόξενος τέλος, στὴν ἔκθεση αὕτη ἀνέπτυξε καὶ τὴν καινοφανῆ θεωρία ὅτι πλεῖστοι τῶν κατοίκων τοῦ Πίνδου ἐκ τε τῶν ἡμετέρων καὶ ῥουμανοφρόνων ἐκμεταλλεύονται χάριν αἰσχροκερδείας μόνον ...τὴν Ῥουμανικὴν προπαγάνδα εὐχαριστούμενοι διὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Κι αὐτὸ προσφερόταν σὰν μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη ὅτι κανένας κίνδυνος δὲν ὑπῆρχε γιὰ πραγματικὸ ἐκρουμανισμὸ τῶν κατοίκων τῆς Πίνδου.

1. Βλ. τὴν 150/21-3-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1890, ΑΑΚ/Θ-Κ, Προξενεῖα Ἑλλάδος ἐν Κρήτη, Μακεδονία κλπ.

2. Ἡ εἴδηση ἔλεγε τὰ ἐξῆς: *Παρά τῶν Ρωμαίων κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας Γρεβενῶν ὑπεβλήθη ἐπισήμως ἀναφορὰ φέρουσα πλέον τῶν ἑκατὸν ὑπογραφῶν, δι' ἧς οὗτοι ἀποδοκιμάζοντες τὸ μέτρον εἰς ὃ προέβη τὸ Πατριαρχεῖον, διαμαρτύρονται κατὰ τοῦ κλεισίματος τῶν ναῶν καὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τοὺς ἱερεῖς ἀργίας, ἐπικαλοῦνται δὲ τὴν ἀρωγὴν τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τῆς διαγωγῆς ταύτης τοῦ Πατριαρχείου. Ἀνάλογες διαμαρτυρίες, ἔγραφε ἡ ἑφημερίδα, ἔγιναν στὴν Κοζάνη καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς διοίκησης Σερβίων. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 972/26-11-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ-1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως - 1 Ἰανουαρίου - 1 Ἰουλίου.*

Οἱ ὑπογραφές εἶχαν συγκεντρωθεῖ κυρίως ἀπὸ τοὺς Κουτσόβλαχους τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου (Σαμαρίνα, Περιβόλι, κλπ.) που παραχείμαζαν στὴν περιφέρεια Ἐλασσόνας (Βλαχογιάννη, Δαμάσι κ.ἄ.) καὶ στὰ Γρεβενά¹.

3) Στὰ τέλη τοῦ 1890 καὶ στὸ πλαίσιο τῆς εὐρύτερης προσπάθειας τῆς προπαγάνδας νὰ δημιουργήσῃ παντοῦ, ὅπου ὑπῆρχαν βλαχόφωνες κοινότητες, πυρῆνες, παρατηρήθηκε ζωηρὴ κίνηση στὸν χῶρο τῆς μητρόπολης Βελεγράδων καὶ κυρίως μέσα στὸ Βεράτι ἀπὸ μέρους τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας ποὺ κατέτεινε στὴν ἴδρυση σχολείων. Ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ Βεράτι, στὸ χῶρο τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας, ἦταν γιὰ τὴν προπαγάνδα πολὺ εὐνοϊκὴ, ἐξαιτίας τῶν διενέξεων μεταξὺ μητροπολίτη Δωροθέου καὶ προξένου Δ. Σωμάκη, γύρω ἀπὸ φλέγοντα θέματα, τὸ κυριότερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν τὸ θέμα τῶν σχολείων². Τὴν ἀποσύνθεση τῆς κοινότητας, ὅπως συνέβη σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις παρομοίων φαινομένων, ἔσπευσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ ἡ προπαγάνδα, ἡ ὁποία εἶχε ἐξασφαλίσῃ στὸ μεταξὺ, μὲ ἀδρὲς ἐπιχορηγήσεις, τὴν μετάσταση 1-2 ἑλληνοδασκάλων, ὅπως τοῦ Χαρ. Γοτζαμάνου ἢ Κοτζαμάνου³ ποὺ θ' ἀναδειχτεῖ σ' ἐπιφανὲς στέλεχος τῆς προπαγάνδας μὲ πολύπλευρη δράση. Οἱ ρουμανικὲς σχολὲς ἰδρύθηκαν τὸ 1891, οἱ προθέσεις ὅμως τῶν ρουμανιζόντων ἔγιναν γνωστὲς στὰ τέλη τοῦ 1890, ὅταν ἄρχισε καὶ ἔντονη προετοιμασία γιὰ τὴν ἴδρυσή τους. Στὰ μέσα Νοεμβρίου 1890 ἔφτασε στὸ Βεράτι Ρουμανίδα παρθεναγωγός, που καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἐλβασάν, προωρισμένη νὰ διδάξῃ τὴν Βλαχικὴν ἐν τῇ πόλει⁴.

Τὸ προξενεῖο Βερατίου πρόβλεπε πὼς ρουμανικὰ παρθεναγωγεῖα μποροῦσαν νὰ ἰδρυθοῦν στὶς συνοικίες Βακουφίου καὶ Γορίτσας, στὶς ὁποῖες κατὰ κύριο λόγο ἦταν ἐγκατεστημένοι οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς πόλης. Λειτουργοῦσαν βέβαια σ' αὐτὲς ἑλληνικὰ παρθεναγωγεῖα (στὴ συνοικία Βακουφίου πρὶν ἀπὸ 4 χρόνια, στὴ Γορίτσα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ σχολ. ἔτους

1. Βλ. τὴν 1047 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως-1 Ἰανουαρίου-1 Ἰουλίου. Στὴν Ἐλασσόνα στὴ συγκέντρωση τῶν ὑπογραφῶν πρωτοστατοῦσε ὁ πράκτορας τῆς προπαγάνδας καὶ ὑπάλληλος τῆς θεώρησης τῶν διαβατηρίων Κωνσταντῖνος Διαμάντης, ποὺ γιὰ νὰ ὑφαρπάσῃ τὶς ὑπογραφές τῶν Κουτσοβλάχων τοὺς ἀπειλοῦσε ὅτι, ἂν ἀρνοῦνταν, θεωρηθήσονται ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν ὡς δρῶντες κατὰ τῶν καθεστώτων καὶ καταδιωχθήσονται. Ἡ συγκέντρωση ὑπογραφῶν ἀπέτυχε, χάρις στὴν ἀντίδραση τοῦ προξενείου καὶ τῆς μητρόπολης, ὅπως ἀπέτυχε καὶ ἀπόπειρα ν' ἀνοίξῃ ἡ ἐκκλησία τῆς κωμόπολης καὶ νὰ ἱερουργήσῃ σ' αὐτὴ ὁ ρουμανίζων ἱερέας τῆς Βλαχογιάννης.

2. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, σ. 229 κ.ἑξ., 242 κ.ἑξ.

3. Βλ. δ.π., σ. 243.

4. Βλ. τὴν 238/23-11-1890 ἔκθεση τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Γ-Η Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

1890-91) καὶ ἡ παρουσία τους ἀποτελοῦσε σοβαρὸ ἐμπόδιο στὶς προσπάθειες τῶν Ρουμάνων. Θὰ ἦταν ὅμως δυνατὸ αὐτὸ νὰ ὑπερκεραστεῖ μὲ τὶς παροχές πού ἔδιναν καὶ οἱ ὁποῖες ἀπάλλασσαν τοὺς κάτοικους ἀπὸ τὴν καταβολὴ χρημάτων γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς μισθοδοσίας τῶν παρθεναγωγῶν¹. Γιὰ ν' ἀντιμετωπιστοῦν οἱ δυσχέρειες, τὸ προξενεῖο πρότεινε νὰ καταβάλλεται τὸ δεκάλιρο ἐπίδομα τῆς παρθεναγωγοῦ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, γιατί πίστευε ὅτι ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν κατοίκων ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τῆς καταβολῆς τῆς μισθοδοσίας τῆς παρθεναγωγοῦ θὰ ἐνεργοῦσε ἀποτρεπτικὰ στὴν ἵδρυση ρουμανικοῦ σχολείου.

Στὰ τέλη Νοεμβρίου 1890 ἔφτασε στὸ Βεράτι, σταλμένος ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, καὶ Ρουμάνος δάσκαλος, ἀπὸ τὴ Σκόδρα, καθολικὸς στὸ θρήσκευμα, μὲ σκοπὸ νὰ ἰδρύσει σχολεῖο. Περιμένοντας τὴν ἄδεια τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης, γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ὁποίας φρόντιζε ἡ ρουμανικὴ πρεσβεία στὴν Κων/πολη, οἱ ρουμανοδάσκαλοι ἀναζητοῦσαν οἰκῆματα γιὰ ἐνοικίαση. Οἱ πρῶτες προσπάθειες δὲν καρποφόρησαν, χάρις στὶς ἐνέργειες τοῦ προξενείου πού, κατὰ παράδοξο τρόπο, εἶχε ὑποστηρικτὲς καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς βέηδες καὶ ἰδίως τὴν οἰκογένεια Βρυώνη². Τὰ ἐμπόδια ἐξουδετερώθηκαν καὶ τὸ 1891 οἱ ρουμανικὲς σχολὲς ἦταν ἕτοιμες νὰ λειτουργήσουν.

4) Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση, μέσω τῆς Ἐπιτροπῆς εἶχε προϋπολογίσει τὶς παρακάτω ἐνισχύσεις γιὰ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Πίνδο:

α) *περιοχὴ προξενείου Ἐλασσόνας*: 1) *Σαμαρίνα*: μισθὸς δασκάλου 60 λίρες, μισθὸς βοηθοῦ 30 λ., μισθὸς β' βοηθοῦ, μόνο τὸ θέρος, λ. 15, βοήθημα ἱερέα Γιαννούλη Ταμπούρα 5 λ. 2) *Ἀβδέλλα*: μισθὸς δασκάλου 60 λ., μισθὸς βοηθοῦ, τὸ θέρος μόνο, 15 λ. βοήθημα ἱερέα Ἰωάν. Παπαῖωακεῖμ λ. 6. 3) *Σμίξη*: μισθὸς δασκάλου, τὸ θέρος μόνο, 15 λ., βοήθημα στὸν ἱερέα Θ. Οἰκονόμου 5 λ. 4) *Κρασιά*: μισθὸς δασκάλου 50 λ., μισθὸς βοηθοῦ 2 λ. 5) *Γρεβενὰ καὶ Περιβόλι*: μισθὸς δασκάλου 55 λ. 6) *Γρεβενὰ καὶ Σαμαρίνα*: μισθὸς παρθεναγωγοῦ 50 λ., βοήθημα στὸν ἱερέα Ἰωάνν. Ραχαβέλια λ. 5. 7) *Περιβόλι*: βοήθημα στὸν ἱερέα Ζήση Γιαννούλη λ. 5, βοήθημα στὸν ἱερέα Ἀστέριο Οἰκονόμου λ. 5³.

1. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κάτοικοι τῆς συνοικίας Γορίτσας, μόλις ἔφτασε ἡ Ρουμάνια παρθεναγωγὸς δήλωσαν ὅτι στὴν Ἑλληνίδα παρθεναγωγὸ θὰ ἔδιναν μισθὸ μόνο 5 λίρες ἀπὸ τὶς 10 πού εἶχαν συμφωνήσει, ἐνῶ ἄλλοι ἀρνήθηκαν νὰ καταβάλλουν καὶ τὶς 5. (βλ. τὴν ὀ.π. ἐκθεση).

2. βλ. τὴν 242/3-12-1890 ἐκθεση τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, ὀ.π.

3. βλ. Προϋπολογισμὸ προξενικῶν περιφερειῶν σχολικοῦ ἔτους 1890-1891, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Γ-Η, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Ἐπιχορηγήσεις δίνονταν καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων ὅπου παραχρῆμαζαν ἢ ἦταν ἐγκαταστημένοι βλαχόφωνοι. Ἔτσι στὴ Βλαχογιάννη χορηγοῦνταν γιὰ μισθὸ δασκάλου 25 λ., στὴν Ἐλασσόνα, γιὰ μισθὸ παρθεναγωγοῦ 30 λ. στὸν

β) περιοχή Μητρόπολης Ἰωαννίνων: 1) Συρράκο: συνδρομή για τὴ λειτουργία τοῦ παρθεναγωγείου, 30 λ. 2) Λάιστα: συνδρομή για τὴ λειτουργία τοῦ παρθεναγωγείου 25 λ. 3) Δοβρίνοβο (Ἡλιοχώρι): για τὸν ἴδιο σκοπὸ 15 λ. 4) Λεσινίτσα (Βρυσοχώρι): για τὸν ἴδιο σκοπὸ 15 λ. 5) Βωβούσα: συνδρομή για τὸ δημοτικὸ σχολεῖο 30 λ. 6) Παλαιοχώρι Λάιστας: συνδρομή για τὸ παρθεναγωγεῖο 15 λ. 7) Φλαμπουράρι, Γρεβενίτι καὶ Δρεστενίκο: για συνδρομή τῶν γραμματοδιδασκαλείων 20 λ.

γ) περιοχή Ἐπισκοπῆς Βελλᾶς: 1) Παλαιοσέλι: συνδρομή για τὸ σχολεῖο 15 λ.¹

δ) Για τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς προξενικῆς περιοχῆς Βερατίου, τῶν πόλεων καὶ κωμοπόλεων, ὅπου ἦταν κυρίως ἐγκαταστημένοι οἱ βλαχόφωνοι τῆς περιοχῆς, ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1889-1890 καὶ νωρίτερα, χορηγοῦσε ἡ Ἐπιτροπὴ τὰ ἑξῆς ποσά: 1) Βεράτι: 168 λ. 2) Φιέρι: 49 λ.²

5) Οἱ δάσκαλοι ποὺ ὑπηρετήσαν κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1890-1891 στὴν εὐαίσθητη περιοχή τῆς Πίνδου καὶ ἐναντιώθηκαν στὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας ἦταν: 1) Δημήτριος Ἀδαμαντίδης (δίδασκε στὴ Σαμαρίνα καὶ τὴ Βλαχογιάννη), 2) Αἰκατερίνη Β. Λασποπούλου (Γρεβενῶν καὶ Σαμαρίνας)³, 3) Ἑλένη Χαλκιοπούλου (Ἐλασσόνα), 4) Βασίλειος Παλάγκας (Κοκκινοπλός), 5) Νικόλαος Νταβακίδης (Τρανόβαλτος), 6) Ν. Παπαγεωργίου (Ἀβδέλλα καὶ Δαμάσι), 7) Γ. Πιάχας (Ἀβδέλλα) ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία ἀργότερα, 8) Δ. Ζούκης (Κρασιά, μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του), 9) Χρ. Ἀθανασιάδης (Γρεβενῶν καὶ Περιβολίου, μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του), 10) Καλλιόπη Καπελλαρίδου (παρθεναγωγὸς Σερβίων), 11) Γιαννούλης

Κοκκινοπλό, για μισθὸ δασκάλου 35 λ., στὰ Σέρβια, για μισθὸ παρθεναγωγοῦ 35 λ. καὶ στὸν Τρανόβαλτο, για μισθὸ δασκάλου 20 λ.

1. Βλ. τὸν δ.π., προϋπολογισμὸ τῶν προξενικῶν περιφερειῶν.

2. Βλ. Πίνακα για τὴν κατάρτιση τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς προξενικῆς περιφέρειας Βερατίου τοῦ σχολ. ἔτους 1889-1890, ἡμερομηνίας 1-6-1890 καὶ πίνακα χορηγημάτων ποὺ κατέβαλε ἡ Ἐπιτροπὴ, στὴν ἴδια περιφέρεια, κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1888-1889, ἡμερομηνίας 14 Φεβρουαρίου 1890, ΑΥΕ, 1890, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Προξενεῖον Βερατίου-Ἡπειρος, Ἀλβανία. Αὔξηση τῶν χορηγημάτων τῆς Ἐπιτροπῆς, για τὴν ἐνίσχυση τοῦ παρθεναγωγείου τῆς συνοικίας Βακουφίου στὸ Βεράτι εἶχε γίνει κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1888-1889. Βλ. εὐχαριστήριον τῶν προκρίτων τῆς συνοικίας Βακουφίου πρὸς τὸν Ἀχιλ. Κοτρόζον, διευθύνοντα τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο Βερατίου καὶ τὰ σχολεῖα τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς (ἀποδείχτηκε σὲ λίγο μεγάλος καταχραστής) μετὰ ἡμερομηνία 7-2-1889, Γ-Ἐκπαιδευτικὰ χορηγήματα-Δ-Διάφορα καὶ Νικολαΐδου, δ.π., σ. 230 κ.έ.

3. Οἱ παρθεναγωγοὶ Αἰκατερίνη Λασποπούλου, Καλλιόπη Καπελλαρίδου καὶ Ἑλένη Χαλκιοπούλου εἶχαν ἀναλάβει ὑπηρεσία τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1890. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 821/25-10-1890 ἀναφορὰ τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Α1-Α2-Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν-Μακεδονία).

Ταμπούρας (ιερέας καὶ δάσκαλος Σαμαρίνας), 12) Ἀστέριος Οἰκονόμου (ιερέας καὶ δάσκαλος Περιβολίου)¹.

η. Οἱ ἑλληνικὲς ἀνησυχίες - Περίεργες προτάσεις

Τὸ 1891 μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἔτος ἔντονων ἐκδηλώσεων τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, ποὺ στὸ μέλλον θὰ πληθύνονται σὲ ἔκταση καὶ θὰ φορτίζονται μὲ ὀξύτητα, ἡ ὁποία θὰ κορυφωθεῖ μὲ τὴ δημιουργία ἀνταρτικῶν σωμάτων κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρές, σὲ μιὰ δυναμικὴ ἀναμέτρηση γιὰ τὴν ἐπικράτηση. Στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο σταθεροποιήθηκε ἡ ἐπέκταση τῆς προπαγάνδας στὰ βόρεια τοῦ βιλαετιοῦ, μὲ τὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων στὸ Βεράτι κι ἔγιναν ἀπόπειρες ἐπέκτασης καὶ σ' ἄλλους βλαχόφωνους οἰκισμοὺς τῆς περιοχῆς. Ὅπωςδήποτε καὶ τὴ χρονιά αὐτὴ ἡ προπαγάνδα βρισκόταν σὲ ἄνοδο, ἀφοῦ δημιουργοῦσε νέα ἐρείσματα καὶ συστηματοποιοῦσε τὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἴδρυση κουτσοβλαχικῆς ἐπισκοπῆς.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνησυχώντας γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῶν δραστηριοτήτων τῶν προπαγανδῶν, κυρίως τῆς ρουμανικῆς καὶ βουλγαρικῆς στοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς καὶ γιὰ νὰ ἔχει μιὰ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς κατάστασης, ζήτησε ἀπὸ τοὺς προξένους τῆς λεπτομερῆ ἔκθεση γιὰ τὰ συμβαίνοντα σὲ κάθε περιοχὴ, μὲ αἰτιολόγησι αἰτίων ποὺ ἐμπόδισαν τὴν ἀνάσχεσι τῶν προπαγανδῶν καὶ δὲν ἐπέτρεψαν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα νὰ σημειώσουν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα στὴν ἐργασία τους. Οἱ πρόξενοι ἔπρεπε νὰ ὑποβάλουν καὶ προτάσεις γιὰ τὴ λήψι μέτρων ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴ βελτίωσι τῆς κατάστασης².

Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, ἀπαντώντας στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν³, ἔξακολουθοῦσε νὰ ἔχει τὴ λανθασμένη γνώμη ὅτι ἡ κατάστασι στὴν Πίνδο δὲν ἦταν κρίσιμη κι ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐπιτυχίες τῆς, ἡ προπαγάνδα δὲν εἶχε σημειώσει νέες. Οἱ διαπιστώσεις του ὅμως δὲν ἑναρμονίζονταν μὲ τὸ περιεχόμενον καὶ τῆς δικῆς του ἄποψης —στὸ σημεῖο αὐτὸ συμφωνοῦσε μὲ τὴ γνώμη τοῦ ὑπουργείου— ὅτι τὰ σχολεῖα τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου δὲν εἶχαν ἀνταποκριθεῖ σ' ὄλη τὴν ἔκτασι στὶς ἐλπίδες ποὺ εἶχε στηρίξει σ' αὐτὰ ὁ ἑλληνισμός κι ἔτσι δὲν ἀποτέλεσαν τὸ σοβαρότερον ἀνασχετικὸ φραγμὸ στὶς προόδους τῆς προπαγάνδας. Οἱ ἐρμηνεῖες ποὺ ἔδινε

1. Βλ. πίνακα δασκάλων στὸ ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Α1-Α2 Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία.

2. Μετὰ τὴν 2873/31-12-1890 κρυπτογραφικὴ ἐγκύκλιος διαταγή.

3. Βλ. τὴν 114/25-1-1891 ἔκθεσή του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1891, Προξενεῖα Ἡρακλείου, Ρεθύμνου, Ἐλασσόνας, Ἰωαννίνων.

τὸ προξενεῖο δὲ μποροῦν στὸ σύνολό τους νὰ γίνουν ἀποδεκτές. Ὑποστήριξε ὅτι ἑλληνικὰ σχολεῖα λειτουργοῦσαν στὴν Πίνδο καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς προπαγάνδας. Ἡ ἐνίσχυση κι ἀνάπτυξή τους μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν δραστηριοτήτων της δὲν στάθηκαν ἱκανὰ νὰ τὴν παρεμποδίσουν, γιὰ τὸ λόγο ὅτι δὲν ἀποτελοῦσαν κάτι τὸ καινοφανές, ἐνῶ ἡ σύστασις κατὰ πρῶτον *Ρουμουνικῶν σχολῶν ἐν οἷς εἰσήχθη ἡ διδασκαλία τῆς ρουμουνικῆς γλώσσης, τῆς γαλλικῆς καὶ λατινικῆς ἐνεποίησε μεγίστην ἐντύπωσιν*. Παρόλα αὐτὰ ἡ ἐπιτυχία, συνέχιζε, θὰ ἦταν πολὺ περιορισμένη, ἂν δὲν ξοδευόταν ταυτόχρονα ἄφθονο χρῆμα γιὰ τὴν ἔξαγορὰ συνειδήσεων. Ἔτσι στὴν Ἀβδέλλα, ὅπου οἱ περισσότεροὶ ρουμανίζοντες ἦταν συγγενεῖς τοῦ Μαργαρίτη, ἀλλὰ καὶ στ' ἄλλα βλαχόφωνα χωριά, οἱ ὀπαδοὶ τῆς προπαγάνδας μισθοδοτοῦνταν καὶ στίς περιπτώσεις ποὺ αὐτὸ δὲ συνέβαινε, δίνονταν ὑποτροφίες σὲ παιδιὰ γιὰ ἐκπαίδευση μὲ δαπάνες τῆς προπαγάνδας, στὰ σχολεῖα Μοναστηρίου, Ἰωαννίνων καὶ Βουκουρεστίου. Μὲ τέτοια μέσα γινόταν δυνατὴ ἡ συγκράτηση τῶν οἰκογενειῶν τους στὴν προπαγάνδα καὶ ἡ δημιουργία ἀξιολόγων στελεχῶν, ἀφοῦ οἱ ἀπόφοιτοὶ τῶν σχολῶν χρησιμοποιοῦνταν ὡς δάσκαλοι καὶ καθηγητές στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ σ' ἄλλες ἐμπιστευτικὲς ἐργασίες ἢ ἐπιδίωκαν τὴν κατάληψη δημοσιοῦπαλληλικῶν θέσεων.

Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας ὀφείλονταν καὶ στὴ διάθεση ἄφθονου χρήματος γιὰ τὴν ἔξαγορὰ συνειδήσεων μεταξὺ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ τελευταίου. Μαζὶ μὲ τὰ φιλοδώρηματα ἀπονέμονταν στοὺς Τούρκους καὶ σωρεῖα ἀπὸ ρουμανικὰ καὶ αὐστριακὰ παράσημα, καθὼς καὶ δῶρα, ὅπως χρυσὰ ρολόγια, δαχτυλίδια, ταμπακέρες ἀσημένιες κι ἄλλα τιμαλφῆ, στέλλονταν ἀπὸ τὴ Βιέννη καὶ τὸ Βουκουρέστι γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Στίς ἐπαρχίες Γρεβενῶν καὶ Σερβίων ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι, ὡς τὸν τελευταῖο κλητῆρα τῆς χωροφυλακῆς, εἶχαν πάρει κάποιον φιλοδώρημα ἀπὸ τοὺς πράκτορες τῆς προπαγάνδας. Ὡστόσο, σημείωνε ὁ πρόξενος, δὲ σημειώνονταν νέες ἐπιτυχίες κι αὐτὸ ὀφειλόταν ὄχι στὴν ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς μέσω τῶν σχολείων, ἀλλὰ σ' ἄλλους λόγους, οἱ κυριότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν: α) ἡ γνησία ἑλληνικὴ καταγωγή τῶν βλαχοφώνων κατοίκων τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, β) ἡ συνάφεια τῶν συμφερόντων καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν βλαχοφώνων μὲ τοὺς κάτοικους τῆς Θεσσαλίας, γ) ἡ παραμονὴ τους, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χρόνου στὴ Θεσσαλία, ὅπου κατέβαιναν γιὰ παραχείμαση καὶ ἡ συμφοίτηση τῶν παιδιῶν τῶν ἑλληνιζόντων καὶ τῶν ρουμανιζόντων στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας, δι' ὧν πᾶν ὅ,τι μάθωσιν ἐντὸς τοῦ τετραμήνου θερινοῦ διαστήματος ἐν τοῖς Ρουμανικοῖς σχολείοις τοῦ Πίνδου, ἀπο-

μανθάνωσιν ἐντὸς τοῦ ὀκταμήνου, καθ' ὃ φοιτῶσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς.

Πολλὲς διαπιστώσεις ἦταν σωστές, ἡ παραγνώριση ὅμως τοῦ ρόλου τῶν σχολείων, ἀποτελοῦσε σφάλμα ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ χάραξη ὄχι ὀρθῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐκκίνηση ἀπὸ ἐσφαλμένη βάση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑποβάλλονται προτάσεις ποὺ κινοῦνταν σὲ ἐξωπραγματικὰ πλαίσια. Ἔτσι ὁ πρόξενος, ἀντὶ νὰ ρίξει τὸ βάρος του στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν σχολείων, κατὰ τρόπο ποὺ ν' ἀνταποκρίνονται πλήρως στὴν ἀποστολή τους, συνιστοῦσε νὰ ληφθοῦν μέτρα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἂν ἐφαρμόζονταν, θὰ ἐξέθεταν καὶ διεθνῶς τὴν κυβέρνηση. Θεωροῦσε ἀπαραίτητη τὴν ἀντικατάσταση ὀρισμένων δασκάλων, ὡς ἀκαταλλήλων, ἔκρινε ὅμως ἀναγκαιότερη τὴν ἀντικατάσταση ὄλων τῶν ἀρχιερέων τῆς περιοχῆς (μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων) γιατί εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἦταν ἀνάξιοι τῶν περιστάσεων¹. Αὐτοὶ οἱ γενικοὶ ἀφορισμοὶ δημιουργοῦν ὑποψίες γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς κρίσης, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ὑπὸ κρίση ἀρχιερεῖς, ἰδιαίτερα οἱ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἐλασσόνας, ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴ μελέτη, δὲν εἶχαν εὐθύνες γιὰ τὴν κατάσταση.

Ἡ συνεργασία ρουμανιζόντων καὶ Τούρκων, ὁ χρηματισμὸς τους καὶ ἡ ἀπονομὴ παρασῆμων σ' αὐτούς, μὲ ἀντάλλαγμα τὶς ἐξυπηρετήσεις ποὺ παρείχαν στοὺς πρώτους, εἶχαν ἐντυπωσιάσει τὸν πρόξενο, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ προτείνει ἀνάλογη συμπεριφορὰ καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ζητοῦσε τὴν καλλιέργεια στενῶν σχέσεων τῶν προξενικῶν ὑπάλληλων μὲ τὶς τοπικὲς ἀρχές, καθὼς καὶ τὴν ἀπονομὴ ἑλληνικῶν παρασῆμων καὶ τὴ δωροδοκία τῶν κατωτέρων ὀθωμανῶν ὑπαλλήλων. Ἀναγκαῖα ἔκρινε καὶ τὴν ἐγκατάσταση ἑλληνικοῦ προξενείου στὰ Γρεβενά. Γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῆς προπαγάνδας θεωροῦσε ἀπαραίτητη τὴν μὲ κάθε τρόπο ἐξόντωση τῶν πρακτόρων τῆς στὰ Γρεβενά καὶ κυρίως τοῦ Ζήση Παπαθανασίου, ἀρχηγοῦ τῆς στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, τοῦ ἱερέα Παπαδημητρίου καὶ ἄλλων 3-4 ὀργάνων ποὺ ἐμφανίζονταν ὡς δάσκαλοι στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου. Μάλιστα, ἔλε-

1. Ζητοῦσε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κλήμη ὡς ἀνθρώπου ψοφοδεοῦς καὶ οὐδὲν ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ περικλείοντος εὐγενὲς ἢ πατριωτικὸν αἶσθημα ἐκτὸς τῆς φιλοχρηματίας, λίαν δὲ Τουρκοφίλου, θιασώτου καὶ μέλους τοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου, τοῦ μητροπολίτη Δεσκάτης, ὡς ὄλως ἀχρήστου καὶ ἐν μέθει διατελοῦντος ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἐσπέρας· τοῦ μητροπολίτη Ἐλασσόνας ὡς ἀτασθάλου καὶ δυναμένου ἐκ κουφότητος ἐν δεδομένη περιστάσει νὰ καταπροδώσῃ τὸν Ἑλληνισμόν· τοῦ ἐπισκόπου Πέτρας, τοῦ καὶ Βουλγαρίζοντος, ὅστις ὀρμώμενος ἐκ τῶν ἀνθελληνικῶν αὐτοῦ φρονημάτων, διήρησε τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπαρχίας του, καὶ προεκάλεσε διὰ τῶν ἐνεργειῶν του τὴν παράλυσιν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἵνα προλειάνῃ τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς Ῥουμούνους, παρ' ὧν προσδοκᾷ οὐ μικρὸν κέρδος.

γε ὁ πρόξενος, κάτι τέτοιο ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνει καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια μὲ τὸ Μαργαρίτη καὶ τὸ γιό του, πράγμα ποῦ θὰ ἐμπόδιζε ριζικὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προπαγάνδας, διότι οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτοὺς μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του. Τὸ τοιοῦτον ἄλλως τε μέτρον —συνέχιζε— τιθέμενον ἐν ἐφαρμογῇ ἤθελε καταδείξει καὶ τοῖς Τούρκοις ὅτι τὸ αἶσθημα τὸ Ἑλληνικὸν διατελεῖ ἀκμαῖον ἐν Μακεδονία μὴ ἐπιτρέπον εἰς πολιτικούς κερδοσκόπους τὴν ἐξώνησιν τῶν συνειδήσεων αὐτῶν... Καὶ ἡ Ὀθωμανικὴ δὲ Κυβέρνησις, ἤθελεν ἐπὶ τέλους παραδεχθῆ, ὅτι τὸ ἰσχυρότερον στοιχεῖον ἐν Μακεδονία εἶνε ὁ Ἑλληνισμός, ὁ μὴ φειδόμενος οὐδενὸς μέσου πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐθνικῆς του ὑπάρξεως.

Παρόμοιες προτάσεις δὲν εἶχαν ὑποβληθεῖ ἀπὸ κανένα ἑλληνικὸ πρόξενεῖο στὴν κυβέρνησις. Ἡ μυωπία τοῦ προξένου Ἐλασσόνας, γιὰ τίς συνέπειες ποῦ θὰ εἶχαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα τέτοια μέτρα, εἶναι προφανῆς καὶ μόνο ἐλαφρυντικὸ μένει γι' αὐτὸν ἡ μακεδονικὴ καταγωγὴ του ποῦ τὸν ὠθοῦσε σὲ σκέψεις ἀπαράδεκτες γιὰ ἓνα διπλωματικὸ ὑπάλληλο¹.

θ. Τὰ ἑλληνικὰ καὶ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου

Ἦταν φυσικὸ νὰ ἀπορριφθοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησις οἱ προτάσεις καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνες ποῦ σχετίζονταν μὲ τὴ φυσικὴ ἐξόντωση προσώπων. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ κυβέρνησις προσπαθοῦσε νὰ ὀργανώσῃ καλύτερα τὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου, ἰδιαίτερα αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (σχολ. ἔτος 1890-1891) ποῦ σημειώνονταν καταδιώξεις ἑλληνοδασκάλων, μὲ ὑποκίνηση τῆς προπαγάνδας. Ὁ δάσκαλος Ἀβδέλλας Γεώργ. Πιάχας ἀπολύθηκε καὶ ἀντικαταστάθηκε μὲ τὸ Νικόλαο Παπαγεωργίου πτυχιούχου τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, μὲ ὀκταετὴ διδασκαλικὴ πείρα καὶ μὲ ἀντιμισθία 4 λίρες τὸ μῆνα².

1. Στὴν ἴδια τὴν ἐκθεσὴ ὁ πρόξενος ἐξομολογεῖται ἀπὸ ποῦ ὠθεῖται στὴν ὑποβολὴ τῶν προτάσεων του. Γράφει: *Εἶμαι Μακεδὼν, καὶ τὸ αἶσθημα ὑπὲρ τῆς ὑπὸ δουλείαν ἰδιαιτέρας πατρίδος μου μὲ ἀναγκάζει νὰ μὴ φεισθῶ οὐδενὸς μέσου τείνοντος πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος. Φρονῶ ὅθεν, διὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον, ὅτι δὲν θέλω παρεξηγηθεῖ προτείνων τὰ ἀμέσως κατωτέρω ὑποδεικνυόμενα μέσα, ὧν ἡ ἐφαρμογὴ θὰ συνεπάγῃ τὴν ἐξόντωση τῆς Ῥουμανικῆς προπαγάνδας, ἐκ μερῶν ἐνθα τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα δέον νὰ ἦ ὑπὲρ ποτε ἀκμαῖον.*

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 254/20-3-1891 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Α1-Α2-Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν-Μακεδονία. Ὁ Γ. Πιάχας ἀντέδρασε στὴν ἀπόλυση καὶ διαμαρτυρήθηκε φαίνεται στὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν. κατὰ τὴ μετάβασί του στὴν Ἀθήνα. Ὅταν ἐπέστρεψε στὴν Ἐλασσόνα ἀρνήθηκε νὰ παραλάβῃ τὴ μισθοδοσίαν του ἀπὸ 15-12-1890 μέχρι 20 Μαρτίου 1891, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ πληρωθεῖ ἀπὸ 1-9-1890 ἂν καὶ δὲν ἐργαζόταν, πράγμα ποῦ ὅπως ἔλεγε τοῦ εἶχε

Στὴ Βλαχογιάννη, γιὰ τὴ χειμερινή περίοδο καὶ στὴ Σαμαρίνα (ἢ τὴν Ἀβδέλλα) γιὰ τὸ καλοκαίρι, διορίστηκε ὁ Δ. Ἀδαμαντίδης, πρῶην βοηθὸς στὴ Σαμαρίνα, μὲ ἀντιμισθία 4 λίρες τὸ μήνα¹. Στὴν Ἀβδέλλα γιὰ τὴ θερινή περίοδο διορίστηκε ὁ Σπυρίδων Εὐθυμιάδης ποὺ κατὰ τὸ παρελθὸν σχολικὸ ἔτος (1889-1890) εἶχε ὑπηρετήσει στὴ Σμίξη². Τὸ προξενεῖο προόριζε ἀρχικὰ τὸν Εὐθυμιάδη γιὰ τὴ Σμίξη, τελικὰ ὅμως τοποθετήθηκε στὴν Ἀβδέλλα. Εἶχε κι αὐτὸς διαβληθεῖ στοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες, μὲ συνέπεια νὰ δικαστεῖ στὰ Γρεβενά³.

Στὸ μεταξὺ οἱ δάσκαλοι Δ. Ζούκης, Α. Γκριζιώτης, Ἀθ. Γάγαλης καὶ Χρ. Ἀθανασιάδης ἐξακολουθοῦσαν νὰ κρατοῦνται στὶς φυλακὲς Γρεβενῶν, κατὰ τοὺς δύομισυ πρῶτους μῆνες τοῦ 1891, κάτω ἀπὸ τὸ βάρος κατηγοριῶν γιὰ ἀντικαθεστωτικὲς ἐνέργειες. Ὁ Γάγαλης δικάστηκε τελικὰ σὲ πεντάμηνη φυλάκιση, καὶ οἱ ἄλλοι, ποὺ δικάστηκαν στὸ Πλημμελιοδικεῖο Γρεβενῶν, ἀθωώθηκαν κι ἀποφυλακίστηκαν⁴.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ρουμανικὴ πλευρὰ ἐξέφραζε ἀνησυχίες γιὰ τὴν λειτουργία τῶν σχολείων τῆς στὴν Πίνδο. Ὁ Μαργαρίτης ἐμφάνιζε τὴν κατάσταση ρόδινη, κάτω ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια ὑπῆρχαν μεγάλες ἀδυναμίες καὶ προκλητικὴ σπατάλη χρήματος. Σχετικὰ στοιχεῖα ἔφερναν στὴ δημοσιότητα οἱ ἀντιπολιτευόμενες τὸ Μαργαρίτη ἐφημερίδες, στὸν ὁποῖο ἔρριχναν καὶ τὴν ἀποκλειστικὴ εὐθύνη τῆς κακῆς λειτουργίας τῶν σχολείων. Ἐνδεικτικὴ τῆς κριτικῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀρθογραφία τῶν ἐφημερίδων *Avederul* καὶ *Nationalul*. Εἰδικὰ ἡ τελευταία χαρακτήριζε τὸν Μαργαρίτη ὡς τὸ μόνο ὑπεύθυνο γιὰ τὴν κατάπνιξη κάθε κινήματος προόδου τῆς ρουμανικῆς ἐθνότητος, τῶν Κουτσοβλάχων δηλαδή, στὴν Τουρκία. Αὐτὸ μαρτυροῦσαν οἱ συνεχεῖς

ὑποσχεθεῖ καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ. Βλ. τὴν 539/24-5-1891 ἀναφορὰ τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, ὁ.π.

1. Βλ. τὴν 135/5-2-1891 ἀναφορὰ τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, ὁ.π. Ὁ Ἀδαμαντίδης ἀντικατέστησε τὸν Σάδα ποὺ εἶχε διαφύγει στὴν Ἑλλάδα.

2. Βλ. τὴν 186/6-3-1891 ἀναφορὰ τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 133/6-11-1891 ἀναφορὰ τοῦ προξενεῖου Σκοπίων πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Α1-Α2 Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν-Μακεδονία. Στὸ προξενεῖο Σκοπίων εἶχε μετατεθεῖ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας Α. Παπαδόπουλος. Στὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας τὸν ἀντικατέστησε ὁ Δ. Σωμάκης.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 273/20-3-1891, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως-1 Ἰανουαρίου-1 Ἰουλίου καὶ ὑπ' ἀριθμ. 300/22-3-1891, ΑΥΕ, 1891, Α1-Α2 Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία, ἐκθέσεις τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Στὴν ὡς ἄνω, ὑπ' ἀριθμ. 273/1891 ἐκθεση κακίζεται ἡ στάση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν Κλήμη, ποὺ ἀπὸ φόβο μήπως παρεξηγηθεῖ ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, δὲ συμπαραστάθηκε ἠθικὰ καὶ ὕλικα στοὺς φυλακισμένους δάσκαλους.

διαμαρτυρίες τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ σώματος ποὺ ἔφταναν ἀπὸ κεῖ. Τὴν πολιτικὴ τοῦ Μαργαρίτη τὴν ἀπέδιδε στὶς στενὲς σχέσεις του μὲ τοὺς καθολικοὺς ἱεραπόστολους. Οἱ τελευταῖοι τὸν βοηθοῦσαν βέβαια νὰ γνωρίζεται μὲ ἰσχύοντες ὀθωμανοὺς, τὸν χρησιμοποιοῦσαν ὁμως ὡς ὄργανο τῶν δικῶν τους σκοπῶν. Ἡ ἔφημερίδα κατέληγε στὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐφόσον ὁ Μαργαρίτης ἐξακολουθοῦσε νὰ κατευθύνει τὶς τύχες τοῦ ρουμανισμοῦ στὴν Τουρκία, ἦταν ἀδύνατη κάθε κίνηση ποὺ θ' ἀπέβλεπε στὴν χειραφέτηση τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ σχολεῖα θὰ λειτουργοῦσαν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν συμφερόντων τοῦ Μαργαρίτη καὶ τῶν καθολικῶν ὑποστηρικτῶν του¹.

Ὁ Μαργαρίτης, ὁμως, ἦταν ἀκόμη πολὺ ἰσχυρὸς καὶ ἐπηρέαζε τόσο τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις ὅσο καὶ τὴν ἀντιπολίτευσις. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1891 τὸν δέχτηκε σὲ ἀκρόασις ὁ Κάρολος τῆς Ρουμανίας². Τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνάντησις δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν. Ἡ ρουμανικὴ βουλή συζήτησε τὸν ἴδιο μῆνα τὸ θέμα ἐπιχορηγήσεων τῶν σχολείων τῆς ἀλλοδαπῆς. Ὑστερα ἀπὸ πρότασις τῆς ἀντιπολίτευσις, μὲ τὴν ὁποία συμφώνησε καὶ ἡ κυβέρνησις, αὐξήθηκε ἡ ἀρχικὴ πίστωση τῶν 20.000 φράγκων, σὲ 100.000 φρ.³

ι. Προσπάθεια γιὰ τὴν ἴδρυσις ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς

Ἀνάμεσα στὰ λάθη ποὺ καταλόγιζαν σὲ βάρος τοῦ Μαργαρίτη, ὅσες ρουμανικὲς ἔφημερίδες τὸν ἀντιπολιτεύονταν, ἦταν καὶ τὸ ὅτι δὲν προωθοῦσε τὸ θέμα τῆς ἴδρυσις *Μακεδονορουμανικῆς* ἐπισκοπῆς, παρὰ τὶς ὑποσχέσεις ποὺ εἶχε δώσει, παραπλανώντας μὲ τὶς ἐνέργειές του τὴν κοινὴ γνώμη⁴. Ἡ Πύλη, ἔγραφαν, εἶχε στείλει στοὺς ἀρμόδιους τὸ βεράτι γιὰ τὴν ἴδρυσις τῆς ἐπισκοπῆς καὶ ὁ Μαργαρίτης ἀντὶ νὰ κινηθεῖ δραστήρια γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ἀπόφασις *προσποιήθηκε* ὅτι συγκρότησε ἐπιτροπὴ ἀπὸ Μακεδονορουμάνους ποὺ πῆγε στὴν Κων/πολι καὶ κατόρθωσε νὰ πετύχει ὄχι τὴν ἴδρυσις ἐπισκοπῆς, ἀλλὰ μόνον τὴν ἔγκρισις ἀπὸ τὸ βεζίρη τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ρουμανικῶν βιβλίων στὶς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας, κάτι ποὺ εἶχε ἐπιτρέψει ἀπὸ καιρὸ ἡ Πύλη.

1. Βλ. μετάφρασις τοῦ ἀρθροῦ τῆς *Nationalul* στὸν *Τηλέγραφο* Κων/λεως, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου εἶναι συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 1717/19-6-1891 ἀναφορὰ τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1891, Πρεσβεία Κων/λεως, 1 Ἰανουαρίου-1 Ἰουλίου.

2. Βλ. τὸ δ.π. ἀρθρο. Βραβεύτηκε ἐπίσης ἀπὸ τὴν κυβέρνησις μὲ τὸ παράσημο τῶν ταξιαρχῶν τοῦ ρουμανικοῦ στέμματος, βλ. ἀριθμ. φύλλ. 3422/1-8-1891 τῆς ἔφημερίδας *Ἀκρόπολις*.

3. Βλ. τὴν ἀριθμ. 537/28-6-1891 ἐκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1891, ΑΑΚ/Γ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

4. Βλ. τὸ δ.π. ἀρθρο τῆς *Nationalul*.

Τὸ θέμα τῆς ἴδρυσης ἐπισκοπῆς γιὰ τοὺς Κουτσόβλαχους, εἶχε ἀπὸ καιρὸ ἀνακινηθεῖ. Ἡ θέση τοῦ Μαργαρίτη ἦταν θετικὴ, δὲν εὐσταθοῦν συνεπῶς οἱ κατηγορίες ποὺ τοῦ καταλόγιζαν¹. Ἡ καθυστέρηση τῆς ἴδρυσης ὀφειλόταν στὶς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες, στὴν ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου, στὴ μὴ ἐξεύρεση τοῦ καταλλήλου προσώπου ποὺ θ' ἀναλάμβανε νὰ ἡγηθεῖ τοῦ σχίσματος καὶ στὶς διχογνωμίες ἀνάμεσα στὰ ἡγετικά στελέχη τῆς προπαγάνδας. Ἐξάλλου ἡ ἔγκριση ἀπὸ τὸ βεζίρη τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ρουμανικῶν βιβλίων καὶ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες τῶν κουτσοβλαχικῶν οἰκισμῶν, δὲν ἦταν κάτι ἀσήμαντο. Ἐπισημοποιοῦσε τὶς ἀπόπειρες ποὺ γίνονταν σὲ ἀρκετὲς βλαχόφωνες κοινότητες, γιὰ τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς στὴ λειτουργία καὶ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες, προσπάθεια τὴν ὁποία καταπολεμοῦσε μὲ σθένος τὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος γενικότερα. Παρὰ τὶς ἀντιδράσεις, οἱ ρουμανίζοντες πέτυχαν νὰ ἐπιβάλλουν σὲ λίγα χωριὰ τὴ χρήση τῆς ρουμανικῆς, ὕστερα ἀπὸ συνεχῆ ἐπεισόδια μὲ τοὺς ἀντιφρονοῦντες πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν αἱματηρά². Ἀνάμεσα στὰ χωριὰ στὰ ὁποῖα χρησιμοποιήθηκε ἡ ρουμανικὴ σὲ τμήματα τῆς λειτουργίας³, ὄχι σταθερὰ πάντως, ἦταν ἡ Ἀβδέλλα καὶ τὸ Περιβόλι⁴.

Ἄλλα χωριὰ, στὰ ὁποῖα σημειώθηκαν ἀλλεπάλληλα ἐπεισόδια στὶς ἐκκλησίες, ἐξαιτίας τῆς χρήσης τῆς ρουμανικῆς στὴν ψαλμωδία ἢ τὸ κήρυγμα, ἦταν ἡ Κλεισούρα, ἡ Μοσχόπολη, τὸ Γκόπεσι, τὸ Μεγάροβο, τὸ Κρούσοβο, ὁ Περλεπές. Τὶς πληροφορίες ἔδινε στὴν κυβέρνησή του ὁ Αὐστριακὸς ὑποπρόξενος Μοναστηρίου Rogatscher. Ἐρριχνε μάλιστα ὅλο τὸ βάρος τῶν ἐπεισοδίων στὸν ἑλληνορθόδοξο κλῆρο καὶ προπαντὸς στοὺς ἐπισκόπους τῆς περιοχῆς.

Μὲ τὶς κρίσεις του ἀποκάλυπτε καὶ τὰ φιλορουμανικὰ του αἰσθήματα. Τὰ ἐπεισόδια, ἔγραφε, ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ἡ φυλετικὴ τάση μεταξὺ τῶν Νοτιορουμάνων, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ἴδρυση σχολείων, προχωροῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πεδίου. Ἐδειχναν ἀκόμη, κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ ὑποπροξένου, ὅτι ὁ κατώτερος κλῆρος ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸν ἐγχώριο πληθυσμὸ, ζοῦσε μαζὶ μ' αὐτὸν καὶ συμμεριζόταν τοὺς πόθους του, εἶχε ἀρχίσει σὲ πολλὰ χωριὰ νὰ συντάσσεται μὲ τὴ φυλετικὴ γραμμὴ, ὅταν εἶχε ἐξασφαλισμένη τὴν ἠθικὴ καὶ

1. Βλ. καὶ *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 65.

2. Βλ. καὶ φυλλ. 3425/4-8-1891 τῆς ἐφημ. Ἀκρόπολις, ὅπου ἀναδημοσιεύεται φιλορουμανικὴ ἀνταπόκριση πρὸς τοὺς *Καιροὺς* τοῦ Λονδίνου ἀπὸ τὸν ἀνταποκριτὴ τους στὴ Βιέννη.

3. Στὴν ἀνάγνωση π.χ. τοῦ «Ἀποστόλου».

4. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 66.

ύλική ὑποστήριξη ἀπέναντι στοὺς Ἑλληνες ἐπισκοπικούς προΐσταμένους¹.

Οἱ κρίσεις τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου ἦταν παραπλανητικές κι ἀποσκοποῦσαν μόνο στὴ δημιουργία φιλορουμανικῶν ἐντυπώσεων. Ἡ θέση τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ὑπαγορευόταν ὄχι μόνο ἀπὸ τὶς παραδόσεις, τὶς ὁποῖες ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ σέβεται, ἀλλὰ κι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ διασφαλιστεῖ ἡ ἐνότητα τῆς ὀρθοδοξίας, τὴν ὁποῖαν οἱ φυλετικές κινήσεις, ὅπως ἡ βουλγαρική καὶ ἡ ρουμανική, διασποῦσαν κατὰ τρόπο πὺν ὀδηγοῦσε σ' ἀνταγωνισμοὺς καὶ αἱματηρότατες ἀναμετρήσεις. Ἰδιαιτέρα στὴν περίπτωση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, πὺν ἐπηρέαζε τὴ μειονότητα τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρο, θὰ ἦταν ἀνεπίτρεπτη ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου συγκατάθεση εἰσδοχῆς τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κάτοικους ἠθέλαν ν' ἀκούουν τὶς ἀκολουθίες στὴν ἑλληνική γλώσσα, ὅπως ἐπιθυμία τους ἦταν νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ τὴν ἑλληνική στὰ σχολεῖα τῆς κοινότητας. Οἱ ἱερεῖς οἱ ἐνταγμένοι στὴ ρουμανική κίνηση ἦταν πολὺ λίγοι, σὲ σύγκριση μ' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔμειναν πιστοὶ στὴν παράδοση, καὶ ἡ ἀπόσχιση αὐτῶν τῶν λίγων, τῶν ὑποκινητῶν τῶν ἐπεισοδίων, σὲ καμιά περίπτωση δὲ δικαιολογοῦσε τὴν ταύτισή τους μὲ τοὺς πόθους τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖο στὴ μεγάλη πλειοψηφία του ἔμεινε πιστὸ στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν εὐσταθοῦν καὶ οἱ κρίσεις τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου, ὅτι ἡ ἄρνηση τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ ρουμανική γλώσσα στὶς ἐκκλησίες ὀδηγοῦσε τὴ φυλετική κίνηση σὲ ριζοσπαστικές κατευθύνσεις, ἀκόμη καὶ σὲ ἀποχωρισμὸ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἄρνηση νὰ εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα ἡ χρῆση τῆς ρουμανικῆς εἶχε ὀδηγήσει στὴν ἴδρυση χωριστῶν ρουμανικῶν σχολείων. Οἱ ἰδέες τῆς προπαγάνδας δὲ διαδόθηκαν γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν αἶτημα καὶ ἔφεση τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ ἔγιναν ἐντονες προσπάθειες νὰ ἐπιβληθοῦν μὲ χρῆμα ἄφθονο, ἐπεμβάσεις κι ἀνοχή ἢ ἐνεργὸ βοήθεια, πὺν ἔφθανε ὡς τὴ χρῆση βίας τοῦ κυριάρχου, μὲ τὴν ἠθική ἢ ἄλλη συμπαράσταση ξένων δυνάμεων, παρὰ τὴν ἀντίδραση τῶν ἴδιων τῶν ἐνδιαφερομένων. Κι ὅλα ἔγιναν γιὰ νὰ ὑπηρετηθεῖ ἡ πολιτική τῆς Ρουμανίας στὴν κάλυψη πολλῶν στόχων, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 4/31-5-1891 ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου Μοναστηρίου Rogatscher πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν κόμητα G. Kalnoky, *Haus-Hof-und Staatsarchiv*, PA XXXVIII, Karton 282, fol. 13-20, καὶ *Reyffuss*, ὁ.π., σελ. 67. Στὴν ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου περιέχονται ἀρκετὲς λεπτομέρειες ἐπεισοδίων πὺν συνέβησαν ἀνάμεσα στὶς δυὸ παρατάξεις, στοὺς ρουμανίζοντες καὶ τοὺς ἑλληνόφρονες, στὴν Κλεισούρα, στὰ Γρεβενὰ κι ἄλλοῦ, δοσμένες πάντοτε μὲ φιλορουμανική χροιά.

Μ' αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέπει νὰ ἰδωθεῖ καὶ ἡ προσπάθεια τῆς προπαγάνδας νὰ ὀργανώσει καὶ ἐγκαταστήσει στὸν κατάλληλο χῶρο -κατὰ προτίμηση στὸ Μέτσοβο- κουτσοβλαχικὴ ἐπισκοπὴ, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ κίνηση, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ, ὀργανώνεται τώρα περισσότερο συστηματικὰ, μὲ τὴν ἀποστολὴ αἰτήσεων πρὸς τὴν Πύλη ἐκ μέρους τῶν ρουμανιζόντων βλαχοφώνων χωριῶν, γιὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τους ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Στὴν κίνηση αὐτὴ μετεῖχαν ἐνεργὰ οἱ ρουμανίζοντες τῆς Ἀβδέλλας, τῆς Σαμαρίνας καὶ τῶν Γρεβενῶν¹.

ια. Συρροὴ ἐπεισοδίων στὶς βλαχοφώνες κοινότητες

Κατὰ τὸν αὐστριακὸ ὑποπρόξενο ἡ Πύλη δὲν τηροῦσε δυσμενὴ στάση ἀπέναντι στὶς προσπάθειες αὐτές. Ἀσκοῦσε, φυσικὰ, τὴ δική της πολιτικὴ καὶ οἱ διχόνοιες ἀνάμεσα στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες τὴν ἐξυπηρετοῦσαν. Στὸ πλαίσιο τῆς διπλωματίας αὐτῆς πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ἡ χορήγηση ἄδειας γιὰ τὴ χρῆση τῆς ρουμανικῆς στὶς ἐκκλησίες τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων (αὐτὸ γινόταν μὲ τὴν ἀνοχὴ τῆς κυβέρνησης ἀπὸ καιρὸ σὲ ὀρισμένα χωριά, ὅπου ἐπικρατοῦσε ἡ ρουμανικὴ μερίδα) καὶ γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ρουμανικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων στὶς ἐκκλησίες. Τὸ γεγονός πῆρε συγκεκριμένη μορφή μὲ τὴ μετάβαση στὴν Κων/πολη, ὡς ἀπεσταλμένου τῶν ρουμανιζόντων, τοῦ ρουμανοδασκάλου Τυρνόβου Ἀθανασέσκου, μὲ ἀποστολὴ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἔγκρισης τῆς εἰσαγωγῆς ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ ρουμανίζοντες ὑπολόγιζαν πὼς ἄρνηση τῆς ἔγκρισης θὰ προκαλοῦσε τελικὰ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας, ποὺ εἶχε ἐγκρίνει γιὰ ἐκκλησιαστικὴ χρῆση τὰ ἴδια βιβλία². Τὰ ἀποτελέσματα τῆς κίνησης αὐτῆς ἀναφέρονται σὲ ἐκθεση τοῦ ἐλληνικοῦ προξενείου Μοναστηρίου³. Ὁ Ἀθανασέσκου ἀπέτυχε νὰ ἐκμαιεύσει ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν χορήγηση ἄδειας γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ στὶς ἐκκλησίες λειτουργικῶν βιβλίων, ὄχι γραμμένων στὴ ρουμανικὴ, ὅπως σημείωνε ὁ Αὐστριακὸς ὑποπρόξενος, ἀλλὰ μεταφρασμένων στὴν *κατὰ τὴν Μακεδονίαν ὠμιλουμένην βλαχικὴν γλῶσσαν*. Ἡ ἀποτυχία δὲν τὸν πτόησε. Κατόρθωσε νὰ γίνει δεκτὸς ἀπὸ τὸ βεζίρη Δερβίς πασὰ καὶ ν' ἀποσπάσει εὐνοϊκὲς συστάσεις γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας, ἀπευθυ-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου Μοναστηρίου. Ἄλλες ρουμανικὲς ομάδες ποὺ εἶχαν στείλει στὴν Πύλη αἰτήσεις γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἦταν τῶν χωριῶν: Νέβεσκας, Περλεπέ, Κρουσόβου, Γκόπεσι, Μηλόβιστας, Μεγαρόβου καὶ Τυρνόβου.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ ὑποπροξένου Μοναστηρίου.

3. Βλ. τὴν ἀριθμ. 273/2-8-1891 ἐκθεσὴ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/λεως, Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 1458-2766.

νόμενες στὸ βαλὴ Μοναστηρίου. Ὁ Ἀθανασέσκου ἐπιστρέφοντας στὸ Τύρνοβο διακήρυξε θριαμβευτικά ὅτι εἶχε φέρει ἄδεια ὄχι μόνο τοῦ μεγάλου βεζίρη, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατριαρχείου, καὶ ὅτι στίς 21 Ἰουλίου θὰ τελοῦνταν στὰ βλαχικά ἡ λειτουργία στὴν ἐκκλησία Τυρνόβου. Οἱ ἑλληνίζοντες κάτοικοι τῆς κωμόπολης, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν πλειοψηφία τῆς κοινότητας, ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ μητροπολίτη Πελαγονίας, διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα πρὸς τὸ βαλὴ καὶ δήλωσαν ὅτι δὲ θ' ἀποδέχονταν ποτὲ ἀξιώσεις ποὺ ἦταν ἀντίθετες πρὸς τὶς πατροπαράδοτες θρησκευτικὲς διατάξεις. Ὁ βαλὴς ὅμως, ποὺ εἶχε διαταγὴ ἀπὸ τὸ μεγάλο βεζίρη νὰ ὑποστηρίξει τὶς ρουμανικὲς ἀξιώσεις, τήρησε ἐχθρική στάση ἀπέναντι στὴν ἐπιτροπὴ καὶ γιὰ νὰ συγκαλύψει τὴν ἄρνησή του¹ ἔστειλε στὸ Τύρνοβο χιλίαρχο μετὰ τῆς ἐντολῆς ὅπως διακριβώσῃ δῆθεν τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν καὶ κανονίσῃ τὴν περαιτέρω πορείαν αὐτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψη γιὰ τὴ δύναμη τῶν ρουμανοφίλων Τυρνόβου ἐγίνε ὅταν ὁ χιλίαρχος ζήτησε νὰ δεῖ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς. Δὲν παρουσιάστηκε κανένας ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀθανασέσκου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητήθηκαν οἱ ἄδειες τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Πύλης, ποὺ βέβαια δὲν ὑπῆρχαν. Τὸ Πατριαρχεῖο δὲν εἶχε δώσει ποτὲ ἄδεια, ἐνῶ ἡ Πύλη ἔκανε συστάσεις πρὸς τὸ βαλὴ, χωρὶς νὰ στείλει ταυτόχρονα ἄδεια. Ὁ χιλίαρχος, ὀργισμένος ἀπὸ τὴν κατάστασι συνέστησε, σὲ αὐστηρὸ τόνο, στὸν Ἀθανασέσκου ὅπως ἀποστῆ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐφ' ὅσον ἀδυνατεῖ νὰ στηρίξῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐπὶ νομίμου ἀδείας καὶ τὸν ἀπειλήσῃ ὅτι σ' ἀντίθετη περίπτωσι θὰ τὸν καταδίωκε ὡς ταραξία. Οἱ Τυρνοβίτες πῆραν θάρρος, ἔδιωξαν τὸν ἱερέα τὸν ἐξωνηθέντα ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες καὶ ζήτησαν ἀπὸ τὸ μητροπολίτη τὴν καθαίρεσή του ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα².

Τὰ ἐπεισόδια τοῦ Τυρνόβου δὲν ἦταν μεμονωμένα, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ. Σ' ὅλες τὶς βλαχόφωνες κοινότητες, ἰδιαίτερα σ' ἐκεῖνες τῆς περιοχῆς Πίνδου, οἱ ρουμανίζοντες, μὲ πρωτεργάτες τοὺς ὁμοϊδεάτες τοὺς ἱερεῖς, προκαλοῦσαν συνεχῶς ἐπεισόδια, συχνὰ αἱματηρά, στὴν προσπάθειά τους νὰ κυριαρχήσουν καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὶς θελήσεις τους. Τὸ ἴδιο ἔντονα ἀντιδρουῦσαν στίς προκλήσεις οἱ ἑλληνίζοντες, ποὺ ἦταν καὶ ἡ πλειοψηφία, μὲ συνέπεια νὰ μεγαλώνει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στίς δυὸ πλευρές, πράγμα ποὺ ἐπιθυμοῦσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ ξένες δυνάμεις, ὅπως ἡ

1. Εἶχε σχηματίσει καὶ τὴν ἐσφαλμένη ἐντύπωσι ὅτι ὅλο τὸ χωριὸ ρουμανίζε.

1. Τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἑλληνα προξένου στὴν δ.π. ἐκθεσὴ του ἦταν, ὅτι ἡ ἔκτασι τῶν ἐπεισοδίων τοῦ Τυρνόβου ἀπέδειξε τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν στὴν ὁποία βρισκόταν ἡ ἑλληνόφρονη μερίδα τῶν Κουτσοβλάχων, τουλάχιστον ὡς ἐκεῖνες τὶς μέρες.

Αὐστρία. Πόσο προκλητικοὶ ἐμφανίζονταν οἱ ρουμανίζοντες ἀποδεικνύουν τὰ ἐπεισόδια ποὺ ἔγιναν στὴν Ἐλασσόνα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1891.

Τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1891 οἱ κάτοικοι τῆς Ἐλασσόνας ζήτησαν ἀπὸ τὸ μητροπολίτη τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ρουμανίζοντα ἐνοριακοῦ ἱερέα Παπαγεωργίου, *μὴ ἀνεχόμενοι τὴν σκανδαλώδη διαγωγὴν του*, πράγμα ποὺ ἔγινε. Ὁ Παπαγεωργίου, ἦταν ἔμπιστος τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, *ἐνεκεν παντοίων πρὸς αὐτὰς προδοτικῶν ἐκδουλεύσεων*, ἀλλὰ παρὰ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποίησε, δὲ μπόρεσε νὰ πάρει ἀπὸ τὸ μητροπολίτη ἄδεια ἱεροπραξίας, γιὰ αὐτὸ καὶ ζητοῦσε εὐκαιρία γιὰ τὴ δημιουργία ἐπεισοδίων. Διάλεξε ὡς κατάλληλη μέρα τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα μὲ τὴν προσδοκία ὅτι ἡ πράξη του θὰ εἶχε μεγαλύτερη ἀπήχηση. Ὁ μητροπολίτης ἀπουσίαζε στὴν Τσαριτσάνη καὶ οἱ προϋποθέσεις ἦταν εὐνοϊκές. Ὁ Παπαγεωργίου συνεννοήθηκε μὲ τὸν ρουμανίζοντα γαμβρό του καὶ τὸ ρουμανοδάσκαλο Βλαχογιάννης Ἀθανάσιο Παπαϊωάννου καὶ ἔφερε τὸν ἐπίσης ρουμανίζοντα πατέρα τοῦ ρουμανοδασκάλου, ποὺ παραχείμαζε στὴν Τσαριτσάνη, νὰ λειτουργήσει στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ Ἐλασσόνας γιὰ νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλα καὶ διαιρέσεις μεταξὺ τῶν κατοίκων. Τὰ σχέδια τῶν ρουμανιζόντων πληροφορήθηκε τὸ βράδυ τοῦ Μ. Σαββάτου τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας καὶ εἰδοποίησε στὴν Τσαριτσάνη τὸ μητροπολίτη νὰ ἐπέμβει. Προσπάθεια τοῦ τελευταίου νὰ ἐμποδίσει τὸν ρουμανίζοντα ἱερέα νὰ ἱεουργήσῃ στὴν ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως ἀπέτυχε. Ὁ Παπαγεωργίου εἶχε κρύψει τὸν ὁμόφρονά του στὸ ἱερὸ τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἄλλου ἱερέα τῆς μητρόπολης, κι ὅταν ἄρχισε ἡ ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως ἐμφανίστηκε ὁ ρουμανίζων ντυμένος μὲ τὰ ἱερὰ ἄμφια, ἔτοιμος νὰ ψάλλει τὴν Ἀνάσταση. *Τοῦτο μετ' ἀγανακτήσεως ἰδὸν τὸ ἐκκλησιαζόμενον πλῆθος ἤρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τὸν ἀπεξέδυσσε τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ τὸν ἀπεδίωξε κακῶς ἔχοντα τῆς ἐκκλησίας.* Οἱ ρουμανίζοντες μὴνυσαν τοὺς προύχοντες τῆς Ἐλασσόνας καὶ Βλαχολείβαδου, *κατηγορώντας τους ὡς δημιουργοὺς τοῦ ἐπεισοδίου, μὲ πρόθεση τὴν ἀνάμιξη τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν σὲ θέματα ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητος τῆς μητρόπολης*¹.

Ὅπως ἦταν φυσικὸ τὸ ἐπεισόδιο προξένησε *μεγίστην αἴσθησιν* στοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, ἀφοῦ ἦταν γνωστὸ πὼς οἱ ρουμανίζοντες στὴν Ἐλασσόνα ἦταν ἐλάχιστοι. Τὸ ἐπεισόδιο ἦταν ἐνδεικτικὸ τῆς προκλητικῆς στάσης τῶν ρουμανιζόντων, ποὺ ἄγγιζε τὰ ὅρια τῆς ἐγκληματικῆς ἐνέργειας, σὲ περιπτώσεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ Περιβολιοῦ, ὅπου συγκροτοῦσαν ὑπολογίσιμη δύναμη.

1. Βλ. τὴν 438/24-4-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/λεως, 1 Ἰανουαρίου-1 Ἰουλίου.

ιβ. Ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Γρεβενῶν Κλήμη - Συνέχιση διώξεων

Τὸ Περιβόλι ἀποτελοῦσε, ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, τὸ δεύτερο μεγάλο ὄρμητήριο τοῦ Μαργαρίτη στὴν Πίνδο. Ἄν καὶ οἱ ρουμανίζοντες δὲν εἶχαν ἐκεῖ τὴν ἐπιρροή πού ἔξασφάλισαν στὴν Ἀβδέλλα, συναγωνίζονταν ὁμως σὲ προκλητικὲς ἐνέργειες τοὺς ὁμόφρονές τους. Τὸ ἀποκορύφωμα τῶν προκλήσεων ἀποτελέσσε ἡ διαπόμπευση τοῦ μητροπολίτη τοῦ Γρεβενῶν Κλήμη καὶ οἱ βιοπραγίες πού ἀπειλήσαν τὴ ζωὴ του. Τὰ ἐπεισόδια ἔγιναν στὰ τέλη Ἰουλίου 1891, κατὰ τὴ διάρκεια περιοδείας τοῦ Κλήμη στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου. Οἱ πρῶτες πληροφορίες ἔλεγαν ὅτι τὰ ἐπεισόδια δημιούργησε ἓνας ρουμανίζων πού διαπληκτίστηκε μὲ τὸν Κλήμη ὅταν ἔφτασε στὸ Περιβόλι¹ ἐπειδὴ ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ μητροπολίτης ἐγκατέστησε στὸ χωριὸ δυὸ δασκάλους γιὰ νὰ διδάξουν τὴν ἑλληνικὴ². Ἀλλὰ σὲ λίγο τὰ πράγματα ξεκαθάρισαν. Ἡ ἐπίθεση εἶχε ὀργανωθεῖ ἀπὸ ὀμάδα ρουμανοφρόνων, πού ἐνεργοῦσαν ὡς ἐκτελεστικὸ ὄργανο τῆς ρουμανίζουσας μερίδας, ἀποφασισμένης νὰ ὑποχρεώσει τὸ μητροπολίτη νὰ διαβάσει τὸ Εὐαγγέλιο στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα. Ὁ μητροπολίτης ἀρνήθηκε καὶ τότε οἱ ρουμανίζοντες τοῦ ἐπετέθηκαν, σὲ σημεῖο πού νὰ τὸν ἀφήσουν ἐτοιμοθάνατο.

Λεπτομερέστερα, καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνταποκρίσεις πού δημοσιεύθηκαν στὶς ἐφημερίδες, τὰ ἐπεισόδια ἔγιναν ὡς ἑξῆς: Στὶς 25 Ἰουλίου ἔφτασε στὸ Περιβόλι ὁ Κλήμης γιὰ νὰ ἱερουργήσει στὸ πανηγύρι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Οἱ ρουμανίζοντες, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν οὐνίτη ἱερέα Παπαδημήτρη, ἀποφάσισαν σὲ συμβούλιο νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ χοροστατήσει, κι ἂν τοὺς δινόταν εὐκαιρία νὰ τὸν σκοτώσουν. Γιαυτὸ τὸ πρῶτ' ἡμέρας τῆς ἐπόμενης μέρας στὶς 26 (Ἰουλίου), κατέλαβαν τὰ καθίσματα τῆς ἐκκλησίας, ἐφοδιασμένοι μὲ περιστροφὰ καὶ μαχαίρια. Οἱ κινήσεις τους ἔγιναν ἀντιληπτές ἀπὸ τοὺς προύχοντες τοῦ χωριοῦ, οἱ ὁποῖοι εἰδοποίησαν τὸ μητροπολίτη, κι αὐτὸς τελικὰ ἀποφάσισε νὰ μὴ ἱερουργήσει γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν οἱ ταραχές. Οἱ ρουμανίζοντες βλέποντας πὼς τὸ σχέδιό τους ἀποτύχαινε, διάλεξαν τοὺς θρασύτερους, γιὰ νὰ προχωρήσουν στὴν ἐκτέλεση τῶν σχεδίων τους. Περικύκλωσαν τὸ σπίτι ὅπου ἔμεινε ὁ Κλήμης, ἐξουδετέρωσαν τὸν ὑπηρέτη του, μπῆκαν στὸ δωμάτιο, ὅπου κοιμόταν κι ἄρχισαν νὰ τὸν χτυποῦν ἄγρια. Στὶς ἀπεγνωσμένες φωνές τοῦ γέροντα ἱεράρχη ἔτρεξαν πολλοί, δὲ μπόρεσαν ὁμως νὰ τὸν βοηθήσουν, γιὰτὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐπιτιθέμενους, ὁ

1. Κατὰ λάθος τὸ χωριὸ ἀναφέρεται ὡς Περιστέρη.

2. Βλ. τὸ μὲ ἡμερομηνία 29-7-1891 τηλεγράφημα τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891. Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου.

ἓνας καθόταν στὴν πόρτα τοῦ δωματίου κι ἀπειλοῦσε ὅσους πλησίαζαν. Οἱ ἄλλοι δύο, ἀφοῦ ἔδειραν ἄγρια τὸ μητροπολίτη πέρασαν στὸ λαιμό του τὴ ζώνη του καὶ τὸν τραβοῦσαν γιὰ νὰ τὸν πνίξουν. Ὁ θάνατος ἀποφεύχτηκε, ὅταν ἔτρεξε στὸ σπίτι στρατιωτικὴ ὁμάδα, ποὺ βρισκόταν στὸ Περιβόλι, καὶ συνέλαβε τοὺς ἐγκληματίες. Τὴν ἴδια μέρα ἔφτασαν στὸ χωριὸ ὁ ἀνακριτὴς καὶ οἱ ἀστυνομικὲς ἀρχές, συνέλαβαν κι ἄλλους ἕξη, ὡς αὐτουργοὺς, κι ὅλους μαζί τοὺς ἔκλεισαν στὶς φυλακὲς Γρεβενῶν. Ὁ μητροπολίτης κακῶς ἔχων μεταφέρθηκε στὸ Σπήλαιο γιὰ νὰ νοσηλευτεῖ στὴν ἐκεῖ ἱστορικὴ μονή, ὅπου καὶ τὸν ἐπισκέφτηκαν ἡ ἐφορεία καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν Γρεβενῶν. Ὁ βαλὴς Μοναστηρίου, ὅταν ἔμαθε τὰ ἐπεισόδια, ἔστειλε γιὰ ἀσφάλειά του ἀκόμα 14 ἵππεῖς μὲ 2 ἀξιωματικούς¹.

Τὸ γεγονὸς προξένησε μεγάλη ἀναταραχὴ στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ὄχι μόνο τῆς Πίνδου καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ σαντζακίου Σερβίων, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλο τὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό τῆς Τουρκίας. Δέκτες τῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ ἦταν οἱ κατὰ τόπους πρόξενοι τῶν ξένων δυνάμεων, ποὺ ἐνημέρωσαν τὶς κυβερνήσεις τους γιὰ τὰ γεγονότα. Τὸ Αὐστριακὸ προξενεῖο Μοναστηρίου προκατειλημμένο, ὅπως πάντα, ἔθεσε στὴν ἴδια σχεδὸν μοῖρα τὶς βιαιοπραγίες ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη καὶ τὴ σύλληψη τῶν ἐνόχων, τοὺς ὁποίους ἀποκαλοῦσε πρόκριτους². Τὸ Γαλλικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, ἀντίθετα, χαρακτήριζε τὰ ἐπεισόδια *σκανδαλώδη* καὶ ὑπογράμμιζε ὅτι ἡ εἶδηση εἶχε ὀδυνηρὰ ἐντυπωσιάσει τοὺς Ἕλληνες τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ πληροφορίες τοῦ προξένου ἔλεγαν, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τοῦ Περιβολιοῦ ἐπιφύλαξε καλὴ ὑποδοχὴ στὸ μητροπολίτη τὴν πρώτη μέρα τῆς ἐκεῖ ἀφιξῆς του, τὴν ἄλλη μέρα ὅμως ποὺ πήγαινε στὴν ἐκκλησία νὰ τελέσει τὴ θεία λειτουργία, τοῦ ζητήθηκε ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες ἡ ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου στὰ ρουμανικά, πράγμα ποὺ ἀρνήθηκε μὲ συνέπεια νὰ ξυλοκοπηθεῖ ἄγρια. Τὸ λυπηρὸ ἐπεισόδιο, σημείωνε ὁ πρόξενος, δὲν ἄφησε ἀδιάφορες τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ποὺ διέταξαν τὴ σύλληψη τῶν πρωταίτιων³. Ἄλλες πληροφορίες ἔλεγαν ὅτι ἡ ἐπίθεση εἶχε γίνει τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας τῆς ἀφιξῆς τοῦ μητροπολίτη στὸ Περιβόλι, στὸ σπίτι ποὺ ἀναπαυόταν, ὅταν ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ρουμανιζόντων.

Ἡ πράξη ἦταν ἀποδεδειγμένη καὶ οἱ τουρκικὲς ἀρχές ὑποχρεώθηκαν ν' ἀντιδράσουν. Ἀναγκάστηκαν νὰ τὸ κάνουν τόσο ἀπὸ τὴν κατακραυγὴ ποὺ

1. Βλ. ἐφημερίδα *Ἀκρόπολις*, ἀριθμ. φύλλ. 3449/28-8-1891, ὅπου δημοσιεύεται ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, τῆς 9-8-1891, μὲ τίτλο, *Ἄθλοι τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἐν Μακεδονίᾳ*.

2. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 67.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 36/27-8-1891 ἐκθεση τοῦ γαλλικοῦ προξενείου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, *AMAE, Correspondance et Commerciale*, vol. 13 (1882-1897).

σηκώθηκε ἀπὸ τὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό ὅσο κι ἀπὸ τὶς παραστάσεις τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὴν Πύλη. Ἔτσι, ἡ ὁμάδα τῶν ἐννιά ρουμανιζόντων ποὺ εἶχε ὀργανώσει τὴ δολοφονικὴ ἀπόπειρα κλείστηκε στὶς φυλακὲς Γρεβενῶν. Ἡ στάση ποὺ τήρησαν οἱ Τοῦρκοι, ἦταν στάση ἀνάγκης, κάτι ποὺ δὲ μπόρεσε νὰ καταλάβει ὁ πρόξενος Ἑλασσόνας, ὁ ὁποῖος διέβλεπε μεταβολὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Ὁ διοικητὴς Σερβίων ἔστειλε στὸ μητροπολίτη κολακευτικώτατη ἐπιστολή, μὲ τὴν ὁποία τοῦ ἐξέφραζε τὴ λύπη του γιὰ τὸ πάθημα καὶ ἔδινε ἐπαρκεῖς διαβεβαιώσεις ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἦταν ἀποφασισμένη νὰ καταδιώξει καὶ τιμωρήσει αὐστηρὰ τοὺς δράστες τῆς δολοφονικῆς ἀπόπειρας¹.

Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ πληθυσμοῦ, πέραν ἀπὸ τὶς συναισθηματικὲς ἐκρήξεις, ἐκδηλώθηκε καὶ μὲ τὴν ὑπογραφή καὶ ἀποστολὴ τηλεγραφημάτων καὶ ἔντονων διαμαρτυριῶν πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, τὴν Πύλη, τὸν Μ. Βεζίρη, τὸ βαλὴ Μοναστηρίου καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀναφορᾶς, ὑπογραφόμενης ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν πληθυσμὸ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, πρὸς τὸ Σουλτάνο. Στὴν ἀναφορὰ αὐτὴ, ποὺ σφραγίστηκε μὲ τὶς σφραγίδες τῶν δημογερόντων ὄλων τῶν χριστιανικῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν οἱ κάτοικοι ἐξέθεταν τὰ δεινὰ ἅτινα ὑφίστανται ἀφ' ὅτου κακῆ τῆ μοίρα παρεισέδυσεν ἐν τισι μόνον βλαχοφώνοις χωρίοις τῆς ἐπαρχίας ἡ ῥουμανικὴ προπαγάνδα καὶ προσεκτέησατο δι' ὑπόπτου χρήματος εὐαρίθμους ὀπαδοὺς καὶ παρακαλοῦσαν τὸ Σουλτάνο νὰ διατάξει τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῶν δυὸ πρακτόρων της, τοῦ γιατροῦ Ζήση Παπαθανασίου καὶ τοῦ οὐνίτη ἱερέα Παπαδημήτρη ἀπὸ τὸ Περιβόλι, γιὰ τὸ αὐτοὶ ἦταν ποὺ διέφθειραν τὶς συνειδήσεις τῶν ἀπλουστέρων, συκοφαντοῦσαν στὶς ἀρχὲς τοὺς δασκάλους, τοὺς ἱερεῖς καὶ φιλήσυχους κατοίκους, προκαλώντας ἔτσι ἄδικες καταδιώξεις τῶν ἀρχῶν, κι ἀξίωσαν νὰ καταδικαστοῦν παραδειγματικὰ οἱ πρωταίτιοι².

Τὰ ἐπεισόδια τοῦ Περιβολιοῦ, καθὼς καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν, δημιούργησαν ἔντονες ἀντιδράσεις καὶ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα³. Ὁ ἑλληνικὸς τύπος ἐξέφραζε τὶς ἀνησυχίες, γιὰ τὴν ἀνοχὴ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἐνῶ φιλορουμανικὲς ἀνταποκρίσεις δημοσιευμένες στὴν ἀγγλικὴ ἐφημερίδα *Καιροί* καταλόγιζαν τὰ ἐπεισόδια στοὺς Ἕλληνες καὶ μάλιστα στοὺς μητροπολίτες ἔκλειναν, ἔλεγαν, τὶς βλαχικὲς ἐκκλησίες καὶ προτιμοῦσαν νὰ μένη ὁ λαὸς ἄνευ λειτουργίας παρὰ νὰ δέεται εἰς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν. Στὴν αἰτία αὐτὴ ἀπέδιναν καὶ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη Κλή-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 845/28-8-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου, 31 Δεκεμβρίου.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση.

3. Βλ. ἐφημ. Ἀκρόπολις, ἀριθμ. φύλλ. 3440/19-8-1891.

μη. Τὰ ἐπεισόδια, πρόσθετε ἢ ἑφημερίδα, ἐνίσχυναν τὴν ἀπαίτηση νὰ διοριστοῦν Βλάχοι ἐπίσκοποι καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ στρέφονταν οἱ προσπάθειες τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης¹.

Οἱ προβλέψεις τοῦ προξένου Ἐλασσόνας, σχετικὰ μὲ τὴ μεταβολὴ τῆς στάσης τῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς Ἑλληνας, δὲν ἄργησαν νὰ διαψευστοῦν. Ὄταν κόπασε ἡ ἀντίδραση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ σταμάτησε ἡ ὑποβολὴ διαμαρτυριῶν, ὅλα βρῆκαν τὸ γνώριμο ρυθμὸ τους. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1891 οἱ 9 κατηγορούμενοι ἀποφυλακίστηκαν, μὲ καταβολὴ ἐγγύησης, ἐνῶ ἡ πράξη τους χαρακτηρίστηκε ὡς πλημμέλημα. Ὁ μητροπολίτης διαμαρτυρήθηκε στὶς ἀρχές καὶ ἐνημέρωσε τὸ Πατριαρχεῖο². Ἡ ἐπιστροφή τῶν ἀποφυλακισθέντων στὸ Περιβόλι ὀργανώθηκε κατὰ τρόπο πού νὰ ἐξυπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς τῆς προπαγάνδας. Ἐμοιαζε μὲ ἐπιστροφή ἡρώων. Γύριζαν, σημείωνε ὁ πρόξενος, πανηγυρικῶς μετὰ σημαιῶν, μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες ἄφηναν νὰ διαφαίνονται τὰ φιλορουμανικά τους αἰσθήματα, πρῶτο δεῖγμα τῶν ὁποίων ἀποτελέσει ἡ ἀποφυλάκιση τῶν παρ' ὀλίγο δολοφόνων, ἐνέργεια πού τὰ μέγιστα ἐνεθάρρυνε τοὺς ὁμοφύλους των. Ὁ Κλήμης, φοβισμένος ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀπόπειρα, φύσει δειλός, ἀπέφευγε νὰ ἔρχεται σ' ἐπαφές πού θὰ μπορούσαν νὰ παρεξηγηθοῦν, πολὺ περισσότερο μὲ τὸ ἐλληνικὸ προξενεῖο, τὴ στιγμὴ μάλιστα πού οἱ διῶκτες του ἦταν τώρα ἐλεύθεροι³ καὶ περιορίστηκε νὰ προσβάλλει τὸ βούλευμα τοῦ πρωτοδικείου Γρεβενῶν στὸ ἐφετεῖο Μοναστηρίου⁴. Στὸ μεταξὺ ἡ Πύλη καθυστέρησε τὴν ἀπάντηση στὰ διαβήματα διαμαρτυρίας τοῦ Πατριαρχείου γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδίκων⁵. Τελικὰ οἱ Τοῦρκοι ὑποχρεώθηκαν, ἕνα χρόνον ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο, νὰ δικάσουν τοὺς δράστες στὰ Γρεβενὰ καὶ νὰ τοὺς καταδικάσουν σὲ 10 μῆνες φυλάκιση⁶.

1. Βλ. φύλλ. 3445/24-8-1891 τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ἀνταπόκριση ἐπισήμανε καὶ τὴν θέση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὴν κίνηση τῆς προπαγάνδας πού τὴν ἔβλεπε ἐχθρική.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1005/23-9-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1068/14-10-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1101/18-10-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου.

5. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 3163/26-11-1891 ἐκθεση τῆς πρεσβείας Κων/πόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ-1891-Πρεσβεία Κων/πόλεως-1 Ἰουλίου 1891-31 Δεκεμβρίου. Παρέκλεσα τὴν Α.Θ. Παναγιότητα —ἔγραφε ὁ πρεσβευτὴς Ν. Μαυροκορδάτος— νὰ ἐντείνῃ τὰ διαβήματά του, οὐ μόνον χάριν τοῦ γοήτρου τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ διότι οἱ οὕτω ἀσεβήσαντες Ρουμουνισταὶ θρασύνονται ἐπὶ βλάβῃ ἡμῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίστανται τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν.

6. Κατὰ τῆς ἀπόφασης ἀσκήθηκε ἔφεση στὸ ἐφετεῖο Μοναστηρίου. Βλ. ἐφημ. Φάρος τῆς Μακεδονίας, ἀριθμ. φύλλ. 1618/8-7-1892.

Ἀλλεπάλληλα ὀργανωμένα ἐπεισόδια ἔγιναν καὶ σ' ἄλλα χωριά καὶ κατέτειναν στοὺς ἴδιους στόχους. Στὴ Σαμαρίνα, στὶς 20 Ἰουλίου 1891, στὸ πανηγύρι τοῦ Προφήτη Ἡλία, ὅπου συγκεντρώνονταν 6-7 λίρες ἀπὸ συνεισφορὰς τῶν κατοίκων, μὲ τίς ὁποῖες πληρώνονταν ὁ δάσκαλος - βοηθὸς ἑνὸς σχολείου, τὰ ἐπεισόδια κατέτειναν στὴ ματαίωση καὶ τοῦ πανηγυριοῦ καὶ τῆς συγκέντρωσης χρημάτων. Κατὰ τὴν ὥρα ποὺ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ ὁ «Ἀπόστολος» ἀνέβηκε στὸ δεσποτικὸ ἕνας μαθητὴς τῆς ρουμανικῆς σχολῆς καὶ ἄρχισε νὰ διαβάσει τὸ κείμενο στὰ ρουμανικά. Οἱ πανηγυριστές, ποὺ κατάλαβαν τίς προθέσεις τῶν προπαγανδιστῶν, ἄφησαν νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἀνάγνωση ἀνενόχλητα. Ὅταν ὀλοκληρώθηκε, ἕνας ἑλληνόφρονος ἐπιχείρησε νὰ διαβάσει τὸν «Ἀπόστολο» στὰ ἑλληνικά. Τότε ὅμως ὁ γιὸς τοῦ ρουμανίζοντα ἱερέα Παπαϊωάννου¹ ἄρπαξε τὸ βιβλίο καὶ τὸ ἔσχισε. Δημιουργήθηκε μεγάλη ἀναταραχὴ καὶ ἡ λειτουργία διακόπηκε, ὅπως ἤθελαν οἱ ρουμανίζοντες. Τόση ἦταν ἡ ἀγανάκτηση κατὰ τῶν ταραχοποιῶν ποὺ θὰ ἐπακολουθοῦσαν αἱματηρὰ ἐπεισόδια ἂν δὲν ἔφτανε ἔγκαιρα ὁ στρατός². Ἐπεισόδια ἔγιναν στὴν ἐκκλησία καὶ στὶς 28 Ἰουλίου. Καὶ στὴν Ἀβδέλλα σημειώθηκαν ἐπεισόδια. Ἐκεῖ οἱ ρουμανίζοντες κακοποίησαν τοὺς ἑλληνοδασκάλους, τοὺς κατέστρεψαν τὰ ἐπιπλα, ρίχνοντάς τα ἔξω ἀπὸ τὰ σπίτια τους καὶ τοὺς ἔδιωξαν ἀπὸ τὸ χωριό. Βία ἐναντίον τῶν δασκάλων χρησιμοποίησαν καὶ στὴ Σαμαρίνα, ὅπου οἱ ρουμανίζοντες κατέλαβαν καὶ κατεῖχαν τὰ δυὸ καλλίτερα σχολεῖα μὲ 80 μαθητές, ἐνῶ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα μὲ περισσότερους ἀπὸ 200 μαθητές ἔμειναν χωρὶς οἰκήματα. Ἡ ἀντίδραση ἦταν δύσκολη, γιατί ὑπῆρχε ὁ φόβος καταγγελίας στὶς ἀρχές τῶν Γρεβενῶν, γιὰ ἀντικαθεστωτικὲς ἐνέργειες³.

Οἱ ἐπιθετικὲς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας ἐπεκτείνονταν καὶ σ' ἄλλους τομεῖς, μὲ σκόπευση πάντα τὴν τρομοκράτηση τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἄγρα προσηλύτων. Ἐπειδὴ δὲ μποροῦσαν νὰ λυγίσουν τὸ φρόνημα πολλῶν, χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ τὴ ραδιουργία γιὰ νὰ τοὺς ἐξουδετερώσουν. Ἔτσι, ὅσους παραχείμαζαν στὴ Θεσσαλία, ὅπου κατέβαιναν καὶ ἄλλες ἐποχές, γιὰ νὰ μαζέψουν τοὺς καρπούς ἀπὸ τὰ κτήματά τους ἢ γιὰ νὰ ψηφίσουν⁴, τοὺς διέβαλλαν στὶς ἀρχές τῶν Γρεβενῶν, καταγγέλλοντάς τους ὅτι ἔκαναν συνεννοήσεις γιὰ ἐπαναστατικὲς κινήσεις. Οἱ ἀρχές εἰδοποίησαν τίς παραμεθόριες μονάδες νὰ ἐπιτηροῦν τοὺς διερχόμενους. Μ' αὐτὸ τὸ πρόσχημα ἔπιασαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1891 μιὰ ὀμάδα ἀπὸ 40 Σαμαρι-

1. Τὸν ἀποκαλοῦσαν εἰρωνικὰ Παπαλίκο.

1. Βλ. ἔφημ. Ἀκρόπολις, ἀρ. φύλλ. 3449/28-8-1891.

2. Βλ. ἔφημερίδα, δ.π.

3. Ἀρκετοὶ ἦταν γραμμένοι καὶ στοὺς δήμους τῆς Θεσσαλίας.

νιῶτες στὸ χωριὸ Ὕοστροβο. Ὅταν ἔγινε ἀντιληπτὸ ὅτι οἱ κατηγορίες δὲν εὐσταθοῦσαν, κράτησαν ἀπὸ τὴν ὁμάδα μόνο τοὺς 10 πού, ἄποροι καθὼς ἦταν, δὲν εἶχαν ἐκδόσει διαβατήρια. Τοὺς ὁδήγησαν στὰ Γρεβενά, ὅπου τοὺς φυλάκισαν γιὰ δέκα μέρες, μέχρις ὅτου συγκεντρώθηκε μὲ ἔρανο τὸ ποσὸ τῶν 10 λιρῶν πού χρειάζονταν γιὰ τὰ διαβατήρια¹.

ιγ. Ὁ Ἰωαννίνων Γρηγόριος καὶ ἡ ἐναντίον του σκευωρία

Ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη Κλήμη δὲν ἀποτελοῦσε μεμονωμένο ἐπεισόδιο, ἦταν μέρος γενικότερου σχεδίου μὲ στόχο τὸν ἐκφοβισμό καὶ τὴν ἀδρανοποίηση τῶν κατὰ τόπους μητροπολιτῶν καὶ δασκάλων γιὰ ν' ἀφεθεῖ τὸ πεδίο ἐλεύθερο στὴν προπαγάνδα. Λίγο πρὶν γίνεῖ ἡ δολοφονικὴ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Κλήμη, εἶχε ὁργανωθεῖ σκευωρία, μὲ συνεργασία τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων καὶ τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας στὰ Ἰωάννινα, ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε στὴν πλήρη ἐξουδετέρωση τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου Καλλίδη, ἀπὸ τοὺς ἰκανότερους ἱεράρχες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης².

Οἱ σπουδαιότερες πτυχές τῆς σκευωρίας ἀποκαλύπτονται στὸ γράμμα-ὑπόμνημα πού ἔστειλε ὁ Γρηγόριος, ὡς «ἀπολογία» στὸ Πατριαρχεῖο³. Τὸ 1891 βαλῆς Ἰωαννίνων ἦταν ὁ Χιβζή πασάς, πού ἔτρεφε ἰδιαίτερη δυσπιστία ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἐνῶ ἀντίθετα ὑποστήριζε φανερὰ τοὺς ρουμανίζοντες, πράκτορες τῶν ὁποίων ὑπηρετοῦσαν καὶ στὴν ἀστυνομία. Μὲ τὴ συνεργασία τῶν τελευταίων χαλκεύθηκε ἡ σκευωρία κατὰ τοῦ Γρηγορίου⁴.

Ἡ προκατάληψη τοῦ Χιβζή ἐναντίον τοῦ Γρηγορίου, τὶς ἰκανότητες τοῦ ὁποίου εἶχε πληροφορηθεῖ, πρὶν ἀκόμη ὁ τελευταῖος ἔρθει στὰ Γιάννινα, φάνηκε κατὰ τὴν ἀφιξή του στὴν πόλη καὶ κορυφώθηκε μὲ τὴ σθεναρὴ στά-

1. Βλ. ἐφημερίδα Ἀκρόπολις, δ.π.

2. Ὁ Γρηγόριος Καλλίδης, *μία τῶν σημαντικωτέρων προσωπικοτήτων τοῦ ἱεραρχικοῦ διακόσμου τοῦ ἀποστολικοῦ καὶ Οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου*, ἐκλέχτηκε μητροπολίτης Ἰωαννίνων στίς 28-9-1889, σ' ἀντικατάσταση τοῦ Σωφρονίου (πού διαδέχτηκε τὸ Γρηγόριο στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης). Ποίμανε τὴ μητρόπολη Ἰωαννίνων ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1902, ὅταν ἐκλέχτηκε μητροπολίτης, Ἡρακλείας καὶ Ραιδεστοῦ. Βλ. *Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι*, δ.π., σ. 71. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση τοῦ Γρηγορίου ὡς τὸ 1895 ἀρκετὰ στοιχεῖα παραθέτει ὁ *Γεωργ. Ι. Παπαδόπουλος*, Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δ.π., σ. 666 κ.ἑξ. Πολλὰ στοιχεῖα ἐπίσης βρίσκονται στὸ ὑπ' ἀριθμ. 1636/14-8-1891 γράμμα τοῦ μητροπολίτου Γρηγορίου πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, *ΑΥΕ*, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου - 31 Δεκεμβρίου).

3. Βλ. τὸ δ.π. γράμμα τοῦ μητροπολίτη πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο.

4. Ὁ Γρηγόριος δὲ δίσταζε ν' ἀποκαλεῖ στὸ γράμμα του τὸν Χιβζή πασά θρασύ, ἀναιδὴ καὶ ψευδόμενο.

ση πού τήρησε ὁ Γρηγόριος στὴν ἐξέλιξη τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος, ὅταν ἔκλεισε ὅλες τὶς ἐκκλησίες κι ἀπαγόρευσε κάθε ἱεροπραξία. Ὁ Χιβζή, τὴ μέρα πού ὁ Γρηγόριος, ἔφτασε στὰ Ἰωάννινα, μέσω Πρέβεζας, ἔσπευσε νὰ τὸν κατηγορήσει ὅτι: α) δὲν ἐπισκέφτηκε τὴν πολιτικὴ διοίκηση Πρέβεζας, β) δὲν ἀκολούθησε, κατὰ τὴν ἀφιξή του στὰ Ἰωάννινα, τὸ συνηθισμένο δρόμο πού ὁδηγοῦσε στὴ μητρόπολη, ἀλλὰ θριαμβευτικῶς παρήλασε πρὸ τοῦ διοικητηρίου ἐν μέσω λαοῦ ζητωκραυγοῦντος, χωρὶς νὰ κάνει κάποια δήση για τὸ σουλτάνο, γ) δὲν ἐπισκέφτηκε ἀμέσως τὸ βαλή, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες, δ) μόλις ἔφτασε εἶχε πολὺωρη συνέντευξη μὲ τὸν Ἑλληνα πρόξενο. Ὅλες αὐτὲς τὶς σοβαρὲς κατηγορίες τὶς κατέρριπτε ὁ ἱεράρχης μ' ἐπιχειρήματα πού δὲν ἐπιδέχονταν ἀμφισβητήσεις κι ἀπέκλειαν τὶς κυρώσεις, ὅπως ἐπιζητοῦσε ὁ βαλής. Ὁ Γρηγόριος ὅμως, προσωπικότητα πού ἀντιστρατευόταν τὴν τυραννικὴ διοίκηση τοῦ Χιβζή πασὰ καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἔπρεπε νὰ ἐξουδετερωθεῖ καὶ γι'αὐτὸ χαλκεύθηκε κατηγορία ἐναντίον του, πού ἔδινε τὸ δικαίωμα στὴν Πύλη νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν τιμωρία του¹.

Σὲ συντομία, ἡ σκευωρία, ἀφελῆς κατὰ βάση, πέρασε ἀπὸ τὶς ἐξῆς φάσεις: Στὶς 9 Ἰουνίου 1891 γίνονταν τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τῆς Ζίτσας Ἁγίου Νικόλαος. Προμηνυόταν μεγάλη συρροή κόσμου ἀπὸ τὰ γύρω χωριά κι ὁ Γρηγόριος, πού εἶχε πάει στὴ Ζίτσα ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα, καθὼς καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ, σ' αὐτὸ ἀπέδωσαν τὴν παρουσία μεγάλου ἀριθμοῦ στρατιωτῶν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν ὑπαστυνόμο Ἰζμέτ ἐφένδη. Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας (Σάββατο), ὕστερα ἀπὸ τὸν ἑσπερινὸ τῶν ἐγκαινίων κι ὅταν εἶχε νυχτώσει, ὁ Γρηγόριος δέχτηκε τὴν ἐπίσκεψη κάποιου Φώτου ἀπὸ τὴ Λάκκα Σούλι, συνοδοῦ στὴ Ζίτσα τοῦ ὑπαστυνόμου καὶ τοῦ κατασκόπου τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας Στύλου ἀπὸ τὸ Φλαμπουράρι, πράκτορα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ὁ Φώτου τοῦ ἐκμυστηρεύτηκε ὅτι ἄκουσε, στὸ δρόμο ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα πρὸς τὴ Ζίτσα, νὰ συζητοῦν ὁ ἀστυνόμος κι ὁ Στύλος μὲ ποιὸ τρόπο θὰ σκηνοθετοῦσαν κατηγορία σὲ βάρος τοῦ μητροπολίτη. Σὰν προσφορότερο τρόπο βρῆκαν νὰ μποῦν κρυφὰ τὴ νύχτα στὴν ἐκκλησία ὁ Στύλος κι ὁ Φῶτος καὶ νὰ βεβαιώσουν ὕστερα, ὅτι ἄκουσαν τὸ μητροπολίτη κατὰ τὴν ἱεραρχία νὰ μιλάει στὸν κόσμον ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Ὁ Γρηγόριος, ἐπειδὴ ὑποπτεύ-

1. Οἱ λεπτομέρειες τῆς σκευωρίας ἐκτίθενται, ὅπως σημειώθηκε, στὸ πολυσέλιδο γράμμα-ἀπολογία τοῦ Γρηγορίου. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποχρεωθεῖ ὁ μητροπολίτης νὰ ἐκθέσει τόσο ἀναλυτικὰ τὰ σκηνοθετημένα γεγονότα, θὰ πεί ὅτι ὑποχρεώθηκε ἀπὸ τὰ πράγματα· εἶχε βρεθεῖ σὲ δύσκολη θέση, τέτοια πού ὁδηγήθηκε στὴν τολμηρὴ ἀπόφαση νὰ προτείνει νὰ δικαστοῦν καὶ οἱ δύο, ὁ Χιβζή πασὰς κι αὐτός, ἀπὸ τὸ Ἀνώτατο συμβούλιο τοῦ κράτους.

θηκε τὶς ἐκμυστηρεύσεις τοῦ Φώτου, παρακάλεσε τὸ μουδὶρη Ζίτσας νὰ βρίσκεται στὴν ἐκκλησία καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας καὶ τὸ Φῶτο τὸν τοποθέτησε ἀπέναντι ἀπὸ τὸ δεσποτικό. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἐκτελοῦσε ἐντολὲς τοῦ ὑπαστυνόμου κι ἀφοῦ στὴν τελετὴ τῶν ἐγκαινίων δὲν ἔγινε κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ κατηγορηθεῖ ὁ Γρηγόριος, πλησίασε τὸν κύκλο τοῦ μητροπολίτη, καὶ πρῶτα τὸν πρωτοσύγγελο, δῆθεν ἀπὸ ἐνδιαφέρον χριστιανικό, γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσει τὶ σχεδίαζαν ὁ ὑπαστυνόμος κι ὁ Στύλος. Συγκεκριμένα ἔλεγε, πὼς ἡ κατηγορία ποὺ θὰ ἐκτόξευαν ἐναντίον τοῦ Γρηγορίου ἦταν: ὅταν κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἔβαλε τὴν ἁγία τράπεζα στὴ θέση τῆς γύρισε πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα καὶ φώναξε: *Ζήτω ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ.* Ὅλα αὐτὰ ἀνακοινώνονταν, ἐμπιστευτικά δῆθεν, γιὰ νὰ τρομοκρατηθεῖ τὸ περιβάλλον τοῦ μητροπολίτη κι ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνουν πιστευτά, τὴ στιγμή ποὺ στὰ ἐγκαίνια ἦταν παρούσα καὶ ἡ τοπικὴ ἀρχή. Παρόλα αὐτά, μ' αὐτὸ περίπου τὸ περιεχόμενο καὶ μὲ τὴν πρόσθετη κατηγορία ὅτι κατὰ τὴν τελετὴ δὲν ἀναπέμφθηκαν εὐχὲς ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου, ὑπογράφηκε καταγγελία ἐκ μέρους τοῦ Στύλου, τοῦ Φώτου καὶ κάποιου τρίτου, ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη ποὺ μαζί μὲ τὴν ἔκθεση τοῦ ὑπαστυνόμου Ἰζμέτ, σταλμένου ἀπὸ τὸ Χιβζή στὴ Ζίτσα γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴ σκευωρία, διαβιβάστηκε στὸ βαλὴ γιὰ τὶς παραπέρα ἐνέργειες. Ὁ τελευταῖος, χωρὶς νὰ ζητήσει ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸ Γρηγόριο, ἔστειλε τὴν ἔκθεση καὶ τὴν καταγγελία στὴν Πύλη, γιὰ νὰ τιμωρηθεῖ ὁ ἔνοχος. Κατὰ τὸν Γρηγόριο, ὁ Χιβζή πασὰς καὶ στὴν περίπτωση αὐτῆ, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν διοικητικῶν καθηκόντων του, ἐξαπατοῦσε τὴν κυβέρνησι. Ἦταν ὄργανο τῆς προπαγάνδας, ὅπως κατ' ἐπανάληψη εἶχε καταγγελθεῖ, καὶ τῶν φανατικῶν Τούρκων τῆς πόλης κι ἀποσκοποῦσε, ὀρμώμενος καὶ ἐξ ἰδίας κακοβούλου προαιρέσεως, νὰ διασύρει ὀλόκληρη τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, μὲ τὴν τιμωρία τοῦ Γρηγορίου. Οἱ παραστάσεις ποὺ ἔκανε στὸ Χιβζή ὁ Γρηγόριος δὲν ἀπέδωκαν, γιὰ τὸν ἴδιον ἦταν ἀποφασισμένος νὰ διώξει τὸν μητροπολίτη ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Ἔτσι ἡ Πύλη, ὅταν πῆρε τὶς καταγγελίες καὶ τὴν ἐπιβαρυντικὴ ἔκθεση τοῦ Χιβζή, ζήτησε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἄμεση ἀπομάκρυνση τοῦ Γρηγορίου ἀπὸ τὴν μητρόπολη Ἰωαννίνων, μὲ τὴν κατηγορία ὅτι κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τῆς Ζίτσας εὐχήθηκε ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐναντίον τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως.

Πίσω ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐνέργειες κρυβόταν ἡ προπαγάνδα, ἡ ὁποία ἔβλεπε στὸ πρόσωπο τοῦ Γρηγορίου ἕναν σοβαρὸ ἀντίπαλο, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐξουδετερωθεῖ. Ὁ Γρηγόριος πράγματι ἀγωνιζόταν ἐναντίον τῶν ρουμανιζόντων, δὲν εἶχε ὅμως σαφεῖς ὁδηγίες ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο ποὺ θὰ τὸν βοηθοῦσαν νὰ ὀργανώσει τὶς δραστηριότητές του. Τὸ τελευταῖο συνιστοῦσε

στοὺς μητροπολίτες του νὰ ἐξοικονομοῦν τὰ πράγματα πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ποιμνίου τους¹ κι ἀνήσυχο γιὰ τὰ ἐπεισόδια, ζήτησε ἀπὸ τὸν Γρηγόριο νὰ ἐκθέσει *πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν*², ἐνῶ ταυτόχρονα διέταξε τὸ μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως Κοσμᾶ νὰ πάει στὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ ἐξετάσει τὸ θέμα³. Ὁ Ἐξαρχος τοῦ Πατριαρχείου ἔφτασε στὰ Ἰωάννινα λίγο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἀπολογίας τοῦ Γρηγορίου κι ἄρχισε τὶς ἀνακρίσεις.

Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων διαβίβασε ἀντίγραφο τοῦ γράμματος τοῦ Γρηγορίου στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση, γιὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἀπὸ τὴ δική της πλευρὰ καὶ νὰ διαφωτίσει τὴν Πύλη *περὶ τῶν ἐλατηρίων τῆς χαλκευθείσης συκοφαντίας καὶ περὶ τῆς πολιτείας τοῦ γενικοῦ Διοικητοῦ* στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἡ ἀπολογία τοῦ μητροπολίτη ἦταν ἀκριβέστατη ὡς τὶς ἐλάχιστες λεπτομέρειές της⁴.

Καὶ ἐνῶ ὅλα ἔδειχναν, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς διαβεβαιώσεις τῆς Πύλης πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο πὼς δὲν ἔβρισκε ἔνοχο τὸ Γρηγόριο, ὅτι γρήγορα θ' ἀπαλλασσόταν ἀπὸ τὶς σκηνοθετημένες κατηγορίες, νέα παρέμβαση τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων, ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν Πύλη νὰ στείλῃ *νέον τεσκερέν*, στὸ Πατριαρχεῖο μὲ τὸν ὁποῖο ζητοῦσε τὴν καταδίκη του. Ἦταν προφανές ὅτι ἤθελαν νὰ τὸν ἐξουδετερώσουν μὲ κάθε μέσο. Ὁ ἴδιος ἀναγκάστηκε ν' ἀπευθυνθεῖ στὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Λ. Δεληγιώργη⁵ γιὰ νὰ καταγγεῖλῃ τὴ στάση τῆς Ὀθωμανικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα μὲ διάφορα ταπεινωτικὰ καὶ ἐξευτελιστικὰ μέσα, καὶ παρακαλοῦσε νὰ εἰσηγηθεῖ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση στὸ Πατριαρχεῖο τὴν πρόσκλησή του στὴν Κων/πολη ὡς συνοδικοῦ, κατὰ τὴν ἐκλογή τῶν συνοδικῶν μελῶν. Ἡ λύση αὐτὴ ἀποτελοῦσε ἔντιμο τρόπο ν' ἀποφύγει ταπεινώσεις, ἐνῶ δημιουργοῦσε προϋποθέσεις ἐπανόδου στὴν ἔδρα του, γιὰτὶ μετὰ τὴν παρέλευση τῆς διετίας, ὅσο θὰ διαρκοῦσε ἡ θητεία του ὡς συνοδικοῦ, ὑπῆρχε ἐλπίδα νὰ μετατεθεῖ ὁ Χιβζή πασάς. Τὸ ὑπουργεῖο υἱοθέτησε τὸ αἶτημα καὶ διέταξε τὴν πρεσβεία Κων/πόλεως νὰ εἰσηγηθεῖ στὸ Πατριαρχ-

1. Βλ. τὸ 4104/28-9-1891 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Γρηγόριο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 61, σ. 307.

2. Μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 3090/23-7-1891 γράμμα του, βλ. ΑΟΠ-ΚΠΑ, δ.π.

3. Ὁ Γρηγόριος ζήτησε, χωρὶς νὰ τὸ πετύχει, νὰ καθυστερήσῃ ἡ ἔλευση τοῦ Κοσμᾶ, ἕως ὄτου φτάσῃ στὸ Πατριαρχεῖο τὸ γράμμα του. Φοβόταν πὼς ὁ Κοσμᾶς, πού ὑπαγόταν στὸν ἴδιο βαλῆ, δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀντισταθεῖ στὴν ἐπήρειά του.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 482/19-8-1891 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου, 31 Δεκεμβρίου.

5. Βλ. τὸ μὲ ἡμερομηνία 24-12-1891 γράμμα του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1892, Πρεσβεία Κων/λεως, 1 Ἰανουαρίου-31 Ἰουνίου.

χεῖο τὴ λύση ποὺ πρότεινε ὁ Γρηγόριος¹. Ὅπως διαπίστωσε ὁμως ἡ Πρεσβεία, τὸ αἶτημα τοῦ Γρηγορίου δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐξαιτίας τῶν πολλῶν ὑποψηφιοτήτων ποὺ ὑπῆρχαν, τῶν συμπαθειῶν τῶν ἐκλογέων συνοδικῶν πρὸς διάφορους ὑποψήφιους, τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς Πύλης κι ἄλλων παραγόντων ποὺ ἐπηρέαζαν τὶς ἐκλογές. Πάντως τὸ Πατριαρχεῖο ἀντέδρασε στὴ νέα ἀξίωση τῆς Πύλης ν' ἀπομακρυνθεῖ ὁ Γρηγόριος καὶ ἐπέμεινε ὅτι οἱ κατηγορίες ἐναντίον του κατεδείχθησαν ὡς ἐξυφανθεῖσαι ἐκ συκοφαντικῶν προθέσεων². Τελικὰ ὁ Γρηγόριος ἐκλέχτηκε συνοδικὸς καὶ πρόσφερε ἀπὸ τὴ νέα του θέση σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὴν Ἐκκλησία. Στὰ Ἰωάννινα ἐπέστρεψε τὸ Μάιο τοῦ 1894³, ἀφοῦ στὸ μεταξύ ἀποκαταστάθηκαν οἱ σχέσεις του μὲ τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων, ποὺ σὲ συνέντευξή του μὲ τὸ μητροπολίτη, ὑποχρεώθηκε ν' ἀναγνωρίσει ὅτι τὸ ἐπεισόδιο τῆς Ζίτσας δημιουργήθηκε ἀπὸ σκευωρία τῶν Ρουμάνων. Ὑποσχέθηκε ἀκόμη νὰ ἐνεργήσει ἀνακρίσεις γιὰ νὰ τιμωρηθοῦν οἱ συκοφάντες⁴.

Τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν τὸ 1891 στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Γρεβενῶν καὶ Ἰωαννίνων δὲν ἦταν, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ἀσύνδετα ὑποκινουῦνταν κι ὀργανώνονταν ἀπὸ τὴν προπαγάνδα κι ἀποσκοποῦσαν στὴν πλήρη ἐξουδετέρωση τῆς ὁποίας ἀντίστασης προβαλλόταν στὰ σχέδιά της, ὅπως συνέβαινε μὲ τὴν περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν καὶ τοῦ Ἰωαννίνων Γρηγορίου· ἀκόμη ἀπέβλεπαν στὸν ἐκφοβισμό ἄλλων μητροπολιτῶν στὶς περιφέρειες τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν κουτσοβλαχικοὶ οἰκισμοί, μόνιμοι ἢ περιστασιακοὶ (χειμερινὲς ἐγκαταστάσεις τῶν βλαχοφόνων τῆς Πίνδου). Ὁ ἐκφοβισμὸς ἔφερε ἀποτελέσματα, γιατί τὶς σκηνοθετημένες καταγγελίες τὶς ἀποδέχονταν οἱ τουρκικὲς ἀρχές, καὶ προέβαιναν καὶ σὲ διώξεις τῶν θεωρουμένων ὑπευθύνων (ὅπως ἔγινε στὶς περιπτώσεις τῶν δασκάλων τῆς Πίνδου). Ἄν ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ἀντικρυστεῖ τὸ θέμα, μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ, ὡς ἓνα σημεῖο, ἡ ἥττοπαθὴς στάση ποὺ τηροῦσε ὁ μητροπολίτης Ἐλασσόνας, ὁ ὁποῖος τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1891 ζητοῦσε τὴν ἐπέμβαση τοῦ Πατριαρχείου, γιὰ ν' ἀλλάξει ὁ τρόπος τῆς χορήγησης τῶν ἐπιδομάτων τῶν

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 16/4-1-1892 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, ὁ.π.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. 10/9-1-1892 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π.

3. Βλ. Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία, ὁ.π., σ. 669. Ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴ πρωτεύουσα ἀνάθεσε τὴ διεύθυνση τῆς ἐπαρχίας στὸν πρωτοσύγκελλό του Πανάρετο, ποὺ χειροτόνησε ἐπίσκοπο, κληρικὸ μὲ πολλὰς ἱκανότητες. Ὡς συνοδικὸς ὁ Γρηγόριος διετέλεσε πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ διηύθυνε τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο, πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ μέλος τῆς ἐφορίας τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης.

4. Βλ. ἐφημ. Φάρος τῆς Μακεδονίας, ἀριθμ. φύλλ. 1548/21-8-1891.

δασκάλων τῆς Πίνδου πού μισθοδοτοῦνταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ., γιὰ νὰ μὴν ἐκτίθεται ὁ ἴδιος στὶς τουρκικὲς ἀρχές, εἰσήγηση πού τὸ Πατριαρχεῖο ἀποδέχτηκε¹.

ιδ. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων - Οἱ ἐπιχορηγήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν (1891-1892)

Ἡ περιπέτεια τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων πρέπει νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν ἔνταση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ στὴν Ἠπειρο, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς προσπάθειές της νὰ ἐγκαταστήσει σχολεῖα καὶ σ' ἄλλα βλαχόφωνα χωριὰ τῆς περιοχῆς. Ἔτσι διόρισε δάσκαλο στὸ Γρεβενίτι, πού προσπαθοῦσε νὰ πείσει μὲ ἄφθονες ὑποσχέσεις μερικὲς οἰκογένειες νὰ τοῦ ἐμπιστευτοῦν τὰ παιδιὰ τους γιὰ νὰ τὰ μάθει, ὅπως ὑποσχόταν, πολλὲς γλῶσσες. Οἱ κάτοικοι, μὲ τοὺς προκρίτους τους, ζήτησαν τὴ χορήγηση βοηθήματος ἀπὸ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὶς ἐνέργειές της στὴν κοινότητά τους, τὴν ἔντονα ἑλληνόφρονη ἀλλὰ οἰκονομικὰ ἀδύνατη. Τὸ Γενικὸ προξενεῖο, πού εἶχε στὴ διάθεσή του ποσὸ 20 λιρῶν, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀναγκῶν στὶς βλαχόφωνες κοινότητες, ζήτησε τὴν ἔγκριση τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν γιὰ τὴ διάθεση 10 λιρῶν στὸ Γρεβενίτι καὶ 2 λιρῶν γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων τῶν ἀπόρων μαθητῶν τῆς Βωβούσας, οἵτινες σαγηνευόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐγκαταστημένου ρουμανοδιδασκάλου διὰ τῶν παροχῶν διδακτικῶν βιβλίων καὶ γραφικῆς ὕλης ἤρξαντο ἐγκαταλείποντες τὴν ἑλληνικὴν σχολήν. Τὴν ἐνίσχυση αὐτὴ ζητοῦσαν καὶ οἱ ἔφοροι τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου τῆς Βωβούσας². Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ σαντζάκι τῶν Ἰωαννίνων, μὲ ἐξαίρεση τὰ σχολεῖα τῆς πόλης, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν ὑπότροφοι ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου κυρίως, λειτουργοῦσαν ὑποτονικὰ ἢ καὶ καθόλου. Στὰ περισσότερα χωριὰ οἱ δάσκαλοι ἔμεναν ἀργοί, χωρὶς μαθητὲς καὶ στὰ ἐλάχιστα πού λειτουργοῦσαν ὑποτυπωδῶς σχολεῖα, οἱ μαθητὲς δὲν ξεπερνοῦσαν τοὺς 5. Στὸ

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 264/1891 γράμμα τοῦ μητροπολίτη Ἐλασσόνας Ἀνθίμου πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, συνημμένο στὴν ὑπ' ἀριθμ. 3712/22-12-1891 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, Πρεσβεία Κων/πόλεως, 1 Ἰουλίου, 31 Δεκεμβρίου. Ὁ μητροπολίτης δικαιολογοῦσε τὸ αἴτημά του μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δηλώσει στὶς ἀρχές τὴν πηγὴ τῆς μισθοδοσίας τῶν δασκάλων τῆς Πίνδου πού παρακολουθοῦσαν τοὺς κατοίκους στὶς χειμερινὲς ἐγκαταστάσεις τους. Ἄν δήλωνε, ἔλεγε, ὅτι τοὺς μισθοὺς τοὺς κατέβαλε ἡ Ἐπιτροπὴ, θὰ ἐπέσυρε τὶς διώξεις τῶν δασκάλων. Ἄν δήλωνε ὅτι τοὺς κατέβαλε ἡ μητρόπολη, θὰ κινδύνευε ὁ ἴδιος νὰ διωχτεῖ, γιὰτὶ ἕνας ἔλεγχος στὰ βιβλία τῆς μητρόπολης θ' ἀποκάλυπτε τὴν ἀλήθεια.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 373/6-7-1891 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ/Γ', Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

Μέτσοβο, οἱ ρουμανίζοντες σύστησαν μιὰ γελοιογραφία σχολείου, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἦταν ἴσος μ' ἐκεῖνον τῶν δασκάλων. Ὑπηρετοῦσαν ἐκεῖ 3 δάσκαλοι καὶ μιὰ δασκάλα καὶ δίδασκαν σὲ 3 μαθητὲς καὶ μιὰ μαθήτρια. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δάσκαλους ἦταν ὁ Μετσοβίτης Β. Ταλαμπάκος, πρῶην ἑλληνοδάσκαλος τῆς κοινότητος, ποὺ ὑποχρεώθηκε νὰ τὸν ἀπολύσει γιατί ἦταν μέθυσος. Οἱ ἄλλοι δυὸ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ ἡ δασκάλα ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Οἱ 4 μαθητὲς, πτωχοὶ καὶ ἐλεεινοὶ ἦταν Μετσοβίτες καὶ φοιτοῦσαν στὸ σχολεῖο γιατί ἔπαιρναν ἐπίδομα 10 δραχ. τὸ μήνα ὁ καθένας¹.

Στὶς βόρειες περιοχὲς τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων, στὸ σαντζάκι Βερατίου, ἡ προπαγάνδα πέτυχε νὰ λειτουργήσῃ τὰ σχολεῖα τῆς στήν πόλη, ὕστερα ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν ποὺ ἔκανε τὸ 1890. Οἱ συνθῆκες ἦταν εὐνοϊκὲς ἕξαιτίας, ὅπως ἀναφέρθηκε, τῆς ἀποσύνθεσης τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, τῆς ὀφειλόμενης κυρίως στήν πολιτεία τοῦ μητροπολίτη Δωροθέου καὶ τῆς πρωτοφανοῦς φτώχειας ποὺ μάστιζε τὴν περιοχὴ². Ἡ ἵδρυση τῶν σχολείων καὶ ἡ ἐξακολούθησις τῆς λειτουργίας των καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια, καθὼς καὶ ἡ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας στὸ σαντζάκι τοῦ Βερατίου, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτό, ὀφειλόταν, ὅπως σημειώθηκε, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἱκανότερα στελέχη τῆς, τὸν πρῶην ἑλληνοδάσκαλο Χαρ. Γοτζαμάνο, ποὺ ἐμφάνιζε δράση καὶ στὰ πλαίσια τῶν γενικότερων σκοπεύσεων τῆς προπαγάνδας. Στὸ Βεράτι ἰδρύθησαν τρία ρουμανικὰ σχολεῖα: ἓνα στὴ συνοικία Περὸν —ἀντίστοιχο τοῦ ἑλληνικοῦ σχολαρχείου— τὸ ὁποῖο οἱ ρουμανίζοντες, γιὰ λόγους ἐντυπώσεων, ἀποκαλοῦσαν γυμνάσιον καὶ δυὸ δημοτικὰ στὴ συνοικία Γορίτσα, ἓνα ἀρρεναγωγεῖο καὶ ἓνα παρθεναγωγεῖο.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς προπαγάνδας στὸ χῶρον τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν διέθεσε γιὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1891-1892 τὰ παρακάτω ποσὰ κατὰ προξενικὲς περιφέρειαι:

α) *προξενικὴ περιφέρεια Βερατίου*: Γιὰ τὸ Βεράτι καὶ τὸ Φιέρι, ὅπου ὑπῆρχαν μεγάλες βλαχόφωνες κοινότητες, 279 λίρες (220 γιὰ τὸ Βεράτι καὶ 59 γιὰ τὸ Φιέρι, σὲ σύνολο προϋπολογισμοῦ 409 λ.).

Γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ ἀνάπτυξις τῶν σχολείων τῆς προπαγάνδας στὸ Βεράτι καὶ γιὰ νὰ βελτιωθεῖ γενικότερα ἡ κατάστασις τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς περιοχῆς, τὸ προξενεῖο Βερατίου εἶχε ὑποβάλλει, ἀπὸ τὶς ἀρχὰς τοῦ 1891, σειρὰ προτάσεων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅπως: 1) Τὴν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τῶν σχολείων τοῦ Βερατίου, τὴν αὔξησιν τοῦ προσωπικοῦ,

1. Βλ. ἀνταπόκρισις ἀπὸ τὰ Τρίκαλα στήν ἐφημ. Ἀκρόπολις, ἀριθμ. φύλλ. 3401/11-7-1891, μὲ τίτλον: «Ρουμανικὰ γελοῖα».

2. Βλ. Νικολαΐδου, Ἐένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 243.

τῶν ἀμοιβῶν καὶ τὴν ἐνοικίαση νέων κτιρίων, 2) τὴ σύσταση κι ἄλλου ἑλλη-
νικοῦ σχολείου στὴ Μονὴ Ἀρδευούσης τῆς Μουζακιᾶς, 3) τὴ σύσταση
γραμματοδιδασκαλείων καὶ σ' ἄλλα χωριὰ (Μάζανι, Τσοῦκασι, Γραδίστα)
καὶ τὴν αὔξηση τῶν μισθῶν τῶν γραμματοδασκάλων, 4) τὴν αὔξηση τῆς
ἐτήσιας συνδρομῆς γιὰ τὰ σχολεῖα στὴ βλαχόφωνη κοινότητα Φιερίου, 5)
τὴν ἀποστολὴ βιβλίων γιὰ τοὺς ἄπορους μαθητές. Ἀπὸ τὰ αἰτήματα αὐτὰ
μερικὰ ἱκανοποιήθηκαν¹.

β) Προξενικὴ περιφέρεια Ἰωαννίνων: Γιὰ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Μη-
τρόπολης Ἰωαννίνων: Συρράκο, Λάιστα, Δοβρίνοβο, Λεσινίτσα, Βωβούσα,
Παλαιοχώρι Λάιστας, Φλαμπουράρι, Γρεβενίτι καὶ Δρεστενίκο λ. 95, σὲ
σύνολο προϋπολογισμοῦ 101 (Ἡ Βωβούσα ἔπαιρνε τὴ μεγαλύτερη ἐνίσχυ-
ση, 30 λίρες). Γιὰ τὸ βλαχόφωνο Παλαιοσέλι τῆς ἐπισκοπῆς Βελλᾶς 15 λ.,
σὲ σύνολο προϋπολογισμοῦ 40 λ.

γ) Προξενικὴ περιφέρεια Ἐλασσόνας: Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων
στὶς βλαχόφωνες κοινότητες καὶ ἐπιδόματα ἱερέων λ. 560 σὲ σύνολο προ-
ϋπολογισμοῦ 580 λ. Εἰδικότερα τὰ ἐπιδόματα κατανέμονταν ὡς ἑξῆς:

Σαμαρίνα: σχολεῖο: 105 λ., ἱερέας Γιαννούλης Ταμπούρας 5 λ.

Ἀβδέλλα: σχολεῖο: 65 λ., ἱερέας Ἰω. Παπαῖωακείμ 5 λ.

Σμίξη: σχολεῖο: 15 λ., ἱερέας Θ. Οἰκονόμου 5 λ.

Κρασιά: σχολεῖο: 70 λ.

Γρεβενὰ καὶ Περιβόλι 60 λ.

Γρεβενὰ καὶ Σαμαρίνα 50 λ.

Ἐπιδόματα ἱερέων: Ἰω. Ραχαβέλια (Γρεβενῶν), 5 λ., Γιαννούλη Ζήση (Πε-
ριβολιοῦ) λ. 5, Ἀστερίου Οἰκονόμου (Περιβολιοῦ) 5 λ.

Βλαχογιάννη: σχολεῖο: 25 λ.

Ἐλασσόνα: παρθεναγωγεῖο: 35 λ.

Κοκκινοπλός: σχολεῖο: 35 λ.

Σέρβια: παρθεναγωγεῖο: 35 λ.

Τρανόβαλτος: σχολεῖο: 35 λ.²

Γιὰ τὴν ἱστορία ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων δασκάλων
(ἀρρένων καὶ θηλέων) ποὺ ὑπηρέτησαν στὴν προξενικὴ περιφέρεια Βερατί-
ου κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1891-1892 καὶ πληρώνονταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ:

1) Χ. Μάνος, ἑλληνοδάσκαλος Βακουφίου Βερατίου, 2) Εὐφημία Δο-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 18/30-1-1891 ἐκθεση τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο
Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1891, ΚΥ, Τὰ ἐν Ἡρακλείῳ, Ρεθύμνη καὶ τὸ ἐν Ἐλασσῶνι προξενεῖον
κλπ.

2. Βλ. Πίνακα τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν ἐξόδων πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλη-
σίας καὶ Παιδείας ἀνὰ τὰς τουρκικὰς ἐπαρχίας Μακεδονίαν, Θράκην, Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν,
Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν, ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Β. Ἡπειρος-Ἀλβανία.

ράτζη, παρθεναγωγὸς Βακουφίου Βερατίου, 3) Μ. Τσανία, παρθεναγωγὸς Γορίτσας Βερατίου, 4) Χρῆστος Ἡλίας γραμματοδόσκαλος Βερτοπίου, 5) Χρῆστος Στόϊας, γραμματοδόσκαλος Γραδίστας, 6) ...(:) Ναούμ, γραμματοδ. Κρουάτι, 7) Ναούμ Γέργης, γραμματοδ. Μαρίνεζας, 8) Β. Σώτας, γραμματοδ. Μάζανι, 9) Β. Σπυριδωνίδης, γραμματοδ. Λιούσνιας, 10) Ἰωάν. Σ. Κόλιας, γραμματοδ. Ντερνένανι, 11) Λ. Οἰκονόμου, γραμματοδ. Σεκίστας, 12) Γρηγ. Π. Εὐθυμίου, γραμματοδ. Σέμανι, 13) Γεώργιος Χρήστου, γραμματοδ. Σίνιας, 14) Γεωργία Γαρτζούνη, παρθεναγωγὸς Φιερίου¹.

ιε. Ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἵδρυση ρουμανικῶν ἐπισκοπῶν

Τὸ 1892 οἱ δραστηριότητες τῶν ρουμανιζόντων δημιούργησαν τὴν αἴσθηση ὅτι ἦταν δύσκολο νὰ τεθεῖ φραγμὸς στὴν ἀνοδικὴ πορεία τους. Οἱ προκλήσεις τους, σ' ὅσες κοινότητες εἶχαν πετύχει νὰ πάρουν τὴν πλειοψηφία, ἀλλὰ καὶ στὰ χωριὰ ποὺ μειοψηφοῦσαν, ἔγιναν καθημερινὸ φαινόμενο μὲ δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὸ ἠθικὸ τῶν Ἑλλήνων δασκάλων, τῶν ἱερέων, τῶν προκρίτων καὶ τῶν κατοίκων γενικότερα. Τὸν ἴδιο χρόνο ὁργανώθηκε συστηματικότερα καὶ ἡ κίνηση γιὰ τὴν ἵδρυση ρουμανικῶν ἐπισκοπῶν, ἡ ὁποία τὸ 1891, ὕστερα ἀπὸ τὶς συνεννοήσεις ποὺ γίνονταν στὴν Κων/πολη ἀνάμεσα στὸ Ρουμάνο πρεσβευτὴ καὶ τὴν Πύλη, ἔφτασε στὰ πρόθυρα τῆς πραγμάτωσής της².

Οἱ δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας τὸ 1892, πραγματοποιοῦνταν μέσα σὲ πλαίσιο ποὺ τὰ περιγράμματά του καθορίζονταν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία συνέχιζε τὶς προσπάθειές της νὰ πείσει τὴν ἑλληνικὴ γιὰ τὸ ἰδεαλιστικὸ καὶ μόνον ἐνδιαφέρον της ἀπέναντι στοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Τουρκίας, ἐνῶ ἐργαζόταν γιὰ ἄλλους σκοπούς. Τὸ μόνον ποὺ περιέστειλε τὴν εὐφορία ποὺ αἰσθάνονταν γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τους οἱ παράγοντες τῆς προπαγάνδας στὸ Βουκουρέστι καὶ στὴν Τουρκία, ἰδιαίτερα ὁ Μαργαρίτης³, ἦταν ἡ στάση τῆς Ρωσίας στὸ θέμα τῆς ἵδρυσης χωριστῶν ἐπισκοπῶν, τὴν ὁποία εἶχε προβλέψει ὁ Μαργαρίτης⁴.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς χορήγησης ἄδειας ἀπὸ τὴν Πύλη γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα στὶς ἀκολουθίες καὶ τὰ ρουμανικὰ βιβλία στὶς ἐκκλησίες, ἡ προπαγάνδα ἐνέτεινε τὶς προσπάθειές της γιὰ τὴν

1. Βλ. Πίνακα ἐκπαιδευτικῶν χορηγημάτων τοῦ 1891-92. Τὸ προξενεῖο Βερατίου τὸν ὑπέβαλε στὴν Ἐπιτροπὴ μὲ τὸ ἀριθμ. 109/29-12-1892 ἔγγραφο, ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Β' Ἠπειρος-Ἀλβανία.

2. Βλ. *Peiffuss*, ὁ.π., σ. 67.

3. Ἐὰν καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ δέχεται λυσσώδεις ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευση.

3. Βλ. *Peiffuss*, ὁ.π., σ. 68.

ἴδρυση βλαχοφώνων ἐπισκοπῶν στήν Ἠπειρο καί τή Μακεδονία, γιατί πίστεψε ὅτι εἶχαν ὠριμάσει οἱ συνθήκες γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός τέτοιου σκοποῦ. Γιά νά περιβάλλει καί μέ τὸ χρίσμα τῆς λαϊκῆς ἔγκρισης τίς ἐνέργειές της, κινητοποίησε τὰ ὄργανά της καί χρησιμοποίησε ὅλα τὰ μέσα (ύλικά, ἐπέμβαση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, τρομοκράτηση τῶν ἀντιπάλων κλπ.), γιά νά πετύχει ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 1892, τήν ὑπογραφή ἀναφορᾶς ἐκ μέρους τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν ἀπευθυνόμενης στήν Πύλη καί τὸ Πατριαρχεῖο, μέ αἶτημα τὸ διορισμὸ καί τήν ἀποστολὴ βλαχορουμεῖνου ἀρχιερέως στή Μακεδονία. Τὸ Πατριαρχεῖο, μόλις πληροφορήθηκε τὸ γεγονός, διέταξε τοὺς μητροπολίτες τῶν περιοχῶν τῶν βλαχοφώνων οἰκισμῶν ν' ἀντιδράσουν σθεναρὰ γιά νά ἐμποδίσουν τήν ὑπογραφή ἑνός τέτοιου ἐγγράφου, ἐνῶ ταυτόχρονα τὸ ἴδιο θὰ προχωροῦσε στίς ἀπαραίτητες παραστάσεις πρὸς τὴν Πύλη¹. Ὁ ἴδιος ὁ Μαργαρίτης ἐπόπτευε τὴν ὅλη ἐπιχείρηση γιά νά ὑπογραφῆ ἡ ἀναφορά, βρισκόμενος σὲ ἀδιάκοπη κίνηση ἀνάμεσα στή Μακεδονία καί τὴν Ἠπειρο. Στὸ μεταξύ, συνεχίζονταν στήν Κωνσταντινούπολη οἱ συζητήσεις γιά τὸ ἴδιο θέμα, ἀνάμεσα στὸ Ρουμάνο πρεσβευτὴ καί τὴν Πύλη καί παρὰ τίς διαφορὲς ποὺ ὑπῆρχαν οἱ συζητήσεις εἶχαν προχωρήσει ἀρκετά, ἔτσι ποὺ τὸ Μάρτιο τοῦ 1892 εἶχε γίνει πιστευτὸ ὅτι ὅλα πῆγαιναν καλὰ καί μάλιστα ὅτι ἦταν δυνατὴ ἡ δημιουργία δυὸ ἐπισκοπῶν, μία στὸ Μοναστήρι καί δεύτερη στὰ Ἰωάννινα². Ἡ ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου, τῆς Ἑλλάδας καί τῶν Ρώσων, ματαίωσε τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς συμφωνίας, χωρὶς ὅμως ν' ἀναστείλει καί τίς ἐνέργειες, γιά τὴ συλλογὴ ὑπογραφῶν, ποὺ συνεχίστηκαν ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1892. Ἡ προσπάθεια τώρα κατέτεινε πρὸς τὴν κατεύθυνση νά ἰδρυθεῖ μία ἐπισκοπὴ στὸ Μοναστήρι ὡστόσο οἱ λίγοι ρουμανίζοντες Κουτσοβλάχοι τῶν Ἰωαννίνων καταγίνονταν ἀνευδρότως... *περὶ συστάσεως ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς ἐν Μετσόβῳ καὶ ἐγκαθιδρύσεως ἐν τῇ κωμοπόλει ταύτῃ ρουμεῖνου ἐπισκόπου*³.

Ἡ συλλογὴ σφραγίδων καί ὑπογραφῶν στήν ἀναφορὰ πρὸς τὴν Πύλη,

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1241/29-2-1892 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τοὺς μητροπολίτες Πελαγονίας Ἀλέξανδρο, Γρεβενῶν Κλήμεντα καί Πρεσπῶν Ἀνθιμο. ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κωδὶξ 62, σ. 60. Βλ. ταυτάρημο γράμμα πρὸς τὸν μητροπολίτη Πελαγονίας στὸ ΑΥΕ. 1892-Β' Ἀρχεῖον, Κων/πόλεως πρεσβεία, Ρουμανικά.

2. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π. σ. 67.

3. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*. ἀριθμ. φύλλ. 8546/1-8-1892, ὅπου δημοσιεύεται ἀνταπόκριση ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα τῆς 24 Ἰουλίου μέ τίτλο: «Οἱ Ρωμοῦνοι καὶ τὰ σχέδια αὐτῶν». Ἡ ἀνταπόκριση παρέθετε καί τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους καταβάλλονταν οἱ προσπάθειες: Ἐξελέξατο ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα τὸ Μέτσοβον ἵνα στήσῃ ἐν αὐτῷ τὸν ρουμανικὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον της, διότι ἡ κωμόπολις αὕτη μετὰ τῶν εἰς τὴν περιφέρειάν της ὑπαγομένων χωρίων εἰς οὐδενὸς τῶν μητροπολιτῶν ἢ ἐπισκόπων τῆς Ἠπείρου ὑπάγεται, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1659 ἀποτελεῖ ἰδίαν Ἐξαρχίαν ὑπαγομένην ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων/πόλεως.

ἀποσκοποῦσε, ὅπως σημειώθηκε, στὴ χορήγηση ἄδειας γιὰ τὴν ἴδρυση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς, μ' ἔδρα στὸ Μοναστήρι καὶ πνευματικὴ δικαιοδοσία ἐπὶ πασῶν τῶν ἀνὰ τὴν Ἠπειρον καὶ Μακεδονίαν ἀνυπάρκτων ρουμανικῶν κοινοτήτων¹. Στὶς μεγάλες κοινότητες, ὅπου ὑπῆρχε ἰσχυρὴ ρουμανόφιλη μερίδα, πήγαινε ὁ ἴδιος ὁ Μαργαρίτης γιὰ τὴ συγκέντρωση ὑπογραφῶν· στὶς μικρότερες τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνέλαβαν οἱ πράκτορες του. Τελικὰ συγκεντρώθηκαν 1000 ὑπογραφές καὶ μερικὲς μουχταρικὲς σφραγίδες. Τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου χαρακτήριζε πολλὲς ὑπογραφὲς πλαστὲς, ἐνῶ ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες οἱ περισσότερες προέρχονταν ἀπὸ τοὺς πράκτορες τῆς προπαγάνδας, τοὺς ρουμανοδάσκαλους καὶ τοὺς μαθητὲς τους. Οἱ λίγες μουχταρικὲς σφραγίδες εἶχαν ἐξασφαλιστεῖ μὲ ἄφθονα χρήματα. Τὴν ἀναφορὰ τὴν παρέλαβε στὰ μέσα Ἰουνίου νὰ τὴ μεταφέρει στὴν Κων/πολη καὶ νὰ τὴν ἐπιδόσει στὴν Πύλη ἑξαμελῆς ἐπιτροπῆ, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν ψευδοιερέα Κρουσόβου Νικόλαο Καρνετέσκου², τὴν ὁποία συνόδευσεν καὶ ὁ Μαργαρίτης. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν καὶ οἱ: Ζήσης Παπαθανασίου, ὁ γιατρός τῶν Γρεβενῶν ἀπὸ τὴ Βωβούσα, ὁ Ἀθανασέσκου ἀπὸ τὸ Τύρνοβο, ὁ Χαράλαμπος Βουλαμπάτσης, ἀπὸ τὴν Πλιάσα Κορυτσᾶς³, καὶ ἄλλοι, ἕνας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἕνας ἀπὸ τὸ Μέτσοβο. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή της, ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ρουμανιζόντων διέδιδε ὅτι εἶχε πετύχει ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἄδεια νὰ τελεῖται ἡ λειτουργία στὰ ρουμανικὰ σ' ὅλα τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας. Τὸ Πατριαρχεῖο, διέδιδαν, ἀναγκάστηκε νὰ ἐνδώσει ἀπὸ τὸ φόβο τῆς ἴδρυσης ρουμανικῆς Ἐξαρχίας⁴. Τὸ μόνο ποὺ εἶχε γίνει, καὶ εἶχαν πετύχει ἀπὸ τὸ 1889 οἱ ρουμανίζοντες, ἦταν νὰ ἐπιτραπῆ ἡ χρῆση τῆς ρουμανικῆς στὶς περιπτώσεις ποὺ οἱ ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι ἔχτιζαν ξεχωριστὲς ἐκκλησίες⁵, ὑπόθεση ὅχι τόσο εὐκόλη.

Τὴν ἐπιτροπὴ εἶχαν πλαισιώσει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη καὶ τὸ στενὸ περιβάλλον του, καὶ ἄλλα στελέχη τῆς προπαγάνδας ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο, κυρίως ἐκπαιδευτικοί. Ἔτσι ἀναγγέλλεται τὸν Ἰούλιο τοῦ 1892 ἡ ἀναχώρηση ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα γιὰ τὴν Κων/πολη τοῦ διευθυντῆ τοῦ

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 178/23-6-1892 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1892, Β' Ἀρχεῖον, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία.

2. Οἱ Ἕλληνες τὸν ἀποκαλοῦσαν εἰρωνικὰ *κερασφόρο*.

3. Ἡ παραμονὴ στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ διακοπές, παρατάθηκε γιὰ τρία χρόνια. Βλ. γενικὰ τὴν 706/28-4-1895 ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Δυρραχίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένες ἐκθέσεις σταλμένες στὸ προξενεῖο ἀπὸ τὸ δικηγόρο Κων/λεως Γ. Π. Δημητριάδη. Οἱ ἐκθέσεις εἶχαν κλαπῆ ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ Πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, 1892, Πρεσβεία Κων/λεως, 1 Ἰουνίου - 31 Δεκεμβρίου.

4. Βλ. ἐφημ. *Σάλπιγξ* ἀριθμ. 149/15-9-1892.

5. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 67.

ρουμανικοῦ λυκείου τῆς πόλης Δ. Λαζαρέσκου-Λεκάντα¹. Τὸ γαλλικὸ ὑποπροξενεῖο Ἰωαννίνων, ποὺ μετέδιδε τὴν εἶδηση, εἶχε τὴ γνώμη ὅτι σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ, τοῦ Λαζαρέσκου-Λεκάντα καὶ τῶν ἄλλων, ἦταν νὰ ἐνεργήσουν στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνησις καὶ νὰ πετύχουν στὴ συγκατάθεσίν της γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ρουμανικῆς ἀρχιεπισκοπῆς στὰ Ἰωάννινα ἢ στὸ Μοναστήρι καὶ τὴν ἴδρυση ἐξαρχιῶν στὸ Μέτσοβο καὶ στὰ Γρεβενά. Ταυτόχρονα ὁ Λαζαρέσκου-Λεκάντα ἐπέδιωσε νὰ χορηγηθεῖ ἄδεια γιὰ νὰ χτιστοῦν ρουμανικὰ σχολεῖα στὰ χωριὰ τῆς Ἠπείρου, ποὺ οἱ κάτοικοί τους μιλοῦσαν τὴν κουτσοβλαχικὴ.

Ἡ ἀντίδραση τῶν ἑλληνοφρόνων κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων, ἦταν ἄμεση καὶ καθολικὴ. Ἐστειλαν ὑπομνήματα καὶ τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας στὴν Πύλη καὶ τὸ Πατριαρχεῖο, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξέφραζαν τὴν ἔντονη ἀντίθεσίν τους γιὰ τὰ σχέδια ἴδρυσης ρουμανικῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ ζητοῦσαν νὰ ἀπορριφθεῖ τὸ αἶτημα. Τέτοιες διαμαρτυρίες ἔστειλαν στὴν Κων/πολι καὶ οἱ παροικίες κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων στίς μεγάλες πόλεις, ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς προπαγάνδας καταβάλλονταν προσπάθειες, μέσω τῶν ρουμανοδασκάλων, συγκέντρωσης ὑπογραφῶν καὶ σ' ἄλλες ἀναφορὲς γιὰ διορισμὸ ἐπισκόπων καὶ Ρουμάνου Ἐξάρχου στὴν Κων/πολι².

ιστ. Ἡ στάση τῆς Τουρκίας-Συνεργασία προπαγάνδας καὶ Βουλγάρων

Σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ Πατριαρχείου οἱ μητροπολίτες ἔπρεπε ν' ἀντιδράσουν στὴν ἐπιχειρούμενη συλλογὴ ὑπογραφῶν γιὰ τὸ διορισμὸ Ρουμάνων ἐπισκόπων καὶ δασκάλων. Τὸ Πατριαρχεῖο προέτρεπε τοὺς μητροπολίτες ν' ἀναφέρονται στοὺς κατὰ τόπους βαλῆδες καὶ νὰ καταγγέλλουν τόσο τὴν περιαγωγὴν τῆς ἐν λόγῳ ἀναφορᾶς ὑπὸ τῶν Ρουμάνων πρὸς σκάνδαλον τῶν χριστιανῶν καὶ ἀνατροπὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος, ὅσο καὶ τὴν ὑποστήριξη ποὺ ἔδιναν οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς στοὺς ρουμουνίζοντες. Στὴν Ἠπειρο ὁ καϊμακάμης Κόνιτσας ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ μιὰ τέτοια ὑποστήριξη, ἢ περίπτωσή του ὅμως ὅπωςδήποτε δὲν ἦταν ἡ μοναδική³. Οἱ

1. Βλ. τὴν 6/25-7-1892 ἐκθεση τοῦ διευθύνοντα τὸ γαλλικὸ ὑποπροξενεῖο Ἰωαννίνων Ἰωάννη Λάππα πρὸς τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AMAE, Correspondance Consulaire et Commerciale*, vol. 13(1882-1897).

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 777/21-8-1892 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AYE, B'* Ἀρχεῖον, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένη καὶ διαμαρτυρία τῶν παρεπιδημούντων στὴ Θεσσαλονίκη κατοίκων τῆς Κλεισούρας. Ἡ διαμαρτυρία, μὲ ἡμερομηνία 1-9-1892, ἀπευθύνεται πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ τὶς ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας πρὸς ἴδρυση ἐπισκοπῶν.

3. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 3390/25-6-1892 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων Γρηγόριο, *ΑΟΠ-ΚΠΑ*, Κῶδιξ 62, σ. 218.

κατὰ τόπους ἀρχές ποὺ συντονίζονταν μὲ τὴ γενικότερη στάση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὸ θέμα τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν προσδοκία ὅτι οἱ διαμάχες τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων, θὰ ὀδηγοῦσαν στὴν ἐξασθένιση πρὸς ὄφελος τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Τὴ θέση αὐτὴ τῆς Πύλης ἐπαναβεβαίωσε, στὰ μέσα τοῦ 1892, ὁ μεγάλος βεζίρης Δζεβὰτ πασὰς σὲ ἀνακοινώσεις του πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῆς Ἑλλάδας στὴν Κων/πολη Ν. Μαυροκορδάτο, ὅταν ὁ τελευταῖος ζήτησε νὰ ἐξακριβώσει τὶς προθέσεις τῆς Πύλης γιὰ τὸ θέμα τῆς προπαγάνδας. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφερόμενος στὶς σχέσεις Ἑλλάδας-Τουρκίας, παρατήρησε ὅτι ἐνῶ ἡ Ἑλλὰς ἀποδείκνυε ἔμπρακτα τὶς φιλειρηνικὲς τῆς διαθέσεις, ἄλλα κράτη τοῦ Αἴμου δημιουργοῦσαν μὲ τὸν ἀνταγωνισμό τους προβλήματα στὴν Τουρκία, ὅπως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ρουμάνοι, ἀφοῦ μὲ τὰ ἔκνομα αἰτήματά τους διατάρασσαν τὴν ἡσυχία τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Ὁ Δζεβὰτ ἀπάντησε, πὼς στὸ πλαίσιο τῆς μεταβολῆς τῶν ὄρων τῆς διαβίωσης τῶν χριστιανῶν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξής τους, ποὺ εἶχε σὰν ἐπακόλουθο *τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἰδίου συναισθήματος παρ' ἐκάστη ἐκ τῶν... φυλῶν καὶ παρήγαγε μεταξὺ αὐτῶν αἰσθήματα εὐνοήτου φιλαυτίας*, τὰ αἰτήματα τῶν Ρουμάνων, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἴδρυση ξεχωριστῶν σχολείων καὶ τὴ χρήση τῆς ρουμανικῆς στὴν ἐκκλησία, ἦταν εὐλόγα. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀντέτεινε ὅτι οἱ ἐνέργειες τῶν Ρουμάνων, ταυτίζονταν μὲ τοὺς βουλγαρικὲς προθέσεις καὶ αὐτὲς οἱ διασυνδέσεις δὲν ἱκανοποιοῦσαν ἀπλῶς αἰσθήματα φιλαυτίας ἀλλὰ πολιτικούς σκοπούς. Εὐγλωττὴ ἀπόδειξη ἀποτελοῦσε ἡ στάση τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ πῆγε στὴν Κων/πολη γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἴδρυση ἀνεξαρτήτων ἐπισκοπῶν παπὰ Νικολάου Καρνετέσκου. Εἶχε φτάσει στὴν Κων/πολη, μέσω Σόφιας, ἀπ' ὅπου πῆρε ἀσφαλῶς σχετικὲς ὁδηγίες. Πρόσθεσε ἀκόμη ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀποψη τὰ αἰτήματα τῶν Ρουμάνων ἦταν ἀντίθετα καὶ μὲ τὶς ὡς τότε θέσεις τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης ποὺ ποτε δὲν εἶχε ἀναγνωρίσει ρουμανικὲς κοινότητες, ἀλλὰ μόνο χριστιανικὲς, οἱ ὁποῖες διατηροῦσαν ἐκκλησίες καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴ γλῶσσα ποὺ καθόριζαν τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας.

Ἦταν προφανὲς πὼς ὁ Δζεβὰτ ἀναγνώριζε τοὺς ρουμανίζοντες ὄχι ὡς μειοψηφία τῶν βλαχοφώνων κοινοτήτων, ἀλλὰ ὡς ἐκπρόσωπους ξεχωριστῆς ἐθνότητος, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἐξυπηρετοῦσε τὴν περίοδο ἐκείνη τὰ συμφέροντα τῆς αὐτοκρατορίας, ἔπρεπε νὰ ὑποστηριχτεῖ ἀπὸ τὴν Πύλη. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦταν βέβαιος ὅτι κάτι τέτοιο συνέβαινε, γιὰ τοῦτο πίστευε ὅτι οἱ ρουμανικὲς ἀξιώσεις θὰ γίνονταν δεκτὲς. Ἡ πολιτικὴ τῶν κυριάρ-

χων, κατὰ τὸν πρεσβευτή, ἦταν ἡ ἴδια κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη: Ἡ ἑξασθένει-
σις τῆς μιᾶς φυλῆς διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀντιπάλου, ἦν μετὰ μικρὸν θὰ
πολεμήσωσι πάλιν. Πρόσθετε ὅτι ἕνας ἀκόμη λόγος ἀποδοχῆς τῶν ρουμα-
νικῶν ἀξιώσεων ἦταν τὰ μεγάλα μέσα ποὺ διέθεταν οἱ Ρουμάνοι στὴν Πύ-
λη καὶ τὰ ἀνάκτορα.

Ἡ σύμπραξις Ρουμάνων καὶ Βουλγάρων ἐπιβεβαιωνόταν κι ἀπὸ ἄλλες
πληροφορίες, οἱ ὁποῖες ἔγιναν γνωστὲς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή στὴν
Τουρκία στελεχῶν τῆς προπαγάνδας ποὺ εἶχαν πλαισιώσει τὴν ἐπιτροπὴ
κατὰ τὴ μετάβασή της στὴν Κ/πολη. Δυὸ κληρικοί, ἕνας ἀπὸ τὸ Περιβόλι
κι ὁ ἄλλος Ρουμάνος, εἶχαν προχειρισθῆ σὲ ἀρχιμανδρίτες ἀπὸ τὸ Βούλ-
γαρο Ἐξάρχο στὴν Πόλη καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς στελέχη τῆς
προπαγάνδας στὴ Βέρροια καὶ τὴν Κων/πολη. Ὅ,τι δὲ μπορούσαν νὰ πε-
τύχουν οἱ Ρουμάνοι μέσω τοῦ Πατριαρχείου, τὸ κατάφεραν μὲ τὴ βοήθεια
τοῦ σχισματικοῦ Ἐξάρχου. Τὸ γενικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης διέβλεπε σ'
αὐτὴ τὴ συνεργασία ρουμανιζόντων καὶ Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας ὑποκίνη-
ση τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἀπέτυχε νὰ πείσει τὸ Πατριαρχεῖο νὰ συ-
ναινέσει στὸ διορισμὸ Ρουμάνων ἐπισκόπων, ὤθησε τοὺς ρουμανίζοντες
πρὸς τοὺς Βούλγαρους, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ τελευταῖοι θ' ἀναγνώριζαν μὲ
τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὸν Πάπα τῆς Ρώμης ὡς ἐκκλησιαστικὴ τους ἀρχή'.
Ἡ πεποίθησις τοῦ Γενικοῦ προξενείου, σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι οἱ ἐνέργειες τῶν
ρουμανιζόντων κατευθύνονταν ἀπὸ τὴν Αὐστρία, εἶχε ἐδραιωθεῖ ἀπὸ πολὺ
καιρὸ καὶ βασιζόταν σὲ γεγονότα.

Αὐτὴ ἡ ἐνίσχυσις, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς προσπάθειες τῆς βουλγαρικῆς κυ-
βέρνησης ν' ἀναπτύξει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στοὺς σλαβόφωνους τῆς Μακεδο-
νίας, φιλελεύθερο, ἀντιρωσικὸ, ἐθνικὸ φρόνημα (κι αὐτὸ δημιουργοῦσε
εὐκαιρίες συνεργασίας μὲ τοὺς ρουμανίζοντες), καθὼς καὶ ἡ παράλληλη
δραστηριότητα διαμαρτυρομένων καὶ οὐνιτῶν, ἔκανε ἐπίφοβους τοὺς Ρου-
μάνους².

ιζ. Ρωσικὴ ἀντίδρασις

Ὅπως σωστὰ ὑποψιάστηκε ὁ Μαργαρίτης, ἡ Ρωσία βρέθηκε ἀντιμέτω-
πη στὰ σχέδιά του γιὰ τὴν ἵδρυσις ρουμανικῶν ἐπισκοπῶν. Ἡ πρεσβεία

1. Ἐφόσον δὲν ὑπῆρχε ἐθνικὸς κίνδυνος συγχώνευσης τῶν σχισματικῶν Βουλγάρων μὲ
τοὺς σχισματικοὺς Κουτσόβλαχους. Βλ. γενικὰ τὴν 815/2-9-1892 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξε-
νείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/λεως, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892, Κων/λεως Πρε-
σβεία-Ρουμανικά.

2. Βλ. τὴν 187/27-2-1892 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ, δ.π.

Κων/πόλεως διαπίστωνε ὅτι ἡ ἐκεῖ ρωσικὴ πρεσβεία καταπολεμοῦσε μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς τὰ ρουμανικὰ σχέδια¹. Ἡ ἀντίθεση τῆς Ρωσίας ἀποτελοῦσε ἀξιόλογη ἐνίσχυση τοῦ Πατριαρχείου στὴν προσπάθειά του ν' ἀνατρέψει τοὺς σκοποὺς τῶν Ρουμάνων, δινόταν ὁμως μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐξασφαλιστοῦν ἀνταλλάγματα. Ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς στὴν Κων/πολι Jadowsky ζητοῦσε κοινὴ ἐνέργεια Σέρβων καὶ Ἑλλήνων ἀπέναντι στὶς ρουμανικὲς δραστηριότητες καὶ ὑποστήριξη ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδας τῶν αἰτημάτων τῶν Σέρβων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, ἐπιζήμιων, κατὰ τὴν ἑλληνικὴ πρεσβεία, γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα, ὅσο καὶ τὰ ρουμανικά².

Τὸ βασικότερο ἀπὸ τὰ αἰτήματα αὐτὰ ἦταν ὁ διορισμὸς Σλάβων ἐπισκόπων. Συνάντηση στὰ μέσα Ἰουλίου 1892 τοῦ πρεσβευτῆ Γ. Ζαλοκώστα μὲ τὸ Ρῶσο συνάδελφό του Jadowsky ἐπιβεβαίωσε τὴ γνώμη ποὺ εἶχε σχηματιστεῖ γιὰ τὴ στάση τῆς Ρωσίας ἀπέναντι στὸ θέμα. Ὁ Jadowsky ἐπισήμανε ὅτι τὰ αἰτήματα τῶν Ρουμάνων ὑποστηρίζονταν θερμὰ ἀπὸ τὸ Μ. Βεζίρη, ποὺ δὲν ἀσκοῦσε ὁμως στὰ ἀνάκτορα τὴν ἀναγκαῖα ἐπιρροή γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀποδοχή τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς κινήθηκε πρὸς ἐνημέρωση τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν κύκλων τῆς Πύλης, γύρω ἀπὸ τοὺς σκοποὺς, στοὺς ὁποίους ἀπέβλεπαν τὰ ρουμανικὰ αἰτήματα. Θεωροῦσε ὅτι ἡ ἐπικείμενη ἐπίσκεψη τοῦ μητροπολίτη Σόφιας στὸ Βουκουρέστι, γιὰ συνεννοήσεις μὲ τὸ Ρουμάνο μητροπολίτη, ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν ἀπόφαση γιὰ κοινὴ προσηλυτιστικὴ ἐνέργεια τῶν δυὸ χωρῶν στὴ Μακεδονία, καὶ εἶχε τὴ γνώμη ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ἀφυπνίσῃ τὸ καχύποπτον καὶ εὐκόλως θορυβούμενον πνεῦμα τοῦ Σουλτάνου³. Ἀνάλογες παραστάσεις πραγματοποιοῦσε ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς καὶ στὸν Πατριάρχην Νεόφυτο

1. Βλ. τὴν δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 399/26-6-1892 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως.

2. Βλ. τὴν δ.π. ἔκθεση.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 447 ἐμπ./18-7-1892 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/πόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1892, Πρεσβεία Κων/πόλεως 1 Ἰουνίου-31 Δεκεμβρίου. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ νωρίτερα ἀκόμη ἡ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας ἀπέναντι στὴ Βουλγαρία, τὴν ὁποία πρῶτα ὑποστήριζε ἀνεπιφύλακτα, εἶχε διαφοροποιηθεῖ, ἐξαιτίας τῆς ἀντιρωσικῆς στάσης τῆς κυβέρνησης τῆς βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας. Ἐξακολουθοῦσε βέβαια νὰ ὑποστηρίζει τὰ αἰτήματα τῶν Βουλγάρων γιὰ ἴδρυση κοινοτήτων, ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων, φρόντιζε ὁμως νὰ προσλαμβάνονται στὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας δάσκαλοι ἀφοσιωμένοι στὴ Ρωσία καὶ ὄχι ἀπόφοιτοι τῶν βουλγαρικῶν διδασκαλείων. Ὑποβοηθοῦσε μὲ τοὺς πράκτορες τῆς τὶς ἐνέργειες τῶν Σέρβων οὐχὶ ὁμως ὡς Σερβικὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀλλ' ὡς τεινούσας εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ Σλαβισμού ἐν γένει. Ὑποστηρίζοντας τοὺς Σέρβους ἐπιδίωκε τὸν ἐθνικὸ χωρισμὸ τῶν σλαβοφώνων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ πίστευε ὅτι οἱ Σέρβοι δάσκαλοι καὶ κληρικοὶ θὰ ἐπειθαν τοὺς ὀρθόδοξους σλαβοφώνους ὅτι ἦταν Σλάβοι στὴν καταγωγὴ καὶ ὄχι Ἕλληνες. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲσω τῶν Σέρβων, πίστευε νὰ πετύχει σὲ βάρος τῶν ὀρθόδοξων Ἑλλήνων σλαβοφώνων, ὅτι δὲν πέτυχε μὲ τὴν σχισμα-

Η', στὸν ὁποῖο καὶ ἐπέστησε τὴν σοβαρὰν προσοχὴν τοῦ ἐπὶ τῶν τεκταινομένων. Ἄν καί, ὅπως ἔλεγε, ὁ Πατριάρχης ἦταν κληρικὸς σώφρων καὶ μεμετροημένος δὲν πίστευε ὅτι θὰ τηροῦσε τὴν στάση πού οἱ περιστάσεις ἐπέβαλαν, γιατί τὶς ἀγαθὲς προθέσεις τοῦ τὶς περιορίζε ἡ Σύνοδος, ἡ κατευθυνόμενη ἀπὸ τὸ συνοδικὸ μητροπολίτη Ἡρακλείας Γερμανό, ἐπιφανέστατη ἱεραρχικὴ προσωπικότητα, πού ἐπηρέαζε πολὺ καὶ τὸν Πατριάρχη¹.

Ἡ γνώμη τοῦ Jadowsky γιὰ τὸ Γερμανό ἦταν ἡ ἐξῆς: Εἶχε ἕκτακτον δύναμιν νοῦς καὶ θελήσεως καὶ ἦταν ὁ μόνος ἱεράρχης πού μποροῦσε ν' ἀντιμετωπίσει μ' ἐπιτυχία τὶς σοβαρότερες περιπλοκὲς καὶ νὰ ἐξομαλύνει τὶς πιὸ ἀκανθώδεις δυσχέρειες. Γιαυτὸ καὶ θὰ γινόταν ὁ καταλληλότερος Πατριάρχης, ἐὰν ἡ διάνοιά του ἐξετείνετο ἐντὸς εὐρύτερου καὶ ἐλευθεριωτέρου κύκλου ἰδεῶν. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶχε καταλήξει ὁ Jadowsky κρίνοντας τὶς ἀπόψεις τοῦ Γερμανοῦ σχετικὰ μὲ δράση πού ἔπρεπε νὰ τηρήσει τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦσαν τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Γερμανὸς ἀπέκλειε κάθε ἐνέργεια πού ξέφευγε ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς παράδοσης καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Αὐτό, κατὰ τὸν Jadowsky, θὰ μείωνε τὴν ἀκτινοβολία τοῦ Πατριαρχείου, σὲ σημεῖο πού θὰ τὸ μετέβαλε σὲ τοπικὴ ἑλληνικὴ ἐκκλησία, μ' ἐπιρροή στὴν Κων/πολη καὶ τὰ περίχωρά της. Τὰ σφάλματα, πρόσθετε, πού διέπραξε τὸ Φανάρι, πρὶν καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ 1870, δημιούργησαν τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα καὶ ἦταν μοιραῖο ἢ συνέχισή τους νὰ ὀδηγήσει, ἀργὰ ἢ γρήγορα, σὲ νέα ἀπόσχιση. Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς διατυπώνονταν ἀπὸ τὸ Ρῶσο πρεσβευτὴ, ἐπειδὴ τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπου τὸν πρῶτο λόγο εἶχε ὁ Γερμανός, δὲν εἶχε ἐγκρίνει τὸν διορισμὸ Σλάβων ἐπισκόπων (Σέρβων)², ὅπως ἐπιθυμοῦσαν οἱ Ρῶσοι³.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἀντιτάχθηκε στὸ Jadowsky ὅτι οἱ ὄροι τῆς ὑπαρξῆς τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ἀνατολή, ἦταν διαφορετικοὶ ἀπὸ κείνους πού ρύθμιζαν τὴ λειτουργία τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας, τὴν ὁποία πρόβαλε ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς ὡς παράδειγμα στὸ θέμα τοῦ διορισμοῦ ἐπισκόπων. Τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀποτελοῦνταν, πρόσθετε ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς, ἀπὸ πολιτικούς, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς ἄντρες, ὑποχρεωμένους νὰ προτάσσουν πάντοτε τὴν ἀνάγκη τῆς τήρησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος, πρὸς ἐξουδετέρωση τῶν φιλύποπτων τάσεων τῆς Πύλης

τικὴ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Βλ. τὴν δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 187/27-2-1892 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. Παπαδοπούλου, Ἡ σύγχρονη ἱεραρχία, δ.π., σ. 450 κ.ἑξ.

2. Βλ. Βλάχου, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, δ.π., σ. 178 κ.ἑξ.

3. Βλ. τὴν δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 447 ἐμπ./18-7-1892 ἐκθεση.

κι ἀπαλλαγὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ἀναμίξεις σὲ φυλετικὲς διακρίσεις καὶ συγκρούσεις.

Πάντως, ἡ σύμπραξι τῆς Ρωσίας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κρινόταν, κι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ κι ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, ἐπωφελῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ρουμανικῶν ἀξιώσεων. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀνακοινώσεις τοῦ Ἡρακλεί-
ας Γερμανοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ, οἱ συνοδικοὶ ἦταν λίαν πεφο-
βισμένοι μήπως οἱ Ρουμάνοι κατόρθωναν νὰ ἐπιβάλουν τὰ αἰτήματά τους
μέσω τῆς Πύλης, ἀκούστηκε μάλιστα στὴ συνεδρίαση τῆς συνόδου ἀσθενῆς
φωνή, ὑπερμαχοῦσα τῆς ἀποδοχῆς αὐτῶν, μὲ τὴν προσδοκία ὅτι θὰ γινό-
ταν ἔτσι δυνατὸς ὁ προσεταιρισμὸς τῶν Ρουμάνων πρὸς ἀντιμετώπιση
ἄλλων ἀντιπάλων. Ἡ ἰδέα ἀποκρούστηκε ἀπὸ τὴν πλειοψηφία μὲ τὸ ἐπι-
χείρημα ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο μόνο χριστιανοὺς ὀρθόδοξους ἀναγνώριζε καὶ
μόνη γλῶσσα τὴν ἑλληνικὴν ποὺ τὴν χρησιμοποιοῦσαν ἀπὸ αἰῶνες στὴν
ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα¹.

Αὐτὴ ἡ ἀσθενῆς φωνή, ποὺ ἀκούστηκε στὴ σύνοδο, δὲ σήμαινε βέβαια
καὶ παροχὴ ἐλπίδων ἐκ μέρους τοῦ Πατριαρχείου γιὰ ἵδρυση ρουμανικῆς
ἐπισκοπῆς στὸ Μοναστήρι, ὅπως ἰσχυρίζονταν οἱ Ρουμάνοι², οἱ ὁποῖοι,
παρὰ τὴ διάθεση τῆς Πύλης νὰ δεχτεῖ τὰ αἰτήματά τους, δὲν κατόρθωσαν
νὰ πετύχουν τὴν ἵδρυση ἐπισκοπῆς.

Τὴν ἀνάγκη τῆς προσέγγισης τῶν Ρώσων, γιὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμε-
τώπιση τῶν ἐπιδιώξεων τῶν Ρουμάνων, ὑποδείκνυε καὶ ἡ πρεσβεία Βου-
κουρεστίου. Ὁ ἐκεῖ πρεσβευτὴς Παπαρηγόπουλος, ποὺ εἶχε ὑπηρετήσει
καὶ στὴν πρεσβεία Πετροπόλεως, πίστευε πὼς οἱ συνθήκες ἦταν πρόσφο-
ρες γιὰ μιὰ ἑλληνορωσικὴ προσέγγιση, ἀφοῦ ἡ Ρωσία, ἐξαιτίας τῆς στάσης
τῆς Βουλγαρίας ἀπέναντί της, ἔδειχνε τώρα φιλικότερες διαθέσεις πρὸς
τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἴδιος πρεσβευτὴς τόνιζε ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις Κα-
ταρτζῆ ἐπαιξε διπλὸ παιγνίδι. Ἐνῶ στίς σχέσεις της μὲ τὴν Ἑλλάδα, σχε-
τικὰ μὲ τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα, προσποιοῦνταν τὴν ἀδιάφορη, ἀπὸ τὸ
ἄλλο προσπαθοῦσε νὰ καλύψει τὶς προσηλυτιστικὲς δραστηριότητες τῆς
προπαγάνδας, μὲ τὴν προβολή, ὅπως διακήρυσσε, τοῦ καθήκοντος ποὺ εἶχε
νὰ φροντίζει γιὰ τὴ διατήρηση τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσας τῶν ἀπα-
νταχοῦ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου διεσπαρμένων, καίτοι μὴ πολυαριθμῶν
ἀδελφῶν αὐτῆς βλαχοφώνων, συνιστῶσα καὶ διατηροῦσα σχολὰς καὶ
ἐκπαιδευτήρια. Βέβαια μὲ τὸ καθῆκον συνυφαίνονταν περισσότερο πολιτι-
κοὶ λόγοι παρὰ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀδελφῶν τους. Γιὰ πολιτι-

1. Βλ. τὴν 414 ἐμπ./6-7-1892 ἐκθεσι τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξω-
τερικῶν, ΑΥΕ, 1892, Κων/λεως Πρεσβεία, 1 Ἰουνίου-31 Δεκεμβρίου.

2. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 68.

κοὺς λόγους ἐνήργησε καὶ πέτυχε τὴν ἴδρυση ρουμανικοῦ προξενείου στὸ Μοναστήρι¹, τὸ κέντρο τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν στὴν περιοχὴ, καὶ ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ἴδρυση προξενείου στὰ Ἰωάννινα. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ζητοῦσε καὶ τὴν ἴδρυση ρουμανικῆς ἐξαρχίας. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς διαπίστωνε ἀκόμη ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις χρησιμοποιοῦσε ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὰ ἑλληνικὰ ἔθνικα συμφέροντα στὴν Τουρκία καὶ ἰδίως στὴ Μακεδονία, τῆς ὁποίας ὄνειρευόταν τὸν ἐκρουμανισμό στὸ ἀπώτερο μέλλον. Οἱ φιλοδοξίες της ἔφταναν καὶ παραπέρα: *Ἡ θρασύτης τῶν πλείστας προόδους ἐπιτελεσάντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη Ρωμούνων, προβαίνει μέχρι τῆς ιδέας τῆς κατακτήσεως ἡμέραν τινὰ καὶ αὐτῆς τῆς Μακεδονίας, εἰς τὴν ιδέαν δὲ ταύτην ἐνθαρρύνει αὐτοὺς ἡ ἐλπίς τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Βασιλέως τῆς Ρουμανίας ἐνώσεως τῆς Βουλγαρίας καὶ συγχωνεύσεως αὐτῆς ἐπὶ τέλος μετὰ τῆς Ρουμανίας.* Τὶς φαντασιώσεις αὐτὲς υἰοθετοῦσαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ρουμανίας, ἂν καὶ γνώριζαν ὅτι τὰ φιλόδοξα αὐτὰ σχέδια θ' ἀντιμετώπιζαν ἀνυπέρβλητες δυσχέρειες, αὐτὸ ὅμως δὲν τοὺς ἀποθάρρυνε. Κέντρο ὅλων τῶν ὄνειροπολημάτων ἦταν τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐμπυχωτῆς τοῦ βασιλέως Κάρολος². Ὄταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας καὶ ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Ρουμανίας ζοῦσαν μὲ τὴν προσδοκία τῆς πραγματοποίησης τόσο τολμηρῶν ἔθνικῶν ὀραματισμῶν, δὲν εἶναι ἀνεξήγητη ἡ διασπάθισις τοῦ δημοσίου χρήματος, ἡ ἀνθελληνικὴ στάσις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις, ὁ φανατισμὸς τῶν στελεχῶν τῆς προπαγάνδας, ἡ ἀπέχθειά τους γιὰ ὅ,τι θύμιζε Ἕλληνισμό.

ιη. Ἐκδίωξις τῶν ἑλληνοδασκάλων ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου

Ἡ ἀποτυχία τῆς προπαγάνδας στὸ συγκεκριμένο θέμα τῆς ἐπισκοπῆς, δὲν ἀποτελέσσει ἀνασχετικὸ φραγμὸ στὴν προώθησις τῶν ἐπιδιώξεων τῆς σ' ἄλλους τομεῖς. Ἀντίθετα, ἡ ἔντονη δραστηριότητα ποὺ ἀνέπτυξαν οἱ πράκτορες τῆς, ἀνάμεσα στοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμοὺς γιὰ τὴ συλλογὴ ὑπογραφῶν, ἡ ἐπίμονη ἀναρρίπισις τῶν φυλετικῶν ἀντιθέσεων καὶ ὁ φανατισμὸς, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ πολλαπλασιαστοῦν οἱ μαχητικὲς ἐκδηλώσεις τῶν ρουμανιζόντων καὶ οἱ προκλήσεις. Ἔτσι ὅλα αὐτὰ, δημιουργοῦσαν εὐνοϊκὴ ἀτμόσφαιρα γιὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου τῆς προπαγάνδας καὶ δυσμενὴ γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ποὺ ὑποχρεώθη-

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 76. Τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου ἄρχισε τὴ λειτουργία του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1892.

2. Βλ. τὴν 709/17-8-1892 ἐκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

κε νὰ ὑποχωρήσει σ' ὀρισμένες περιοχές, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς Πίνδου.

Τόσο οἱ δημοσιογραφικὲς πληροφορίες, ὅσο καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκέντρωναν οἱ πρόξενοι, μιλοῦσαν γιὰ προόδους τῆς προπαγάνδας. Ἐκθεση π.χ. τοῦ ἐπιθεωρητῆ προξενικῶν ἀρχῶν, ἀναφερόμενη στὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας καὶ ἰδιαίτερα στὴ διαχείριση τῶν χρηματικῶν ποσῶν τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας, παρέχει στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς προόδους τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχή τῆς δικαιοδοσίας τοῦ προξενείου καὶ προτάσεις γιὰ τὰ μέτρα ποὺ ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της¹.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκθεσης συνάγεται ὅτι οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι στὴν περιοχή Ἐλασσόνας καὶ ἰδιαίτερα στὸ διαμέρισμα τῆς Πίνδου, ἐξαιτίας τῶν καταδιώξεων τῆς προπαγάνδας, μὲ μεγάλη δυσκολία παρέμειναν στὰ βλαχόφωνα χωριά. Τοὺς κατηγοροῦσαν ὡς ἐνεχόμενους σὲ ἐπαναστατικὲς κινήσεις καὶ τοὺς ὑποχρέωναν νὰ φεύγουν γιὰ νὰ σωθοῦν. Ἄν δὲν ἔφευγαν, χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν ἐκδίωξή τους τὴν πρόκληση καὶ τὴν ἐπίθεση, ποὺ δημιουργοῦσαν κινδύνους γιὰ τὴ ζωὴ τους. Κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1891-1892 ἐμφανίζεται ἡ ἑξῆς εἰκόνα, χαρακτηριστικὴ τῆς ἀτμόσφαιρας ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Πίνδο. Ἀπὸ τοὺς δασκάλους ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν περιοχή², πολλοὶ δυσκολεύονταν ν' ἀνταποκριθοῦν στὶς ὑποχρεώσεις τους.

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 26/31-3-1893 ἔγγραφο τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν πρὸς τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, στὸ ὁποῖο εἶναι συνημμένα: α) ἀπόσπασμα ἐκθέσεως τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ προξενείου Ἐλασσῶνος (ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἀποδεικνύεται ὅτι συντάχθηκε τὸ 1892), β) κατάλογος τῶν δασκάλων τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνας (ἀχρονολόγητος, τοῦ ἔτους 1892, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν ἐκθεση), ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Α-Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Μακεδονία-Θεσσαλία.

2. Ὑπάρχουν δύο πίνακες μὲ τὰ ὀνόματα τῶν δασκάλων τῆς περιοχῆς τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας, τοῦ σχολ. ἔτους 1891-1892, ποὺ παρουσιάζουν λίγες διαφορὲς μεταξύ τους, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὸ χρόνο σύνταξης τῶν πινάκων. Στὸν ἕνα καταγράφονται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ προϋπολογισθέντα χορηγήματα, ἐνῶ στὸν ἄλλο τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ποσὰ ποὺ καταβάλλονταν στοὺς δικαιούχους. Κατὰ τὸν πρῶτο πίνακα, ΑΥΕ, 1893-ΑΚΚ/Α-Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν-Μακεδονία-Θεσσαλία, οἱ δάσκαλοι ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν στὴν περιοχή τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας ἦταν οἱ: 1) Σαμαρίνα: Δημήτριος Σάδας (προϋπολογισθὲν χορηγήμα 60 λίρ), Μίλων Σακελλαρίδης (30 λ.), Δημήτριος Τσιτώτας (15 λ.), 2) Ἀβδέλλα: Δημήτριος Ζούκης (50 λ.), Δημήτριος Μακεδῶν (15 λ.), 3) Σμίξη: Α. Μπεκιαρόπουλος (15 λ.), 4) Κρανια: Δημ. Ἀδαμαντίδης (40 λ.), Ἀθαν. Γκριζιώτης (30 λ.), 5) Γρεβενά: Χρ. Ἀθανασιάδης (60 λ.), Αἰκατερίνη Λασποπούλου (50 λ.), 6) Ἐλασσόνα: Ἐλένη Χαλκιοπούλου (35 λ.), 7) Κοκκινοπλός: Γεώργιος Μακεδῶν (35 λ.), 8) Τρανόβαλτος: Γεώργιος Ἀστερίου (35 λ.). Στὸν πίνακα περιλαμβάνονταν καὶ οἱ ἱερεῖς τοὺς ὁποίους ἐπιδotoῦσαν μὲ 5 λίρες τὸν καθένα: 1) Σαμαρίνα: Γιαννούλης Ταμπούρας, 2) Ἀβδέλλα: Ἰω. Παπαῖωακείμ, 3) Σμίξη: Θ. Οἰκονόμου, 4) Γρεβενά: Ἰω. Ραχαβέλιας, Γιαννούλης Ζήσης, Ἀστέριος Οἰκονόμου. Στὸ δεύτερο

Ἐπιθεωρητῆς προξενείων σημείωνε στὴν ἔκθεσή του ὅτι ὁ δάσκαλος Δημήτριος Μακεδῶν, βοηθὸς τοῦ δασκάλου Ἀβδέλλας κατὰ τὸ καλοκαίρι, δὲν παρουσιάστηκε καθόλου στὴ θέση του καὶ ἔμεινε στὴν πατρίδα του τὴν Κοζάνη. Ὁ Ν. Μπέρσος¹ δὲ δίδαξε στὸ Περιβόλι ὅπου εἶχε τοποθετηθεῖ, διότι μεταβὰς ἐκεῖ καὶ πλαγίως ἀπειληθεὶς ὑπὸ τῶν αὐτόθι ρουμανοδιδασκάλων ἐφοβήθη καὶ ἀπῆλθεν. Ὁ Δ. Ζούκης, δάσκαλος στὴν Ἀβδέλλα ἐκδιώχτηκε ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες, καθὼς κι ἀπὸ τὸ Περιβόλι ὅπου πῆγε νὰ διδάξει καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὸ σχολεῖο Σαμαρίνας. Στὴν Κρανιά ὁ Δ. Ἀδαμαντίδης ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ, γιατί διέτρεχε κίνδυνο ἢ ζωὴ του. Ἔτσι ἔμεινε τὸ πεδίο ἐλεύθερο στοὺς τρεῖς ρουμανοδασκάλους γιὰ νὰ ἐπιβάλουν στὸ χωριὸ βίαια τὶς θέσεις τῆς προπαγάνδας. Στὴν Ἀβδέλλα ἡ ἰσχυρὴ παράταξη τῶν ρουμανιζόντων ἔγινε περισσότερο δυνατὴ μὲ τὴ μετάσταση σ' αὐτὴ τοῦ ἑλληνοδασκάλου Γ. Πιάχα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπαμφοτερίζουσα στάση ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ. Ὁ ἐπιθεωρητῆς διαπίστωνε ὅτι ἡ μετάσταση ζημίωνε σοβαρὰ τὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς, γιατί ὁ Πιάχας ἦταν ἐπικεφαλῆς ἰσχυροῦ κόμματος καὶ ἔπρεπε νὰ καταβληθοῦν προσπάθειες νὰ ξαναγυρίσει στὴν ἑλληνόφρονα παράταξη, κάτι ποῦ, ὅπως εἶπε κι ὁ ἴδιος στὸν ἐπιθεωρητῆ, τὸ ἐπιθυμοῦσε².

Κατὰ τὸν ἐπιθεωρητῆ οἱ πρόοδοι τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, στὶς περιοχὲς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας τὰ τελευταῖα χρόνια ἦταν σοβαρές: Εἶχε ἰδρῦσει σὲ πολλὰ χωριά γραμματοδιδασκαλεῖα, ἡμισχολεῖα, σχολαρχεῖα μὲ περισσότερους ἀπὸ πρὶν μαθητῆς. Ἀπὸ καλὰ πληροφορημένους κύκλους οἱ πρόοδοι τῆς προπαγάνδας, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, ὀφείλονταν στὸ μουτεσαρίφη Σερβίων Ἀχμέτ Ἀλῆ πασὰ Βρυώνη, ποῦ φανερὰ προστάτευε τοὺς ὀπαδούς της. Ὁ ἐπιθεωρητῆς ἀπέδιδε μέρος τῆς ἐπιτυχίας τῆς προπαγάνδας στὸ πρόγραμμα τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ τὶς μεθόδους διδασκαλίας. Δίδασκαν σ' αὐτὰ τέσσερες γλῶσσες: τὴ ρουμανικὴ, τὴν ἑλληνικὴ, τὴ γαλλικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ, κατὰ τὰς νεωτέρας διαλογικὰς μεθόδους, ἔτσι ποῦ οἱ μαθητῆς μπορούσαν σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα νὰ

πίνακα, ποῦ βρίσκεται στὸν ἴδιο φάκελλο, σημειώνονται τὰ καταβληθέντα ποσὰ γιὰ μιὰ τετραμηνία. Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις συνάγεται ὅτι τὸν Δημ. Σάδα τὸν πλήρωναν γιὰ τὴν ὑπηρεσία του στὴ Σαμαρίνα καὶ τὴ Βλαχογιάννη καὶ τὸν Δημ. Ζούκη γιὰ τὴν ὑπηρεσία στὴν Ἀβδέλλα καὶ τὸ Δαμάσι.

1. Δὲν ἀναφέρεται στοὺς πρὶν πάνω κατάλογους, γιατί εἶχε ἴσως προσληφθεῖ πρόσφατα.

2. Γιὰ νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ προπαγάνδα στὸ Δαμάσι, ὁ ἐπιθεωρητῆς ζήτησε, κατὰ τὴν ἐπιτάχισή του στὴ Λάρισα, ἀπὸ τοὺς Γκαλίπ καὶ Μελέκ ἐφέντηδες, κάτοχους τοῦ τσιφλικιοῦ Δαμασίου, ὅπου ἔμενε καὶ δίδασκε ὁ ρουμανοδάσκαλος, νὰ τὸν διώξει, καὶ τοῦ τὸ ὑποσχέθηκαν. Βλ. τὴν δ.π. ἔκθεση τοῦ ἐπιθεωρητῆ προξενείων.

μιλοῦν τὶς 4 γλώσσες εὐχερῶς¹ ἔστω καὶ περιορισμένως, ὅπερ οὐδέποτε κατορθοῦσιν οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων. Δίδασκαν ἀκόμη στοιχεῖα ἐγκυκλοπαιδικῶν μαθημάτων (θρησκευτικά, πρακτικὰ μαθηματικά) πρὸ πάντων ὅμως τὸ κατὰ τῶν Ἑλλήνων μῖσος, οὗς παριστάνουσιν οὗτοι τοῖς τρυφεροῖς αὐτῶν μαθηταῖς ὡς ἄρπαγας τῆς χώρας των καὶ ὡς μεταγενέστερον λαὸν τοῦ Αἴμου. Ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων γινόταν κατὰ τρόπο ἐπαγωγό, ὥστε οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ μᾶλλον ἄστοργοι ἐκ φύσεως πρὸς τὴν παιδείαν, εὐχαριστοῦνται ἐκ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν μαθημάτων. Ὡς ἄλλη αἰτία τῶν ἐπιτυχιῶν τῆς προπαγάνδας ἀπέδιδε τὴν ἐξαγορὰ κάθε Τούρκου ὑπαλλήλου ποὺ μποροῦσε νὰ φανεῖ χρήσιμος στοὺς σκοποὺς της, μὲ χρήματα καὶ παράσημα. Μοίραζε δωρεὰν τὰ βιβλία στὰ σχολεῖα καὶ ἔδινε ἀπλόχερα χρηματικὰ βοηθήματα σὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἄπορους γονεῖς. Ἡ προπαγάνδα βεβαίως τοὺς Τούρκους ὅτι ἐργάζονταν γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει τοὺς ἐπαναστατικούς σκοποὺς τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ὑποκινοῦνταν ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Δίδασκε τὴν τουρκικὴ γλώσσα σ' ὅλα τὰ σχολεῖα της, ἐνῶ τῶν ἐλληνικῶν μόνο στὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων εἶχε εἰσαχθεῖ ἡ διδασκαλία τους. Τὴ γαλλικὴ γλώσσα τὴ μάθαιναν εὐκόλα κι αὐτὸ ἔφερε εἰς ἔκστασιν γοητείας τοὺς γονεῖς αὐτῶν, οἵτινες ἐν τῇ προφανεῖ προόδῳ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἦν οὐδέποτε ἄχρι τοῦδε εἶδον ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις, πλάττουσι χρυσᾶ ὄνειρα περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν. Σοβαρὸς συντελεστής τῶν ἐπιτυχιῶν θεωρήθηκε καὶ ἡ ἐπιλογή τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν ρουμανικῶν σχολείων, ποὺ ἦταν ἰθαγενές, γνώριζε τὴν κουτσοβλαχικὴ καὶ πολλὰς φορὲς φοροῦσε καὶ τὴν τοπικὴ ἐνδυμασίαν. Ὑπολογίσιμος παράγοντας ἦταν κι ὁ διορισμὸς πολλῶν ἀποφοίτων τῶν ρουμανικῶν σχολῶν σὲ κυβερνητικὰς θέσεις ἀπ' ὅπου βοηθοῦσαν μ' ὅλα τὰ μέσα τὴν προπαγάνδα.

Τέλος, διαπιστωνόταν ὅτι τὶς ἐνέργειες τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας ὑποβοηθοῦσε: α) ἡ ἀβελτηρία τῶν περισσότερων Ἑλλήνων δασκάλων, ἡ ξενικὴ καταγωγή τους, ἡ ἄγνοια τῶν καθηκόντων τῆς ἀποστολῆς τους².

Ὅπως δὴποτε ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες δασκάλους ἦταν κι ἓνας ἀριθμὸς, ποὺ δὲ διέθετε τὰ προσόντα ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ κρισιμότητα τῶν περιστάσεων. Ἡ γενίκευση ὅμως τῶν χαρακτηρισμῶν ἐκ μέρους τοῦ ἐπιθεωρητῆ, ἔτσι ὥστε νὰ περιλαμβάνονται στὴν κατηγορία τῶν ἀνικάνων οἱ πε-

1. Ἐπιθεωρητὴς ἐσφαλμένη.

2. Ὁ ἐπιθεωρητὴς χρησιμοποιοῦσε βαρεῖες ἐκφράσεις στὴν ἐκθεσὴ του γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἀνεπάρκεια πολλῶν δασκάλων: οὗτοι -ἔγραφε- δὲν γινώσκουσιν, ὡς ἄφειλον, καὶ ὡς γινώσκουσιν οἱ ῥωμοῦνοι καὶ οἱ βούλγαροι διδάσκαλοι, νὰ ἐπιδρῶσι καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς ἐπὶ τε τῶν μαθητῶν καὶ τῶν γονέων τούτων καὶ δὲν ἔχουσι οὔτε τὴν δέουσαν πρὸς τοῦτο ἰκανότητα, οὔτε τὸ ἀναγκαῖον ἱερὸν πῦρ.

ρισσότεροι Ἕλληνες δάσκαλοι, δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα ψυχραιμῆς κρίσης. Ὁ ἐπιθεωρητὴς, ὅπως κι ὀρισμένοι πρόξενοι, ἐπηρεασμένοι καὶ ἐντυπωσιασμένοι ἀπὸ τὶς προόδους τῆς προπαγάνδας, ἀντιμετώπιζαν τὴν κατάσταση μὲ συναισθηματικὰ περισσότερα κριτήρια κι ἀντιδροῦσαν ἀνάλογα. Λησμονοῦσαν πὼς οἱ δάσκαλοι ὀρισμένων βλαχοφώνων χωριῶν δὲν εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν μόνο τὸ φανατισμὸ τῶν νεοφωτίστων (ὅπως συνέβαινε μὲ τοὺς ρουμανοδάσκαλους), ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἐμποδίων ποὺ δημιουργοῦσε ἡ στενὴ συνεργασία τῶν ὀργάνων τοῦ κράτους καὶ τῆς προπαγάνδας καὶ ἡ διαφθορὰ τῶν συνειδήσεων, προϊὼν τῆς διάθεσης ἄφθονου χρήματος. Ὅλα αὐτὰ ποὺ συγκροτοῦσαν κινδύνους ὑπαρκτοῦς καὶ κάποτε θανάσιμους γι' αὐτούς, ἐξηγοῦν, ὡς ἓνα σημεῖο, τὴν ὑποτονικότητα τοῦ ἔργου τῶν ἑλληνοδασκάλων σ' ὀρισμένα χωριά, ἀκόμα καὶ τὴ λιποψυχία ὀλίγων. Οἱ ἐξαιρέσεις ὅμως δὲν ἀποτελοῦν κανόνα. Ἄλλες αἰτίες προόδου τῆς προπαγάνδας ἦταν, κατὰ τὸν ἐπιθεωρητὴ: *ἡ ἀβελτηρία τῶν Ἀρχιερέων καὶ τὸ φιλοχρήματον τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν*, κρίση καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπερβολικὴ, καὶ οἱ ἄστοχες κάποτε ἐνέργειες ὀρισμένων προξένων, ποὺ μὲ τοὺς ἀκατάλληλους διορισμοὺς καὶ παύσεις μερικῶν δασκάλων προκαλοῦσαν κοινοτικὲς διαμάχες, ἢ δημιουργοῦσαν ἀνάγκες χωρὶς σοβαροὺς λόγους, πράγμα ποὺ ἐκμεταλλεύονταν οἱ ρουμανίζοντες, ὅπως συνέβαινε στὸ Βεράτι καὶ στὴν Ἑλασσόνα.

Τὰ μέτρα ποὺ πρότεινε ὁ ἐπιθεωρητὴς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς προπαγάνδας ἦταν ἀνάλογα μὲ τὶς διαπιστώσεις:

α) Σὲ κάθε χωριό, ὅπου εἶχε ἰδρυθεῖ ρουμανικὸ σχολεῖο, ἔπρεπε νὰ λειτουργήσῃ *διὰ πάσης θυσίας* καὶ ἑλληνικὸ.

β) Χρειαζόταν μεγαλύτερη προσοχὴ στὴν ἐπιλογή τῶν δασκάλων. Ἐπρεπε νὰ διορίζονται ὄχι ὅσοι μποροῦσαν ἀπλὰ νὰ διδάξουν, ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ μεταδόσουν, σὲ μαθητὲς καὶ γονεῖς, φανατισμὸ γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελοῦσαν. Στους διορισμοὺς ἔπρεπε ἀκόμα νὰ προτιμῶνται οἱ ντόπιοι καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν ἐπιρροὴ στὸ χωριό τους.

γ) Ἐκρινε ἀπαραίτητη τὴ διδασκαλία τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς στὰ σχολεῖα, ὅπως γινόταν στὰ ρουμανικά, μὲ ἀνάθεση τοῦ ἔργου αὐτοῦ σὲ πρόσωπα ἰκανότερα τῶν ὀλίγα τουρκικὰ καὶ γαλλικὰ ψιττακιζόντων ῥωμούνων διδασκάλων¹. Εἰδικότερα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς τουρκικῆς πρότεινε νὰ διοριστοῦν ὀθωμανοὶ δάσκαλοι στὰ Γρεβενά, τὴ Σαμαρίνα καὶ τὴν Κλεισούρα.

1. Ἡ διαπίστωση ἔρχεται σ' ἀντίθεση μὲ τὴν προηγούμενη τοῦ ἴδιου ἐπιθεωρητῆ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ μαθητὲς τῶν ρουμανικῶν σχολείων μάθαιναν μὲ μεγάλη εὐκολία τὶς ξένες γλῶσσες.

δ) Θεωροῦσε ἀναγκαία τὴ διάθεση χρηματικῶν ποσῶν καὶ δώρων στοὺς κάθε φορὰ καϊμακάμηδες κι ἄλλους ἐξέχοντες ὀθωμανοὺς στὰ Γρεβενά, τὴν Ἐλασσόνα καὶ τὴ Σαμαρίνα, ὅπως ἔκαναν καὶ οἱ Ρουμάνοι.

ε) Ἡ πρόσληψη εὐφυῶν ἀπόρων μαθητῶν ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, τὸ Περιβόλι καὶ τὴν Ἀβδέλλα καὶ ἡ δωρεὰν ἐκπαίδευσή τους στὰ Τρίκαλα καὶ τὴ Λάρισα, θ' ἀποτελοῦσε ἀποτελεσματικὸ ὄπλο κατὰ τῆς προπαγάνδας.

στ) Ἐπιτελεῖται τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ σύσταση στὴ Θεσσαλία συλλόγων ἀπὸ τοὺς καταλληλότερους ἀποίκους Μακεδόνες, ἰδιαίτερα ἀπὸ Σαμαρινιώτες, Περιβολιώτες καὶ Ἀβδελλιώτες, ποὺ θὰ περιποιοῦνταν καὶ θὰ περιέθαλπαν ὅσους κατέβαιναν ἀπὸ τὴ Μακεδονία στὴ Θεσσαλία καὶ ταυτόχρονα θὰ τοὺς κατηχοῦσαν στὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση, ἔτσι ὥστε νὰ τοὺς κάνουν ἀτρότους στὸν προσηλυτισμὸ τῶν προπαγανδιστῶν.

ζ) Ὑποδείκνυε τὴν ὀργάνωση ἐσπερινῶν μαθημάτων ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῶν γυμνασίων καὶ τοῦ διδασκαλείου Τρικάλων καὶ Λάρισας, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ συλλόγου τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ στὴν Ἀθήνα, μὲ σκοπὸ τὴν ἀναζωπύρωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν βλαχοφώνων. Τὰ θέματα τῶν μαθημάτων ἔπρεπε νὰ ἐπιλέγονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νεότερη ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ ν' ἀποδεικνύεται μ' αὐτὰ ἡ ἑλληνικὴ καταγωγή τῶν ἑτερογλώσσων τῆς Ἠπείρου, Ἀλβανίας καὶ Μακεδονίας.

η) Θὰ ἦταν χρήσιμο οἱ διοικητικὲς, δικαστικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἀρχὲς τῆς Θεσσαλίας νὰ δίνουν κάθε νόμιμη ὑποστήριξη στοὺς ἑλληνοφρονοῦντες Κουτσόβλαχους ποὺ κατέβαιναν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ τὴ Μακεδονία, ἐνῶ ἀντίθετα στοὺς ρουμανίζοντες ἔπρεπε νὰ παρεμβάλλονται ὅλες οἱ δυνατὲς δυσκολίες. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ γινόταν σύσταση νὰ στέλνουν κάθε φορὰ οἱ πρόξενοι τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας καταλόγους στὶς διοικητικὲς ἀρχὲς Λάρισας καὶ Τρικάλων, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἐξεχόντων Κουτσοβλάχων, τὰ προσόντα καὶ τὰ φρονήματά τους.

θ) Ἐξαιρετικὰ ἀπαραίτητη θεωροῦσε ἐπίσης τὴν διὰ παντὸς μέσου ἐξόντωση τοῦ Ἀποστόλου Μαργαρίτου καὶ παντὸς ἄλλου σπουδαίου πράκτορος τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας, καθὼς καὶ τὴ συμφιλίωση τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων στὰ βλαχόφωνα χωριά καὶ ἰδιαίτερα στὸ Μέτσοβο.

ι) Ὑπογράμμισε, τέλος, τὴν ἀνάγκη νὰ ἰδρυθοῦν ἑλληνικὰ προξενεῖα στὰ Σέρβια καὶ τὰ Γρεβενά, γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἐνεργειῶν τῆς προπαγάνδας. Τὸ προξενεῖο Γρεβενῶν, ἐξάλλου, θὰ βοηθοῦσε ἀποτελεσματικὰ καὶ στὴν ἐξόντωση τῶν ληστοσυμμοριῶν, ποὺ εἶχαν τὰ κρησφύγετά τους στὴν περιοχὴ αὐτὴ μὲ τὴ συγκέντρωση πληροφοριῶν καὶ διαβίβασή τους τόσο στὶς ἑλληνικὲς, ὅσο καὶ στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς.

Πολλὲς ἀπὸ τίς ὑποδείξεις τοῦ ἐπιθεωρητῆ προξενείων, ὀρθὲς οἱ περισσότερες, προσπάθησε νὰ τίς πραγματοποιήσῃ τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο

Ἐξωτερικῶν μέσω τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν. Ἡ ἄστοχη πρόταση, ποὺ εἶχε ὑποβληθεῖ πρὶν χρόνια κι ἀπὸ τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας νὰ ἐξο-
ντωθεῖ δηλαδή, μὲ κάθε τρόπο ὁ Μαργαρίτης, ἦταν κάτι ποὺ δὲ μπορούσε
οὔτε νὰ συζητηθεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἔχουν
ἐκτεθεῖ.

Οἱ ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου γίνονταν γνω-
στὲς στὸ εὐρύτερο κοινὸ μέσω καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων προκαλώ-
ντας τὴν ἀνησυχία καὶ πολλές φορές τὴν κατακραυγὴ ἐναντίον τῆς ἑλλη-
νικῆς κυβέρνησις γιὰ τὴν ὑποτιθέμενη ἀδράνειά της. Στὰ μέσα τοῦ 1892 ὁ
τύπος χαρακτήριζε τὴν κατάστασι ὡς ἀπελπιστικὴ: Ἐξ ὅλων τῶν Βλαχο-
φώνων χωριῶν τῆς Πίνδου ἀποπέμπονται ἐφέτος οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἑλλη-
νικῆς γλώσσης ἀντικαθιστάμενοι ὑπὸ Βλάχων, ἐγχωριῶν καὶ ξένων, δα-
πάνη τῆς Ρωμουνικῆς προπαγάνδας. Ἐν Ἀβδέλλῃ, Περιβολίῳ, Σμίξῃ, Σα-
μαρίνῃ καὶ Κρανιαῖ, ἔνθα κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη εἰς τὰ δάκτυλα ἠριθ-
μοῦντο οἱ Ρουμανόφρονες, καὶ μόλις ὁ διαβόητος Μαργαρίτης κατῶρθου
τῇ ἀπροκαλύπτῳ συνδρομῇ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν νὰ διατηρηῇ σχολεῖα
ἀριθμοῦντα 10-15 τὸ πολὺ μαθητῶν, ἐν τοῖς αὐτοῖς χωρίοις ἐφέτος τὸ
πλεῖστον τῶν χωριῶν προσῆλθεν εἰς τὸν Μαργαρίτην καὶ μόλις ἐν Σαμα-
ρίνῃ λειτουργεῖ κακῆν κακῶς ἑλληνικὴ σχολὴ ἐντὸς τοῦ νάρθηκος τῆς
ἐκκλησίας, τοῦ σχολικοῦ κτηρίου καταληφθέντος ὑπὸ τῶν Ρωμούνων¹.

Βέβαια, δὲν ἀριθμοῦνταν στὰ δάκτυλα οἱ ρουμανίζοντες τῆς Ἀβδέλλας
καὶ τοῦ Περιβολιοῦ τὰ προηγούμενα χρόνια, οὔτε οἱ περισσότεροι ἀπὸ
τοὺς κάτοικους τῶν ἄλλων χωριῶν εἶχαν προσχωρήσει τὸ 1892 στοὺς Ρου-
μάνους. Εἶχαν ὅμως συντελεστεῖ ἀπὸ τὴν προπαγάνδα σημαντικὲς πρόο-
δοι, κι αὐτὸ δὲν ἐπιδεχόταν ἀμφισβήτησι. Ἐξάλλου μάρτυρες τῆς κατά-
στασις ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ ἑλληνοδάσκαλοι τῶν χω-
ριῶν τῆς Πίνδου, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιφέρονταν στὰ Γρεβενὰ
ἀνεργοί, διωγμένοι ἀπὸ τὰ χωριά ποὺ ὑπηρετοῦσαν, ἢ γιὰ τὴν φοβουμένη νὰ
πᾶνε στὶς θέσεις τους². Τὰ αἴτια τῆς προόδου τῆς προπαγάνδας ἀποδίδο-
νταν ἀπὸ τοὺς δάσκαλους αὐτοὺς στὴν ὑποστήριξι ποὺ ἔδινε ἡ τουρκικὴ
διοίκησι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλαδαρὰν ἀδράνειαν τοῦ ἐπιτετραμένου τὰ τῆς
ἐκπαιδεύσεως, δηλ. τοῦ προξένου Ἐλασσόνας, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σκαιὰ συ-
μπεριφορὰ του εἶχε ἐξαναγκάσει δυὸ δάσκαλους³ νὰ προσχωρήσουν στὴν
προπαγάνδα.

Τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἔδιναν λεπτομερεῖς περι-

1. Βλ. ἐφημερίδα Σάλπιγξ, ἀριθμ. φύλλ. 139/28-6-1892.

2. Βλ. Σάλπιγγα, δ.π.

3. Ἄπ' αὐτοὺς ὁ ἓνας ἦταν, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ Δ. Χατζημπῆρος.

γραφές τῶν γεγονότων στὴν Ἠπειρο καὶ στὴν περιοχή τῆς Πίνδου, ἀναφερόμενα στὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας καὶ στὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου.

Τὸ 1892 ἡ προπαγάνδα προσπάθησε νὰ ἰδρύσει σχολεῖα σ' ὄλα τὰ κουτσοβλαχικὰ χωριὰ τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς Πίνδου καὶ νὰ τοποθετήσῃ δάσκαλους σ' αὐτά, ἔστω κι ἂν δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνας μαθητής. Οἱ ἀργόσχολοι δάσκαλοι, σ' ὅσα χωριὰ δὲν ὑπῆρχαν μαθητές, προσπαθοῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τουλάχιστον ἓναν ἢ δύο. Ὄταν οἱ ὑποσχέσεις καὶ τὸ χρῆμα δὲν ἔφερναν ἀποτελέσματα, χρησιμοποιοῦσαν καὶ μεθόδους συκοφαντίας ἢ βίας ποὺ κάποτε ἀπέδιδαν¹.

ιβ. Ἡ κατάσταση τὸ 1892

Λεπτομερέστερα καὶ κατὰ περιοχές ἡ κατάσταση στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων τὸ 1892 παρουσίαζε τὴν παρακάτω εἰκόνα, μὲ βάση κυρίως τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων:

Α. Ἠπειρος:

Στὸ Βεράτι, ὅπου ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα κατόρθωσε νὰ ἰδρύσει σχολεῖα ἀπὸ τὸ 1891 δὲ μπόρεσε, ὡστόσο νὰ σημειώσει θεαματικὴς προόδους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τῶν ρουμανικῶν σχολείων ἦταν μικρὸς. Τὸ σχολεῖο τῶν ἀρρένων διηύθυνε ἓνας Ρουμάνος δάσκαλος, μεθ' ἑνὸς ἐγχωρίου κι αὐτὸς πρέπει νὰ ἦταν ὁ Γοτζαμάνος. Στὸ σχολεῖο τῶν θηλέων διευθύντρια ἦταν ἡ θυγατέρα τοῦ γνωστοῦ συγγραφέα Κων. Χριστοφορίδη ἀπὸ τὸ Ἐλβασάν, ἡ ὁποία εἶχε σπουδάσει στὸ Βουκουρέστι².

Στὰ Ἰωάννινα, οἱ ἐτήσιες ἐξετάσεις τῆς ρουμανικῆς σχολῆς στὴν ὁποία φοιτοῦσαν περισυνάγματα ἐκ τῶν κουτσοβλαχικῶν χωριῶν τῶν παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Μακεδονίας καὶ ἑβραϊόπαιδες τινὲς τῆς πόλεως, πῆραν πανηγυρικὸ χαρακτήρα, γιὰ προσηλυτιστικὸς σκοπούς. Τὴν πρώτη μέρα (14 Ἰουνίου 1892) παραβρέθηκαν στὶς ἐξετάσεις ὁ βαλῆς κι ὄλοι οἱ ἀνώτεροι διοικητικοὶ ὑπάλληλοι. Οἱ μαθητὲς ἐξετάζονταν στὰ τουρκικά, ρουμανικά, ἑλληνικά καὶ τ' ἄλλα μαθήματα, γιὰ δημιουργία ἐντυπώσεων³. Αὐτὸ θὰ ἐπαναλαμβάνονταν καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Οἱ ἀπόφοιτοι πάντως τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου εἶχαν οἱ περισσότεροι ἐξασφαλισμένο τὸ μέλλον τους ἐπαγγελματικά, γιὰ τὸν διόρισαν οἱ Τούρκοι σὲ διοικητικὲς θέσεις, κυρίως στὰ τελωνεῖα καὶ στὸν ἔλεγχο τῶν διαβατηρίων τῆς παραμεθόριας

1. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 16/1-1-1893.

2. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 8510/20-6-1892.

3. Βλ. δ.π., ἀριθμ. φύλλ. 8513/24-6-1892.

γραμμῆς¹. Ἔτσι, ἡ προπαγάνδα ἐλέγχοντας τὸν τομέα τῆς διακίνησης τῶν Ἑπειρωτῶν, ἐπηρέαζε καὶ τὸ φρόνημα τῶν διακινούμενων Κουτσοβλάχων.

Ἐξακολουθοῦσαν, ἐπίσης, στὰ Ἰωάννινα οἱ παρασκηνιακὲς κι ἄλλες ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας γιὰ τὴ σύσταση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς στὸ Μέτσοβο. Ἡ ἴδρυση ὁμως ἐπισκοπῆς ἀπαιτοῦσε τὴ συναίνεση, ἂν ὄχι τῆς πλειοψηφίας, τουλάχιστο ἰσχυρῆς μερίδας Μετσοβιτῶν καὶ τὴν προσχώρησή τους στὴν προπαγάνδα. Ἀλλὰ οἱ Μετσοβίτες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, στάθηκαν πιστοὶ στὶς παραδόσεις τους καὶ πρόσφεραν στὸν Ἑλληνισμό² περισσότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ποὺ δὲν εἶχαν προβλήματα μητρικῆς γλώσσας. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1892 ἐγκαταστάθηκε στὸ Μέτσοβο ὡς ρουμανοδάσκαλος ὁ ντόπιος Βασίλειος Διαμάντη Μπούρας, σταλμένος ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, μὲ σύσταση τοῦ μετσοβίτικης καταγωγῆς Ρουμάνου γερουσιαστῆ Πατσιοῦρα. Ὁ μισθὸς του ἀνερχόταν σὲ 60 εἰκοσόφραγκα. Παρὰ τὶς προσπάθειές του τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Μετσόβου ἔμειναν πάντα ἀτροφικά. Δυὸ μαθητὲς φοιτοῦσαν στὸ σχολεῖο ἀρρένων καὶ 1-2 κορίτσια στὸ Παρθεναγωγεῖο³, ἀριθμὸς ποὺ ἐλάχιστα αὐξήθηκε καθ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὡς τὴν ἀπελευθέρωση.

Οἱ δάσκαλοι τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Ἰωαννίνων καὶ οἱ ἐλάχιστοι ρουμανίζοντες δὲν ἄφηναν εὐκαιρία ποὺ νὰ μὴ διατρανώσουν τὰ φιλοτουρκικά τους αἰσθήματα. Στὴν προσπάθειά τους νὰ δείξουν τὴν ἀφοσίωσή τους στὸ «δοβλέτι» ξεπερνοῦσαν τὰ ὅρια καὶ προκαλοῦσαν τὰ εἰρωνικά σχόλια, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγανάκτηση τῶν Ἑλλήνων, ὅπως συνέβη καὶ στὴν περίπτωση τῆς ὑποδοχῆς τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων Χιβζῆ πασᾶ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1892, ποὺ ἐπέστρεφε ἀπὸ περιοδεΐα⁴.

Στὴ Βωβούσα ἡ κατάσταση ἦταν κρίσιμη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση. Κανεὶς δὲν δεχόταν νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς δάσκαλος στὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐγγώριο Στέργιο, τόση εἶναι ἡ διαβολικὴ ἰσχὺς καὶ ἐνέργεια

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλου 16/1-1-1893.

2. Χαρακτηριστικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Μετσοβιτῶν εἶναι ἡ στάση τους στὴν περίπτωση τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Δημητρίου Καζάκοβιτς. Ὁ Μετσοβίτης αὐτός, ποὺ ἔζησε στὴ Ρουμανία καὶ δημιούργησε μεγάλη περιουσία, αὐτοκτονώντας ἄφησε, μὲ διαθήκη του, στὸ Μέτσοβο μεγάλο κληροδοτήμα ἀπὸ 8.000 κασσαροβασιλικά φλωριά, γιὰ νὰ πληρώνονται ἀπὸ τοὺς τόκους του: α) ἱερέας ποὺ θὰ τελοῦσε στὸ Μέτσοβο τὶς ἱερὲς ἀκολουθίες στὰ ρουμανικά, β) τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν συντήρηση ρουμανικῆς σχολῆς καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν ρουμανοδασκάλων. Οἱ Μετσοβίτες, μετ' ἐθνικῆς ὑπερηφανείας καὶ ἀποστροφῆς δὲ δέχτηκαν τὸ κληροδοτήμα, τὸ ὁποῖο τελικὰ τὸ πῆρε ἡ Βλαχοκλεισούρα τῆς Μακεδονίας, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τῶν ἐκτελεστῶν τῆς διαθήκης. Βλ. ἔφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 8546/1-8-1892.

3. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, δ.π.

4. Βλ. τὴν δ.π. ἐφημερίδα, φύλλο 3/2-10-1892.

τῶν Ρουμούνων, πρόσθετε ὁ συντάκτης τῆς εἰδησης. Οἱ χαρακτηρισμοὶ εἶχαν σχέση μετὰ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ρουμανίζοντες τῶν χωριῶν Βωβούσας, Σαμαρίνας, Ἀβδέλλας κ.ἄ., γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Μερικὰ ἀπ' αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀρπαγὲς ναῶν καὶ σχολείων, ἦταν τὰ ἑξῆς: α) Παρακολουθοῦσαν τὴν πρόοδο τῶν βλαχοφώνων μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, καὶ ἰδιαίτερα τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου Ἰωαννίνων, πλησίαζαν τοὺς γονεῖς τους, τοὺς κολάκευαν γιὰ τὶς ἀριστες ἐπιδόσεις τῶν παιδιῶν τους, τοὺς ἔδιναν χρήματα καὶ ἀφθονες ὑποσχέσεις γιὰ ἓνα λαμπρὸ μέλλον, ἂν συνέχιζαν τὶς σπουδές τους στὴ Ρουμανία καὶ τὴν Εὐρώπη, μετὰ δαπάνες τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης. Συνήθως ἀποτύγγαναν, ὑπῆρχαν ὁμως καὶ περιπτώσεις ποὺ οἱ φτωχοὶ γονεῖς δελεάζονταν ἀπὸ τὶς προσφορὰς καὶ τοὺς ἔδιναν τὰ παιδιά τους. β) Ἄν οἱ προσφορὰς δὲν ἔφεραν τὰ ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα, χρησιμοποιοῦσαν ἄλλα μέσα. Συκοφαντοῦσαν τοὺς γονεῖς στὶς τουρκικὲς ἀρχές, καὶ αὐτὸ σήμαινε περιπέτειες πολλῶν ἡμερῶν ἀκόμη καὶ μηνῶν, ἕως ὅτου ἀποδειχτεῖ ἡ ἀθωότητά τους. Κατάγγειλαν ὕστερα στὶς ἀρχές τὸν πατέρα τοῦ παιδιοῦ, ἂν ἦταν ξενητεμένος, ἢ ἄλλα συγγενικὰ πρόσωπα ποὺ ταξίδευαν, ὅτι γύριζαν τάχα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὅπου εἶχαν συνεννοήσεις μετὰ τὰ ἐπαναστατικὰ κομιτάτα. Οἱ ἀρχές συλλάμβαναν τοὺς καταγγελλόμενους, τοὺς φυλάκιζαν, τοὺς ἀνέκριναν γιὰ πολὺ καιρὸ καὶ ὅταν στὸ τέλος ἀθωώνονταν καταντοῦσαν οἰκονομικὰ ἐρείπια, γιὰ τὴν εἶχαν ὑποχρεωθεῖ νὰ τρίψουν μερικὰς λίρας εἰς τὴν παλάμην τῶν κρατούντων. Ἀπ' ὅλα αὐτὰ ὠφελοῦνταν οἱ ρουμανίζοντες γιὰ τὴν βρισκόνταν καὶ γονεῖς, ποὺ γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς συκοφαντίες, τὶς φυλακίσεις καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀφαιμάξη, καὶ ἴσως τὴν ἐξορία, προτιμοῦσαν νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα.

Τὶς διαβολὰς τῶν ρουμανιζόντων φοβοῦνταν πολὺ καὶ οἱ Ἕλληνες δάσκαλοι, γιὰ τὴν εἶχαν ἀποκτήσει πικρὴ ἐμπειρία. Ἐπισημάνθησαν καὶ περιπτώσεις κάμψης τοῦ ἠθικοῦ των. Παράδειγμα ὁ Γεώργιος Δημητριάδης, δάσκαλος στὸ Περιβόλι γιὰ δυὸ χρόνια, ἀπὸ τὴν Λεσινίτσα (Βρυσοχώρι) Ζαγορίου, ποὺ ταλαιπωρήθηκε γιὰ ὀκτῶ μῆνες στὶς φυλακὲς Σερβίων καὶ Ἰωαννίνων. Ἡ καταγγελία τῶν ρουμανιζόντων ἀνέφερε, ὅτι δῆθεν βρέθηκε ἀντικυβερνητικὸ διδακτικὸ βιβλίον σὲ μαθητὴν του. Ὁ Δημητριάδης δυσανασχετήσας προσῆλθεν εἰς τοὺς Ρουμούνους² οἱ ὅποιοι καὶ πέτυχαν τὴν ἄμεση ἀπελευθέρωσή του καὶ τὴν τοποθέτησή του ὡς δασκάλου τοῦ σχο-

1. Κι ἄς ἔρχονταν ἀπὸ πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας.

2. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, φύλλ. 10/20-11-1892, ὅπου δημοσιεύεται ἀνταπόκριση ἀπὸ τὰ Γιάννινα.

λείου τους πού ίδρυσαν στὴ Λεσινίτσα. Ἡ ἀπόφαση βάραινε στὴ συνείδησή του, γιαντὸ ὅταν βρῆκε εὐκαιρία ἔφυγε γιὰ τὴ Θεσσαλία ἀρπάξας παρὰ τῶν Ρουμούνων καὶ 6 εἰκοσόφραγκα¹.

Στὸ Φλαμπουράρι, πατρίδα τοῦ πράκτορα τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας Στύλου Κελέφα, δημιουργοῦνταν συχνὰ ἐπεισόδια. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο εἶχε μόνο δυὸ μαθητές. Οἱ ρουμανίζοντες προσπάθησαν μὲ τὴ βία νὰ καταλάβουν τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ ἀπέτυχαν². Πάντως οἱ 3-4 οἰκογένειες, πού ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν ἡγεσία τῶν λίγων ρουμανιζόντων τοῦ χωριοῦ θὰ δημιουργήσουν καὶ στὸ μέλλον σοβαρὰ προβλήματα στὶς ἄλλες 180 οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ. Τὰ κύρια στελέχη τῆς προπαγάνδας ἦταν οἱ: Στυλιανὸς (Στύλος) Κελέφας, Χρῆστος Ἰγνατίου, μουχτάρης καὶ Δημ. Κορασίδης. Ὁ γιὸς τοῦ Κελέφα Στέφανος, δάσκαλος, διορίστηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1892 στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἰωαννίνων³. Ἡ πλειοψηφία τῶν κατοίκων δὲν ἐνέκρινε τὸ διορισμὸ του στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ὅπου δίδασκε μέχρι τότε, γιὰτὶ ἡ διδασκαλία του ἦταν προπαγανδιστικὴ. Στὴ θέση του τοποθέτησε τὸ γαμπρὸ του Δημ. Κορασίδη, πού ἀποδείχτηκε ὅτι ἦταν κι αὐτὸς ρουμανίζων.

Στὸ Γρεβενίτι οἱ ρουμανίζοντες προσπάθησαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1892 νὰ καταλάβουν τὸ σχολεῖο, χωρὶς ἐπιτυχία. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο λειτουργοῦσε στὰ χαρτιά, κανένας μαθητῆς δὲ φοιτοῦσε⁴.

Στὴ Φούρκα ὁ ἐκεῖ ρουμανοδάσκαλος πού δίδασκε σὲ μισθωμένο σπίτι τρεῖς μαθητές ἀπὸ τὸ συγγενικὸ του κύκλο, κατέλαβε τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς κοινότητας, τὸ ὁποῖο ἦταν κλειστὸ, ἐξαιτίας διχονοιῶν ἀνάμεσα στοὺς κάτοικους. Τὸν ἔδιωξαν βίαια ἀπὸ τὸ κτίριο, ὑπῆρχε ὅμως κίνδυνος, μὲ τὸ συνεχιζόμενον κλείσιμο τοῦ σχολείου νὰ στραφοῦν οἱ γονεῖς πρὸς τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, τὸ ὁποῖο πολλὰς ὑποσχέσεις ἔδινε γιὰ νὰ τοὺς προσηλυτίσει⁵.

Στὸ Παλαιοσέλι ὁ ρουμανοδάσκαλος πού ἔστειλε ἐκεῖ ὁ Μαργαρίτης διώχτηκε ἀπὸ τοὺς κάτοικους. Τὸ ἴδιο ἔπαθε κι ὁ δάσκαλος πού τοποθετήθηκε στὸ Μετζιτιέ (Κεφαλόβρυσσο)⁶.

Στὴν ἐπαρχία Κονίτσης, ὡστόσο, εἶχε δημιουργηθεῖ δύσκολη κατάσταση, ἐξαιτίας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ζήση Ταμπούρα, πράκτορα τῆς προπαγάνδας ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Περιέφερε ἀναφορὰ στὰ βλαχοχώρια τῆς Κόνιτσας,

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, δ.π.

2. Βλ. τὴν δ.π. παραπάνω ἐφημερίδα, φύλλ. 10-20-11-1892.

3. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 11/27-11-1892.

4. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, φύλλ. 10/20-11-1892.

5. Βλ. δ.π., φύλλ. 9/13-11-1892.

6. Βλ. τὸ δ.π. φύλλο.

μέ τὴν ὁποία ζητοῦνταν βλαχοδάσκαλοι γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ ρουμάνος ἐπίσκοπος, πιέζοντας τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς κατοίκους νὰ τὴν ὑπογράψουν. Συνεργὸ σ' αὐτὴ τὴν ἐκβιαστικὴ ἐνέργεια εἶχε καὶ τὸν καϊμακάμη Κόνιτσας, ὁ ὁποῖος, σὲ περιπτώσεις ἄρνησης ὑπογραφῆς, ὅπως συνέβη μὲ τὸ μουχτάρη Πάδων, καλοῦσε στὴν Κόνιτσα ὄσους ἀντιδροῦσαν καὶ τοὺς τρομοκρατοῦσε. Τὸ Πατριαρχεῖο, ὕστερα ἀπὸ γράμμα τοῦ ἐπισκόπου Βελλᾶς, διέταξε τὴ Μητρόπολη Ἰωαννίνων νὰ προβεῖ σὲ παραστάσεις πρὸς τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων γιὰ νὰ σταματήσουν καὶ ἡ ὑπογραφή τῆς ἀναφορᾶς καὶ οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ καϊμακάμη¹.

Στὶς δραστηριότητες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν περιοχὴ Κόνιτσας πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ σκευωρία σὲ βάρος τοῦ δασκάλου τῆς Κόνιτσας Ἀποστόλου Παπαχρήστου. Ἐγίνε συστηματικὴ προσπάθεια προσηλυτισμοῦ του καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀπέδωσε, χρησιμοποιήθηκε ἡ μέθοδος δημιουργίας ὑποψιῶν σὲ βάρος του. Ὑστερα ἀπὸ συνεννόηση μ' ἐγκατεστημένους στὴ Ρουμανία Κουτσοβλάχους, ταχυδρομοῦνταν στὸ δάσκαλο ρουμανικὲς ἐφημερίδες καὶ αὐτὸ κίνησε τὴν προσοχὴ τῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες τὸν συνέλαβαν καὶ τὸν φυλάκισαν γιὰ ν' ἀποκαλύψουν ἀνύπαρκτες διασυνδέσεις του².

Στὸ τμήμα τοῦ Ζαγορίου, ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ Κουτσόβλαχους, οἱ κάτοικοι ὑπέφεραν πολλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Τοῦρκο φρουράρχο Ἀλὴ ἐφέντη, φανερὸ προστάτη τῆς προπαγάνδας. Μὲ ψεύτικες καταγγελίες συλλάμβανε καὶ φυλάκιζε τοὺς μὴ ρουμανόφρονες κατοίκους, οἱ ὁποῖοι δαπανοῦσαν μεγάλα ποσὰ γιὰ ν' ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Ἀπειλοῦσε τοὺς κάτοικους ὅτι θὰ κλείσει τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, καὶ οἱ ἀπειλὲς αὐτές, μαζί μὲ τὶς καταδιώξεις, τοὺς εἶχαν δημιουργήσει τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ βαλὴς Ἰωαννίνων, ποὺ κάλυπτε τὶς αὐθαιρεσίες τοῦ φρουράρχου Ζαγορίου, τὰ εἶχε ἕνα μὲ τὸ Μαργαρίτη³.

Στὸ Συρράκο τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο ἔμενε χωρὶς μαθητές. Ὁ δάσκαλος Ι. Κογιάνος ἀπὸ τὸ Περιβόλι μετατέθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ σχολ. ἔτους 1892-93 στὴ σχολὴ Ἰωαννίνων καὶ στὴ θέση του τοποθετήθηκε ἕνας ἄλλος ἀπὸ τὴ Φούρκα. Ἀργόσχολος καθὼς ἦταν, χρησιμοποιοῦσε ὅλο τὸν καιρὸ του καὶ ὅλην τὴν ὑποκρισίαν καὶ ἀγυρτεῖαν του γιὰ προσηλυτισμό. Διακήρυσσε παντοῦ ὅτι ἡ ἀποστολὴ του δὲν ἦταν ἀνθελληνικὴ, ἀλλὰ κοσμοπολιτικὴ. Οἱ κάτοικοι, ἔλεγε, μὲ τὴν ἐκμάθηση τῆς μητρικῆς τους γλώσσας, τῆς

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1030/138/14-7-1892 τακρίριο τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγορίου πρὸς τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων, Ἀρχεῖο Μητροπόλεως Ἰωαννίνων.

2. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 17/8-1-1893.

3. Βλ. ὁ.π., φύλλ. 9/13-11-1892.

ρουμανικῆς, θὰ μπορούσαν νὰ μάθουν καλύτερα καὶ τὰ ἑλληνικὰ καὶ κάθε ἄλλη γλώσσα. Ὄταν τοῦ ὑπενθύμιζαν ὅτι ἡ προπαγάνδα προσπαθοῦσε νὰ καταπνίξει τὸ ἑλληνικότατο φρόνημα τῶν κατοίκων, ἀπαντοῦσε ὅτι ἔφταιγε ἡ Ἑλλάδα, ποὺ ἤθελε νὰ ἐξελληνίσει τὰ κοινῶς πανθομολογούμενα ὡς ρωμουνικὰ μέρη, ἐκ τῆς πιέσεως δὲ ταύτης προεκλήθη ἡ ἀντίστασις¹.

Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ προσπαθοῦσε νὰ ἐξουδετερώσει τὶς ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας στὸν ἠπειρωτικὸ χῶρο κυρίως μὲ τὶς ἐνισχύσεις τῶν σχολείων τῶν βλαχοφώνων χωριῶν. Σὲ μερικά, ὅπως σημειώθηκε, οἱ προπαγανδιστικὲς προσπάθειες ἔπεσαν στὸ κενό. Σ' ἄλλα, παρὰ τὸ ὅτι οἱ ἀντιμαχόμενες μερίδες κατέληγαν κάποτε καὶ σὲ αἱματηρὲς συμπλοκὲς (π.χ. Βωβούσα, Φλαμπουράρι), οἱ ρουμανίζοντες δὲν πέτυχαν νὰ δημιουργήσουν σοβαρὰ προβλήματα στὴ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα ἡ ἐπιδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς κατὰ τὸ 1892-93 ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 120 λιρῶν, ποσὸ ὄχι σημαντικό. Εἰδικότερα οἱ ἐνισχύσεις ποὺ δόθηκαν ἦταν:

1) Συρράκο,	γιά τὸ παρθεναγωγεῖο,	15 λ.
2) Λάιστα,	»	10 λ.
3) Δοβρίνοβο,	»	10 λ.
4) Λεσινίτσα,	»	5 λ.
5) Βωβούσα,	γιά τὸ δημοτικὸ σχολεῖο,	30 λ.
6) Παλαιοχώρι Λάιστας,	γιά τὸ παρθεναγωγεῖο,	5 λ.
7) Φλαμπουράρι, Γρεβενίτι καὶ Δρεστενίκο,	γιά τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα	10 λ.
8) Παλαιοσέλι,	γιά τὸ σχολεῖο,	15 λ. ²

Β. Πίνδος

Στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου ἡ κατάσταση ἦταν χειρότερη. Τὰ ἐπεισόδια διαδέχονταν τὸ ἓνα τ' ἄλλο, γιατί οἱ ρουμανίζοντες ἐπιδίωκαν νὰ κυριαρχήσουν ἀπόλυτα στὰ χωριὰ ὅπου εἶχαν ἰσχυρὸ ὑπόβαθρο (Ἀβδέλλα, Περιβόλι) καὶ νὰ περιορίσουν τὴ δύναμη τῆς ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς στὰ ὑπόλοιπα (Σαμαρίνα, Σμίξη, Κρασιά). Τὰ ἐπεισόδια εἶχαν τὸν ἀντίκτυπό τους σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κατὰ Γρεβενῶν καὶ πρὸ πέρα ἀκόμη καὶ ἰδιαίτερα στοὺς οἰκισμοὺς ποὺ δέχονταν τοὺς Κουτσόβλαχους τῆς Πίνδου κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες.

Οἱ σοβαρότερες σκηνὲς ἔγιναν στὸ Περιβόλι. Ἡ ἀτμόσφαιρα ποὺ δημι-

1. Βλ. δ.π., φύλλ. 7/30-10-1892.

2. Βλ. δικαιολογητικὰ ἐγγράφων χρήσεως 1892-93 τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, 1894, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Ἡπειρος, Ἀλβανία.

ουργήθηκε τὸ 1981, μὲ τὴν κακοποίηση τοῦ μητροπολίτη Κλήμη, ἐπέτρεψε στοὺς ρουμανίζοντες νὰ καταλάβουν τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὴν ὁποία κρατοῦσαν κλειστή, γιατί φοβοῦνταν πὼς ἂν τὴν χρησιμοποιοῦσαν θὰ δέχονταν ἐπιθέσεις τῶν ἑλληνοφρονούντων γιὰ ἀνάκτησή της. Ἐπανελημμένα οἱ τελευταῖοι ζητοῦσαν τὸ ἄνοιγμα τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ εἰσακούονται ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες, τοὺς ἀπειλοῦσαν μάλιστα, ὅτι ἀφοῦ τὸ Πατριαρχεῖο τοὺς εἶχε ἐπιτρέψει νὰ τελοῦν στὶς ἐκκλησίες τους τὶς λειτουργίες στὰ ρουμανικά, θὰ ἔδιωχναν ἀπὸ τὸ χωριὸ ὅλους, ὅσοι ἦταν ἀντίθετοι μὲ τοὺς σκοποὺς τους.

Τὸ συνεχιζόμενο πρόβλημα μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ οἱ ἀπειλές γιὰ τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν στὰ ρουμανικά ἀπὸ τὸν οὐνίτη ἱερέα Παπαδημητρίου, ἐξερέθισαν τοὺς ἑλληνίζοντες Περιβολιωῶτες σὲ σημεῖο, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσουν ν' ἀνοίξουν μὲ τὴ βία τὴν κλεισμένη ἐκκλησία.

Στὶς 8 Σεπτεμβρίου, ἑορτὴ τῆς Γέννησης τῆς Θεοτόκου, ἀνέβασαν τὶς γυναῖκες τους στὴ στέγη τοῦ ναοῦ, ἀπ' ὅπου αὐτὲς κατέβηκαν κι ἀνοίξαν τὶς θύρες στοὺς ἱερεῖς καὶ τὸν κόσμο. Ἡ λειτουργία ὀλοκληρώθηκε χωρὶς ἀντιδράσεις, γιατί καθόλη τῆς τῆς διάρκειας οἱ γυναῖκες κάθονταν, κρατῶντας χοντρές σχίζες στὰ χέρια τους κι ἀπειλοῦσαν μὲ φόνο κάθε ρουμανίζοντα ποὺ θὰ τολμοῦσε νὰ πλησιάσει. Ἡ στάση τῶν γυναικῶν ἦταν ἀποφασιστικὴ καὶ κανένας δὲν ἐπιχείρησε νὰ δημιουργήσει ἐπεισόδια¹. Ἡ συμπεριφορὰ τῶν γυναικῶν δὲν εἶναι ἀνεξήγητη. Ἀπέρρεε ἀπὸ τὸ φόβο τῆς ἐπικράτησης τῶν ρουμανιζόντων, οἱ ὅποιοι εἶχαν ταυτιστεῖ μὲ τοὺς ἀποσκιρτήσαντες ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξία κατοίκους, ποὺ σὲ κανέναν δὲν ἦταν ἄρεστοί. Ἔτσι, καὶ οἱ ἴδιες οἱ γυναῖκες τῶν ρουμανιζόντων ὅταν γεννοῦσαν, δὲν ἤθελαν τὶς εὐχὲς τοῦ οὐνίτη ἱερέα Παπαδημητρίου, ἀλλὰ τοῦ ὀρθοδόξου, στὸν ὁποῖο ἔδειχναν πλήρη ἀφοσίωση. Προτιμοῦσαν ἐπίσης ν' ἀποθάνωσιν ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς πομπῆς ἢ νὰ προπεμφθῶσιν εἰς τὸν τάφον παρὰ τῶν Παπιστάνων².

Ταραχές, προκειμένου νὰ καταληφθεῖ ἡ ἐκκλησία, ἔγιναν καὶ στὴ Σαμαρίνα. Ὁμάδα ρουμανιζόντων, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν ἱερέα Παπαγιάννη καὶ τὸ γιό του Ζήση Παπακώστα, κατέλαβαν τὴν ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν τέλεση τῆς λειτουργίας στὰ ρουμανικά. Τὰ ἐπεισόδια ἐπεκτάθηκαν καὶ στὴν ἀγορὰ τῆς κωμόπολης, ὅπου ὁμάδα ἄλλων ρουμανιζόντων, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Παπαγιάννη, ἐπιτέθηκε ἐναντίον τοῦ ἱερέα Παπαζήση. Ἡ ἀντίδραση τῶν Σαμαριναίων ἦταν ἔντονη. Ἐδειραν τοὺς ταραξίες καὶ κάποιος μάλιστα ξερρίζωσε καὶ μέρος

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 3/2-10-1892.

2. Βλ. δ.π.

ἀπὸ τῆ γενειάδα τοῦ Παπαγιάννη, ποὺ κοροΐδευτικὰ τὸν ἀποκαλοῦσαν «Παπαλύκο». Τὰ ἐπεισόδια καταγγέλλθηκαν στὶς τουρκικὲς ἀρχές¹, οἱ ὁποῖες ὑποχρεώθηκαν νὰ συλλάβουν τοὺς δυὸ ἱερεῖς ὡς πρωταίτιους καὶ νὰ τοὺς φυλακίσουν².

Στόχος τῶν ρουμανιζόντων τῆς Σαμαρίνας δὲν ἦταν μόνο ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ τὸ σχολεῖο. Μὲ ὑποκίνηση τοῦ Ζήση Παπαθανασίου ἀπὸ τὰ Γρεβενά, ἐπιτέθηκαν, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1892 ἐναντίον τῶν ἑλληνοδασκάλων τῆς συνοικίας *Κάτω Παναγιὰ* καὶ κατέλαβαν τὸ σχολεῖο. Οἱ δάσκαλοι τῶν ἄλλων συνοικιῶν Δ. Σάδας καὶ Δ. Τσιτώτας -κατάγονταν ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριό- ἀντέδρασαν ἔντονα· συγκέντρωσαν περισσότερους ἀπὸ 300 μαθητές, περικύκλωσαν τὸ σχολεῖο καὶ διέταξαν τοὺς ἄλλους νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν. Στὴν ἄρνησή τους, ποὺ συνοδεύτηκε καὶ μ' ἐπίθεση μὲ ραβδιὰ καὶ μαχαίρια, οἱ μαθητές, μ' ἐντολὴ τῶν δασκάλων τους, ἄρχισαν νὰ λιθοβολοῦν τὸ σχολεῖο, πράγμα ποὺ ὑποχρέωσε τοὺς ρουμανίζοντες νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν. Γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν Τσιτώτα οἱ ρουμανοδάσκαλοι ἐπιτέθηκαν ἐναντίον του, μέσα στὴ σχολικὴ αἴθουσα, ὅταν ὁ συνάδελφός του ἀπουσίαζε. Τὸν χτύπησαν μὲ ξύλα, *μέχρις αἱματώσεως*, καὶ κακοποίησαν ἀρκετοὺς μαθητές (6 τραυματίστηκαν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2 σοβαρά), ὅταν προσπαθοῦσαν νὰ βοηθήσουν τὸ δάσκαλό τους³. Ἐναντίον τοῦ Τσιτώτα εἶχε προηγηθεῖ ἐπίθεση καὶ δυὸ μῆνες νωρίτερα, ὅταν ὁ ἑλληνοδάσκαλος περικυκλώθηκε στὸ σχολεῖο τῆς συνοικίας *Μεγάλη Παναγιὰ*, ἀπὸ τοὺς ρουμανοδασκάλους, οἱ ὁποῖοι ἀξίωσαν νὰ τοὺς παραδώσει τοὺς μαθητές του. Ἐπακολούθησε συμπλοκή, στὴν ὁποία τραυματίστηκε σοβαρὰ κι ὁ ἴδιος⁴.

Ἡ ἄσκηση τρομοκρατίας εἶχε ἐπιπτώσεις καὶ στὴ λειτουργία τοῦ σχολείου τῆς *Κρανιαῆς*. Κατὰ τὸ νέο σχολικὸ ἔτος 1892-1893 τὸ σχολεῖο ἔμεινε κλειστό, γιατί οἱ ἑλληνοδάσκαλοι ποὺ τοποθετοῦνταν ἐκεῖ ἀναγκάζονταν νὰ φεύγουν καὶ παραιτοῦνταν, ἕξαιτίας τῆς καταδίωξης τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. ὕστερα ἀπὸ εἰσηγήσεις τῶν ρουμανιζόντων. Τὰ παιδιά τῶν ἑλληνοφρόνων γίνονταν ἔτσι ὁ στόχος προσηλυτισμοῦ τῶν τριῶν ρουμανοδασκάλων ποὺ ὑπηρετοῦσαν ἐκεῖ, μὲ συνέπεια νὰ ὑπάρχουν διαρροές

1. Βλ. δ.π., ἀριθμ. φύλλ. 9/13-11-1892.

2. Βλ. δ.π., σ. 19/22-1-1893. Στὸ ποῖόν τοῦ Παπαγιάννη ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐκθεση τῆς Νομαρχίας Λάρισας. Σύμφωνα μ' αὐτὴ ὁ Παπαγιάννης, ποὺ εἶχε διατελέσει καὶ ἱερέας στὸν Τύρναβο, ἦταν ἀπὸ τοὺς φανατικότερους ὁπαδοὺς τοῦ Μαργαρίτη. Βλ. τὴν 1900/9-10-1892 ἐκθεση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.

3. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 15/25-12-1892.

4. Βλ. δ.π., ἀριθμ. φύλλ. 8/6-11-1892.

πρὸς τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο¹.

Τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση, τοποθέτησε στὴ θέση τῶν δασκάλων Κρανιαῆς Ἀδαμαντίδου καὶ Γκριζιώτου τὸν Δημ. Τσιτώτα, ἀπόφοιτο τοῦ γυμνασίου Λάρισας, ποὺ εἶχε πετύχει ὡς δάσκαλος στὴ Σαμαρίνα τὸ 1891-1892. Στὸν Τσιτώτα ἔδωσαν καὶ τὴν ἐντολὴ νὰ διαλέξει τὸ βοηθό του περνώντας ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ καὶ σὲ συνεννόηση μὲ τὸν ἐκεῖ μητροπολίτη².

Ἀλλὰ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο διαμαρτυρήθηκε στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις γιὰ τὸ διωγμὸ τῶν δασκάλων Κρανιαῆς καὶ τὴν παραβίαση τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Σαμαρίνας. Ζήτησε ἀκόμη τὴν ἱκανοποίηση τῶν παθόντων χριστιανῶν καὶ τὴν προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων. Τὸ ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης ἔστειλε διαταγὴ στὸ βαλὴ Μοναστηρίου νὰ ἐξετάσει τὴν ὑπόθεσι τῆς ἐκκλησίας τῆς Σαμαρίνας καὶ νὰ ἐνεργήσει τὰ δέοντα³. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνέργειες ὀδήγησαν τελικὰ στὴ σύλληψη τοῦ Ζήση Παπακώστα.

Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Ἀβδέλλας καὶ τοῦ Περιβολιοῦ, παρὰ τὶς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν, δὲ λειτούργησαν τὸ σχολικὸ ἔτος 1891-1892, ἕξ αἰτίας τῆς σφοδρῆς ἀντίδρασις τῶν ἐκεῖ ἰσχυρῶν ρουμανιζόντων. Μόνο στὴ Σμίξη λειτούργησε ἑλληνικὸ σχολεῖο, γιὰτὶ οἱ ἐκεῖ ρουμανίζοντες ἦταν λίγοι. Κι ἐνῶ ἡ κατάσταση στὸ σαντζάκι Γρεβενῶν ἀπαιτοῦσε τὴ λήψη συντόνων μέτρων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν συνιστοῦσε στὰ προξενεῖα νὰ ἐπιδείξουν πνεῦμα οἰκονομίας, κατὰ τὴ σύνταξι τῶν ἐκπαιδευτικῶν προϋπολογισμῶν τοῦ σχολ. ἔτους 1892-1893, σ' ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ ἡ αὔξησι τῶν ἐκπαιδευτικῶν δαπανῶν ἦταν ἐπιβεβλημένη. Ἀκολουθώντας τὶς συστάσεις αὐτὲς τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας μείωσε τὶς ἐκπαιδευτικὰς δαπάνες ἀπὸ 575 λίρες σὲ 505, μὲ περικοπὲς κυρίως τῶν μισθῶν τῶν δασκάλων καὶ νηπιαγωγῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους στὸ μεταξὺ ζητοῦσε νὰ παραμένουν στὶς θέσεις τους παρὰ τὶς διώξεις καὶ τοὺς κίνδυνους ποὺ διέτρεχαν. Συγκεκριμένα ἀποφάσιζε νὰ μειώσει τὶς ἀποδοχές:

α) Τοῦ δασκάλου τῆς Σαμαρίνας ἀπὸ 60 σὲ 50 λίρες, ποσὸ ἀρκετὸ κατὰ τὴν κρίσι τοῦ προξένου ὅπως μισθωθῆ κατάλληλος διδάσκαλος διὰ τὴν θέσιν ταύτην, παρόλο ποὺ ἦταν γνωστὸ πῶς οἱ κατάλληλοι δάσκαλοι κυνηγοῦνταν ἄγρια ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες καὶ διέτρεχε κίνδυνος ἡ ζωὴ τους.

1. Βλ. δ.π. φύλλ. 6/23-10-1892.

2. Βλ. τὴν 35/24-1-1892 ἐκθεσι τοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Μακεδονία, Θεσσαλία.

3. Βλ. τὸ 6066/17-11-1892 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Γρεβενῶν Κλήμεντα, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 62, σ. 507-508.

β) τῆς παρθεναγωγοῦ Γρεβενῶν καὶ Σαμαρίνας, ἀπὸ 50 σὲ 40 λίρες, ἂν κι ἀναγνωρίζοταν ὅτι αὐτὴ ὑποβαλλόταν σὲ ἰδιαίτερους κόπους, ἀφοῦ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ διδάσκει ὅλο τὸ χρόνο, χωρὶς διακοπὴ (τὸ χειμῶνα στὰ Γρεβενὰ καὶ τὸ καλοκαίρι στὴ Σαμαρίνα). γ) Κατάργηση τοῦ βοηθήματος τοῦ δασκάλου Βλαχογιάννης, ποὺ εἶχε διοριστεῖ ἐκεῖ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ κάτοικοι θὰ ἔδιωχναν τὸν ρουμανοδάσκαλο τοῦ χωριοῦ. Ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν ἔγινε, λόγω τῆς διαίρεσης τῶν κατοίκων, προτεινόταν ἡ παύση τοῦ δασκάλου καὶ ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης τῆς διδασκαλίας τῶν 60 μαθητῶν τοῦ χωριοῦ (ὁ πρόξενος τοὺς θεωροῦσε λίγους) ἀπὸ τὸ δάσκαλο τῆς Σαμαρίνας ποὺ παραχείμαζε ἐκεῖ, γιὰ νὰ διδάσκει τὰ παιδιά τῶν Σαμαρινιωτῶν. δ) Μείωση τῶν ἀποδοχῶν τῆς παρθεναγωγοῦ Ἐλασσόνας ἀπὸ 35 σὲ 25 λίρες, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι τὰ νήπια τοῦ παρθεναγωγείου ἦταν λίγα (γύρω στὰ 20) καὶ ἡ ἀκαταλληλότητα τοῦ οἰκήματος δὲν ἐπέτρεπε συστηματικὴ ἐργασία¹.

κ. Ἐκμετάλλευση εὐκαιριῶν - Ἐντονη κριτικὴ γιὰ τὸν Μαργαρίτη

Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς εἰκόνας ποὺ διαμορφώθηκε στὸν ὑπὸ ἐξέταση χῶρο (βιλαέτι Ἰωαννίνων, διαμέρισμα Πίνδου), σὲ συνάρτηση καὶ μὲ τὴ γενικότερη ἐξέλιξη τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, πρέπει ν' ἀναφερθοῦν καὶ τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐκμεταλλεύτηκε μ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους τὰ δημοσιεύματα τοῦ γάλλου ἐθνολόγου Victor Bérard, ὁ ὁποῖος εἶχε περιοδεύσει στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο κι ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τοὺς Κουτσόβλαχους². Τὰ ἀποσπάσματα τῆς μελέτης ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν

1. Βλ. τὴ μὲ ἡμερομηνία 3 Αὐγούστου 1891 ἔκθεση τοῦ προξένου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ. ΑΥΕ. 1892, ΑΑΚ/Δ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν. Β' Ἠπειρος-Ἀλβανία. Στὴν ἔκθεση ἐπισυνάπτεται ὁ ἐκπαιδευτικὸς προϋπολογισμὸς τοῦ προξενείου τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1892-1893, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν δασκάλων ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν σὲ κάθε σχολεῖο. Τὰ ὀνόματα, (πρέπει νὰ ἔχουν σημειωθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ), ἦταν τὰ ἑξῆς: 1) Σαμαρίνα: Σάδας (ἀντὶ τοῦ Τσιτώτα, ποὺ εἶχε πρῶτα σημειωθεῖ), μὲ μισθὸ 50 λ., Σακελλαρίδης, βοηθός, 30 λ., Τσιτώτας (ἀντὶ Σάδα), β' βοηθός, τὸ θέρος μόνο, 15 λ., ἱερέας Γιαννούλης Ταμπούρας 5 λ. 2) Ἀβδέλλα: Ζούκης, λ. 50. Δ. Μακεδῶν, βοηθός τὸ θέρος μόνο, 15 λ., ἱερέας Ι. Παπαῖωακείμ, 5 λ. 3) Σμίξη: Βεκιαρόπουλος, δάσκαλος μόνο γιὰ τὸ θέρος, 15 λ., ἱερέας Θ. Οἰκονόμου 5 λ. 4) Κρανιά: Ἀδαμαντίδης 40 λ. Γκριζιώτης, βοηθός, 30 λ. 5) Γρεβενὰ καὶ Περιβόλι: Μπέρσος, 60 λ. 6) Γρεβενὰ καὶ Σαμαρίνα, παρθεναγωγός, 40 λ. 7) Γρεβενὰ: ἱερέας Ι. Ραχαβέλιας 5 λ. 8) Περιβόλι: ἱερεῖς Γιαννούλης Ζήσης κι Ἀστέριος Οἰκονόμου ἀπὸ 5 λ. 9) Ἐλασσόνα: παρθεναγωγός 25 λ. 10) Κοκκινοπλός: Γ. Μακεδῶν, 35 λ. 11) Σέρβια: παρθεναγωγός, 35 λ. 12) Τρανόβαλτος, δάσκαλος, 35 λ. Σύνολο ἐκπαιδευτικῶν ἐπιδομάτων 505 λ.

2. Ἡ πραγματεία τοῦ V. Bérard δημοσιεύτηκε καὶ στὸ ὑπ' ἀριθμ. 2/15-4-1892 (ν.ῆ), φύλλο τοῦ περιοδικοῦ *Annales de l' école libre des Sciences Politiques*, ἔκδ. Παρίσι. Βλ. τὴν

τὴν προπαγάνδα, ἀναδημοσιεύονταν στὴν ἡμεπίσημη *L' Indépendance Roumaine* τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ τὴν ταχυδρομοῦσαν στοὺς ρουμανοδάσκαλους τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου μὲ ὁδηγίες νὰ κάνουν συστηματικὴ προπαγάνδα στοὺς βλαχοφώνους γιὰ τὸ διορισμὸ Ρουμάνων ἐπισκόπων καὶ τὴν εἰσαγωγή τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες. Στὴ ρουμανικὴ ἐφημερίδα δημοσιεύονταν μεταφράσεις κι ὅλων τῶν εὐνοϊκῶν γιὰ τὴν προπαγάνδα βιβλιοκρισιῶν τοῦ ἔργου τοῦ Bérard¹.

β) Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐκμεταλλευόταν ὅλες τὶς εὐκαιρίες γιὰ διαβολὲς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν στὶς τουρκικὲς ἀρχές εἴτε γιὰ ἀντικαθεστωτικὴ δράση, ὅπως συνέβη στὴν περίπτωση τοῦ Ἰωαννίνων Γρηγορίου, εἴτε γιὰ ἐμπλοκὴ τους σὲ θέματα ἠθικῆς, μὲ πρόθεση νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τους. Μιὰ τέτοια περίπτωση ἐπισημαίνεται στὴν ἐπαρχία Μετσόβου, ὅταν κατηγορήθηκε ὁ Ἐξάρχος Δωρόθεος γιὰ σχέσεις μὲ γυναίκα, ἡ ὁποία κατ' εἰσήγησιν τοῦ ἐκεῖ ρωμοῦνου διδασκάλου ἔκανε μὴνυση ἐναντίον του. Τὸ Πατριαρχεῖο, στὸ ὁποῖο εἶχαν φτάσει οἱ καταγγελίες, ζήτησε μὲ γράμμα του ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Ἰωαννίνων νὰ ἐρευνήσῃ διακριτικὰ τὸ ὅλο θέμα γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ἂν ἦταν βάσιμες οἱ καταγγελίες κατὰ τοῦ Ἐξάρχου². Ἡ ὑπόθεση τερματίστηκε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1892. Ὁ Δωρόθεος πῆγε στὴν Πόλη, ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Πατριαρχείου, ἀπολογήθηκε κι ἀθωώθηκε. Γυρίζοντας στὸ Μέτσοβο, οἱ ἀντίπαλοι τὸν προειδοποίησαν ὅτι θὰ τὸν ἀποδοκίμαζαν ἂν ἐπιχειροῦσε νὰ ἱερουργήσῃ. Ἐτσι, ὑποχρεώθηκε νὰ παραιτηθεῖ. Διάδοχός του διορίστηκε ὁ 35 χρόνων ἱερομόναχος Βενέδικτος Βοΐλας, Μετσοβίτης, τελειόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης³.

γ) Ἡ ἄσκηση τρομοκρατίας ἐκ μέρους τῶν ρουμανιζόντων σὲ βάρος

777/21-8-1892 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης, ΑΥΕ, 1892, Β' Ἀρχεῖον, Προξενεῖα ἐν Μακεδονία.

1. Βλ. τὴν 709/17-8-1892 ἔκθεση τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Στὴν ἔκθεση εἶναι συνημμένα τὰ ὑπ' ἀριθμ. 8, 9 καὶ 11 Ἰουλίου 1892 φύλλα τῆς *Indépendance Roumaine*, στὰ ὁποῖα εἶχε ἀναδημοσιευτεῖ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐφημερίδα *Journales Débats* βιβλιογραφία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Bérard μὲ τὸν τίτλο: *En Macédoine Turcs, Boulgares, Albanais, Valaques et Hellènes*. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τοῦ Bérard ὁ πρεσβευτὴς Παπαρρηγόπουλος σημείωνε: ...ὁ Γάλλος οὗτος ἐθνολόγος, καίτοι ἐπὶ καιρὸν διατρίψας ἐν Ἑλλάδι, μετὰ περισσῆς εὐπιστίας ἀποδέχεται πάσας τὰς πληροφορίες τοῦ καθολικοῦ γαλάτου ἐπισκόπου Φαβεριάλ, ὅστις ἐντελῶς ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὰς ιδέας τοῦ διαβοήτου Μαργαρίτου.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 5636/3-10-1892 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων Γρηγόριο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 62, σ. 414.

3. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φυλλ. 16/1-1-1893. Ἐπίσης καὶ τὴ μελέτη τοῦ Γεωργίου Πλατάρη, Δωρόθεος Πίπου, Πατριαρχικὸς Ἐξάρχος Μετσόβου, Ἀθῆναι 1990.

τῶν ἄλλων βλαχοφώνων εἶχε ἐπεκταθεῖ καὶ στὶς περιοχὲς τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους, στὴ Θεσσαλία. Ὁ Δημ. Παπακώστας, ἀδερφὸς τοῦ Σαμαριναίου πράκτορα τῆς προπαγάνδας, τοῦ πρωταγωνιστῆ τῶν ἐπεισοδίων ποὺ δημιουργήθηκαν ἐκεῖ, περιέρχονταν τὶς πόλεις καὶ τὰ χωριὰ τῆς Θεσσαλίας, ὅπου παραχείμαζαν οἱ συμπατριῶτες του, τοὺς ἐνημέρωνε γιὰ φανταστικὰ ἐπιτεύγματα τῆς προπαγάνδας (διέδιδε ὅτι εἶχε πετύχει τὴν ἴδρυση σχολείων στὶς μεγαλύτερες πόλεις τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν ἐγκατάσταση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς στὴ Λάρισα) καὶ τοὺς πρότρεπε νὰ στείλουν ἀναφορὲς στὸ Μαργαρίτη μὲ τὶς ὁποῖες νὰ ζητοῦν τὸ διορισμὸ δασκάλων, γιὰ τὸ σχολεῖο ποὺ θὰ ἰδρυόταν στὴ Λάρισα. Γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσει νὰ ὑπογράψουν τοὺς ἀπειλοῦσε ὅτι *μαύρη μοίρα* τοὺς περίμενε τὴν ἀνοιξὴ κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους στὴ Σαμαρίνα¹.

δ) Ὁ Μαργαρίτης κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ἀκόμη παντοδύναμος. Μὲ τὴν ἴδια ὁμῶς δύναμη καὶ σκληρότητα διεξαγόταν καὶ ἡ πολεμικὴ ἐναντίον του. Ἡ ἀντιπολίτευση τὸν κατηγοροῦσε ὄχι μόνον γιὰ διασπάθιση τοῦ δημοσίου χρήματος, ἀλλὰ καὶ γιὰ σοβαρὲς ἠθικὲς παρεκτροπὲς τόσο τοῦ ἴδιου, ὅσο καὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σχολείων καὶ κυρίως τῶν θηλέων. Στὸ πρακτικὸ πεδίο ἡ σύγκρουση τοῦ Μαργαρίτη καὶ τῶν ἀντιπάλων του ἐκδηλώθηκε κυρίως στὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου, ὅπου ἡ διένεξη εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸ 1883². Οἱ προστριβὲς ἀνάμεσα στὸ Μαργαρίτη καὶ τοὺς καθηγητὲς ἐπαναλήφθηκαν ὀξύτερες τὸ 1890-91. Πολλὲς κατηγορίες ἐκτοξεύονταν ἐναντίον του γιὰ σπατάλες, καταχρήσεις καὶ ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ τῶν ἐκπαιδευτικῶν. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Μοναστηρίου Rogatscher πίστευε ὅτι μερικὲς ἀπὸ τὶς κατηγορίες ἦταν ἀληθινές³. Ἡ ἴδρυση ρουμανικοῦ προξενείου στὸ Μοναστήρι τὸ 1892, ὄξυνε περισσότερο τὰ πράγματα, γιὰ τὸν πρόξενος Κωνσταντινέσκου, ὁπαδὸς τῶν συντηρητικῶν, συντάχτηκε μὲ τὴν παράταξη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μαργαρίτη καὶ πέτυχε τὸ 1894 νὰ ἐκλεγοῦν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ἀρκετὲς ἐφορεῖες ποὺ πῆραν στὰ χέρια τους τὴ διοίκηση τῶν σχολείων καὶ ἦταν ὑπεύθυνες στὶς τουρκικὲς ἀρχές.

Στὸ δημοσιογραφικὸ πεδίο ἡ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη γινόταν ἀπὸ ἀρκετὲς ρουμανικὲς ἐφημερίδες, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ὀξεῖς χαρακτηρισμούς, στὴν προσπάθειά τους νὰ πετύχουν τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ θέση του. Ἐνδεικτικὰ σημειώνεται ἡ ἀρθρογραφία τῆς ἐφημερίδας *Resboiul*, ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας δημοσίευσε ἡ *Παλιγγενεσία Ἀθηνῶν*⁴.

1. Βλ. ἐφημ. *Σάλπιγξ* τῆς Λάρισας, φυλλ. 164/16-1-1893.

2. Βλ. *Peiffuss*, ὁ.π., σ. 74.

3. Βλ. ὁ.π., σ. 75.

4. Βλ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 8424/11-3-1892.

Κύριο περιεχόμενο τῆς ἀρθρογραφίας αὐτῆς ἦταν τὰ σκάνδαλα ἠθικῆς φύσης στὰ ὁποῖα πρωταγωνιστοῦσε ὁ Μαργαρίτης καὶ ἡ ἀνεξέλεγκτη διασπάθιση τῶν χρημάτων ποῦ τοῦ ἐμπιστεύονταν¹. Γίνεται παραδεκτὸ πὼς ὅλα αὐτά, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθοῦν ἡ φιλοχρηματία κι ὁ δεσποτικὸς χαρακτήρας τοῦ Μαργαρίτη, εἶχαν δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὴν πρόοδο τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, γιατί πρόσφεραν στοὺς ἀντιπάλους τῆς σοβαρὰ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ τὴν πολεμήσουν². Πάντως οἱ ἐπιπτώσεις αὐτὴ τὴν περίοδο τουλάχιστο δὲν ἦταν τέτοιες ποῦ νὰ ὀδηγήσουν σὲ κάμψη καὶ σημαντικὴ ὀπισθοχώρηση τὴν προπαγάνδα· ἐπιβράδυναν μόνο τὴν ταχύτερη πρόοδό της.

κα. Εὐθύνες τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης

Τὸ 1893 ἐμφανίζεται ἡ ἴδια εἰκόνα στὶς ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ στὶς ἑλληνικὲς ἀντιδράσεις. Οἱ ἐκτιμήσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κατάστασης δὲν ἦταν πάντα ὀρθές, ἀφοῦ ἐξακολουθοῦσε, μέσω τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν, νὰ ἐπιμένει στὴν περικοπὴ δαπανῶν ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν προξενείων.

Ἡ προπαγάνδα βρισκόταν σὲ ἄνοδο καὶ οἱ ἐπιτυχίες τῆς δημιουργοῦσαν κλίμα ἠττοπάθειας σ' ὀρισμένους Ἕλληνες προξένους, ποῦ φοβοῦνταν τὴν πλήρη ἐπικράτησή της. Τοὺς φόβους ἀπεικόνιζαν καὶ στὶς ἐκθέσεις τους, δημιουργώντας σύγχυση στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, ἡ ὁποία εἶχε τὸ δικό της μερίδιο εὐθύνης γιὰ τὴ δημιουργηθεῖσα κατάσταση. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ θέσεις τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας ἀπέναντι στὸ θέμα, σὲ μιὰ ἐκθεση στὴν ὁποία ἀπεικονίζεται ἡ κατάσταση ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία ποῦ αὐτὸ τὴν ἔβλεπε³. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ἀπέδιδε τὶς ἐπιτυχίες της στὰ ἑξῆς αἰτία⁴: 1) Στὶς πνευματικὲς, διοικητικὲς κι ἄλλες ἱκανό-

1. Ἐγραφε ἡ *Resboiul*: Ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ —μιλάει γιὰ τὶς ἠθικὲς παρεκτροπές του— ὁ κ. Μαργαρίτης κατέστη διὰ τοὺς Ρουμῶνους τῆς Μακεδονίας ἀληθὴς μάστιξ, διὰ δὲ τῶν χρημάτων, ἅτινα τῷ παρέχονται, δεινῶς ἐξέθηκε τὸ ἐκεῖσε ἐθνικὸν ἡμῶν γόητρον, διότι ἀντὶ ταῦτα νὰ χρησιμοποίησιν ὑπὲρ τῆς προόδου καὶ τῆς βελτιώσεως τῶν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἡμετέρων σχολῶν, τουναντίον διαθέτει ταῦτα πρὸς κορεσμόν τῶν ὀρέξεών του, ἐγκαταλείπων εἰς ἐλεεινὴν θέσιν τὰ σχολεῖα. Ἡ δικαιοσύνη τῆς χώρας ὀφείλει νὰ ἐπέμβῃ ἐπὶ τέλους, διότι τὰ δαπανώμενα χρήματα εἰσὶ δημόσια, οὐδόλως δ' ἐπιτρέπεται τῷ κ. Μαργαρίτη τοιαύτην σκανδαλώδη νὰ ποιῆται χρῆσιν.

2. Βλ. *Reyfass*, ὁ.π., σ. 74.

3. Βλ. τὴν 148/30-3-1893 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1893, Προξενεῖα Μακεδονίας καὶ Κρήτης. Ἡ ἐκθεση συνεχίζει προηγούμενη, τὴν 97/28-2-1893.

4. Πολλὰ ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ σὲ προηγούμενες ἐκθέσεις.

τητες τοῦ Μαργαρίτη. 2) Στὴν πρόνοιά του, πρὶν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς σύστασης ρουμανικῶν σχολείων καὶ οἰκοτροφείων, νὰ προλειάνῃ τὴν ὁδὸν διὰ τῆς κατακτῆσεως τῆς εὐνοίας τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων. Τελειοποιήθηκε στὴ χρήση τῆς τούρκικης γλώσσας καὶ πέτυχε μὲ χρηματικὲς παροχὲς νὰ πλησιάσει καὶ νὰ συνάψῃ φιλικὲς σχέσεις μὲ τοὺς ἀνώτερους διοικητικοὺς ὑπαλλήλους τῶν βιλαετιῶν Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων. 3) Στὴν ἀθόρυβη ἵδρυση, στὴν ἀρχὴ μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, σχολείων στὰ βλαχόφωνα χωριά, μ' ἓνα δάσκαλο. 4) Στὴν ἐπιτυχία τῆς ἐξωνήσεως τοῦ πρώην βαλῆ Μοναστηρίου καὶ ἀργότερα ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν τῆς Πύλης Χαλίλ Ριφὰτ πασά, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου πέτυχε τὴν ἵδρυση οἰκοτροφείων στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ Ἰωάννινα, κοντὰ στὰ γυμνάσια ποὺ λειτουργοῦσαν, καὶ τὴ σύσταση σχολείων σ' ὅλα τὰ βλαχόφωνα χωριά τῆς Πίνδου. 4) Στὸ διορισμὸ σὲ νευραλγικὲς θέσεις ὑπαλλήλων ἀποφοίτων τῶν ρουμανικῶν σχολείων, μὲ ὑπόδειξη δική του, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ὄργανά του. Οἱ ὑπάλληλοι αὐτοὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου πέτυχαν νὰ γίνουν οἱ μέντορες καὶ εἰσηγηταὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν κατὰ τόπους καϊμακάμηδων. 5) Στὶς ταλαιπωρίες τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐξαιτίας τῶν καταδιώξεων τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ὕστερα ἀπὸ ραδιουργίες καὶ συκοφαντίες τῶν ὀργάνων τῆς προπαγάνδας, μὲ συνέπεια τὴ δημιουργία ἀτμόσφαιρας φόβου καὶ ἀπαισιοδοξίας. Οἱ Τούρκοι ὑπάλληλοι μ' εὐχαρίστηση ἀναλάβαιναν τὸ ἔργο τῆς καταδίωξης τῶν Ἑλλήνων, γιὰτὶ ἀμείβονταν ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ὑποχρεώνονταν νὰ τοὺς δωροδοκοῦν γιὰ νὰ πετύχουν τὴν ἀπαλλαγὴ τους. 6) Στὴν ἐκμετάλλευση, ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη καὶ τὰ ὄργανά του, ὅλων τῶν δυσχερειῶν ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ὅπως τὶς κοινοτικὲς διαιρέσεις καὶ τὴν ἀδράνεια τῶν μητροπολιτῶν¹.

Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας εἶχε τὴ γνώμη πὼς γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν ἐνεργειῶν τῆς προπαγάνδας δὲν ὑπῆρχε ἡ σοβαρὴ μέριμνα καὶ οἱ κατάλληλες ἀντιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς καὶ καταλόγιζε ἔμμεσα εὐθύνες στὴν κυβέρνηση. Συγκεκριμένα διαπίστωνε: 1) Τὰ ἐτήσια ἐπιδόματα τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν γιὰ τοὺς δάσκαλους καὶ τοὺς ἱερεῖς δὲν κατα-

1. Παράδειγμα ἀναφέρει ἡ ἔκθεση τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἀντιθέσεων στὴν κοινότητα Κοκκινοπλοῦ γιὰ τὸ διορισμὸ δασκάλου τὸ 1892. Ἡ προπαγάνδα ἔσπευσε νὰ προσεταιριστεῖ τοὺς δυσारेστημένους καὶ νὰ στείλει ἐκεῖ ρουμανοδάσκαλο. Στὰ τέλη τοῦ ἰδίου χρόνου ἡ προπαγάνδα ἐπωφελοῦμένη ἀπὸ τὴν ἔκρυθμη κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν περιοχὴ Ἐλασσόνας καὶ τὴν ἀδράνεια τοῦ νέου μητροπολίτη Νικοδήμου, τοποθέτησε στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν κοινοτήτων Ἐλασσόνας, Βλαχογιάννης, Τσαριτσάνης, Πραιτωρίου καὶ Δαμασίου καὶ ἀπὸ ἓνα ἀκόμα ρουμανοδάσκαλο.

βάλλονταν ἔγκαιρα στοὺς δικαιούχους κι αὐτὸ δημιουργοῦσε δυσαρέσκεις καὶ ἐξέθετε τὸ προξενεῖο. 2) Δὲν γινόταν σωστὴ ἐπιλογή ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα σημαντικὸς ἀριθμὸς δασκάλων νὰ μὴ κατανοεῖ τὴν ὑψηλὴ ἀποστολὴ του, ν' ἀσχολεῖται μὲ ἐργασίες ἄσχετες μὲ τὸ λειτούργημα καὶ νὰ ἐξευτελίζει ἔτσι τὸ δασκαλικὸ γόητρο. 3) Ἐλειπε ἐντελῶς ἡ ἐποπτεία στὰ σχολεῖα καὶ τοὺς δασκάλους, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πληρώνονταν χωρὶς νὰ ἐργάζονται, ἀφοῦ δὲν πήγαιναν στὶς θέσεις τους. 4) Ἡ ἀδιαφορία τῶν ἀρχιερέων, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Γρεβενῶν Κλήμεντος, ἀποτελοῦσε ἓναν ἀπὸ τοὺς κυριότερους παράγοντες τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Ρουμάνων. Τὸ προξενεῖο καταφερόταν μὲ δριμύτητα ἐναντίον τῆς πολιτείας τοῦ μητροπολίτη καὶ στὶς κρίσεις του χρησιμοποιοῦσε βαρύτερους χαρακτηρισμούς. 5) Οἱ νομάρχες Τρικάλων καὶ Λάρισας δὲν φρόντιζαν νὰ πείσουν τοὺς ρουμανίζοντες ἀπὸ τὸ βλαχόφωνο πληθυσμὸ τῆς Πίνδου, ποὺ κατέβαινε στὴ Θεσσαλία γιὰ παραχείμαση, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν προπαγάνδα. Μέτρα ποὺ πρότεινε τὸ προξενεῖο γιὰ νὰ βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση ἦταν:

1) Νὰ μεριμνήσουν οἱ νομαρχίες Λάρισας καὶ Τρικάλων νὰ πείσουν δι' οἰωνδῆποτε μέσων, τοὺς ρουμανίζοντες ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Ἀβδέλλας, τοῦ Περιβολιοῦ καὶ τῆς Σαμαρίνας νὰ ὑποστηρίξουν τοὺς δασκάλους, οἱ ὁποῖοι δίδασκαν τὴ θερινὴ περίοδο στὰ χωριὰ αὐτὰ καὶ κυρίως στὴν Ἀβδέλλα. 2) Νὰ χορηγηθεῖ ἔγκριση στὸ προξενεῖο γιὰ τὸν διορισμὸ καταλλήλου προσώπου, μὲ ἀποστολὴ τὴν περιοδεία του τὸ καλοκαίρι ἐντέχνως στὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Πίνδου, γιὰ νὰ ἐποπτεῖ τὸ ἔργο τῶν ἑλληνοδασκάλων καὶ νὰ προτείνει μέτρα γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀντιπάλων. 3) Νὰ χορηγηθεῖ πίστωση γιὰ τὴν ἀγορὰ διδακτικῶν βιβλίων καὶ διανομὴ στοὺς ἀπορροὺς μαθητὲς, ὅπως ἔκαναν οἱ ρουμανοδασκαλοὶ. 4) Νὰ προσπαθήσουν (κατὰ μίμηση τῆς προπαγάνδας) νὰ προσεταιριστοῦν τοὺς Τούρκους ὑπάλληλους καὶ προπαντὸς τοὺς καϊμακάμηδες Γρεβενῶν καὶ Ἐλασσόνας, μὲ χρηματικὰ ποσά. 5) Νὰ δοθοῦν μικρὰ βοηθήματα σὲ Ἕλληνες γιατροὺς, γιὰ νὰ ἐργάζονται τὸ θέρος στὰ βλαχόφωνα χωριὰ καὶ νὰ χορηγοῦν τὰ φάρμακα δωρεάν, ὅπως ἔκαναν ἀπὸ καιρὸ οἱ ρουμανίζοντες. 6) Νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἰσχὺ τοῦ θεσμοῦ γιὰ τὰ διαβατήρια, πράγμα ποὺ θὰ ὑποχρέωνε τοὺς παραχειμάζοντες στὴ Θεσσαλία νὰ ἔρχονται σ' ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο. 7) Νὰ τοποθετηθεῖ ἱκανὸς μητροπολίτης στὰ Γρεβενά.

Οἱ παραπάνω προτάσεις ἀποτελέσαν καὶ τὴ βάση τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις τὸ 1893.

κβ. Ἡ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ τὴν Πίνδο τὸ 1893

Α. Ἡπειρος

Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Βερατίου, ποὺ ἀντλοῦσαν τὸ μαθητικὸ δυναμικό τους ἀπὸ τοὺς βλαχόφωνους τῆς πόλης, ἐμφάνιζαν δύναμη κυμαινόμενη, ἀνάλογα μὲ τὴν ἔνταση τῶν κοινοτικῶν διενέξεων καὶ τὸ ὕψος τῶν οἰκονομικῶν παροχῶν τῆς προπαγάνδας, τῆς ὁποίας βασικὸ στέλεχος ἀποτελοῦσε πάντα ὁ Χαρ. Γοτζαμάνος. Διευθυντῆς τῶν σχολείων τὸ 1893 ἐμφανίζεται ὁ Νικόλαος Κράϊας, ὁ ὁποῖος ἔπεισε δυὸ βλαχόφωνα παιδιά ἀπὸ τῆ συνοικία Κάστρου νὰ τὸν ἐμπιστευθοῦν καὶ τὰ ἔστειλε στὴ Ρουμανία γιὰ σπουδές. Μαζί τους ἔφυγαν καὶ δυὸ ὀθωμανόπαιδες, γεγονὸς ποὺ κινήτοποίησε τὶς ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἔστειλαν ἔφιππους στρατιῶτες κι ἔφεραν πίσω τὰ 4 παιδιά¹.

Οἱ κοινοτικὲς διενέξεις ἀνάμεσα στὸ ἀλβανόφωνο καὶ τὸ βλαχόφωνο στοιχεῖο τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν παραγόντων τῶν ἰδίων ομάδων, ὑπῆρχαν πάντα σὰν μιὰ κακὴ παράδοση στὸ Βεράτι· τελευταῖα εἶχαν ἐνταθεῖ καὶ δημιουργοῦσαν ἀποσυνθετικὲς καταστάσεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς θητείας τοῦ μητροπολίτη Δωροθέου². Οἱ προξενικὲς ἀρχές στὴν πολιτεία του ἀπέδιναν καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὸ Βεράτι καὶ τὴν ἵδρυση σχολῶν³. Εἰδικότερα κατηγοροῦσαν τὸ Δωρόθεο ὅτι ἦ σφοδρὴ ἀντίθεσή του μὲ τὸ δάσκαλο Χαράλαμπο Γοτζαμάνο, ἐξώθησε τὸν τελευταῖο πρὸς τὴν προπαγάνδα, ὅπου ἀναδείχτηκε ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ κυριότερα στελέχη τῆς. Τὸ πείσμα τοῦ μητροπολίτη νὰ θέλει νὰ ἐπιβάλλει τὶς δικές του ἀπόψεις στὸ θέμα τῆς λειτουργίας τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἀπορρίπτοντας κάθε εἰσήγηση τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος, ἀποδυνάμωνε τὰ σχολεῖα ἀπὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ ἀνάγκη κι ἀντίδραση ἀναγκάζονταν νὰ καταφεύγουν στὰ ρουμανικά. Κατὰ τὸν πρόξενο, ἂν δὲ συνέβαινε ὁ διευθυντῆς τῶν τελευταίων νὰ εἶναι καθολικὸς τὸ θρησκευμα, κάτι ποὺ δημιουργοῦσε ἔντονες ἀντιδράσεις στὶς ὀρθόδοξες οἰκογένειες τῆς πόλης, τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα θὰ εἶχαν γεμίσει ἀπὸ Ἑλληνες μαθητές. Ἡ ἐνίσχυση τῆς προπαγάνδας στὸ Βεράτι δημιουργοῦσε κινδύνους ἐξάπλωσής της καὶ σ' ἄλλες περιοχές, ὅπου ὑπῆρχαν βλαχόφωνες

1. Βλ. *Παλιγγενεσία*, φυλλ. 8772/23-4-1893.

2. Βλ. *Νικολαΐδου*, *Ξένες προπαγάνδες*, σ. 229 κ.ἑξ.

3. Βλ. τὴν 123/25-11-1893 ἐκθεση τοῦ προξενείου Αὐλώνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1893, *Κων/λεως Πρεσβεία - Μητροπόλεις Ἡπείρου*.

κοινότητες καὶ κυρίως στὸ Φιέρι καὶ τὴν Αὐλώνα, σύμφωνα μὲ τὶς φήμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν¹.

Ἡ ἀντίθεση τοῦ Δωροθέου πρὸς τὸν Γοτζαμάνο δὲν ἦταν ἡ μόνη αἰτία ποὺ ὤθησε τὸν τελευταῖο στὴν προπαγάνδα. Ἀπὸ τὴ μετέπειτα πολιτεία του καταφαίνεται ὅτι ὁ Γοτζαμάνος, ἔτσι ἢ ἀλλοιῶς, ἐκεῖ θὰ κατέληγε, γιατί ἡ προπαγάνδα τοῦ ἐξασφάλιζε ὄχι μόνο πλούσιες ὑλικές ἀπολαυές, ἀλλὰ καὶ εὐρύτατα πλαίσια δοκιμασίας τῶν ἱκανοτήτων του -θετικῶν ἢ ἀρνητικῶν- κάτι ποὺ δὲν τοῦ παρεῖχε ἡ κλειστὴ ὀρθόδοξη κοινότητα τοῦ Βερατίου².

Ἡ λειτουργία τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου Ἰωαννίνων, ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες ταλαντεύσεις σταθεροποιήθηκε. Τὸν Χονδρόσωμο διαδέχτηκε τὸ 1889 στὴ διεύθυνση ὁ Δ. Λαζαρέσκου-Λεκάντα ἀπὸ τὸν Περλεπέ τῆς Μακεδονίας. Ἐργάστηκε μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του γιὰ τὴν πρόοδό του, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ χρόνια, μὲ μιὰ εἰλικρινὴ ἔκθεση-ἐξομολόγηση πρὸς τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση, παραδέχτηκε τὸ μάταιο τῶν προσπαθειῶν τῆς προπαγάνδας στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο. Τὸ 1893 στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἰωαννίνων (γυμνάσιο) φοιτοῦσαν περὶ τοὺς 70 μαθητές, ἓνας σχετικὰ ἱκανοποιητικὸς ἀριθμὸς. Ἡ ἀδυναμία βρισκόταν ἄλλοῦ. Στὴν προέλευση τοῦ μαθητικοῦ

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση, στὴν ὁποία ἐπισυνάπτεται καὶ ὑπόμνημα τῶν κατοίκων τῆς πόλης καὶ τῆς ἐπαρχίας Βελεγράδων, ἀπευθυνόμενο στὸν Πατριάρχη καὶ τὴ Σύνοδο, περὶ τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Ἁγίου Βελεγράδων κυρίου Δωροθέου Χρηστίδου, τῆς σκανδαλώδους διαγωγῆς αὐτοῦ καὶ τῶν κατὰ καιροὺς διαπραχθειῶν ὑπ' αὐτοῦ παρανομιῶν ἐν τῇ Ἐπαρχία ταύτῃ. Γιὰ τὶς εὐθύνες τοῦ Δωροθέου σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυση τῶν ρουμανικῶν σχολείων στὸ Βεράτι, ἀναφέρονταν στὸ ὑπόμνημα τὰ ἑξῆς: Ἡ ὀρθομία καὶ ἡ ὥς ἐκ ταύτης ἀπρονοησία τοῦ κυρίου Βελεγράδων καὶ ἕτερον προσεπορίσατο τῇ Ἐπαρχία πολύτιμον εὖρημα, τὴν ἰδρυσιν τῆς Ρουμανικῆς σχολῆς, λειτουργούσης ἀπέναντι τῆς ἡμετέρας Κεντρικῆς καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν κρατυνομένης καὶ πληθυνομένης. Πρῶτος αἴτιος τῆς συστάσεως τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς εἶναι αὐτὸς ὁ Ἅγιος Βελεγράδων διότι, μετὰ τὴν συνεργεία αὐτοῦ διάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν τῇ συνοικίᾳ Βακουφίου Σχολῆς, ἐνῶ ὁ ἕτερος τῶν διδασκάλων αὐτῆς κ. Χαράλαμπος Γοτζαμάνος συμπατριώτης ἡμῶν καὶ ἐπὶ ἑπταετίαν ὄλην διδάξας ἐν αὐτῇ εὐδοκίμως, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ, ὅπως διορισθῇ ἐν τινὶ Ἑλληνικῇ Σχολῇ, οὐδαμῶς εἰσηκούσθη καὶ τοῦτο διότι ἔσχε ποτὲ τὴν ἀφροσύνην νὰ καταγγείλῃ διὰ τοῦ τύπου ἀθεμίτους τινὰς τοῦ Μητροπολίτου πράξεις. Ἡ ἐπίμονος ὄθεν αὐτοῦ ἄρνησις ἠνάγκασε τὸν εἰρημένον διδάσκαλον ὅπως ἀποταθῇ πρὸς τὸν πολὺν Μαργαρίτην, ἡ δὲ Ρουμανικὴ Προπαγάνδα ἔσπευσεν ἀμέσως ὅπως ὠφελῆθῃ ἀπὸ τῆς ἀπρονοησίας τοῦ Ἁγίου Βελεγράδων.

2. Γιὰ τὶς ἀναστατώσεις ποὺ προκλήθηκαν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα Βερατίου ἀπὸ τὸ 1888 καὶ ὕστερα, βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες κλπ., ὁ.π., σ. 230 κ.έ. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Δωροθέος βρισκόταν σὲ μόνιμη σχεδὸν ἀντίθεση μὲ τὰ ἑλληνικὰ προξενεῖα Βερατίου καὶ Αὐλώνας καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνηση. Ἡ διαπίστωση ἀποδυναμώνει, ὡς ἓνα σημεῖο, τὸ περιεχόμενον τῶν κατηγοριῶν ποὺ ἐκτοξεύονταν ἐναντίον τοῦ Δωροθέου.

δυναμικοῦ, ἡ σύνθεση τοῦ ὁποίου πιστοποιοῦσε ὅτι στήν Ἠπειρο ἡ προπαγάνδα εἶχε μικρὴ ἀνταπόκριση, ἀφοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, δὲν κατόρθωνε νὰ πείσει τοὺς γονεῖς τῶν Κουτσοβλάχων νὰ στέλλουν τὰ παιδιά τους στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο. Ἡ ἀπροθυμία φανερώνει κι ἄλλη ἀδυναμία: Τὴν ὑποτυπώδη λειτουργία τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῶν ἰδρυμένων στὰ χωριὰ τῆς Ἠπείρου. Οἱ μαθητὲς τοῦ γυμνασίου κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, τὸ Περιβόλι, τὴ Σαμαρίνα, τὴ Σμίξη καὶ μόνο λίγοι ἦταν ἀπὸ τὴ Βωβούσα καὶ τὴ Φούρκα. Τὸ προσωπικὸ τοῦ σχολείου τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ ἑξῆς: 1) Δ. Λαζαρέσκου-Λεκάντα, γυμνασιάρχης, μὲ μισθὸ 90 εἰκοσόφραγκα τὸ χρόνο, 2) Ι. Κογιάνος ἀπὸ τὸ Περιβόλι (60 εἰκοσ.), 3) Ι. Μπαράκος, ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα (60 εἰκοσ.), 4) Δ. Σιούμπας, ἀπὸ τὸ Περιβόλι (60 εἰκοσ.), 5) Γήτσης Οἰκονόμου, ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα (50 εἰκοσ.), 6) Χασάν ἐφέντης, Τοῦρκος ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, δάσκαλος τῆς τουρκικῆς (60 εἰκοσ.). Ἄλλα ἐτήσια ἔξοδα τοῦ σχολείου: 1) ἐνοίκιο δυὸ σπιτιῶν, 90 εἰκοσ. 2) ἔξοδα διατροφῆς τῶν μαθητῶν 2 1/2 εἰκοσ. τὴ μέρα, κάπου 910 εἰκοσ. τὸ χρόνο. 3) μάγειρος καὶ πλύστρα 40 εἰκοσ. Συνολικὰ ὑπολογιζόταν πῶς τὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων στοίχιζε στὸ ρουμανικὸ προὑπολογισμό, σὲ τακτικὲς δαπάνες, 1.420 εἰκοσ., δηλαδή 28.400 χρυσὰ φράγκα.

Στὸ διδακτικὸ τομέα ὑπογραμμιζόταν μὲ τάση ὑπερβολῆς, ὅτι διδάσκονταν οἱ μαθητὲς τὰ ρουμανικά, τὰ γαλλικά, τὰ τουρκικά καὶ λίγα ἑλληνικά, κατώτερης βαθμίδας· ἡ διδασκαλία γινόταν ἀπὸ ἀλφαβητάρια κι ἀναγνωσματάρια¹.

Στὸ Μέτσοβο τὸ 1893 λειτουργοῦσαν ὑποτυπωδῶς, δυὸ ρουμανικά σχολεῖα, ἀρρένων καὶ θηλέων. Ἡ προπαγάνδα προσπαθοῦσε νὰ ἐπιτείνει τὶς κοινοτικὲς διαμάχες, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν κατάσταση. Τὸ 1891 ὁ Μαργαρίτης πέτυχε, ὅπως σημειώθηκε, νὰ παρασύρει στὸ ρουμανισμὸ τὸν Μετσοβίτη δάσκαλο Β. Ταλαμπάκο στὸν ὁποῖο καὶ στηρίχτηκε ἡ προπαγάνδα γιὰ νὰ συγκεντρώσει ἐλάχιστο ἀριθμὸ μαθητῶν γιὰ τὸ σχολεῖο ἀρρένων. Τὸ κλίμα ἐχθρότητας ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ Μέτσοβο ἐναντίον τῶν σχεδίων καὶ τῶν ἔργων τῆς προπαγάνδας, καθιστοῦσε δύσκολη τὴ ζωὴ στοὺς ἀλλαξοπιστοῦντες, γιαντὸ κι ὁ Ταλαμπάκος ἀπελάκτισεν τοὺς ρουμουνίζοντες καὶ ξαναγύρισε στήν ἑλληνικὴ οἰκογένεια, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸν εἶχαν ἀπο-

1. Βλ. ἐφημ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλ. 22/12-2-1893. Ἀνεκαλύψαμεν, πρόσθετε ὁ ἀνταποκριτὴς, ὅτι μερικὰ φύλλα τοῦ ἀναγνωσματαρίου των (*Carte de Citile*), οὔτινος συγγραφεὺς εἶναι κάποιος Δημ. Ἰωανέσκος, περιέχουν καὶ μαθήματα πολὺ ἐναντία τοῦ ἐνταῦθα καθεστῶτος, παριστῶντα τὴν Ρωμανίαν ἡρωῖδα ἀγωνιζομένην κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν. ὅπως ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἀπελευθερώσῃ τὰ δουλωμένα τέκνα της, τοὺς Κουτσοβλάχους τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας.

μακρύνει ἄστοχες ἐνέργειες τῆς σχολικῆς ἐφορείας¹.

Ὡστόσο ἡ ὀξύτητα τῶν κοινοτικῶν διαμαχῶν δημιουργοῦσε ἐντυπώσεις στὸς ἔξω τῆς κωμόπολης Μετσοβίτες, ἀλλὰ καὶ στὸς ἄλλους Ἑλληνες ποὺ θεωροῦσαν τὸ Μέτσοβο τὸ προπύργιο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι δημοσιεύονταν στὶς ἐφημερίδες πληροφορίες, προερχόμενες μᾶλλον ἀπὸ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους τῆ διοίκηση τῆς κοινότητας, γιὰ θεαματικὲς ἐπιτυχίες τῶν Ρουμάνων στὸ Μέτσοβο, προκαλώντας τὴν ἀγανάκτηση τῶν ξενητεμένων Μετσοβιτῶν. Μιὰ τέτοια πληροφορία ἔλεγε πὼς τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Μετσόβου εἶχε ἐξασφαλίσει 25 μαθητές². Ἡ εἶδηση διαψεύστηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Μετσοβίτες³. Στὴν πραγματικότητα μόνο 8 μαθητές φοιτοῦσαν στὸ σχολεῖο ἀρρένων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 4 ἦταν ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, παιδιὰ δυὸ οἰκογενειῶν ποὺ ἔμειναν ἐκεῖ καὶ οἱ ἄλλοι 4 ἀπὸ τὸ Μέτσοβο ἐκ τῆς τελευταίας κοινωνικῆς ὑποστάθμης. Στὸ παρθεναγωγεῖο φοιτοῦσαν τρία κορίτσια, ἓνα τοῦ λαθρέμπορου Γεωργίου Μιχούτσου καὶ δυὸ τοῦ πρώην μαραγκοῦ Κώστα Νάκου ἢ Κατσόρη⁴. Εἶχε γίνει συνείδηση καὶ στὸς κάτοικους τοῦ Μετσόβου ὅτι ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν ἀδύνατο νὰ εὐδοκιμήσει στὴν κωμόπολή τους γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φιλοπατρία καὶ τὸ ἀκραιφνὲς ἐθνικὸ αἶσθημα ποὺ τοὺς χαρακτήριζε, τὰ πλούσια κληροδοτήματα τῶν προγόνων τους ἀπάμβλυναν τὶς κοινωνικὲς διακρίσεις, ἀφοῦ ἐξασφάλιζαν σ' ὅλους δωρεὰν παιδεῖα, δωρεὰν ἰατρικὴ καὶ φαρμακευτικὴ περίθαλψη, μηνιαῖα ἐπιδόματα στὶς φτωχὲς οἰκογένειες, γηροκομεῖο γιὰ τοὺς ἄπορους γέροντες, συντήρηση καὶ κατασκευὴ νέων δρόμων, ἀποκατάσταση 10 κοριτσιῶν κάθε χρόνο καὶ γενικὰ περίθαλψη καὶ κοινωνικὴ πρόνοια τέτοια ποὺ δημιουργοῦσε συνθῆκες ἀκατάλληλες γιὰ τὴν ἀνά-

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 23/19-2-1893.

2. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 30/9-4-1893. Στὴν ἀνταπόκριση, ποὺ προσθετε πὼς ἂν ἀλήθευε ἡ εἶδηση δὲν μένουσιν ἐκ τῆς μομφῆς οἱ μέχρι τοῦδε διακρινόμενοι ἐπὶ μεγάλῃ φιλοπατρίᾳ καὶ ἀκραιφνεῖ ἐθνικῷ αἰσθηματι Μετσοβίται, δόθηκε ἐπιβαλλομένη ἀπάντησις ἀπὸ Μετσοβίτη τῆς Ἀλεξάνδρειας, στὴν ὁποία ὑπογράμμισε ὅτι ὑπεύθυνοι γιὰ τὶς τυχόν προόδους τῶν Ρουμάνων στὸ Μέτσοβο ἦταν οἱ διευθύνοντες τὰ κοινά. οἵτινες ὑπέθαλψαν τὰ κομματικὰ εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 33/30-4-1893.

3. Βλ. ἀνταπόκριση τῆς 16-4-1893 ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, δημοσιευμένη στὴ *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 34/7-5-1893.

4. Ὁ Μιχούτσος συνελήφθη ὡς λαθρέμπορος ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος καὶ δικάστηκε σὲ 5 μηνῶν φυλάκιση ἀπὸ τὸ πλημμελιοδικεῖο Τρικάλων καὶ πρόστιμο 3.000 δρχ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐκτίση τῆς ποινῆς του δραπέτευσε καὶ δὲν πλήρωσε τὸ πρόστιμο. Ἀπὸ τότε, μένεα πνέων κατὰ παντός ἑλληνικοῦ, πῆρε τὸ παιδί του ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων καὶ τόστειλε στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ μὲ τὸ κορίτσι του στὸ Μέτσοβο· τὸ ἔστειλε νὰ φοιτήσῃ στὸ ρουμανικὸ παρθεναγωγεῖο.

πτυξη τῆς προπαγάνδας. Τὸ μόνο ποὺ αὐτὴ ἔμενε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἦταν οἱ κοινοτικὲς διενέξεις καὶ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶχε στρέψει τὴν προσοχή της.

Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Μετσόβου, μὲ δυὸ δάσκαλους καὶ μία παρθεναγωγό, λειτουργοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἀπογύμνωσῆς τους ἀπὸ μαθητές. Μὲ τέτοιες συνθῆκες ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ σοβαρὴ σχολικὴ ἐργασία, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα κρίνονταν κατὰ τὶς δημόσιες ἐτήσιες ἐξετάσεις. Αὐτὲς τὶς ἐξετάσεις θέλησε νὰ παρακολουθήσει τὸν Ἰούλιο τοῦ 1893 καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Ἠπείρου καὶ διευθυντὴς τοῦ γυμνασίου τῶν Ἰωαννίνων Λαζαρέσκου-Λεκάντα, γιὰ νὰ διαπιστώσει τὴν πρόοδο τῶν μαθητῶν· ὅταν ἔφτασε ὁμως ἐκεῖ βρῆκε τὰ σχολεῖα κλειστά. Οἱ δάσκαλοι, ἐπειδὴ εἶχαν νὰ παρουσιάσουν ἐλάχιστο ἀριθμὸ μαθητῶν (δυὸ μόνο σημείωνε ἡ ἀνταπόκριση) θεώρησαν φρόνιμο νὰ κλείσουν τὰ σχολεῖα καὶ νὰ φύγουν γιὰ τὴν Ἀβδέλλα καὶ Σαμαρίνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐξωμότην Μετσοβίτη Δημήτριον Διαμαντέσκου, τὸν ὁποῖο κατόρθωσε τελικὰ, ὕστερα ἀπὸ ἔρευνες, ν' ἀνακαλύψει κάπου κρυμμένο ὁ Λαζαρέσκου. Ὁ τελευταῖος ὑποχρεώθηκε ν' ἀφήσει τὸ Μέτσοβο μαζί μὲ τὸ ρουμανοδάσκαλο καὶ νὰ κατευθυνθεῖ πρὸς τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου¹. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἀπογοήτευση τῆ δημιουργημένη ἀπὸ τὶς ἀποτυχίες τῶν προσπαθειῶν, ἢ ἀπόπειρα αὐτοκτονίας, τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Αὐγούστου, τοῦ ἄλλου ρουμανοδασκάλου Βασιλείου Διαμάντη Μπούρα, ποὺ σώθηκε χάρις τὴν ἔγκαιρη ἐπέμβαση τῶν γιατρῶν τοῦ Μετσόβου.

Μὲ τὴν ἑναρξὴ τοῦ νέου σχολ. ἔτους 1893-94, τὸ φθινόπωρο, τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Μετσόβου λειτουργοῦσαν σχεδὸν στὰ χαρτιά. Μόνον ὁ δάσκαλος Β. Μπούρας ἦταν στὴ θέση του καὶ μοναδικὸ μαθητὴ εἶχε τὸ Σωτήριον Λώνη. Ἡ παρθεναγωγὸς δὲν εἶχε ἀναλάβει ὑπηρεσία οὔτε στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου².

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, στὴ Βωβούσα, ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα σημείωνε σταθερὴ πρόοδο. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο εἶχε μεγάλο ἀριθμὸ μαθητῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοὶ συνέχιζαν τὶς σπουδὲς τους στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων. Ἦταν τὸ μόνο βλαχόφωνο χωριὸ τῆς Ἠπείρου ποὺ ἔστελνε μαθητὲς στὸ γυμνάσιο, ἀποδεικνυόταν ἔτσι ἡ ὑπαρξὴ ἰσχυρῆς μερίδας ρουμανιζόντων, οἱ ὁποῖοι καθοδηγοῦνταν ἀπὸ τὸν ἐξέχοντα πράκτορα Ζήση Παπαθανασίου³. Οἱ ρουμανίζοντες Βωβουσιῶτες εἶχαν φανα-

1. Βλ. ἐφημ. *Πατρίς Βουκουρεστίου*, φυλλ. 762/6/18-8-1893, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἀνταπόκριση (ἀπὸ τὸ *Νεολόγο Κων/λεως*) ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

2. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, φυλλ. 50/27-8-1893.

3. Βλ. *δ.π.*, ἀριθμ. φυλλ. 62/19-11-1893.

τιστεῖ στὸ ἔπακρο καὶ παίρνοντας παράδειγμα ἀπὸ τοὺς ὁμόφρονές τους τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου συνέχιζαν τὴ βίαιη κατάληψη τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου τῆς κοινότητος¹. Τὸ 1893 προσπάθησαν νὰ ἐπισκευάσουν τὸ κτίριο, ἡ σφοδρὴ ὅμως ἀντίδραση τῆς πλειονότητος τῶν κατοίκων ματαίωσε τὶς προθέσεις τους. Τὴν ἀντίδραση ἐνίσχυσε καὶ ἡ συμπαράσταση τῆς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων. Μὲ τακρίριό της² διαβίβασε πρὸς τὸ βαλὴ τὰ παράπονα τῶν κατοίκων γιὰ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν ρουμανιζόντων· εἶχαν ἀρχίσει κιόλας νὰ ἐπισκευάζουν τὸ σχολεῖο, ἂν καὶ ἡ γενικὴ διοίκηση δὲν εἶχε δώσει καμιὰ ἄδεια. Ὁ βαλὴς ἦταν ὁ μόνος ἀρμόδιος νὰ σταματήσει τὶς ἐπεμβάσεις τους σὲ ἓνα σχολεῖο ποὺ ἀνήκε στὴν κοινότητα καὶ στοὺς Γραικοὺς.

Οἱ ρουμανίζοντες ἀπευθύνθηκαν πάλι πρὸς τὸ βαλὴ ζητώντας τὴν ἄδεια τῆς ἐπισκευῆς. Τὴν αἴτηση καταπολέμησε σθεναρὰ στὸ *ἰδαρὲ μετζλίσι*³, ὁ Νανζιανζοῦ Πανάρετος, βοηθὸς τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγορίου, χάρις ὅμως στὰ μέσα ποὺ διέθεταν πῆραν τὴν ἄδεια. Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ πρόσβαλε ἡ πλειοψηφία τῆς κοινότητος μὲ αἴτησή της πρὸς τὸ βαλὴ, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ σχολὴ ἦταν ἀνέκαθεν ἑλληνικὴ καὶ ὅτι ρουμανικὸ σχολεῖο δὲν εἶχε χτιστεῖ ποτὲ στὸ χωριὸ τους⁴. Φαίνεται ὅτι ἡ πλειοψηφία κατόρθωσε νὰ σταματήσουν οἱ ἐνέργειες καὶ μάλιστα νὰ ἐκδιωχτοῦν προσωρινὰ οἱ ρουμανίζοντες ἀπὸ τὴ σχολή, τὴν ὁποία ὅμως πάλι ἀνακατέλαβαν⁵.

Δραστηριότητα ἐμφανίζει ἡ προπαγάνδα καὶ στὸ Φλαμπουράρι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχολεῖο -λειτουργοῦσε μ' ἐλάχιστους μαθητές- οἱ κάτοικοι κάθε τόσο ταλαιπωροῦνταν ἀπὸ τὶς σκευωρίες τοῦ ἀρχηγοῦ Στύλου Κελέφα, ὁ ὁποῖος, τὸν ἐπόμενο χρόνο, θὰ γίνεαι αἰτία δημιουργίας σοβαρῶν ἐπεισοδίων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ 1893 ἡ ἀναστάτωση ποὺ προξένησε δὲν ἦταν μικρὴ. *Πνέων ἐκδίκησιν* ἐναντίον τῶν συγχωριανῶν του, γιὰ τὴν δὲν εἶχαν ἐγκρίνει τὸ διορισμὸ τοῦ γιοῦ του στὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, ἔκανε καταγγελία στὸ *γιομπρούκι*⁶ Ἰωαννίνων ὅτι ἡ φορολογήσιμη παραγωγὴ κρασιοῦ τῆς κοινότητος, δὲν εἶχε μετρηθεῖ ἀπὸ τοὺς καταμετρητές, γιὰ τὴν εἶχαν δωροδοκήσει οἱ συγχωριανοί του. Φαίνεται ὅτι ἡ καταγγελία στηριζόταν σὲ καλὲς πληροφορίες, γιὰ τὴν δεῦτεροι καταμετρητὲς βρῆκαν κρυμμένες 15.000 ὀκάδες κρασιοῦ, ποὺ τὶς διπλασίασαν σὲ 30.000. Γιὰ τὴν ἀπόκρυψη

1. Βλ. Ἐλευθερίας I. Νικολαΐδου, Σχολεῖα καὶ δάσκαλοι τῆς μητροπολιτικῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο, τ. 3 (1981), σ. 164.

2. Βλ. τὸ 799/193/14-7-1893 τακρίριό της πρὸς τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων. Ἀρχεῖο Μητροπόλεως Ἰωαννίνων. Βιβλίον τακρίριων 1893.

3. *ἰδαρὲ μετζλίσι*: *idare meclis*: διοικητικὸ συμβούλιο.

4. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 54/24-9-1893.

5. Βλ. δ.π., φύλλ. 65/10-12-1893.

6. *γιομπρούκι*: τελωνεῖο.

ἐπέβαλαν πρόστιμο 9.000 γρόσια, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ μισὰ πῆρε ὁ Κελέφας καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τὸ τελωνεῖο. Οἱ ἀνακρίσεις γιὰ τὴ δωροδοκία τῶν καταμετρητῶν ὀδήγησαν στὴ σύλληψη καὶ καταδίκη τοῦ μουχτάρη τῆς κοινότητος καὶ τοῦ ἀναπληρωτῆ του σὲ τριετὴ φυλάκιση¹.

Στὸ Γρεβενίτι ἡ προπαγάνδα ἀγωνίστηκε νὰ διορίσει ἡ κοινότητα στὸ σχολεῖο ρουμανοδάσκαλο. Στὴν ἄρνηση τῶν κατοίκων ἔγιναν καταγγελίες στὶς ἀρχές, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν χωρὶς ἐξέταση προφυλάκιση τριῶν προκρίτων γιὰ πολλοὺς μῆνες². Στὸ τέλος κηρύχτηκαν ἀθῶοι, τοὺς ὑποδείχτηκε ὅμως ἔμμεσα ὅτι ἂν δὲν διορίσωσιν βλαχοδιδάσκαλον πάντοτε θὰ ὑποβλέπωνται³.

Στὰ Ἄρματα (Ἄρμάτοβο) τῆς Κόνιτσας, ὁ ρουμανοδάσκαλος κατόρθωσε μὲ διάφορα μέσα, παρὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἑλληνοδασκάλου Ἀναγνώστη Παπαθανασίου ἀπὸ τὸ Παλαιοσέλι, νὰ πείσει τὴν κοινότητα νὰ τοῦ παραχωρηθεῖ αἶθουσα στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ὅπου ἐγκατέστησε καὶ τὸ δικό του μὲ ἐλάχιστους μαθητές. Ὁ ρουμανοδάσκαλος, ὅμως, ἦταν καὶ φανατικὸς κι ἀδίστακτος πράκτορας τῆς προπαγάνδας. Ἔτσι, ἐξαιτίας σκευωρίας του, στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Κόνιτσα συνέλαβε τὸ δάσκαλο Παπαθανασίου καὶ ὀρισμένους μαθητές μὲ τὴν κατηγορία συμμετοχῆς σ' ἐπαναστατικὲς κινήσεις καὶ μόνο ἡ ἐπέμβαση τοῦ μητροπολίτη Βελλᾶς καὶ Κονίτσης, οἱ διαμαρτυρίες τῆς κοινότητος καὶ ἡ καταβολὴ 25 λιρῶν τοὺς ἔσωσε ἀπὸ τὴν ἐξορία στὸ Φεζάν⁴. Ἡ ταλαιπωρία τοῦ Παπαθανασίου ἔφερε τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἐπιδίωκε ἡ προπαγάνδα. Οἱ ἑλληνοδάσκαλοι τῆς περιοχῆς τρομοκρατήθηκαν καὶ πολλοὶ σκέφτονταν νὰ ὑποβάλουν τὶς παραιτήσεις τους φοβούμενοι τὰς συκοφαντίας τῆς ρωμουνικῆς προπαγάνδας κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα⁵.

Στὸ Παλαιοσέλι τῆς Κόνιτσας λειτουργοῦσε καὶ ἐκεῖ ρουμανικὸ σχολεῖο μὲ ἓνα μαθητὴ. Δάσκαλός του ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Ζήση Ταμπούρα, ἀπὸ

1. Βλ. δ.π., ἀριθμ. φυλλ. 28/26-3-1893.

2. Ἐνας προφυλακίστηκε 9 μῆνες, ὁ ἄλλος 6 κι ὁ τρίτος 5.

3. Βλ. δ.π., φύλλ. 36/21-5-1893.

4. Βλ. δ.π., φύλλ. 36/21-5-1893. Ἡ σκευωρία τοῦ ρουμανοδασκάλου ἦταν ἡ ἐξῆς: Μαθητὲς τοῦ σχολείου, ποὺ τὸν χειμῶνα φοιτοῦσαν σὲ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας, εἶχαν φέρεи μαζί τους, ὅταν ἀνέβηκαν στὸ χωριό, ἑλληνικὰ σχολικὰ τραγούδια, στὰ ὅποια ὅμως δὲν γινόταν λόγος ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ μερικὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἐκδομένα στὴν Ἀθήνα. Ὁ ρουμανοδάσκαλος, ὅταν ἄκουσε τὰ παιδιὰ νὰ τραγουδοῦν τὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα, ξεγέλασε τὰ πιὸ ἀθῶα ἀπ' αὐτά, τοὺς πῆρε τὰ φύλλα στὰ ὅποια ἦταν τυπωμένα, πλαστογράφησε καὶ τὸ «Θούρειο» τοῦ Ρήγα κι ὅλα αὐτά, μὲ ἐπιτήδειον τρόπον, τάβαλε κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοῦ Παπαθανασίου καὶ εἰδοποίησε τὶς ἀρχές τῆς Κόνιτσας, ποὺ ἔστειλαν ἀπόσπασμα 50 ἀνδρῶν, ἔκαναν ἔρευνα καὶ βρῆκαν τὰ ἐπιλήψιμα κείμενα.

5. Βλ. δ.π. φύλλο.

τῆ Σαμαρίνα, ἐγκατεστημένου στὴν Κόνιτσα, πράκτορα τῆς προπαγάνδας. Γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει μαθητὲς γιὰ τὸ σχολεῖο τοῦ γιοῦ του πήγαινε στὰ κοκκινὰ χωριὰ κι ἀπειλοῦσε τοὺς κατοίκους, συκοφαντώντας τοὺς πρόκριτους στὶς τουρκικὲς ἀρχές¹.

Στὴ Φούρκα, τέλος, ἐξακολουθοῦσε νὰ λειτουργεῖ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο μὲ μικρὸ ἀριθμὸ μαθητῶν².

Γενικά, καὶ τὸ 1893 ἡ προπαγάνδα ἀνέπτυξε ἔντονη δραστηριότητα στὴν Ἠπειρο καὶ κράτησε τὰ κέρδη τὰ ὁποῖα ὡς τότε εἶχε πετύχει. Ἄξιο παρατήρησης εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δραστηριότητά της ἀναφέρεται κυρίως σὲ τομεῖς ἐξωσχολικούς, σὲ συνεχεῖς καταγγελίες τῶν ἀντιφρονούντων στὶς ἀρχές καὶ στὴν ὀργάνωση σκευωριῶν, ἀπόδειξη ἀδυναμίας της νὰ ἐξασφαλίσει κι ἄλλους προσήλυτους μὲ τὰ προπαγανδιστικὰ μέσα· ἔτσι κατέφυγε στὴ μέθοδο τῆς κατατρομοκράτησης τοῦ πληθυσμοῦ.

Εἰκόνα, μὲ στοιχεῖα ἀναφερόμενα στὰ αἷτια τῆς προόδου τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο, ἔδινε ὑπόμνημα: *Περὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς Ἠπείρου μετὰ τὴν Βερολίνειον συνθήκην*, δημοσιευμένο σὲ ἠπειρωτικὴ ἔφημερίδα³.

Ὁ ὑπομνηματογράφος τοποθετοῦσε τὸ θέμα στὸ πλαίσιο τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο· παράλληλες ὅμως συνθήκες ἐπισημαίνονται καὶ σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, στὶς ὁποῖες εἶχε ἀναπτύξει δράση ἡ προπαγάνδα. Ἔτσι οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ ὑπομνήματος, ἀποκτοῦν γενικότερη σημασία, κυρίως στὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὅπου ὑπῆρχε ἀναλογία δραστηριοτήτων. Τὸ ὑπόμνημα ἀναφερόταν σὲ αἷτια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη καταγραφεῖ. Σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ συντάκτη, ἡ ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας ὀφειλόταν:

1) Στὴ διάθεση ἐκ μέρους τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν, προερχόμενων ἀπὸ τὴ δήμευση ἐλληνικῶν περιουσιῶν στὴ Ρουμανία. 2) Στὴν προστασία ποὺ ἐξασφάλιζε στὴν προπαγάνδα ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση, ἡ ὁποῖα μεταχειριζόταν τὰ ὄργανά της ὡς μυστικούς κατασκόπους, καταγγελεῖς καὶ συκοφάντας. 3) Στὴν παρεχόμενη προστασία ἀπὸ τὴν Αὐστροουγγαρία καὶ τὴν Ἰταλία· οἱ διπλωματικοὶ πράκτορες τῶν χωρῶν αὐτῶν συνεργάζονταν μὲ τοὺς βαλῆδες γιὰ τὴν ἐκμηδένιση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. 4) Στὴν ἐξαγορὰ ἀπὸ μέρους της κατοίκων διεφθαρμένων, ἰδιοτελῶν καὶ αἰσχροκερδῶν, ποὺ τὴ βοήθησαν στὶς δραστηριότητές της.

Σ' ὅλα αὐτὰ στηρίχτηκαν οἱ ρουμανίζοντες καὶ πέτυχαν ν' ἀνοίξουν

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, φύλλ. 62/19-11-1983.

2. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 51/3-9-1893.

3. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 25/5-3-1893 μέχρι τὸ 47/6-8-1893.

σχολεῖα στὰ Ἰωάννινα καὶ σὲ λίγα χωριά, στὰ ὁποῖα κατ' ὄνομα λειτουργοῦσαν. Τὰ στελέχη ὁμως τῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο ἔστελναν στὸ Βουκουρέστι ψεύτικες ἐκθέσεις, μὲ τὶς ὁποῖες μεγαλοποιοῦσαν τὶς ἐπιτυχίες τους κι ἀποσποῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ μεγάλα χρηματικὰ ποσά. Στὴν πραγματικότητα ἀνησυχοῦσαν γιὰ τὰ πενιχρὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν τους καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιοῦσαν ἄλλα μέσα γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σχεδίων τους. Κατέφευγαν στοὺς Τούρκους διοικητές, τοὺς πάντοτε πρόθυμους νὰ συνεργαστοῦν μαζί τους γιὰ τὴν καταδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ μὲ ψεύτικες κρυφές μηνύσεις κατηγοροῦσαν τοὺς προκρίτους Ἕλληνες γιὰ πολλά, κυρίως ὁμως γιὰ κομιτατζήδες, συνωμότες, ποὺ ἐτοίμαζαν ἐπανάσταση. Ἐπακολουθοῦσαν συλλήψεις προκρίτων, κράτησή τους στὶς φυλακὲς ἀπὸ 4-12 μῆνες καὶ οἰκονομικὴ ἀφαίμαξη. Στὸ τέλος ἀποδεικνυόταν ὅτι οἱ καταγγελίες ἦταν ψεύτικες κι ἀπολύονταν ἀπὸ τὶς φυλακὲς, τὸ ἐπιδιωκόμενο ὁμως ἀποτελέσμα εἶχε πραγματοποιηθεῖ: ἡ κατατρομοκράτηση καὶ ἡ ἀδρανοποίηση τῶν προκρίτων, κάποτε καὶ ἡ ἀπὸ φόβο προσχώρησή τους στὴν προπαγάνδα¹.

Πρόβαιναν ὁμως καὶ σ' ἄλλες προκλητικὲς ἐνέργειες οἱ ρουμανίζοντες τῶν Ἰωαννίνων. Κατηγοροῦσαν τοὺς καθηγητὲς τῆς *Ζωσιμαίας σχολῆς* γιὰ τὰ διδασκόμενα μαθήματα καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα βιβλία. Ὑπάλληλοι τοῦ Τούρκου ἐπόπτη γιὰ τὴν παιδεία σταματοῦσαν στοὺς δρόμους τῆς πόλης μαθητὲς τῆς σχολῆς καὶ τοὺς ἔπαιρναν τὰ βιβλία τῆς γεωγραφίας καὶ τῆς ἱστορίας, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ περιεῖχαν ἀνατρεπτικὲς ιδέες. Ἔτσι, φυλακίστηκαν καὶ δικάστηκαν ἐπὶ *κακουργήματι* παιδιὰ 14 ἐτῶν, μὲ τὴν κατηγορία ὅτι στὰ τετράδιά τους εἶχαν ἀντιγράψει τραγούδια τοῦ Ρήγα Φεραίου. Ἡ καταπίεση κι ὁ ἐκφοβισμὸς ἦταν, κατὰ τὸν ὑπομνηματογράφο, τὰ κύρια στοιχεῖα ποὺ βοήθησαν τοὺς ρουμανίζοντες νὰ ιδρύσουν τὰ λίγα σχολεῖα τους, στὸ Ζαγόρι κυρίως, ἀριθμοῦντα δύο ἢ μέχρι τριῶν ἐμμίσθων μαθητῶν. Καὶ στὴ βοήθεια τῶν Τούρκων στηριζόμενοι ξεκίνησαν τὸν ἀγῶνα νὰ ἐγκαταστήσουν στὴν Ἠπειρο Ρουμάνο ἐπίσκοπο, μὲ τὴ συλλογὴ ὑπογραφῶν ἀπὸ τοὺς κάτοικους, στὴν ὁποῖαν πρωτοστατοῦσε Τούρκος καϊμακάμης, ἀδρὰ δωροδοκούμενος ἀπὸ τὴν προπαγάνδα· περιερχόταν τὰ χωριά γιὰ ν' ἀναγκάσει τοὺς χωρικοὺς νὰ ὑπογράψουν. Ἡ Μητρόπολη Ἰωαννίνων ἀντέδρασε καὶ παραπονέθηκε στὴν Πύλη γιὰ τὸν τρόπο συλλογῆς ὑπογραφῶν. Ἡ Πύλη ζή-

1. Ἐκεῖνο ποὺ ἐρέθιζε πολὺ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἦταν ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἀρχῶν ἀπέναντι στοὺς συλλαμβανόμενους. Ὄταν τοὺς ἀπέλυαν τοὺς εἰρωνεύονταν μετὰ σατανικοῦ μειδιάματος ἐπιλέγουσαι τὸ σύνθημα «γιαγνὶς ὄλντοῦ», ἐγένετο λάθος. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 45/23-7-1893.

τησε πληροφορίες ἀπὸ τὸ βαλὴ αὐτὸς ὅμως μετ' ἐπιμελῆ ἐξέτασιν καὶ ἔρευναν ἐβεβαίωσεν ἐπισήμως ὅτι ὑλική τις βία οὐδόλως ἐνησχέθη!¹

Ὁ ὑπομνηματογράφος πρόβλεπε σωστὰ πὼς τὸ θέμα τοῦ Ρουμάνου ἐπισκόπου δὲν εἶχε κλείσει καὶ ὅτι θὰ παρουσιαζόταν πάλι στὸ μέλλον. Ὑποστήριζε ὅτι μεγάλο μέρος εὐθύνης, γιὰ τὴ δημιουργημένη κατάστασι πρὸς ὄφελος τῆς προπαγάνδας, εἶχαν οἱ κατὰ τόπους μητροπολίτες καὶ ἐπίσκοποι, ἕξαιτίας τῶν μειωμένων προσόντων τους. Λίγες ἦταν οἱ ἕξαιρέσεις τῶν ἐπιφανῶν ἱεραρχῶν, ποὺ μπορούσαν ν' ἀντιτάξουν ἄρνησι στουὺς βαλῆδες· οἱ περισσότεροι ὑπάκουαν σὲ κάθε νεῦμα τους. Κάποιος, ἀπὸ τοὺς προκάτοχους τοῦ Γρηγορίου, ὅταν ρωτήθηκε γιὰτὶ δὲν κατάγγειλε τίς καταχρήσεις τῶν προπαγανδιστῶν στὸ βαλὴ, ἀπάντησε ὅτι ὁ ἀληθινὸς ἀρχηγὸς τῶν προπαγανδιστῶν ἦταν ὁ βαλῆς κι ἔδρα τους ἡ Γενικὴ διοίκηση. Ὁ ἱεράρχης δὲν ἀντιδρουῖσε ἀκόμα γιὰτὶ φοβόταν ὅτι ὁ βαλῆς θὰ ἐνεργοῦσε γιὰ τὴν παύση του κι ἔτσι ἄφηνε τὰ πράγματα νὰ τρέχωσιν εἰς τὸν δρόμον των!²

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1893, ἔκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὑπογράμμισε τὴν ἐπικίνδυνη δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Βωβούσας καὶ κατὰ δεύτερο λόγο τῆς Λάιστας, καὶ παρέθετε στοιχεῖα γιὰ τίς γενικότερες ἐνεργειές της στὴν ἐπαρχία Ἰωαννίνων καὶ ὅλη τὴν Ἠπειρο. Καταλόγιζε μάλιστα εὐθύνες στὴ μητρόπολη Ἰωαννίνων καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἀρχιερατικὸ τῆς ἐπίτροπο³, γιὰ τίς προόδους της.

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, διαβιβάζοντας τὴν ἔκθεσι καὶ τὰ ἔγγραφα ποὺ τὴ συνόδευαν στὴν πρεσβεῖα Κων/πόλεως, συνιστοῦσε νὰ ἐνημερωθοῦν ὅλοι, ὅσοι μπορούσαν νὰ βοηθήσουν στὴν ἐξουδετέρωσι τῶν ἐνεργειῶν τῆς προπαγάνδας, προπαντὸς ὅμως ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων, γιὰ νὰ στείλει τίς δέουσες ὁδηγίες στὸν ἀρχιερατικὸ του ἐπίτροπο, ὥστε νὰ ἐργαστεῖ συστηματικὰ κι ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴν ὑποστήριξι τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Ἄν χρειαζόταν, ἡ Πρεσβεῖα μπορούσε νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν παρέμβασι τῆς ρωσικῆς πρεσβεῖας, πρὸς τὴν ὁποῖαν εἶχε ὑποβάλῃ σχετικὴ ἔκθεσι ὁ Ρῶσος πρόξενος στὰ Ἰωάννινα⁴.

Ὁ πρεσβευτὴς Ν. Μαυροκορδάτος συζήτησε ἐπανειλημμένα τὰ θέματα μὲ τὸν μητροπολίτη Γρηγόριο. Τίς κατηγορίες τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ὅτι ἡ μητρόπολη μὲ νωθρότητα καὶ κατόπιν ἐορτῆς εἶχε ἀντιμε-

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. 46/30-7-1893.

2. Βλ. δ.π.

3. Ἀντικαθιστοῦσε τὸν συνοδικὸ τότε μητροπολίτη Γρηγόριο.

4. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 1164/11-12-1893 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεῖα Κων/λεως, ΑΥΕ. 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεῖα - Ρουμανικά.

τωπίσει τὴ δράση τῶν ρουμανιζόντων στὴ Βωβούσα καὶ τὴ Λάιστα, ὁ μητροπολίτης τὶς ἀρνήθηκε, ἀντικρούοντάς τεσ μὲ τὴν ἐπίδειξη ὅλων τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου του, ἀπὸ τὸ 1890 ποῦ εἶχε ἀναλάβει τὴ διαποίμανση τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναχώρησής του στὴν Κων/πολη. Ἀπὸ τότε οἱ ἐνέργειες τῆς μητρόπολης γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ρουμανιζόντων βασιζόνταν στὰ σχέδια ποῦ ὁ ἴδιος εἶχε καταρτίσει καὶ στὶς ὁδηγίες τὶς ὁποῖες ἀπὸ τὴν Κων/πολη διαβίβαζε στὸν ἀρχιερατικὸ ἐπίτροπο. Σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὶς δραστηριότητες τῶν ρουμανιζόντων στὴ Βωβούσα καὶ τὴ Λάιστα διαπιστωνόταν ὅτι ἦταν πανομοιότυπες μὲ ὅσες ἀναπτύσσονταν σ' ὅλα τὰ χωριὰ τῆς Ἠπείρου, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦσε νὰ προσηλυτίσει ἢ προπαγάνδα. Διαπιστωνόταν ἀκόμα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπαρχία ἀντιμετώπιζε δύσκολη κατάσταση ἀπὸ τὴ δράση τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας, οἱ κυριότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν οἱ δάσκαλοι τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Ἰωαννίνων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν διευθυντὴ ὡς τὸν τελευταῖο ἦταν ἀπόστολοι τῆς ρωμουνικῆς ἰδέας καὶ ταυτόχρονα ὑπάλληλοι τῆς τουρκικῆς διοίκησης. Αὐτοὶ ἔκαναν τὸν ἔλεγχο στὰ ἐλληνικὰ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα καὶ αὐτοὶ διατύπωναν τὶς καταγγελίες ἐναντίον τῶν ἐλλήνων προκρίτων, κάθε φορὰ ποῦ πίστευαν ὅτι γίνονταν ἐμπόδιο στὸ προπαγανδιστικὸ ἔργο τους. Ὁ μητροπολίτης εἶχε ἐργαστεῖ σκληρὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς δύσκολης κατάστασης, ὅλες ὅμως οἱ ἐνέργειές του ἐξουδετερόνονταν ἀπὸ τὴ φανατικὴ ἀντίθεση τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων Χιβζῆ πασὰ ὑποστηρικτὴ τῶν Ρουμάνων, μὲ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ συνδεόταν καὶ μὲ ὕλικά συμφέροντα.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ Φανάρι, ἐξαιτίας ἐσωτερικῶν του ἀδυναμιῶν, δὲν εἶχε ὡς τότε κατορθώσει ν' ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικὰ τὴν πρόοδο τῆς προπαγάνδας. Τὸ ρουμανικὸ ζήτημα ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἀπασχολοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο, ἀδυνατοῦσε ὅμως νὰ κάμψει τὴν ἀδιαλλαξία τῆς Πύλης, ἢ ὁποῖα συνεχῶς ἀπέρριπτε τὰ αἰτήματά του. Ἡ προβολὴ τῶν αἰτημάτων ἀποδυναμωνόταν ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς διαμάχες τοῦ Πατριαρχείου, οἱ ὁποῖες ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν προβολὴ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν, ἀτόμων καὶ ὁμάδων καὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀβουλία στὴν ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν καὶ τὴν ὑποτονικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων. Ἄν τὸ Φανάρι -διαπιστωνόταν καὶ ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ καὶ ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἰωαννίνων- εἶχε ἐπικεφαλῆς ἱκανὸ καὶ εὐσυνείδητο Πατριάρχη, θὰ ὑποχρέωνε τὴν Πύλη νὰ τὸν σέβεται καὶ μὲ τὸ κύρος του θὰ μπορούσε νὰ ἐπιβάλλει τὶς ἀπόψεις του. Ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος εἶχε τὴ γνώμη ὅτι μέχρις ὅτου ἐκλεγόταν ἱκανὸς Πατριάρχης, τὸ μόνο ποῦ θὰ μπορούσε ν' ἀνακουφίσει τὴν Ἠπειρο ἀπὸ τὸν ρωμουνικὸν ἐφιάλτην ἦταν ἡ μετάθεση τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων, μὲ ἐνέργειες πρὸς τὴν Πύλη, ἂν καὶ πολὺ λίγες ἐλπίδες ὑπῆρχαν

νὰ καρποφορήσουν. Ὁ Χιβζή πασὰς προστατευόταν ἀπὸ τὸν ὑπασπιστὴ τοῦ σουλτάνου Δερβίς πασά, αὐτὸς δωροδοκοῦνταν ἀπὸ τὸ Χιβζή, ἐνῶ παράλληλα ἦταν ὄργανο τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ἀπὸ τὴν ὁποία εἰσέπραττε ἄφθονα χρήματα.

Ἐπῆρχε ἐλπίδα νὰ βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση στὴν Ἠπειρο, μὲ τὴν ἐπάνοδο στὰ Ἰωάννινα τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος σύντομα θὰ ἐπέστρεφε στὴ θέση του, γιατί εἶχε λήξει ἡ θητεία του ὡς συνοδικοῦ. Ὁ Γρηγόριος παρὰ τίς δυσκολίες ποὺ ὑπῆρχαν, ἦταν αισιόδοξος γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἠπείρου¹.

B. Περιοχὴ τῆς Πίνδου

1. Ὁ κρίσιμος χρόνος - Τὰ αἷτια καὶ τὰ γεγονότα

Γιὰ τοὺς ἑλληνόφρονες κάτοικους τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου τὸ 1893 ἦταν χρόνος κρίσιμος. Οἱ πράκτορες τῆς προπαγάνδας, προσπάθησαν νὰ ἐπικρατήσουν μὲ ὅλα τὰ μέσα ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους, γιὰ νὰ κυριαρχήσουν σὲ πολλές βλαχικὲς κοινότητες. Οἱ ἐπιτυχίες τους συναρτῶνται μ' ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ αἷτια: Στὰ πρῶτα συγκαταλέγονταν οἱ χρηματικὲς παροχὲς γιὰ τὴν ἄγρα προσηλύτων καὶ ἡ ἐξασφάλιση τῆς πλήρους ὑποστήριξης τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἰδιαίτερα τοῦ καϊμακάμη Γρεβενῶν². Ἐχοντας δεδομένη αὐτὴ τὴν ὑποστήριξη οἱ ρουμανίζοντες, μὲ τὴ μέθοδο τῶν ψευδῶν καταγγελιῶν, ἔδιωχναν τοὺς δασκάλους ἀπὸ τὰ χωριά, τοὺς ἔρριχναν στὶς φυλακὲς, ἔκλειναν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, καὶ δημιουργοῦσαν στὰ χωριά ἀτμόσφαιρα φόβου. Οὕτω ἐνῶ χωρίον τι ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἡμέτερον, -ἔγραφε ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας- ὅταν ἐπιτευχθῆ καταδίωξις Ἑλληνοσ διδασκάλου, μετὰ τρία ἢ τέσσερα ἔτη ἐναπομένουσι σχεδὸν οἱ ἡμίσεις κάτοικοι τοῦ χωρίου Ἑλληνίζοντες³.

Τὰ ἐνδογενῆ αἷτια ποὺ βοηθοῦσαν τὴν προπαγάνδα, ἦταν οἱ κοινοτικὲς διαιρέσεις, ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπὸ ἀτομικὰ πάθη, ἀπὸ συμφέροντα ἢ ἀπὸ ἀντιπολιτευτικὴ στάση ἀπέναντι στὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν. Στὴν ἴδια τὴν πόλη τῶν Γρεβενῶν, ἡ ἀντιπολίτευση μένεα πνέουσα κατὰ τοῦ μητροπολίτη, ἔπαυσε γιὰ ἐκδίκηση ἀπὸ τὴ θέση της τὴν παρθεναγωγὸ Θεοπίστη Καραστεργιοπούλου ἢ ὁποία εἶχε διοριστεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυ-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 652/22-1-1894 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ, 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ρουμανικά.

2. Βλ. τὴν 97/28-2-1893 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Λ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Μακεδονία-Θεσσαλία.

3. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση.

σιν. Οἱ ἀντιδεσποτικοί, ἀντιδροῦσαν σὲ κάθε ἐνέργεια τῶν δεσποτικῶν καὶ ἔφταναν στὸ σημεῖο νὰ προδίνουν στὶς τουρκικὲς ἀρχές τὴν πληρωμὴ τῶν δασκάλων ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παύση τους¹.

Ἡ ἀντιδεσποτικὴ μερίδα γιὰ νὰ διώξει τὴν παρθεναγωγὸ Καραστεργιοπούλου δὲ δίστασε ν' ἀπευθυνθεῖ μὲ ἀναφορὰ τῆς καὶ πρὸς τὸν καϊμακάμη Γρεβενῶν γιὰ νὰ καταγγεῖλει ὅτι τὴν πλήρωνε τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μέσω τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας κι ὅτι τέτοιους δασκάλους ἢ κοινότητα δὲν τοὺς ἤθελε. Ὁ καϊμακάμης διαβίβασε τὴν ἀναφορὰ στὸ βαλὴ Μοναστηρίου κι αὐτὸς διέταξε μὲ τηλεγράφημά του νὰ παυθεῖ ἀμέσως ἡ παρθεναγωγός. Ὁ μητροπολίτης ἀντέδρασε στὴν ἀρχή, ζήτησε μάλιστα καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Πατριαρχείου, τελικὰ ὅμως ὑποχρεώθηκε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴ διαταγὴ τοῦ βαλῆ. Κίνδυνο ἀπὸ ἀνάλογες καταγγελίες διέτρεχε κι ὁ δάσκαλος Ν. Μπέρσος. Ἡ Καραστεργιοπούλου τελικὰ ἀπελάθηκε ἀπὸ τὰ Γρεβενά, ὕστερα ἀπὸ παραστάσεις τῶν ἀντιπολιτευόμενων καὶ τῶν ρουμανιζόντων στὴ διοίκηση Γρεβενῶν².

Μὲ τὴν ἥττοπάθεια τῶν ἑλληνιζόντων, ἦταν φυσικὸ οἱ προσπάθειες τῆς ἡγεσίας τους νὰ μὴν ἔχουν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Ἡ ἐπιθετικότητὰ ἐξάλλου τῶν ρουμανιζόντων, ποὺ μεγάλωνε ὄλο καὶ περισσότερο, καθὼς αἰσθάνονταν ὅτι μποροῦσαν νὰ κυριαρχήσουν, ἂν ἐξακολουθοῦσαν νὰ τοὺς εὐνοοῦν οἱ συνθῆκες, ἀποδυνάμωνε τὴν ἀποτελεσματικότητὰ τῆς

1. Βλ. ἔκθεση τῆς 22-2-1893 τοῦ δασκάλου Δ. Ζούκη πρὸς τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας, συνημμένη στὴν ὁ.π. 97/28-2-1893 ἔκθεση τοῦ προξένου. Τὸν Ζούκη τὸν ἔστειλε ὁ νέος πρόξενος Ἐλασσόνας Ν. Φουντούλης στὰ Γρεβενά, γιὰ νὰ συγκεντρώσει πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ βλαχοχώρια τῆς Πίνδου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 109/8-3-1893 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένη λεπτομερὴς ἀναφορὰ τῆς παρθεναγωγοῦ Θ. Καραστεργιοπούλου, ΑΥΕ, 1893, ΑΑΚ/Λ - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία, Θεσσαλία. Ἐπικεφαλῆς τῶν ἀντιπολιτευόμενων τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν καὶ συνεργαζομένων μὲ τοὺς ρουμανιζόντες ἦταν οἱ ἀδελφοὶ Ἀθανάσιος καὶ Νικόλαος Ἡλία. Στὴν ἀπέλαση τῆς δασκάλας πρωτοστάτησε τὸ γνωστὸ στέλεχος τῆς προπαγάνδας Ζήσης Παπαθανασίου. Τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ Γρεβενά ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ ἡ παρακάτω περικοπὴ τῆς ἀναφορᾶς τῆς δασκάλας: Προσκληθεῖσα ὑπὸ τῆς «Ἐπιτροπῆς», ὅπως ἀναλάβω τὴν εἰς τὸ Παρθεναγωγεῖον Γρεβενῶν διδασκαλίαν, ὑπήκουσα καὶ αὐθωρεὶ μετέβην. Εὗρον τὴν σχολὴν εἰς ἔλειπνὴν κατάστασιν, τὰ κοράσια σχεδὸν ἀναλφάβητα καὶ τοὺς κατοίκους διαμελισμένους εἰς δύο· ἐκ τούτων, οἱ μὲν ἀντιπολιτευόμενοι ἔχοντες ὑποστηρικτὰς τοὺς Ρουμούνους καὶ ἰδίως τὴν Κυβέρνησιν, ἀντέπραπτον εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἀρχιερέως, τῶν ἐφόρων καὶ τῶν λοιπῶν πολιτῶν, καὶ ἐπομένως οἱ συμπολιτευόμενοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν οὐδέν. Οἱ ρουμανιζόντες στράφηκαν ἐναντίον τῆς παρθεναγωγοῦ καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου Γρεβενῶν δέκα κορίτσια ἀποσύρθησαν ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο καὶ φοίτησαν στὸ ἑλληνικόν.

ἄμυνας τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Προπαντὸς ἐμπόδιζε τὴ λειτουργία τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, μὲ τὴν ἄγρια καταδίωξη τῶν δασκάλων. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελοῦσε ἡ περίπτωση τοῦ σχολείου Κρανιαῶς.

Γιὰ ν' ἀνοίξει τὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, κλεισμένο ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1893, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδίωξη τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δάσκαλους καὶ τὴν παραίτηση τοῦ ἄλλου, τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ἔστειλε τὸ μισθοδοτούμενο ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ δάσκαλο Δ. Τσιτώτα. Ἐφοδιασμένος ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Γρεβενῶν μὲ τὰ διοριστήρια ἔγγραφα πῆγε στὴν Κρανιαῶ ἀπ' ὅπου τὴν ἄλλη μέρα ὑποχρεώθηκε νὰ φύγει, γιατί ἡ παραμονή του ἐκεῖ ἔγινε ἀδύνατη. Οἱ ρουμανίζοντες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πληροφορηθεῖ ἀπὸ καιρὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἀφίξης του ἐτοίμασαν καὶ τὸ σχέδιο τοῦ διωγμοῦ του. Παρουσία καὶ τοῦ εὐρισκόμενου ἐκεῖ Τούρκου ἀνθυπασπιστῆ Γιαννοῦς ἀγᾶ, δὲν ἔκαναν ἀποδεχτὰ τὰ διοριστήρια ἔγγραφα τοῦ Τσιτώτα. Τοῦ εἶπαν ὅτι δὲν ἀναγνώριζαν τὸ μητροπολίτη καὶ μόνον ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ καϊμακάμη Γρεβενῶν θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἐργαστεῖ. Ὄταν ὁ Τσιτώτας τοὺς μίλησε γιὰ τὰ προνόμια τῶν μητροπολιτῶν, ὅτι δηλαδὴ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ διορίζουν τοὺς δασκάλους, δέχτηκε τὴν ἐπίθεση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς προπαγάνδας στὴν Κρανιαῶ, πού τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀποτραβηχτεῖ στὸ ξενοδοχεῖο. Τὸ βράδι τῆς ἴδιας μέρας πῆγαν στὸ ξενοδοχεῖο μὲ ρόπαλα γιὰ νὰ τὸν χτυπήσουν οἱ πέντε ρουμανοδάσκαλοι¹, δὲν τὸ κατόρθωσαν ὁμως, γιατί ὁ Τσιτώτας πρόλαβε καὶ ἀσφάλισε τὴ θύρα τοῦ δωματίου του μὲ μοχλοῦς. Οἱ ἐλληνοφρονοῦντες, τρομοκρατημένοι καθὼς ἦταν, ἐγκατέλειψαν τὸ δάσκαλο στὴν τύχη του. Τελικὰ κατάφερε νὰ φύγει ἀπὸ τὸ χωριό, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Τούρκου ἀνθυπασπιστῆ, γνωστοῦ τῆς οἰκογενείας του, ἔφτασε στὸ Κηπουριὸ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὰ Γρεβενὰ ὅπου καὶ ἔμεινε².

Ἡ γνώμη τοῦ μητροπολίτη ἦταν ὅτι τὸ σχολεῖο Κρανιαῶς θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσει μόνο ἂν διορίζονταν σ' αὐτὸ δάσκαλοι ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριό. Πρότεινε μάλιστα τὸ Γεώργιο Βλαχιώτη, τελειόφοιτο τοῦ γυμνασίου Τσοτυλίου καὶ τὸν ἄλλοτε βοηθὸ (ὑποδιδάσκαλο) Γκριζιώτη. Ὅπωςδήποτε ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ σχολείου Κρανιαῶς ἦταν πολὺ δύσκολη.

Στὴ Σαμαρίνα οἱ ρουμανίζοντες, παρὰ τὴν ἀποτυχία νὰ καταλάβουν τὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, δὲν ἀποθαρρύνθηκαν. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας

1. Μὲ τὸ κλείσιμο τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου τὸ ρουμανικὸ αὐξήσε τὸ προσωπικὸ του.

2. Παραστατικὴ περιγραφή τῶν ταλαιπωριῶν καὶ κινδύνων πού διέτρεξε ὁ Τσιτώτας στὴν Κρανιαῶ δημοσιεύεται στὴ Σάλπιγγα, φύλλ. 174/9-4-1893. Ἐκεῖ σημειώνεται ὅτι οἱ ἐπιθέσεις τῶν ρουμανιζόντων ἄρχισαν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς λειτουργίας τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου, οἱ εἰδήσεις ὁμως δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Παρόμοιες πληροφορίες δημοσιεύτηκαν καὶ στὴν Παλιγγενεσία, φυλλ. 8765/15-4-1893.

ἐξακολουθοῦσε ν' ἀνησυχεῖ ὅτι ἡ ἀπόπειρα θὰ ἐπαναλαμβανόταν. Ἐάν γινόνταν ἀπαρχὴ τῆς κατάληψης μὲ εἰρηνικὰ μέσα, θὰ ἐπακολουθοῦσε κατοχὴ ναῶν καὶ σ' ἄλλα χωριά. Ἔτσι, μὲ τὴν ἐξασφάλιση σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἐκκλησιῶν στὴν Πίνδο, καὶ μὲ εὐνοϊκὲς συγκυρίες, θὰ ἐπανερχόνταν στὸ αἶτημά τους γιὰ διορισμὸ Ρουμάνου ἐπισκόπου¹. Ὁ συλλογισμὸς τοῦ προξένου ἦταν σωστός· τὴ φορὰ αὐτὴ δὲ θὰ γινόταν βίαιη κατάληψη ναοῦ, ἀλλὰ παραχώρησή του στοὺς ρουμανίζοντες, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Συγκεκριμένα, ὁ διοικητὴς Σερβίων ἀπαιτοῦσε μὲ τηλεγράφημά του ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Γρεβενῶν νὰ δώσει τὰ κλειδιὰ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στοὺς ρουμανίζοντες². Ὁ μητροπολίτης, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀρνήθηκε καὶ ἀπευθύνθηκε στὸ Πατριαρχεῖο ζητώντας ὁδηγίες³.

Παράλληλα, μὲ ἐντολὴ τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης⁴, ἡ πρεσβεία Κων/πόλεως ἔκανε παραστάσεις στὸ Πατριαρχεῖο σχετικὲς μὲ τὸ θέμα. Τὸ Πατριαρχεῖο ἀντέδρασε στὶς προθέσεις τοῦ διοικητῆ Σερβίων καὶ εἶχε τὴ γνώμη ὅτι δὲ θὰ ἐπέμενε περισσότερο στὴν παράδοση τῶν κλειδιῶν. Ἐάν συνεχίζόταν ἡ πίεση, ἡ πρεσβεία πῆρε τὴ διαβεβαίωση πὼς ἡ Ἐκκλησία ἀντισταθήσεται ἐρρωμένως καὶ ἀποτελεσματικῶς⁵.

Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση καὶ ἡ πρεσβεία Κων/πόλεως εἶχαν πάρει σοβαρὰ ὑπόψη τὴν ἔκθεση τοῦ δασκάλου Δ. Ζούκη, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενο ἀνακοινώθηκε καὶ στὸν Πατριάρχη. Ἰδιαίτερες ἀνησυχίες προξενοῦσε ἡ συνεργασία τῶν ρουμανιζόντων μὲ τὴ βουλγαρικὴ προπαγάνδα, συνεργασία γιὰ τὴν ὁποία ἦταν ἀντίθετη καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία.

1. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 97/28-2-1893 ἔκθεση.

2. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση τοῦ δασκάλου Ζούκη. Τηλεγραφοῦσε ὁ μουτσαρίφης Σερβίων στὸ μητροπολίτη: *Σὰς εἰδοποιοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ δώσης τὰς κλεῖδας εἰς τοὺς βλάχους διὰ νὰ ἱερούργωσιν μὲ τὴν γλῶσσάν των, ἐὰν θέλητε, καὶ ἐὰν δὲν θέλητε μὴ τὰς δίδετε καὶ κάμετε ὡς γνωρίζετε.*

3. Ὁ πρόξενος Ἐλασσόνας στὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 97/28-2-1893 ἔκθεσή του, εἶχε τὴ γνώμη ὅτι τὸ τηλεγράφημα τοῦ μουτσαρίφη ὄπλισε, μὲ ἰσχυρὸ ὄπλο, τοὺς ρουμανίζοντες. Ὁ συλλογισμὸς του ἦταν ὁ ἑξῆς: Οἱ ρουμανίζοντες προκάλεσαν σκόπιμα τὴν ἀποστολὴ τοῦ τηλεγραφήματος μὲ τὴν ὑστεροβουλία ὅτι, ἂν δὲν τοὺς παραχωροῦνταν ἡ ἐκκλησία, θὰ προσπαθοῦσαν τὸ καλοκαίρι νὰ τὴν καταλάβουν βίαια καὶ θὰ δημιουργοῦσαν τετελεσμένα γεγονότα, δικαιολογούμενοι ὅτι ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ συμβεῖ κάτι τέτοιο. Ἀφοῦ ὁ μητροπολίτης δὲν εἶχε λάβει ὑπόψη του συστάσεις ποὺ τοῦ εἶχε κάνει πρὸ καιροῦ ὁ ἀνώτερος διοικητὴς τοῦ τόπου.

4. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 250/10-3-1893 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως. ΑΥΕ-1893-Κων/πόλεως Πρεσβεία-Ρουμανικά. Τὸ ὑπουργεῖο θεωροῦσε πρωταρχικὸ θέμα τὴν ἀπόκρουση τοῦ κινδύνου κατάληψης τῆς μεγαλύτερης ἐκκλησίας τῆς Σαμαρίνας ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες.

5. Βλ. τὴν ἀριθμ. ἐμπ. 154/16-4-1893 ἔκθεση τῆς πρεσβείας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1893, Προξενεῖα Μακεδονίας καὶ Κρήτης.

Ἡ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως εἶχε ἀπὸ καιρὸ ἐπισημάνει στὴν Πύλη τοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργοῦσε ἡ πρόοδος τῶν ρουμανιζόντων, χωρὶς ἀνταπόκριση. Ἔτσι ἡ δήλωση τοῦ Μ. Βεζίρη, ὅτι ἡ Πύλη δὲν δύναται νὰ παρίδῃ τῶν ὑπ' αὐτὴν ἐθνοτήτων τινὰς εὐλόγους καὶ δικαίας ἀξιώσεις, τοποθετεῖται μέσα στὸ γενικότερο πλαίσιο τῶν προθέσεων τῆς πολιτικῆς τῆς Τουρκίας· στὴν ὑποστήριξη τῆς προπαγάνδας ἔβλεπε μιὰ ἐνέργεια συμφέρουσα στὸ κράτος. Προσπάθειες γιὰ νὰ πειστεῖ ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ν' ἀλλάξει στάση στὸ θέμα κατέβαλε καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία, χωρὶς ἀποτέλεσμα¹.

Στὸ μεταξὺ στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν εἶχε δημιουργήσει ἀναστάτωση ἡ πληροφορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ρουμανικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ στείλει στὴ Μακεδονία Ρουμάνους ἐπισκόπους. Ἡ πληροφορία ἦταν γνωστὴ στὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως², ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ἐνημερώσει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ζητώντας τὴν ἄμεση καὶ ἐνεργὸ ἐπέμβασή του στὴν Πύλη. Τὸ Πατριαρχεῖο ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνει -κατὰ τὴν πρεσβεία- στὸ αἶτημα τῆς μὴ ἀναγνώρισης τῶν Ρουμάνων ἐπισκόπων στὸ χῶρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, γιατί μόνο αὐτὸ εἶχε δικαίωμα νὰ διορίζει ἀντιπροσώπους του. Ὑπενθύμιζε ὅτι παρόμοιο ζήτημα εἶχε δημιουργηθεῖ πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο καὶ τότε, τὴν ἀπόπειρα αὐτῆ τῶν Ρουμάνων εἶχε καταπολεμήσει ἀπὸ κοινοῦ τὸ Πατριαρχεῖο, ἡ ἑλληνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία³.

Παρὰ τὶς ἀντιδράσεις, οἱ ρουμανίζοντες δὲν παραιτήθηκαν ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῆς κατάληψης τῆς ἐκκλησίας τῆς Σαμαρίνας. Μὲ τὴν βοήθεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν πέτυχαν τέλος, κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου 1893, νὰ τὴν καταλάβουν. Ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, μὲ ἐτήσια ἔσοδα πάνω ἀπὸ 70 λίρες τὸ χρόνο. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, μὲ τὴ βοήθεια πάντοτε τῶν ἀρχῶν, ἔγινε καὶ στὸ Περιβόλι κατάληψη μιᾶς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν οὐνίτη ἱερέα Παπαδημητρίου καὶ τοὺς ὁμόφρονές του, χωρὶς ἀντίσταση τῶν ἑλληνοφρόνων⁴.

Ἡ κατάληψη τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* στὴ Σαμαρίνα θεωρήθηκε σοβαρότατο πλῆγμα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά. Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας μὲ ὁδηγίες καὶ προτροπές πρὸς τοὺς ἑλληνόφρονες τοῦ χωριοῦ, ζητοῦσε τὴν

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση.

2. Ἀπὸ δημοσίευμα τῆς *Πατρίδος* Βουκουρεστίου.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 349/12-6-1893 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ΑΥΕ, 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 315/5-7-1893 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

ἀνακατάληψή της, ἀντὶ πάσης θυσίας. Οἱ παροτρύνσεις ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Οἱ Σαμαρινιῶτες κατόρθωσαν ν' ἀνακαταλάβουν τὴν ἐκκλησία, ἐξουδετερώνοντας τοὺς ρουμανίζοντες. Δὲν πέτυχαν ὁμως ν' ἀνακτήσουν καὶ τὴν παρακείμενη στὸ ναὸ σχολή, τὴν ὁποία ἐξακολούθησαν νὰ τὴν κατέχουν οἱ ρουμανίζοντες¹.

Τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν ἔσπευσε νὰ ἐπαινέσει ὅλους (προξενεῖο καὶ κατοίκους τῆς Σαμαρίνας) γιὰ τὸν «πατριωτικὸ ζῆλο τους», ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ν' ἀνακτηθεῖ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἡ ἐκκλησία. Βεβαίως ταυτόχρονα ὅτι εἶχε δώσει ὁδηγίες στὴν πρεσβεία Κων/πόλεως νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ μιὰ συνδυασμένη ἐνέργεια ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴ θέση τους τῶν μουτεσαρίφη Σερβίων καὶ καϊμακάμη Ἑλασσόνας, οἱ ὁποῖοι στὴν πραγματικότητα εἶχαν μεταβληθεῖ σὲ πράκτορες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ἡ προσπάθεια ἔπρεπε νὰ ἐνισχυθεῖ καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴ στὸ Πατριαρχεῖο λεπτομερῶν ἐκθέσεων τῶν οἰκείων μητροπολιτῶν γιὰ τὴ δράση τῶν δυὸ Τούρκων ἀξιωματούχων, στὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων θὰ στηριζόταν γιὰ νὰ ὑποβάλει τὰ αἰτήματά του στὴν Πύλη².

Ὁ πρεσβευτὴς στὴν Κων/πολη μετέφερε τὶς ἀνησυχίες τῆς κυβέρνησης στὸν Πατριάρχη, τὸν ὁποῖο παρακάλεσε νὰ προβεῖ σὲ προσωπικὸ διάβημα στὸ σουλτάνο γιὰ νὰ τοῦ θέσει ὑπόψη τὴν ὅλη πολιτεία τῆς προπαγάνδας στὸ Μακεδονικὸ καὶ Ἡπειρωτικὸ χῶρο καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δυὸ Τούρκων ἀξιωματούχων, τῶν ὁποίων ἡ στάση ἀπέναντι στὸ ἑλληνοχριστιανικὸ στοιχεῖο ζημίωνε καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἴδιας τῆς Τουρκίας³. Οἱ προσπάθειες ὁμως δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Οἱ ρουμανίζοντες ἀποπειράθηκαν καὶ πάλι νὰ καταλάβουν τὴν ἐκκλησία τῆς Σαμαρίνας, τὸ Δεκαπενταύγουστο τοῦ 1893, τὴ μέρα ποὺ ἡ ἐκκλησία γιόρταζε, ἀλλὰ ἡ ἀπόπειρα ἐξουδετερώθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους, παρὰ τὴν ἐκεῖ παρουσία τοῦ ὑποστηρικτῆ τῆς προπαγάνδας καϊμακάμη Γρεβενῶν.

Οἱ συνθῆκες γιὰ τοὺς ρουμανίζοντες ἦταν εὐνοϊκὲς ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι δὲν παρευρισκόταν στὴ γιορτῆ, ὅπως συνέβαινε κάθε χρόνο, ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν ἀπουσίαζε στὴν Κων/πολη ὡς συνοδικός. Ὁ Μαργαρίτης μάλιστα, πρὸς ἐνίσχυση τῶν ὁμοφρόνων του, ἔστειλε τὸ συμπατριώτη του ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ πράκτορα τῆς προπαγάνδας Παπαρρίζο, μ' ἐντολὴ

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 329/12-7-1893 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 789/21-6-1893 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἑξωτερικῶν πρὸς τὸ προξενεῖο Ἑλασσόνας, ΑΥΕ, 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἐμπ. πρωτ. 477/21-8-1893 ἐκθεση τῆς πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

νὰ ἐπιχειρήσει ἀρπαγὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ ματαίωση τοῦ ἑορτασμοῦ. Τὰ σχέδιά του βέβαια ἀπέτυχαν χάρις στὴν ἀντίδραση τῶν κατοίκων τῆς Σαμαρίνας. Ἔλειπε, ἐξάλλου, κι ὁ Παπαγιάννης, ποὺ πρωτοστατοῦσε στὶς ἀπόπειρες κατάληψης, γιατί βρισκόταν ἀκόμη στὴ φυλακὴ¹. Ὁ καϊμακάμης Γρεβενῶν ἀπευθύνθηκε στοὺς ἐπίτροπους τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς διέταξε νὰ ἐπιτρέψουν σὲ ρουμανίζοντα ἱερέα νὰ ἱερουργήσει, οἱ ἐπίτροποι ὅμως ἀρνήθηκαν, δικαιολογούμενοι πὼς δὲν εἶχαν ἄδεια τῆς μητρόπολης².

Ὁ ρουμανίζων ἱερέας καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα καὶ πῆγε νὰ ἱερουργήσει στὴ Σαμαρίνα στὶς 22 Αὐγούστου. Οἱ πιέσεις καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ καϊμακάμη εἶχαν ἐξαγριώσει τόσο τοὺς Σαμαρινιῶτες, ποὺ εἶχαν ἀποφασίσει νὰ χρησιμοποιοῦσαν βία ἐναντίον του, ἂν δὲν ἔφευγε³.

Οἱ ρουμανίζοντες, ἐπειδὴ ἦταν μειοψηφία στὴ Σαμαρίνα, δὲν κατόρθωσαν οὔτε τὴν ἐκκλησία νὰ καταλάβουν οὔτε νὰ πετύχουν ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων. Κατέλαβαν δυὸ σχολεῖα, ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν μαθητῶν μόλις ἔφτανε στοὺς 24, ἐνῶ τὰ δυὸ ἑλληνικὰ συγκέντρωναν περισσότερους ἀπὸ 300⁴. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς κωμόπολης διατύπωναν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὴν ἄποψη ὅτι δὲ θ' ἀργοῦσε νὰ σημειωθεῖ ὑποχώρηση τῆς προπαγάνδας⁵.

Ἄν στὴν Κρανιὰ καὶ στ' ἄλλα βλαχοχώρια τῆς Πίνδου ἡ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων γινόταν προβληματικὴ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, γιὰ τὴν Ἀβδέλλα καὶ τὸ Περιβόλι ἦταν ἀδύνατη. Ὁ δάσκαλος Δημ. Ζούκης ποὺ ἀποφάσισε νὰ πάει στὴ θέση του στὴν Ἀβδέλλα καὶ ν' ἀνοίξει τὸ καλοκαίρι τὸ σχολεῖο της, ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὸ χωριό, γιατί ἀπειλήθηκε ὅτι θὰ ξυλοκοποῦνταν ἄγρια, ἂν παρέμεινε ἔστω καὶ μιὰ μέρα.

Ὁ δάσκαλος Περιβολίου Κων. Παπαδημητρίου ποὺ ἀντικατέστησε τὸν Ν. Μπέρσο εἶχε σοβαρότερες περιπέτειες, οἱ ὁποῖες ἄρχισαν, πρὶν ἀκόμη φτάσει στὸ Περιβόλι. Διορισμένος ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν ὡς

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 54/24-9-1893 καὶ *Σάλπιγξ*, φύλλ. 174/9-4-1893 καὶ 197/5-9-1893.

2. Βλ. *Πατρίς Βουκουρεστίου*, 796/19/31-9-1893.

3. Βλ. *Σάλπιγξ*, 197/5-9-1893.

4. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, 51/3-9-1893.

5. Σὲ συζητήσεις μὲ τὸν ἐπισκέπτη ποὺ δημοσίευσε τὶς ἐντυπώσεις του ὕστερα στὴ *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου* (βλ. ὀ.π.), τόνισαν ὅτι ... (ὁ ρουμανισμὸς) καταρρέει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀφ' ἑνὸς ὡς ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῶν τῶν ἰδίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι καὶ ἡμεῖς προσποιηθέντες ἀλλαγὴν φρονημάτων (ἀναγκαζόμεθα δὲ πρὸς τοῦτο διότι αἱ ἀρχαὶ διάκεινται εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτούς) κατορθώνομεν ὥστε μανθάνοντες τὰ ἑαυτῶν μυστήρια, καὶ τὴν πρόοδον αὐτῶν ν' ἀναχαιτίσωμεν καὶ τὰ συμφέροντά μας νὰ μὴ βλάψωμεν. Ἡ προσποίηση, στὸ Περιβόλι, τὴν Ἀβδέλλα κι ὡς ἓνα σημεῖο καὶ στὴν Κρανιὰ, εἶχε πάρει καθολικὴ σχεδὸν ἔκταση.

θερινὸς δάσκαλος Περιβολίου, ἔφτασε μέσω Κοζάνης στὰ Γρεβενὰ στίς 27 Μαΐου. Πρὶν ἀκόμη τακτοποιηθεῖ στὸ ξενοδοχεῖο δέχτηκε τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἀστυνόμου Γρεβενῶν, ποὺ ζήτησε νὰ μάθει τὴν αἰτία τῆς ἄφιξής του στὴν πόλη καὶ τὸν ἀπειλήσε γιὰ τὶς συνέπειες στὴν περίπτωση ποὺ ἦταν διορισμένος ἀπὸ τὸ προξενεῖο. Ἡ ἐπέμβαση ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάμιξης τῶν ρουμανιζόντων ποὺ παρακολουθοῦσαν τὶς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων δασκάλων. Ὁ ἀστυνόμος πῆρε ὅλα τὰ ἔγγραφα τοῦ δασκάλου (ἀπολυτήριο γυμνασίου, συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Κοζάνης πρὸς τῶν Γρεβενῶν κλπ.) καὶ ἔφυγε ἐκτοξεύοντας ἀπειλές. Τὴν ἄλλη μέρα, μὲ παρέμβαση τοῦ μητροπολίτη Κλήμεντα, τὰ χαρτιά ἐπεστράφηκαν, ὅπως καὶ τὰ βιβλία ποὺ κατέσχεσε ὁ ἀστυνόμος στὸ ξενοδοχεῖο. Ὑστερα ἀπὸ παραμονὴ λίγων ἡμερῶν στὰ Γρεβενὰ, ἐφοδιασμένος μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ μητροπολίτη πρὸς τοὺς δυὸ ἱερεῖς τοῦ Περιβολίου, ὁ Παπαδημητρίου ἀναχώρησε γιὰ τὴν κωμόπολη ἀπογοητευμένος, μὴ καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ συγκέντρωσε στὰ Γρεβενὰ γιὰ τὸ Περιβόλι παρουσίαζαν τὴν ἐκεῖ κατάσταση ἀπελπιστικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Τὴν 1η Ἰουνίου ἔφτασε καὶ οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ περιβάλλον ἦταν ὀδυνηρές. Οἱ ρουμανίζοντες τὸν παρακολουθοῦσαν μὲ ἄγρια βλέμματα καὶ δὲν ἀπαντοῦσαν στὸ χαιρετισμὸ του. Τὸν ἀντιχαιρέτησαν ἐλάχιστοι κι αὐτοὶ μὲ φόβο. Τόση ἦταν ἡ τρομοκρατία ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ ρουμανίζοντες ὥστε οἱ ἔλληνίζοντες, ἂν καὶ ἤθελαν τὸν Ἕλληνα δάσκαλο, δὲν τολμοῦσαν νὰ ἐκφράσουν τὰ αἰσθήματά των, φοβούμενοι τὰς προδοτικὰς ἐνεργείας τῶν Ρωμούνων, καθόσον οὔτοι ἀδρῶς ἀμειβόμενοι ὑπὸ τῆς Ρωμουνικῆς προπαγάνδας, μὴ σεβόμενοι δὲ οὐδὲν ἱερόν καὶ ὄσιον, κινοῦσι πάντα λίθον κατὰ τῶν ὑπερασπιζομένων τὸν Ἕλληνα διδάσκαλον καὶ διὰ τῶν ἀτίμων καὶ προδοτικῶν μέσων καταστρέφουσι... οἰκογενείας ὀλοκλήρους¹. Ὁ φόβος τῶν ἔλληνιζόντων ἔφτανε ὡς τὸ σημεῖο νὰ ὑβρίζουν μαζὶ μὲ τοὺς ρουμανίζοντες τὸν Ἕλληνισμό, γιὰ νὰ μὴ παρεξηγηθοῦν². Ἡ τρομοκρατία εἶχε τὶς ἐπιπτώσεις της καὶ στὸ θέμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ.

Στὸ Περιβόλι πῆγε ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ Ρουμάνος ἱερέας. Πέτυχε, χωρὶς καμιά ἀντίσταση ἐκ μέρους τῶν ἔλληνιζόντων, νὰ καταλάβει τὸν κεντρικὸ ναὸ καὶ ἐξασφάλισε ἔγγραφο ὑπογραμμένο ἀπ' ὅλους τοὺς κατοίκους, μὲ

1. Βλ. τὴν δ.π. ἀναφορὰ τοῦ δασκάλου Κων. Παπαχρήστου τῆς 28 Ἰουνίου 1893.

2. Ὁ δάσκαλος στὴν ἀναφορὰ του ἀνέφερε τὸ παράδειγμα προκρίτου τοῦ Περιβολιοῦ, ποὺ μὲ φανατισμὸ ὑποστήριζε ὡς τὸ 1892 τὸν Ἕλληνισμό. Μιὰ καταγγελία τῶν ρουμανιζόντων στίς τουρκικὲς ἀρχές, ὅτι ἦταν λησταποδόχος, εἶχε σὰ συνέπεια τὴν ὀκτάμηνη φυλάκιση τοῦ ἴδιου καὶ τῶν παιδιῶν του. Ὅταν ἀποφυλακίστηκε ὄχι μόνον δὲν τολμοῦσε νὰ ἐκφραστεῖ ὑπὲρ τοῦ Ἕλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατάντησε νὰ παραδέχεται μετ' εὐτελοῦς ὑποχωρήσεως τὰς... ἐκ μέρους τῶν Ρωμούνων ἐκσφενδονιζόμενας ὑβρεῖς, ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

τὸ ὁποῖο τοῦ παραχωροῦσαν τὴν ἄδεια νὰ ἱερουργεῖ στὴν ἐκκλησία ἐλεύθερα, ὅταν ἤθελε. Στὴν πραγματικότητα οἱ ρουμανίζοντες εἶχαν ἐξουδετερώσει κάθε ἀντίσταση καὶ ὑποχρέωναν τοὺς ἑλληνίζοντες ν' ἀλλοτριώνουν τὴ συνείδησή τους γιὰ νὰ μὴ δίνουν λαβὲς παρεξήγησης στοὺς ἀντίπαλους ποὺ τοὺς ταπείνωναν καὶ τοὺς ἐξευτέλιζαν. Ἐνδεικτικὸ παράδειγμα τέτοιας ταπείνωσης ἀποτελοῦσε ὁ ἐκκλησιασμός. Ὄταν ἱερουργοῦσε ὁ Ρουμάνος ἱερέας τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς ἐπίσημες γιορτές, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἑλληνίζοντες ἐκκλησιάζονταν στὴν κεντρικὴ ἐκκλησία, γιὰ νὰ τοὺς δεῖ ὁ ἱερέας. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπόλυση ἔφευγαν γιὰ νὰ πᾶνε στὴν ἄλλη ἐκκλησία ὅπου ἱερουργοῦσαν οἱ δυὸ ἑλληνίζοντες ἱερεῖς.

Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες ἡ ἐκεῖ παρουσία Ἑλλήνων δασκάλων ἦταν ἀδύνατη. Χωρὶς ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς ὁμοϊδεάτες τους, ἀντιμετώπιζαν ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα καὶ κινδύνους, ποὺ ὀδηγοῦσαν στὴ φυσικὴ τους ἐξόντωση. Γιὰ νὰ τοὺς διώξουν ἀπὸ τὸ χωριὸ οἱ ρουμανίζοντες χρησιμοποιοῦσαν ὅλα τὰ μέσα. Ἄρχιζαν ἀπὸ ἀπειλὲς ραβδισμῶν, ποὺ δὲν ἀργοῦσαν νὰ τὶς πραγματοποιήσουν, συνέχιζαν μὲ καταγγελίες στὶς τουρκικὲς ἀρχές, κι ἂν καὶ αὐτὲς δὲν ἔφερναν τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, ὀργάνωναν δολοφονικὲς ἀπόπειρες. Τὶς μεθόδους αὐτὲς ἐφάρμοσαν καὶ στὴν περίπτωση τοῦ δασκάλου Παπαδημητρίου. Ὄταν ἄρχισε νὰ διδάσκει σ' ἓνα σπίτι τὰ 25 παιδιὰ ποὺ συγκεντρώθηκαν, ἀντιμετώπισε τὶς δυὸ πρῶτες μέρες ἀπόπειρες σωματικῆς βίας. Τὴν τρίτη μέρα συντάχθηκε ἀναφορὰ πρὸς τὶς ἀρχές Γρεβενῶν μὲ τὴν ὁποία κατηγοροῦνταν ὡς ὑπόπτος. Τοὺς πρόλαβε ὁμως ὁ Ἀδὰμ Κωτούλας, ὁ πράκτορας τῆς προπαγάνδας, ὑπάλληλος τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης στὴν ἐκδοση διαβατηρίων στὴν Ἐλασσόνα. Ἐστειλε στὸ Περιβόλι δυὸ χωροφύλακες καὶ τὸν συνέλαβαν ὀδηγώντας τον στὰ Γρεβενά. Ὁ Παπαδημητρίου ἀνακρίθηκε ἐπανειλημμένα κι ἄλλαξε πολλὲς φυλακές². Ὑστερα ἀπὸ 14 μέρες φυλάκισης, ἀπολύθηκε στὶς 22 Ἰουνίου, μὲ παρέμβαση τοῦ μητροπολίτη Ἐλασσόνας, ἀφοῦ ἀπειλήθηκε πὼς ἂν ξαναπήγαινε στὸ Περιβόλι ἢ διοριζόταν σ' ἄλλη θέση ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπή, θὰ πέθαινε στὶς φυλακές.

Ἡ γνώμη τοῦ δασκάλου, ὕστερα ἀπ' ὅσα ἔπαθε, ἦταν ὅτι τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο στὸ Περιβόλι δὲ μποροῦσε νὰ λειτουργήσῃ καὶ γι' αὐτὸ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ σταλεῖ ἐκεῖ Ἑλληνας ἐκπαιδευτικός.

1. Τὸ εἶχαν ἐξασφαλίσει οἱ δυὸ ἑλληνίζοντες ἱερεῖς.

2. Ὁ πράκτορας τὸν θεωροῦσε ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν προπαγάνδα, γιὰ τὸν προηγούμενο χρόνο ἀντιστάθηκε στὶς δραστηριότητες τοῦ ρουμανοδασκάλου στὴν Ἐλασσόνα.

2. Μέτρα για τοὺς ρουμανίζοντες ποὺ παραχείμαζαν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα

Ἡ ἔξαρση τῆς προπαγάνδας στὰ χωριά τῆς Πίνδου εἶχε καὶ τὶς προεκτάσεις της στοὺς χώρους, ὅπου παραχείμαζαν οἱ κάτοικοι. Στὴν Ἑλλάδα ἡ παρακολούθηση τῶν ἀρχῶν δὲν ἐπέτρεπε ἐκτεταμένη δραστηριότητα, στὴν Τουρκία ὅμως, ὅπου οἱ ἀρχές ἦταν συμπαραστάτες τῆς προπαγάνδας, οἱ ρουμανίζοντες ἐργάζονταν νὰ μεταφέρουν τὸ κλίμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν περιοχή τῆς Πίνδου. Μόνο ἡ Σμίξη κατόρθωσε νὰ κρατήσει ἔξω ἀπὸ τὰ ὄριά της τὴν προπαγάνδα¹ καὶ στοὺς χώρους τῆς χειμερινῆς ἐγκατάστασης τῶν κατοίκων της.

Οἱ συνθήκες γιὰ τοὺς ρουμανίζοντες δὲν ἦταν πολὺ εὐνοϊκές γιὰ τὰ σχέδιά τους, γιατί εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴν ἀνομοιογένεια τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν τοὺς ἀπογοήτευε. Χρησιμοποιοῦσαν τὶς μεθόδους τῆς διαβολῆς πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχές κι ἐκμεταλλεύονταν πρὸς ὄφελός τους τὶς κοινοτικὲς διαιρέσεις, καθὼς καὶ τὴν ἀδιαφορία καὶ ἐλαστικότητα τῶν κατοίκων τῆς καθαρὰ ἐλληνικῆς ἐπαρχίας τῆς Ἐλασσόνας ἀπέναντι στὰ ὄργανα τῆς προπαγάνδας².

Οἱ ρουμανίζοντες ποὺ παραχείμαζαν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα χρησιμοποιοῦσαν ἄλλες μεθόδους. Δημιουργοῦσαν π.χ. φιλίες μὲ ἀνθρώπους ποὺ τοὺς προστάτευαν καὶ τοὺς ὑπεράσπιζαν. Αὐτὸ δὲν τοὺς ἐμπόδιζε νὰ καταδιώκουν βίαια τοὺς ἐλληνίζοντες, ὅταν ἐπέστρεφαν στὰ χωριά τους. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἐγγραφεῖ καὶ ὡς Ἕλληνες ὑπήκοοι σὲ διάφορους δήμους τῆς Θεσσαλίας κι ἀσκοῦσαν ἐκεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι³.

Τὸ θέμα τῶν δραστηριοτήτων τῶν ρουμανιζόντων στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ἀπασχόλησε σοβαρὰ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ποὺ ἦταν κατατοπισμένο ἀπὸ τὶς προξενικὲς ἐκθέσεις· γιὰ νὰ περιστείλει τὴν ἀσυδοσία ἀπευ-

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φυλλ. 51/3-9-1893... εἰς (τὴ Σμίξη) οὔτε ἶχνος Ρωμῶνων εὐρίσκεται, ἔγραφε στὶς ἐντυπώσεις τοῦ ἐπισκέπτης τοῦ χωριοῦ.

2. Βλ. Σάλπιγγα, ἀριθμ. φυλλ. 210/29-11-1893. Συνέπεσεν —γράφει ὁ ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδας στὴν Ἐλασσόνα— ἡμέραν τινὰ νὰ συναντήσω ἐγκρίτους καὶ μορφωμένους ὁμογενεῖς μεταβαίνοντας εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν Ἐλασσῶνι Ρουμανοδιδασκάλου ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει δὲ τί ἐζήτων παρ' αὐτῶ, ἔλαβον τὴν ἀφελεστάτην ἀπάντησιν! —Τί πειράζει; —Μά, ἐρωτῶ, πρὸς τίνα σκοπὸν ἢ ἐπίσκεψις; Τί σᾶς συνδέει μὲ τὸν ἐχθρὸν τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας μας; Ποία ἀνάγκη ἐπὶ τέλος σᾶς ἐπιβάλλει τὴν ἐπίσκεψιν αὐτήν; —Ὡχ ἀδερφέ, μοῦ ἀπαντῶσι, τί πειράζει καὶ τί βγαίνει ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τὰς σχέσεις μας μὲ τὸν Ρουμανοδιδάσκαλον; Ἀπῆλθον οὐδὲν ἕτερον εἰπὼν ἀλλ' ἀρκούντως συντετριμμένην ἔχων τὴν φιλοπατρίαν μου καὶ ἀλγεινὰς σκέψεις ποιούμενος περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς μας.

3. Βλ. δ.π. φύλλο.

θύνθηκε πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ζητώντας τὴ συμπαράστασή του¹. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τόνιζε στὸ ἔγγραφό του, ὅτι οἱ παραχειμάζοντες στὴ Θεσσαλία βλαχόφωνοι, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἐμπλακεῖ στὴν προπαγάνδα, εἶχαν πολιτογραφηθεῖ Ἕλληνες, ἐνῶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ διατηροῦν τὴν ὀθωμανικὴ ὑπηκοότητα, ὅταν τὸ καλοκαίρι γυρνοῦσαν στὰ χωριά τους. Οἱ ρουμανίζοντες, τὸν καιρὸ ποὺ βρίσκονταν στὴ Θεσσαλία, ἐν τῇ διακρινοῦσῃ αὐτοὺς κρυψινοῖα, ἐμφανίζονταν ὡς καλοὶ πατριῶτες, ἐνῶ ὅταν ξαναγύριζαν στὴν Τουρκία, ἀπέριπταν τὸ προσωπεῖο καὶ φανέρωναν τὸν πραγματικὸ ἑαυτό τους, τοῦ ὄργανου δηλαδὴ τῆς προπαγάνδας. Ἔπρεπε λοιπὸν οἱ νομάρχες καὶ οἱ δήμαρχοι τῆς Θεσσαλίας νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, μὲ κάθε δυνατὸ μέσο. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν θὰ μπορούσε π.χ. μὲ ἐγκύκλιό του πρὸς τοὺς νομάρχες καὶ τοὺς δημάρχους νὰ ζητήσῃ ἀπ' αὐτούς:

1) Νὰ συμπεριφέρονται πρὸς τοὺς βλαχόφωνους ἀνάλογα μὲ τὰ φρονήματά τους, νὰ περιποιοῦνται δηλαδὴ καὶ νὰ παρέχουν κάθε νόμιμη ὑποστήριξη στοὺς ἑλληνοφρονοῦντες καὶ νὰ μεταχειρίζονται τοὺς ρουμανίζοντες κατὰ τρόπο, ὥστε νὰ τοὺς δώσουν νὰ καταλάβουν πῶς τὸ συμφέρον τους ἦταν ν' ἀλλάξουν φρονήματα.

2) Νὰ ὑποχρεώνουν, ὅσο ἦταν δυνατό, τοὺς βλαχόφωνους, νὰ στέλλουν τὰ παιδιά τους στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τὸν καιρὸ τῆς παραμονῆς τους στὴ Θεσσαλία καὶ νὰ συνιστοῦν στοὺς δασκάλους τῶν σχολείων, στὰ ὁποῖα θὰ φοιτοῦσαν, νὰ φροντίσουν νὰ τοὺς ἐμπνεύσουν ἔθνικὰ φρονήματα, ὑπερηφάνεια γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους καὶ περιφρόνηση γιὰ τοὺς Ρουμάνους.

3) Νὰ πείθουν, μὲ τὰ μέσα ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους, τοὺς παραχειμάζοντες ρουμανίζοντες προκρίτους καὶ κατοίκους τῆς Ἀβδέλλας, καθὼς καὶ τοὺς Περιβολιῶτες καὶ Σαμαριναίους νὰ ὑποστηρίζουν μ' ὅλες τὶς δυνάμεις τους τοὺς ἑλληνοδάσκαλους ποὺ πήγαιναν στὰ χωριά τους τὸ καλοκαίρι.

4) Νὰ φροντίσουν γιὰ τὴ συγκρότηση, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψή τους, συλλόγων στὴ Λάρισα, Τρίκαλα, Τύρναβο καὶ Βελεστίνο, ἀπὸ τοὺς καλύτερους στὴ Θεσσαλία ἄποικους Ἡπειρῶτες καὶ Μακεδόνες καὶ κυρίως ἀπὸ ἄποικους προερχόμενους ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, Περιβόλι καὶ Ἀβδέλλα, μὲ συμμετοχὴ στοὺς συλλόγους αὐτοὺς καὶ τῶν καθηγητῶν τῶν γυμνασίων Τρικάλων καὶ Λάρισας καὶ τοῦ διδασκαλείου Λάρισας, καθὼς καὶ ἄλλων παραγόντων. Σκοπὸς τῶν συλλόγων αὐτῶν θὰ ἦταν ἡ περίθαλψη τῶν προερ-

1. Βλ. τὸ 674/6-10-1893 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894, Κων/λεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

χόμενων ἀπὸ τῆ Μακεδονία καὶ Ἡπειρο βλαχοφώνων καὶ ἡ ἀποστολή, οἰκειοθελῶς προσφερομένων, πρακτόρων στὶς ὁμορες τουρκικὲς περιοχές. Οἱ τελευταῖοι πρέπει νὰ εἶχαν ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ ἀνθρώπους τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν. Θὰ τὶς χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος τῶν ὑποδούλων καὶ ταυτόχρονα γιὰ τὴν ἀπόκρουση τῶν φυλετικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σὲ συνεννόηση καὶ σύμπραξη μὲ τοὺς Ἑλληνες πρόξενους.

5) Οἱ νομάρχες ἔπρεπε νὰ βρίσκονται σὲ συνεχὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς Ἑλληνες πρόξενους τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας γιὰ τὴ διακρίβωση τοῦ ποιοῦ καὶ τῶν φρονημάτων τῶν βλαχοφώνων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς περιοχὲς αὐτὲς καὶ παραχειμάζαν στὴ Θεσσαλία¹.

6) Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρότεινε, τέλος, νὰ μελετηθεῖ ἡ γνώμη ἂν θὰ πρόσφερε ὑπηρεσίες ἢ σύσταση σχολείου στὴ Θεσσαλία, στὸ ὁποῖο θὰ ἐκπαιδεύονταν ὡς οἰκότροφοι νέοι προερχόμενοι ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωρία.

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν υἰοθέτησε τὶς προτάσεις αὐτὲς, τὰ μέτρα ὁμῶς, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἦταν ὀρθόδοξα, στὴν ἐφαρμογὴ τους δὲν ἀπέδωσαν. Αὐτὸ ὀφειλόταν κατὰ βάση στοὺς νομάρχες καὶ δημάρχους τῆς Θεσσαλίας, ποὺ ἐλάχιστα ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας τῆς κυβερνήσεως².

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν εἶχε ἔρθει σὲ συνεννόηση καὶ μὲ τὸ διευθυντὴ τοῦ Διδασκαλείου Λάρισας καὶ σὲ συνεδρίαση, στὴν ὁποία πῆραν μέρος καὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, καθορίστηκαν τὰ μέτρα γιὰ τὴν περισυλλογὴ τῶν παιδιῶν τῶν παραχειμαζόντων Κουτσοβλάχων, μὲ σκοπὸ νὰ δοθεῖ σ' αὐτὰ ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια αὐτὴ οὐδὲν ἔσχεν εὐάρεστον ἀποτέλεσμα.

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀπαντητικὸ ἔγγραφο τοῦ πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως³, ὑποχρεώθηκε ν' ἀπευθυνθεῖ καὶ πάλι στὸ ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Ἡ Πρεσβεία, πῆρε ἀφορμὴ ἀπὸ τὶς ἐπανειλημμένες συζητήσεις μὲ τὸ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγόριο, συνοδικὸ ἀκόμα στὴν Κων/πολη. Ὁ Γρηγόριος εἶχε τὴ γνώμη πὼς οἱ ἀρχὲς τῆς Θεσσαλίας ἔπρεπε νὰ βροῦν τρόπους στενῆς ἐπικοινωνίας μὲ

1. Γιὰ νὰ μποροῦν οἱ πρόξενοι νὰ ἔρχονται σὲ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς παραχειμάζοντες στὴ Θεσσαλία, τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν συνιστοῦσε τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ θεσμοῦ τῶν διαβατηρίων.

2. Βλ. τὸ 975 ἐμπ./31-7-1894 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον, 1894, Κων/λεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

3. Κι αὐτὴ εἶχε ἐκφράσει τὶς ἀνησυχίες της γιὰ τὴν κατάσταση στὴ Θεσσαλία μὲ τοὺς ἐκεῖ παραχειμάζοντες.

τοὺς παραχειμάζοντες στὴ Θεσσαλία βλαχόφωνους, οἱ ὅποιοι μποροῦσαν μὲ καλὴ καθοδήγηση νὰ γίνουν, ὅταν ξαναγύριζαν στὴν Ἠπειρο καὶ Μακεδονία, οἱ καταλληλότεροι ἀπόστολοι τῆς ἐλληνικῆς ἰδέας καὶ νὰ παρεμβληθῶσιν ὡς ἰσχυρὸς φραγμὸς κατὰ τῆς προόδου τοῦ Ρουμανικοῦ ἔργου¹.

Μιὰ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀποτυχία τῶν μέτρων, βρίσκεται σ' ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας² τὸ ὁποῖο μετέφερε ἀπόψεις πράκτορα τῆς προπαγάνδας. Σύμφωνα μ' αὐτές, οἱ ρουμανίζοντες, ὡς ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι, δὲν αἰσθάνονταν ὅτι διέτρεχαν κίνδυνο στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἰδιότητα τοῦ ὀθωμανοῦ ὑπηκόου τοὺς ἐξασφάλιζε ἀπὸ πιέσεις ποὺ θὰ μποροῦσαν ν' ἀσκηθοῦν σὲ βάρος τους γιὰ τὰ ρουμανικά τους φρονήματα, κατὰ τὴν παραμονή τους στὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος. Τὸ προξενεῖο ὥστόσο εἶχε τὴ γνώμη ὅτι τὰ μέτρα μποροῦσαν νὰ φέρουν ἀποτελέσματα γιὰ τὴ μεταστροφή τοῦ φρονήματος τῶν ρουμανιζόντων, ἀφοῦ ἡ Θεσσαλία ἦταν ὁ μοναδικὸς χῶρος στὸν ὁποῖο μποροῦσαν νὰ παραχειμάσουν³.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1893 στὴν πεδιάδα τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσόνας, μαζί μὲ τοὺς βλαχόφωνους εἶχαν κατεβεῖ, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸ διδακτικὸ ἔργο τους καὶ πέντε ρουμανοδάσκαλοι ποὺ τοποθετήθηκαν: 1) στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἐλασσόνας μὲ 15 μαθητές, 2) στὸ σχολεῖο Δαμασίου μὲ 50 μαθητές, 3) στὸ σχολεῖο Βλαχογιάννης μὲ 30 μαθητές, 4) στὰ σχολεῖα Πραιτωρίου καὶ Τσαρίτσανης, μ' ἐλάχιστους μαθητές καὶ στὰ δύο, ἐκφράζονταν ὁμῶς φόβοι γιὰ συγκέντρωση περισσοτέρων στὸ μέλλον⁴.

1. Βλ. τὴν 435 ἐμπ./13-7-1894 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/λεως ΑΥΕ, ὁ.π.

2. Βλ. τὴν 155/3-4-1893 ἐκθεση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1893, Προξενεῖα Μακεδονίας καὶ Κρήτης.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἐκθεση. Ὁ πρόξενος ἀνάφερε ἀκόμη, μὲ βάση τίς πληροφορίες τοῦ Ρουμάνου πράκτορα Κωτούλα, ὅτι ὁ Μαργαρίτης μεθ' ὅλας τὰς κατ' αὐτοῦ ἀντιδράσεις, ἀπολαύει πάντοτε τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἐν Ρουμανίᾳ κομιτάτου καὶ τοῦ κατὰ καιροὺς Ρουμανικοῦ ὑπουργείου, ὅτι πρὸς αὐτὸν ἀποστέλλεται τὸ χρῆμα καὶ καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἰδίου δαπανᾶται καὶ ὅτι τὰ ἐν Μακεδονίᾳ Ρωμανικὰ Προξενεῖα ἐντολὴν ἔχουσι παρὰ τῆς κυβερνήσεώς των, ν' ἀποδέχωνται ἐπὶ παντός ζητήματος τὴν γνώμην τοῦ Μαργαρίτου. Στὴν ἴδια ἐκθεση εἶναι συνημμένος καὶ κατάλογος μὲ τίτλο: *Εὐποροὶ καὶ ἰσχύοντες κάτοικοι τῶν χωρίων τῆς Πίνδου Ρωμανίζοντες καὶ εἰς Θεσσαλίαν παραχειμάζοντες*: Ὁ κατάλογος περιλάμβανε τὰ ὀνόματα: 1) Ἀπὸ Περιβόλι: Γεώργιος Σκριμπας, Δημήτριος Σκριμπας, Εὐθύμιος Βαρδάλας (βλαχοποιμένες διαμένοντες ἐν Βελεστίνῳ· ὁ τελευταῖος ἐξετέθη καὶ ὑποψήφιος δήμαρχος ἐν Βελεστίνῳ, διατρίβει δ' ἐκ περιτροπῆς ἐκεῖσε καὶ ἐν Γρεβενοῖς).- 2) Ἀπὸ Ἀβδέλλα: Τόλης Πούπας, Γίτζης Παπαχατζῆς, Ἀδελφοὶ Ἐξάρχου, Νικόλαος Σταμούλης (βλαχοποιμένες διαμένοντες ἐν τῷ δήμῳ Φαρκαδῶνος τῆς ἐπαρχίας Τρικάλων· ὁ τελευταῖος τυγχάνει συγγενὴς τοῦ πράκτορος τῆς Ρωμανικῆς προπαγάνδας Μαργαρίτου).- 3) Ἀπὸ Κρανιά: Θύμιος Κυραλέας, Καρέντζος, Περιστέρης Ἀναστασίου (βλαχοποιμένες διαμένοντες ἐν Ὀστροβῳ τῆς ἐπαρχίας Καλαμπάκας).

4. Βλ. Σάλπιγγα, ἀριθμ. φύλλ. ὁ.π.

3. Οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις κι ὀργανωτικὰ τῆς προπαγάνδας

Ἀπὸ τῆ ρουμανικῆ πλευρά, δόθηκαν πολὺ ἀργότερα, τὰ παρακάτω στοιχεῖα, σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν τῶν ρουμανικῶν σχολείων ποὺ λειτουργοῦσαν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ στὸν χῶρο τῆς Ἠπείρου καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἄλλα εἶναι ἐξογκωμένα κι ἄλλα φανταστικά καὶ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη¹.

Σύμφωνα μ' αὐτά, κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1893-1894 φοιτοῦσαν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα: 1) Μετσόβου 20 μαθητὲς ἀρρένων καὶ 15 θηλέων, 2) Γρεβενιτίου 15, 3) Τσερνέσι 5, 4) Λάκκας 6, 5) Βωβούσας 70, 6) Περιβολίου 120, 7) Ἀβδέλλας 120, 8) Σαμαρίνας 60, 9) Φούρκας 70, 10) Κρανιαῶς 120, 11) Παλαιοσελίου 15, 12) Μπριάζας (Διστράτου) 10, Σαραή(;) 8. Σύνολο μαθητῶν, κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1893-94 τῶν σχολείων ποὺ ἀναφέρθηκαν, 654.

Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις διέθετε ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ σημαντικὰ ποσὰ γιὰ τὴν προπαγάνδα. Στὸν προϋπολογισμὸ τοῦ 1893 τοῦ ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίας ἑκπαίδευσης ἀναγραφόταν ποσὸ 525.000 φρ. γιὰ τὴ ρουμανικὴ παιδεία καὶ ἑκκλησία στὸ ἐξωτερικόν. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθεῖ ποσὸ 100-200.000 φρ., προερχόμενον ἀπὸ διάφορα μυστικὰ κονδύλια ἄλλων ὑπουργείων, καθὼς καὶ 100.000 φρ. ἀκόμη ποὺ διέθετε τὸ ἰδιαίτερον ταμεῖο τοῦ βασιλιᾶ Καρόλου, τοῦ ἐμπυχωτῆ καὶ μεγάλου ὑποστηρικτῆ τῆς προπαγάνδας. Στὸν προϋπολογισμὸ ἀναγραφόταν καὶ ποσὸ 13.200 φρ. τὸ χρόνο προοριζόμενον γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ρουμανικῶν μονῶν τοῦ Ἄθω τοῦ Ἰακώβου καὶ Προδρόμου². Ὁ Μαργαρίτης, ποὺ ἐπέβλεπε ὅλες τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας καὶ διαχειριζόταν τὰ μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἔπαιρνε μισθὸ 1.200 φρ. τὸ μῆνα καὶ δικαιολογοῦσε 800 φρ. ἀκόμη γιὰ ὁδοιπορικὰ ἔξοδα.

Πέραν ἀπὸ τὶς ἐπιχορηγήσεις αὐτὲς τὴν προπαγάνδα τὴν ἐνίσχυε σοβαρὰ κι ὁ Μακεδονορουμανικὸς σύλλογος, μὲ ἑκατοντάδες μέλη. Τὰ περισσότερα κατάγονταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία, μερικὰ μάλιστα κατεῖχαν καὶ ὑψηλὲς κυβερνητικὲς θέσεις. Ἡ ἐτήσια συνδρομὴ ἦταν 40 φρ.³ Τὰ εἰσοδήματά του ὁ σύλλογος τὰ δαπανοῦσε ὅλα σχεδὸν γιὰ τὴ συντήρηση ρουμανικῶν σχολείων στὴν Τουρκία, καθὼς καὶ γιὰ ὑποτροφίες μαθητῶν. Τὸ 1893 ὁ σύλλογος ἐξέδωσε καὶ τὴν ἑφημερίδα *Peninsula Balcanica*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν

1. Βλ. τὴν 693/19-6-1897 ἔκθεσι τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τῆς 10 Ἰουνίου 1897, δημοσιευμένη στὴν ἑφημερίδα τοῦ Βουκουρεστίου *Dreptatea*, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον. 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

2. Στὴν πραγματικότητά πρόκειται γιὰ σκῆτες.

3. Οἱ ἰδρυτὲς εἶχαν καταβάλει καὶ ἐφάπαξ συνδρομὴ 500 φρ.

ὕλική συνδρομὴ τὰ μέλη τοῦ συλλόγου παρεῖχαν στὴν προπαγάνδα καὶ τὴν ἠθική τους συμπαράσταση (πιθανὸν πολὺ σοβαρότερη ἀπὸ τὴν πρώτη), ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἦταν εὐκατάστατοι καὶ ἐπηρέαζαν τοὺς συγγενεῖς τους στὴ Μακεδονία, συνήθως φτωχοὺς, καὶ τοὺς ὀδηγοῦσαν στὴν ἄλλη ὄχθη.

Ἐπιχορήγηση 60.000 τὸ χρόνο ἔδινε ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις καὶ στὸν Ἀλβανορουμανικὸ σύλλογο τοῦ Βουκουρεστίου, ποὺ ἀριθμοῦσε γύρω στὰ 100 μέλη καὶ εἶχε ἀναλάβει νὰ καταρτίσει ρουμανοδάσκαλους γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Τουρκίας. Ἡ σχολή, στὴν ὁποία φοιτοῦσαν, ἀριθμοῦσε τὸ 1893 πάνω ἀπὸ 20 μαθητές¹.

Στις 21-11-1893 ἔγινε στὸ Βουκουρέστι ἡ γενικὴ συνέλευσις τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου, ποὺ ἐνέκρινε τὸ νέο προϋπολογισμὸ κι ἀποφάσισε τὴν ἴδρυσις δυὸ ἀκόμη ρουμανικῶν σχολείων στὴ Μακεδονία. Κατὰ τὴ συνέλευσις συγκεντρώθηκαν καὶ σημαντικὰ ποσὰ ἀπὸ δωρεὰς μελῶν, ποὺ ὁ ἀριθμὸς τους ἀνέβαινε στοὺς 200². Φαίνεται ὅμως, ὅτι δὲν πῆγαιναν καὶ τόσο καλὰ τὰ πράγματα τοῦ συλλόγου, γιὰτὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέλη του ἀποχώρησαν δυσαρεστημένα καὶ κινουῦνταν γιὰ τὴν ἴδρυσις νέου συλλόγου Μακεδονοαλβανορουμανικοῦ καὶ τὴν ἔκδοσις ἑβδομαδιαίας ἑφημερίδας, ὁμοίας μὲ τὴν *Peninsula Balcanica*, σὲ γλῶσσα ρουμανοελληνική³.

κγ. Ἐντασις τῆς πολεμικῆς κατὰ τοῦ Μαργαρίτη

Τὸ 1894 δὲ σημειώθηκαν οὐσιώδεις μεταβολές στὴν κατάστασις ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴς ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας στὸ χῶρο τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τὴν Πίνδο. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι σημειώθηκε κάποια ὑποχώρησις τῶν δραστηριοτήτων τῆς, χάρις στὴν ἀντίδρασις τῶν ἐλληνίζόντων. Ἄξιο παρατήρησις ἀκόμη εἶναι τὸ ὅτι κι ἀπὸ τὴ

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 445/15-7-1893 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ὑποψιαζόταν ὅτι ἡ Ρουμανία διέθετε καὶ πρόσθετα κονδύλια γιὰ νὰ ἐνισχύει τὴν προπαγάνδα στὴν Ἠπειρο κι Ἀλβανία, ἡ Πρεσβεία τοῦ Βουκουρεστίου ὅμως δὲ μπόρεσε νὰ τὸ ἐξακριβώσει. Εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἀπὸ τὰ ποσὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἓνα μέρος τους προοριζόταν γιὰ τὴς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας στὴς δυὸ περιοχές. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ὑποψιαζόταν ἀκόμη ὅτι ἡ Αὐστρία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμέριστὴ ἠθικὴ συνδρομὴ ποὺ ἔδινε στὴν προπαγάνδα, τὴν ἐνίσχυε καὶ ὕλικά καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Πρεσβεία Βουκουρεστίου νὰ συγκεντρώσει πληροφορίες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα.

2. Βλ. τὴν 814/22-11-1893 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 839/1-12-1893 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ-Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου, στὴν ὁποία ἐπισυνάπτεται, σὲ γαλλικὴ μετάφρασις, ὁ κανονισμὸς τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου.

ρουμανική πλευρά αρχίζουν να διατυπώνονται, έντονώτερα από πριν, δυσσάρειες για τήν ποιότητα τῆς παρεχόμενης ἐκπαίδευσης ἀπό τὰ ρουμανικά σχολεῖα τῆς Τουρκίας καί για τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο διεξαγόταν ἡ προπαγάνδα καί γινόταν ἡ διαχείριση τοῦ δημοσίου χρήματος. Ἄν μάλιστα ἡ συναγωγή συμπερασμάτων στηριχθεῖ στά δημοσιεύματα τοῦ τύπου, πού ἀντιπολιτευόταν τόν Μαργαρίτη, θά μπορούσε νά γίνει ἀποδεκτό ὅτι τὰ ρουμανικά σχολεῖα τῆς Τουρκίας εἶχαν περιέλθει σέ ἄθλια κατάσταση ἐξαιτίας τῆς διοίκησής τους. Ἐνα τέτοιο συμπέρασμα θά ἦταν παραπλανητικό. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ρουμανικῆς ἐκπαίδευσης στήν Τουρκία παρουσίαζε τήν ἐποχή αὐτή σημαντική ἐπιφάνεια, μικρό ὅμως βάθος. Πολλά σχολεῖα ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν ὀνομαστικά μόνο, καὶ αὐτό σήμαινε ὅτι ἰκανός ἀριθμός ρουμανοδασκάλων πληρωνόταν χωρίς νά προσφέρει σχολική ἐργασία. Ἄλλα λειτουργοῦσαν μ' ἐλάχιστο ἀριθμό μαθητῶν καί μόνο στά χωριά ὅπου ἡ προπαγάνδα εἶχε πετύχει νά πάρει μέ τὸ μέρος τῆς τήν πλειοψηφία τῶν κατοίκων, τὰ σχολεῖα ἐργάζονταν ἀποδοτικά. Σύνοψη τῶν κατηγοριῶν πού ἐκτόξευε ὁ ρουμανικός τύπος ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη δημοσίευσε ἡ *Πατρίς* τοῦ Βουκουρεστίου στίς ἀρχές τοῦ 1894¹. Οἱ καταγγελίες συνοδεύονταν καί μέ προτάσεις ἐξυγίανσης τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα διαχειριζόταν ἀνεξέλεγκτα ὁ Μαργαρίτης. Μιά ἀπό τίς προτάσεις αὐτές ἦταν νά διακοποῦν οἱ ἐπιχορηγήσεις τοῦ δημοσίου πρὸς τὰ ἰδρυμένα ρουμανικά σχολεῖα καί νά συγκροτηθοῦν σχολικὲς ἐφορεῖες στά βλαχόφωνα χωριά πού θ' ἀντιμετώπιζαν τήν κατάσταση, σύμφωνα μέ τίς ὑφιστάμενες ἀνάγκες. Προτάσεις για τὴ διόρθωση τῶν κακῶς ἐχόντων ὑπέβαλαν στή ρουμανική κυβέρνηση καὶ ὀρισμένοι ἐκπαιδευτικοὶ τῶν ρουμανικῶν σχολείων. Ὁ διευθυντὴς μάλιστα τοῦ

1. Βλ. ἐφημ. *Παλιγγενεσία*, ἀριθμ. φύλλ. 9081/1-3-1894, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἄρθρο τῆς *Πατρίδος*, μέ τίτλο: «Θρηῖνος Ρωμούνου Ἱερεμίου». Οἱ καταγγελίες τῶν ρουμανικῶν φύλλων ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη ἦταν ὀξύτατες: ...ὁ ἀχαλίνωτος τυχοδιώκτης ...καταθείς τὸ προσωπεῖον, κατέστησε τὰ ρουμανικά σχολεῖα τῆς Μακεδονίας ἐρμαιον τῶν ἐρωμένων αὐτοῦ. ...τὰ περί σχολείων ἐν Μακεδονία ἐγγράφα ἄπερ ὁ κ. Μαργαρίτης ὑποβάλλει τῇ κυβερνήσει εἶναι ἐν πολλοῖς κίβδηλα. Ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις μνημονεύονται σχολεῖα μὴ ὑπάρχοντα. Οἱ τεθνεῶτες ἤδη διδάσκαλοι καταχωρίζονται ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς μισθοδοσίας, ὑπογράφουσι δὲ ἐν ταῖς ἀποδείξεσι πληρωμῆς. Οἱ ὑπηρετές τοῦ Μαργαρίτη, συνέχιζαν οἱ καταγγελίες, οἱ συγγενεῖς του καί ἄλλα φιλικὰ πρόσωπα, συγκαταλέγονταν στὸ διδασκαλικὸ σῶμα καί ἔπαιρναν τίς ἀποδοχές τους, οἱ σχολικὲς ἀποφάσεις (διορισμοί, μεταθέσεις δασκάλων, ἀλλαγὴ οἰκημάτων κλπ.), ἐκτελοῦνταν μ' ἐπιστολὲς τοῦ Μαργαρίτη ἀπὸ τὴν Κων/πολη (πού ἔμεινε τὸν περισσότερο καιρὸ) στοὺς κατὰ τόπους φίλους του, πού τίς ἀνακοίνωναν προφορικὰ στοὺς καθηγητὲς καί στοὺς δασκάλους. Οἱ διοριζόμενοι καθηγητὲς δὲν εἶχαν τὰ προσόντα πού ἀπαιτοῦσε τὸ λειτούργημά τους. Πολλοὶ αὐτῶν ἀπὸ καφεπωλῶν καὶ κουρέων λαμβάνουσι διδακτορικὰς ἔδρας.

ρουμανικοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων Λαζαρέσκου-Λεκάντα, μὲ ὑπόμνημά του στὸ βασιλιὰ Κάρολο περιέγραφε τὴν κατάσταση μὲ ζοφερὰ χρώματα καὶ ζητοῦσε τὴν ἐπέμβασή του γιὰ τὴ βελτίωσή της¹.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1894 ἡ παρουσία τοῦ Λεκάντα ἐπισημαίνεται στὸ Βουκουρέστι καὶ συνδυάζεται μ' ἔντονη δράση τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου γιὰ ἀνατροπὴ τοῦ Μαργαρίτη². Κατὰ τὴν ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου, στὶς 22 Μαΐου ἔγινε στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς ρουμανικῆς πρωτεύουσας ἱεροτελεστία πρὸς ἀγίας τῆς νέας σημαίας τοῦ Μακεδονορουμανικοῦ συλλόγου, ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας, ἐπίτιμο πρόεδρο τοῦ σωματείου, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπουσίαζε ὁ Μαργαρίτης ἂν καὶ βρισκόταν στὸ Βουκουρέστι. Μετὰ τὴν ἱεροτελεστία μίλησαν ἀρκετοὶ παριστάμενοι γιὰ νὰ ἐγκωμιάσουν τὸ ἔργο τοῦ Συλλόγου. Ἀνάμεσά τους ἦταν κι ὁ Ἑλληὴν Λεκάντας³.

Οἱ ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις καὶ σκευωρίες ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη δὲ φαίνεται νὰ εἶχαν σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Ἀπόδειξη ὅτι οἱ συναντήσεις του μὲ τὸν πρωθυπουργὸ Κανταρτζῆ, τὸν ὑπουργὸ τῆς Παιδείας κι ἄλλες ἐπιφα-

1. Τέτοια ὑπομνήματα θὰ ὑποβάλει κι ἀργότερα.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 313/1894 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, σὲ ἀντίγραφο. Δὲν φέρει ἡμερομηνία. ἀλλ' ἐπειδὴ διαβιβάστηκε μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 634/8-6-1894 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν στὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως καὶ τοὺς προξένους Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σερρών, πρέπει νὰ ἔχει ἡμερομηνία τοῦ τελευταίου δεκαήμερου τοῦ Μαΐου 1894. ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894. Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

3. Ὁ Λεκάντα ἦταν ἀντίπαλος τοῦ Μαργαρίτη (ἐξαιτίας ἐπεισοδίων ποὺ ἔγιναν στὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων εἶχε ὑποβιβαστεῖ προσωρινὰ σὲ καθηγητὴ), ὁ κύριος ὑποκινητὴς τῆς ἀντίδρασης γιὰ τὴν ἀνατροπὴ του, φανερό ὅτι ἐποφθαλμοῦσε τὴ θέση του. Φαίνεται ὅτι ὁ Λεκάντα εἶχε κατορθώσει νὰ προδιαθέσει δυσμενῶς τὴ διοίκηση τοῦ Συλλόγου ἀπέναντι τοῦ Μαργαρίτη καὶ νὰ φορτώσει σ' αὐτὸν τὶς ἀποτυχίες τῆς προπαγάνδας, ἀποτυχίες μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦταν ἀνάλογα μὲ τὴν προσπάθεια καὶ τὰ χρηματικὰ ποσὰ ποὺ δαπανοῦσαν. Ὁ Λεκάντα στὸ λόγο του περιέγραψε διὰ χρωμάτων οὐχὶ εὐαρέστων τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ρουμουνικῶν σχολείων, ἐπέρριψε δὲ τὴν εὐθύνην εἰς τὴν κακοδιοίκησιν τῶν ὀργάνων τοῦ Μαργαρίτου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κυρίως, ἐπιπροσθέσας ὅτι κύριος ἐχθρὸς τοῦ Ρουμουνισμοῦ τυγχάνουσιν οἱ Ἕλληνες (οὓς ὠνόμασε στοιχεῖον ἐκδικητικὸν) οἱ ἔχοντες, εἶπε, συνεργάτην τὸν συστηματικῶς πᾶν ρουμουνικὸν καταδιώκοντα Πατριάρχην Κων/πόλεως. Ὡστόσο ὁ Λεκάντα, ὅταν συναντοῦσε ἰδιαίτερος στὸ Βουκουρέστι Ἕλληνες, δὲν ἄφηνε εὐκαιρία νὰ ἐκδηλώνει, γιὰ νὰ ἐξαπατήσει τοὺς ἀπλούστερους, κατὰ τὴν Πρεσβεία, φιλελληνικὰ αἰσθήματα καὶ διαθέσεις συνεργασίας μὲ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Τουρκίας. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Λεκάντα μπορεῖ νὰ ἦταν εἰλικρινῆς ὡς ἓνα σημεῖο, ἂν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ μεταγενέστερες δραστηριότητές του καὶ ἡ δολοφονία του. (Ἐντύπωση προξένησε στὴν Πρεσβεία ἡ στάση Ἑλλήνων ἐγκαταστημένων στὴ Ρουμανία, ποὺ ἀπὸ συμφέρον, στὸ γεῦμα ποὺ ἔγινε μετὰ συνέλευση τοῦ Συλλόγου, ἐλάμβανον τὸν λόγον μὴ λησμονοῦντες νὰ κακολογῶσι τὴν πατρίδα τῶν γονέων των.

νεῖς προσωπικότητες, συνεχίστηκαν. Ἡ γνώμη τῆς πρεσβείας ἦταν ὅτι ἡ θέση του ὡς γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Τουρκίας ἦταν ἀκόμα ἰσχυρή. Ἡ παράταση τῆς παραμονῆς του στοῦ Βουκουρέστι ἐξηγοῦνταν ἀπὸ ὀρισμένους, ὄχι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ σταθεροποιήσει τὴ θέση του, ἀλλὰ γιατί περίμενε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Κων/λης γιὰ τὸ διορισμὸ Ρουμάνου ἐπισκόπου. Στοῦ Βουκουρέστι τὸν θεωροῦσαν ὡς ἄμεσα ἐπικείμενο.

Ἡ κίνηση γιὰ τὴ δημιουργία ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Μαργαρίτη ἐφοριῶν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ξεκινοῦσε ἀπὸ τὶς διενέξεις μεταξὺ Μαργαρίτη - καθηγητῶν καὶ δασκάλων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ πρώτου στὴν περιοχή τοῦ Μοναστηρίου. Ὁ ρουμάνος πρόξενος Μοναστηρίου Κωνσταντίνεσκου, ποὺ συντάχθηκε μὲ τοὺς ἀντίπαλους τοῦ Μαργαρίτη, πέτυχε τὸ 1894 νὰ ἰδρυθοῦν ἀρκετὲς ἐφορεῖες ποὺ ἀνέλαβαν τὴ διοίκηση τῶν σχολείων καὶ ἦταν ὑπεύθυνες ἀπέναντι στὶς τουρκικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες τὶς ἀναγνώρισαν, παρὰ τὴν ἀντίδραση τῶν Ἑλλήνων μητροπολιτῶν. Τὸ 1895 οἱ ἐφορεῖες νοίκιασαν ἰδιαίτερα κτίρια γιὰ τὸ γυμνάσιο καὶ τὸ σχολεῖο θηλέων τοῦ Μοναστηρίου. Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἔγιναν χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργοῦ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, ὁ ὁποῖος ἀναγνώριζε στὶς ἐφορεῖες μόνο συμβουλευτικὴ ἀρμοδιότητα. Ἡ κυβέρνηση Α. Sturdza ποὺ ἀνέλαβε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1895, ἔθεσε τέρμα στὶς ἀντιπολιτευόμενες τὸ Μαργαρίτη δραστηριότητες τοῦ Κωνσταντίνεσκου, τὸν ὁποῖο ἀνακάλεσε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι¹.

κδ. Ζυμώσεις γιὰ τὴν ἐκλογή Ρουμάνου ἐπισκόπου

Τὸ 1894 ἐπισημαίνεται ἀναζωπύρωση στοῦ θέματος τῆς ἐκλογῆς Ρουμάνου ἐπισκόπου γιὰ τοὺς βλαχόφωνους τῆς Τουρκίας. Ὁ συντηρητικὸς Ρουμάνος ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Αἰ. Lahovari βιαζόταν νὰ πετύχει, σύμφωνα μὲ τὶς ρουμανικὲς πηγές, ἓνα ἀποτέλεσμα γιὰ προεκλογικοὺς λόγους. Οἱ Κουτσόβλαχοι ἀντιπρόσωποι εἶχαν προβάλλει τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ I. Gheorgiade - Μιρνα, τὴν ὁποία ὅμως ὁ Μαργαρίτης ἀπέκρουσε, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ὁ ὑποψήφιος ἦταν ἔγγαμος καὶ ἔπρεπε νὰ διαζευχθεῖ γιὰ νὰ θέσει ὑποψηφιότητα, στὴν πραγματικότητα ὅμως γιατί ὑποστηριζόταν ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τοῦ γυμνασίου Μοναστηρίου, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Μαργαρίτης εἶχε ἔρθει σὲ διάσταση. Ὁ Lahovari ἀπειλῆσε τὸ Μαργαρίτη μὲ ἀπόλυση ἂν δὲν ἔβρισκε ὑποψήφιο. Τελικὰ, προτάθηκε ὡς ὑποψήφιος ὁ πρώην μητροπολίτης Ἀχρίδος καὶ Πρεσπῶν Ἄνθιμος Γκέτσης, ὁ Antim, ὅπως

1. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 76.

τὸν ἔλεγαν οἱ Ρουμάνοι. Ὁ Ρουμάνος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη M. Mitilineu βιάστηκε νὰ κοινολογήσει τὴ συμφωνία γιὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ Ἀνθίμου καὶ ζήτησε τὴ γνώμη τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων, ποὺ δὲν βρέθηκαν ὅλες σύμφωνες μὲ τὴν ἀπόφαση. Δὲ συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἐκλογή ἀκόμα καὶ ἡ συντηρητικὴ κυβέρνησις τοῦ Βουκουρεστίου¹. Θὰ περνοῦσαν δυὸ χρόνια ἀκόμη γιὰ νὰ μπορέσει ὁ Ἀνθιμος νὰ τύχει γενικῆς ἀναγνώρισης ἀπὸ μέρους ὅλων τῶν παραγόντων.

Ἡ προβολὴ τοῦ Ἀνθίμου Γκέτση ὡς ὑποψηφίου Ἐξάρχου τῶν Ρουμάνων συνδέεται ἄμεσα μὲ τὶς δραστηριότητες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴ σημερινὴ Νότια Ἀλβανία. Ὁ Ἀνθιμος, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, καταγόταν ἀπὸ τὸ Βεράτι (εἶχε γεννηθεῖ στὴ συνοικία Περόη), ὅπου ζοῦσαν ὁ ἀδελφός του κι ἄλλοι στενοὶ συγγενεῖς του. Αὐτοὶ ἀποτέλεσαν βασικὰ τὰ στελέχη τῆς προπαγάνδας στὴν πόλη καὶ στὴν περιοχὴ τῆς, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἄρχισε νὰ συζητεῖται ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Ἀνθίμου, τὴν ὁποία ὑποστήριξε κι ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς προπαγάνδας στὸ Βεράτι δάσκαλος Χ. Γοτσαμάνος².

Γιὰ νὰ γίνει πραγματικότητα τὸ αἶτημα τῆς προπαγάνδας, ἐξακολουθοῦσαν νὰ κινητοποιοῦνται οἱ ρουμανίζοντες μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀντιπροσωπειῶν στὴν Κων/πολη, οἱ ὁποῖες πίεζαν τόσο τὸ Πατριαρχεῖο, ὅσο καὶ τὴν Πύλη νὰ ἐνδώσουν στὶς ἀξιώσεις τους. Μιὰ τέτοια ἐπιτροπὴ βρισκόταν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1894 στὴν πρωτεύουσα, μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Ἀθανασέκου καὶ Ζήση· δὲν ἦταν ἐφοδιασμένοι μὲ πληρεξούσια ἔγγραφα κι αὐτὸ στάθηκε ἐμπόδιο νὰ ὑποβάλουν τὸ αἶτημά τους στὸν Πατριάρχη, στὸν ὁποῖο παρουσιάστηκαν. Ἄλλες πληροφορίες ἔλεγαν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε μεταβεῖ στὴν πρωτεύουσα ὄχι γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐπισκοπῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ πετύχει τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ρουμανικῆς γλώσσας στὶς ἱεροτελεστίες τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ χειροτονία Ρουμάνων ἱερέων³.

Ἡ συμπαράσταση τῆς Αὐστρίας στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, οἱ ὁποῖες ἀποσκοποῦσαν νὰ διαφοροποιήσουν τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό (ἐκκλησία, ἐκπαίδευση, κοινότητες), ἦταν δεδομένη γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά. Τὴν ἴδια γνώμη εἶχαν κι ἄλλες ἐκπροσωπήσεις εὐρω-

1. Βλ. ὁ.π., σ. 68.

2. Γιὰ τὸν Ἀνθιμο Γκέτση καὶ τὶς ζυμώσεις ποὺ προηγήθηκαν γιὰ τὴν ἐκλογή του, βλ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες*, ὁ.π., σελ. 167 κ.ἑξ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου Βησσαρίων (1867-1899) βρισκόταν σὲ συνεννοήσεις μὲ ἐκπροσώπους τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, γιὰ νὰ ἐκλεγεῖ αὐτὸς Ἐξάρχος τῶν Κουτσοβλάχων Μακεδονίας, Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, τὸν πρόλαβε ὁμως ὁ Ἀνθιμος. Βλ. Νικολαΐδου, ὁ.π., σ. 164 κ.ἑ.

3. Βλ. *Παλιγγενεσία*, φύλλ. 9166/9-6-1894.

παϊκῶν κρατῶν στὸ Μακεδονικὸ καὶ Ἡπειρωτικὸ χῶρο, ὅπως π.χ. τὸ γαλλικὸ ὑποπροξενεῖο Ἰωαννίνων. Ἐκθεση τοῦ ὑποπροξενείου αὐτοῦ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1894, ἀναφερόμενη στὴν πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας στὴν Ἡπειρο καὶ Ἀλβανία, ὑπογράμμισε τὶς προσπάθειες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Ἡπειρο τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἦταν πιὸ πυκνὸ στὰ βουνὰ πού χώριζαν τὴν Ἡπειρο ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Ἡ κυβέρνησις τῆς Βιέννης, κατὰ τὴν ἔκθεση πάντα, γνώριζε πολὺ καλὰ νὰ ἐκμεταλλεύεται τὶς φυλετικὲς διαφορὲς πού χώριζαν τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Ὅπως ἔκανε στὴ Μακεδονία, ἔτσι καὶ στὴν Ἡπειρο, ἐπεδίωκε ν' ἀποσπάσει τοὺς Κουτσόβλαχους ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό. Καὶ ἐνῶ λίγο πρὶν ἡ ἐνότητα τῆς θρησκείας δὲν ξεχώριζε τὶς δύο φυλὲς πού τὰ παιδιά τους φοιτοῦσαν στὰ ἴδια σχολεῖα, οἱ ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι, μὲ τὴν παρακίνηση τῆς Αὐστρίας, ἡ ὁποία τοὺς ὑποστήριζε καὶ μυστικὰ τοὺς καθοδηγοῦσε, ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐχθροὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ ν' ἀποσπῶνται πλήρως ἀπ' αὐτούς. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἡ προπαγάνδα ἴδρυσε στὴν περιοχὴ ἓνα ἢ δύο σχολεῖα, γιὰ νὰ γίνουν τὰ φυτώρια τῶν ρουμανικῶν διεκδικήσεων¹. Χωρὶς νὰ παραβλέπεται ἡ ἀντίθεση τῆς γαλλικῆς πρὸς τὴν αὐστριακὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ, κάτι πού πρέπει νὰ ὑπολογίζεται στὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων, ἡ βεβαιότητα μὲ τὴν ὁποία μιλοῦσε ὁ Γάλλος ὑποπρόξενος, ἐνημερώνοντας ὑπεύθυνα τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς χώρας του, μᾶς ὑποχρεώνει ν' ἀποδεχτοῦμε, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ, τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὑποβοηθοῦσε τοὺς σκοποὺς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας.

κε. Ἡ κατάσταση στὸ βιλαέτι τὸ 1894

Στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων² δημιουργήθηκαν ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα κλόνισαν τὴ λειτουργία του. Τὰ ἐπεισόδια ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ συνεννόηση μαθητῶν στὸ σπίτι τοῦ ἐορτάζοντα Παπαδήμου ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα. Ἡ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια ἑνὸς ἀπὸ τοὺς παιδαγωγοὺς τοῦ γυμνασίου πού θέλησε νὰ διαλύσει τὴ συγκέντρωση, ἔγινε αἰτία συμπλοκῶν, οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὸ σχηματισμὸ παρατάξεων μαθητῶν καὶ καθηγητῶν καὶ σὲ διενέξεις, πού ὀδηγοῦσαν σὲ διάλυση τὸ γυμνάσιο. Τὰ γεγονότα τερματίστηκαν

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 4/20-4-1894 ἔκθεση τοῦ γαλλικοῦ ὑποπροξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, *AMAE, Correspondance Consulaire et Commerciale*, vol. 13(1882-1897).

2. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 73. Σύμφωνα μὲ τὶς ρουμανικὲς πηγές, τὸ σχολικὸ ἔτος 1893-1894 ἀριθμοῦσε 65 μαθητές.

μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Μαργαρίτη καὶ τὴν ἐπιβολὴ κυρώσεων σὲ 15 μαθητὲς ποὺ ἀποβλήθηκαν καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ διευθυντῆ Λαζαρέσκου- Λεκάντα ποὺ ὑποβιβάστηκε σὲ καθηγητῆ¹.

Στὸ Βεράτι, ἡ κατάσταση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἦταν δυσχερὴς, ἐξαιτίας τῶν συνεχιζομένων κοινοτικῶν διαμαχῶν. Ἰδιαίτερα στὴ συνοικία Γορίτσας, ὅπου πλεόναζε τὸ βλαχόφωνο στοιχεῖο, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς ἀντιμαχόμενες μερίδες, εἶχε φτάσει σὲ σημεῖο ὀλοκληρωτικῆς σχεδὸν ἀποσύνθεσης τῆς κοινότητος κι αὐτὸ ἀπέβαινε πρὸς ὄφελος τῆς προπαγάνδας. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ποὺ διορίζονταν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, δὲ γίνονταν δεκτοὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὶς περισσότερες φορές γιὰ λόγους ἐγωϊσμοῦ, οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ὁποῖου ἄγγιζαν κάποτε τὰ ὅρια τῆς προδοσίας, ἀφοῦ γίνονταν καταγγελίες στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς πόλης συντηροῦνταν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν².

Ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1894-95, στὴ ρουμανικὴ σχολὴ ἀρρένων τῆς συνοικίας Περόη, τὸ γυμνάσιο, ὅπως τὸ ἀποκαλοῦσαν, εἶχε προστεθεῖ καὶ οἰκοτροφεῖο, στὸ ὁποῖο προσφέρονταν δωρεὰν κατοικία, τροφή, ἐνδυμασία, ὑπόδηση, βιβλία κλπ. στοὺς μαθητὲς. Ὁ ἀριθμὸς τους ὡστόσο δὲν ξεπερνοῦσε τοὺς 20, ἐνῶ στὰ δυὸ σχολεῖα τῆς συνοικίας Γορίτσας, τὴν ἴδια χρονιά φοιτοῦσαν 10-14 μαθητὲς. Πάντως κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1894-95 οἱ ρουμανίζοντες τοῦ Βερατίου εἶχαν προγραμματίσει: 1) τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκοτρόφων τοῦ γυμνασίου σὲ 35, 2) τὴν πρόσληψη Τούρκου δασκάλου στὴ σχολή, 3) τὴ σύστασιν ἀρρεναγωγείου στὴ συνοικία Βακουφίου, 4) τὴν ἰδρυσιν στὸ Φιέρι, ποὺ ἀριθμοῦσε 150 οἰκογένειες βλαχόφωνων καὶ ἦταν κέντρο κι ἄλλων 7-8 βλαχόφωνων χωριῶν, ρουμανικοῦ σχολείου μὲ δυὸ δασκάλους³.

Ἀπὸ τὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Ἠπείρου σὲ δυὸ κυρίως σημειώθηκε τὸ 1894 ἐντονη δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας: στὴ Βωβούσα καὶ στὸ Φλαμπουράρι. Στὸ πρῶτο χωριό, ὅπου ὑπῆρχε ἰσχυρὴ μερίδα ρουμανιζόντων, ἡ προπαγάνδα πέτυχε νὰ ἐγκαταστήσει τὸ σχολεῖο τῆς στὸ κτίριον τοῦ ἑλλη-

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φυλλ. 76/25-2-1894. Οἱ ἀποβληθέντες μαθητὲς, μὲ τὴ μεσολάβησιν τῆς τρίτης γυναίκας τοῦ Μαργαρίτη, τῆς «κυρὰ Ἐλένης», καὶ ὕστερα ἀπὸ ἀπειλὴ ὅτι θὰ φοιτοῦσαν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἐπέστρεψαν στὸ γυμνάσιον.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 37/28-3-1894 ἐκθεσιν τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ. ΑΥΕ, ΑΑΚ/Α. Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ. - Ἠπειρος, Ἄλβανία. Τέτοια ἦταν ἡ ἀγανάκτησιν τοῦ προξένου γιὰ τὴν κατάστασιν ποὺ πρόσθετε στὸ τέλος τῆς ἐκθεσῆς του: Ὑπὲρ τοιούτων ἀνθρώπων ἐργαζόμεθα ἐνταῦθα, μηδὲν σεβομένων, μήτε τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα.

3. Βλ. *Νικολαΐδου*, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 243.

νικοῦ σχολείου, ὕστερα ἀπὸ βίαιη κατάληψη¹. Οἱ ἑλληνίζοντες διαμαρτυρήθηκαν καὶ κινητοποιήσαν τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων καὶ τὴ Μητρόπολη. Οἱ παραστάσεις τους ὁμως στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς δὲν ἀπέδωσαν καὶ αὐτὸ ἀνάγκασε τοὺς ἑλληνόφρονες Βωβουσιῶτες νὰ χρησιμοποιήσουν βία γιὰ ἐκδίωξη τῶν ρουμανιζόντων ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ τὸ πέτυχαν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1894. Στὴν προσπάθεια ἐκδίωξης πρωτοστάτησε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βασιλάκη, δικηγόρος στὴ Λάρισα². Λεγόταν, μάλιστα, ὅτι οἱ Βωβουσιῶτες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἑλληνα δάσκαλο εἶχαν διορίσει καὶ δάσκαλο τῆς τουρκικῆς, πράγμα ποὺ μιμήθηκαν καὶ τὸ Τσερνέσι, ἡ Μπριάζα, οἱ Πάδες καὶ τὸ Παλαιοσέλι. Ἡ πληροφορία δὲν ἐπιβεβαιωνόταν ἀπὸ ἄλλες πηγές³.

Στὸ Φλαμπουράρι, τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν ἦταν σοβαρότερα καὶ σχετίζονταν μὲ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν ρουμανιζόντων στὶς κοινοτικὲς διαμάχες. Τὸ χάσμα ποὺ χώριζε τοὺς ἀντιτιθέμενους ἦταν μεγάλο, ἐνῶ ἡ προβολὴ του στὴ δημοσιότητα, ἀπὸ προσκείμενους στὶς δυὸ παρατάξεις, δημιούργησε σύγχυση. Τὰ αἱματηρὰ γεγονότα ἔγιναν στὶς 26 Μαΐου 1894. Ἀρχηγὸς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὸ χωριὸ ἦταν ὁ ρουμανοδάσκαλος Νικόλαος Κελέφας, γιὸς τοῦ πράκτορα τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας στὰ Ἰωάννινα Στυλιανοῦ ἢ Στύλου Κελέφα. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο φυτοζωοῦσε· εἶχε 3 μόνο μαθητές⁴. Ὁ ρουμανοδάσκαλος, ἴσως γιὰτὶ δὲν εὐωδώνονταν τὰ σχέδιά του γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου, δημιουργοῦσε στὸ χωριὸ συνεχῶς ἐπεισόδια, χτυποῦσε τοὺς κάτοικους καὶ γενικὰ εἶχε καταντήσει ἡ μάλιστα τοῦ χωριοῦ. Τὸ θράσος δημιούργησε τὴν ψευδαίσθηση τῆς παντοδυναμίας, ἔφτασε νὰ ὑβρίσει καὶ τὸν Τοῦρκο διοικητὴ τῆς περιοχῆς σὲ κοινοτικὴ συζήτηση, πράγμα ποὺ καταγγέλλθηκε στὶς ἀρχὲς ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς κοινότητος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συλληφθεῖ καὶ φυλακιστεῖ⁵.

Οἱ πρῶτες πληροφορίες ἀπὸ τὰ Γιάννινα μιλοῦσαν γιὰ αἱματηρὲς συμπλοκὲς μεταξὺ τοῦ μουχτάρη τῆς κοινότητος καὶ τῶν ρουμανιζόντων, ὕστερα ἀπὸ ὑποκίνηση τοῦ κρατουμένου στὶς φυλακὲς Κελέφα καὶ τοῦ πατέρα του. Οἱ ρουμανίζοντες, Ἰωάν. Ρούσης, Κώστας Ζῶρος, Γ. Παπανικολάου, Ἰω. Διογένης καὶ ὁ δραστηριότερος ἀπ' ὅλους Ἀθανάσιος Μουτσίκας ἐπετέθησαν μὲ ξύλα καὶ μαχαίρια ἐναντίον τοῦ μουχτάρη γιὰ νὰ τοῦ πά-

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φυλλ. 81/1-4-1894.

2. Βλ. *δ.π.*, φυλλ. 86/13-5-1894.

3. Βλ. ἔφημ. *Σάλπιγξ*, φύλλ. 235/7-5-1894.

4. Δυὸ ἦταν παιδιὰ τοῦ Κώστα Ζώρου καὶ ὁ τρίτος παιδί τοῦ Γεωργίου Τζούρη, χαλβαδοποιοῦ στὴν Πάτρα. Βλ. ἔφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 72/28-1-1894.

5. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 78/11-3-1894.

ρουν τὴν κοινοτικὴ σφραγίδα. Αὐτός, βλέποντας ὅτι διέτρεχε ἄμεσο κίνδυνο ἢ ζωὴ του, πυροβόλησε ἐναντίον τῶν ἐπιτεθέμενων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σκοτωθεῖ ὁ Μουτσίκας καὶ νὰ πληγωθεῖ ὁ Διογένης. Οἱ ρουμανίζοντες κατήγγειλαν τὰ γεγονότα στὸ στρατό, ὅπως αὐτοὶ ἤθελαν. Ἰσχυρίστηκαν δηλαδὴ ὅτι ὁ μουχτάρης, μαζί μὲ τοὺς ἑλληνίζοντες πρόκριτους ἤθελαν νὰ σκοτώσουν ὅλους τοὺς ρουμανίζοντες. Ἐξαιτίας τῶν καταγγελιῶν αὐτῶν συνελήφθησαν καὶ φυλακίστηκαν οἱ πρόκριτοι: Ἄθαν. Ἀγουρόπουλος, Ἄναστ. Κουρνάρας, Χρ. Μιχίτσος, Ἰωάν. Κούλας καὶ Γεώργιος Στεφόπουλος¹.

Νεότερη ἀνταπόκριση ἀπὸ τὰ Γιάννινα παρουσίαζε πολὺ διαφορετικὰ τὰ γεγονότα². Σύμφωνα μ' αὐτή³, ποὺ προερχόταν μᾶλλον ἀπὸ φιλορουμανικὲς πηγές, τὰ γεγονότα ὀφείλονταν σὲ ἀντίδραση πολλῶν κατοίκων ἐναντίον τοῦ μουχτάρη τῆς κοινότητος Γρηγ. Ντέκου, ποὺ ἦταν καὶ εἰσπράκτορας τῶν βασιλικῶν φόρων. Οἱ κάτοικοι αὐτοὶ, ἀντιστρατευόμενοι στὰ σχέδια ἰδιοποίησης χρημάτων ποὺ εἶχαν εἰσπραχθεῖ ἀπὸ τὸ μουχτάρη, πρόβλεψαν καὶ νοίκιασαν τὶς κοινοτικὲς βοσκὲς σὲ τσελιγκάδες, πράγμα στὸ ὁποῖο ἀντιτάχθηκε ὁ μουχτάρης. Στις 26 Μαΐου, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ παραδοθεῖ ὁ βοσκότοπος στοὺς ἀγοραστὲς, ἔγινε συμπλοκὴ ἀνάμεσα στοὺς πωλητὲς καὶ στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ μουχτάρη, κατὰ τὴν ὁποία σκοτώθηκε ὁ Μουτσίκας καὶ τραυματίστηκε ὁ Διογένης.

Ἦταν φανερό ὅτι ἡ νέα ἐκδοχή, ποὺ ἀπέδιδε τὴν εὐθύνη ἐξολοκλήρου στὸ μουχτάρη καὶ ἀγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα, γιὰ τοῦτο καὶ οἱ διαψεύσεις ποὺ στάλθηκαν στὴν ἐφημερίδα ἦταν πολλές. Ἡ *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ὑποχρεώθηκε τότε νὰ διακόψει τὰ δημοσιεύματα γιὰ νὰ συγκεντρώσει θετικὲς πληροφορίες⁴.

1. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλ. 91/17-6-1894. Ὁ σχολιαστὴς τῆς ἐφημερίδας, δημοσιεύοντας τὴν εἰδηση ἔγραφε: *Ἐν τῇ ἔξ Ἰωαννίνων ἀλληλογραφίᾳ βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὁποίων σκηνῶν παραίτιοι ἐγένοντο οἱ Ρωμοῦνοι ἐν Φλαμπουραρίῳ. Ἡ σκέψις αὐτῶν ὑπῆρξεν ὄντως σατανικὴ. Διὰ τῆς βιαίας ἀρπαγῆς τῆς κυβερνητικῆς σφραγίδος (βούλας) κατελάμβανον τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρίου καὶ ἠδύνατο νὰ πιστοποιήσωσιν ὅτι ὀλόκληρον τὸ χωρίον εἶνε ρωμανικόν.*

2. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 95/15-7-1894.

3. Μιλοῦσε ἐσκεμμένα γιὰ ἀνυπαρξία ρουμανικῆς προπαγάνδας στὸ Φλαμπουράρι.

4. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 98/5-8-1894. *Περὶ τῶν ἐν Φλαμπουραρίῳ τοῦ Ζαγορίου σκηνῶν —ἔγραφε— ἐλάβομεν πολλὰς διατριβάς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἅπασαι κατ' οὐδὲν συμφωνοῦσιν, ἀπέχομεν τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν, ἄχρις ὅτου σαφῶς πληροφορηθῶμεν περὶ τῶν λαβόντων χώραν.*

Ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύφθηκε ὕστερα ἀπὸ μερικὲς ἑβδομάδες, σὲ τρία συνεχῆ δημοσιεύματα αὐτόπτη μάρτυρα. Τὰ γεγονότα, δὲν ἄφηναν ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐνοχὴ τῶν ρουμανιζόντων καὶ εἶχαν ἐξελιχθεῖ ὡς ἑξῆς:

Στις 25 Μαΐου ἔφτασαν στὸ βουνὸ τοῦ χωριοῦ, οἱ ἐνοικιαστὲς κτηνοτρόφοι Ἀκρίβης καὶ Πέτρος Μάστορας, ποὺ προξένησαν ζημιές στὶς ἐκεῖ καλλιέργειες. Τὴν ἄλλη μέρα, ὕστερα ἀπὸ εἰδοποίηση, ὁ μουχτάρης Γρηγ. Ντέκος, μὲ συνοδεία τῶν Γεωργ. Στεφοπούλου, Ἰω. Νάη, Χρ. Μιχίτσου καὶ Ἀθ. Πουρναροπούλου, ἀνέβηκαν στὸ βουνὸ γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὶς ζημιές. Οἱ ρουμανίζοντες, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς κι ὁ ταξιλδάρης¹ Ἀθ. Μουτσίκας, ἂν καὶ προσκλήθηκαν, ἀρνήθηκαν νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν. Οἱ κτηνοτρόφοι ὑποδέχτηκαν φιλοφρόνως τὸ μουχτάρη καὶ τοὺς συνοδοὺς του κι ἀπέκοψαν, τὶς ζημιές. Λίγο ἀργότερα ἔφτασαν ἐκεῖ καὶ οἱ ρουμανίζοντες: Ἰω. Ρούσης, Κων. Ζῶρος, Ἀθ. Μουτσίκας, Ἰω. Διογένης, Ι. Κουσόπουλος κι ὁ δάσκαλος Σωτ. Ρόζος, ποὺ εἶχε προσχωρήσει στὴν προπαγάνδα.

Οἱ κτηνοτρόφοι προθυμοποιήθηκαν νὰ τοὺς φιλοξενήσουν μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ αὐτοὶ ἀρνήθηκαν. Τὸ ἀπόγευμα κατέβηκαν στὸ χωριὸ οἱ δυὸ ομάδες· ὅταν συναντήθηκαν, ἄρχισαν οἱ προκλήσεις τῶν ρουμανιζόντων μὲ περιφρονητικοὺς ὑπαινιγμοὺς ἀπὸ τὸν Ἀθ. Μουτσίκα πρὸς τὸ γέρο Γ. Στεφόπουλο, σχετικὰ μὲ τὴν ἀποζημίωση² καὶ γιὰ ἄλλα θέματα. Ὁ μουχτάρης ἔκανε παρατηρήσεις γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τους, οἱ ρουμανίζοντες δὲν τὶς δέχτηκαν καὶ σὲ κάποια στιγμή ὁ Μουτσίκας ἐπιτέθηκε μὲ τσεκούρι ἐναντίον τοῦ μουχτάρη, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε καὶ διαφορές. Στὴ σύγκυση ἀκούστηκαν δύο πυροβολισμοί· ἀπὸ τὸν ἓνα σκοτώθηκε ὁ Μουτσίκας κι ἀπὸ τὸν ἄλλο τραυματίσθηκε ὁ Ι. Διογένης. Οἱ ρουμανίζοντες ἀπέδωκαν τὸ φόνον στὸ μουχτάρη, μάρτυρες ἄλλοι ὅμως βεβαίωσαν ὅτι δράστης ἦταν ὁ γαμβρὸς τοῦ σκοτωμένου, τὸν εἶδαν νὰ τρέχει κρατώντας ρεβόλβερ. Τὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἦρθε τὴν ἄλλη μέρα, μὲ ὑπόδειξη τοῦ Κελέφα, συνέλαβε ὡς συνένοχους 8 ἑλληνίζοντες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τρεῖς ὀδηγήθηκαν στὶς φυλακὲς τῶν Ἰωαννίνων, ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ ἀνακριτῆ. Καὶ τῶν τριῶν ὅμως ἡ ἀθωότητα ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις ποὺ κράτησαν ἓνα μῆνα, ὅποτε κι ἀπολύθηκαν ἀπὸ τὶς φυλακὲς³. Τὸ μένος τοῦ Μουτσίκα ἐναντίον τοῦ μουχτάρη προερχόταν ἀπὸ τὶς ἀποκαλύψεις καταχρήσεων τοῦ πρώτου ὡς ταξιλδάρη κι ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς ἐλέγχους τῶν λογαριασμῶν του. Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸ μουχτάρη ὁ ταξιλδάρης κατέφευγε στὴν προστασία τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Ὁ Στ. Κελέφας,

1. *tahsildar*: εἰσπράκτορας φόρων.

2. Βλ. ἔφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 101/26-8-1894.

3. Βλ. *δ.π.*, ἀριθμ. φύλλ. 102/2-9-1894.

πού κινουῖσε τὰ νήματά της ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, τοῦ συμπαραστεκόταν καὶ τὸν χρησιμοποιουῖσε ὡς ὄργανο γιὰ ν' ἀναστατώνει τὴν κοινότητα¹.

Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Συρράκου ἐξακολουθοῦσε νὰ λειτουργεῖ γιὰ τὸν τύπο μόνο. Ὡστόσο ἦταν μιὰ προπαγανδιστικὴ ἐστία πού μποροῦσε, μὲ εὐνοϊκὲς συνθῆκες, νὰ γίνεи ἐπικίνδυνη. Ἡ προπαγάνδα ἐκμεταλλευόμενὴ τὶς ἀδυναμίες τῆς ἑλληνικῆς κοινοτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς ζωῆς ἴδρυσε τὸ σχολεῖο της σὲ μιὰ ἐποχὴ πού τὸ ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ λόγους οἰκονομίας καὶ χωρὶς νὰ ὑπολογίσει τὴν ἀκριτικὴ θέση τοῦ χωριοῦ, κατάργησε τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῶν Καλαρρυτῶν, ὕστερα ἀπὸ τὴν προσάρτηση. Κι ἐνῶ, πρὶν τὸ σχολεῖο αὐτὸ συγκέντρωνε μαθητὲς κι ἀπὸ τὸ Συρράκο, μετὰ τὴν κατάργησή του ἡ προπαγάνδα τοῦ Συρράκου ἔρριψε τὰ δίκτυά της εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν Καλαρρυτῶν γονεῖς ὑποσχομένη πολλὰ... Οἱ προθέσεις της ὑποχρέωσαν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι ν' ἀνασυστήσῃ τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο Καλαρρυτῶν, γιὰ ἐξουδετέρωσή της².

Παρὰ τὶς προσπάθειες τῆς προπαγάνδας οἱ βλαχόφωνοι τοῦ Συρράκου εἶχαν τόσο ἔντονα ἀναπτυγμένη ἑλληνικὴ συνείδησι, ὥστε ἡ ἐμφάνισι ρουμανιζόντων ἐκεῖ προκαλοῦσε τὴ γενικὴ ἀντίδρασι. Τὸ 1894, φορέας τῆς προπαγάνδας στὸ χωριὸ ἦταν ἓνας σαμαροποιὸς ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ χωριὸ μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ὁ μεγαλύτερος γιὸς του ἦταν καθηγητὴς στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων, ὁ ἄλλος ρουμανοδάσκαλος, χωρὶς θέση, ὁ τρίτος φοιτητὴς τῆς τουρκικῆς σχολῆς κι ὁ τέταρτος μαθητὴς. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, ὅπως γινόταν καὶ στὸ παρελθὸν δὲν εἶχε μαθητὲς, ἐνῶ οἱ κάτοικοι τοῦ Συρράκου ἀπομόνωναν τοὺς ἐλάχιστους ὁπαδοὺς τῆς προπαγάνδας, πού ἐπέμεναν νὰ δροῦν κι ἀπειλοῦσαν ὅτι θὰ διαιρέσουν τοὺς κάτοικους μὲ τὴ βοήθεια τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις³.

1. Βλ. ὁ.π., φυλλ. 103/9-9-1894. Σὲ φιλικὸ σπίτι στὸ Φλαμπουράρι, εἶχε βρεθεῖ ἡ παρακάτω ἐπιστολὴ τοῦ Στ. Κελέφα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποδεικνυόταν μὲ ποῖο τρόπο ἡ προπαγάνδα ὀργάνωνε ἐπεισόδια στὰ χωριά πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ: *Υἱέ μου Κωστάκη* —ἐγραφε— *συμπέθερε Ἰω. Ρούση καὶ ἐξάδελφε Ἀθ. Μουτσίκα, μανθάνω τὰς ἐναντίας γνώμας τῶν ἀντιπρατιτόντων. Σὰς παραγγέλλω ὅπως προκαλέσητε συμπλοκὴν καὶ ἐγὼ εἶμαι βαλῆς ἐδῶ. Στὴ συνέχεια ἡ ἀνταπόκρισι ἀνέφερε διάφορα περιστατικά, ἰδιοποίησι κοινοτικῶν χρημάτων ἀπὸ τὸν Κελέφα, κατακράτησι ὀφειλομένων, πυρπόλησι οἰκιῶν κλπ., τὰ ὁποία ἀποδείκνυαν τὴν πρόθεσι τοῦ Κελέφα καὶ τῶν συνεργατῶν του νὰ δημιουργήσουν στὸ Φλαμπουράρι κατὰστασι, πού θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ πάρουν τὴ διοίκησι τῆς κοινότητος στὰ χέρια τους.*

2. Βλ. ὁ.π., φυλλ. 70/28-1-1894, ὅπου δημοσιεύεται καὶ συγχαρητήριον ψήφισμα τοῦ δήμου Καλαρρυτῶν πρὸς τὸν ὑπουργὸ παιδείας Δ. Μ. Καλλιφορνᾶ.

3. Βλ. ὁ.π., φυλλ. 99/12-8-1894.

Στὰ ἄλλα βλαχοχώρια, τοῦ Ζαγοριοῦ καὶ τῆς Κόνιτσας, ὅπου εἶχαν ἰδρυθεῖ ρουμανικὰ σχολεῖα, ἡ κατάσταση διαμορφώνονταν ἀνάλογα μὲ τὴν ἔνταση τῶν κοινοτικῶν διενέξεων, τὴ διάθεση χρημάτων καὶ τὶς ἐπεμβάσεις τῶν Τούρκων, ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῆς προπαγάνδας. Συνηθέστερα τὰ σχολεῖα αὐτὰ λειτουργοῦσαν μὲ ἐλάχιστο ἀριθμὸ μαθητῶν καὶ σὲ ἀρκετὰ τὸ μόνο ἔργο τῶν ρουμανοδασκάλων, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν μαθητές, ἦταν ἡ προσηλυτιστικὴ δραστηριότητα, τὴν ὁποία οἱ κάτοικοι κατὰ κανόνα ἀπέκρουαν. Ὡστόσο οἱ ρουμανοδάσκαλοι στὶς ἐκθέσεις τους τὴν παρουσίαζαν ὡς ἐπιτυχία καὶ πρόοδο τῆς προπαγάνδας, ἐνῶ συνέβαινε τὸ ἀντίθετο. Παράδειγμα τὸ Παλαιοσέλι τῆς Κόνιτσας, ὅπου ὁ ἐκεῖ ἄνεργος ρουμανοδάσκαλος μάταια προσπαθοῦσε νὰ πείσει τοὺς κάτοικους νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὸ σχολεῖο του. Καὶ στὸ γειτονικὸ χωριό, τὶς Πάδες, ἡ ἴδια ἀντίσταση παρατηρήθηκε. Κινδύνεψε ὁμως τὸ χωριό νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὀλοκληρωτικῆς προσχώρησης στὴν προπαγάνδα κάτω ἀπὸ τὶς ἐξῆς συνθῆκες: Στὸ Βουκουρέστι ἐργάζονταν μερικὲς οἰκογένειες Παδιωτῶν, πού, ἀντιμετώπιζαν πολλὰς δυσκολίες στὶς ἐργασίες τους, ἐξαιτίας τῆς ἔντασης τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρουμανία. Γιὰ νὰ σταματήσουν οἱ διώξεις ἐναντίον τους, ἀποφάσισαν ὅλοι νὰ προσποιηθοῦν ὅτι εἶναι Ρουμάνοι. Ἀνακοίνωσαν τὴν ἀπόφασή τους στοὺς ἐπικεφαλῆς τῆς προπαγάνδας, αὐτοὶ ὁμως ζήτησαν ἔμπρακτες ἐκδηλώσεις τῆς μετάστασής τους. Τοὺς εἶπαν δηλαδὴ πὼς τότε μόνον θὰ γίνονταν πιστευτοὶ ἂν ἔπειθαν καὶ τοὺς συμπατριῶτες στὸ χωριό τους νὰ προσχωρήσουν στὴν προπαγάνδα.

Ἔτσι, οἱ Παδιῶτες τοῦ Βουκουρεστίου ὑποχρεώθηκαν νὰ γράψουν στὸν ἱερέα τῶν Πάδων καὶ στοὺς πρόκριτους τὶ εἶχαν ἀποφασίσει καὶ τοὺς παρακάλεσαν νὰ ὑπογράψουν πιστοποιητικὸ μὲ τὸ ὁποῖο θὰ δήλωναν ὅτι εἶναι Ρουμάνοι. Οἱ πρόκριτοι κι ὁ ἱερέας, στὴν ἐπιθυμία νὰ βοηθήσουν τοὺς συμπατριῶτες τους, μὴ συναισθανόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἐθνικοῦ ἐγκλήματος, ὑπέγραψαν τὸ πιστοποιητικὸ, τὸ ὁποῖο συνυπέγραψαν καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κάτοικους τῶν Πάδων. Ὡστόσο ἡ κίνηση, παρὰ τὴ μυστικότητα, μαθεύτηκε ἀπὸ τοὺς μητροπολίτες Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς. Ὁ τελευταῖος, στὴ δικαιοδοσία τοῦ ὁποίου ὑπαγόταν τὸ χωριό, ὑπέδειξε στοὺς πρόκριτους καὶ κυρίως στὸν ἱερέα ὅτι ἐνεργοῦσαν ἀντίθετα μὲ τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ν' ἀνακαλέσουν ὅλοι τὶς ὑπογραφές τους, νὰ δηλώσουν ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὰ ἴδια φρονήματα, ὅπως καὶ πρῶτα, καὶ νὰ ζητήσουν συγγνώμη γιὰ ὅσα ἔκαναν ἐξαπατηθέντες¹.

1. Βλ. δ.π., φύλλ. 111/4-11-1894.

Εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ τὴν προπαγάνδα εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴ Φούρκα. Ἐκεῖ, τὸ 1893, ἕξαιτίας τῶν διχονοιῶν ἀνάμεσα στοὺς πρόκριτους τοῦ χωριοῦ, δὲν εἶχε διοριστεῖ ἑλληνοδάσκαλος, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ σχολεῖο νὰ μένει κλειστὸ καὶ τὰ παιδιὰ νὰ περιφέρονται στοὺς δρόμους. Ἡ προπαγάνδα ἔσπευσε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν εὐκαιρία καὶ διόρισε δικό της δάσκαλο, καταγόμενο ἀπὸ τὸ χωριό. Οἱ γνωριμίες μὲ τοὺς συγχωριανούς του, οἱ ὑποσχέσεις καὶ οἱ διαβεβαιώσεις πὼς κανένα κίνδυνο δὲ διέτρεχαν τὰ παιδιὰ ἂν φοιτοῦσαν στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Τὸ σχολεῖο γέμισε παιδιὰ, κι αὐτὸ δημιούργησε στὸ ρουμανοδάσκαλο τὴν ψευδαίσθησι ὅτι εἶχε πετύχει τὸ σκοπὸ του. Ὑστερα ἀπὸ λίγο ὁμως οἱ Φουρκιῶτες κατάλαβαν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἴδρυσις τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου δὲν ἦταν ἐκπαιδευτικὸς ἀλλὰ προσηλυτιστικὸς. Σταμάτησαν νὰ στέλλουν τὰ παιδιὰ τους σ' αὐτό, παραμέρισαν τὶς διαφορὲς τους διόρισαν Ἑλληνα δάσκαλο στὸ χωριό τους κι ἀπαίτησαν ἀπὸ τὸ ρουμανοδάσκαλο νὰ ἐγκαταλείψει τὸ σχολεῖο. Στὴν ἄρνησή του ζήτησαν τὴ συνδρομὴ τοῦ μητροπολίτη Βελλᾶς, πού τοὺς ὑπέδειξε νὰ καταφύγουν στὸν καϊμακάμη, ὁ ὁποῖος ὑποσχέθηκε νὰ διευθετήσῃ τὸ ζήτημα¹.

κστ. Προβλήματα στὴν Πίνδο

Στὴν Πίνδο ὁ δυναμισμὸς τῶν ρουμανιζόντων στὴν Ἀβδέλλα καὶ στὸ Περιβόλι, ἕξακολουθοῦσε νὰ δημιουργεῖ προβλήματα στὴ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ προπαγάνδα χρησιμοποιοῦσε κάθε μέσο πού θὰ ἐμπόδιζε τὴν ἐκεῖ παρουσία Ἑλλήνων δασκάλων, ἐνῶ παράλληλα ἐξαντλοῦσε τὶς δραστηριότητές της γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Σαμαρίνας. Ἔτσι δημιουργήθηκαν στὴν κωμόπολη ἀλλεπάλληλα ἐπεισόδια μὲ στόχο τὴν κατάληψη τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων. Πρόθεση γενικότερη τῶν Ρουμάνων πρακτόρων ἦταν νὰ ἐμποδίσουν τὴ λειτουργία ὅλων τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Πίνδου καὶ ἐκτόξευαν ἀπειλὲς πρὸς κάθε κατεύθυνση².

Στὴ Σαμαρίνα τὰ γεγονότα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας τὸ 1894 ἐξελίχθηκαν ὡς ἑξῆς:

Οἱ ρουμανιζόντες, μὲ τὴ βοήθεια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ τὴ διάθεση χρημάτων, εἶχαν κατορθώσει νὰ καταλάβουν τὰ δυὸ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς κωμόπολης. Κατὰ τὴν ἀπουσία τους, στοὺς τόπους ὅπου παραχείμαζαν, οἱ ἐπίτροποι τῆς κεντρικῆς ἐκκλησίας *Μεγάλῃ Παναγιά*, *Ι. Χρυσόχοος* καὶ *Μ. Παπαζήσης*, ὕστερα ἀπὸ συνεννόησι μὲ τρεῖς χοτζάδες ἀπὸ τὰ Γρεβενά,

1. Βλ. δ.π.

2. Βλ. ἔφημ. *Σάλπιγξ*, φύλλ. 234/2-5-1894.

ἄνοιξαν βίαια τὰ δυὸ σχολεῖα καὶ ἐγκατέστησαν σ' αὐτὰ Ἑλληνες δάσκαλους καθὼς καὶ δάσκαλο τῆς τουρκικῆς. Οἱ ρουμανίζοντες, ὅταν γύρισαν τὸν Ἀπρίλιο στὴ Σαμαρίνα καὶ βρῆκαν τὰ σχολεῖα στὰ χέρια τῶν ἑλληνιζόντων κατάγγειλαν τὶς ἐνέργειές τους στὶς τουρκικὲς ἀρχές καὶ πέτυχαν τὴ σύλληψη καὶ φυλάκιση τῶν δυὸ ἐπιτρόπων ὡς ταραξιῶν. Τὰ σχολεῖα στὸ μεταξὺ ἔκλεισαν¹ παρὰ τὴν ἐκεῖ παρουσία τοῦ Τούρκου δασκάλου, ὁ ὁποῖος ἐκτελοῦσε καὶ χρέη ἐπόπτη τῶν σχολείων· μάλιστα εἶχε ἀπειλήσει τοὺς ρουμανοδάσκαλους ὅτι ἂν ἐπέμεναν νὰ ξανακαταλάβουν τὰ σχολεῖα θὰ τοὺς κατάγγειλε στὶς ἀρχές καὶ θὰ τοὺς φυλάκιζε².

Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1894 οἱ ρουμανίζοντες τῆς Σαμαρίνας³ κατέλαβαν πάλι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἱερέα τους Παπαγιάννη, τὴν ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Παναγιᾶς. Οἱ ἐπίτροποι ἀντέδρασαν καὶ κατέφυγαν στὶς τουρκικὲς ἀρχές Γρεβενῶν, οἱ ὁποῖες ἔστειλαν ταγματάρχη γιὰ διεξαγωγή ἀνακρίσεων.

Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ἐπισήμανε τὴν ἀνάγκη ν' ἀνακαταληφθεῖ ἡ ἐκκλησία, ἔστειλε μάλιστα εἰδικὸ ἀπεσταλμένο στὴ Σαμαρίνα. Τὸ προξενεῖο διαπίστωνε σύμπραξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν στὴν κατάληψη καὶ φοβόταν πὼς ἂν ἡ ἐκκλησία ἔμενε στὰ χέρια τῶν ρουμανιζόντων, αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσε κακὸ προηγούμενο καὶ γιὰ ἄλλες ἐκκλησίες τοῦ χωριοῦ, ποὺ κινδύνευε νὰ ἐκρουμανιστεῖ ἐξολοκλήρου⁴.

Ἡ κατάληψη τῆς κεντρικῆς ἐκκλησίας ἔγινε ὄχι μόνο γιὰ σκοποὺς ἰδεολογικούς, ἀλλὰ καὶ συμφεροντολογικούς. Ἡ ἐκκλησία εἶχε ἰδιοκτησία της, στὴν ἀγορὰ τῆς Σαμαρίνας, ὅλα σχεδὸν τὰ ἐργαστήρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἕνα εἶχαν μισθώσει τὰ παιδιὰ τοῦ Παπαγιάννη, χωρὶς νὰ πληρώνουν ἐνοίκιο. Οἱ ἐπίτροποι κατέφυγαν στὰ δικαστήρια καὶ πέτυχαν νὰ ἐκδοθεῖ ἀπόφαση, μὲ τὴν ὁποία γινόταν κατάσχεση τοῦ ἐμπορεύματος τοῦ μαγαζιοῦ τῶν παιδιῶν τοῦ Παπαγιάννη. Ὅταν ἐπιχειρήθηκε ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης, οἱ

1. Βλ. δ.π., φυλλ. 236/15-5-1894.

2. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, φυλλ. 88/27-5-1894.

3. Οἱ ἑλληνικὲς πηγὲς τὶς ὑπολόγιζαν σὲ 10-15 οἰκογένειες, σὲ σύνολο 800 οἰκογενειῶν, ποὺ ἔμειναν στὴ Σαμαρίνα καὶ 500 οἰκογενειῶν ποὺ ἦταν διασπαρμένες στὴ Θεσσαλία, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Μακεδονία. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλ. 95/15-7-1894, πρέπει ὅμως νὰ ἦταν περισσότερες.

4. Βλ. τὴν 183/12-6-1894 ἐκθεση πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894, Κων/λεως Πρεσβεία. Ρουμανικά. Ὁ πρόξενος διαπίστωνε τὴ φανερὴ πιά ἀντίδραση τῶν Τούρκων ἀπέναντι στοὺς Ἑλληνες. Δυστυχῶς, ἔγραφε, οἱ Τούρκοι ἀναφανδὸν πλέον ἀντιστρατεύονται καὶ ἐδῶ εἰς πᾶν ὅ,τι Ἑλληνικόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δεκατιζόμενοι ἀπεμπολῶσιν τὰς συνειδήσεις αὐτῶν τοῖς ρουμανίζουσιν. οὐχ ἦττον δὲ δὲν εἶναι μόνον τὸ χρεῖμα τὸ ἐλατήριον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὠθεῖ αὐτοὺς νὰ καταπολεμῶσιν καὶ καταστρέφωσιν πᾶν ὅ,τι ἑλληνικόν καθιέρωσαν καὶ ἐσεβάσθησαν μακροὶ αἰῶνες, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ ἐνδόμυχον μῖσος, ὅπερ ἀνεπτύχθη εἰς αὐτοὺς καθ' ἡμῶν ὑπερμέτρως ἀπὸ τινος ἤδη χρόνου.

ἐνοικιαστὲς κι ὁ πατέρας τους δημιούργησαν ἐπεισόδια καὶ κακοποίησαν τὸ δικαστικὸ κλητήρα. Τὰ πράγματα ὀξύνθηκαν περισσότερο ὅταν ὁ Παπαγιάννης ἔκλεισε τὶς θύρες τῆς ἐκκλησίας ποὺ κατέλαβε καὶ δὲν ἐπέτρεψε νὰ ψαλλεῖ κάποια νεκρώσιμη ἀκολουθία. Τόσο ἦταν τὸ θράσος του ποὺ διακήρυσσε ἀναφανδὸν ὅτι δὲν ἀναγνώριζε τὸ μητροπολίτη κι ὅτι ἦταν ἔτοιμος νὰ χειροτονεῖ ὁ ἴδιος ἱερεῖς¹. Στὸ μεταξὺ ἡ ἐμπλοκὴ ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὴν κατάληψη κι ἀνακατάληψη τῶν ἐλληνικῶν σχολείων ἐξακολουθοῦσε, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς 400 μαθητὲς νὰ κάνουν μάθημα στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀριθμοῦσε 20-30 μαθητές².

Οἱ ἀνακρίσεις ποὺ ἔκανε ὁ ταγματάρχης κατέληξαν στὴν ἀποστολὴ ἄλλου δικαστικοῦ κλητήρα στὴ Σαμαρίνα ἀπὸ τὰ Γρεβενά, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ προβεῖ σὲ κατάσχεση τοῦ ἐμπορεύματος τοῦ γιοῦ τοῦ Παπαγιάννη καὶ ἐκδιώξή του ἀπὸ τὸ ἐργαστήρι, χωρὶς καὶ νὰ γίνεῖ κατορθωτὸ ἕξαιτίας τῆς σφοδρῆς ἀντίδρασης τοῦ πατέρα του. Οἱ πρόκριτοι τῆς Σαμαρίνας κι ὁ κλητήρας ὑποχρεώθηκαν ν' ἀπευθύνουν ἀναφορὰ στὶς ἀρχές, τὴν ὁποία ὑποστήριξε στὰ Γρεβενά ὁ ἐπίτροπος Μ. Παπαζήσης. Τελικὰ ὁ γιὸς τοῦ Παπαγιάννη διώχτηκε ἀπὸ τὸ ἐργαστήρι, παρὰ τὰ διαβήματα τοῦ πατέρα του στὶς ἀρχές τῶν Γρεβενῶν. Ἀκόμη οἱ ἐπίτροποι πέτυχαν νὰ ἐκδοθεῖ διαταγὴ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἐλληνικὲς θέσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἐκκλησία. Σὲ ἀντίδραση, ὁ ρουμανοδάσκαλος γιὸς τοῦ Παπαγιάννη, κατέλαβε τὸ σχολεῖο καὶ κλείστηκε σ' αὐτό, ἀφήνοντας ἔξω στὸ νάρθηκα, κάτω ἀπὸ βροχὴ, τοὺς 400 μαθητὲς τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου. Ὁ ρουμανοδάσκαλος, τυφλωμένος ἀπὸ πάθος, βγῆκε στὴ θύρα κι ἄρχισε νὰ χτυπάει μὲ τὸ ξύλο τοὺς μαθητὲς, ποὺ ἔξαγριωμένοι πλέον εἰσόρμησαν τὸ σχολεῖο κι ἄρχισαν νὰ τὸν λιθοβολοῦν³.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐπεισόδια στὴ Σαμαρίνα δημιούργησε κι ἄλλος ἱερέας τῆς προπαγάνδας, ὁ Παπαρίζος ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα. Ἐπειδὴ ὁ Παπαζήσης εἶχε κρατηθεῖ προσωρινὰ στὰ Γρεβενά, οἱ ρουμανίζοντες βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ καλέσουν, τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ἰουλίου 1894, τὸν Παπαρίζο νὰ ἱερουργήσῃ στὴν κεντρικὴ ἐκκλησία. Παρὰ τὴν ἀντίδραση τῶν ἄλλων ἱερέων ὁ Παπαρίζος κατέλαβε τὴν ἐκκλησία κι ἄρνήθηκε νὰ τὴν ἐγκαταλείψει ἀκόμα καὶ σὲ πρόσκληση τοῦ ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος ποὺ κάλεσαν οἱ Σαμαρινιώτες. Τελικὰ ἐκδιώχτηκε μὲ τὴ βία ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες· ἐπακολούθησαν ἀνακρίσεις οἱ ὁποῖες κατέληξαν στὴ

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φυλλ. 95, δ.π.

2. Βλ. δ.π.

3. Βλ. δ.π., φυλλ. 96/22-7-1894.

σύλληψή του καὶ τὴ μεταγωγή του στὰ Γρεβενά, ἐπειδὴ ἀρνήθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Σαμαρίνα καὶ νὰ γυρίσει στὴν Ἀβδέλλα¹.

Ἀλλὰ ἡ φαντασία τῶν ρουμανιζόντων τῆς Σαμαρίνας δὲν ἐξαντλήθηκε στὰ ἐπεισόδια αὐτά. Τὰ ὅσα ἐπακολούθησαν πρέπει νὰ ἦταν μέρος εὐρύτερου σχεδίου, μὲ σκοπὸ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν ἀμυντικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δηλ. τῶν δασκάλων, τῶν ἐπιτρόπων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν προκρίτων τῶν κοινοτήτων.

Ἡ ὑπόθεση ποὺ ἀπασχόλησε τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς Γρεβενῶν καὶ Ἰωαννίνων καὶ ταλαιπώρησε τοὺς πρόκριτους τῆς Σαμαρίνας καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἐπίτροπους τῆς ἐκκλησίας *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* Μ. Παπαζήση καὶ Ἰω. Χρυσόχο (εἶχαν γίνει ὁ στόχος τῶν ρουμανιζόντων), ἦταν ἀποτέλεσμα σκευωρίας, σατανικῆ μηχανορραφία τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ ἑλληνικὲς ἐφημερίδες. Σκηνοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῆς ρουμανίζουσας μερίδας τῆς Σαμαρίνας, σὲ σύσκεψη ποὺ πραγματοποιήθηκε στίς 14 Ἰουλίου καὶ ὑλοποιήθηκε ἀπὸ τὸ ρουμανοδάσκαλο Ἀριστείδη Μ. Σακελλαρίου. Ὁ τελευταῖος ἦταν ἑλληνοδάσκαλος, γιὸς τοῦ βαθύτατα προσηλωμένου στὸν Ἑλληνισμὸ Μίλωνα Σακελλαρίου καὶ εἶχε ἀπολυθεῖ, ὡς ἐκ τῶν ὀργίων, ἃ διέπραττε κι ἀπὸ τότε ἔγινε ἀπὸ τοὺς φανατικότερους πράκτορες τῆς προπαγάνδας². Στὴ σύσκεψη ἀποφασίστηκε νὰ γραφεῖ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἑλληνα πρόξενο Ἰωαννίνων, προερχόμενη δῆθεν ἀπὸ τοὺς πρόκριτους-ἐπίτροπους τῆς ἐκκλησίας, μὲ τὴν ὁποία θ' ἀνακοίνωναν ὅτι συνέχιζαν τὶς ἐπαναστατικὲς προετοιμασίαις ἐναντίον τῶν Τούρκων, στηριζόμενοι στίς χρηματικὲς ἐνισχύσεις του καὶ στίς ὁδηγίαις ποὺ συνεχῶς τοὺς διαβίβαζε. Ἡ ἐπιστολὴ φερόταν νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸ Μίλωνα Σακελλαρίου καὶ σ' αὐτὴ μπῆκαν πλαστογραφημένες οἱ ὑπογραφές τῶν Μ. Παπαζήση καὶ Ἰω. Χρυσόχου³. Οἱ ἀγωγιάτες ποὺ μετέφεραν τὴν ἐπιστολὴ κρατήθηκαν λίγες

1. Βλ. ἐφημ. *Σάλπιγξ*, φυλλ. 244/16-7-1894.

2. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, φυλλ. 108/14-10-1894.

3. Βλ. ὁ.π. Τὸ κείμενο ἐπιστολῆς ἦταν τὸ ἑξῆς: *Κύριε Πρόξενε! Πολλὲς φορές ὡς τώρα σὲ γράψαμε περὶ ταῖς ἐνεργίαις καὶ τὲς δουλιές ποὺ κάμνομεν ἐδὸ γιατί περὶ τούτου μᾶς ἔχης ἰδῶ καὶ μᾶς πληρόνις χωρὶς νὰ ξέρη κανένας ἀπτοὺς ἀντηχριστοὺς ἀγαρινοὺς καὶ βλάχους· σκεπαζομεθα γιατί δικοὶ μας καὶ φίλοι σου μᾶς ἔχουν ἐπιτροπάδες στὴν κλησια καὶ τὸ σκολιό, ξέρις σὺ πιά τὰ ὀπία πέραμεν μὲ τὴ βοήθηα τοῦ χουκεματίου καὶ μὲ τ' ἀσκέρι ποὺ εἶναι δῶ τὸ ὀπιο τόχομε στὰ χέρια μας, ἀχ πότε μιὰ μέρα νὰ δοῦμε καὶ δῶ ληνικό ἀσκέρι γιατί τόρα φοβούμασθαι πάλι γιατί οἱ τούρκι εἶναι χωρὶς πῆστι καὶ τὰ γεροῦνε· ταῖς παράδες τὶς πέραμε σωστές. Οἱ δασκαλοὶ μας κάνουν τὴ δουλειά τους σὰν ἐλινόπεδα μορρεῖς νὰ βλέπης ὅσα γράφουν αὐτὶ εἰς τὲς ἐφημερίδες καὶ ὁ Παπαδάμος παλέβει σὰ λιοντάρι γιὰ τὸ Ἑλινικό· τὸ Ζίσι Ματούση ὅπου δουλέβη περησότερο ἀπόλους ἰδῶ γιὰ νὰ ξεσκλαβωθῆ ὁ τόπος ἀπτοὺς τουρκους βέβαια θὰ τὸν κάμη μιὰ μέρα ἢ Ἑλλάδα βουλευτὴ ἢ δῖμαρχο· αὐτός*

ῶρες στὴν ἀστυνομία, ἀλλὰ σὲ λίγο ἐλευθερώθηκαν γιατί ἀποδείχτηκε ἡ ἀθωότητά τους. Ὄταν ἐπέστρεψαν στὴ Σαμαρίνα παρέδωσαν τὴν ἐπιστολὴ στοὺς ἐπίτροπους τῆς ἐκκλησίας. Ἡ γνωστοποίηση τῆς πλαστογραφίας προξένησε συγκίνηση στοὺς κάτοικους, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναγνώρισαν σ' αὐτὴ τὸ γραφικὸ χαρακτῆρα τοῦ Ἀριστείδη Μ. Σακελλαρίου, ὕστερα ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ γράμματά του ποὺ πρόθυμα ἔδωσε ὁ πατέρας του Μίλων. Οἱ ἐπίτροποι, ἀφοῦ βεβαιώθηκαν γιὰ τὴν πλαστογραφία, κατ'ἀγγελίαν τὴν πράξη στὶς ἀρχὲς Γρεβενῶν, στὶς ὁποῖες καὶ παρέδωσαν τὴν ἐπιστολή.

Τὴν καταγγελία ὑπέγραψαν κι ἄλλοι πρόκριτοι τῆς Σαμαρίνας, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους κι ὁ πατέρας τοῦ δράστη¹. Ὁ Ἀρ. Μ. Σακελλαρίου, ὅταν πληροφορήθηκε τὴν καταγγελία ἔφυγε ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ γιὰ τὰ Ἰωάννινα. Τὸ δικαστήριον Γρεβενῶν, πείστηκε γιὰ τὴν πλαστογραφία καὶ μὲ τηλεγράφημά του ζήτησε ἀπὸ τὸ δικαστήριον Ἰωαννίνων νὰ τὸν συλλάβει καὶ νὰ τὸν στείλει στὰ Γρεβενὰ, ὅπως καὶ ἔγινε στὶς 7 Ὀκτωβρίου. Στὴν κατάθεσή του ἀρνήθηκε τὰ πάντα κι ἀπέδωσε τὴ σκευωρία στοὺς ἑλληνοδόσκαλους. Τὸ δικαστήριον, γιὰ νὰ προχωρήσει στὶς ἐνέργειές του, διόρισε πενταμελὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ 3 Ἑλληνας καὶ 2 Τούρκους, ἡ ὁποία ἀποφάνθηκε ὅτι ὁ γραφικὸς χαρακτῆρας τῆς πλαστῆς ἐπιστολῆς ἀνῆκε στὸ Ἀρ. Σακελλαρίου, γι'αὐτὸ καὶ διέταξε τὴν προφυλάκισή του².

Ὁ ἐπίλογος τῆς ὑπόθεσης, ποὺ ἀποτελέσει ὀδυνηρὸ πλήγμα γιὰ τὴν προπαγάνδα καὶ τὶς μεθόδους της, γράφτηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1895. Τὸ Μάρτιο ἔγινε ἡ δίκη τοῦ δράστη στὰ Γρεβενὰ, ἀποδείχτηκε ἡ ἐνοχὴ του καὶ καταδικάστηκε σὲ φυλάκιση ἐνὸς ἔτους. Οἱ ἐπίτροποι σκέφθηκαν νὰ κάνουν ἔφεση γιατί θεωροῦσαν μικρὴ τὴν ποινὴ. Ὁ Ἀρ. Σακελλαρίου, μὲ συγκατηγορούμενους τοὺς Ζήση Παπακώστα καὶ Γεώργιο Κύρου καταδικάστηκαν καὶ σὲ 15 μέρες φυλάκιση καὶ τὰ ἔξοδα τῆς δίκης, γιατί εἶχαν ἀνοίξει

σέγραψαι προχθὲς ἀλὰ τοὺς βλάχους τοὺς ἔδοσε νὰ καταλάβουν καὶ δὲν μποροῦννὰ κάμουν τιποτες νὰ δόση ὁ Θεὸς τοῦ χρόνου νάναι Ἀλασόνα κιδῶ ληνικὴ ἢ παράδες παρακαλὸ νὰ μὴ μιοδίζοντε ὅταν ἔρχοντε γιατί μὲ τὸν παρὰ κάνουμε τὸ σκοπὸ μας φέτο σιχότεροι εἴμασθαι γιατί οἱ βλάχοι δὲν ἔχουν δύναμι εἰς τοὺς τυφλοὺς τούρκους· ἰμῆς τὰ γράμματά σου τὰ διαβάζομε καὶ τὰ ξεσχίζομε, ναταν κλεφτες σὰν ἄλοτες θὰ κάναμε πολὰ πράγματα ἀλὰ ἔχει ὁ Θεός. Σαμαρίνα 15 Ἰουλίου 1894

*Οἱ δούλι σου
Μίχος Παπα Ζήση
Ἰωάννης Χριστοχός*

Στείλετο καὶ εἰς τὸν πρόξενον Ἐλασόνο.

1. Βλ. ἔφημ. Σάλπιγξ, φυλλ. 259/10-10-1894.
2. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, δ.π.

μέ τή βία τήν ἐκκλησία τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*, ὅταν ἐπιχειρήθηκε ἡ κατάληψή της ἀπό τοὺς ρουμανίζοντες τὸ 1894¹.

κζ. Πρὸς ἀνατροπὴ τοῦ Μαργαρίτη

Γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῶν δραστηριοτήτων τῆς προπαγάνδας κατὰ τὸ 1894, πρέπει ν' ἀναφερθεῖ, ὅτι ἡ χρονιά στάθηκε μιὰ δύσκολη περίοδος γιὰ τὸν ἀρχηγό της Ἀπόστολο Μαργαρίτη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμη τοῦ 1894 οἱ πληροφορίες μιλοῦσαν γιὰ παραμερισμό του, ἕξαιτίας τῆς ἀποτυχίας τῆς πολιτικῆς του καὶ τῆς κακῆς διαχείρισης τῶν μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν τῶν προερχόμενων ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἄλλο, ἱκανότερο. Οἱ πληροφορίες, ποὺ δὲν ἦταν μόνο φῆμες, ἀλλὰ στηρίζονταν σὲ γεγονότα, ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Μαργαρίτης ἀπουσίαζε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι δυὸ χρόνια² μένοντας στὴν Κων/πολι. Στὸ Μοναστήρι μιλοῦσαν γιὰ διένεξή του μέ τὸ Ρουμάνο πρόξενο, ὁ ὁποῖος ἀγωνιζόταν ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπ' αὐτὸν ἡ χρηματικὴ διαχείρισις καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς προπαγάνδας. Ὁ θόρυβος δημιουργήθηκε μέ ἀφορμὴ τῆς διάστασις ἀνάμεσα στὸ Μαργαρίτη καὶ τὸν πρόξενο Μοναστηρίου στὰ θέματα τῶν σχολικῶν ἐφορειῶν καὶ τῆς γενικότερης πολιτικῆς τῆς προπαγάνδας, διάστασις ἡ ὁποία μεταφέρθηκε καὶ στὸ Βουκουρέστι. Ἦταν φυσικὸ νὰ γίνονται ζυμώσεις καὶ προσπάθειες γιὰ τὴν ἀντικατάστασή του στὴ ρουμανικὴ πρωτεύουσα, ὅπου ὑπῆρχαν πολλοὶ ἀντίπαλοί του. Ἡ διάστασις μέ τὸν πρόξενο τοῦ Μοναστηρίου ὀξύνθηκε περισσότερο τὸ Νοέμβριον τοῦ 1894, ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Μαργαρίτης στὸ Μοναστήρι καὶ ἔμεινε ἐκεῖ εἴκοσι μέρες. Διαδόθηκε τότε στὴν πόλιν ὅτι ὁ Μαργαρίτης *περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἔριδα πρὸς τὸν Ρωμοῦνον Πρόξενον καὶ ἀντηλλάγησαν ὕβρεις καὶ ἐκσφενδονίσθησαν ἀπειλαί*³.

Ἡ διένεξις ἦταν φανερὴ σ' ὅλες τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν δυὸ πλευρῶν -Μαργαρίτη καὶ ρουμανικοῦ προξενείου- ν' ἀποκρύψουν τὰ γεγονότα. Τὸ 1895 ἡ διένεξις θὰ πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ θὰ γίνουν γνωστὲς πολλὲς λεπτομέρειές της.

Τὸ θέμα τῆς ἀντικατάστασις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴν Τουρκία, γιὰ τὸ ὁποῖο γινόταν λόγος ἀπὸ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1894, ἐνδιέφερε καὶ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησις, ἡ ὁποία καὶ παρακάλεσε

1. Βλ. ὁ.π., φυλλ. 129/10-3-1895. Εἶχαν κλέψει βαρύτιμα ἀντικείμενα, λάδι καὶ μεγάλες ποσότητες ἀπὸ λαμπάδες.

2. Δὲν εἶχε πάει ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1892.

3. Βλ. τὴν 45/26-2-1895 ἐκθεσὴ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, Κων/λεως Πρεσβεῖα, Ρουμανικά.

τὴν Πρεσβεία της στὸ Βουκουρέστι νὰ κρατεῖ ἐνήμερο τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν¹. Ὡς ἐπικρατέστερος ἀντικαταστάτης τοῦ Μαργαρίτη φερόταν ὁ σαραντάχρονος Δ. Λαζαρέσκου-Λεκάντα, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸν Περλεπέ καὶ εἶχε παντρευτεῖ τὴν κόρη τοῦ Πέτρου Στούπη ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα.

Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων μετέδιδε ὅτι ὁ Λεκάντα, ἄριστος γνώστης, τῆς ρουμανικῆς, τῆς ἑλληνικῆς, τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς, θεωροῦνταν ὅτι ἦταν μετριοπαθέστερος ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, ἴσως δὲ διὰ τοῦτο ἐπιβλαβέστερος ὡς διευθυντῆς τοῦ Ρουμανικοῦ προσηλυτισμοῦ². Ὁ Λεκάντα ποὺ ἀσκοῦσε καθήκοντα ἐπιθεωρητῆ τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Ἠπείρου, μὲ ἔδρα τὰ Ἰωάννινα, ἔφτασε στὰ μέσα Φεβρουαρίου τοῦ 1894 στὸ Βουκουρέστι ὅπου ἔγινε ἀμέσως δεκτὸς ἀπὸ τὸ βασιλιὰ Κάρολο. Ἡ ἄφιξή του στὴ ρουμανικὴ πρωτεύουσα ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν ἀντιπολίτευση νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς κυβέρνησης μὲ δημοσιεύματα, κατηγορώντας τὴν γιὰ ἀμέλεια, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦταν νὰ μὴ γίνουν κατορθωτὰ τὰ ἐπιτεύγματα ποὺ ὅλοι περίμεναν ἀπὸ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς Τουρκίας, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ δαπάνες ἦταν σημαντικὲς³. Δὲν ἔγινε γνωστὸ τὸ περιεχόμενο τῶν συζητήσεων μεταξὺ Καρόλου καὶ Λεκάντα, ἡ ἴδια ὁμως συνέντευξη μαρτυροῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πρώτου γιὰ τὴν πρόοδο τῆς προπαγάνδας. Ζητοῦσε νὰ πληροφορεῖται γιὰ ὅλα, ὅσα εἶχαν σχέση μ' αὐτὴ καὶ φρόντιζε γιὰ τὴν ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν της. Στὸ μεταξὺ ὁ Λεκάντα ἄφηνε νὰ διαρρέουν στὸ ρουμανικὸ τύπο πληροφορίες ποὺ μιλοῦσαν γιὰ τὴ δύσκολη θέση τῶν ρουμανικῶν σχολείων στὴν Τουρκία καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀντικατάστασης τοῦ Μαργαρίτη ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἀκόμη καὶ στὸν ἑλληνικὸ τύπο τοῦ Βουκουρεστίου διοχετεύονταν καὶ δημοσιεύονταν τέτοιες πληροφορίες. Χαρακτηριστικὸ ἦταν τὸ παρακάτω δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας *Πατρίς* στηριγμένο σὲ πληροφορίες τοῦ ἴδιου τοῦ Λεκάντα⁴:

1. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 255/4-4-1894 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Βουκουρεστίου, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894, Αί ἐν Βερολίνῳ, Παρισίοις, Ρώμῃ, Λονδίῳ, Πετρούπολει καὶ Βουκουρεστίῳ Πρεσβεῖαι.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 124/...-4-1894 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον, 1894, Αί ἐν Βερολίνῳ, Παρισίοις, Ρώμῃ, Λονδίῳ, Πετρούπολει καὶ Βουκουρεστίῳ Πρεσβεῖαι.

3. Βλ. τὴν 102/18-2-1894 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 193/17-3-1894 ἀναφορὰ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένο τὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐφημερίδας *Πατρίς*, μὲ τίτλο: *Τὰ ἐν Μακεδονίᾳ Ρωμανικὰ σχολεῖα - Ὁ Μαργαρίτης ἀνακαλούμενος ὅπως δώση λόγον τῶν πράξεων αὐτοῦ-Τὶς ὁ διάδοχος αὐτοῦ*. Τὸ δημοσίευμα δὲ φέρει χρονολογία, πρέ-

Κατ' ἰδιαιτέρας ἡμῶν πληροφορίας ἡ θέσις τῶν ἐν Μακεδονία ρωμουνικῶν σχολείων περιέστη εἰς θέσιν περίπλοκον, ἔνεκα τῆς κακῆς διαχειρίσεως τῶν πρὸς διατήρησιν αὐτῶν σταλέντων ἐντεῦθεν χρηματικῶν ποσῶν ὑπὸ τοῦ πρώην ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων κ. Ἀποστόλου Μαργαρίτου καὶ τῶν ἐσφαλμένων περὶ τῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας πληροφοριῶν, ἃς διεβίβασε κατὰ καιροὺς τῇ ρωμουνικῇ κυβερνήσει ὁ κ. Μαργαρίτης. Ἐπὶ τέλους, ἀγαθῇ τύχῃ, ἡ πλάνη κατενοήθη, ὁ δὲ κ. Μαργαρίτης προσεκλήθη εἰς Βουκουρέστιον ὅπως δώσῃ λόγον τῶν πράξεων αὐτοῦ. Ἄγνωστον πῶς θ' ἀπολογηθῇ κατὰ τῶν πολλαχόθεν διαβιβασθεισῶν τῇ κυβερνήσει κατηγοριῶν, καὶ τῶν προσαπτομένων αὐτῷ ἀνοικείων πράξεων. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ διαδόχου τοῦ κ. Μαργαρίτου, ἐσμὲν εἰς θέσιν νὰ διαβεβαιώσωμεν ὅτι ἀνακριβῆς καὶ πρόωρος εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν καὶ ἄπτικῶν συναδέλφων ἀναγραφείσα εἶδησις καθ' ἣν διάδοχος τοῦ κ. Μαργαρίτου διωρίσθη ἤδη ὁ ἐν Μακεδονία τὰς διατριβὰς νῦν ποιούμενος κ. Δημητρέσκος πρώην Δημητριάδης. Τὸν κύριον τοῦτον ἀγνοοῦσιν οἱ ἐνταῦθα ἴσως ἐπορεύθη εἰς Μακεδονίαν χάριν γεωλογικῶν μελετῶν ἢ πρὸς ἀνεύρεσιν προκατακλυσμιαίων κογχυλίων. Καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας ὡς διάδοχος τοῦ κ. Μαργαρίτου προσδιωρίσθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὁ δὲ δις κατ' ἐπανάληψιν τιμηθεὶς δι' ἀκροάσεως παρὰ τῇ Α.Μ. τῷ βασιλεῖ Καρόλῳ καὶ σήμερον παρουσιαζόμενος ἐνώπιον τῆς Α.Β.Υ. τοῦ πρίγκηπος διαδόχου κ. Λαζαρέσκου - Λεκάντας, πρώην διευθυντῆς τοῦ ρωμανικοῦ διδασκαλείου τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ νεαρὸς οὗτος καθηγητῆς ἐκ Περλεπέ καταγόμενος εἶναι ὁ μᾶλλον προσφνεὶς εἰς τὴν ἀνατεθεισομένην αὐτῷ θέσιν. Γινώσκων τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ πρώτος καὶ μόνος πάντων ὁμολογῶν ὅτι ἐν Μακεδονία ὑπάρχουσιν 300 χιλιάδες Ἑλλήνων (θ' ἀποδείξωμεν προσεχῶς διὰ στατιστικῶν πινάκων ὅτι ὑπάρχουσι 600 χιλιάδες) ὧν τὸ σθένος εἶναι ἀκαταμάχητον, φρονεῖ ὅτι μόνον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐπι ρωμουνικῶν ἀρχῶν μορφώσεως τῶν ρωμουνόφωνων κατοίκων τῆς Μακεδονίας εἶναι ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁμοφωνία καὶ ἀδελφοποιήσις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννη Δημητρέσκου (πρώην Δημητριάδου ἢ Δημητρίου), ὡς ἀντικαταστάτη τοῦ Μαργαρίτη εἶχε ἀναφερθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Νύσσης¹ καὶ θ' ἀναφερθεῖ καὶ στὸ μέλλον ἀπὸ

πει ὁμως νὰ ἔχει γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν 17-3-1894, ἡμερομηνία ἀποστολῆς τῆς ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴν Πρεσβεΐα, ἡ ὁποία συνιστοῦσε στὸ ὑπουργεῖο νὰ μὴ δώσῃ καὶ μεγάλη πίστη στὰ γραφόμενα, γιατί προέρχονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Λεκάντα ποὺ ἐπιδίωκε τὴ θέση τοῦ Μαργαρίτη.

1. Βλ. τὴν δ.π. 124 ἔκθεσι τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων.

τὸν ἑλληνικὸ τύπο¹. Τὸ ἴδιο ὅμως θὰ γινόταν καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λεκάντα.

Ὁ Μαργαρίτης ἔφτασε στὸ Βουκουρέστι στὰ μέσα Ἀπριλίου 1894 καὶ ὅπως διαπίστωνε ἢ ἐκεῖ ἑλληνικὴ Πρεσβεία ὅλα ὅσα διαδίδονταν γιὰ ἀντικατάστασή του, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς πιθανοὺς διαδόχους του, ἦταν μόνο εἰκασίες. Οἱ ρουμανικὲς ἡμιεπίσημες ἑφημερίδες διέψευδαν τὶς εἰδήσεις γιὰ ἀντικατάσταση, πολλοὶ δὲ ποὺ γνώριζαν τὰ παρασκήνια, βεβαίωναν ὅτι τὸ Μαργαρίτη τὸν ὑποστήριζε ὁ βασιλιάς Κάρολος². Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ Μαργαρίτης τὴ χρονιά αὐτὴ πέρασε μιὰ σκληρὴ δοκιμασία ἐξαιτίας τῆς διάστασής του μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ ρουμανικοῦ προξενείου Μοναστηρίου. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου ἢ πολὺμηνη διαμάχη γύρω ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση ἢ ὄχι τοῦ Μαργαρίτη, κατέληξε σὲ μείωση τῆς παντοδυναμίας του, ἀλλὰ ὄχι καὶ στὴν ὀριστικὴ του ἐξαφάνιση. Τὴ διεύθυνση τῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία ἀνέλαβε τὸ ρουμανικὸ προξενεῖο Μοναστηρίου καὶ ὁ Μαργαρίτης παρέμεινε μόνο ὡς ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων, χωρὶς νὰ ἔχει τὴ χρηματικὴ διαχείριση. Γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ θέματος τῆς διαχείρισης εἶχε φτάσει στὸ Βουκουρέστι ὁ Ρουμάνος πρόξενος στὸ Μοναστήρι καὶ εἶχε ἐπανειλημμένες συναντήσεις μὲ τὸ βασιλιά Κάρολο³.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι καὶ τὴ χρονιά αὐτὴ ἡ προπαγάνδα καὶ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις, παράλληλα μὲ τὶς δραστηριότητες ποὺ ἀνέπτυσαν στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, συνέχιζαν νὰ καταβάλλουν ἔντονες προσπάθειες, μέσω ξένων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων, γιὰ νὰ πείσουν τὶς κυβερνήσεις καὶ τοὺς λαοὺς τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν γιὰ τὸ δίκαιο τοῦ ἀγῶνα τους. Στὸ σύνολό τους τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ ἦταν προπαγανδιστικὰ καὶ εἶχαν μικρὴ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Δημιουργοῦσαν βέβαια ὀρισμένες ἐντυ-

1. Βλ. ἔφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 99/12-8-1894. Οἱ πληροφορίες ἔφεραν τὸν Δημητρέςκο, πρῶτον δάσκαλο στὸ ἑλληνικὸ λύκειο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐπόπτη τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας καὶ συνεχιστὴ τοῦ ἔργου τοῦ Μαργαρίτη. Εἶχε ἰδρύσει, ἔλεγε, καὶ δυὸ σχολεῖα στὸ διαμέρισμα τῆς Ἐλασσόνας, ποὺ ἀριθμοῦσαν 10 μαθητές. Τόλμησε μάλιστα νὰ στείλει ἀντιπροσώπους του στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, στὸ Μαλακάσι, γιὰ νὰ πείσει τοὺς γονεῖς νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, πίσω ἀπὸ τὴν ὀροθετικὴ γραμμὴ, ὅταν καταργήθηκε τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸ παρθεναγωγεῖο ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 248/15-4-1894 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β', Ἀρχεῖον, 1894, Αἱ ἐν Βερολίνω, Βιέννη κλπ. Πρεσβεῖαι.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 553/28-11-1894 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894, Αἱ ἐν Βερολίνω, Βιέννη κλπ. Πρεσβεῖαι.

πώσεις, χωρίς όμως νὰ πείθουν καὶ ὑποχρέωναν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι νὰ ἀνταπαντᾷ μέσω τῶν ἰδίων ἢ ἄλλων φιλικῶν ἑφημερίδων τῆς. Τόσο τὰ ρουμανικὰ κείμενα, ὅσο καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἀπαντήσεις δημοσιεύονταν κατὰ κανόνα ὡς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ἢ τὴν Ἀθήνα.

Στὰ τέλη τοῦ 1894 δημοσιεύτηκε μιὰ τέτοια μακρὰ ἀνταπόκρισι ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι στὴν ἑφημερίδα *Journal des Débats* (17-12-1894 ν.ῆ), ποὺ διαπραγματευόταν τὸ *Μακεδονικὸ ζήτημα* ἀπὸ ἄποψη καθαρῶς ρουμανικῆ¹.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. ἀριθμ. 1485/9/21-12-1894 ἔκθεσι τῆς Πρεσβείας Παρισίων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1894, Αἱ ἐν Βερολίνω, Βιέννῃ, κλπ. Πρεσβεῖαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙ.

α. Ἀντικατάσταση τῶν «σχολείων τοῦ Μαργαρίτη» μὲ τὰ «προξενικά»

Ἡ διένεξη ἀνάμεσα στὸ Μαργαρίτη καὶ στὴν ἀντιπολίτευση κορυφώθηκε τὸ 1895. Ἦταν ἐμφανέστερη στὸ Μοναστήρι καὶ στὸ Βουκουρέστι, καὶ εἶχε τὶς ἐπιπτώσεις της σ' ὅλη τὴν ὀργανωτικὴ δομὴ τῆς προπαγάνδας. Στὸ Μοναστήρι γινόταν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν σχολείων τῶν ἐφορειῶν ἢ προεργασία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1894¹, μὲ τὶς ἐνέργειες τοῦ Ρουμάνου προξένου, γιὰ ν' ἀποσπαστοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Μαργαρίτη. Στὴν ἀναγνώριση τῶν ἐφορειῶν ἀντιδρούσε κι ὁ βαλῆς Μοναστηρίου, πιθανὸν ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, ποὺ δὲν φαινόταν πρόθυμος νὰ καταθέσει τὰ ὄπλα². Ὁ βαλῆς μάλιστα, ἐξαιτίας τῆς συνεχιζόμενης ρήξης στοὺς κόλπους τῆς προπαγάνδας, ἔκλεισε τὰ σχολεῖα τῶν ἐφορειῶν καὶ ζήτησε ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Πύλη. Οἱ ρουμανίζοντες, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴν πολιτικὴ τοῦ ρουμανικοῦ προξενείου, μὲ συνεχεῖς παραστάσεις στὸ βαλὴ ζητοῦσαν ν' ἀναγνωριστοῦν οἱ ἐφορεῖες στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ γύρω κουτσοβλαχικὰ χωριὰ ὡς ἀντιπροσωπευτικὲς τῆς θέλησης τῶν ρουμανικῶν κοινοτήτων καὶ νὰ ἐκδοθεῖ στὸ ὄνομά τους ἡ ἄδεια τῆς λειτουργίας τῶν κλεισμένων σχολείων. Ὁ βαλῆς ἀρνήθηκε τὴν ὑπαρξὴ ρουμανικῆς κοινότητας στὸ Μοναστήρι καὶ στὰ χωριὰ καὶ δὲν ἐπέτρεψε νὰ χορηγηθεῖ ἄδεια.

Στὸ Μοναστήρι διαδιδόταν μ' ἐπίταση ὅτι τὸ ρουμανικὸ χρῆμα καὶ οἱ ἐπεμβάσεις θὰ ὑποχρέωναν τὸ βαλὴ ν' ἀλλάξει γνώμη³ καὶ νὰ δώσει τὶς ἄδειες στὰ σχολεῖα τοῦ προξένου, ὅπως λέγονταν τὰ ὡς τότε σχολεῖα τοῦ Μαργαρίτου. Διαπιστωνόταν πάντως ὅτι τὸ ρῆγμα στοὺς κόλπους τῆς

1. Βλ. περιοδ. Ἑλληνισμός, τ. 5 (1902), σ. 149, «Τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα ἐν τῇ ρωμανικῇ βουλῇ».

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 63/1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐκθέσεως λείπει ἡ ἡμερομηνία της, πρέπει ὅμως νὰ εἶναι τῶν ἀρχῶν Μαρτίου), ΑΥΕ, 1895, Β' Ἀρχεῖον, Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

3. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση.

προπαγάνδας ἦταν μεγάλο καὶ κάθε παράταξη προσπαθοῦσε νὰ ἐπικρατήσῃ. Οἱ διενέξεις μεταφέρθηκαν καὶ στὰ χωριά, ἀνάμεσα στους δάσκαλους ποὺ εἶχαν διοριστεῖ ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη καὶ σ' ἐκείνους ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν πρόξενο¹.

Οἱ διαδόσεις δὲν ἄργησαν νὰ πάρουν πραγματικὴ ὑπόσταση. Ὁ βαλὴς εἶτε λαβῶν ἐκ Κων/πόλεως διαταγὰς, εἶτε ἐξαγορασθεῖς, διότι διαδίδεται ὅτι προσεφέρθησαν 500 λίραι, διέταξε τὸ κλείσιμο τῶν σχολείων τοῦ Μαργαρίτη καὶ ἐπέτρεψε τὴν λειτουργία τῶν σχολείων τῶν ἐφορειῶν, ποὺ ὑποστήριζε τὸ προξενεῖο. Τὰ ἐγκαίνια τους μάλιστα ἔγιναν ἐπιδεικτικά, ἀπὸ ἱερέα τῆς μητρόπολης Πελαγονίας, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο διαμαρτυρήθηκε ὁ Ἑλληνας πρόξενος στὴ μητρόπολη². Ὁ μητροπολίτης Πελαγονίας Κοσμᾶς Εὐμορφόπουλος προφασίστηκε ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ του καὶ ἐξαπατηθεῖς μετέβη ὁ ἱερεὺς, ὁ ὁποῖος γιὰ τὸ σφάλμα του τιμωρήθηκε. Ἡ δικαιολογία δὲν ἔγινε πιστευτὴ ἀπὸ τὸν Ἑλληνα πρόξενο, ποὺ σημείωνε ὅτι ἀπὸ πολλοῦ καὶ ὁ μητροπολίτης οὗτος ἤρχισε ν' ἀποβάλλῃ τὸ προσωπεῖον, ταχθεῖς εἰς τὴν χορείαν τῶν πολλῶν ἀρχιερέων, οἵτινες κύριον μέλημα ἔχουσι νὰ ἐμπορεύωνται ἀσυνειδήτως καὶ ἀνιέρως τὸ ἀξίωμα αὐτῶν. Οἱ κρίσεις τοῦ προξένου Ν. Μπέτσου προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση τοῦ πρεσβευτῆ στὴν Κων/πολη Ν. Μαυροκορδάτου, ποὺ ἀποροῦσε γιὰ τὴν αἰφνίδια μεταβολὴ τῆς γνώμης τοῦ προξένου σχετικά μὲ τὴν πολιτεία τοῦ μητροπολίτη Πελαγονίας, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς ἱεράρχες τῆς δικαιοδοσίας τοῦ προξενείου, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ πρόξενος εἶχε ἀρμονικὲς σχέσεις καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο πάντοτε εὐφῆμως ἐκφραζόταν. Ὁ πρεσβευτὴς ἀντίθετα ἔπλεκε τὸ ἐγκώμιο τοῦ Κοσμᾶ καὶ τὸν χαρακτήριζε ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀξιους ἱεράρχες³.

Ὁ Μαργαρίτης, ποὺ βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Κων/πολη, ἀντέδρασε στὸν ἐναντίον του πόλεμο, ἀπὸ ἐπίσημους κι ἀνεπίσημους παράγοντες τῆς ρουμανικῆς πολιτικῆς. Ἐξακολουθοῦσε νὰ διατηρεῖ στενὲς σχέσεις μὲ τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἑσωτερικῶν Χαλίλ Ριφὰτ πασὰ κι αὐτὴ ἡ σχέση ἀποτελοῦσε ἕνα ἰσχυρὸ ὄπλο στὰ χέρια του. Ἡ ἀντίδρασή του δὲν ἄργησε νὰ ἐκδηλωθεῖ. Ἡ Μεγάλῃ Βεζιρία διαβίβασε στὸ νέο βαλὴ Μοναστηρίου Ἀβδούλ Κερίμ πασὰ τὰ παράπονα τοῦ Μαργαρίτη γιὰ τὴ χορήγηση ἀδειῶν στὶς ἐφορεῖες τῶν ρουμανικῶν σχολείων καὶ διέταξε νὰ μελετηθεῖ τὸ ζήτη-

1. Βλ. τὴν ὀ.π. ἀριθμ. 45/26-2-1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 77/29-3-1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 257 ἐμπ./18-5-1895 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1895, Β' Ἀρχεῖον, Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.

μα προσεκτικότερα. Ὁ βαλῆς ἐπανεφέρε τὴν ὑπόθεση στὸ Διοικητικὸ συμβούλιο καὶ κατὰ τὶς συζητήσεις ποὺ ἔγιναν ἀποκαλύφθηκε ὅτι ὁ προκάτοχος του εἶχε ἀποσπάσει ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου ἀπόφαση, μὲ τὴν ὁποία ἀναγνωρίζονταν τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τοῦ Μοναστηρίου ὡς σχολεῖα βλαχικῆς κοινότητας, κάτι ποὺ καταπολεμοῦσε σφοδρὰ ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πόλης. Ὁ μητροπολίτης Πελαγονίας, ὁ μόνος ἀρμόδιος ποὺ ὑπέβαλε ἔνσταση καὶ διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἐπιχειρούμενη ἀναγνώριση ρουμανικῆς κοινότητας, ἀπουσίαζε ἀπὸ τὸ συμβούλιο καὶ ἔτσι ὁ τότε βαλῆς Φαῖκ πασὰς πῆρε τὴν ἀπόφαση ποὺ ἤθελε. Ὁ Ἀβδούλ Κερίμ ἀναψηλαφῆσας τὰ γενόμενα, ἀφοῦ πληροφορήθηκε κι ἀπὸ τὸν μητροπολίτη ὅτι ρουμανικὴ κοινότητα δὲν ὑπῆρχε στὸ Μοναστήρι, ἀκύρωσε τὴν προηγούμενη ἀπόφαση, γιὰ τὴ λήψη τῆς ὁποίας ἐπιτίμησε τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου καὶ κυρίως τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς ἐκπαίδευσης (μοαρίφ μουδίρ). Μὲ τὴ νέα ἀπόφαση τὰ σχολεῖα τοῦ προξενείου μποροῦσαν νὰ διατηρηθοῦν ὡς ἰδιωτικά, ὄχι ὡς κοινοτικά, καὶ ἡ ἄδεια λειτουργίας θὰ δινόταν στὰ ἄτομα ποὺ εἶχαν ἐμφανιστεῖ ὡς μέλη ἐφορειῶν. Ἐξακολουθοῦσε ὅμως νὰ λειτουργεῖ καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Μαργαρίτη στὸ οἶκημα τῶν Λαζαριστῶν, μὲ τοὺς 20 μαθητὲς καὶ 2-3 δασκάλους, ποὺ εἶχαν ἀπομείνει σ' αὐτό¹.

Παράλληλα μὲ τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μαργαρίτη στὸ Μοναστήρι, ἡ ἀντιπολίτευση στὸ Βουκουρέστι δὲν ἄφηνε ἀνεκμετάλλευτη εὐκαιρία καὶ τὸν σφυροκοποῦσε μὲ δημοσιεύματα στὶς ἐφημερίδες, ἐπιδιώκοντας τὴν ἀντικατάστασή του. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται δημοσίευμα τῆς *Nationalul* τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1895². Τὸ ἄρθρο-κατηγορητήριο ἀνέφερε ὅτι οἱ ρουμανοδάσκαλοι τῆς Τουρκίας εἶχαν 6 μῆνες νὰ πληρωθοῦν κι αὐτὸ συντελοῦσε στὸ νὰ διακωμωδεῖται ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς ξένους. Κωμωδία χαρακτήριζε καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὸ θέμα τῶν Ρουμάνων τῆς Μακεδονίας καὶ ἐμπαιγμὸ καὶ δημόσιο σκάνδαλο τὴν ὑπόσχεση ποὺ ἔδινε ἀπὸ ἐξαετίας γιὰ τὸ διορισμὸ Ρουμάνου ἐπισκόπου. Ὁ ὑπουργὸς Παιδείας T. Ionescu, τόνιζε, εἶχε ὑποχρέωση νὰ φροντίσει γιὰ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ ν' ἀντικαταστήσει τὸν Μαργαρίτη, γιὰτὶ ἔπρεπε νὰ εἶχε πιά πειστεῖ γιὰ τὴν ἀνικανότητά του, τὶς ἀμέτρητες καταχρήσεις του, τὶς ραδιουργίες καὶ τὴν προδοσία τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων ἐκ μέρους του, ὅπως ἀποδείκνυαν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ποὺ εἶχε στὰ χέρια του ὁ ὑπουργός.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 102/18-4-1895 ἔκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β', Ἀρχεῖον, 1895, Κων/πόλεως Πρεσβεῖα, Ρουμανικά.

2. Ἡ Πρεσβεῖα Βουκουρεστίου, μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 424/8-6-1895 ἀναφορὰ τῆς πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, διαβίβαζε μετάφραση τοῦ ἄρθρου.

Ἐποστηρίζεται ὅτι ὁ Τ. Ionescu, ὅσο κι ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν ΑΙ. Lahovari, εἶχαν προβεῖ σ' ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Μαργαρίτη, εἶχαν προσκρούσει ὁμῶς στὴν ἄρνηση τοῦ βασιλιᾶ Καρόλου¹.

Κάτι τέτοιο δὲ φαίνεται νὰ εἶναι σωστό. Στὶς ἀγορεύσεις του στὴ ρουμανικὴ βουλὴ τὸ 1901, ὁ ὑπουργὸς Παιδείας τῆς κυβέρνησης τῶν Φιλελευθέρων Sr. Haret² ἦταν ἀποκαλυπτικὸς στὸ θέμα τῆς ἴδρυσης τῶν σχολικῶν ἐφορειῶν καὶ τῆς θέσης ποὺ πῆραν πάνω σ' αὐτὸ καὶ τὴν πολιτεία τοῦ Μαργαρίτη οἱ ὑπουργοὶ τῶν συντηρητικῶν: Παιδείας Ionescu καὶ Ἐξωτερικῶν Lahovari. Ὁ τελευταῖος, εἶπε ὁ Haret, μαζί μὲ τὸν πρεσβευτὴ τῆς Ρουμανίας στὴν Κων/πολη, ἤθελαν ν' ἀπομακρύνουν τὸ Μαργαρίτη, ἐνῶ ὁ Ionescu ἤθελε νὰ τὸν κρατήσει. Αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε τὸν τελευταῖο (ὅταν τὸ κόμμα του ἔγινε ἀντιπολίτευση) νὰ κατηγορεῖ τοὺς Φιλελευθέρους, ὅτι τὶς προθέσεις του γιὰ σχολικὴ αὐτονομία ποὺ ἐπιδίωκε νὰ πετύχει στὴ Μακεδονία μὲ τὴ σύσταση τῶν ἐφορειῶν, τὶς καταπολέμησαν οἱ κομματικοὶ του ἀντίπαλοι.

Ὁ Haret ἀπέδειξε στὴ βουλὴ, ὅτι, παρὰ τὶς συστάσεις καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Lahovari, νὰ ἐπισπεύσει τὶς ἐνέργειες τῆς σύστασης τῶν ἐφορειῶν στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, ὁ Ionescu στὴν οὐσία ἀντιδροῦσε, μὲ τὸ νὰ μὴν παίρνει ἀποφάσεις καὶ νὰ θέτει τὰ ἔγγραφα στὸ φάκελλο γιὰ μελέτη. Ἄλλη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Ionescu πρὸς τὸ Μαργαρίτη ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Haret ἡ στάση του κατὰ τὴ μεγάλη ἀπεργία τῶν Ρουμάνων καθηγητῶν στὸ Μοναστήρι τὸ 1895, ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἴδρυση ξεχωριστοῦ λυκείου σὲ οἴκημα νοικιασμένο ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ προξενεῖο. Στὴν ἀπεργία αὐτὴ, ποὺ κλόνησε ἀνεπανόρθωτα τὸ κύρος τοῦ Μαργαρίτη, ὁ Ionescu τάχθηκε μὲ τὸ μέρος του καὶ ἐναντίον τῶν ἀπεργῶν τοὺς ὁποῖος ὑποστήριζε ὁ Lahovari. Τὴν ἴδια στάση κράτησε ὁ Ionescu ἀπέναντι στὶς ἐφορεῖες σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς θητείας του ὡς ὑπουργοῦ Παιδείας. Ἐξεθείαζε, δηλαδή, τὴν ἀποστολὴ τους ὡς ἀντιπολιτευόμενος κι ἀντιδροῦσε στὴν ἀνάπτυξή τους ὡς μέλος τῆς κυβέρνησης.

Ἡ διχοστασία μεταξὺ τοῦ Μαργαρίτη καὶ τῶν ἀντιπάλων του δὲν τερματίστηκε. Συνεχίστηκε καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία λειτουργοῦσαν τόσο τὰ σχολεῖα τοῦ Μαργαρίτη, ὅσο καὶ ἐκεῖνα τῶν ἐφορειῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς βοήθειας ποὺ παρεῖχαν οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, θὰ παρατηρηθεῖ ὅτι καὶ τὸ 1895 ἡ αὐστριακὴ κυβέρνηση ἦταν ἐκείνη ποὺ τῆς συμπαραστεκόταν πάντοτε. Κι αὐτὸ γιὰτι

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 76.

2. Βλ. περιοδ. *Ἑλληνισμός*, ὁ.π., σ. 148 κ.ἑξ.

προσδοκοῦσε ὀφελήματα ἀπὸ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας στὴν Τουρκία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ στάση τῆς ἑναρμονιζόταν μὲ τὶς φιλικὲς σχέσεις ποὺ διατηροῦσαν ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ρουμανία. Τὸ 1895 ἐπαναβεβαιώθηκαν οἱ σχέσεις αὐτὲς κατὰ τὴ συνάντηση τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους τῆς Ρουμανίας μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐстроουγγαρίας στὸ Ischl τῆς Αὐστρίας, στὴν ὁποία παρευρισκόταν κι ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μοναρχίας A. Goluchowski¹. Ὁ τύπος τῆς Βιέννης ἔδινε ἰδιαίτερη πολιτικὴ σημασία στὴ συνάντηση. Ἡ ἑλληνικὴ πρεσβεία τῆς Βιέννης εἶχε τὴ γνώμη, χωρὶς ν' ἀποκλείει ἄλλες ἐρμηνεῖες, ὅτι ἀποτελοῦσε μιὰ ἀκόμη ἔνδειξη τῆς ὑφισταμένης φιλίας μεταξὺ τῶν δυὸ ὁμορων κρατῶν, ποὺ δὲν τὴ διατάρασσε ἡ ὑπαρξὴ ἀλυτρώτων Ρουμάνων. Τὴν ἴδια σημασία ἀπέδινε στὴ συνάντηση καὶ ἡ *Ἐφημερὶς τῶν Ἑένων*, ὄργανο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας. Γιὰ νὰ ἐξαλείψει μάλιστα αἷτια δυσαρεσκειῶν τῆς Ρουμανίας, ἡ Οὐγγρικὴ κυβέρνησις, πιθανῶς ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ κόμητα Goluchowski, πρότεινε ν' ἀπονεμηθεῖ αὐτοκρατορικὴ χάρις στοὺς καταδικασθέντες ἡγέτες τοῦ ρουμανικοῦ κινήματος στὴν Οὐγγαρία, πράγμα ποὺ ἐγένε. Ἡ χάρις ἀπονεμήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ συνάντηση στὸ Ischl καὶ τὴ νέα συνάντηση ποὺ εἶχαν ὁ Κάρολος μὲ τὸ Φραγκίσκο Ἰωσήφ, στὴ Βιέννη, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ πρώτου ἀπὸ τὴν Ἑλβετία².

β. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων

Στὰ γενικὰ αὐτὰ πλαίσια τὰ γεγονότα τοῦ 1895, στὸν ὑπὸ ἔρευνα χῶρο, ἐξελίχθηκαν ὡς ἑξῆς:

Ἡ εἰκόνα τὴν ὁποία ἐμφάνιζε ἡ προπαγάνδα στὸν τομέα τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ἔδινε τὴν αἴσθησις αἰσιοδοξίας, ἡ ὁποία ὁμως δὲν εἶχε τὸ ἀνάλογο ἀντίκρουσμα. Οἱ ἀριθμοὶ τῶν μαθητῶν ποὺ φέρονταν ὅτι φοιτοῦσαν στὰ σχολεῖα τῆς εἶχαν ἐξογκωθεῖ στὰ περισσότερα γιὰ λόγους ἐντυπώσεων, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐπηρεασμὸ τῶν δυνάμεων ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴν κίνησή της. Μιὰ τέτοια εἰκόνα ἐμφάνιζε στὰ Γιάννινα ὁ διευθυντὴς τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου κατὰ τὴν ἐνημέρωσι, γιὰ

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 252/27 Ἰουλίου/8 Αὐγούστου 1895 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας τῆς Βιέννης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895 - Τηλεγραφήματα Πρεσβείας Κων/πόλεως 15 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου, Προξενεῖα Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης, Πρεσβεία Βιέννης.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 303/5/17-9-1895 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας τῆς Βιέννης πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, Τηλεγραφήματα Πρεσβείας Κων/πόλεως, 15 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου, Προξενεῖα Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης, Πρεσβεία Βιέννης.

τὴν κίνηση τῶν ρουμανικῶν σχολείων, τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο πῆρε τὰ στοιχεῖα¹.

Σύμφωνα μὲ αὐτὰ, ρουμανικὰ σχολεῖα λειτουργοῦσαν στὰ παρακάτω ἀστικὰ κέντρα καὶ χωριὰ τοῦ βιλαετιοῦ:

1) *Βεράτι*: Σχολεῖο-οἰκοτροφεῖο μὲ 30 οἰκότροφους, 38 μαθητὲς 2 δασκαλοὶ. Παρθεναγωγεῖο: 20 μαθήτριες, μία δασκάλα.

2) *Ἰωάννινα*: Γυμνάσιο-οἰκοτροφεῖο μὲ 70 μαθητὲς καὶ 7 καθηγητὲς. Σχολεῖο: 28 μαθητὲς, δυὸ δασκαλοὶ.

3) *Μέτσοβο*: Σχολεῖο μὲ 22 μαθητὲς καὶ 2 δασκάλους, παρθεναγωγεῖο μὲ 16 μαθήτριες καὶ 1 δασκάλα.

4) *Συρράκο*: Σχολεῖο μικτὸ μὲ 8-10 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

5) *Βωβούσα*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 100 μαθητὲς καὶ 4 δασκάλους. Ταυτόχρονα λειτουργοῦσε καὶ παρθεναγωγεῖο².

6) *Φλαμπουράρι*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 24-30 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

7) *Γρεβενίτι*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 10-15 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

8) *Παλαιοσέλι*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 20-25 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

9) *Ἄρματα*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 15 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

10) *Φούρκα*: Ἀρρεναγωγεῖο μὲ 90 μαθητὲς καὶ τρεῖς δασκάλους. Ἑλληνικὸ σχολεῖο δὲ λειτουργοῦσε.

11) *Λάιστα*: Σχολεῖο μικτὸ μὲ 12-15 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

12) *Μπριάζα*: Σχολεῖο μὲ 15-20 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο.

13) *Μακρίνο*: 1 δάσκαλος (δὲν ἀναφέρεται εἶδος σχολείου καὶ ἀριθμὸς μαθητῶν).

14) *Ἅγιος Μηνᾶς*: 1 δάσκαλος (δὲν ἀναφέρεται εἶδος σχολείου καὶ ἀριθμὸς μαθητῶν)³.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 210/13-4-1895 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1895, Β' Ἀρχεῖον, Προξενεῖα Βουλγαρίας, Ρωμυλίας, Θράκης, Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Ἐλασσῶνος. Στὴν ἔκθεση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ρουμανικῶν σχολείων ποὺ λειτουργοῦσαν στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ἐπισυνάπτεται καὶ κατάλογος τῶν μαθητῶν τῶν μουσουλμανικῶν σχολείων, καθὼς καὶ ἀριθμητικὸς πίνακας τῶν μουσουλμανικῶν σχολείων, ποὺ καταρτίσθηκε ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ Παιδείας τοῦ βιλαετιοῦ. Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 209/13-4-1895 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων (στὸν ἴδιο φάκελλο) διαβιβαζόταν στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν στατιστικοὶ πίνακες πληθυσμοῦ, ἔκτασης σὲ στρέμματα καὶ καλλιέργειες, ἀριθμοῦ ζώων κατὰ κατηγορίες καὶ ἐτήσιας παραγωγῆς τοῦ βιλαετιοῦ.

2. Ὁ Γενικὸς πρόξενος σημείωνε: Δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὸν σχολεῖον. Τὸν Ἑλληνα διδάσκαλον τὸν διέφθειραν καὶ ἠγόρασαν οἱ Βλάχοι.

3. Στὸν Ἅγιο Μηνᾶ τοῦ Ζαγορίου δὲν ὑπῆρχαν βλαχόφωνοι. Ὡστόσο ἡ προπαγάνδα σημείωνε τὴν ὑπαρξὴ σχολείου.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, σύμφωνα μὲ τὶς προξενικὲς ἐκθέσεις καὶ τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων, ἡ κατάσταση ἐμφανιζόταν ὡς ἑξῆς:

Στὸ Βεράτι, ὅπου δροῦσε ὁ Χαρ. Γοτσαμάνος, συνεχιζόταν ἡ ἐπίμονη προσπάθεια προσηλυτισμοῦ, κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες, λόγω τῶν κομματικῶν ἀνταγωνισμῶν. Ὡστόσο ἡ πλειοψηφία τοῦ ὀρθοδόξου στοιχείου ἄντεξε στὴ δοκιμασία καὶ δὲν παρασύρθηκε¹. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτῶντων μαθητῶν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, παρὰ τὴν ὑπαρξὴ οἰκοτροφείου ἀπὸ τὸ σχολ. ἔτος 1894-1895, δὲν ξεπέρασε τοὺς 35.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1895, ἴδρυσαν ρουμανικὸ σχολεῖο καὶ στὸ Φιέρι, βλαχόφωνο κεφαλοχώρι τῆς μεγάλης Μουζακιᾶς, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Βερατίου καὶ τῆς μητρόπολης Βελεγράδων². Δάσκαλος διορίστηκε ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὸ Φιέρι Λάζαρος Κ. Κελίτσας, 20 χρονῶν, ὀλιγογράμματος, ποὺ κατόρθωσε νὰ ἐγγράψει ἓνα μόνον μαθητὴ, συγγενὴ του. Αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῶν ρουμανιζόντων νὰ συγκεντρώσουν μαθητὲς ἦταν ἡ σθεναρὴ ἀντίσταση ποὺ ἀντέταξε ἡ ὀρθόδοξη κοινότητα Φιερίου, καθοδηγούμενη ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῶν ἑλληνικῶν σχολείων Παῦλο Τζώτζα, ἐγχώριο, καὶ Γεωργία Γαρτζούνη. Τοπικὴ ἀντίδραση ἐναντίον τῆς προπαγάνδας σημειώθηκε κι ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Βρυώνηδων (σὲ γενικότερη κλίμακα τὴν ἐνίσχυαν)· ἀρνήθηκε νὰ ἐκμισθώσει οἶκημα γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ σχολείου. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1895 τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Φιερίου δὲ μπόρεσε ν' αὐξήσει τοὺς μαθητὲς του πάνω ἀπὸ δύο³.

Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ προξενείου Βερατίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀντίδραση ποὺ ἀντέταξαν οἱ ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς, στὴν ἀποτυχία τῶν σχεδίων τῶν Ρουμάνων συνέβαλαν καὶ εἰδικὰ αἷτια, ὅπως: α) Ἡ διαγωγὴ τῶν Ρουμάνων δασκάλων καὶ ἡ ἔλλειψη πατριωτικοῦ φρονήματος καὶ πίστεως στὴν ἰδεολογία ποὺ ὑπηρετοῦσαν, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἐκπληρώνουν πλημμελῶς τὰ καθήκοντά τους. β) Ἡ ἐκμετάλλευση ἀπὸ μέρους τῶν δασκάλων, γιὰ δικό τους ὄφελος, τῶν μέσων ποὺ παρεῖχε ἡ προπαγάνδα γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων της, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κακὴ διατροφή τῶν οἰκοτρόφων. γ) Ἡ ἀνηθικότητα ἀριθμοῦ μαθητῶν, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους εἶχαν σημειωθεῖ κρούσματα ἀφροδισίων νοσημάτων. δ) Ἡ ἑλλιπὴς μόρφωση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ποὺ εἶχε τὶς ἐπιπτώσεις της καὶ στὴ μόρφωση τῶν μαθητῶν. ε) Ἡ πεποίθηση ποὺ εἶχε σχηματιστεῖ στὴν κοινὴ γνώμη, πὼς ἡ ἐκμάθηση τῆς ρουμανικῆς γλώσσας ἦταν γιὰ τὴν πε-

1. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 246.

2. Βλ. ὁ.π.

3. Βλ. ὁ.π.

ριοχή κάτι άχρηστο¹.

Στὰ Ἰωάννινα, τὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο ἔξακολουθοῦσε νὰ ἐμφανίζει τὴν εἰκόνα τοῦ μωσαϊκοῦ ποὺ παρουσίαζε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ἴδρυσῆς του, σ' ὅτι σχετιζόταν μὲ τὴν προέλευση τῶν μαθητῶν. Στήριζε τὴν ὕπαρξή του ὄχι σὲ λαϊκὴ βάση, ἀπ' ὅπου θ' ἀντλοῦσε καὶ τὸ μαθητικὸ δυναμικό, ἀλλὰ στὴν περισυλλογὴ τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου καὶ ἐλαχίστων ἀπὸ τὰ βλαχοχώρια τῆς Ἠπείρου. Φάνταζε ἔτσι σὰν ἓνα ξένο σῶμα στὴ ζωὴ τῆς πόλης καὶ στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον.

Ἡ ρουμανικὴ πλευρὰ ἔδινε ἓναν ἀριθμὸ μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν σ' ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς πόλης γύρω στοὺς 100, αὐτὸ ὅμως δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητά. Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα γίνουν ἀποδεκτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς προπαγάνδας, μικρὴ σημασία εἶχε, ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν ἀντιπροσώπευε οὔτε στὸ ἐλάχιστο τὸ φρόνημα τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ προπαγάνδα προσπαθοῦσε νὰ δημιουργήσει κίνητρα προσέλκυσης κι ἄλλων μαθητῶν ἀπὸ τὴν πόλη, ὅπως π.χ. μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τὸ 1895 στὸ πρόγραμμα τῆς διδασκαλίας τῆς ἰταλικῆς γλώσσας, χωρὶς ἐπιτυχία². Οὔτε καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν δυσχερειῶν ποὺ ἀντιμετώπιζε ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα ἀπέδωσε. Κατὰ τὸ 1895 οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας ἦταν σοβαρές. Ἐλαττώθηκαν σημαντικὰ τὰ μερίσματα τῶν μετοχῶν τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, στὶς ὁποῖες εἶχε ἐπενδυθεῖ τὸ μεγάλο κληροδότημα τῶν Ζωσιμαδῶν, ἐνῶ ἡ ζωὴ ἔγινε ἀκριβότερη, ἐξαιτίας τῆς ὑπερτίμησης τοῦ χρυσοῦ. Ἐτσι ἡ κοινότητα ὑποχρεώθηκε νὰ κάνει πολλὲς οἰκονομίες, τόσο στὸν ἐκπαιδευτικὸ ὅσο καὶ τὸν κοινωνικὸ προϋπολογισμό της. Κατάργησε τὰ ἐπιδόματα τῶν φτωχῶν κι ἄπορων κοριτσιῶν κι ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιβάλλει δίδακτρα σ' ὅλους τοὺς μαθητὲς τῆς *Ζωσιμαίας σχολῆς*, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πραγματικὰ ἄπορους³. Ἡ κοινότητα φοβόταν ὅτι ἡ ἐπιβολὴ δίδακτρων θὰ εἶχε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν τῆς *Ζωσιμαίας σχολῆς* καὶ τῶν ἄλλων ἐκπαιδευτηρίων. Ἦδη ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν στὴ *Ζωσιμαία* εἶχε μειωθεῖ κατὰ 90, σὲ σύγκριση μὲ τὸν προηγού-

1. Βλ. δ.π., σ. 247.

2. Βλ. *Peyfuss*, δ.π., σ. 73.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 503/9-8-1895 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ. Β' Ἀρχεῖον, 1895, Προξενεῖα Βουλγαρίας, Ρωμυλίας, Θράκης, Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Ἐλασσόνος. Τὰ δίδακτρα κατὰ τάξεις, γιὰ ὅλο τὸ χρόνο, ἦταν: Γιὰ τοὺς μαθητὲς τῆς δ' γυμνασίου 10 μετζίτια, τῆς γ' 8, τῆς β' 7, τῆς α' 6, τῆς γ' Σχολαρχείου 5, τῆς β' 4, τῆς α' 3. Γιὰ τοὺς μαθητὲς τῶν Δημοτικῶν καὶ τὶς μαθήτριες τῶν Παρθεναγωγείων 2 μετζίτια. Ἐπίσης καθορίστηκε ἡ καταβολὴ 1 λίρας γιὰ τὴ λήψη τοῦ ἀπολυτηρίου τοῦ Γυμνασίου καὶ μισῆς λίρας γιὰ κάθε ἐκπαιδευτικὸ πιστοποιητικό.

μενο χρόνο, ἐπειδὴ δὲν χορηγοῦνταν βιβλία στοὺς ἄπορους. Ἀνάλογη μείωση ἀναμενόταν καὶ στὰ ἄλλα ἐκπαιδευτήρια, στὰ ὅποια ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτῶντων ὑπερέβαινε τοὺς 1.000. Τὸ θέμα ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦταν ἡ πρώτη φορά, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς συγκρότησης τῶν ἐκπαιδευτηρίων, μὲ βάση τὰ κληροδοτήματα τῶν Ἡπειρωτῶν εὐεργετῶν, ποὺ ἐπιβάλλονταν δίδακτρα στοὺς φοιτῶντες.

Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων ἐξέφραζε περιορισμένες ἀνησυχίες γιὰ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἐφοροεπιτροπείας, σὲ στιγμὲς οἰκονομικῆς δυσπραγίας τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς, πράγμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Οἱ φόβοι τοῦ προξενείου δὲν πραγματοποιήθηκαν. Τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα τῶν κατοίκων τῆς πόλης ἦταν τόσο ἰσχυρὸ καὶ τόσο ἔντονα τὰ αἰσθήματά τους ἐναντίον τῆς προπαγάνδας, ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ ἀποδώσουν οἱ προσηλυτιστικὲς τῆς ἐνέργειες. Ὅπωςδήποτε ἡ προπαγάνδα προσπάθησε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς κοινότητος. Ἐνήργησε τὴν φορά αὐτὴ ἔμμεσα καὶ δημιούργησε στὴν ἀρχὴ κάποια σύγχυση, κυρίως ἀνάμεσα στοὺς ἀπόδημους. Τὶς ἀπόψεις τῆς ἐξέφραζε κάποια ἠπειρωτικὴ ἐφημερίδα ποὺ ἐκδόθηκε στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου 1895 στὴν Ἀθήνα¹. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἡ ἐφημερίδα ἔγραφε σὲ δῆθεν ἀνταπόκρισὴ τῆς ἀπὸ τὰ Γιάννινα: *Ἐλλείπει πόρων τὰ πλεῖστα Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐν Ἠπείρῳ ἐκλείσαν καὶ ὡς δεινὸν ἀντίρροπον ἔρχονται πλήρη ζωῆς καὶ δράσεως καὶ ὑποσχέσεων μεγαλορρημόνων τὰ νεαρὰ ρωμανικὰ σχολεῖα, ἔνθα φοιτῶσι πάμπολλοι ἑλληνόπαιδες². Κάτω δηλαδὴ ἀπὸ ἓνα ὑποκριτικὸ ἐνδιαφέρον διοχετευόταν μὲ ἀνεση ἡ προσηλυτιστικὴ γραμμὴ τῆς προπαγάνδας. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὲς τὶς «κρίσεις» δημοσιευόταν καὶ ἡ φανταστικὴ εἶδηση ὅτι πολλὰ βλαχόφωνα παιδιὰ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο εἶχαν καταταγεῖ ὡς ἀξιωματικοὶ στὸ ρουμανικὸ στρατὸ λαβόντες δὲ ἄδειαν παρὰ τῆς κυβερνήσεώς των ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἠπειρον, ἦν μὲ τὰς χρυσᾶς καὶ πομπώδεις στολάς των περιτρέχουσι κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον τοῦ προσηλυτισμοῦ. Ὅλα αὐτὰ διαψεύδονταν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα³.*

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1895 ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία στὰ Ἰωάννινα καὶ τοῦ πρώην διευθυντῆ τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου τῆς πόλης Λεκάντα, ποὺ δὲν κατάφερε νὰ πάρει τὴ θέση τοῦ Μαργαρίτη, ὅπως ἐπιδίωκε. Ἡ παρουσία του στὴν πόλη, ὅπου ἔμενε ἡ οἰκογένειά του, συνδυάστηκε μὲ πληροφορίες γιὰ νέες προσπάθειες νὰ ὑποσκελίσει τὸν Μαργαρίτη, μὲ τὸ διορι-

1. Δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ βροῦμε ἀντίτυπά της, ὥστε νὰ προσδιορίσουμε καὶ τὸν τίτλο της.

2. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, φυλλ. 159/19-10-1895, ποὺ ἀπαντᾷ στὰ «Ὀνειροπολήματα», ὅπως ἀποκαλεῖ τὰ δημοσιεύματα τῆς προηγούμενης ἐφημερίδας.

3. Βλ. δ.π.

σμό του ὡς ἐπιθεωρητῆ τῶν ρουμανικῶν σχολείων ἢ ἐπαναδιορισμό του ὡς διευθυντῆ τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων¹. Ἐμεινε δυὸ μῆνες (Ἰούλιο μὲ Σεπτέμβριο) καὶ ὕστερα ἀναχώρησε μὲ τὴν οἰκογένειά του γιὰ τὸ Βουκουρέστι. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαμονῆς στὴν πόλη συναναστρεφόταν μὲ τοὺς ρουμανοδάσκαλους, δὲν ἀναμίχτηκε ὁμως στὰ σχολιακὰ τους, ἴσως γιὰτὶ οἱ ἴδιοι, ὄπαδοὶ τοῦ Μαργαρίτη καὶ ἐχθροὶ δικοῦ του, δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν τὴν ἀνάμιξη². Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1895 ὁ Λεκάντα βρισκόταν στὴ Σόφια, συνοδευόμενος κι ἀπὸ ἀριθμὸ δασκάλων. Στάλθηκε στὴ βουλγαρικὴ πρωτεύουσα γιὰ θέματα σύμπραξης καὶ συνεργασίας τῶν δυὸ προπαγανδῶν³.

Προγενέστερες πληροφορίες τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου μιλοῦσαν γιὰ 10.000 φρ. ποὺ ἔδωσε ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις γιὰ ἵδρυσις σχολείου στὴ Σόφια, ἀποστολὴ ποὺ ἀνέλαβε ὁ Λεκάντα⁴. Τὴν παρουσίαν του στὴ Σόφια καὶ τὴν ἐπιδίωξιν νὰ ἰδρύσῃ ἐκεῖ σχολεῖο ἀρρένων καὶ θηλέων ὑπὸ τὴ διεύθυνσίν του, ἐπιβεβαίωνε καὶ τὸ ἐκεῖ Γενικὸ προξενεῖο τῆς Ἑλλάδας⁵.

Στὸ Μέτσοβο, τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα (δημοτικὸ καὶ παρθεναγωγεῖο) ἐξακολουθοῦσαν νὰ φυτοζωοῦν. Καὶ στὰ δυὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν κυμαίνονταν ἀπὸ 5-6⁶. Ἡ κατάστασις τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τῆς Ἐξαρχίας Μετσόβου⁷ ἐμφάνιζε τὴν παρακάτω εἰκόνα: Στὴν Ἐξαρχίαν ὑπάγονταν τὰ χωριὰ Μέτσοβο, Ἀνήλιο, Δερβεντίστα (Ἀνθοχώρι), Μηλιὰ καὶ Βοτονόσι. Στὸ ἡμιγυμνάσιον καὶ ἐλληνικὸν σχολεῖον τῆς συνοικίας Προσηλίου Μετσόβου δίδασκαν 3 δάσκαλοι, δυὸ τελειόφοιτοι τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Βλ. τὴν 440/13-7-1895 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

2. Βλ. τὴν 565/4-9-1895 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, προξενεῖα Βουλγαρίας, Ρωμυλίας, Θράκης, Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Ἑλασσῶνος.

3. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων ποὺ εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν στίς 12-9-1895 στὴν Πρεσβείαν Βουκουρεστίου. Στὸ περιθώριόν της καὶ μὲ ἡμερομηνία 29-9-1895 ὁ πρεσβευτὴς Ι. Ἀλεξανδρόπουλος σημείωνε τὰ ἀναφερόμενα στὴ μετάβασιν τοῦ Λεκάντα στὴ Σόφια.

4. Βλ. τὴν 562/14-8-1895 ἔκθεσις τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

5. Βλ. τὴν 720/28-9-1895 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Σόφιας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, ὁ.π. Στὴν ἔκθεσις ὁ Λεκάντα ἀναφέρεται ὡς Λαζαρέσκος Κάντη κι ὁ συνδιευθυντὴς του στὸ ὑπὸ ἵδρυσιν σχολεῖο Πρικλετέσκου.

6. Βλ. τὴν 823-12-1895 ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1895, τηλεγραφήματα Πρεσβείας Κων/λεως, 15 Ἰουλίου-31 Δεκεμβρίου, Προξενεῖα Ἠπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης, Πρεσβεία Βιέννης.

7. Βλ. τὸ συνημμένον σημείωμα στὴν ὁ.π., ἔκθεσις.

καὶ ἓνας τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων. Οἱ μαθητὲς ἀνέρχονταν σὲ 40-45. Τὸ δημοτικὸ σχολεῖο τῆς ἴδιας συνοικίας εἶχε 4 δασκάλους καὶ 100 μαθητὲς. Τὸ γραμματοδιδασκαλεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο (γιὰ τὰ ἄρρενα) ποὺ ἦταν ἐνωμένα ἀριθμοῦσαν πάνω ἀπὸ 100 μαθητὲς, μὲ 1 δάσκαλο, ἀπόφοιτο τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου Μετσόβου. Στὰ ἐνωμένα ἐπίσης παρθεναγωγεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο, μὲ 150 μαθήτριες, δίδασκε ἀπόφοιτη τοῦ παρθεναγωγείου Ἰωαννίνων μὲ δυὸ βοηθοὺς. Στὴν κάτω συνοικία τοῦ Μετσόβου λειτουργοῦσε ἐνιαῖο σχολεῖο, δημοτικὸ καὶ νηπιαγωγεῖο, μὲ δάσκαλο ἀπόφοιτο τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, ποὺ τὸν βοήθοῦσε ἓνας ἱερέας, καὶ μὲ 60 μαθητὲς.

Στὸ Ἀνήλιο λειτουργοῦσε μικτὸ σχολεῖο μὲ 90 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο. Μικτὸ σχολεῖο λειτουργοῦσε καὶ στὴ Μηλιά, μὲ 80 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο. Στὸ Βοτονόσι 25 μαθητὲς διδάσκονταν ἀπὸ ἱερέα. Ἡ Δερβεντίστα, ποὺ δὲν ἦταν βλαχόφωνο χωριό, διατηροῦσε δημοτικὸ σχολεῖο μὲ 70 μαθητὲς καὶ 1 δάσκαλο ἀπόφοιτο τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων.

Στὴ Βαβούσα τὸ σχολικὸ κτίριο εἶχε περιέλθει καὶ πάλι στοὺς ἑλληνίζοντες. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1895, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἱερέα τῆς κοινότητας, ποὺ μᾶλλον συμπαθοῦσε τὴν προπαγάνδα, διορίστηκε ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ἰωαννίνων τακτικὸς ἐφημέριος, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τελεῖ ὅλες τὶς ἀκολουθίες στὴν ἑλληνικὴ. Τὰ προηγούμενα χρόνια ὁ Ἀπόστολος, τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως ἀπαγγέλονταν στὰ ρουμανικά¹.

Στὴ Λάιστα, τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει χωρὶς μαθητὲς, διηύθυνε ἀπόφοιτος τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς, ποὺ εἶχε προσχωρήσει τὴν προπαγάνδα καὶ μάταια προσπαθοῦσε νὰ προσηλυτίσει κατοίκους. Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, χάρι καὶ στὴν ἐνίσχυση ποὺ ἔπαιρναν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, ἦταν καλὰ ὀργανωμένα καὶ λειτουργοῦσαν ἀποδοτικά. Γιὰ νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκότερες συνθῆκες λειτουργίας τῶν σχολείων τῆς, ἡ προπαγάνδα σκεπτόταν νὰ ιδρύσει σὲ ὀρισμένα βλαχόφωνα χωριὰ οἰκοτροφεῖα-σχολεῖα, ποὺ θὰ προσείλκυαν, ὅπως πίστευε, τὰ φτωχὰ παιδιὰ².

Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι κοντὰ στὰ ἄλλα αἴτια, ποὺ ἤδη ἐπισημάνσαμε, πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὸν ἄστοχο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὀρισμένοι προσπαθοῦσαν νὰ καταπολεμήσουν τὴν προπαγάνδα, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ συνέπειες νὰ εἶναι ἀντίθετες ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ καυτηριάξουν

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, φύλλ. 162/10-11-1895.

2. Βλ. δ.π., φυλλ. 121/13-1-1895. Ὁ συντάκτης τῆς ἀνταπόκρισης διαπίστωνε ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔλλειπε ἡ σύμπνοια καὶ ἡ συνεργασία ἀνάμεσα στοὺς ρουμανίζοντες, τοὺς ὁποίους κατηύθυνε κατὰ τὸ αὐτῆς δοκοῦν, ἡ παλλακίς τοῦ Μαργαρίτη στὰ Γιάννινα Ἑλένη Βρουζάκη.

τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προπαγανδιστὲς τοῦ κουτσοβλαχικοῦ ιδιώματος ἔκαναν ἐπιθέσεις καὶ ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν. Φυσικὴ συνέπεια ἦταν ἡ ἀντίδραση τῶν κατοίκων καὶ ἡ δημιουργία προσβάσεων προσπέλασης στὴν προπαγάνδα. Χαρακτηριστικὰ ἀναφερόταν ἡ στάση τοῦ ἱεροκήρυκα τῆς μητρόπολης Ἰωαννίνων Παπαγεώργη, ἀνεψιοῦ τοῦ νεομάρτυρα Γεωργίου, ποὺ περιέρχονταν τὰ βλαχοφωνα χωριὰ τοῦ Ζαγοριοῦ, κήρυσσε τὸ θεῖο λόγο, γεφύρωνε τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στοὺς κάτοικους, ὑποδείκνυε σωστὲς λύσεις γιὰ τὴν καλύτερη λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐμψύχωνε τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων. Στὸ ζῆλο του ὅμως νὰ ἐξουδετερώσει τὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας, χρησιμοποιοῦσε ἀπαράδεκτες ἐκφράσεις, ὅπως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς κουτσοβλαχικῆς ὡς βρωμόγλωσσας¹.

Στὸ Δοβρίνοβο, γινόταν προσπάθεια συγκρότησης ἐστίας τῆς προπαγάνδας, μὲ ὀπαδοὺς ποὺ δὲν ξεπερνοῦσαν τὶς 3 οἰκογένειες, καὶ διορισμὸ ρουμανοδασκάλου, καταγόμενου ἀπὸ τὸ χωριό, ἀποφοίτου τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς, ἐπιμορφωνόμενου στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων².

Παρὰ τὴν ὑποτονικὴ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας στὰ χωριὰ τοῦ βλαχοφώνου τμήματος τοῦ Ζαγοριοῦ, ἡ Μητρόπολη Ἰωαννίνων ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν πλήρη ἐξουδετέρωσή της μὲ διάφορους τρόπους, ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτοπρόσωπη παρουσία τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου στὰ χωριὰ αὐτά. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1895 περιόδευσε στὸ Δραγάρι, Τσερνέσι, Φλαμπουράρι, Δρεστενίκο κ.ἄ.³ ἐδραιώνοντας μὲ τὸ κήρυγμά του τὶς θρησκευτικὲς καὶ ἐθνικὲς παραδόσεις τοῦ ποιμνίου του. Τὶς διαπιστώσεις του γιὰ τὴ δράση τῆς προπαγάνδας τὶς διαβίβασε μὲ γράμμα του στὶς 18-8-1895 στὸ Πατριαρχεῖο, ζητώντας τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν ἐπίλυση ὀρισμένων προβλημάτων ποὺ εἶχαν σχέση μ' αὐτή. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν κοινοτήτων Τσερνεσίου καὶ Μακρίνου. Τὸ Πατριαρχεῖο ἀνταποκρινόμενο στὴν παράκλησή του ἀπευθύνθηκε στὴ Φιλεκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ ἀδελφότητα γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν κοινότητα Τσερνεσίου μὲ 10 ὀθωμ. λίρες (πληρωμὴ τοῦ ἱερέα) καὶ στὸν Ἡπειρωτικὸ Σύλλογο γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν κοινότητα Μακρίνου. Παράλληλες ἐνέργειες γιὰ τὴν ἐνίσχυση βλαχοφώνων χωριῶν ἔγιναν καὶ παρὰ τῆ εὐσεβεῖ πηγῆ⁴.

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 157/5-10-1895. Στὴν ἀνταπόκριση ἐκφράζονταν φόβοι μήπως ὁ ἱεροκήρυκας πάθει ἀπὸ τοὺς ρουμανίζοντες ὅ,τι εἶχε πάθει ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Κλήμης στὸ Περιβόλι.

2. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 146/21-7-1895.

3. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 148/4-8-1895.

4. Δηλ. τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 4703/11-10-1895 γράμμα τοῦ

Στὴ Φούρκα Κόνιτσας, τὴν ὑπαγόμενη στὴν ἐπισκοπὴ Βελλᾶς, ἡ κατάσταση, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, εἶχε βελτιωθεῖ πολὺ, σὲ σύγκριση μὲ τὰ προηγούμενα χρόνια. Λειτουργοῦσε ἤδη πλήρες δημοτικὸ σχολεῖο κι ἀτελὲς ἐλληνικὸ, μὲ 115 μαθητὲς καὶ ἓνα δάσκαλο, ἀπόφοιτο τῆς Ζωσιμαίας σχολῆς μὲ ἐτήσια ἀντιμισθία 25 λιρῶν. Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο μὲ 2 ρουμανοδάσκαλους ντόπιους εἶχε μόνο 8 μαθητὲς, συγγενεῖς τῶν δασκάλων. Εἶχε ἐγκατασταθεῖ σὲ μιὰ αἶθουσα τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου, ποὺ οἱ ρουμανοδάσκαλοι κατέλαβαν αὐθαίρετα. Αὐτὸ ἀποτελοῦσε πρόκληση γιὰ τοὺς κατοίκους ποὺ ἐπανειλημμένα ζήτησαν μέσω τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπομάκρυνσή τους χωρὶς νὰ τὸ πετύχουν. Ἡ ἐπιμονὴ τῆς προπαγάνδας εἶχε δημιουργήσει ἐπικίνδυνη ἀτμόσφαιρα καὶ προβλεπόταν ἡ δημιουργία ἐπεισοδίων, ἂν συνεχιζόταν ἡ κατάσταση¹.

γ. Ὑποχώρηση τῆς προπαγάνδας στὴν Πίνδο

Σὲ σύγκριση μὲ τὰ προηγούμενα χρόνια ἡ κατάσταση στὴν περιοχὴ βελτιώθηκε πρὸς ὄφελος τῆς ἐλληνίζουσας μερίδας. Δὲν ἔλειψαν βέβαια τὰ ἐπεισόδια, κυρίως στὰ χωριὰ ἐκεῖνα ποὺ ἀντιστέκονταν στὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας, ὅπως στὴ Σαμαρίνα, οὔτε οἱ ταλαιπωρίες τῶν κατοίκων, ἐξαιτίας τῶν ψεύτικων καταγγελιῶν τῶν Ρουμάνων πρακτόρων σὲ βάρος τους, ὅλα ὅμως γίνονταν σ' ἓνα κλίμα ὑποτονικότερο. Σ' αὐτὸ συνέβαλε καὶ ἡ στάση ὀρισμένων ὀργάνων τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ποὺ διαφοροποιοῦσαν ἀπὸ ἐκείνη τῶν συναδέλφων τους, οἱ ὁποῖοι ἀνεξέλεγκτα ἔκαναν ἀποδεκτὲς ὅλες τὶς καταγγελίες τῶν ρουμανιζόντων. Οἱ περισσότερες μηνύσεις, γιὰ ἀνύπαρκτα ἀδικήματα γίνονταν στὴ Σαμαρίνα. Βασικὴ καὶ στερεότυπη κατηγορία ἦταν ὅτι οἱ ἐλληνίζοντες συμμετεῖχαν σ' ἐπαναστατικὲς

Πατριαρχείου πρὸς τὸν Γρηγόριο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 66(65), σ. 340, καθὼς καὶ τὸ ταυτάριθμο γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Ζήση Δ. Ζήση, Πρόεδρο τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Συλλόγου Κων/λεως.

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 162/10-11-1895. Ἡ ἀμοιβὴ τῶν ρουμανοδασκάλων Φούρκας ἦταν 45 εἰκοσόφραγκα τὸ χρόνο γιὰ τὸν καθένα. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τὰ συντηροῦσε ἡ ἐκκλησία, τῶν πολιτῶν μὴ συναινούντων νὰ συνεισφέρωσιν. Ἡ ἀπροθυμία ἐξυπηρετοῦσε τὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας καὶ γι' αὐτὸ γινόταν ἐκμετάλλευσή της κατὰ τὶς περιστάσεις καὶ κυρίως σὲ περιόδους ἐξαρσης τῶν κοινοτικῶν διαμαχῶν. Εἶχε καὶ ἡ Φούρκα τὸ κληροδότημά της, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀφήσει μὲ διαθήκη του ὁ Φουρκιώτης Στέργιος Νικολαΐδης τὸ 1866. Ποσὸ 6.000 δρχ. ἦταν κατατεθειμένο στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα γιὰ νὰ πληρώνονται ἀπὸ τοὺς τόκους του οἱ δάσκαλοι τοῦ χωριοῦ (300 δρχ.) καὶ οἱ ἱερεῖς τῆς ἐκκλησίας. Οἱ τόκοι καταβάλλονταν μέχρι τὸ 1876, ὅποτε τὴν χρονιά αὐτὴ σταμάτησαν, χωρὶς νὰ δοθοῦν ἐξηγήσεις. Γι' αὐτὸ παρακλήθηκε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἐνισχύσει τὸ σχολεῖο τῆς κοινότητος. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 169/29-12-1895.

κινήσεις. Τὸ 1893 εἶχαν γίνει 15 τέτοιες καταγγελίες, σὲ βάρος 100 καὶ περισσοτέρων ἀτόμων. Ὅλες εἶχαν ἐκδικαστεῖ στὸ πρωτοδικεῖο Γρεβενῶν πού ἐπέβαλε ποινές καὶ ὕστερα στὸ ἐφετεῖο Σερβίων, ὅπου οἱ κατηγορούμενοι εἶχαν ἐφεσιβάσει τὴν ἀπόφαση. Οἱ κατηγορίες ἀποδείχτηκαν ἀνυπόστατες καὶ οἱ κατηγορούμενοι ἀθωώθηκαν. Ἐμεινε ὁμως ἡ ταλαιπωρία καὶ τὰ μεγάλα ἔξοδα στὰ ὁποῖα εἶχαν ὑποβληθεῖ. Ἡ ἀθώωση τόσων ἀνθρώπων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ν' ἀμφισβητεῖται στὸ μέλλον ἡ ἀξιοπιστία ὧσων κατὰγγειλαν ἐπαναστατικές δραστηριότητες. Αὐτὸ ὁδήγησε τοὺς ρουμανίζοντες σ' ἄλλου εἴδους ἐνέργειες. Τὸ 1894 ὀργάνωσαν τὴ σκευωρία τῶν πλαστῶν γραμμάτων τῶν προκρίτων τῆς Σαμαρίνας μὲ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα. Ὡστόσο δὲ συνετίστηκαν. Κατηγόρησαν τὸν Δημ. Οἰκονόμου ὅτι ὕβρισε τὸ σουλτάνο καὶ μὲ ἀναφορά τοὺς κατήγγειλαν στὸν καϊμακάμη Γρεβενῶν τοὺς Ζήση Τζήμα Ζιώγα, Ζήση Μαντούσκα, Ζήση Τζιούτρα, Μιχαλάκη Χατζηπύρρο καὶ Νικόλαο Γιαννούλη, ὅτι τὸ 1878 πού παραχέιμαζαν στὴ Θεσσαλία ἔπαιρναν μέρος σ' ἐπαναστατικές προετοιμασίες. Οἱ ἀνακρίσεις πού ἐπακολούθησαν ἀπέδειξαν τὸ ἀσύστατο τῶν κατηγοριῶν¹.

Ἡ συρροή τῶν καταγγελιῶν, ἄσχετα ἂν στὸ τέλος ἀποδείχνονταν ἀναληθεῖς, ἀπέβλεπε στοὺς στόχους πού ἐπισημάνθηκαν. Κυρίως ἀποσκοπούσαν, μὲ τὶς ταλαιπωρίες καὶ τὶς χρηματικές ἐπιβαρύνσεις τῶν κατηγορουμένων, νὰ κάμψουν τὴν ἀντίστασή τους, ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ δραστηριότητα τῆς προπαγάνδας. Τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦταν τὰ ἀναμενόμενα. Ἡ Σαμαρίνα ἀντιστάθηκε ὡς τὴν ἀπελευθέρωσή της, παρὰ τὸ μένος τῆς προπαγάνδας ἐναντίον τῶν κατοίκων της².

Στὶς ραδιουργίες τῶν ρουμανιζόντων Σαμαρίνας πρωτοστατοῦσε ὁ ἱερέας Παπαγιάννης, καθαιρεμένος πρὶν ἓνα χρόνο ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἐπιδιώξή του ἦταν νὰ καταλάβει τὴν κεντρικὴ Ἐκκλησία τῆς Παναγίας. Ἐπειδὴ οἱ βίαιες ἐνέργειες δὲν εἶχαν πετύχει στὸ παρελθὸν κατέφυγε στὴ συνηθισμένη μέθοδο τῶν καταγγελιῶν. Ζήτησε ἀπὸ τὸν καϊμακάμη Γρεβενῶν νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ ἐκκλησία στοὺς ρουμανίζοντες, χωρὶς νὰ γίνει εἰσακουστός. Κατέφυγε τότε στὸ μουτεσαρίφη Σερβίων καὶ ἐζήτησεν ἀγεροχώτατα τὴν ἀποπομπὴν (ἀπὸ τὴν ἐκκλησία) τῶν βυσσοδομούντων κακὰ κατὰ τοῦ καθεστῶτος Ἑλλήνων καὶ τὴν κατάληψιν αὐτῆς παρ' αὐτοῦ πρὸς τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν πιστῶν εἰς τὴν αὐτοκρα-

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 129/10-3-1895.

2. Γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικότερες οἱ καταγγελίες, οἱ ρουμανίζοντες τὶς ἔκαναν ὕστερα ἀπὸ τὶς 15 Αὐγούστου, τότε πού οἱ τσελιγκάδες κατέβαιναν στὴ Θεσσαλία γιὰ ν' ἀγοράσουν ἢ νοικιάσουν λιβάδια καὶ συνήθως δὲν ξαναγύριζαν. Τὶς κλήσεις τὶς ἔπαιρναν τὴν ἐπόμενη ἀνοιξη, μόλις ἀνέβαιναν στὴ Σαμαρίνα ἀπὸ τὰ χειμαδιά. Δημιουργοῦνταν ἔτσι προϋποθέσεις νὰ ταλαιπωροῦνται ὄλο τὸ καλοκαίρι. Βλ. δ.π.

τορίαν Ρωμούνων¹.

Οἱ εἰσηγήσεις του δὲν ἔγιναν δεκτὲς γιατί ὁ μουτσαρίφης γνώριζε τὸ ποιόν του. Στὸ τέλος ὁ Παπαγιάννης ὀδηγήθηκε στὰ Γρεβενὰ ὡς ταραξίας, ὅπου ἔμεινε ὑπὸ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση², ἡ ὁποία καὶ ἔληξε τὸ Μάιο τοῦ 1895. Ὁ Παπαγιάννης ὅταν ἐπέστρεψε στὴ Σαμαρίνα δημιούργησε πάλι ἐπεισόδια κατὰ τὴν τέλεση τῆς θείας λειτουργίας στὴν ἐκκλησία, ὑποχρεώνοντας τοὺς κάτοικους νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὶς ἀρχές τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ χωριό. Ἔτσι κρατήθηκε πάλι στὰ Γρεβενὰ κάτω ἀπὸ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση³.

Ὅπως σημειώθηκε, ἡ συρροὴ ἀνυπόστατων καταγγελιῶν ἐκ μέρους τῶν ρουμανιζόντων, προβλημάτισε ὀρισμένα κρατικὰ ὄργανα, καθὼς καὶ τὶς ἀνώτερες ἀρχές τῆς περιοχῆς. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παπαγιάννη, ἀρχισε ἀμείλικτος καταδίωξις τῶν στελεχῶν τῆς ρουμανόφρονος μερίδος Σαμαρίνης ὡς συκοφαντῶν⁴.

Στὴ Σαμαρίνα φοιτοῦσαν τὸ 1894 στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα 15-20 μαθητὲς. Οἱ ρουμανοδάσκαλοι, παρὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν, ἀξιούσαν νὰ καταλάβουν ὅλα τὰ σχολεῖα, τὰ τέσσερα, τῆς κωμόπολης καὶ τῆ μεγαλύτερη ἐκκλησία. Τὸ 1895 τὰ σχολεῖα τους ἔμειναν μὲ λίγους μαθητὲς καὶ οἱ δάσκαλοι ἔμειναν στὴ Σαμαρίνα σχεδὸν ἀργόμισθοι⁵. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας⁶ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ἀριθμοῦσαν 8-10 μαθητὲς⁷, ἐνῶ τὰ ἑλληνικὰ εἶχαν 162 ἄρρενα (ὁ ἀριθμὸς τῶν θηλέων δὲν ἀναφέρεται). Οἱ ἀντιμισθίες τῶν δασκάλων⁸ στὰ τρία ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀνέρχονταν, σύμφωνα μὲ τὸν προϋπολογισμό, σὲ 30 λίρες τὸν χρόνον γιὰ τὸν καθένα⁹. Δὲν ἔγινε δυνατὸς ὁ διορισμὸς Τούρκου δασκάλου, ὅπως

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 146/21-7-1895.

2. Βλ. δ.π.

3. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 149/11-8-1895.

4. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἠπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 151/25-8-1895. Ἡ ἐφημερίδα ἀνέφερε ἐπίσης τὸ θάνατο καὶ τὴν κηδεῖα (6-8-1895) τοῦ γηραιοῦ ἑλληνοδάσκαλου Μίλωνα Σακελλαρίου.

5. Βλ. δ.π. Ἡ ἀνταπόκριση κατέληγε μὲ τὴ γενικὴ διαπίστωση: Ἐν γένει κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ κάτοικοι τῆς δροσερᾶς Σαμαρίνης βιοῦσιν ἐν μεγίστῃ ἡσυχίᾳ.

6. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 317/26-8-1895 ἐκθεση πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένος κι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1895-1896 τῆς προξενικῆς περιφέρειας, ΑΥΕ, 1895, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Ἠπειρος-Ἀλβανία.

7. Ἐνας ἀπὸ τοὺς δάσκαλους ἦταν ὁ Τσακαμᾶς.

8. Ὅλοι κατάγονταν ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα.

9. Ἀπὸ τοὺς δάσκαλους αὐτοὺς ὁ ἓνας δίδασκε τὸν χειμῶνα στὴν Ἐλασσόνα, ὁ δεῦτερος στὸ Δαμάσι κι ὁ τρίτος, ὁ Τσιτώτας, στὴ Βλαχογιάννη. Διευθυντὴς τῶν σχολείων ἦταν ὁ Δημήτριος Σάδας καὶ βοηθοὶ δάσκαλοι οἱ Δημήτριος Ζούκης καὶ Δημήτριος Τσιτώτας (βλ. τὴν 169/7-5-1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ, ΑΥΕ, 1895, δ.π.

είχαν προγραμματίσει οί έφοροι γιατί δέ βρέθηκε Έλληνας δάσκαλος πού νά γνωρίζει καλά τήν τουρκική¹.

Στά άλλα χωριά τής Πίνδου ή κατάσταση διαγραφόταν ώς έξής:

Στόν προϋπολογισμό του προξενείου Έλασσόνας του σχολικού έτους 1895-96, δέν αναγράφονται κονδύλια για τους δάσκαλους των σχολείων Έβδέλλας και Περιβολιού, πρέπει άρα νά συμπεράνουμε, ότι κατά τή διάρκεια του προηγουμένου σχολικού έτους τά ελληνικά σχολεία των χωριών αυτών δέ λειτούργησαν². Πληροφορίες όμως, τής εποχής τής σύνταξης του προϋπολογισμού, ανέφεραν ότι στο Περιβόλι πού ώς τότε θεωρούνταν ρωμανοφρονούν, ή ελληνική πλευρά άρχισε νά επανακτάει έδαφος. Στηριζόμενοι σ' άμερόληπτη στάση των αρχών οί ελληνίζοντες ανακατέλαβαν τις εκκλησίες, όπου ίερουργούσε ό ουνίτης ιερέας, και τά σχολεία στα όποια εγκαταστάθηκαν Έλληνες δάσκαλοι³. Οί πληροφορίες πιθανόν νά στηρίζονταν σε γεγονότα, τά όποια ύποδηλώνονται από τήν καθίζηση του άριθμού των μαθητών του ρουμανικού σχολείου κατά τό επόμενο σχολικό έτος 1896-1897, σύμφωνα με στοιχειά ρουμανικών πηγών. Έτσι για τό Περιβόλι αναφέρεται ότι ένώ κατά τό σχολικό έτος 1893-1894 φοιτούσαν στο ρουμανικό σχολείο 120 μαθητές, όσοι και στην Έβδέλλα, τό σχολικό έτος 1896-97 ό άριθμός των μαθητών είχε περιοριστεί στους 15⁴.

Παρά τις έπιφυλάξεις πού μπορούν νά υπάρχουν για τήν ακρίβεια των στοιχείων, επειδή προέρχονται από αντιπολιτευόμενη τό Μαργαρίτη πηγή, ό τόσο μικρός άριθμός μαθητών του ρουμανικού σχολείου Περιβολιού, φανερώνει μεταστροφή των φρονημάτων σημαντικής μερίδας του πληθυσμού.

1. Βλ. τήν 317 έκθεση, δ.π. 'Ο πρόξενος Έλασσόνας διατύπωνε μιá άλλη άποψη για όρισμένες ραδιουργίες ρουμανιζόντων από τή Σαμαρίνα. Πιθανό, λέγει, νά ύποκινούνταν από Σαμαριναίους για νά έξαναγκάζεται τό προξενείο νά τοποθετεί στο χωριό ντόπιους δάσκαλους, όπως έγινε για τό σχολικό έτος 1895-1896. 'Ο προϋπολογισμός τής χρονιάς αυτής άνέβαινε στις 299 λίρες. Από τό ποσό αυτό, εκτός από τους δάσκαλους και τις δασκάλες των κοινοτήτων Σερβίων, Έλασσόνας, Κοκκινοπλου, Σμίξης, Δαμασίου, Βλαχογιάννης, Γρεβενών, Κρανιάς, Βλαχολείβαδου και Σαμαρίνας, πληρώνονταν τρεις ιερείς τής Σαμαρίνας, ένας των Γρεβενών κι ό Μίλων Σακελλαρίου. Σημειώνεται ό έξής άριθμός μαθητών των ελληνικών σχολείων στην έκθεση: α) Μαθητές και μαθήτριες του νηπιαγωγείου Έλασσόνας 110, του Κοκκινοπλου 106 και Βλαχολείβαδου 85. Στο ελληνικό σχολείο του Βλαχολείβαδου φοιτούσαν 130 μαθητές, χωρισμένοι σε 5 τάξεις.

2. Βλ. τήν δ.π., έκθεση.

3. Βλ. τήν έφημ. Φωνή τής Ηπείρου, φυλλ. 149/11-8-1895.

4. Βλ. τήν δ.π., άριθμ. 693/19-6-1897 έκθεση τής ελληνικής Πρεσβείας Βουκουρεστίου, στην όποία είναι συνημμένο αντίγραφο ανταπόκρισης, με ήμερομηνία 10-6-1897. Η ανταπόκριση είχε δημοσιευτεί στη ρουμανική έφημερίδα *Dreptatea*.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν Ἀβδέλλα, στὴν ὁποία ὄλα εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, οἱ πληροφορίες ἀνέφεραν πὼς τὸ ἥμισυ σχεδὸν (τῶν κατοίκων) ἐπανῆλθεν εἰς τὰ πατροπαράδοτα¹. Μιὰ τέτοια ἐκτίμηση ὁμως θεωρεῖται ὑπερβολικὰ αἰσιόδοξη.

Ὅμως καὶ τὰ ἐπίσημα στατιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δίνουν μιὰ πολὺ ἱκανοποιητικὴ εἰκόνα τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἀβδέλλα, πρέπει νὰ γίνουν δεκτὰ μ' ἐπιφυλάξεις. Ἐτσι, σ' ἔντυπη στατιστικὴ τῶν ἐλληνικῶν σχολείων² σημειώνεται ὅτι λειτουργοῦσαν στὴν Ἀβδέλλα δυὸ ἐλληνικὰ σχολεῖα μὲ 3 δάσκαλους καὶ 143 μαθητές, μ' ἐτήσια δαπάνη 276 φρ. Ἀντίθετα στὴ στατιστικὴ δὲ σημειώνεται λειτουργία σχολείου στὸ Περιβόλι. Γιὰ τὰ ἄλλα σχολεῖα ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴ μελέτη, ἡ στατιστικὴ ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: 1) Σαμαρίνα: 1 σχολεῖο μὲ 4 δάσκαλους καὶ 459 μαθητές, δαπάνη 1.840 φρ. 2) Σμίξη: 2 σχολεῖα, 2 δάσκαλοι, 90 μαθητές, δαπάνη 920 φρ. 3) Γρεβενά: 2 σχολεῖα, 3 δάσκαλοι, 120 μαθητές, 1 παρθεναγωγεῖο, 1 δασκάλα, 70 μαθήτριες, συνολικὴ δαπάνη 1.250 φρ. 4) Ἐλασσόνα: 2 σχολεῖα, 4 δάσκαλοι, 41 μαθητές, 1 παρθεναγωγεῖο, 1 δασκάλα, 70 μαθήτριες, συνολικὴ δαπάνη 3.300 φρ. 5) Κρασιά: 1 σχολεῖο, 2 δάσκαλοι, 60 μαθητές, δαπάνη 460 φρ. 6) Βλαχογιάννη: 1 σχολεῖο, 2 δάσκαλοι, 70 μαθητές, δαπάνη 800 φρ. 7) Δαμάσι: 1 σχολεῖο, 2 δάσκαλοι, 90 μαθητές, δαπάνη 700 φρ.

Στὴν Κρασιά, παρὰ τὶς δυσχέρειες, λειτουργοῦσε ἐλληνικὸ σχολεῖο μὲ δάσκαλο τὸν Γ. Βλαχιώτη³. Ἀρχηγὸς τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας ἦταν ἐκεῖ ὁ Τσακαμάς, τόσο φανατισμένος, ὥστε δὲ δίσταζε νὰ καταγγέλει στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς ἀκόμη καὶ ὁμόφρονες του προύχοντες⁴.

Τὸ μόνον κουτσοβλαχικὸ χωριὸ τῆς Πίνδου, ὅπου ἡ προπαγάνδα δὲ μπόρεσε νὰ ἐδραιωθεῖ, ἦταν ἡ Σμίξη⁵. Δάσκαλος τοποθετήθηκε ὁ Ἀντώνιος Βεκαρόπουλος⁶.

δ. Ἀνακήρυξη τοῦ Ἀνθίμου Γκέτση ὡς Ἐξάρχου

Τὸ 1896 στάθηκε χρονιὰ σημαντικῶν ἐξελίξεων γιὰ τὴν προπαγάνδα. Τὸ σπουδαιότερο γεγονός, μὲ τὸ ὁποῖο συνδέονται οἱ ἐξελίξεις αὐτές, ἦταν ἡ

1. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, φύλλ. 149/11-8-1895.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 576 ἐμπ./17-4-1896 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/λεως, στὸ ὁποῖο εἶναι συνημμένη ἡ στατιστικὴ, ΑΥΕ, 1891-1896, Κων/λεως Πρεσβεία - ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Ἡ στατιστικὴ ἀναφέρεται στὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου.

3. Βλ. τὴν δ.π. 317/26-8-1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας.

4. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, ἀριθμ. φύλλ. 157/5-10-1895.

5. Βλ. τὸ φύλλο 149/11-8-1895 τῆς Φωνῆς τῆς Ἡπείρου.

6. Βλ. τὴν δ.π., ἀριθμ. 169/7-5-1895 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας.

ἀνακήρυξη τοῦ μητροπολίτη πρώην Μεσημβρίας Ἀνθίμου Γκέτση ὡς Ἐξάρχου τῶν Ρουμάνων καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ Ἀνθιμος ἦταν, ὅπως σημειώθηκε, Κουτσοβλάχος ἀπὸ τὸ Βεράτι¹. Ἐκεῖ κατοικοῦσαν ἀκόμη ὁ ἀδελφός του καὶ στενοὶ συγγενεῖς του, ὅπως ὁ Πέτρος Λάβδας, ὄργανα τῆς προπαγάνδας². Ὑποψήφιος ἔξαρχος τῶν Κουτσοβλάχων ἦταν κι ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου Βησσαρίων (1867-1899), μὲ πολὺ ἰσχυρότερη ἐπιρροή στοὺς κύκλους τῶν Πατριαρχείων καὶ τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση, ἀπ' ὅ,τι ὁ Ἀνθιμος. Εἶχαν γίνεῖ ἤδη συνεννοήσεις ἀνάμεσα στὴ προπαγάνδα καὶ τὸ Βησσαρίωνα, ποὺ δὲν κατέληξαν σὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα, ἄγνωστο γιὰ ποιούς λόγους. Ἡ φιλορουμανίζουσα στάση τοῦ Βησσαρίωνα καὶ οἱ συνεννοήσεις του μὲ τὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα ἔγιναν γνωστὰ τόσο στὸ Πατριαρχεῖο, ὅσο καὶ στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Γιαυτό, ἀνατέθηκε σὲ μητροπολίτες (Κορυτσᾶς, Μοναστηρίου, Καστοριᾶς) καὶ σὲ πρόξενους νὰ παρακολουθοῦν τὶς κινήσεις του³. Τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν εἶχε πειστεῖ γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ Βησσαρίωνα: ἀνάλογη περίπου γνώμη εἶχαν σχηματίσει καὶ οἱ ἀναφερθέντες μητροπολίτες. Ἡ ἐπίπλαστη ἔκρηξη ἀγανάκτησης τοῦ Βησσαρίωνα, ὅταν πληροφορήθηκε τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Ἀνθίμου ὡς Ἐξάρχου, δὲν ἄμβλυνε τὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ⁴. Ἐξηγεῖται ὡς προσπάθεια νὰ λησμονηθοῦν καὶ παραγραφοῦν οἱ δικές του ἐνέργειες ποὺ κατέτειναν στὸν ἴδιο σκοπὸ καὶ νὰ σχηματιστεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ ἴδιος ἀντιπροσώπευε ἕνα ἀπὸ τοὺς σθεναροὺς πρόμαχους τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κατὰ τὶς ρουμανικὲς πηγές, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1896 ὁ Sturdza, προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξη τῆς Αὐστρίας, ὑποδεικνύοντας τὸ ρωσικὸ κίνδυνο⁵ γιὰ νὰ πετύχει παραχωρήσεις ὑπὲρ τῶν Κουτσοβλάχων ἀπὸ τὴν Πύλη, ἡ σπουδαιότερη ἀπὸ τὶς ὅποιες πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἀναγνώριση τοῦ Ρουμάνου Ἐξάρχου. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1896 ὁ Ρουμάνος πρεσβευτὴς στὴν Κων/πολη Τ. Djuvaga, κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς, ἀνέφερε στὸ Βουκουρέστι, ὅτι ὁ σουλτάνος εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ βελτιώσει τὴ θέση τῶν Κουτσοβλάχων, ἐνῶ ὁ Sturdza, ὕστερα ἀπὸ τὴν παραίτησή του⁶, ἀνήγγειλε ὅτι ἡ Πύλη εἶχε ἐγκρίνει τὴν ἐκλογή Ρουμάνου μητροπολίτη⁷. Ἦταν βέβαιος ὁ

1. Εἶχε γεννηθεῖ στὴ συνοικία Περόη.

2. Βλ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες*, ὁ.π., σ. 167.

3. Βλ. ὁ.π., σ. 165-167, 183.

4. Βλ. ὁ.π., σ. 168-169.

5. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π., σ. 69.

6. Ἔγινε μετὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἐκθεσης Djuvaga.

7. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π.

Sturdza γιὰ τὴν εὐμενὴ στάση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὰ ρουμανικὰ αἰτήματα κι αὐτὸ γιὰτὶ μὲ ἐντολή του ὁ Djunara εἶχε ἐξαγοράσει τὸν ἀρχηγὸ τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας δωροδοκώντας τον μὲ 100.000 χρυσὰ φράγκα, γιὰ νὰ ἐξουδετερώσει ὅλες τὶς τυχόν δυσχέρειες¹.

Στις 18 Νοεμβρίου 1896, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν γενεθλίων τοῦ Djunara τελέστηκε λειτουργία, στὴν ὁποία ἐμφανίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἱερούργησε ὁ Ἄνθιμος. Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας οἱ τέσσαρες ἀντιπρόσωποι τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων Γ. Χατζηγῶγος ἀπὸ τὴ Βέρροια, Χ. Γοτζαμάνος ἀπὸ τὸ Βεράτι, Κ. Ζέγκας ἀπὸ τὴ Φλώρινα κι ὁ ρουμανίζων ἱερέας Ν. Κορνατέσκου ἀπὸ τὸ Κρούσοβο, ὑπέγραψαν πρωτόκολλο μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνώριζαν τὸν Ἄνθιμο ὡς Ἐξαρχο τῶν Ρουμάνων τῆς Τουρκίας².

Ἡ ἐλληνικὴ πλευρὰ χαρακτήρισε τὴ σύνταξη τοῦ πρωτοκόλλου αὐτοῦ ὡς τέχνασμα τῆς προπαγάνδας, γιὰτὶ ὅσοι τὸ ὑπέγραψαν δὲν ἐκπροσωποῦσαν τὴ βούληση τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου³. Ἡ αὐτοκαλούμενη ἀντιπροσωπεία τῶν Κουτσοβλάχων ἀνακοίνωσε στὶς 20 Νοεμβρίου τὴν ἐκλογή τοῦ Ἄνθιμου στὸ Μ. Βεζίρη καὶ ζήτησε τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή του μὲ βεράτι. Ἡ αἴτηση, μὲ σημείωμα τῆς μεγάλης βεζιρίας, παραπέμφθηκε στὸ ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης κι ἀπὸ κεῖ στὸ Πατριαρχεῖο⁴. Στις 4 Δεκεμβρίου ὁ Ἄνθιμος ἱερούργησε ἀνενόχλητα σ' ἓνα πρόχειρο ρουμανικὸ παρεκκλήσι τοῦ Πέραν, βοηθούμενος ἀπὸ 2 ἱερεῖς. Ἡ εἶδηση προκάλεσε ἐνθουσιασμὸ στὸ Βουκουρέστι· μάλιστα ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν C. Stoicescu ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ σουλτάνος εἶχε ἀναγνωρίσει τὸν Ἄνθιμο, πράγμα ποὺ δὲν εἶχε συμβεῖ. Στὴ ρουμανικὴ βουλὴ ἐξάλλου, τόσοσ ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς ποὺ ἀκούστηκαν καὶ ζητωκραυγὲς ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου⁵. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ρουμανικὴ βουλὴ ἀφιέρωνε πολλὰς συνεδριάσεις τῆς στὴ συζήτηση γιὰ τὴν κατάσταση καὶ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ οἱ συζητήσεις ἀνάμεσα σὲ συμπολιτευόμενους κι ἀντιπολιτευόμενους, ἰδίως ὅταν τὸ θέμα περιστρεφόταν γύρω ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, ἦταν ὀξύτατες⁶.

1. Βλ. δ.π.

2. Βλ. Peyfuss, δ.π.

3. Βλ. Νικολαΐδου, δ.π., σ. 167.

4. Βλ. Peyfuss, δ.π., σ. 70.

5. Βλ. δ.π.

6. Βλ. πρακτικὰ συζητήσεων τῆς ρουμανικῆς βουλῆς, στὶς 8, 9 καὶ 10 Μαρτίου 1896, δημοσιευμένα στὴν ἐφημερίδα *L' Indépendance Roumaine*, συνημμένα στὴν ὑπ' ἀριθμ. 126/11-3-1896 ἀναφορὰ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

Τὸ Πατριαρχεῖο, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀντέδρασε στὰ ρουμανικὰ σχέδια. Διατηροῦσε ἐξάλλου τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ξανάφερνε στοὺς κόλπους του τὸν Ἄνθιμο, ποὺ εἶχε δεχτεῖ νὰ γίνει Ἐξάρχος μὲ σοβαρὰ οἰκονομικὰ ἀνταλλάγματα. Οἱ προθέσεις τοῦ Πατριαρχείου ἐκδηλώθηκαν λίγο μετὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Ἄνθιμου ὡς Ἐξάρχου κι ὅταν γίνονταν συζητήσεις γιὰ τὴν τοποθέτηση μητροπολίτη Γρεβενῶν, σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Κλήμεντα ποὺ εἶχε πεθάνει. Ὁ Πατριάρχης σκεπτόταν νὰ εἰσηγηθεῖ τὴ μετάθεση τοῦ μητροπολίτη Βελεγράδων Δωροθέου στὰ Γρεβενὰ καὶ νὰ τοποθετήσει στὴ θέση του τὸν Ἄνθιμο, ὡς καταγόμενο ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτή. Στὸ σχέδιο τοῦ Πατριάρχου, ποὺ ἀπέβλεπε στὸ νὰ δελεάσῃ τὸν ἀποστατήσαντα καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν ἵνα προσέλθῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐκδηλώθηκε ἔντονη ἀντίδραση καὶ διατυπώθηκε ἡ γνώμη πὼς ὁ Ἄνθιμος, γνωστὸς γιὰ τὴν αἰσχροκέρδειά του, ἦταν φόβος νὰ προσεταιριστεῖ τοὺς ρουμανίζοντες κι ἀκόμη ὅτι εἷς ἄθλιος ἀποστάτης ἦταν ἀδύνατο νὰ διοικήσῃ ἐπαρχία, ὅπως τῶν Βελεγράδων.

Ὅλα αὐτὰ ἀνάγκασαν τὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπίσπευση τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου μητροπολίτη Γρεβενῶν. Ἡ Πρεσβεία φοβόταν ἐπιπλέον ὅτι ἡ παράταση τῆς ἐκκρεμότητας θὰ δημιουργοῦσε περιπλοκὲς ἐκ μέρους τῶν Σέρβων, ποὺ ἐπιδίωκαν τὴ μετάθεση στὰ Γρεβενὰ τοῦ μητροπολίτη Σκοπίων, καθὼς καὶ τῶν Ρουμάνων· οἱ τελευταῖοι πιθανὸν νὰ ζητοῦσαν τὴν τοποθέτηση στὰ Γρεβενὰ Βλάχου ἐπισκόπου¹.

Πέραν ἀπ' αὐτά, τὸ θέμα τῆς πλήρωσης τῆς μητρόπολης Γρεβενῶν, ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ νὰ συζητηθεῖ μιὰ πρόταση τοῦ μητροπολίτη, πρώην Δεσκάτης, Ἰωάννη πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως².

Ἡ μεθοριακὴ Μητρόπολη Δεσκάτης, εἶχε καταργηθεῖ τὸ 1896 ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὰ τμήματά της συγχωνεύθηκαν στὶς ὅμορες μητροπόλεις Γρεβενῶν καὶ Ἐλασσόνας, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τῶν κατοίκων. Ὁ μητροπολίτης Ἰωάννης θεωροῦσε σφάλμα τὴν κατάργηση τῆς μητρόπολής του γιὰ πολλοὺς λόγους, κυρίως ἐθνικούς. Γιὰ ν' ἀντιμετωπιστεῖ ἡ δύσκολη κατάσταση εἰσηγήθηκε λύση ἐπανασύστασης τῆς μητρόπολης μὲ ἄλλη μορφή, ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ τὴν ἄμυνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Πρότεινε, δηλαδή, νὰ δημιουργηθεῖ Μητρόπολη Δεσκάτης καὶ Μετσόβου ποὺ θὰ περιλάμβανε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1159/2-12-1896 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/πόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1896, Κων/πόλεως Πρεσβεία, Μακεδονικά.

2. Βλ. τὴν ἀριθμ. 13/25-12-1896 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Κων/πόλεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένο τὸ γράμμα τοῦ μητροπολίτη Ἰωάννη, ΑΥΕ, 1896-1897, Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ἡπειρωτικά.

πρώην ἐπαρχίας τῆς μητρόπολης, τὰ χωριὰ τῆς Ἐξαρχίας Μετσόβου, μερικὰ χωριὰ ἀπὸ τὴν πρώην ἐπισκοπὴ Πέτρας, καθὼς καὶ τὰ κουτσοβλαχικὰ χωριὰ τῆς Πίνδου: Σαμαρίνα, Ἀβδέλλα καὶ Κρασιά καὶ ἓνα ἢ δυὸ χωριὰ τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων, ἀφοῦ πρώτα γινόταν ὑπαγωγὴ τῶν τελευταίων, καθὼς καὶ τῶν χωριῶν τῆς Πίνδου, στὴν πολιτικὴ διοίκηση Μετσόβου. Ἡ νέα μητρόπολη θὰ εἶχε δυὸ ἔδρες: τὴ Δεσκάτη γιὰ τὸ χειμῶνα καὶ τὸ Μέτσοβο γιὰ τὸ καλοκαίρι. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, πίστευε ὁ Ἰωάννης, θὰ δημιουργόταν μιὰ μητρόπολη μὲ ἀριθμὸ οἰκογενειῶν ἀρκετὸ γιὰ τὴ συντήρηση ἀρχιερέα κι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θὰ ἐξουδετερωνόταν ὁ κίνδυνος νὰ συσταθεῖ ρουμανικὴ ἐπισκοπὴ.

Ἡ Πρεσβεία Κων/πόλεως θεώρησε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ μητροπολίτη ἄξια προσοχῆς καὶ συνιστοῦσε στὸ ὑπουργεῖο νὰ συμβουλευθεῖ γιὰ τὸ θέμα τὰ προξενεῖα Ἰωαννίνων καὶ Ἐλασσόνας καὶ τὴ νομαρχία Τρικάλων. Οἱ προτάσεις τελικὰ δὲν υἱοθετήθηκαν.

Ἡ ἀντίδραση τοῦ Πατριαρχείου δὲν περιορίστηκε μόνο σὲ διαμαρτυρίες γιὰ τὴν παράνομη ἴδρυση ρουμανικοῦ παρεκκλησίου, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε καὶ σὲ κινητοποιήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς πρωτεύουσας, μὲ διαδηλώσεις μπροστὰ ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ παρεκκλήσιο. Ἡ ἑλληνικὴ Πρεσβεία, ἐξάλλου, προειδοποίησε τὴν Πύλη ὅτι θὰ ξεσποῦσαν ταραχές, σὲ περίπτωση ποὺ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἔπαιρνε διαφορετικὴ ἀπόφαση ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Πατριαρχείου¹.

Τὸ 1897 συνεχίστηκαν ἔντονες οἱ ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας γιὰ ἀναγνώριση τοῦ Ἀνθίμου, ἀλλὰ καὶ ἐξίσου ἔντονες ἦταν καὶ οἱ ἀντιδράσεις τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἑλλάδας γιὰ νὰ τὴν ἀποτρέψουν.

ε. Ἐπικράτηση τοῦ Μαργαρίτη - Ἐμφάνιση ἀνταρτικῶν σωμάτων

Τὸ 1896 ἄλλα γεγονότα ποὺ διαμόρφωσαν τὴν κατάστασις ἦταν ἡ συνεχιζόμενη φιλονικία ἀνάμεσα στὸ Μαργαρίτη καὶ στοὺς ἀντιπάλους του. Στὸ Βουκουρέστι, στὴ βουλή, στὸν τύπο καὶ στὶς ὀργανώσεις, ἡ ζωὴ καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Μαργαρίτη βρισκόταν ὑπὸ συνεχὴ ἔλεγχο. Ὡστόσο ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει στὴ θέση του. Τὰ σχολεῖα τῶν ἐφορειῶν ὑποστήριζαν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Sturdza κι ὁ πολὺς καθηγητὴς Οὐρέκια, γερουσιαστὴς. Ὁ φιλελεύθερος N. Fleva, προχώρησε στὶς ἐπιθέσεις του ἀκόμα περισσότερο, μὲ ἀποκαλύψεις σχετικὲς μὲ τὴν ἀνήθικη ζωὴ τοῦ Μαργαρίτη, τοὺς δεσμούς του μὲ τὴν Καθολικὴ ἐκκλησία, δεσμούς ποὺ ἔγιναν αἰτία ν' ἀποκτήσει τὴν εὐνοία τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς προθέσεις του

1. Βλ. *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 70.

νά κάνει τὴ Ρουμανία καθολικὴ. Ὁ Sturdza ἀπαντώντας ἀναφερόταν στὶς ὑπηρεσίες ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ Μαργαρίτης καὶ στὶς καλὲς σχέσεις του μὲ τὸ σουλτάνο καὶ τοὺς ὑπουργοὺς του¹.

Ἡ ὑποστήριξη τοῦ Sturdza πρὸς τὸ Μαργαρίτη ἐπηρέαζε τὴν ἔκβαση τῆς διαμάχης ποὺ διεξαγόταν στὸ μεγαλύτερο κέντρο τῆς προπαγάνδας, τὸ Μοναστήρι. Ἐκεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1895 ἡ σφοδρὰ καὶ ἀδιάλλακτος ἔρις ἀνάμεσα στὸ ρουμανικὸ προξενεῖο καὶ τὸ Μαργαρίτη εἶχε ἐπιφέρει τὴν ἀποσύνθεση τῶν ρουμανικῶν σχολείων, ἐξαιτίας τῆς ἀναστολῆς τῶν χρηματικῶν ἐπιχορηγήσεων πρὸς τὰ σχολεῖα τῶν ἐφορειῶν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι, τῆς ἀνάκλησης τοῦ Ρουμάνου προξένου καὶ τῆς κατάργησης σχεδὸν τοῦ προξενείου. Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐξέφραζε τὴν ἱκανοποίηση γιὰ τὶς δυσμενεῖς ἐξελίξεις στοὺς κόλπους τῆς προπαγάνδας καὶ ἐλπίδες γιὰ τὴν ὀλοσχερὴ ἐξαφάνισή της². Οἱ ἐλπίδες σύντομα διαψεύστηκαν. Ὁ πολυμήχανος καὶ ἐν πονηρίᾳ καὶ ῥαδιουργίᾳ ἀνεξάντλητος Μαργαρίτης, ἔχοντας τὴν πρωθυπουργικὴ ὑποστήριξη, ἐπικράτησε καὶ πάλι καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴν ἡγεσία τῆς προπαγάνδας. Ἡ ἐφορεία ποὺ ἔστειλε ὁ Ρουμάνος πρόξενος νὰ ἐργαστεῖ στὸ Βουκουρέστι γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Μαργαρίτη ἐπέστρεψε χωρὶς καμιά χρηματικὴ ἐπιχορήγηση, ἔτσι δὲ μποροῦσε νὰ ἐκπληρώσει τὶς ὑποχρεώσεις, τὶς ὁποῖες εἶχε ἀναλάβει³. Στὸ Βουκουρέστι πῆγαν ὡς ἐκπρόσωποι τῶν ἐφορειῶν οἱ Christovich καὶ Apostolesco. Δὲν ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὸ Sturdza καὶ παρολίγο ν' ἀπελαθοῦν⁴. Ἀντίθετα στὸ Μαργαρίτη εἶχαν σταλεῖ 24.000 φράγκα, ἀνεξακριβωτῆς προέλευσης, ἴσως νὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι. Ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὸ βασιλεῖα Κάρολο, ἄλλοι ἀπὸ τὸν Πάπα. Παράλληλα ὁ Μαργαρίτης ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει τὴν ἀμέριστη ὑποστήριξη τοῦ Μ. Βεζίρη Χαλίλ Ριφὰτ πασᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχε προσλάβει τὸ γιό του Τάκε ὡς ἰδιαίτερό του, μὲ μισθὸ 25 λιρῶν τὸ μῆνα. Στὴν κόρη τοῦ Μαργαρίτη, ποὺ ἔμεινε στὸ Μοναστήρι, γυναῖκα ἄσημον καὶ οὐδεμίαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν ἔχουσαν, ἀπονεμήθηκε τὸ τουρκικὸ παράσημο «Σαραφάτ», ἄλλη ἔνδειξη εὐνοίας πρὸς τὸ Μαργαρίτη, ἄσχετα ἂν ἡ εὐνοια αὐτὴ προκάλεσε τὸν οἶκτο καὶ τὴν ἀγανάκτηση τῶν ὀθωμανῶν τοῦ Μοναστηρίου⁵.

Ἄλλο σοβαρὸ γεγονὸς, ποὺ θ' ἀποτελέσει ἀπὸ δῶ καὶ πέρα βασικὸ

1. Βλ. τὰ δ.π. πρακτικὰ τῶν συζητήσεων τῆς ρουμανικῆς βουλῆς 8, 9 καὶ 10 Μαρτίου 1896. Βλ. ἐπίσης *Reyffuss*, δ.π., σελ. 76-77.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 826/14-8-1896 ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1896. Ρουμανικά.

3. Βλ. δ.π.

4. Βλ. *Reyffuss*, δ.π., σ. 76.

5. Βλ. τὴν δ.π. ἐκθεση τοῦ προξενείου Μοναστηρίου, ἀριθμ. 286/14-8-1896.

στοιχεῖο στὴ διεξαγωγὴ τοῦ προπαγανδιστικοῦ καὶ ἀντιπροπαγανδιστικοῦ ἀγώνα, τόσο στὴ Μακεδονία ὅσο καὶ στὴν Ἡπειρο, εἶναι ἡ ἐμφάνιση στὸ προσκῆνιο ἀνταρτικῶν σωμάτων. Τὴν ἀνάγκη τῆς συγκρότησής τους ἐπέβαλλε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἡ αἱματηρὴ δράση τῶν βουλγαρικῶν σωμάτων (κομιτατζήδων), ἀπὸ τὰ ὁποῖα δεινοπαθοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Μακεδονίας, μὲ κίνδυνο ἀφελληνισμοῦ της. Μὲ τὰ ἔνοπλα βουλγαρικὰ σώματα δὲν ἄρρησαν νὰ συνεργαστοῦν καὶ ἔνοπλες κουτσοβλαχικὲς ὁμάδες ρουμανιζόντων, ἐναντίον τῶν ὁποίων στράφηκαν τὰ ἑλληνικὰ σώματα. Ἦταν φυσικὸ ὁ Μαργαρίτης, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο προνόμια ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας, νὰ βοηθήσει μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του, αὐτὸς καὶ οἱ πράκτορές του, τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις στὴν προσπάθειά της νὰ τὰ ἐξουδετερώσει. Προσφέρθηκε νὰ χρησιμοποιήσῃ τοὺς *βλαχοποιμένας*, πού βεβαίωνε ὅτι εἶχε ὑπὸ τὴν ἐπιρροή του, γιὰ νὰ καταδύνουν τὶς κινήσεις τῶν σωμάτων καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν τροφοδοσίαν τους. Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1896 γύρισε ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ μὲ συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Χαλίλ Ριφάτ πρὸς τὸν ἄβουλον καὶ πάσης διοικητικῆς ἰκανότητος στερούμενον βαλῆ Μοναστηρίου, νὰ ἐνισχυθεῖ στὸ ἔργο του γιὰ τὶς πολλὰς ὑπηρεσίας πού πρόσφερε καὶ θὰ πρόσφερε στὸ κράτος. Ὁ βαλῆς, μὲ σύσταση τοῦ Μαργαρίτη, συγκέντρωσε τοὺς *βλαχοποιμένας* τῆς περιοχῆς καὶ ζήτησε ἀπ' αὐτούς, μὲ ἀπειλές, νὰ μὴ τροφοδοτοῦν καὶ ὑποθάλπουν τοὺς ἐπαναστάτες. Ταυτόχρονα τοὺς ζήτησε νὰ ὑποστηρίξουν τὴ γλώσσα τους, τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα δηλαδή, γιὰτὶ κινδύνευαν ὡς ἐθνότητα ἂν οἱ περιοχὲς αὐτὲς ἔπεφταν στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν Βουλγάρων. Ὡς διερμηνέας χρησιμοποιήθηκε ὁ Μαργαρίτης. Κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Μοναστηρίου, οἱ λόγοι τοῦ βαλῆ καὶ ἡ ἀπροκάλυπτη συνεργασία του μὲ τὸ Μαργαρίτη προξένησαν κακὴ ἐντύπωση ὄχι μόνον στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ καὶ στοὺς προξένους καὶ γινόταν εἰσήγησις στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ προβεῖ σὲ διαβήματα διαμαρτυρίας πρὸς τὴν Τουρκία, γιὰτὶ ὅλες οἱ ἐνέργειες στρέφονταν φανερὰ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων¹.

Τὸ 1896 τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα εἶχαν πετύχει ν' ἀποκαταστήσουν ἓνα καλὸ δίκτυο ἐπικοινωνίας μεταξὺ τους. Σὲ κοινὴ σύσκεψιν οἱ ἀρχηγοὶ ἀποφάσισαν νὰ συνεργαστοῦν καὶ κατάρτισαν κοινὰ σχέδια. Δημοσιογραφικὲς πληροφορίες μιλοῦσαν καὶ γιὰ ἀπόφαση τιμωρίας τῶν προδοτῶν καὶ ἐξόντωσης τῆς ἀνθελληνικῶς δράσεως, στὴν ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν προπαγάνδας, ἡ ὁποία στὰ τέλη τοῦ 1896 προσπαθοῦσε ἐναγωνίως νὰ πετύχει τὸ διορισμὸ Ρουμάνου ἐπισκόπου στὴν κενὴ ἀκόμη ἔδρα

80. Βλ. τὴν ὁ.π., ἐκθεσὴ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου, ἀριθμ. 286/14-8-1896.

τῆς μητρόπολης Γρεβενῶν, μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Καλλιπόλεως Δωροθέου, ἀντικαταστάτη τοῦ Κλήμεντος¹.

στ. Ἡ ἰταλικὴ ὑποστήριξη - Τὰ γεγονότα τοῦ 1896

1. Βιλαέτι Ἰωαννίνων

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ἐπισημαίνεται τὴ χρονιά αὐτὴ ἡ εὐμενὴς στάση καὶ τῆς Ἰταλίας ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα, στὸ χῶρο τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδήγησαν ὁρισμένα γεγονότα, ὅπως ἡ ἀντικατάσταση τὸ 1895, τοῦ ἐλληνικῆς καταγωγῆς διερμηνέα τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων (μὲ 23 χρόνια ὑπηρεσίας σ' αὐτὸ) καὶ ἡ τοποθέτηση στὴ θέση αὐτὴ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀπ. Μαργαρίτη Περικλῆ Τζιβίκου. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ διερμηνέα ἔγινε ὕστερα ἀπὸ παραστάσεις τοῦ Μαργαρίτη στὴν ἰταλικὴ πρεσβεία Κων/πόλεως, στὴν ὁποία δόθηκε ὑπόσχεση ὅτι ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀλβανία θὰ ἐνίσχυε τὶς ἰταλικὲς προσπάθειες γιὰ τὸν προσεταιρισμὸ τοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου. Μὲ τὶς ἴδιες ὑποσχέσεις εἶχε διοριστεῖ ὡς διερμηνέας τοῦ ἰταλικοῦ προξενείου Μοναστηρίου ὁ Μ. Pinetta ἀπὸ τὴν Ἀβδέλλα, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπηρετήσει διερμηνέας καὶ τοῦ ρουμανικοῦ προξενείου Μοναστηρίου. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀπολύθηκε καὶ πῆγε στὰ Ἰωάννινα, ὅπου ὑπηρετήσε ὡς δάσκαλος στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ ὑπάλληλος ἐπὶ τῶν διαβατηρίων στὸ Μέτσοβο².

Ἄλλο γεγονὸς ἀποδεικτικὸ τοῦ ὅτι οἱ συνδυασμένες ἀλβανορουμανικὲς ἐνέργειες στὸ χῶρο τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων κατευθύνονταν ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς προξενικὲς ἀρχές, ἦταν ὁ διορισμὸς κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1895-1896 δασκάλου τῆς ἰταλικῆς στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων, καθὼς καὶ οἱ ἐκδηλώσεις καὶ ἐπευφημίες τῆς ρουμανικῆς γερουσίας γιὰ τὸ βασιλιά τῆς Ἰταλίας, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῶν γενεθλίων του³.

1. Βλ. δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας *Ἑστία*, τῆς 15(27) Δεκεμβρίου 1896, ἀναδημοσιευμένο στὸ ὑπ' ἀριθμ. 28894/15-12-1976 φύλλο τῆς ἴδιας ἐφημερίδας.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 142/2-4-1896 ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὴν Πρεσβεία Κων/πόλεως, *ΑΥΕ*, 1896-1897 Κων/πόλεως Πρεσβεία, Ἠπειρωτικά. Ὁ Pinetta ἦταν γαμπρὸς τοῦ Μαργαρίτη ἀπὸ τὴν κόρη του.

3. Βλ. ὁ.π. Ἡ ἐφημερίδα *Reforme*, ποὺ ἐκδιδόταν στὴ Ρώμη, τῆς 16-3-1896 (ν. ἡ) περιέγραφε τὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς καὶ πρόσθετε πὼς ὁ πρωθυπουργὸς Sturdza...εἶπεν ἐν μέσῳ τῶν γερουσιαστῶν ἐγερθέντων καὶ ζητωκραυγαζόντων ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ Βασιλέως Οὐμβέρτου, ὅτι ἡ Ρουμανία θὰ διατηρήσῃ ἐσαεὶ εὐγνωμόνως τὴν μνήμην τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν, ἃς παρέσχεν εἰς τὴν Ρουμανικὴν ὑπόθεσιν ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ καὶ τῆς σταθερᾶς

Τὶς προσπάθειες τῆς ἰταλικῆς προπαγάνδας γιὰ τὴν αὔξηση τῆς ἐπιρροῆς τῆς στὴν Ἠπειρο καὶ Ἀλβανία καὶ τὶς ἀνησυχίες τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἐπισήμανε καὶ τὸ Γενικὸ Αὐστριακὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων. Ἡ εἰσαγωγή τῆς διδασκαλίας τῆς ἰταλικῆς γλώσσας στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων, παρὰ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ ὀθωμανοῦ ἐπιθεωρητῆ ἐκπαίδευσης, σύμφωνα μ' ἐντολὴ πού εἶχε πάρει ἀπὸ τὴν Κων/πολη, ἐνίσχυσε περισσότερο τοὺς φόβους τῶν Ἑλλήνων γιὰ κατάληψη τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς¹.

Κατὰ τὴν κρίση τοῦ αὐστριακοῦ προξενεῖου πάντοτε, ἡ εἰσαγωγή τῆς διδασκαλίας τῆς ἰταλικῆς στὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο δὲν θεωροῦνταν ὀρθὸ μέτρο γιὰ τὴν αὔξηση τῆς ἰταλικῆς ἐπιρροῆς στὴν Ἠπειρο, γιὰτὶ οἱ λίγοι μαθητὲς τοῦ σχολείου προέρχονταν, σχεδὸν ὅλοι ἀπὸ τὰ βιλαέτια τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μοναστηρίου. Διαπιστωνόταν ἀκόμη ἀπὸ τὸ προξενεῖο ὅτι ἀπὸ τὶς χῶρες πού ἐκπροσωποῦνταν στὴν Ἠπειρο ἢ Ἰταλία ἦταν ἡ λιγότερο δημοφιλὴς τόσο στὸν ἐλληνικὸ, ὅσο καὶ τὸν ἀλβανικὸ πληθυσμό. Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο ἡ διαπίστωση ἦταν ὀρθή, δὲν ἴσχυε ὅμως σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τοὺς Ἀλβανούς².

Ἡ ἐνεργὸς συμπαράσταση καὶ τῆς Ἰταλίας -μαζὶ μ' ἐκείνη τῆς Αὐστρίας- πρὸς τὴν προπαγάνδα, ἴσως δὲν ὀφειλόταν μόνο στὶς ὑποσχέσεις πού δόθηκαν ἐκ μέρους τῆς ἡγεσίας τῆς πρὸς τὴν ἰταλικὴ κυβέρνηση. Οἱ ἐλληνικὲς προξενικὲς ἀρχὲς πιθανολογοῦσαν κάποια συνεννόηση ἀνάμεσα στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Ἰταλία, μὲ τὸν καθορισμὸ στὴν περιοχὴ τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων σφαιρῶν ἐπιρροῆς, γιὰ κάθε χώρα. Ὑπολογιζόταν ὅτι στὴν Ἰταλία εἶχε ἀναγνωριστεῖ ὡς σφαῖρα ἐπιρροῆς ἡ παραλιακὴ περιοχὴ ἀπὸ τὴν Αὐλώνα ὡς τὴν Πρέβεζα καὶ ἡ μεθόριος τοῦ Μετσόβου. Σχέση μὲ ὅλα αὐτὰ πιθανὸν νὰ εἶχε ἡ περιοδεία τὴν ὁποία ἔκανε ὁ Αὐστριακὸς Γενικὸς πρόξενος Ἰωαννίνων G. Pisko στὴν περιοχὴ Αὐλώνας γιὰ νὰ διαπιστώσει,

πρὸς αὐτὴν εὐνοίας τῆς Ἰταλίας. Βλ. καὶ περιοδ. Ἑλληνισμός, ἀρθρο μὲ τίτλο: Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, τ. 10(1907), σ. 471.

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 53 ἐμπ./27-12-1895 ἐκθεση τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου στὰ Ἰωάννινα Gerent Pisco πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, *Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv* XXXVIII/298. Τοὺς φόβους τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου τοῦ βιλαετιοῦ συμμερίζονταν, κατὰ τοὺς Αὐστριακοὺς, καὶ τὸ ἐλληνικὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, πού ἐνίσχυόταν στὴ γνώμη του ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τοῦ Ἑλληνα πρόξενου Αὐλώνας Νομικοῦ. Οἱ πληροφορίες τοῦ αὐστριακοῦ προξενεῖου Ἰωαννίνων ἀπέκλειαν τέτοιο ἐνδεχόμενο, οἱ ἀνησυχίες ὅμως τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου εἶχαν τὴ βάση τους, ἂν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ ἐκθέσεις καὶ τὰ δημοσιεύματα ἀγγλικῶν καὶ ἰταλοφώνων ἐφημερίδων, ὅπως τῆς *Daily News* καὶ τῆς *Gazetta di Venezia*, πού μιλοῦσαν γιὰ τέτοιο ἐνδεχόμενο.

2. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἰταλικῆς προπαγάνδας στὴν Ἀλβανία στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες ὁ.π. σ. 79-112.

ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, καὶ τὸν ἀντίκτυπο ποῦ εἶχαν στὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο τῆς περιοχῆς οἱ ἰταλικὲς ἤπτες στὴν Ἀφρική'.

Στὰ ἄλλα κέντρα τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων, ὅπου ἡ προπαγάνδα εἶχε ἐγκαταστήσει σχολεῖα, ἡ κατάσταση δὲν ἐμφάνιζε μεγάλες μεταβολές ἀπὸ τὰ προηγούμενα χρόνια καὶ τὰ ἀποτελέσματα δὲν φανέρωναν πρόοδο.

Στὸ Βεράτι οἱ ἐλπίδες τῶν ρουμανιζόντων γιὰ αὐξηση τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθητῶν δὲν πραγματοποιήθηκαν. Ἀντίθετα στὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν σημειώθηκε καθίζηση, γιὰτὶ δὲ λειτούργησαν, ἀπὸ ἔλλειψη μαθητῶν, τὸ ἀρρεναγωγεῖο καὶ παρθεναγωγεῖο τῆς συνοικίας Γορίτσας. Ἡ σχολὴ τῆς συνοικίας Περόης, ποῦ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1896 μεταφέρθηκε στὴ Γορίτσα, ὅπου πλεόναζε τὸ βλαχόφωνο στοιχεῖο, παρὰ τὴν ἀνάπτυξή της (εἶχε προστεθεῖ καὶ γ' γυμνασιακὴ τάξη) συγκέντρωσε μόνο 22 μαθητές, ἡ σύνθεση ὁμῶς τοῦ μαθητικοῦ δυναμικοῦ μαρτυροῦσε τὶς μεγάλες προσπάθειες ποῦ καταβλήθηκαν. Ἀπὸ τοὺς 22 μαθητές οἱ 8 ἦταν ἀλβανόφωνοι (5 ἀπὸ τὸ Βεράτι καὶ 3 ἀπὸ τὰ γύρω χωριά) καὶ οἱ 14 ἦταν βλαχόφωνοι (5 ἀπὸ τὸ Βεράτι, 1 ἀπὸ τὸ Ἐλβασάν, 1 ἀπὸ τὸ Δυρράχιο, 3 ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα καὶ 4 ἀπὸ τὴν Κορυτσά)².

Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῶν ρουμανικῶν σχολείων Βερατίου τὸ σχολ. ἔτος 1896-97 τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ ἑξῆς: 1) Χαράλαμπος Α. Γοτζαμάνος, ἀπὸ τὸ Βεράτι, 2) Γεώργιος Διαμάντης, πρῶην ἐλληνοδάσκαλος στὴν Κεντρικὴ σχολή, δάσκαλος καὶ διευθυντῆς τοῦ οἰκοτροφείου, ἀνεψιὸς ἀπὸ ἀδελφῆ τοῦ γαμπροῦ τοῦ Ἀπ. Μαργαρίτη Pinetta, 3) Γεώργιος Ζούκας, 4) Ἡλίας

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση τοῦ Pisco, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε ἔκθεση γιὰ τὴν περιοδεῖα στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Βιέννης στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1896· σ' αὐτὴ ἐπισύναψε καὶ τὴν ἔκθεση τοῦ ὑποπροξένου τῆς Αὐστρίας στὴν Αὐλώνα, ταγματάρχῃ τοῦ αὐστριακοῦ πεζικοῦ, Zulius Meichsner von Meichsenau.

2. Βλ. Νικολαΐδου, Ἐένες προπαγάνδες ὁ.π., σ. 244. Γιὰ νὰ γίνει ἡ σύγκριση ἄς σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1896-97 στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τῶν πέντε συνοικῶν τοῦ Βερατίου φοιτοῦσαν περισσότεροι ἀπὸ 400 μαθητές καὶ μαθήτριες μὲ τὴν ἑξῆς κατανομή: 95 στὴν ἀλβανόφωνη συνοικία τοῦ Κάστρου, 220 στὶς συνοικίες Βακουφίου καὶ Γορίτσας, ὅπου ὑπερτεροῦσε τὸ βλαχόφωνο στοιχεῖο καὶ περισσότεροι ἀπὸ 100 στὶς κατὰ πλειοψηφία ἀλβανόφωνες συνοικίες Περόης καὶ Μεγαλαιμίου. Ὁ ἴδιος περίπου ἀριθμὸς μαθητῶν καὶ μαθητριῶν -262 ἄρρενα καὶ 130 θήλεα- φοιτοῦσε στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα Βερατίου καὶ κατὰ τὸ σχολ. ἔτος 1895-1896. Βλ. Πίνακα τῶν κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1895-96 λειτουργούντων ἐλληνικῶν σχολείων: στὴν προξενικὴ περιφέρεια Βερατίου, ΑΥΕ, ΑΑΚ, 1895, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Ἑπειρος, Ἀλβανία. Τὰ σχολεῖα συντηροῦνταν ἀπὸ κοινοτικούς πόρους καὶ ἀπὸ ἐπιχορηγήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν. Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα στὴν προξενικὴ περιφέρεια Βερατίου (μητρόπολη Βελεγράδων καὶ 1 σχολεῖο, τῆς Γουστέντσικας, ἀπὸ τὴ μητρόπολη Κορυτσᾶς) λειτουργοῦσαν συνολικὰ 8 δημοτικὰ σχολεῖα, 26 γραμματοδιδασκαλεῖα καὶ 5 παρθεναγωγεῖα, μὲ 44 δάσκαλους, 5 δασκάλες καὶ 1.000 περίπου μαθητές (825 ἄρρενες καὶ 165 θήλεις).

Γ. Παπαχατζῆς, 5) Ἰωάννης Παταζούκας (καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τῆ Σαμαρίνα), 6) Νουζεδὶν βέης καὶ Σεῖτ ἐφένδης, δάσκαλοι τῆς τουρκικῆς¹.

Δάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν σχολείων στὸ Βεράτι, κατὰ τὸ ἴδιο σχολ. ἔτος 1896-1897, ἦταν οἱ: 1) Χαρίλαος Γούδας, 2) Σπυρίδων Τσέκος, 3) Ν. Κωνσταντινίδης, 4) Εὐφημία Δοράτζη, 5) Χαρίκλεια Τζαβέλλα².

Οἱ ρουμανίζοντες Βερατίου, ποὺ ἔβλεπαν νὰ μὴ πραγματοποιοῦνται τὰ φιλόδοξα σχέδιά τους, γιὰ νὰ συγκρατοῦν τοὺς βλαχόφωνους καὶ γιὰ νὰ δελεάζουν μὲ παροχές καὶ ὑποσχέσεις ἄλλες φτωχὲς οἰκογένειες, διέδιδαν ὅτι θ' ἀγόραζαν γῆπεδο γιὰ νὰ χτίσουν ρουμανικὴ σχολὴ κι ὅτι θ' ἀνήγειραν δική τους ἐκκλησία, ὅπου θὰ ἱερουργοῦσε ρουμάνος ἱερέας. Οἱ ὑλικὲς παροχές πάντως ἀποτελοῦσαν πρόκληση γιὰ τὶς πενόμενες οἰκογένειες βλαχοφώνων καὶ ἀλβανοφώνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μερικοὶ δελεάστηκαν καὶ ἔστειλαν τὰ παιδιὰ τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα.

Γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὸν ἀριθμὸ τῶν οἰκοτρόφων, κατάργησαν τὸν κανονισμὸ τοῦ οἰκοτροφείου, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο μόνο στοὺς φτωχοὺς μαθητὲς ἐπιτρεπόταν ἡ χορήγηση στέγης, τροφῆς κλπ. καὶ δὲν ἔξαιρουσαν κανένα ἀπὸ τὶς δωρεὰν παροχές³.

Τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο στὸ Φιέρι μὲ τὸν ἐλάχιστο ἀριθμὸ μαθητῶν, ὑποχρεώθηκε, λόγῳ τῆς καθολικῆς ἀντίδρασης ν' αὐτοδιαλυθεῖ. Θὰ γίνουν συνεχεῖς ἀπόπειρες ἀνασύστασής του στὰ ἐπόμενα χρόνια, ἀλλὰ θ' ἀποτύχουν⁴. Στὶς ἄλλες βλαχόφωνες κοινότητες τῶν προξενείων τῶν περιοχῶν Βερατίου, Αὐλώνας κι Ἀργυροκάστρου δὲ σημειώθηκαν κινήσεις γιὰ ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων, ἧ ἂν ἔγιναν ναυάγησαν.

1. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 244-245. Ἡ δαπάνη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς σχολῆς, κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ προξένου Βερατίου ἀνερχόταν σὲ 1.400 φρ. τὸ χρόνο.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 155/21-12-1896 ἐκθεση τοῦ προξενείου Βερατίου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένος πίνακας προσωπικοῦ τῶν δασκάλων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν προξενικὴ περιφέρεια Βερατίου, ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, 1895, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν-Β. Ἡπειρος, Ἀλβανία. Ἄλλοι δάσκαλοι ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν προξενικὴ περιφέρεια Βερατίου ἦταν οἱ: 1) Χρῆστος Ἡλίας (Βερτοπίου), Σπ. Φέρρος (Γραδίστας), σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Ν. Μόνη ποὺ παραιτήθηκε, 3) Κων. Ζῆς (Κρουατίου), 4) Ναοῦμ Πρέντζης (Λιούσνιας), 5) Κωνστ. Ναοῦμ (Μάζανι), 6) Γρηγ. Κ. Ζῆς (Μπουμπουλίμανι), σὲ ἀντικατάσταση τοῦ Γρ. Παπαευθυμίου, 7) Γεώργιος Χρήστου (Μαρινέζας), 8) Οἰκονόμου (Σεκίστας), ἀντὶ τοῦ Ι. Παπαδημητρίου ποὺ παραιτήθηκε, 9) Ι. Παπατζοβάνης (Σπαθία), 10) Παῦλος Τζώτζας (Φιερίου), 11) Γεωργία Γαρτζούνη (Φιερίου), Ἰωάν. Τζώτζας (Ἀπολλωνιάδος). Ἄς ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι στὸν πίνακα ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα μόνο ἐκείνων τῶν δασκάλων (στὸ Βεράτι καὶ τὴν ἐπαρχία), ποὺ ἔπαιρναν ἐπιδόματα ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ, μέσω τοῦ προξενείου.

3. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, σ. 245.

4. Βλ. ὁ.π. σ. 247, 249.

Νοτιότερα, στίς μητροπολιτικές περιοχές Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς, ἡ προπαγάνδα συνέχισε τίς δραστηριότητές της, χωρὶς νὰ σημειωθοῦν οὐσιώδεις μεταβολές στήν κατάσταση πού εἶχε διαμορφωθεῖ. Ἰδιαίτερες προσπάθειες ἔγιναν γιά τήν προσέλκυση μαθητῶν σέ ὀρισμένα σχολεῖα της πού ὑπῆρχαν μόνο γιά νὰ δικαιολογεῖται ἡ μισθοδοσία τοῦ ρουμανοδασκάλου. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ *Παλαιοσελίου*, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ταλαιπωρήθηκαν ἐξαιτίας τῆς ἀρνησῆς τους νὰ στέλλουν τὰ παιδιά τους στό ἐκεῖ ρουμανικό σχολεῖο (ἀριθμοῦσε μόνο δυὸ πεντάχρονα κορίτσια). Ὁ ρουμανοδάσκαλος Νταμπούρας, μέ τῆ βοήθεια τοῦ πατέρα του, καὶ τῶν ἀρχῶν, τρομοκρατοῦσε τήν περιοχή καὶ πέτυχε τήν παραχώρηση ἐκκλησιαστικοῦ οἰκήματος, στό ὁποῖο ἐγκατέστησε τὸ ρουμανικό σχολεῖο. Ἡ κοινότητα ἔκανε παραστάσεις στόν καϊμακάμη Κόνιτσας καὶ τὸ μητροπολίτη, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Γιά ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ρουμανοδάσκαλο, ἐπειδὴ τὸ ἐκκλησιαστικό οἶκημα ἦταν ἐτοιμόρροπο, τὸ κατεδάφισε, μέ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι θὰ ἔχτιζε καινούριο. Ὁ ρουμανοδάσκαλος γιά νὰ ἐκδικηθεῖ τήν κοινότητα, κατηγόρησε μέ ἀναφορά του στίς ἀρχές πολλοὺς ἀπὸ τοὺς κάτοικους γιά ἀνταρτική δράση. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ συλληφθεῖ στήν Κόνιτσα, ὡς ἀρχηγὸς ἀνταρτικῆς συμμορίας, πού κατάστρεψε τὸ ρουμανικό σχολεῖο Παλαιοσελίου, ὁ πρόκριτος Λούπας, καὶ νὰ ὀδηγηθεῖ δέσμιος στὰ Ἰωάννινα¹.

Ὅσα ἔγιναν στό Παλαιοσέλι ἀπασχόλησαν καὶ τὸ Πατριαρχεῖο στό ὁποῖο ἀναφέρθηκε ὁ μητροπολίτης Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Βασίλειος².

Στὴν ἴδια περιοχή, στὴ Φούρκα, ἡ βελτίωση τῆς κατάστασης τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, πού παρατηρήθηκε τὸν προηγούμενο χρόνο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συνεχιστεῖ ἡ καθίζηση τοῦ ρουμανικοῦ, γεγονὸς πού ὁμολογεῖται κι ἀπὸ τὴ ρουμανικὴ πλευρά³.

2) Πίνδος

Ἡ διένεξη ἀνάμεσα στό Μαργαρίτη καὶ στοὺς ἀντιπολιτευόμενους εἶχε εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου. Ὅλοι οἱ δάσκαλοι δίδαξαν στὰ σχολεῖα πού εἶχαν τοποθετηθεῖ καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τους κρίνονταν ἱκανοποιητικά⁴.

1. Βλ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 213/15-11-1896.

2. Βλ. τὸ μέ ἡμερομηνία 30-4-1896 πατριαρχικό γράμμα πρὸς τὸ μητροπολίτη Βασίλειο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 67(66) σ. 163.

3. Ἀπὸ τοῦ 1896 τὸ ρουμανικὸν σχολεῖον (τῆς Φούρκας) παρακμάζει, ἔγραφε ὁ Λεκάντα, στὴ δεύτερη ἐκθεσὴ του (πρῶτοι μῆνες τοῦ 1902) πρὸς τὸ Ρουμάνο ὑπουργὸ Παιδείας Sr. Haret. Βλ. περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*, Αἱ ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ρουμανικαὶ ἀξιώσεις καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λεκάντα, 1905, σ. 679.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 207/26-6-1896 ἐκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπι-

Στὴ Σαμαρίνα οἱ ρουμανοδάσκαλοι εἶχαν καταλάβει τὰ κοινοτικὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνακατέλαβαν πάλι οἱ ἑλληνοδάσκαλοι. Οἱ πρῶτοι περιορίστηκαν νὰ διδάσκουν στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ ἴδιο εἶχε συμβεῖ καὶ στὴν Κρασιά. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν κάθε ἑλληνικοῦ σχολείου παρουσίαζε μικρὴ αὐξηση σχετικὰ μὲ τὸ προηγούμενο σχολικὸ ἔτος. Στὰ ἄλλα χωριὰ τῆς περιοχῆς ἡ κατάσταση παρέμεινε ἡ ἴδια.

Ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ἐκπαιδευτικῶν δαπανῶν τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας γιὰ τὸ σχολ. ἔτος 1896-97 ἀνέβηκε στὸ ποσὸ τῶν 382 λιρῶν. Ἐπιδοτούμενα σχολεῖα ἦταν τὰ: Σερβίων, Ἐλασσόνας, Κοκκινοπλοῦ, Βλαχογιάννης, Δαμασίου, Γρεβενῶν, Κρασιάς, Βλαχολείβαδου, Σαμαρίνας, Περιβολίου, Σμίξης, Τρανοβάλτου, Ἀβδέλλας, Παλαιογρατσούνου, Ραχόβου καὶ Φιλιππαίων¹. Οἱ ἐπιδότησεις τῶν δασκάλων κινήθηκαν στὰ ἐπίπεδα τῶν περασμένων χρόνων. Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μισθοὺς ποὺ εἰσέπρατταν οἱ ρουμανοδάσκαλοι ὑστεροῦσαν. Οἱ προτάσεις τοῦ προξενείου γιὰ τὰ χωριὰ ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴ μελέτη (Σαμαρίνα 48 λιρ. καὶ 15 λ. τῶν τριῶν ἱερέων, Σμίξης 25, Κρασιάς 25, Περιβολίου 15 καὶ Ἀβδέλλας 15) ἐγκρίθηκαν χωρὶς περικοπές.

ζ. Ἀνεπιτυχὴς ἐκμετάλλευση τῆς ἤττας τοῦ 1897

Τὸ 1897 ἦταν χρόνος σημαντικῶν γεγονότων γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀτυχὴς ἑλληνοτουρκικὸς πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ μεγάλου μέρους τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς τὴν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης, δημιούργησαν εὐμενεῖς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δραστηριοποίηση τῆς προπαγάνδας πρὸς κάθε κατεύθυνση. Σκοπὸς ἡ συγκράτηση τῶν ὄσων εἶχαν ἀποκτηθεῖ καὶ ἡ κατάκτηση νέων θέσεων, ἰδίως στὴν κατεχόμενη Θεσσαλία. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πολέμου οἱ ρουμανίζοντες πρόσφεραν μεγάλη βοήθεια στὸν τουρκικὸ στρατό², τὴν ὁποῖα, ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τῶν Τούρκων ἐπιδίωξαν ν' ἀξιοποιήσουν. Δὲ δίστασαν μάλιστα νὰ ζητήσουν ἐπίσημα, μὲ ἀναφορὲς καὶ δημοσιεύματα, τὸν ἀποχωρισμὸ τῆς κατεχόμενης Θεσσαλίας καὶ τὴν προσάρτη-

τροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν. ΑΥΕ, ΑΑΚ/Ε, ΣΤ, Ζ, Προξενεῖον Μοναστηρίου.

1. Βλ. προϋπολογισμὸ ἐκπαιδευτικῶν δαπανῶν τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας γιὰ τὸ σχολ. ἔτος 1896-1897, ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ/Ε, ΣΤ, Ζ - Προξενεῖον Μοναστηρίου. Οἱ προτάσεις τοῦ προξενείου γιὰ αὐξομειώσεις μισθῶν δασκάλων καὶ δασκαλισσῶν καὶ ἐπιδότησεις σχολείων, ἄλλες ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ, κι ἄλλες ἀπορρίφθηκαν. Στὰ ποσὰ περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐπιδότησεις τῶν γνωστῶν ἱερέων Σαμαρίνας καὶ Γρεβενῶν. Τελικὰ ἡ Ἐπιτροπὴ ἐνέκρινε ποσὸν 312 λιρῶν γιὰ τὰ ἐπιδοτούμενα σχολεῖα τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας. Βλ. Πίνακα πληρωμῆς ἐπιδομάτων δασκάλων, ἱερέων κλπ. τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας γιὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1896-97, ΑΥΕ, 1898, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ.

2. Μὲ ὑπόδειξη τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης. Βλ. *Peufuss*, δ.π., σ. 71.

σή της στὴν Τουρκία. Τὸ ἐλάχιστο τῶν διεκδικήσεών τους ἦταν νὰ μὴν ὑπα-
χθοῦν πάλι οἱ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Θεσσαλίας, ποὺ τὸν ἀριθμὸ
τους ἀνέβαζαν αὐθαίρετα σὲ 100.000, στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διαρρύθμιση
τῶν συνόρων¹.

Ἡ ἥττα τῆς Ἑλλάδας καὶ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν, δὲ δικαίωσαν
τις ἐλπίδες τῆς προπαγάνδας γιὰ μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀνάπτυξή της, οὔτε βοή-
θησαν στὴν προώθηση τῶν θέσεών της. Ἀντίθετα σημειώθηκε ὕφεση στὶς
δραστηριότητές της. Ἡ κυριότερη αἰτία πρέπει ν' ἀποδοθεῖ στὴ συνεχιζό-
μενη διαμάχη ἀνάμεσα στὸ Μαργαρίτη καὶ τοὺς ἀντιπάλους του. Ἄλλος
λόγος ἦταν ἡ ἔλλειψη χρημάτων γιὰ τὰ σχολεῖα τῶν ἐφορειῶν, πράγμα ποὺ
τὰ ὑποχρέωσε ν' ἀναστεῖλουν τὴ λειτουργία τους². Οἱ συμπολιτευόμενες
ἐφημερίδες (κυβέρνηση Sturdza 1897-1899) ποὺ ὑποστήριζαν τὸ Μαργαρίτη
διατυμπάνιζαν ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας, σ'αὐτὲς συμπεριλάμβαναν καὶ
τὴν ἔκδοση διαταγῶν ἀπὸ τὴν Πύλη, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιτρεπόταν ἡ τέλεση
τῆς λειτουργίας στὰ ρουμανικά, καθὼς καὶ ἡ παροχὴ ἄλλων διευκολύνσε-
ων³.

Ἀντίθετα οἱ ἀντιπολιτευόμενες ἐφημερίδες ἀποκάλυπταν τὶς ἀδυναμίες
τῆς προπαγάνδας. Παρὰ τὶς ὑπερβολὲς τῶν δημοσιευμάτων, φαίνεται ὅτι
ἡ ἀντιπολίτευση βρισκόταν πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα, κάτι ποὺ ἐπι-
βεβαιώνεται κι ἀπὸ ξένες πηγές. Σύμφωνα μὲ τὰ δημοσιεύματα τῆς ἀντι-
πολίτευσης, ἡ πολιτεία τοῦ Μαργαρίτη, τὸν ὁποῖο δὲ δίσταζαν νὰ κατηγο-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 693/19-6-1897 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ
ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Στὴν
ἔκθεση ἐπισυνάπτεται μετάφραση ἀρθριδίου τῆς ρουμανικῆς ἐφημερίδας *Adeverul*, στὴν
ὁποία καὶ δημοσιεύτηκε, σὲ συνέχεια προηγουμένων, νέα ἀναφορὰ τῶν ρουμανιζόντων τῆς
Θεσσαλίας πρὸς τὴν Πύλη καὶ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, μὲ τὴν ὁποία
ζητοῦσαν τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στὴν Τουρκία. Ἀπὸ τὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες,
ἐκείνη ποὺ μὲ περισσότερη ἐμπάθεια ὑποστήριζε τὸν ἀκρωτηριασμὸ τῆς Ἑλλάδας καὶ δημο-
σίευε, μὲ σχολιασμούς, χωρὶς πραγματικὸ ἀντίκρουσμα, τὰ αἰτήματα τῶν Ρουμάνων, ἦταν ἡ
γαλλόφωνη *Indépendance Roumaine*, ὄργανο τοῦ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς Λαχοβάρη, ἐπι-
δοτούμενη ἀπὸ τὴν τουρκικὴ πρεσβεία Βουκουρεστίου. Ἐπισυνάπτεται ἐπίσης ἀπάντηση τῆς
ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τοῦ Βουκουρεστίου *Πατρίς*, στὴν ἀρθρογραφία τῆς *Indépendance Rou-
maine*, ἡ ὁποία ἀνέβαζε τὸν ἀριθμὸ τῶν Κουτσοβλάχων Θεσσαλίας σὲ 100.000. Ἡ ἐλληνικὴ
ἐφημερίδα διατύπωνε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ὑπογραφή κι ἀποστολὴ ἀναφορῶν ἀπὸ τοὺς Κου-
τσόβλαχους τῆς Θεσσαλίας ἦταν ἔργο τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης, ἀνάλογο μ' ἐκεῖνο ποὺ εἶχε
γίνει πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας τὸ 1881.

2. Βλ. *Peufuss*, ὁ.π., σ. 77.

3. Βλ. τὴν 886/24-8-1897 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξω-
τερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Στὴν ἔκθεση εἶναι συνημμένο
ἀπόκομμα τῆς ἐφημερίδας *Indépendance Roumaine*, τὸ ὁποῖο περιέχει δημοσιεύματα τῆς
προπαγάνδας.

ρήσουν ὅτι ἦταν μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν¹ εἶχε ἀποσυνθέσει τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, σὲ σημεῖο ποὺ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ὑπῆρχαν μόνο ἐν τῷ πίνακι τοῦ ἐπιθεωρητοῦ, εἴτε ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ ὑπουργείου. Πρὸς ἀπόδειξη δημοσίευαν συγκριτικὸ πίνακα τῆς δύναμης τῶν ρουμανικῶν σχολείων σὲ μαθητὲς κατὰ τὰ σχολικὰ ἔτη 1893-94 καὶ 1896-97². Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν κατὰ τὰ δυὸ σχολικὰ ἔτη ἦταν ὁ ἑξῆς:

	Σχολ. ἔτος 1893-1894 ἀριθμὸς μαθητῶν	Σχολ. ἔτος 1896-1897 ἀριθμὸς μαθητῶν
1) Μέτσοβο	20	0
2) »	15	0
3) Γρεβενίτι	15	0
4) Τσερνέσι	5	0
5) Βωβούσα	70	40
6) Περιβόλι	120	15
7) Ἀβδέλλα	120	100
8) Σαμαρίνα	60	15
9) Φούρκα	70	20
10) Κρασιά	120	20
11) Παλαιοσέλι	15	2
12) Μπριάζα	10	2

Τὰ αἷτια τῆς μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, ἀποδιδόταν στὸ ὅτι οἱ ρουμανίζοντες προτιμοῦσαν νὰ στέλλουν τὰ παιδιά τους στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, γιατί διέθεταν ἰκανότερους δάσκαλους καὶ καθηγητὲς, παρὰ στὰ ρουμανικὰ ποὺ διευθύνονταν ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων. Φυσικὰ ἢ εὐθύνη γιὰ ὅλα καταλογιζόταν στὸ Μαργαρίτη³.

Ὡστόσο ἡ θέση τοῦ τελευταίου ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ εἶναι ἰσχυρή. Ἐχοντας τὴν ὑποστήριξη τοῦ Καρόλου καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ Sturdza, συνέχισε νὰ ἐπηρεάζει ἀποφασιστικὰ τὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθοῦσε ἡ ρου-

1. Στήριζαν τὴν κατηγορία στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πληροφορίες τους μιλοῦσαν γιὰ συνάντηση τοῦ Μαργαρίτη μὲ στέλεχος τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας, τὸν Μελά, ἀπὸ τὰ Γιάννινα.

2. Βλ. τὴν ὁ.π., ὑπ' ἀριθμ. 693/19-6-1897 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, μὲ ἡμερομηνία 10-6-1897, δημοσιευμένη στὴν ἐφημερίδα *Dreptatea*.

3. Τὸ δημοσίευμα ἀναφέρεται καὶ σ' ἄλλες ἐνέργειες τοῦ Μαργαρίτη, ὅπως στὴν κατάδιωξη στελεχῶν τῆς προπαγάνδας, ποὺ κατεῖχαν θέσεις στὴν τουρκικὴ διοίκηση καὶ πολλὰ πρόσφεραν στὴν ἀνάπτυξή της. Ἀνάμεσά τους ἦταν κι ὁ γνωστὸς ἀπὸ τὴ Βωβούσα γιατρός τῶν Γρεβενῶν Ζήσης Παπαθανασίου, ποὺ ὑποχρεώθηκε ν' ἀδρανοποιηθεῖ, ὕστερα ἀπὸ καταγγελίες τοῦ Μαργαρίτη ἐναντίον του στὶς τουρκικὲς ἀρχές.

μανική προπαγάνδα, ἐξουδετερώνοντας τοὺς ἀντιπάλους του. Ἔτσι πέτυχε, ἔστω καὶ προσωρινά, νὰ μετατεθεῖ ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ρουμανίας στὴν Κων/πολη Τζουβάρα, ὁ ἐκεῖ πρόξενος κι ἄλλοι ὑπάλληλοι τῆς πρεσβείας καὶ ν' ἀντικατασταθεῖ σχεδὸν ὀλόκληρο τὸ προσωπικὸ τῶν ρουμανικῶν προξενείων στὴ Μακεδονία. Στὴ θέση τοῦ Τζουβάρα διορίστηκε ὁ Ι. Παπινίου, ὡς τότε πρεσβευτὴς τῆς Ρουμανίας στὸ Βελιγράδι, καὶ πρῶην γενικὸς γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ποὺ δὲ διακρινόταν γιὰ φιλελληνισμό¹.

η. Ἡ ρωσικὴ συμπαράσταση

Ἡ Ρουμανία καὶ τὸ 1897 στήριξε πολλὰς ἐλπίδες στὴν Αὐстроουγγαρία, προκειμένου νὰ δικαιωθοῦν οἱ ἐπιδιώξεις της. Παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις τῆς αὐστριακῆς κυβέρνησης, ποὺ καθόριζε τὴν πολιτικὴ της σύμφωνα μὲ τὰ γενικότερα συμφέροντα τῆς χώρας, ἐπιφυλάξεις ποὺ χαρακτήριζαν τὴ στάση καὶ τῶν κατωτέρων ὀργάνων της, ἡ Μοναρχία ἀποτελοῦσε τὴν κύρια ἐλπίδα τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων γιὰ διευθέτηση τοῦ *Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος* σύμφωνα μὲ τοὺς ρουμανικοὺς πόθους. Μιὰ τέτοια ἐλπίδα δὲ δημιουργεῖται εὐκαιρικὰ καὶ συμπτωματικὰ· ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση ἀμοιβαίας κατανόησης καὶ εἶναι προῖον κοινῶν προσπαθειῶν πολλῶν δεκαετιῶν. Ἔτσι ἡ προσφυγὴ τὸ Μάιο τοῦ 1897 τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης στὴν Αὐстроουγγαρία² γιὰ ἐπέμβασή της ὑπὲρ τῶν *Κουτσοβλάχων* -καὶ πρὸς ἀποστόμωση τῶν ἀντιπάλων τοῦ Sturdza- πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς φυσικὴ συνέπεια μιᾶς παράδοσης ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ γύρω ἀπὸ τὴν εὐμενὴ στάση τῆς Αὐстроουγγαρίας ἀπέναντι στὸ *Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα*. Ὁ Aehrenthal κι ὁ Goluchowski δὲ θεώρησαν τὴ στιγμὴ ἐκείνη κατάλληλη γιὰ ἐπέμβαση τῆς Αὐстроουγγαρίας, φοβοῦνταν ὅτι θ' ἀποτελοῦσε ἀφορμὴ προστριβῶν μὲ τὴ Ρωσία, ὑποσχέθηκαν ὅμως νὰ ἐπανέλθουν στὸ μέλλον σ' ἄλλη κατάλληλη εὐκαιρία³.

Στὴν προσπάθεια γιὰ ἐξασφάλιση καὶ τῆς συμπαράστασης τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῶν θέσεων τῆς προπαγάνδας, ὀφειλόταν, κατὰ ἓνα μέρος, καὶ ἡ σύσφιγξη τῶν σχέσεων τῆς Ρουμανίας μὲ τὴ Ρωσία τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1897, ὅπως ἀποκάλυπταν καὶ οἱ φιλοφρονήσεις μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῶν δύο χωρῶν. Κυκλοφοροῦσε μάλιστα ἡ φήμη γιὰ μετάβαση τοῦ Καρό-

1. Βλ. τὴν δ.π. ἀριθμ. 1003/2-10-1897 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν.

2. Τὶς συζητήσεις μὲ τὸν Αὐστριακὸ πρεσβευτὴ στὸ Βουκουρέστι Aehrenthal ἔκανε ὁ Ρουμάνος ὑπουργὸς I. Brătianu.

3. Βλ. *Reyfuss*, δ.π., σ. 71.

λου στὴ Ρωσία, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1898, ὅποτε καὶ θὰ ὑποβαλόταν ἡ παράκληση στὸν Τσάρο νὰ ἐπέμβει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ ν' ἀναγνωριστοῦν οἱ Κουτσόβλαχοι ὡς ρουμανικὴ ἐθνότητα καὶ ν' ἀποδοθοῦν σ' αὐτοὺς τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν καὶ οἱ ἄλλες ἐθνότητες στὴν Τουρκία¹.

Οἱ πληροφορίες τῶν συμπολιτευομένων ἐφημερίδων οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ μητροπολίτου Ἀνθίμου ὡς Ἐξάρχου τῶν Ρουμάνων, ὅτι δηλ. τὸ θέμα βρισκόταν στὸ δρόμο τῆς ἐπίλυσης, δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις κατέβαλλε σύντομες προσπάθειες πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτῆ, ἡ Πύλη ὅμως ἀντιδροῦσε, κάνοντας τοὺς δικούς της ὑπολογισμούς. Προσπαθοῦσε νὰ συνδέσει τὴν ἐπίλυση τοῦ θέματος μὲ τὴν ἀποδοχὴ ἐκ μέρους τῆς Ρουμανίας πρότασης γιὰ σύναψη στρατιωτικῆς συμμαχίας, τὴν ὁποία αὐτὴ ἀπέκρουσε². Στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρεσβευτὴς Τζουβάρρα συνέχιζε τὰ διαβήματά του πρὸς τὴν Πύλη, χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἡ Ρωσία, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, μέσω τοῦ πρεσβευτῆ της Α. Nelidof, ἐπαναλάμβανε τὶς θέσεις της ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπαγόρευε τὴν ἐγκατάσταση δυὸ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων στὴν ἴδια πόλη. Ὡστόσο ὁ σουλτάνος ἔδινε τὴν ὑπόσχεση ὅτι ὁ Ἀνθιμος θ' ἀναγνωριζόταν, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ ὑπογραφόταν ἡ συνθήκη συμμαχίας ἀνάμεσα στὴ Ρουμανία καὶ τὴν Τουρκία³.

Οἱ προθέσεις τῆς Πύλης γιὰ τὴ σύναψη μιᾶς τέτοιας συμμαχίας ἔγιναν ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ μέρους τῆς Βουλγαρίας κυρίως, τὴν ὁποία ἔθιγε ἄμεσα ἡ συνθήκη. Στὴ Σόφια οἱ ἀντιπολιτευόμενες τὴν κυβέρνησις ἐφημερίδες θεωροῦσαν ὡς βέβαιη τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης ποὺ εἶχε ἤδη καταρτιστεῖ καὶ πρόβλεπε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τὴν ἀμοιβαία ὑποχρέωση τῶν δύο χωρῶν νὰ παρεμποδίσουν κάθε βουλγαρικὴ εἰσβολὴ στὴ Δοβρουτσά ἢ τὴ Μακεδονία καὶ Θράκη⁴. Ὡς φανερὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας οἱ ἐφημερίδες πρόβαλαν τὴν παρασημοφορία τοῦ Ρουμάνου πρεσβευτῆ Τζουβάρρα ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησις, τὶς ἀγαθὲς προθέσεις τῆς Πύλης γιὰ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν Κουτσοβλάχων ὡς ξεχωριστῆς ἐθνότητας, τὰ κωλύματα ποὺ πρόβαλλε ἡ Ρουμανία στὴν

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1299/11-12-1897 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.

2. Βλ. *Reyfass*, δ.π., σ. 71. Ἡ πρόταση ὑποβλήθηκε στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1897.

3. Βλ. δ.π.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 649/6-7-1897 ἐκθεσὴ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Σόφιας πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν-ΑΥΕ-Β' Ἀρχεῖον, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου. Τὶς εἰδήσεις δημοσίευε ἡ βουλγαρικὴ ἐφημερίδα τοῦ ἀντιπολιτευόμενου Ραδοσλάβωφ Ἐθνικὰ δίκαια.

ἐπιστροφή τῶν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν, καὶ τὴν τολμη τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Θεσσαλίας νὰ ἐπιδώσουν ἀναφορὲς στὴν Πύλη καὶ τοὺς πρεσβευτὲς, μὲ τίς ὁποῖες ζητοῦσαν νὰ ἐπιστραφεῖ ἡ Θεσσαλία στοὺς Τούρκους. Κάτι τέτοιο, πρόσθεταν, δὲ θὰ τὸ ἔκαναν ἂν δὲν εἶχαν τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ Βουκουρεστίου, γιατί, σὲ ἀντίθετη περίπτωσι, ὑπῆρχε κίνδυνος, ὅταν ἡ Ἑλλάδα ἐπανακτοῦσε τὴ Θεσσαλία νὰ καταδιώξει ὅσους Κουτσόβλαχους ὑπέγραφαν, γιὰ ἔσχατη προδοσία, ὅπως εἶχε δικαίωμα.

Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις, σύμφωνα μὲ τὸ ἡμιεπίσημο ὄργανό της *Mir*, ἐξέφραζε ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς εἰδήσεως, γιατί δὲν ἔβλεπε τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ρουμανία καὶ ἡ Τουρκία θὰ συνασπίζονταν ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία, καθὼς ἦταν ἀκόμη ὑποτελής στὴν Τουρκία, εἶχε δικαίωμα νὰ ζητήσῃ τὴν προστασία της.

Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ προσπαθοῦσε νὰ διακριβώσῃ τὴν ἀλήθεια τῶν εἰδήσεων. Ὁ Γενικὸς πρόξενος τῆς Ρουμανίας στὴ Σόφια, Γκίκας, σὲ συνάντησι μὲ τὸν Ἑλληνα συνάδελφό του, χαρακτήρισε τίς εἰδήσεις ὡς ἀδέσποτα φληναφήματα τῶν ἀντιπολιτευόμενων. Ὁ Γκίκας, τὴν παρασημοφορία τοῦ Τζουβάρα, τίς ὑποσχέσεις γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν Κουτσοβλάχων ὡς ξεχωριστῆς ἐθνότητος καὶ τοὺς ἔπαινους τῆς Πύλης γιὰ τὴν στάσι τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Θεσσαλίας, τὰ θεωροῦσε ὡς καθησυχαστικὰ τεχνάσματα ἐκ τῶν συνήθων τῆς Πύλης· προσπαθοῦσε ἔτσι νὰ καλύψῃ τὴν ἄρνησὶ της γιὰ τὴν ἱκανοποίησι τῶν ρουμανικῶν αἰτημάτων¹.

θ. Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα

Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου στὴ λειτουργία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένους περιπτώσεις, δὲν ἦταν σοβαρές. Τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου δὲν ἐπηρεάστηκαν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου μόνον τὰ σχολεῖα Ἀβδέλλας καὶ Περιβολίου δὲ λειτούργησαν, ἐξαιτίας τῶν ἐπεμβάσεων τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας². Κάποια ἔξαρση τῆς ρουμανικῆς κίνησι παρατηρήθηκε καὶ στὴν περιοχὴ Βερατίου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ γράμματα τοῦ μητροπολίτη Βελεγράδων Δωροθέου πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, τὸ ὁποῖο, ἀπαντώντας, ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειά του πρὸς τὸ μητροπολίτη γιὰ τίς ἐπιτυχεῖς ἐνέργειές του πρὸς ἀντιμετώπισι τῆς προπαγάνδας. Ἀμφίβολο ὅμως εἶναι ἂν ἐπρόκειτο γιὰ οὐσιαστικὲς ἐπιτυχίες,

1. Βλ. δ.π.

2. Βλ. πίνακα ἐπιδομάτων τοῦ προξενείου Ἑλασσόνας τοῦ σχολ. ἔτους 1896-1897 πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσι, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/Γ, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσι, κλπ.

ἀφοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ ὅλη πολιτεία τοῦ Δωροθέου¹.

Σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα Βερατίου παρατηρήθηκε ἐνίσχυση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1897-1898 ποῦ συνεχίστηκε καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἡ ἐντυπωσιακὴ, ὅπως χαρακτηρίζονταν, αὔξηση τοῦ προσωπικοῦ, ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν πρόθεση τῆς προπαγάνδας νὰ βελτιώσει τὴ στάθμη τῆς ἐκπαίδευσης, γιὰ νὰ συναγωνιστεῖ τὶς ἐπιτυχίες τῶν ἑλληνικῶν σχολείων².

Οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες ποῦ ἀντιμετώπιζε ἡ Ἑλλάδα ἐξαιτίας τοῦ πολέμου τοῦ 1897, εἶχαν ἐπιπτώσεις καὶ στὴν κατάρτιση τῶν προϋπολογισμῶν τῶν προξενικῶν ἀρχῶν. Τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων ἐλάττωνε τὰ ἐκπαιδευτικὰ χορηγήματα τοῦ σχολ. ἔτους 1897-1898 κατὰ τὸ 1/4 περίπου. Τὸ σχολ. ἔτος 1896-1897 δόθηκαν χορηγήματα 196 λιρῶν γιὰ τὸ νέο σχολ. ἔτος 1897-1898 προτεινόταν νὰ διατεθεῖ ποσὸ 150 λιρῶν. Ὁ Γενικὸς πρόξενος μάλιστα εἶχε τὴ γνώμη ὅτι, ἂν οἱ περιστάσεις δὲν ἦταν ἀνώμαλες, μπορούσαν νὰ καταργηθοῦν ὅλα τὰ ἐπιδόματα γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς δικαιοδοσίας του, οἱ βλαχόφωνες κοινότητες ἦταν εὐπορες καὶ μπορούσαν μόνες τους ν' ἀνταπεξέλθουν στὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας. Θεωροῦσε ὅμως ἀπαραίτητη τὴ συνέχιση τῶν χορηγιῶν αὐτὴ τὴν περίοδο, ὅπως πεισθῶσι οἱ κάτοικοι τῆς ἔνεκα τοῦ πολέμου τοσαῦτα παθούσης Ἠπείρου ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ αὐτῶν³.

Πάντως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλάττωση κατὰ 5 λίρες τῶν ἐπιδομάτων τῶν χωριῶν Φλαμπουραρίου, Γρεβενιτίου καὶ Δρεστενίκου καὶ τὴν κατάργηση τῆς ἐπιχορήγησης τοῦ Παλαιοσελίου Κονίτσης, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι ἦταν σὲ θέση οἱ κοινότητες αὐτὲς νὰ διατηρήσουν μὲ δικούς τους πόρους τὰ σχολεῖα, ἄλλες περικοπὲς ἐπιδομάτων βλαχοφώνων χωριῶν δὲν ἔγιναν. Ἔτσι προτάθηκε ἡ χορήγηση τῶν ἐξῆς ἐπιδομάτων γιὰ τὸ σχολ. ἔτος 1897-1898: 1) Δοβρίνοβο (γιὰ τὸ Παρθенаγωγεῖο) 10 λ. 2) Λάιστα (γιὰ τὸ παρθенаγωγεῖο) 10 λ. 3) Λεσινίτσα (γιὰ τὸ παρθенаγωγεῖο) 10 λ. 4) Παλαιοχώρι Λάιστας (γιὰ τὸ παρθенаγωγεῖο) 10 λ. 5) Βωβούσα (γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο) 10 λ., στὶς ὁποῖες ἡ Ἐπιτροπὴ πρόσθεσε κι ἄλλες 10. 6) Φλαμπουράρι, Γρεβενίτι καὶ Δρεστενίκο 10 λ. γιὰ τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα τῶν χωριῶν⁴.

1. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες δ.π., σ. 229 κ.ἐξ. Βλ. ἐπίσης τὰ ὑπ' ἀριθμ. 263/20-3-1897 καὶ 5174/16-10-1897, σ. 329, γράμματα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Βελεγράδων Δωροθέο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 69(68).

2. Βλ. Νικολαΐδου, δ.π., σ. 247-248.

3. Βλ. τὶς μὲ ἡμερομηνίες 16-6-1897 καὶ 21-8-1897 ἀναφορὲς τοῦ Γενικοῦ προξένου Ἰωαννίνων Γ. Δοκοῦ πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, ΑΥΕ, 1898, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

4. Μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 73/30-4-1898 ἔγγραφο τῆς ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν ἐνέκρινε τὸν

Μειώσεις ἐπιδομάτων γιὰ τὸ σχολ. ἔτος 1897-1898 ἔγιναν καὶ στὴν προξενικὴ περιφέρεια Ἑλασσόνας. Τὸ ποσὸ τῶν ἐπιχορηγήσεων ἔφτασε τὶς 279,50 λ., μειώθηκε δηλ. κατὰ 32,50 λίρες σὲ σύγκριση μὲ τὸ προηγούμενο ἔτος. Ἡ μείωση προῆλθε κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὴ μὴ ἀναγραφή πίστωσης γιὰ τὸ σχολεῖο Ἀβδέλλας, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν δυνατότητες λειτουργίας του, κι ἀπὸ τὴν ἐλάττωση σὲ 7,5 λ. (ἀπὸ 15) τῆς ἀντιμισθίας τοῦ β' βοηθοῦ δασκάλου στὴ Σαμαρίνα¹.

ι. Ζυμώσεις γιὰ ἐλληνορουμανικὴ συνεννόηση

Τὸ 1898 σημειώθηκαν στὴ Ρουμανία ἔντονες πολιτικὲς ζυμώσεις ποὺ κατέτειναν στὴν ἐνίσχυση τῆς προπαγάνδας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐθνικὲς βλέψεις καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς χώρας. Στὸ κέντρο τῶν ζυμώσεων αὐτῶν βρέθηκε καὶ ἡ Ἑλλάδα, γιὰ τὴν ἡ Ρουμανία εἶχε ἀρχίσει νὰ κατανοεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς συνεργασίας της μ' αὐτή. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1898 ὁ Sturdza προσπάθησε νὰ κερδίσει τὴν ὑποστήριξη τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Βερολίνου, στὸ θέμα τῆς ἀναγνώρισης τοῦ Ἀνθίμου, ὡς Ἐξάρχου τῶν Ρουμάνων, καθὼς καὶ τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων καὶ τῶν σχολείων. Ὁ Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς στὸ Βουκουρέστι Aehrenthal, εἶχε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἴδρυση ρουμανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων κατέτεινε σὲ δυὸ στόχους: ἕνα πλατωνικὰ ἐθνικὸ καὶ ἕνα πρακτικὰ πολιτικὸ. Ὁ δεύτερος ἀπέβλεπε νὰ χρησιμοποιήσει ἡ Ρουμανία σὲ διδόμενη εὐκαιρία τοὺς Κουτσόβλαχους ὡς ἀντικείμενο συμβιβασμοῦ μὲ τὴ Βουλγαρία. Ὁ πρεσβευτὴς πίστευε ὅτι τὰ κίνητρα τῆς ρουμανικῆς πολιτικῆς δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπηρεάσουν τὴ Μοναρχία ν' ἀλλάξει τὴ θέση τῆς προσεκτικῆς ἐπιφυλακτικότητος τὴν ὁποία τηροῦσε στὰ θέματα αὐτά, ἔκρινε ὅμως πῶς μιὰ συμφωνία τῆς Ρουμανίας μὲ τὴν Ἑλλάδα θὰ ἦταν ἐπιθυμητὴ καὶ ἐπωφελὴς καὶ γιὰ τὶς δυὸ χῶρες².

Ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς Μοναρχίας A. Goluchowski, ἀναφερόμενος στὸ μνημόνιο ποὺ εἶχε ὑποβληθεῖ στὴν Αὐстроουγγρικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τὸν Sturdza, γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀναγνώρισης τοῦ Ἀνθίμου, ἀπάντησε στὸν Aehrenthal ὅτι ἀρχὴ τῆς κυβερνήσεώς του ἦταν ν' ἀποφεύγει κάθε ἀνάμιξη στὶς ἐθνικὲς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις τῶν διαφόρων χριστιανικῶν λαῶν ποὺ συμβίωναν στὴ Μακεδονία. Αὐτὴ ἡ θέση ὅμως δὲν ἐμπόδιζε τὸν Goluchowski νὰ ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ἔπρεπε νὰ παρα-

προϋπολογισμὸ τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, ὕψους 150 λιρῶν. ΑΥΕ, 1898, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν κλπ.

1. Βλ. προϋπολογισμὸ σχολ. ἔτους 1897-98 προξενικῆς περιφέρειας Ἑλασσόνας. ΑΥΕ, 1898, ΑΑΚ/Α, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

2. Βλ. Peyfuss, δ.π., σ. 72.

μερίσει τὸ Πατριαρχεῖο στὶς προσπάθειές της ν' ἀναγνωρίσει τὸν Ἄνθιμο, σὲ περίπτωση ποὺ δὲν γινόταν δεκτὸ τὸ ρουμανικὸ αἶτημα, νὰ λαμβάνεται δηλαδὴ ὑπόψη τὸ ρουμανικὸ στοιχεῖο στὴ διοίκηση καὶ κατάληψη τῶν μακεδονικῶν ἐπισκοπῶν. Ἐξουσιοδοτοῦσε γι'αὐτὸ τὸν Aehrenthal νὰ βεβαιώσει τὸν Sturdza ὅτι ὁ πρεσβευτὴς τῆς Μοναρχίας στὴν Κων/πολη H. Calice θὰ ἐνεργοῦσε ὑπὲρ τῶν ρουμανικῶν ἀπόψεων στὴν Πύλη καὶ τὸ Πατριαρχεῖο¹.

Μιὰ τέτοια ὁμῶς θέση, παρὰ τὶς διπλωματικὲς ἐπιφυλάξεις ποὺ τὴ συνόδευαν, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ σημαίνει ἀποφυγὴ ἀνάμιξης στὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις τῶν χριστιανικῶν λαῶν, ὅπως διατείνονταν ὁ Goluchowski κι ὁ πρεσβευτὴς του. Τὶς ἐπιφυλάξεις τῆς Βιέννης οἱ Ρουμάνοι τὶς χαρακτήρισαν ὡς ἀποφυγὴ τῆς Αὐστροουγγαρίας νὰ συνταχτεῖ μὲ τὸ μέρος τῆς συμμάχου της Ρουμανίας, γιὰ νὰ ἔχει τὸ πεδίο ἐλεύθερο νὰ προσηλυτίσει τοὺς Κουτσόβλαχους στὴν οὐνία². Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις πάντως ἦταν αἰσιόδοξη γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ θέματος τῆς ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς, καὶ εἶχε μάλιστα ἐπεξεργαστεῖ ὄργανισμὸ τῆς μελλοντικῆς λειτουργίας της. Στὴν Κων/πολη στὸ παρεκκλήσι ποὺ χτίστηκε στὸ κτίριο τῆς ρουμανικῆς πρεσβείας, ὁ Ἄνθιμος μποροῦσε ἀνενόχλητα νὰ λειτουργεῖ καὶ νὰ χειροτονεῖ ἱερεῖς.

Οἱ αὐστριακὲς ἀπόψεις ποὺ θεωροῦσαν εὐκταία τὴ συνεργασία τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ Ρουμανία ἀποτελοῦσαν, φαίνεται, προέκταση καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις. Ἀπὸ τὶς διεξαγόμενες συνομιλίαι τόσο στὴν Ἀθήνα, ἀνάμεσα στὸ Ρουμάνο πρεσβευτὴ Γκίκα καὶ τὸν Ἕλληνα ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Ζαῖμη, ὅσο καὶ στὸ Βουκουρέστι, ἀνάμεσα στὸν ἐκεῖ Ἕλληνα ἐπιτετραμένον καὶ τὸν πρωθυπουργὸ Sturdza, ἔβγαινε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ συνεργασία τῶν δυὸ χωρῶν κρινόταν ἐπωφελῆς στὸ Βουκουρέστι. Ὁ Sturdza ἤθελε νὰ δεῖ τὰ δυὸ κράτη νὰ καταλήγουν σὲ εἰλικρινεῖς συνεννοήσεις καὶ ἐπιθυμοῦσε συνάντηση τῶν βασιλέων Ἑλλάδας καὶ Ρουμανίας. Ὁ κύριος λόγος ποὺ ὠθοῦσε τὴ Ρουμανία πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἦταν ἡ ἀντίθεσή της μὲ τὴ Βουλγαρία, τῆς ὁποίας τὴ μεγέθυνση φοβόταν³. Οἱ φόβοι της ἀντικατοπτρίζονταν καὶ στὴν πολιτικὴ της στὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα. Ὁ Γκίκας ἰσχυριζόταν ὅτι οἱ Ρουμάνοι δὲ διεκδικοῦσαν τίποτε στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἑδαφικὴ ἄποψη. Ἐνδιαφέρονταν, ὁμῶς, γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸ θέμα, πάνω στὸ ὁποῖο οἱ θέσεις τοῦ Sturdza ἦταν ξεκαθαρισμένες. Ἦταν πρόθυμος γιὰ συνεργασία στὴ Μακεδονία ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ Ρουμάνους, ἂν ἐπιτρεπόταν ἡ χρησιμοποίησις τῆς ρου-

1. Βλ. *Reyffuss*. ὁ.π., παράρτημα, ἀρ. 5, σ. 132.

2. Βλ. ὁ.π., σ. 72.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1192/27-12-1898 ἐκθεσὴ τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1899, ΑΑΚ/ΣΙ, Ἑλληνικὴ Βασιλικὴ Πρεσβεία ἐν Ρουμανίᾳ.

μανικῆς γλώσσας στὶς ἐκκλησίες, καθὼς καὶ ἡ εἰσαγωγή της στὰ σχολεῖα, σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὴν ἑλληνικὴ, κι ἂν δίνονταν μερικές μητροπολιτικές ἔδρες στοὺς Ρουμάνους.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ προθέσεις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης κατέτειναν στὴν παρεμπόδιση τῆς ἰσχυροποίησης καὶ τῆς ἐπέκτασης τῶν Σλάβων στὴ Μακεδονία. Προσπαθοῦσε, λοιπόν, νὰ ἐνισχύσει τὸ ἐκεῖ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο, πρῶτα γιὰ νὰ προβάλλει στὸν κατάλληλο χρόνο τὸ αἶτημα τῶν δικαιωμάτων του, καταφέροντας ἔτσι πλήγμα ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, καὶ ὕστερα γιὰ νὰ ἔχει στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἓνα εἶδος ὁμογενῶν. Ἡ πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν αὐτῶν συνδεόταν μὲ τὴ συνεργασία ἑνὸς ἄλλου κράτους, ποὺ νὰ εἶχε τὰ ἴδια συμφέροντα στὴ Μακεδονία ἀπέναντι στοὺς Σλάβους, κι αὐτὸ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του κι ὁ βασιλιάς Κάρολος ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει στραμμένη τὴν προσοχή του ὁ ρουμανικὸς λαὸς στὴν Τουρκία, ἵνα μὴ στρέφῃ διηνεκῶς τὰ βλέμματά του πρὸς τὴν Τρανσυλβανίαν -τὸ τελευταῖο ἔθιγε τὰ συμφέροντα τῆς Αὐστροουγγαρίας- μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς ὁποίας ἑναρμονιζόταν καὶ ἡ Ρουμανία, παρὰ τὶς φιλοφρονήσεις ποὺ εἶχαν ἀνταλλαγεῖ τελευταῖα μὲ τὸν Τσάρο.

Ὅλα αὐτά, κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ Ἑλληνα ἐπιτετραμμένου στὸ Βουκουρέστι, ὡδηγοῦσαν στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχε ἀρχίσει νὰ κατανοεῖται στὴ Ρουμανία πὼς τὰ μόνα κράτη ποὺ μπορούσαν νὰ συνεργαστοῦν στὴν Ἀνατολὴ ἦταν ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Ρουμανία. Τὴν πολιτικὴ αὐτὴ μ' εὐχαρίστηση ἔβλεπε καὶ ἡ Αὐστρία¹, ἡ ὁποία ὑποκινουῦσε τὴν συνεργασία μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ Βουλγαρία εἶχε ταυτίσει πάλι τὴν πολιτικὴ της μ' ἐκείνη τῆς Ρωσίας· ἀπόδειξη πὼς, τὸ 1896, ὁ Goluchowski, ποὺ συνόδευε τὸν Αὐστριακὸ αὐτοκράτορα κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸ Βουκουρέστι, κι ὁ ἐκεῖ Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς Aehrenthal, ἔκαναν προτάσεις γιὰ μιὰ τέτοια συνεργασία στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Ραγκαβή.

Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπίτευξη συνεννόησης ἀνάμεσα στὶς δύο χῶρες συνεχίστηκαν καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια ἀποδυναμώνονταν, ὅμως, ἀπὸ τὰ ἐμπόδια ποὺ δημιουργοῦνταν ἕξαιτίας τῆς δράσης τῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἡπειρὸ καὶ τῶν ἀντιδράσεων τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ Πατριαρχείου.

Ὅ,τι περισσότερο ἔθιγε τὴν φιλοτιμία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἦταν ἡ συνεργασία τῆς προπαγάνδας μὲ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ ἡ συκοφάντηση τῶν πιὸ δυναμικῶν παραγόντων τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, μὲ ἀποτέλε-

1. Βλ. τὴν ὁ.π. ἔκθεση. Τὶς προθέσεις τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, ποὺ ὀρθὰ διέγινωσεν ὁ Ἑλληνας ἐπιτετραμμένος, τὶς ἐκθέσαμε παραπάνω.

σμα τὶς καταδιώξεις τους. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις κάλυπτε αὐτὲς τὶς ἐνέργειες, προσπαθώντας νὰ βρεῖ δικαιολογητικά, καὶ καταλόγιζε εὐθύνες στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο καὶ στοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ Πατριαρχείου. Ἔτσι, οἱ προσπάθειες γιὰ συνεννόηση δοκιμάζονταν συνεχῶς ἀπὸ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν ἀτμόσφαιρα ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη στὴν ὁποία κατέτειναν οἱ συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν δυὸ κυβερνήσεων.

ια. Ἀπόπειρες γιὰ ἐξουδετέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῶν παραμεθορίων περιοχῶν

Οἱ μέθοδοι ποὺ χρησιμοποίησε ἡ προπαγάνδα, γιὰ νὰ καταστήσει διαβλητὸ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο στὴν τουρκικὴ κυβέρνησις, ἀποκαλύπτονται σὲ δυὸ ἐμπεριστατωμένους ἐκθέσεις τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγορίου¹. Τὸ περιεχόμενον τῶν ἐκθέσεων δὲν ἀφοροῦσε μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ τὶς περιφέρειες τῶν ἄλλων μητροπόλεων ἀπὸ Πρεβέζης μέχρι τῆς ἐπισκοπῆς Κίτρους, εἶχε δηλαδὴ καθολικότερη σημασία.

Ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος εἶχε διαγνώσει, ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1898, σοβαρὴ μεταστροφή τῶν αἰσθημάτων τοῦ βαλῆ Ἰωαννίνων Ὀσμάν πασᾶ², ἀπέναντι στὴ Μητρόπολη καὶ στοὺς χριστιανούς, σ' ἀντίθεση μὲ ὅ,τι ὡς τότε συνέβαινε. Ἡ ἐξαιρετικὴ εὐνοια ποὺ ἔδειχνε ὁ Ὀσμάν πρὸς τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο μεταβλήθηκε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου σὲ δυσμένεια, καὶ αὐτὸ ὁ ὀξυδερκής Γρηγόριος τὸ ἀπέδωσε ὄχι στὴν ἀπειρία τοῦ βαλῆ ὡς πρὸς τὰ διοικητικά, ἀλλὰ σὲ ἄλλα αἴτια, τὰ ὁποῖα, μ' ἐπιμονὴ ἄρχισε νὰ ἐρευνᾷ. Σὲ λίγο ἔμαθε ἀπὸ ἀξιόπιστες πηγές ὅτι εἶχε ὑποβληθεῖ στὸν Ὀσμάν ἐκτενὴς ἐκθεση, στὴν ὁποία ὑπογραμμίζονταν μὲ πλαστὲς ἀποδείξεις ἡ δῆθεν προδοτικὴ στάσις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπέναντι στὴν Τουρκία.

Ὁ συντάκτης τῆς ἐκθέσεως ἀνέφερε ὅτι παρακολουθοῦσε τὴν κίνησιν τοῦ Πατριαρχείου καὶ γνῶριζε τὶς ὁδηγίας ποὺ ἔδινε στοὺς μητροπολίτες τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Τὸ Πατριαρχεῖο ἔλεγε, ἦταν τὸ κέντρο τῆς

1. Ὁ Γρηγόριος ἔστειλε τὶς ἐκθέσεις του πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1898 καὶ αὐτὲς κοινοποιήθηκαν καὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 527/18-12-1898 ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, στὴν ὁποία εἶναι συνημμένο τὸ ὑπ' ἀριθμ. 260/17-12-1898 γράμμα τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν Ἀλ. Ζαῖμη, μὲ τὸ ὁποῖο ὑποβάλλονται ἀντίγραφα τῶν ὑπ' ἀριθμ. 909/16-10-1898 καὶ 1083/15-10-1898 ἐκθέσεων τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο, ΑΥΕ, ἔγγραφα πρὸς Πρεσβείαν Βουκουρεστίου. Βλ. ἐπίσης Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π. σ. 167-168.

2. Στὸν Ὀσμάν ἀνατέθηκε ἡ Γενικὴ διοίκησις Ἰωαννίνων, ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, ὡς ἐπιβράβευσις τῆς νίκης ποὺ εἶχε πετύχει στὸ Γρίμποβο.

συνωμοσίας κι ὁ Πατριάρχης ὁ κυριότερος μοχλὸς τῶν ὑπονομευτικῶν ἐνεργειῶν ἀπέναντι στὸ τουρκικὸ κράτος. Κατηγοροῦσε ἀκόμη τοὺς μητροπολίτες τῆς Μακεδονίας γιὰ τὴ δράση τους, μὲ τόση πειστικότητα, ὥστε νόμιζε κανένας πὼς εἶχε μπροστά του τὸν κοινὸ γραμματέα ὅλων τῶν μητροπόλεων, ποὺ γνώριζε ἀπέξω τὶς μυστικὲς τοὺς ἐνέργειες, τὶς ἐγκυκλίους ποὺ ἔστελναν, τὶς ἰδιαίτερες σχέσεις καὶ τὴν ἀλληλογραφία τους μ' ὅσους ἐργάζονταν ἐναντίον τοῦ κράτους. Στὶς ἴδιες διαπιστώσεις κατέληγε ὁ ἀναγνώστης τῆς ἔκθεσης γιὰ τοὺς μητροπολίτες τῆς Ἡπείρου, τῶν ὁποίων ὁ συντάκτης καυτηρίαζε τὴν προδοτικὴ στάση κατὰ τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο. Ἀνέφερε μὲ λεπτομέρειες καὶ τὴ στάση κατὰ τὸν πόλεμο ὄχι μόνο τῶν παραμεθορίων κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτόμων, τῶν ἱερέων, τῶν δασκάλων καὶ τῶν προκρίτων καὶ γενικὰ ὅσων ἀσκοῦσαν κάποια ἐπιρροή σὲ κάθε κοινότητα. Οἱ κατηγορίες ἐκτοξεύονταν γιὰ ὅλες τὶς κοινότητες ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Κατερίνης (ἐπισκοπὴ Κίτρους) ὡς τὸν κόλπο τῆς Ἄρτας καὶ Πρέβεζας, ἐκτενέστερη ὁμως ἦταν ἡ ἀναφορὰ γιὰ τὴ διαγωγή τῶν προκρίτων καὶ ἱερέων τῆς Μητρόπολης Γρεβενῶν, τῆς Ἐξαρχίας Μετσόβου καὶ τῶν χωριῶν Λάιστας καὶ Συρράκου τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων. Ὁ συντάκτης τῆς ἔκθεσης κατέληγε ἐν εἴδει συμπεράσματος, ὅτι τὸ ἐναπομένον ἐν τῷ κράτει τῆς Α.Μ. τοῦ Σουλτάνου πιστὸν ἔθνος, εἶναι μόνον τὸ Βλαχικόν, διεσπαρμένον καθ' ὅλην τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον καὶ τόσον ἀδίκως πιεζόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Μητροπολιτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ἡ γνώμη τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου ἦταν ὅτι ἡ ἔκθεση δὲν εἶχε συνταχθεῖ στὴν Ἡπειρο, γιὰτις κι ὅλοι οἱ Ρουμάνοι πράκτορες τῆς περιοχῆς ἂν συνεργάζονταν δὲ θὰ εἶχαν τὶς ἱκανότητες νὰ συνθέσουν τέτοια ἔκθεση. Κατέληγε στὴν ἄποψη¹, πὼς συντάκτης τῆς ἦταν ἢ ὁ Ἄπ. Μαργαρίτης ἢ ὁ προοριζόμενος γιὰ Ἐξαρχος τῶν Ρουμάνων μητροπολίτης Ἀνθιμος Γκέτσης· πιθανὸν ἡ ἔκθεση νὰ εἶχε κατατεθεῖ στὴν Πύλη κι ἀπὸ ἐκεῖ νὰ διαβιβάστηκε στὸ βαλὴ Ἰωαννίνων. Πάντως τὸ περιεχόμενό της εἶχε ἄμεσες καὶ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὴ στάση τοῦ βαλὴ ἀπέναντι στοὺς χριστιανούς. Ὁ Ὀσμάν, ποὺ τόσο πολὺ περιποιόταν τὸ μητροπολίτη καὶ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἐξεθείαζε τὴ νομοταγὴ πολιτεία τους², βρέθηκε ξαφνικὰ στὴν ἀντίθετη θέση καὶ ἐξέταζε μὲ τὸ φακὸ τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας κάθε ἐνέργεια τῆς μητρόπολης, ποὺ τὴν ἔβρισκε ὡς ἐκ συστήματος ἀντικειμένην εἰς τὰ καθε-

1. Μποροῦσε, μὲ τὶς σχέσεις τὶς ὁποῖες εἶχε μὲ Τούρκους ὑπουργούς, νὰ κινεῖται ἐλεύθερα στὸ χῶρο τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν (νομαρχιῶν, ὑποδιοικήσεων κλπ.) καὶ νὰ παρακολουθεῖ τὶς ἐνέργειες τῶν μητροπόλεων καὶ τῶν κοινοτήτων.

2. Εἶχε μάλιστα τιμήσει μὲ τὴν παρουσία του τὴν τελετὴ τῆς Δευτέρας Ἀναστάσεως.

στῶτα¹.

Οἱ τόσο σοβαρὲς καταγγελίες ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἔπρεπε νὰ ἐλεγχθοῦν. Τὶς ἀνακρίσεις ἔκαμε ὁ Νισάτ πασὰς Φερίκ, ἀρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῶν συνόρων μὲ ἔδρα τὴν Ἀνασελίτσα². Ἡ ἔρευνά του περιέλαβε ὅλες τὶς κοινότητες τῆς παραμεθόριας περιοχῆς, ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Κίτρους ὡς τὴ Μητρόπολη Πρεβέζης. Τὸν Φερίκ πασὰ συνόδευσαν στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν τὰ μέρη καὶ τὴν κουτσοβλαχικὴ διάλεκτο. Στὴν περιοχὴ Ἰωαννίνων ἔκανε ἀνακρίσεις στὶς κουτσοβλαχικὲς κοινότητες, κατὰ τρόπο πού πρόδινε τὴν προκατάληψή του. Ὁ Γρηγόριος ἐκθέτει μὲ λεπτομέρειες τὴ συμπεριφορὰ του σ' ἓνα μόνο χωριό, τὸ Συρράκο, κι ἀπὸ τὴν ἐκθεση τῶν περιστατικῶν γίνεται εὐκόλη ἢ συναγωγὴ συμπερασμάτων.

Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ, ὅταν εἰδοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ ἐκεῖ στρατιωτικὸ τμήμα γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Νισάτ Φερίκ, βγῆκαν ὅλοι, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς ἱερεῖς, τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς προκρίτους, νὰ τὸν ὑποδεχτοῦν. Ὅταν ἔφτασε, τὰ παιδιά ἄρχισαν νὰ ψάλλουν τὸν ὕμνο τοῦ σουλτάνου στὰ ἑλληνικά, ὁ Νισάτ ὁμῶς τὰ διέταξε νὰ σταματήσουν³. Χωρὶς νὰ χαιρετήσῃ κανένα ἔδωσε ἐντολὴ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι στὸ σπίτι πού ἔμεινε καὶ τὸ πρῶτο πράγμα πού ρώτησε ἦταν πόσα παιδιά φοιτοῦσαν στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο. Ὁ γιατρὸς τοῦ χωριοῦ παρατήρησε ὅτι ἡ κοινότητα δὲν εἶχε ρουμανικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ μόνον ἑλληνικά. Ὁ Νισάτ ἐξέφρασε τὴν ἀπορία πὼς ἦταν δυνατό, Ρουμάνοι αὐτοί, νὰ διατηροῦν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ νὰ μὴ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐκμάθηση τῆς μητρικῆς τους γλώσσας. Τοῦ ἀπάντησαν ὅτι δὲν ἦταν Ρουμάνοι, ὅτι ἡ κουτσοβλαχικὴ δὲν ἦταν ἡ μητρικὴ τους γλώσσα, γιατί μιλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ καὶ πρόσθετα καὶ τὴν κουτσοβλαχικὴ. Ὁ Νισάτ τοὺς κάκισε λέγοντας ὅτι διέστρεφαν τὴν ἐθνικὴ τους ἱστορία, ὅτι ἐνῶ ἦταν Ρουμάνοι ἀρνοῦνταν τὴν ἐθνικότητά τους, γιατί τοὺς ξεγελοῦσαν οἱ Ἕλληνες, ἓνα ἔθνος πού... τὰ ἐπίθετα, ἅτινα ἐξέφρασε ὁ πασσὰς -συνέχιζε ὁ Γρηγόριος- παρρησίᾳ ἀποσιωπῶμεν διότι δὲν γράφονται. Τοὺς συμβούλευσε, τέλος, νὰ κλείσουν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ νὰ στέλλουν τὰ παιδιά τους στὸ ρουμανικὸ ἀφοῦ κι αὐτοὶ ἦταν Ρουμάνοι. Οἱ κάτοικοι ἀντέδρασαν στὶς προτροπές του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τοὺς διώξῃ γιὰ νὰ δε-

1. Ὁ Γρηγόριος, ὅταν πληροφορήθηκε τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσης, ἀγωνίστηκε νὰ πείσει τὸ βαλὴ νὰ συζητήσῃ τὸ θέμα, συνάντησε ὁμῶς πεισματικὴ ἄρνηση. Βλ. τὸ δ.π. ὑπ' ἀριθμ. 909/16-10-1898 γράμμα τοῦ Γρηγορίου.

2. Ὁ Νισάτ, πρῶην στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τῆς τουρκικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν, ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στρατιωτικὸς διοικητὴς Ἐλασσόνας καὶ ὑπεύθυνος τῆς ἴδρυσης στρατιωτικῶν σταθμῶν στὴ μεθόριο.

3. Δὲν ἔπρεπε, εἶπε, νὰ ψάλλεται ὁ ὕμνος ἑλληνιστί.

χτεῖ τὸ ρουμανοδάσκαλο, τὸν ὁποῖο κράτησε στὸ δεῖπνο κι ἀπεχωρίσθη αὐτοῦ ὅπως πατὴρ καὶ τέκνον. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγε χωρὶς νὰ θελήσει νὰ δεῖ κανένα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ρουμανοδάσκαλο, ὁ ὁποῖος ἀργότερα εἶπε ἐμπιστευτικὰ στὸ γιατρὸ τοῦ χωριοῦ ὅτι ὁ Νισάτ τοῦ ἔφερε τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ Μαργαρίτη, μὲ τὸν ὁποῖο συνεργαζόταν γιὰ ὅλα τὰ θέματα τῶν περιοχῶν τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας¹.

Στὴ Φούρκα, συνέχιζε ὁ Γρηγόριος, ὁ πασὰς συνεργάστηκε μὲ τοὺς ρουμανοδάσκαλους τῆς περιοχῆς καὶ τοὺς ἔδωκε ὁδηγίες πῶς νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴν ἀντίκρουση τῶν στρεφομένων ἐναντίον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους τῶν ἐλληνιζόντων συγχωριανῶν τους καὶ τῶν ἀρχιερέων, ὀργάνων τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Συνέστησε ἀκόμη στὸ ρουμανοδάσκαλο νὰ μὴ ἐγκαταλείψει τὴ θέση του, ἔστω κι ἂν δὲν εἶχε μαθητές, βεβαιώνοντάς τον ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις θὰ προστάτευε στὸ μέλλον περισσότερο τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ θ' ἀντάμειβε τοὺς δάσκαλους γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τους.

Θὰ μπορούσε κανεὶς, πρόσθετε ὁ Γρηγόριος, ν' ἀμφισβητήσει τὰ λόγια τοῦ ρουμανοδασκάλου στὸ Συρράκο καὶ τὴ φιλορουμανικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Νισάτ, ἀλλὰ μιὰ τέτοια στάση ἀπέκλειε ἡ συμπεριφορὰ τοῦ τελευταίου, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του καὶ σ' ἄλλα χωριά, ὅπως στὸ Παλαιοχώρι Συρράκου καὶ τὸ Μέτσοβο. Συμπεριφέρθηκε καὶ ἐκεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου ἦταν ὅτι ὁ Νισάτ πασὰς δὲν ἐνεργοῦε μὲ βάση τὴ δική του ὑποκειμενικὴ γνώμη, ἀλλὰ κατόπιν ἐντολῶν τῆς κυβέρνησής του. Ἀποδείξεις ἀποτελοῦσαν:

α) Ἡ ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ βαλῆ Ὀσμάν ἀπέναντι στὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο καὶ ἡ ἐχθρικὴ του στάση πρὸς κάθε ἐλληνικὸ. Ὁ Ὀσμάν κατηγοροῦσε τώρα ἀπροκάλυπτα τοὺς μητροπολίτες, καθὼς καὶ τοὺς προκρίτους τῶν κοινοτήτων, ὡς ὄργανα καὶ μέλη τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας, καὶ μιλοῦσε φανερὰ γιὰ τὴν ἀποστολὴ χρημάτων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὶς κοινότητες τῆς Τουρκίας. Στὰ Ἰωάννινα ἐξάλλου, ὡς ἀπήχησις τῶν πεποιθήσεων τῶν ἰθυνότων, οἱ Τοῦρκοι ἄκουγαν ὅτι: ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἦταν καλός, τὸν διέστρεφαν ὁμως οἱ παπάδες καὶ οἱ λίγοι κομιτατζήδες, ποὺ τοὺς πλήρωνε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις καὶ οἱ σύλλογοι.

β) Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Νισάτ πρὸς τοὺς κάτοικους τοῦ Συρράκου. Δὲ θέλησε νὰ δεχτεῖ κανένα ἀπὸ τοὺς πρόκριτους τῆς κωμόπολης· συναναστράφηκε μόνο τὸ ρουμανοδάσκαλο, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ δείπνησε. Παρόμοια ἦταν καὶ ἡ συμπεριφορὰ του στὰ Ἰωάννινα, ὅπου μόλις ἠνείχετο τὰς ἐκ μέρους ἡμῶν ἐπισκέψεις πρὸς αὐτόν, συμπλήρωνε ὁ Γρηγόριος. Παρὰ τὶς ρα-

1. Θὰ ἐννοεῖ ὁ Γρηγόριος τὰ θέματα τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων τῶν δυὸ περιοχῶν.

διουργίες τῶν ρουμανιζόντων, ὁ Γρηγόριος ἦταν αἰσιόδοξος γιὰ τὴν τελικὴ ἔκβαση. Διαπίστωνε ὅτι ὁ Ὄσμὰν πασάς, ἂν καὶ ἔδειχνε τελευταῖα ἐχθρικὴ συμπεριφορὰ πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἔξακολουθοῦσε νὰ εἶναι καχύποπτος ἀπέναντι στὴ ρουμανικὴ κίνηση, ἐξαιτίας τῆς συμπαράστασης ποὺ τῆς ἔδινε τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, καθὼς καὶ τοῦ ἐπιδεικτικοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἰταλικοῦ προξενείου πρὸς τὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο καὶ στοὺς ρουμανοδασκάλους τῶν χωριῶν. Διαπίστωνε ἀκόμη πὼς τὰ μεγάλα βλαχόφωνα χωριά τῆς Ἠπείρου κρατοῦσαν στέρεα τὴν ἑλληνικὴ κι ὀρθόδοξη συνείδησή τους κι ἀπέκρουαν τὶς δελεαστικὲς προτάσεις τῶν Ρουμάνων γιὰ μεγάλες χρηματικὲς παροχές, καθὼς καὶ τὶς ραδιουργίες τους. Τέλος ὁ Γρηγόριος ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν περικοπὴ ὀρισμένων ἐπιδομάτων, τὴν ἀποστολὴ βιβλίων καὶ χαρτῶν γιὰ τὰ βλαχόφωνα χωριά, προσθέτοντας ὅτι οἱ διάφορες προπαγάνδες στὴν Μακεδονία καὶ τὴν Ἠπειρο, μόνο μὲ ὑποτροφίες καὶ παροχὴ μισθῶν καὶ βιβλίων κατόρθωσαν νὰ πετύχουν αὐτὰ ποὺ πέτυχαν¹. Ὁ Γρηγόριος γνώρισε τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθελληνικῆς ἔκθεσης ἀπὸ τὸ Γενικὸ πρόξενο Ἰωαννίνων Γ. Δοκό², ὁ ὁποῖος τὴν εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ ἔμπιστη πηγὴ³. Στὴν ἔκθεση, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀναφερθέντα στοιχεῖα, ὑπογραμμίζοταν ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ συγκροτήθηκε τὸ ἑλληνικὸ βασίλειο, ἄρχισε νὰ ὑποσκάπτεται τὸ τουρκικὸ κράτος καὶ ὅτι ὄργανα αὐτῆς τῆς διάβρωσης καὶ τῶν ἀντικαθεστωτικῶν ἐνεργειῶν ἦταν ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ μητροπολίτες. Συνεργάζονταν μὲ τοὺς Ἑλλήνες προξένους, οἱ ὁποῖοι ἦταν πράκτορες τῶν συλλόγων καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν ἐταιρειῶν τῆς Ἑλλάδας καὶ κατηύθυναν τοὺς διοριζόμενους στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα δασκάλους. Στὸ τέλος τῆς ἔκθεσης σημειώνονταν πλῆθος ὀνομάτων ἱερέων, δασκάλων καὶ προκρίτων ὄλων σχεδὸν τῶν παραμεθορίων κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων, προπαντὸς ὁμῶς τῆς Σαμαρίνας, τῆς Ἀβδέλλας καὶ τοῦ Περιβολιοῦ. Οἱ κατηγορίες ἦταν συγκεκριμένες γιατί, μαζὶ μὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ καταγγελοῦσαν ὡς ἐπαναστάτης, ἀναφέρονταν ὁ ἀριθμὸς (σ' ὀρισμένες περιπτώσεις) καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶχε στρατολογήσει γιὰ τὰ ἀνταρτικὰ σώματα τῆς

1. Βλ. τὸ δ.π., ὑπ' ἀριθμ. 1083/15-12-1898 γράμμα τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο.

2. Βλ. τὴν δ.π., ἀριθμ. 527/18-12-1898 ἔκθεση.

3. Ὁ γνώριμος τοῦ Δοκοῦ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ αὐτὸς ὑπηρετοῦσε στὸ Βόλο ὡς ἐπίτροπος στὴν ἐπιτροπὴ παλλινοστήσεως τῶν Θεσσαλῶν, ἦταν ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Ἰσμαήλ Μαλίχ βέης (ἀπὸ τὴν Κόνιτσα καὶ γνώστης τῆς ἑλληνικῆς). Ὁ τελευταῖος, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἀνασελίτσα, δπου διοικοῦσε δυὸ τάγματα πεζικοῦ, σὲ συνάντησή τους τοῦ ἔδειξε ἀντίγραφο τῆς ἔκθεσης, ποὺ τοῦ τὸ εἶχε δώσει ὁ βαλής, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ ἐξακριβώσει τὸ περιεχόμενο τῶν κατηγοριῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων στὶς περιφέρειες Γρεβενῶν κι Ἀνασελίτσας.

Ἐθνικῆς Ἐταιρείας, ὅπως κι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὄπλων καὶ τὸ ποσὸ τῶν πολεμοφοδίων ποὺ ἔστειλε ἡ Ἑλλάδα σὲ κάθε χωριό· γινόταν ἀκόμα μνεΐα τῶν δῆθεν ἐπαφῶν καὶ προπαρασκευῶν τῶν κατηγορουμένων γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς ἐξέγερσης, σὲ συνεννόηση μὲ τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Στὴν ἔκθεση πολλές φορές ἐπαναλαμβάνονταν ἡ βεβαίωση πὼς τὸ μόνο πιστὸ στὴν Τουρκία στοιχεῖο ἦταν τὸ κουτσοβλαχικό.

Ὅπως ὁ ἴδιος ἀντισυνταγματάρχης βεβαίωνε, τὰ ἐλατήρια ποὺ τὸν ὤθησαν νὰ ἐκμυστηρευτεῖ ὅλα αὐτὰ στὸν πρόξενο, ἦταν τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα. Δὲ ζητοῦσε οὔτε χρήματα, οὔτε ἠθικὲς ἀμοιβές. Μόνο παρακαλοῦσε γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς κτηματικῆς περιουσίας του στὴν Κόνιτσα, ὅταν γινόταν, σύντομα, ὅπως αὐτὸς πίστευε, ἡ προσάρτηση τῆς Ἡπείρου στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ κίνητρο ποὺ τὸν ὤθησε νὰ παραδώσει μυστικὰ τῆς τουρκικῆς διοίκησης στὸν πρόξενο.

Ἦταν φυσικό, τόσο τὰ γράμματα τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου, ὅσο καὶ ἡ ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ποὺ τὰ συνόδευε, ν' ἀνησυχίσουν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ νὰ προκαλέσουν ἀντιδράσεις, οἱ ὁποῖες ἐκδηλώθηκαν τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1899. Πρέπει ἀκόμα νὰ τονιστεῖ, ὅτι ὁ βαλῆς Ἰωαννίνων Ὀσμὰν πασάς, στρατιωτικὸς μὲ πολιτικὴ σύνεση ὄχι τυχαία, ἐπηρεάστηκε βέβαια ἀπὸ τὸ πλῆθος καὶ τὴ βαρύτητα τῶν καταγγελιῶν τῆς ἔκθεσης, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πρόσκαιρη ἀντίθεσή του πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, δὲν ἄργησε ὅμως ν' ἀποκαλύψει τὰ ἐλατήρια ποὺ κρύβονταν πίσω ἀπὸ τὶς καταγγελίες κι ἄλλαξε συμπεριφορὰ τὴν ὁποία κράτησε μὲ συνέπεια σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς θητείας του ὡς βαλῆ Ἰωαννίνων. Θεώρησε τὴν προπαγάνδα ὡς στοιχεῖο ὑπονομευτικὸ τῆς τάξης καὶ τῆς ἀσφάλειας τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν πολέμησε καὶ ἐνίσχυσε τὶς ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσή της. Ἡ στάση του ὅμως ἐπέσυρε τὸ ἀδιάλλακτο μίσος τῶν ρουμανιζόντων ποὺ κατάφεραν τελικὰ νὰ πετύχουν τὴν ἀντικατάστασή του.

ιβ. Τὰ γεγονότα τοῦ 1898

Τὰ γεγονότα τοῦ 1898, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν προπαγάνδα, κινήθηκαν ὅπως ἦταν φυσικό, μέσα στὸ κλίμα τῶν ἀνησυχιῶν ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἀτυχῆς ἐκβασῆς του.

Οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις στοὺς κόλπους τῆς προπαγάνδας ἐξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν, ἐνῶ ἡ ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ὄχι μόνο δὲν τῆς ἐπέτρεψαν νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὰ γεγονότα, ὅπως ἐπιθυμοῦσε, ἀλλὰ συνέβαλαν καὶ στὴν ὀπισθοδρόμησή της.

Στὸ Βεράτι, ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν τοῦ σχολείου τῆς προπαγάνδας

ἦταν περιορισμένος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι ἦταν ὑπότροφοι. Σύμφωνα μὲ τὶς ρουμανικὲς πηγές, φοιτοῦσαν μόνο 23 καὶ δίδασκαν 14 καθηγητές¹. Θὰ ἦταν λιγότερες οἱ ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας, ἂν οἱ προσπάθειες τῶν ἑλληνιζόντων δὲν ἀποδυναμώνονταν ἀπὸ τὶς συνεχιζόμενες κοινοτικὲς ἔριδες κι ἂν τὰ σχολεῖα τῆς πόλης, παρὰ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ μαθητῶν ποὺ συγκέντρωναν, δὲν παρουσίαζαν σοβαρὲς ἐλλείψεις στὴ λειτουργία τους, ἐξαιτίας κυρίως τῆς ἀνεπάρκειας τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς ἀπαρχαιωμένης μεθόδου διδασκαλίας². Πόσο βοηθοῦσαν τὴν προπαγάνδα οἱ συνεχιζόμενες κοινοτικὲς διαμάχες στὸ Βεράτι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας νὰ ἐπιλέξει ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ τὴ διοικήσουν. Δημιουργοῦνταν ἔτσι εὐκαιρίες νὰ παρεισφύσουν στὴν ἡγεσία τῆς πράκτορες τῆς προπαγάνδας. Παράδειγμα ἢ περίπτωση τοῦ δημογέροντα Γεωργίου Καρβουνάρα, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ μετέχει στὴ διοίκηση τῆς κοινότητας, ἐνῶ εἶχε διοριστεῖ καὶ δίδασκε στὴ ρουμανικὴ σχολὴ Βερατίου. Οἱ κάτοικοι διαμαρτυρήθηκαν μὲ ἀναφορὲς τους πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἀπαράδεκτη κατάσταση, τὸ ὁποῖο καὶ διέταξε τὸ μητροπολίτη Δωρόθεο ν' ἀντικαταστήσει ἀμέσως τὸν Καρβουνάρα μὲ ἄλλο πρόσωπο³. Ὁ Καρβουνάρας διαμαρτυρήθηκε κι αὐτὸς στὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν παύση του, τὸ τελευταῖο ὅμως ἔδωσε ὁδηγίες στὸ Δωρόθεο νὰ ἐπιμείνει στὸν ἀποκλεισμό του ἀπὸ τὴ διοίκηση τῶν κοινῶν καὶ μόνο σὲ περίπτωση ποὺ θὰ ἔπαυε νὰ διδάσκει στὴ ρουμανικὴ σχολὴ θὰ μπορούσε νὰ διοριστεῖ πάλι μέλος τῆς δημογεροντίας⁴.

Στὸν ὑπόλοιπο ἡπειρωτικὸ χῶρο (Γιάννινα, βλαχόφωνες κοινότητες) οἱ δραστηριότητες στὰ σχολεῖα τῆς προπαγάνδας ἦταν ὑποτονικὲς, οἱ συκοφαντικὲς ὅμως καταγγελίες πρὸς τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς συνεχίζονταν. Στὰ σχολεῖα τοῦ Μετσόβου ἢ μετάσταση τοῦ ἑλληνοδασκάλου Βασιλείου Καλογήρου στὴν προπαγάνδα δημιούργησε μικρὲς ἀνωμαλίες. Ὁ Καλόγηρος παύτηκε ἀπὸ τὴ δημογεροντία Μετσόβου, χωρὶς, ὅπως φαίνεται, σοβαρὲς αἰτίες. Εἶχε σπουδάσει μὲ ὑποτροφία τῆς κοινότητας, στὰ σχολεῖα τῆς ὁποίας δίδασκε ἐπὶ 20 χρόνια. Τόση ἦταν ἡ πικρία του ἀπὸ τὴ στάση τῶν

1. Βλ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες*, σ. 245.

2. Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 12/8-10-1898 ἐκθεσὴ του τὸ προξενεῖο Βερατίου, ἀπευθυνόμενο πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς ἐνίσχυσιν, περιέγραφε μὲ πολλὲς λεπτομέρειες τὴν ἐκπαιδευτικὴν κατάσταση τῆς πόλης τοῦ Βερατίου καὶ ἐπισήμαινε τὶς ἀδυναμίες τῆς. Βλ. ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/Γ, Προξενεῖα Ἡπείρου.

3. Βλ. τὸ ἀριθμ. 48/20-1-1898 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Δωρόθεο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 70, σ. 22.

4. Βλ. τὸ ἀριθμ. 3024/6-7-1898 γράμμα τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Δωρόθεο, ΑΟΠ-ΚΠΑ, Κῶδιξ 70, σ. 285.

εφόρων που τον απέλυσαν, ώστε έγινε από τους πιο φανατικούς πράκτορες της προπαγάνδας¹. Ο ρουμανοδάσκαλος Μετσόβου Βασίλειος Μπούρας είχε γυρίσει από ταξίδι του στη Ρουμανία και διέδιδε ότι δήθεν είχε διοριστεί επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων Ήπειρου². Η διάδοση ενίσχυσε τις πιθανότητες διορισμού του ως καθηγητή στο ρουμανικό γυμνάσιο Ίωαννίνων³, χωρίς τελικά να γίνει κατορθωτό, επειδή την εποχή εκείνη, οι θέσεις των καθηγητών του ρουμανικού γυμνασίου είχαν συμπληρωθεί⁴.

Η ίδια κατάσταση (όχι ουσιαστικές μεταβολές, με τάσεις μάλιστα οπισθοδρόμησης) επικρατούσε και στην Πίνδο. Από τα ελληνικά σχολεία της περιοχής⁵ δέ λειτούργησε μόνο το σχολείο της Αβδέλλας⁶. Παρά τις αντιξοότητες που αντιμετώπιζε το ελληνικό στοιχείο, εξαιτίας των επιπτώσεων του έλληνοτουρκικού πολέμου και των διαβολών των ρουμανιζόντων⁷, αγωνιζόταν μετά περισσής εὐθαρσίας⁸. Στην προσπάθειά του είχε τώρα τη συμπαράσταση του νέου μητροπολίτη Δωροθέου, ο οποίος κατόρθωσε να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στο ποιμνιό του. Μια από τις επιτυχίες του ήταν να υποχρεώσει τους ρουμανίζοντες της Σαμαρίνας να εγκαταλείψουν την εκκλησία της Μεγάλης Παναγιάς και το σχολείο της κοινότητας, που είχαν πάλι καταλάβει πριν από την άφιξή του. Στις πρωτοβουλίες του αποδινόταν και η μείωση του αριθμού των μαθητών του ρουμανικού σχολείου από 50 σε 3, αν και κάτι τέτοιο δε θα πρέπει να ήταν ακριβές.

Τους τελευταίους μήνες του 1898 σημειώθηκε θεαματική μεταστροφή του ήρωα τόσων επεισοδίων ιερέα της Σαμαρίνας Παπαγιάννη, καθαιρημένου από το Πατριαρχείο. Παρουσιάστηκε στο μητροπολίτη Γρεβενών, του δήλωσε ότι μετανόησε για την ως τότε πολιτεία του και παρακάλεσε να του δοθεί συγχώρηση. Ο μητροπολίτης, δυσπιστώντας για τη μετάνοια,

1. Βλ. *Φωνή της Ήπειρου*, αριθμ. φύλλ. 298/25-9-1898. Ο Καλόγηρος ήταν τελειόφοιτος του Πανεπιστημίου Αθηνών και δίδασκε μαθηματικά.

2. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 296/11-9-1898.

3. Βλ. *δ.π.*, φύλλ. 303/30-10-1898.

4. Βλ. *Φωνή της Ήπειρου*, φυλλ. 309/11-12-1898.

5. Για το σχολικό έτος 1897-1898 η οικονομική ενίσχυση ήταν ίδια με του προηγούμενου χρόνου.

6. Βλ. *επιδόματα του σχολικού έτους 1897-1898 του προξενείου Έλασσόνας στο ΑΥΕ*, 1899, ΑΑΚ/Γ, *Επιτροπή προς ενίσχυσιν*.

7. Αυτές είχαν ως συνέπεια να φυλακιστούν στα Γρεβενά είκοσι εὔποροι Σαμαριναῖοι, με την κατηγορία ότι συμμετείχαν στον πόλεμο, καθώς κι άλλοι από τα παρακείμενα χωριά, βλ. *έφημ. Σάλπιγξ*, αριθμ. φύλλ. 443/18-10-1898.

8. Βλ. *έφημ. Φωνή της Ήπειρου*, αριθμ. φύλλ. 299/2-10-1898.

τοῦ τὴν ἀρνήθηκε¹. Μαζὶ μὲ τὸν Παπαγιάννη ζήτησε καὶ πῆρε συγχώρηση καὶ ἓνας ρουμανίζων ἱερέας ἀπὸ τὸ Περιβόλι². Ἡ πολιτεία τοῦ νέου μητροπολίτη Γρεβενῶν στεκόταν ἐμπόδιο στὰ σχέδια τῆς προπαγάνδας, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ρουμανίζοντες ἄρχισαν νὰ καταστρώνουν σχέδια γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσή του. Κατάγγειλαν στὸ στρατιωτικὸ διοικητὴ τῆς Λαψίστης-Ἀνασελίτσης, ὅταν αὐτὸς περνοῦσε ἀπὸ τὴ Σαμαρίνα, μὲ προορισμὸ τὰ Γιάννινα, ὅτι ὁ μητροπολίτης προετοίμαζε τὸ ποίμνιό του γιὰ ἐπανάσταση ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ καὶ ζήτησαν, σὲ συνεργασία μὲ τὸ ρουμανόφιλο καϊμακάμη Γρεβενῶν, νὰ τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴ θέση του.

Ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς ὅταν ἐπέστρεψε στὴν ἔδρα του, ἄρχισε ἀνακρίσεις, ἀπαίτησε ὅμως ἀπὸ τοὺς κατήγορους νὰ βεβαιώσουν γραπτῶς καὶ ἐνόρκως τὶς καταγγελίες τους. Ἡ ἔγκαιρη ἐνημέρωση τοῦ μητροπολίτη ματαίωσε τὰ σχέδια τῶν σκευωριῶν³.

ιγ. Διερεύνηση τῶν προθέσεων τῆς κυβέρνησης Sturdza

Οἱ πρῶτοι μῆνες τοῦ 1899 χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔντονη διπλωματικὴ δραστηριότητα τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ διευκρινίσει τὶς προθέσεις τῆς Ρουμανίας ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα. Ἀκόμη ἐπιδίωκε νὰ προσδιορίσει τὶς προϋποθέσεις, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐπίτευξη μιᾶς συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ρουμάνων ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Τὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν βρισκόταν σὲ συνεχὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Πρεσβεῖα Βουκουρεστίου καὶ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, προσπαθοῦσε ν' ἀποσαφηνίσει τὴν κατάστασι σ' ὅλα τὰ σημεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν.

Οἱ ἀποκαλύψεις τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου ἀφοροῦσαν τὸ σύνολο τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθεῖ τί κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὶς τολμηρὲς πρωτοβουλίες τῆς προπαγάνδας, στὴν πραγματικότητα, ὅμως, πίσω ἀπὸ τὶς προθέσεις τῆς Ρουμανίας. Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἐνημέρωσε τὴν πρεσβεῖα στὸ Βουκουρέστι γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν, πίστευε ὅτι στηρίζονταν σὲ πραγματικὰ δεδομένα⁴ καὶ συνιστοῦσε στὸν Ἕλληνα ἐπιτετραμμένο νὰ πείσει τὴ ρουμανικὴ κυβέρνησι γιὰ τὴ ζημιὰ ποὺ προξενοῦσαν στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἰδιαίτερα τῆς Ἡπείρου, τὰ

1. Βλ. Σάλπιγξ, φύλλ. 442/11-10-1898 καὶ Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, φύλλ. 301/16-10-1898.

2. Βλ. δ.π.

3. Βλ. Σάλπιγξ, φύλλ. 449/22-11-1898.

4. Βλ. τὸ 66/15-1-1899 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεῖα, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/ΣΤ' Πρεσβεῖα Βουκουρεστίου - Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

ὄργανα τῆς προπαγάνδας μὲ τὶς ψεύτικες καταγγελίες τοὺς στὶς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀναπόφευκτες καταδιώξεις, ποὺ ὀδηγοῦσαν στὴν ψυχρότητα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἔθνη, τὰ ὁποῖα, ἕξαιτίας τῆς ταυτότητας τῶν συμφερόντων τοὺς, ἔπρεπε νὰ συνδέονται φιλικά. Ἡ στάση τῆς προπαγάνδας γινόταν περισσότερο ἀνεξήγητη, σὲ στιγμὲς ποὺ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις παρεῖχε στὴν Ἑλλάδα διαβεβαιώσεις, ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν εἶχε κανένα συμφέρον στὴ Μακεδονία. Ἄν ὅμως τέτοια διαβεβαίωσις δινόταν γιὰ τὴ Μακεδονία, μεγαλύτερες ἦταν οἱ ἀπορίες γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν Ρουμάνων πρακτόρων στὴν Ἠπειρο. Τὸ ἔγγραφο πρὸς τὸν ἐπιτετραμμένο κατέληγε μὲ τὴν ὑπόδειξη ὅτι οἱ ἀνακοινώσεις θὰ γίνονταν στὴ ρουμανικὴν κυβέρνησις σὲ κατάλληλη περίστασις, μὲ τὴ δεξιότητα καὶ ἐπιφυλακτικότητα ποὺ ἐπέβαλλαν τόσο λεπτὰ ζητήματα καὶ κατὰ τρόπο ποὺ θὰ ὑπογράμμιζε τὶς πιὸ φιλικὲς διαθέσεις ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδας. Ἦταν ἀπαραίτητη μιὰ τέτοια ὑπόμνησις γιὰτὶ οἱ συνεννοήσεις ἀνάμεσα στὶς δυὸ χῶρες γιὰ στενότερη προσέγγισις συνεχίζονταν.

Στὸ μεταξύ, στὴν Ἠπειρο ἡ διαφοροποίηση τῆς στάσεως τῆς τουρκικῆς διοικήσεως ἀπέναντι στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἐκδηλωνόταν μὲ διάφορους τρόπους. Κατὰ τὴ γιορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ σουλτάνου, σ' ἓνα κουτσοβλαχικὸ χωριό, ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς, ἀκούοντας τὰ ἑλληνόπουλα νὰ ψάλλουν ἑλληνικοὺς ὕμνους ἐπιτίμησε τοὺς γονεῖς τοὺς, λέγοντάς τοὺς ὅτι αὐτοὶ σὰν Ρουμάνοι ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ ρουμανικὴ γλῶσσα. Ἐπειδὴ ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου τόλμησε νὰ ἀπαντήσῃ πῶς γλῶσσα τοὺς ἦταν ἡ ἑλληνικὴ, ὁ διοικητὴς ἔδιωξε δασκάλους καὶ μαθητὲς¹ καὶ κράτησε κοντὰ τοῦ τὸ ρουμανοδάσκαλο, διακηρύσσοντας πῶς μόνον ὁ Ἄπ. Μαργαρίτης ἦταν πιστὸς θεράποντας τοῦ κράτους, ὅλοι δὲ οἱ ἄλλοι προδότες.

Ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἑλλάδας στὴ Ρουμανία συναντήθηκε μὲ τὸν πρωθυπουργὸν Sturdza στὶς 9-2-1899 (σὲ χοροεσπερίδα τῶν ἀνακτόρων). Στὴ συζήτησις μετέφερε τὶς ἀπόψεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, σχετικὰ μὲ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο. Τόνισε πῶς ὅλα αὐτὰ ἔρχονταν σὲ ἀντίθεσις μὲ τὶς προθέσεις τῆς κυβερνήσεώς του, ποὺ ἐνῶ διακήρυσσε ὅτι ἤθελε τὴν Ἑλλάδα ἰσχυρὴ γιὰ νὰ βαδίσει μαζί της ἐναντίον κοινῶν ἐχθρῶν, ἄφηνε ὡστόσο τὰ ὄργανά της στὴν Τουρκία νὰ καταδιώκουν ἀθῶους Ἑλληνας, καὶ αὐτὸ ζημίωνε καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν πο-

1. Εἶχαν πάει μὲ τοὺς δασκάλους τοὺς νὰ ὑποβάλουν τὶς εὐχὲς τοὺς. Βλ. τὴν ἀριθμ. 9 ἐμπ./4-1-1899 ἐκθεσις τῆς Πρεσβείας Κων/λεως πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/ΣΤ' Ἑλληνικὴ βασιλικὴ Πρεσβεία ἐν Ρουμανία.

λιτικὴ τῆς Ρουμανίας.

Ὁ Sturdza ἀπάντησε (πιθανὸν καὶ νὰ προσποιήθηκε) ὅτι δὲ γνώριζε τίποτε γιὰ τὰ καταγγελλόμενα, τὰ ὁποῖα ἀπέδωσε μᾶλλον σὲ τοπικὰ αἷτια, στὰ ὁποῖα ἡ κυβέρνησή του δὲν εἶχε ἀνάμιξη. Μὲ τὴν εὐκαιρία ἐπανέλαβε τὴ γνωστὴ θέση, γιὰ τὴν ὁποῖα ἦταν ἐνήμερο τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀπὸ προηγούμενες ἐκθέσεις, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ρουμανία δὲν εἶχε κατακτητικὲς βλέψεις στὴν Τουρκία, δὲ θὰ ἐγκατέλειπε ὅμως τοὺς ἐκεῖ Ρουμάνους, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ διατηρήσουν τὴ γλῶσσα καὶ τὶς ἐκκλησίες τους. Ὑποσχέθηκε, τέλος, νὰ ἐξετάσει τὶς καταγγελίες γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Ἡπείρου καὶ νὰ δώσει, ἂν μποροῦσε, τὶς κατάλληλες συμβουλές. Ὁ ἐπιτραμμένος ζήτησε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο νὰ ἐνημερωθεῖ πλήρως γιὰ τὴν ὑπόθεση, γιὰ νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα ἀνετῆς συζήτησης, πού προέβλεπε ὅτι θὰ γινόταν σύνομα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα¹. Ἡ νέα συνάντηση μὲ τὸν Sturdza ὀρίστηκε γιὰ τὸ Μάρτιο. Στὸ μεταξύ, ὁ Ρουμάνος ὑπουργὸς Παιδείας Sr. Haret, πού τὸ 1898 καὶ 1899 εἶχε ἀναδιοργανώσει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα στὴ Ρουμανία, ἔδειχνε ἀνάλογο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς Τουρκίας, τὰ ὁποῖα εἶχαν τὴν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας μέριμνας, ἀφοῦ ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς Ἀπ. Μαργαρίτης, εἶχε ἀποστερηθεῖ ἀπὸ τὶς ἀπεριόριστες δικαιοδοσίες του².

Τὶς ἀρμοδιότητές του ἀνέλαβαν δυὸ ἐπιθεωρητές, ὁ Ghica-Papa γιὰ τὴν Ἡπειρο καὶ ὁ I. Ciuli γιὰ τὴ Μακεδονία. Ἀλλαγές ἔγιναν καὶ στὴ διεύθυνση τοῦ γυμνασίου Μοναστηρίου. Ὁ Μαργαρίτης ἀντέδρασε ἔντονα, ἀλλὰ οἱ τουρκικὲς ἀρχές δὲν τοῦ συμπαραστάθηκαν, ὅπως πρὶν. Μάλιστα οἱ Τοῦρκοι θεώρησαν κατάλληλη τὴν εὐκαιρία νὰ περιορίσουν τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Μαργαρίτη πού τὸν ἔβλεπαν νὰ κατολισθαίνει ἐπικίνδυνα πρὸς τὴν γαλλικὴ καὶ ἰταλικὴ πολιτικὴ. Ἔτσι, ἀπαγόρευσαν στοὺς ἀλλοδαποὺς νὰ διδάσκουν στὰ σχολεῖα τῆς Τουρκίας, ἔστω κι ἂν τὰ πιστοποιητικὰ τους εἶχαν ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὶς ἀρμόδιες ἀρχές³. Τὰ ρουμανικὰ γυμνάσια Ἰωαννίνων καὶ Μοναστηρίου ὑποχρεώθηκαν νὰ ἐκδώσουν ἄδειες λειτουργίας στὸ ὄνομα ἰδιωτῶν, ἀντὶ τῶν ἐφορειῶν πού ἴσχυε ὡς τότε, ἀφοῦ τὶς τελευταῖες δὲν τὶς ἀναγνώριζαν στὴν Τουρκία. Μάλιστα τὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων ὑποχρεώθηκε νὰ κλείσει ἕως ὅτου γίνει ἡ μετατροπὴ τῆς ἄδειας. Ὁ Sturdza ἔπαψε ν' ἀναγνώριζει τὶς ρουμανικὲς ἐφορεῖες καὶ δήλωσε στὴ βουλή ὅτι τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα διευθύνονταν, δῆθεν, ἀπὸ τὴν Κων/πο-

1. Βλ. τὴν 136/10-2-1899 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, δ.π.

2. Βλ. Peyfuss, δ.π., σ. 77-78.

3. Βλ. δ.π.

λη'. Ἐχοντας ὑπόψη του τῆ διαμορφούμενη κατάσταση, ὁ ἐπιτετραμμένος, προκειμένου νὰ συζητήσει ἄνετα μὲ τὸ Sturdza, στή νέα τους συνάντηση, ζήτησε νὰ ἐνημερωθεῖ πάνω στὰ ἐξῆς θέματα:

1) Στὸ ὄνομα ποίων ἰδιωτῶν εἶχαν ἐκδοθεῖ οἱ ἄδειες λειτουργίας τῶν ρουμανικῶν σχολείων στήν Τουρκία, ἀφοῦ δὲν ἀναγνωρίζονταν οἱ ρουμανικὲς ἐφορεῖες. 2) Ποῦ λειτουργοῦσαν τέτοια σχολεῖα. 3) Ἀπὸ ποιὲς τράπεζες ἔπαιρναν τὰ χρήματα ποὺ ἔρχονταν στήν Τουρκία ἀπὸ τὴ Ρουμανία καὶ ποιοὶ ὀνομαστικὰ τὰ ἔστελναν. Ὁ Γενικὸς πρόξενος Ἰωαννίνων ἔπρεπε νὰ ἐνημερώσει τὴν Πρεσβεία γιὰ τὸ ποιὸς εἶχε στείλει ἀπὸ τὴ Ρουμανία ἐπιταγὴ 700 λιρῶν γιὰ τὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο καὶ ποιὸς ἦταν ὁ ψιλῶ ὀνόματι ἐπιθεωρητῆς, στὸν ὁποῖο κατὰ τὴν ἔρευνα βρέθηκε καὶ κατασχέθηκε ἐπιστολὴ τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ Goltz πασᾶ. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ του γινόνταν γνωστὸ ὅτι ὁ στρατηγὸς εἶχε κάνει γι' αὐτὸν συστάσεις στὸν Sturdza. Τὰ στοιχεῖα ἦταν ἀπαραίτητα, γιὰτὶ ὁ Sturdza προσπαθοῦσε νὰ συγκαλύψει τὸ γεγονὸς καὶ ὑποστήριζε ὅτι ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς προπαγάνδας διευθύνονταν ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι, κι ὄχι ἀπὸ τὴν Κων/πολη, ὅπως ἰσχυρίστηκε στή βουλή.

Ὁ «ἐπιθεωρητῆς» γιὰ τὸν ὁποῖο ἔκανε λόγο ἡ ἔκθεση τῆς πρεσβείας Βουκουρεστίου ἦταν ὁ ρουμανοδόσκαλος Μετσόβου Βασίλειος Μπούρας, στὸν ὁποῖο εἶχαν ἀνατεθεῖ κάποια καθήκοντα ἐποπτείας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Goltz πασᾶ ἔγινε αἰτία νὰ συλληφθεῖ ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές, ποὺ τὸν ἄφησαν τελικὰ ἐλεύθερο, ἀλλὰ τὸν ἐπιτηροῦσαν. Ἐτσι διαπίστωσαν ὅτι ὁ Μπούρας δημοσιογραφοῦσε καὶ ἔγραφε ποιήματα στὶς ρουμανικὲς ἐφημερίδες ἀντικαθεστωτικοῦ περιεχομένου, καὶ συνέχιζε τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν στρατηγὸ Goltz, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητοῦσε νὰ μεσολαβήσει στὸ σουλτάνο ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ρουμανικὴ ἐκκλησία ἀνεξάρτητη, ὅπως ἡ βουλγαρικὴ, νὰ διοριστεῖ Ἐξαρχὸς στήν Κων/πολη, μητροπολίτες στὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ Μοναστήρι καὶ ἐπίσκοπος στὸ Μέτσοβο. Ἀποκαλύφθηκε ἀκόμα ὅτι ὁ Μπούρας εἶχε συνεννοήσεις μὲ κρυπτογραφικὰ μάλιστα τηλεγραφήματα καὶ μὲ τὸν καθηγητὴ Οὐρέκια, τὸν ἀρχηγὸ τῆς προπαγάνδας. Γι' αὐτὸ διατάχτηκε καὶ πάλι ἡ σύλληψη καὶ φυλάκισή του ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κατόρθωσε ὅμως νὰ δραπετεύσει καὶ ἡ ἀπόπειρά του ἔγινε τὸ θέμα τῆς ἡμέρας στήν Ἠπειρο².

Τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἔστειλε γιὰ ἐνημέρωση τοῦ ἐπιτετραμμένου

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 211/27-2-1899 ἔκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/ΣΤ' Ἑλληνικὴ Βασιλικὴ Πρεσβεία ἐν Ρωμουνία.

2. Βλ. ἐφημ. *Φωνὴ τῆς Ἠπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 334/4-6-1899, ὅπου δημοσιεύονται λεπτομερεῖς ἀνταποκρίσεις γιὰ τὸ θέμα ἀπὸ τὸ Μέτσοβο καὶ τὰ Τρίκαλα.

τις ἐμπιστευτικὲς ἐκθέσεις τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου, μὲ τὴ σύσταση νὰ ἀποφύγει νὰ κάνει λόγο, κατὰ τὶς συνομιλίαις του μὲ τὸν Sturdza, γιὰ ὅ,τι θὰ μπορούσε ν' ἀποκαλύψει τὶς πηγὲς τῶν πληροφοριῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης¹. Παράλληλα ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων πληροφορίες-ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ εἶχε θέσει ὁ ἐπιτετραμμένος στὸ Βουκουρέστι².

Ἡ νέα συνάντηση του μὲ τὸν Sturdza ἔγινε στὶς 27 Μαρτίου 1899, ὕστερα ἀπὸ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῶν νομοθετικῶν σωμάτων τῆς Ρουμανίας, ὅταν ὁ πρωθυπουργὸς δέχτηκε τὸ διπλωματικὸ σῶμα. Ὁ ἐπιτετραμμένος ἀνακοίνωσε ὅσα θεώρησε ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐκθέσεων τοῦ Γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου καὶ τόνισε πῶς, ἂν συνέχιζαν οἱ Ρουμάνοι νὰ καταραδιουργοῦσιν τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, δύσκολα θὰ γινόταν κατορθωτὴ ἡ εἰλικρινῆς συνεννόηση ἀνάμεσα στὶς δυὸ χῶρες γιὰ τὴν ὁποία πολλὰ φορὲς εἶχε κάνει λόγο ὁ Sturdza. Οἱ Ἕλληνες, πρόσθετε ὁ ἐπιτετραμμένος, δὲν ἔδιναν ποτὲ τέτοιαις ἀφορμῆς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ὄργανα τῆς προπαγάνδας, τὸ Μαργαρίτη, τὸν Ἄνθιμο κι ἄλλους, ποὺ ἔκαναν ψεύτικαις καταγγελίαις στὴν Πύλη καὶ στοὺς κατὰ τόπους ἐπιθεωρητὲς πασάδες, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὶς περιουδεῖαις τους στὶς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας ἔδειχναν ἐχθρότητα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ προκλητικὰ ὑποστήριζαν τὴν προπαγάνδα.

Ὁ Sturdza μετέφερε τὴ συζήτηση σ' ἄλλο ἐπίπεδο. Ἀναφέρθηκε στὶς ἐνέργειαις, τὶς τόσο ἐπιζήμιαις γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία³, ἐπιρρίπτοντας μεγάλο μέρος εὐθύνης γιὰ τὴν κατάστασιν στὴν ἀδιαλλαξία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Οἱ Ἕλληνες πίστευαν, λανθασμένα κατὰ τὴ γνώμη του, αὐτὸ ποὺ πίστευαν καὶ πρὶν 40 χρόνια, ὅτι ἦταν τὸ μόνο στοιχεῖο τῆς Μακεδονίας καὶ δὲν λάβαιναν ὑπόψη τους ὅτι ὄχι μόνο οἱ Βούλγαροι, ἀλλὰ καὶ οἱ Ρουμάνοι ἀποτελοῦσαν ξεχωριστὲς ἐθνότητες. Ἔπρεπε, συνεπῶς, νὰ ὑπάρχουν στὴ Μακεδονία καὶ Ρουμάνοι ἐπίσκοποι, κάτω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου, ἔπρεπε ἀκόμη οἱ ἐκεῖ μητροπολίται νὰ ἐπιτρέπουν φανερὰ τὴν ἴδρυση ρουμανικῶν σχολείων στὰ κουτσοβλαχικὰ χωριὰ καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀνάγνωσις τοῦ Εὐαγγελίου στὴ ρουμανικῆ.

Ὁ ἐπιτετραμμένος θεώρησε ὅτι οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Sturdza ἐξέφραζαν τὶς θέσεις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, πάνω στὶς ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ στηρι-

1. Βλ. τὸ 380. 460 ἐμπ./8-3-1899 ἔγγραφο τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν Πρεσβεία Βουκουρεστίου, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/ΣΤ' Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Ρουμανικὴ προπαγάνδα.

2. Βλ. ταυτᾶριθμο ἔγγραφο μὲ τὸ προηγούμενον.

3. Κι αὐτὸ σήμαινε ὅτι πρὸς τὰ ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ στραφῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων.

χθεῖ τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, σ' ἓνα διάλογο μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων γιὰ συνεννόηση στὴ Μακεδονία. Εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Sturdza ἀνέφερε ὅτι ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ διατυπώσει κανέναν ὀριστικὰ αἰτήματα, γιὰτὶ ἀναγνώριζε ὅτι στὶς ἐνέργειες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία ἀναμιγνύονταν πρόσωπα ποὺ δὲν εἶχαν ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν κυβέρνηση. Σὲ γενικὲς γραμμὲς μιὰ τέτοια συνεννόηση, κατὰ τὸν Sturdza, ἔπρεπε νὰ ἔχει ὡς βάση τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἐπιρροῆς τῆς Τουρκίας στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες της, τὴν παραδοχὴ δηλαδὴ τοῦ status quo, πράγμα ποὺ θ' ἀπέβαινε σὲ βάρος τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ἕλληνας ἐπιτετραμμένος συμφώνησε μὲ τὶς ἀπόψεις του καὶ τὸν παρακάλεσε, εἴτε ἀπευθείας, εἴτε μὲ ἄλλα ἔμπιστα πρόσωπα, νὰ δώσει κατάλληλες ὁδηγίες στὰ ὄργανά του στὴν Τουρκία νὰ σταματήσουν νὰ προβαίνουν σὲ ψεύτικες καταγγελίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ μὴ βροῦν οἱ Βούλγαροι, ἕως ὅτου ἐπιτευχθεῖ συνεννόηση, τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρουμάνους διαιρεμένους. Ὁ Sturdza ὑποσχέθηκε νὰ δώσει τὶς ὁδηγίες ποὺ τοῦ ζητήθηκαν¹.

ιδ. Ἡ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης τῶν συντηρητικῶν

Οἱ συνεννοήσεις μὲ τὸν Sturdza σταμάτησαν, ἐπειδὴ τὸν ἐπόμενο μῆνα (11 Ἀπριλίου 1899) ἡ κυβέρνησή του ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τοὺς Συντηρητικούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἔδειξαν ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα ὑπερβάλλοντας κατὰ πολὺ τοὺς Φιλελεύθερους σὲ διάθεση (μᾶλλον σπατάλη) χρηματικῶν ποσῶν ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας². Γιὰ τὶς σπατάλες κατακρίθηκε ἔντονα τόσο στὴ βουλή, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν τύπο, ἰδιαίτερα στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὅταν εἶχε παραχωρήσει καὶ πάλι τὴ θέση της στοὺς Φιλελεύθερους. Ἐκφραστὴς τῆς πολιτικῆς τῆς συντηρητικῆς κυβέρνησης γιὰ τὸ Κουτσοβλαχικὸ ζήτημα ἦταν ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Take Ionescu, ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς³, ὅπως διαδιδόταν.

Τὰ ποσὰ ποὺ δαπάνησε ἡ συντηρητικὴ κυβέρνησις⁴ γιὰ τὴν προπαγάνδα ἦταν τεράστια. Ἀπὸ τὰ 140.000 φράγκα ποὺ ἦταν ὁ προϋπολογισμὸς τῶν ρουμανικῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας γιὰ τὸ 1892, ἔφτασε τὰ 700.000.

1. Βλ. τὴν 285/28-3-1899 ἐκθεση τῆς Πρεσβείας Βουκουρεστίου πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν, ΑΥΕ, 1899, ΑΑΚ/ΣΤ' Ἑλληνικὴ Βασιλικὴ Πρεσβεία ἐν Ρωμανία.

2. Βλ. Pezfuss, ὁ.π., σ. 78.

3. Ἐχει γραφεῖ ὅτι ὁ Take Ionescu εἶχε γεννηθεῖ στὰ Ἰωάννινα καὶ ὀνομαζόταν Δημήτριος Ἰωαννίδης, πρὶν ἐξομώσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἀσπασθῆ τὸν Ρωμουλισμὸν. Βλ. ἄρθρο στὸν Ἑλληνισμὸν, τ. 4(1901) σ. 362, μὲ τίτλο: Τὰ ἐν Μακεδονία καὶ Ἠπειρῶ Ρουμανικὰ σχολεῖα. Ὁ Pezfuss, ὁ.π., σ. 79 τὸν θεωρεῖ κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὴ μητέρα του.

4. Ἐμεινε στὴν ἐξουσία ὡς τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1901.

Κατασπαταλήθηκαν χωρὶς ἀντίκρουσμα, ἀφοῦ τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα, τόσο στὴ Μακεδονία, ὅσο καὶ στὴν Ἠπειρο, ἀντὶ πρόοδο σημείωσαν ὀπισθοδρόμηση¹.

Γιὰ νὰ πετύχει οὐσιαστικότερα ἀποτελέσματα στοὺς διάφορους τομεῖς δραστηριότητος τῆς προπαγάνδας ἡ συντηρητικὴ κυβέρνησις ἐνίσχυσε τὴ συνεργασία της μὲ Ἄλβανούς ποὺ βρισκόνταν στὸ Βουκουρέστι, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θεωροῦνταν κατάσκοποι τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις, ποὺ τοὺς μισθοδοτοῦσε. Ὁ καθηγητὴς Οὐρέκια, ἐπικεφαλῆς πάντοτε τῶν κοινῶν προσπαθειῶν τῶν Ἀλβανορουμανικῶν ὀργανώσεων, εἶχε στενοὺς συνεργάτες τοὺς Ἄλβανούς Γιαδάρ Σαδὴκ Ἐρεμπάρα καὶ Δερβίς Χίμα, ὁποῖος διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὰ κατοπινὰ χρόνια στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀλβανικῆς κίνησις. Ὁ Δερβίς Χίμα ἐπαγγελλόταν τὸ δημοσιογράφου καὶ εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ τὴν αὐστριακὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία καὶ τὸν μισθοδοτοῦσε. Αὐτὲς οἱ διασυνδέσεις Ἀλβανῶν, Ρουμάνων καὶ Αὐστριακῶν, διαγράφουν τὸ εὐκρινὲς πλαίσιο τοῦ χώρου στὸ ὁποῖο κινουῦνταν ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα καὶ ἐπισημαίνουν ὀρισμένες ἀφετηρίαι πολιτικῆς κατεύθυνσις τῶν δραστηριοτήτων της². Ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας Οὐρέκια καὶ Ἀλβανῶν ἦταν καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀλβανικοῦ μανιφέστου τοῦ 1899, μὲ τὸ ὁποῖο προσκαλοῦνταν οἱ Ἀλβανοὶ ἐκπρόσωποι σὲ γενικὸ συνέδριον στὸ Βουκουρέστι. Τὸ μανιφέστο ὑπέγραψαν ὁ Χίμα καὶ ὁ Ἐρεμπάρα, καθὼς καὶ ὁ ἐγκαταστημένος στὸ Βουκουρέστι Γεώργιος Μέξης· ἂν καὶ δὲν τὸν ἐμπιστεύονταν, κατόρθωσαν νὰ τὸν πείσουν νὰ ὑπογράψῃ, γιὰ νὰ φαίνεται ὅτι τὸ συνέδριον ἦταν ἀντιπροσωπευτικὸ ὅλων τῶν Ἀλβανῶν χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν³.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ὅπως ἦταν φυσικόν, ἀνησύχησε γιὰ τὴ σύγκλησις τοῦ συνεδρίου, φοβόταν ὅτι θ' ἀποτελοῦσε ἀφορμὴ ταραχῶν στὴν Ἀλβανία, καὶ παρακάλεσε τὴ ρουμανικὴ νὰ τὸ ἐμποδίσει. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ συμπαιγνία, ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἀργότερα. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ὑποσχέθηκε νὰ μὴν ἐπιτρέψῃ τὴν πραγματοποίησίν του, κάτι ποὺ δὲν ὑπῆρχε καὶ στίς προθέσεις της. Στὴν πραγματικότητά δημοῦργησε αὐτὴ τὴν κίνησις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐνοία τοῦ σουλτάνου ἀπέναντι στὸ αἶτημα γιὰ τὸ διορισμὸ Ρουμάνου ἐπισκόπου.

Ὁ Οὐρέκια συνέχισε τὴν συνεργασία του μὲ τὸν Χίμα, τὸν πῆρε μάλιστα ὡς συνοδό του στὸ συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν στὴ Ρώμη. Ἐκεῖ ὁ Χίμα,

1. Βλ. ὁ.π., σ. 80 καὶ *Νεοκλέους Καζάζη*, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, Ἐλληνισμός, τ. 10(1907), σ. 524.

2. Γιὰ τὸν Ibrahim Mehmet Naxhim (Δερβίς Χίμα) βλ. *Νικολαΐδου*, Ξένες προπαγάνδες, ὁ.π., σ. 349, 370-378.

3. Βλ. *Veritas*, Τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα ἐν Ρωμουνία, Ἐλληνισμός τ. 4(1901), σ. 48-49.

μ' ἔξοδα (τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης πάντα), παρουσιάστηκε ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἀλβανῶν τῆς Ρουμανίας, γιὰ νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ διακηρύξῃ δημόσια τὴ συνεργασία Ἀλβανῶν καὶ Ρουμάνων. Οἱ Ἀλβανοὶ χριστιανοὶ τῆς Ρουμανίας διαμαρτυρήθηκαν, μὲ δημοσιεύματα στὶς ἑφημερίδες, γι' αὐτὴ τὴν ἐκπροσώπηση καὶ τόνιζαν πὼς ἂν ἤθελαν νὰ στείλουν ἀντιπρόσωπο στὸ συνέδριο τῆς Ρώμης, θὰ ὄριζαν χριστιανὸ κι ὄχι μωαμεθανό, μιὰ ποῦ στὸ Βουκουρέστι μόνο χριστιανοὶ Ἀλβανοὶ ζοῦσαν. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἐμπόδισαν τὸν Οὐρέκια νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὸ συνέδριο τῆς Ρώμης γιὰ ν' ἀναπτύξῃ τὶς θέσεις τῆς προπαγάνδας. Πρότεινε μάλιστα νὰ συνταχτεῖ ὀριστικὸς ἔθνογραφικὸς χάρτης τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, μὲ προφανὴ πρόθεση τὴν ἔξαρση τῆς παρουσίας τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς χερσονήσου. Ἀπόδειξη πὼς, ὅταν ὁ Ἰταλὸς καθηγητὴς Baldacci, μιλώντας γιὰ τὴν ἔθνογραφία τοῦ Μαυροβουνίου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου, ἀνέβαζε σὲ 250.000 τοὺς Μακεδονορουμάνους τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ὁ Οὐρέκια πῆρε τὸ λόγο γιὰ νὰ πεῖ πὼς ὑπῆρχαν 500.000 Μακεδονορουμάνοι ἐκεῖ. Πλειοδοτώντας ὁ Milescu, εἰδικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς προπαγάνδας στὸ δεῦτερο τμῆμα τοῦ συνεδρίου, τοὺς ἀνέβασε στὸ 1.000.000¹.

Στὶς δραστηριότητες τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀνέλαβαν τὴ διακυβέρνηση οἱ Συντηρητικοί, ἀνάγεται ἡ ἴδρυση ρουμανικοῦ σχολείου καὶ ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος στὸ Ἐλβασάν, ἔδρα τῆς Μητρόπολης Δυρραχίου², ἡ σύσταση πεντατάξιας Ἐμπορικῆς σχολῆς στὴ Θεσσαλονίκη (ἔντονα κατακρίθηκε ἀπὸ τὸ διάδοχο τοῦ Ionescu τὸν Haget, γιὰτὶ δὲν εἶχε ἰδρυθεῖ παράλληλα κατώτερο σχολεῖο ἀρρένων ἀπὸ τὸ ὁποῖο θ' ἀντλοῦσε τὸ μαθητικὸ ὑλικὸ τῆς ἡ σχολῆς)³, ἡ ἴδρυση ρουμανικοῦ βιβλιοπωλείου στὸ Μοναστήρι⁴ κι ὁ ἐπαναδιορισμὸς τοῦ Λεκάντα ὡς διευθυντῆ

1. Βλ. ἑφημ. *Φωνὴ τῆς Ἡπείρου*, ἀριθμ. φύλλ. 355/19-11-1899, ὅπου δημοσιεύεται κείμενο τοῦ Σπ. Λάμπρου ποὺ εἶχε πάρει μέρος στὸ συνέδριο τῆς Ρώμης.

2. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π. σελ. 78. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἐλβασανίου, στὸ ὁποῖο κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1899-1900 φοίτησαν 17 μαθητὲς, καὶ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξή του, καθὼς καὶ γιὰ τὴ δράση τοῦ ρουμανίζοντα ἱερέα παπα-Σπύρου, βλ. *Νικολαΐδου*, *Ξένες προπαγάνδες*, σ. 194 κ.ἑξ.

3. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π. καὶ *Ἑλληνισμὸς*, ὁ.π., τ. 4(1901), σ. 683 καὶ τ. 10(1907), σ. 524. Οἱ καθηγητὲς τῆς Ἐμπορικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ Haget, πληρώνονταν μὲ μισθὸ 350 φρ. τὸ μῆνα γιὰ διδασκαλία 3 ὥρῶν τὴν ἑβδομάδα, ἐνῶ οἱ καθηγητὲς τῶν ἀντιστοιχῶν σχολῶν τῆς Ρουμανίας πληρώνονταν 360 φρ. τὸ μῆνα γιὰ 12 ὥρες διδασκαλίας.

4. Βλ. *Reyfuss*, ὁ.π. Σχετικὰ μὲ τὴν προσφορὰ τοῦ βιβλιοπωλείου αὐτοῦ στὴν ὑπόθεση τῆς προπαγάνδας, ὁ Haget, ἀγορεύοντας στὴ ρουμανικὴ βουλὴ τὸ 1901 εἶπε: *Βραδύτερον ἠνοίχθη ἐν Βιτωλίοις βιβλιοπωλεῖον, διορισθέντος ὡς βιβλιοπώλου κυρίου τινὸς μετὰ μηνιαίου μισθοῦ 300 φράγκων (Ἐκφρασις ἀπορίας καὶ ἰλαρότητας). Ἐπληρώθη ἐνοίκιον, ἐπληρώθη ὑπηρέτης διὰ τὸν διδάσκαλον τοῦτον, πρὸς δὲ ἐδόθησαν αὐτῷ καὶ 18 χιλιάδες φράγ-*

τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος στάθηκε γιαυτὸν μοιραῖος, ἀφοῦ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ δολοφονηθεῖ ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια.

ιε. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ ἡ κατάσταση στὴν Πίνδο (1899)

Σύμφωνα μὲ τὶς ἀποκαλύψεις ποὺ ἔγιναν στὴ ρουμανικὴ βουλή, ἡ αὐξηση τῶν δαπανῶν γιὰ τὶς δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας ἔγινε αἰτία ὀπισθοδρόμησης, κυρίως στὸν τομέα τῶν σχολείων.

Στις 7 Νοεμβρίου 1899¹ ἔκθεση τοῦ αὐστριακοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ἐπιβεβαιώνει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Χάρετ γιὰ πτώση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα. Ἡ ἔκθεση ἀναφέρεται γενικὰ στὴν κατάσταση ποὺ βρίσκονταν τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ νέου σχολικοῦ ἔτους 1899-1900 καὶ ἐπισημαίνει ὀρισμένες αἰτίες ποὺ τὴ διαμόρφωσαν²:

Στὰ Ἰωάννινα, τὴ διεύθυνση τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου³ ἀνέλαβε πάλι ὁ Δημήτριος Λαζαρέσκου-Λεκάντα. Κατὰ τὸ νέο σχολικὸ ἔτος θὰ λειτουργοῦσε μὲ εὐρύτερα καὶ βελτιωμένα διδακτικὰ προγράμματα καὶ μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς διδασκαλίας τῶν μαθημάτων μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν του ἔφτασε τοὺς 55 καὶ τῶν καθηγητῶν τοὺς 14. Ὅλοι οἱ μαθητὲς ἦταν οἰκότροφοι. Ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις φαινόταν ὅτι εἶχε διαθέσει πλούσια μέσα (τὸ σχολεῖο εἶχε μεταφερθεῖ σὲ καινούριο διδακτήριο) γιὰ ν' ἀνυψώσει τὸ γόητρο τοῦ παραμελημένου κατὰ τελευταῖα χρόνια σχολείου, ἕξαιτίας τῶν διαφωνιῶν γύρω ἀπὸ τὴ διεύθυνσή του, καὶ ν' ἀνταγωνιστεῖ ἔτσι τὸ ἑλληνικὸ γυμνάσιο τῆς πόλης, ἐλπίζοντας, ἀφελῶς κατὰ τὸν πρόξενο, νὰ περιορίσει ἔτσι τὴν προοδευτικὴ ἐξελληνιστὴ τοῦ βλαχικοῦ στοιχείου.

Τὸ ρουμανικὸ γυμνάσιο Ἰωαννίνων δὲ μπόρεσε νὰ λειτουργήσῃ κάτω ἀπὸ τὴ νέα διεύθυνση μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους, γιατί τόσο αὐτὸ ὅσο καὶ τὰ ἄλλα σχολεῖα τῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο καὶ τὴ Μακεδονία συνάντησαν ἀπροσδόκητα πολλὲς δυσκολίες ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν

κων ὡς κεφάλαιον διὰ τὸ ὑλικὸν τοῦ καταστήματός του. Ἀλλὰ τι ἀπέγινε τὸ βιβλιοπωλεῖον τοῦτο ἄγνωστον, διότι οὐδὲ ἶχνος βιβλίου εὐρέθη. Βλ. Ἑλληνισμός, τ. 4(1901), σ. 684.

1. Τὴν ὑπέγραφε ὁ πρόξενος Crojan καὶ ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Goluchowski.

2. Βλ. τὴν 15/7-11-1899 ἔκθεση τοῦ αὐστριακοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸν Goluchowski, *Haus-Hof-und Staatsarchiv PA XXXVIII*, Karton 382 καὶ *Peyfuss*, ὁ.π., σ. 79.

3. Ἡ ἔκθεση τὸ χαρακτήριζε ὑπογυμνάσιο, στὸ ὁποῖο ἦταν ἐνσωματωμένο καὶ ἓνα δημοτικό.

ἀρχῶν. Εἰδικότερα γιὰ τὰ Ἰωάννινα οἱ ἀρχές εἶχαν βρεῖ ἐνθερμη ἐνθάρρυνση γιὰ τὴ στάση τους στὸ ρωσικὸ προξενεῖο τῆς πόλης. Ἀρχικὰ ὁ βαλῆς Ἰωαννίνων δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσει τὸν Λεκάντα καὶ τοῦ χορήγησε τὴν ἔγκριση μόνο ἀφοῦ ἀπόδειξε ὅτι ἀπὸ χρόνια εἶχε σουλτανικὴ ἄδεια ὡς διευθυντῆς σχολείου καὶ ὅτι εἶχε διατελέσει διευθυντῆς τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸ 1889 ὡς τὸ 1894. Ἀντίθετα ἡ τουρκικὴ διοίκηση ἀπαγόρευσε τελείως τὴν τοποθέτηση στὸ γυμνάσιο ξένων δασκάλων ποὺ εἶχαν προσληφθεῖ τὸ σχολ. ἔτος 1899-1900, ὅπως τοῦ Wilhelm Strahoer, Οὐγγρου ὑπηκόου δασκάλου τῆς μουσικῆς, τοῦ Ἑλβετοῦ δασκάλου τῆς γαλλικῆς Benzamin Appolter καὶ τοῦ Ρουμάνου ὑπηκόου Th. Ionescu, δασκάλου τῆς γυμναστικῆς. Ἡ ἄρνηση τοῦ βαλῆ στηριζόταν σὲ αὐστηρὴ διαταγὴ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὰ τουρκικὰ σχολεῖα ἀπαγορευόταν νὰ τοποθετοῦνται ὡς δάσκαλοι ξένοι ὑπήκοοι. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Ἰωαννίνων ἐπενέβη στὸ βαλῆ γιὰ νὰ ἐπιτραπεῖ ὁ διορισμὸς τῶν δύο πρώτων, χωρὶς ἀποτέλεσμα¹.

Ὁ πρόξενος παρακαλοῦσε νὰ τοῦ δοθοῦν ὁδηγίες ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, σχετικά μὲ τὸ ἂν τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο Ἰωαννίνων θεωροῦνταν ὡς προπαγανδιστικὸ καὶ ἂν γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν καὶ ἐκ μέρους τοῦ προξενεῖου ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν τοποθέτηση ὑπηκόων ἢ προστατευομένων τῆς Μοναρχίας στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα. Προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ δῆθεν ἄγνοια τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, ὁ ὁποῖος ζητοῦσε ὁδηγίες ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους του, γιὰ νὰ μάθει ἂν τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ἦταν ἢ ὄχι προπαγανδιστικὰ ἰδρύματα, τὴ στιγμὴ ποὺ κάθε ἐκδήλωσή τους, καὶ προπαντὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο συγκέντρωναν καὶ συντηροῦσαν τοὺς μαθητὲς μαρτυροῦσε τοὺς σκοποὺς τους. Ἴσως οἱ ἐπιφυλάξεις ποὺ πρόβαλε ν' ἀποτελοῦσαν κάποιο ἄλλοθι γιὰ τὴν ἄσκηση μελλοντικῆς πολιτικῆς στὸν χῶρο τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, πρὸς ὄφελος τῶν αὐστριακῶν συμφερόντων. Ἐπιθυμία του πάντως ἦταν νὰ πείσει τὴν τουρκικὴ διοίκηση νὰ δώσει τὴν ἄδεια νὰ διδάξουν οἱ ξένοι δάσκαλοι στὸ ρουμανικὸ σχολεῖο, γι' αὐτὸ καὶ ἔμμεσα ὑποδείκνυε στοὺς προϊσταμένους του νὰ κάνουν σχετικὲς παραστάσεις στὴν Πύλη, ἔχοντας ὑπόψη τους ὅτι στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων ὑπηρετοῦσαν πολλοὶ Ἕλληνες ὑπήκοοι. Ὁ διευθυντῆς π.χ. τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου ἦταν Ἕλληνας ὑπήκοος καὶ στὸ ἰδιωτικὸ γυμνάσιο τοῦ Κωνστ. Ἀράπη ὑπηρετοῦσε ἓνας Ἑλβετὸς καθηγητής.

1. Καὶ οἱ δύο τους ζήτησαν τὴ μεσολάβηση τοῦ Αὐστριακοῦ προξένου, ποὺ τοὺς πῆρε ὑπὸ τὴν προστασία του.

Ὁ πρόξενος ἀνέφερε ἀκόμη στὴ ἐκθέσή του ὅτι ἓνα ἄλλο (ὑπο)γυμνάσιο λειτουργοῦσε στὸ Βεράτι καὶ σ' ὅλη τὴν ἐκταση τοῦ βιλαετιοῦ ὑπῆρχαν στοιχειώδη ρουμανικὰ σχολεῖα σὲ 20 περίπου χωριά, κυρίως κατὰ μῆκος τῶν συνόρων πρὸς τὴ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία. Τὰ σχολεῖα αὐτὰ ὅμως, πρόσθετε, φθίνουν ὅλα ἀπὸ ἔλλειψη μαθητῶν¹.

Τὶς δυσχέρειες τῆς προπαγάνδας νὰ διορίσει ἀλλοδαποὺς δασκάλους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα ἐκμεταλλεύτηκε καὶ ἡ ἑλληνικὴ πλευρά. Μέσω τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων ἀμφισβήτησε τὴν νόμιμη ὑπαρξὴ τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου Ἰωαννίνων καὶ ζήτησε ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ τοποθέτηση ρουμανοδασκάλων στὰ βλαχοχώρια τῆς Ἠπείρου².

Σὲ τακρίριό του ὁ μητροπολίτης τόνιζε ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ ρουμανικοῦ σχολείου στὰ Ἰωάννινα ἦταν παράνομη, γιατί στὴν πόλη δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνας Ρουμάνος ὑπήκοος κι ἀκόμη δὲν εἶχε ποτὲ συγκροτηθεῖ κοινότητα βλαχικὴ ἀναγνωρισμένη ἀπὸ τὸ κράτος. Ἐπίσης κανένας μαθητὴς τοῦ σχολείου δὲν ἦταν κάτοικος Ἰωαννίνων· φοιτοῦσαν σ' αὐτὸ μόνο τῆς βλαχικῆς προπαγάνδας περισυμμαζεύματα ἐκ Γρεβενῶν καὶ ἄλλων μερῶν, τοὺς ὁποίους διὰ διαφόρων μέσων σαγηνεύουσι καὶ πρόσθετε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παρανομία αὐτή, ἡ προπαγάνδα ζητοῦσε τελευταῖα νὰ ἐγκαταστήσει δασκάλους καὶ στὰ χωριά τοῦ Ζαγοριοῦ Λάιστα, Βωβούσα, Τσερνέσι, Γρεβενίτι, Φλαμπουράρι καὶ στὸ Συρράκο, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἐπαλειπημένα εἶχαν διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὴν παρουσία αὐτῶν τῶν δασκάλων. Κανένας μαθητὴς δὲ φοιτοῦσε στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα καὶ οἱ διορισμένοι σ' αὐτὰ δάσκαλοι ἐξασκοῦσαν ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχαν διοριστεῖ, κατὰ παράβαση τῶν νόμων τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης.

Ἡ Γενικὴ διοίκηση Ἠπείρου, στηριζόμενη σὲ πρόσφατες διαταγές³, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δυσχέρειες ποὺ δημιούργησε στὴ λειτουργία τοῦ ρουμανικοῦ γυμνασίου τῆς πόλης, ἀπαγόρευσε καὶ τὴ μετάβαση δασκάλων στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα.

Κατὰ τὶς ἐκθέσεις τοῦ προξενείου Βερατίου ἡ ἐκεῖ ρουμανικὴ σχολὴ ἀριθμοῦσε τὸ σχολ. ἔτος 1899-1900, 32 μαθητές, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 6 κατὰγονταν ἀπὸ τὴν πόλη καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ ἄλλες ἐπαρχίες. Ἡ ἐτήσια

1. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

2. Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 783/16-11-1899 τακρίριο τοῦ μητροπολίτη Ἰωαννίνων Γρηγορίου πρὸς τὸ βαλὴ Ἰωαννίνων Ὀσμὰν πασά, Ἀρχεῖον Μητροπόλεως Ἰωαννίνων. Βιβλίον τακρίριων 1899, 1900-1901.

3. Ἀλλὰ καὶ σὲ παλαιότερες, ὅπως ἡ ἐγκύκλιος τῆς Μεγάλης Βεξιλίας, ἀριθμ. 1308 τῆς 22-1-1892, πρὸς τοὺς βαλῆδες· σύμφωνα μάλιστα μ' αὐτή, ἡ κάθε μητρόπολη ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τὰ προγράμματα τῶν ὀρθοδόξων σχολείων.

δαπάνη τῆς λειτουργίας της ἀνερχόταν σὲ 1.566 φράγκα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν δασκάλων ἔφτανε τοὺς 11. Στὴ δύναμη τῆς σχολῆς ἀνήκε καὶ μιὰ παρθεναγωγὸς ποὺ εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ σχολικοῦ ἔτους, ἀλλὰ ἔμεινε ἀνεργὴ ὅλο τὸ χρόνο, γιατί ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν χορηγοῦσε ἄδεια γιὰ τὴν ἰδρυσιμὴν παρθεναγωγείου. Ἡ ἐντυπωσιακὴ αὐξηση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς σχολῆς, ὀφειλόταν στὴν πρόθεσις τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας νὰ βελτιώσῃ τὴν στάθμην τῆς παρεχόμενης ἐκπαίδευσις, γιὰ νὰ συναγωνιστεῖ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ποὺ σημείωσαν αἰσθητὲς προόδους τὰ σχολικὰ ἔτη 1898-1899 καὶ 1899-1900. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ρουμανοδασκάλων ὑπέδειξε κι ὁ πρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας στὴν Αὐλώνα, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ πράκτορες τῆς προπαγάνδας εἶχαν στενὴ συνεργασία¹. Ἡ αὐξηση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν ρουμανικῶν σχολείων ὀφειλόταν καὶ στὸ πρόγραμμα τῆς νέας ρουμανικῆς κυβέρνησις, ποὺ δὲ δίσταζε νὰ στρατολογήῃ ἀνθρώπους κι ἀπὸ τὰ καφενεῖα τοῦ Βουκουρεστίου γιὰ νὰ τοὺς στείλῃ στὰ σχολεῖα τῆς Τουρκίας, ἀκόμη καὶ σὲ χωριά ποὺ δὲν εἶχαν κἀν ἰδρυθεῖ σχολεῖα, μὲ σκοπὸ νὰ προσηλυτίσουν τοὺς βλαχόφωνους κατοίκους².

Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τουρκικῆς κυβέρνησις νὰ διδάσκουν ἀλλοδαποὶ στὰ σχολεῖα τῆς αὐτοκρατορίας, δημιούργησε δυσχέρειες καὶ στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, πολὺ λιγότερες ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἀντιμετώπισε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα. Ὡστόσο ἡ τελευταία, μὲ τὴν συμπαράστασις κυρίως τῶν Αὐστριακῶν προξένων, κατόρθωνε νὰ διευθετεῖ ὀρισμένες τέτοιες ὑποθέσεις, ἐνῶ ἄλλες φορὲς εἶχε καὶ τὴ βοήθειαν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1898 ὁ Τοῦρκος γενικὸς ἐπόπτης ὅλων τῶν σχολείων τῆς Ἡπείρου, ἔστειλε ἔγγραφο τοὺς ρουμανοδασκάλους, μὲ τὸ ὁποῖο τοὺς ζητοῦσε νὰ τοῦ ὑποβάλλουν ἀκριβὴν κατάλογο τῶν μαθητῶν ποὺ φοιτοῦσαν στὰ σχολεῖα τους καὶ ταυτόχρονα ν' ἀναφέρουν τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ γονεῖς τῶν βλαχοφώνων χωριῶν δὲν ἔστελναν τὰ παιδιά τους στὰ ρουμανικὰ σχολεῖα. Αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐρμηνεύθηκε ὡς προστασία τῶν ρουμανικῶν σχολείων, γιατί ἐξαναγκάζονταν οἱ γονεῖς νὰ στείλουν τὰ παιδιά τους στὰ σχολεῖα τῆς προπαγάνδας, ἀπὸ τὸ φόβο μὴν κατηγορηθοῦν ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς ὡς ἀντιπράττοντες καὶ ὑποστοῦν καταδιώξεις³.

1. Βλ. Νικολαΐδου, ὁ.π., σ. 247-248.

2. Βλ. Peyfuss, ὁ.π., σ. 78. Βλ. καὶ Καζάζη, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, ὁ.π., σ. 525. Ἡ χρονολογία Σεπτέμβριος 1899, κατὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ δηλώσεις τοῦ Haget στὴ βουλὴ, κάποιος πράκτορας περιφερόταν στὰ καφενεῖα τοῦ Βουκουρεστίου καὶ στρατολογοῦσε δασκάλους, πρέπει νὰ εἶναι λανθασμένη. Μᾶλλον γιὰ τὸ 1899 πρόκειται.

3. Βλ. Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, φύλλ. 342/20-8-1899.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἢ κατάστασις στὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Ἠπείρου, δὲν παρουσίασε οὐσιαστικὴς μεταβολὴς κατὰ τὸ 1899, παρὰ τοὺς φόβους ποὺ ἐξέφραζαν οἱ ἑφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν γιὰ θεαματικὴς ἐπιτυχίης τῆς προπαγάνδας στὴν Ἠπειρο, ἐπηρεασμένες προφανῶς ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τῶν ρουμανικῶν ἑφημερίδων. Δὲν ἤξεύρομεν τί γίνεται εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν —τόνιζε χαρακτηριστικὰ ἀνταποκριτὴς ἀπὸ τὸ Μέτσοβο— ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὴν Ἠπειρον δυνάμεθα διὰ τοῦ ἐπισημοτέρου τρόπου νὰ διαβεβαιώσωμεν οἷονδήποτε ὅτι ἡ προπαγάνδα κοπανίζει καὶ θὰ κοπανίση ἀέρα¹. Γενικά, μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ σχολεῖο τῶν Ἰωαννίνων, τεχνητὸ κατασκευάσμα τῆς προπαγάνδας, ποὺ δὲν ἀντιπροσώπευε οὔτε στὸ ἐλάχιστο τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ τῆς πόλης καὶ τὸ σχολεῖο τῆς Βωβούσας, ποὺ ἐξακολουθοῦσε, ἂν καὶ μὲ μειωμένο ἀριθμὸ μαθητῶν, νὰ δικαιολογεῖ τὴν ὑπόστασίν του, τὰ ἄλλα ρουμανικὰ σχολεῖα ἢ φυτοζωοῦσαν ἢ ἦσαν ἀνύπαρκτα.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, μὲ ἐξαίρεση ὀρισμένες περιπτώσεις ποὺ οἱ συνθήκες δὲν τὸ ἐπέτρεπαν, τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Βωβούσας ἐξακολουθοῦσε νὰ λειτουργεῖ. Δάσκαλοι ποὺ ὑπηρέτησαν σ' αὐτὸ σημειώνονται οἱ: Στ. Παπασωτηρίου 1891-1892, Στ. Παπαϊωάννου, 1892-1894, Γεώργιος Τζιούρης 1897, Ἀθ. Κόνιαρης 1898-1899, Φίλ. Κόκκας 1899-1900².

Καὶ στὴν Πίνδο, μ' ἐξαίρεση τὴν Ἀβδέλλα καὶ τὸ Περιβόλι, ὅπου οἱ ρουμανίζοντες ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπηρεάζουν σημαντικὸ τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ κατάστασις εἶχε μᾶλλον σταθεροποιηθεῖ καὶ ἐμφάνιζε βελτίωσις πρὸς ὄφελος τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Δὲν ἔλειψαν βέβαια καὶ κατὰ τὸ 1899 οἱ προκλήσεις τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας, οὔτε καὶ οἱ καταδόσεις ἑλληνοφρονούντων στὶς τουρκικὴς ἀρχές, αὐτὰ ὁμως δὲν ἀλλοιώνουν τὴν γενικότερη εἰκόνα. Ἰδιαιτέρες, ἀνεπιτυχεῖς ὅπως πάντα προσπάθειες, καταβλήθηκαν γιὰ τὴν προσχώρησις στὴν προπαγάνδα τῆς Σαμαρίνας, ποὺ ἐπηρεάζε σημαντικὰ τὴν στάσις τῶν κατοίκων τῆς Πίνδου. Ὅλα τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς περιοχῆς λειτούργησαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχολεῖο τῆς Ἀβδέλλας, ποὺ ἦταν κλειστὸ καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια, καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Τσερλίνου, χωριοῦ κοντὰ στὴ Σμίξη, στὸ σχολεῖο τῆς ὁποίας φοι-

1. Βλ. δ.π., φύλλ. 354/20-8-1899.

2. Βλ. Ἐλευθερίας Νικολαΐδου, Σχολεῖα καὶ δάσκαλοι τῆς μητροπολιτικῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων (στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.), Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο, τ. 3(1981), σ. 159-212. Στὴν ἴδια μελέτη παρατίθενται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δασκάλων, κατὰ σχολικὸ ἔτος, ποὺ ὑπηρέτησαν στὰ βλαχόφωνα χωριὰ τῆς Μητρόπολης Ἰωαννίνων, ὅπως στὸ Βρυσσώρι, Γρεβενίτι, Ἡλιοχώρι, Λάιστα, Παλαιοχώρι Συρράκου.

τουσαν και οι μαθητές του Τσερλίνου¹. 'Αλλά και σ' αυτή την 'Αβδέλλα ακόμη είχαν αρχίσει να δημιουργούνται προϋποθέσεις για την επαναλειτουργία του ελληνικού σχολείου. 'Η ατμόσφαιρα άρχισε ν' αλλάζει ύστερα από την εκεί επίσκεψη του νέου μητροπολίτη Γρεβενών, η οποία έγινε μάλιστα κατ' αίτησιν του χωριού².

Ο Δωρόθεος πήγε στην 'Αβδέλλα στα μέσα Αυγούστου 1899, οι πληροφορίες όμως για τις αντιδράσεις που προκάλεσε ή παρουσία του είναι αντιφατικές. 'Ανταποκρίσεις από τα Γρεβενά μιλούσαν για ευμενή υποδοχή του στην κωμόπολη, στην οποία δέκα χρόνια είχε να πατήσει αρχιερατικός πούς δια τον φόβον του ξυλοκοπήματος και του εκδιωγμού³. 'Άλλες όμως από την 'Ελασσόνα έδιναν διαφορετική εικόνα της κατάστασης. 'Ελεγαν, δηλαδή, πως την ημέρα που ο μητροπολίτης Γρεβενών θα πήγαινε από το Περιβόλι στην 'Αβδέλλα οι ρουμανίζοντες, μαζί με τους μαθητές των σχολείων τους και τους δασκάλους, συγκεντρώθηκαν έξω από το χωριό κι αποδοκίμασαν με φωνές, ύβρεις κι απειλές το μητροπολίτη, ο οποίος σώθηκε από το θάνατο, χάρη στην παρέμβαση των στρατιωτών που τον συνόδευαν. 'Ανεπιτυχής απόπειρα δολοφονίας έγινε και τις νυκτερινές ώρες στο σπίτι του ιερέα Οικονόμου όπου διανυκτέρευε. Την επομένη οι διώκτες του, με την άνοχη των αρχών, περικύκλωσαν ένοπλοι την εκκλησία όπου θα ιερούργουσε κι απειλούσαν όσους ήθελαν να μπούν. 'Ο μητροπολίτης, ύστερα απ' αυτά, αναγκάστηκε να φύγει συσταινοντας στους ελληνίζοντες να κάνουν υπομονή⁴. 'Από την εξέλιξη των γεγονότων φαίνεται ότι το περιεχόμενο της δεύτερης ανταπόκρισης τα υπερέβαλλε. Σημειώθηκαν βέβαια αντιδράσεις εκ μέρους των ρουμανιζόντων, αυτές όμως δεν έφτασαν στο σημείο ν' αποτρέψουν την τέλεση της ιεροπραξίας και ν' απειλήσουν τη ζωή του μητροπολίτη. 'Αν τα πράγματα ήταν διαφορετικά, δέ θα ζητούσε ποτέ ο μητροπολίτης Γρεβενών, το φθινόπωρο του 1899, από το προξενείο 'Ελασσόνας δυο δασκάλους, επιδοτούμενους από την 'Επιτροπή, για να τους διορίσει στην 'Αβδέλλα με υποχρέωσιν του και υπ' ευθύνην του να εγκαταστήση αυτούς εκεί χωρίς να απαντήσουν δυσκολίας όπως πριν, οτε είχαν αποσταλή τοιοῦτοι και ξεδιώχθησαν από τους ρουμουνίζοντας έγχωρίους⁵.

1. Δέ λειτουργούσε από το σχολ. έτος 1897-98.

2. Βλ. την με ήμερομηνία 22-4-1899 έκθεση του προξενείου 'Ελασσόνας προς την 'Επιτροπή. ΑΥΕ, 1896-1899, ΑΑΚ/Α' 'Επιτροπή προς ένίσχυσιν.

3. Βλ. Φωνή της 'Ηπείρου, φύλλ. 343/27-8-1899.

4. Βλ. έφημ. Σάλπιγξ, φύλλ. 491/19-9-1899.

5. Βλ. την δ.π. έκθεση του προξενείου 'Ελασσόνας.

Τὸ προξενεῖο, ἀπὸ τὸ φόβο ἀποτυχίας ἴσως, δὲν εἶχε δώσει συνέχεια στὴν αἴτηση καὶ ἔτσι τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Ἀβδέλλας παρέμεινε κλειστό. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ εἰσήγηση τοῦ μητροπολίτη Γρεβενῶν ἀνταποκρινόταν σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ εἶχε πιά διαφοροποιηθεῖ πρὸς ὄφελος τῶν ἑλληνιζόντων, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ διορισμὸ Ἑλληνα δασκάλου στὴν Ἀβδέλλα τὸ καλοκαίρι τοῦ ἴδιου σχολικοῦ ἔτους 1899-1900. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Ἰωάννη Δ. Πολιαραῖο, ποὺ θ' ἀναδεικνυόταν στὰ ἐπόμενα χρόνια, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐνθερμούς κήρυκες τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας στὴν περιοχὴ¹.

Σύμφωνα μὲ κατάλογο τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας τὸ σχολικὸ ἔτος 1899-1900², στὴν περιοχὴ τοῦ προξενείου ὑπηρετοῦσαν οἱ παρακάτω δάσκαλοι, μισθοδοτούμενοι ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ: 1) Βλαχογιάννη (τὸ χειμῶνα), Δημήτριος Ν. Τσιτώτας, 2) Βλαχολείβαδο (ὅλο τὸ χρόνο), Ἐλένη Χαλκιᾶ, παρθεναγωγός, 3) Δαμάσι (τὸ χειμῶνα), Ἀντώνιος Βεκιαρόπουλος, 4) Ἐλασσόνα (ὅλο τὸ χρόνο), Ἀλεξάνδρα Μαρκοπούλου, παρθεναγωγός, δάσκαλος (τὸ χειμῶνα) Δημήτριος Σάδας, 5) Κοκκινοπλὸς (ὅλο τὸ χρόνο), Ἀλεξάνδρα Ἀλεξίου, παρθεναγωγός, 6) Κρανιά (ὅλο τὸ χρόνο), Γεώργιος Χρήστου Βλαχιώτης, 7) Περιβόλι (τὸ καλοκαίρι), Ζήσης Σακελλαρίου, 8) Σαμαρίνα (τὸ καλοκαίρι) Δημήτριος Σάδας, Δημήτριος Τσιτώτας (α' βοηθός), Βασίλειος Παπα-Ἀδὰμ (β' βοηθός), 9) Σμίξη (τὸ καλοκαίρι), Ἀντώνιος Βεκιαρόπουλος.

Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας ἐπισήμανε τὴν ἀνάγκη ν' ἀπλοποιηθοῦν οἱ γραφειοκρατικὲς διατυπώσεις γιὰ τὴν καταβολὴ τῶν ἐπιδομάτων στοὺς δικαιούχους δασκάλους, γιὰτι αὐτὲς δημιουργοῦσαν καθυστερήσεις. Οἱ δάσκαλοι, γιὰ νὰ εἰσπράξουν τὸ ἐπίδομα ὑπέγραφαν ἀποδείξεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νὰ ἐπικυρωθοῦν ἀπὸ τοὺς ἐφοροεπιτρόπους καὶ τὴ μητροπολιτικὴ ὑπηρεσία. Καὶ οἱ δυὸ ἀρνοῦνταν τὴν ἐπικύρωση, ἀπὸ τὸ φόβο μὴν ἐκτεθοῦν στὶς τουρκικὲς ἀρχές, ὕστερα ἀπὸ καταγγελίες τῶν ρουμανιζόντων³.

1. Βλ. β' κατάσταση πληρωμῆς ἐπιδομάτων προξενικῆς περιφέρειας Ἐλασσόνας τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1899-1900, ΑΥΕ, 1900, ΑΑΚ ΙΘ' Διάφορα.

2. Βλ. τὸν κατάλογο αὐτὸ στὸ ΑΥΕ, 1896-1899, ΑΑΚ/Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.

3. Βλ. τὴν 108/25-6-1899 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἐλασσόνας πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν, ΑΥΕ,

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἀποτέλεσε κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας φαινόμενο ἰδιότυπο. Ἐνῶ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζει, ὅπως συνέβαινε μὲ τ' ἄλλα βαλκανικὰ κράτη, τοὺς πόθους τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων ἀδελφῶν ποὺ βρίσκονταν στὶς ἐπαρχίες τῆς Αὐστροουγγαρίας, μὲ τὴν ἐπενέργεια παραγόντων, ποὺ ὑπηρετοῦσαν τοὺς σχεδιασμοὺς μιᾶς ἀνεδαφικῆς μεγαλοϊδεατικῆς πολιτικῆς καὶ τὶς περιστάσιακὲς ἀνάγκες, στράφηκε πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, ἄσχετες κατὰ βάση μὲ τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ ποὺ ἐξέφραζε. Ἔτσι, ὁ ἀλυτρωτικὸς ἀγῶνας τῶν Ρουμάνων τῆς Τρανσυλβανίας καὶ τῶν ἄλλων γειτονικῶν περιοχῶν τοποθετήθηκε σ' ἓνα πεδίο, ὅπου ὁ συμβιβασμὸς καὶ οἱ χαμηλοὶ τόνοι ἀποτελοῦσαν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς δραστηριότητος ποὺ ἀναπτυσσόταν· καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰ χάρι μιᾶς πολιτικῆς ποὺ ἀπέβλεπε εἰς τὴν διάσωση «ἀδελφῶν», σκορπισμένων σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Βαλκανικῆς, σὲ περιοχὲς ὅπου δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἐλπίδα νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ κυριαρχία τοῦ ρουμανικοῦ κράτους. Οἱ «ἀδελφοὶ» ἦταν οἱ Κουτσοβλάχοι. Ἡ ὁμοιότητα ὀρισμένων στοιχείων τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ποὺ χρησιμοποιοῦν μὲ τὴν ρουμανικὴ γλῶσσα, θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους ὡς ἡ κύρια ἀπόδειξις τῆς φυλετικῆς συγγένειας καὶ πάνω σ' αὐτὸ στηρίχθηκε ἡ ὀργάνωσις τῆς προπαγάνδας τους. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ρομαντικόν, κατὰ μέγα μέρος, ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν τῆς ζωῆς τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Βαλκανικῆς νὰ ἐκφραστεῖ -νὰ μεταποιηθεῖ μᾶλλον- μὲ πρωτοφανή βιαιότητα σὲ προπαγανδιστικὴ δράσις, ἡ ὁποία δημιούργησε σοβαρὴ ἀναταραχὴ εἰς τὴν ζωὴ τῶν βλαχοφώνων κοινοτήτων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνων ποὺ ἀποτελοῦσαν ὡς τότε ἓνα ἐπίλεκτο τμήμα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος.

Θὰ μπορούσε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ κατανόησις τὸ ἐνδιαφέρον τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησις γιὰ τοὺς κουτσοβλαχικοὺς πληθυσμούς, ἂν αὐτὸ περιοριζόταν εἰς τὴν προσπάθειαν διάσωσης τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ποὺ χρησιμοποιοῦσαν καὶ τῶν στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τους. Τὴ θέσις αὕτη ὑποστήριζαν ἐπίσημα, μ' ὀρισμένες φραστικὰς παραλλαγὰς, καὶ οἱ κάθε φορὰ ρουμανικὲς κυβερνήσεις, κατὰ τὶς συνομιλίαις ὑπευθύνων στελεχῶν τους μὲ τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπρόσωπους τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Βουκουρέστι. Στὴν οὐσίαν, ὅμως, ἡ θέσις αὕτη ἀποτελοῦσε πρό-

σχημα γιά τήν ὑπηρετήση σκοπῶν πού ἀπέβλεπαν στή χρησιμοποίησι τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου ὡς παράγοντα τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνταλλαγμάτων. Ἔτσι οἱ ρουμανικῆς κυβερνήσεις ἐνεργοποιούσαν τήν προπαγάνδα ὄχι γιά τήν ἀνάκτησι τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδούλων Κουτσοβλάχων «ἀδελφῶν», ἀλλά γιά τή δημιουργία φιλορουμανικῶν ἐστιῶν ἀνάμεσα στίς κουτσοβλαχικῆς κοινότητες, μέ τὸ πρόσχημα τῆς ἀποφυγῆς τοῦ ἐξελληνισμοῦ τους, ἐστιῶν, τίς ὁποῖες θὰ χρησιμοποιούσαν ἐν καιρῷ ὡς ἀντάλλαγμα γιά τήν ὑποστήριξι τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων στήν Οὐγγαρία, Βουλγαρία, Ρωσία.

Ἦταν φυσικὸ οἱ προθέσεις αὐτῆς ν' ἀποκαλυφθοῦν καὶ νὰ προκαλέσουν τήν ἀντίδρασι τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Πατριαρχείου, τῶν ὁποίων ἄμεσα θίγονταν ἐθνικὰ συμφέροντα ἢ προνόμια αἰῶνων. Ἡ Ἑλλάδα, ἔβλεπε, μέ τίς διαφοροποιήσεις πού ἐπέφερε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, νὰ διασπᾶται ἡ ἐθνικὴ ἐνότητι καὶ μάλιστα στίς ἐπαρχίες ἐκεῖνες στίς ὁποῖες ἔφταναν οἱ ἐθνικῆς βλέψεις. Τὸ Πατριαρχεῖο, ἀπὸ τήν πλευρά του, διαπίστωνε ἀποδυνάμωσι τῆς ἐπιρροῆς του ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀμφισβήτησι τῆς ἡγετικῆς του θέσης, ἡ ὁποία εἶχε ἤδη ὑποστῆι πλῆγμα, μέ τήν ἀπόσχιση τῶν Βουλγάρων· τὰ βήματά τους ἀκολουθοῦσε τώρα καὶ ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησι σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τοὺς Κουτσοβλάχους. Μαχητικὴ ὁμως ἀντίδρασι, παρὰ τοὺς κίνδυνους πού διέτρεχαν, πρόβαλλε καὶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων καὶ αὐτὸ στάθηκε ἀποφασιστικὸς ἀποτρεπτικὸς παράγοντας, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, στήν ἄλωσι τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων ἀπὸ τήν προπαγάνδα.

Οἱ δραστηριότητες τῆς προπαγάνδας, πού γίνονταν περισσότερο ἐντονες καὶ προκλητικῆς στίς περιπτώσεις συνάρτησής τους μέ τίς ἐθνικῆς διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδας, δημιούργησαν ψυχρότητα καὶ στίς σχέσεις ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ρουμανία, πού πολλῆς φορῆς ἔφτανε σὲ σημεῖο ἀπροκάλυπτης ἐχθρότητας. Ἡ ὄξυνσι εἶχε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στήν τύχη τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῶν ἐλληνικῶν κληροδοτημάτων στή Ρουμανία, τὰ ὁποῖα σὸ τέλος οἰκειοποιήθηκε τὸ ρουμανικὸ κράτος καὶ χρησιμοποίησε τίς προσόδους τους, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, γιά τὴ χρηματοδότησι τῆς προπαγάνδας. Παρὰ τίς προσπάθειες καὶ τῶν δύο πλευρῶν καὶ παρὰ τὸ ὅτι ἡ συνεργασία τῶν δύο χωρῶν κρινόταν ἀπαραίτητη γιά τήν ἀντιμετώπισι τοῦ σλαβικοῦ κινδύνου, μόνον κατὰ τίς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰ. ἄνοιξε ὁ δρόμος γιά τήν ἐπίτευξι συμφωνίας, πού δοκιμάστηκε ὁμως τήν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα καὶ ὀδήγησε σὲ νέα κρίσι.

Ἡ συναγωγὴ διαπιστώσεων καὶ συμπερασμάτων ἀπὸ τὴ δράσι τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας στὰ ἐδάφη τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, θάπρεπε νὰ γίνει σὸ τέλος τοῦ δευτέρου τόμου τῆς μελέτης, πού θὰ καλύψει τήν πε-

ρίοδο 1900-1913, ὅταν θὰ γνωστοῦν ὅλες οἱ λεπτομέρειες τῶν γεγονότων καὶ θ' ἀποκαλυφθεῖ πληρέστερα ἡ πολιτικὴ βούληση τοῦ ρουμανικοῦ κράτους. Ἡ παρούσα ἐργασία δίνει τὴν εὐχέρεια ἐπισήμανσης χαρακτηριστικῶν ἐκφάνσεων τῆς προπαγάνδας καὶ προθέσεων τῆς Ρουμανίας, ποὺ ἀποτελέσαν τὶς σταθερές, γύρω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀργανώθηκε ἡ ὅλη κίνηση ὡς τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Οἱ κυριότερες ἀπὸ τὶς ἐπισημάνσεις αὐτὲς εἶναι οἱ ἑξῆς:

1.- Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι τοποθετεῖται στὸ πλαίσιο τῶν ἐθνικῶν κινήματων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποὺ κορυφώθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου. Διαφοροποιεῖται, ὅμως, ἀπ' αὐτὰ γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ, τὸ ὁποῖο ἀγωνιζόταν ν' ἀφυπνίσει, βρισκόταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ κέντρο ποὺ τὸ κατηύθυνε καὶ οὔτε ὑπῆρχε ποτὲ ἐλπίδα, μὲ τὴν ἀπελευθέρωσή του, νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸ ρουμανικὸ κράτος.

2.- Ἡ διαφοροποίηση ἀποδυναμώνει τὰ ἰδεολογικὰ ἐρείσματα τῆς προπαγάνδας, τὴ διακηρυσσόμενη δηλαδὴ διάσωση τῆς ταυτότητας τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν κατηγορία ὄχι τῶν σκοπῶν, ἀλλὰ τῶν μέσων, ἀφοῦ χρησιμοποιήθηκε ὡς διαπραγματευτικὸς ἔλιγμος γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἀνταλλαγμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦσαν σκοποὺς ἐπιτεύξιμους. Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ ἔγιναν αἰσθητὲς καὶ στὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο· οἱ Ρουμάνοι ἐπιστήμονες -πολλοὶ ἦταν κουτσοβλαχικῆς καταγωγῆς- προσάρμοζαν, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τους στὶς προθέσεις τῆς προπαγάνδας.

3.- Ἡ στάση τῆς Ρουμανίας ἀπέναντι στὶς χῶρες, μὲ τὶς ὁποῖες ἤρθε σὲ σύγκρουση ἐξαιτίας τῆς προπαγάνδας, δημιουργοῦσε ἀξεπέραστα ἐμπόδια γιὰ φιλικὴ προσέγγιση. Ἰδιαίτερα αὐτὸ ἴσχυε γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ποὺ θεγόταν περισσότερο ἀπὸ τὶς προπαγανδιστικὲς δραστηριότητες, παρὰ τὶς φανερὰ ἐξαγγελλλόμενες προθέσεις τῶν ρουμανικῶν κυβερνήσεων, οἱ ὁποῖες στὴν πράξη ἀναιροῦσαν, ὅσα διακηρύσσονταν ὡς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τοῦ κινήματος. Ἔτσι, οἱ ρουμανικὲς κυβερνήσεις ἐνῶ ἀναγνώριζαν τὴν ἀνάγκη τῆς προσέγγισης τῶν δύο χωρῶν, ὡς τοῦ μόνου ἀνασχετικοῦ μέσου τῶν Σλάβων στὰ Βαλκάνια, ἔδειχναν ν' ἀδιαφοροῦν -στὴν πραγματικότητά παρότρυναν- γιὰ τὴν ὄξυνση ποὺ δημιουργοῦσαν τὰ ὄργανα τῆς προπαγάνδας στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς ἀνάμεσα στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο καὶ τοὺς ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχους. Ἡ ὄξυνση ἐξυπηρετοῦσε τὶς ρουμανικὲς κυβερνήσεις, ἄμεσα καὶ μακροπρόθεσμα, γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωσή. Ἀποπροσανατόλιζε δηλαδὴ τὶς λαϊκὲς μάζες ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ τὶς ἀπασχολοῦσαν, ἄμβλυνε τὸν ἐνθουσιασμό τους γιὰ οὐσιαστικὸς ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνες καὶ κατηύθυνε τὸ μένος τους ἐνα-

ντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιὰ καταπιέσεις δῆθεν ὁμαιμόνων ἀδελφῶν καὶ ἐκμετάλλευση τοῦ ἰδρώτα τοῦ λαοῦ, ὅπως, κατὰ τὴν προπαγάνδα, ἀποδείκνυαν οἱ μεγάλες περιουσίες τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων στὴ Ρουμανία καὶ ἡ βούληση τῶν διαθετῶν, οἱ ὅποιοι ἄφηναν τὰ ὑπάρχοντά τους στὶς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Τουρκίας.

4.- Ἡ στάση τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, κυρίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου καὶ ὕστερα, ἦταν εὐνοϊκὴ. Οἱ ἐξαιρέσεις ποὺ παρατηρήθηκαν κατὰ τόπους ὀφείλονταν ὄχι στὴν πρόθεση τῆς Πύλης, ἀλλὰ στὴν ἐκτίμηση τῶν γεγονότων ἀπὸ τοπικοὺς παράγοντες, ἢ σὲ προσωπικὰ αἷτια τῶν φορέων τῆς ἐξουσίας. Ἡ ὑποστήριξη ποὺ ἔδινε ἡ Τουρκία στὴν προπαγάνδα ξεκινοῦσε ἀπὸ σκοποὺς συνδεόμενους μὲ τὰ συμφέροντα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Πύλη πίστευε πὼς ἡ ἀκεραιότητα τοῦ κράτους δὲν κινδύνευε ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, ἀφοῦ αὐτὴ ἦταν ἀντίθετη κι ἀγωνιζόταν γιὰ τὴ ματαίωση προσάρτησης ἑδαφῶν στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἐνίσχυση τῆς προπαγάνδας ὑπηρετοῦσε σωστὰ τὸ δόγμα *διαίρει καὶ βασιλεύει*, ὄπλο ποὺ ἐπὶ αἰῶνες χρησιμοποιοῦσε ἡ Πύλη γιὰ νὰ ἐπιβιώσει ἡ αὐτοκρατορία. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς προθέσεις τῆς κορυφῆς, ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δηλαδὴ βούληση τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὑπῆρχαν κι ἄλλοι λόγοι ποὺ διαμόρφωναν καὶ ἐνίσχυναν στὴ βάση τὴν τάση τῶν ἀρχῶν γιὰ μιὰ εὐμενὴ στάση ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα. Οἱ λόγοι αὐτοὶ συνδέονταν μὲ τὴν πρόθυμη παροχὴ ὑπηρεσιῶν τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας πρὸς τὶς ἀρχές γιὰ τὴν καταπολέμηση ἐπαναστατικῶν δραστηριοτήτων -τῶν περισσότερων σκηνοθετημένων- τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, καὶ κυρίως μὲ τὴν ἐξασφάλιση ἐκ μέρους τῶν στελεχῶν τῆς διοικητικῆς μηχανῆς, πλούσιων ἐπιχορηγήσεων ἐκ μέρους τῆς προπαγάνδας.

5.- Ἡ εὐμενὴς στάση τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα, σ' ὅλη τὴν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας, ἀποτελέσει βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξή της. Ἡ συμπαράσταση ἀξιοποιήθηκε μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

α) Μὲ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἀκαταδίωκτου -οἱ ἐξαιρέσεις ἦταν ἐλάχιστες- τῶν πρακτόρων τῆς προπαγάνδας, ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ παραβιάζονταν κατάφωρα οἱ νόμοι τοῦ κράτους ἢ οἱ κοινοτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοί, οἱ συναρτημένοι μὲ τὸ καθεστῶς τῶν προνομίων, τὴ φύλαξη τῶν ὁποίων εἶχε ἀναλάβει τὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἐγγυόταν ἡ Τουρκία.

β) Μὲ τὴν κατατρομοκράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τοῦ ὁποίου τὰ δυναμικότερα στελέχη καταδιώκονταν ἀπὸ τὶς ἀρχές, ὕστερα ἀπὸ σκηνοθετημένες κατηγορίες τῆς προπαγάνδας. Ἡ συστηματικὴ καταδίωξη τῶν προκρίτων τῶν κουτσοβλαχικῶν κοινοτήτων σήμαινε στὴν οὐσία ἐξουδετέρωση τῆς ἄμυνας τοῦ Ἑλληνισμοῦ κι αὐτὸ διευκόλυνε, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς χρηματικὲς παροχές καὶ διευκολύνσεις, τὴν ἄγρα προσηλύτων, ἄσχετα

ἄν, κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθήκες, ἡ σταθερότητα τοῦ φρονήματος ἦταν ἀμφίβολη.

6.- Σημαντικὴ ὄθηση στὴν ἐξάπλωση καὶ στερέωση τῆς προπαγάνδας ἔδωσε καὶ ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση ὑποστήριξή της ἐκ μέρους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὴν ἐνεργότερη ἀνάμιξη στὸ θέμα εἶχε ἡ Αὐστροουγγαρία, ἡ ὁποία εἶχε συμφέρον ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προπαγάνδας, γιατί ἀγωνιζόταν νὰ στρέψει πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις τοὺς ἀλυτρωτικούς ἀγῶνες τῶν ὑποδούλων σ' αὐτὴ Ρουμάνων. Ἄλλη ἐνεργὸς ἀνάμιξη ἦταν αὐτὴ τῆς ἀλβανικῆς ἐθνότητος, μὲ τὴν ὁποία συνέπραττε συχνὰ ἡ καθοδηγούμενη ἀπὸ τὴ Ρουμανία πλευρὰ τῶν Κουτσοβλάχων. Οἱ Ἄλβανοὶ συνεργάζονταν στενὰ καὶ μὲ τὴ Μοναρχία, τῆς ὁποίας εὐνοοῦσαν τὶς πρὸς τὸ νότο κατακτητικὲς βλέψεις καὶ τὴν ἔξοδό της στὸ Αἰγαῖο. Ἡ Αὐστροουγγαρία δὲν πρόβαλλε συνήθως μὲ κραυγαλέο τρόπο τὶς βαθύτερες προθέσεις της ποὺ κρύβονταν κάτω ἀπὸ τὴ συνεργασία της μὲ τὴν προπαγάνδα. Ἡ μελέτη μάλιστα τοῦ ἀρχεῖκου ὕλικου τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Βιέννης δίνει, σὲ πρόχειρη ἐκτίμηση, τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ συμπεριφορὰ στὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ἄψογη. Ἡ ἐντύπωση εἶναι ἀπατηλὴ. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπάρχουν καὶ κείμενα ποὺ ἀποκαλύπτουν, χωρὶς μεγάλο κόπο, τὰ σχέδια τῆς Μοναρχίας, ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ἐγγράφων βοηθᾷ στὴν ἀνετη ἀποσαφήνιση τοῦ περιεχομένου τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς της. Ἄς μὴ λησμονεῖται ὅτι κάποτε τὰ κείμενα γράφονται γιὰ νὰ δημιουργοῦν ἄλλοθι, ἢ σχεδιάζονται μὲ περίκομπες ἐκφράσεις, ποὺ μόνον οἱ διπλωμάτες μποροῦν ν' ἀποκρυπτογραφήσουν. Καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ἡ αὐστριακὴ διπλωματία εἶχε μακρὰ παράδοση. Τὰ γεγονότα ἐξάλλου ἔδιναν διαφορετικὴ εἰκόνα ἀπὸ ἐκείνη ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ δημιουργήσουν τὰ κείμενα. Ὄταν σὲ κάθε ἐπαρχία τῆς Τουρκίας ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στήριζε μεγάλο μέρος τῆς ἐπιτυχίας της στὴ δεδομένη ὑποστήριξη τοῦ ἐκεῖ Αὐστριακοῦ προξένου, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε ἀγωνιζόταν νὰ διαβρώσει τὴν ἑλληνικότητα τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου, κι ἄλλες φορές βοηθοῦσε τοὺς καταδιωκόμενους ἀπὸ τὶς ἀρχὲς πράκτορες τῆς προπαγάνδας, ὅταν, τέλος, ἡ πρεσβεία τῆς Βιέννης στὴν Κωνσταντινούπολη πρωτοστατοῦσε σὲ δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες ἀπέβλεπαν στὴν ἱκανοποίηση ρουμανικῶν αἰτημάτων, τότε δὲν πρέπει νὰ δίνεται ἡ σημασία, ποὺ μὲ πρόχειρη ἀνάγνωση διαφαίνεται, στὶς λεκτικὲς ἐπενδύσεις τοῦ περιεχομένου τῶν κειμένων. Ἐξάλλου τὸ κοινὸ αἶσθημα, ὅπως αὐτὸ ἐκφραζόταν μὲ τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου, ἔστω κι ἂν κάποτε ὑπερέβαλλε, σὲ κάθε ἐπιτυχία τῆς προπαγάνδας διέβλεπε συμπαράσταση τῆς Αὐστρίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο τὸ ὅτι ἡ Ἑλλάδα, στὴ διαμόρφωση τῆς ἐξωτερικῆς της πολιτικῆς στὸν τομέα αὐτό, ὑπολόγιζε σοβαρὰ τὸ κοινὸ αἶσθημα, ποὺ βρισκόταν σὲ ἀνταπόκρι-

ση καὶ μὲ τὶς διαπιστώσεις στὶς ὁποῖες κατέληξαν οἱ Ἑλληνας πρόξενοι.

7.- Ἀξιόλογη ἐνίσχυση ἔδωσε στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα καὶ ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία. Πέραν ἀπὸ τὶς διασυνδέσεις τῆς μὲ τὸν Ἀπ. Μαργαρίτη, οἱ ὁποῖες ἄσκησαν σημαντικὴ ἐπιρροή στὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰ., σημειώθηκαν κι ἄλλες φανερὲς ἐπεμβάσεις τῶν Καθολικῶν ὑπὲρ τῆς προπαγάνδας. Ἡ σύμπραξη προπαγάνδας καὶ Καθολικῆς ἐκκλησίας πῆρε μεγαλύτερη ἔκταση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Πελαγονίας, Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων¹.

8.- Τὴν προπαγάνδα ἐνίσχυε καὶ ἡ Ἰταλία, κυρίως στὴν Ἀλβανία καὶ στὴν Ἠπειρο. Ἐχοντας, ὅπως καὶ ἡ Μοναρχία, ἐπεκτατικὲς βλέψεις στοὺς ἴδιους χώρους, ἀγωνιζόταν νὰ προσεταιριστεῖ τὸ μουσουλμανικὸ καὶ τὸ ὀρθόδοξο ἄλβανικὸ στοιχεῖο, περέχοντας ἄφθονες ὑποσχέσεις κι ἀσκώντας ἔντονη προπαγανδιστικὴ ἐκστρατεία. Ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπισήμανε τὶς ἰταλικὲς βλέψεις κι ἀντιδρουῖσε σθεναρὰ γιὰ τὴ ματαίωσή τους, ἡ Ἰταλία ἐπιδίωξε τὸν προσεταιρισμὸ τῶν ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐξουδετερώσει τὴν ἑλληνικὴ ἀντίδραση καὶ νὰ προωθήσει τὰ σχέδιά της. Τόσο φανερὴ καὶ προκλητικὴ γινόταν πολλὲς φορὲς ἡ συνεργασία τῶν Ἰταλῶν μὲ τοὺς ἄλβανιστὲς καὶ τοὺς ρουμανίζοντες, ὥστε ἡ προπαγάνδα τους χαρακτηριζόταν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας πρόξενους ὡς περισσότερο ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἐκείνη τῆς Αὐστρίας².

9.- Οἱ ἄλβανιστὲς, πού ἐκμεταλλεύονταν κάθε εὐκαιρία γιὰ νὰ προωθήσουν τὶς θέσεις τους, βρῆκαν στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἓνα σοβαρὸ ἔρεισμα. Συνεργάστηκαν στενὰ μαζί της καὶ κυρίως στὶς περιπτώσεις ταύτισης ἐπιδιώξεων, πού εἶχαν ὡς στόχο τὴν καταπολέμηση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἀλβανία. Ἡ συνεργασία αὐτὴ γινόταν περισσότερο στενὴ ὅσο πλησίαζε ὁ καιρὸς τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ὑποδούλων ἔθνοτήτων τῆς Βαλκανικῆς.

10.- Ἡ βοήθεια πού δόθηκε ἀπὸ τὶς ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις (Ρωσία, Γαλλία, Ἀγγλία, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς δυὸ πρῶτες) στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν περιστασιακὴ, ἀνάλογα μὲ τοὺς κάθε φορὰ προσανατολισμοὺς τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ἡ Ρωσία στάθηκε στὸ πλευρὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἑλλάδας, σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις πού διακυβεύονταν τὰ συμφέροντά τους ἀπὸ τὴν προπαγάνδα στὴν Ἀλβανία καὶ τὴν Ἠπειρο, κάτι πού δὲ συνέβαινε πάντοτε ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ τὶς μητροπο-

1. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, σ. 143, 159, τῆς ἴδιας, Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας, σ. 215, 310, 380-381, 485.

2. Βλ. Νικολαΐδου, Ξένες προπαγάνδες, σ. 96. Γιὰ τὴ γενικότερη δράση τῆς ἰταλικῆς προπαγάνδας στὶς μητροπόλεις Βελεγράδων καὶ Δυρραχίου βλ. σ. 79-112.

λιτικές ἐπαρχίες τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἡ στάση τῆς Ρωσίας ρυθμιζόταν ἀπὸ τὴ φιλοσλαβική καὶ ἰδιαίτερα τὴ φιλοβουλγαρική πολιτική της. Πάντως ἡ Ρουμανία, ἡ προπαγάνδα κι ὁ Ἄπ. Μαργαρίτης, ὑπολόγιζαν σοβαρὰ τὶς ρωσικὲς προθέσεις, ὅταν ἐπρόκειτο ν' ἀκολουθήσουν πολιτικὴ πού ἐρχόταν σὲ σύγκρουση μ' ἐκείνη τῆς Ρωσίας. Ἡ ρωσικὴ ἐπέμβαση συνέβαλε, κατὰ μεγάλο ποσοστό, καὶ στὴ ματαίωση τῆς ἀναγνώρισης τῆς ρουμανικῆς Ἐξαρχίας, κι αὐτὸ εἶχε δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὴ ἀνάπτυξη τῆς προπαγάνδας.

11.- Ἡ ἀνεπάρκεια, πού ἔφτανε ὡς τὴν ἀνικανότητα, τόσο ὀρισμένων στελεχῶν τῆς προξενικῆς καὶ γενικότερα τῆς διπλωματικῆς ἐκπροσώπησης τῆς Ἑλλάδας, ὅσο κι ὀρισμένων μητροπολιτῶν, ἀποτέλεσαν εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἄνοδο τῆς προπαγάνδας στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ. Ἡ ἄνοδος ἦταν περισσότερο ἐμφανὴς στὴ μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Πελαγονίας καὶ πρὸ παντὸς στὴν περιοχὴ τῆς Πίνδου, ὅπου τὸ κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο ὀρισμένων χωριῶν (Ἀβδέλλα, Περιβόλι) ἔδωσε στὴν προπαγάνδα τὰ καλύτερα στελέχη της. Στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ὅπου ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στοιχείου ἦταν ἀναπόσπαστα συνδεμένη μὲ τὸν Ἑλληνισμό, οἱ ἐπιτυχίες τῆς προπαγάνδας, μ' ἐξαίρεση τὸ Βεράτι, δὲν ἦταν σημαντικὲς. Ἡ ἴδρυση κι ἀνάπτυξη ρουμανικῶν σχολῶν στὰ Ἰωάννινα ἀποτέλεσε βέβαια ἐπιτυχία της, ἐπιφανειακὴ ὅμως, ἀφοῦ οἱ μαθητὲς τους, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις, προέρχονταν ἀπὸ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

12.- Εἰδικότερη ἀναφορὰ στὰ μέσα καὶ τὶς μεθόδους πού χρησιμοποιοῦσε ἡ προπαγάνδα γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, καταλήγει στὴν ἐπισήμανση τῶν ἐξῆς κυριότερων, μὲ τὶς παραλλαγὲς πού ὑπαγόρευαν οἱ συνθῆκες κάθε περιοχῆς¹:

α) Χρηματικὲς παροχὲς στοὺς πενόμενους, εὐπιστους καὶ μὲ ἐλαστικὴ ἐθνικὴ συνείδηση Κουτσόβλαχους καὶ προπαντὸς προσπάθεια ἐξαγορᾶς τῶν ἱερέων, δασκάλων καὶ προκρίτων τῶν βλαχοφώνων κοινοτήτων. Τὰ χρήματα προέρχονταν κυρίως ἀπὸ ἐπιχορηγήσεις τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης, πού αὐξαιναν κάθε χρόνο, μὲ τὴν ἀναγραφή ὄλο καὶ μεγαλυτέρων κονδυλίων στὸν κρατικὸ προϋπολογισμό. Ἡ διαχείρισή τους γινόταν ἀνεξέλεγκτα σχεδὸν ἀπὸ τὸν Ἄπ. Μαργαρίτη καὶ τοὺς στενοὺς συνεργάτες του. Οἱ παροχὲς αὐτὲς ἀποτέλεσαν τὸ βασικότερο ἔρεισμα τῆς ἀνόδου τῆς προπαγάνδας, ταυτόχρονα ὅμως καὶ τὴν κυριότερη αἰτία τῆς ἐξασθένησης τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Μαργαρίτη. Οἱ σπατάλες καὶ καταχρήσεις πού σημειώθηκαν ἔδωσαν στοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὶς δυνατότητες νὰ τὸν ἐξουδε-

1. Βλ. καὶ Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες*, σ. 161.

τερώσουν. Στή διαμάχη αναμίχθηκαν και οί ρουμανικές κυβερνήσεις. Ἡ διένεξη πῆρε μεγαλύτερες διαστάσεις τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αἰ., μὲ τὴ λήξη τῆς ὁποίας ἄρχισε καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Μαργαρίτη ἀπὸ τὸ προσκήνιο, παρὰ τὰ ἰσχυρὰ ἐρείσματα ποὺ διέθετε, τὸ κυριότερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν ὁ βασιλιάς Κάρολος.

β) Συστηματικὴ ἐκμετάλλευση τῶν κοινοτικῶν διενέξεων, ἐξαιτίας προσωπικῶν παθῶν, συμφερόντων καὶ ἄστοχων χειρισμῶν μητροπολιτῶν κατὰ τὴν ἐνάσκηση τῶν καθηκόντων τους ἢ ἄστοχων παρεμβάσεων προξένων. Οἱ κοινοτικὲς διαμάχες, σύνηθες φαινόμενο κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ἦταν περισσότερο ἔντονες στή μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Βελεγράδων, καὶ αὐτὸ προστέθηκε στ' ἄλλα αἷτια ποὺ συνέβαλαν στὴν ἄνοδο τῆς προπαγάνδας.

γ) Ἰδρυση σχολείων, τὰ ὁποῖα μὲ τὸ δέλεαρ τῶν οἰκοτροφείων καὶ τῆς δωρεᾶν παροχῆς βιβλίων, συσιτίων, καθὼς καὶ ὑποτροφιῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων σὲ οἰκογένειες, προσεῖλκυαν μαθητές. Ἡ προσπάθεια ἀπέδωσε περισσότερο στὴν μητροπολιτικὴ ἐπαρχία Πελαγονίας καὶ Γρεβενῶν. Στὶς ἐπαρχίες Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς τὰ ἀποτελέσματα ἦταν πενιχρά.

δ) Συστηματικὴ δίωξη τῶν ἱερέων, δασκάλων καὶ προκρίτων Κουτσοβλάχων, ποὺ ἦταν πιστοὶ στὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ἰδέα καὶ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τῶν σκοπῶν τῆς προπαγάνδας. Ἡ μέθοδος τῶν διώξεων εἶχε γενικευτεῖ καὶ τυποποιηθεῖ σ' ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ὅπου ὑπῆρχαν βλαχόφωνες κοινότητες: ψευδεῖς καταγγελίες στὶς τουρκικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες πρόθυμα ἔσπευδαν νὰ τὶς υἰοθετήσουν, μ' ὅλες τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε αὐτὸ γιὰ τοὺς διωκόμενους. Ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ οἱ κατηγορούμενοι ἀπαλλάσσονταν, ὅπως συχνὰ γινόταν, ὁ σκοπὸς εἶχε ἐπιτευχτεῖ. Γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὰ δυναμικὰ στοιχεῖα τῶν ἀντιτιθεμένων στὴν προπαγάνδα Κουτσοβλάχων ἐξουδετερώνονταν, μὲ τὶς μακροχρόνιες ταλαιπωρίες καὶ φυλακίσεις, καθὼς καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀφαίμαξη ποὺ ὑφίσταντο, ἀγωνιζόμενοι νὰ πετύχουν τὴν ἀθώωσή τους.

13.- Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὀρθοδοξία, παρὰ τὶς ἀδυναμίες ποὺ ἐμφάνισαν πολλοὶ φορεῖς κατὰ τὴν ἐνάσκηση τῆς πολιτικῆς τους καὶ τὴν ἐσφαλμένη κάποτε τακτικὴ τῆς Ἑλληνικῆς κυβέρνησης καὶ τοῦ Πατριαρχείου, ἀντέδρασε ἐντονότατα (κάποτε διστακτικά, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις) στὶς προθέσεις τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης ποὺ τὴν κατήθυνε. Ἡ ἀντίδραση σημείωσε μιὰ προϊούσα ἄνοδο, παράλληλη μ' ἐκείνη τῆς προπαγάνδας, στὶς ἐπιδιώξεις τῆς ὁποίας δὲ δόθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισής της ἡ σημασία ποὺ ἔπρεπε. Ὡστόσο ἡ κύρια ἀντίδραση προῆλθε ἀπὸ τὸ ἴδιο κουτσοβλαχικὸ στοιχεῖο ποὺ ἡ ἡγεσία του (πρό-

κριτοὶ, δάσκαλοι, ἱερεῖς) ἐπωμίστηκε τὸ μεγαλύτερο βᾶρος τῶν ἀγῶνων καὶ πέτυχε ν' ἀναστείλει στὴν ἀρχὴ τὴν πρόοδο τῆς προπαγάνδας καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου νὰ τὴν ὀδηγήσει σὲ συρρίκνωση. Ἡ πλειοψηφία τῶν Κουτσοβλάχων ἀντλοῦσε δύναμη ἀντίστασης ἀπὸ τὴ σταθερὴ προσήλωσή της στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀπόδειξη τῆς στενῆς αὐτῆς σύνδεσης ἦταν ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἐθνικῶν ἀγωνιστῶν καὶ κυρίως τῶν εὐεργετῶν.

14.- Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις καὶ τὰ συμπεράσματα ἀφοροῦν κυρίως τὶς περιοχὲς μὲ τὶς ὁποῖες ἀσχολεῖται ἡ παρούσα ἐργασία, ἰσχύουν ὅμως, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἰδιαιτερότητα κάθε περιοχῆς, καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐπαρχίες τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὅπου δροῦσε ἡ προπαγάνδα. Κι αὐτὸ γιὰ τὴν ἡ πολιτικὴ βούληση τῶν κέντρων ἀποφάσεων (Ἀθήνα, Βουκουρέστι, Κων/πολη, πρωτεύουσες τῶν χωρῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων) εἶχε ἰσχύ γιὰ ὀλόκληρη τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΜΑΕ	Archive du Ministère des Affaires Etrangères
ΑΜΙ	Ἀρχεῖον Μητροπόλεως Ἰωαννίνων
ΑΟΠ-ΚΠΑ	Ἀρχεῖον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου - Κώδικες Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας
ΑΥΕ	Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΗΕ	Ἡπειρωτικὴ Ἑστία
ΗΧ	Ἡπειρωτικὰ Χρονικά
ΗΗ	Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο
ΗΗSt	Haus-Hof-und Staatsarchiv

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΠΗΓΕΣ

Ἀνέκδοτες

Ι. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος

Φάκελοι ποὺ χρησιμοποιήθηκαν

Α' Ἀρχεῖο

- 1871, 77/3 Ἐκπαιδευτικὰ ποικίλα. Ρουμανικὴ προπαγάνδα.
1872-1877, 3 Ἐκπαιδευτικὰ-Ρουμανικὴ προπαγάνδα.
1874, 36/5 Ἀλληλογραφία ἑλληνικῶν προξενείων μετὰ τοῦ Ὑπουργείου.
1876, 78/1 Ἐθνογραφικὸς χάρτης Stanford - Ἐθνογραφικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα.
1876, 99/1 Ἐκθέσεις προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν χωρῶν των.
1879, 77/3 Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
1879, 99/1,2 Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν - Περὶ τοῦ Βλαχισμοῦ.
1880, Μακεδονοτουρκικὸν ζήτημα - Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν.
1881, 99/1 Ἀναφοραὶ προξενικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς καταστάσεως.
1885, 29/1 Β4 Ἐκπαιδευτικὰ, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας.
1886, 29/3 Ἐκπαιδευτικὰ ποικίλα.
1886, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία Α-Μ: Γενικὰ προξενεῖα καὶ ὑποπροξενεῖα.
1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία. Ρουμανοαλβανικά.
1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.
1887, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Πρεσβεῖαι.
1887, Α' -Δ' Διάφορα προξενικὰ Βιτωλίων.
1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Προξενεῖα-ὑποπροξενεῖα.
1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία ἀπὸ 843-2025.
1888, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.
1889, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἀλβανορουμανικά.
1890, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
1890, Β 29/3 Ἐκπαιδευτικὰ.
1891, Α₁-Α₂ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία.
1891, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως - Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 1458-2766.
1891, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰανουαρίου - 1 Ἰουλίου.
1891, Τὰ ἐν Ἡρακλείῳ, Ρεθύμνῃ καὶ τὸ ἐν Ἐλασσῶνι προξενεῖον.

1891. Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰουλίου - 31 Δεκεμβρίου.
 1892, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰανουαρίου - 31 Ἰουνίου.
 1892. Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰουνίου - 31 Δεκεμβρίου.
 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ρουμανικά.
 1893, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Μητροπόλεις Ἡπείρου.
 1896-1897, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ἡπειρωτικά.
 1898. Α΄ Ἐπιτροπή πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1900, Α-Β Γενικὸν προξενεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ, Δυρραχίῳ.
 1903-1904, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικὴ προπαγάνδα ἐν Μακεδονίᾳ.
 1904. Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.
 1907, Β/18 Ἀλληλογραφία μετὰ τῶν προξενείων βιλαετίου Ἰωαννίνων.

Β΄ Ἀρχεῖο

- 1875-1878, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1879, Α-Ω Συνεννοήσεις μετ' Ἀλβανῶν - Γενικὰ προξενεῖα ἐν Βελιγραδίῳ καὶ Βιέννῃ - Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλία, Κρήτῃ, Μακεδονίᾳ.
 1880, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Πρεσβεῖαι καὶ Προξενεῖα ἐν Ἀλβανίᾳ, Κρήτῃ, Θεσσαλία κλπ.
 1881, Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ Δουνάβεως, Μακεδονικὸν ζήτημα - Μοναστηριακὸν ζήτημα.
 1881, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Προξενεῖα ἐν Θεσσαλία, Ἡπείρῳ, Ἀλβανίᾳ.
 1881, Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβεία.
 1882, 1881-1885 Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.
 1883, Ἐγγραφα πρὸς τὴν ἐν Κων/λει Πρεσβεία.
 1883, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ - Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.
 1884, 1881-1885 Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1884, Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ, Ἀλβανίᾳ, Θράκῃ καὶ Κρήτῃ.
 1885-1887, Ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ Πρεσβεία.
 1886, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Α-Ω.
 1887, Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ, Ἀλβανίᾳ, Κρήτῃ, Ἀλβανικὸ Ζήτημα (α΄ φάκελος).
 1887, Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ, Ἀλβανία (α΄ φάκελος).
 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.
 1887, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1887, Προξενεῖα ἐν Ἡπείρῳ, Ἀλβανίᾳ, Κρήτῃ, Ἀλβανικὸν ζήτημα (α΄ φάκελος).
 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας.
 1888, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν Α-Ω.
 1888, Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου, Ἀλβανικὸν Ζήτημα.
 1888, Ἐκθέσεις καὶ τηλεγραφήματα προξενείων Ἡπείρου, Μακεδονίας.
 1888, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1 Ἰανουαρίου - 1 Ἰουλίου.
 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.
 1889, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1889, Προξενεῖα ἐν Μακεδονίᾳ.
 1891, Προξενεῖα Ἡρακλείου, Ρεθύμνου, Ἐλασσῶνος, Ἰωαννίνων.

- 1892, Προξενεία ἐν Μακεδονία.
 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1893, Προξενεία Μακεδονίας καὶ Κρήτης.
 1894, Αἱ ἐν Βερολίνω, Παρισίοις, Ρώμῃ, Λονδίνω, Πετρούπολει καὶ Βουκουρεστίῳ Πρεσβείαι.
 1894, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ρουμανικά.
 1895, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία, Ρουμανικά.
 1895, 1892-1897, Πρεσβεία Βουκουρεστίου.
 1895, Προξενεία Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης κλπ.
 1895, Προξενεία Βουλγαρίας, Ρωμυλίας, Θράκης, Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Ἐλασσῶνος.
 1895, Τηλεγραφήματα Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως 15 Ἰουλίου - 31 Δεκεμβρίου - Προξενεία Ἡπείρου, Ἀλβανίας, Θράκης, Πρεσβεία Βιέννης.
 1895, Πρεσβείαι Βερολίνου - Λονδίνου, Ἐκθέσεις καὶ στατιστικὰ προξενείων Ἰωαννίνων, Θεσσαλονίκης κλπ. - Ρουμανικά σχολεῖα ἐν Μακεδονία.
 1896, Ρουμανικά.
 1905, Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία. Ρουμανικὸ Ζήτημα.

Γ' Κεντρικὴ Ὑπηρεσία - Ἄνευ ἀρχεδιακῆς κατατάξεως (ΚΥ - ΑΑΚ)

- 1887, Δ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1888, ΣΤ' - Ζ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1890, Ζ' Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία.
 1890, Θ' - Κ' Προξενεία Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ, Μακεδονία.
 1890, Λ' Μακεδονία - Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1891, Α₁-Α₂ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Μακεδονία.
 1891, Γ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1891, Γ' - Η' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1892, Δ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Β' Ἡπειρος-Ἀλβανία.
 1893, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν Β' Ἡπειρος-Ἀλβανία.
 1893, Λ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν, Μακεδονία-Θεσσαλία.
 1894, Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1894, Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Μακεδονία, Θεσσαλία.
 1894, Δ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Ἡπειρος, Ἀλβανία.
 1895, Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν Ἡπειρος - Ἀλβανία.
 1896, ΣΤ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ Παιδείας α) Ἡπειρος, Ἀλβανία.
 1896, Ε', ΣΤ', Ζ', Προξενεῖον Μοναστηρίου.
 1896-1899, Α' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν.
 1897, Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Β' Ἡπειρος, Ἀλβανία.
 1899, Γ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν - Προξενεία Ἡπείρου.
 1899, ΣΤ' Πρεσβεία Βουκουρεστίου - Ρουμανικὴ προπαγάνδα.
 1899, ΣΤ' Ἑλληνικὴ βασιλικὴ Πρεσβεία ἐν Ρουμανία.

1899-1900. ΙΘ' Διάφορα.

1901-1907, Στατιστική Βερατίου, Αύλωνος, Ίωαννίνων, Βελεγράδων.

1902, Ι' Περί τῆς Μακεδονίας καταστάσεως.

1904, ΚΑ' Προξενεῖον Ἐλασσῶνος.

1905, ΙΔ-ΙΕ, Μακεδονικὸς Ἄγών.

1906, Ι Προξενικά Βερατίου.

1906, ΚΒ' Ἐπιτροπὴ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Παιδείας.

1906, 12 Διάφορα Πρεσβειῶν.

II. Archive du Ministère des Affaires Etrangères

1) Correspondance Consulaire et Commerciale de 1793 à 1901, Janina vol. 12 (1875-1881), vol. 13 (1882-1897).

2) Correspondance Politique des Consuls de 1871-1896, Janina vol. 8 (1867-1876), vol. 9 (1877-1878), vol. 10 (1879-1880) vol. 11 (1881-1884).

III. Haus-Hof-und Staatsarchiv, Politisches Archiv

XVIII Rumänien, Karton 14 (1880).

XXXVIII Konsulate Karton 197 (1872), 235 (1880), 238 (1881), 282 (1891), 298 (1895), 382 (1896-1903).

IV. Ἀρχεῖον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κώδικες Πατριαρχικῆς Ἀλληλογραφίας

Κώδικες 51, 58, 61, 62, 66, 67, 69, 70.

V. Ἀρχεῖον Μητροπόλεως Ίωαννίνων

Βιβλίον τακτριῶν 1892, 1893, 1899, 1900-1901

II. ΓΕΝΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Ἀνώνυμος, Ἡ ρουμανικὴ οὐτοπία, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» ἔκδ. Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν», Ἀθῆναι 1909.
- Ἀβέρωφ Εὐάγγελος Α., Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος, Ἀθῆναι 1948.
- Ἀβέρωφ Γιάννης, Κουτσοβλαχικό: Ἡ ἀπροσδόκητη ἀναζωπύρωση, ἔφημ. «Βῆμα», 10-6-1981.
- Αἰλιανὸς Κωνσταντῖνος Ι., Ἡ Αὐстро-Ουγγαρία καὶ ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου (1878-1881), Θεσσαλονίκη 1988.
- Ἀνδριώτης Ν., Ἰδιώματα, Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς, ΕΕΒΣ., τ. 10 (1933).
- Ἀραβαντινὸς Παν., Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1856.
ὁ ἴδιος, Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων, ἐν Ἀθήναις 1905.
- Βακαλόπουλος Ἀπ. Ε., Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1974².
ὁ ἴδιος, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969.
- Βακαλόπουλος Κωνσταντῖνος Ἀ., Ὁ βόρειος Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώιμη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα (1878-1894) Θεσσαλονίκη 1983.
- Βαρζώκας Κωνσταντῖνος, Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι), ἔφημ. «Ἡπειρωτικὸς Ἀγὼν» (9-12-1978).
- Βλάχος Νικ. Β., Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος 1878-1908, ἐν Ἀθήναις 1935.
- Βούρη Σοφία, Ἐκπαίδευση καὶ ἐθνικισμὸς στὰ Βαλκάνια. Ἡ περίπτωση τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας (1870-1904), Ἀθήνα 1992.
ἡ ἴδια, Πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ καὶ ἐκπαίδευση (1875-1907), Ἀθήνα 1994.
- Capidan Th., Les Macédo-Roumains, Bucarest 1937.
- Caragiani I., Români din Macedonia și poezialor populară, Clit 2(1862).
- Χρυσόχοος Μιχαήλ, Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι, ἐν Ἀθήναις 1909.
- Cvijić Jovan, La Péninsule Balkanique, Paris 1918.
- Damé F. - Densusianu O., L'élément Latin en Orient ou les Roumains en Macédoine, Thessalie, Epire, Thrace et Albanie, Paris - Bucarest 1877.
- Δασκαλάκης Ἀπ. Β., Νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι, ἔφημ. «Ἔθνος» 2-7-1948.
- Δημαρᾶς Κ. Θ., Οἱ Κουτσόβλαχοι, ἔφημ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» (3-4-1940).
- Δωδωναῖος Σ., Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ, «Ἑλληνισμὸς» τ. 2 (1899).

- Ἐνεσλείδης Χρῆστος Μ., Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της (Σπήλαιο - Γρεβενά - Σαμαρίνα, ἐν Ἀθήναις 1951).
- Ἐξαρχος Γιώργης, Ἀδελφοὶ Μανάκια, πρωτοπόροι τοῦ κινηματογράφου στὰ Βαλκάνια καὶ τὸ βλαχικὸν ζήτημα, Ἀθήνα 1991.
ὁ ἴδιος, Αὐτοὶ εἶναι οἱ Βλάχοι, Ἀθήνα 1994.
- Foss Arthur, Epirus, London 1976.
- Γιοχάλας Τ.Π., Ἀλβανολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, Ἀθήνα 1988.
- Γερμανός, Μητροπολίτης Σάρδεων, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἠπειρῷ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», τ. 12 (1937).
- Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν» τ. ΙΓ'.
- Καρδαράς Χρῆστος, Ἡ πολιτικὴ δράση τοῦ πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' (πρώτη πατριαρχεία 1878-1884), Ἰωάννινα 1993.
- Καζάζης Νεοκλῆς, Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ Ρωμοῦνοι, «Ἑλληνισμός», τ. 10 (1907).
ὁ ἴδιος, Ἠπειρωτικαὶ διαλέξεις, «Ἑλληνισμός», τ. 6 (1903).
- Κατσάνης Νικόλαος Ἀθ., Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσοβλαχικὰ (φωνητικὴ-μορφολογία), Θεσσαλονίκη 1977.
- Κατσουγιάννης Τηλέμαχος Κ., Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τ. Α' Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων, Θεσσαλονίκη 1964, τ. Β' Θεσσαλονίκη 1966.
- Kebedgy Michel J., Le conflit gréco-roumain, Bruxelles 1905-1906.
- Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος Δ., Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐν Ἀθήναις 1939.
- Klein Ernst, Der freiheitskampf der Griechen gegen die Turken seinem entstehen und fortgehen, Leipsig 1822.
- Κοκολάκης Μιχάλης, Τὸ ὕστερο Γιαννιώτικο πασαλίκι, Ἀθήνα 1993.
- Κολτσιδάς Ἀντ. Μ., Οἱ Κουτσόβλαχοι, ἔθνογραφικὴ καὶ λαογραφικὴ μελέτη, τ. Α' Θεσσαλονίκη 1966.
- Κωνσταντακοπούλου Ἀγγελικὴ, Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὰ Βαλκάνια (1750-1850). Τὸ τετράγλωσσο λεξικὸ τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπολίτη, Ἰωάννινα 1988 (Παράρτημα ἀριθμ. 39 ἐπετ. «Δωδώνη»).
- Κ(όντης) Θ. Ν., Ἐθνογραφικὰ σημειώματα: Οἱ Βλάχοι τῆς Ἠπείρου, «Ἠπειρωτικὸς Ἀστὴρ», ἔτος Α' (1904).
- Κωφὸς Εὐάγγελος, Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878, Θεσσαλονίκη 1969.
- Κώτσιος Θεόδωρος, Οἱ ἑλληνοβλάχοι ἢ Κουτσοβλάχοι, «Ἑλληνισμός» τ. 12 (1909).
- Κυρίτσης Πέτρος, Περὶ τοῦ Νταβέλη, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», τ. 14 (1965).

- Κούμας Κων., *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, Βιέννη 1832.
- Κουρίλας Εὐλόγιος, Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης, ἐν Ἀθήναις 1935.
- Κρουστάλλης Κ., Οἱ Βλάχοι τῆς Πίνδου, περιοδ. «Ἐβδομάς» (6-6-1891).
- Κρουστάλλης Κ., Ἔργα, ποιήματα-πεζὰ ἔκδ. Γ. Γάγαρη, ἐν Ἀθήναις 1912.
- Λαμπρίδης Ἰωάννης, Α΄ Ἑπειρωτικά Ἀγαθοεργήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα, ἔκδ. ΕΗΜ, Ἰωάννινα 1971.
- Λαμπρίδης Ἰωάννης, Περὶ τῶν ἐν Ἑπιείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, μέρος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1880.
- ὁ ἴδιος, Περὶ τῶν ἐν Ἑπιείρῳ Ἀγαθοεργημάτων, μέρος δεύτερον, ἐν Ἀθήναις 1880.
- ὁ ἴδιος, Ἑπειρωτικά Μελετήματα, Β΄, τεύχη 1-10 ἔκδ. ΕΗΜ, Ἰωάννινα 1971.
- Λάμπρου Σπυρίδων, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τ. 8 (1911).
- Λαζαρίδης Κώστας, Πῶς «πάτησε» τὸ Τσεπέλοβο ὁ λήσταρχος Νταβέλης, «Ἑπειρωτικὴ Ἑστία», τ. 12 (1963).
- ὁ ἴδιος, Ἱστορικὲς ἀλήθειες γύρω ἀπὸ τὸ λήσταρχο Νταβέλη, «Ἑπειρωτικὴ Ἑστία» τ. 14 (1968).
- Λαζάρου Ἀχιλλέας Γ., Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σχέσεις αὐτῆς, ἐν Ἀθήναις 1976.
- ὁ ἴδιος, *L' aroumain et ses rapports avec le grec*, ἔκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1986.
- ὁ ἴδιος, Ἀρωμουνικὴ Ἀνθρωπωνυμία. Β΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1983.
- ὁ ἴδιος, Βαλκάνια καὶ Βλάχοι, Ἀθῆναι 1993.
- ὁ ἴδιος, Βλέψεις Ρουμανίας καὶ ἑλληνικότητα Βλάχων-Ἀρωμούνων, «Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 8 (1986).
- ὁ ἴδιος, Ἱστορία τοῦ βλάχικου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, «Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 10 (1988).
- ὁ ἴδιος, Βλαχολογία καὶ ἐρασιτεχνισμός, «Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 12 (1990).
- ὁ ἴδιος, Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων, «Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 9 (1987).
- ὁ ἴδιος, Μειονοτικὰ ζητήματα καὶ κάποιες ἐπισκέψεις νέων στὴν Ἑλλάδα, ἔφημ. «Ἐλευθεροτυπία», 10-7-1989.
- ὁ ἴδιος, Καταγωγή καὶ ἐπίτομη ἱστορία τῶν Βλάχων τῆς Ἀλβανίας, «Ἑπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 15 (1993-94).
- Λιάκος Σωκράτης, Ἡ καταγωγή τοῦ Ἀρμονίων (τουπίκλην Βλάχων), Θεσσα-

λονίκη 1965.

ὁ ἴδιος, Μακεδονο-αρμανικά, Θεσσαλονίκη 1976.

Leake William M., Travels in northern Greece, Londres τ. Α' (1835).

Μάνθος Ἀλκης, Οἱ ψευδορουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι, ἔφημ. «Ἔθνος» 6-7-1948, 9-7-1948.

Μαρκεζίνης Σπ., Πολιτική ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τ. 3 1909-1922, Ἀθήναι 1966.

Marko-Dvoichenko Demetrius, The Origins of the Vlachs, Contributions to a Romanian History Symposium, Abilen Texas 1976.

ὁ ἴδιος, The Origin and the Meaning of the Term «Vlach», «Romanian Folk Arts», New York 1976.

ὁ ἴδιος, The Russian Primary Chronicle and the Vlachs of Eastern Europe, «Byzantion», 1939, Bruxelles.

Μπάρκας Τριαντάφυλλος, Περί ἐποίκων Ρωμαίων ἐν Ἑλλάδι, ἐν Βουκουρεστίῳ 1878.

Μπίρκας Κώστας, Ἀβδέλλα, Ἀθήνα 1978.

Νάτσινας Θεόδωρος Μ., Οἱ Μακεδόνες πραγματευτάδες εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, Κοζάνη 1961 (ἀνατ. ἔφημ. «Δυτική Μακεδονία»).

Νικολαΐδου Ἐλευθερία, Σχολεῖα καὶ δάσκαλοι τῆς μητροπολιτικῆς ἐπαρχίας Ἰωαννίνων (στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ.), «Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», τ. 3 (1981).

ἡ ἴδια, Οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας (ἀρχές 18ου αἰ.-1912), Ἰωάννινα 1979.

ἡ ἴδια, Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., Ἰωάννινα 1978.

ἡ ἴδια, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τεσσάρων Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar), «Δωδώνη» τ. 9 (1980).

Οἰκονόμου Κων. Εὐ. Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου, Ἰωάννινα 1991.

Οἰκονόμου Μάνθος Κ., Νεγάδες, τὸ ἱστορικὸ χωριὸ τοῦ Ζαγορίου, Ἀθήναι 1977.

Π. Θ., Μονογραφία περὶ Βλάχων ἢ Κουτσοβλάχων, «Πανδώρα» τ. 20 (1870).

Παπαδόπουλος Γεώργιος Ι., Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τ. Α' ἐν Ἀθήναις 1895.

Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970.

Parageorges Spiro, Les Koutsovalaques, Athènes 1908.

Παπακώστας Α., 'Ο ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969, Ἀθήναι 1970.

ὁ ἴδιος, 'Ο Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς στὸ Ζαγόρι, «'Ο Νέος Κουβαρᾶς», ἔτος Β' (1962).

Πελεκίδου-Νυσταζοπούλου Μαρία, Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-19ος αἰ.) Θεσσαλονίκη 1991².

ἡ ἴδια, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἐθνολογικὴν κατάσταση τῆς Μακεδονίας πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, «Δωδώνη» τεύχ. Α' τ. 20 (1991).

Περάνθης Μιχ., Κρυστάλλη Ἀπαντα Ἀθήναι 1952.

Πλατάρης Γεώργιος, Δωρόθεος Πίπου, πατριαρχικὸς Ἐξαρχος Μετσόβου - Πτυχὲς Μετσοβίτικου κοινοτισμοῦ, Ἀθήναι 1990.

Πλουμίδης Γεώργιος Σ., 'Ο ἑλληνισμὸς τῆς Ἠπείρου στὶς παραμονὲς τῆς ἀπελευθέρωσής του, «Δωδώνη» τ. 6 (1977).

Πουλιανὸς Ἄρης Ν., Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων, Ἐθνογενετικὴ ἔρευνα, Ἀθήνα 1966.

Rouqueville F.C.H.L., Voyage de la Grèce, τ. 2, Paris 1826.

Ruaux René, The sorrows of Epirus, Chicago 1963.

Peyfuss Max Demeter, Die Aromunische Frage, Wien 1974.

Pipa Arshi, Albanian Litterature: Social Perspectives, «Albanische Forschungen», τ. 19 (1978).

Ρῆγος Ἄλκης, Ἡ Β' Ἑλληνικὴ Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικὲς διαστάσεις τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, Ἀθήνα 1988.

Ρωμανὸς Μιχ. Ν., Ἀπόψεις καὶ θέσεις γιὰ τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν γλῶσσα τῶν Κουτσοβλάχων, «Μνήμη Γεωργίου Ι. Κουρμούλη», Ἀθήναι 1983.

Σαράντης Θεόδωρος Κ.Π., Οἱ βλαχόφωνοι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», τ. 24 (1975).

Σαρηγιάννης Γεώργιος Μ., Ἡ ἐθνογραφικὴ σύνθεση καὶ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα, «Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο» τ. 8 (1986).

Σούρλας Εὐριπίδης, Ἡ πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐν Ἠπείρῳ (περίοδος 1840-1870), «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ» τ. 16 (1941).

Σπηλιωτόπουλος Ἀντώνιος Θ., Ἡ Μακεδονία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς, ἡ δύναμη καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, Ἀθήνησιν 1904.

Stahl Paul Henri, Ethnologie de l' Europe de Sud-Est, un anthologie, Paris 1974.

Στατιστικὸς πίναξ κατὰ φυλὴν καὶ θρήσκευμα τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ Νέᾳ

- Ἡπεῖρω, Θεσσαλία τε καὶ Μακεδονία Ὀθωμανικῶν ὑπηκόων, «Πανδώρα», τ. 20 (1870).
- Stephanopoli Jeanne Z., Trente deux ans de propagande Roumaine en Macédoine - Les Koutzovalaques et l' Hellénisme, Athènes 1903.
- Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων, ἔκδ. «Κεντρικὴ Ἐνωση Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος» 1961, 1962.
- Tagliavini C., Le origine delle lingue neolatine, Bologna 1964.
- Τρίτος Μιχάλης Γ., Ἡ Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Μετσόβου (1659-1924), Ἰωάννινα 1991.
- Veritas Τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα ἐν Ρωμανία «Ἑλληνισμός», τ. 4 (1901).
- Wace A.J.-Thompson M.S., The Nomads of the Balkans, London 1914.
- Weigand Gustav, Die Aromunen: Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der Sogenannten Makedo Romanen oder Zinzaren, Leipzig 1895/94.
- Winnifrith T. J., The Vlachs, the History of a Balkan People, London 1987.

III. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἀκρόπολις	Ἔθνος
Ἀνεξαρτησία Λαρίσης	Φάρος τοῦ Ὀλύμπου
Βῆμα	Φωνὴ τῆς Ἡπείρου
Bulletin Européen	L' Indépendance Roumaine
Bulletin d' Orient	La Renaissance Latin
Βυζαντις	Μεσημβρινή
Courrier d' Athènes	Νέα Πορεία
Courrier d' Orient	Νεολόγος
Ἑβδομάς	Ὁ Πύρρος
Il Diritto	ᾠρα
Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια	Παλιγγενεσία
Ἐλεύθερον Βῆμα	Πανδώρα
Ἐλευθεροτυπία	Popolo Romano
Ἑλληνισμός	Σάλπιγξ Λαρίσης
Ἡπειρος	Σύλλογοι Βουκουρεστίου
Ἴρις τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς	Telegraphul Βουκουρεστίου

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ*

- Ἄβδέλλα 16, 18, 43, 48, 49, 50, 52, 53, 60, 72, 73, 76-80, 87, 90, 91, 94, 103, 104, 117, 126, 131, 132, 177, 178, 186, 187, 202, 203, 208-210, 216, 218, 222, 228, 229, 233, 234, 236, 238, 239, 241, 243, 246, 250, 257, 258, 259, 270, 273, 274, 277, 280, 283, 284, 294, 306, 307, 311, 313, 314, 327, 329, 330, 352, 353, 357, 360, 365, 367, 370, 372, 379, 382, 395-397, 403
- Ἄβδουλ Καδὴρ Κεμαλή πασάς 201
- Ἄβδουλ Κερίμ πασάς 338, 339
- Ἄβέρκιος 36, 68, 71-84, 87, 92-94, 105, 146
- Ἄβέρωφ Γιάννης 10
- Ἄβέρωφ Εὐάγγελος Α. 8, 13, 14, 27, 33
- Ἄγάπιος ὁ Γρεβενῶν 74
- Ἄγαπίου Ν. 173
- Ἄγιος Μαρίνος, τπν. 28
- Ἄγιος Μηνᾶς Ζαγορίου 342
- Ἄγιος Σάββας, λύκειο 78
- Ἄγιο Ὄρος 68, 72, 74, 75, 314
- Ἄγγλία 111, 227, 404
- Ἄγουρόπουλος Ἄθαν. 323
- Ἄδαμαντίδης Δημήτριος 176, 180, 207, 234, 239, 269, 270, 283, 284
- Ἄδαμοπούλου Βασιλικὴ Ἰ. 173
- Ἄδριατικὴ 28, 51
- Ἄετομηλίτσα 46 βλ. καὶ Δέντσικο
- Ἄθανασέσκου Δημ. 211, 243, 244, 262, 319· βλ. καὶ Atanasescu
- Ἄθανασιάδης Χρ. 207, 208, 225, 228, 229, 234, 239, 269
- Ἄθανάσιος, δάσκαλος 105
- Ἄθῆνα 134, 151, 240
- Αἰλιανὸς Κωνσταντῖνος Ι. 122
- Αἶμος 51, 85, 89, 263, 267, 271
- Αἰτωλία 53
- Ἄκαρνανία 53, 68
- Ἄκριβης 324
- Ἄκρόπολις, ἔφημ. 9, 240, 241, 247-249, 251, 257
- Ἄλέξανδρος ὁ Πελαγονίας 260
- Ἄλῆ ἐφέντης 279
- Ἄλῆ πασάς 17
- Ἄλβανία 8, 21, 23, 25, 27, 33, 37, 38, 46, 74, 113
- Ἄλβανικὸς σύνδεσμος Γρεβενῶν 178, 184, 213, 270
- Ἄλβανορουμανικὸς σύλλογος Βουκουρεστίου 162, 195, 315
- Ἄλεξανδρόπουλος Ι. 346
- Ἄλιάκμων 17
- Ἄλλοιμόνου Αἰκατερίνη 180
- Ἄλμωπία 50· βλ. καὶ Καρατζόβα
- Ἄμερική 7
- Ἄνασελίτσα 48, 170, 210, 377, 379
- Ἄναστασίου Περιστέρης 187, 313

* Οἱ λέξεις Βλάχοι, Ἑλλάδα, Ἑλληνες, Ἰωάννινα, Κουτσόβλαχοι, ΚΠολη, Πίνδος, Ρουμανία, Τουρκία, δὲν εὐρετηριάστηκαν.

- Ἄνεξαρτησία Λάρισας, ἔφημ. 133
 Ἄνῆλιο 53, 59, 346, 347
 Ἄνδριτσοπούλου Μαργαρίτα 173, 207, 208, 229
 Ἄνδριώτης Ν. 7
 Ἄνθιμος ὁ Ἐλασσόνας 220, 223, 256
 Ἄνθιμος ὁ Πρεσπῶν 260
 Ἄνθοχώρι 346· βλ. καὶ Δερβεντίστα
 Ἄντωνόπουλος Στ. 130
 Ἄξιός 54
 Ἀπολλωνιάς 365
 Ἀραβαντινὸς Παναγιώτης 37-39, 57
 Ἀράπης Κων. 392
 Ἀράτε-Τάπια 111
 Ἄργος Ὀρεστικὸν 51
 Ἀργυρόκαστρο 39, 40, 46, 363
 Ἄρματα 39, 46, 52, 59, 296, 342· βλ. καὶ Ἄρμάτοβο
 Ἄρμάτοβο 296· βλ. καὶ Ἄρματα
 Ἄρμαρέσκου 165
 Ἀρσάκειο παρθεναγωγεῖο 187
 Ἀρσάκης Ἀπ. 194
 Ἄρτα 53, 376
 Ἄρτα Αὐλώνας 60
 Ἀσπροπόταμος 43, 51, 53, 105
 Ἀστερίου Ἀθανάσιος 209, 210
 Ἀστερίου Γεώργιος 269
 Αὐλώνα 39-41, 51, 60, 115, 217, 291, 361-363, 394
 Αὐστρουγγαρία 16, 83, 84, 88, 89, 119, 120, 122, 133, 225, 230, 232, 264, 315, 319, 341, 368, 373, 374, 389, 393, 403
 Ἀχελῶος 51
 Ἀχμέτ Ἀλή πασὰς Βρυώνη 270
 Ἀχμέτ Ἐγιούπ πασὰς 164, 196, 207
 Ἀχμέτ Σεφκή ἔφέντης 186
 Ἀχμέτ Χιβζή πασὰς 199
 Ἀχρίδα 30, 39, 51, 52, 54, 80, 90
 Ἄωος 119
 Βαβαρέτου Ἀμαλία 207
 Βαθύπεδο 59· βλ. καὶ Προσβάλα
 Βακαλόπουλος Ἀπ. Ε. 22
 Βακαλόπουλος Κων. Α. 189
 Βακούφι 232, 234, 258, 259, 291, 321
 Βαλαμάτσης Ἰ. 126
 Βαλκάνια, Βαλκανικὴ χερσ. 7, 21-23, 35-37, 76
 Βαλκανικοὶ πόλεμοι 84
 Βαρβάκης Ἰω. 194
 Βαρδούλης Εὐθύμιος 187
 Βαρζώκας Δ. 180
 Βαρζώκας Κωνστ. 55
 Βαρνούντας 50
 Βασίλειος ὁ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης 364
 Βασιλίτσα 52
 Βασιλόπουλος Γεώργιος 187
 Βατικανὸν 142, 148, 166
 Βεγορίτις 53
 Βεκαρόπουλος Ἀντώνιος 353, 397
 Βελέγραδα 41, 60, 232, 291, 343, 362, 403, 405· βλ. καὶ Βεράτι
 Βέλες 54
 Βελεσὰ 51
 Βελεστίνο 158, 187, 311, 313
 Βελίειο κληροδότημα 182
 Βελκαμένη 30, 53
 Βελλὰ 234, 258, 364
 Βεράτι 39, 45, 46, 51, 53, 60, 94, 227, 231-235, 257, 275, 290, 291, 319, 321, 342, 343, 354, 362, 363, 370, 371, 380, 381, 405· βλ. καὶ Βελέγραδα
 Κεντρικὴ ἑλληνικὴ σχολὴ 94
 Βέρμιο 51
 Βέρμιο Κάτω 76, 77· βλ. καὶ Σέλι
 Βέροια 32, 51, 53, 80, 130, 264, 355
 Βερολίνο 193, 372
 Βερτόπι 259, 363
 Βεσσαραβία 111

- Βησσαρίων ὁ Δυρραχίου 319, 354
 Βιέννη 37, 63, 65, 99, 193, 195, 241, 309, 320, 341, 372, 373, 403
 Βίκτωρ Ἐμμανουήλ 360
 Βιτώλια 141, 164, 165, 192, 211, 390· βλ. καὶ Μοναστήρι
 Βλάτση 30
 Βλαχάβας 16
 Βλαχάτα Κεφαλλωνιάς 107
 Βλαχία 74, 75, 89, *Βλάχικη Ἐνωση* 9
 Βλαχιώτης Γεώργιος Χρήστου 303, 353, 397
 Βλαχογιάννη 60, 172, 176, 183, 197, 206, 224, 226, 228, 229, 231, 233, 234, 239, 245, 258, 270, 284, 288, 313, 351-353, 365, 397
 Βλαχοζάγορα 54, 58
 Βλαχοκλεισούρα 53, 87, 90, 185, 276· βλ. καὶ Κλεισούρα
 Βλαχολείβαδο 51, 53, 210, 245, 352, 365
 Βλάχος Νικ. Β. 12, 19, 84, 87, 137, 266
 Βοβοστίτσα 30
 Βόγραδετς 30
 Βόιο 50
 Βόλος 113, 149
 Βοτονόσι 39, 53, 59, 346, 347
 Βουραδάς 152
 Βούλγαρης Δ. 86
 Βουκουρέστι 8, 9, 25, 29, 56, 69, 74-76, 78-82, 87, 90, 92, 94, 99, 102, 104, 106, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 123, 128, 132, 136, 138, 139, 141, 144, 147, 151, 161-169, 177, 183, 185, 193, 194, 210, 236, 259, 265, 267, 275, 297, 317-319, 326, 332-337, 346, 355, 358, 370, 373, 374, 383, 385, 387, 389, 400, 407
 Βουκοβίνα 193
 Βουλαμπάτσης Χαράλαμπος 265
 Βουλγαρία 9, 28, 36, 51, 54, 267, 369, 370, 400
 Βουλγαρική Ἐξαρχία 266
 Βούλγαροι 111, 374
 Βούρη Σοφία 189
 Βρέζα 28
 Βρουζάκη Ἐλένη 146, 347
 Βρυσσώρι 39, 46, 57, 59, 146, 213, 234, 277, 395· βλ. καὶ Λεσινίτσα
 Βρυώνη οἰκογένεια 233, 243
Βυζαντίς, ἔφημ. 163
 Βυθικούκι 30
 Βωβούσα 39, 44, 46, 53, 59, 105, 106, 146, 154-157, 160, 162, 173, 178, 179, 202, 219, 234, 256, 258, 261, 276, 277, 279, 280, 292, 294, 299, 300, 303, 313, 314, 321, 342, 347, 367, 371, 393, 395
 Γάβροβο 30
 Γάγαλης Ἰθ. 241
 Γάγαρης Γ. 203
 Γαλάζι 152
 Γαλατεινή 118· βλ. καὶ Κονισκὸ
 Γαλλία 44, 111, 404
 Γαργάλας Ντίνα 126· βλ. καὶ Gargala
 Γαρδίκι 53, 92
 Γαρτζούνη Γεωργία 259, 343, 363
 Γεννάδης Ν. 200, 201, 223, 224
 Γεννάδιος ὁ Γρεβενῶν 81, 90, 96, 176
 Γερμανία 111
 Γερμανοὶ 9
 Γερμανὸς ὁ Ἡρακλείας 265-267
 Γερμανὸς ὁ Σάρδεων 223, 251
 Γέρος Γ. 10
 Γεώργιος, νεομάρτυς 348
 Γιάγκοβετς 30
 Γιαννούλης Ζήσης 230, 233, 258, 269, 284
 Γιαννούλης Νικόλαος 104, 187, 350

- Γιαννούλης Χατζήκος 104
 Γιαννοὺς ἀγὰς 303
 Γιουγκοσλαβία 8, 14, 33, 34, 51
 Γιοχάλας Τίτος Π. 11
 Γκαλίπ ἐφέντης 270
 Γκαλίπ πασὰς 164
 Γκέτσης Ἄνθιμος 318, 319, 354-357,
 369, 372, 373, 376, 387· βλ. καὶ
 Antim
 Γκίκας, πρέσβυς 117, 370, 373
 Γκόγκας Γεώργιος 70
 Γκόπεσι 30, 50, 54, 90, 241, 243· βλ.
 καὶ Γόπιστα
 Γκριζιώτης Ἀθανάσιος 222, 228, 239,
 269, 283, 284, 303
 Γκρίμποβο 375
 Γόπιστα 90· βλ. καὶ Γκόπεσι
 Γορίτσα 232, 233, 257, 259, 321, 362
 Γούδας Χαρίλαος 363
 Γούναρη Ἀλεξάνδρα 173
 Γούνιτσα 179
 Γουστέντικα 362
 Γοροσιάνη 60
 Γοτζαμάνος Χαράλαμπος Α. 94, 232,
 257, 275, 290, 291, 319, 343, 355,
 362· βλ. καὶ Κοτζαμάνος
 Γραβάνης Δ. 183
 Γραβάνης Μίχος 184
 Γραδίστα 258, 259, 363
 Γράμμοστα 30, 50, 52
 Γράμμος 18, 50, 51
 Γράμποβα 52
 Γραφική, ἐφημ. 139
 Γρηγόριος ὁ Ἰωαννίνων 203, 251-
 255, 262, 279, 295, 299-301, 312,
 348, 349, 375-381, 387, 393· βλ.
 καὶ Καλλίδης Γρηγόριος
 Γρεβενὰ 3, 9, 17, 18, 32, 39, 42, 46-49,
 51, 52, 60, 74, 78, 81, 101, 104,
 116, 118, 132, 149, 151, 162, 170-
 175, 177-180, 184-187, 190, 197-
 203, 207, 216, 218-222, 225-227,
 229-234, 236, 237, 239, 242-243,
 247, 249-251, 255, 258, 261, 269,
 272, 273, 280, 284, 289, 301, 302,
 306-309, 313, 327, 329-331, 350-
 353, 359, 360, 365, 376, 379, 383,
 393, 396, 397, 406
 Γρεβενίτι 39, 44, 46, 53, 59, 105, 203,
 234, 256, 258, 278, 280, 295, 314,
 342, 367, 371, 373, 393, 395
 Γύρστενικ 30
 Γυφτόκαμπος 55
 Δάκες 35
 Δακία 21, 28
 Δαλματικές ἀκτὲς 51
 Δαμάσι 60, 104, 132, 177, 186, 222,
 228, 231, 234, 270, 288, 313, 365,
 351-353, 384, 397
 Δαμπούρας Ζήσης Ν. 104
 Δανία 9
 Δανιήλ ὁ Μοσχοπολίτης 64
 Δαούτης Γεώργιος 75, 104, 105, 176,
 177
 Δάρδα 52
 Δασκαλάκης Ἀπ. Β. 8, 14
 Δασκαλίκος 75, 176· βλ. καὶ Σιόμου
 Γιαννούλης
 Δασκάλου Νικόλαος 184
 Δέλβινο 40
 Δεληγιώργης Λ. 226, 254
 Δέντσικο 39, 46, 52· βλ. καὶ Ἀετομη-
 λίτσα
 Δερβεντίστα 346, 347· βλ. καὶ Ἀνθο-
 χῶρι
 Δερβίς πασὰς 243, 301
 Δεσκάτη 237, 357
 Δζεβὰτ πασὰς 263
 Δηλιγιάννης Θ. Π., 150, 151
 Δημαρᾶς Κ.Θ., 25
 Δημητρέσκος Ἰωάννης 334, 335· βλ.

- καὶ Δημητριάδης, Δημητρίου
 Δημητριάδης Ἰωάννης 177
 Δημητριάδης Ἰωάννης 334· βλ. καὶ
 Δημητρέσκος Ἰωάννης, Δημητρίου
 Δημητριάδης Γεώργιος Π. 172, 261,
 277
 Δημητρίου Ἰωάννης 334· βλ. καὶ Δη-
 μητρέσκος Ἰωάννης, Δημητριάδης
 Δημητρίου Ἰωάννης 141, 174, 183,
 184
 Δημητρίου Ν. 63
 Διαμαντέσκου Δημήτριος 294
 Διαμάντης Γεώργιος 362
 Διαμάντης Δημήτριος 104
 Διαμάντης Κωστάκης 104, 227, 232
 Δίγκας Δ. 92
 Δίγκας Κ. 92
 Διογένης Ἰ. 322-324
 Διονύσιος Ε΄, Πατριάρχης ΚΠόλεως
 200
 Διότιτζα 30
 Δίστρατο 59, 116, 118, 166, 316· βλ.
 καὶ Μπριάζα
 Δοβρίνοβο 39, 173, 234, 258, 280,
 348, 371· βλ. καὶ Ἡλιοχώρι
 Δοβρουτσά 12, 28, 112, 369
 Δοκὸς Γ.Σ. 189, 371, 379
 Δόλιανη 53, 56, 58
 Δομένικο 222
 Δοντᾶ-Βισβίζη Δόμνα 20
 Δοράτζη Εὐφημία 258, 363
 Δουβλίνο 10
 Δούκας Γεώργιος 118· βλ. καὶ Νταβέ-
 λης
 Δούκας Νεόφυτος 56
 Δούμπας Νικόλαος 195
 Δούναβης 21, 28
 Δουρούτης Μ. 109, 168
 Δραγάρι 39, 53, 56, 58, 348· βλ. καὶ
 Καστανώνας
 Δραγούμης Μ. 108, 109, 111, 112
 Δραγούμης Στ. 193, 223
 Δράμα 53
 Δρεστενίκο 53, 56, 234, 258, 280, 348,
 371· βλ. καὶ Τρίστενο
 Δροσινὰς Γρηγόριος 75, 82, 93, 94,
 95, 98, 124, 137, 141
 Δυρράχιο 39, 51, 362, 390, 404
 Δωδωναῖος Σ. 39
 Δωδώνη 46
 Δωρόθεος ὁ Βελεγράδων 257, 232,
 290, 291, 356, 370, 371, 381
 Δωρόθεος ὁ Βερατίου 381
 Δωρόθεος ὁ Γρεβενῶν 382, 383, 396
 Δωρόθεος ὁ Καλλιπόλεως 360
 Ἐβραῖοι 40-42
 Ἐγιούπ πασὰς 159, 199
 Ἐθνικὰ δίκαια, ἔφημ. Σόφιας 369
 Ἐθνικὴ Ἐταιρεία Ἀθηνῶν 367, 378,
 380
 Ἐκλεκτικὴ, ἔφημ. 139
 Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 12, 25, 148
 Ἐλασσόνα, 18, 48-50, 53, 60, 74, 77,
 89, 118, 140, 170, 173, 175, 176,
 199-201, 205, 206, 209, 210, 212,
 213, 216, 219, 220, 224-235, 237-
 239, 245, 249, 255, 258, 269, 273,
 274, 283, 284, 287-289, 301-305,
 309, 310, 313, 328, 331, 335, 351,
 353, 356, 357, 365, 372, 377, 396
 Ἐλατοχώρι 39, 46· βλ. καὶ Τσερνέσι
 Ἐλβασάν 30, 39, 52, 53, 232, 275, 390,
 362
 Ἐλεύθερον Βῆμα, ἔφημ. 25
 Ἐλευθεροτυπία, ἔφημ. 11
 Ἐλευθεροχώρι 222
 Ἑλληνικὴ Ἀδελφότητα Βιέννης 63
 Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος
 ΚΠόλεως 139
 Ἑλληνισμὸς, περιοδ. 361, 388
 Ἐνεσλείδης Χρήστος Μ. 17

- Ἐνωση τῶν Γάλλων Βλάχων 9
Ἐξαρχος Γιώργης 87
Ἐξάρχου Αφοῖ 313
Ἐξάρχου Γεώργιος Δ. 184, 187, 222
Ἐξάρχου Δημήτριος 184
Ἐπιτροπή πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ Ἐκκλησίας 170-173, 177, 184, 186, 204, 206, 207, 209, 225, 226, 228-230, 233, 234, 257, 258, 269, 270, 280, 283, 284, 288, 302, 303, 307, 321, 347, 348, 363, 365, 381
Ἐπτάνησος 28
Ἐρεμπάρα Γιαδάρ Σαδῆκ 389
Ἐσάτ ἐφέντης 192
Ἐστία, ἐφημ. 362
Ἐταιρεία Μακεδονορουμενικῆς Καλλιέργειας 27
Εὐαγγελίδης Ι. 92
Εὐθυμιάδης Σπυρίδων 239
Εὐθυμίου Γρηγ. Π. 259
Εὐμορφόπουλος Κοσμᾶς 337
Εὐξεινος 51
Εὐρωπαϊκὸ Ἰδρυμα Πολιτισμοῦ 10
Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο 10
Εὐρώπη 7, 8, 277
Εὐσταθίου Χρυσῆ 173
Ἐφημερίδα τῆς Τρανσυλβανίας 165
Ἐφημερίς τῶν Ξένων 341
- Ζαγορά 51
Ζαγόρι 26, 28, 38, 39, 46, 51, 53, 54, 57-59, 81, 92, 95, 105, 116-119, 156, 163, 180, 213, 215, 277, 279, 298, 323, 326, 348, 393
Ζαβαλιάνι 59, 60
Ζαΐμης Ἄλ. 373, 375
Ζακαῖοι 16
Ζαλοκώστας Γ. 265
Ζαρκοδῆμος Κωνσταντῖνος 187
Ζάππας Κωνσταντῖνος 194
- Ζαργάνι 59
Ζάρκος 177, 184, 198
Ζέγκας Κ. 355
Ζέκιου Ἀδάμ 229
Ζερλέντης Χριστοφῆς 139
Ζηντότας Δημήτριος 176
Ζῆς Γρηγ. Κ. 363
Ζῆς Κων. 363
Ζησάκης 182
Ζήσης 321
Ζήσης Γιαννούλης 229
Ζήσης Ζήσης Δ. 349
Ζιά βέης 168
Ζιανῆς 129
Ζίτσα 252, 253, 255
Ζιώγας Ζήση Τζήμας 187, 350
Ζούκας Γεώργιος 362
Ζούκης Δημήτριος 205, 206, 208, 225, 228, 234, 239, 251, 269, 270, 284, 302, 304, 307
Ζωγράφεια Ἐκπαιδευτήρια 180
Ζωῖδης Γεώργιος 141
Ζωσιμάδες 194
Ζωσιμαία Σχολή 87, 180, 203, 204, 297, 344, 347, 348, 349
Ζῶρος Κων. 322, 324
- Ἡλίας Ἀθανάσιος 187, 302
Ἡλίας Νικόλαος 187, 302
Ἡλίας Χρῆστος 259, 363
Ἡλιοχώρι 39, 46, 59, 213, 234, 395· βλ. καὶ Δοβρίνοβο, Ντομπρίνοβο
Ἡνωμένες Πολιτεῖες 9
Ἡπειρος, ἐφημ. 92, 105, 106, 146, 147, 156, 160, 165, 166, 167, 213
Ἡπειρωτικὸς Σύλλογος ΚΠόλεως 348, 349
- Θεμελῆς Δημήτριος 173
Θεόκλητος, ἐπίσκοπος Πέτρας 210
Θεοχάρης Δ. 151

- Θεοχαρίδης Ἰωάννης 180
 Θεσπρωτία 164
 Θεσσαλία 9, 18, 20, 22, 23, 25, 26-28, 37, 42-45, 70, 73, 74, 79, 83, 92, 93, 95, 98, 100, 101, 108, 112, 113, 115, 118-124, 126, 127, 130, 132-136, 138-143, 198, 236, 250, 273, 278, 286, 289, 310-313, 328, 365, 366, 350, 370, 393, 395
 Θεσσαλοὶ 381
 Θεσσαλονίκη 17, 26, 32, 51, 53, 63, 81, 83, 97, 113, 114, 132, 135-137, 143, 148, 151, 163, 164, 169, 170, 180-183, 185, 186, 190, 194, 197, 238, 261, 262, 264, 317, 353, 361
 Ἐμπορική Σχολή 390
 Θράκη 28, 33, 98, 133, 369
 Θράκη, ἔφημ. 114

 Ἰάσι 74
 Ἀκαδημία 114
 Ἰγνατίου Χρῆστος 278
idare meclis 295
 Ἰζμὲτ ἐφέντης 252, 253
Ἰνστιτούτο τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Βουκουρεστίου 105
Ἰρις, ἔφημ. 102, 107, 127, 139
 Ἰσμαήλ Μαλιχ βέης 379
 Ἰστρία 51
 Ἰταλία 10, 105, 114, 133, 404
 Ἰταλοὶ 204
 Ἰωακείμ Γ', Πατριάρχης 94, 134, 137, 155
 Ἰωακείμ Δ' Πατριάρχης 94
 Ἰωανέσκος Δημ. 292
 Ἰωάννης ὁ Δεσκάτης 356, 357
 Ἰωαννίδης Δημήτριος 388· βλ. καὶ Ionescu Take
 Ἰωαννίκιος ὁ Ἰωαννίνων καὶ Βελλᾶς 58
 Ἰωάννινα - *Yanya*, ἔφημ. 116

 Καβάγια 39, 51
 Καβάλα 53
 Καβαλλιότης Θεόδωρος 64, 66
 Καϊλάρια 48, 170
 Καϊρέτης Κωνσταντῖνος 141
 Καϊρώτας Γεώργιος 75
Καιροί, ἔφημ. Λονδίνου 241, 248
 Καζάζης Νεοκλῆς 30, 42, 68, 71, 89, 90, 389, 394
 Καζάκοβιτς Δημήτριος 71, 278· βλ. καὶ Cazacovici
 Καζάνας Πέτρος 146, 157
 Καζαντζῆς Κ. 201
 Καμβούνια 52
 Κανταρτζῆς 317
 Καλαμπάκα 92
 Καλαρρύτες 39, 46, 51, 53, 59, 95, 105, 133, 162, 202, 325
 Καλλίδης Γρηγόριος 251· βλ. καὶ Γρηγόριος ὁ Ἰωαννίνων
 Καλλίνικος, μητροπολίτης 99
 Καλλιφορνᾶς Δ.Μ. 325
 Καλόγηρος Βασίλειος 381, 382
 Καλύβια Βέρροιας 30, 91, 92
 Καπελλαρίδου Καλλιόπη 234
 Καπλάνης Ζώης 194
 Καραγιάννης Ἰωάννης 74, 113, 162-164, 181, 186, 196, 208· βλ. καὶ Καραγιαννίδης, Καραγιαννόπουλος, Caragiani
 Καραγιαννίδης 164· βλ. καὶ Καραγιάννης Ἰ.
 Καραγιαννόπουλος 114· βλ. καὶ Καραγιάννης Ἰ.
 Καραδᾶς 129, 130
 Καραστεργιοπούλου Θεοπίστη 301, 302
 Καρατζόβα 50, 54· βλ. καὶ Ἀλμωπία
 Καρβουνάρας Γεώργιος 94, 381
 Καρδαρᾶς Χρῆστος 137
 Καρδίτσα 53, 92

- Καρέντζος 313
 Καρνετέσκου Νικόλαος 261, 263
 Κάρολος τῆς Ρουμανίας 111, 193, 218, 240, 268, 333-335, 340, 358, 367, 368, 374, 406
 Καρυτσινός Π. 41
 Καστανιά 53
 Καστανώνας 39· βλ. καὶ Δραγάρι
 Καστοριά 32, 63, 74, 185, 188, 227, 354
 Καστρισία Ἑλισάβετ 108, 131
 Κάστρο συν. Βερατίου 290, 362
 Κατερίνη 17, 170, 190, 376
 Κατσάνης Νικόλαος Θ. 22
 Κατσόρης 293· βλ. καὶ Νάκος Κώστας
 Κατσουγιάννης Τηλέμαχος Μ. 22, 52
 Κάτω Παναγιά, συν. Σαμαρίνας 282
 Κελέφας Κωνστ. 325
 Κελέφας Νικόλαος 322
 Κελέφας Στυλιανός 278, 322, 324, 325· βλ. καὶ Κελέφας Στύλος
 Κελέφας Στύλος 203, 295, 296, 322· βλ. καὶ Κελέφας Στυλιανός
 Κελίτσας Λάζαρος Κ. 343
 Κεμαλή πασάς 222
 Κεστοράτι 180
 Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος Δ. 50-52
 Κεφαλόβρυσο 46, 59, 278· βλ. καὶ Μετζιτιέ
 Κεφαλλονιά 107
 Κῆποι 56· βλ. καὶ Μπάγια
 Κηπουριό 303
 Κίτσος, βουλευτής 140
 Κλεισούρα 30, 80, 87, 89, 90, 92, 216, 227, 231, 241, 242, 262, 273· βλ. καὶ Βλαχοκλεισούρα
 Κλήμης ὁ Γρεβενῶν 20, 199, 237, 239, 246, 248, 249, 251, 260, 281, 283, 289, 308, 348, 356, 360
 Κιοσές Ζήσης 176, 181
 Κιοσές Κωνσταντῖνος 104, 187
 Κισκίνης Νικόλαος 184
 Κίτρος ἐπαρχία 32
 Μητρόπολη 375, 376
 Κογιάννος Ι. 279, 292
 Κοζάνη 48, 49, 170, 174, 212, 213, 221, 231, 270, 308
 Κόκκας Φιλ. 395
 Κοκκινοπλός 50, 53, 60, 210, 227, 229, 233, 234, 258, 269, 284, 288, 352, 365, 397
 Κοκολάκης Μιχάλης 15, 17
 Κόλιας Ἰωάνν. Σ. 265
 Κολώνια 30, 220
 Κολτσιδάς Ἀντ. Μ. 22
 Κομπλιάρα 60
 Κόνιαρης Ἀθ. 395
 Κονισκὸ 118· βλ. καὶ Γαλατεινή
 Κόνιτσα 28, 39, 41, 46, 59, 106, 116, 117, 119, 156, 166, 199, 215, 262, 278, 296, 297, 326, 364, 379, 380
 Κ(όντης) Θ. Ν. 45
 Κοντογιώργη Βηθλεέμ 207
 Κορασίδης Δημ. 278
 Κορνατέσκου Ν. 355
 Κορυτσά 30, 39, 53, 185, 194, 227, 354, 362
 Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός 55, 57
 Κοσμᾶς ὁ Δρυϊνουπόλεως 254
 Κοσμέσκου Δ. 90
 Κοσσίνα 60
 Κοστρέτσι 59
 Κοτάδης Γεώργιος 70
 Κοτζαμάνος 232· βλ. καὶ Γοτζαμάνος
 Κοτρότζος Ἀχιλ. 234
 Κουβάτης Γεώργιος 177
 Κούζα Ἀλεξ. 70, 73-76, 81
 Κούλας Ἰωάνν. 323
 Κουλό 52
 Κουμάνοβο 54
 Κούμας Κων. 22

- Κουμουνδοῦρος Ἄλεξ. 24, 122, 132, 133
 Κουντουριώτης Ἄ. 125, 133, 144
 Κουρίλας Εὐλόγιος 64
 Κουρνάρας Ἀναστ. 323
 Κούρτεσι 59
 Κούσιου Νικόλαος 104
 Κουσόπουλος Ἰ. 324
 Κούταλη 60
 Κουτζόμυλοι 132
 Κουτσούφλιανη 39
 Κράιας Νικόλαος 290
 Κρασιά 16, 43, 47-50, 53, 60, 80, 171, 172, 179, 181, 184, 186, 187, 201, 202, 205, 225, 226, 228, 229, 233, 234, 258, 269, 271, 274, 280, 282-284, 303, 307, 313, 352, 353, 357, 365
 Κρητικὸ Ζήτημα 218
 Κριμαϊκὸς πόλεμος 28
 Κρουάτι 261, 363
 Κρούσοβο 30, 51, 54, 91, 149, 241, 243, 261, 355
 Κρυστάλλης Δ.Κ. 16, 203, 204
 Κυραλέας Θύμιος 315
 Κύριλλος ὁ Γρεβενῶν 167, 174-176, 178, 185, 187, 199, 200
 Κύρου Γεώργιος 331
 Κωνσταντακοπούλου Ἀγγελικὴ 64
 Κωνσταντινέσκου Δημήτριος 149, 150, 286, 318· βλ. καὶ Τέγου Δημήτριος
 Κωνσταντινίδης Ἰ. 92
 Κωνσταντινίδης Ν. 363
 Κωνσταντινούπολις, ἔφημ. 195
 Κωτούλας Ἀδὰμ 227, 309, 313
 Κώτσιος Θεόδωρος 35, 89, 91
 Κωφὸς Εὐάγγελος 17
- Λάβδας Πέτρος 354
 Λάγγα 30, 52, 53
 Λαδᾶς Χρηστούλης 187
 Λαζαρέσκου Κάντη 348· βλ. καὶ Λαζαρέσκου-Λεκάντα
 Λαζαρέσκου - Λεκάντα Δημήτριος 262, 291, 292, 294, 317, 321, 333, 334, 345, 346, 364, 390-392
 Λαζαριστὲς 88, 89, 142, 143, 180, 339
 Λαζάρου Ἀχιλλ. Γ. 7, 11, 21, 22, 37, 52
 Λάιστα 39, 44, 46, 53, 59, 92, 105, 146, 173, 234, 258, 280, 299, 300, 342, 347, 371, 376, 393, 395
 Λάκκα 28, 314
 Λάκκα Σουλίου 252
 Λάκμος 51
 Λαμπανίτσα 53, 60
 Λαμπρίδης Ι. 18, 38, 39, 44, 46, 55, 56, 58, 59
 Λάμπρου Σπυρίδων 62, 390
 Λάρισα 53, 81, 92, 95, 98, 132, 141, 151, 170, 188, 198, 226, 270, 273, 282, 283, 286, 289, 311, 312, 322
 Λάππας Ἰωάννης 262
 Λασποπούλου Αἰκατερίνη Β. 229, 234, 269
 Λαχοβάρη 366
 Λεβέντης Γιαννούλης 179
 Λειβάδι 227
 Λειψία 35
 Λεσινίτσα 39, 44, 46, 53, 57, 59, 146, 173, 213, 234, 258, 277, 278, 280, 371· βλ. καὶ Βρυσοχώρι
 Λεσκοβίκι 41
 Λιάκος Σωκράτης 56
 Λιασκοβέτσι 56· βλ. καὶ Λεπτοκαρυὰ
 Λεπτοκαρυὰ 56· βλ. καὶ Λιασκοβέτσι
 Λινοτόπι 50, 52
 Λιούσνια 40, 259, 363
 Λογοθέτης 137
 Λόντος Α. 24, 72, 81
 Λούπας 364

- Λύγκος 52
Λώνης Σωτήριος 294
- Μαδρίτη** 10
Μάζανι 258, 259, 363
Μαθιουδάκης 134
Μακεδονία 13, 14, 17, 18, 23, 25, 27, 32, 37, 45, 47, 52, 58, 69, 70, 73, 74, 76, 78, 83, 89, 95, 97, 98, 100, 101, 105, 108, 112, 113, 133, 134, 137, 139, 146, 148, 168, 189, 192, 195, 215, 217, 218, 260, 265, 268, 270, 273, 275, 284, 292, 311, 315, 316, 320, 328, 334, 335, 340, 368, 369, 372, 373, 375, 376, 378, 379, 384, 388, 389, 391, 393, 395, 404
Μακεδονοαλβανορουμανικός Σύλλογος 315
Μακεδονοβλαχικός Ἐκπαιδευτικός Σύλλογος 25, 27
Μακεδονορουμανική Ἐπιτροπή 69-71
Μακεδονορουμανική Ἐταιρεία 98, 99, 106, 110, 131, 147, 151, 152
Μακεδονορουμανική Πολιτιστική Ἐταιρεία 104
Μακεδονορουμανικός σύλλογος 28, 57, 84, 85, 87, 90, 91, 94, 97, 98, 99, 109, 114, 135, 139, 314, 315, 317
Μακεδῶν Γεώργιος 269, 284
Μακεδῶν Δημήτριος 269, 270, 284
Μακρῆς Νικόλαος 39
Μακρίνο 39, 53, 56, 58, 342, 348
Μακρυχώρι Λάρισας 118
Μαλακάσι 38, 39, 46, 51, 158, 335
Μανάκια Αφοι 87
Μάνθος Ἄλκης 8
Μάνος Χ. 260
Μανούζας Ἀθανάσιος 104
Μαντούσκας Ζήσης 350
- Μαργαρίτης Ἀπόστολος 19, 29, 43, 75-77, 79, 80, 83, 84, 86-97, 100-103, 109, 110, 112-114, 116, 117, 119, 121-128, 130, 132, 139, 141-143, 146-150, 152, 156, 160, 162-164, 180, 181, 184, 185, 189-192, 194-196, 198, 199, 201, 203-206, 208, 211-214, 215, 216, 218, 220, 222, 229, 231, 233, 236, 237, 239-241, 246, 259, 261, 262, 273, 274, 276, 278, 279, 282, 286-288, 291, 292, 306, 313-318, 321, 332-334, 337-340, 345, 346, 352, 355, 357, 358-360, 362, 364, 366-367, 376, 378, 384, 385, 386, 404, 405
Μαργαρίτης Τάκε 29, 189, 191, 358
Μαρίνεζα 259, 363
Μαρκεζίνης Σπ., 13
Μαρκοπούλου Ἀλεξάνδρα 397
Μάστορας Πέτρος 324
Ματζάρης Γ. 126 βλ. καὶ Madjari
Ματθαῖος Basarab, λύκειο 78
Ματούσης Ζήσης 330
Ματούσιου Ζήσης 103, 187
Ματσούκι 39, 204
Μαυροβούνι 52
Μαυροβούνιο Γιουγκοσλαβίας 123, 390
Μαυροκορδάτος Ν. 103, 249, 263, 299, 338
Μεγάλη Παναγιά, συν. Σαμαρίνας 282
Μεγαλαιμίου συν. Βερατίου 362
Μεγάροβο 30, 51, 54, 148, 241, 243
Μεγλενίτες 217
Μεγλενορουμάνοι 50
Μεκάτι 60
Μελᾶς 367
Μελὲκ ἐφέντης 270
Μελένικο 32, 51
Μέξης Γεώργιος 389

- Μεσημβρινή, ἔφημ. 10
 Μετζιτιέ 38, 46, 59, 278· βλ. καὶ Κε-
 φαλόβρυσο
 Μέτσοβο 9, 16, 26, 39, 41, 46, 51, 53,
 56, 57, 59, 95, 96, 103, 106, 117,
 142, 143, 146, 148, 154, 156, 163,
 165, 166, 196, 213, 217, 243, 257,
 260, 261, 273, 276, 292-294, 314,
 342, 346, 347, 357, 360, 361, 367,
 378, 381, 382, 386, 395
 Ἐξαρχία 260, 376
 Μηλόβιστα 50, 54, 243
 Μηλιά 30, 39, 46, 53, 59, 213, 346,
 347
 Μητροφάνους Ἀδάμος 173
 Μινέικος Σιγισμόνδος 115
 Μισαήλ 108
 Μίτ, ἔφημ. Σόφιας 370
 Μίτσανη 60
 Μιτσικόπουλο 59
 Μιχίτσος Χρ. 323, 324
 Μιχοῦτσος Γεώργιος 293
 Μογλενά 32
 Μολδαβία 70, 147
 Μολδαβοί 129
 Μοναστήρι 14, 17, 30, 31, 47-49, 51,
 52, 54, 81, 88, 97, 111, 118, 128,
 129, 140, 141, 147, 152, 160, 161,
 164, 165, 169, 171, 176-179, 181,
 183, 185, 190, 194, 196, 204, 208-
 210, 221, 222, 225, 227, 228, 231,
 236, 232, 247-249, 260-262, 267,
 268, 283, 286, 288, 293, 302, 317,
 332, 335, 339, 353, 354, 361, 367,
 337, 358, 385, 390· βλ. καὶ Βιτώ-
 λια
 Μονή Ἀρδευούσης 258
 Μονή Γριζάνου 82
 Μονή Ζάβορδας 150
 Μονή Ἰακώβου 314
 Μονή Ἰβήρων 72
 Μονή Κοσκοῦ 180
 Μονή Προδρόμου 314
 Μονή Σπηλαίου 180
 Μονή Τζιούμας 222
 Μόνης Ν. 363
 Μορίχοβο 30
 Μοσχόπολη 26, 28, 39, 51, 53, 54, 63,
 64, 241
 Νέα Ἀκαδημία 64
 Μόσχος 147
 Μουζακιά 53, 217, 258, 343
 Μοῦρνος Γεωργιάδης Ι. 318
 Μουσταφὰ Ἀσὴμ πασὰς 146
 Μουσταφὰ μπέης 118
 Μουσταφὰ πασὰς 158
 Μουσταφὰ Ρεσίτ πασὰς 68
 Μουτσίκας Ἀθ. 322-325
 Μπάγια 56· βλ. καὶ Κῆποι
 Μπαλτίνο 53, 60
 Μπαμπίτσα 60
 Μπαράκος Ι.Δ. 177, 292
 Μπάρτας Τριαντάφυλλος 56
 Μπέζας Δημ. Γ. 200
 Μπεκιαρόπουλος Α. 269
 Μπελήμπασης Γεώργιος 211
 Μπέρσος Ν. 270, 302, 307
 Μπέσης Σούλιος Μίχου 141
 Μπεσίσι 60
 Μπέσιος Ἀναστάσιος Ν. 104
 Μπεστρόβα 60
 Μπέτσος Ν. 338
 Μπλέντσα Ἄνω 30
 Κάτω 30
 Μποϊατζῆς Μιχαὴλ Γ. 65, 66
 Μποκαβῆ 60
 Μπολλιὰκ Καῖσαρ 70
 Μπονδάρη 60
 Μπορισλάβσκι Ναθαλία 161
 Μπότσαρης Μάρκος 68
 Μπουμπουλίμανι 363
 Μπούρας Βασίλειος 382, 386

- Μπούρας Βασίλειος Διαμάντη 276, 294
 Μπούσιος Ἀνδρέας 187
 Μπρατιάνος Ἰωάννης 70
 Μπριάζα 39, 46, 52, 59, 80, 118, 119, 154, 166, 167, 172, 314, 322, 342, 367· βλ. καὶ Δίστρατο
- Νάης Ἰω. 324
 Ναΐμ βέης 195
 Νακὴ πασὰς 158
 Νάκος Κώστας 293· βλ. καὶ Κατσόρης
 Ναὸς Ἀγίου Γεωργίου Περιβολίου 281
 Ναὸς Ἀγίου Νικολάου Ζίτσας 252
 Ναὸς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Σαμαρίνας 174, 281, 283, 304, 305, 306, 330, 332
 Ναὸς Μεγάλης Παναγίας Σαμαρίνας 327, 328, 350, 382
 Ναὸς Ἀγίου Παντελεήμονος Περιβολίου 178
 Ναοῦμ 259
 Ναοῦμ Α. 196
 Ναοῦμ Γέργης 259
 Ναοῦμ Κωνστ. 363
 Ναπολέων ὁ Γ΄ τῆς Γαλλίας 71
 Νέα Πορεία, ἔφημ. 9
 Νέβεςκα 30, 50, 53, 243
 Νεγάδες 56
 Νεγοβάνι 30
 Νεολόγος, ἔφημ. 27, 99, 101, 114, 190, 195, 227, 294
 Νεόφυτος Η΄ Πατριάρχης 265
 Νεόφυτος ὁ Λαρίσης 98
 Νευροκόπι 32
 Νιάουστα 91
 Νιζόπολη 30, 51, 54
 Νικόδημος ὁ Ἐλασσόνας 288
 Νικολαΐδης Στέργιος 349
 Νικολαΐδου Ἐλευθερία Ι. 12, 43, 44, 47, 60, 62, 94, 142, 143, 194, 232, 234, 257, 291, 295, 319, 321, 354, 355, 343, 361, 362, 363, 371, 375, 381, 389, 390, 394, 395, 404, 405
 Νικολίτσα 50, 52
 Νισάτ πασὰς Φερικ 377, 378
 Νίτσα, τπν. 30, 52
 Νομικὸς 361
 Νουζεδίν βέης 363
 Νούκα τπν. 55
 Νούλη οἰκογένεια 104
 Νταβακίδης Νικόλαος 234
 Νταβέλης 117, 118· βλ. καὶ Δούκας Γεώργιος
 Νταμπούρας 364
 Ντέκος Γρηγ. 323, 324
 Ντεληγιάννης 17
 Ντερνένανι 259
 Ντρεστενίκο 44· βλ. καὶ Τρίστενο
 Ντομπρίνοβο 44, 46, 53, 59, 213· βλ. καὶ Ἡλιοχώρι
- Ξάνθη 53
 Ξερολείβαδο 53, 80, 92
- Οἰκονόμου, δάσκαλος 363
 Οἰκονόμου Ἀπόστολος 186, 229
 Οἰκονόμου Ἀστέριος 229, 230, 233, 235, 258, 269, 284
 Οἰκονόμου Γήτσης Παπαχατζῆ 160, 292
 Οἰκονόμου Δημήτριος 350
 Οἰκονόμου Θεόδωρος 230, 233, 258, 269, 284
 Οἰκονόμου ἱερέας 141, 396
 Οἰκονόμου Κων. Εὐ. 55, 56
 Οἰκονόμου Λ. 259
 Οἰκονόμου Μιχαὴλ 141
 Ὀλυμπος 52, 53, 231, 236
 Ὀμοσπονδία τῆς Πέστης, ἔφημ. 28

- Ἰοπάρρα 39
 Ἰορβηλός 51
 Ἰοσμάν πασάς 375, 376, 378, 379, 393
 Ἰοστροβο 251
 Ἰοστροβο Καλαμπάκας 313
 Οὐ, τπν. 52
 Οὐγγαρία 400
 Οὐκούτα Κωνσταντῖνος 65
 Οὐμβέρτος τῆς Ἰταλίας 360
 Οὐρέκια 94, 106, 131, 135, 151, 165, 168, 211, 386, 389, 390
- Πάδες 39, 46, 52, 59, 119, 172, 213, 279, 322, 326
 Παλάγκας Βασίλειος 234
 Παλαιογράτσουνο 365
 Παλιοσέλι 39, 52, 59, 119, 151, 234, 258, 278, 280, 296, 314, 322, 326, 342
 Παλαιοχώρι Λάιστας 39, 44, 46, 53, 59, 234, 258, 280, 371
 Παλαιοχώρι Συρράκου 59, 204, 368, 395
 Παλάσκας Ἰωάννης 176
 Παλιγγενεσία, ἔφημ. 35, 105, 118, 146, 148, 162, 191, 204, 260, 276, 286, 290, 303, 316, 319
 Πανάρετος ὁ Νανζιανζοῦ 295
 Πανδώρα, περιοδ. 33
 Πανελλήνια Ἐνωση Πολιτιστικῶν Συλλόγων Βλάχων 11
 Πάνκοβιτς 147
 Πανταζέου Ἰω. 202
 Πανταζῆς Μιλτιάδης 203
 Πανταζίδης Ι. 103
 Παουτσέσκο 108
 Παπαβασιλείου 93
 Παπαγεώργιος, ἱερέας 245
 Παπαγεώργιος, ἱεροκήρυκας 348
 Παπαγεωργίου Λίτσα 165
 Παπαγεωργίου Μιχαήλ 104, 126
 Παπαγεωργίου Μίχος 126· βλ. καὶ Parageorgi
 Παπαγεωργίου Νικόλαος 234, 238
 Παπαγεωργίου Τούλης Μίχου 184
 Παπαγιάννης ἱερέας 281, 282, 307, 328, 350, 351, 329, 382, 383
 Παπαδάμ Βασίλειος 330, 397
 Παπαδημήτρης, ἱερέας 246, 248, 281
 Παπαδημητρίου, ἱερέας 237, 305
 Παπαδημητρίου Ι. 363
 Παπαδημητρίου Κων. 307, 308, 309
 Παπαδῆμος 320
 Παπαδόπουλος Ἄρ. 174, 239
 Παπαδόπουλος Γεώργιος Ι. 94, 137, 251, 255, 266
 Παπαδόπουλος Στέφανος 188
 Παπαευθυμίου Γρ. 363
 Παπαζήσης, ἱερέας 186, 281
 Παπαζήσης Μ. 327, 329, 330
 Παπαζούκας Ἰωάννης 363
 Παπαθανασίου Ἀναγνώστης 296
 Παπαθανασίου Ζήσης 146, 157, 178, 180, 184, 208, 219, 220, 227, 228, 237, 248, 261, 282, 294, 302
 Παπαῖωακεῖμ Δημήτριος 75
 Παπαῖωακεῖμ Ἰωάννης 177, 186, 229, 230, 258, 259, 284
 Παπαῖωάννου, ἱερέας 250
 Παπαῖωάννου Ἀθανάσιος 176, 229, 245
 Παπαῖωάννου Στ. 395
 Παπακώστας Ἄγγελος Ν. 57, 131
 Παπακώστας Δημ. 286
 Παπακώστας Ζήσης 104, 184, 281, 283, 331
 Παπαμιχαήλ ὁ Σαμαριναῖος 98
 Παπανικολάου Γ. 322
 Παπαπαῦλος 229
 Παπαρρηγόπουλος Κ. 151, 267
 Παπαρρίζος, ἱερέας 306, 329
 Παπαστέριος 186

- Παπαστερίου Γεώργιος 75
 Παπασωτηρίου Στ. 395
 Παπατολίκας ἡ Ζήσης 202
 Παπαχατζῆς Ἀναγνώστης 184
 Παπαχατζῆς Γεώργιος 184
 Παπαχατζῆς Γίτσης 205, 313
 Παπαχατζῆς Γκούϊτσι 126· βλ. καὶ
 Paparhatzi
 Παπαχατζῆς Δημ. Α. 202
 Παπαχατζῆς Ἡλίας Ἰ. 177, 363
 Παπαχατζῆς Ἰωάννης Α. 202
 Παπαχατζῆς Νικόλαος 165
 Παπαχρήστος Ἀπόστολος 279
 Παπαχρήστου Κων. 308
 Παπινίου Ἰ. 368
 Παρακάλαμος 59· βλ. καὶ Πογδόρια-
 νη
 Πεκίνη 39
 Πελαγονία 244, 337, 403, 405
 Πελεκίδου-Νυσταζοπούλου Μαρία
 22, 68, 69, 83
 Παραμυθιά 41
 Παρίσι 9
 Πάτρα 322
 Πατραλίζης Ἰ. 77
 Πατριαρχεῖο 15, 16, 29, 30, 32, 35, 41,
 48-50, 72, 87, 90, 94, 97, 100-102
 Πατρίς, ἔφημ. 294, 305, 307, 316, 333,
 366
 Πατσιούρας, γερουσιαστής 276
 Περάνθης Μιχ. 203
 Περδίκης Γ. 92, 105
 Περδίκης Κούσης 213
 Περιβόλι 18, 28, 43, 47-50, 52, 53, 60,
 74, 76, 79, 80, 90-92, 96, 101, 103,
 104, 119, 131, 132, 147, 148, 158,
 172, 177, 178, 180, 181, 184, 187,
 198, 202, 208-210, 213, 228-231,
 233-235, 241, 245-249, 258, 264,
 270, 273, 274, 277, 279, 280, 283,
 284, 289, 292, 305, 307-309, 311,
 313, 314, 327, 352, 353, 365, 367,
 370, 379, 383, 395-397, 405
 Περιστέρι 51
 Περλεπές 30, 241, 243, 291, 333
 Περρόη 257, 319, 321, 354, 362
 Περσία 88
 Περτούλι 53
 Πέστη 63
 Πεταρλατζιάνος 152
 Πέτρας ἐπισκοπή 237, 357
 Πητώνης Ἀδάμ 176
 Πηγεῶν Ἀναστάσιος 188-190
 Πιάχας Γεώργιος Ἀθ. 170-173, 177,
 187, 207, 208, 218, 219, 228, 229,
 231, 234, 238, 270
 Πιάχας Λεωνίδας Γ. 182
 Πινέτας Θεμιστ. 202
 Πινώτας Μιχαήλ 176, 180
 Πίπου Δωρόθεος 144
 Πισοδέρι 30, 50, 53
 Πίσπας Ἀθανάσιος 166
 Πλιάσα Κορυτσᾶς 261
 Πλιάσσα 30
 Πληκάτι 39
 Πλουμίδης Γ. Σ. 41, 45
 Πογδόριανη 59· βλ. καὶ Παρακάλα-
 μος
 Πολιαραῖος Ἰωάννης Δ. 397
 Πολιτικά Θέματα 9
 Ποττὲν Α. 218
 Πουλιανὸς Ἄρης 24
 Πούπας Τόλης 313
 Πουρναρόπουλος Ἀθ. 324
 Πραιτώρι 60, 187, 288, 313
 Πρέβεζα 40, 41, 43, 203, 252, 361,
 375, 376
 Πρεμετή 39, 40, 59
 Πρέντζης Ναοῦμ 363
 Πριγκιπάτο Πίνδου 69
 Πρίλαπος 54
 Πρικλετέσκου 346

- Προσβάλα 39, 59, 204· βλ. καὶ Βαθύ-
πεδο
- Προσήλιο Μετσόβου 346
- Προφήτης Ἡλίας Τυρνάβου 93, 94
- Πωγώνι 38, 46, 59, 117
- Ραγκαβῆς Α. 23, 24
- Ραγκαβῆς Ρίζος 33
- Ραγκαβῆς Κλ. 98-100, 126, 374
- Ραδοσλάβωφ 369
- Ρασβίκος Δημήτριος 75
- Ραχαβέλιας Ἰω. 229, 230, 233, 258,
269
- Ράχοβο 367
- Ρεσατ πασὰς 186
- Ρεσιὰδ πασὰς 197, 198, 201
- Ρεσιτ πασὰς 27
- Ρεσκλία 60
- Ρέσνα 30
- Ρετζέπ πασὰς 164, 190, 192
- Ρήγας Φεραῖος 297
- Ρῆγος Ἄλκης 25
- Ριζάρειος Σχολή 72, 105
- Ρίζου Σ. 173
- Ριφαὰτ πασὰς 190-192, 194, 204, 205,
207, 211
- Ροδόπη 51
- Ρόζας Κωνσταντῖνος 65
- Ρόζος Σωτήριος 324
- Ρούσης Ἰω. 322, 324, 325
- Ρουμανοαλβανικὸς σύλλογος 165,
167, 168
- Ρωμανὸς Μιχαήλ 16, 21, 26, 28, 31,
61, 120
- Ρώμη 123, 143, 144, 183, 390
- Ρωμοῦνος, ἔφημ. 127
- Ρωσέττης Κ.Α. 70, 80, 107, 129, 130
- Ρωσία 44, 99, 111, 114, 120, 133, 137,
193, 264, 265, 267, 368, 369, 400,
405
- Ρωσικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης 110
- Ρωσικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων 101
- Ρῶσοι 97
- Σάβα ποταμὸς 21
- Σάββα πασὰς 107, 109
- Σάδας Δημ. 176, 187, 197, 205, 207,
224-226, 228, 239, 251, 269, 270,
282, 284, 397
- Σαῖδ πασὰς 133, 134
- Σακελλαρίδης 284
- Σακελλαρίδης Ἀριστείδης Μ. 219,
226, 330, 331
- Σακελλαρίδης Μίλων 176, 182, 207,
219, 226, 269, 330, 331, 351
- Σακελλάριος Ἀναστάσιος 107
- Σακελλαρίου Ἐπαμεινώνδας 181
- Σακελλαρίου Ζήσης 397
- Σάλπιγξ, ἔφημ. Λάρισας 227, 228,
261, 274, 286, 303, 307, 310, 313,
320, 323, 327, 382, 383
- Σαμαρίνα 16, 18, 39, 42, 46, 48, 49,
60, 72, 78-80, 95, 96, 101, 104,
116-118, 126, 131, 132, 141, 150,
157, 158, 161, 162, 165, 172, 174,
176, 177, 179, 180, 181, 183, 185-
188, 197, 198, 202, 205, 207, 208,
210, 219, 224, 225, 227, 229-231,
233, 235, 239, 243, 247, 250, 257,
258, 269, 270, 272-274, 277, 279-
284, 286, 289, 292-294, 297, 303,
305-307, 311, 314, 320, 325, 327-
331, 349-353, 357, 362, 363, 365,
367, 372, 379, 383, 397
- Σαραή(;) 314
- Σαρακατσάνοι 55
- Σαράντης Θεόδωρος Κ.Π. 8, 9
- Σαρδέλλης Ζαχαρίας Π. 107
- Σαρηγιάννης Γεώργιος Μ. 26
- Σαφβέτ πασὰς 97, 100
- Σεῖτ ἔφεντης 363
- Σεκίστα 261, 363

- Σελενίτσα 60, 115
 Σέλι 53, 76, 77· βλ. καὶ Κάτω Βέρμιο
 Σέμανι 259
 Σεμένης 53
 Σέρβια 17, 48, 170, 174, 175, 181, 185,
 187, 188, 190, 200, 209, 210, 212,
 222, 225, 227, 229, 231, 233, 234,
 236, 247, 248, 258, 270, 273, 277,
 284, 304, 306, 350, 352, 365
 Σερβία 28, 36, 227
 Σερούριος 129
 Σέρρες 53, 317
 Σιασιαμούτης Παναγιώτης 184
 Σιάτιστα 63, 174, 185
 Σιδερίδης Ζῆσος 70
 Σίνας Σ. 194
 Σίνια 261
 Σιόμου Γιαννούλης 75, 176, 177· βλ.
 καὶ Δασκαλίκος
 Σιούμπας Δημήτριος 146, 292
 Σίπσκα 30
 Σκόδρα 233
 Σκράπαρη 40, 60
 Σκόπια 51, 54, 356
 Σκαμνέλι 53, 55, 56
 Σκρεπάρι 39
 Σκρίμπας Γεώργιος 313
 Σκρίμπας Δημήτριος 313
 Σλάβοι 23, 31, 54, 124
 Σμίξη 16, 18, 43, 49, 50, 60, 80, 91, 92,
 96, 126, 131, 132, 147, 172, 179,
 184, 229, 230, 233, 239, 258, 269,
 274, 280, 283, 284, 292, 310, 352,
 353, 365, 395, 397
 Σμόλικας 51, 52
 Σμύρνη 107, 207
 Σοντόρης Κωνσταντῖνος 106
 Σοποτσέλι 53, 55, 58· βλ. καὶ Δίλοφο
 Σορόπολη 60
 Σόφια 191, 192, 265, 346, 369
 Σουδενά Ἄνω 57
 Σουηδία 9
 Σούμπας Δημ. 213
 Σούρλας Εὐριπίδης 88
 Σπήλαιο Γρεβενῶν 247
 Σπηλιωτόπουλος Ἀντώνιος Θ. 35
 Σπυριδωνίδης 259
 Σπύρος, ἱερέας 390
 Σταμούλης Νικόλαος 184, 313
 Στεργίου Βασίλειος Χατζῆ 126
 Στεφάνου Δ. 75, 93
 Στεφόπουλος Γεώργ. 323, 324
 Στόιας Χρῆστος 259
 Στούπης Πέτρος 333
 Στροπάνι 30
 Στύλος 252, 253
 Σουλεϊμάν μπέης 29
 Σύλλογοι, ἔφημ. 104, 106-108, 113,
 114, 127, 128, 131, 139, 165, 166
 Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλη-
 νικῶν γραμμάτων 95, 102-104,
 106, 131, 132, 150, 151, 171, 173,
 176, 177, 179, 182, 188, 189, 218
 Συνέδριο Βερολίνου 20, 83, 84, 96,
 120, 121, 123, 133, 401, 402
 Συνθήκη Βερολίνου 59, 114, 210, 213,
 297
 Συρράκο 23, 39, 44, 46, 51, 53, 59, 95,
 105, 107, 133, 146, 173, 180, 204,
 234, 258, 279, 280, 325, 342, 376,
 377, 393
 Συρρακιῶτες 106
 Σχολή Ἀδελφῶν τοῦ Ἑλέους 181
 Σωμάκης Δ. 232, 239
 Σώτας Β. 259
 Σωφρόνιος ὁ Ἰωαννίνων 101, 146,
 160, 167, 251
Taksildar 326
 Ταλαμπάκος Β. 166, 257, 292
 Ταμπούρας Γιαννούλης 230, 233-235,
 258, 269, 284

- Ταμπούρας Ζήσης 183, 278, 296
Ταρίκ, ἔφημ. ΚΠόλεως 195, 217, 226, 227
 Τάσιου Νικόλαος Γιαννούλη 177
 Τάτσης Ἀπόστολος 75
 Τέγου Δημήτριος 90, 149, 178, 180-184, 208, 209· βλ. καὶ Κωνσταντινέσκου Δημήτριος
 Τέγος Τόλης 184
 Τέλλ Χρ. 70, 73, 82· βλ. καὶ Tell Chr.
 Τεπελένι 40
 Τζαβέλλα Χαρίκλεια 363
 Τζαβέλλας Γ. 68
 Τζεβὰτ πασὰς 221
 Τζεμάλ βέης 197, 198, 200, 222, 221
 Τζιβίκος Περικλῆς 360
 Τζίμου Ζήσης 183
 Τζιούρης Γεώργιος 322
 Τζιούτρας Ζήσης 350
 Τζουβάρας 368-370· βλ. καὶ Dzunara
 Τζούρης Γεώργιος 395
 Τζώτζας Ἰωαν. 363
 Τζώτζας Παῦλος 343
Τηλέγραφος, ἔφημ. ΚΠόλεως 127, 169, 170, 240
 Τικόπουλος Α. 71
 Τίρανα 53
 Τιτάριο 51.
 Τόλιας Νικόλαος 177
 Τρανόβαλτος 200, 234, 258, 269, 284, 365
 Τρανσυλβανία 83, 99, 181, 193, 374, 399
 Τρεμίστη 60
 Τριανταφυλλίδης 105
 Τρίκαλα 53, 58, 92, 104, 118, 126, 132, 188, 198, 257, 273, 289, 293, 311, 357
Τρικαλινὰ Νέα. ἔφημ. 11
 Τρικούπης Χαρ. 112
 Τρίστενο 44, 56· βλ. καὶ Δρεστενίκο
 Τρίτος Μιχάλης Γ. 143, 144
 Τρογιανὰ Κεφαλλωνιάς 107
 Τσακαμᾶς Δημήτριος 184, 202, 351, 353
 Τσανία Μ. 259
 Τσαριτσάνη 52, 60, 184, 210-213, 222-224, 245, 288, 313
 Τσεβίκας Περικλῆς 178
 Τσέκος Σπυρίδων 363
 Τσεπέλοβο 55, 56
 Τσερλίνο 395, 396
 Τσερνατίσκος Π. Γ. 70
 Τσερνέσι 39, 46, 53, 59, 314, 322, 348, 367, 393· βλ. καὶ Ἐλατοχώρι
 Τσιαταλοῦρ 179
 Τσιαπάλας Γεώργιος 184
 Τσικόπουλος 77, 92
 Τσιούντας Μίχος 184
 Τσιούτρας Α. 104
 Τσισκίνας Πετράκης 152
 Τσιτώτας Δημήτριος 269, 282-284, 303, 351, 397
 Τσιτώτι 184
 Τσοτύλι 180, 186, 303
 Τσούκασι 258
Τουρκία, ἔφημ. 37
Τύπος, ἔφημ. Βιέννης 37
 Τύρναβος 75, 79, 93, 94, 141, 183, 184, 210, 225, 282, 311
 Τύρνοβο 30, 52, 54, 72, 80, 90, 243, 244, 261
 Φαῖκ πασὰς 207, 221, 339
 Φαρκαδῶν 198, 313
Φάρος τῆς Μακεδονίας, ἔφημ. 249, 255
 Φάρσαλα 158
 Φεζάν 296
 Φερεκίδης 129
 Φέρρος Σπ. 363

- Φιέρι 51, 53, 60, 234, 257-259, 291
321, 343, 363
Φίλης Νικ. 202
Φιλεκπαιδευτική Ἀδελφότητα Σαμα-
ρίνας 207
Φιλεκπαιδευτική καὶ Φιλανθρωπική
Ἀδελφότητα ΚΠόλεως 348
Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ΚΠόλε-
ως 160
Φιλιάτες 41
Φιλιππαῖοι 365
Φιλίτης Δοσίθεος 108, 131
Φίλοι του Λαοῦ, σύλλογος 273
Φλαμπουράρι 39, 44, 46, 53, 59, 203,
234, 252, 258, 278, 280, 295, 321,
322, 342, 348, 371, 393
Φλώρινα 30, 53, 355
Φόλας Νικόλαος 213
Φουντούλης Κ. 115
Φουντούλης Ν. 304
Φούρκα 39, 44, 50-52, 59, 106, 117,
162, 278, 279, 292, 297, 314, 327,
342, 349, 364, 367, 378
Φράσαρη Ἀφοὶ 162
Φράσαρη Ναῖμ 168
Φράσαρη Σαμὴ 168
Φράσαρη Ρετζέπ ἐφέντης 41
Φωνὴ τῆς Ἡπείρου, ἐφημ. 158, 161,
275-279, 281, 282, 292-295, 297-
299, 307, 310, 321-332, 335, 345,
347-353, 364, 382, 383, 386, 390,
394, 396
Φραγκάδες 56
Φραγκίσκος Ἰωσήφ 341
Φράσερη 51-53, 59
Φτέρη 50
- Χαλίκι 53
Χαλίλ Ριφὰτ πασὰς 288, 338, 358,
359
Χάλκη 255
- Χαλκιά Ἑλένη 397
Χαλκιοπούλου Ἑλένη 234
Χασάν ἐφέντης 292
Χατζηγῶγος Γ. 355
Χατζηϊωάννου Ἀδάμος 183
Χατζηϊωάννου Ζήσης Ν. 224
Χατζηϊωάννου Ματούσης Ν. 224
Χατζη-Ματαίων οἰκογένεια 104
Χατζημπίρου 104
Χατζημπίρος Δ. 274
Χατζημπίρος Ν.Α. 187, 224
Χατζηπύρρος Μιχαλάκης 350
Χατζῆς Γκούτσι Π. 126
Χατζῆς Ζήσης 103
Χατζηχρήστου Ἀφοὶ 191
Χειμάρα 40
Χιβζή πασὰς 179, 251-255, 276, 300,
301
Χίμα Δερβίς 389· βλ. καὶ Ibrahim
Mehmet Naxhim
Χίος 68
Χονδρόσωμος 185, 291
Χονδρόσωμος Γεώργιος 202
Χονδρόσωμος Ἰωάννης 157, 158,
160, 161, 174, 177, 184
Χονδρόσωμος Τοζίμος 184
Χουλιάρδες 173
Χρηστίδης Δωρόθεος ὁ Βελεγράδων
291
Χρήστου Γεώργιος 259, 363
Χριστοφορίδης Κων. 275
Χρόνης Ἀπόστολος 184
Χρούπιστα 30, 53
Χρυσικός Ἰωάννης 184
Χρυσοχόος Ἰ. 327, 330
Χρυσοχόου Μιχαὴλ 51, 53
- ᾠρα, ἐφημ. 101, 114

- Adeverul*, ἔφημ. 239, 366
 Aehrenthal (von) Alois Lexa Freiherrn
 368, 372-374
 Andrásy J. 118
 Antim 318· βλ. καὶ Γκέτσης Ἄνθιμος
 Apostolesco 358
 Appolter Benzamin 392
 Asociația Romană 9
 Atanasescu D. 36, 72, 90· βλ. καὶ
 Ἀθανασέσκου

 Balahescu Niphon 27, 28
 Ballamatchi I. 126· βλ. καὶ Βαλαμά-
 τσης
 Balcescu N. 68
 Baldacci 390
 Belluski Antonio 10
 Bérard Victor 284
 Berzencovich Rémy 119, 122, 123,
 143, 144
Binele Public, ἔφημ. 128, 148, 152
 Boerescu V. 109, 110
 Bolintineanu D. 27, 36, 37, 68, 69, 71
 Bonetti 143, 148, 163, 178
 Brancovan C. 12
 Brătianu D. 109, 138
 Brătianu I. 109
 Buda Iaciu Anastasie 72
Bulletin Européen 9
Bulletin d' Orient 32, 44

 Calice H. 111, 144, 375
 Capidan Th. 18, 33, 34, 44, 45, 52-54,
 56, 59
 Cantemir Dimitrie 67
 Caragiani I. 29, 79, 142· βλ. καὶ Κα-
 ραγιάννης
 Carcalechi Zaharia 65
 Gargala Dina 126· βλ. καὶ Γαργάλας
 Cazacovici D. 36, 70· βλ. καὶ Καζά-
 κοβιτς

 Chiari G. 88, 118
 Christovich 358
 Cipariu Tim. 67
 Ciuli I. 385
Courrier d' Athènes, ἔφημ. 24
Courrier d' Orient, ἔφημ. ΚΠολεως 86
Le Constitutionel, ἔφημ. Παρισιοῦ 189
 Costin Miron 67
 Crampon 88
 Crojan 391
 Crezulesco 142
 Cvizić Jovan 34

Daily News, ἔφημ. 361
 Damé F. 26
 Densusianu O. 26
 Diamanti St. 72
Dîmbovița, ἔφημ. 36, 69
Ditura, περιοδικὸ 154
 Dzuvara T. 354, 357· βλ. καὶ Τζουβά-
 ρας
 Dragan 9
Dreptatea, ἔφημ. 314, 352, 367
Drita, σύλλογος 152, 153, 168
Dtita, ἔφημ. 196

 Etzel O' 52

 Foss Arthur 23
 Favérial 88, 148
 Fleva N. 359
Frânza Vlaha 9, 68
Frațilia întru Dreptate 57, 104, 109,
 114

 Gaetani 47, 48
Gazetta di Venezia, ἔφημ. 361
 Gheorgiade-Murnu I. 318
 Ghica Ion 27, 68
 Ghica-Papa 385
 Goltz πασὰς 385

- Goluchowski A. 341, 368, 372-374, 391
 Grandea Gr. H. 36, 69
 Gubernatis De 42, 115
- Haret Sp. 340, 364, 385, 390, 391, 394
 Haymerle K. 29, 111, 112, 115, 142, 143
 Hoyos L. 29, 115
- Ibrahim Mehmet Naxhim 389· βλ. καὶ Χίμα Δερβίς
Il Diritto, ἔφημ. 24, 195
Indépendance Belge, ἔφημ. 193
 Ionescu Eugen 31
 Ionescu Ion de la Brad 68
 Ionescu Take 29, 339, 340, 388, 390· βλ. καὶ Ἰωαννίδης Δημήτριος
 Ionescu Th. 392
 Ischl 341
 Izvoron Νεῖλος 142-144
- Jadowsky 265
 Jireček 23
Journal des Débats, ἔφημ. 336
- Kalnoky G. 242
 Kebedgy Michel J. 87, 88
 Klein Ernst 27
 Knapitsch F. 88, 111, 194, 211
 Kogălniceanu M. 67, 110
- L'Indépendance Roumaine*, ἔφημ. Βουκουρεστίου 80, 90, 91, 129, 217, 285, 355, 366
La Renaissance Latin, περιοδ. 12
La Revue de l'Orient, ἔφημ. 187, 188, 190
 Lahovari Al. 216, 217, 318, 340
 Leake W. M. 47, 55
 Longworth E. 42, 43, 50
- Lumina, σύλλογος 152-154
- Madjari G. 126· βλ. καὶ Ματζάρης
 Maior Petru 67
 Marko-Dvoichenko Demetrius 22
 von Meichsenau Meichner Zulus 362
Monastir, ἔφημ. 163
 Milescu 390
 Mitilineu M. 319
Monitorul Oficial 18
 Montan Gheorg 67
 Montlong O. 142, 143
 Morangiés J. 67
 Murgu Eft. 67
- Nationalul*, ἔφημ. 239, 240, 339
 Negri Costache 69
 Nelidof A. 371
 Nordau Max 12
- Obedenaru M. G. 142, 144
 Oculi P. 88
- Pădeanu Al. 31
 Panu A. 36, 70
 Paoli 144
 Parageorgi Miho 126· βλ. καὶ Παπαγεωργίου Μίχος
 Parageorges Spiro 55
 Parahagi Guitzi 126· βλ. καὶ Παπαχατζῆς Γκούϊτσι
 Peninsula Balcanica ἔφημ. 314, 315
 Pertouli 126
 Petrovich A. 43, 44
 Peyfuss Max Demeter 7, 11, 13, 15, 19, 27, 29, 34, 36, 52, 54, 57, 61-63, 65, 67-69, 71, 72, 75-80, 82, 84, 86-89, 91, 95, 97, 99, 100, 105, 110, 115, 118, 125, 126, 128, 142, 144, 148, 151, 163, 193, 195, 241, 242,

- 247, 259-261, 267, 268, 286, 287,
318-320, 340, 344, 355, 357, 358,
365, 368, 372, 373, 385, 388-391,
394
- Picot M. E. 27
- Pisco Gerent 361
- Pinetta M. 47, 48, 360, 362
- Pipa Arshi 22
- Pogatscher 241, 242, 286
- Press*, ἔφημ. Βιέννης 195
- Prokesch-Osten A. 88
- Popovic 195
- Pouqueville F.C.H.L. 36, 47
- Puaux René 57
- Puşcariou S. 52
- Rădulescu-Hediade Ion** 27, 68
- Reforme*, ἔφημ. Ρώμης 360
- Resboiul*, ἔφημ. 286, 287
- Revue de l' Orient*, ἔφημ. 189
- Romania Libera*, ἔφημ. 130, 131
- Romano Popolo*, ἔφημ. 24
- Romănulü 28
- Rosmy 129
- Rostkowsky A. 47, 48
- Sax**, 43
- Shqipëtar*, ἔφημ. 194
- Şincai Georg 67
- Stahl Paul Henri 23, 36
- Stanford 82
- Stephanopoli Jeanne Z. 91
- Stoicescu C. 355
- Strahoer Wilhelm 392
- Sturdza Al. 100, 318, 354, 355, 357,
366, 367, 372, 373, 384, 385, 387,
388
- Tagliavini C. 33
- Telegraphul*, ἔφημ. 127, 169
- Tell Chr. 68, 82· βλ. καὶ Τέλλ Χρ.
- Thompson M.S. 23
- Thunmann Johann 66
- Timpul*, ἔφημ. 126, 129
- Tissot 117
- La Turquie*, ἔφημ. 138, 149, 169, 170
- Unitea*, ἔφημ. 112
- Wace A.J. 23
- Weigand Gustav 7, 34, 36, 44-46, 49,
52, 55, 59, 231
- Wiet J. 43, 116-118, 123, 124, 126
- Winnifrith T. J. 50
- Vanutelli 144
- Veritas 391
- Vilamof 169
- Vrasov 165
- Zagorski Gajetan 159

SUMMARY

The Roumanian propaganda during the period of the Turkish domination was a peculiar phenomenon. Instead of expressing the desires of the Roumanian people for the liberation of the Roumanians who living in the Austro-Hungarian provinces of the Habsburgs, turned towards different directions. Thus, a policy was pursued aspiring to the rescue of «brothers» dispersed all over the Balkans. The «brothers» were the Vlachs whose similarity of certain elements of their language was considered by the Roumanians, as the main proof of their racial ties. The organisation of their propaganda was based on this.

Of course, the interest of the Roumanian government and propaganda for the Vlach populations might be faced with understanding, if it was limited to the efforts to preserve the linguistic dialect used by the Vlachs and their folklore. In reality, however, this position was an excuse to serve purposes, which looked to the using of the Vlach element as a factor in their policy of exchanges. Thus, the Roumanian governments activate propaganda for the creation of pro Roumania pockets (focus friendly to them) among the Vlach communities. These pockets were to be used, in time, as an exchange for the support of their ethnic claims in Hungary, Bulgaria and Russia.

This work allows the pinpointing of characteristic expressions of Roumanian propaganda and intentions, which were the constants around which the whole movement was organised up to the Balkan Wars. The main points are the following:

1. The Roumanian propaganda gives the impression that it is placed within the framework of the national movements of the Balkan States in the 19th century. It is, however, different from those because the populations it strove to awaken were far from the ethnic center directing the whole operation and when liberated it wouldn't be possible to be incorporated in the Roumanian state.

2. The differentiation undermines the ideological supports of their propaganda, i.e. the proclaimed preservation of the identity of the Vlach element, which it considered not an end but a means since it was used as a negotiations manoeuvre to obtain exchanges serving attainable ends.

3. Roumania's position towards the countries, with which it clashed because of this propaganda created obstacles for a friendly approach; this was particularly true of Greece. This aggravation was useful to the Roumanian governments directly and in the long run because it was suitable for domestic consumption.

4. Turkey's attitude towards the Roumanian propaganda was favourable. Of course, exceptions were noted from place to place, but this was due not to the intentions of the Sublime Porte but to the evaluation of the facts by local factors. Beside the intentions of the central administration these were other reasons that shaped and strengthened the inclination of the authorities to look favorably upon the propaganda. These reasons were connected with the willing rendering of services by the agents of propaganda to the Turkish authorities in order to suppress any revolutionary activities of the Greek element. The favourable attitude of Turkey was a basic presupposition for the development of the propagnada and this support was utilized in many ways.

5. A significant boost to the spread and the consolidation of the Roumanian propaganda was given by the direct or the indirect support of the Great Powers. The most actively involved party was Austro-Hungary; interest was, also, expressed by the awakened Albanian nationality with which the Roumanian - guided part of the Vlachs often conspired. Considerable support was also afforded by the Catholic Church and therefore Catholic interventions, in favour of the propaganda were noted. This collaboration was mostly noted in the Metropolitan provinces of Berat, Durazzo and Pelagonia.

6. Among the other Powers, Italy supported the propaganda mainly in the Albanian territories and Epirus. The collaboration of the Italians, Albanians and the Romanisers was thought by the Greek consuls to be more dangerous for Greece than that of Austro-Hungary. On the other hand the help given to the Roumanian propaganda from Great Britain, France and Russia was circumstantial depending of the orientations of those countries' foreign policy each time.

7. The insufficiency of a few representatives of the Greek diplomatic Corps, as well as handful, of the high ecclesiastics Metropolitans, were a favourable condition for the rise of the propaganda during the last decades of the 19th cent. This rise were more apparent in the Metropolitan see of Pelagonia and above all in the region of Pindos. In the vilayet of Ioannina the sucess of the propaganda, with the exception of Berat, were not significant. At any rate Hellenism and Orthodoxy, dispite their weaknesses, reacted forcefully, to the intentions of the propaganda if hesitantly sometimes, according to the situation. However, the main reaction came from the Vlach element itself, whose leadership shouldered the greatest burden of the effort and managed to suspent the progress of the propaganda and leaded to shrinkage.

The ascertains mentioned above concern mostly the regions of the vilayet of Ioannina and the region of Pindos, but they are valid also for all the provinces of the European part of the Ottoman Empire, wherever the propaganda was actives; and that because the political will of the contres of divisions - making was valid all over the Empire.

ΧΑΡΤΕΣ

Μ

Α

Κ

Ε

Δ

Ρ

Ζ

Ι

Λ

Α

Υ

Ρ

Α

Τ

Π

Σ

Φ

Α

Β

Γ

Δ

Ε

Σ

Τ

Α

Β

Γ

Π

Κ

Χ

Μ

Π

Α

Μ

Π

Α

Π

Κ

Α

Β

Ε

Α

Β

Ε

Α

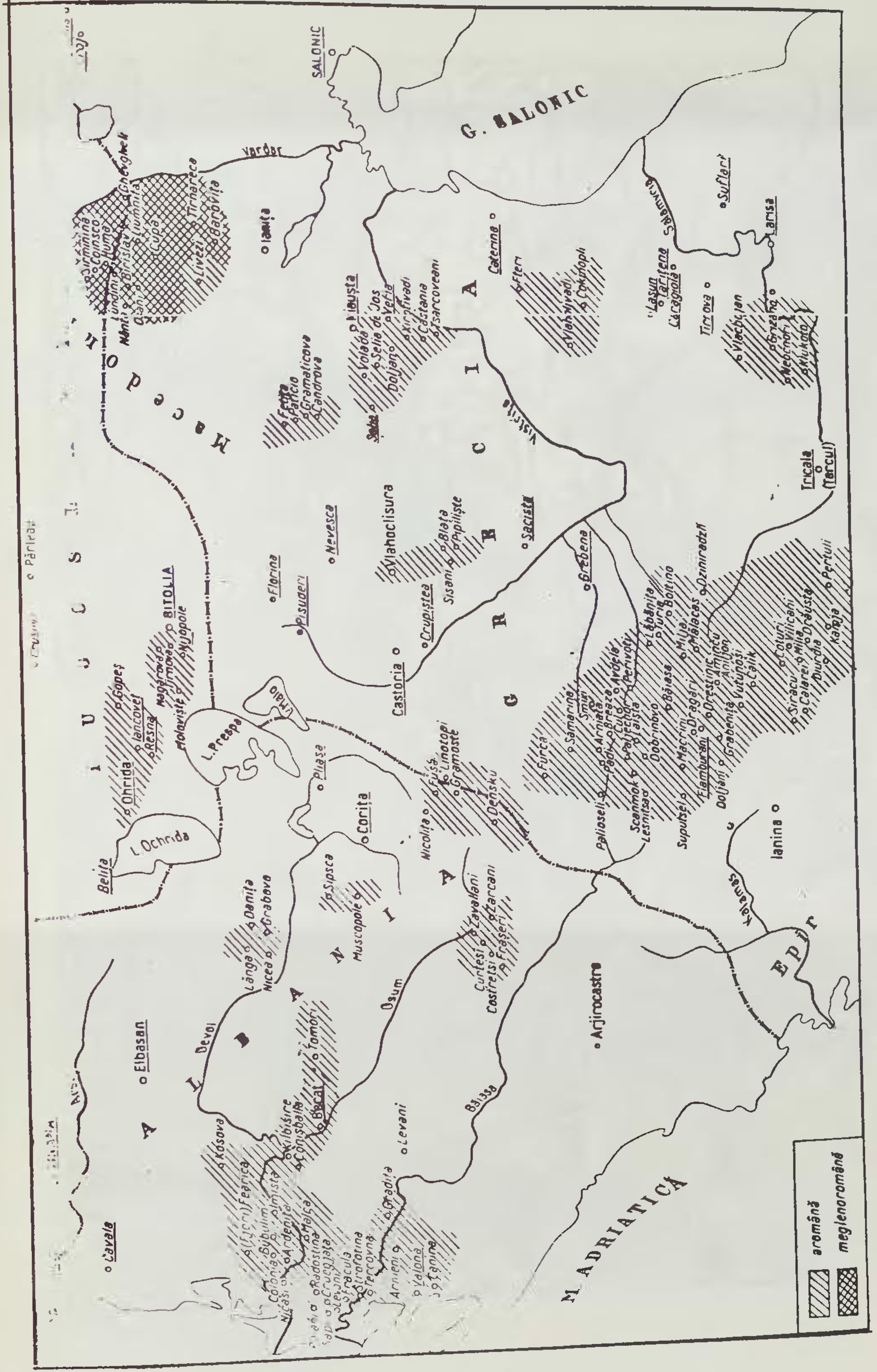
Β

Ε

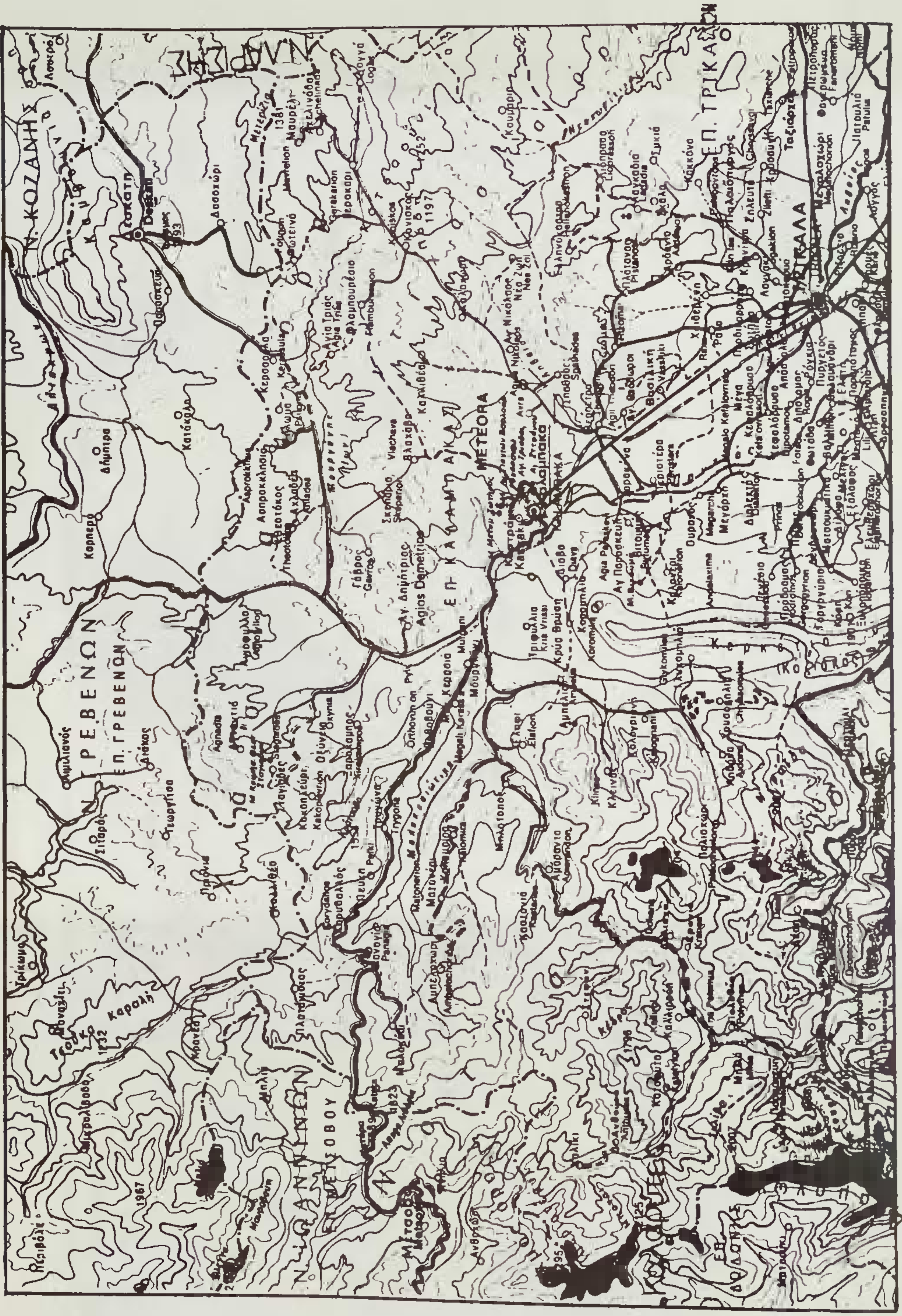

1. Εγκαταστάσεις των Βλάχων στις όρεινες περιοχές της Έλληνικής Χερσονήσου.
 (Από το βιβλίο του Μιχ. Χρυσόπουλου, Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι, Αθήναι 1909)

Περιοχές που κατοικούνται από τους Βλάχους

2. Χάρτης τῶν G. Weigand - S. Puscariu: Βλάχικα χωριά τῆς νότιας Βαλκανικῆς.

3. Η Θεσσαλία με τα κυριότερα βλάχικα χωριά.

(Από το βιβλίο του Άντωνη Μιχ. Κολτσίδα. Κουτσόβλαχοι, οι βλαχόφωνοι Έλληνες, Θεσσαλονίκη 1993)

4. Χάρτης τῶν βλάχικων χωριῶν.

(Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ *T. J. Winnifrith*, *The Vlachs - The History of a Balkan people*, London 1987).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	21
α. Ἡ καταγωγή	21
β. Ὁ πληθυσμὸς	26
γ. Οἱ Κουτσόβλαχοι τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τῆς Πίνδου	37
δ. Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ πληθυσμοῦ	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙ. ΩΣ ΤΟ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ (1850—1878)	
α. Οἱ πρόδρομοι τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος	61
β. Οἱ θεμελιωτὲς τῆς προπαγάνδας	68
γ. Οἱ «ἀπόστολοι» - Ὁ Ἀβέρκιος	72
δ. Ὁ Ἀπόστολος Μαργαρίτης	82
ε. Ἀνοδικὴ πορεία τῆς προπαγάνδας	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΩΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (1878-1881)	
α. Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου	97
β. Οἱ δραστηριότητες τοῦ Μαργαρίτη - Ἀντιδράσεις	100
γ. Πρὸς ἴδρυση σχολείων	104
δ. Οἱ προθέσεις τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ρουμανικῆς κυβέρνησης	106
ε. Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ	110
στ. Συνεργασία Ὑψηλῆς Πύλης καὶ προπαγάνδας	112
ζ. Ληστρική καὶ ἔθνικὴ δραστηριότητα συμμοριῶν - Διασυνδέσεις με τὴν προπαγάνδα	115
η. Ἡ στάση τῆς προπαγάνδας στὴν προσάρτηση τῆς Ἡπειρο-Θεσσα- λίας στὴν Ἑλλάδα	120
θ. Προσηλυτιστικὲς δραστηριότητες στὴ Μακεδονία - Τὸ Πατριαρχεῖο	135
ι. Ἐνίσχυση τῆς προπαγάνδας στὴν Πίνδο - Ἀπόπειρα γιὰ σύνδεση τῶν Κουτσοβλάχων μὲ τὸ Βατικανὸ	140
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΤΥΧΙΩΝ (1882-1890)	
α. Σταθεροποίηση ἐπιτυχιῶν - Προσπάθεια γιὰ ἐξαπλώση τῆς οὐνίας στὴν Πίνδο	145
β. Τὰ προπαγανδιστικὰ κέντρα τοῦ Βουκουρεστίου	148

	Σελ.
γ. Ίδρυση σχολείων (Γιάννινα, Μέτσοβο, Βωβούσα, Μπριάζα)	154
δ. Ἀλβανορουμανική συνεργασία - Δημοσιογραφική ἐκστρατεία	167
ε. Ἡ ἑλληνική ἀπάντηση - Τὸ προξενεῖο Ἐλασσόνας	169
στ. Ἐπεισόδια στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου - Διαπιστώσεις Ἑλληνα προξένου	173
ζ. Μέτρα τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης - Νέος τρόπος πολιτικῆς τῶν ρουμανιζόντων	187
η. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων - Δυσχέρειες στὴ συνεργασία μητροπολιτῶν καὶ προξένων	196
θ. Εὐμενεῖς συνθήκες γιὰ τὴν προπαγάνδα - Ὁ διωγμὸς τοῦ Κώστα Κρυστάλλη	201
ι. Σκευωρίες - Τὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου	204
ια. Μετανάστευση βλαχοφώνων τῆς Πίνδου - Σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων	209

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ (1890-1895)

α. Ὑποκίνηση τοῦ φανατισμοῦ ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ τύπο	215
β. Ἀντιφατικὲς ἐκτιμήσεις ἑλληνικῶν προξενείων	218
γ. Δυσχέρειες στὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων δασκάλων	220
δ. Διαμάχη προξενείου καὶ μητροπολίτη Ἐλασσόνας	222
ε. Διώξεις Ἑλλήνων δασκάλων - Αὐστριακὴ ἀνάμειξη	225
στ. Ἄστοχες προτάσεις γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα	228
ζ. Ὁ Gustav Weigand - Πρόοδος τῆς προπαγάνδας	231
η. Οἱ ἑλληνικὲς ἀνησυχίες - Περίεργες προτάσεις	235
θ. Τὰ ἑλληνικὰ καὶ ρουμανικὰ σχολεῖα τῆς Πίνδου	238
ι. Προσπάθεια γιὰ τὴν ἰδρυση ρουμανικῆς ἐπισκοπῆς	240
ια. Συρροή ἐπεισοδίων στὶς βλαχόφωνες κοινότητες	243
ιβ. Ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Γρεβενῶν Κλήμη - Συνέχιση διώξεων	246
ιγ. Ὁ Ἰωαννίνων Γρηγόριος καὶ ἡ ἐναντίον του σκευωρία	251
ιδ. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων - Οἱ ἐπιχορηγήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐνίσχυσιν (1891-1892)	256
ιε. Ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἰδρυση ρουμανικῶν ἐπισκοπῶν	259
ιστ. Ἡ στάση τῆς Τουρκίας - Συνεργασία προπαγάνδας καὶ Βουλγάρων	262
ιζ. Ρωσικὴ ἀντίδραση	264
ιη. Ἐκδίωξη τῶν ἑλληνοδασκάλων ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου	268
ιθ. Ἡ κατάσταση τὸ 1892	275
κ. Ἐκμετάλλευση εὐκαιριῶν - Ἐντονη κριτικὴ γιὰ τὸν Μαργαρίτη	284

	Σελ.
κα. Εϋθύνες τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης	287
κβ. Ἡ προπαγάνδα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ τὴν Πίνδο τὸ 1893	290
κγ. Ἐνταση τῆς πολεμικῆς κατὰ τοῦ Μαργαρίτη	315
κδ. Ζυμώσεις γιὰ τὴν ἐκλογή Ρουμάνου ἐπισκόπου	318
κε. Ἡ κατάσταση στὸ βιλαέτι τὸ 1894	320
κστ. Προβλήματα στὴν Πίνδο	327
κζ. Πρὸς ἀνατροπὴ τοῦ Μαργαρίτη	332

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΝΤΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙ.

α. Ἀντικατάσταση τῶν «σχολείων τοῦ Μαργαρίτη» μὲ τὰ «προξενικά»	337
β. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων	341
γ. Ὑποχώρηση τῆς προπαγάνδας στὴν Πίνδο	349
δ. Ἀνακήρυξη τοῦ Ἀνθίμου Γκέτση ὡς Ἐξάρχου	353
ε. Ἐπικράτηση τοῦ Μαργαρίτη - Ἐμφάνιση ἀνταρτικῶν σωμάτων	357
στ. Ἡ ἰταλικὴ ὑποστήριξη - Τὰ γεγονότα τοῦ 1896	360
ζ. Ἀνεπιτυχὴς ἐκμετάλλευση τῆς ἡττας τοῦ 1897	365
η. Ἡ ρωσικὴ συμπαράσταση	368
θ. Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα	370
ι. Ζυμώσεις γιὰ ἑλληνορουμανικὴ συνεννόηση	372
ια. Ἀπόπειρες γιὰ ἐξουδετέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῶν παραμεθορίων περιοχῶν	375
ιβ. Τὰ γεγονότα τοῦ 1898	380
ιγ. Διερεύνηση τῶν προθέσεων τῆς κυβέρνησης Sturdza	383
ιδ. Ἡ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης τῶν συντηρητικῶν	388
ιε. Τὰ ρουμανικὰ σχολεῖα στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων καὶ ἡ κατάσταση στὴν Πίνδο (1899)	391

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	399
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	408
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	409
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	419
SUMMARY	441
ΧΑΡΤΕΣ	443

Τυπογραφικές Εργασίες
Γ. Δούβαλης - Ε. Αποστόλου ο.ε

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 41 (Στοά Καμάρη) Τηλ. (0651) 27.845 - 20.544

